БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

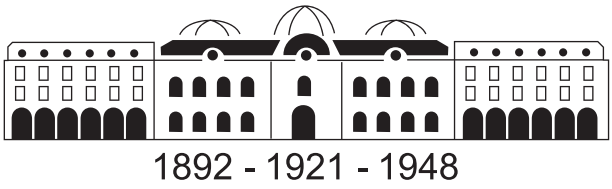
1892 - 1921 - 1948

# АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОТКРИТИЯ И РАЗКОПКИ ПРЕЗ 2017 г.



София
2018

# АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОТКРИТИЯ И РАЗКОПКИ
# ARCHAEOLOGICAL DISCOVERIES AND EXCAVATIONS









Настоящото издание е подготвено за LVII Национална археологическа конференция, Бургас
The present volume has been prepared for the LVII National archaeological conference, Burgas

**Главен редактор / Editor-in-Chief**
Людмил Вагалински / Lyudmil Vagalinski

**Редакционна колегия / Editorial board**
I. Праистория / I. Prehistory
Мария Гюрова / Maria Gurova
Татяна Стефанова / Tatyana Stefanova
II. Тракийска археология / II. Thracian archaeology
Георги Иванов / Georgi Ivanov
Маргарит Дамянов / Margarit Damyanov
III. Антична археология / III. Classical archaeology
Марио Иванов / Mario Ivanov
Анастасия Чолакова / Anastasia Cholakova
IV. Средновековна археология / IV. Medieval archaeology
Петър Димитров / Petar Dimitrov
Елена Василева / Elena Vasileva
V. Интердисциплинарни изследвания и Археологическа карта на България /
V. Interdisciplinary investigations and Archaeological map of Bulgaria
Георги Нехризов / Georgi Nekhrizov
Иво Чолаков / Ivo Cholakov
Надежда Кечева / Nadezhda Kecheva
Наталия Иванова / Natalia Ivanova

Автор на картите: Никола Тонков / Author of the maps: Nikola Tonkov
Графичен дизайн: Росица Кънева / Graphic design: Rositsa Kaneva

На корицата: Катарама от бял нефрит, XIV век, НАР Калиакра; разкопки на Бони Петрунова, Елена Василева; снимка – Красимир Георгиев. / On the cover: white jade buckle, 14th C, Kaliakra Cape; excavations of Bony Petrunova, Elena Vassileva; photo – Krasimir Georgiev.
Печат: Булгед ООД / Print: Bulged Ltd
ISSN 1313-0889 (PRINT)
ISSN 2603-3658 (ONLINE)
http://series.naim.bg/index.php/ADE

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE WITH MUSEUM

# АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОТКРИТИЯ И РАЗКОПКИ ПРЕЗ 2017
# ARCHAEOLOGICAL DISCOVERIES AND EXCAVATIONS IN 2017

София / Sofia
2018



## УВАЖАЕМИ ПРИЯТЕЛИ НА АРХЕОЛОГИЯТА,

Веднъж попаднал в ръцете Ви, настоящият сборник ще Ви разкрие, че миналото не е застинало само на страниците на учебниците по история или на някой прашен рафт в библиотеките. Тази книга ни показва, че археологията е жива и динамична наука, която всеки ден изважда на бял свят нещо ново и неизвестно досега за нашия роден край и нашата страна, дописва нови редове и страници в златната история на България като една от най-старите и запазени цивилизации в Европа и света.

В сборника ще откриете най-новите национални археологически разкрития, направени през миналата 2017-та година. Тук ще се запознаете още с проучванията и откритията на археологическите обекти в Бургаски регион. Защото, освен чудесните плажове и планини, обектите от историческо значение, с които разполагаме, трябва да бъдат реставрирани и консервирани по подходящ и достъпен начин.

В последните десетина години работим в тясно и ползотворно сътрудничество с Регионалния исторически музей и всяка година осигуряваме средства за подпомагане на археологическите разкопки в Бургас, резултатите от които не закъсняват. Последните тенденции показват засилване интереса на чуждестранните туристи към посещение на културно-историческите места. Пример за това е археологическият комплекс Акве Калиде, който превърнахме в атрактивна туристическа дестинация.

Това нямаше да бъде възможно без съдействието на Регионалния исторически музей – Бургас и Националния археологически институт с музей към Българската академия на науките, на които изказвам благодарности за ползотворната работа.

Вярвам, че, за да се развиваме и гледаме напред в бъдещето, трябва да познаваме добре своето минало. Затова смятам, че сме на прав път и съвместната ни работа трябва да продължи и занапред.

Радвам се, че съвсем скоро градът ни ще бъде домакин на LVII Национална конференция на археолозите. Вие сте наши приятели и Бургас Ви очаква!

*Димитър Николов*
Кмет на община Бургас





## УВАЖАЕМИ ЧИТАТЕЛЮ,

Независимо дали си професионален археолог или просто харесваш филмите за Индиана Джоунс (и аз ги гледам с удоволствие), ще намериш интересна историческа информация в тома. Доколко тя е добре аргументирана, ще прецениш сам. Надявам се, че и твоето общо впечатление от книгата ще бъде добро.

Домакинството на Община Бургас за петдесет и седмото издание на Националната археологическа конференция е привилегия за нас – българските археолози!

*доц. д-р Людмил Ф. Вагалински*
директор на НАИМ-БАН



# ИЗИСКВАНИЯ НА РЕДКОЛЕГИЯТА ЗА ПРЕДАВАНЕ НА РЕЗЮМЕТА НА ОТЧЕТИ

Предаването на резюметата е задължително в деня на съответното представяне на отчета на годишните археологически отчети, на секретаря на съответната секция. Резюме се дължи за всяко едно от проведените теренни археологически проучвания.

**Изисквания към текста**

Резюмето трябва да бъде на български и английски език. Максималният брой знаци, включително използваната литература, заглавието и авторите, за българския и английския текст заедно, е 7200 (с интервалите). В текста (включително в заглавието и авторите) не се допускат съкращения, с изключение на общоприетите за българския език и специализираната археологическа литература. Когато в текста се дават имена, личното име е съкратено.

Английският текст представлява съкратена версия на българския текст, с обем заедно със заглавието и авторите до 1200 знака (с интервалите).

Заглавието е с главни букви. То трябва да съдържа географска информация за обекта или района на проучване. Ако това не може да бъде изпълнено, тази информация е включвана в първото изречение на текста. Авторите са представени с лично и фамилно име без съкращения (разгърнати).

При резюметата не е желателно допълнителното форматиране и стилизиране на текстовете, освен в случаите, когато това е наложително за коректното изобразяване на чужди езици, специални означения и символи. Необходимо е текстът на отчета да съдържа ясна и конкретна информация за хронологията на разкопавания сектор/археологически обект, която да се основава на прецизни стратиграфски наблюдения.

**Изисквания към образите**

Допустимият брой изображения е 3. Те трябва да бъдат на отделни файлове, номерирани по реда на тяхното представяне в текста. Две от трите илюстрации следва да бъдат план на разкопавания археологически обект и стратиграфски разрез с легенда, където пластовете са представени със съответната интерпретация и хронология, а не според цвета и компактността на пръстта и съдържащите се в нея материали. Необходимо е планът и стратиграфският разрез да бъдат упоменати в текста в подкрепа на направените изводи за хронологията на разкритите структури/пластове.

За изображения се приемат снимки, планове, карти и графични табла (последните могат да съдържат до 10 добре аранжирани рисунки на артефакти, като размерът на компактното изображение да не надхвърля 13/10 см). Колаж от няколко изображения не се третира като самостоятелно изображение. Текстовете към образите са задължителни и трябва да бъдат представени на отделен текстов файл, на български и английски език. Изображенията трябва да са ясни, детайлни, с възможност за намаляване на размера им и чернобял печат. Минималната резолюция е 300 dpi, а допустими формати са: jpg, jpeg, tif, tiff. Изображенията се обозначават като Обр. (с главна буква при самото изображение) и обр. (с малка буква в текста) и съответно Fig. и fig. за английския текст. Всеки образ носи съответен номер, напр. Обр.1. и Fig. 1. В текста се дават в скоби, съкратени и с малка буква (обр. 1) или (fig. 1) в английския текст. Посочва се мястото на конкретния образ в българския и английския текст. Когато даден образ съдържа няколко изображения, те се дават със съответни номера, което се отразява и в текста (обр. 2 3-5) или (fig. 3 1). Не се приемат илюстрации, които са приложени (вмъкнати) в текстовите файлове (.doc или .rtf) или са предадени/обединени в PDF формат.

**Изисквания за референции към ползваната литература**

Използват се правилата на списание „Археология“, публикувани на страницата на НАИМ-БАН (www.naim.bg).

При неспазване на горепосочените изисквания отчетите няма да бъдат приемани, което ще доведе до неиздаване на нови разрешения за теренни археологически проучвания.

# СЪДЪРЖАНИЕ
# CONTENTS

## I. ПРАИСТОРИЯ
## I. PREHISTORY

Николай Сираков, Жан-Люк Гуадели, Свобода Сиракова, Алета Гуадели, Станимира Танева, Ивайло Крумов, Рейчъл Хопкинс, Ирена Димитрова, Николай Захариев, Таньо Димитров ..... 1
№ 1. КОЗАРНИКА: ПЪРВИТЕ ВЕРОЯТНИ ПРЕДВЕСТНИЦИ НА КЪСНИЯ ПАЛЕОЛИТ ПРЕДХОЖДАТ ЗНАЧИТЕЛНО КРАЯ НА СРЕДНИЯ ПАЛЕОЛИТ
Nikolay Sirakov, Jean-Luc Guadelli, Svoboda Sirakova, Aleta Guadelli, Stanimira Taneva, Ivaylo Krumov, Rachel Hopkins, Irena Dimitrova, Nikolay Zahariev, Tanyo Dimitrov
KOZARNIKA: THE FIRST POSSIBLE PREDECESSORS OF THE UPPER PALAEOLITHIC PRECEDE SIGNIFICANTLY THE END OF THE MIDDLE PALAEOLITHIC

Николай Сираков, Ценка Цанова, Жан-Жак Юблен, Свобода Сиракова, Шенън МакФерън, Сара Таламо, Вера Алдеяш, Джефри Смит, Ивайло Крумов, Росен Спасов, Николай Захариев, Хелън Фюлас, Жоао Марейрош, Желько Резек, Наоми Мартисиус, Виржини Сине-Матийо ..... 5
№ 2. БАЧО КИРО – НОВИ ДАННИ ЗА ПРЕХОДА СРЕДЕН/КЪСЕН ПАЛЕОЛИТ
Nikolay Sirakov, Tsenka Tsanova, Jean-Jacques Hublin, Svoboda Sirakova, Shannon McPherron, Vera Aldeias, Sahra Talamo, Geoffrey Smith, Ivaylo Krumov, Rosen Spasov, Nikolay Zahariev, Helen Fewlass, João Marreiros, Željko Rezek, Naomi Martisius, Virginie Sinet-Mathiot
BACHO KIRO: NEW DATA ON THE MIDDLE-UPPER PALAEOLITHIC TRANSITION

Мария Гюрова, Стефанка Иванова, Елена Маринова, Васил Попов, Николай Спасов, Латинка Христова, Софи Ферхейден, Кристиан Бурле ..... 8
№ 3. ПРОУЧВАНЕ НА ПЕЩЕРАТА МИШИН КАМИК – СЕЗОН 5
Maria Gurova, Stefanka Ivanova, Elena Marinova, Vasil Popov, Nikolay Spassov, Latinka Hristova, Sophie Verheyden, Christian Burlet
EXCAVATIONS AT MISHIN KAMIK CAVE – 2017 SEASON

Владимир Славчев, Красимир Ковачев, Станимир Първанов ..... 11
№ 4. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ПЕЩЕРА ТЕМНАТА ДУПКА (БЕЛОСЛАВСКА“ ПЕЩЕРА) – ГР. БЕЛОСЛАВ, ОБЛ. ВАРНА
Vladimir Slavchev, Krassimir Kovachev, Stanimir Parvanov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE TEMNATA DUPKA CAVE (BELOSLAV CAVE) NEARBY THE TOWN OF BELOSLAV, VARNA DISTRICT

Светлана Венелинова, Валери Григоров, Явор Бояджиев, Мария Гюрова, Петър Зидаров, Алексей Цветанов, Митко Велев, Васил Василев ..... 14
№ 5. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА МНОГОСЛОЙНО СЕЛИЩЕ В М. КЕНЕВИРА ДО ГР. ВЪРБИЦА, ШУМЕНСКО
Svetlana Venelinova, Valeri Grigorov, Yavor Boyadzhiev, Maria Gurova, Petar Zidarov, Alexey Tsvetanov, Mitko Velev, Vasil Vasilev
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MULTILAYER SETTLEMENT IN KENEVIRA LOCALITY NEAR THE TOWN OF VARBITSA, SHUMEN REGION

Недко Еленски ..... 17
№ 6. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „РАННОНЕОЛИТНО СЕЛИЩЕ ДЖУЛЮНИЦА-СМЪРДЕШ“, С. ДЖУЛЮНИЦА, ВЕЛИКОТЪРНОВСКО
Nedko Elenski
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE EARLY NEOLITHIC SETTLEMENT DZHULYUNITSA-SMARDESH

Георги Ганецовски ..... 20
№ 7. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РАННОНЕОЛИТНО СЕЛИЩЕ В М. ВАЛОГА (ДОЛНАТА ЛЪКА) КРАЙ С. ОХОДЕН, ОБЩИНА ВРАЦА

Georgi Ganetsovski
REGULAR ARHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT VALOGA (DOLNATA LUKA) EARLY NEOLITHIC SITE NEAR VILLAGE OF OHODEN, VRATSA MUNICIPALIITY

Васил Николов, Десислава Такорова, Емилия Сиракова, Тодор Дяков, Виолета Стоицова, Кръстан Митов..... 24
№ 8. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОНЕОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ СЛАТИНА-СОФИЯ
Vassil Nikolov, Desislava Takorova, Emiliya Sirakova, Todor Dyakov, Violeta Stoitsova, Krastan Mitov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT SLATINA–SOFIA EARLY NEOLITHIC SITE

Малгожата Гребска-Кулов, Петър Зидаров, Иван Василев, Иван Суванджиев, Брент Уитфорд, Мария Гюрова, Елена Маринова-Волф, Беа де Купере..... 27
№ 9. РАЗКОПКИ НА ПРАИСТОРИЧЕСКОТО СЕЛИЩЕ В М. МАСОВЕЦ КРАЙ С. ИЛИНДЕНЦИ, ОБЩИНА СТРУМЯНИ
Małgorzata Grębska-Kulow, Petar Zidarov, Ivan Vasilev, Ivan Suvandzhiev, Brent Whitford, Maria Gurova, Elena Marinova-Wolf, Bea De Cupere
EXCAVATIONS AT ILINDENTSI-MASSOVETS NEOLITHIC SITE IN SOUTHWESTERN BULGARIA

Малгожата Гребска-Кулов, Иван Вайсов, Георги Иванов, Кръстю Чукалев, Йордан Евлогиев ..... 30
№ 10. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ПРАИСТОРИЧЕСКОТО СЕЛИЩЕ ДАМЯНИЦА, ЕТАП 1
Małgozata Grębska-Kulow, Ivan Vajsov, Georgi Ivanov, Krastyu Chukalev, Yordan Evlogiev
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE PREHISTORIC SETTLEMENT DAMYANITSA, STAGE 1

Малгожата Гребска-Кулов, Иван Вайсов, Георги Иванов, Сирма Александрова, Йордан Евлогиев..... 34
№ 11. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ПРАИСТОРИЧЕСКОТО СЕЛИЩЕ ДАМЯНИЦА, ЕТАП 2
Małgozata Grębska-Kulow, Ivan Vajsov, Georgi Ivanov, Sirma Alexandrova, Yordan Evlogiev
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE PREHISTORIC SETTLEMENT DAMYANITSA, STAGE 2

Владимир Славчев, Станимир Първанов, Красимир Ковачев, Мария Гюрова, Иванка Христова, Надежда Карастоянова ..... 37
№ 12. ТЕРЕННО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ХАЛКОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ В МЕСТНОСТТА КОРИЯТА ДО ГР. СУВОРОВО, ОБЛАСТ ВАРНА
Vladimir Slavchev, Stanimir Parvanov, Krasimir Kovachev, Maria Gurova, Ivanka Hristova, Nadezhda Karastoyanova
EXCAVATIONS OF THE CHALCOLITHIC SETTLEMENT IN THE KORIATA LOCALITY NEAR THE TOWN OF SUVOROVO, VARNA DISTRICT

Александър Чохаджиев, Кръстан Митов, Александра Янакиева, Лоранс Ферлан, Пол Баку, Радослав Боянов, Мария Гюрова ..... 40
№ 13. ХАЛКОЛИТНАТА СЕЛИЩНА МОГИЛА ПРИ С. ПЕТКО КАРАВЕЛОВО
Alexander Chohadzhiev, Krastan Mitov, Aleksandra Yanakieva, Laurence Ferland, Paul Bacoup, Radoslav Boyanov, Maria Gurova
TELL PETKO KARAVELOVO

Стефан Чохаджиев, Александър Чохаджиев, Пол Баку..... 44
№ 14. ХАЛКОЛИТНА СЕЛИЩНА МОГИЛА ХОТНИЦА
Stefan Chohadzhiev, Alexander Chohadzhiev, Paul Bacoup
TELL HOTNITSA

Владимир Славчев, Надежда Атанасова, Виктория Русева..... 48
№ 15. СПАСИТЕЛНО ТЕРЕННО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ УПИ VIII-2,6, КВ. 155А, ПО ПЛАНА НА 11-И МИКРОРАЙОН, УЛИЦА „КОНСТАНТИН ДОГАНОВ“ № 13 И УЛИЦА „ВЕСЛЕЦ“ № 44, ВАРНА,ПОПАДАЩО В ГРУПОВА АРХЕОЛОГИЧЕСКА КУЛТУРНА ЦЕННОСТ „ТРЕТИ ВАРНЕНСКИ ХАЛКОЛИТЕН НЕКРОПОЛ“
Vladimir Slavchev, Nadezhda Atanasova, Victoria Ruseva
RESCUE EXCAVATIONS AT LAND PROPERTY VIII-2,6,
SQ. 155A ACCORDING TO THE PLAN OF THE 11TH MICROREGION, 13, KONSTANTIN DOGANOV STR. AND 44, VESLETS STR. ON THE AREA OF THE THIRD VARNA CHALCOLITHIC CEMETERY

Явор Бояджиев, Димитър Чернаков, Дилен Дилов ..... 50
№ 16. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ХАЛКОЛИТЕН НЕКРОПОЛ В С. КАМЕНОВО, ОБЛ. РАЗГРАД
Yavor Boyadzhiev, Dimitar Chernakov, Dilen Dilov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE CHALCOLITHIC CEMETERY IN THE VILLAGE OF KAMENOVO, RAZGRAD DISTRICT

Васил Николов, Крум Бъчваров, Петър Лещаков, Галина Самичкова, Николай Христов, Стоян Трифонов, Виолета Стоицова, Севдалина Жечева, Йорданка Илиева, Маргарита Люнчева, Тодор Дяков, Дениз Кая, Орхан Кая, Лаура Хорбах, Свеня Симон, Мария Славкова, Антон Атанасов, Катлийн Максуини, Валентин Тодоров ..... 53
№ 17. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ПРАИСТОРИЧЕСКИЯ СОЛОДОБИВЕН И ГРАДСКИ ЦЕНТЪР ПРОВАДИЯ-СОЛНИЦАТА
Vassil Nikolov, Krum Bacvarov, Petar Leshtakov, Galina Samichkova, Nikolay Hristov, Stoyan Trifonov, Violeta Stoitsova, Sevdalina Zhecheva, Yordanka Ilieva, Margarita Luncheva, Todor Diakov, Deniz Kaya, Orhan Kaya, Laura Horbach, Svenja Simon, Maria Slavkova, Anton Atanasov, Kathleen McSweeney, Valentin Todorov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE PREHISTORIC SALT-PRODUCING AND URBAN CENTER OF PROVADIA-SOLNITSATA

Петър Лещаков, Мария Иванова, Йорданка Илиева, Галина Самичкова, Таньо Димитров, Тодор Дяков, Виолета Стоицова ..... 57
№ 18. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ХАЛКОЛИТНО УКРЕПЕНО СЕЛИЩЕ АВРЕН-БОБАТА, ОБЛАСТ ВАРНА
Petar Leshtakov, Maria Ivanova, Yordanka Ilieva, Galina Samichkova Tanyo Dimitrov, Todor Dyakov, Violeta Stoitsova
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT AVREN-BOBATA CHALCOLITHIC FORTIFIED SITE, VARNA DISTRICT

Стефан Чохаджиев ..... 60
№ 19. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СЕЛИЩНА МОГИЛА НУРИЮК В М. ЧАНАДЖИК, С. СУШИНА, ОБЛАСТ ШУМЕН
Stefan Chohadzhiev
REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF TELL NURIYUK, THE CHANADZHIK LOCALITY, THE VILLAGE OF SUSHINA, SHUMEN DISTRICT

Явор Бояджиев, Камен Бояджиев, Валери Петров ..... 62
№ 20. СЕЛИЩНА МОГИЛА ЮНАЦИТЕ
Yavor Boyadzhiev, Kamen Boyadzhiev, Valeri Petrov
TELL YUNATSITE

Петя Георгиева, Веселин Данов, Виктория Русева, Мария Гюрова, Станимир Първанов, Радослав Рачев ..... 65
№ 21. КОЗАРЕВА МОГИЛА – СЕЛИЩНА МОГИЛА И НЕКРОПОЛ
Petya Georgieva, Vesselin Danov, Victoria Russeva, Maria Gurova, Stanimir Parvanov, Radoslav Rachev
KOZAREVA MOGILA: A TELL AND A CEMETERY

Ваня Петрова, Деница Илиева, Надежда Тодорова, Цветана Попова, Ханна Христова ..... 69
№ 22. СЕЛИЩНА МОГИЛА ОТ РАННАТА БРОНЗОВА ЕПОХА И ХАЛКОЛИТА ХИМИТЛИЯТА КРАЙ С. СОКОЛ
Vanya Petrova, Denitsa Ilieva, Nadezhda Todorova, Tsvetana Popova, Hanna Hristova
EARLY BRONZE AGE AND CHALCOLITHIC TELL HIMITLIYATA NEAR THE VILLAGE OF SOKOL

**II. ТРАКИЙСКА АРХЕОЛОГИЯ**
**II. THRACIAN ARCHAEOLOGY**

**БРОНЗОВА ЕПОХА**
**BRONZE AGE**

Георги Иванов, Габриела Джурковска ..... 75
№ 1. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ ОТ БРОНЗОВАТА ЕПОХА В М. ПОПСКА МОГИЛА, ОБЩИНА ДОЛНИ ДЪБНИК

Georgi Ivanov, Gabriela Dzhurkovska
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A BRONZE AGE SITE IN POPSKA MOGILA LOCALITY, DOLNI DABNIK MUNICIPALITY

Красимир Ников, Румяна Георгиева ..... 78
№ 2. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ ОТ РАННАТА БРОНЗОВА И РАННАТА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХА В М. ВЕТАТА МАЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, ОБЩИНА РАДНЕВО
Krassimir Nikov, Rumyana Georgieva
RESCUE EXCAVATIONS OF EARLY BRONZE AGE AND EARLY IRON AGE SITE IN VETATA MAYA LOCALITY NEAR THE VILLAGE OF POLSKI GRADETS, RADNEVO MUNICIPALITY

Стефан Александров, Станимира Танева, Кръстю Чукалев ..... 81
№ 3. ДИГИТАЛНО 3D ЗАСНЕМАНЕ НА СКАЛНИТЕ РИСУНКИ В ПЕЩЕРА МАГУРАТА, С. РАБИША, ОБЩИНА БЕЛОГРАДЧИК
Stefan Alexandrov, Stanimira Taneva, Krastyu Chukalev
3D DIGITAL MODELLING OF THE ROCK PAINTINGS IN MAGURATA CAVE NEAR THE VILLAGE OF RABISHA, BELOGRADCHIK MUNICIPALITY

Мартин Христов ..... 82
№ 4. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ГОЛЯМА МОГИЛА № 6 В М. ЛЕЩАКЪТ КРАЙ С. ДЪБЕНЕ, ОБЩИНА КАРЛОВО
Martin Hristov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE LARGE TUMULUS NO. 6 NEAR THE VILLAGE OF DABENE, KARLOVO MUNICIPALITY

Петър Балабанов, Даниел Пантов ..... 85
№ 5. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА НАДГРОБНА МОГИЛА №3 В М. СИЛИХЛЯР, ЗЕМЛИЩЕТО НА ГР. ПРИМОРСКО
Petar Balabanov, Daniel Pantov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION OF TUMULUS NO. 3 FROM THE NECROPOLIS IN SILIHLYAR LOCALITY NEAR PRIMORSKO

## КЪСНОБРОНЗОВА И РАННОЖЕЛЯЗНА ЕПОХА
## LATE BRONZE AND EARLY IRON AGE

Стефан Александров, Георги Иванов, Таня Христова, Николай Казашки, Надежда Атанасова ..... 88
№ 6. НЕКРОПОЛ ОТ II ХИЛ. ПР. ХР. ПРИ С. БАЛЕЙ, ОБЩИНА БРЕГОВО
Stefan Alexandrov, Georgi Ivanov, Tanya Hristova, Nikolay Kazashki, Nadezda Atanassova
NECROPOLIS FROM THE SECOND MILL. BC NEAR BALEY, BREGOVO MUNICIPALITY

Богдан Атанасов, Илия Кулов, Живко Узунов, Джон Горчик, Щефани Айзенман,Стоян Иванов, Виолета Караилиева, Малеен Лепек, Елена Маринова, Антоанета Налбантова, Петранка Неделчева, Нилс Олдсен, Рая Рашкова, Филип Уотсън, Цветелина Шиндарова, Филип Щокхамер ..... 91
№ 7. РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩЕ ОТ II–I ХИЛ. ПР.ХР. В БРЕСТО, С. БАНЯ, ОБЩИНА РАЗЛОГ
Bogdan Athanassov, Ilia Kulov, Zivko Uzunov, John Gorczyk, Stefanie Eisenmann, Stoyan Ivanov, Violeta Karailieva, Maleen Leppek, Elena Marinova, Antoaneta Nalbantova, Petranka Nedelcheva, Nils Oldsen, Raya Rashkova, Tsvetelina Shindarova, Philip Watson, Philipp W. Stockhammer
EXCAVATIONS OF THE 2ND–1ST MILL. BC SETTLEMENT OF BRESTO NEAR THE VILLAGE OF BANYA, MUNICIPALITY OF RAZLOG

Георги Нехризов, Юлия Цветкова, Наталия Иванова ..... 93
№ 8. СКАЛЕН КОМПЛЕКС ГЛУХИТЕ КАМЪНИ
Georgi Nekhrizov, Julia Tzvetkova, Natalia Ivanova
GLUHITE KAMANI ROCK-CUT COMPLEX

## КЪСНОЖЕЛЯЗНА ЕПОХА
## LATE IRON AGE

### ГРАДОВЕ
### URBAN SETTLEMENTS

Алексей Гоцев, Вяра Петрова, Валентина Танева ..... 96
№ 9. ЕМПОРИОН ПИСТИРОС, АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В КВ. Б23, Б'3, Б'4 и Д6
Alexey Gotzev, Vyara Petrova, Valentina Taneva
EMPORION PISTIROS: ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN SQUARES Б23, Б'3, Б'4 AND D6

Гавраил Лазов ..... 99
№ 10. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ПИСТИРОС, ОБЕКТ АВ I А
Gavrail Lazov
EXCAVATIONS IN SECTOR AB I A AT EMPORION PISTIROS

Тотко Стоянов, Мария Николаева, Красимир Ников, Даниела Стоянова, Живка Михайлова, Велислав Бонев, Калин Маджаров, Теодора Василева, Християн Узунов ..... 102
№ 11. ПРОУЧВАНИЯ НА ТРАКИЙСКИЯ ГРАД В АР „СБОРЯНОВО"
Totko Stoyanov, Maria Nikolaeva, Krasimir Nikov, Daniela Stoyanova, Velislav Bonev, Kalin Madzharov, Zhivka Mihaylova, Theodora Vasileva, Chrisian Uzunov
INVESTIGATIONS OF THE THRACIAN CITY IN SBORYANOVO ARCHAEOLOGICAL RESERVE

## КЪСНОЖЕЛЯЗНА ЕПОХА
## LATE IRON AGE

### ИЗВЪНГРАДСКИ СЕЛИЩА И СВЕТИЛИЩА
### NON-URBAN SETTLEMENTS AND SANCTUARIES

Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Даниела Стоянова, Вяра Петрова ..... 106
№ 12. РАЗКОПКИ НА СВЕТИЛИЩЕТО В М. СЕКИЗ ХАРМАН, С. КРЪСТЕВИЧ, ОБЩИНА ХИСАРЯ
Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Daniela Stoyanova, Vyara Petrova
EXCAVATIONS OF THE SANCTUARY IN THE SEKIZ HARMAN LOCALITY NEAR THE VILLAGE OF KRASTEVICH, HISARYA MUNICIPALITY

Милена Тонкова ..... 109
№ 13. МНОГОСЛОЕН ОБЕКТ ПРИ ХАЛКА БУНАР
Milena Tonkova
INVESTIGATIONS OF THE MULTILAYER SITE AT HALKA BUNAR

Даниела Агре, Деян Дичев ..... 113
№ 14. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА „УКРЕПЕН ВЛАДЕТЕЛСКИ ДОМ В М. ТАТАР МАША" КРАЙ С. КНЯЖЕВО, ОБЩИНА ТОПОЛОВГРАД
Daniela Agre, Deyan Dichev
ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE FORTIFIED RESIDENCE OF A THRACIAN RULER NEAR THE VILLAGE OF KNYAZHEVO, TOPOLOVGRAD MUNICPALITY

Доротея Гюрджийска, Стилиян Иванов ..... 116
№ 15. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УКРЕПЕН ОБЕКТ ОТ ЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА В М. КАЛЕТО, С. ИЗВОР, ОБЩИНА БУРГАС
Dorothea Gyurdzhiyska, Stiliyan Ivanov
RESCUE EXCAVATIONS OF A HELLENISTIC FORTIFIED SITE AT KALETO, NEAR THE VILLAGE OF IZVOR, BURGAS MUNICIPALITY

Диана Гергова ..... 119
№ 16. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РАЗРУШЕН КУЛТУРЕН ПЛАСТ В ИМОТ С ИДЕНТИФИКАТОР ПИ 00878.501.42 В ГР. АХТОПОЛ
Diana Gergova
RESCUE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF A DISTURBED CULTURAL LAYER IN AHTOPOL (ZP 00878.501.42)

Деян Дичев ..... 121
№ 17. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА „УКРЕПЕН ДОМ ОТ КЪСНОЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА" В М. ПАСТИЧ, ОБЩИНА ЦАРЕВО
Deyan Dichev
ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF A FORTIFIED RESIDENCE FROM THE LATE HELLENISTIC PERIOD NEAR THE VILLAGE OF BRODILOVO, TZAREVO MUNICIPALITY

Диана Гергова, Йордан Анастасов, Жоселин Дезидери, Матео Джос ..... 124
№ 18. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЕЛТСКОТО СВЕТИЛИЩЕ (МОГИЛА 39) В ИЗТОЧНИЯ НЕКРОПОЛ В ИАР „СБОРЯНОВО"
Diana Gergova, Jordan Anastassov, Jocelyn Desideri, Matteo Gios
ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE CELTIC SANCTUARY (TUMULUS 39) IN THE EASTERN NECROPOLIS OF SBORYANOVO ARCHAEOLOGICAL RESERVE

**КЪСНОЖЕЛЯЗНА ЕПОХА**
**LATE IRON AGE**

**НЕКРОПОЛИ И НАДГРОБНИ МОГИЛИ**
**NECROPOLEIS AND TUMULI**

Стефан Александров, Пламен Караилиев ..... 127
№ 19. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА МОГИЛЕН НАСИП (МОГИЛА № 2) В М. ВЕТАТА МАЯ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, ОБЩИНА РАДНЕВО
Stefan Alexandrov, Plamen Karailiev
RESCUE EXCAVATIONS OF TUMULUS NO. 2 IN VETATA MAYA LOCALITY, VILLAGE OF POLSKI GRADETS, RADNEVO MUNICIPALITY

Петър Балабанов, Даниел Пантов ..... 129
№ 20. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА МОГИЛА №2 ОТ НЕКРОПОЛА В МЕСТНОСТТА СИЛИХЛЯР, ЗЕМЛИЩЕТО НА ГР. ПРИМОРСКО
Petar Balabanov, Daniel Pantov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF TUMULUS NO. 2 FROM THE NECROPOLIS IN SILIHLYAR LOCALITY NEAR PRIMORSKO

**РИМСКА ЕПОХА**
**ROMAN AGE**

**НЕКРОПОЛИ И НАДГРОБНИ МОГИЛИ**
**NECROPOLEIS AND TUMULI**

Мартин Христов, Илия Киров, Яна Мутафчиева ..... 132
№ 21. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА НАДГРОБНА МОГИЛА В М. „ШЕСТТЕ МОГИЛИ", ЗЕМЛИЩЕ НА С. ДЯДОВО, ОБЩИНА НОВА ЗАГОРА
Martin Hristov, Iliya Kirov, Yana Mutafchieva
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF BURIAL MOUND NEAR THE VILLAGE OF DYADOVO, NOVA ZAGORA MUNICIPALITY

Даниела Агре ..... 135
№ 22. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА МОГИЛА №3 В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. КИРИЛОВО, ОБЩИНА ЕЛХОВО
Daniela Agre
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF TUMULUS NO. 3 NEAR THE VILLAGE OF KIRILOVO, ELHOVO MUNICIPALITY

Борислав Бориславов, Надежда Бориславова ..... 138
№ 23. МОГИЛА № 5, С. ИЗВОРОВО, ОБЩИНА ХАРМАНЛИ
Borislav Borislavov, Nadezhda Borislavova
TUMULUS NO. 5, NEAR THE VILLAGE OF IZVOROVO, HARMANLI MUNICIPALITY

Костадин Кисьов, Любомир Мерджанов ..... 141
№ 24. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА МОГИЛА „МАЛ ТЕПЕ" ДО С. МАНОЛЕ, ОБЩИНА МАРИЦА
Kostadin Kisyov, Lyubomir Merdzhanov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF MAL TEPE TUMULUS NEAR THE VILLAGE OF MANOLE, MARITSA MUNICIPALITY

Атанас Атанасов, Петър Калчев ..... 143
№ 25. НАДГРОБНА МОГИЛА В ПИ №000009, ГРАНИЧЕЩ С ПОЗЕМЛЕН ИМОТ ПИ № 000061, В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ПЪСТРЕН, ОБЩИНА ОПАН, С НАЧИН НА ТРАЙНО ПОЛЗВАНЕ КАТО ЖИВОТНОВЪДНА ФЕРМА
Atanas Atanasov, Petar Kalchev
TUMULUS IN PROPERTY № 000009, BORDERING ON PROPERTY № 000061, NEAR THE VILLAGE OF PUSTREN, OPAN MUNICIPALITY, WITH PERMANENT USAGE AS AN ANIMAL FARM

Стефан Бакърджиев, Тодор Вълчев, Илия Илиев ..... 146
№ 26. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СЕЛИЩЕ ОТ БРОНЗОВАТА И НЕКРОПОЛ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА (ОБЕКТ № 10 ПО ТРАСЕТО НА ТРАНЗИТЕН ГАЗОПРОВОД № 2 ЗА РЕПУБЛИКА ТУРЦИЯ) ПРИ С. ПАЛАУЗОВО, ОБЩИНА СТРАЛДЖА
Stefan Bakardzhiev, Todor Valchev, Ilia Iliev
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF SETTLEMENT FROM THE BRONZE AGE AND CEMETERY FROM THE ROMAN PERIOD CEMETERY – SITE NO. 10 ON THE ROUTE OF GAS PIPELINE NO. 2 TO REPUBLIC OF TURKEY NEAR THE VILLAGE OF PALAUZOVO, STRALDZHA MUNICIPALITY

**III. АНТИЧНА АРХЕОЛОГИЯ**
**III. CLASSICAL ARCHAEOLOGY**

**АРХЕОЛОГИЯ НА ГРЪЦКАТА АНТИЧНОСТ (VII–I в. пр. Хр.)**
**ARCHAEOLOGY OF GREEK ANTIQUITY (7th–1st c. BC)**

**ГРЪЦКИ ЧЕРНОМОРСКИ КОЛОНИИ И ГРЪКО-ЕЛИНИСТИЧЕСКИ ЦЕНТРОВЕ В ТРАКИЯ**
**GREEK POLEIS ON THE BLACK SEA COAST AND HELLENISTIC CENTERS IN THRACE**

Анелия Божкова, Петя Кияшкина ..... 151
№ 1. СПАСИТЕЛНО ТЕРЕННО ПРОУЧВАНЕ В ПИ 51500.501.4, ГР. НЕСЕБЪР В ГРАНИЦИТЕ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТ „СТАРИНЕН ГРАД НЕСЕБЪР"
Anelia Bozkova, Petya Kiyashkina
RESCUE FIELD EXPLORATION OF A SITE IN LAND PROPERTY 51500.501.5 ON THE CADASTRAL MAP OF THE CITY OF NESEBAR IN THE TERRITORY OF THE ARCHAEOLOGICAL RESERVE "ANCIENT CITY OF NESEBAR"

Кръстина Панайотова, Маргарит Дамянов, Теодора Богданова ..... 154
№ 2. ХРАМОВ КОМПЛЕКС НА О. СВ. КИРИК, ГР. СОЗОПОЛ
Krastina Panayotova, Margarit Damyanov, Teodora Bogdanova
ANCIENT GREEK TEMENOS ON THE ISLAND OF ST. KIRIK, SOZOPOL

Маргарита Попова, Димитър Недев ..... 157
№ 3. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В УПИ II-150, КВ. 15, УЛ. „ФЕНИКС" № 3, ГР. СОЗОПОЛ
Margarita Popova, Dimitar Nedev
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCVATAIONS IN PLOT II-150, KV. 15, 3 PHOENIX STR., SOZOPOL

Теодора Богданова, Димитър Недев, Огнян Лулев ..... 159
№ 4. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ В ДВОРА НА „ХАДЖИ АСЛАНОВАТА КЪЩА", ГР. СОЗОПОЛ
Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Ognyan Lulev
RESCUE ARCHAELOGICAL EXCAVATIONS OF A MULTILAYERED SITE IN THE COURTYARD OF THE "HADJI ASLANOVA HOUSE", SOZOPOL

Теодора Богданова, Димитър Недев, Огнян Лулев ..... 162
№ 5. ПРОУЧВАНЕ НА ПРОСТРАНСТВОТО ОКОЛО АНТИЧНА ПЕЩ ЗА КЕРАМИКА ПРЕД ЮЖНАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА СОЗОПОЛ
Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Ognyan Lulev
EXCAVATION OF THE AREA AROUND AN ANTIQUE KILN IN FRONT OF THE SOUTH CURTAIN WALL OF SOZOPOL

Павлина Девлова, Илия Киров ..... 164
№ 6. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ В УПИ VI-102, КВ. 10, УЛ. „МАЯК“ № 1, ГР. СОЗОПОЛ
Pavlina Devlova, Ilia Kirov
RESCUE EXCAVATIONS OF A SITE IN PLOT VI-102, QUARTER 10, 1 MAYAK STR., TOWN OF SOZOPOL

## ИЗВЪНГРАДСКИ ОБЕКТИ
## NON-URBAN SITES

Кръстина Панайотова, Теодора Богданова, Александър Баралис ..... 167
№ 7. СЕЛИЩНА СТРУКТУРА И НЕКРОПОЛ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА АПОЛОНИЯ ПОНТИКА В М. МЕСАРИТЕ, ГР. СОЗОПОЛ
Krastina Panayotova, Teodora Bogdanova, Alexandre Baralis
SETTLEMENT AND NECROPOLIS IN THE TERRITORY OF *APOLLONIA PONTICA* IN MESARITE LOCALITY, SOZOPOL

Павлина Девлова, Илия Киров ..... 171
№ 8. АНТИЧНА КРЕПОСТ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. РАВАДИНОВО, ОБЩИНА СОЗОПОЛ
Pavlina Devlova, Ilia Kirov
ANCIENT FORTRESS NEAR THE VILLAGE OF RAVADINOVO, SOZOPOL MUNICIPALITY

## НЕКРОПОЛИ
## NECROPOLEIS

Анелия Божкова, Петя Кияшкина, Виолета Милчева ..... 173
№ 9. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ В УПИ 33, КВ. 55, ГР. НЕСЕБЪР
Anelia Bozkova, Petya Kiyashkina, Violeta Milcheva
ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF A SITE IN LAND PROPERTY 33, SQUARE 55 IN THE TOWN OF NESEBAR

Кръстина Панайотова, Маргарит Дамянов ..... 175
№ 10. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ В М. КОЛОКИТА (СВ. СТЕФАН), ПИ 67800.6.193 , ГР. СОЗОПОЛ
Krastina Panayotova, Margarit Damyanov
RESCUE INVESTIGAITONS OF A TUMULAR NECROPOLIS ON KOLOKITA (ST. STEPHAN) PROMONTORY, SOZOPOL

Теодора Богданова, Димитър Недев, Милена Крумова ..... 177
№ 11. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КАМЕННА КАРИЕРА, ИЗТОЧНО ОТ ФАМИЛНАТА ЕЛИНИСТИЧЕСКА ГРОБНИЦА, ГР. СОЗОПОЛ
Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Milena Krumova
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A STONE QUARRY EAST FROM THE HELENISTIC FAMILY TOMB, SOZOPOL

Теодора Богданова, Димитър Недев, Александър Баралис, Милена Крумова ..... 180
№ 12. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КАМЕННИ МОГИЛИ, ОБЕКТ „МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ 1 В М. КАВАЦИТЕ - МАПИ“, ГР. СОЗОПОЛ
Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Alexandre Baralis, Milena Krumova
RESCUE ARCHAELOGIAL EXCAVATAION OF STONE TUMULI, SITE “TUMULUS NECROPOLIS 1 AT “KAVACITE-MAPI” LOCALITY”, SOZOPOL

## АРХЕОЛОГИЯ НА РИМСКАТА ЕПОХА И КЪСНАТА АНТИЧНОСТ (I–VII в.)
## ARCHAEOLOGY OF THE ROMAN PERIOD AND LATE ANTIQUITY (1ST–7TH c. AD)

### ДОЛНОДУНАВСКИ ЛИМЕС
### THE LOWER DANUBE LIMES

Здравко Димитров, Иво Топалилов, Илко Цветков ..... 184
№ 13. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАЦИАРИЯ
Zdravko Dimitrov, Ivo Topalilov, Ilko Tsvetkov
REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN *RATIARIA*

Гергана Кабакчиева ..... 186
№ 14.АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В УЛПИЯ ЕСКУС
Gergana Kabakchieva
ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN *ULPIA OESCUS*

Соня Лазарова, Венко Иванов ..... 190
№ 15. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АНТИЧНИЯ КАСТЕЛ И МИТНИЦА ДИМУМ ПРИ ГР. БЕЛЕНЕ
Sonia Lazarova, Venko Ivanov
EXCAVATIONS AT THE ROMAN MILITARY FORT AND CUSTOMS *DIMUM* NEAR BELENE

Евгения Генчева, Петя Андреева ..... 192
№ 16. НОВЕ. ОБЕКТ *VIA PRINCIPALIS* И *SCHOLAE* НА I КОХОРТА
Evgenia Gencheva, Petya Andreeva
*NOVAE*. SECTOR *VIA PRINCIPALIS* AND *SCHOLAE* OF I COHORT

Пьотр Дичек ..... 195
№ 17. НОВЕ – СЕКТОР XII: БАРАКИТЕ НА I КОХОРТА НА VIII АВГУСТОВ И НА I ИТАЛИЙСКИ ЛЕГИОН
Piotr Dyczek
*NOVAE* – SECTOR XII: FIRST COHORT BARRACKS OF *LEGIO VIII AUGUSTA* AND *LEGIO I ITALICA*

Агниешка Томас ..... 197
№ 18. РАЗКОПКИ В РАЗШИРЕНИЕТО НА НОВЕ (НОВЕ II) И В ИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА CANABAE LEGIONIS
Agnieszka Tomas
EXCAVATIONS IN THE EASTERN PART OF THE LATE ROMAN TOWN OF *NOVAE* (*NOVAE* II) AND THE EASTERN PART OF THE *CANABAE LEGIONIS*

Елена Кленина, Анджей Бернацки ..... 199
№ 19. АРСЕНАЛЪТ (*ARMAMENTARIUM*) НА I ИТАЛИЙСКИ ЛЕГИОН В НОВЕ
Elena Klenina, Andrzej Biernacki
ARSENAL (*ARMAMENTARIUM*) OF *LEGIO I ITALICA* IN *NOVAE*

Върбин Върбанов, Светлана Тодорова, Никола Русев, Деян Драгоев, Светлана Великова ..... 202
№ 20. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ТРИМАМИУМ, С. МЕЧКА, РУСЕНСКО
Varbin Varbanov, Svetlana Todorova, Nikola Rusev, Deyan Dragoev, Svetlana Velikova
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF ROMAN FORTRESS *TRIMAMMIUM*, VILLAGE OF MECHKA, ROUSSE DISTRICT

Никола Русев, Светлана Великова, Светлана Тодорова, Върбин Върбанов, Деян Драгоев ..... 204
№ 21. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОРИМСКИЯ КАСТЕЛ СЕКСАГИНТА ПРИСТА, РУСЕ, УЛ. ОДРИН № 4
Nikola Rusev, Svetlana Velikova, Svetlana Todorova, Varbin Varbanov, Deyan Dragoev
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS ON THE TERRITORY OF LATE ROMAN FORTRESS *SEXAGINTA PRISTA*, ROUSSE, 4 ODRIN STR.

Георги Атанасов, Кристиян Михайлов, Светлана Ганчева, Калоян Димов ..... 207
№ 22. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В АР „ДУРОСТОРУМ-ДРЪСТЪР-СИЛИСТРА“, УЛ. „КЕВОРК АРАБАДЖЯН“ № 7
Georgi Atanasov, Kristian Mihaylov, Svetlana Gancheva, Kaloyan Dimov
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS WITHIN THE RESERVE “*DUROSTORUM–DRASTAR* – SILISTRA”, SITE AT 7 K. ARABADZHYAN STR.

Георги Атанасов, Кристиян Михайлов ..... 209
№ 23. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ЖИЛИЩНА СГРАДА“ НА УЛ. „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ № 6-8 В ЗОНАТА НА РИМСКИЯ ЛЕГИОНЕН ЛАГЕР ДУРОСТОРУМ И ЦИВИЛНО СЕЛИЩЕ, ГР. СИЛИСТРА
Georgi Atanasov, Kristian Mihaylov
RESCUE EXCAVATIONS AT 6-8 KIRIL AND METODIY STR., WITHIN THE ZONE “ROMAN LEGIONARY CAMP AND CIVIL SETTLEMENT” IN THE RESERVE “ANTIQUE AND MEDIEVAL TOWN OF *DUROSTORUM – DRASTAR*” IN SILISTRA

## ГРАДСКИ ЦЕНТРОВЕ
## URBAN CENTRES

Христо Кузов, Михаил Христов ..... 213
№ 24. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА УЛ. „ДРАГОМАН“ № 7, ГР. ВАРНА
Hristo Kuzov, Mihail Hristov
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 7 DRAGOMAN STR.,VARNA

Христо Кузов, Михаил Христов, Мартин Вълчев ..... 215
№ 25. ПРОУЧВАНЕ НА КУЛА ОТ КЪСНОРИМСКАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА ОДЕСОС
Hristo Kuzov, Mihail Hristov, Martin Valchev
EXCAVATIONS OF A TOWER ON THE LATE ROMAN FORTRESS WALL OF *ODESSOS*

Христо Кузов, Михаил Христов, Ася Стефанова ..... 218
№ 26. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „ДЕБЪР“ № 41, ГР. ВАРНА
Hristo Kuzov, Mihail Hristov, Asya Stefanova
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 41 DEBAR STR., VARNA

Мария Манолова-Войкова, Васил Тенекеджиев, Елина Мирчева ..... 221
№ 27. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ЦАР ИВАН ШИШМАН“ №3-5, ГР. ВАРНА
Mariya Manolova-Voykova, Vassil Tenekedjiev, Elina Mircheva
RESCUE EXCAVATIONS AT 3-5 TSAR IVAN SHISHMAN STR., VARNA

Мария Манолова-Войкова, Игор Лазаренко ..... 225
№ 28. СПАСИТЕЛНО АРХОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В УПИ XIV-794, 795, КВ. 55, УЛ. „ЙОАН ЕКЗАРХ“ № 16–18, ГР. ВАРНА
Mariya Manolova-Voykova, Igor Lazarenko
RESCUE EXCAVATIONS AT 16-18 JOAN EKZARH STR., VARNA

Сергей Торбатов, Антон Карабашев, Биляна Иванова ..... 227
№ 29. АНТИЧЕН ГРАД УЛПИЯ АНХИАЛО – ПАЛЕОКАСТРО (УПИ V-2825, КВ. 209)
Sergey Torbatov, Anton Karabashev, Bilyana Ivanova
ANCIENT CITY OF *ANCHIALUS* (PLOT V-2825)

Сергей Торбатов, Биляна Иванова ..... 231
№ 30. АНТИЧЕН ГРАД УЛПИЯ АНХИАЛО – ПАЛЕОКАСТРО (УПИ II-1629, КВ. 120)
Sergey Torbatov, Bilyana Ivanova
ANCIENT CITY OF *ANCHIALUS* (PLOT II-1629)

Гергана Кабакчиева ..... 234
№ 31. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА В ГРАД МОНТАНА
Gergana Kabakchieva
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF AN EARLY CHRISTIAN BASILICA IN THE TOWN OF MONTANA

Иван Църов ..... 238
№ 32. НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ. СЕКТОР „ЮГОЗАПАДЕН ЪГЪЛ НА ФОРУМНИЯ КОМПЛЕКС“
Ivan Tsarov
*NICOPOLIS AD ISTRUM*. THE SOUTH-WESTERN CORNER OF THE FORUM COMPLEX

Калин Чакъров ..... 240
№ 33. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА РИМСКИ КАПТАЖ В С. МУСИНА, ОБЩИНА ПАВЛИКЕНИ
Kalin Chakarov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A ROMAN WATER CAPTATION NEAR MUSSINA VILLAGE, PAVLIKENI MUNICIPALITY

Галена Радославова, Георги Дзанев ..... 243
№ 34. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В АБРИТУС
Galena Radoslavova, Georgi Dzanev
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN *ABRITUS*

Георги Атанасов, Йото Валериев ..... 246
№ 35. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА БАЗИЛИКИ № 3 И 4 В ЗАЛДАПА,ОБЩИНА КРУШАРИ, ОБЛАСТ ДОБРИЧ
Georgi Atanasov, Yoto Valeriev
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF BASILICAS Nos 3, 4 IN *ZALDAPA*, MUNICIPALITY OF KRUSHARI, DOBRICH REGION

Румен Спасов, Веселина Вандова, Николай Спасов ..... 248
№ 36. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ПАРК ГАЛЕРИЯТА“ В ГР. КЮСТЕНДИЛ
Rumen Spasov, Vesselina Vandova, Nikolay Spasov
RESCUE EXCAVATIONS OF “GALERIYATA PARK” SITE, TOWN OF KYUSTENDIL

Людмил Вагалински ..... 250
№ 37. ХЕРАКЛЕЯ СИНТИКА
Lyudmil Vagalinski
*HERACLEA SINTICA*

Веселка Кацарова, Снежана Горянова, Александър Станев ..... 253
№ 38. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В СЕВЕРНАТА ПОЛОВИНА НА ПЛОЩАД „СВ. НЕДЕЛЯ“, ГР. СОФИЯ
Vesselka Katsarova, Snezhana Goryanova, Alexander Stanev
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE NORTHERN PART OF SVETA NEDELYA SQUARE, SOFIA

Илиана Борисова-Кацарова, Надежда Тодорова, Ваня Петрова ..... 256
№ 39. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА МЮСЮЛМАНСКИ НЕКРОПОЛ И КЪСНОАНТИЧНИ СТРУКТУРИ, УЛ. „ЦВ. МИНКОВ“ № 12, ГР. СОФИЯ
Iliana Borisova-Katsarova, Nadezhda Todorova, Vanya Petrova
ACRHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A MUSLIM CEMETERY AND LATE ANTIQUE STRUCTURES AT 12 TSV. MINKOV STR., SOFIA

Полина Стоянова ..... 259
№ 40. УЧАСТЪК ОТ СЕВЕРНАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА СЕРДИКА
Polina Stoyanova
A SECTION OF THE NORTHERN FORTRESS WALL OF ANCIENT *SERDICA*

Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Мирослав Маджаров ..... 261
№ 41. РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ТЕРМАЛЕН КОМПЛЕКС В ДИОКЛЕЦИАНОПОЛИС“, ГР. ХИСАРЯ
Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Miroslav Madzharov
EXCAVATIONS OF THE SITE “THERMAL COMPLEX IN *DIOCLETIANOPOLIS*”, IN HISARYA

Жени Танкова ..... 264
№ 42. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТ „ЕПИСКОПСКА БАЗИЛИКА“, ГР. ПЛОВДИВ

Zheni Tankova
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE EPISCOPAL BASILICA, PLOVDIV

Мая Мартинова-Кютова....266
№ 43. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ОДЕОН (БУЛЕВТЕРИОН) ПРИ АГОРАТА НА ФИЛИПОПОЛ“, ГР. ПЛОВДИВ
Maya Martinova-Kyutova
REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE SITE OF THE *ODEON* (*BOULEUTERION*) AT THE *AGORA* IN *PHILIPPOPOLIS*, PLOVDIV

Мая Мартинова-Кютова....268
№ 44. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ„ИЗТОЧНА ПОРТА НА ФИЛИПОПОЛ“, ГР. ПЛОВДИВ
Maya Martinova-Kyutova
RESCUE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE EASTERN GATE OF *PHILIPPOPOLIS*, PLOVDIV

Мая Мартинова-Кютова....270
№ 45. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ТОПЛОПРОВОД ОТ КРЪСТОВИЩЕТО НА УЛ. „КНЯЗ АЛ.ДОНДУКОВ-КОРСАКОВ“ С УЛ. „Т. КАБЛЕШКОВ“ ДО СГРАДА НА УЛ. „ПРЕСЛАВ“ № 7 И УЛ. „МАЙ“ № 10, ГР. ПЛОВДИВ
Maya Martinova-Kyutova
RESCUE EXCAVATIONS AT “HEATING DISTRIBUTION SYSTEM FROM THE JUNCTION OF KNYAZ AL. DONDUKOV-KORSAKOV STR. AND T. KABLESHKOV STR. TO A BUILDING AT 7 PRESLAV STR. AND 10 MAY STR.” SITE, PLOVDIV

Мая Мартинова-Кютова, Здравка Коркутова....272
№ 46. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ТОПЛОПРОВОД ЗА УМБАЛ „СВЕТИ ГЕОРГИ“ – БАЗА 1 И МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ПЛОВДИВ, БУЛ. „В. АПРИЛОВ“ № 15А
Maya Martinova-Kyutova, Zdravka Korkutova
RESCUE EXCAVATIONS AT “HEATING DISTRIBUTION SYSTEM FOR THE BUILDINGS OF ST. GEORGE UNIVERSITY HOSPITAL AND THE MEDICAL UNIVERSITY – PLOVDIV”SITE, 15A V. APRILOV BLVD.

Мая Мартинова-Кютова, Георги Сенгалевич....276
№ 47. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УПИ XIII–520.1677, КВ. 434-НОВ, УЛ. „АЛ. ПУШКИН“№ 5, ГР. ПЛОВДИВ
Maya Martinova-Kyutova, Georgi Sengalevich
RESCUE EXCAVATIONS IN PLOT XIII–520.1677, SQ. 434-NEW, AT 5 AL. PUSHKIN STR., PLOVDIV

София Христева, Божидар Драганов, Камен Станев....278
№ 48. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА „НЕБЕТ ТЕПЕ“, ГР. ПЛОВДИВ
Sophia Hristeva, Bozhidar Draganov, Kamen Stanev
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT NEBET TEPE, PLOVDIV

Елена Божинова, Камен Станев, Цветелина Славкова....281
№ 49. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ОСЪМ“ № 11, ГР. ПЛОВДИВ
Elena Bozhinova, Kamen Stanev, Tsvetelina Slavkova
RESCUE EXCAVATIONS AT 11 OSAM STR., PLOVDIV

Елена Божинова, Камен Станев....284
№ 50. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „Д-Р ВЪЛКОВИЧ“ № 16, ГР. ПЛОВДИВ
Elena Bozhinova, Kamen Stanev
RESCUE EXCAVATIONS AT 16 DR. VALKOVICH STR., PLOVDIV

Росица Миткова....286
№ 51. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ТОПЛОПРОВОД ПО УЛ. „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ“ ОТ БУЛ. „ВАСИЛ АПРИЛОВ“ ДО БУЛ. „ХРИСТО БОТЕВ“, ГР. ПЛОВДИВ
Rositsa Mitkova
RESCUE EXCAVATIONS AT “HEATING DISTRIBUTION SYSTEM ALONG L. KARAVELOV STR., FROM V. APRILOV BLVD. TO HR. BOTEV STR.” SITE, PLOVDIV

Росица Миткова.....289
№ 52. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АКВЕДУКТА НА ФИЛИПОПОЛ
Rositsa Mitkova
RESCUE EXCAVATIONS OF THE AQUEDUCT OF *PHILIPPOPOLIS*

Здравка Коркутова.....290
№ 53. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УПИ I-226, КВ. 144 НОВ, УЛ. „ЦАР АСЕН“ № 5,
ГР. ПЛОВДИВ
Zdravka Korkutova
RESCUE EXCAVATIONS AT 5 TSAR ASEN STR. (PLOT I-226, SQ. 144 NEW/320 OLD), PLOVDIV

Здравка Коркутова.....292
№ 54. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АКВЕДУКТА НА ФИЛИПОПОЛ, БУЛ. „КОМАТЕВСКО
ШОСЕ“, ПЛОВДИВ
Zdravka Korkutova
RESQUE EXCAVATIONS OF THE AQUEDUCT OF *PHILIPPOPOLIS*, KOMATEVSKO SHOSE BLVD., PLOVDIV

Мария Камишева, Петър Калчев.....294
№ 55. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В УПИ XIV-3220, КВ. 66, УЛ. „Х. Д. АСЕНОВ“ № 106,
ГР. СТАРА ЗАГОРА
Maria Kamisheva, Petar Kalchev
ARCHEOLOGICAL RESEARCH IN PLOT XIV-3220, RQ. 66, AT 106 H. D. ASENOV STR., STARA ZAGORA

Петър Калчев, Мария Камишева.....297
№ 56. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УПИ VI–3447, КВ. 72, УЛ. „ЦАР ИВАН АСЕН II“ №101,
ГР. СТАРА ЗАГОРА
Petar Kalchev, Maria Kamisheva
RESCUE EXCAVATIONS IN PLOT VI–3447, RQ.72, AT 101, TSAR ASEN II STR., STARA ZAGORA

Мария Камишева, Петър Калчев.....298
№ 57. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В УПИ XV3379–УПИ XIV3402, КВ. 64Б, БУЛ. „РУСКИ“ № 47-49,
ГР. СТАРА ЗАГОРА
Maria Kamisheva, Petar Kalchev
ACRHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN PLOT XV3379–XIV3402, RQ. 64B, AT 47-49 RUSKI BLVD.,
STARA ZAGORA

Костадин Рабаджиев, Иван Вълчев, Венета Ханджийска, Ивайло Лозанов, Филип Колев, Милена Крумова,
Ева Тонкова, Мирослав Козарев .....300
№ 58. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТ „ТРАКИЙСКИ И АНТИЧЕН ГРАД КАБИЛЕ“. РАЗКОПКИ В СЕКТОР V
Kostadin Rabadjiev, Ivan Valchev, Veneta Handzhiyska, Ivaylo Lozanov, Philip Kolev, Milena Krumova,
Eva Tonkova, Miroslav Kozarev
ARCHAEOLOGICAL RESERVE “ANCIENT THRACIAN TOWN *CABYLE*”. EXCAVATIONS IN SECTOR 5

Стефан Бакърджиев, Мирослав Козарев .....303
№ 59. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В КАБИЛЕ, СЕКТОР XII – ПЕРИСТИЛНА СГРАДА
ОТ КЪСНОРИМСКАТА ЕПОХА
Stefan Bakardzhiev, Miroslav Kozarev
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN “ANCIENT THRACIAN TOWN *CABYLE*” RESERVE. SECTOR
12 PERISTYLE BUILDING FROM THE LATE ROMAN PERIOD

Людмил Вагалински .....306
№ 60. ДЕУЛТУМ. СЕВЕРОЗАПАДЕН ЪГЪЛ НА КЪСНОАНТИЧНАТА КРЕПОСТ (ОБЕКТ 10)
Lyudmil Vagalinski
*DEULTUM*. NORTHWEST CORNER OF THE LATE ANTIQUE FORTRESS (SITE 10)

Христо Прешленов, Милена Райчева.....309
№ 61. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В *DEULTUM-DEBELTOS*. СЕКТОР
СЕВЕР – ИМПЕРАТОРСКИ ХРАМ

Hristo Preshlenov, Milena Raycheva
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN *DEULTUM-DEBELTOS*, SECTOR NORTH – IMPERIAL TEMPLE

Красимира Костова, Добина Харбалиева ..... 312
№ 62. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ПОДОБЕКТ 02 „АНТИЧНИ ТЕРМИ“ В ДЕУЛТУМ
Krasimira Kostova, Dobrina Harbalieva
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION OF SUB-SITE 02 “ANCIENT *THERMAE*” IN *DEULTUM*

## УКРЕПЕНИ ИЗВЪНГРАДСКИ ОБЕКТИ
## FORTIFIED NON-URBAN SITES

Сергей Торбатов, Биляна Иванова ..... 316
№ 63. ПРОУЧВАНЕ НА ПЛАСТА ОТ АНТИЧНАТА И КЪСНОАНТИЧНАТА ЕПОХА В ЧЕРТИТЕ НА УКРЕПЕНАТА ТЕРИТОРИЯ НА МНОГОСЛОЙНИЯ ОБЕКТ „КАЛЕТО“ В ГР. МЕЗДРА
Sergey Torbatov, Bilyana Ivanova
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE LATE ANTIQUITY AND ROMAN LAYERS AT KALETO MULTILAYER SITE IN MEZDRA

Михаела Занева, Татяна Борисова ..... 318
№ 64. КРЕПОСТТА БОРОВЕЦ ПРИ ПРАВЕЦ
Michaela Zaneva, Tatyana Borisova
BOROVETS FORTRESS NEAR PRAVETS

Соня Лазарова, Петър Бънов, Венко Иванов ..... 321
№ 65. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УКРЕПЕНО СЕЛИЩЕ В М. ГРАДИЩЕТО КРАЙ С. РИБЕН, ОБЩИНА ДОЛНА МИТРОПОЛИЯ, ОБЛАСТ ПЛЕВЕН
Sonia Lazarova, Petar Banov, Venko Ivanov
EXCAVATIONS OF THE FORTIFIED SETTLEMENT IN GRADISHTE LOCALITY NEAR VILLAGE OF RIBEN, DOLNA MITROPOLIA MUNICIPALITY, PLEVEN REGION

Иван Христов ..... 324
№ 66. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В СЕВЕРОИЗТОЧНИЯ СЕКТОР НА КАСТЕЛА СОСТРА ПРИ С. ЛОМЕЦ, ТРОЯНСКО
Ivan Hristov
ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN THE NORTH-EASTERN SECTOR OF *CASTELLUM* OF *SOSTRA* AT LOMETS VILLAGE, TROYAN REGION

Казимир Попконстантинов, Росина Костова, Росен Йосифов ..... 327
№ 67. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ В М. ГРАДИЩЕ, ГРАД ГАБРОВО
Kazimir Popkonstantinov, Rossina Kostova, Rossen Yosifov
LATE ANTIQUE FORTRESS AT GRADISHTE LOCALITY, TOWN OF GABROVO

Олег Александров, Стамен Станев ..... 331
№ 68. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ „КОВАЧЕВСКО КАЛЕ“ КРАЙ ГРАД ПОПОВО
Oleg Alexandrov, Stamen Stanev
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE LATE ROMAN FORTRESS “KOVACHEVSKO KALE”, TOWN OF POPOVO

Казимир Попконстантинов, Боян Тотев, Добри Добрев ..... 333
№ 69. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ *PALMATAE* В М. КАЛЕТО, С. ОНОГУР, ОБЩИНА ТЕРВЕЛ
Kazimir Popkonstantinov, Boyan Totev, Dobri Dobrev
LATE ANTIQUE FORTRESS OF *PALMATAE* AT KALETO LOCALITY, VILLAGE OF ONOGUR, TERVEL COUNTY

Тодор Марваков, Константин Господинов ..... 337
№ 70. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „РАННОВИЗАНТИЙСКИ ТЕРМИ“, ГР. ОБЗОР
Todor Marvakov, Konstantin Gospodinov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE EARLY BYZANTINE *THERMAE*, TOWN OF OBZOR

Валери Йотов, Александър Минчев ..... 340
№ 71. КЪСНОАНТИЧНАТА КРЕПОСТ НА НОС СВ. АТАНАС КРАЙ ГРАД БЯЛА, ОБЛАСТ ВАРНА
Valeri Yotov, Alexander Minchev
THE LATE ANTIQUE FORTRESS AT CAPE ST. ATHANAS NEAR BYALA, VARNA REGION

Боян Тотев, Добри Добрев, Олга Пелевина ..... 343
№ 72. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ КАРИЯ
Boyan Totev, Dobri Dobrev, Olga Pelevina
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF LATE ANTIQUE FORTRESS *CARIA*

Владимир Баряков, Светла Петрова, Светла Барякова ..... 345
№ 73. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ СИТАН КАЛЕ, М. КАЛЯТА, ГРАД БАНСКО
Vladimir Baryakov, Svetla Petrova, Svetla Baryakova
LATE ANTIQUE FORTRESS SITAN KALE, KALYATA LOCALITY, TOWN OF BANSKO

Владимир Баряков, Светла Петрова, Светла Барякова ..... 347
№ 74. АНТИЧЕН КОМПЛЕКС В М. СВ. НИКОЛА, ГРАД БАНСКО
Vladimir Baryakov, Svetla Petrova, Svetla Baryakova
ANTIQUE COMPLEX IN ST. NIKOLA LOCALITY, TOWN OF BANSKO

Александър Манев, Вяра Петрова, Ангела Пенчева ..... 350
№ 75. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РИМСКА ПЪТНА СТАНЦИЯ *BONA MANSIO*
Alexander Manev, Vyara Petrova, Angela Pencheva
EXCAVATIONS AT *BONA MANSIO* ROMAN ROAD STATION

Деян Рабовянов, Пламен Дойчев, Никола Русев ..... 353
№ 76. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В М. БУЗОВО КАЛЕ ПРИ С. БУЗОВГРАД, ОБЩИНА КАЗАНЛЪК
Deyan Rabovyanov, Plamen Doychev, Nikola Rusev
LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN BUZOVO KALE LOCALITY, VILLAGE OF BUZOVGRAD, KAZANLAK MUNICIPALITY

Здравко Димитров, Николай Русев ..... 356
№ 77. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ТРАКИЙСКО СВЕТИЛИЩЕ И УКРЕПЕН ОБЕКТ ОТ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ КРАЙ С. АНГЕЛ ВОЙВОДА
Zdravko Dimitrov, Nikolay Rusev
REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE THRACIAN SANCTUARY AND FORTIFIED LATE ANTIQUE SITE, VILLAGE OF ANGEL VOYVODA

Николай Сираков, Мери Радева ..... 358
№ 78. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ТУИДА В СЛИВЕН
Nikolay Sirakov, Mery Radeva
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS *THUIDA* IN SLIVEN

Мартин Гюзелев, Константин Господинов ..... 361
№ 79. ПРОУЧВАНИЯ НА ГОЛЯМОТО КАЛЕ ПРИ С. МЛАДЕЖКО, ОБЩИНА МАЛКО ТЪРНОВО
Martin Gyuzelev, Konstantin Gospodinov
EXCAVATIONS OF GOLYAMOTO KALE SITE, VILLAGE OF MLADEZHKO, MALKO TARNOVO MUNICIPALITY

Иван Христов, Маргарита Попова ..... 363
№ 80. ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОВИЗАНТИЙСКАТА КРЕПОСТ ХРИСОСОТИРА ПРИ ГР. ЧЕРНОМОРЕЦ
Ivan Hristov, Margarita Popova
EXCAVATIONS OF THE EARLY BYZANTINE FORTRESS OF *CHRYSOSOTIRA* NEAR THE TOWN OF CHERNOMORETS

## НЕУКРЕПЕНИ СЕЛИЩНИ ОБЕКТИ И ПЪТНА МРЕЖА
## UNFORTIFIED SETTLEMENTS AND ROAD SYSTEM

Сергей Торбатов, Биляна Иванова ..... 366
№ 81. КЪСНОРИМСКА ПЪТНА СТАНЦИЯ В М. АНИЩЕ КРАЙ С. ГРАНИЧАК, ОБЩИНА БЕЛОГРАДЧИК
Sergey Torbatov, Bilyana Ivanova
LATE ROMAN ROAD STATION IN ANISHTE LOCALITY, VILLAGE OF GRANICHAK, BELOGRADCHIK MUNICIPALITY

Нарцис Торбов, Георги Ганецовски, Александра Петрова ..... 370
№ 82. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ГРАД МЕЗДРА,
УЛ. „АЛ. СТАМБОЛИЙСКИ“ № 99
Narcis Torbov, Georgi Ganetzovski, Aleksandra Petrova
RESCUE EXCAVATIONS IN THE TOWN OF MEZDRA, 99 AL. STAMBOLIYSKI STR.

Венета Ханджийска ..... 371
№ 83. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ВИЛНО ИМЕНИЕ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В М. СЕЛИЩЕТО ПРИ С. СУХАЧЕ, ОБЩИНА ЧЕРВЕН БРЯГ
Veneta Handzhiyska
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE TERRITORY OF *VILLA RUSTICA* FROM THE ROMAN PERIOD IN SELISHTETO LOCALITY, VILLAGE OF SUHACHE, CHERVEN BRYAG MUNICIPALITY

Здравко Димитров, Милена Райчева, Николай Русев ..... 374
№ 84. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩЕ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА И КЪСНАТА АНТИЧНОСТ ДО БЛАГОЕВГРАД (ОБЕКТ № 2, ЛОТ 3.1.,АМ „СТРУМА“)
Zdravko Dimitrov, Milena Raycheva, Nikolay Rusev
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A ROMAN AND LATE ANTIQUE SETTLEMENT NEAR BLAGOEVGRAD (SITE 2, LOT 3.1., STRUMA HIGHWAY)

Галина Гроздanова, Таня Христова, Светослава Филипова ..... 377
№ 85. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ МОЩАНЕЦ 1, ЛОТ 3.1., АМ „СТРУМА“
Galina Grozdanova, Tanya Hristova, Svetoslava Filipova
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF MOSHTANETS 1 SITE AT STRUMA HIGHWAY, LOT 3.1.

Иво Д. Чолаков, Милена Райчева ..... 380
№ 86. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „КЪСНОАНТИЧЕН СТОПАНСКИ КОМПЛЕКС И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ“ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. МИРОВЯНЕ, СТОЛИЧНА ОБЩИНА
Ivo D. Cholakov, Milena Raycheva
EXCAVATIONS OF “LATE ANTIQUE PRODUCTION COMPLEX AND EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT” SITE NEAR MIROVYANE VILLAGE, SOFIA CAPITAL MUNICIPALITY

Боян Думанов, Драгомир Гърбов, Чавдар Лалов ..... 384
№ 87. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧЕН СЕЛИЩЕН КОМПЛЕКС
ПРИ С. ГОРНО НОВО СЕЛО, ОБЩИНА БРАТЯ ДАСКАЛОВИ
Boyan Dumanov, Dragomir Garbov, Chavdar Lalov
ARCHAEOLOGICAL EXPLORATION OF A LATE ANTIQUE SETTLEMENT COMPLEX NEAR GORNO NOVO SELO VILLAGE, MUNICIPALITY OF BRATYA DASKALOVI

Веселка Кацарова, Калина Петкова ..... 386
№ 88. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „СВЕТИЛИЩЕ НА НИМФИТЕ И АФРОДИТА“
ПРИ С. КАСНАКОВО
Vesselka Katsarova, Kalina Petkova
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE SITE “SANCTUARY OF NYMPHS AND APHRODITE”, KASNAKOVO VILLAGE

Мария Камишева ..... 390
№ 89. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧНА СГРАДА В М. ДЮЛЕВЕЦ
В ЗЕМЛИЩЕТО НА ГР. ГУРКОВО
Maria Kamisheva

ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF THE LATE ANTIQUE BUILDING IN DYULEVETS LOCALITY NEAR THE TOWN OF GURKOVO

Венцислав Динчев ..... 392
№ 90. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА АНТИЧЕН КОМПЛЕКС В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, ОБЩИНА РАДНЕВО
Ventsislav Dinchev
RESCUE EXCAVATIONS OF THE ANCIENT COMPLEX NEAR THE VILLAGE OF POLSKI GRADEC, RADNEVO MUNICIPALITY

Христо Попов, Веселка Кацарова ..... 396
№ 91. РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА И ВИЛА ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В М. КАДЪНСКИ КРАЧОЛ, ГРАД КЕРМЕН
Hristo Popov, Vesselka Katsarova
EARLY CHRISTIAN BASILICA AND ROMAN VILLA IN KADANSKI KRACHOL LOCALITY NEAR TOWN OF KERMEN

Димчо Момчилов, Мирослав Класнаков, Явор Русев, Мария Вичева ..... 399
№ 92. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СЕКТОР МУЗЕЙНА СГРАДА" В ГРАНИЦИТЕ НА „КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ АКВЕ КАЛИДЕ – ТЕРМА", БУРГАСКИ МИНЕРАЛНИ БАНИ, КВ. ВЕТРЕН, ГР. БУРГАС
Dimcho Momchilov, Miroslav Klasnakov, Yavor Rusev, Maria Vicheva
RESCUE EXCAVATIONS OF A SITE "MUSEUM BUILDING SECTOR" WITHIN THE LIMITS OF "LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS *AQUAE CALIDAE – THERMA*", BOURGAS MINERAL SPA, BANEVO BOROUGH, BOURGAS

## ЕЗИЧЕСКИ И РАННОХРИСТИЯНСКИ КУЛТОВИ КОМПЛЕКСИ
## PAGAN AND EARLY CHRISTIAN CULT COMPLEXES

Нарцис Торбов, Мария Христова ..... 402
№ 93. ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА ЦЪРКВА В М. ГРАДИЩЕ, ЗАПАДНО ОТ ГРАД ВРАЦА
Narcis Torbov, Maria Hristova
EXCAVATIONS OF A LATE ANTIQUE CHURCH IN GRADISHTE LOCALITY, WEST OF THE TOWN OF VRATSA

Александър Минчев, Васил Тенекеджиев ..... 404
№ 94. РАЗКОПКИ НА РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА В М. БОРОВЕЦ КРАЙ ВАРНА
Alexander Minchev, Vassil Tenekedjiev
EXCAVATIONS OF AN EARLY CHRISTIAN BASILICA AT BOROVETS LOCALITY NEAR VARNA

Александър Минчев, Васил Тенекеджиев ..... 405
№ 95. РАЗКОПКИ НА РАННОХРИСТИЯНСКИЯ МАНАСТИР В М. ДЖАНАВАРА КРАЙ ВАРНА
Alexander Minchev, Vassil Tenekedjiev
EXCAVATIONS OF THE EARLY CHRISTIAN MONASTERY IN DZHANAVARA LOCALITY NEAR VARNA

Лидия Стайкова-Александрова, Марлена Тонева ..... 408
№ 96. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СВЕТИЛИЩЕ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В М. ПОД ЛОЗЯТА ПРИ С. ДОЛНА КОЗНИЦА, ОБЩИНА НЕВЕСТИНО, КЮСТЕНДИЛСКА ОБЛАСТ
Lidia Staykova-Alexandrova, Marlena Toneva
EXCAVATIONS OF A ROMAN SANCTUARY IN POD LOZYATA LOCALITY NEAR THE VILLAGE OF DOLNA KOZNITSA, MUNICIPALITY OF NEVESTINO, KYUSTENDIL DISTRICT

Светла Петрова, Анелия Геренска ..... 410
№ 97. АНСАМБЪЛ ОТ РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА СЪС СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА „ВЪЗНЕСЕНИЕ ГОСПОДНЕ", ПРИ С. ЧЕРВЕН БРЕГ, ОБЩИНА ДУПНИЦА
Svetla Petrova, Anelia Gerenska
COMPLEX OF AN EARLY CHRISTIAN BASILICA AND A MEDIEVAL CHURCH "ASCENSION DAY" AT THE VILLAGE OF CHERVEN BREG, DUPNITSA MUNICIPALITY

Иво Топалилов, Николай Бояджиев ..... 413
№ 98. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ЦЪРКВИЩЕТО", С. ДРАГОЙНОВО, ОБЩИНА ПЪРВОМАЙ
Ivo Topalilov, Nikolay Boyadzhiev
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT „TSARKVISHTE" SITE NEAR THE VILLAGE OF DRAGOINOVO, PARVOMAI REGION

Борис Борисов, Пламен Дойчев, Генчо Димитров, Величка Мартинова ..... 415
№ 99. РАЗКОПКИ НА АНТИЧНО И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ СЕВЕРНО ОТ С. КАРАНОВО, НОВОЗАГОРСКО
Boris Borisov, Plamen Doichev, Gencho Dimitrov, Velichka Martinova
EXCAVATIONS OF THE ANCIENT AND MEDIEVAL SETTLEMENT, NORTH OF KARANOVO, NOVA ZAGORA REGION

Здравко Димитров, Николай Русев, Полина Пиперкова ..... 418
№ 100. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ ОТ ЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА КРАЙ С. БЕНКОВСКИ, ОБЩИНА КИРКОВО
Zdravko Dimitrov, Nikolay Rusev, Polina Piperkova
REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT A HELLENISTIC SITE NEAR THE VILLAGE OF BENKOVSKI, KIRKOVO MUNICIPALITY

## НЕКРОПОЛИ
## NECROPOLEIS

Боян Тотев, Никола Русев, Добри Добрев, Върбин Върбанов ..... 420
№ 101. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧЕН НЕКРОПОЛ, С. АБРИТ, ПИ 00031.0.107, ОБЩИНА КРУШАРИ
Boyan Totev, Nikola Rusev, Dobri Dobrev, Varbin Varbanov
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF A LATE ANTIQUE NECROPOLIS AT THE VILLAGE OF ABRIT, KRUSHARI MUNICIPALITY

Юниан Мешеков, Полина Стоянова ..... 423
№ 102. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ИЗТОЧНИЯ НЕКРОПОЛ НА СЕРДИКА
Junian Meshekov, Polina Stoyanova
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE EASTERN NECROPOLIS OF *SERDICA*

Мария Камишева ..... 426
№ 103. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ В АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТ „АВГУСТА ТРАЯНА – ВЕРЕЯ – СТАРА ЗАГОРА" (ПЛОЩАДНО ПРОСТРАНСТВО ОКОЛО ОБЩИНА СТАРА ЗАГОРА)
Maria Kamisheva
ARCHEOLOGICAL MONITORING IN THE ARCHEOLOGICAL RESERVE "*AUGUSTA TRAIANA* – VEREYA – STARA ZAGORA" (AREA OF THE SQUARE AROUND THE MUNICIPALITY OF STARA ZAGORA)

Красимира Костова, Иво Д. Чолаков ..... 428
№ 104. РИМСКИ ПЛОСЪК НЕКРОПОЛ, С. ДЕБЕЛТ, ОБЛАСТ БУРГАС
Krasimira Kostova, Ivo D. Cholakov
ROMAN FLAT NECROPOLIS, DEBELT, BURGAS REGION

## ПРОИЗВОДСТВЕНИ ОБЕКТИ
## PRODUCTION SITES

Калин Чакъров ..... 431
№ 105. РЕДОВНИ РАЗКОПКИ НА АНТИЧЕН КЕРАМИЧЕН ЦЕНТЪР КРАЙ ПАВЛИКЕНИ
Kalin Chakarov
EXCAVATIONS OF THE CERAMIC PRODUCTION CENTRE NEAR PAVLIKENI

Василка Паунова ..... 435
№ 106. СПАСИТЕЛНОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СЕКТОР ОТ ПРОИЗВОДСТВЕН

КОМПЛЕКС (II–IV в.), НАХОДИЩЕ „МИЛИН КАМЪК", ГРАД БРЕЗНИК
Vasilka Paunova
RESCUE EXCAVATIONS OF A ROMAN AND LATE ANTIQUE PRODUCTION COMPLEX, TOWN OF BREZNIK

## IV. СРЕДНОВЕКОВНА АРХЕОЛОГИЯ
## IV. MEDIEVAL ARCHAEOLOGY

## СТОЛИЦИ И ОКОЛНОСТИ
## CAPITALS AND THEIR SURROUNDINGS

### ПЛИСКА
### PLISKA

Павел Георгиев, Тихомир Тихов, Гергана Илиева, Радослав Василев, Мария Христова, Илиян Илиев ..... 441
№ 1. РАННО (ДЪРВЕНО) УКРЕПЛЕНИЕ В ПЛИСКА
Pavel Georgiev, Tichomir Tihov, Gergana Ilieva, Radoslav Vasilev, Marija Hristova, Iliyan Iliev
EARLY (WOODEN) FORT IN THE INNER TOWN OF PLISKA

Андрей Аладжов, Евгения Коматарова-Балинова, Станислав Станилов..... 444
№ 2. КРЪГЛА КАМЕННА ПЛОЩАДКА В ПЛИСКА. ПРОУЧВАНИЯ ПРЕЗ 2017 г.
Andrey Aladzhov, Evgenia Komatarova-Balinova, Stanislav Stanilov
ROUND STONE PLACE IN PLISKA - RESEARCH IN 2017

Станислав Станилов, Мариела Инкова, Станислав Иванов, Росен Йосифов..... 447
№ 3. ДВОР, СЕВЕРНО ОТ ЦИТАДЕЛАТА В ПЛИСКА
Stanislav Stanilov, Mariela Inkova, Stanislav Ivanov, Rosen Yosifov
COURTYARD, NORTH OF THE CITADEL IN PLISKA

Янко Димитров, Станислав Иванов..... 450
№ 4. РАЗКОПКИ В ЦИТАДЕЛАТА НА ПЛИСКА ПРЕЗ 2017 г.
Yanko Dimitrov, Stanislav Ivanov
EXCAVATIONS IN THE CITADEL OF PLISKA IN 2017

Станимир Стойчев, Станислав Иванов..... 453
№ 5. ПЕЩИ ЗА БИТОВА КЕРАМИКА НА ЛЕВИЯ БРЯГ НА АСАР ДЕРЕ В НИАР ПЛИСКА – ВЪНШЕН ГРАД
Stanimir Stoychev, Stanislav Ivanov
KILNS FOR HOUSEHOLD CERAMICS ON THE LEFT SHORE OF ASAR DERE IN NHAR PLISKA-OUTER CITY

### ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ
### VELIKI PRESLAV

Маргарита Ваклинова, Снежана Горянова..... 456
№ 6. НИАР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ". ДВОРЦОВ ЦЕНТЪР – СЕВЕР
Margarita Vaklinova, Snezhana Goryanova
VELIKI PRESLAV – PALACE ASSEMBLAGE NORTH

Петър Димитров, Мария Манолова-Войкова..... 459
№ 7. ОБЕКТ „ВЛАДЕТЕЛСКА ЦЪРКВА – НЕКРОПОЛ" В СЕКТОР СЕВЕРНО ОТ БАЗИЛИКАТА В НИАР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ"
Petar Dimitrov, Mariya Manolova-Voykova
"RULER'S CHURCH – NECROPOLIS" IN "VELIKI PRESLAV" RESERVE

### ВЕЛИКО ТЪРНОВО
### VELIKO TARNOVO

Деян Рабовянов..... 462
№ 8. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ТРАПЕЗИЦА –

СЕКТОР ЮЖЕН“ В ГРАД ВЕЛИКО ТЪРНОВО
Deyan Rabovyanov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN SOUTHERN SECTOR OF THE MEDIEVAL TOWN
TRAPEZITSA IN VELIKO TARNOVO

Константин Тотев, Пламен Караилиев, Никифор Тодоров ..... 465
№ 9. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ТРАПЕЗИЦА –
СЕКТОР СЕВЕР (ЗАПАДНА КРЕПОСТНА СТЕНА)“.
Konstantin Totev, Plamen Karailiev, Nikifor Todorov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF “ MEDIEVAL CITY TRAPEZITSA – NORTHERN SECTOR (WESTERN
FORTRESS WALL)”.

Константин Тотев, Пламен Караилиев, Евгени Дерменджиев ..... 468
№ 10. АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ЦЪРКВА И БАНЯ ЮЖНО ОТ МАНАСТИРА
„СВ. 40 МЪЧЕНИЦИ“ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО“
Konstantin Totev, Plamen Karailiev, Evgeni Dermendjiev
THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE “CHURCH AND BATH SOUTH OF MONASTERY’
ST. 40 MARTYRS” IN VELIKO TARNOVO”

Хитко Вачев, Илиян Петракиев ..... 471
№ 11. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА В КВАРТАЛ
„ФРЕНКХИСАР” НА ГРАД ВЕЛИКО ТЪРНОВО
Hitko Vachev, Iliyan Petrakiev
ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE MEDIEVAL CHURCH IN THE FRANK HISSAR
DISTRICT IN VELIKO TARNOVO

## ГРАДОВЕ И КРЕПОСТИ
## CITIES AND FORTRESSES

Мариела Инкова, Пламен Дойчев, Пламен Иванов ..... 474
№ 12. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „КАЛЯТА“ КРАЙ ЯКОРУДА
Mariela Inkova, Plamen Doychev, Plamen Ivanov
KALYATA LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS AT YAKORUDA

Чавдар Кирилов, Анна Агре ..... 477
№ 13. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ
„ГРАДИЩЕТО“ КРАЙ СЕЛО МЕЛНИЦА, ОБЩ. ЕЛХОВО, ОБЛ. ЯМБОЛ
Chavdar Kirilov, Anna Agre
EXCAVATIONS OF THE LATE ROMAN AND MEDIEVAL FORTRESS “GRADISHTE”
NEAR THE VILLAGE MELNITSA, MUNICIPALITY OF ELHOVO, YAMBOL DISTRICT

Николай Бояджиев ..... 480
№ 14. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА
КРЕПОСТ МОМЧИЛОВА КРЕПОСТ В М. ГРАДИЩЕ, С. ГРАДЪТ, ОБЩ. СМОЛЯН
Nikolay Boyadzhiev
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL FORTRESS -
MOMCHIL`S FORTRESS IN GRADISHTE AREA, GRADAT VILLAGE, SMOLYAN MUNICIPALITY

Надежда Ботева ..... 483
№ 15. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА
КРЕПОСТ ХОТАЛИЧ“, КРАЙ ГРАД СЕВЛИЕВО
Nadezhda Boteva
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE SITE ‘EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL FORTRESS
HOTALICH’ NEAR THE TOWN OF SEVLIEVO

Стоян Йорданов, Светлана Великова, Велина Жекунова, Светлана Тодорова, Методи Димитров,
Иван Иванов, Върбин Върбанов, Никола Русев, Искрен Великов ..... 486
№ 16. СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ЧЕРВЕН. ЦЪРКВА № 16 В ЗАПАДНИЯ ХЪЛМ НА ЧЕРВЕНСКИЯ РИД
Stoyan Yordanov, Svetlana Velikova, Velina Zhekunova, Svetlana Todorova, Metodi Dimitrov, Ivan Ivanov,

Varbin Varbanov, Nikola Rusev, Iskren Velikov
THE MEDIEVAL TOWN OF CHERVEN. CHURCH No. 16 IN THE WEST PART OF THE ORDINARY TOWN

Здравка Коркутова, Стоян Попов, Иван Дуков, Георги Томов ..... 489
№ 17. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ВОДЕН“, КВ. ГОРНИ ВОДЕН, АСЕНОВГРАД
Zdravka Korkutova, Stoyan Popov, Ivan Dukov, Georgi Tomov
ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE SITE “LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS VODEN”, GORNI VODEN, ASENOVGRAD

Илиян Петракиев, Мая Иванова ..... 491
№ 18. СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „РЯХОВЕЦ“ КРАЙ ГР. ГОРНА ОРЯХОВИЦА
Iliyan Petrakiev, Maya Ivanova
THE “RYAHOVETS” MEDIEVAL FORTRESS NEAR GORNA ORYAHOVITSA

Николай Овчаров, Ангел Конаклиев, Стефан Иванов ..... 494
№ 19. РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „МИСИОНИС“ КРАЙ ТЪРГОВИЩЕ
Nikolay Ovcharov, Angel Konakliev, Stefan Ivanov
EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL FORTRESS “MISSIONIS” IN THE VICINITY OF TARGOVISHTE

Филип Петрунов, Виолина Кирякова ..... 497
№ 20. КОКАЛЯНСКИ УРВИЧ. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ 2017 г.
Philip Petrunov, Violina Kiryakova
KOKALYANE URVICH. ARCHAEOLOGICAL RESEARCH 2017

Катя Меламед ..... 500
№ 21. РЕЗУЛТАТИ ОТ РЕДОВНОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ГРАДИЩЕТО – МАНАСТИР СВ. НИКОЛА – С. БАТУЛИЯ, ОБЩИНА СВОГЕ
Katya Melamed
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF GRADISHTETO – ST. NICKOLAS MONASTERY, BATULIA VILLAGE, SVOGE MUNICIPALITY

Мариела Инкова, Панайот Антонов ..... 503
№ 22. СПАСИТЕЛНИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „БУКЕЛОН“ ПРИ С. МАТОЧИНА, СВИЛЕНГРАДСКО
Mariela Inkova, Panayot Antonov
RESCUE EXCAVATIONS OF THE LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS OF BUKELON NEAR THE VILLAGE OF MATOCHINA, SVILENGRAD DISTICT

Николай Овчаров, Здравко Димитров, Даниела Коджаманова ..... 506
№ 23. РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СКАЛЕН ГРАД ПЕРПЕРИКОН“
Nikolay Ovcharov, Zdravko Dimitrov, Daniela Kodzhamanova
REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF PERPERIKON

Бони Петрунова, Филип Петрунов, Виолина Кирякова, Габриела Райкова ..... 509
№ 24. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КРЕПОСТТА ЛЮТИЦА ПРЕЗ 2017 г.
Bony Petrunova, Philip Petrunov, Violina Kiryakova, Gabriela Raykova
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH – LYUTITSA 2017

Филип Петрунов, Виолина Кирякова, Габриела Райкова ..... 511
№ 25. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КРЕПОСТТА ЛЮТИЦА ПРЕЗ 2017 г.
Philip Petrunov, Violina Kiryakova, Gabriela Raykova
ARCHAEOLOGICAL SURVEYS AT LYUTITSA FORTRESS IN 2017

Ивайло Кънев ..... 513
№ 26. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „БАЛЪК ДЕРЕ“ ОБЩИНА ИВАЙЛОВГРАД
Ivailo Kanev
LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS „BALAK DERE“ IVAYLOVGRAD MUNICIPALITY

Бони Петрунова, Елена Василева ..... 516
№ 27. НАР КАЛИАКРА
Bony Petrunova, Elena Vassileva
KALIAKRA NATIONAL ARCHAEOLOGICAL RESERVE

Елена Василева, Велислав Бонев, Калин Маджаров ..... 518
№ 28. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА НОС ЧИРАКМАН, ОБЩИНА КАВАРНА
Elena Vassileva, Velislav Bonev, Kalin Madzharov
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF CHIRAKMAN CAPE, MUNICIPALITY OF KAVARNA

Румяна Колева, Чавдар Кирилов, Радостина Енчева ..... 522
№ 29. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В КВ. ХОРИЗОНТ, ГР. БАЛЧИК
Rumyana Koleva, Chavdar Kirilov, Radostina Encheva
LATE ANTIQUE AND MEDIAEVAL FORTRESS, "HORISONT" CITY QUARTER, AT THE TOWN OF BALCHIK

Валентин Плетньов, Мария Манолова-Войкова, Игор Лазаренко ..... 524
№ 30. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КРЕПОСТ „КАСТРИЦИ", РЕЗИДЕНЦИЯ „ЕВКСИНОГРАД", ВАРНА
Valentin Pletnyov, Mariya Manolova-Voykova, Igor Lazarenko
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF KASTRITSI FORTRESS, EVKSINOGRAD RESIDENCE, VARNA

Валентин Плетньов, Мария Манолова-Войкова, Игор Лазаренко ..... 527
№ 31. КРЕПОСТ ПЕТРИЧ, ОБЩИНА АВРЕН, ОБЛАСТ ВАРНА
Valentin Pletnyov, Mariya Manolova-Voykova, Igor Lazarenko
FORTRESS PETRICH, AVREN MUNICIPALITY, VARNA REGION

Милен Николов, Доротея Гюрджийска, Стелиян Иванов, Силвия Борисова ..... 530
№ 32. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ЦИТАДЕЛАТА НА КРЕПОСТТА РУСОКАСТРО
Milen Nikolov, Doroteya Gyurdjiyska, Stelian Ivanov, Sylvia Borisova
REGULAR ARCHEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE CITADEL OF THE FORTRESS RUSOKASTRO IN 2017

Андрей Аладжов, Станимир Стойчев ..... 534
№ 33. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ АХТОПОЛ
Andrey Aladzhov, Stanimir Stoichev
LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS AHTOPOL. THE 2017 CAMPAIGN

## СЕЛИЩА
## VILLAGES

Елена Пенчева, Мария Николаева, Християн Узунов ..... 537
№ 34. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНОТО СЕЛИЩЕ В М. ПЕТРОВА НИВА, АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТ СБОРЯНОВО
Elena Pencheva, Maria Nikolaeva, Hristiyan Uzunov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL SETTLEMENT IN PETROVA NIVA LOCALITY, SBORYANOVO ARCHAEOLOGICAL RESERVE

## ЦЪРКВИ И МАНАСТИРИ
## CHURCHES AND MONASTERIES

Александра Петрова, Нарцис Торбов ..... 540
№ 35. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВЕТА ТРОИЦА" И КЪСНОАНТИЧНА ЦЪРКВА В МЕСТНОСТТА МАНАСТИРСКИ ДОЛ", КРАЙ ГРАД ВРАЦА
Aleksandra Petrova, Narcis Torbov
REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXAVATIONS OF THE „MEDIEVAL MONASTERY „HOLY TRINITY" AND LATE ANTIQUE CHURCH" SITE IN MANASTIRSKY DOL LOCALITY, NEAR THE TOWN OF VRATSA

Дойчин Грозданов, Галина Грозданова ..... 543
№ 36. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА (ЦЪРКВА № 1) В М. „ГЛУХИТЕ КАМЪНИ", С. МАЛКО ГРАДИЩЕ, ОБЩИНА ЛЮБИМЕЦ, ОБЛАСТ ХАСКОВО
Doychin Grozdanov, Galina Grozdanova
THE 2017 ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL CHURCH (CHURCH No. 1) IN "GLUHITE KAMANI" LOCALITY NEAR MALKO GRADISHTE VILLAGE, LYUBIETS MUNICIPALITY, HASKOVO DISTRICT

Цветана Комитова, Мирослава Георгиева ..... 549
№ 37. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА" В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ДРЕНКОВО, ОБЩИНА БЛАГОЕВГРАД
Tsvetana Komitova, Miroslava Georgieva
ARCHAEOLOGICAL EXPLORATION OF THE MEDIEVAL CHURCH NEAR THE VILLAGE OF DRENKOVO, BLAGOEVGRAD DISTRICT

Румен Спасов, Веселина Вандова, Николай Спасов ..... 551
№ 38. КЪСНОСРЕДНОВЕКОВНА ЧЕРКВА „СВ. АТАНАСИЙ", ГР. БОБОШЕВО. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ ПРЕЗ 2017 г.
Rumen Spasov, Veselina Vandova, Nikolay Spasov
ST. ATHANASIUS LATE MEDIEVAL CHURCH IN THE TOWN OF BOBOSHEVO: RESCUE EXCAVATIONS IN 2017

Николай Овчаров, Полина Пиперкова ..... 554
№ 39. СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА, СЕЛО ДОБРОМИРЦИ, ОБЩИНА КИРКОВО, ОБЛАСТ КЪРДЖАЛИ
Nikolay Ovcharov, Polina Piperkova
MEDIEVAL CHURCH NEAR THE VILLAGE OF DOBROMIRCI, KIRKOVO MUNICIPALITY, KARDZHALI DISTRICT

## НЕКРОПОЛИ
## NECROPOLEIS

Марио Иванов, Анастасия Чолакова ..... 557
№ 40. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА НЕКРОПОЛ ОТ XVIII-XIX ВЕК В СОФИЯ
Mario Ivanov, Anastasia Cholakova
RESCUE EXCAVATIONS OF THE 18TH-19TH CENTURY NECROPOLIS IN SOFIA

Катя Меламед, Емилия Евтимова ..... 559
№ 41. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В НАЦИОНАЛНА АКАДЕМИЯ ПО ИЗКУСТВА, СОФИЯ – ИЗТОЧЕН ДВОР
Katya Melamed, Emilia Evtimova
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE NATIONAL ACADEMY OF ARTS – EASTERN COURTYARD

Владислав Тодоров, Надежда Атанасова, Цветозар Йотов ..... 561
№ 42. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В КРЕМИКОВСКИ МАНАСТИР „СВ. ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ", СТОЛИЧНА ОБЩИНА, РАЙОН „КРЕМИКОВЦИ"
Vladislav Todorov, Nadezhda Atanassova, Tsvetozar Yotov
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT "SAINT GEORGE THE VICTORIOUS" KREMIKOVTSI MONASTERY, SOFIA MUNICIPALITY, KREMIKOVTSI AREA

Рени Петрова, Пламен Караилиев ..... 561
№ 43. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОСРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, ОБЩИНА РАДНЕВО
Reni Petrova, Plamen Karailiev
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF LATE MEDIEVAL NECROPOLIS, POLSKI GRADETS AREA, RADNEVO MUNICIPALITY

Цветана Комитова ..... 563
№ 44. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ЗАСЕГНАТ ПРИ ИЗКОПНИ РАБОТИ ГРОБ В М. „СВ. ПЕТКА“ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. БИСТРИЦА, ОБЩИНА БЛАГОЕВГРАД
Tsvetana Komitova
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A GRAVE FOUND AS A RESULT OF LAYING THE FOUNDATION FOR THE “ST. PETKA” CHURCH, “ST. PETKA” DISTRICT, IN THE TERRITORY OF BISTRITSA VILLAGE, BLAGOEVGRAD MUNICIPALITY

Александър Харизанов, Кристина Косева ..... 564
№ 45. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА КЕРАМИКА, ПО ТРАСЕТО НА АМ „СТРУМА“, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ПЛОСКИ, ОБЩИНА САНДАНСКИ
Alexander Harizanov, Kristina Koseva
RESCUE EXCAVATIONS OF A KILN SITE ALONG THE ROUTE OF “STRUMA” HIGHWAY, SANDANSKI MUNICIPALITY

Бони Петрунова, Виолина Кирякова, Габриела Райкова ..... 568
№ 46. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ № 13 ПО ТРАСЕТО НА АМ „СТРУМА“, ЛОТ 3.3
Bony Petrunova, Violina Kiryakova, Gabriela Raykova
RESCUE ARCAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF SITE No. 13, STRUMA HIGHWAY, LOT 3.3

Биляна Иванова ..... 571
№ 47. АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ НА УЛПИЯ АНХИАЛО (ПИ 016174, М. 16)
Bilyana Ivanova
THE NECROPOLIS OF *ULPIA ANCHIALUS* (PL 016174, L. 16)

Запрянка Кръстева, Иван Дуков ..... 573
№ 48. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ УЛ. СЪЕДИНЕНИЕ № 22 /МЕЖДУ ШАХТИ МРШ-4 И РШ-1601/, ГР. АСЕНОВГРАД
Zapryanka Krasteva, Ivan Dukov
RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 22, SAEDINENIE STR. (BERWEEN SHAFT MRSH – 4 AND RSH - 1601), ASENOVGRAD

**V. ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И АРХЕОЛОГИЧЕСКА КАРТА НА БЪЛГАРИЯ**
**V. INTERDISCIPLINARY INVESTIGATIONS AND ARCHAEOLOGICAL MAP OF BULGARIA**

**ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ**
**FIELD SURVEY**

**СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ**
**NORTHERN BULGARIA**

Мирослав Марков ..... 577
№ 1. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО БЕЛИ МЕЛ, ОБЩИНА ЧИПРОВЦИ
Miroslav Markov
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF BELI MEL VILLAGE, CHIPROVTSI MUNICIPALITY

Евгения Найденова, Сергей Торбатов, Биляна Иванова, Нарцис Торбов ..... 578
№ 2. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА ОРЯХОВО
Evgenia Naidenova, Sergei Torbatov, Biliana Ivanova, Nartsis Torbov
FIELD SURVEY IN ORYAHOVO MUNICIPALITY

Жарин Величков ..... 581
№ 3. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ГАЗОПРОВОД „СЕВЕРЕН ГАЗОВ ПРЪСТЕН“
Zharin Velichkov
FIELD SURVEY ALONG THE NORTHERN GAS PIPELINE RING ROUTE

Петя Андреева, Марин Маринов, Евгения Генчева, Станимира Танева, Петя Пенкова, Адлин Данчева, Николета Николова ..... 583
№ 4.ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ЦАРЕВЕЦ И ВАРДИМ, ОБЩИНА СВИЩОВ
Petya Andreeva, Marin Marinov, Evgenia Gencheva, Stanimira Taneva, Petya Penkova, Adlin Dancheva, Nikoleta Nikolova
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF TSAREVETS AND VARDIM VILLAGES, SVISHTOV MUNICIPALITY

Петя Андреева, Марин Маринов, Стефан Александров, Станимира Танева, Адлин Данчева, Тодор Дяков ..... 584
№ 5. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ПРЕНОСЕН ГАЗОПРОВОД ДО ГРАД СВИЩОВ
Petya Andreeva, Marin Marinov, Stefan Alexandrov, Stanimira Taneva, Adlin Dancheva, Todor Dyakov
FIELD SURVEY ALONG THE EASEMENT ZONE OF THE GAS TRANSMISSION PIPELINE LEADING TO THE TOWN OF SVISHTOV

Бони Петрунова, Илиян Петракиев ..... 587
№ 6. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА ГОРНА ОРЯХОВИЦА
Bony Petrunova, Iliyan Petrakiev
FIELD SURVEY IN GORNA ORYAHOVITSA MUNICIPALITY

Деян Рабовянов, Анастасия Чолакова ..... 589
№ 7. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ВЪРБОВКА, ОБЩИНА ПАВЛИКЕНИ
Deyan Rabovyanov, Anastasiya Cholakova
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF VARBOVKA VILLAGE, PAVLIKENI MUNICIPALITY

Валери Григоров, Светлана Венелинова, Петър Димов, Владимир Вълчев, Алексей Цветанов, Данаила Ангелова, Мария Гюрова ..... 591
№ 8. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА СМЯДОВО
Valeri Grigorov, Svetlana Venelinova, Petar Dimov, Vladimir Valchev, Alexey Tsvetanov, Danaila Angelova, Maria Gurova
FIELD SURVEY IN SMYADOVO MUNICIPALITY

Станимир Стойчев, Гергана Илиева ..... 594
№ 9. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НИАР МАДАРА
Stanimir Stoychev, Gergana Ilieva
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF NHAR MADARA

Андрей Аладжов, Янко Димитров, Станислав Иванов, Станимир Стойчев, Христина Стоянова, Владимир Вълчев ..... 595
№ 10. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ПЛИСКА
Andrey Aladzhov, Yanko Dimitrov, Stanislav Ivanov, Stanimir Stoichev, Hristina Stoyanova, Vladimir Vulchev
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF PLISKA

Елена Василева, Велислав Бонев, Калин Маджаров, Станимир Стойчев, Добри Добрев, Боян Тотев ..... 599
№ 11. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА КАВАРНА
Elena Vassileva, Velislav Bonev, Kalin Madzharov, Stanimir Stoychev, Dobri Dobrev, Boyan Totev
FIELD SURVEY IN KAVARNA MUNICIPALITY

Андрей Аладжов, Владимир Славчев, Станимир Стойчев ..... 601
№ 12. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ВЪЗДУШНА ЛИНИЯ 400 KV ОТ П/СТ „ВАРНА“ ДО П/СТ „БУРГАС“
Andrey Aladzhov, Vladimir Slavchev, Stanimir Stoichev
FIELD SURVEY ALONG THE AIR TRACK 400 KV FROM P/ST VARNA TO P/ST BURGAS

Петър Лещаков, Галина Самичкова, Йорданка Илиева, Николай Христов, Стоян Трифонов, Севдалина Жечева ..... 604
№ 13. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ ПРОВАДИЯ И АВРЕН
Petar Leshtakov, Galina Samichkova, Yordanka Ilieva, Nikolay Hristov, Stoyan Trifonov, Sevdalina Zhecheva
FIELD SURVEY IN PROVADIA AND AVREN MUNICIPALITIES

Владимир Славчев, Красимир Ковачев ..... 608
№ 14. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ПАЛЕОЛИТНИ НАХОДИЩА В ДОЛИНАТА НА РЕКА ПРОВАДИЙСКА
Vladimir Slavchev, Krasimir Kovachev
FIELD SURVEY OF PALEOLITHIC SITES IN THE VALLEY OF PROVADIISKA RIVER

Владимир Славчев, Христо Кузов, Илиан Илиев ..... 610
№ 15. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА ДЪЛГОПОЛ
Vladimir Slavchev, Hristo Kuzov, Ilian Iliev
FIELD SURVEY IN THE DALGOPOL MUNICIPALITY

**ЮЖНА БЪЛГАРИЯ**
**SOUTHERN BULGARIA**

Боян Думанов, Анета Петрова, Ирена Димитрова, Биляна Костова, Живко Узунов ..... 611
№ 16. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ ЕТРОПОЛЕ, БОТЕВГРАД И МИРКОВО. ГЕОЛОЖКИ И ХИМИЧНИ АНАЛИЗИ
Boyan Dumanov, Aneta Petrova, Irena Dimitrova, Bilyana Kostova, Zhivko Uzunov
FIELD SURVEY IN THE MUNICIPALITIES OF ETROPOLE, BOTEVGRAD AND MIRKOVO. GEOLOGICAL AND CHEMICAL ANALYSES

Методи Златков, Емил Нанков, Илия Кулов, Боян Думанов, Христина Цонева, Светослав Йорданов ..... 613
№ 17. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА СИМИТЛИ
Metodi Zlatkov, Emil Nankov, Ilia Kulov, Boyan Dumanov, Hristina Tsoneva, Svetoslav Yordanov
FIELD SURVEY IN SIMITLI MUNICIPALITY

Людмил Вагалински, Надежда Кечева ..... 616
№ 18. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА ПЕТРИЧ
Lyudmil Vagalinski, Nadezhda Kecheva
FIELD SURVEY IN PETRICH MUNICIPALITY

Иво Д. Чолаков, Вероника Генчева ..... 618
№ 19. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ПРЕНОСЕН ГАЗОПРОВОД ДО РАЗЛОГ И БАНСКО
Ivo D. Cholakov, Veronika Gencheva
FIELD SURVEY ALONG THE GAS PIPELINE ROUTE TO RAZLOG AND BANSKO

Петър Лещаков, Цанко Арнаудов, Йорданка Илиева ..... 621
№ 20. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ПЛОЩ ЗА ТЪРСЕНЕ И ПРОУЧВАНЕ „КОСТАДИН“ ПРИ С. ДОЛЕН, ОБЩИНА САТОВЧА
Petar Leshtakov, Tsanko Arnaudov, Yordanka Ilieva
FIELD SURVEY IN THE “KOSTADIN” INVESTMENT AREA FOR SEARCHING AND EXPLORATION, DOLEN VILLAGE, SATOVCHA MUNICIPALITY

Алексей Гоцев, Васил Кацаров ..... 624
№ 21. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ПРЕНОСЕН ГАЗОПРОВОД ДО ПАНАГЮРИЩЕ И ПИРДОП
Alexey Gotsev, Vassil Katsarov
FIELD SURVEY ALONG THE TRANSMISSION GAS PIPELINE ROUTE TO PANAGYURISHTE AND PIRDOP

Алексей Гоцев, Васил Кацаров ..... 627
№ 22. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ ПАНАГЮРИЩЕ И СТРЕЛЧА
Alexey Gotsev, Vassil Katsarov
FIELD SURVEY IN PANAGYURISHTE AND STRELCHA MUNICIPALITIES

Алексей Гоцев, Васил Кацаров ..... 631
№ 23. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИИ ЗА ИЗГРАЖДАНЕТО НА ЯЗОВИР „ЛУДА ЯНА“ И „ПСПВ“ В ЗЕМЛИЩЕТО НА ПАНАГЮРИЩЕ
Alexey Gotsev, Vassil Katsarov
FIELD SURVEY IN THE TERRITORIES OF THE “LUDA YANA DAM” AND “WTP” IN PANAGYURISHTE

Камен Бояджиев, Наталия Иванова, Валери Петров, Алета Гуадели, Адриана Божкова, Екатерина Митринова ..... 633
№ 24. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА КАЛУГЕРОВО, ПАМИДОВО, ДИНКАТА И ЩЪРКОВО, ОБЩИНА ЛЕСИЧОВО
Kamen Boyadzhiev, Nataliya Ivanova, Valeri Petrov, Aleta Guadelli, Adriana Bozhkova, Ekaterina Mitrinova
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF KALUGEROVO, PAMIDOVO, DINKATA AND SHTARKOVO VILLAGES, LESICHOVO MUNICIPALITY

Станимира Танева, Дамян Дамянов, Пламен Георгиев, Мая Валентинова, Николай Бояджиев ..... 636
№ 25. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА КЪСАК И ЗМЕЙЦА И ГРАД ДОСПАТ, ОБЩИНА ДОСПАТ И ГРАД СЪРНИЦА, ОБЩИНА СЪРНИЦА
Stanimira Taneva, Damian Damianov, Plamen Georgiev, Maya Valentinova, Nikolay Boyadzhiev
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF KUSAK AND ZMEITSA VILLAGES, DOSPAT TOWN, DOSPAT MUNICIPALITY AND SARNITSA TOWN, SARNITSA MUNICIPALITY

Мартин Христов ..... 639
№ 26. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА СВЕЖЕН, РОЗОВЕЦ И ЗЛАТОСЕЛ, ОБЩИНА БРЕЗОВО
Martin Hristov
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF SVEZHEN, ROZOVETS AND ZLATOSEL VILLAGES, BREZOVO MUNICIPALITY

Таня Христова, Мартин Христов, Георги Иванов ..... 641
№ 27. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА РОЗОВЕЦ И ЗЛАТОСЕЛ, ОБЩИНА БРЕЗОВО
Tanya Hristova, Martin Hristov, Georgi Ivanov
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF ROZOVETS AND ZLATOSEL VILLAGES, BREZOVO MUNICIPALITY

Иво Д. Чолаков, София Христева ..... 644
№ 28. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ПРОЕКТ „РАЗВИТИЕ НА ЖЕЛЕЗОПЪТЕН ВЪЗЕЛ ПЛОВДИВ“
Ivo D. Cholakov, Sophia Hristeva
FIELD SURVEY PART OF “DEVELOPMENT OF THE RAILWAY JUNCTION – PLOVDIV” PROJECT

Запрянка Кръстева ..... 647
№ 29. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО МУЛДАВА, ОБЩИНА АСЕНОВГРАД
Zapryanka Krasteva
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF MULDAVA VILLAGE, ASENOVGRAD MUNICIPALITY

Христо Попов, Руслан Стойчев, Пламен Георгиев, Кръстю Чукалев ..... 648
№ 30. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА СТРЕМЦИ, РАНИ ЛИСТ, ЯСТРЕБ, СТРЕМОВО, БЕЛИ ПЛАСТ И ЗВЕЗДЕН, ОБЩИНА КЪРДЖАЛИ
Hristo Popov, Ruslan Stoychev, Plamen Georgiev, Krastyu Chukalev
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF STREMTSI, RANI LIST, YASTREB, STREMOVO, BELI PLAST, AND ZVEZDEN VILLAGES, KARDZHALI MUNICIPALITY

Милена Тонкова, Никола Тонков ..... 650
№ 31. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИТЕ БРАТЯ ДАСКАЛОВИ И ЧИРПАН
Milena Tonkova, Nikola Tonkov
FIELD SURVEY IN BRATYA DASKALOVI AND CHIRPAN MUNICIPALITIES

Боян Думанов, Ирена Димитрова, Петранка Неделчева, Живко Узунов ..... 653
№ 32. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ БРАТЯ ДАСКАЛОВИ, ЧИРПАН И СТАРА ЗАГОРА
Boyan Dumanov, Irena Dimitrova, Petranka Nedelcheva, Zhivko Uzunov
FIELD SURVEY IN BRATYA DASKALOVI, CHIRPAN AND STARA ZAGORA MUNICIPALITIES

Петър Калчев, Петър Лещаков ..... 656
№ 33. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НАХОДИЩЕ АЛАМУРА 2 В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА РАКИТНИЦА И КИРИЛОВО, ОБЩИНА СТАРА ЗАГОРА
Petar Kalchev, Petar Leshtakov

FIELD SURVEY IN ALAMURA 2 IN THE TERRITORY OF THE VILLAGES RAKITNITSA AND KIRILOVO, STARA ZAGORA MUNICIPALITY

Веселка Кацарова, Пламен Георгиев ..... 658
№ 34. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА МЛАДОВО, КОНЬОВО И СТАРО СЕЛО, СЛИВЕНСКА ОБЛАСТ
Vesselka Katsarova, Plamen Georgiev
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF MLADOVO, KONYOVO AND STARO SELO VILLAGES, SLIVEN DISTRICT

Борис Борисов, Пламен Дойчев, Румен Янков ..... 659
№ 35. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В КОНЦЕСИОННА ПЛОЩ ЗА РУДНИ РАЗРАБОТКИ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ПРОХОРОВО, ОБЩИНА НОВА ЗАГОРА, ЗЛАТАРИ И МЕЖДА, ОБЩИНА ТУНДЖА
Boris Borisov, Plamen Doychev, Rumen Yankov
FIELD SURVEY IN THE CONCESSION AREA IN THE TERRITORY OF PROHOROVO VILLAGE, NOVA ZAGORA MUNICIPALITY, ZLATARI AND MEZHDA VILLAGES, TUNDZHA MUNICIPALITY

Красимир Ников, Веселин Игнатов ..... 663
№ 36. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА НОВА ЗАГОРА
Krasimir Nikov, Veselin Ignatov
FIELD SURVEY IN NOVA ZAGORA MUNICIPALITY

Петър Лещаков, Веселин Игнатов, Красимир Ников, Красимир Велков, Николай Господинов, Йорданка Илиева ..... 665
№ 37. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ПРОХОРОВСКОТО И ГОРНОАЛЕКСАНДРОВСКОТО РУДНИ НАХОДИЩА
Petar Leshtakov, Veselin Ignatov, Krasimir Nikov, Krasimir Velkov, Nikolai Gospodinov, Yordanka Ilieva
FIELD SURVEY IN THE PROHOROVO AND GORNO ALEKSANDROVO ORE DEPOSITS

Георги Нехризов, Вероника Генчева, Ангел Григоров ..... 668
№ 38. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА МАЛКО ГРАДИЩЕ И ЛОЗЕН, ОБЩИНА ЛЮБИМЕЦ
Georgi Nekhrizov, Veronika Gencheva, Angel Grigorov
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF MALKO GRADISHTE AND LOZEN VILLAGES, LYUBIMETS MUNICIPALITY

Наталия Иванова, Георги Нехризов, Ангел Григоров, Вероника Генчева, Виктория Халева, Юлия Цветкова, Димитър Байраков ..... 671
№ 39. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ ЛЮБИМЕЦ И ХАРМАНЛИ
Nataliya Ivanova, Georgi Nekhrizov, Angel Grigorov, Veronika Gencheva, Victoria Haleva, Julia Tsvetkova, Dimitar Bayrakov
FIELD SURVEY IN LYUBIMETS AND HARMANLI MUNICIPALITIES

Анелия Божкова, Живко Узунов, Петя Кияшкина, Ева Тонкова, Калина Йорданова ..... 674
№ 40. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ ПОМОРИЕ И НЕСЕБЪР
Anelia Bozkova, Zhivko Uzunov, Petya Kiyashkina, Eva Tonkova, Kalina Yordanova
FIELD SURVEY IN POMORIE AND NESSEBAR MUNICIPALITIES

Иван Христов, Милен Николов ..... 676
№ 41. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ЕМОНА, ОБЩИНА НЕСЕБЪР
Ivan Hristov, Milen Nikolov
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF EMONA VILLAGE, NESEBAR MUNICIPALITY

Иван Христов ..... 678
№ 42. ПРОУЧВАНЕ НА КРЕПОСТТА НА ВРЪХ БУДЖАКА НА ПОЛУОСТРОВ АТИЯ
Ivan Hristov
FIELD SURVEY AT THE FORTRESS OF THE BUDZHAKA PEAK ON ATIA PENINSULA

Иван Христов, Даниел Пантов.....680
№ 43. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ПЕТРОВ ВРЪХ (ВЪЛЧАНОВО КАЛЕ) В ЗЕМЛИЩЕТО НА ГРАД ПРИМОРСКО
Ivan Hristov, Daniel Pantov
FIELD SURVEY ON PETROV VRAH (VALCHANOVO KALE) IN THE TERRITORY OF PRIMORSKO TOWN

Мирослав Класнаков, Константин Господинов.....682
№ 44. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО БОГДАНОВО, ОБЩИНА СРЕДЕЦ
Miroslav Klasnakov, Konstantin Gospodinov
FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF BOGDANOVO VILLAGE, SREDETS MUNICIPALITY

## ГЕОФИЗИЧНИ ПРОУЧВАНИЯ
## REMOTE SENSING SURVEYS

Георги Ганецовски, Петър Зидаров, Николай Казашки.....684
№ 45. ПРОУЧВАНЕ С НЕДЕСТРУКТИВНИ МЕТОДИ НА РАННОНЕОЛИТНО СЕЛИЩЕ В М. ГРАДЕЦ КРАЙ СЕЛО МАЙОР УЗУНОВО, ОБЩИНА ВИДИН
Georgi Ganetsovski, Petar Zidarov, Nikolai Kazashki
NON-DESTRUCTIVE SURVEY OF THE EARLY NEOLITHIC SETTLEMENT IN GRADETS LOCALITY IN THE TERRITORY OF MAYOR UZUNOVO VILLAGE, VIDIN MUNICIPALITY

Християн Цанков, Стилиян Иванов, Иван Христов, Атанас Кисьов .....687
№ 46. ГЕОФИЗИЧНО ПРОУЧВАНЕ В М. КАЛУГЕРСКОТО КРАЙ СЕЛО ЛЕШНИЦА, ОБЩИНА ЛОВЕЧ
Christian Tzankov, Stiliyan Ivanov, Ivan Hristov, Atanas Kisyov
GEOPHSYCAL SURVEY IN KALUGERSKOTO LOCALITY IN THE TERRITORY OF LESHNITSA VILLAGE, LOVECH MUNICIPALITY

Любен Лещаков, Иван Бабаджанов, Никола Тонков.....689
№ 47. ГЕОМАГНИТНОТО КАРТИРАНЕ НА СЕЛИЩЕ ОТ КЪСНАТА БРОНЗОВА ЕПОХА И РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ ПРИ С. БЕЛОКОПИТОВО, ОБЩИНА ШУМЕН
Liuben Leshtakov, Ivan Babajanov, Nikola Tonkov
GEOPHISICAL SURVEY OF A LATE BRONZE AGE AND EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT NEAR BELOKOPITOVO, SHUMEN MUNICIPALITY

Филип Михайлов, Християн Цанков.....691
№ 48. ГЕОФИЗИЧНО ПРОУЧВАНЕ НА НЕКРОПОЛА ДРЕН–ДЕЛЯН
Philip Mihaylov, Christian Tzankov
GEOPHYSICAL SURVEY OF THE DREN–DELYAN NECROPOLIS

Мария Камишева.....694
№ 49. ГЕОФИЗИЧНИ ИЗДИРВАНИЯ В РАЙОНА НА КЪСНОАНТИЧНА СГРАДА ПРИ ГРАД ГУРКОВО
Maria Kamisheva
GEOPHYSICAL INVESTIGATIONS IN THE REGION OF A BUILDING FROM THE LATE ANTIQUITY NEXT TO THE TOWN OF GURKOVO

Станислав Илиев, Никола Тонков .....696
№ 50. ГЕОМАГНИТНО ПРОУЧВАНЕ В ОКОЛНОСТИТЕ НА ДОЛМЕН В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ИЗВОРОВО, ОБЩИНА ХАРМАНЛИ
Stanislav Iliev, Nikola Tonkov
GEOMAGNETIC SURVEY IN THE VICINITY OF DOLMEN IN THE TERRITORY OF IZVOROVO VILLAGE, HARMANLI MUNICIPALITY

Ангел Ангелов, Иван Василев, Миглена Райковска.....698
№ 51. ДОКУМЕНТИРАНЕ НА АРХИТЕКТУРНИТЕ ОСТАНКИ И СТЕНОПИСИ НА КЪСНОСРЕДНОВЕКОВНАТА ЦЪРКВА „СВ. ПЕТКА“ В СЕЛО БАЛША, СТОЛИЧНА ОБЩИНА
Angel Angelov, Ivan Vasilev, Miglena Raykovska
NON-DESTRUCTIVE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AND RECORDING OF THE REMAINS OF THE LATE MEDIEVAL CHURCH OF ST. PETKA IN BALSHA, SOFIA CITY MUNICIPALITY

## АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ
## ARCHAEOLOGICAL MONITORING

Валери Стоичков ..... 701
№ 52. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ ЗА РЕСТАВРАЦИЯ, КОНСЕРВАЦИЯ И ЕКСПОЗИЦИЯ НА РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ КАЛЕТО, В ГРАД МОНТАНА
Valeri Stoichkov
ARCHAEOLOGICAL MONITORING ON MONTANA EARLY CHRISTIAN BASILICA AND MEDIEVAL FORTIFICATIONS RESTORATION PROJECT, KALETO LOCALITY, IN MONTANA TOWN

Александра Петрова, Нарцис Торбов, Георги Ганецовски ..... 702
№ 53. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С РЕМОНТ НА СЪЩЕСТВУВАЩ ЕЛЕКТРОПРОВОД В ЗЕМЛИЩЕТО НА ГРАД КОЗЛОДУЙ
Aleksandra Petrova, Georgi Ganetzovski, Narcis Torbov
ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF ELECTRICITY TRANSMISSION REPAIR NEAR KOZLODUY TOWN

Филип Михайлов ..... 705
№ 54. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА КОНЦЕСИОННА ПЛОЩ БРЕЗНИК, НАХОДИЩЕ „МИЛИН КАМЪК“, ЗЕМЛИЩЕ НА ГРАД БРЕЗНИК
Philip Mihaylov
ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF THE CONCESSION AREA BREZNIK DEPOSIT “MILIN KAMAK” IN THE TERRITORY OF BREZNIK TOWN

Василка Паунова ..... 707
№ 55. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПРИ ИЗКОПНИ РАБОТИ В КЪСНОСРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. АРХАНГЕЛ МИХАИЛ“, СЕЛО БИЛИНЦИ, ОБЩИНА БРЕЗНИК
Vasilka Paunova
ARCHAEOLOGICAL MONITORING DURING DIGGING ACTIVITIES IN ST. ARCHANGEL MICHAEL LATE MEDIEVAL MONASTERY, BILINTSI VILLAGE, BREZNIK MUNICIPALITY

Елена Божинова ..... 708
№ 56. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ НА ПЛ. ВЪЗРАЖДАНЕ № 1, ГРАД ПЛОВДИВ
Elena Bozhinova
ARCHAEOLOGICAL MONITORING AT 1 VAZRAJDANE SQ., PLOVDIV TOWN

Елена Божинова ..... 709
№ 57. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА УЛ. „ЛЕЙДИ СТРАНГФОРД” № 13, ГРАД ПЛОВДИВ
Elena Bozhinova
ARCHAEOLOGICAL MONITORING AT 13 LADY STRANGFORD STR., PLOVDIV TOWN

Росица Миткова, Катерина Венедикова ..... 710
№ 58. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ЖИЛИЩНА СГРАДА НА УЛ. „ВИСЛА“, № 4, ГРАД ПЛОВДИВ
Rositsa Mitkova, Katerina Venedikova
ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF RECONSTRUCTION OF AN EXISTING BUILDING ON 4 VISLA STR., PLOVDIV TOWN

Стефан Бакърджиев, Тодор Вълчев ..... 711
№ 59. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИТЕ ДЕЙНОСТИ ПО ТРАСЕТО НА ТРАНЗИТЕН ГАЗОПРОВОД № 2 ЗА РЕПУБЛИКА ТУРЦИЯ, В УЧАСТЪКА МЕЖДУ СЕЛАТА ЛОЗЕНЕЦ И НЕДЯЛСКО, ОБЩИНА СТРАЛДЖА,
Stefan Bakardzhiev, Todor Valchev
ARCHAEOLOGICAL MONITORING DURING CONSTRUCTION ALONG THE TRANSMISSION GAS PIPELINE ROUTE № 2 TO REPUBLIC OF TURKEY, IN THE AREA BETWEEN LOZENETS AND NEDYALSKO VILLAGES, STRALDZHA MUNICIPALITY

## ПОДВОДНИ ПРОУЧВАНИЯ
## UNDERWATER SURVEYS

Людмил Вагалински, Джонатан Адамс, Калин Димитров, Крум Бъчваров, Родриго Пачеко-Руиз, Веселин Драганов, Драгомир Гърбов ..... 713
№ 60. МОРСКИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОЕКТ ЧЕРНО МОРЕ: АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ПО БЪЛГАРСКИЯ КОНТИНЕНТАЛЕН ШЕЛФ
Lyudmil Vagalinski, Jonathan Adams, Kalin Dimitrov, Kroum Bachvarov, Rodrigo Pacheco-Ruiz, Vesselin Draganov, Dragomir Garbov
MARITIME ARCHAEOLOGICAL PROJECT BLACK SEA: ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS ON THE BULGARIAN CONTINENTAL SHELF

Людмил Вагалински, Калин Димитров, Кирил Велковски, Димитър Стоев, Найден. Прахов ..... 717
№ 61. ПОДВОДНО ГЕОФИЗИЧНО ПРОУЧВАНЕ НА ПОТОПЕНО СЕЛИЩЕ В АКВАТОРИЯ ПРЕД УСТИЕТО НА РЕКА РОПОТАМО
Lyudmil Vagalinski, Kalin Dimitrov, Kiril Velkovski, Dimitar Stoev, Nayden Prahov
UNDERWATER GEOPHYSICAL SURVEY IN THE AREA OF A SUBMERGED SETTLEMENT IN THE SEA BAY AT THE MOUTH OF ROPOTAMO RIVER

Людмил Вагалински, Джонатан Адамс, Калин Димитров, Крум Бъчваров, Родриго Пачеко-Руиз, Веселин Драганов, Драгомир Гърбов, Йохан Рьомби, Феликс Педроти, Найден Прахов, Здравка Георгиева, Павел Георгиев ..... 720
№ 62. ПОДВОДНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В АКВАТОРИЯТА ПРЕД УСТИЕТО НА Р. РОПОТАМО
Lyudmil Vagalinski, Jonathan Adams, Kalin Dimitrov, Kroum Bachvarov, Rodrigo Pacheco-Ruiz, Vesselin Draganov, Dragomir Garbov, Johan Rönnby, Felix Pedrotti, Naiden Prahov, Zdravka Georgieva, Pavel Georgiev
UNDERWATER ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION IN THE SEA BAY AT THE MOUTH OF ROPOTAMO RIVER

Найден Прахов, Здравка Георгиева, Калин Димитров, Кирил Велковски ..... 723
№ 63. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ИЗДИРВАНЕ ПОД ВОДА В АКВАТОРИЯТА НА ПРИСТАНИЩЕ „НЕСЕБЪР–ЮГ“
Nayden Prahov, Zdravka Georgieva, Kalin Dimitrov, Kiril Velkovsky
UNDERWATER ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE SOUTHERN HARBOUR OF NESEBAR

Найден Прахов, Калин Димитров, Кирил Велковски, Веселин Драганов, Павел Георгиев, Здравка Георгиева, Любомира Трендафилова, Христо Прешленов ..... 725
№ 64. КОМПЛЕКСНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АКВАТОРИЯТА НА „СТАРИНЕН ГРАД НЕСЕБЪР”
Nayden Prahov, Kalin Dimitrov, Kiril Verkovsky, Vesselin Draganov, Pavel Georgiev, Zdravka Georgieva, Lyubomira Trendafilova, Hristo Preshlenov
UNDERWATER ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF NESEBAR AQUATORY

Найден Прахов, Здравка Георгиева, Калин Димитров, Тодор Марваков, Мартин Гюзелев ..... 728
№ 65. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА УДЪЛБОЧИТЕЛНИТЕ ДЕЙНОСТИ В АКВАТОРИТЯТА НА ПРИСТАНИЩЕН ТЕРМИНАЛ „НЕСЕБЪР–ЮГ“
Nayden Prahov, Zdravka Georgieva, Kalin Dimitrov, Todor Marvakov, Martin Giuzelev
ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF THE DREDGING ACTIVITIES IN THE SOUTHERN HARBOUR OF NESEBAR

## VI. ОБОБЩАВАЩИ ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
## VI. GENERAL INTERDISCIPLINARY INVESTIGATIONS

Николай Шаранков ..... 731
№ 1. ЕПИГРАФСКИ ОТКРИТИЯ
Nicolay Sharankov
EPIGRAPHIC DISCOVERIES

Цветана Попова ..... 734
№ 2. АРХЕОБОТАНИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
Tzvetana Popova
ARCHAEOBOTANICAL STUDIES

Виктория Русева, Надежда Атанасова, Георги Томов, Борислава Гълъбова ..... 736
№ 3. АНТРОПОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ (ПРЕДВАРИТЕЛНИ РЕЗУЛТАТИ)
Victoria Russeva, Nadezhda Atanassova, Georgi Tomov, Borislava Galabova
ANTHROPOLOGICAL INVESTIGATIONS (PRELIMINARY RESULTS)

## VII. ЗАКЪСНЕЛИ ОТЧЕТИ
## VII. REPORTS RECEIVED LATE

Казимир Попконстантинов, Валентин Плетньов, Росина Костова ..... 743
№ 1. СРЕДНОВЕКОВЕН КНЯЖЕСКИ МАНАСТИР В М. КАРААЧТЕКЕ, ВАРНА
Kazimir Popkonstantinov, Valentin Pletnyov, Rossina Kostova
MEDIEVAL ROYAL MONASTERY AT THE LOCALITY OF KARAACHTEKE, VARNA

Казимир Попконстантинов, Росина Костова, Милен Николов ..... 745
№ 2. СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. ЙОАН ПРЕДТЕЧА“ НА О-В СВ. ИВАН, СОЗОПОЛ
Kazimir Popkonstantinov, Rossina Kostova, Milen Nikolov
MEDIEVAL MONASTERY OF ST JOHN THE FORERUNNER ON THE ISLAND OF SVETI IVAN, SOZOPOL

**Наблюдения и разкопки без констатирани археологически останки** ..... 749
**Monitoring and excavations with no archaeological remains attested**

**Списък с имена и адреси на авторите** ..... 753
**List of names and addresses of authors**

# I. ПРАИСТОРИЯ

## № 1. КОЗАРНИКА: ПЪРВИТЕ ВЕРОЯТНИ ПРЕДВЕСТНИЦИ НА КЪСНИЯ ПАЛЕОЛИТ ПРЕДХОЖДАТ ЗНАЧИТЕЛНО КРАЯ НА СРЕДНИЯ ПАЛЕОЛИТ

*Николай Сираков, Жан-Люк Гуадели, Свобода Сиракова, Алета Гуадели, Станимира Танева, Ивайло Крумов, Рейчъл Хопкинс, Ирена Димитрова, Николай Захариев, Таньо Димитров*

Проучванията се осъществяват по българо-френски изследователски проект "Най-ранни изяви на човешко присъствие в България и на Балканите" на НАИМ–БАН и Института PACEA–UMR5199 на CNRS и Университета Бордо, с основно финансиране от френското Министерство на външните работи и подпомагане от Унив. Бордо 3, Оксфорд, на които екипът ни изразява своята признателност.

През 2017 г. продължихме разкопаването на Сектори I и III във входната зала на пещерата и непосредствено след нея, в началото на галерията към вътрешността (обр. 1). В тях проучихме нива на обитаване от прехода среден/късен палеолит (40 000–45000 г. BP), навлизайки и в късните фази на средния палеолит, особено в сектор I (45/47000–57 000 г. BP) (обр. 2).

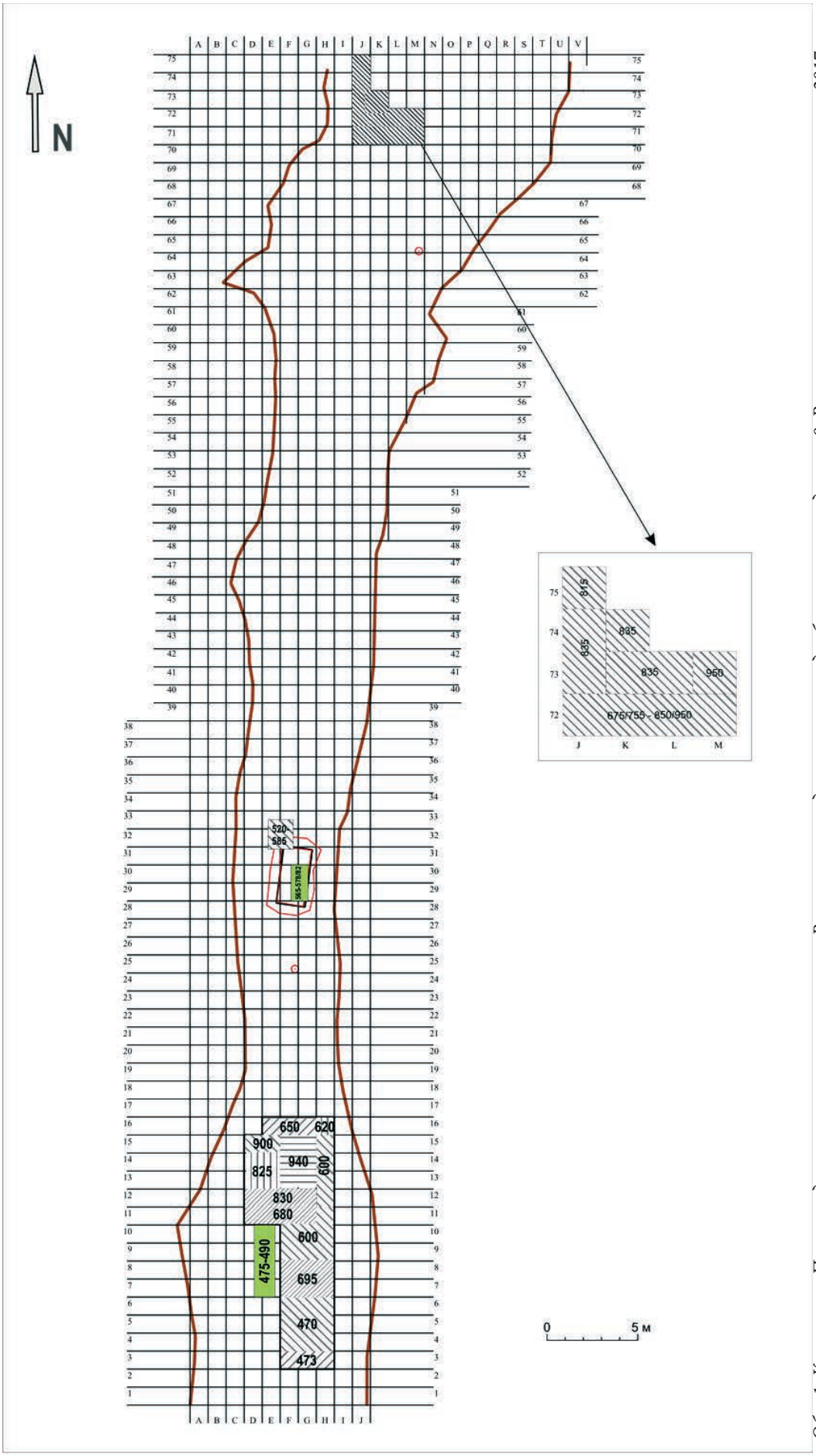
В контактната зона на пл. 6/7 и 9 се разкриха най-долните части на културни нива VIIIa и VIIIb от самото начало на прехода среден/късен палеолит на обекта. В този контекст, обаче, те са слабо изразени, на места почти липсват и разграничаването им бе доста проблематично (обр. 2).

В кремъчните ансамбли от края на средния палеолит почти липсва технологичното разнообразие и по-безспорното преплитане на средно- и къснопалеолитни техники, характерни за прехода среден/късен палеолит. Макар и рядко, обаче, в тези ансамбли се разкриват някои вероятни технотипологически предвестници на късния палеолит, сред които левалуазко ядро с опит и за пластинков дебитаж, няколко пробоя, атипични стъргалки (обр. 3.1-5).

Костите от едра фауна в същия контекст (късните фази на средния палеолит) очертават преобладаване в ловната плячка на диви говеда, бизон (*Bos primigenius*, *Bison priscus*), кон (*Equus caballus*), диво магаре (*Equus hydruntinus*), кавказки козирог (*Capra caucasica*) (обр. 3.6-9). Този състав на ловната плячка е сравним донякъде с характера и организацията на лова не само в последващия преход среден/късен палеолит, но дори в началото на късния палеолит.

Първите вероятни предвестници на късния палеолит в Козарника, свързани с тези процеси, са в и над ниво с примес на микротефра (фина вулканска пепел), транспортирана чрез въздушни течения от вулканска дейност в ЮЗ част на Апенините и датирана 57 000 г. пр. н. вр., т.е. те се отнасят към период, започващ значително преди края на средния палеолит.

Общо тези данни могат да са резултат както от непреки влияния, така и от ранна директна коекзистенция и контакти, в този район на Балканите, на местни среднопалеолитни групи на неандерталците (Tillier et al. 2017) с къснопалеолитни пришълци от Близкия изток. Последните разкрития в този район предполагат още по-интересна възможност: в прехода среден/късен палеолит на Балканите биха могли да вземат участие и много по-ранни пришълци от Близкия изток (над 120 000 г. BP), които са едни от първите представители на модерния човек извън Африка, но носители на среднопалеолитни традиции (Hershkovitz et al. 2018).




*Обр. 1. Козарника. План-квадратна мрежа на пещерата. В секторите – достигнатите дълбочини в см. под кота 0. В сиво са секторите проучвани през 2017 г.*

*Fig. 1. Kozarnika. Excavation grid system with levels (cm) reached in sectors below Zero Datum point. The sectors excavated in 2017 are marked in gray.*



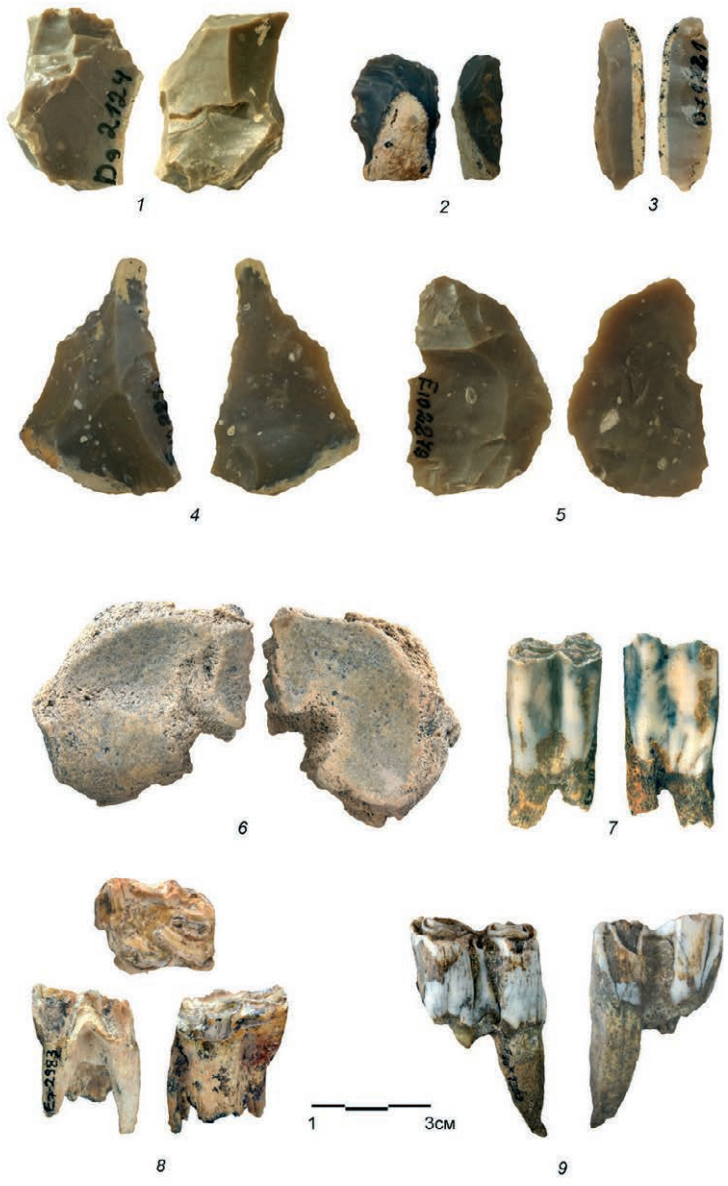

*Обр. 2. Козарника. Къснопалеолитна секвенция: южен стратиграфски профил в сектор I – кв. DE 7-10 с хронология на културните нива. М 1:10.*

*Fig. 2. Kozarnika. Upper Palaeolithic sequence: stratigraphic cross-section (South) of sector I – squares DE 7–10, and culture level chronology. M 1: 10.*

## Литература

**Tillier et al. 2017**: A.-m. Tillier, N. Sirakov, A. Guadelli, Ph. Fernandez , S. Sirakova, I. Dimitrova, C. Ferrier, G. Guérin, M. Heidari, I.Krumov, J.-C. Leblanc, V. Miteva, V. Popov, S. Taneva, J.-L. Guadelli 2017. Evidence of Neanderthals in the Balkans: The infant radius from Kozarnika Cave (Bulgaria). – Journal of Human Evolution, 111, 2017, 54–62.

**Hershkovitz et al. 2018**: I. Hershkovitz, G.W. Weber, R. Quam, M. Duval, R. Grun, L. Kinsley, A. Ayalon, M. Bar-Matthews, H. Valladas, N. Mercier, J. L. Arsuaga, M. Martinon-Torres, J. M. Bermudes de Castro, C. Fornai, L. Martin-Francés, R. Sarig, H. May, V. A. Krenn, V. Slon, L. Rodrigez, R. Garcia, C. Lorenzo, J. M. Carretero, A. Frumkin, R. Shahack-Gross, D. E. Bar-Yosef Mayer, Y. Cui, X. Wu, N. Peled, I. Groman-Yaroslavski, L. Weissbrod, R. Yeshurun, A. Tsatskin,Y. Zaidner, M. Weinstein-Evron. The earliest modern humans outside Africa. – Science 359, 2018, 456–459.




*Обр. 3. Козарника. Кремъчни артефакти и фаунистични останки от прехода среден/късен палеолит и края на средния палеолит: 1 – левалуазко ядро с опит за пластинков дебитаж; 2 – атипична стъргалка; 3 – пластина с утилизационен ретуш 4 – левалуазки отломък/връх; 5 – левалуазки отломък; 6 – главеста трапецовидна кост от говедо (Bovinae); кътници от: 7 – дива коза (Capra sp.); 8 – диво магаре (Equus hydruntinus), 9 – говедо (Bovinae).*

*Fig. 3. Kozarnika. Lithic artifacts and faunal remains: 1- Levallois core with a try of bladelet debitage, 2 – atypical endscraper, 3 – blade with utilization retouch, 4 – Levallois flake/blade, 5 – Levallois flake, 6 – capitates-trapezoid from large wild bovid (Bovinae); molars from: 7 – bouquetin (Capra sp.),*
*8 – European ass (Equus hydruntinus), 9 – large wild bovid (Bovinae).*

## KOZARNIKA: THE FIRST POSSIBLE PREDECESSORS OF THE UPPER PALEOLITHIC PRECEDE SIGNIFICANTLY THE END OF THE MIDDLE PALEOLITHIC

*Nikolay Sirakov, Jean-Luc Guadelli, Svoboda Sirakova, Aleta Guadelli, Stanimira Taneva, Ivaylo Krumov, Rachel Hopkins, Irena Dimitrova, Nikolay Zahariev, Tanyo Dimitrov*

Studies were carried out as part of a Bulgarian-French research project of NAIM & PACEA-CNRS with core funding from the MEAE called "The earliest manifestations of human presence in Bulgaria and the Balkans".

Levels of Middle/Upper Paleolithic Transition (40-45 ka BP) and the latest phases of the Middle Paleolithic (45/47-57 ka BP) were excavated in Sectors I and III.

The flint assemblages dated back to the end of the Middle Paleolithic present some probable techno-typological interlacement with the Upper Paleolithic.

This can be a result of both indirect influences and early direct co-existence and contacts of local Middle Paleolithic groups and Upper Paleolithic people coming of the Near East on the Balkans. The recent discoveries suggest the even more interesting option that the earliest modern humans of the Near East, bearers of Middle Paleolithic traditions, could have participated in this transition on the Balkans.

# № 2. БАЧО КИРО – НОВИ ДАННИ ЗА ПРЕХОДА СРЕДЕН/КЪСЕН ПАЛЕОЛИТ

*Николай Сираков, Ценка Цанова, Жан-Жак Юблен, Свобода Сиракова, Шенън МакФерън, Сара Таламо, Вера Алдеяш, Джефри Смит, Ивайло Крумов, Росен Спасов, Николай Захариев, Хелън Фюлас, Жоао Марейрош, Желько Резек, Наоми Мартисиус, Виржини Сине-Матийо*

Проучванията са по българо-германски изследователски проект на НАИМ–БАН и Института „Макс Планк“ за еволюционна антропология (MPI–EVA), Лайпциг (Германия). Основното финансиране е от MPI-EVA с административно съдействие от НАИМ–БАН, на които изследователския екип изказва своята признателност.

През 2017 г. бе продължена работата във входната зала на пещерата:

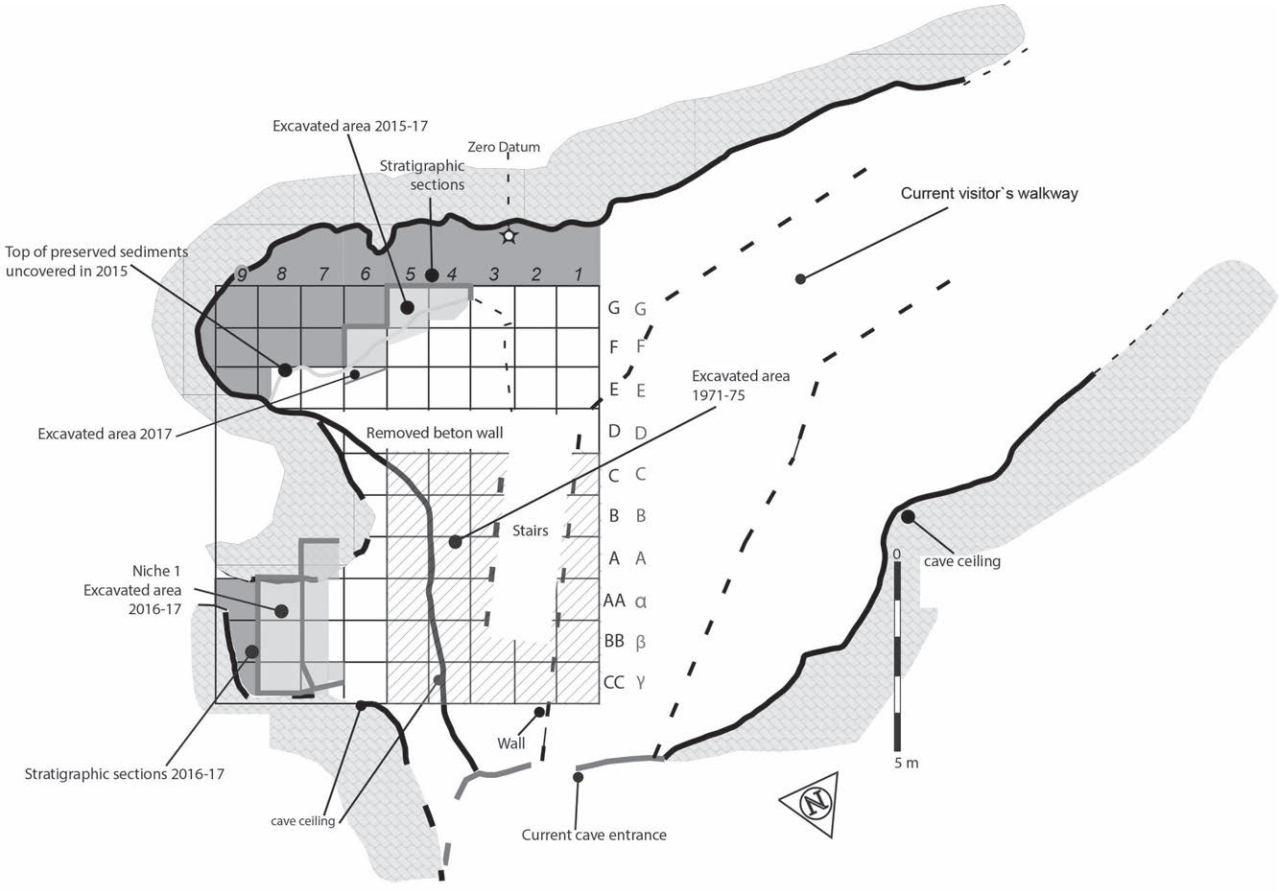
- в Основия сектор, в кв. G5, F5 и E6, на площ около 2,5 кв. м, под стратиграфските разрези само бе разчистена повърхността на наклоненото скално дъно;

- в сектор Ниша 1, на по-значителна площ, бе съсредоточена основната част от проучването (обр. 1).

В района на Нишата се напредна както следва:

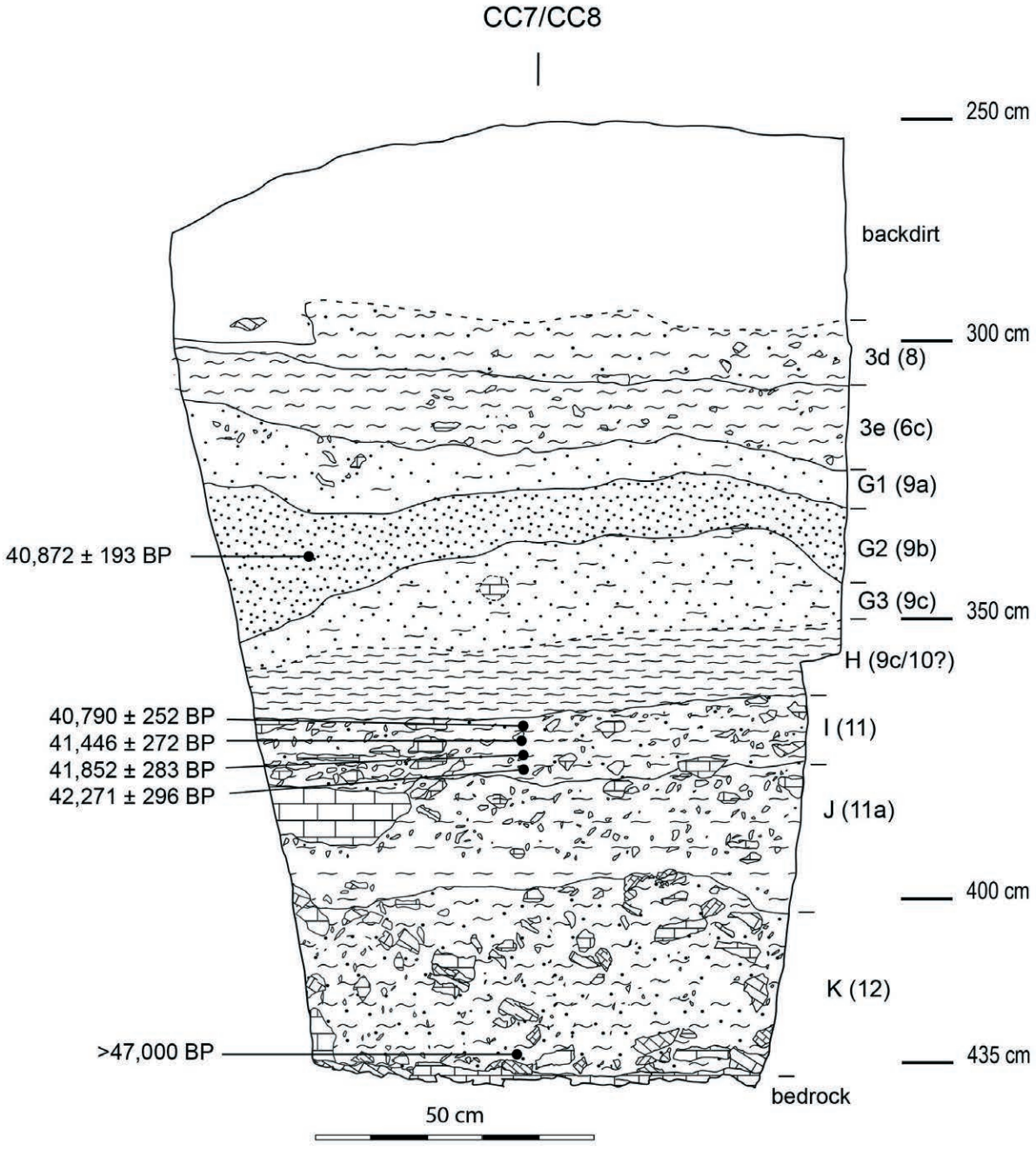
1. Експлорацията на пласт I се разшири в кв. AA8, BB8, CC8 и A7, обхващайки общо около 6 кв. м;

2. В част от кв. CC7 се продължи в дълбочина, в среднопалеолитната секвенция – пл. J долна част и пл. K, а под тях – до издигащото се скално дъно. С това се допълни стратиграфията на палеолитната секвенция (обр. 2);




*Обр. 1. Бачо Киро. План на входната зала с координатна система на проучваното пространство.*

*Fig. 1. Bacho Kiro, 2017. Plan of the cave entrance hall with the excavated area and the grid-system.*




*Обр. 2. Бачо Киро. Стратиграфия и хронология на долната част на палеолитната секвенция в Ниша 1.*

*Fig. 2. Bacho Kiro. Stratigraphy and chronology of the lower part of the Palaeolithic sequence in Niche 1.*

3. Допълни се литостратиграфската характеристика в съчетание с пространствената информация за развитието на обитаването в пл. I и контактите му с пл. J, и залягащия над него пл. H.

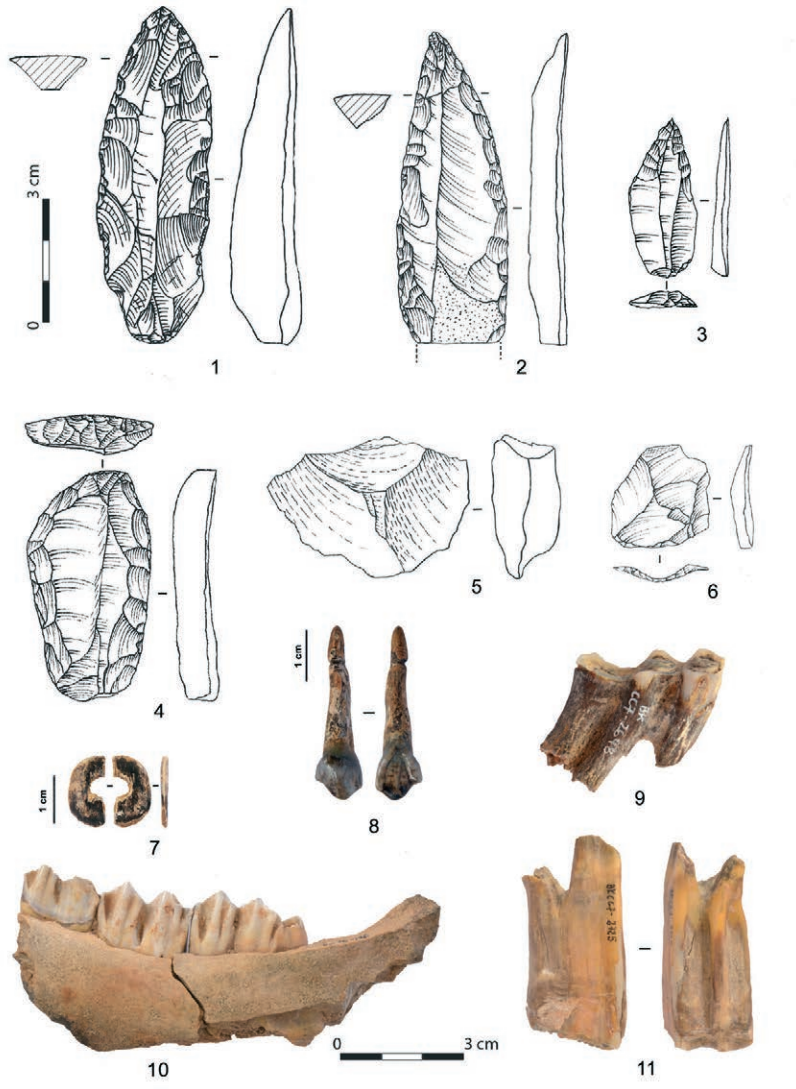
От особен интерес в кремъчния ансамбъл на пл. I е серия от по-едри, средни, до леки заострени пластини, някои частично по-дебели и груби. Те представляват различни комбинации на средно- и къснопалеолитни белези и в технологично, и в типологическо отношение. Технологично се наблюдава пластинов, понякога пластино-пластинков дебитаж с донякъде къснопалеолитен облик, но изпълнен почти винаги със среднопалеолитна техника с твърда чукалка. Типологически се установяват опростени и по-развити комбинации: от къснопалеолитен тип заострена пластина, но оформена с мустиерски ретуш, до съчетанието на заострена пластина с мустиерски връх и латерално стъргало (обр. 3.1-3). Към тази серия се добавят комбинации на други средно- и къснопалеолитни типове като стъргало със

стъргалка (обр. 3.4). Ансамбълът включва и техно-типологически по-еднозначни елементи на средно-или къснопалеолитния компонент: левалуазки отломъци и единични свидетелства за дебитаж на леки пластини и пластинки (обр. 3.3, 6).

В пласт I има и свидетелства за преработка на твърди животински тъкани – предимно кост и зъби. В някои случаи това са шила, гладилка, ретушьори, подложки, но преобладават формите с декоративни функции (лични украшения): пандантиви от резци на пещерна мечка, шайбовиден орнамент от слонова кост – рядко срещана на юг от Дунав.

В пл. I се установиха нови следи и останки от самите заселници – групи на *Homo sapiens*. Те се потвърждават във фрагментирания костен материал чрез ZooMS и в ДНК извлечена от седиментите. Към тях се добавя и един зъб от по-ранния пл. J, вероятно и от по-ранна популация на модерните хора – открит в края на сезона, още в процес на изследвания.

Фаунистичните останки в пл. I включват в по-голямата си част едри и средни тревопасни – основно елен (*Cervus elaphus*) и др. еленови, диво говедо (*Bos primigenius*) и бизон (*Bison priscus*). Сред дивите кози кавказкият козирог (*Capra caucasica*) преобладава над алпийския (*Capra ibex*), дивите коне (*Equus ferus*) са по-рядка плячка. Върху костите на тревопасните преобладават следи от транжиране над тези от хищници – т.е. това е предимно ловната плячка на човека (обр. 3.8-11).




*Обр. 3. Бачо Киро. Преход среден/късен палеолит, начален късен палеолит, пл. N1-I: 1 – комбинация на заострена пластина с мустиерски връх и латерално стъргало; 3 – заострена лека пластина със негативи от пластинков дебитаж; 4 – стъргалка-стъргало; 6 – левалуазки отломък; 8 – пандантив от зъб на пещерна мечка (Ursus spelaeus); 9 – кътен зъб M3 от дива коза (Capra caucasica?) ; 11 – горен кътен зъб от див кон (Equus ferus). пл. H/I: 2 – заострена пластина; 7 – шайбовиден орнамент от слонова кост; пл. I/J: 10 – долна челюст от бизон (Bison priscus). Среден палеолит – мустериен, пл. K: 5 – левалуазко ядро.*

*Fig. 3. Bacho Kiro, 2017. Transition Middle/Upper Palaeolithic, Initial Upper Palaeolithic, layer N1–I: 1 – combination of a pointed blade, Mousterian point and scraper; 3- pointed light blade with bladelet negatives; 4 – endscraper-sidescraper; 6 – Levallois flake; 8 – pendant of cave bear tooth (Ursus spelaeus); 9 – molar M3 tooth of Capra caucasica?; 11 – upper molar tooth of horse (Equus ferus); Layer H/I: 2 – pointed blade; 7 – disc-shaped ornament, ivory; Layer I/J: 10 – mandible of Bison priscus. Middle Palaeolithic – Mousterian, layer K: 5 – Levallois core.*

В заключение – проучената долна част от палеолитната секвенция в Бачо Киро даде възможност да се установи:

- към прехода среден/късен палеолит се отнася контекста на пл. I, особено средната му и долна част, и пл. J, предимно в горната и средната му части. Хронологическият обхват на прехода тук би могъл да е между 40 000 и 45 000 г. ВР, но засега сигурни са само датите за пл. I – между 40 000 и 43 000 г. ВР;

- при заострените пластини (вероятно по функционален проект върхове за ловни оръжия основно) късно- и среднопалеолитните белези се съчетават в един артефакт, т.е. комбинацията е дело

на същия майстор. Комбинирането не е инцидентно, а многократно и серийно. Няма съмнение, че владеейки добре среднопалеолитните техно-типологически подходи, същите майстори са навлизали успешно и в късно палеолитните методи на обработка;

- като възможни участници в този, а вероятно и в доста по-ранни етапи на прехода среден/късен палеолит на Балканите, би следвало да се имат предвид и пришълци от по-късните популации на най-ранните *Homo sapiens* в Близкия изток с левалуазка технология (Hershkovitz et al. 2018), което бе предположено и във връзка с актуалните проучвания в Козарника.

**Литература**

**Hershkovitz et al. 2018:** I. Hershkovitz, G.W. Weber, R. Quam, M. Duval, R. Grun, L. Kinsley, A. Ayalon, M. Bar-Matthews, H. Valladas, N. Mercier, J. L. Arsuaga, M. Martinon-Torres, J. M. Bermudes de Castro, C. Fornai, L. Martin-Francés, R. Sarig, H. May, V. A. Krenn, V. Slon, L. Rodrigez, R. Garcia, C. Lorenzo, J. M. Carretero, A. Frumkin, R. Shahack-Gross, D. E. Bar-Yosef Mayer, Y. Cui, X. Wu, N. Peled, I. Groman-Yaroslavski, L. Weissbrod, R. Yeshurun, A. Tsatskin,Y. Zaidner, M. Weinstein-Evron. The earliest modern humans outside Africa. – Science 359, 2018, 456–459.

**BACHO KIRO: NEW DATA ON THE MIDDLE-UPPER PALAEOLITHIC TRANSITION**

*Nikolay Sirakov, Tsenka Tsanova, Jean-Jacques Hublin, Svoboda Sirakova, Shannon McPherron, Vera Aldeias, Sahra Talamo, Geoffrey Smith, Ivaylo Krumov, Rosen Spasov, Nikolay Zahariev, Helen Fewlass, João Marreiros, Željko Rezek, Naomi Martisius, Virginie Sinet-Mathiot*

This research was carried out by a Bulgarian-German team of NIAM–BAS and the Max Planck Institute (Leipzig, Germany) (fig. 1). Layer I delivered various pointed blades (fig. 3.1-3) with simple and complex combinations of Middle and Upper Palaeolithic techno-typological characteristics, such as an UP type of pointed blade shaped by Mousterian retouch and a pointed blade/Mousterian point/side-scraper. The blade-bladelet technology shows UP shapes but made by MP technique of hard-hammer direct percussion. The faunal remains of Layer I provide information about hunting, butchery, tool and personal ornaments manufacturing (fig. 3.7-11). The chronological range of this transition layer is between 43 and 40 ka BP (fig. 2). It is possible that this layer represents the activities of populations of early *Homo sapiens* coming from Southwest Asia with Levallois blade technology.

## № 3. ПРОУЧВАНЕ НА ПЕЩЕРАТА МИШИН КАМИК – СЕЗОН 5

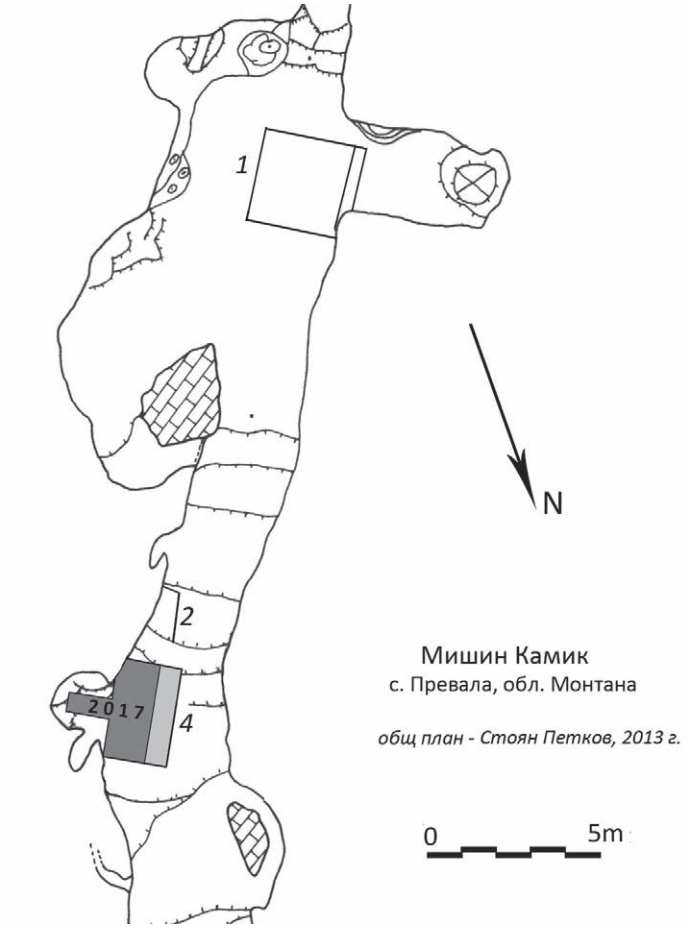
*Мария Гюрова, Стефанка Иванова, Елена Маринова, Васил Попов, Николай Спасов, Латинка Христова, Софи Ферхейден, Кристиан Бурле*

**Археологически контекст**

През 2017 г. продължиха разкопките в пещерата Мишин Камик (с финансова помощ от ОББ, предоставена на НПМ–БАН) и интердисциплинарното проучване на елементи от археологическия и карстологичен контекст, осъществено основно от колеги от Кралския белгийски институт за природни науки (КБИПН) по проект на тема „Взаимодействия на човека и околната среда през средния плейстоцен на Балканите" между Фламандската научна общност и БАН (с изпълнител НАИМ).

Есплорацията продължи в разкрития през предходната година сондаж 4, на цялата площ на кв. В 18-20 и частично на кв. С 18-20, на която приключихме миналия сезон. Допълнително, в процеса на работа, и предвид изключително ограничените средства и време, както и приоритетните за решаване задачи, редуцирахме експлорираната площ в основните квадрати и разкрихме допълнителна траншея А, за проследяване на ситуацията към източната стена на пещерата, където е разположен големият пясъчник (ксенолит) (обр. 1). В процеса на проучване бяха документирани 2 нови литостратиграфски единици – пластове 7 и 8. Извършено беше корелиране на пластовете от

3-те профила, най-инструктивен от които е северният по линията A–C 17/18 (обр. 2). Интригуваща ситуация – покритие на цялата експлорирана площ с едри варовикови валуни и късове – беше разкрита на дълбочина от -112 до -129 см. В стратиграфско отношение това е преходът между пл. 6 и 7.




*Обр. 1. План на привходната част на пещерата с обозначение на сондажите. Маркиран е експлорираният през 2017 г. участък от сондаж 4 (план в оригинал С. Петков, допълнен от М. Гюрова).*

*Fig. 1. Plan of the entrance part of the cave with locations of trenches.The area of trench 4 excavated in 2017 is marked in grey (original plan by S. Petkov, updated by M. Gurova).*

**Интердисциплинарни изследвания**

1. Фаунистичен анализ

Анализът на многочислените останки от едра фауна разкрива наличието на: кости от малка пещерна мечка *U. savini rossicus* – от всички дълбочини в сондажа (зъбите от по-ранните пластове, въпреки малката извадка, имат по-архаична морфология); вълк (*Canis lupus* ssp.); лисица (*Vulpes* vulpes ssp.); елени (*Cervus elaphus*, *Megaloceros*); бовиди (*Bos*/*Bison*, *Caprinae* indet.); европейско диво магаре (*Equus hydruntinus*); заек (*Lepus* sp.) Останките на *U. savini rossicus*, потвърждават изказаното от предходния сезон предположение за хронологическо отнасяне на проучваната секвинция към края на средния плейстоцен[1] (Гюрова и др. 2017, 48).

Пробите за дребни бозайници са основно от пл. 6 и показаха оскъдни данни за таксономично идентифициране[2]. Определяемите останки са отделни кътни зъби, а видовете се свеждат до три вида полевки: обикновена (*Microtus arvalis*), тъмна (*Microtus agrestis*), снежна (*Chionomys nivalis*); степен леминг (*Lagurus lagurus*) и сляпо куче (*Nannospalax leucodon*). Този видов състав показва показва, че отложенията най-вероятно се отнасят към хладен период от късния или втората половина на средния плейстоцен. В района на пещерата са преобладавали открити ландшафти, вероятно от степен тип.

2. Ураново-ториево (спелеотем) датиране

Анализът на образци от калцитна кора (от сондаж 4 и реферативен профил 2, югоизточно от него), която покрива всички отложения в сондаж 4 показват следните стойности: 128.6 ±0.9 ka (сондаж 4) и съответно 124.1± 3.3 ka (профил 2)[3]. Тези дати могат де си считат за горна граница (*terminus ante quem*) за всички процеси и явления, документирани археологически в секвенцията от пластове 3–8 в сондаж 4.

3. Residue анализи

На анализ за residue (остатъчен материал) бяха подложени образци от седименти от дъната на двата сталагмита (от 2016 и 2017 г.), наподобяващи специфични контейнери/съдове[4]. Анализът беше извършен с помощта на металографски микроскоп и XRF (ренгенова флоуресценция). Седиментът е доминиран от глина и пясък и е богат на органична материя: фрагменти от листа, минерализиран материал, дребни копролити и кости, овъглени частици. Не са открити следи от потенциални пигменти.

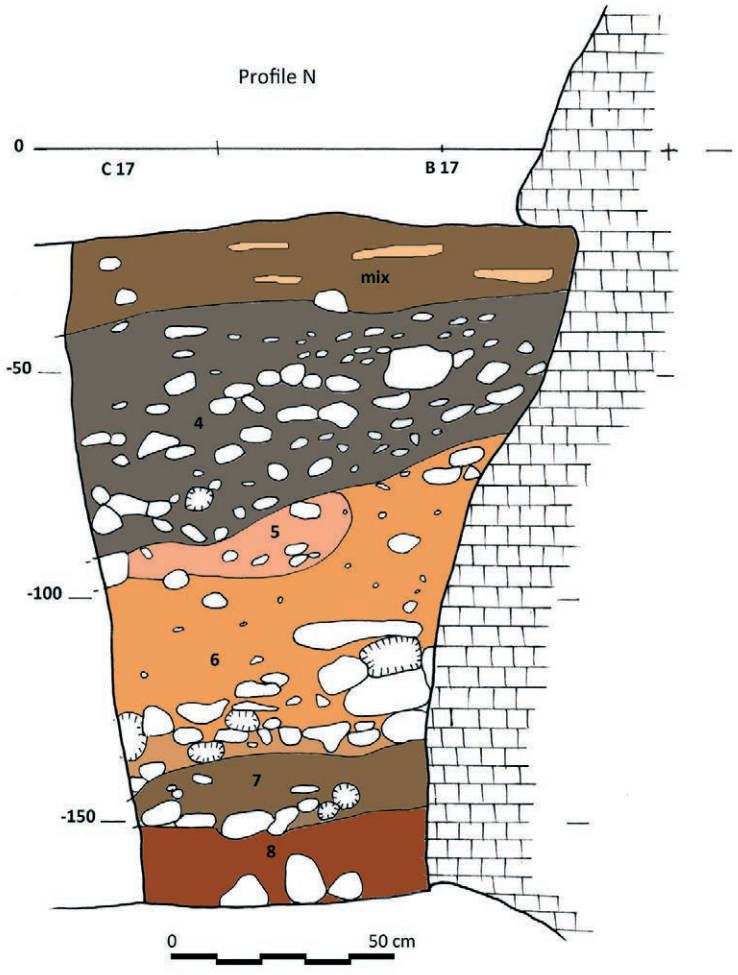
---

1 Резултатите от палеонтологичното проучване и конкретното биохронологично наблюдение са на Н. Спасов и Л. Христова от НПМ–БАН.

2 Анализът е на В. Попов от ИБЕИ–БАН.

3 Анализът дължим на С. Ферхейден и Е. Маринова от КБИПН, Брюксел.

4 Анализът дължим на Е. Гумар от КБИПН, Брюксел П. Дегриз, Университет Льовен.




*Обр. 2. Северен профил по линията A/C 17–18 с разграничени 5 литостратиграфски единици (корелирани с останалите профили): mix – преотложени фракции с различна възраст, 4–8 – плейстоцен. В пл. 6, до стената на пещерата се съдържат останки от едрите варовикови валуни, заемащи цялата обработвана повърхност на границата между пластове 6 и 7 (рисунка М. Гюрова).*

*Fig. 2. Profile N following the line A/B 18–20 with a sequence of 5 identified lithologies: mix – not stratified sediments, 4–8 – Pleistocene. In layer 6, near the Cave wall, sandstone gravels from the surface between layer 6 and 7 are preserved (drawing by M. Gurova).*

Друг residue анализ беше извършен на миниатюрни частици от метално-сива материя от повърхността на едно от костните изделия от предходния сезон[1]. С помощта на Раман спектроскопия (RS) и електронна микроскопия (SEM–EDS) беше идентифициран съставът на частиците – Mn-AL окиси и карбонатни следи.

4. Анализ на овъглена дървесина

В три проби от пл. 6 бе установена овъглена дървесина от следните растителни видове: подземно стъбло от клас едносемеделни (*Monocotiledonae*), подсемейство ябълкови (*Maloideae* n = 2), дрян (*Cornus* sp. n = 1), бряст/копривка (*Ulmus/Celtis* n = 3) и дърво от клас двусемеделни (*Dycotiledonae* n=7)[2]. Тези резултати отговарят на отворена, лесостепна растителност и сравнително меки и благоприятни условия на околната среда.

**Заключителни бележки**

Извършените при експлорацията седиментологични наблюдения, анализът на фосилите и резултатите от специфични интердисциплинарни изследвания позволяват очертаването на интересна и дискусионна интерпретативна рамка на завършилото археологическо проучване на този обект. Предстои диахронен анализ на фаунистичния комплекс и синхронизиране на биохронологичните наблюдения със спелеотем датите; допълнителни карстологични наблюдения за установяване на произхода на масивния блокаж от варовикови късове (вкл. конгломерати и пясъчници[3]) в ЮИ част на сондаж 4; корелиране на всички спелеотем дати с данните за специфични структури в сондажи 1 и 4; палеоекологична възстановка на района около пещерата и като цяло потенциалните възможности за човешки импакт в този контекст.

## Литература

**Гюрова и др. 2017:** М. Гюрова, С. Иванова, Н. Спасов, Л. Христова, В. Попов, Е. Маринова, М. Бьоме. Проучване на пещерата Мишин Камък – сезон 4. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 48–51.

[1] Анализът дължим на К. Бурле от от КБИПН, Брюксел.

[2] Анализът дължим на Е. Маринова от КБИПН, Брюксел.

[3] Петрографски анализи са извършени от М. Янева от Геологическия институт при БАН.

**EXCAVATIONS AT MISHIN KAMIK CAVE – 2017 SEASON**

*Maria Gurova, Stefanka Ivanova, Elena Marinova, Vasil Popov, Nikolay Spassov, Latinka Hristova, Sophie Verheyden, Christian Burlet*

During the final season of excavation in Mishin Kamik Cave the existing trench was extended vertically (by 0.50 m), and a smaller trench was excavated between the main trench and the eastern cave wall (fig. 1). The lithostratigraphic sequence comprised 8 layers; the lower part of the sequence was best presented in the north profile (fig. 2). Two new speleothem dates, from the crusts in the upper parts of trench 4 and profile 2, gave ages of 128.6±0.9 ka and 124.1±3.3 ka, respectively. These dates provide a *terminus ante quem* for all structures and finds between layers 3 and 8.

Compared to the previous season, no taxonomic differences were observed among the faunal remains, the mammalian fauna as a whole indicating a mosaic steppe landscape.

Interdisciplinary analyses, including XRF and RAMAN spectroscopy of sediment samples and microscopic identification of charred particles, have provided a rich dataset that will facilitate diachronic correlation of human-palaeoenvironmental proxies.

# № 4. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ПЕЩЕРА ТЕМНАТА ДУПКА (БЕЛОСЛАВСКА ПЕЩЕРА) – ГР. БЕЛОСЛАВ, ОБЛ. ВАРНА

*Владимир Славчев, Красимир Ковачев, Станимир Първанов*

Археологическите проучвания в пещерата Темната дупка до гр. Белослав се проведоха от 20 до 24 ноември 2017 г. благодарение на финансовата подкрепа на фирма „Експрес гаранцион“ ООД гр. Варна, за което изразяваме най-искрените си благодарности на управителя г-н В. Вълев.

Екипът си постави следните задачи: да се извърши експлорация на по-голяма площ от предходните години и да бъде оформен нов сондаж (С2), като се разшири вторият контролен сондаж от 2016 г. (КС2) на запад – до западната стена на пещерата, и на юг – до разкритите на пода на пещерата еоценски скали. Планирано бе да се обхване изцяло разкритата през 2016 г. биокарбонатна структура, съдържаща зъб от едро тревопасно и цялата свободно проходима (над човешки ръст) част от хоризонталната галерия.

Вертикалните измервания се извършваха спрямо репер с надморска височина 35,22 м. Приведените по-долу стойности на достигнатите дълбочини са отчитани спрямо него.

Новият сондаж С2 бе оформен с граници: южна – на 10,75 м и северна – на 13,15 м от входа; източна – на 2,10 м източно от централната ос и западна – на 3,30 м западно от централната ос (обр. 1).

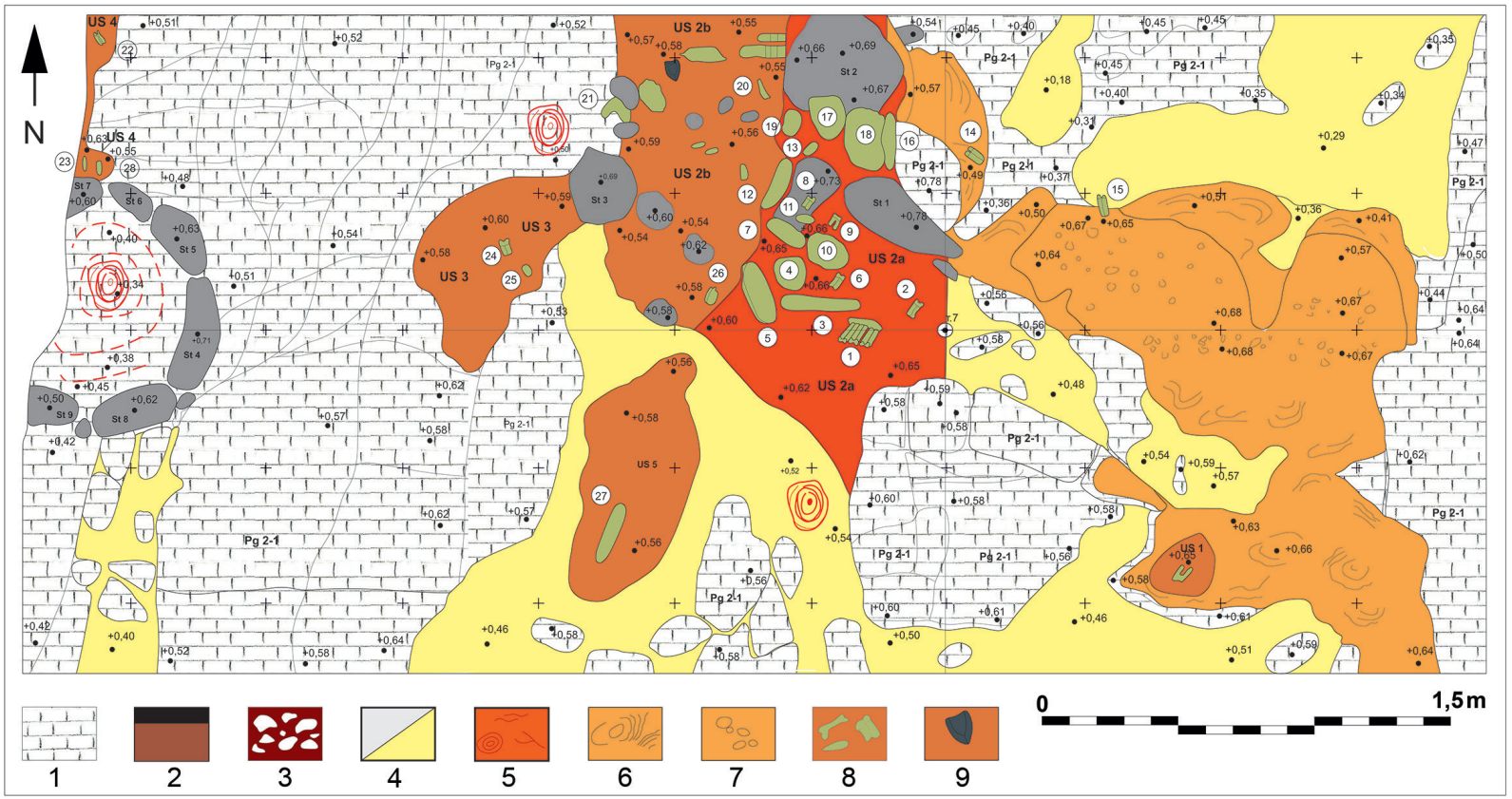
Най-важните резултати от извършените проучвания може да се обобщят в следното:

1. Бе установена общата и редуцираната стратиграфия на плейстоценските седименти, свързана с промяната на нивото на скалния под, респективно с промяната на общата им дебелина – от нива +0,70–0,75 м до +0,45–0,50 м за пластове *1a,1a/b, 1b* и *1c* с обща дебелина до 0,25 м и от нива + 0,70–0,75 м до + 0,20 м за пластове *1a, 1b, 1c* и *1d* с обща дебелина 0,55 м – само до централната ос в североизточния сектор на сондажа (обр. 2);

2. На база на предварителните наблюдения върху лито- и биостратиграфските данни от всички сондажи бе определена хроностратиграфията на плейстоценската секвенция в сондаж С2 – средно- и късновюрмска възраст на пластове 1*a,1a/b, 1b* и *1c,* съответни на изотопни стадии OIS2 и OIS3, след 60 ka BP;

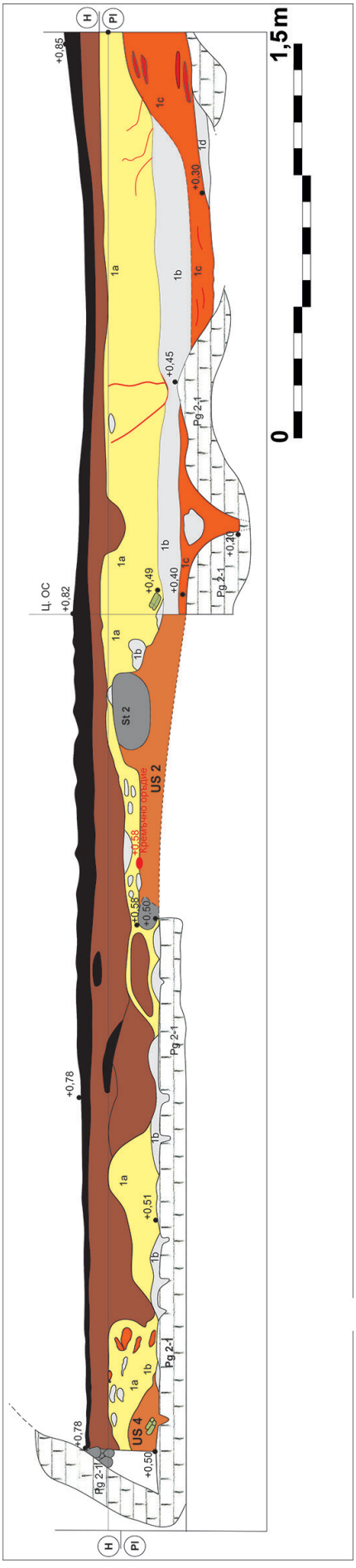
3. Бе регистрирано наличието на разпокъсан на няколко самостоятелни депозита (US1, US2, US3, US4 и US5) пласт от вюрмския фациес на секвенцията със съхранена дебелина 0,20 м от ниво + 0,50 м до +0,70 м, богат на палеонтологични останки, затворен отгоре и отдолу с плейстоценски седименти, с предполагаемата възраст на формиране от 38 до 15 ka BP (обр. 1);

4. В депозит US2 на ниво +0,58 м бе открито кремъчно сечиво със среднопалеолитни технико-



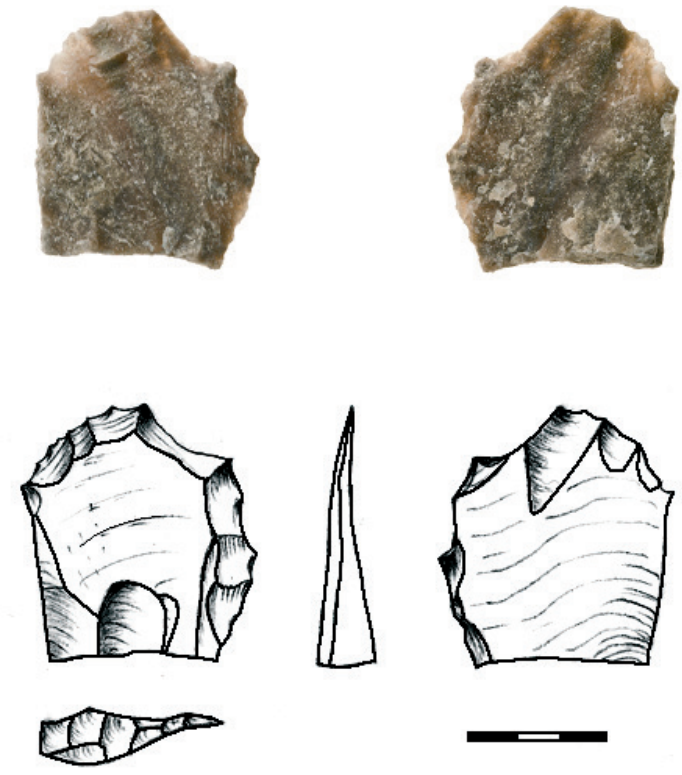

*Обр. 1. План на сондаж 2: 1. Основна еоценска скала; 2. Холоценски комплекс – смес от пещерни почви, екскременти от домашни животни, пепел; 3. Холоценски комплекс – конгломерат от остроръбести камъни, смесени с холоценски седименти; 4. Плейстоценски комплекс – рахли бели и жълти пясъци, алеврити и псамити (пл. 1a, 1b и 1d); 5. Плейстоценски комплекс – рахли бели и жълти пясъци, алеврити и псамити, наситени с ивици, петна и концентрични кръгове от железни окиси (пл. 1c); 6. Плейстоценски комплекс – рахли бели и жълти пясъци, алеврити и псамити, съдържащи серии от крехки хоризонтални и субхоризонтални карбонатни кори; 7. Плейстоценски комплекс – рахли бели и жълти пясъци, алеврити и псамити, съдържащи крехки аморфни свързани карбонатни тела с различни форми и размери; 8. Плейстоценски комплекс – депозити от рахли, оглинени, бели, жълти, охрено-жълти, кафяво-жълти и оранжево-жълти пясъци, алеврити и псамити, съдържащи палеонтологични останки – зъби и кости; 9. Плейстоценски комплекс – депозити, съдържащи каменни сечива.*

*Fig. 1. Plan of Trench 2: 1. Early Eocene rock; 2. Holocene complex – a mix of cave soils, ash, animal excrements; 3. Holocene complex – conglomerate of stones and Holocene sediments; 4. Pleistocene complex – lightly carbonized light gray, white and yellow sands, aleurites and psammites; 5. Pleistocene complex – lightly carbonized light gray, white and yellow sands, aleurites and psammites with lines and splashes of iron oxides; 6. Pleistocene complex – lightly carbonized light gray, white and yellow sands, aleurites and psammites with series of brittle carbonate crusts; 7. Pleistocene complex – lightly carbonized light gray, white and yellow sands, aleurites and psammites with amorphous carbonate structures; 8. – Pleistocene complex – deposits of lightly carbonized white, yellow, orange-yellowish sands, aleurites and psammites with palaeontological remains – teeth and bones; 9. Pleistocene complex – deposits with stone tools.*




*Обр. 2. Северен профил на Сондаж 2: H – холоцен; Pl – плейстоцен.*

*Fig. 2. Northern cross-section of Trench 2: H – Holocene; Pl – Pleistocene.*



*Обр. 3. Кремъчно сечиво, открито в сондаж 2.*

*Fig. 3. Flint tool found in Trench 2.*

типологични характеристики – широк плосък левалуазки отломък с ретуш, с оформен връх и с предполагаема възраст 38–30 ka BP (обр. 3);

5. Бяха описани, извадени и предадени за палеонтологичен анализ и определяне 27 броя палеонтологични единици, съдържащи фрагменти от плоски и дълги кости, цели и фрагментирани зъби (12 бр.), разкрити на горната повърхност на депозитите. Първоначалните наблюдения върху палеонтологичния материал, включително и върху останалия на терена, насочват към останки от фаунистичен ансамбъл от едри бозайници – тревопасни и хищници, типични за лесостепната и степната природна среда в равнините части на Северна България през средния и късния вюрм – диво магаре (*Equus hydruntinus*), кон (*Equus caballus germaniqus*), бизон?, пещерна хиена (*Crocuta crocuta spelaea*) и пещерна мечка (*Ursus spelaeus*).

Извършените през 2017 г. проучвания дават попълна картина за лито-, био- и хроностратиграфията на пещерната секвенция и доказват, че пещерата е използвана като убежище от хора в края на средновюрмския интерстадиал, съответен на изотопен стадий OIS 3.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE TEMNATA DUPKA CAVE (BELOSLAV CAVE) NEARBY THE TOWN OF BELOSLAV, VARNA DISTRICT**

*Vladimir Slavchev, Krassimir Kovachev, Stanimir Parvanov*

In 2017 Trench 2 was extended covering the entire width of the horizontal gallery (fig. 1). A layer rich in palaeontological remains was excavated.

Its depth was 0.20 m, and the age of the formation was dated back between 38 and 17 ka BP (fig. 2). A chipped-stone tool (a flat Levallois fragment with well-formed edge) was found at a depth of 0.17 m. It is a proof of human presence in the cave during the late phases of the Middle Paleolithic – 38–30 ka BP (fig. 3).

# № 5. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА МНОГОСЛОЙНО СЕЛИЩЕ В М. КЕНЕВИРА ДО ГР. ВЪРБИЦА, ШУМЕНСКО

*Светлана Венелинова, Валери Григоров, Явор Бояджиев, Мария Гюрова, Петър Зидаров, Алексей Цветанов, Митко Велев, Васил Василев*

Селището в м. Кеневира се намира на 2,5 км североизточно от гр. Върбица. През 2017 г. проучванията продължиха в западната половина на изкоп 1 върху площ от 21 кв. м. Културният пласт е с дебелина около 5 м, което наложи да ограничим значително площта на проучването в дълбочина. Стратиграфската информация, отразена върху профилите на изкопа, позволява да се разграничат 15 стратиграфски пласта (обр. 1). Първият пласт е смесен с материали от неолита, халколита и късната античност, а останалите четиринадесет пласта съдържат структури и находки от ранния и среден неолит. От двата археологически сезона са документирани 16 структури, сред които 2 късноантични пещи, единични стени или под и стена от жилища.

В I-ви стратиграфски пласт са открити материали и структури от късната античност (IV–Vв.). Проучена е една пещ, която е претърпяла няколко ремонта. Върху подложка от малки речни камъни са направени 4 обмазки с обща дебелина 0,30 м. От обмазките са взети проби за археомагнитно изследване и датиране.

В следващите пет стратиграфски пластове са разкрити последователно едно над друго няколко подови нива, които остават под СЗ профил. Всяко от тях лежи върху прослойка от отъпкана жълта пръст и съответства на отделен строителен етап от II-ри до VI-ти стратиграфски пласт.

В VII-ми стратиграфски пласт е документирано жилище с две строителни нива. Разкрит е югозападният ъгъл на сграда (Структура 15) (обр. 2), чиито стени пресичат слабо опаленията под на по-ранното жилище.

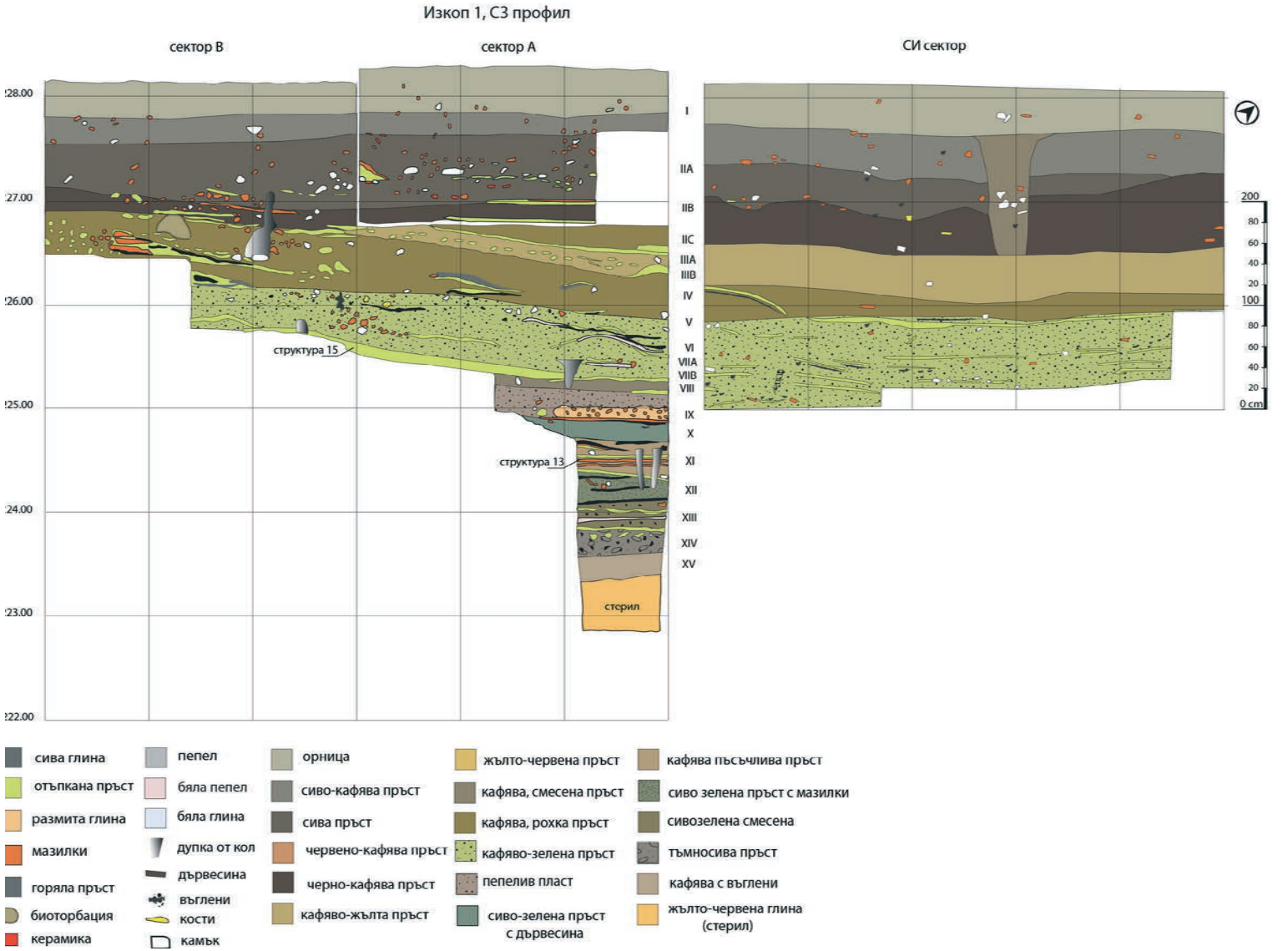
В VIII-ми стратиграфски пласт е достигнат жилищен под (Структура 12) съставен от 7 обмазки с жълт и сив цвят и обща дебелина 11–13 см. Южно от пода са разкрити 2 дупки от колове с диаметър 20 и 14 см, в които има останки от дървесина.

В IX-ти стратиграфски пласт е разкрит опален под с 4 обмазки. Две редици с дупки от колове оформят източния ъгъл на сграда. Между това и следващото жилищно ниво остава пласт от сивозелена, мазна, пепеливо-глинеста пръст, с много разложена дървесина и малко керамични фрагменти.

В XI-ти стратиграфски пласт са установени 4 подови нива. В най-късното ниво е разкрит под от сива глина със следи от опалване и основа на стена – траншея с дупки от колове и запълнител от трошляк. Вторият под е опален, третият е от светлосива глина с бучки мазилки, а четвъртият от тъмносива глина с пепел и въглени.

Пред СИ профил са регистрирани две успоредни дъски с дължина 1,35 м, следи от пепел, въглени и изтляла дървесина от горял жилищен под. На нивото му са открити керамични фрагменти с червена ангоба и бяла рисунка.

В XIII-ти и XIV-ти стратиграфски пласт са регистрирани още две горели жилищни нива. Открити са и няколко фрагмента от съдове с червена ангоба и бяла рисунка.




*Обр. 1. Северозападен профил на изкоп 1. Стратиграфски пласт I (смесен) – IV–V в., халколит, неолит. Стратиграфски пласт II–XI – неолит: култура Овчарово (Караново III, Караново II–III и Караново II). Стратиграфски пласт XII–XV – неолит: култура Копривец (Караново I). Автори Св. Венелинова, В. Григоров.*

*Fig. 1. Northwestern cross-sections of Trench 1. Layer I (mixed) – the 4th–5th c., Chalcolithic, Neolithic. Layer II–XI – Neolithic: Ovcharovo culture (Karanovo III, Karanovo II–III and Karanovo II). Layer XII–XV – Neolithic: Koprivets culture (Karanovo I). Drawing by Sv. Venelinova, V. Grigorov.*



*Обр. 2. Жилище (Структура 15) от VIIA и VIIB стратиграфски пласт. Автор В. Григоров.*

*Fig. 2. House (Structure 15) from VIIA and VIIB stratigraphic layer. Drawing by V. Grigorov.*

Под последното подово ниво следва пласт с дебелина 0,30–0,65 м. В дълбочина пръстта добива жълточервен цвят, липсват находки и материали. Стерилът представлява жълто-червен льос. Общата дебелина на неолитния културен пласт е между 4,80 и 5,05 м.

Основният археологически материал е керамичният. В I-ви стратиграфски пласт се открива късноантична керамика (IV–Vв.), смесена с единични фрагменти керамика и кремъчни находки от халколита, като количествено преобладава керамиката от неолита. В следващите пластове се открива само неолитна керамика. Неолитният керамичен комплекс от I-ви до XI-ти стратиграфски пласт показва близки аналогии с култура Овчарово в СИ България и намира съответствие в керамиката от Караново II, Караново II-III и Караново III. Керамиката от най-ранните стратиграфски нива (XII-XV) е сходна с късния етап на „Копривец", която хронологично си кореспондира с култура Караново I. Наблюденията показват, че технологичните промени в неолитната керамика са се случвали много плавно.

Сред откритите находки могат да се отбележат няколко фрагментирани антропоморфни глинени фигурки и глинени масички. Едната от фигурките е куха с цилиндрична форма, на втората по цялата дължина на ръцете е пробит отвор за прокарване на връв, а на третата е представена бременна жена със силно изразени седалищни части. От намерените масички една от находките е с четириъгълна форма, а останалите са триъгълни. Сравнително запазена е една масичка с вписано кръгло легенче.

Находките от кост и рог представят различни страни от ежедневния бит през ранния неолит. Открити са шила, шпатули, сърпове, върхове на копия. Сред най-интересните находки е амулет, изработен от надлъжно разполовен еленов рог (обр. 3). Лицевата страна на амулета е украсена с врязани линии, а в основата му е пробита дупка за окачване.

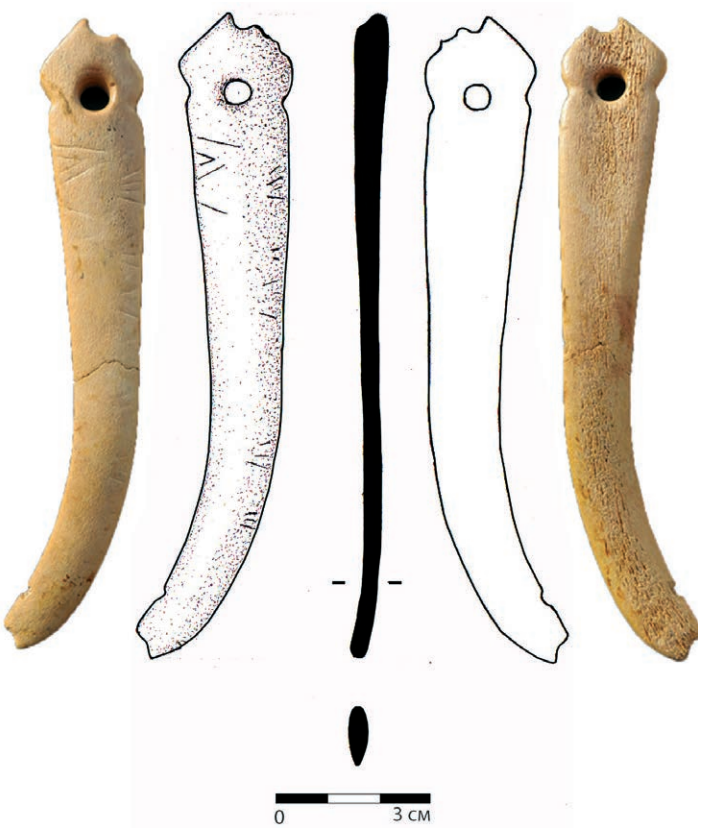
Сред откритите сечива от камък са едно длето, гладилки, тесли и брадви. Кремъчните артефакти от обекта са 47 и съставляват около 50% от всички находки. Сред суровините преобладава балканският флинт, широко срещан сред раннонеолитните ансамбли. Пет изделия са от лудогорски флинт, тип Равно, характерен за халколита. Колекцията съдържа 13 типологически оръдия (сред тях 6 диагностични раннонеолитни оръдия от балкански флинт), 10 пластини, 13 отломъка и 11 фрагмента. Преобладават оръдията за обработка на кожи (3), елементи от сърпове (2), а две пластини са ползвани за прорязване на кост и рог.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MULTILAYER SETTLEMENT IN KENEVIRA LOCALITY NEAR THE TOWN OF VARBITSA, SHUMEN REGION**

*Svetlana Venelinova, Valeri Grigorov, Yavor Boyadzhiev, Maria Gurova, Petar Zidarov, Alexey Tsvetanov, Mitko Velev, Vasil Vasilev*

The archaeological excavations of the multilayer settlement near the town of Vurbica continued in 2017, focusing on the W part of trench 1 on an area of 21 sq. m. The cultural layer is ca. 5 m thick. A sequence of 15 stratigraphic levels is visible on the trench cross-section (fig. 1).

A Late Antique oven was excavated in the first stratigraphic layer. Dozens of floor levels of Neolithic houses were documented in the following layers. The Neolithic cultural layer is between 4.80 and 5.05 m thick. The most numerous archaeological artifacts are complete ceramic vessels and sherds. There is pottery dated back to the Late Antiquity (the 4th–5th c.) as well as few Chalcolithic and Neolithic sherds and flint artifacts. The lower layers yielded Neolithic pottery only. The assemblage has close parallels with the Ovcharovo culture in NE Bulgaria and is similar to the Karanovo II, II-III and III pottery assemblages. The pottery yielded by the earliest stratigraphic levels is similar to the late stage of Koprivets, which corresponds chronologically to Karanovo I. Heavily fragmented anthropomorphic clay figurines and small clay tables, tools made from stone, bone and antler as well as flint artifacts were found. An amulet made from antler with incised decoration is among the most interesting small finds (fig. 3).




*Обр. 3. Амулет от рог с врязана украса. Автори В. Григоров, М. Велев.*

*Fig. 3. Amulet made from antler with incised decoration. Drawing by V. Grigorov, M. Velev.*

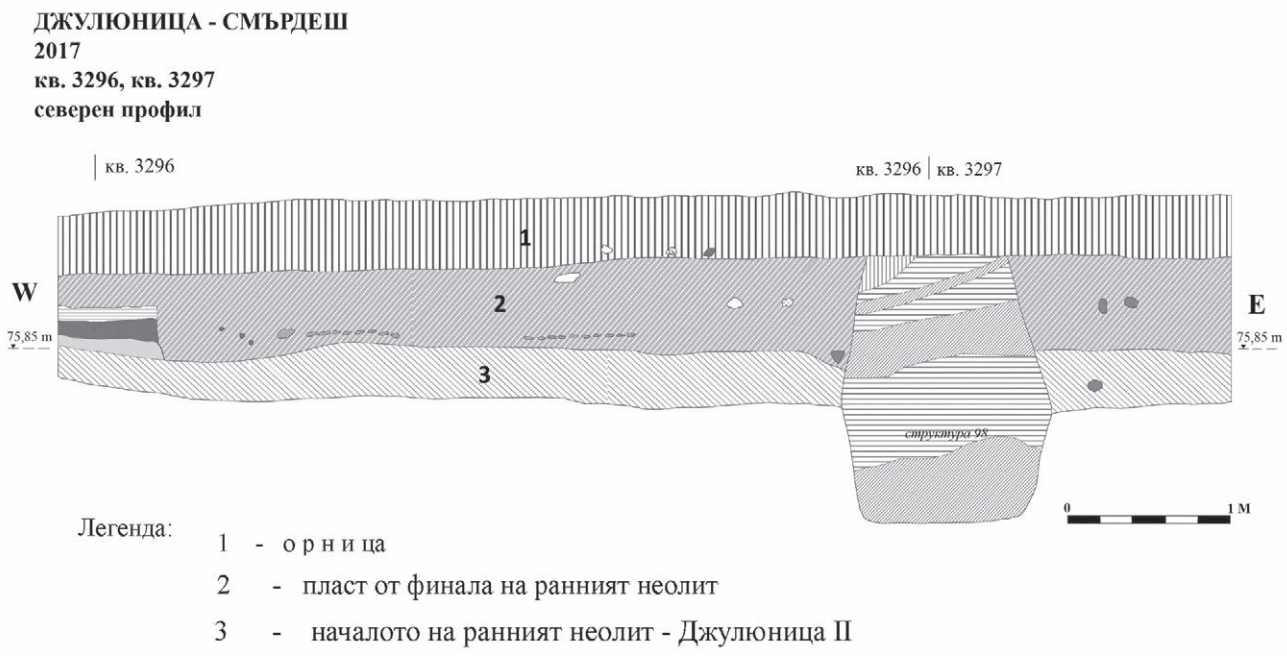
# № 6. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „РАННОНЕОЛИТНО СЕЛИЩЕ ДЖУЛЮНИЦА-СМЪРДЕШ", С. ДЖУЛЮНИЦА, ВЕЛИКОТЪРНОВСКО

*Недко Еленски*

Археологическите проучвания на раннонеолитното селище Джулюница-Смърдеш се проведоха от 25 септември до 20 ноември 2017 г. Проучваната площ е общо 150 кв. м, намира се в централния сектор и попада в кв. 3506, 3507, 3401, 3402, 3296, 3297, 3611 и 3612 (обр. 1). През този сезон се проучиха структури от ранното средновековие IX–X в., финала на ранния неолит – около 5 700 г. пр. Хр. и началните фази на ранния неолит – около 6 000 г. пр. Хр. Достигната дълбочина е 1,40 м. В кв. 3297 се проучи яма (стр. 98) от ранното средновековие – IX–X в. В нея се разкриват два основни запълнителя с черно-кафяв цвят и ронлива структура, върху които винаги следва пласт от жълта глина от стерилната основа. Открити са единични керамични фрагменти и един прешлен. Размерите на ямата са: диам. при отвора – 1,25 м; при дъното – 1,04 м; в средата – 1,30 м; дълб. – 1,12 м. Тази структура може да се интерпретира като отходна яма. От финала на ранния неолит – Джулюница

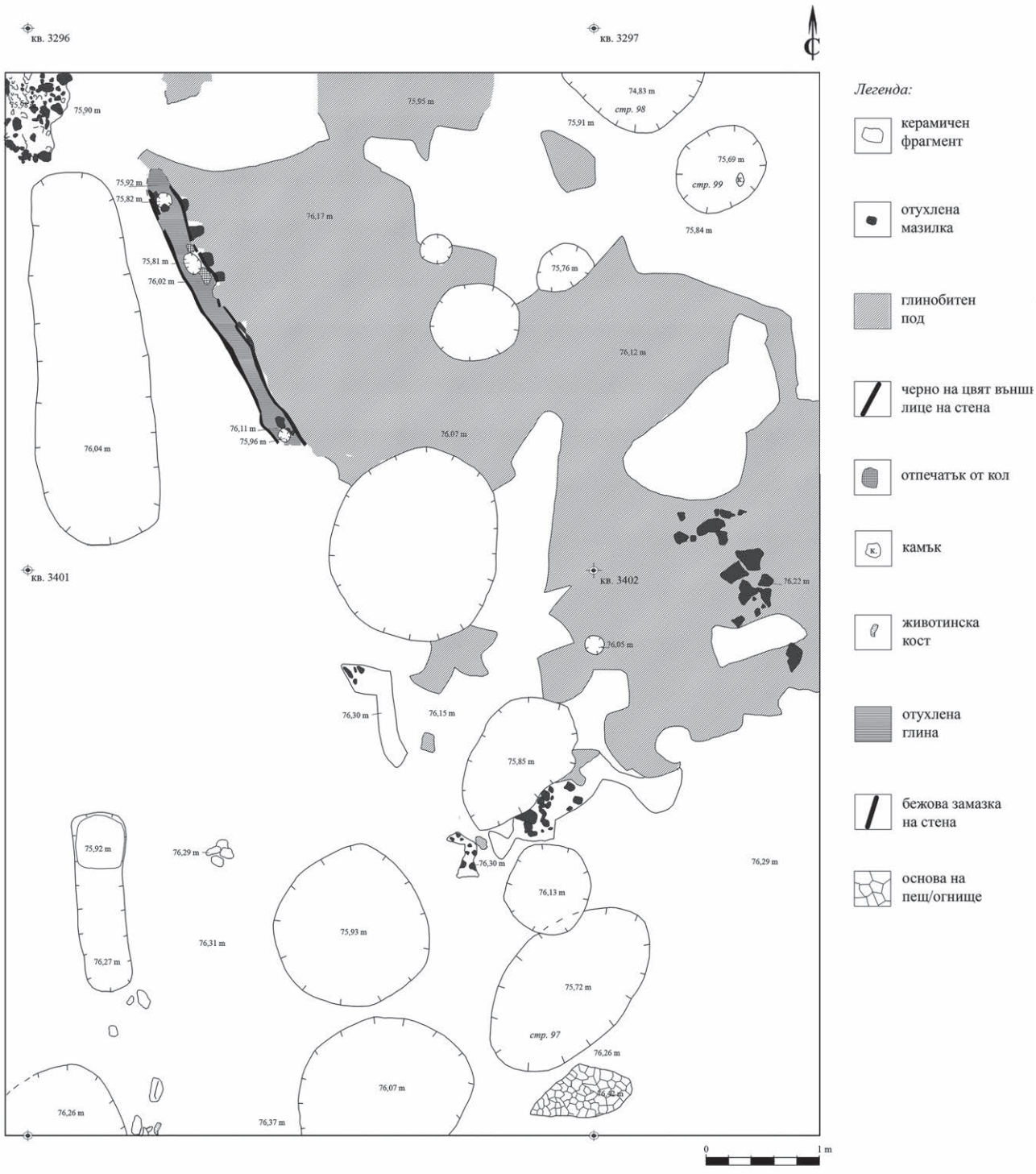
IV бяха проучени три структури. Първата е стр. 97. в кв. 3401, която представлява яма, нарушаваща основа на пещ – огнище. Тя има тъмносив и плътен запълнител като към дъното следват една след друга две пепелни прослойки. На самото дъно се разкрива черен и овъглен органичен пласт с керамични фрагменти. Запълнителят е наситен с керамични фрагменти и животински кости. Размери на ямата: дълж. – 1,90 м; шир. – 1 м и дълб. – 0,75 м. Отворът и дъното са с овални очертания; стените са отвесни, а дъното е равно. В югозападния ъгъл на кв. 3297 се разкрива нарушение (негативна структура) от този период. В горната част се разкрива петно от пепел с горели мазилки. Запълнителят е от сиво-бяла пепел с нормална плътност и фина структура. В него се разкриват керамични фрагменти и животински кости. Размери на негативната структура: дълж. – 1,20 м, шир. – 0,70 м и дълб. – 0, 40 м. Северно от нея се разкрива по-малка яма – стр. 101. Тя има сив запълнител и бялосива на цвят пепел с понижена плътност и фина структура. Открити са керамични фрагменти и животински кости. Размери на ямата: дълж. – 0,80 м, шир. – 0,65 м и дълб. – 0,38 м.

В кв. 3296 завърши проучването на част от западната стена на жилище № 5, също от финала на ранния неолит (обр. 2). Запазени размери: дълж. – 2,70 м; шир. север – 0,24 м; шир. юг – 0,24 м; шир. сред. – 0,20 м. Разкрити са три дупки от колове в стената с диаметри между 11 и 15 см и дълбочини – между 13 и 22 см. В дупките са запазени следи от овъглена дървесина или пепел, а около тях се забелязва отпечатък от кола. Замазката на вътрешната част се състои от добре запазени отухлени мазилки. За разлика от нея, външната замазка е ронлива и разпрашаваща се. Стената между замазките и коловете е запълнена с отухлена глина, която е много ронлива с бежов, светлокафяв, оранжев или черен цвят. Северозападно от стената бяха разчистени горели мазилки, които вероятно са от нея. В кв. 3402 се проучи гроб № 13 на млад индивид (обр. 3). Гробна яма не е регистрирана. Скелетът е в свита позиция – тип хокер, с глава на североизток и тяло на югозапад. Лицето гледа на югоизток; главата е положена на лявата си страна; тялото лежи по корем. Ръцете са под гръдния кош с длани, обърнати към земята като лявата ръка е под врата, а дясната – пред мандибулата. Торсът е в изпънато положение. Краката са в свита позиция под 45° и са под прав ъгъл спрямо торса. Десният крак лежи върху левия. Гробът най-вероятно е от финала на ранния неолит. В кв. 3297, 3296, 3401 и 3402 започна проучването на нивото от фаза Джулюница II. Този пласт не е изчерпан напълно, проучиха се напластяванията само до 0,50 м дълбочина. В пласта се разкриват керамични фрагменти, животински кости, кремъчни артефакти, осидиан, култови масички, лабрети, керамични гривни, костени оръдия, каменни тежести и други находки. В кв. 3401 се разкриха четири малки керамични струпвания. В някои от тях има и животински кости и рог от тур. Керамиката е предимно от различни дебелостенни съдове. В кв. 3296, в централната част и до северния профил бе




*Обр. 1. Северен профил на кв.3401 и кв. 3296.*

*Fig. 1. Northern cross-section of sq. 3401 and 3296.*




*Обр. 2. План на жилище № 5 и вкопани структури.*

*Fig. 2. Plan of house № 5 and the negative structures.*




*Обр. 3. Гроб №13 от финала на ранният неолит.*

*Fig. 3. Burial No. 13 dated back to the final stage of the Early Neolithic.*

разкрито огнище – стр. 99. То представлява петно от овъглена дървесина с отухляване до кафяво-червен цвят по периферията. Огнището е с овална форма и от северната страна има камък 0,20 х 0,12 см, а размерите му са: дълж. И–З – 0,45 м, шир. С–Ю – 0,36 м.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE EARLY NEOLITHIC SETTLEMENT DZHULYUNITSA-SMARDESH**

*Nedko Elenski*

In 2017 the field work continued in the area excavated during the previous campaign covering 150 sq. m in the central part of the settlement. An early medieval pit dated back to the 9th–10th century was excavated. The excavation of the western wall completed the study of house № 5. It is dated back to the final stage of the Early Neolithic (5700 BC), Dzhulyunitsa IV stage. A prone burial dated back to the final stage of the Early Neolithic was also excavated. The skeleton was in a crouched position. The head pointed to the northeast, and the body – to the southwest. The face was looking to the southeast. The excavation of Dzhulyunitsa II level (6000 BC) began. Four concentrations of pottery sherds and a hearth were unearthed.

# № 7. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РАННОНЕОЛИТНО СЕЛИЩЕ В М. ВАЛОГА (ДОЛНАТА ЛЪКА) КРАЙ С. ОХОДЕН, ОБЩИНА ВРАЦА

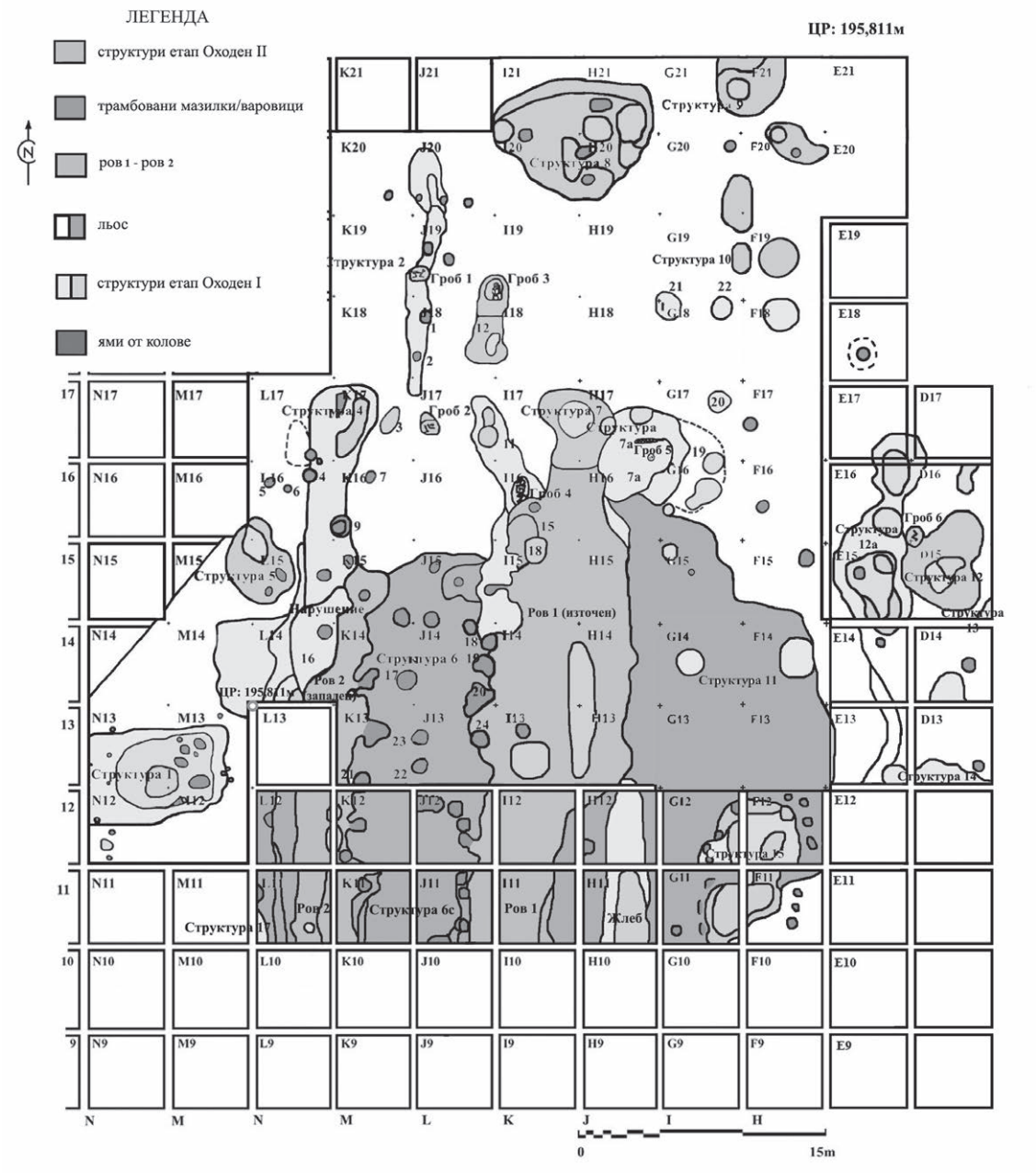
*Георги Ганецовски*

През 2017 г. година е реализиран шестнадесети сезон от редовните проучвания на праисторическия обект край с. Оходен. Екипът е в състав: Георги Ганецовски (РИМ–Враца) – ръководител, д-р Вивиана Митева – заместник ръководител, д-р Радка Златева, Мирослав Анчев и девет безработни от с. Оходен. В обекта са регистрирани два културни пласта с вкопани структури, принадлежащи съответно към етапи Оходен I и Оходен II (Ганецовски 2014, 71–82).

През изминалия археологически сезон е проучена площ от 275 кв. м в единадесет квадрата от план-квадратната мрежа на сектор „юг“ (обр. 1). Някои от квадратите, като тези в участъка на структури 15-15а се разкопават системно за поредна година.

Проучванията през 2017 година са особено важни за изясняване хронологията и предназначението на структура 15/15а (обр. 2). Установи се, че върху площ от около 32 кв.м на посоченото място през ранния неолит са функционирали две вкопани структури с обредно предназначение, принадлежащи съответно към установените в обекта два хронологически етапа: Оходен 1 и Оходен 2 (Ганецовски 2017, 60–62). По-късната вкопана структура от етап Оходен 2 е застъпила по-ранната

структура и до голяма степен я е нарушила. На това обстоятелство, както и на заливанията, сполетели обекта в древността, се дължи разбъркването на открития керамичен материал от двата хронологически периода. Открити са останките от пет жертвени огнища с характерен сиво-пепелив седимент, съдържащ обредни дарове: счупени на място керамични съдове, части от керамични култови масички, черупки на миди, изделия от кост, кремъчни артефакти, костни останки на елен, говедо, коза/овца и дива свиня. След приключване на ритуала, жертвеният депозит е бил замазван с глина, върху която е палена нова обредна клада. Вследствие на това глинената замазка се е изпекла до степен да запечати по-ранното обредно съоръжение. В горните обредни клади преобладават керамични фрагменти, принадлежащи към етап Оходен 2, докато в долните „запечатани" съоръжения преобладават керамични фрагменти, принадлежащи към етап Оходен 1. Особено интересни са голямото количество ломени камъни, концентрирани по северната периферия на структурата и във вкопаните части. Извършените фотограметрия и триизмерно заснемане показват, че става въпрос за каменен цокъл с подковообрзна форма, съставен от ломени камъни с различни размери. Този цокъл огражда вкопаната част на структурата откъм запад, север и североизток. При силно




*Обр. 1. Общ план на обекта с обозначение на проучваните през 2017 г. структури.*

*Fig. 1. General plan of the site with the structures excavated in 2017.*




*Обр. 2. От ляво на дясно: ров 2, структура 6с, ров 1 и структура 15/15а, поглед отгоре.*

*Fig. 2. From left to right: ditch 2, structure 6c, ditch 1 and structure 15/15a, view from above.*

водно заливане той се е смъкнал върху обредните огнища. Това е втората подобна структура в обекта с локализиран в нея каменен градеж.

Продължи проучването на два рова, ограждащи от изток и запад подовата платформа на структура 6, чиято площ надхвърля 250 кв. м (обр. 1 и 2).

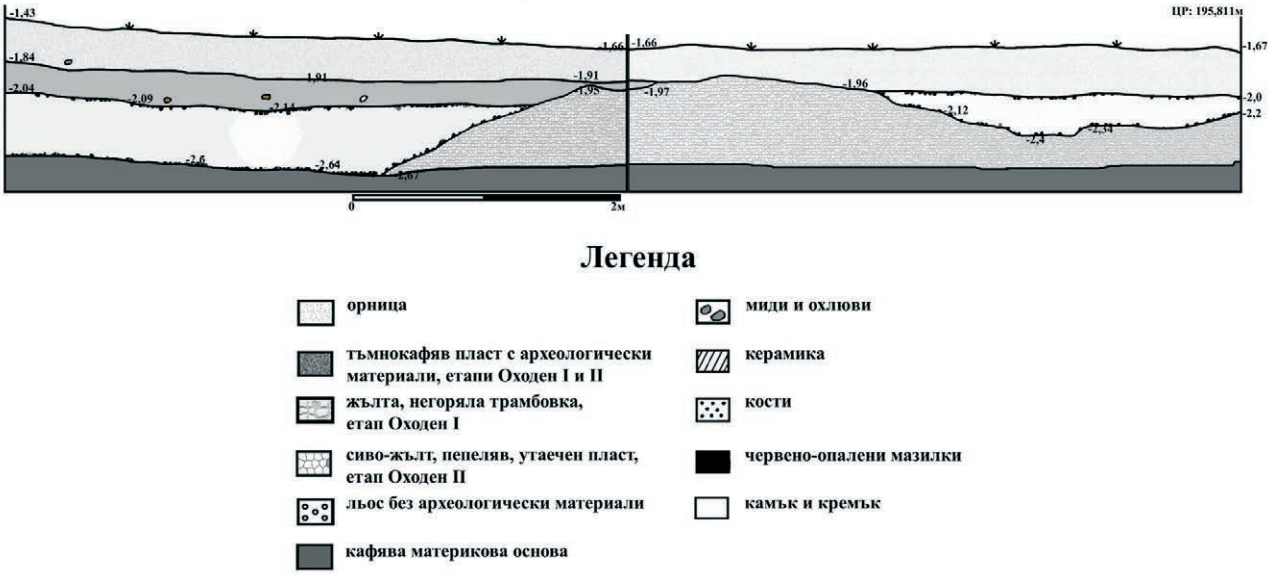
Рововете са ориентирани с посока север–юг и вероятно имат водоотвеждаща функция. Върху кафявата материкова основа на ров 1 са разчистени две ивици от дребни речни камъчета и лежащи между тях кремъчни артефакти и раннонеолитни керамични фрагменти (обр. 2 и 3). Те са се оформили вследствие на течаща по дъното на рова вода. В рохкавия светлокафяв до сиво-жълт седимент, запълващ ров 2, са локализирани поне три по-късни нарушения, вероятно от времето на българското средновековие. Те съдържат силно корозирали железни изделия (фрагменти от пластини и ковани кабъри). Любопитно е, че в седимента, запълващ рововете, е открита само керамика от ранния неолит.

В структура 6 са регистрирани очертанията на още 12 легла от носещи стълбове. Фотограметрията показа, че те оформят трета структура с правоъгълна форма, заемаща площ от 57 кв. м и обозначена от нас като структура 6с (обр. 1 и 2).

Започна проучването на поредната структура 17. Разчистен е най-горният пласт на запълване, съдържащ многобройни находки и опалени мазилки, концентрирани в два участъка.

Откритата в обекта керамиката от етап Оходен I има многобройни сходства с керамичните комплекси на селищата Дивостин, Доня Браневина, Падина, Дреновац, Лепенски вир III b (Srejović 1975, 164–171) в Източна Сърбия и се синхронизира с втория етап на култура Протостарчево (Pavuk 1993, 231–237). Керамиката от етап Оходен II е идентична с тази от откритите през предходните години структури 5, 7 и 8 и се отнася към втория етап на култура Старчево (Garashanin 1979, 134–138).

Проучванията на структури 6, 15/15а и 17, както и на двата големи рова не са завършили. Те дават важна информация за характеристиките и функцията на обредните и жилищни структури през ранния неолит в обекта и изследването им ще продължи през следващите археологически сезони.




*Обр. 3. Ров 1 в квадрат $I_{11}$ – $H_{11}$, северен профил.*

*Fig. 3. Ditch 1 in sq. $I_{11}$ – $H_{11}$, northern cross-section.*

## Литература

**Ганецовски 2017:** Г. Ганецовски. Редовно археологическо проучване на обект раннонеолитно селище в м. Валога (Долната Лъка) край село Оходен, община Враца –Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 60–62.

**Ганецовски 2014:** Г. Ганецовски. Свещеното място в раннонеолитното селище Оходен-Валога. – Годишник на националния археологически музей 12, 2014, 71–82.

**Garashanin 1979**: M. Garashanin. Centralnobalkanska zona. – In: M. Garashanin (ed.). Praistorija jugoslocenskih zemalja. Sarajevo, 134–138.

**Pavuk 1993**: Pavuk, Juraj. Beitrag zur definition der Protostarčevo – Kultur. – Anatolica XIX, 1993, 231–237.

**Srejović 1975**: D. Srejović. Lepenski vir – Eine vorgeschichtliche Geburtsstätte europäischer Kultur. Bergisch Gladbach, 1975.

## REGULAR ARHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT VALOGA (DOLNATA LUKA) EARLY NEOLITHIC SITE NEAR VILLAGE OF OHODEN, VRATSA MUNICIPALIITY

*Georgi Ganetsovski*

The archaeological excavations at the Early Neolithic settlement and ritual center Ohoden-Valoga were carried out for 16 consecutive seasons on the area of 275 sq. m (fig. 1). The excavations continued in trenches 1 and 2 as well as in structure 6c located between them and structures 15/15a (Ганецовски 2017, fig. 1). The field work revealed that at least four ritual fireplaces had functioned within the frames of structures 15/15a. They are dated back to Ohoden I and Ohoden II stages (figs. 2, 3).

Pottery sherds dated back to the two cultural Early Nealithic layers were documented at the site (Ганецовски, 2014, 71–82). The pottery sherds find numerous parallels in the second stage of the Protostarchevo culture (Pavuk 1993, 231–237; Srejović, 1975, 164–171) and Starchevo II stage (Garashanin 1979, 134–138) as well.

The excavations of a newly found structure № 17 have started and will be completed in the next field season.

# № 8. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОНЕОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ СЛАТИНА-СОФИЯ

*Васил Николов, Десислава Такорова, Емилия Сиракова, Тодор Дяков, Виолета Стоицова, Кръстан Митов*

Пети сезон продължават възобновените археологическите разкопки на раннонеолитното селище Слатина. Финансирани са от Столична община чрез проект на Студентско читалище „Св. Климент Охридски – 1997“ (София) по програма „Култура“. Неоценимо съдействие оказа и Столичният инспекторат.

Селището се намира на левия бряг на Слатинска река. Площта му е била около 300 дка, но голяма част от културния пласт е унищожена в резултат на строителни дейности. Запазената част от селището е около 8 дка.

Проучванията през тази година обхващат площ от над 400 кв. м. Дебелината на проучения културен пласт варира от 0,10 до 0,90 м. В него са установени останки от постройки от три последо-




*Обр. 1. Слатина-София. Общ план на проучените през 2017 г. къщи от VII ниво.*

*Fig. 1. Slatina-Sofia. Plan of building level VII, excavated in 2017.*

вателни нива на обитаване, както и три вкопани структури: два рова и една голяма яма.

В ниво VI са проучени строителни траншеи за стени на постройки: на южната стена на къща VI.1 и на северната и междинната стена на къща V-VI.2. Проучването на къща VI.5 продължи чрез разширяване на разкопаваната площ в източна посока – в рамките на 20 кв. м. В резултат на това е регистрирана югоизточната част на постройката, югоизточният ъгъл, цялата източна стена заедно с прилежащата ѝ строителна траншея. Установено е наличието на поне три подови нива. Изцяло са изследвани и строителните траншеи на южната и северна стена. Регистрирани са цялостните размери на къщата, която има неправилен четириъгълен план: 7,20 (изток) х 4,70 (юг) х 7,70 (запад) х 4,30 м (север).



*Обр. 2. Слатина-София. Западен анекс на къща VII.2-3. Въздушна снимка.*

*Fig. 2. Slatina-Sofia. West storage room of house VII.2-3. Aerial photo.*

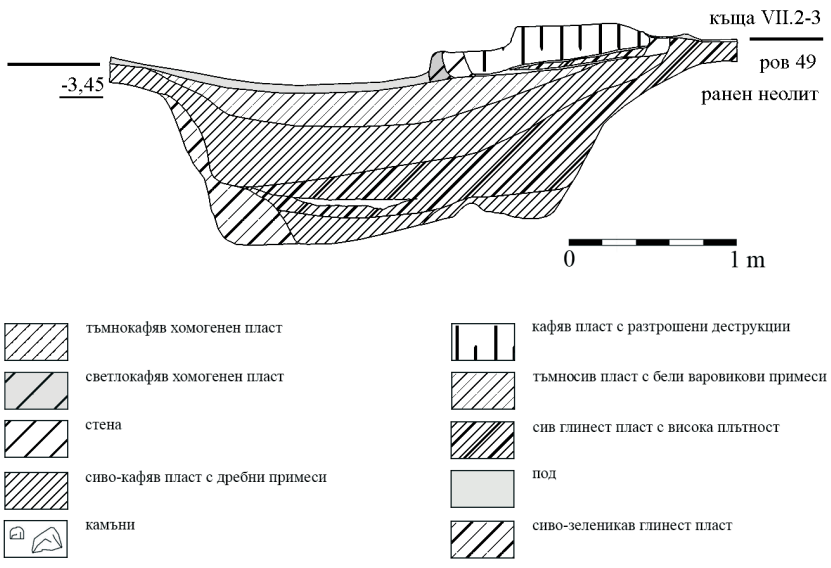
Основната част от работата през 2017 г. е съсредоточена върху останките от двете изгорели постройки, отнасящи се към VII ниво – VII.1 и VII.2-3 (обр. 1). През предходния археологически сезон те бяха разкрити до подовото им ниво, а през настоящия, с цел получаване на максимална информация за начина на изграждане на стените, пода и съоръженията, през тях са оформени множество разрези.

Къща VII.1 не е окончателно проучена. В резултат на направените разрези и разширяването на проучваната площ в източна посока е установено, че тя има пет помещения, като на изток продължава извън рамките на разкопавания участък. Помещенията имат различен план и ориентация, като всяко от тях разполага с куполна пещ и зърнохранилища. Подът на постройката в западната част лежи директно върху стерилната основа, докато в източна посока под него се откриват по-ранни културни пластове. Тези и други теренни наблюдения (преправки на стени) показват, че помещенията в къщата са изграждани хронологически от изток на запад, т.е. от центъра към периферията на селището.

През 2017 г. е доразкрит западният анекс на къща VII.2-3, долепен към южната част на западната стена на централното помещение. Формата му е почти квадратна с размери 4,00 (север–юг) х 3,90 м. До западната стена, в северната ѝ част, е разположена куполна пещ с подиум, покрай южната стена са изградени зърнохранилища, втори по-нисък подиум е разположен по протежението на северната стена (обр. 2). В по-ранен етап на използване на помещението пещта е била разположена до южната стена, а впоследствие върху нея за изградени хранилищата.

В резултат на направените разрези и разширяването на проучваната площ в западна посока е установено, че къщата има обща площ от 147 кв. м. Включва три големи основни помещения и два анекса – на запад и север. Всяко от петте помещения разполага с куполна пещ и зърнохранилища. За разлика от подовите конструкции в основните помещения, тези в анексите са претърпявали множество реконструкции. Постройката лежи върху стерилната основа и два рова, а дъговидно извитите ѝ дълги стени са успоредни на трасето на вътрешния от тях (49), което преминава под цялата ѝ дължина.

При проучването на къща VII.1 е регистрирана друга от по-ранно ниво на обитаване – къща




*Обр. 3. Слатина-София. Профил запад-изток през ров 49, поглед от юг.*

*Fig. 3. Slatina-Sofia. Ditch 49 north face of the west-east balk.*

VIII.1. Върху подовото ѝ ниво е установена бяла пепелива прослойка, частично разкрита е и пещта с квадратна форма и размери 0,90 х 0,90 м. Основата ѝ се състои от разположени плътно един до друг камъни с малки размери.

Проучваните селищни нива се отнасят към периода с бялорисувана керамика (група Слатина).

През този сезон окончателно е установено наличието на два приблизително успоредни рова, които са по-ранни от къщите от VII ниво. И двата се намират под останките на къща VII.2-3. Източният е обозначен като структура 49 (обр. 3), а западният като структура 50. Западно от северния анекс и северното помещение на къщата е регистрирано голямо вкопаване, което е направено по-късно от ров 50 и частично го нарушава. Тъй като е само частично проучено, хронологическата му позиция не е напълно уточнена. Обозначено е като структура 48.

Структура 48 представлява голямо вкопаване – яма. Запълнителят на вкопаването е сив и пепелив, с ниска плътност. В него са разграничени множество различни тънки прослойки (над десет), които не покриват вкопаването едновременно върху цялата му площ. В запълнителя се откриват голямо количество археологически материали.

Ров 49 е проследен като дъговидна структура, затваряща площта източно от него. В рамките на трасето на рова, напречно на него, са направени пет разреза с посока приблизително изток–запад и ширина 1,0 м. Установено е, че ровът е вкопан в стерилната основа, има ширина 2–2,5 м и дълбочина 0,80 м до 1 м. В запълнителя липсват археологически материали, с изключение на две човешки кости, открити в разрез 3.

Ров 50 е разположен западно от ров 49. Проследен е като дъговидна структура, затваряща площта източно от него. В рамките на рова, напречно на него, са направени четири разреза с посока приблизително изток-запад. Ровът е вкопан в стерилната основа. Има ширина около 2,50 м и дълбочина до 90 см, като западната му част остава извън рамките на проучваната площ. В запълнителя се откриват единични животински кости.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT SLATINA–SOFIA EARLY NEOLITHIC SITE

*Vassil Nikolov, Desislava Takorova, Emiliya Sirakova, Todor Dyakov, Violeta Stoitsova, Krastan Mitov*

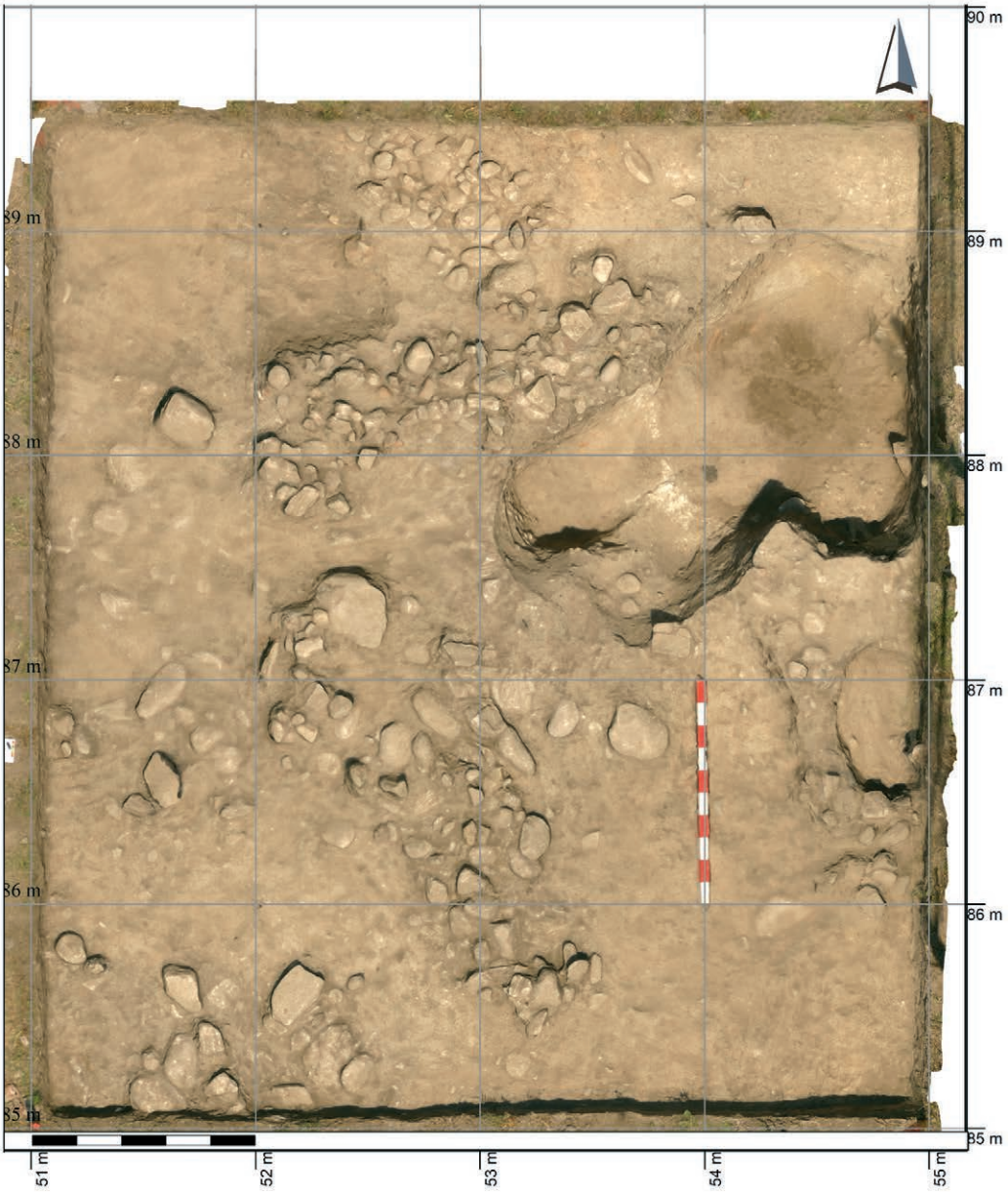
The 2017 excavations covered an area of 400 sq. m in the west periphery of the site. The work was focused on finalizing the excavation of the remains of the two burned houses from layer VII (figs. 1 and 2). This occupation level dates to the beginning of the white-painted ware period (Slatina group). One of the houses (VII.1) has a complex layout, covering a total area of 150 sq. m. So far five separate rooms have been excavated. The second house (VII.2-3) has a total area of 147 sq. m and consists of three main rooms and two adjoined storage rooms situated to the west and north respectively.

Two ditches, Nos 49 (fig. 3) and 50, have also been unearthed l. They are cut into the virgin soil under house VII.2-3. Ditch 50 is situated to the west of ditch 49, forming two arcs that enclose the area to the east.

# № 9. РАЗКОПКИ НА ПРАИСТОРИЧЕСКОТО СЕЛИЩЕ В М. МАСОВЕЦ КРАЙ С. ИЛИНДЕНЦИ, ОБЩИНА СТРУМЯНИ

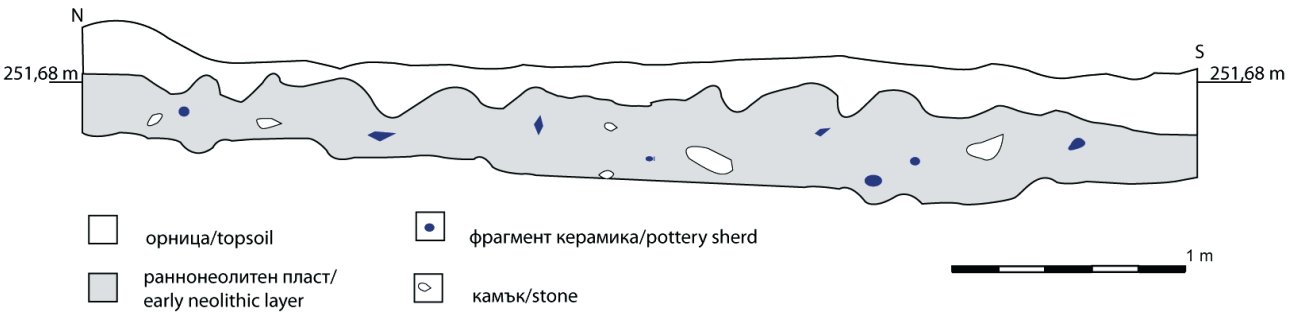
*Малгожата Гребска-Кулов, Петър Зидаров, Иван Василев, Иван Суванджиев, Брент Уитфорд, Мария Гюрова, Елена Маринова, Беа де Купере*

През 2017 г. продължиха проучванията на неолитното селище в м. Масовец край с. Илинденци, общ. Струмяни, провеждани от 2011 г. под формата на лятно училище, организирано от фондация Балканско наследство. През изминалата година в разкопките взеха участие петима стажанти от университети в Канада, САЩ и Великобритания, както и трима доброволци от Австралия и Нова Зеландия. Работѝ се в два сектора – D5 и I5 – с обща площ 40 кв. м. Литостратиграфските пластове, както и съоръженията, се описват условно като контексти с номерация, започваща от едно до безкрайност за всеки отделен квадрат.




*Обр. 1. Илинденци-Масовец, кв. I5. Ортофото-план на разкритите съоръжения (26.6.2017).*

*Fig. 1. Ilindentsi-Massovets, area I5. Orthophoto-plan of the excavated features (26.6.2017).*




*Обр. 2. Илинденци, Масовец – ранен неолит. Квадрат D5. Източен профил.*

*Fig. 2. Ilindentsi, Masovets – Early Neolithic. Square D5. Eastern cross-section.*

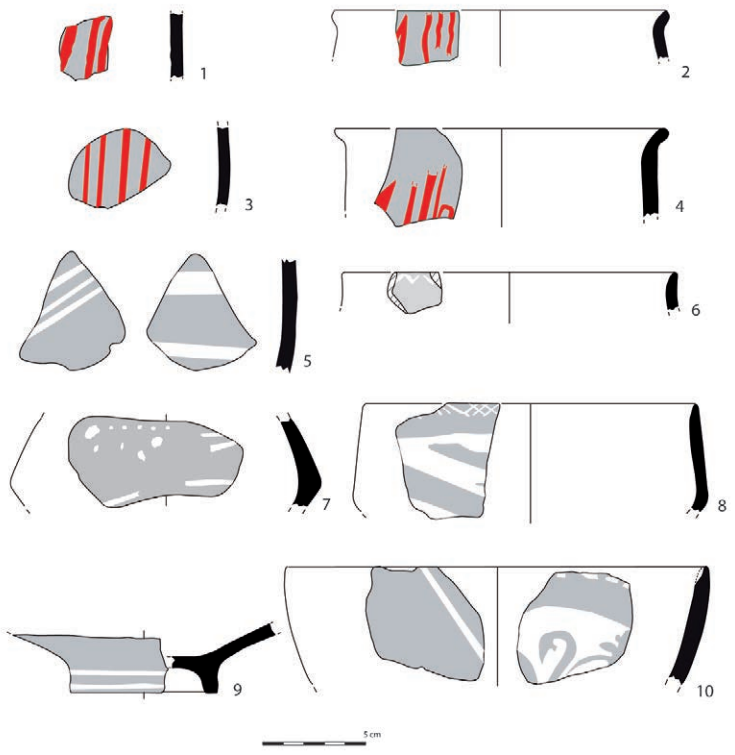
Антропогенният пласт в кв. D5 не надвишава 0,40 м. Той се отличава от орницата над него и от материка под него по завишеното съдържание на сиво-черна дървесна пепел, разпрашени и отухлени мазилки, както и продукти на човешката дейност – най-вече силно фрагментирана керамика и по-малко животински кости и находки. Най-плътните части от него запълват неравности в терена. Единствената категория съоръжения, установени в D5, са множество ями, които прорязват този пласт и материка. Най-общо ямите могат да бъдат разделени на две категории: (а) с диаметър на устието 0,30–0,60 м, с обли дъна и наличие на предимно раннонеолитни материали; (б) значително по-големи – 0,80–1,20 м при устието, с отвесни стени и плоски дъна, често съдържат и среднонеолитна керамика. Вторите обикновено са със сиво-черен запълнител и са практически неразличими в горните си части сред орницата, освен в случаите, когато устията им са обрамчени с камъни или са запечатани с камъни и/или мазилки.

Най-голямото съоръжение в квадрат D5 е една яма, чието проучване започна през 2016 година. Тогава беше разграничено едно компактно петно с висока концентрация на силно ерозирали отухлени мазилки. В хода на тазгодишното проучване се изясни, че става въпрос за „запечатка" на голяма яма, съдържаща много камъни, фрагментирана керамика и находки. Освен тази яма, в квадрат D5 бяха проучени още четири ями, съдържащи керамика от типа Долна Рибница като най-късно датиращ елемент, както и шест ями без керамика. Двете групи ями почти никъде не се нарушават взаимно и затова резултатите от тазгодишните разкопки не позволяват да се изясни въпроса за хронологическата значимост на присъствието или отсъствието на тази керамика в тях.

В квадрат I5 е разкрито по-голямо разнообразие от съоръжения. Внимание заслужава група линейно подредени камъни (I5.8), идентифицирани като цокъл на сграда (обр. 1 и 2). Ориентацията им съответства на подобна стена, разкрита по-рано в квадрат H5. Разкриването на силно разрушено термично съоръжение – замазка на огнище или пещ без субструкция – между двете стени позволява да се допусне, че са затваряли една жилищна сграда, макар големи сегменти от стените и подовете да са нарушени и да липсват в резултат на по-късни вкопавания и нарушения. Най-значителното от тях е комплекс от пет ями с различен диаметър и дълбочина, ситуирани на два квадратни метра площ в североизточната част на сектора. Стените на първата от тях са били измазани с бяла варовита обмазка, което показва, че първоначалното ѝ предназначение вероятно е свързано със съхранение на продукти. Някои от стратиграфски по-късните вкопавания могат да се идентифицират като дупки на колони и боклучни ями, но керамиката от тях не показва елементи, несвойствени за раннонеолитната традиция в района. Следователно тази част на обитаваната площ, по всяка вероятност, се характеризира с непостоянно или сезонно обитаване и чести преустройства.

Керамиката от двата сектора е силно фрагментирана (обр. 3). Разграничават се четири основни диагностични стила – две разновидности на украса с бяла боя върху червено ангобирана основа (едната е с повече паралели в Тракия и Родопите, а другата с елементи по-характерни за Горна Струма). Един фрагмент съчетава характеристики на двете традиции. Освен тях се среща и керамика, украсена с червена боя върху червена основа, характерна за Горна Струма и долината на р. Брегалница, както и фина сива керамика в стил Долна Рибница, характерни за Средна Струма и хронологично свързана със средния неолит в района.

Кремъчната колекция наброява 44 артефакта и се характеризира с богат асортимент от суровини, включително ясписи и халцедони (вероятно от Малешевска планина), атипичен черен флинт от Родопската палеогенска зона, балкански флинт от Мизийската платформа и бял кварцит. В ансамбъла преобладават отломъците, но са представени още 7 оръдия, 2 ядра с малки размери, както и няколко пластини, фрагменти и отпадъци. Типологическият репертоар включва 3 оръдия от балкански флинт, диагностични за раннонеолитните ансамбли, както и 2 оръдия от кварцит, от които едното е с вентрални конвергентни ретуши, образуващи симетричен връх. Сред артефактите са идентифицирани 3 оръдия и една пластина със следи от използване като оръдията се служели за елементи от сърп, а пластината – за нож за месо/свежа кожа.




*Обр. 3. Илинденци-Масовец, кв. D5. Керамика с рисувана украса. 1-4: червено върху червено; 5–10: бяло върху червено; 7 – контекст D5.3; 10 – контекст D5.13; 1,6 – контекст D5.6; 5, 8 – контекст D5.11; 2 – контекст D5.16; 3 – контекст D5.19; 9 – контекст D5.27; 4 – контекст D5.30.*

*Fig. 3. Ilindentsi-Massovets, area D5. Pottery with painted decoration. 1–4: red on red. 5–10: white on red. 7 – context D5.3; 10 – context D5.13; 1,6 – context D5.6; 5, 8 – context D5.11; 2 – context D5.16; 3 – context D5.19; 9 – context D5.27; 4 – context D5.30.*

Изделията от кост са фрагментарно запазени. Представени са работни части на шила и длето, както и един пръчковиден фрагмент със спирално организирана врязана украса, в комбинация с релефно оформена пластична украса с форма на плосък цилиндър. Изборът на суровини от крайници на дребни преживни животни напълно съответства на преобладаващите животински останки, откривани на обекта. Накитите включват сегменти от масивна мраморна гривна, както и друга по-фина гривна, изработена от черупка на морска мида.

Сред растителните останки преобладават житните и бобовите култури като еднозърненка, ечемик, леща и секирче. Относително добре представени са и редица диворастящи плодове и ядки като слива, дрян, лешник, хвойна и семена от дъб.

В заключение: комбинираните данни от специализираните проучвания показват, че по всяка вероятност, поне част от жителите на неолитното селище край Илинденци са водили относително мобилен начин на живот и се вземали активно участие в редица мрежи за обмен на продукти, суровини и технологии, сред които се различават такива с ясно обособени регионални характеристики, локализирани в радиус от 200–300 км около обекта.

## EXCAVATIONS AT ILINDENTSI-MASSOVETS NEOLITHIC SITE IN SOUTHWESTERN BULGARIA

*Małgorzata Grębska-Kulow, Petar Zidarov, Ivan Vassilev, Ivan Suvandzhiev, Brent Whitford, Maria Gurova, Elena Marinova-Wolf, Bea De Cupere*

The excavations in 2017 revealed the foundations of an Early Neolithic stone wall (fig. 1), which was probably related to the previously excavated wall in sq. H5 and a damaged hearth located between the two walls. The greater part of the architectural features were badly damaged by pits dated back to the latest phase of the Early Neolithic and the Middle Neolithic. The finds include a considerable variety of pottery styles (figs. 2, 3), lithic raw materials. The palaeobothanical remains reveal good knowledge of the local wild plants, suggesting considerable rate of mobility and active contacts in all cardinal directions up to 200–300 km.

# № 10. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ПРАИСТОРИЧЕСКОТО СЕЛИЩЕ ДАМЯНИЦА, ЕТАП 1[1]

*Малгожата Гребска-Кулов, Иван Вайсов, Георги Иванов, Кръстю Чукалев, Йордан Евлогиев*

Ускорените срокове за строителството на АМ „Струма“ наложиха оптимизиране на изследванията, поради което проучванията бяха разделени на два етапа: етап 1 – ляво платно на АМ „Струма“ (източна част) и етап 2 – дясно платно на АМ „Струма“ (западна част).[2]

Проучваната площ е разделена на сектори, като в източната част те са 29, с номерация от 100 до 129, а в западната – 27 с номерация 200–227.[3]

Праисторическото селище Дамяница има няколко периода на обитаване: 1 – късен неолит и прехода към ранния халколит, 2 – раннен халколит, 3 – финален халколит, 4 – късна бронзова епоха и 4 – античност, I–IV в. сл. Хр.

**Късен неолит**

Най-ранното заселване на селището е през късния неолит. Тогава на това място се изграждат няколко сгради, заобиколени от множество ями. Изключително и характерно за неолитното селище Дамяница е използването на коритата на древните дерета както за обитаване (изграждане на сгради), така и за други селскостопански нужди (изграждане на силоси). Центърът на най-ранното селище (от периода на Винча В), се намира в западните зони на сектори 111 и 112 (обр. 1, 2), където, в периферията на селището (сектор 109), открихме и следи от ограждащи го съоръжения.

Една от особеностите за селището от късния неолит е наличието на голям силос (стр. 119.171), изграден в руслото на древна река, извън зоната за живеене и използван през периода Дамяница I-II за складиране на фуражи.

Интензивният живот през късния неолит се дължи на приждането на нови групи население от юг (Северна Гърция) – носителите на рисуваната керамика тип Акропотамос (обр. 3), бихромната рисунка тип Димитра и червената рисунка тип Промахон. Тогава селището е част от голямата къснонеолитна ойкумена, обхващаща Северна Гърция и поречието на Средна Струма.

Началото на втория строителен хоризонт е поставено с изграждането на четири, подредени в редица, пирамидални структури, съставени от старателно подредени камъни–хавани, хромели, части от съдове, култови масички и др. Те приличат на тези, открити в къснонеотитното селище Извор, Софийско (култура Винча В2) и вероятно също са били поставени като своеобразни ограничителни маркери, отделящи една от друга обособени части от селището.

**Ранен халколит**

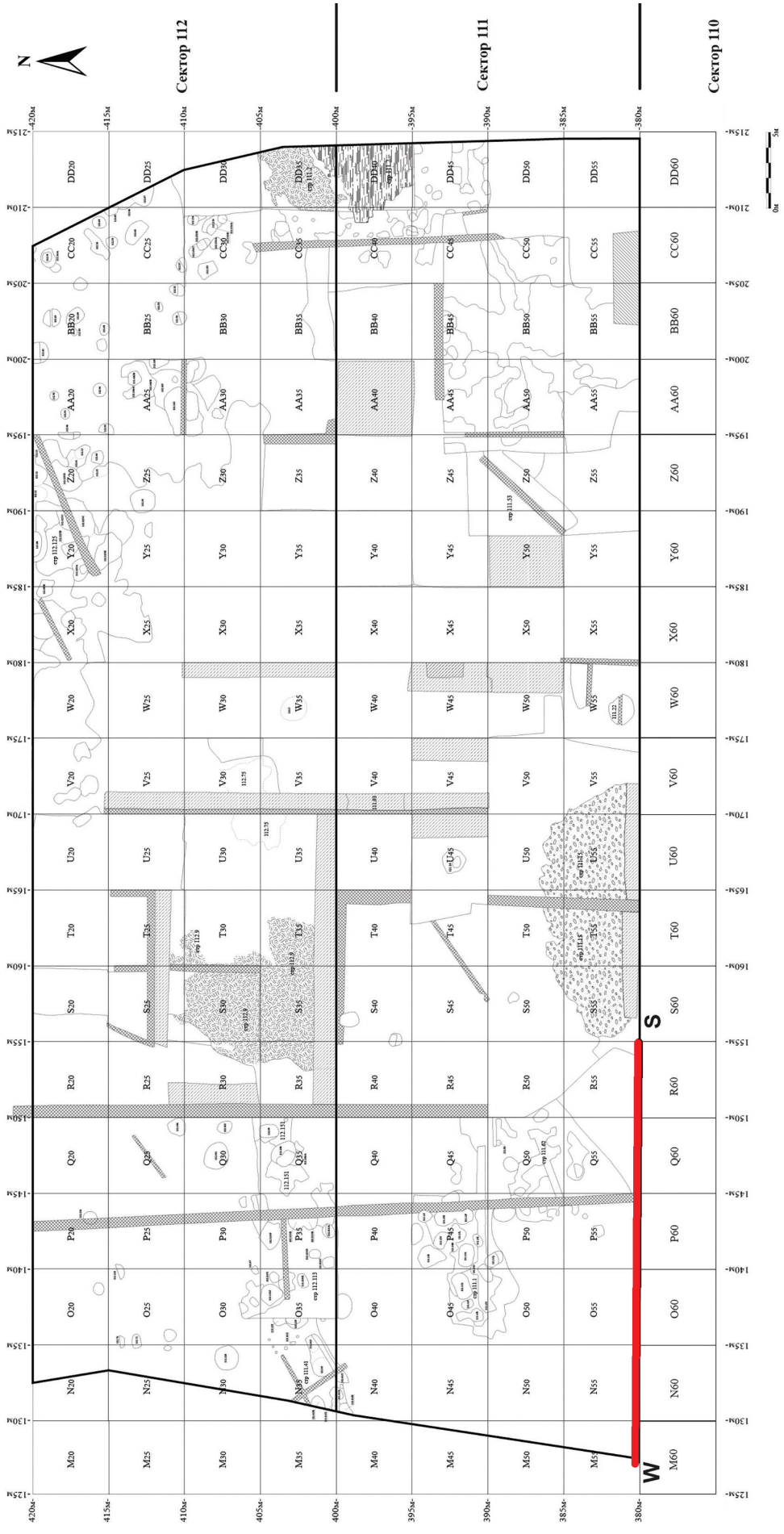
Животът в праисторическото селище Дамяница продължава и през ранния халколит, когато прилаганата урбанистика определя некомпактното подреждане на сградите. Такива са регистрирани в Централния и Северен участък на селището. Голям интерес сред тях представлява стр. 111.2 (сграда № 2), където, върху речните наноси от периода на късния неолит, е изградена масивна

---

[1] Проучванията на праисторическото селище Дамяница, на обект №16 от АМ „Струма”, се проведоха в съответствие с изискванията на ЗКН и договор между НАИМ–БАН и АПИ. Геологическите изследвания са направени от проф. дгн Й. Евлогиев, геофизичните – от Д. Стоев, К. Цанков (Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“ и К. Никозия (Dipartimento dei Beni Culturali, Università di Padova, Italy), археоботаническите от Е. Маринова (Center for Archaeological Sciences, Katholieke Universiteit Leuven, Belgium), археозоологическите – от Б. де Купере (Royal Belgian Institute of Natural Sciences, Brussels, Belgium) и Н. Карастоянова (Национален природонаучен музей, София). В тях взеха участие специалисти-археолози, стажанти и студенти от ВТУ „Св. Св. Кирил и Методи”, НБУ – София, СУ „Св. Климент Охридски”, Университет Кардиф, Великобритания, Университет Трент, Канада и др. Работниците на разкопките бяха от гр. Петрич, гр. Сандански и селата Коларово, Кавракирово, Катунци, Илинденци, Михнево, Дамяница, Делчево, Кърналово, Първомай и др.

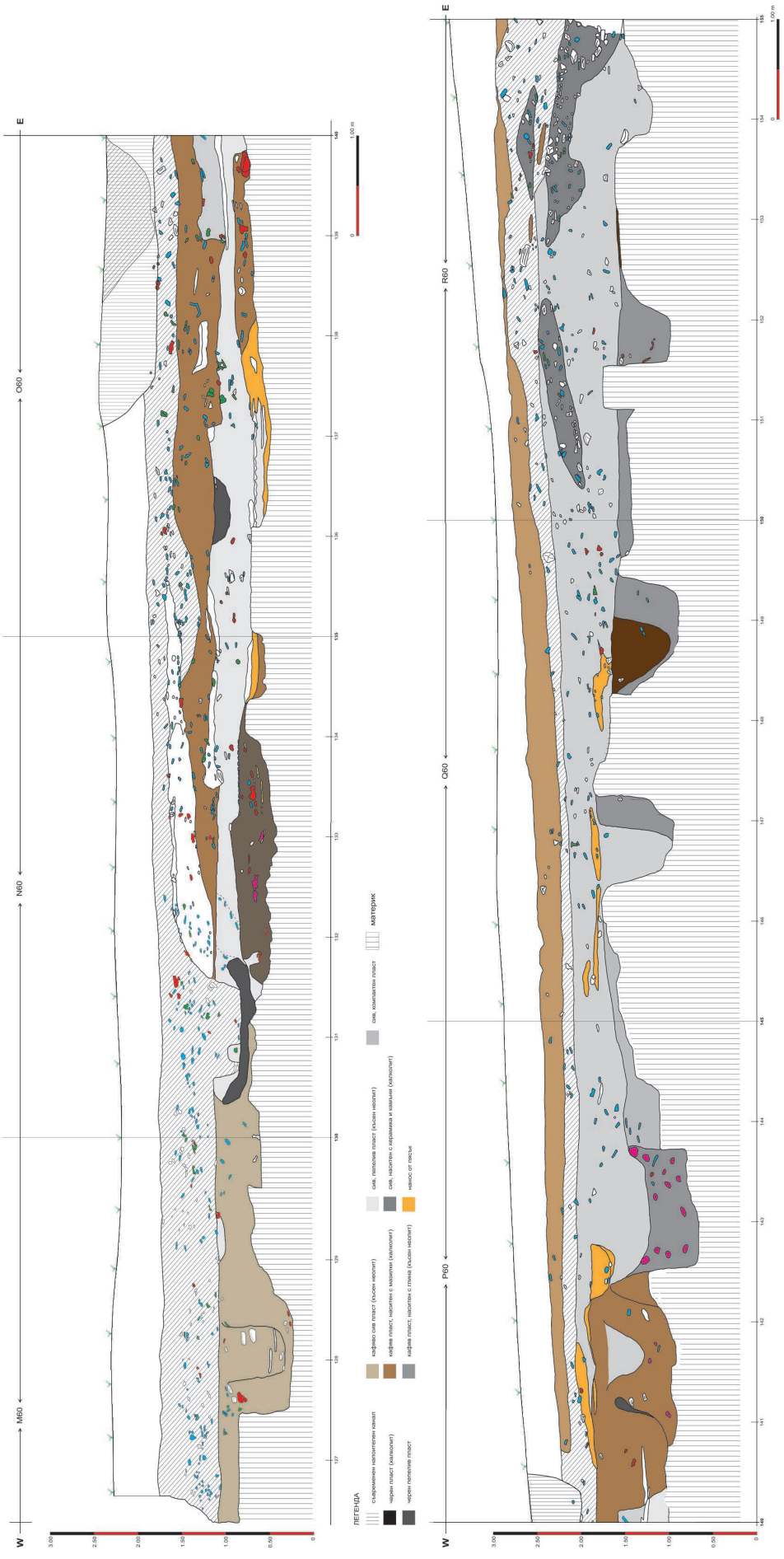
[2] По време на проучванията периодично са изготвяни пакети от ортофотографски мозайки, съставени от фотографски изображения направени с регистрирано в МК специално средство – радиоуправляем безпилотен летателен апарат (дрон). Направени са и редица съпътстващи геофизчини изследвания, които ни дадоха предварителни данни за гъстотата на археологическите структури в отделните сектори.

[3] Всеки сектор е с ширина 20 м, посока С–Ю, т.е включва 4 квадрата с размери 5 × 5 м, като дължината им по посока И–З варира в съответствие с конфигурацията на източната граница на сервитута на изток и от осовата линия на магистралата на запад.




*Обр. 1. Дамяница 2017: Общ план на сектори 111 и 112.*

*Fig. 1. Damyanitsa 2017: General plan of sectors 111 and 112.*




*Обр. 2. Дамяница 2017: Северен профил на сектор 110.*

*Fig. 2. Fig. 2. Damyanitsa 2017: Northern cross-section of Sector 110.*

сграда с правоъгълна форма (размери 5 × 10 м), ориентирана североизток–югозапад. В нея бяха открити *in situ* цели съдове, осем от които бяха поставени в топлинните съоръжения. В сградата е открито и едно глинобитно хромелно съоръжение с правоъгълна форма, размери 1,20 × 0,70 м и височина на перваз 10 см.

В централния участък са открити още четири сгради от този период, две от които горели и регистрирани само като концентрации от размити мазилки, сред които имаше и цели съдове.

**Финален халколит**

Къснохалколитното селище Дамяница се характеризира с мощен културен пласт и наличието на множество различни по характер структури: жилища, каменни струпвания, един каменен кръг (сектор 111), обособена стопанска зона с голямо количество огнища (сектори 117 и 118) и др.

Последните фази от обитаването на селището и неговото внезапно напускане е свързано с драматичните климатични промени (определени като екологична катастрофа)[1], настъпили през първата половина на IV-то хил. пр. Хр. Тогава периодичните заливания на селището и рязкото покачване на подпочвените води водят до загуба на годни за обитаване зони и окончателното напускане на селището през IV-то хил. пр. Хр.



*Обр. 3. Дамяница 2017: Късноеолитен керамичен съд с рисувана украса тип Акропотамос от горяла сграда 201.1.*

*Fig. 3. Damyanitsa 2017: Late Neolithic brown painted ceramic vessel, Akropotamos type, found in burnt building 201.1.*

## ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE PREHISTORIC SETTLEMENT DAMYANITSA, STAGE 1

*Małgozata Grębska-Kulow, Ivan Vajsov, Georgi Ivanov, Krastyu Chukalev, Yordan Evlogiev*

Several Late Neolithic buildings and many negative structures were unearthed. In this period the ancient spruit beds were used for the construction of houses and other economis functions such as grain storages. The Akropotamos, Dimitra and Promachon pottery types reveal a strong influence from the present-day Northern Greece.

The plan of the Early Chalcolithic settlement was more dispersed. Areas of occupation are documented in the central and northern part of the excavated territory. The excavated Building № 2 is rectangular in plan, measuring 5 x 10 m and is NE–SW oriented. Complete ceramic vessels were discovered *in situ*. A clay platform for grinding cereals was also unearthed.

The Final Chalcolithic settlement is represented by a thick layer of deposits and many buildings and features.

The last occupation stage of the settlement provides evidence for dramatic climate changes in the first half of the 4th millennium BC. Periodic floods and the quick rise of the ground waters led to a decrease of occupation territories and the site was abandoned as a result.

[1] Виж: H. Todorova. Klimawandel und Kulturkollaps. – In: V. Nikolov, W. Schier (eds). Der Schwarzmeerraum vom Neolithikum bis in die Früheisenzeit (6000–600 v. Chr.). Kulturelle Interferenzen in der zirkumpontischen Zone und Kontakte mit ihren Nachbargebieten. (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Bd. 30), Rahden/Westf.: Leidorf 2016, 256–264.

# № 11. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ПРАИСТОРИЧЕСКОТО СЕЛИЩЕ ДАМЯНИЦА, ЕТАП 2[1]

*Малгожата Гребска-Кулов, Иван Вайсов, Георги Иванов, Сирма Александрова, Йордан Евлогиев*

При спасителното археологическо проучване на дясното платно (западна част) на обект № 16 (от км. 419+670 до км 420+384), АМ „Струма", ЛОТ 3.3 (обр. 1) са регистрирани структури от късния неолит, късния халколит, финалния халколит и античността.

Обектът попада в най-ниската част на полегат склон, образуван в края на средния плейстоцен, под който е разположена късноплейстоценска тераса $T_1$ с относителна височина 10–15 м. През холоцена на обекта се е оформила дренажна повърхностна мрежа от ерозионни дерета, врязани в глинесто-песъчливите седименти на Делчевската свита ($dN_1$).

Къснонеолитни структури са регистрирани върху цялата проучена площ. Това са многобройни ями с различни функции, като в една от тях открихме изолиран случай на погребален (?) обичай, при който в голям питос са положени телата на две малки прасенца и долната част от детски крайник.

От късния неолит са открити седем опожарени сгради, разположени в централната част на участъка (стр. 214.4, 214.8–214.9, 213.3–213.4, 212.9 и 211.11). Интерес представлява частично вкопаната в терена горяла сграда (стр. 203.1), открита в южния участък на обекта. Тя е ориентирана североизток–югозапад и има размери 10,10–13,00 х 5,70–6,00 м. Пакетът от деструкциите е много мощен, с дебелина достигаща на места до 0,80 м. Те представляват компактни, отухлени буци мазилки, паднали стени, както и запазени такива с дебелина 0,15–0,20 м. Външната страна на стените е била обмазана с редуващи се фини бели, червени и жълти замазки. Сградата е имала елипсовидни прозоречни вентилационни отвори от север. Стените ѝ са глинобитни, без използване на укрепващи конструктивни елементи. Следи от такива елементи са открити само върху долната носеща част на хоризонталните плочи, които вероятно са от втори етаж и/или равен покрив. В тази сграда, за първи път на едно място, бяха открити цели съдове представящи пълната типологическа палитра на късния неолит в района. Освен типичните съдовете с рисувана украса тип Акропотамос, тук открихме и такива рисувани с червена боя, тип Промахон, с бихромна рисунка тип Димитра и др.

Важен елемент, вероятно свързан с тази сграда, е бараж от кирпичени стени (стр. 102.07–102.08, 102.36), преграждащи руслото на река в ЮИ край на южния участък (обр. 2). Местоположението на тези стени предполага, че става дума за хидромелиоративно съоръжение, построено с цел отводняването на двата ръкава, оттичащи се на запад и северозапад. Съоръжението е свързано, най-вероятно, с опасност от разливи и наводняване на селището и по-специално на сграда 203.1.

Кирпичените стени са последователно подредени, като най-южната (стр. 102.36) е най-ранната. Тази ранна стена е покрита отгоре с каменна такава, изградена от два реда варовикови плочи и речни валуни. Всички кирпичени стени са ориентирани СИ–ЮЗ и затварят от юг входа към северното дере. Най-ранната стена е с внушителната широчина от 1,60 м. Тухлите са с размери 0,30 м х 0,30 м х 0,08/0,06 м. Глината от която са направени кирпичите е без органичен примес, а спойката между тях (с дебелина 4 см) е от сива глина, също без органични примеси. Откритите в и около съоръженията материали са от периода на късния неолит.

През втория етап на проучването разкрихме четири сгради от ранния халколит в централната част на селището и една, ситуирана в дерето на древна река в северната периферия. Към този период принадлежат и огнищата, открити около тези сгради.

Финалният халколит е предствен от една сграда (стр. 216.1), построена върху дерето на затлаче-

---

[1] Проучванията на праисторическото селище Дамяница, на обект №16 от АМ „Струма", се проведоха в съответствие с изискванията на ЗКН и договор между НАИМ–БАН и АПИ. Геологическите изследвания са направени от проф. дгн Й. Евлогиев, геофизичните – от Д. Стоев, К. Цанков (Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски" и К. Никозия (Dipartimento dei Beni Culturali, Università di Padova, Italy), археоботаническите от Е. Маринова (Center for Archaeological Sciences, Katholieke Universiteit Leuven, Belgium), археозоологическите – от Б. де Купере (Royal Belgian Institute of Natural Sciences, Brussels, Belgium) и Н. Карастоянова (Национален природонаучен музей, София). В тях взеха участие специалисти-археолози, стажанти и студенти от ВТУ „Св. Св. Кирил и Методи", НБУ – София, СУ „Св. Климент Охридски", Университет Кардиф, Великобритания, Университет Трент, Канада и др. Работниците на разкопките бяха от гр. Петрич, гр. Сандански и селата Коларово, Кавракирово, Катунци, Илинденци, Михнево, Дамяница, Делчево, Кърналово, Първомай и др.



*Обр. 1. Дамяница 2017, аерофотография на обект 16, АМ „Струма“, ЛОТ 3.3.*

*Fig. 1. Damyanitsa 2017: Aerial photograph.*

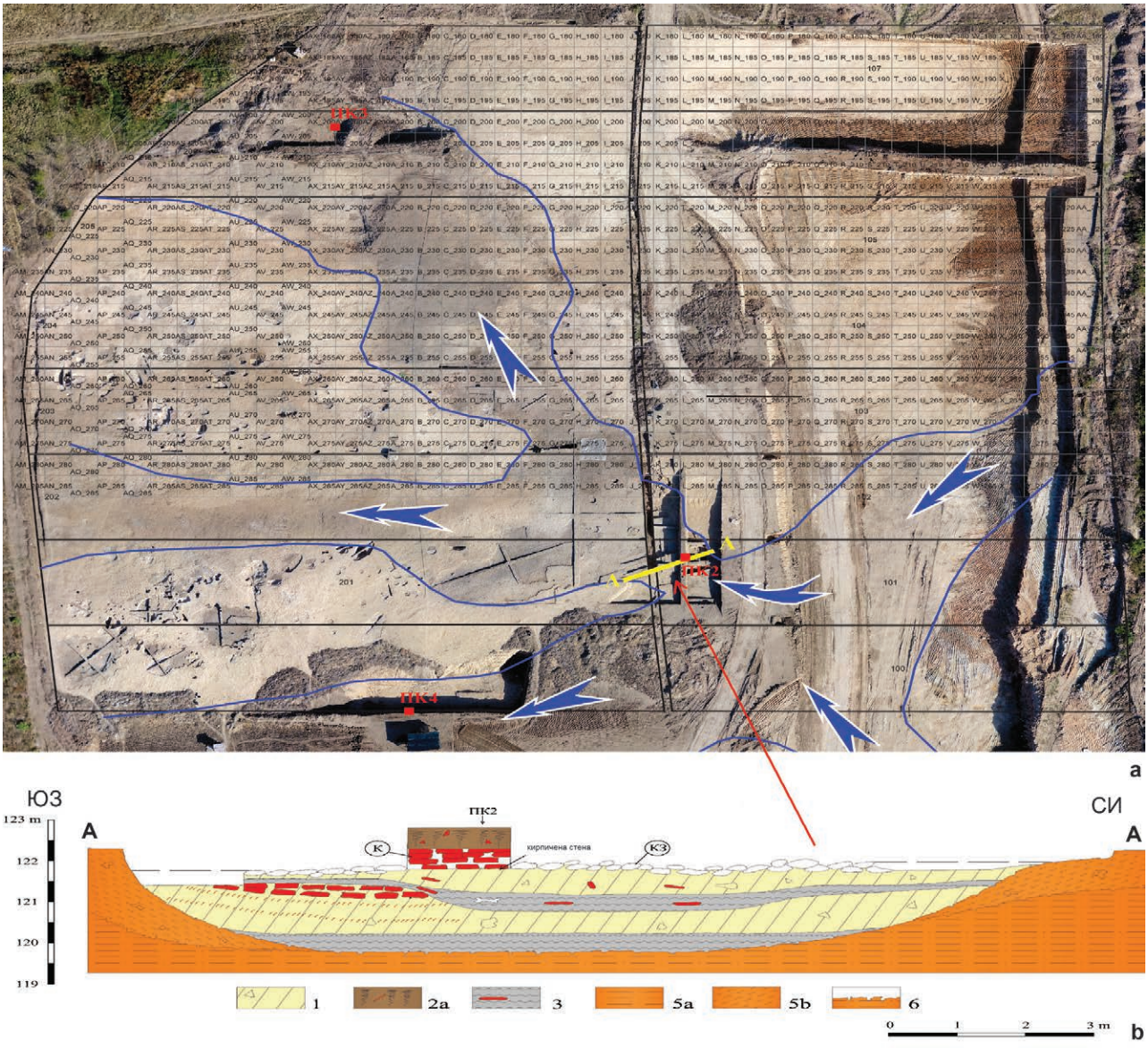
на река. Интериорът ѝ се състои от две огнища, една правоъгълна глинена платформа и множество съдове около тях. Сградата е изцяло наземна, ориентирана СИ–ЮЗ и е с размери 11,00 м х 6,40 м.

Античност

В северения участък на проучваната площ са разкри комплекс от антични сгради. Те са изграждани през голям интервал от време. Общото между тях е техниката на строеж: цокъл от речни камъни на калова спойка, надстроен с кирпичени стени.

Най-ранният античен комплекс е от I в. сл. Хр. и се намира в северната част на обекта. В рамките на сервитута попада целият павиран вътрешнен двор и част от градежите, прилягащи от запад.

По-късният античен комплекс е разположен на около 15 м южно от първия и е отделен от него с




*Обр. 2. Дамяница 2017: а – аерофотография на Южния участък с местоположението на кирпичената стена (А–А´); b – геоложки профил, участък „Юг", зоната на кирпичените стени – хидромелиоративното съоръжение: 1 – бежова прахово-песъчлива глина с преотложен археологически материал, с ръбести скални късове, на места богата на теригенен материал (делувий – $dlQ_h$); 2а – хумусен хоризонт от сивочерна глина преотложен археологически материал; 3 – сива прахова глина с фрагменти керамика ориентирани по наслояването (алувий-пролувий – $al\text{-}prlQ_h$); 5а – жълтобежова до наносна белезникава песъчлива глина, слоестта (Делчевска свита, $dN_1$); 5b – делувий от жълтобежова песъчлива глина с карбонатни ядки – преотложени седименти от Делчевската свита; 6 – ерозионна повърхност.*

*Fig. 2. Damyanitsa 2017: a: aerial photograph of the southern sector with the location of the mudbrick wall; b: geological cross-section A–A´, southern sector, location of the mudbrick walls – irrigation and drainage facility; 1: Beige silty clay with secondary deposited archaeological artifacts, rusty stone inclusions and terrigenous sediments (diluvium – $dlO_h$); 2a: topsoil layer composed of gray-black clay with archaeological artifacts; 3: grey silty clay with ceramic sherds (alluvium – $al\text{-}prlO_h$); 5a: yellow-beige to white sandy clay (stratified diluvium $dN_1$); 5b: yellow-beige sandy clay diluvium with carbonate inclusions – sediments in secondary deposition; 6: eroded surface.*

дере. Този комплекс се състои от няколко сгради. Големи количества желязна шлака от добив на желязо и разнородни метални находки, включително наковалнята открита тук през 2016 г., предполагат, че помещението е принадлежало на късноримски ковач. Този комплекс е от от III–IV в. сл. Хр.

На около 80 м в северната посока (сектор 129) бе разкрит и християнски некропол, състоящ се от 9 гроба чрез трупополагане и един кенотаф. Гробовете са ориентирани И–З и са без инвентар. Изключение прави детски гроб (гроб № 10) в който са открити две обеци и голям брой стъклени мъниста от обшивката на покрова.

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE PREHISTORIC SETTLEMENT DAMIANITZA, STAGE 2**

*Małgozata Grębska-Kulow, Ivan Vajsov, Georgi Ivanov, Sirma Alexandrova, Yordan Evlogiev*

A burnt house from Phase III of the Topolnitsa-Akropotamos culture was excavated in the southern part of the excavated area. There are two ovens and a large number of complete ceramic vessels, including pots of the Akropotamos painted pottery style and the Promachon painted pottery style with red painted fields. The mudbrick walls are another important element related to this building. The location of these walls suggests that their function was aimed at protecting the building and its immediate surroundings from floods because the surplus water would have drained to the west and northwest through the ancient spruit bed in case of abundent rain.

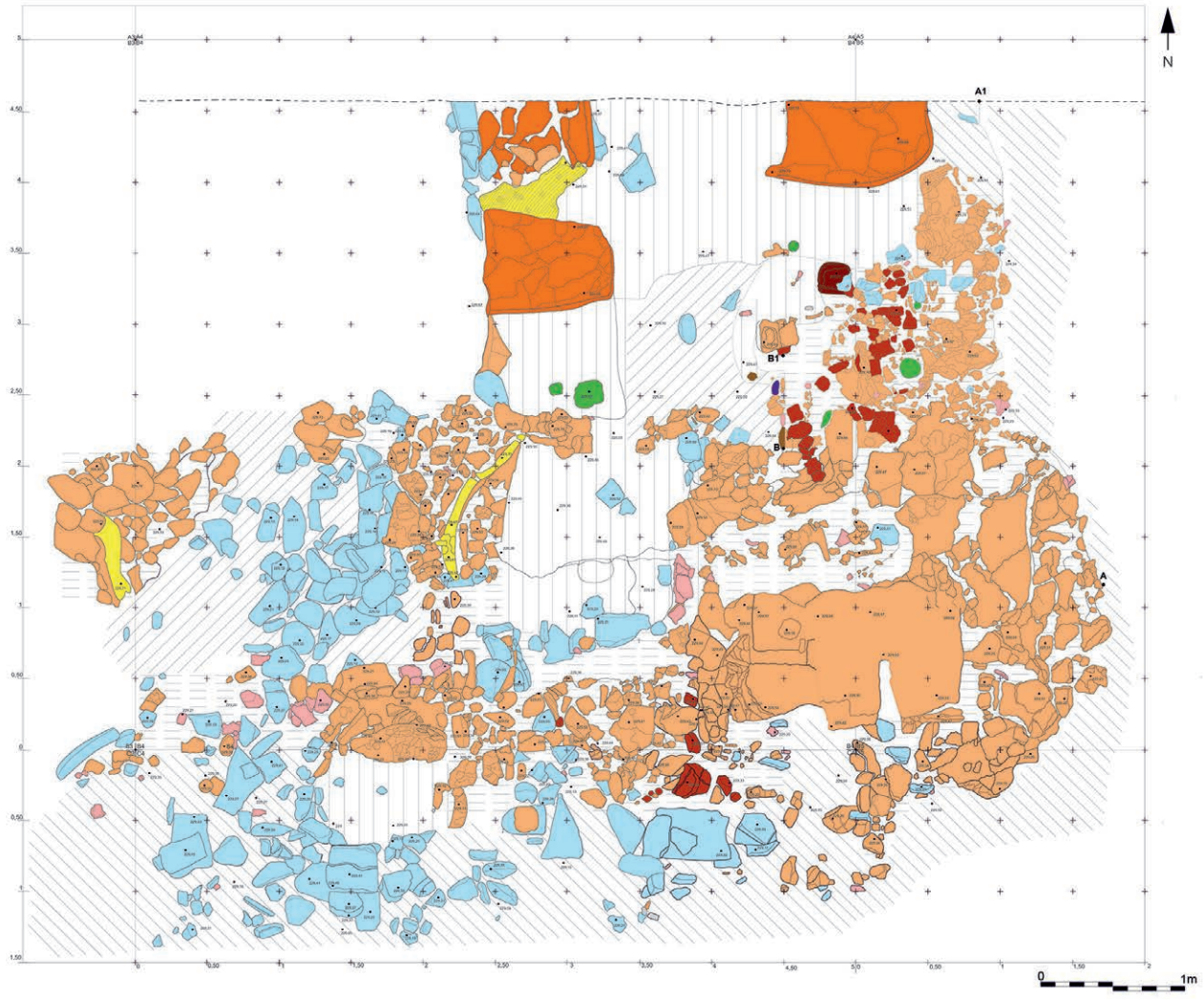
An assemblage of buildings dated back to the Roman period (1st, 3th–4th c.) were unearthrde in the northern part of the excavated area. A Christian cemetery (9 burials and a cenotaph) was excavated ca. 80 m to the north of this assemblage. The grave pits are E-W oriented and yielded no grave goods except for a child's burial, which yielded a pair of earrings and a large number of glass beads.

# № 12. ТЕРЕННО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ХАЛКОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ В МЕСТНОСТТА КОРИЯТА ДО ГР. СУВОРОВО, ОБЛАСТ ВАРНА

*Владимир Славчев, Станимир Първанов, Красимир Ковачев, Мария Гюрова, Иванка Христова, Надежда Карастоянова*

В северното помещение на сграда 11-1, участък от 7 кв. м бе напълно разчистен от деструкции до подово ниво (обр. 1). Установи се, че по линията на южната граница на южния подиум започва рязко снижаване на пода, като денивелацията е над 30 см (в този участък не е достигнат под). Вероятната причина за това е наличието на пред- и подпещно пространство, свързани с пещта за изпичане на керамика, деструкциите на която са разкрити до източната стена на помещението, но все още не са окончателно проучени през отчетния период (обр. 2).

Югозападното помещение е почти напълно разчистено от нападалите отухлени деструкции на стените и е достигнато до подовото му ниво. То представлява настилка от едри плочести варовикови камъни, върху повърхността на които имаше слой от пепел и въглени с дебелина около 1 см. Камъните са със значителни размери – от 40 х 30 до 20 х 25 см, лежат един до друг, като фугите между тях не са равни, но не надвишават широчина от 1–2 см. Над слоя от пепел и въглени мазилките бяха разчиствани в разпрашено състояние – горяла глина с яркочервен до оранжев цвят. Тук това напластяване бе с дебелина около 8 см. Над него следваха едрите парчета от силно отухлена мазилка. Някои от тях достигат размери от 35 х 18 см, при дебелина до 9–10 см. Те са останки от източната, западната и южната стени на помещението. Източната и западната са се разцепили през средата – където е изгоряла носещата ги дървена колово-плетена конструкция – като вътрешните им лица са се сринали и затрупали помещението. Външните лица, добре изпечени и отухлени, са запазени *in situ* и стърчат в първоначалното си вертикално положение. Източното лице на източната стена се свързва конструктивно с пода на съседното югоизточно помещение, като стената тук е запазена до оригиналната си височина до 60–65 см. Западното лице на същата се е разпаднало на различни по големина отухлени парчета глинена мазилка, срутили се към средата на югозападното помещение. Аналогична, но огледално обърната, е ситуацията със западната стена. Тя е запазена до 75 см от оригиналната си височина. Северната стена е била изградена от кирпичи, които са се опалили по-слабо (поради липсата на горивен материал между тях) и са се разпрашили в аморфна жълта маса. Южната стена е била изградена от едри плочести варовикови камъни (поне три реда), над които е следвала колово-плетена конструкция, дебело обмазана с глина. При падането си отухлените парчета от нейната обмазка са затрупали и начупили редица вторично горели керамични съдове, които са били наредени на лавици във височина (обр. 3).




*Обр. 1. План на проучваната част от сграда 11-1.*

*Fig. 1. Plan of the excavated area of building 11-1.*

Северозападният ъгъл на югоизточното помещение е напълно разчистен до под и свързаната конструктивно с него западна стена. Останалата му част е запечатана от падналите южна и източна стени. Те са напълно отухлени и изглеждат като масивни керамични плочи с дебелина до 15–20 см. Общата запазена височина на западната стена е била поне 2,50 м.

Кремъчните артефакти от 2017 г. са 11 бр. Сред суровините се срещат двата основни типа лудогорски флинт – Равно и Крива река (общо 4 бр.), както и финозърнест кремък в сиво-бежовата гама и с добра цепителност. Изделията се подразделят както следва:

- типологически оръдия – 5 бр., от които стъргалка на масивна пластина; свредел на пластина; пластина с билатерален ретуш; отломък с ретуш и фрагмент от оръдие (лющник), подложен на вторичен дебитаж;

- пластини – 2 бр.: среден фрагмент с кора и основен фрагмент с диагонално излъскване на левия ръб, индикиращо използване като елемент от сърп;

- отломъци – 2 бр.;

- фрагменти – 2 бр.: единият е от клинче, а другият – от характерен отломък.

Бе извършен археоботаничен анализ на 4 проби, събрани от различни части на сграда 11-1. Те съдържат овъглени макроостанки на културни растения. Идентифицирани са плевестите пшеници: еднозърненка и двузърненка, като сред тях еднозърненката е била по-широко разпространена. Друга житна култура, отглеждана наравно с еднозърненката е бил ечемикът. От бобовите култури са открити в сравнително големи количества грах, уров и секирче. В пробите не присъстват представители на потенциални плевелни и рудерални растения, както и вилки от класчета на пшениците, което подсказва, че съхранените останки са били пречистени и подготвени за консумация.

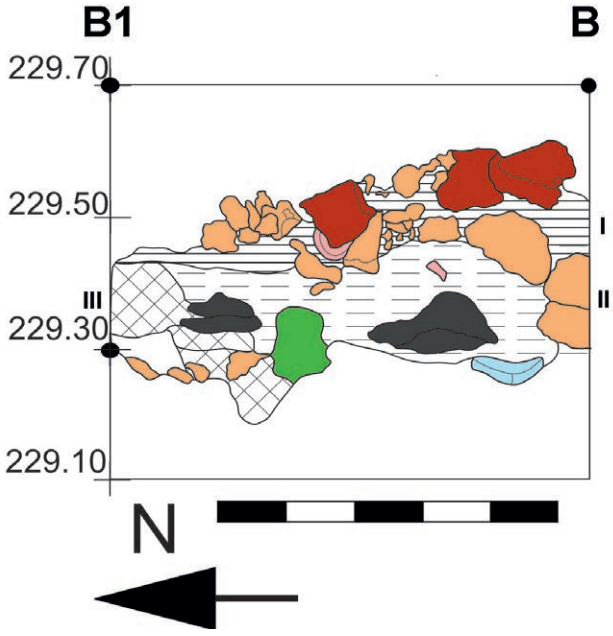
При разкопките през 2017 г. откритите животински останки са общо 65 фрагмента, като 20 от тях определени до вид. От вътрешността на жилище 11-1 са открити общо 32 костни фрагменти и зъби. Най-много са останките от благороден елен и говедо. Освен тях има костни фрагменти от овца, домашна и дива свиня, сърна и заек. Всички останки от тази година са натрошени на дребни фрагменти и са горели при много висока температура. Те представляват кухненски останки.

## EXCAVATIONS OF THE CHALCOLITHIC SETTLEMENT IN THE KORIATA LOCALITY NEAR THE TOWN OF SUVOROVO, VARNA DISTRICT

*Vladimir Slavchev, Stanimir Parvanov, Krasimir Kovachev, Maria Gurova, Ivanka Hristova, Nadezhda Karastoyanova*

7 sq. m of the floor in the northern premise of building 11-1 was unearthed (figs. 1 and 2). The floor consisting of large stone slabs was reached in the southwestern premise. The eastern and the western walls were split up. They were preserved up to a height of 0.75 m. The northern wall was built of mud-bricks and it was completely destroyed. The lower part of the southern wall consisted of least three courses of large limestone blocks and the upper one – of wattle-and-daub construction. It was completely destroyed by fire (fig. 3).

The northwestern corner of the southeastern premise was documented down to the floor. The rest of the space there was covered by the remains of the collapsed southern and eastern walls. They were completely fired and resembled solid ceramic slabs, 15–20 cm thick. The original height of the wall was 2.50 m.




*Обр. 2. Източен профил на пространството пред пещта в северното помещение на сграда 11-1: I – деструкции на пещта; II – деструкции на южната стена на помещението; 3 – деструкции на покрива и северната стена.*

*Fig. 2. Eastern cross-section of the space in front of the oven in the northern premise of building 11-1: I – remains of the oven; 2 – remains of the southern walls of the premise; 3 – remains of the collapsed roof and the northern wall.*



*Обр. 3. Керамични съдове сред рушевините на югозападното помещение на сграда 11-1.*

*Fig. 3. Pottery in the debris of the southwestern room of building 11-1.*

# № 13. ХАЛКОЛИТНАТА СЕЛИЩНА МОГИЛА ПРИ С. ПЕТКО КАРАВЕЛОВО

*Александър Чохаджиев, Кръстан Митов, Александра Янакиева, Лоранс Ферлан, Пол Баку, Радослав Боянов, Мария Гюрова*

Разкопките през 2017 г. бяха съсредоточени в три сектора (обр. 1.5).

Сондаж В2 е разширение на сондаж В с 3 м на север, започнато през 2016 г. Целта е да бъдат установени и документирани северните граници на трите раннохалколитни жилища – обекти 127, 67 и 50, проучвани през предходните три години.

В него разкрихме останки от пещ от средния халколит (Обект 147) с размери 1,26 м (И–З) × 0,67 м (С–Ю) и на дълбочина 0,82 м. Пещта е пресечена от яма (Обект 149) с диаметър 0,55 м. Югозападно, непосредствено до пещта бе открит цял керамичен съд, украсен с графит и канелюри. Пещта принадлежи на жълтия среднохалколитен пласт (пласт F) (обр. 2.9).

Слизайки в дълбочина, документирахме ниво от разнесени и подравнявани опожарени мазилки (Обект 151) (обр. 2.10). Те са с много малка дебелина, изгребани и почти без материали. Пластът, към който тези останки принадлежат (пласт G) е от средния халколит.

През цялата дължина на сондажа, от дълбочина 1,00 м до 2,20 м, регистрирахме голяма строителна траншея (Обект 154), която нарушава деструкциите и на двете раннохалколитни горели жилища 10 и 15 (обр. 2.22).

На дълбочина около 1,60 м. бяха достигнати останките на жил. 10 (Обект 50). В североизточната част на кв. 98 бяха разкрити останките на по-късно жилище – обект 155 от средния халколит (обр. 2. 12). То е построено върху подравнената периферия на обект 50 и се развива в североизточна посока. От това жилище произхожда и колективна находка от 68 пробити изпилени ашика (обр. 3). За съжаление те са силно пострадали от пожара.

Проучихме северната част на обект 50 (обр. 2.14,15, 21). Жилището е от края на ранния халколит и има размери 13,50 х 7,20 м. В северната част деструкциите му рязко потъват, като за 1 м в северна посока, черната прослойка на жилището потъва със 0,7 м.

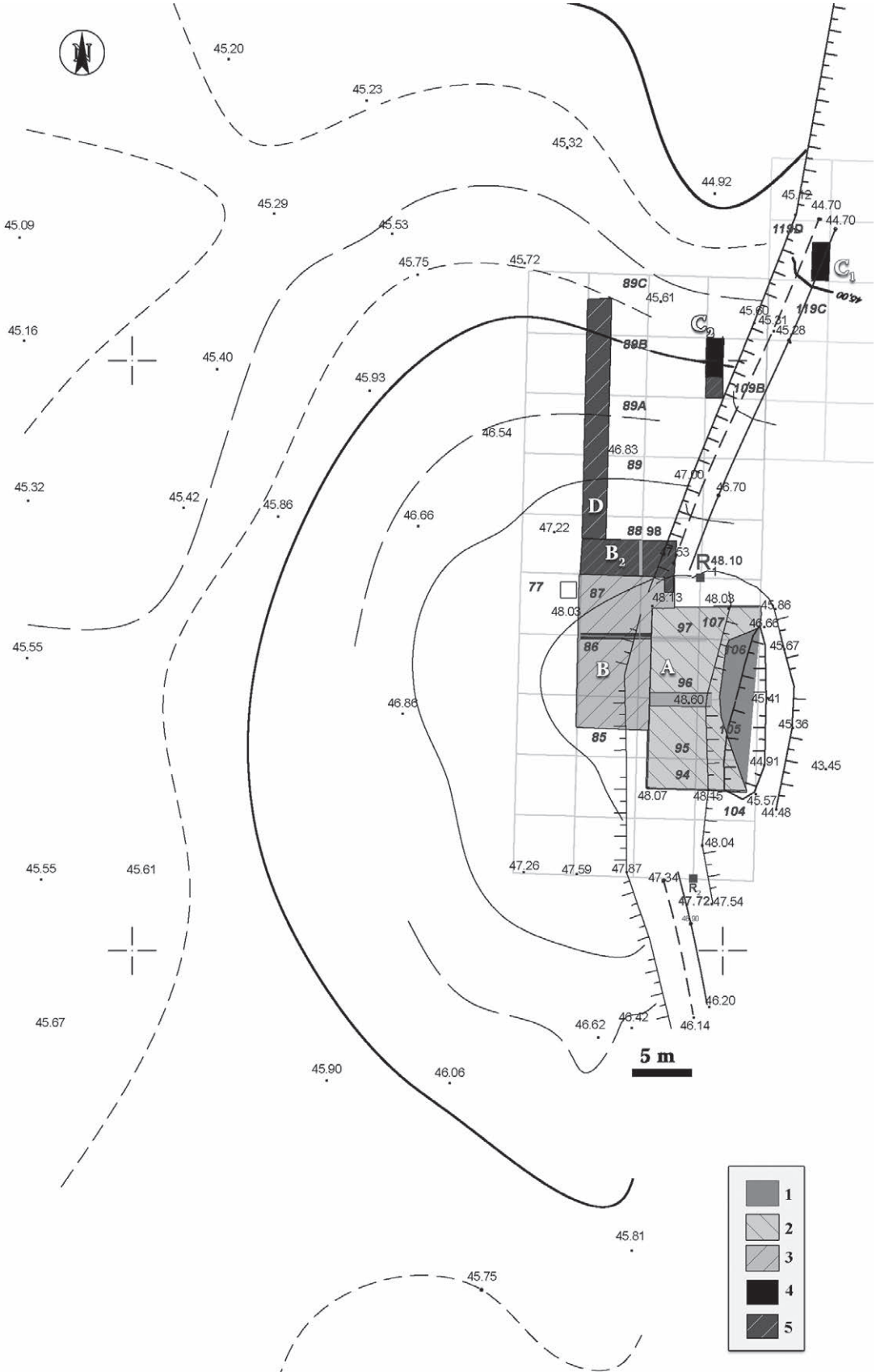
Непосредствено под него проучихме деструкциите на по-ранното жилище – Обект 67 (обр. 2. 18, 24, 25). Планът и размерите му, почти съвпадат с тези на горното, поради което стените му са премахнати и по този начин, размерите му са сведени до 12,40 х 5,80 м. И при него констатирахме подобно пропадане в северна посока.

Достигнахме до горното ниво на останките от негорялото най-ранно жилище – Обект 127 (обр. 2. 27). Успяхме да регистрираме северната му граница. Дължината на жилището (без преддверието) е била около 11,25 м, а ширината – 6,60 м. Проучването на това жилище бе отложено за следващ сезон.

Друга основна задача за 2017 г. бе опит за идентифициране на някоя от концентричните аномалии около могилата, констатирани при провеждането на геофизичното проучване през 2016 г. За целта премахнахме бетонната тръба в северната част на обекта и подравнихме профилите на каналния изкоп. Така сондаж D достигна размери 23 метра на север и ширина от 2 м (обр. 1). Така, при вече нарушен културен пласт, успяхме да документираме дълъг профил, който заедно със западния профил на сондаж В, достига 37 м. В профилите на Сондаж D бяха констатирани няколко горели жилища. Особено интересно се оказа т.нар. Обект D3 – от средния халколит, чиято източна част е била унищожена от изкопа за тръба. Обект D3 буквално е натъпкан със керамични съдове с много богата украса от графит, бяла инкрустация и червена боя. Само от почистването на профила успяхме да съберем 15 цели и годни за реставрация съда, горяла гривна от спондилус, няколко каменни теслички и кремъчни пластини.

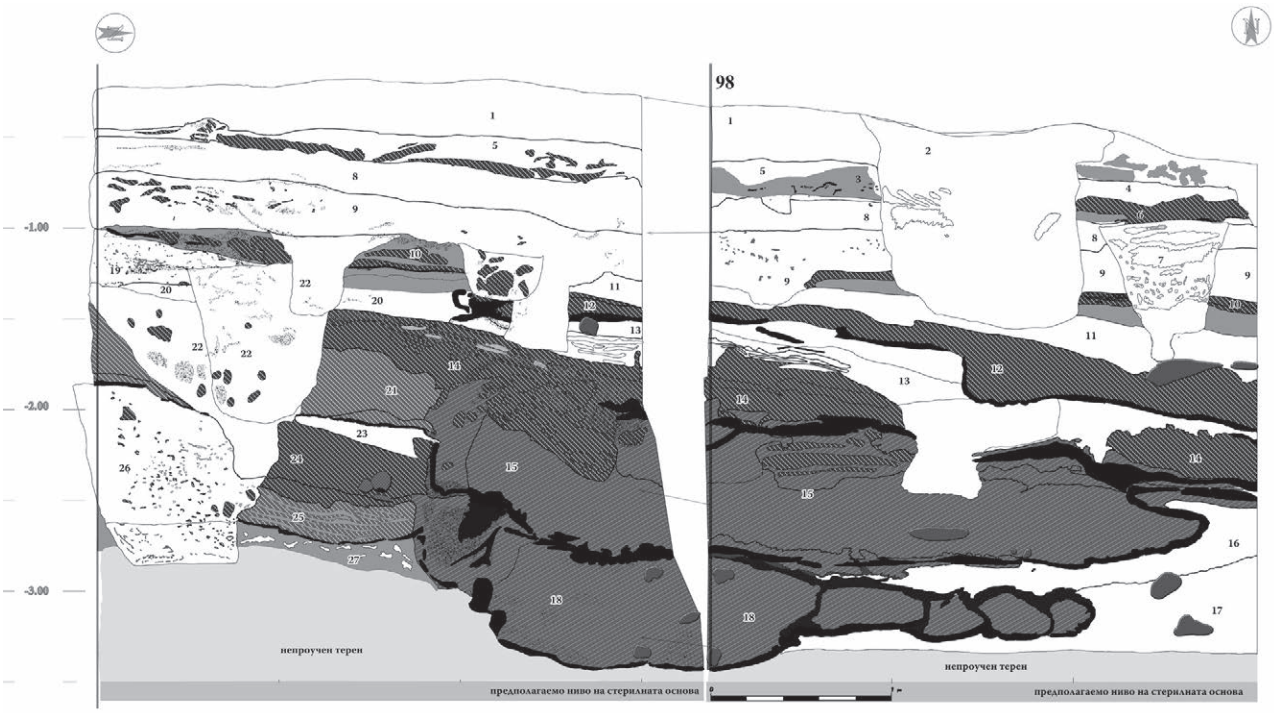
В северната част на сондажа бе констатирано началото на голямо нарушение на културния пласт, което съвпада с най-вътрешния кръг от концентричните аномалии, регистрирани при геофизичното проучване В него (Обект D6) доминира къснохалколитната керамика, макар и в много ограничени количества. Възможно е то да представлява ограждащ ров. Бяха взети 22 проби за микроморфологичен анализ от различни места в източния профил на Сондаж D.

През 2017 г. разширихме сондаж С 2, започнат през 2016 г., с два метра на юг (обр. 1), но така и не достигнахме до същинския пласт на могилата. На дълбочина 4,25–4,30 м. бе открито струпване на




*Обр. 1. План на обекта. 1. Спасителни разкопки 2003–2004 г.; 2. Сондаж А – 2009–2012 г.; 3. Сондаж В – 2013–2016 г.; 4. Периферни сондажи С1 и С2 – 2016 г.; 5. Проучвани площи през 2017 г. - сондажи B2, D и C2 – разширение.*

*Fig. 1. Plan of the site. 1. Rescue excavations 2003-2004; 2. Trench A – 2009–2012; 3. Trench B – 2013-2016; 4. Peripheral trenches C1 and C2 – 2016; 5. Excavated area in 2017 – Trench B2; trench D and C2 extension*




*Обр. 2. Западен и северен профил на сондаж В2 в кв. 98. 1. Пласт А. Къснохалколитен, сив, рохък, разбит от земеделската обработка. 2. Яма – обект 152. Късен халколит. 3. Жълта плътна глина. 4. Пласт С. Къснохалколитен, сив, ронлив, с въглени и мазилки. 5. Пласт D. Къснохалколитен, сив с червеникав оттенък, наситен с мазилки и въглени. 6. Останки от къснохалколитно опожарено жилище – Обект 149. 7. Яма – обект 149А. Късен халколит. 8. Пласт Е. Плътен светлосив, наситен с въглени. Преходен между среден и късен халколит. 9. Пласт F. Среднохалколитен, жълт, жълто-кафяв, наситен с мазилки и въглени. 10. Останки от среднохалколитно опожарено жилище – Обект 151. 11. Пласт Н. Среднохалколитен, кафяво-сив, с лек лилав оттенък, зърнист. Подравнителен над останките от Обект 155. 12. Останки от опожарено среднохалколитно жилище – Обект 155. 13. Пласт Н1. Тъмносив, наситен с мазилки, въглени и пепел, рохкав. Преходен между ранен и среден халколит. Подравнителен пласт над останките от Обект 50. 14. Силно опожарени останки от раннохалколитното жилище – Обект 50. 15. Дребни, компактни мазилки с консистенция на пясък. Т.нар. „джоб" северно от деструкциите на Обект 50 – т.нар. „Обект 50?". 16. Пласт I1. Сив – сиво-зелен раннохалколитен пласт, наситен с въглени, керамика, кости и дървесина. 17. Пласт I2. Сив раннохалколитен пласт, наситен с въглени, керамика, кости и дървесина.18. Дребни, компактни мазилки с консистенция на пясък. Т.нар. „джоб" северно от деструкциите на Обект 67 – т.нар. „Обект 67?". 19. Пласт G. Среднохалколитен, плътен, сиво-жълто-кафяв, наситен с мазилки и въглени. 20. Пласт G1. Среднохалколитен, плътен, сиво-жълт, с дребни мазилки и въглени. 21. Бял ронлив пласт на раннохалколитното опожареното жилище – Обект 50. 22. Строителна траншея с три етапа – Обект 154. 23. Пласт U. Сиво-зелена плътна глина. Подравнителен пласт между раннохалколитните жилища – Обект 67 и Обект 50.24. Силно опожарени останки от раннохалколитното жилище – Обект 67.25. Бял ронлив пласт на раннохалколитното опожареното жилище – Обект 67. 26. Яма за носещ стълб – Обект 164. 27. Сиво-жълта плътна глина с жълти прослойки – Обект 127.*

*Fig. 2. Western and northern cross-sections of Area B2 in squares 98. 1. Layer A – Late Chalcolithic, grey, destroyed by agricultural activities. 2. Pit – feature 152 – Late Chalcolithic. 3. Yellow compact clay. 4. Layer C – Late Chalcolithic, grey, loose, with charcoal and burnt daub inclusions. 5. Layer D – Late Chalcolithic, gray with reddish tint, saturated with charcoal and burnt daub. 6. Burnt house debris – feature 149 Late Chalcolithic. 7. Pit – feature 149A. Late Chalcolithic. 8. Layer E. Compact, light gray, saturated with charcoal. Transition between Late and Middle Chalcolithic. 9. Layer F – yellow, brownish, saturated with charcoal and burnt daub. Middle Chalcolithic. 10. Burnt house debris – feature 151, Middle Chalcolithic. 11. Layer H – brown-grayish, with slight purple tint, grainy, Middle Chalcolithic . Leveling layer over the debris of feature 155. 12. Burnt house debris – feature 155, Middle Chalcolithic. 13. Layer H1– dark gray, loose, saturated with charcoal, burnt daub and ashes. Transition between Middle and Early Chalcolithic. 14. Upper layer of burnt house debris of feature 50, Early Chalcolithic. 15. Compact burnt daub with sandy consistency. The so-called "pocket" – feature "50?". 16. Layer I1 – gray-greenish, saturated with charcoal, ceramics, bones and decayed wood, Early Chalcolithic. 17. Layer I2 – gray, saturated with charcoal, ceramics, bones and decayed wood, Early Chalcolithic. 18. Compact burnt daub with sandy consistency. The so-called "pocket" – feature "67?". 19. Layer G – yellow-brown grayish, compact, saturated with charcoal and burnt daub, Middle Chalcolithic. 20. Layer G1. yellow-brown, compact, with tiny inclusions of charcoal and burnt daub, Middle Chalcolithic. 21. White powdery layer of the burnt house feature 50. 22. The three phases of foundation trench – feature 154. 23. Layer U. Gray-greenish compact clay. Leveling layer between the Early Chalcolithic features 67 and 50. 24. Upper layer of burnt house debris of feature 67, Early Chalcolithic. 25. White powdery layer of the burnt house feature 67. 26. Pit for free pillar – feature 164. 27. Gray-yellowish silty clay with yellow layers – feature 127, Early Chalcolithic.*



*Обр. 3. Колективна находка от 68 пробити и изпилени ашика от Обект 155.*

*Fig. 3. Hoard of 68 knucklebones (astragali) – cut, grinded and drilled, Feature 155.*

големи животински кости и рога, и множество миди. По костите се забелязват различни по цвят и текстура налепи, а други изглеждат чисти, което е индикация, че са пребивавали в различни среди, преди да бъдат събрани заедно. Върху 15 от общо 145 фаунистични останки бяха установени следи от дъвкане от куче, а на 16 – от рязане.

На дълбочина 4,60 м бе достигната жълта на цвят глина, без културни останки. Много голяма част от материалите от С2 и за двете години на проучване са къснохалколитни, при това от края на т.нар. трета фаза на култура Коджадермен–Гумелница–Караново VI. За пръв път на този обект се откриват толкова късна керамика (освен спорадично в орницата), като при това на тя е на дълбочина по-голяма от обичайното за могилата ниво на стерилния терен. Това доказва, че могилата е била обитавана до самия край на халколита. Вероятно къснохалколитният пласт е унищожен от ерозията и земеделската обработка. Сондаж С2 е се намира на 7 м източно от сондаж D и вероятно изцяло попада в рамките на т.нар. ров – Обект D6. Макар и в С2 да не бяха установени границите, характерът на запълнителя и наличието на предимно къснохалколитни материали ни карат да предположим, че С2 се намира изцяло в рова.

Кремъчният ансамбъл, подложен на технико-типологичен и функционален анализ наброява 216 артефакта. Те се отнасят към следните техно-типологически групи: типологически оръдия – 43; пластини – 49; отломъци – 37; фрагменти – 85; 1 ядро за пластини и един кремъчен къс със следи от ядруване. Като интересно технологично наблюдение трябва да се спомене регистрирането на втори-

чен дебитаж, като негативите са от отломъци, отделени от различни групи артефакти. Типологическият репертоар включва: 14 ретуширани пластини; 7 стъргалки; 6 лющника; 3 отломъка с ретуш; 2 пластини и 1 отломък с напречно затъпяване, 2 ъглови резеца и 8 фрагмента от оръдия (в повечето случаи неразпознаваеми). Идентифицирани са функциите на 14 типологически оръдия и 11 пластини. Сред третираните материали преобладават зърнените култури, кожа, растения, месо, дърво и кост/рог.

**TELL PETKO KARAVELOVO**

*Alexander Chohadzhiev, Krastan Mitov, Aleksandra Yanakieva, Laurence Ferland, Paul Bacoup, Radoslav Boyanov, Maria Gurova*

The northern parts of two burnt houses (features 50 and 67) were excavated in trench B2. The remains of the earliest unburnt house (feature 127) were reached underneath.

New trench was made from the center to the northern periphery of the tell (trench D). The old irrigation pipes that destroyed the cultural deposites were removed and a long stratigraphic cross-section was documented. Several burnt and one unburnt levels were documented. Three of them are dated back to the Early Chalcolithic and one – to the Middle Chalcolithic. Feature D3 is the latest one. It yielded 15 complete ceramic vessels decorated with graphite painted, red painted and incisions filled with white substance. The northern part of trench D was damaged and at this stage of research it was suggested that it is an enclosure ditch. The southern enlargement of trench C2 yielded a big concentration of animal bones.

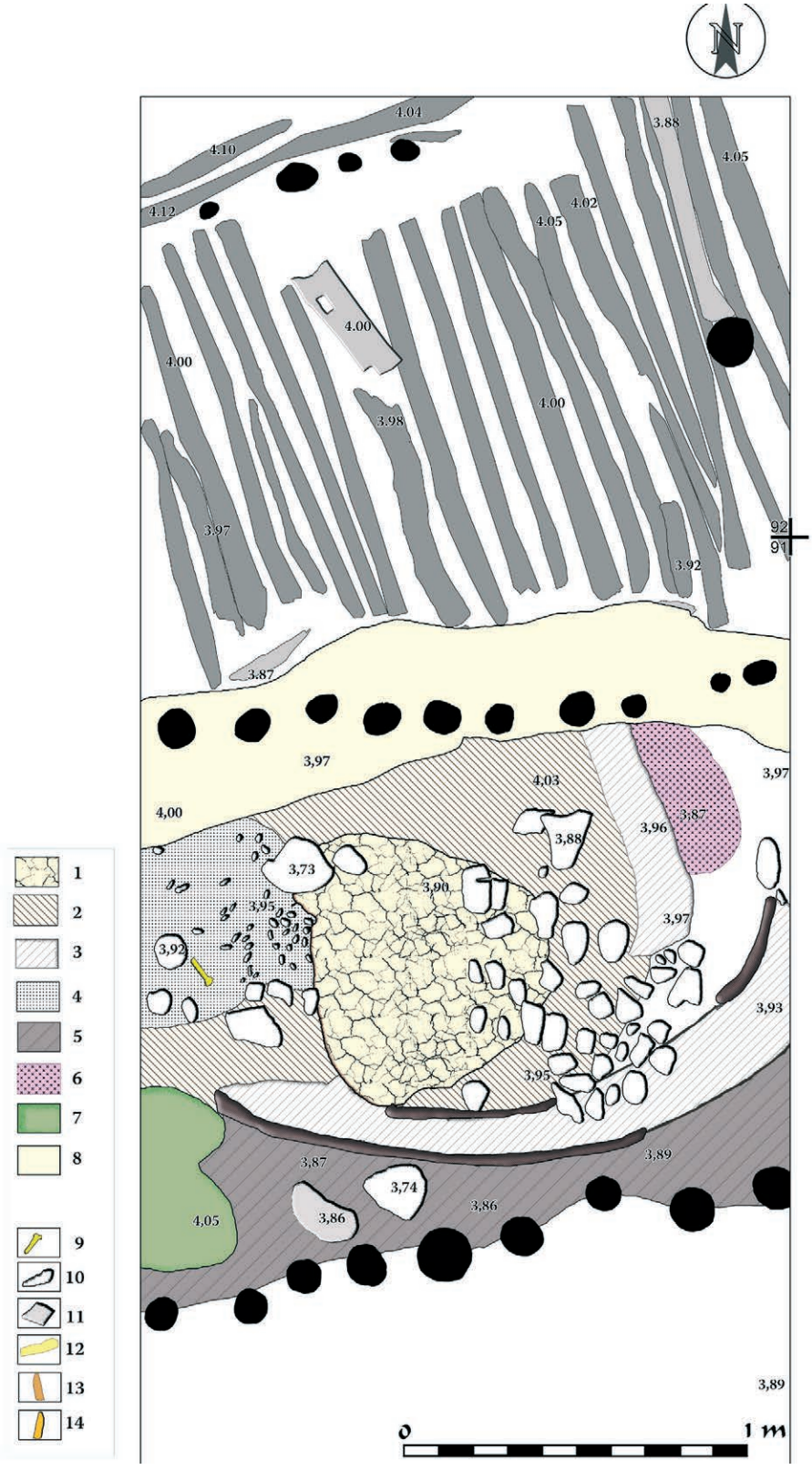
## № 14. ХАЛКОЛИТНА СЕЛИЩНА МОГИЛА ХОТНИЦА

*Стефан Чохаджиев, Александър Чохаджиев, Пол Баку*

На могилата беше проведена лятната археологическа практика на студентите първокурсници от специалност Археология към ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“. Проучванията бяха финансирани от РИМ–В. Търново и ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, и подпомогнати от „Бритос“ ЕООД.

В кв. 92-91-91А, бе подновен обрушеният през зимата източен профил. При изправянето му разкрихме част от пещ (Обект 133), разрушена от масивен кол (вероятно от палисадата) с диаметър около 0,42 м (обр. 2.8). Основата е с височина около 0,38 м. Запазена е част от свода – стеничка с ширина около 10–12 см, с видими 6 замазки. Стеничката е запазена на височина 0,13 м. Пещта е изградена чрез измазана дървена конструкция – набити колове с диаметър 5–6 см.

Продължавайки проучването в ивицата покрай източния профил, на дълбочина 3,90 м, попаднахме на друга пещ, с големина, необичайна за могилата (обр. 1). Запазените размери са: С–Ю – 1,75 м; И–З – 2,00 м. Основата е изградена от речни камъчета с големина 5–7 см. Върху тях е положена замазка с дебелина 2 см. Стената на пещта е с дебелина около 0,20 м. Върху замазката, предимно в източната част, са откриват множество камъни със сходни размери – с диаметър 10–15 см. Предвид размерите и местоположението – изнесена в периферията на селището – може да се предположи, че е имала особено предназначение. В северна посока, в кв. 92, на дълбочина 3,97– 4,00 м, попаднахме на масив от изтляла дървесина (Обект 132) (обр. 1). Основната част от гредореда е с посока ЮИ–СЗ (горното ниво), а гредите в западната част (по-долното ниво) са с посока СИ–ЮЗ. Гредите са с разстояния помежду си от 5–10 см. Най-вероятно става въпрос за цепени трупи, положени с извитата страна нагоре. По-голямата част са ориентирани С–Ю с, с леко изместване СЗ–ЮИ. Дървените останки имат запазени размери от 10 см до 2,02 м на дължина и ширини от 4,5 до 15 см, понякога са със следи от обработка. Един екземпляр е ориентиран СЗ–ЮИ. Размерът му е 0,51 х 0,16 м. Той се различава от останалите както по цвят, така и по текстура. Очевидно е бил обработван. В него се откриват и две четвъртити дупки. Фактът, че застъпва другите елементи, и различният му характер ни карат да мислим, че вероятно става дума за паднал архитектурен детайл, несвързан с подовата конструкция.

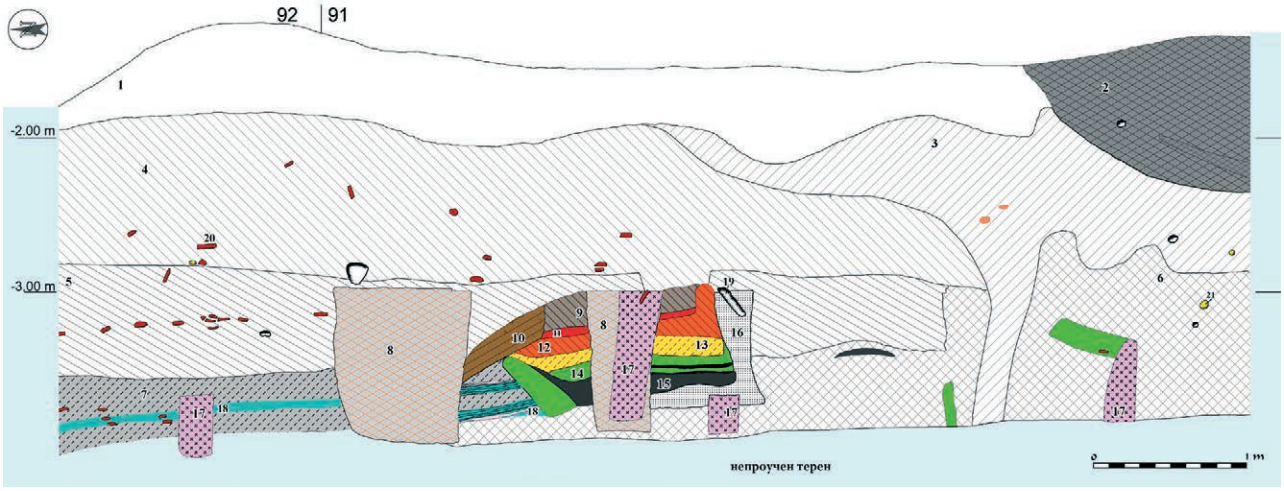



*Обр. 1. Дървена платформа (Обект 132) и пещ в кв. 91-92, Късен халколит. 1 – замазка на пещ; 2 – опалена глина (подложка на пещ); 3 – запазена стена на купол на пещ; 4 – дребни камъчета и пясък (подложка на пещ); 5 – плътна жълто-зелена глина (стена на жилище); 6 – пепел с въглени; 7 – яма (дупка от стълб); 8 – по-късна траншея; 9 – кост; 10 – камък; 11 – хромелен камък; 12 – дървени останки; 13 – дървени останки на по-ниско ниво; 14 – дървени останки на по-високо ниво.*

*Fig. 1. Wooden platform (Feature 132) and an oven in sq. 91–92, Late Chalcolithic. 1 – oven floor; 2 – fired clay (oven fundament); 3 – preserved wall of the oven cupola; 4 – sand and gravel (oven fundament); 5 – grey-yellowish compact clay (house wall); 6 – charcoal and ashes; 7 – a posthole; 8 – a later foundation trench; 9 – bone; 10 – stone; 11 – grinding stone; 12 – wooden remains; 13 – wooden remains of a lower level; 14 – wooden remains of a higher level.*

Продължихме с проучването на жилище 20 – обект 112, започнало още през 2015 г. То има правоъгълен план, ориентирано приблизително по основните посоки на света. През 2016 г. не успяхме да проучим северната му част и пристъпихме към разширение на сондажа на север. Проучвахме ивица с ширина 3 м и дължина – 7 м.

На дълбочина 2,41 достигнахме неговите останки (обр. 3). В кв. 87 попаднахме на изправени колчета, очертаващи извивка (подобна на абсида) и маркиращи най-високата запазена част от жилището (2,11 м).




*Обр. 2. Източен стратиграфски профил в кв. 92-91 (късен халколит). 1 – хумусен пласт; 2 – стара рампа; 3 – къснохалколитен светлосив пласт; 4 – къснохалколитен тъмносив пласт; 5 – къснохалколитен тъмносив плътен пласт; 6 – къснохалколитен сиво-жълто-кафяв пласт; 7 – зеленикава глина; 8 – напречен разрез на траншея; 9 – останки от пещта – въглени и пепел; 10 – сиво-кафява глина; 11 – замазка на пещ; 12 – опалена глина (подложка на пещ); 13 – насипани мазилки (в подложката на пещта); 14 – сиво-зелена плътна глина; 15 – плътна сиво-черна глина; 16 – жълто-зелена плътна глина; 17 – дупка от кол; 18 – подови прослойки; 19 – камъни; 20 – фрагменти от керамични съдове; 21 – кости.*

*Fig. 2. Eastern stratigraphic cross-section in sq. 92–91 (Late Chalcolithic). 1 – plough soil; 2 – old soil deposit; 3 – Late Chalcolithic light gray layer; 4 – Late Chalcolithic dark gray layer; 5 – Late Chalcolithic dark gray compact layer; 6 – Late Chalcolithic yellow-gray-brownish layer; 7 – greenish silty clay; 8 – cross-section of a foundation trench; 9 – charcoal and ashes (oven remains); 10 – gray-brownish clay; 11 – oven plaster; 12 – fired clay (oven fundament); 13 – burnt clay (oven fundament); 14 – gray-greenish compact clay; 15 – black-grayish compact clay; 16 – gray-yellowish compact clay; 17 – posthole; 18 – thin floor levels; 19 – stones; 20 – pottery sherds; 21 – bones.*

Платформата е изградена като върху греди с посока С–Ю са монтирани плътно долепени дъски (талпи) с посока И–З. В северозападната част на жилището констатирахме силен наклон на гредите в източна посока – денивелация от 0,50–0,60 м (2,11–2,67 м). Вероятно става дума за същата платформа, която откриваме и на североизток, но поради някакво изместване на носещата греда се е получило пропадане и посукване на платформата от запад.

Ясно се очертават две нива на гредите – долните са с посока север–юг, докато тези от горното ниво са с посока изток–запад. Повечето са с приблизително еднаква ширина – 7–11 см, но преобладават тези, с ширина 11 см. Забелязват се и две тесни полоси с отсъствие на дървесина с посока изток–запад. Вероятно това са вътрешни преградни стени, разделящи жилището поне на три помещения. Има основание да се твърди, че най-северното помещение е било повдигнато от нивото на средното, като връзката е била чрез дървено стълбище от поне две стъпала.

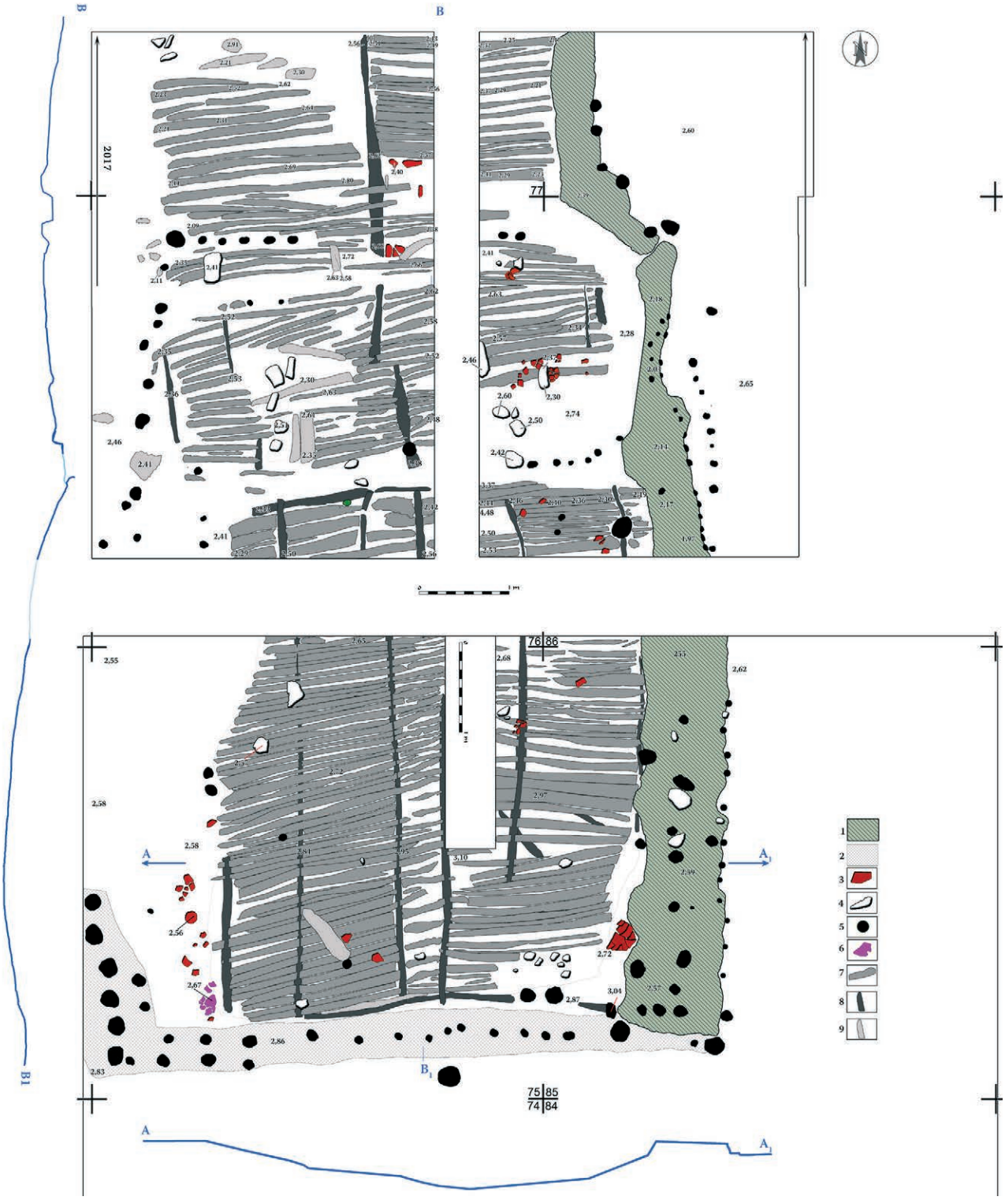
На този етап, установените сигурни размери на жилището са дължина около 12 м и ширина – около 7 м. За съжаление и през 2017 г. северна граница не бе установена.

След анализите на множеството проби, бе установено, че процесите по минерализация на дървото са твърде напреднали и това пречи както на идентификацията на дървения материал, така и на абсолютното датиране.

## TELL HOTNITSA

*Stefan Chohadzhiev, Alexander Chohadzhiev, Paul Bacoup*

A wooden platform (feature 132) was excavated in the southern sector (fig. 1). The main part of the wooden structure is SE-NW oriented. The wooden elements are located at a distance of 5–7 cm. Most of them are logs split in two parts with their flat sides laid downwards. An oven measuring 1.75 x 2 m, which is not a typical in size, was unearthed to the south (fig. 1). The foundation is made from small pebbles and plastered with a 2 cm thick layer of clay.




*Обр. 3. План на проучвания през 2015, 2016 и 2017 г. северен сектор на селищната могилата, кв. 76-86-75-85, 77-87, Обект 112, жилище 20 от пети строителен хоризонт (късен халколит). 1 – сива плътна глина (стена); 2 – сиво-зелена глина (запълнител на траншея); 3 – керамика; 4 – камък; 5 – дупка от кол; 6 – останки от замазки на пещ; 7 – дървени останки от под; 8 – дървени останки на по-долно ниво, носещи пода; 9 – дървени останки на по-високо ниво.*

*Fig. 3. Plan of the excavated area in 2015–2017, the northern sector of the tell (sq. 76–86–75–85, 77–87) with the remains of house No 20, feature 112 from the fifth building level (Late Chalcolithic). 1– gray compact clay (wall); 2 – gray-greenish clay (filler of a trench); 3 – ceramics; 4 – stone; 5 – posthole; 6 – oven floors; 7 – wooden floor remains; 8 – wooden remains of a lower level; 9 – wooden remains of a higher level.*

The excavations of house 20 continied (feature 112). The excavated area was extended to the north in order to document its the northern part of the house.

The floor construction consists of wooden beams N–S orientated covered with wooden planks E–W orientated (fig. 3). In the northwestern part of the platform we documented a considerable depresion, which was probably a result of a twist of the wooden construction.

The northern wall of the house was not discovered. Currently the unearthed part of the house is 12 m long and 7 m wide. The tree segments of the platform and the two lines of postholes inside suggest that the house had three rooms, and the floor of the northern one was slightly higher.

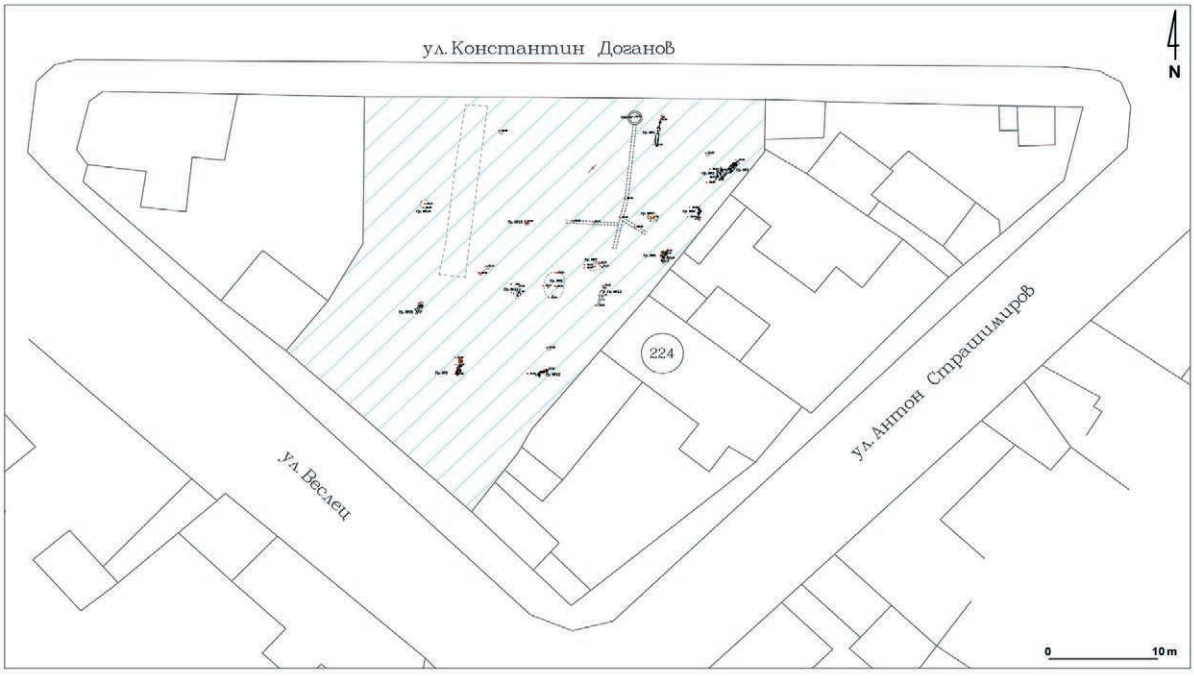
# № 15. СПАСИТЕЛНО ТЕРЕННО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ УПИ VIII-2,6, КВ. 155А, ПО ПЛАНА НА 11-И МИКРОРАЙОН, УЛИЦА „КОНСТАНТИН ДОГАНОВ“ № 13 И УЛИЦА „ВЕСЛЕЦ“ № 44, ВАРНА, ПОПАДАЩО В ГРУПОВА АРХЕОЛОГИЧЕСКА КУЛТУРНА ЦЕННОСТ „ТРЕТИ ВАРНЕНСКИ ХАЛКОЛИТЕН НЕКРОПОЛ“

*Владимир Славчев, Надежда Атанасова, Виктория Русева*

Проучването бе осъществено от 1 до 22 декември 2017 г., във връзка с инвестиционен проект за жилищна сграда във въпросния парцел на фирма „Т-Инвест“ ЕООД.

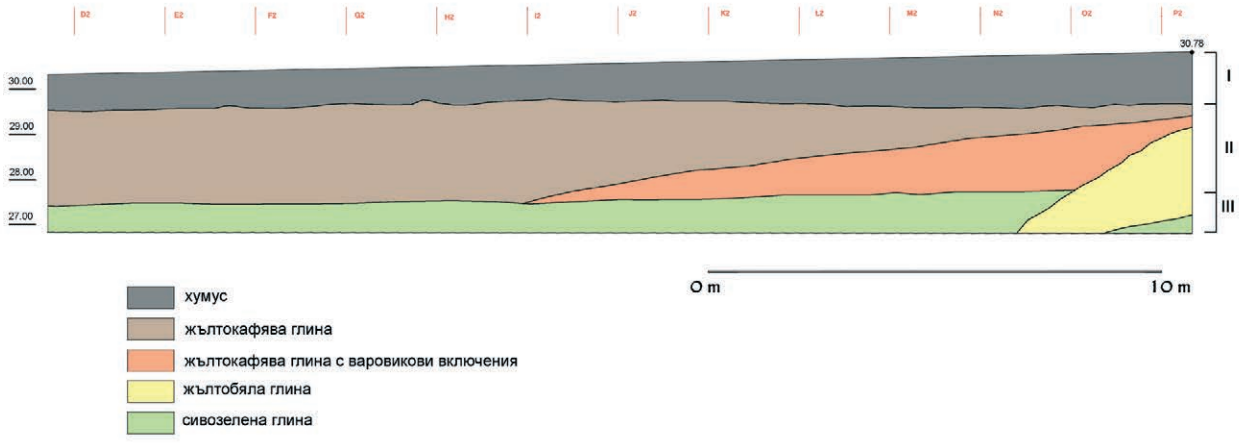
Парцелът е с обща площ 466 кв. м. В резултат от проучването бе установено, че източната половина от парцела е заета от къснохалколитен плосък некропол с трупополагане. Разкрити са общо петнадесет гроба – три със скелети в изпънато положение, седем скелета в свито положение и пет кенотафа (обр. 1 и 2).

От гробовете със скелети в изпънато положение единият – Гроб 2, на 20–30 г. жена – се датира в късноелинистическата епоха (II–I в. пр. Хр.). Той е сравнително богат – с керамичен лекит, глинена лампа, запазена бронзова дръжка от тоалетно сандъче, два пръстена на безименния пръст на лявата ръка и украсени с бронзови кабъри обувки. Гробът е разчистен североизточния ъгъл




*Обр. 1. Общ план на обекта с проучените гробове.*

*Fig. 1. Plan of the site.*




*Обр. 2. Северен профил на обекта, геологически пластове: I – съвременен хумус; II – плейстоценски глини; III – неогенни глини.*

*Fig. 2. Northern cross-section, geologic layers: I – modern topsoil; II – Pleistocene clays; III – Neogene clays.*

на парцела. Той застъпва един от гробовете със скелет в свито положение – Гроб 3, който лежи на около 35 см под него. Всички останали гробове – и трупополаганията, и кенотафите, се датират в късната каменномедна епоха (средата-втората половина на V хил. пр.Хр.). Единият от гробовете със скелети в изпънато положение – Гроб 13 (вероятно жена, на 15–18/20 г.), е безинвентарен, а в другия – Гроб 1 (вероятно мъж, на 20–30 г.), са положени четири керамични съда и върху шията си покойникът е носил огърлица от спондилусови мъниста.



*Обр. 3. Гроб 6.*

*Fig. 3. Burial 6.*

Всичките гробове със скелети в свито положение са силно свити, лежат на дясната си страна. Два от тях са с глава на юг, а пет – с глава на север. Всичките съдържат находки – от два до четири съда, огърлици от спондилусови мъниста, от две до пет спондилусови гривни. На пръстите на три от погребаните в свито положение е имало медни пръстени. В един от гробовете – Гроб 6 (възрастен индивид над 60 г.), е открита и костена пластинка, боядисана с червена охра (обр. 3), а в друг – Гроб 3 (вероятно мъж, на 50–60 г.), каменна тесличка и две кремъчни сечива.

Два от кенотафите представляват единични съдове. И двата са лошо изпечени и силно разрушени от натиска на почвата. Със сигурност е установено, че единият (от Гроб 10), е представлявал подставка, заровена в изправено положение. Третият кенотаф – Гроб 7, съдържа две спондилусови гривни, кремъче – стъргалка на отломък, зооморфно съдче, както и огърлица от мъниста от спондилус и серпентинит. В четвъртия кенотаф – Гроб 8, са открити три спондилусови гривни, лошо запазен керамичен съд, спондилусово мънисто и златна халка с полуовално сечение. В последния – Гроб 14, са открити две групи от по пет спондилусови гривни, три мъниста от спондилус, едно от серпентинит и едно – от злато.

Като цяло антропологичното определяне на халколитните скелети показа, че в проучения участък преобладават погребенията на жени – общо пет. Два са гробовете на мъже (Гроб 1 и Гроб 3 – първият в изпънато положение, вторият – в свито), един (Гроб 6) – на 10–12-годишно дете, а

на възрастния индивид (над 60 г.), погребан в Гроб 6, полът не бе установен. Палеопаталогичният анализ установи висока честота на зъбно-челюстните патологични изменения, дори и при млади индивиди.

Разкопките безспорно доказват наличието в района на къснохалколитен некропол, известен досега само по предавани от граждани предмети. Интересна от научна точка е ориентацията на два от хокерите с глава на юг – много рядко срещана практика в ареала на култура Варна. В останалата си част разкритите погребения не се различават съществено от досега документираните за културата. Любопитна е високата степен на стандартизация на погребалния обред, включително и на гробните дарове – наличието в почти всеки гроб на огърлица от спондилусови мъниста, съдче до устата и поне още по два съда зад главата. Макар че керамиката е в много лошо състояние, поради лошото си изпичане и високата киселинност на почвата, на терен достатъчно ясно се различават характерните ѝ детайли. Съдовете намират паралели в края на втората – началото на третата фаза на култура Варна.

Третият Варненски некропол доказва за пореден път интензивното обитаване на района около Варненските езера през късния халколит. Съдейки по радиовъглеродните дати на първия некропол (4600–4350 г. пр. Хр.), който се отнася към втората фаза на култура Варна, би следвало Третият некропол да попадне в същите времеви граници с опция за малко по-късно съществуване. По-нататъшното му проучване е абсолютно наложително и за целта трябва да се следи за стриктното спазване на закона и за извършването на археологически разкопки преди всякаква строителна дейност в защитената територия.

**RESCUE EXCAVATIONS AT LAND PROPERTY VIII-2,6, SQ. 155A ACCORDING TO THE PLAN OF THE 11TH MICROREGION, 13, KONSTANTIN DOGANOV STR. AND 44, VESLETS STR. ON THE AREA OF THE THIRD VARNA CHALCOLITHIC CEMETERY**

*Vladimir Slavchev, Nadezhda Atanasova, Victoria Ruseva*

In December, 2017 an area of 466 sq. m was stuexcavated in the southern part of Varna. Late Chalcolithic cemetery was discovered in the eastern part of the excavated area. 15 burials were documented (figs. 1 and 2). Burial № 2 is dated back to the Late Hellenistic period (the 2nd–1st c. BC). The Chalcolithic inhumation burials included 7 burials in a crounched position, 2 burials in an extended position and 5 cenotaphs.

Most of the grave pits yielded a "standard" set of grave goods such as a couple of ceramic vessels, a neckless and several *Spondylus* armrings. A bone plate painted in red was found in the grave pit of burial 6 (fig. 3). The grave pit of burial 3 yielded a stone adze and two more flint tools.

The female burials are more numerous, their total number is five until present. Only two male burials were excavated, burials 1 and 3.

## № 16. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ХАЛКОЛИТЕН НЕКРОПОЛ В С. КАМЕНОВО, ОБЛ. РАЗГРАД

*Явор Бояджиев, Димитър Чернаков, Дилен Дилов*

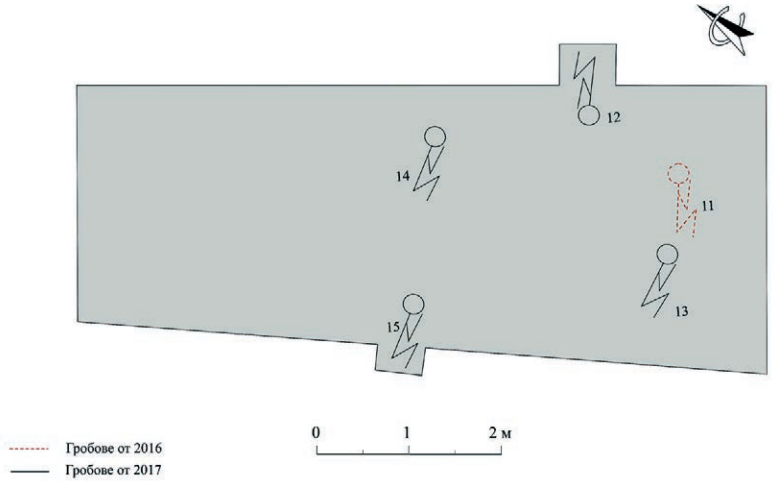
Археологическите проучвания се проведоха в рамките на две седмици през втората половина на месец септември. Поради ограниченото финансиране задачата за 2017 г. бе да се завърши проучването в сондаж 12, така че работата бе концентрирана изцяло в него. Допроучени бяха погребения №№ 12, 13 и 14, които бяха регистрирани през 2016 г. (Бояджиев и др. 2017, 107-108). Освен тях бяха открити и разчистени останки от още едно погребение – № 15. Четирите гроба са разположени компактно един спрямо друг (обр. 1).

Гроб № 12 е вкопан е в льоса на дълбочина 0,60 м. Дете – хокер надясно. Ориентация ЮЗ. Лявата ръка е прибрана до тялото, силно свита в лакътя, с длан под брадичката, като дланта е

леко прегъната навътре към тялото. Дясната ръка е слабо свита в лакътя, покрай тялото, с длан под коляното на левия крак. Краката са силно свити в коленете. Левият крак е свит под ъгъл от 55° спрямо линията на гръбнака и под ъгъл от 20° в коляното. Десният крак е свит под ъгъл от около 90° спрямо линията на гръбнака и под ъгъл от ~ 15° в коляното. Погребален инвентар: кремъчен артефакт над подбедреницата на десния крак. До лакътя на дясната ръка лежи необработен камък. В областта на ходилните кости (които не са запазени) има малък фрагмент от керамичен съд.

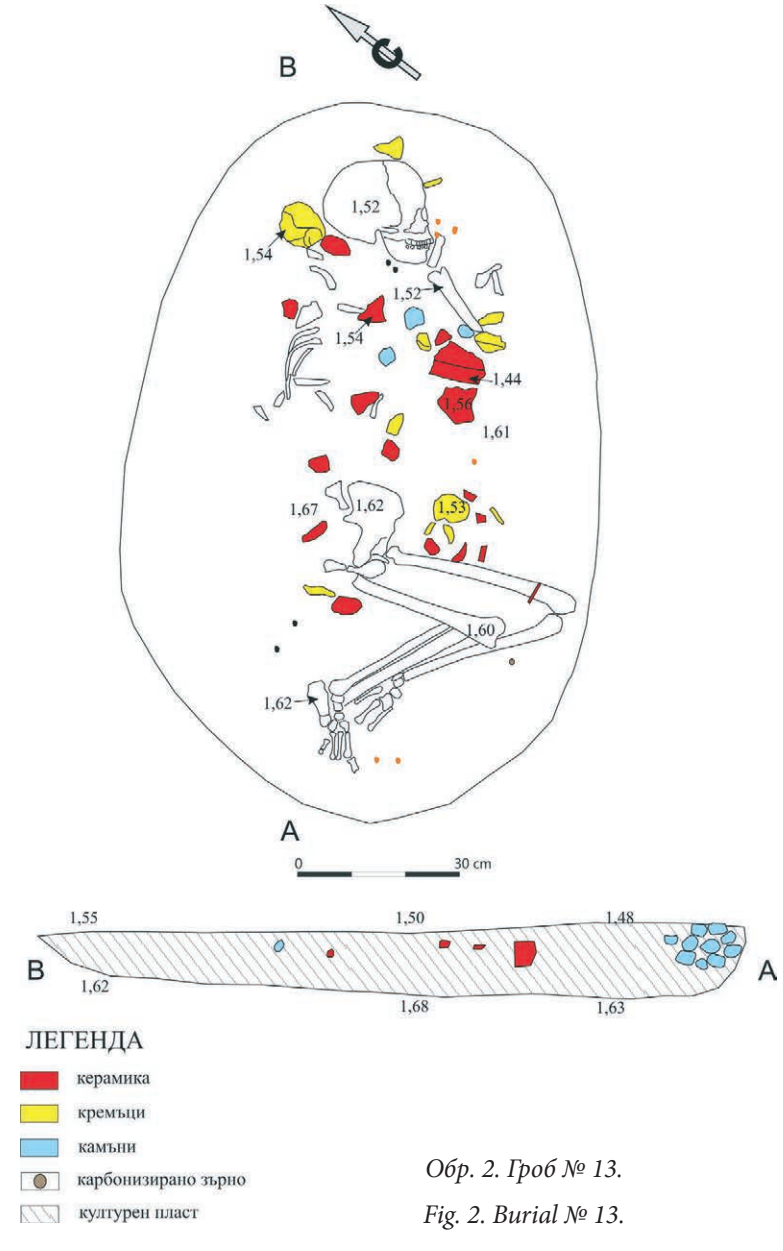
Гроб № 13 е вкопан е в льоса на дълб. 0,63 м. Гробната яма има овална форма с размери 1,35 х 0,90 м (обр. 2). Запълнителят е кафявочерна пръст с примеси от кремъчни артефакти, камъни и фрагменти керамика, като по състав той се доближава до културния пласт намиращ се над него. Израснал индивид – хокер наляво. Ориентация И–СИ. От горните крайници е запазена раменната кост на лявата ръка, както и няколко фаланги от дланите, които не са в артикулация и са близо до черепа. Краката са свити под приблизително прав ъгъл спрямо линията на гръбнака, а в коленете са свити под ъгъл от около 45°. В запълнителя на гробната яма се откриха 17 керамични фрагмента и 14 кремъчни артефакта. В тяхното разположение не личеше съзнателно подреждане и е по-вероятно те да са случайно попаднали в запълнителя на гроба, а не преднамерено сложени в него, макар че не е изключено някои от тях да са погребален инвентар.

Гроб № 14 е вкопан е на 0,87 м в льоса. Скелетът принадлежи на израстнал индивид – хокер наляво (обр. 3). Ориентация И–ЮИ. Черепът е добре запазен, извит на 45° нагоре. Ръцете са максимално свити в лактите, с длани пред/под брадичката. Левият крак е свит под ъгъл от приблизително 65° спрямо линията на гръбнака, а в коляното под ъгъл от около 35°. Десният крак е под приблизително прав ъгъл спря-



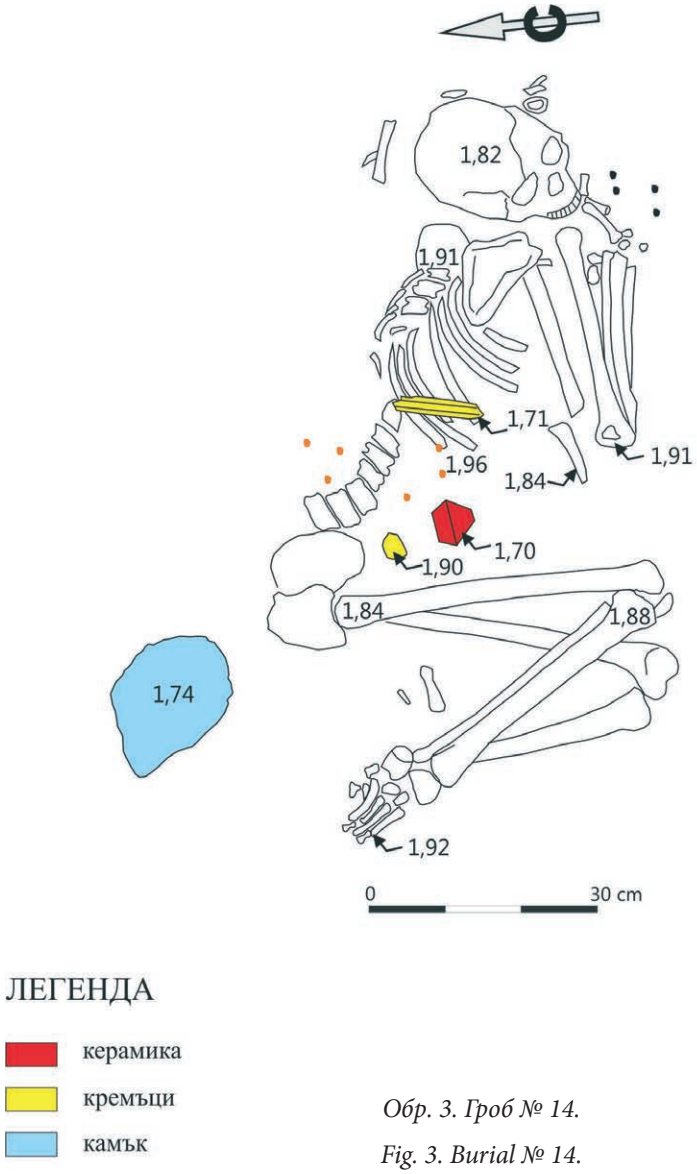

*Обр. 1. Сондаж 12 – разположение на останките от халколитни погребения.*

*Fig. 1. Trench 12 – plan of the Chalcolithic burials.*




*Обр. 2. Гроб № 13.*

*Fig. 2. Burial № 13.*




*Обр. 3. Гроб № 14.*

*Fig. 3. Burial № 14.*

мо линията на гръбнака, а в коляното е свит под ъгъл от около 40°. Погребален инвентар: зад таза и малко по-плитко от нивото на скелета се намира необработен камък. До таза лежи кремъчен артефакт. В насипа на гробната яма, на около 0,20 м над скелета, има кремъчна пластина и фрагментиран керамичен съд с биконична форма, както и фрагменти от други съдове.

Гроб № 15 е вкопан е на дълбочина 0,60 м в льоса. Израстнал индивид – хокер полу погръб – полу наляво. Ориентация И–СИ. Лявата ръка е свита под остър ъгъл в лакътя, а дясната под прав ъгъл, като дланите на двете ръце са много близо една до друга. Десният крак образува ъгъл от 63° спрямо линията на гръбнака, а в коляното е максимално свит, като бедрената кост и пищялите лежат успоредно, допрени един до друг. Левият крак е под ъгъл от 115° спрямо линията на гръбнака, а в коляното е свит под ъгъл от 25°. Погребален инвентар: в близост до две фаланги, намиращи се на 0,15 м източно от лицевата част на черепа, се намира изцяло запазена каменна бойна брадва, която е с тилната част към скелета. Зад гърба лежи малка кремъчна пластина, а до коляното на десния крак – кремъчен артефакт.

Разположението на костите на десния крак може да се получи само вследствие на вторично разместване при преминаването от наклонено в хоризонтално положение след изгниването на трупа в празно пространство, като е твърде възможно бедрото и подбедрениците да са били плътно долепени и привързани. Подобна е ситуацията и при скелета от гр. 12. Тези два случая ясно показват, че поне част от гробните ями са оставали незапълнени след полагането на скелета, като са имали покритие от нетраен материал (най-вероятно дърво) или труповете са били полагани в съоръжения от нетраен материал (ковчег).

Около скелетите, в близост до различни техни части в отделните гробове се откриха малобройни, съвсем малки въгленчета. Регистрираха се и бучици червеникава глина, но такива се срещат и в терена извън мястото на гробовете, така че най-вероятно са част от седимента.

Като се има предвид стратиграфската ситуация и откритите материали погребенията се датират в първата половина – средата на късния халколит. Най-късно е погребение № 13, в гробната яма на което се откриха материали от наситения с кремъчни артефакти пласт, покриващ останките от другите погребения (Бояджиев и др. 2017).

В северната половина на сондаж 12 се навлезе в дълбочина до 0,60 м под нивото на разкритите скелети, но други останки от погребения не бяха установени.

## Литература

**Бояджиев и др. 2017:** Я. Бояджиев, Д. Чернаков, Д. Дилов. Халколитен производствен център и некропол Каменово. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 105–108.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE CHALCOLITHIC CEMETERY IN THE VILLAGE OF KAMENOVO, RAZGRAD DISTRICT**

*Yavor Boyadzhiev, Dimitar Chernakov, Dilen Dilov*

Four Late Chalcolithic burials were excavated in trench № 12 in 2017. The skeletons of 3 adults and a child (burial № 12) were discovered. The adults were buried in a crouched position laid on the right side. They were oriented to the east with a deviation between 60° and 110° to the north. The child was buried in a crouched position lying on the right side but the right arm was extended along the body and slightly bent at the elbow. The palm was under the knee of the left leg in contrast to the rest of the skeletons. The body was southwest oriented. The grave goods included 1 or 2 flint artifacts. A stone battle hammer-axe was laid in front of the face of the deceased in grave pit № 15. The fill of grave pit № 14 yielded pottery sherds.

The grave pit of burial № 13 is the only one oval in plan. It measures 1.35 x 0.90 m. The position of the lower limbs of the skeletons in burials № 12 and № 15 shows that part of the grave pits were not filled in with soil immediately. They remained open for some time. They probably had a shelter made from light materials or the deseased have been laid in coffins.

# № 17. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ПРАИСТОРИЧЕСКИЯ СОЛОДОБИВЕН И ГРАДСКИ ЦЕНТЪР ПРОВАДИЯ-СОЛНИЦАТА

*Васил Николов, Крум Бъчваров, Петър Лещаков, Галина Самичкова, Николай Христов, Стоян Трифонов, Виолета Стоицова, Севдалина Жечева, Йорданка Илиева, Маргарита Люнчева, Тодор Дяков, Дениз Кая, Орхан Кая, Лаура Хорбах, Свеня Симон, Мария Славкова, Антон Атанасов, Катлийн Максуини, Валентин Тодоров*

Археологическото проучване през 2017 г. обхваща три дяла от праисторическия комплекс – селищната могила, неолитно-халколитния производствен комплекс и късно халколитния некропол.

Селищна могила. Регистрирани са 2 постройки и 3 структури (останки от пещи) от средния халколит, 2 постройки, една вкопана структура и 2 гроба от късния халколит, 2 наземни структури, 16 ями и един ров от II–I в пр. Хр. Продължи проучването и на двете късно халколитни укрепителни системи.

Постройка 2. Среден халколит. Регистрирана е през 2006 г. и е частично проучена през 2008 г. През 2017 г. е разкрита южната част от постройката – пласт деструкции, подовото ниво и пещта на къщата. Проученият участък е с размери 9 х 3,40 м. Регистрирани са 6 керамични съда.

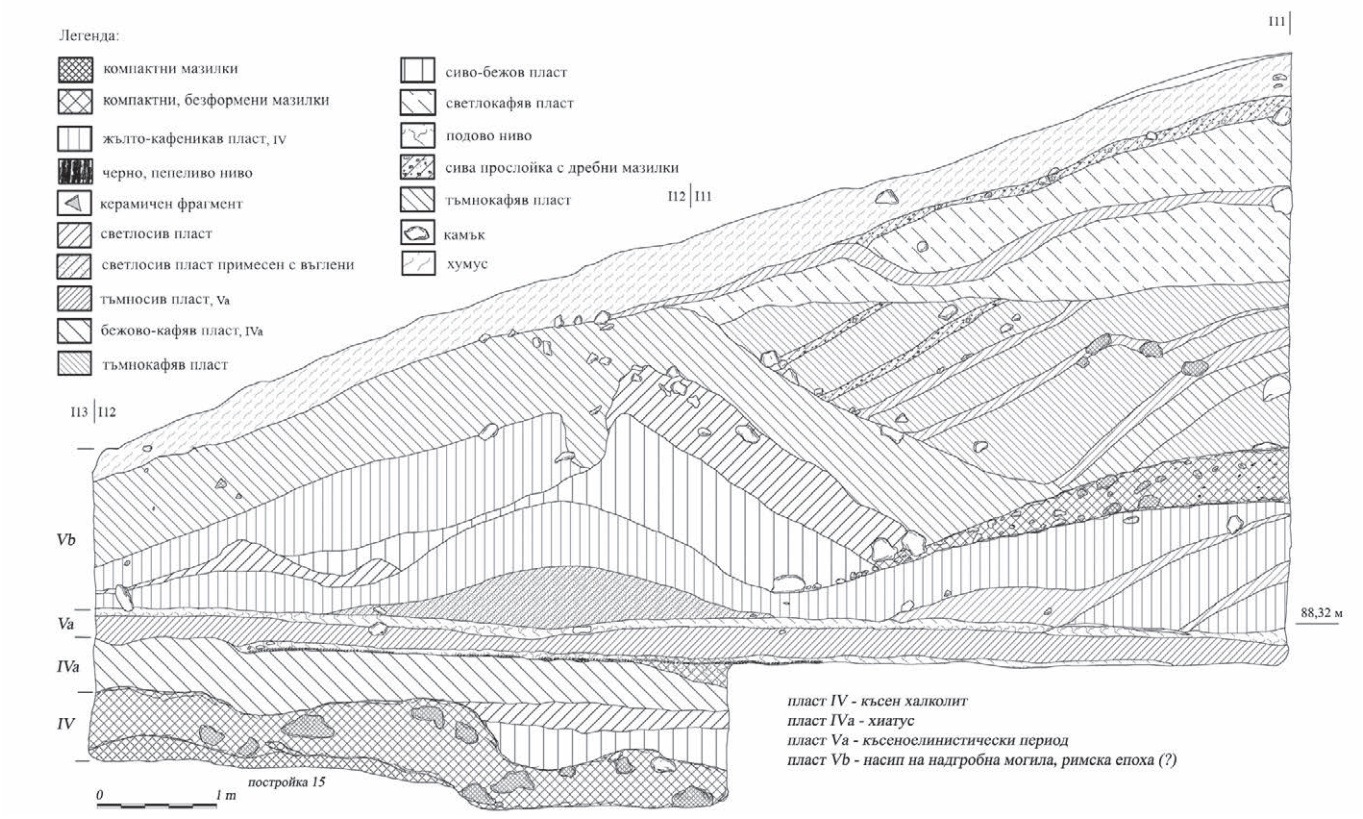
Постройка 16. Среден халколит. Заема площ около 70–80 кв. м и е частично унищожена в югоизточната част. Разграничени са две помещения. В южното са разкрити останки от конструктивни елементи, даващи основание да се твърди, че постройката е била двуетажна. Открити са над 17 цели съда и фрагментирани съдове.

Регистрираните пещи имат подковообразна форма и размери между 1,30 х 1,25/1,30 м, с по няколко преправки.

Постройка 14. Късен халколит. В пространството между каменната сграда от II–I в. и отбранителния ров пред нея са разчистени масивни деструкции, вероятно от под на втори етаж. Засега границите на постройката са неясни.

Постройка 15. Късен халколит. Останките са силно нарушени от множество биотурбации и по-късни структури. В запазената част са разкрити общо 5 съда. Лежат под масивни деструкции и силно изпечен под.

В ниската част на могилата, в Югоизточния сектор, непосредствено западно от постройка 2 е регистрирана структура за производство на сол? от късния халколит.




*Обр. 1. Тел Провадия-Солницата. Югозападен сектор. Профил изток-запад през насипа на надгробната могила, южен изглед. М 1:20.*

*Fig. 1. Tell Provadia-Solnitsata, Southwest area. E–W cross section (south side) through the tumulus. Scale 1:20.*

Към късния халколит се отнасят и два гроба – 56 и 59 на деца в свита позиция наляво.

Отбранителна каменна стен а 2. Късен халколит. Крепостта има неправилна закръглена форма и обхваща около 4 дка площ. Общата ѝ дължина, измерена по външното лице, е около 234 м. Дебелината на основата ѝ варира от 2,50 до 4,50 м, а запазената височина – от 1,30 до 3,46 м. В част от Североизточния сектор е разкрито вътрешното лице на стена 2, запазено с 4 реда ломени камъни, разположени един над друг. В южния край на разкрития участък е установена чупка, след която стената се стеснява. Максималната запазена височина е от 0,80 м до 1,00 м, дължина 1,90 м.

Отбранителна каменна система 3. Късен халколит. Запазена е каменната облицовка по склоновете на селищната могила и радиалните стени, разположени върху нея (обр. 2). В част от Северозападния и Североизточния сектор са регистрирани 4 нови радиални стени – с номера 10 до 13. Дължините им варират от 8,10 м до 11,80 м. Начинът им на градеж е идентичен с вече проучените. В основата са положени средни и големи камъни с жълта глинеста пръст между тях, а във височина са използвани по-малки. Пространството между тях е заето от големи камъни, паднали от каменната стена, с която отбранителната система завършва във височина.

По западната периферия на най-горното ниво на селищната могила е разчистена дъговидна линия от ломени камъни, които вероятно маркират лицевата част на каменната стена, изградена над горния край на радиалните стени.

В новопроучената част от Югоизточния и Югозападния сектор е достигнато най-късното ниво на обитаване на селищната могила – пласт IV. Над него лежи пласт с дебелина 30–40 см, който се е натупал в периода между края на последното краснохалколитно ниво и късния елинизъм. Пластът е обозначен като IVa (обр. 1).

В Югозападния и частично в Югоизточния сектор е изчерпан пластът от късния елинизъм, обозначен като Va. В него през сезона са проучени части от 2 наземни структури (подове), 16 ями и един ров. Ямите са с кръгла или елипсовидна форма с диаметър 1,00–2,10 м, дълбочина 0,2–1,20 м.

Регистрираният ров е засечен на ниво 87,49 м в западната и 87,59 м в източната част. По оста изток–запад проучената му дължина е 9,20 м. Има V-образно вертикално сечение с ширина 2,10 в западната и 2,80 м в източната част, дълбочина 0,90–1,00 м.



*Обр. 2. Тел Провадия-Солницата. Отбранителна каменна система 3. Късен халколит.*

*Fig. 2. Tell Provadia-Solnitsata. Stone defensive wall 3. Late Chalcolithic.*

Неолитно-халколитен производствен комплекс**.** В района на НХПК са регистрирани и проучени седем късноеолитни съоръжения за производство на сол и една яма, състояща се от две вкопавания. Частично е проучено съоръжение за производство на сол от началото на късния халколит, в северната част на което е регистриран гроб (60).

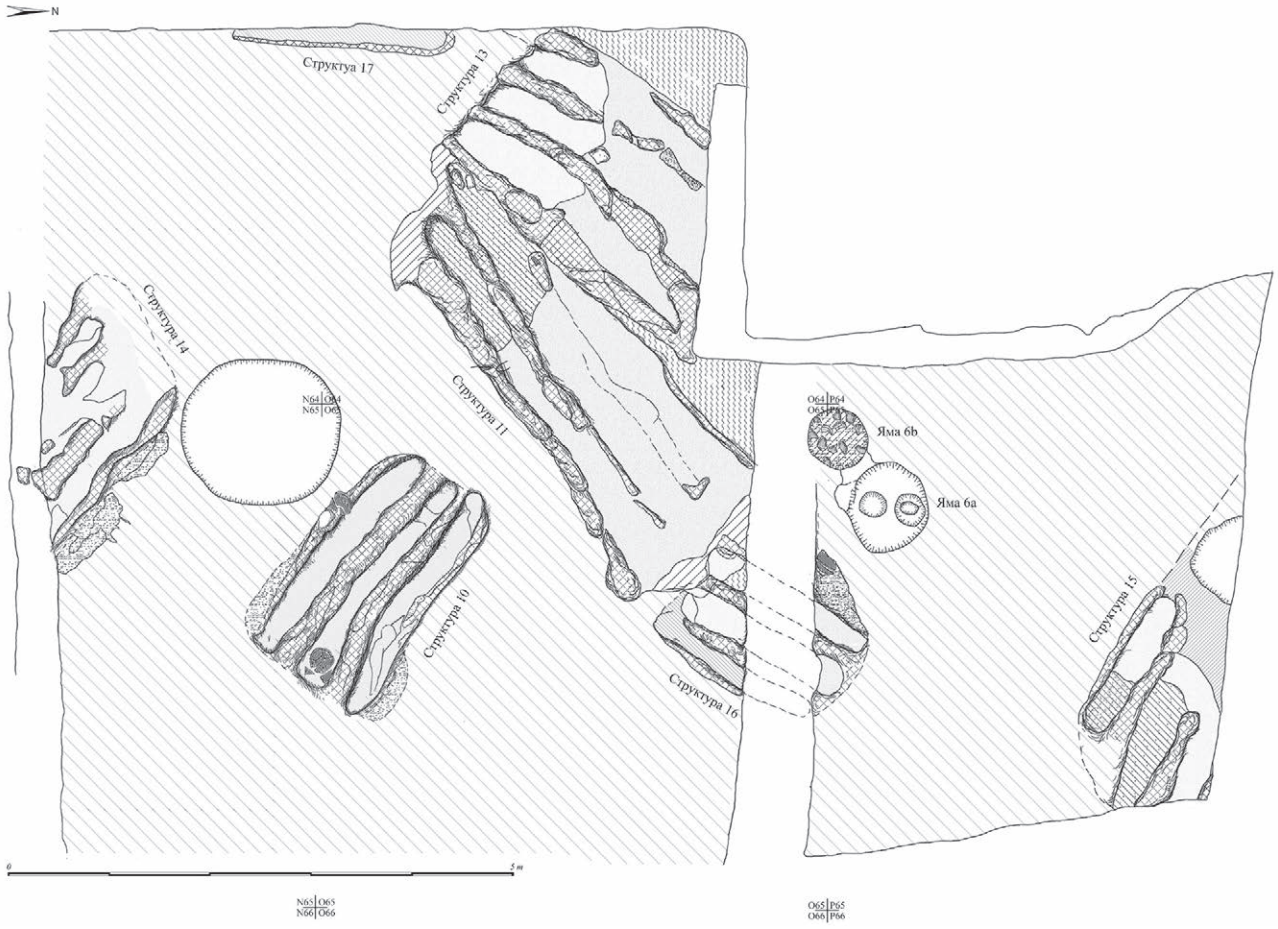
Съоръженията от късния неолит имат приблизително овална форма. Чрез междинни стени от глина са разделени на улеи. Размерите им варират от 1,90 х 1,10 м до 4,35 х 1,40 м. Ширината на улеите е 25–40 см. Запазената височина на стените достига до около 30 см и дебелина около 10 см (обр. 3).

Стратиграфски са установени три етапа в изграждането на производствените съоръжения през късния неолит.

Голямото съоръжение за производство на сол от началото на късния халколит се състои от две вкопавания. Общите размери на проучената от него част са 10,80 м (С–Ю) х 4,40 м (И–З). В северния му дял е проучен гроб 60 – жена на възраст над 45 г., в силно свита позиция, надясно, с ориентация СЗ–ЮИ.

Частично над производствената яма е регистрирана къснохалколитна каменна структура с размери около 6,40 м (СИ–ЮЗ) х 3,20 м (СЗ–ЮИ). Продължава в източна посока в непроучваната площ.

Сектор Некропол. След изчерпване на културния пласт и вкопаванията в сектора от 2016 г., е направено ново разширение с площ около 80 кв. м. В североизточната част на новия изкоп, на 1,30–1,40 м от повърхността са регистрирани два нови слабо запазени гроба от късния халколит – 57 и 58.




*Обр. 3. Провадия-Солницата. Неолитно-халколитен производствен комплекс. Структури 10, 11, 13–17 и яма 6. Късен неолит.*

*Fig. 3. Provadia-Solnitsata. Neolithic-Chalcolithic salt producing complex. Structures 10, 11, 13–17 and pit 6. Late Neolithic.*

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE PREHISTORIC SALT-PRODUCING AND URBAN CENTER OF PROVADIA-SOLNITSATA

*Vassil Nikolov, Krum Bacvarov, Petar Leshtakov, Galina Samichkova, Nikolay Hristov, Stoyan Trifonov, Violeta Stoitsova, Sevdalina Zhecheva, Yordanka Ilieva, Margarita Luncheva, Todor Diakov, Deniz Kaya, Orhan Kaya, Laura Horbach, Svenja Simon, Maria Slavkova, Anton Atanasov, Kathleen McSweeney, Valentin Todorov*

The excavations were focused on the inner side of wall 2 and on the system of radial walls (fig. 2), both of them dating to the Late Chalcolithic. Also revealed were 2 structures and 3 ovens from the Middle Chalcolithic; 2 structures, a negative feature, and 2 burials from the Late Chalcolithic; and 2 structures, 16 pits, and a ditch from the 2nd to 1st century BC (fig. 1).

Seven Late Neolithic salt-producing installations and a pit were excavated at the Neolithic and Chalcolithic production site (fig. 3). A large salt-producing installation dated back to the beginning of the Late Chalcolithic was partially revealed, featuring a burial in its northern part.

Two burials and three ritual pits were excavated at the Late Chalcolithic cemetery.

# № 18. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ХАЛКОЛИТНО УКРЕПЕНО СЕЛИЩЕ АВРЕН-БОБАТА, ОБЛАСТ ВАРНА

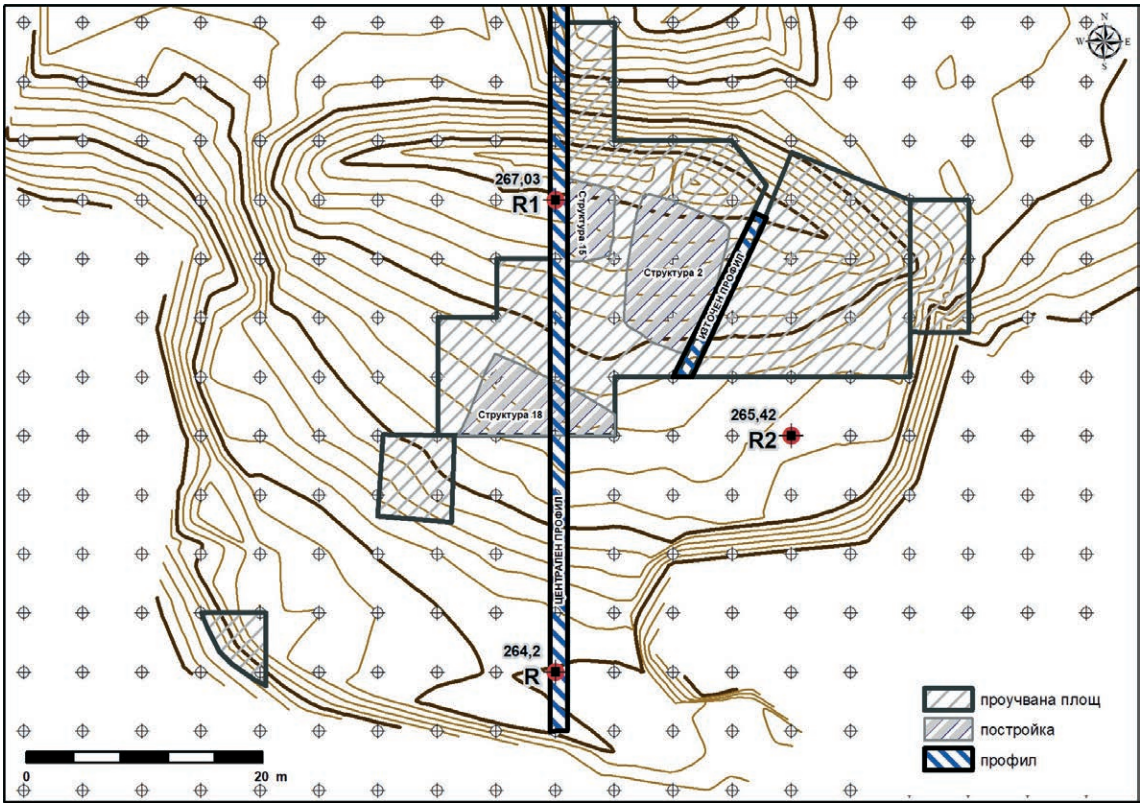
*Петър Лещаков, Мария Иванова, Йорданка Илиева, Галина Самичкова, Таньо Димитров, Тодор Дяков, Виолета Стоицова*

През 2017 г. по договор между Министерството на културата и НАИМ–БАН, за четвърти пореден сезон, продължиха археологическите разкопки на укрепеното халколитно селище в м. Бобата, землище на с. Аврен. Те се проведоха в периода 18 септември – 14 октомври 2017 г. Проучването бе реализирано от екип в състав: П. Лещаков (НАИМ–БАН), доц. М. Иванова (Университет Хайделберг), Й. Илиева, докторант Г. Самичкова (НАИМ–БАН), Т. Димитров, Т. Дяков и В. Стоицова.

В северната част на разкопаваната площ продължи разчистването на отбранителна стена (структура 1). В кв. 20М13, 14, 15, 23, 24, 25 и 35 бе отнет хумусния пласт, покриващ каменния разсип. Той е с дебелина до 0,30 м. В него се откриват основно фрагменти от къснохалколитна керамика и няколко изолирани метални находки от античността/средновековието, дължащи се на инцидентни посещения на местността. Разкрит е разсип от дребни и средноголеми ломени камъни със средна ширина 5 м, образувал се след разрушаването на стената.

В структура 2, опожарена постройка от късния халколит, продължи проучването на запазените върху пода останки от две съоръжения (обр. 1). Направен е разрез на пещта (съоръжение 2.2) в южната част на сградата, проучена през миналия сезон (Лещаков и др. 2017, 99-100). Установи се, че подиума е изграден от трамбована глина с дебелина 40 см, която е двукратно обмазана и добре изпечена при функционирането на съоръжението и опожаряването на сградата.

При второто проучено съоръжение (2.4), интерпретирано предишния сезон като зърнохранилище, е засвидетелствана масивна основа, представляваща подложка от плътно наредени дребни и средно големи камъни, оформящи неправилна четириъгълна площадка с размери 1,40 х 1,30 м.




*Обр. 1. План на проучванията през 2017 г.*

*Fig. 1. Area of excavation in 2017.*



*Обр. 2. Структури 17 и 18 – въздушна снимка.*

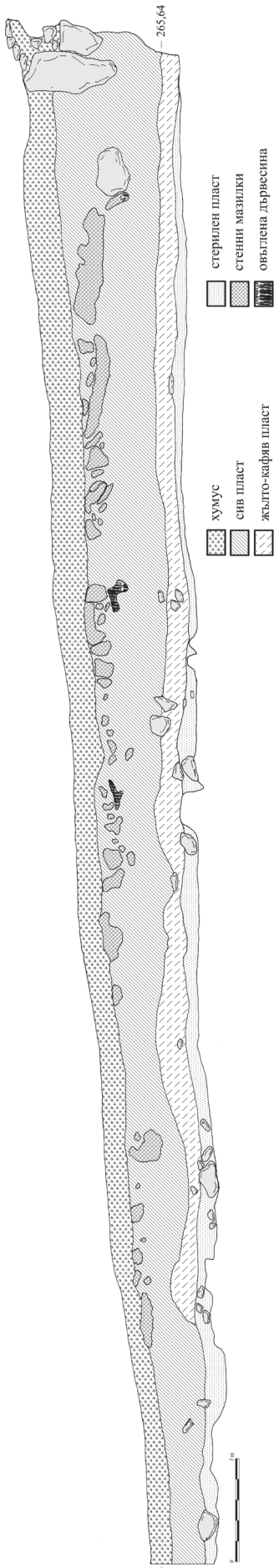
*Fig. 2. Aerial photograph of Features 17 and 18.*

Върху нея във височина са положени пласт трамбована глина, замазка от фина глина, подложка от керамични фрагменти и две последователни замазки. Основата на стените също е изградена с камъни, над които се развива глинобитна конструкция. Долепеното, непосредствено на запад, съоръжение със сходна форма е с по-лека конструкция. Основата му е изградена от единични дребни камъни и пласт от трамбована глина.

Западно от горялата сграда, в кв. 20M10/20, на юг от разкрита през 2016 г. пещ, бе проследено тънко неизпечено подово ниво от жълто-белезникава трамбована глина. То е запазено в отделни участъци с обща дължина ок. 4 м и продължава в западна посока, под централния профил на обекта. Стратиграфските наблюдения позволяват на този етап пещта и подовото ниво около нея да бъдат разглеждани като постройка (структура 15) с неясни граници, функционирала през късния халколит, преди изграждането на структура 2.

В кв. 20M30, 40-41 е разчистен каменен разсип от дребни и средно големи камъни. В северната част на квадрат 20M40 е разкрита едноредова каменна основа на стена с ориентация СЗ–ЮИ, дължина 4,20 м и ширина 0,60 м. На запад вероятно продължава под централния профил, а източният и край завършва с ъгъл запазен във височина от два реда (обр. 2). Постройката се развива в южна посока. Във вътрешността ѝ е регистриран пласт от некомпактни дребни парчета мазилка, под който не се открива подово ниво. Под него следва пласт от сиво-кафява пръст, проучен в дълбочина до 0,30 м, в който липсват археологически материали.

В западния сектор на обекта е започнато проучването на площ от 125 кв. м, което обхващаща кв. 20L39, 48, 49, 58 и 59 (обр. 1). В границите на квадрати 20L48-49/58-59 и 20M50, непосредствено под хумусния пласт, е регистриран тънък неравномерен слой от сива фина пръст, под който са открити останки от опожарена сграда (структура 18). Тя е нарушена от десет по-късни вкопавания с кръгла, елипсовидна или линейна форма (структури 19, 19а, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 29 и 30). В запълнителя им е регистрирана ниска концентрация на археологически материали, основно керамични фрагменти, отнасящи се също към късния халколит. Постройката е с ориентация северозапад–югоизток и установени на този етап размери 11,80 х 6,40 м (обр. 2). Засега са регистрирани западната и частично северната ѝ граница. Южната и източната периферия на сградата попадат в непроучената площ. В северната част на вътрешното пространство е изградена глинобитна платформа с височина 10–12 см, която следва ориентацията на постройката. Върху пода са открити *in situ* петнадесет цели и фрагментирани на място керамични съда, характерни за ранната фаза на късния халколит. В източната част на жилището е разкрито съоръжение с приблизително правоъгълна форма и размери 3,20 х 1,20 м. Ориентирано е североизток–югозапад. В северната му част са документирани две




*Обр. 3. Източен профил в кв. 20М 23, 32, 33 и 42 – къснохалколитни нива.*

*Fig. 3. Eastern cross-section in squares 20M 23, 32, 33 and 42 – Late Chalcolithic levels.*

успоредни стени, запазени във височина до 17 см, между които са открити фрагменти от два керамични съда.

При проучването на няколко от ямите, нарушаващи структура 18, се откриха керамични фрагменти от съдове украсени със щампована украса и широки врязани линии. Формално-типологическите и декоративните характеристики на керамичните фрагменти свидетелстват за наличието на по-ранно обитаване на терена, отнасящо се към средния халколит (култура Сава IV/Хаманджия IV) и вероятно края на ранния халколит (култура Сава III). Структури от тези етапи за сега не са регистрирани.

В кв. 20М 23, 32-33 и 42, непосредствено до източния профил, окончателно бе изчерпан културният пласт и документирана стратиграфската последователност в тази зона (обр. 3).

### Литература

**Лещаков и др. 2017:** П. Лещаков, М. Иванова, Й. Илиева, Г. Самичкова, Т. Димитров, Р. Комп, И. Петри. Археологически разкопки и геофизично проучване на къснохалколитен укрепен обект Аврен-Бобата, област Варна. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 99–102.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT AVREN-BOBATA CHALCOLITHIC FORTIFIED SITE, VARNA DISTRICT

*Petar Leshtakov, Maria Ivanova, Yordanka Ilieva, Galina Samichkova, Tanyo Dimitrov, Todor Dyakov, Violeta Stoitsova*

The excavations in the eastern sector continued in the area of the Late Chalcolithic stone fortification. A layer ca. 5 m wide, consisting of small and middle-size stones was revealed. The layer was accumulated in a period following the fortification wall's functioning.

The excavated area was extended to the central part of the site. Another burnt Late Chalcolithic building was excavated. The building was irregular rectangular in plan and NW–SE orientated. Several clay features and more than 15 ceramic vessels and tools were found there. One of the vessels contained 26 knucklebones, which were probably used in some rituals or gambling.

The foundation of a stone wall lying directly on the bedrock was unearthed to the northeast of this burnt building. It isre NW–SE orientated, 4.20 m long and 0.60 m wide. Its western part extends outside the excavated area and its eastern part ends with a well-preserved corner consisting of two stone rows. Neither floor nor any installations were found in it. It seems possible that the stone foundation was part of a structure from an earlier phase of the Late Chalcolithic.

The excavated pits cutting through the burnt building yielded unstratified artifacts dated back to the Early and Middle Chalcolithic.

# № 19. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СЕЛИЩНА МОГИЛА НУРИЮК В М. ЧАНАДЖИК, С. СУШИНА, ОБЛАСТ ШУМЕН

*Стефан Чохаджиев*

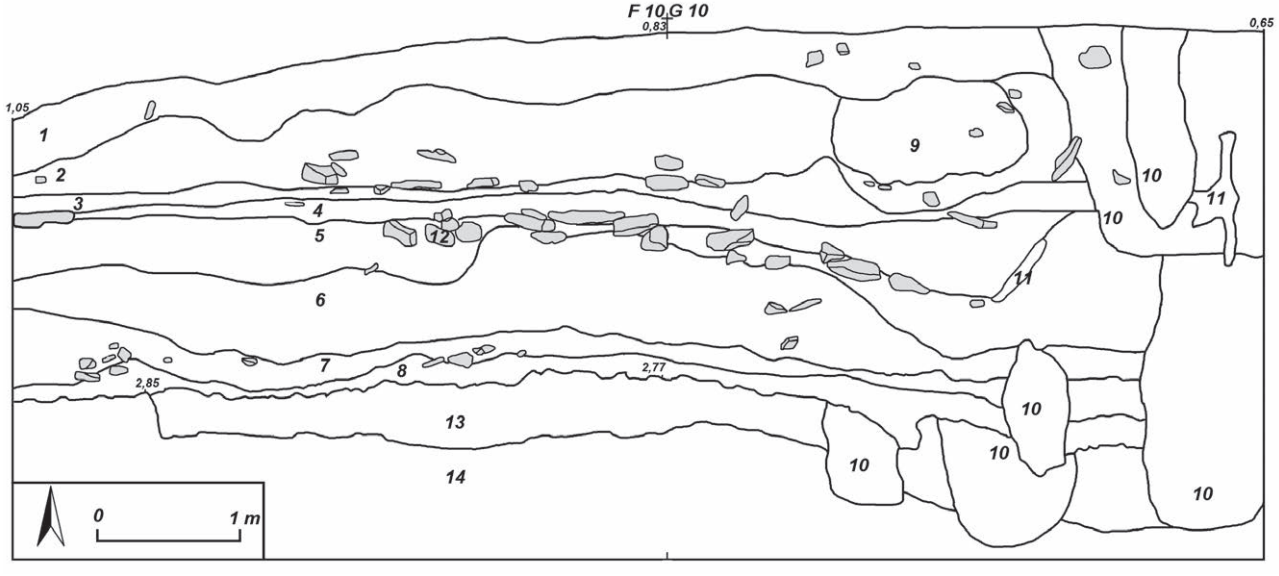
Проучванията се проведоха през месец август 2017 г. Финансирани са от МК и частни лица. Работихме със студенти от специалността Археология към ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“. Основната цел през този археологически сезон бе работа във вътрешността на могилата, за разлика от предишните сезони, когато усилията ни бяха насочени към проучване предимно на каменното отбранително съоръжение.

**Основните резултати са следните:**

Анализът на свързващото вещество в „полегналия“ зид, успореден на каменната стена, показа, че става въпрос за хоросан. Изследванията бяха направени в Института по минералогия и кристалография към БАН от доц. д-р Ирина Маринова и д-р Яна Цветанова. Трябва да се отбележи, че това свързващо вещество е използвано само при изграждането на успоредния на стената зид, и то само в неговата напълно хоризонтална (централната) част. Вероятно, този нов материал е бил твърде ценен и използването му е било ограничено.

Продължихме проучването в кв. J6, чиято цел бе да достигнем до стерилен пласт. Поради наложилите се разчиствания на няколко жилищни нива, маркирани от каменни и керамични струпвания, следи от глинобитни стени и др., не бе достигнато до стерилен пласт. Особено внимание заслужава проученото дюшеме от изтляла дървесина (дълб. 3,19–3,28 м). Гредите са сравнително широки – 0,15–0,20 м с ориентация изток–запад. На дълбочина 4,18 м, попаднахме на силно опожарени деструкции, чието проучване ще продължи през следващия археологически сезон.

Започнахме проучване в два нови квадрата – F7 и F8. Причината да започнем проучвания точно в тези два квадрата е „счупването“ на могилата в северна и южна посока. Интересното е, че тази




*Обр. 1. Северен стратиграфски профил в кв. F 10 – G 10. Къснохалколитен пласт: 1 – тъмно-кафяв пласт; 2 – светлокафяв пласт; 3 – сив пласт; 4 – оранжево-червен опожарен пласт; 5 – кафяво-жълт пласт; 6 – сив пласт с разнесени мазилки; 7 – сиво-кафяв пласт; 8 – сиво-жълт нивелиращ пласт; 9 – деструкции от пещ; 10 – вкопавания; 11 – биотурбация; 12 – камък; 13 – опожарени деструкции – обект 13; 14 – непроучен терен.*

*Fig. 1. The nortern stratigraphic cross-section in square F 10 – G 10. Late Chalcolithic layer: 1 – dark gray layer; 2 – light brown layer; 3 – gray layer; 4 – orange-red burnt layer; 5 – brown-yellow layer; 6 – gray layer with scaterred burnt daub; 7 – gray-brownish; 8 – gray-yellowish levelling layer; 9 – remains from oven; 10 – negative structures; 11 – rodent hole; 12 – burnt house debris – feature 13; 14 – unexcavated area.*

линия съвпада почти напълно с оста на бастиона и входа на каменното отбранително съоръжения. Възможно е „счупването“ да се дължи на лежаща в дълбочина структура от камък или силно опожарена сграда, които не позволяват естественото нивелиране на пластовете в тази част на могилата. През този сезон проучихме културния пласт до дълбочина 1,20 м, като преминахме през нива от каменни струпвания, керамични „килими“ и др.

Работихме в нов сондаж – № 8 – в квадрати K5-L5-L4, където установихме наличие на каменна стена и в северозападната част на могилата. На дълбочина 3,30– 4,48 м, достигнахме до масивно каменно струпване, явно част от каменното отбранително съоръжение, чието проучване ще продължи през 2018 г. В пласта над каменното струпване попаднахме на керамично съдче (III фаза на късния халколит), 3 керамични „сопла“, и колективна находка от четири кремъчни пластини с дължина 0,13–0,16 м, без ретуш. За съжаление, тазгодишното ниво на водата в язовира бе високо и не позволи проучването в дълбочина.

Продължихме проучването на опожареното жилище (обект 13) в южната част на могилата. Потвърди се със сигурност неговата двуетажност. Засега можем да го отнесем към началото на късния халколит. След премахването на нивелиращия по-горен пласт, бе достигнато до опожарените деструкции на жилището (обр. 2), а под тях – до повече от 40 силно фрагментирани и деформирани керамични съда (обр.3). В Лабораторията по археомагнетизъм и магнетизъм на околната среда към Национа-



*Обр. 2. Опожарено жилище – обект 13 – поглед отгоре.*

*Fig. 2. Burnt house debris – feature 13 – view from above.*



*Обр. 3. Керамични съдове от опожареното жилище – обект 13.*

*Fig. 3. Ceramic vessels from the burnt house – feature 13.*

лен институт по геофизика, геодезия и география при БАН, бяха направени и изследвания на няколко проби мазилки с различен цвят. Резултатите ми бяха предоставени от доц. д-р Мария Костадинова-Аврамова, за което ѝ благодаря. Анализът на пробите, показа вариране на температурата от 830$^0$ до 1070$^0$, отговарящи на различния цвят на мазилките – съответно от жълтеникав, през керемиден – до виолетов с остъкляване.

Всички керамични съдове лежат върху много добре загладена опожарена повърхност – подът на втория етаж. Най-дебелите фрагменти мазилки са с дебелина около 0,12–0,15 м. Всички носят отпечатъци от дебели колове с диаметър 0,10–0,15 м, като някои са цепени с височина – 4 см. Много от отпечатъците показват, че коловете са поставяни с кората, т.е. – не са белени. Оформени са два стратиграфски профила – северен (обр. 1) и източен, достигащи до нивото на деструкциите от опожареното жилище.

През този археологически сезон попаднахме на 729 находки – множество керамични съдове, две напълно запазени костени игли за коса, колективна находка от кремъчни макропластини, дъна на съдове с предписмени знаци, разнообразни накити от мрамор, *Spondylus* и кост, модели на сгради и мебели, антропоморфни фигурки, изключително рядко изображение на риба и др.

**REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF TELL NURIYUK, THE CHANADZHIK LOCALITY, THE VILLAGE OF SUSHINA, SHUMEN DISTRICT**

*Stefan Chohadzhiev*

**The archaeological excavations carried out in 2017 provided the following results:**

- The analysis of the binder in the "collapsed" wal, parallel to the stone wall, revealed that it was a mortar;

- The research in sq. J6 was aimed at reaching the virgin soil. Attention was paid to the wooden flroor at a depth of 3.19–3.28 m. The wooden beams are 0.15–0.20 m wide and are E–W orientated. Heavily burnt house *debris* which will be excavated in next season was documented at a depth of 4.15 m.

- The excavations in two new squares (F7 and F8) started. The deposits down to a depth of 1.20 m were excavated. They yielded levels of stone and pottery sherds concentrations.

- A stone wall situated in the northeastern part of the tell was unearthed in a new trench (No 8);

- The excavations of the burnt house (feature 13) continued. The evidence proved that it consisted of two floors. The removal of the levelling layer on top exposed the burnt *debris* of the house (fig. 2). The *debris* covered more than 40 heavily fragmented and deformed ceramic vessels (fig. 3).

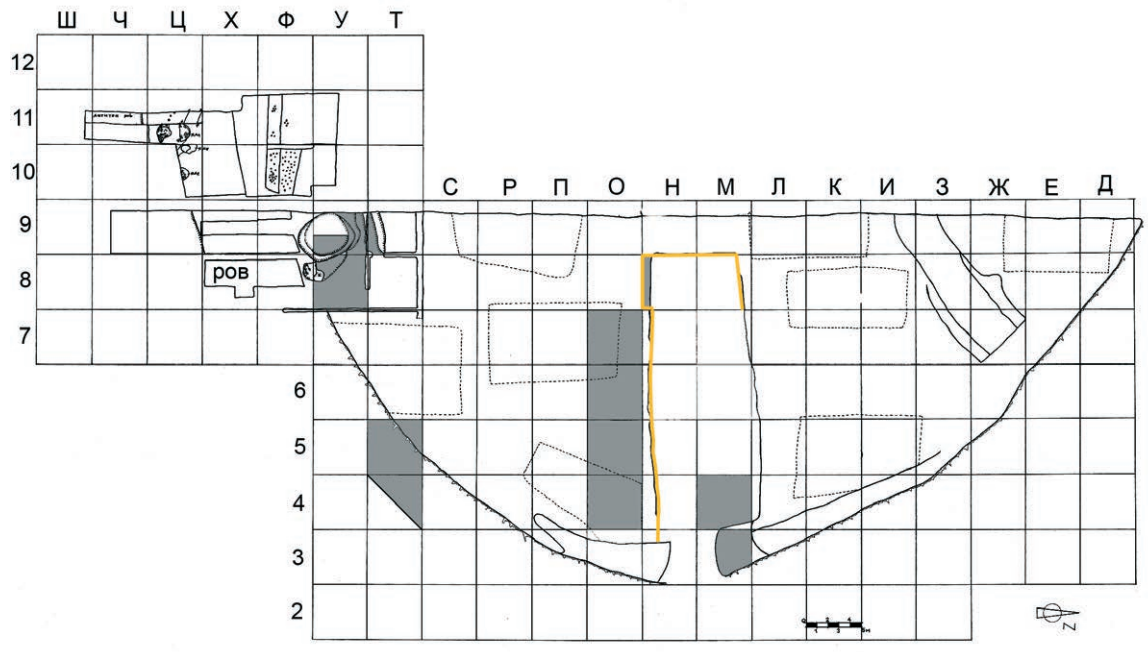
## № 20. СЕЛИЩНА МОГИЛА ЮНАЦИТЕ

*Явор Бояджиев, Камен Бояджиев, Валери Петров*

Работата бе съсредоточена в южната периферия и в централната част на проучваната площ на могилата (обр. 1).

В югоизточната част на периферията се проследи краят на застроената площ на халколитните селища. Непосредствено от южната ѝ страна се установи слой хомогенна глина, обгоряла без достъп на кислород. В нея се разкри хоризонтален участък с размери 2,10 х 2,00 м, наситен с речни чакъли. Възможно е това да е част от източния край на ерозиралата крепостна стена.

В кв. Т9, Т8 и У8 се навлезе покрай северния и източния край на дълбоката негативна структура, означена като „Голямото хлътване". Проученият пласт с дебелина около 0,30 м е сравнително еднороден, а характеристиките му отговарят на напластяванията в междужилищните пространства. В северната стена на „Голямото хлътване" се отне вертикален слой, натрупал се в резултат на намиване на останки от хоризонт ВІ, както и от намивки и ерозионна дейност по време на по-ранните етапи. Проучваният участък е ограничен от изток от североизточния край на падналата вертикално опожарена платформа, а от запад – от оставения профил по линията на сондажа под нивото на пречу-




*Обр. 1. Селищна могила Юнаците – общ план на проучвания участък.*
*В сиво са оцветени проучваните през 2017 г. квадрати.*

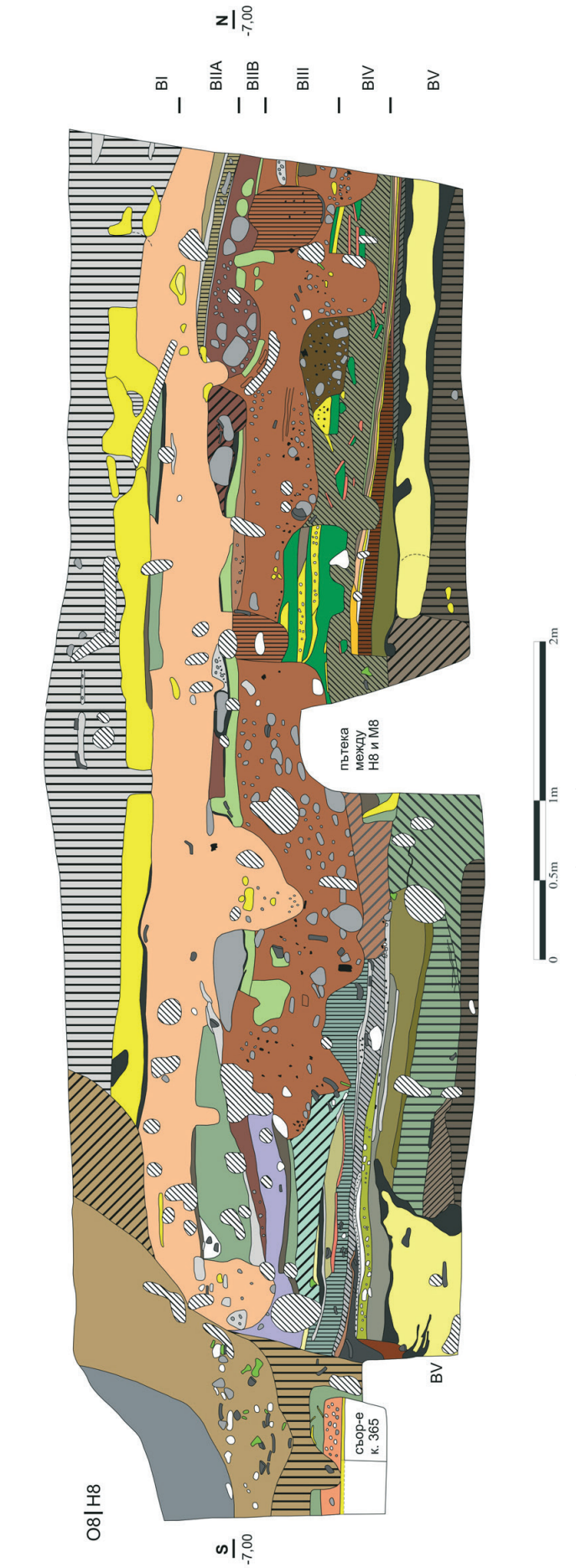
*Fig. 1. Tell Yunatsite – plan of the excavated area. The squares excavated in 2017 are marked in gray.*



*Обр. 2. Кв. М3-Л3, сграда BV- 1, хоризонт BV – пещ с врязана украса.*

*Fig. 2. Sq. M3-Л3, Building BV-1, level BV – oven with incised decoration.*

пената хоризонтално платформа. Достигна се до здрав терен, оформящ северната стена на „Голямото хлътване“. По цялата си проучена височина от 4 м тя е от еднороден пласт, характерен за междужилищните пространства. Ситуацията, както във вертикал, така и в хоризонтал дава основание да се предполага, че районът около „Голямото хлътване“ не е бил застрояван, а до него е имало свободен достъп от всички страни по времето на цялата халколитна епоха. „Насипният“ слой съдържа керамика и материали, които се свързват с хор. BI, като се увеличават в дълбочина – най-голямата им концентрация е около и под нивото на пречупената хоризонтална част на платформата. Открити са голям




*Обр. 3. Кв. M8-H8 – западен профил. Хоризонти BI-BV – халколит.*

*Fig. 3. Sq. M8-H8, western cross-section. Levels BI-BV – Chalcolithic.*

брой находки, почти всички обаче фрагментирани.

В сондажа на В. Миков се работи основно в кв. М/Л3 и М/Л4, където се проучиха останките на сграда BV-1 от хор. BV. Източната ѝ стена е маркирана от 0,30 м широка траншея с посока СИ–ЮЗ. Тя е фланкирана от две редици малки и плитки дупки от колове – 17 покрай западния ѝ край и 6 покрай източния (диаметър 5–7 см). Изглежда тънките колове са изпълнявали функцията на своеобразен кофраж на стената. В сградата е имало силен пожар, локализиран само в югоизточната част, където подовите обмазки бяха обгорени до черно. Подът е имал три етапа на преустройство, като горните два са пакети от по няколко обмазки. В кв. М4 върху пода лежат фрагментирани съдове, под които има струпване от горяло зърно. На 1,30 м от стената е имало пещ, от която е запазен североизточният ъгъл. Личат два етапа на обмазване, като по-късната обмазка е овъглена до черно. Част от източната стена е запазена на височина до 0,36 м. Първата стена е украсена с врязан орнамент, оформящ две успоредни ленти ъгловата спирала, запълнени с коси насечки (обр. 2). Пещта е нарушена от по-късни вкопавания от хоризонти BIV и BIII.

За да се изясни стратиграфията на напластяванията в тази част на могилата бяха изправени, почистени и документирани южният и западният профил на сондажа на В. Миков, както и северният профил на кв. М8 и профилът между квадрати М8 и Н8 (обр. 3). В южния профил на кв. Н8 личи рязко хлътване на нивото на хор. BII. В югозападния ъгъл на сондажа, на нивото на хор. BIII се разкри част от съоръжение от пречистена глина, като покрай разкритите му страни има дупки от малки колове – вероятно от конструкцията на купола му. В южния профил на кв. Н5, в основата на хор. BII, се откри колективна находка от 12 кремъчни пластини, произхождащи от СИ България.

В кв. О7, О6, Н7 и Н6 продължи разчистването на сграда BIII-1. Допроучиха се многобройните по-късни вкопавания от хоризонти BII и BI, които до голяма степен са я нарушили. Отстраниха се деструкциите от стените и покрива ѝ, като се достигна до подовото ниво. Върху него личат останки от различни съоръжения.

В кв. О4, О5 и О6 продължи проуч-

ването на сграда BII-21b от хоризонт BII. Тя е дълга 10 м и широка над 6 м, като в южна посока продължава в квадрати П4-П6, проучени до нивото на хор. BI. Северната ѝ част е унищожена от големи вкопавания от хор. BI. Източната ѝ стена е била с колово-плетена конструкция, като коловете са били поставени в ~ 0,30 м широка траншея, дълбока около 0,20 м. Ориентирана е ССИ–ЮЮЗ. Подът на сградата е обмазван многократно с пречистена глина, като личат 10–12 слоя с обща дебелина 0,08–0,10 м. В източната част на сградата е имало поне две помещения, разделени от ~ 0,12 м широка стена, перпендикулярна на източната стена. В северното помещение се намират голям брой фрагментирани съдове, лежащи един до друг. Около и в тях е разсипано овъглено зърно – пшеница, леща, ечемик, ръж, както и семки от грозде.[1] Подът на южното помещение е с 5–6 см по-високо от това на северното. До разделителната стена е допрян 0,15 м висок подиум, южната стена на който е оцветена с червена боя. Той е бил преустроен, като е разширен с 0,30 м в южна посока. И новата стеничка е била оцветена в червено. Изглежда вторият подиум е свързан с общо преустройство на сградата, при което източната ѝ стена е изместена с 0,40 м в западна посока, като конструкцията ѝ е аналогична с по-ранната – траншея със забити в нея колове. В централната част на сградата също личат различни съоръжения. В деструкциите на сградата, сред струпване от овъглени жълъди, се откри кръгъл златен антропоморфен амулет.

От източната страна на източната стена на сграда BII-21 се разкри човешки череп на млад индивид, както и човешки таз.

Откритите многобройни находки – керамични съдове, антропоморфни, зооморфни и орнитоморфни фигурки, модели на масички и столове, инструменти от кост, глина, камък и мед, украшения от средиземноморските раковини *Spondylus* и *Dentalium*, свидетелстват за изключително високото ниво на материалната и духовна култура на халколитното население в този район и за търговските му връзки както с Егейското крайбрежие, така и със Североизточна България.

**TELL YUNATSITE**

*Yavor Boyadzhiev, Kamen Boyadzhiev, Valeri Petrov*

Remains of Building BV-1 from level BV were excavated in the trench made by V. Mikov in the 20th century. The floor of the building was renovated three times. Part of an oven was revealed. Its walls were decorated with two incised bands forming an angular spiral.

The excavation of Building BII-21b from level BII extended in sq. O4, O5 and O6. The building is 10 m long and at least 6 m wide. The floor was replastered many times. There were at least two rooms separated by a wall 0.12 m thick in the eastern part of the building. They were abutted by a platform with a red-painted wall. A round golden amulet was found in the building debris.

The excavation of the big negative feature next to the fortification wall continued and its original northern wall was reached. The feature is 4 m deep sofar and the deposits are typical for the spaces between buildings. The evidence in sq. T9, T8 and У8 provides ground to suggest that during the entire Chalcolithic occupation there was access to the big negative feature and the area around it was not built up.

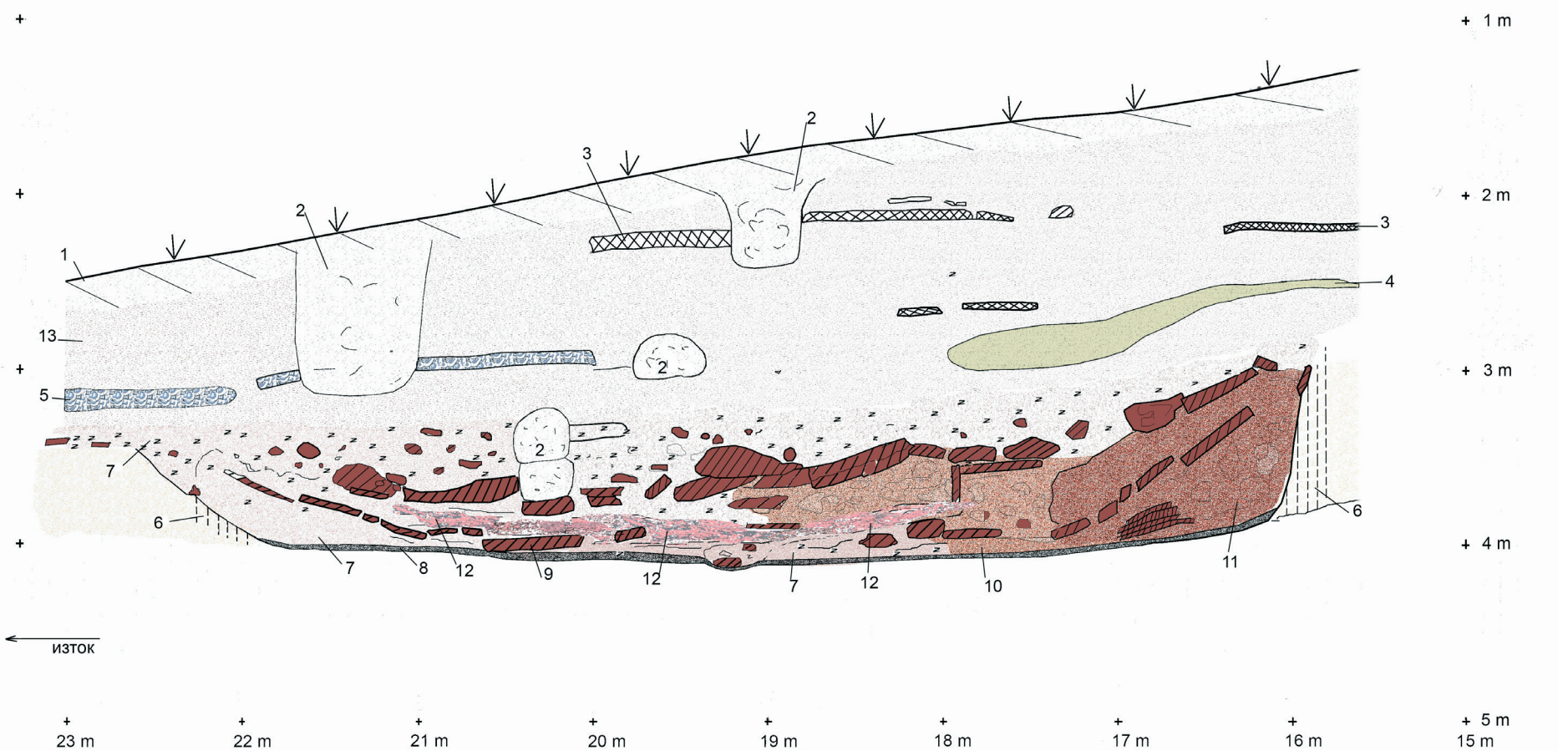
## № 21. КОЗАРЕВА МОГИЛА – СЕЛИЩНА МОГИЛА И НЕКРОПОЛ

*Петя Георгиева, Веселин Данов, Виктория Русева, Мария Гюрова, Станимир Първанов, Радослав Рачев*

Обектът се намира в землището на гр. Каблешково, Поморийско. През 2017 г. бяха проучвани структури от късния енеолит на селищната могила и в нивите северно от нея.

**Селищна могила**. Продължи проучването на разкритата през 2016 г., в североизточната част на могилата, сграда 4 от първи горял късноенеолитен хоризонт. Тя е частично вкопана на дълбочи-

[1] Палеоботаничните изследвания са извършени от доц. д-р Ц. Попова.




*Обр. 1. Козарева могила, част от централния профил, с разрез на сграда 4 от първи горял къснохалколитен хоризонт. 1) пласт с чим, непосредствено под съвременната повърхност, съдържащ и съвременни материали; 2) яма; 3) огнище от РБЕ; 4) глинест пласт (РБЕ); 5) трамбована глина; 6) пласт от светложълта глина, насипана при строежа на сградата; 7) дребни парчета горели деструкции от глинени стени; 8) сиво-черен пласт на пода на вкопаната част на сградата; 9) фрагмент от деструкции от горели глинени стени със запазено лице; 10) много плътен пласт от горели деструкции; 11) горели до стопяване деструкции; 12) ивици от вар и фин пясък от горели деструкции; 13) сиво-кафяв пласт с много нарушения и материали от елинистическата епоха, РБЕ и енеолита (чертеж П. Георгиева).*

*Fig. 1. Kozareva Mogila. Part of the central cross-section including a cross-section of Building 4 from the 1st burnt Late Chalcolithic occupation level: 1) a turf layer immediately under the modern surface containing modern artifacts as well; 2) pit; 3) EBA hearth; 4) a clayey layer (EBA); 5) compact clay; 6) a layer of light yellow clay accumulated during the building construction; 7) small pieces of burned debris from the clay walls; 8) gray-black layer on the floor of the lower part of the building cut into the ground; 9) a fragment of the burnt wall debris with a preserved face; 10) a very compact layer of burned debris; 11) heavily burned debris; 12) layers of lime and fine sand from burned debris; 13) a gray-brown layer with many intrusions and artifacts from the Hellenistic period, EBA and the Chalcolithic (drawing by P. Georgieva).*



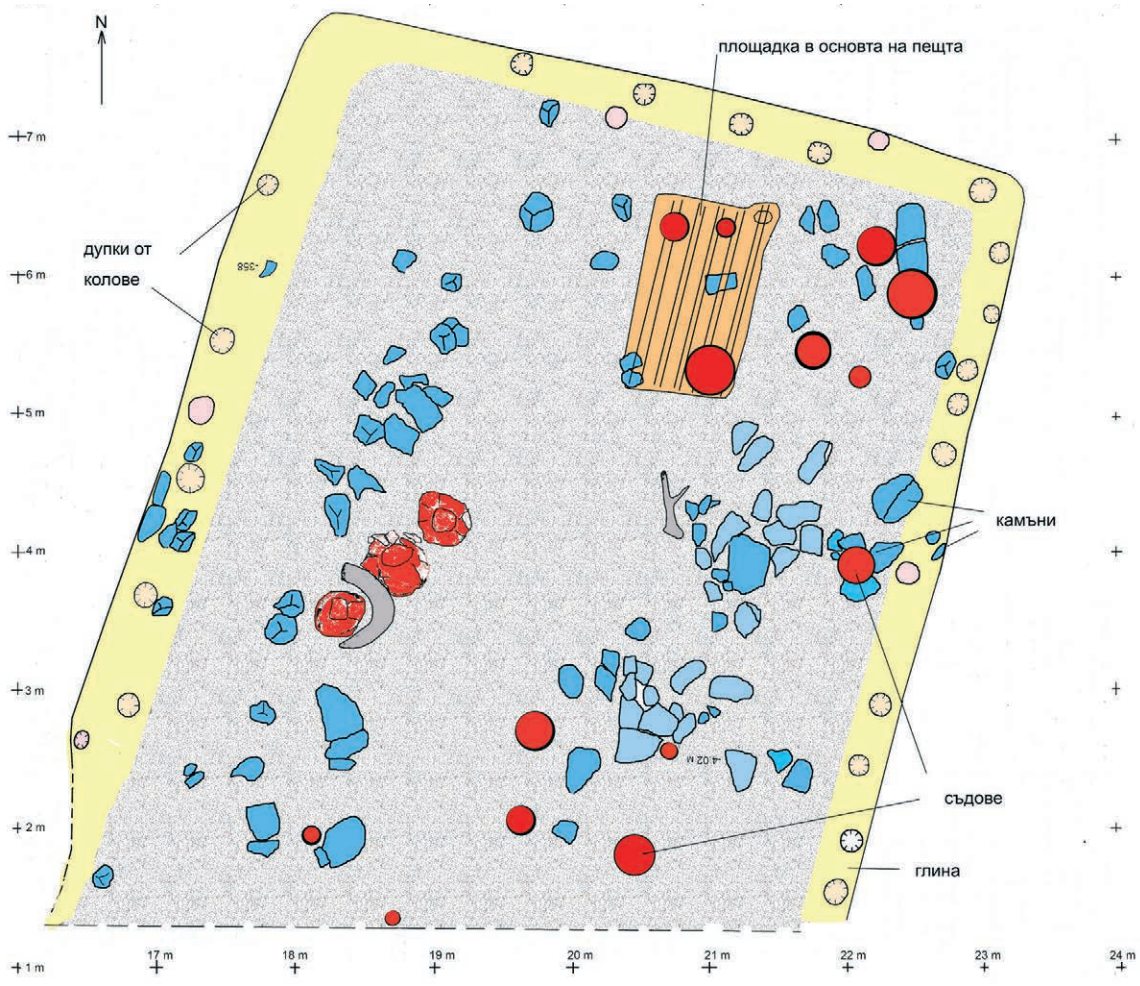
*Обр. 2. Козарева могила, съдове в североизточния ъгъл на сграда 4 от първи късноенеолитен горял хоризонт (снимка П. Георгиева).*

*Fig. 2. Kozareva Mogila. Ceramic vessels in the northeast corner of Building 4 from, the 1st burnt Late Chalcolithic occupation level (photo by P. Georgieva).*

на 0,55–0,60 м от тогавашния терен/ходово ниво (обр. 1). Също както при досега проучените сгради, планът е приблизително правоъгълен. Вкопаването е направено в негорели строителни хоризонти. Тъй като тази основа е твърде нестабилна, по периферията на вкопаването е насипана значително количество глинеста пръст. В нея, по дължината на стените, са набити носещите колове. На места те са били допълнително укрепени с едри и дребни камъни. При разрушаването на сградата част от камъните са останали на място, други са нападали вътре. Подът на вкопаната част бе покрит със сиво-черен до черен пласт, образувал се при пожара. Частично покрити от него, на пода бяха намерени двадесетина цели и фрагментирани съдове с различни размери (обр. 2 и 3). На същото ниво бяха намерени и два големи рога, единият от елен, а другият от тур или бивол. Над тъмния пласт има фини пластове от дребни парченца от горели глинени деструкции, повечето натрошени до пясък, примесени с бял прах (вар, получила се от някои от камъните при пожара). Те са на тънки успоредни ивички с лилаво, розово, червено и бяло оцветяване. Получили са се при запълването на кухините в опожарената сграда от намиването на най-надробената част от деструкциите при дъжд. Този пласт не се открива в участъка на пещта и в югозападната част на проучения участък от сградата, където е имало някакво голямо керамично съоръжение. Там пожарът е достигал много висока температура, при която в отделни участъци глината е кипяла.

Над вкопаването сградата е имала втори етаж, чийто под е бил покрит с дебел пласт глина, примесена с плява. Горелите деструкции от този под, натрошени на едри и дребни парчета, покриват сградата по цялата ѝ площ (обр. 1). Те са с лек наклон отвън навътре, като само на мястото на пещта се издигат леко нагоре. Сред тях и върху тях бяха открити доста съдове. Интересна находка е един комплект инструменти за керамика – две ребра със следи от работа и обли гладки камъни.

В северната част на сградата е пещта. Тя преминава през двата етажа. В най-горната част на деструкциите ѝ лежат фрагменти от сравнително добре запазено огнище. То е направено от плътна глина без органични примеси. Повечето фрагменти са с лицевата част нагоре, но има и обърнати надолу и наклонени. Доколкото може да се съди по деструкциите под него, то е лежало над куха конструкция с пирамидална или паралелепипедна форма. Стените ѝ са дебели двадесетина сантиметра и са изграждани на пластове. Вътре в тях се откриват ясни следи от кофраж от гредички с правоъгълно напречно сечение. Част от деструкциите на тази конструкция бяха намерени на пода




*Обр. 3. Козарева могила, вкопаната част на сграда 4, първи късноенеолитен горял хоризонт (чертеж: П. Георгиева).*

*Fig. 3. Kozareva Mogila, part of Building 4 cut into the ground, the 1st Late Chalcolithic occupation level destroyed by fire (drawing by P. Georgieva).*

на втория етаж. Деструкциите от долния вкопан етаж са много натрошени. В основата има обмазани с глина площадки.

**Сондаж до извора**. На 175 м С–СИ от могилата бе направен сондаж с площ 53 кв. м, разположен в най-високата част на естествено възвишение. Непосредствено източно от избраното място сега извира малка рекичка, която минава източно от могилата. Избраният участък е извън района, по повърхността на който системно се открива съществено количество керамика и други находки. Целта беше да се види от какъв вид структури са находките, извадени при оран през 2016 г. – кремъчна пластина и няколко фрагмента от малко съдче. Установи се, че под пласта орница (дебел около 0,30 м) следва пласт сиво-кафява, сбита пръст (с дебелина от 0,10 м до 0,20/0,25 м). Този пласт е по-тънък в северната и северозападната (по-високата) част на сондажа, където стерилното ниво се достига на около 0,40 м от съвременната повърхност, и по-дебел в южната – 0,55/0,60 м. Това е създало предпоставки за разрушаване на културния пласт. Запазени са само вкопаванията. Бяха засечени перифериите на две вкопавания. Възможно е по-голямото от тях (максимална засечена широчина 5 м) да е основа на частично вкопана сграда. В запълнителя се откриват керамични фрагменти, отделни животински кости и кремъчни артефакти, включително дебитаж. Всички находки са от късния енеолит.

**Некропол.** Бе заложен сондаж в пространството западно от сондажа от 2016 г., за да се допроучи яма 2. Бяха изцяло или частично проучени 4 вкопавания (ями с номера 2, 3, 4 и 5) и два гроба (№№ 47 и 48).

Изцяло проучена е една яма (№ 2), а други три – частично (№ 3а,б; № 4 и № 5). Последните продължават извън сондажа. Интерес представлява яма № 2. Тя има близко до кръг хоризонтално

сечение и диаметър при нивото на засичане 2,20 м. Разширява се леко в дълбочина. Дъното е равно. В горното ниво на запълнителя са открити множество фрагменти от съдове-хранилища и отделни парчета от паници. Те лежат в пласт, наситен с отухлени глинени деструкции. При някои от по-големите парчета има следи от колова конструкция. В СЗ част на сондажа е разкрит комплекс от поне две, частично застъпващи се ями – № 3а и 3б (обр. 3). В запълнителя им са открити керамични фрагменти от съдове, въгленчета, парчета от димарници, отделни животински кости, фрагмент от глинена лъжица. Аналогични са находките от ямите, проучени през предходните сезони. Приемаме ги като свързани с погребалните обреди.

При проучването на гробовете не бяха различени очертания на гробни ями. Двата скелета бяха открити непосредствено един до друг. И двата са на мъже на възраст 20–25 год., погребани в позиция свит надясно. Единият е ориентиран в посока север (главата) — юг, с отклонение на североизток, а вторият, в посока запад (главата) — изток. И при двата няма гробен инвентар. Невъзможността да се установи гробна яма и при двата скелета не позволява категоричното им определяне като двоен гроб или два разновременни гроба. Лежат на приблизително еднаква дълбочина (0.60 м от съвременната повърхност), но са с различна ориентация. Последното дава основание да предполагаме, че са два отделни разновременни гроба.

**KOZAREVA MOGILA: A TELL AND A CEMETERY**

*Petya Georgieva, Vesselin Danov, Victoria Russeva, Maria Gurova, Stanimir Parvanov, Radoslav Rachev*

The site is located near the town of Kableshkovo, Pomorie municipality. Late Chalcolithic structures at the tell as well as in the plough area to the north of it were excavated in 2017. Part of a burnt house partially cut into the ground (figs. 1, 2) was excavated at the tell. The foundations of the house were strengthened by certain amount of clay heaped along the walls of the part cut into the ground. The wooden posts supporting the roof were stuck into the clay piled along the walls. The building had an upper level whose floor was plastered by a thick layer of clay. There was an oven next to the northern wall of the building and its cupola was part of the construction of both house floors.

Three excavated pits yielded pottery sherds, fragmented fumigators and burnt lumps of clay. Two burials were unearthed in the cemetery area as well.

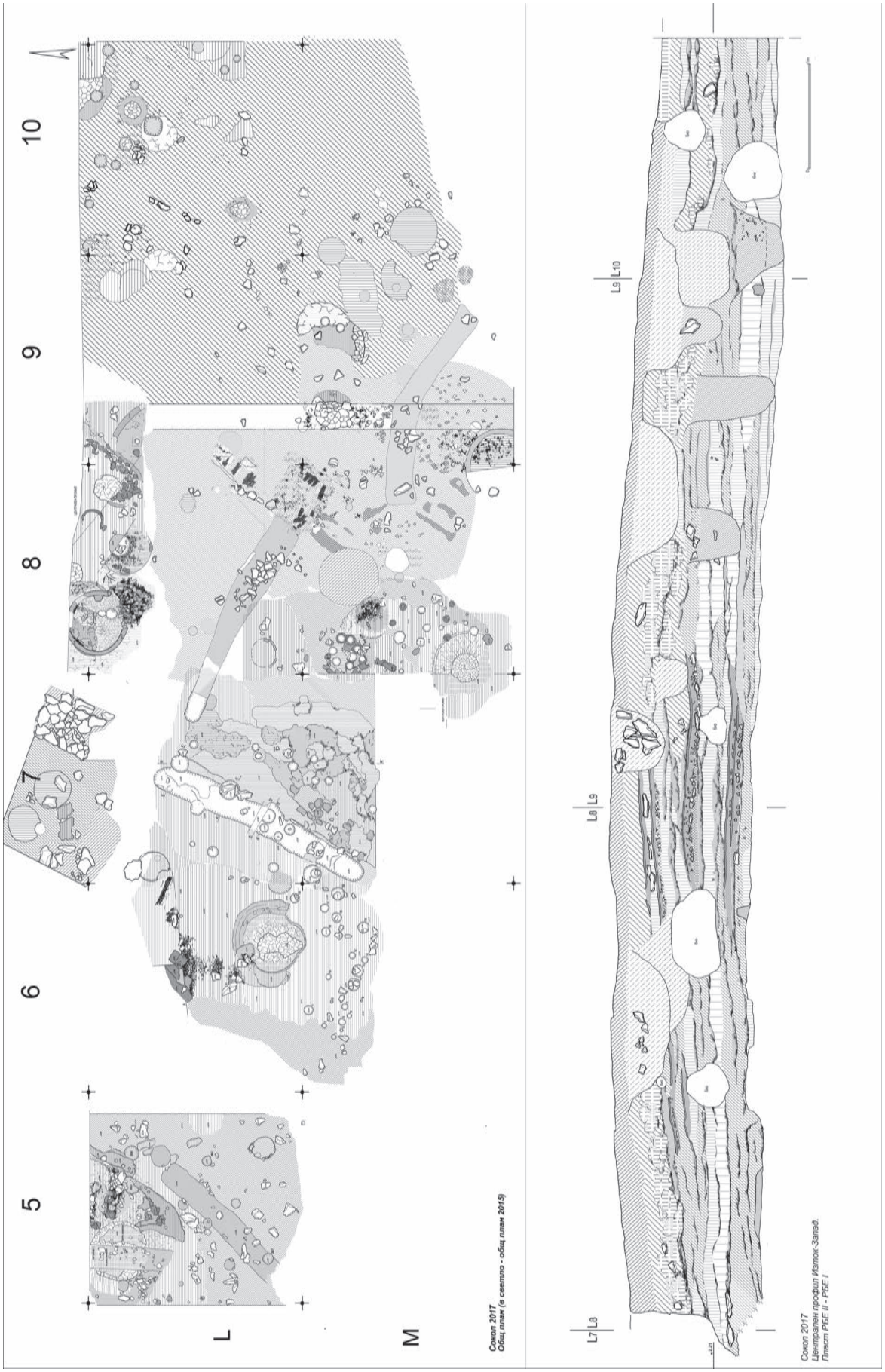
# № 22. СЕЛИЩНА МОГИЛА ОТ РАННАТА БРОНЗОВА ЕПОХА И ХАЛКОЛИТА ХИМИТЛИЯТА КРАЙ С. СОКОЛ

*Ваня Петрова, Деница Илиева, Надежда Тодорова, Цветана Попова, Ханна Христова*

Обектът се проучва за пореден сезон в рамките на лятна практика на студенти от специалност Археология към СУ. Археоботаническите изследвания са осъществени от Ханна Христова (СУ) и доц. д-р Цветана Попова (НАИМ–БАН). Научен консултант на проучванията е проф. д-р Красимир Лещаков (СУ).

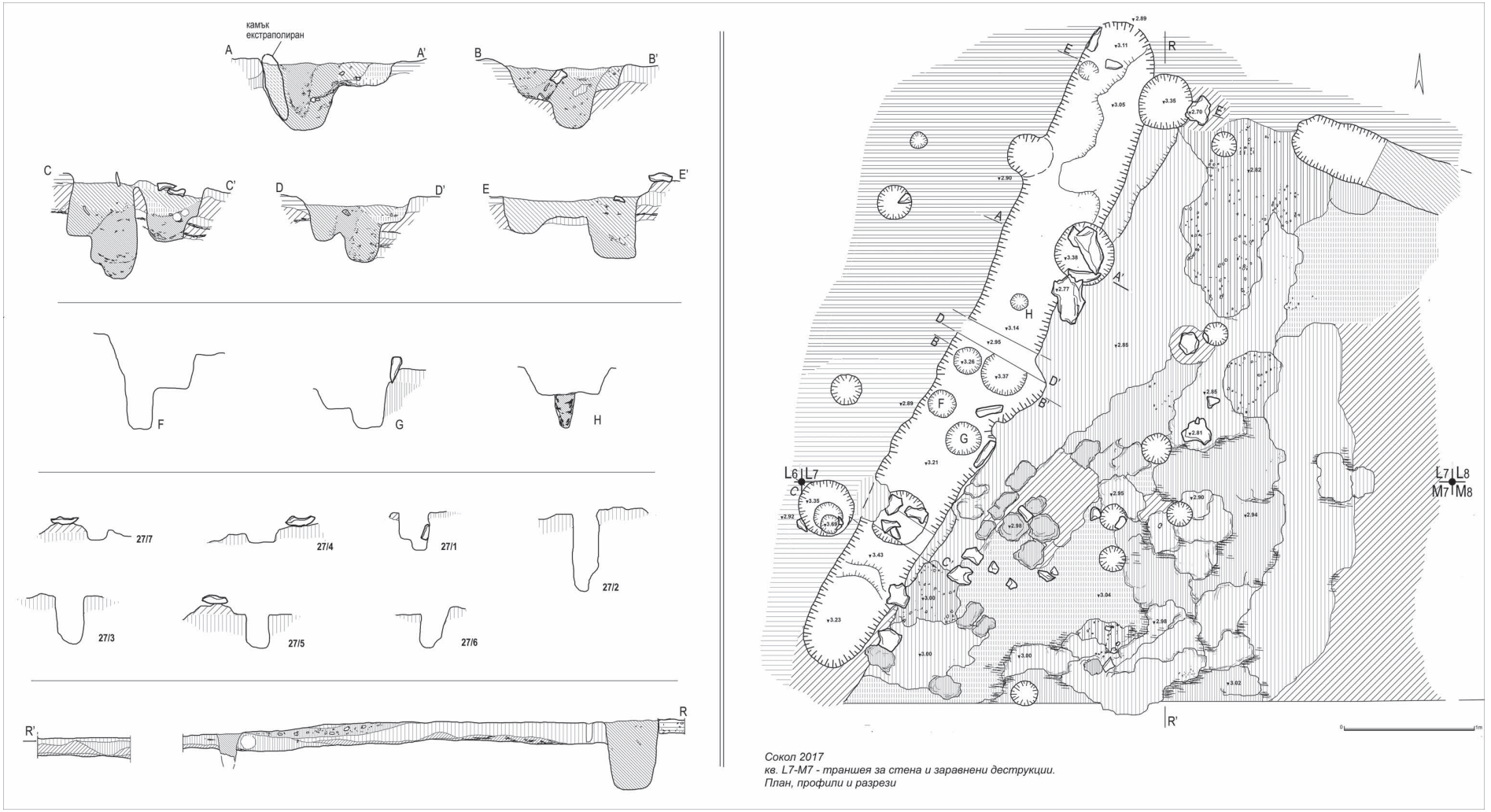
Разкопките бяха ограничени в проучване на пласта от РБЕ върху площ от ок. 250 кв. м в в кв. L5-L9, M5-M9. Основната цел на разкопките бе проучване и документиране на останките от съоръжения и комплекси в западната част на отворената площ и при централния профил, изравняване с нивото, достигнато в централната и източната част и корелация на нивата със стратиграфските данни от централния профил (обр. 1).

Съоръжения в кв. L5. Продължи проучването на огнище 1 и свързаните с него деструкции от съоръжения и фрагментирани съдове. Съоръжението има кръгла форма с диаметър 1,30 м, равна горна част и плавно скосяваща се периферия, издигнато е на ок. 0,10 м над пода. Източно от замазката е разкрито долното ниво от керамичното струпване, отново с горели и деформирани съдове. На изток ситуацията е ограничена от глинобитна стена със запазено на места вътрешно лице, ориентирана




*Обр. 1. Селищна могила Сокол – общ план на проучваната площ и разкритите структури. Централен профил изток–запад, пласт РБЕ.*

*Fig. 1. Tell Sokol – plan of the excavated area and the documented features. Main East– West cross-section, EBA cultural layer.*




*Обр. 2. Траншея за стена с дупки за дървени стълбове и заравнени деструкции в кв. L7-M6-M7. План и разрези.*

*Fig. 2. Foundation trench with post-holes and levelled debris layer in sq. L7-M6-M7. Plan and cross-sections.*



*Обр. 3. Съоръжение с подковообразна форма и стени с релефна украса, кв. L8.*

*Fig. 3. Horseshoe-shaped feature with plastic decoration on the walls, sq. L8.*

СИ–ЮЗ, по протежението на която са регистрирани дупки от колчета с диаметър до 0,10 м. Резултатите от проучването дават основание да предположим наличието на постройка с масивна конструкция, по-голямата част от която остава в непроучената площ северно и западно от квадрата.

Съоръжения в кв. L6-7/M6-7. Продължи проучването на огнище 4b и свързаното с него опалено подово ниво, върху което е документирано компактно струпване от опожарени и деформирани керамични съдове. Проследено е подовото ниво, конструктивно свързано със стената на термичното съоръжение. По форма, размери и конструкция то е сходно с описаното съоръжение в кв. L5. Аналогичен характер има и струпването от вторично горели фрагментирани съдове (без изключение – големи съдове хранилища). Все още категорична интерпретация на описаните ситуации не може да бъде предложена, но и в двата случая инцидентът на опожаряване има ограничен обхват, както и маркира последния етап от функционирането на термичните съоръжения.

В кв. L7-M6-M7 е проучена траншея за стена, ориентирана СИ–ЮЗ с установена за момента дължина 5,50 м и ширина в горната част до 0,60 м. Траншеята е с U-образно сечение и дълбочина вариращa от 0,20 до 0,40 м (обр. 2). По нейното трасе и по периферията ѝ са проучени дупки за стълбове с размери, достигащи до 0,60 м дълбочина и диаметър до 0,45 м, някои укрепени с вертикално забити камъни. Серия дупки от колове/стълбове са разкрити и в северната част на кв. M6, оформящи най-общо прав ъгъл с траншеята. Дупките имат различна дълбочина и диаметър, което подсказва тяхната разновременност, но серия дупки се отличават със значителни размери – диаметър около 0,25–0,30 м и дълбочина вариращa от 0,50 до 0,80 м, което подсказва тяхната синхронност и възможната им асоциация с комплекса съоръжения в кв. L6. При тях също се среща укрепване с камъни и стъпаловидно стесняване към дъното. Предстои да се изясни връзката между траншеята и дупките за стълбове с комплекса съоръжения в кв. L6-M6. Масивните дървени стълбове вероятно са свързани с укрепване на кирпичените стени и най-вече с носеща функция на покривната конструкция.

Съоръжения в кв. M8. В западната част на кв. M8 е частично проучено термично съоръжение и свързаното с него измазано и слабо опалено подово ниво. По форма и размери съоръжението е сходно с това, документирано в кв. L6.

Съоръжения в кв. L8-L9. През 2017 г. нивото в северната част на кв. L8-L9 е подравнено с това в проучваната площ южно от централния профил (до нивото на IV хоризонт от установената до момента стратиграфия на раннобронзовия пласт). Това прави възможна корелацията на разкритите съоръжения със стратиграфските данни от профила. В СЗ част на кв. L8 е разкрито градено на място

съоръжение с кръгла форма и диаметър 1,50 м с обмазани стени, запазени на височина до 0,14 м. Съоръжението е отворено на ЮИ като ширината на отвора е около 0,70 м. Подът е измазан със светла глина, с много слаби следи от опалване и зле запазен. Покрай северната стена върху пода са документирани малки концентрации от овъглени зърна (житни). Във вътрешността му и пред отвора са разкрити нападалите стени, част от тях украсени с релефна лента с ямички (обр. 3). Украсата е ограничена около отвора на съоръжението. Формално то напомня подковообразните огнища, характерни за РБЕ в широк географски ареал. Аналогична пластична украса е спомената като единичен пример от Езеро, свързан с рядко срещания тип огнище „с перваз" на обекта (Георгиев и кол. 1979, 105). В същото време, липсата на добре измазан и опален под, както и наличието на овъглени зърна поставя под въпрос интерпретацията на съоръжението като огнище.

Керамика и малки находки. Керамичният репертоар е доминиран от амфоровидни съдове с цилиндрична шия и извито навън устие и гърнета с релефна лента и/или с дупчици под устието. Сред пофината керамика датираща стойност имат паници със завит ъб на устието, кани с мек плавен профил и леко скосено устие. Най-близките паралели могат да се видят в долните строителни нива на Езеро (етап Езеро А) и синхронните им в Дядово, Караново и др. от РБЕ 1 в района. Сред малобройните находки интерес представлява кремъчен връх за стрела, намерен сред фрагментите от съдове до огнището в кв. L5.

При археоботаничните проучвания е установено присъствието на четири вида пшеници, (еднозърнеста, двузърнеста, мека и сбита), както и на ечемик, ръж, леща *и* грах. Житните смеси се откриват в различни количества и състав, като във всички изследвани проби доминиращо присъствие има еднозърнестата пшеница. Особен интерес представлява общото количество на лещата във всички проби. Пробите около термични съоръжения и съдове съдържат и овъглени останки от хляб или каша. Дупките от стълбове съдържат овъглена дървесина най-вече от дъб, по-рядко от бряст. Установени са и останки от елша, габър и ясен.

Проучванията през 2017 г. предоставят данни за наличието на постройки с масивна конструкция и сравнително добре запазени подови нива, концентрирани в западната част на проучваната площ от могилата, с датировка в края на РБЕ 1 (етап Езеро А). Все още предстои да бъде изяснена тяхната функция – стопанска или жилищна.

## Литература

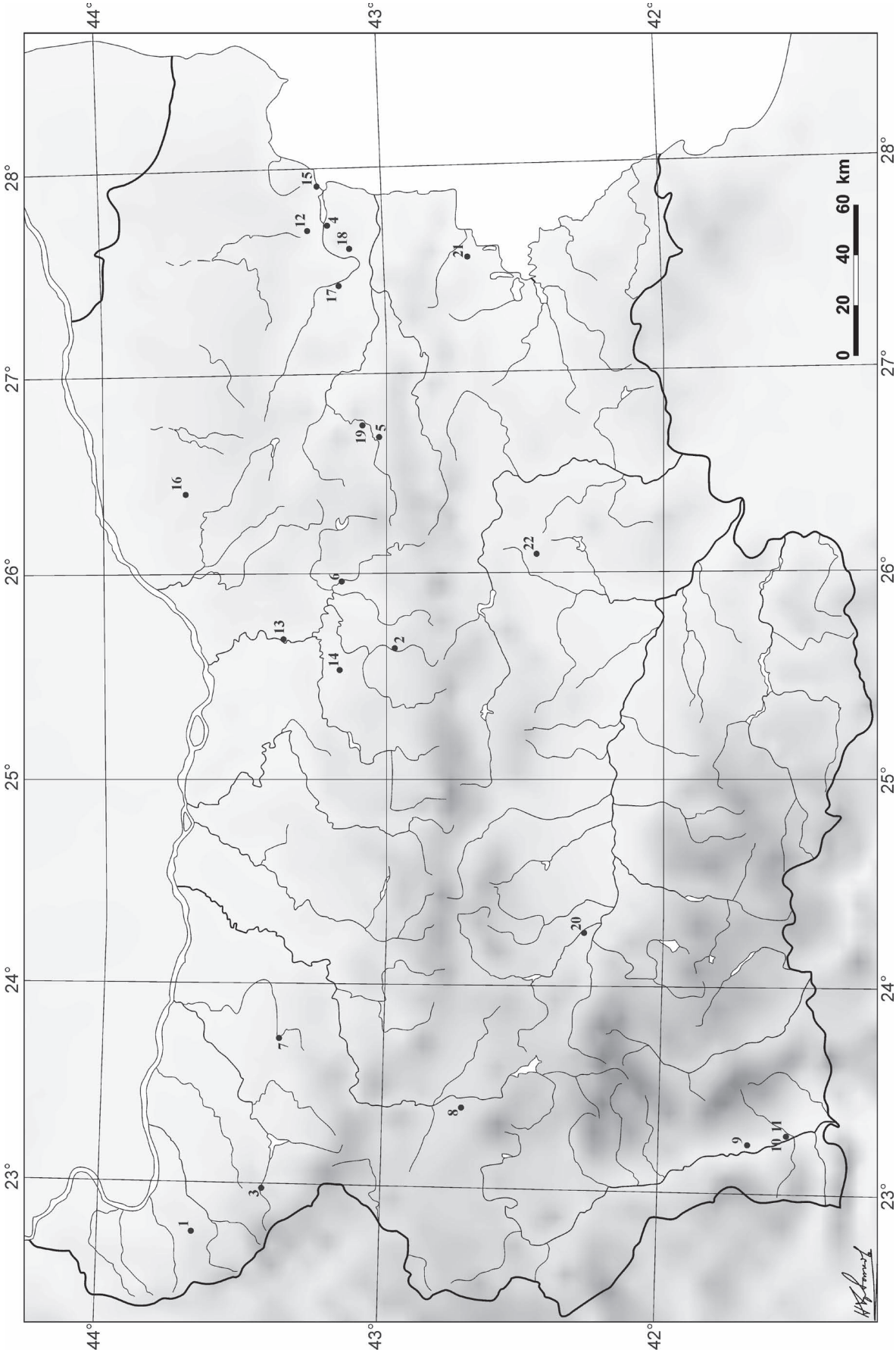
**Георгиев и кол. 1979:** Г. Ил. Георгиев, Н. Я. Мерперт, Р. В. Катинчаров, Д. Г. Димитров, Езеро. Ранно-бронзовото селище. София.

## EARLY BRONZE AGE AND CHALCOLITHIC TELL HIMITLIYATA NEAR THE VILLAGE OF SOKOL

*Vanya Petrova, Denitsa Illieva, Nadezhda Todorova, Tsvetana Popova, Hanna Hristova*

The excavations were focused on the EBA layer in the western and central part of the investigated area of the tell (fig. 1). Parts of two buildings were unearthed in squares L5 and L6, the latter most probably associated with a foundation trench and a row of post-holes (fig. 2).

A horseshoe-shaped feature with plastered and slightly fired floor and plastic decoration around the opening was unearthed in sq. L8 (fig. 3).




*Карта 1. Раздел I. Проучвани обекти*
*Map 1. Section I. Investigated sites*

# II. ТРАКИЙСКА АРХЕОЛОГИЯ

# БРОНЗОВА ЕПОХА

## № 1. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ ОТ БРОНЗОВАТА ЕПОХА В М. ПОПСКА МОГИЛА, ОБЩИНА ДОЛНИ ДЪБНИК

*Георги Иванов, Габриела Джурковска*

За шеста поредна година бяха проведени редовните археологически разкопки на селището от бронзовата епоха, като за трета поредна година финансирането бе осигурено от Министерство на културата (Иванов и др. 2017). Научен консултант на проучванията е С. Александров, кремъчните артефакти са обработени от М. Гюрова, а животинските кости от П. Зидаров.

**Работен процес**

Разкопките започнаха през септември след прибирането на реколтата. Поради спецификата на проучване, по време на разкопките трябваше да преценим каква площ можем да си позволим да разкрием, поради което започнахме и завършихме изцяло 4 сондажа с обща площ 94 м$^2$ в централната част. Един сондаж с размери 10×1 м заложихме на южната тераса, където се надявахме да открием мястото, от което произхождат керамичните стълбчета, открити през 2014 г., но без успех (обр. 1).

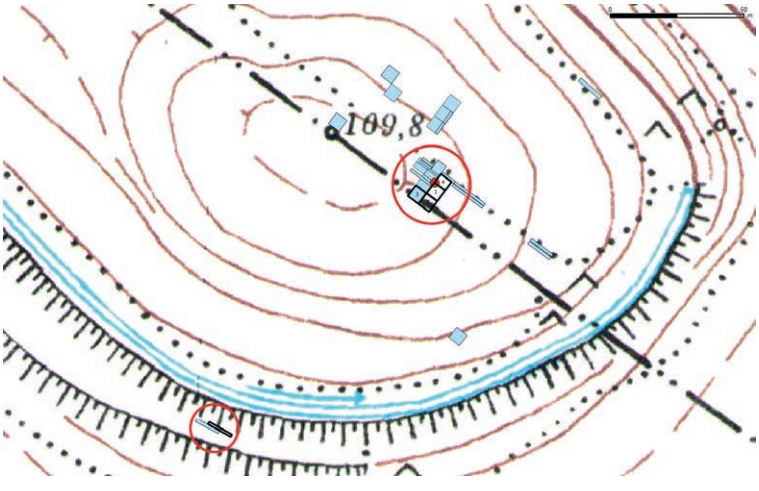
В най-отдалечените ъгли на участъка с изчерпан културен пласт, на дълбочина 60 см от повърхността, бяха вкопани и бетонирани маркери. Те стават част от подземна план-квадратната мрежа, защитена от разместване или унищожение.

В края на разкопките всички сондажи бяха зарити.

**Късен етап (КБЕ). Огнища/съоръжения**

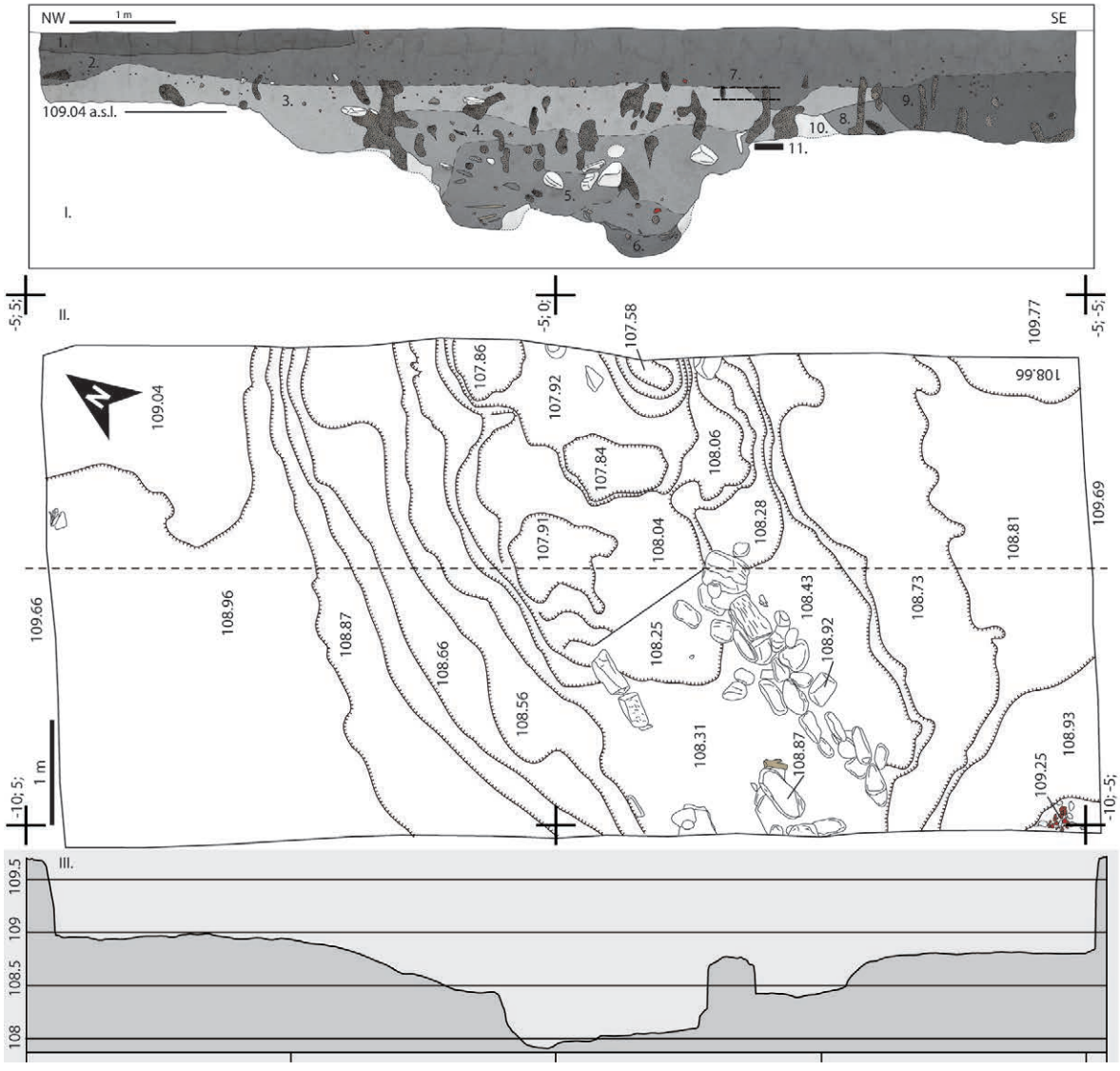
От късния етап бяха проучени две нови структури. Първата е огнище, което частично попада в сондаж 2 (обр. 2.II). Разкри се на около 0,40–0,45 м от повърхността, поради което е сравнително добре запазено. То е типично за периода – с подложка от неголеми плоски речни камъни, обмазани отгоре с пласт глина. Към огнището и към горния пласт (на дълбочина до 0,45 м) принадлежат малко диагностични материали от по-късния етап на обитаване.

Освен огнището, в съседен сондаж разкрихме разрушено съоръжение от изпечена глина. Останките му се откриваха на дълбочина от 35 до 75 см. Изглежда е било изградено във вкопаване. Около него се откриваха и камъни, но различни от използваните като подложка на огнищата. Може да е използвано като хранилище, защото откриваме парчета с оформени ръбове. Нарушената му цялост може и да означава, че непосредствено след употребата му е било разрушено – ако е служело като контейнер в момента на изпичане на съдове и разрушено след използването му. Възможно е и постде-




*Обр. 1. План на проучените участъци и маркирани сондажите, разкопани през 2017 г.*

*Fig. 1. A scheme of the excavated areas (trenches studied in 2017 are marked in red)*




*Обр. 2. I. Сондажи 2-3, профил СЗ-ЮИ. Пластове. 1. Насип от незавършения сондаж от 2016 г.; 2. Повърхностен тъмен пласт с разбити мазилки (КБЕ); 3. Сив пласт с керамика, пепел и въглени (РБЕ); 4. Сив пласт с прослойки пепел и въглени (РБЕ, ров); 5. Сив пласт с прослойки пепел и въглени (РБЕ, ров); 6. Сив пласт с горяла пръст, прослойки пепел и въглени (РБЕ, ров, дъно); 7. Ниво на съоръжението от съседния квадрат (КБЕ); 8. Пласт, свързан с вкопаване на съоръжението или по-късно нарушение; 9. Вкопаване, свързано със съоръжението или по-късно нарушение; 10. Стерил. 11. Място, където вероятно е стояла каменната стена. II. Сондажи 2-3, план. III. Сондажи 2-3, разрез.*

*Fig. 2. I. Trenches 2-3, profile NW-SE: 1. A part of the unfinished 2016 trench ; 2. Surface black layer with concentration of fired clay (LBA); 3. Gray layer of ceramics, ashes and charcoals (EBA); 4. Gray layer of levels of ashes and charcoals (EBA, ditch); 5. Gray layer of levels of ashes and charcoals (EBA, ditch); 6. Gray layer of fired clay, levels of ashes and charcoals (EBA, ditch, bottom); 7. The level of the structure of fired clay from the next trench. 8. A pit, related to the structure or to a later disturbance; 10. Virgin soil; 11. A place, where the stone wall probably stood. II. Trenches 2-3, plan. III. Trenches 2-3, cross-section.*

позиционни процеси да са го разрушили – към това ни насочват откритите в сондажа фрагменти керамика на колело от късната желязна епоха. Подобно съоръжение, вкопано на по-голяма дълбочина и по-масивно, бе разкрито през 2016 г.

**Ранен етап (РБЕ). Вкопаване (ров) с ограждане от каменна стена**

През 2014 г. регистрирахме вкопаване, оградено с големи речни камъни. През 2016 г. започнахме да го разкриваме частично в един сондаж и проучихме изцяло в съседство. През 2017 г. започнахме да го разкриваме в два сондажа, стратиграфски непосредствено под нивото с огнището от късния етап. В горните части на вкопаването се разкриха подредени камъни. В дълбочина започнаха да се разкриват още камъни, неподредени (нападали) във вкопаването. Не бяха регистрирани камъни на най-долното ниво, защото дъното е започнало да се запълва по време или след като вкопаването вече не е използвано (обр. 2). Ръбовете му са се свлекли от ерозията, част от каменната стена, първоначално изградена по

ръба, се е плъзнала навътре и е полегнала, докато друга част се е разпиляла над напластяванията от дъното (обр. 3).

Засега не можем да предположим каква е била функцията на вкопаването/рова. В южна посока то продължава да се развива, но на по-плитка дълбочина. В северна посока прекъсва. Проученият сегмент от съоръжението е дълъг 10 м. Широчината на рова е около 2,80 м по цялата разкрита площ. Най-голямата дълбочина на рова е в централната част – от 1,97 до 2,23 м от съвременната повърхност, или от 0,87 до 1,15 м от основата на предполагаемото място на каменната стена. Тя е била изградена от едри речни и ломени камъни в основата и по-дребни отгоре. Запазени са поне три реда камъни, но легнали върху рова. Най-дребните камъни, вероятно от стената, са разпилени на разстояние от 3,10 до 4,30 м от основата на стената. Все още не може да се предположи каква площ заграждa.



*Обр. 3. Етап от проучването на рова и каменни разсип в него.*

*Fig. 3. A phase of the study of the ditch and the stones, shattered in it.*

**Керамика и находки**

Керамиката, която може да се свърже с двете късни съоръжения, е много малко. По-характерни са хоризонталните дръжки и някои украси с релефни ленти, характерни за КБЕ.

Керамиката от рова е с украса от дупчици под ръба на устието, фини врязани линии (успоредни или под ъгъл), коси насечки по ръба на устието или върху издутата част от тялото, дръжки с плоско сечение и насечки по ръба. Между камъните бе открита дръжка от съд с украса от червена ангоба и бяла инкрустация, нанесена върху тъмна повърхност. В съседен сондаж бе открит фрагмент от антропоморфна статуетка, подобна на находката от миналата година. Те са характерни за ранния етап – РБЕ.

**Резултати**

През 2017 г. продължихме да разкриваме съоръжения и огнища, с които обогатяваме данните за късния етап на обитаване – особено с откриването на второ (?) съоръжение, подобно на разкритото от 2016 г. От ранния етап продължихме проучване на новата структура – вкопаване с форма на дъга (ров?) и с каменна стена от вътрешната страна, което вероятно загражда част от структурите от РБЕ. Дали е имало защитни функции или други засега не знаем. Със сигурност структури от ранната бронзова епоха са регистрирани на много по-голяма площ от тази, която би заграждало вкопаването/ рова.

## Литература

**Иванов и др. 2017:** Г. Иванов, Г. Джурковска, В. Иванов. Редовни археологически разкопки на обект от бронзовата епоха в м. Попска могила. – Археологически открития и разкопки през 2016 г., София 2017, 123–126.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A BRONZE AGE SITE IN POPSKA MOGILA LOCALITY, DOLNI DABNIK MUNICIPALITY

*Georgi Ivanov, Gabriela Dzhurkovska*

For a third consecutive year, the Ministry of Culture of Bulgaria funded the excavations. We were able to investigate a fireplace and a structure, which dates back to the Late Bronze Age. The structure is similar to the open platform of baked clay we discovered in 2016. We excavated a large sunken structure, encircled with boulders and dating from the Early Bronze Age (Fig. 2). The study of the structure started in 2014. It is shaped like a ditch with a stone wall on the inner side. Its width is approximately 2.80 m and the depth is between 0.87 and 1.15 m from the level of the presumed foundation of the stone wall. The wall has a base of large river and split stones, with smaller stones above it. At least three courses of arranged stones are preserved, collapsed in the ditch (Fig. 3). The smallest stones, if they were part of the wall, are scattered at 3.10–4.30 m from the presumed base of the wall.

# № 2. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ ОТ РАННАТА БРОНЗОВА И РАННАТА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХА В М. ВЕТАТА МАЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, ОБЩИНА РАДНЕВО

*Красимир Ников, Румяна Георгиева*

Обектът заема ниско възвишение, което доминира в околността. Проучван е през 2014 и 2016 г. (Ников, Георгиева 2015; 2017). Тук са открити три рова от бронзовата епоха, които заграждат пространство над 30 дка. Те са концентрично разположени един спрямо друг и опасват хълма, като вътрешният и средният ров достигат основата му на изток (обр. 1). Между, върху и извън рововете са открити различни съоръжения от ранната и средната бронзова епоха, както и ями от бронзовата и желязната епоха.

**Външният ров** е вкопан в ЮЗ част на хълма и оформя полукръг с диаметър 175 м. В профил сечението му е U-образно или с форма на обърнат трапец. Ровът е с дълбочина 0,60–2 м (от нивото след отнемане на хумуса) и ширина 1–1,50 м. В южната му част е регистрирано прекъсване, което оформя „вход" с ширина 5 м (обр. 1).

**Средният ров** е разположен на около 15 м навътре от външния, обхваща част от платото и склоновете на хълма на изток, като оформя неправилен кръг с приблизителен диаметър 153 м. Той има V-образен профил (по-скоро обърнат трапец с тясна долна стена), ширина между 2 и 3,50 м и дълбочина до 2,30 м от нивото след отнемане на хумуса. Покрай източната му (вътрешна) стена е бил изграден зид от необработени камъни. Втори каменен градеж е бил разположен във вътрешността, по централната му ос. В ЮЗ си част този ров също има „вход" с ширина 2 м (обр. 1).

**Вътрешният ров** е вкопан на около 20 м навътре от средния, следва трасето на другите два и оформя неправилен кръг с приблизителен диаметър 127 м. Той има подобен на средния ров профил, ширина 2–3 м и дълбочина до 2,20 м. Във вътрешността му, по протежение на източната стена, в отделни участъци има останки от разложен глинобитен градеж. В южната му част беше регистриран наподобяващ „вход" стеснен участък (1,40 м), от двете страни на който има нападали необработени камъни (обр. 1).

Запълнителят на трите рова има различна структура и различна наситеност с археологически материали. Външният ров съдържа най-малко археологически останки, сред които доминират животинските кости. В пълнежа му се открояват няколко етапа на запълване. В запълнения вероятно по естествен път среден ров има фрагменти от съдове, различни оръдия и животински кости, много камъни от разрушени градежи, както и останки от съоръжения, свързани с по-късно обитаване на зоните в близост до него. Процесът на запълване на вътрешния ров протича по различен начин в отделните му сектори. В най-богатата на археологически находки СЗ част в почва с пепелива структура се откриват множество фрагменти от съдове, оръдия от камък, глина и кост, както и останки от разрушени глинобитни съоръжения и градежи. На две места бяха регистрирани структури от бронзовата епоха, вкопани или изградени над този ров след запълването му.

Източно от СЗ участък на вътрешния ров бяха разкрити две успоредни на него съоръжения, които продължават под едно от депата с пръст: плитка траншея, до или в очертанията на която се откриват дупки от дебели колове и намираща се на 2,70 м източно от нея редица с дупки от масивни дървени греди (обр. 1).

В същата местност, на около 200 м СЗ от проучвания участък, непосредствено пред фронта на роторния багер, беше регистрирана и проучена вкопана структура с неправилна овална форма (ориентирана И–З) и размери: дължина 11 м, ширина от 3 м (в източната част) до 5,50 м (в западната част) и дълбочина до 1,75 м (в западната част). Стратиграфските наблюдения показват, че става дума за жилище от средната бронзова епоха (обр. 2).

Откритите през 2017 г. ями са 49. Те имат различна форма и големина. 12 от ямите са от бронзовата епоха. Няколко пресичат трите рова, но по-голямата част са разположени в пространството, оградено от вътрешния ров. Някои от тях са запълнени и маркирани на нивото на засичане с мазилки, керамични фрагменти или части от глинобитни съоръжения (№№ 21, 34). С малки изключения ямите от желязната епоха са разположени в пространството, оградено от вътрешния ров. В пълнежа им има въглени, керамични фрагменти, животински кости и дребни мазилки. Отделни ями съдържат



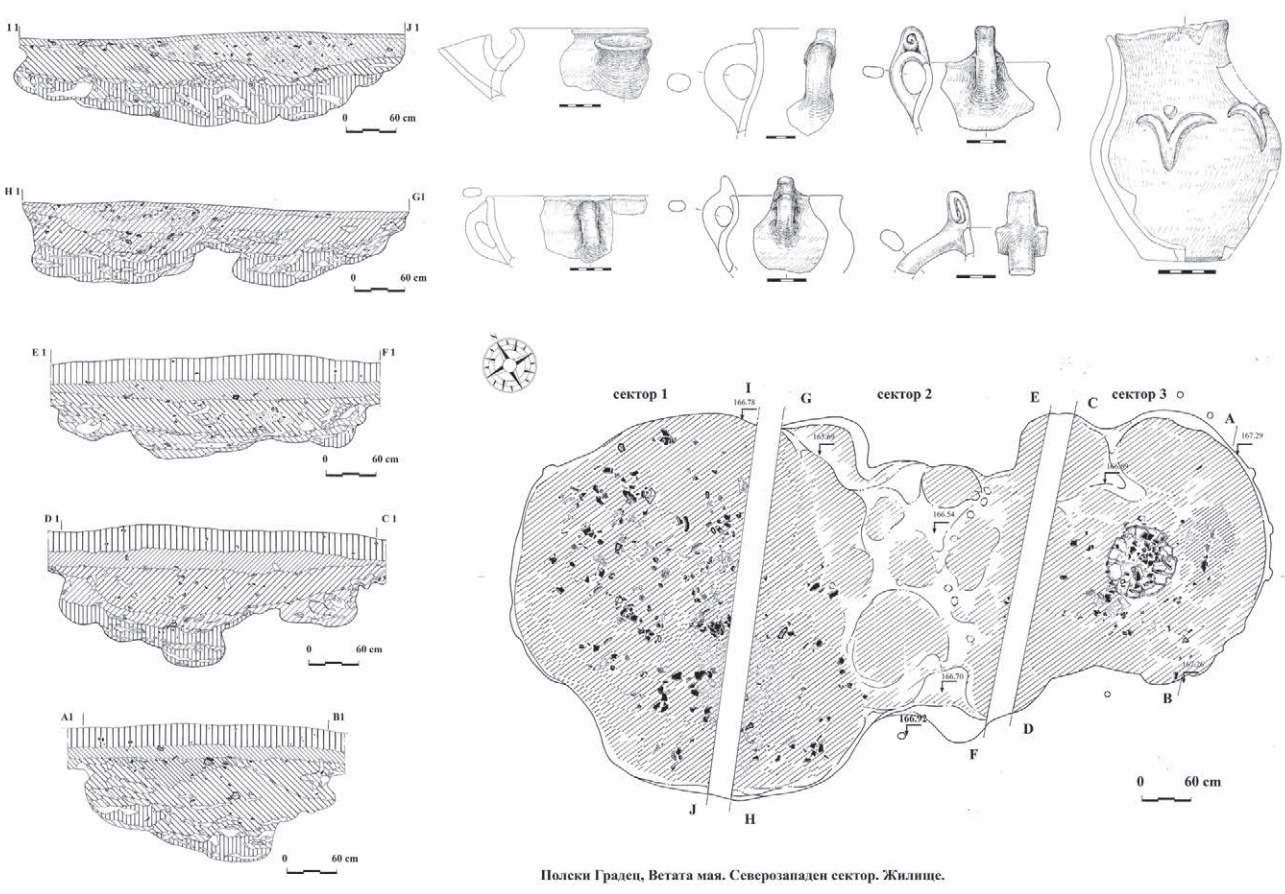

С. Полски Градец, м. Ветата мая. Общ план на проучените и регистрирани структури.

*Обр. 1. Общ план на проучванията.*

*Fig. 1. Plan of the excavated area.*

фрагменти от глинобитни съоръжения (огнища), съдове по дъното и човешки останки в анатомичен ред (яма 47) (обр. 3). Ямите от бронзовата епоха се датират в края на РБЕ 3/ СБЕ, а тези от ранната желязна епоха – към VII–VI в. пр.Хр.

Проучването през 2017 г. показа, че обитаването на обекта през бронзовата епоха обхваща края на РБЕ 1/ начало на РБЕ 2 и края на РБЕ 3/СБЕ. Към етап „Михалич" се отнасят създаването и функционирането на вътрешния и вероятно на средния ров. Проблемно засега остава времето на изграждане на външния ров. На този етап трите рова не могат да се разглеждат в селищен контекст. Тяхната конфигурация и характер сочат, че те имат по-скоро защитен характер. Към края на РБЕ 3/ СБЕ функцията и размерите на обекта се променят. Датираните в този период структури (жилище, ями, траншея, редица дупки от греди) са изградени върху и между вече запълнените среден и вътрешен ров, по-рядко между външния и средния ров, както и извън ограниченото от рововете пространство. Намереният обилен костен материал свидетелства за силно развито скотовъдство през цялото време на съществуване на обекта. Множеството каменни оръдия и суровините за тяхната изработка, както и изделията от метал




*Обр. 2. СЗ сектор, жилище.*

*Fig.2. NW sector, dwelling.*




*Обр. 3. Яма № 47.*

*Fig. 3. Pit No 47.*

свидетелстват за стабилна икономика и участие в мрежа на стокообмен не само в границите на Тракия.

## Литература

**Ников, Георгиева 2015:** К. Ников, Р. Георгиева. Спасително археологическо проучване на обект от ранната бронзова и ранната желязна епоха в м. Ветата мая, енергиен комплекс „Марица-Изток“. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 166–168.

**Ников, Георгиева 2017:** Ников, Р. Георгиева. Спасително археологическо проучване на обект от ранната бронзова и ранната желязна епоха в м. Ветата мая в землището на с. Полски Градец, община Раднево. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 128–130.

**RESCUE EXCAVATIONS OF EARLY BRONZE AGE AND EARLY IRON AGE SITE IN VETATA MAYA LOCALITY NEAR THE VILLAGE OF POLSKI GRADETS, RADNEVO MUNICIPALITY**

*Krassimir Nikov, Rumyana Georgieva*

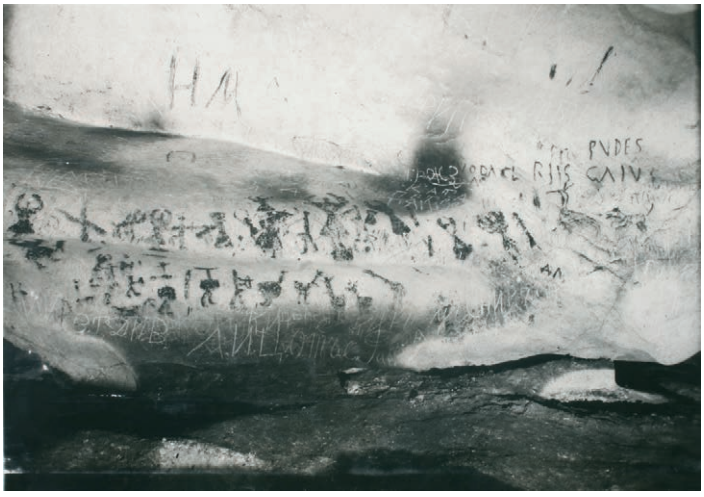
In 2017, three concentric ditches that enclose more than 30,000 m$^2$ (Fig. 1), pits, and a dwelling (Fig. 2) were investigated. The Early Bronze Age occupation covers the end of the EBA 1 – the beginning of the EBA 2, as well as the end of the EBA 3 – the beginning of the MBA. The construction and function of the inner and probably the middle ditches date to the Mihalich Stage of the EBA, while the construction and function of the outer ditch is still unclear chronologically. Part of the features discovered between, on top of, or outside the ditches (pits, ovens, a dwelling) date to the end of the EBA 3 – MBA, indicating some changes in the site's function and dimensions. Several investigated pits date to the Early Iron Age (7$^{th}$–6$^{th}$ c. BC) (Fig. 3).

# № 3. ДИГИТАЛНО 3D ЗАСНЕМАНЕ НА СКАЛНИТЕ РИСУНКИ В ПЕЩЕРА МАГУРАТА, С. РАБИША, ОБЩИНА БЕЛОГРАДЧИК

*Стефан Александров, Станимира Танева, Кръстю Чукалев*

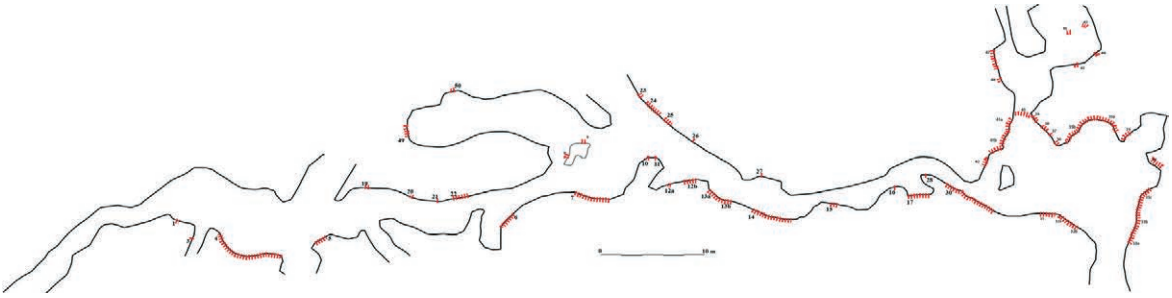
В рамките на поставените цели на проекта, финансиран от Министерство на културата, беше извършено заснемане с индустриален 3D лазерен скенер на „Галерията с рисунките" в пещера Магурата. Създаден беше виртуален 3D модел на галерията с реалната повърхност с точност от 0,1 см. Всички скални рисунки бяха фотограметрично заснети с точност от 0,1 см и наложени върху 3D модела, като са пресъздадени с реални цветове и текстура, с отклонение не повече от 0,7%. Скалните рисунки бяха ситуирани в рамките на модела, номерирани и графично документирани с точност до 0,1 см (обр. 2).

Започна събирането на архивни снимки на рисунките и налагането им върху 3D модела. Проучени са архивите на НАИМ–БАН, РИМ–Видин и Военния топографски архив, както и някои частни фотоколекции (обр. 1). Например налагането на



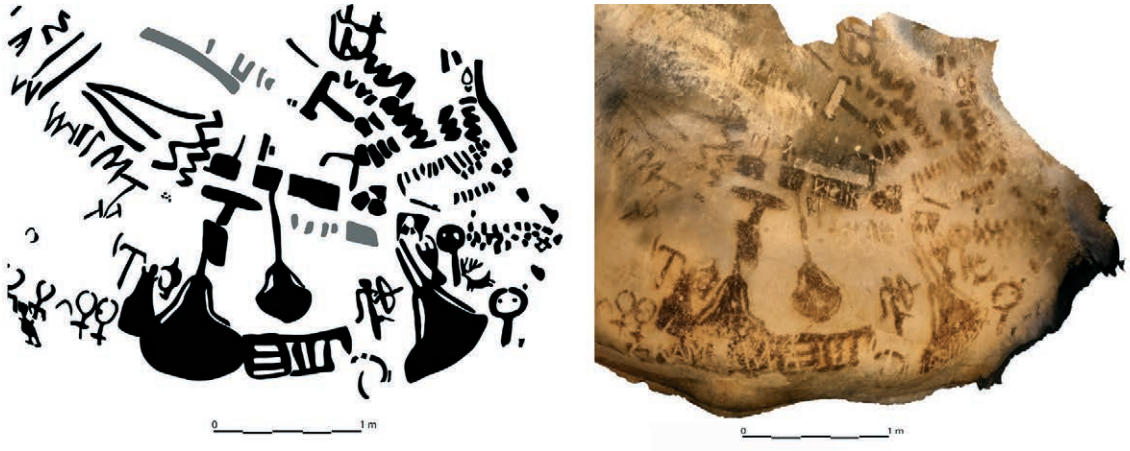
*Обр. 1. Снимка на сцена № 4 от 20-те години на XX в. (фотоархив на НАИМ-БАН, репродукция Красимир Георгиев).*

*Fig. 1. Photo of Scene 4 from the 1920s. (photographic archive of NAIM-BAS, reproduction Krassimir Georgiev).*



*Обр. 2. Магура. План на галерията с локализация на скалните рисунки (изготвил: Кристина Илиева).*

*Fig. 2. Plan of the gallery with the locations of rock paintings (author: Kristina Ilieva).*



*Обр. 3. Рисунка и фотограметрия на сцена 41а (рис. Виолета Милчева; фотограметрия: Кристина Илиева).*

*Fig. 3. Drawing and photogrammetry of Scene 41a (drawing by Violeta Milcheva; photogrammetry by Kristina Ilieva).*

снимки от 20-те, 50-те и 80-те години на XX в. върху сцена № 4 (т.нар. „Ловна сцена“) върху 3D модела показа съвременна намеса върху рисунките в средата на 80-те години с премахване на част от тях и дорисуване на други.

Документирани са минимум три хронологически периода, свързани с ритуални дейности в тази част на пещерата. Най-ранният се свързва с рисунките, изработени от прилепно гуано, обединени в 50 сцени и единични изображения, и по наше мнение се свързва най-общо с бронзовата и ранната желязна епохи. Централна роля тук е имала частта от галерията, известна като „Светилището“, в която са разположени сцени с №№ 32–35 (обр. 3). Вторият период датира от I–II в. сл.Хр. и е представен от изображения на кучe и птици (изтрити през миналия век) и поне 10 отделни латински надписа, един от които може би представлява посвещение за богинята Диана и предполага наличие на нейно светилище тук (разчитане и анализ на ас. Николай Шаранков). Третият период е свързан с поменални християнски ритуали през XVIII в., за което говори и издълбан в стената между сцени №№ 11 и 13 старобългарски надпис (разчитане и анализ на доц. Коста Хаджиев).

### 3D DIGITAL MODELLING OF THE ROCK PAINTINGS IN MAGURATA CAVE NEAR THE VILLAGE OF RABISHA, BELOGRADCHIK MUNICIPALITY

*Stefan Alexandrov, Stanimira Taneva, Krastyu Chukalev*

In 2017, supported by the Ministry of Culture of Bulgaria, a 3D model of the *Gallery with the Drawings* in Magurata Cave was created. Using photogrammetry, all rock paintings and their archive photos available were placed into the model. Three main periods of human ritual activities were registered in the gallery: Prehistoric (Bronze and Iron Ages), Roman Imperial Period (1st–2nd c. AD), and 18th c.

## № 4. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ГОЛЯМА МОГИЛА № 6 В М. ЛЕЩАКЪТ КРАЙ С. ДЪБЕНЕ, ОБЩИНА КАРЛОВО

*Мартин Христов*

Основна цел беше проучването на голямата могила № 6, разположена югоизточно от с. Дъбене, община Карлово. Тя е разположена в местността Лещакът и е с предварителни размери: диаметър 33 м и височина 0,60 м. Насипът е разположен в посока З-СЗ от петте други големи могили, около които между 2004 и 2014 г. бяха проучени ритуални структури от РБЕ, СБЕ и ЖЕ. Беше направено тахиметрично

заснемане на насипа и терена около него. Горната му част, която съвпада с орницата и има дебелина до 40 см, е отстранена механизирано. Общата площ на структурата е около 450 м$^2$, а дълбочината варира от 10 см в периферията до 83 см в централната част.

В общия план на обекта могилата попада в квадрант 71, квадрати 42–45, 62–66, 82–86, 102–106 и 122–125.

Нивото, на което тя е изградена, е много близко със съвременния терен – на не повече от 10–15 см по-ниско, за разлика от останалите структури, които за разположени на не по-малко от 30 см в дълбочина. От геоморфоложка гледна точка това показва, че кално-водните потоци от Стара планина са затрупали повече археологическите структури, проучени през предходните сезони, тъй като те са разположени по-ниско на древния терен, каквато е и естествената денивелация в района, която също способства за този процес. Това предполага и че тези структури са стояли вероятно продължително време открити и при тези естествени процеси е станало затрупването им.



*Обр. 1. Дъбене, Карловско. Голяма могила № 6, общ вид.*

*Fig. 1. Dabene, Karlovo Municipality. Large tumulus No. 6, general view.*

**Описание на структурата**

Структурата с ограждането има приблизително кръгла форма и диаметри: С–Ю 20,20 м и И–З 18,80 м. Според тахиметричното заснемане тя е слабо издължена в посока СЗ–ЮИ и това вероятно се дължи на разораването на терена, което е способствало да се променят нейната форма и височина във времето.

В ЮЗ част като отделни „петна“ се откриват речни камъни, основно със средни размери, и в отделни участъци останки от набитата сива пръст на ограждането. В този участък то е запазено най-лошо и това вероятно се дължи на разораването на терена. В СЗ, СИ и ЮИ част ограждането е по-добре запазено, като там то също е нарушено частично от разораването. Направено е от речни камъни със средни размери и сива (преди да изсъхне) сбита пръст с много чакъл и по-малко пясък, а дебелината му е до 16-18 см. Речни камъни с едри размери са открити единствено в източната му част. Като форма то се променя само в СИ част, където е направено не от сива пръст с чакъл и пясък, а от такава с жълт цвят и глина. В този участък не са открити и речни камъни. Форма на ограждането тук се изменя по следния начин: от източната част на кв. 43 в посока към кв. 44 дъгата постепенно се раздвоява в северна посока, след което прекъсва, като основната ѝ вътрешна част се проследява добре. Новата, втора дъга от север отново се появява в североизточната част в кв. 65, където вече е изградена от жълтата глинеста пръст и приблизително в централната част на квадрата тя отново се събира с основното вътрешно ограждане. Това раздвояване на дъгата вероятно е конструктивно, но е неясна причината да бъде направено така. Ширината на ограждането (в това му състояние и при обработката на земята) е от 0,35 м в южната част до 2,50 м в северната част, като се променя по протежение на дъгата. Дебелината му достига до 16–18 см (обр. 1 и 2).

**Описание на профила**

В най-горната част е разположена орницата с дебелина максимално до 42 см. Тя е кафява, чакълеста и съдържа глина и пясък. Под нея е разположен пласт от жълта пръст, който съдържа глина, пясък и дребен чакъл. Неговата дебелина е до 25 см в централната част на структурата. В крайната периферия този пласт отсъства, т.е. той е пряко свързан с изграждането на структурата. Този жълт пласт покрива централната част и ограждането на структурата. Самото ограждане в по-голямата си част е натрупано от речни камъни със средни размери и сива (преди да изсъхне) пръст с много чакъл и по-малко пясък, а дебелината му е до 16–18 см. В централната част на структурата следващият пласт е разположен само отвътре на ограждането. Преди да изсъхне, той е сив и съдържа чакъл и пясък (донякъде сходен на ограждането). Под него е разположен стерилът, които е жълтокафяв, глинесто-песъклив с различни по размер и форма чакъли. Така общата дебелина на културния пласт е 0,83 м (обр. 3).

Сивият пласт от вътрешността на структурата съдържа също керамични фрагменти, животински кости, фрагменти от обмазки, дребни мазилки и отделни дребни въглени, които са сложени там вероятно заедно с натрупването на пласта. Те стоят във всякакви позиции – хоризонтално, вертикал-



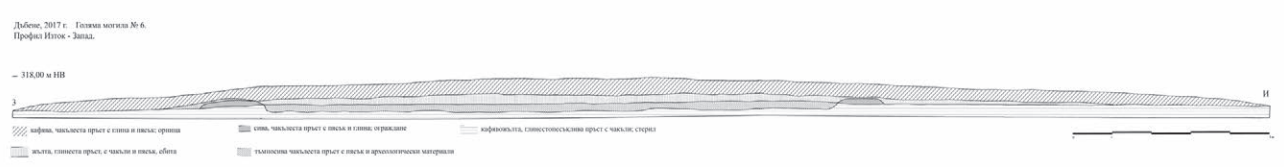

*Обр. 2. Дъбене, Карловско. Голяма могила № 6, план на структурата.*

*Fig. 2. Dabene, Karlovo Municipality. Large tumulus No. 6, plan of structure.*

но и под наклон. Не може да се говори за наличието на структури в тази вътрешна част. Без отговор остава и въпросът доколко този пласт с археологически материали във висока концентрация е еднократно насипан или постепенно акумулиран на това място.

**Изграждане на структурата**

Вероятно първо е направено вкопаване с приблизително кръгла форма, диаметър до 16 м и дълбочина до 16 см, в което се е натрупал споменатият пласт с археологически материали. Направата на ограждането е станало вероятно паралелно на това (възможно преди или след това). След това е натрупан пластът от жълта пръст и накрая пластът (неясно какъв е бил в древността), който сега се




*Обр. 3. Дъбене, Карловско. Голяма могила № 6 – профил изток-запад.*

*Fig. 3. Dabene, Karlovo Municipality. Large tumulus No. 6 – profile east–west.*

определя като орница. С натрупването на горните два пласта се е получила и формата на ниска надгробна могила.

Сред керамичния материал има диагностични фрагменти. Наличието на някои форми от купи със завито навътре устие, понякога с равно отрязан ръб, паници и дръжки тип „Асеновец“ и кани с вертикална дръжка и израстък отгоре допуска датирането на структурата в края на РБЕ 3 или по-вероятно в СБЕ. Тази относителна датировка поставя този могилен насип в комплекс с източно и югоизточно разположените подобни структури, а археологическият материал и липсата на структури (стени, огнище, пещ и под) вътре във вкопаването позволява една предварителна интерпретация в посока ритуално предназначение.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE LARGE TUMULUS NO. 6 NEAR THE VILLAGE OF DABENE, KARLOVO MUNICIPALITY**

*Martin Hristov*

The tumulus was situated to the southeast from the village of Dabene, Karlovo Municipality. It was 0.83 m high and 32 m in diameter. A round enclosure and a large pit inside the enclosure were investigated. Inside the pit, there were pottery fragments, pieces of daub and animal bones. The structure belongs to the Middle Bronze Age and probably had ritual functions.

## № 5. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА НАДГРОБНА МОГИЛА №3 В М. СИЛИХЛЯР, ЗЕМЛИЩЕТО НА ГР. ПРИМОРСКО

*Петър Балабанов, Даниел Пантов*

Обектът се намира в североизточната част на м. Силихляр, на терен с наклон от СИ на ЮЗ. Най-високата му точка бе 49,248 м над морското равнище. Могилата бе с размери 25 м И–З и 24 м С–Ю.

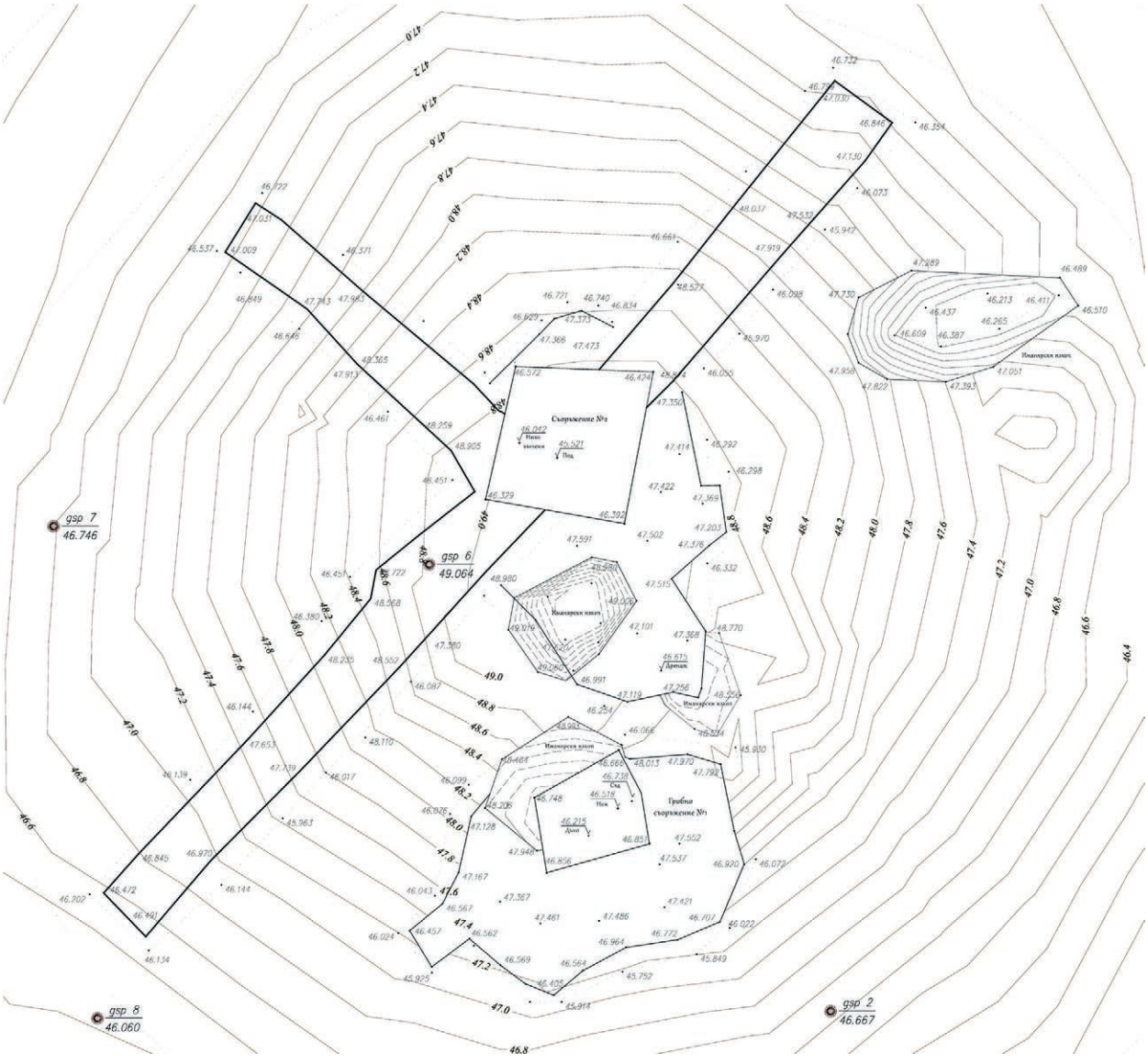
Разкопките бяха проведени от 25.09 до 30.10.2018 г. със средства, осигурени от община Приморско: багер с обем на кофата 0,250 м$^2$ и 12–15 работници. Геодезичното документиране извърши фирма „Геопроект“ чрез геодезичен дрон. Положен бе основен репер с координати 42°17’09,875“, 27°41’50,636“, 83,797 по координатна система WGS-84 (обр. 1).

На повърхността на могилата бяха документирани пет иманярски изкопа с различни размери и дълбочина до 1,6 м. Около първите три и надолу по югоизточната четвърт на насипа се наблюдаваха купчини от грубо ломени камъни. Високата част на могилата бе оформена като тераса с неправилна форма и слаб наклон на изток, с площ около 60 м$^2$.

При огледа на повърхността, на иманярските изкопи и на изхвърлената от тях пръст не бяха открити артефакти.

Върху повърхността бяха заложени две перпендикулярни ребра с ширина 1,30 м. Основното, ориентирано ЮЗ–СЗ, разсичаше цялата могила на две неравни части през най-високата ѝ точка. Спомагателното с посока на СИ започваше под прав ъгъл от най-високата точка на могилата.

Документирани бяха два етапа на натрупване на насипа. Първоначално от черна на цвят глинеста пръст е била издигната по-малка могила (обр. 2). Височината ѝ е достигала 2,50–2,80 м, а размерите ѝ – 22 м С–Ю и 19 м И–З. В източната четвърт на повърхността на нейния склон бе регистриран



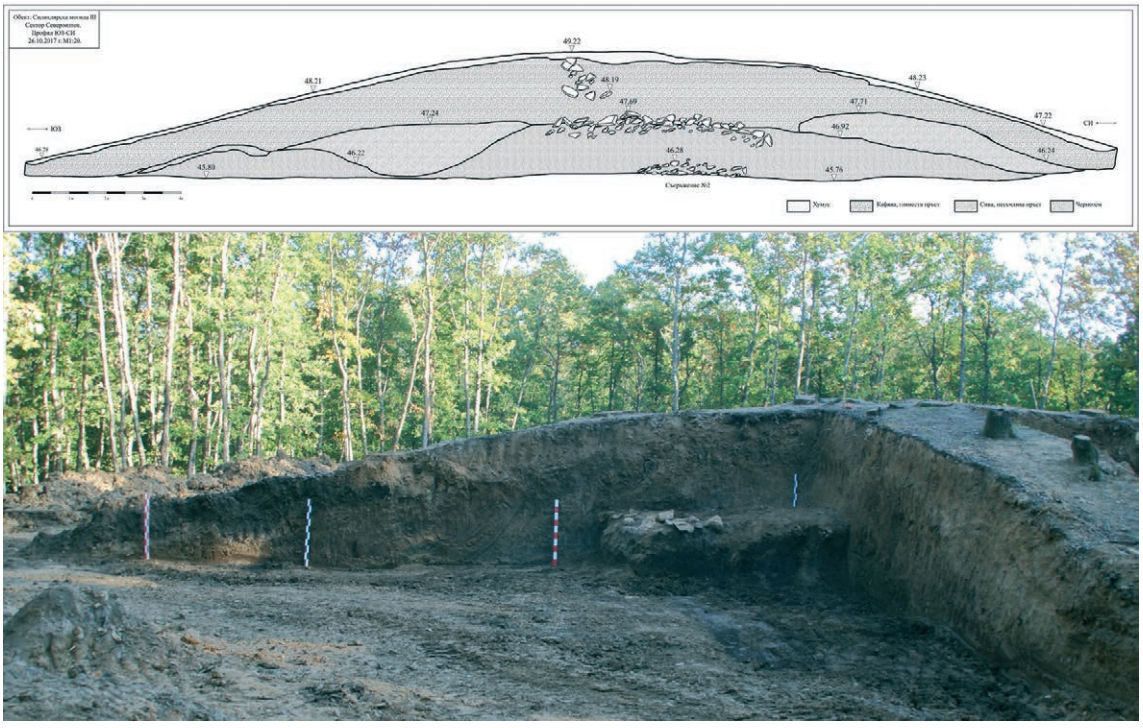

*Обр. 1. Геодезичен план на могилата.*

*Fig. 1. Geodetic plan of the tumulus.*

слой от пепел, който обхващаше две трети от височината ѝ. В централната част на тази могила, след натрупването на насипа, е бил направен дълбок изкоп с неправилно четириъгълно сечение, приблизителни размери 3,8×3,8 м и дълбочина около 2 м, запълнен с ломени камъни. Съоръжението е било сериозно нарушено при иманярските изкопи, поради което точната му форма не може да бъде възстановена. Дъното на съоръжението се намираше на равнището на древната ходова повърхност.

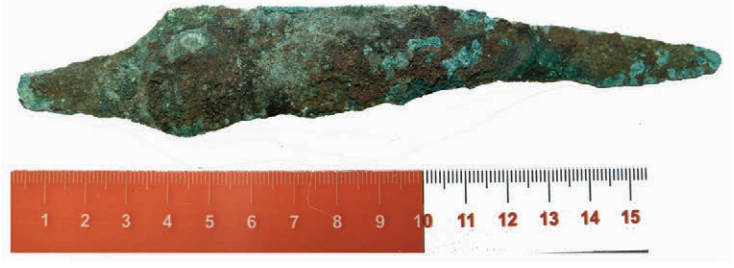
Под централния участък на тази могила, на дълбочина около 1,50 м под най-високата ѝ точка, се очерта струпване от ломени камъни с неправилна кръгла форма и размери 6,40×6,25 м. В централната му част камъните бяха по-малко и между тях се наблюдаваха петна с неправилна форма и малки размери, в очертанията на които се виждаха недогорели въглени. При изваждането на камъните се установи, че следите от огън продължават в дълбочина, а в северната част на така очертания кръгъл изкоп с диаметър 3,25 м бяха документирани останки от масивна недогоряла греда (ствол?) от дърво. В централната част на струпването бе заложен изкоп с кръгла форма, ориентиран по границите на петното, в което ломените камъни не образуваха плътен пласт. Достигната бе дълбочина 1,10 м от равнището на пръстена от плътно наредени ломени камъни около тях. Поради лошите метеорологични условия проучването на това съоръжение не може да бъде завършено.

Върху първичната могила е била насипана втора от сравнително мека и ронлива кафява до сива на цвят горска пръст. Така са били променени нейната форма, площ и височина. Центърът ѝ се е изместил с около 3,50 м на юг, а очертанията на периферията ѝ с 8–12 м на юг и запад.



*Обр. 2. Профили в северозападната част на могилата.*

*Fig. 2. Profiles of the northwestern part of the tumulus.*



*Обр. 3. Бронзов кинжал от гроб №1.*

*Fig. 3. Bronze dagger from Grave No. 1*

В централната част на този насип е бил направен дълбок до 1 м изкоп с размери 1,80×1,80 м и неправилна четириъгълна форма и сечение на стените, запълнен с ломени камъни и пръст. Съоръжението е било сериозно нарушено при иманярските изкопи, поради което точната му форма не може да бъде възстановена.

Върху югозападния склон на първичната могила е било извършено погребение, затрупано с могила от ломени камъни. Това съоръжение е било покрито от вторичния насип с дебелина над него до 0,90 м.

**Гроб № 1.** В склона на първичната могила е бил направен изкоп с елипсовидна форма и дълбочина до 0,25 м, ориентиран ЮЗ–СИ. Съоръжението бе покрито с голяма, грубо издялана плоча от сиенит с дебелина 0,03–0,08 м. Тя има неправилна елипсовидна форма с размери 2×0,95 м. Под североизточната ѝ част, на дълбочина 0,25 м, бе намерен силно окислен бронзов кинжал (обр. 3), а непосредствено на изток от него – цяла запазена кана, направена на ръка от лошо изпечена глина с примеси от едър пясък и камъчета, придобила кафяв до черен цвят. Съдът има високо цилиндрично устие, една дръжка и яйцевидно вертикално сечение на тялото. Дъното е равно отрязано. Външната повърхност е допълнително загладена, а над максималния диаметър минава хоризонтален пояс от малки цилиндрични букели.

Гробът бе покрит с малка могила от ломени камъни. Поради поставянето на новото надгробно съоръжение върху склона на първичната могила между най-високата и най-ниската точка на източната и западната му периферии имаше денивелация от 1,15 м. Размерите на каменния насип бяха 14,2 м И–З и 13,6 м С–Ю.

На цялата площ на обекта бе достигната повърхността на материка. В този район той се състои от разложени органични утаечни породи с кафяв до сив цвят.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION OF TUMULUS NO. 3 FROM THE NECROPOLIS IN SILIHLYAR LOCALITY NEAR PRIMORSKO**

*Petar Balabanov, Daniel Pantov*

The site is situated in the NE part of Silihlyar locality. Two stages of piling of the tumulus were registered. A smaller tumulus of black clayish soil was piled first (Figs. 1–2). Under its central part, a concentration of split stones was outlined. Spots with ash and charcoal were detected in the center of the concentration, where there were fewer stones. Due to the unfavourable weather, the excavations of this structure were not completed.

A second tumulus of soft and loose forest soil of grayish-brown color was piled over the original one. A burial was made on top of the SW slope of the initial tumulus, piled over with split stones. The grave was covered with a large slab. There was a highly oxidized bronze dagger under the NE part of the slab, and right to the east of it – an entirely preserved handmade vase of poorly baked clay with impurities (Fig. 3). The grave was covered with a small mound of split stones.

# КЪСНОБРОНЗОВА И РАННОЖЕЛЯЗНА ЕПОХА

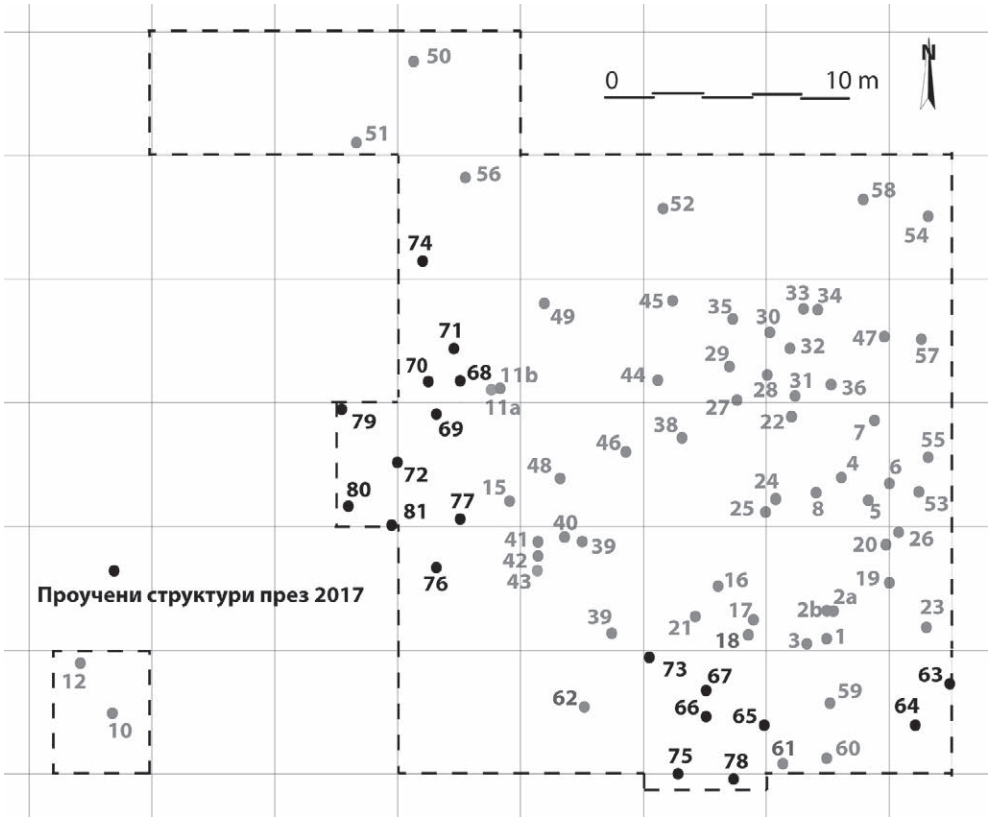
## № 6. НЕКРОПОЛ ОТ II ХИЛ. ПР. ХР. ПРИ С. БАЛЕЙ, ОБЩИНА БРЕГОВО

*Стефан Александров, Георги Иванов, Таня Христова, Николай Казашки, Надежда Атанасова*

Редовните археологически проучвания на некропола продължават шести сезон (Alexandrov et al. 2011; 2013; 2016; Galabova, Atanassova-Timeva 2015). През 2017 г. те бяха финансирани от Министерство на културата по договор с НАИМ–БАН. Проучена беше площ от 120 м$^2$ с разкрити общо 19 структури, обозначени с поредни №№ 63–81 (обр. 1). Четири структури представляват гробове с трупоизгаряне от средната бронзова епоха (първата половина на II хил. пр.Хр.), 11 структури – гробове с трупоизгаряне от втората половина на II хил. пр.Хр., а други три – №№ 69, 70 и 80 – се свързват с поменални практики от същия период.

От гробовете от средната бронзова епоха интерес представлява структура № 65 – гроб на 3–5-годишно дете (*Infans I*), като в урната са поставени две бронзови висулки за коса (обр. 2). Останалите три гроба от тази епоха (структури №№ 71 – *Adultus*, 74 – неопределен, и 77 – *Infans I*) са разрушени от по-късни антропогенни дейности, със запазени само долните части на амфорите/урни. С проучените през 2017 г. структури общият брой на гробовете от средната бронзова епоха достигна 21 – всички с по един погребан индивид. Възможно е отделянето на две пространствени групи в среднобронзовия некропол – източна и западна, с по-голяма вариативност в някои елементи на погребалните практики и гробния инвентар при източната група.

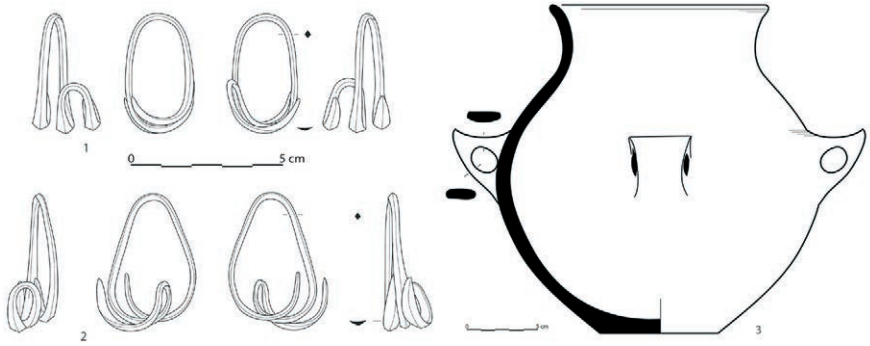
В групата на гробовете от втората половина на II хилядолетие пр.Хр. се откроява структура № 72, в която в три покрити с купи амфори/урни са положени кремираните останки на: мъж и жена на 20–30 години (*Adultus*) – в урна 72A, дете на около 2 години (*Infans I*) – в урна 72B, и *fetus* и две деца от възрастовата група *Infans I* – в урна 72C (обр. 3). Хронологически гробът се свързва със строителни хоризонти III–II от селището. В амфората/урна от структура 75A, отнасяща се към I строителен хоризонт от селището, също са погребани *fetus* и две деца от възрастовата група *Infans I*. Структури 75 B–D (две деца от група *Infans I* и неопределен индивид) и 78 (глинена тежест) най-вероятно са част от разрушен гроб, подобен на структури с №№ 21/2013 и 62/2015 г. Останалите гробове от тази група са единични. В инвентара на някои от тях (структури с №№ 63 – *Adultus*, 66 – *Infans I*, 79 – *Adultus* и 81 – *Adultus*) се преплитат елементи от Културата на инкрустираната керамика (фрагментирана човешка фигурка, модел на брадва, капаче, етажна урна) и такива, които са характерни за по-късни културни проя-




*Обр. 1. Балей. Некропол от II хилядолетие пр.Хр. Проучени структури през 2017 г.*

*Fig. 1. Baley. Necropolis from the 2nd millennium BC. Features investigated in 2017.*

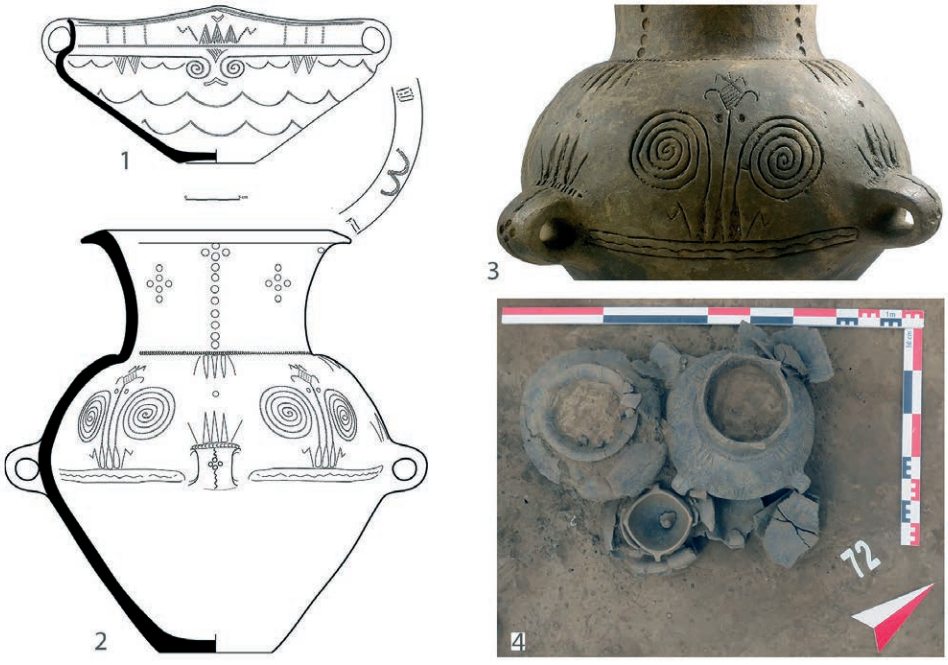
ви, известни като Бистрец–Ишалница и Вртоп (чашки с висока дръжка, канелирана украса и правоъгълно/квадратно хоризонтално сечение на съдовете). Останалите шест гроба (структури с №№ 64 – *Infans I*, 67 – *Infans II*, 68 – *Infans I*, 73 – *Subadultus*, 76A – *Adultus* и 76B – *Infans I*) най-вероятно се свързват с I строителен хоризонт от селището. Пространственият анализ на гробните структури от втората половина на II хил. пр.Хр. показва възможно групиране най-малко в две групи гробове – източна и западна, като хипотезата следва да бъде допълнително анализирана и доказана.




*Обр. 2. Балей 2017. Структура 65, средна бронзова епоха: 1–2 – Бронзови висулки за коса, открити в урната; 3 – Амфора/урна.*

*Fig. 2. Baley 2017. Feature 65, Middle Bronze Age: 1–2 - Bronze hair-rings discovered in the urn; 3 – Amphora/urn.*

Към настоящия момент некрополът до с. Балей е единственият проучван такъв от бронзовата епоха в българските земи, който може да се свърже с принадлежащото му селище (археологически разкопки в периода 1970–1989 г.). Цялостното му изследване ще даде възможност за разрешаване на важни проблеми, свързани с ранната история на траките, и в частност ще хвърли светлина върху широко дискутирания въпрос за прехода от бронзовата към желязната епоха в Северните Балкани. Интерполирането на пространствените данни от разкопките върху предполагаемата площ на некропола (с известните случайно открити гробове в близките жилищни имоти) показва, че към 2017 г. са проучени около 15% от общата му площ, а предполагаемият брой на гробните и поменални структури в него би бил минимум 650.




*Обр. 3. Балей 2017. Структура 72A-C, късна бронзова епоха: 1-3 – Купа/капак и амфора/урна от структура 72A; 4 - Структура 72A-C in situ.*

*Fig. 3. Baley 2017. Feature 72A-C,. Late Bronze Age: 1-3 – Bowl/lid and amphora/urn from feature 72A; 4 – Feature 72A-C in situ.*

**Литература**

**Alexandrov et al. 2011:** S. Alexandrov, G. Ivanov, T. Hristova. Baley: New Discoveries. –Bulgarian e-Journal of Archaeology 1, 2011, 127–136.

**Alexandrov et al. 2013:** S. Alexandrov, G. Ivanov, T. Hristova, N. Kazashki. The necropolis of the prehistoric Baley settlement (preliminary note on the results from the 2013 investigations). – Bulgarian e-Journal of Archaeology 3.2, 2013, 315–324.

**Alexandrov et al. 2016:** S. Alexandrov, G. Ivanov, T. Hristova. The Necropolis of Baley in Northwest Bulgaria and its significance for the end of the Bronze Age and the Beginning of the Iron Age in the Lower Danube Region. – In: K. Bacvarov, R. Gleser (eds.) Southeast Europe and Anatolia in Prehistory: Essays in Honor of Vassil Nikolov on His 65th Anniversary. Bonn, 2016, 439–456.

**Galabova, Atanassova-Timeva 2015:** B. Galabova, N. Atanassova-Timeva. Preliminary Anthropological Data from the Necropolis near the Village of Baley (North-West Bulgaria). – Oltenia. Studii şi comunicări. Arheologie-Istorie XX–XXI/2013–2014, (2015), 5–11.

**NECROPOLIS FROM THE SECOND MILL. BC NEAR BALEY, BREGOVO MUNICIPALITY**

*Stefan Alexandrov, Georgi Ivanov, Tanya Hristova, Nikolay Kazashki, Nadezda Atanassova*

The excavations in 2017 added 19 more features to the 62 already known from the campaigns in 2010–2017 (Fig. 1). Four features – Nos. 65 (Fig. 2), 71, 74 and 77 – date from the Middle Bronze Age or the first half of the 2nd mill. BC. The total number of the graves from that period (all of them single cremations) reached 21. So far, they appear to be grouped into two clusters – eastern and western, the latter displaying a higher diversity in mortuary practices and inventory.

The features from the second half of the 2nd mill. BC include 13 graves and 3 features related to the mortuary practices. Chronologically, they all correspond to levels III–I of the settlement investigated in 1970–1989. Feature 72 is most intriguing, with two adults (male and female) as well as three infants and a fetus buried in it (Fig. 3). The graves from that period seem to be grouped into two clusters as well, but this assumption needs additional evidence and further analyses.

The six-years-long investigations and the additional available data allow for the presumption that only 15 percent of the necropolis have been investigated until now, while the presumed number of burial features should be at least 650.

# № 7. РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩЕ ОТ II–I ХИЛ. ПР.ХР. В БРЕСТО, С. БАНЯ, ОБЩИНА РАЗЛОГ

*Богдан Атанасов, Илия Кулов, Живко Узунов, Джон Горчик, Щефани Айзенман,Стоян Иванов, Виолета Караилиева, Малеен Лепек, Елена Маринова, Антоанета Налбантова, Петранка Неделчева, Нилс Олдсен, Рая Рашкова, Филип Уотсън, Цветелина Шиндарова, Филип Щокхамер*

През 2017 г. за шеста поредна година продължи проучването на Бресто в рамките на полеви стажове на студенти от Нов български университет, университета „Лудвиг-Максимилиян" в Мюнхен и Фондация „Балканско наследство"[1].

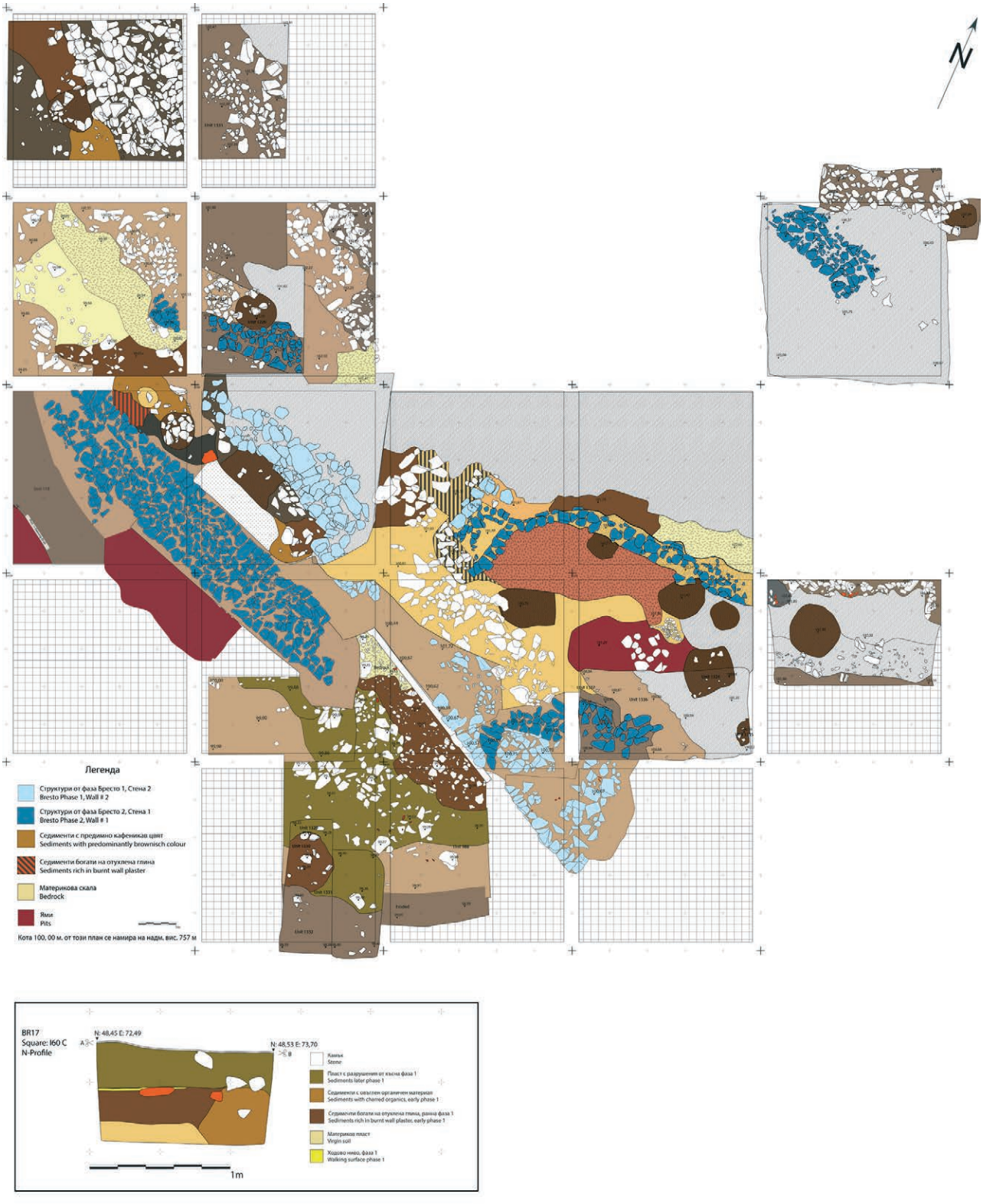
**Фаза 1**. Тази година бе допроучена постройка от фаза 1. През 2015 г. в кв. H57 бе разкопана северната част на постройка. През 2017 г. в квадрати H58 и I58 бе разкопано продължението ѝ на юг (обр. 1–2). Бе открит дебел ок. 0,20–0,40 м пакет от силно обгорели стенни мазилки (обр. 2). Различават се както отпечатъци от масивни колове с кръгло сечение и диаметър до ок. 0,15 м, така и такива от хоризонталната конструкция от по-тънки клони. Някои от мазилките имат следи от остъкляване, което показва, че пожарът е довел до развиване на много висока температура, вероятно вследствие от каминен ефект. Бе открит и овъглен дървен стълб. За съжаление формата на постройката не може да се определи. Вероятно дългата ѝ ос преминава от югоизток на северозапад, подобно на ориентацията на ранната терасираща стена (Стена 2) и двулицевата укрепителна стена от Бресто фаза 2 (Стена 1). На югозапад постройката е покрита от Стена 1 в кв. H58 (обр. 1–2), поради което бе проучена частично. За функцията на постройката говорят намерените в нея костни сечива, фрагменти от еленов рог и най-вече обработени зъби от глиган. Плосък артефакт от зъб на глиган с дупки представлява най-вероятно фрагмент от плочка за шлем от егейски тип. Наред с гореизброените предмети, които свидетелстват за занаятчийски дейности, в постройката се намериха и типичните за жилища от този период керамика с добро качество, прешлени за вретено и концентрация от семена на житни растения. В заключение може да се каже, че става дума за жилище, в което се извършват занаятчийски дейности, свързани с обработката на кост, рог и зъби на глиган. Сведения за производството на такива предмети са известни и от други части на селището (Athanassov et al. 2016). Стратиграфската позиция на жилището в квадрати H58 и I58 се определя от по-късната укрепителна стена (Стена 1), която служи за *terminus ante quem*, и от напластяванията на фаза 1 в пространството пред (западно от) Стена 2, които служат за *terminus post quem*. Изглежда жилището е построено към края на фаза 1, по всяка вероятност през XII в. пр.Хр. Интересно е защо в края на фаза 1 в Бресто се появява жилище в пространството извън терасиращата стена, застрашено от речни разливи. Причините могат да варират от демографски разцвет до отслабване на организацията на общността. Този въпрос остава отворен поради липсата на информация за други постройки от фаза 1 в Бресто.

През 2017 г. бе проучена и терасираща стена (структура 63) в квадрат H56 (обр. 1). За съжаление не беше възможно да се установи стратиграфската ѝ връзка с каменните структури в съседния квадрат H57, които са силно разрушени от ями от късната желязна епоха. Поради това и отнасянето на терасиращата стена в H56 към Бресто фаза 1 е несигурно и се основава само на принципни прилики с терасиращата Стена 2, като например наличието само на едно външно лице и използването на значително по-големи камъни в сравнение например с двулицевата укрепителна Стена 1 от Бресто фаза 2 (обр. 1).

Останки от ранната фаза на Бресто бяха проучени и в кв. I60 (обр. 1). Там бе установен слой от опожаряването на ранната фаза и намиращите се под него напластявания от Бресто фаза 1. Теренът е имал наклонен характер по време на опожаряването на фаза 1.

**Фаза 2.** През 2017 г. бе допроучено апсидното жилище от Бресто фаза 2 в K58, L58, L59 (обр. 1). Докато отухлените стенни мазилки на гореописаното жилище от Бресто фаза 1 в H58 и I58 свидетелстват за употребата на колове с овални сечения, то апсидното жилището от фаза 2 има стълбове с правоъгълно сечение. Прави впечатление очертаването на поне две малки ями или зони без мазилки

[1] Бихме искали да благодарим на Фондация „Балканско наследство" и *Ludwig-Maximilians Universität München* за това, че направиха възможно участието на стажанти и членове на екипа, и за финансирането на анализи. Задължени сме на хората от с. Баня и община Разлог за помощта, която ни оказват.




*Обр. 1. Общ план на разкопаната площ в края на 2017 г.*

*Fig. 1. General plan of the excavated area at the end of the 2017 campaign.*

върху пода на жилището (обр. 3). Възможно е на тези места мазилките да липсват вследствие от изкопаването на дупки в деструкциите на жилището с цел изваждане на ценен инвентар. Във вътрешността на апсидното жилище не се откриха находки и индикативна керамика.

**Фаза 3.** В квадрат М57 и М59 бяха проучени ями от КЖЕ, в които се откриха керамични съдове.

**Литература**

**Athanassov et al. 2016:** B. Athanassov, J. Gorczyk, I. Kulov, Ph. Stockhammer. Eine Eberzahnlamelle aus der spätbronzezeitlichen Siedlung von Bresto. – In: Kr. Bacvarov, R. Gleser (eds.). Southeast Europe and Anatolia in Prehistory: Essays in Honor of Vassil Nikolov on his 65th Anniversary. Bonn, 2016, 465–474.

## EXCAVATIONS OF THE 2ND–1ST MILL. BC SETTLEMENT OF BRESTO NEAR THE VILLAGE OF BANYA, MUNICIPALITY OF RAZLOG

*Bogdan Athanassov, Ilia Kulov, Zivko Uzunov, John Gorczyk, Stefanie Eisenmann, Stoyan Ivanov, Violeta Karailieva, Maleen Leppek, Elena Marinova, Antoaneta Nalbantova, Petranka Nedelcheva, Nils Oldsen, Raya Rashkova, Tsvetelina Shindarova, Philip Watson, Philipp W. Stockhammer*




*Обр. 2. Деструкции от жилище от края на фаза 1 в Бресто в кв. H58. Жилището е частично покрито от Стена 1 от фаза 2.*

*Fig. 2. H58, remains of a house, end of Phase 1. The house is partially covered by Wall 1 from Phase 2.*



*Обр. 3. Апсидна постройка от фаза 2 в кв. K58, L58, L59.*

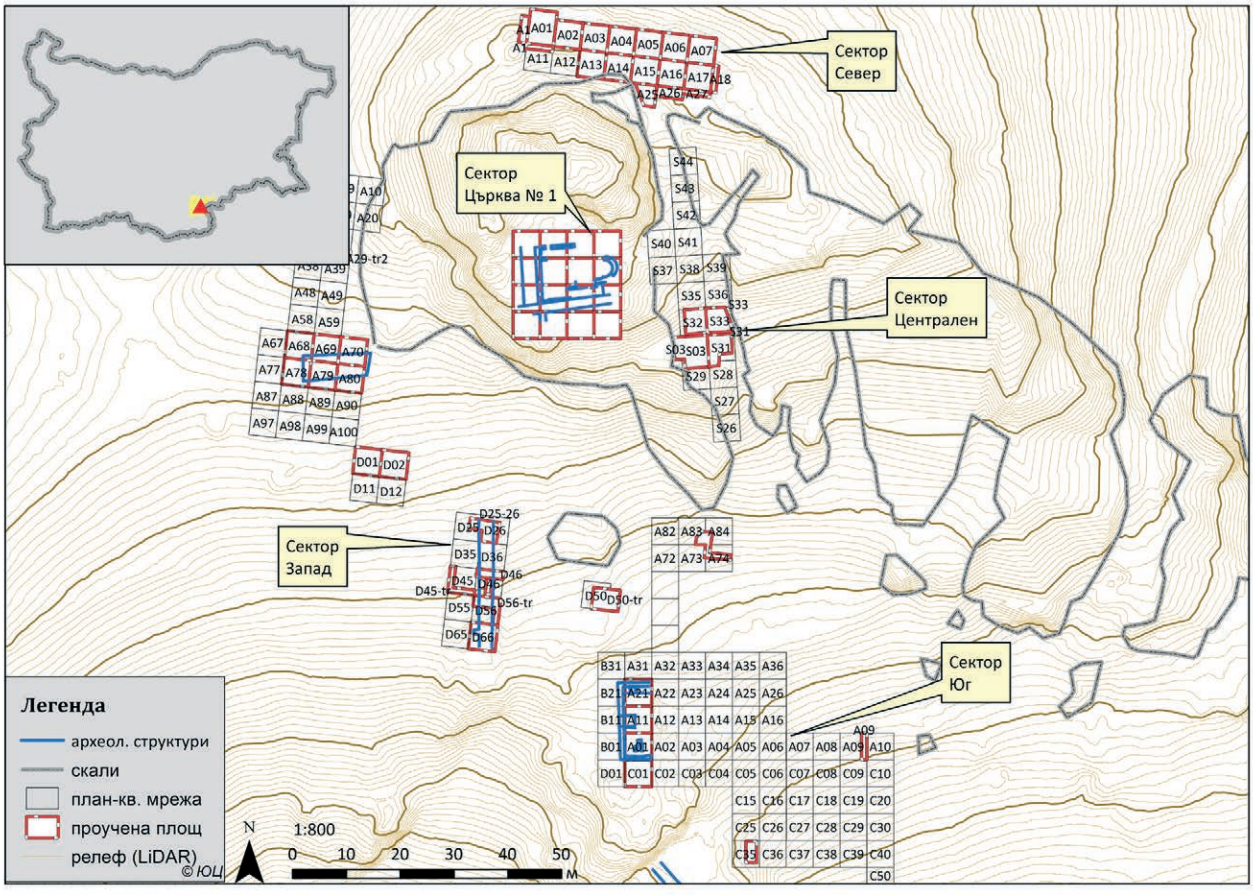
*Fig. 3. Apsidal building from Phase 2 in K58, L58, L59.*

In 2017, we excavated part of a building from the very end of Phase 1 in H58, I58 (Fig. 1). Destructions and fragments of the floor of the same building were discovered in 2015 in H57. In H58 and I58, we found a 0.10–0.20 m thick layer of burnt wall plaster lying on a clay floor. Because the fortification wall from Bresto Phase 2 covers most of the building, it was impossible to specify its exact ground plan. It seems that its long axis has a SE–NW orientation, which is similar to the one of the retaining Wall 2 of Bresto Phase 1 and the fortification Wall 1 of Bresto Phase 2. Finds from this building, such as bone tools and especially worked boar tusks with holes probably used for helmets of Aegean type (Athanassov et al. 2016), point to its function as a working space. They were associated with pottery, spindle whorls and charred cereal grains from the house inventory. This indicates that the production of bone tools and boar tusk items took place on a household level and probably not in specialized workshops.

# № 8. СКАЛЕН КОМПЛЕКС ГЛУХИТЕ КАМЪНИ

*Георги Нехризов, Юлия Цветкова, Наталия Иванова*

През 2017 г. проучванията в комплекса бяха осъществени на два етапа: през май–юни в сектор Север, финансирани от Министерство на културата, а през юли – в сектор Централен, финансирани от Община Любимец (обр. 1).




*Обр. 1. Общ план на комплекса, работните сектори и проучената площ.*

*Fig. 1. General plan of the complex and the sectors of the investigated area.*

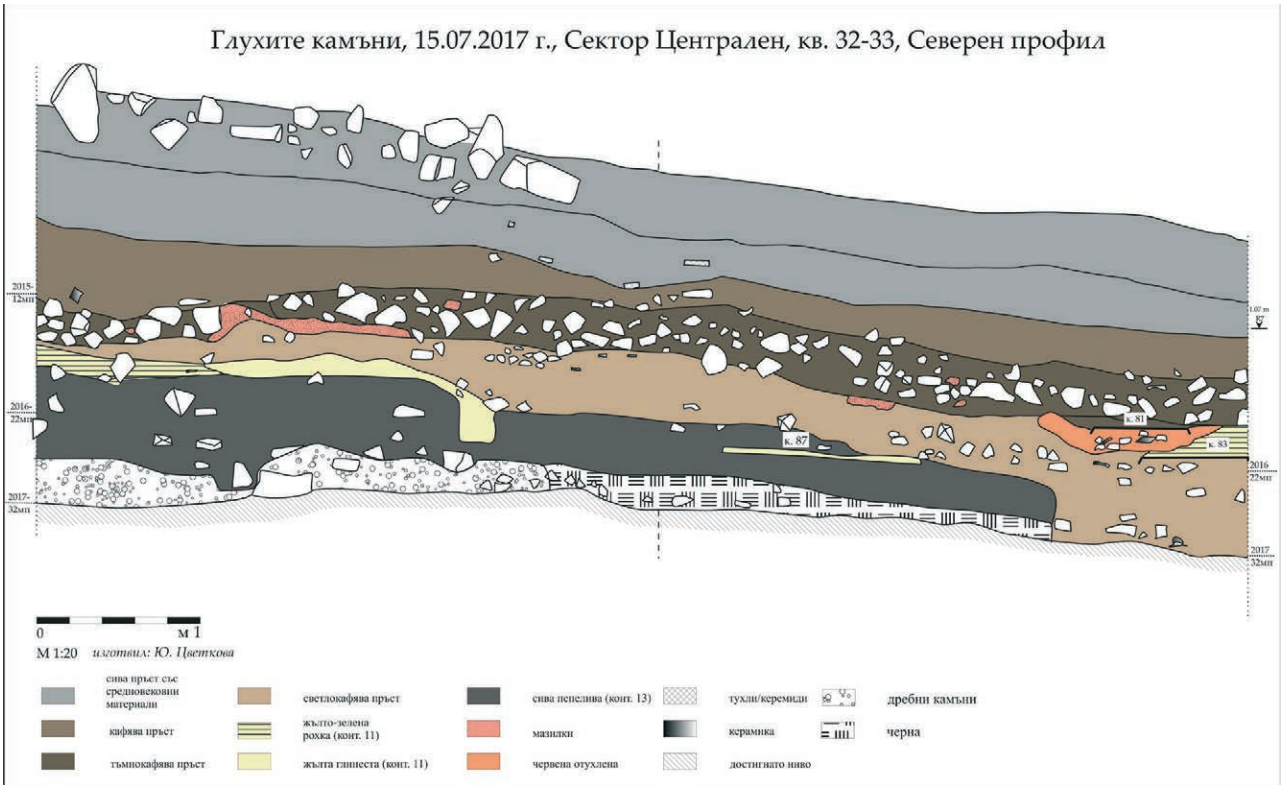
В сектор Север, със започнатите пет нови квадрата, работата през тази година обхвана обща площ от ок. 170 м$^2$ при дебелина на културния пласт от 0,60 до 1,20 м. В кв. А1 продължи проучването на установените през миналия сезон деструкции от постройка (контекст Е). След вдигането на дебел слой от горели късове стенна мазилка се разкри замазка от огнище с неправилна форма. Под него в дълбочина бе разкрито второ по-ранно огнище, разположено почти под горното.

Завърши започналото през 2015 г. проучване на друга постройка в квадрати А 5–6–15–16 (контекст F). След вдигане на деструкциите бе разкрито малко овално огнище. В неговата периферия се откриха още няколко съда – две добре съхранени кани и долна част от амфоровиден съд, на дъното на който е поставен прешлен за вретено. Заедно с документираните в предходните сезони осем цели съда, те илюстрират керамичния инвентар на жилището. Установи се, че основата на северната му стена е била укрепена с ред големи камъни. През средновековието този ред камъни е използван като фланкиращ ямата на гроб № 21.

В кв. А17, на изток и юг от проученото през 2016 г. огнище, бе документирана сходна ситуация, но със значително по-малко стенна мазилка *in situ* (контексти G и H): разкри се петно от разрушена замазка от огнище, няколко хромела, чукалки и струпвания на керамични фрагменти. На по-долно ниво бе установено огнище без лицева замазка, представляващо петно от отухляване. В контекст G беше открито малко бронзово ножче. Проучването тук ще продължи през следващия сезон.

Откритият керамичен материал позволява тези структури да се отнесат към РЖЕ 2. Към тази дата насочват и намерените фибули – бронзова двуспирална с ниска триъгълна плочка, две железни едноспирални и фрагменти от още две железни фибули.

Въпреки че липсват структури от КЖЕ, периодът е представен с керамика и находки. Малобройните фрагменти от сива монохромна керамика се отнасят към късната класическа и ранната елинистическа епоха. Откритите досега монети на обекта потвърждават тази дата. Към втората половина на IV в. пр.Хр. се отнася и намерената бронзова монета на град Зоне, изключително рядко срещана във вътрешна Тракия. Важна находка е главата от теракотена женска статуетка с архаични черти.




*Обр. 2. Сектор Централен – северен профил.*

*Fig. 2. Central Sector, north profile.*

Фрагментът е малък и обезличен, но въпреки това ясно демонстрира връзките на обекта с егейските полиси.

Нарушенията в културния пласт от ЖЕ се дължат основно на вкопаните гробове от средновековния некропол, развиващ се в източната част на сектора. През този сезон бяха проучени още девет гроба от общо 23 до момента. Някои от гробовете бяха разрушени, вероятно при по-късни погребвания. Повечето гробни ями са оградени с камъни, а погребенията са извършени по християнски обред. Само в един женски гроб беше открит гробен инвентар – две бронзови гривни, характерни за периода XI–XIII в.

Находките от средновековието са най-многобройни – ножчета, игли, гривни, обици, токи и много монети от XII в. Сред тях прави впечатление изящно изработена малка сребърна тока с врязана украса и следи от позлата и ниело.

Разкопките в **Централния сектор** продължиха с отнемането на десет механични пласта с обща дебелина ок. 0,50 м в трети стратиграфски пласт от РЖЕ 1 (ГК III) (обр. 2). Документирани бяха две последователно съществували паянтови постройки с прилежащите им огнища: планът на горната е установен по слабите следи от белезникава жълта глина с дребни мазилки, докато стените на поранната долна са били фланкирани от подредени в редица едри ломени камъни, дъговидно извиваща в южния си край. Южната ѝ част е разкрита в квадрати 3 и 31 през 2009 и 2012 г. С нивото на тази структура трябва да се свърже откритата 2016 г. букел-амфора. Оскъдният инвентар от постройките включва типичния за епохата репертоар – прешлени за вретено, антропоморфна фигурка, миниатюрни съдчета, печат за щампована украса, костена игла с ухо.

## GLUHITE KAMANI ROCK-CUT COMPLEX

*Georgi Nekhrizov, Julia Tzvetkova, Natalia Ivanova*

In 2017, the excavated area in Sector North was extended further to the east (Fig. 1). Three different buildings from the EIA 2 were investigated. The uncovered bronze and iron fibulae indicate the same date. Despite the lack of LIA structures, this chronological stage is represented with pottery and small finds – a bronze coin of Zone of Apollo/wreath type, and a fragmented head of a Late Archaic female terracotta figurine.

Nine graves from the necropolis from the 12th c. were also uncovered. Most finds from the area belong to the Medieval Period. An exceptional find is a silver buckle with incised and gilded decoration.

In Sector Central, the investigations of the stratigraphic level from EIA 1 (GK III) continued (Fig. 2). Remains of two consecutive perishable structures with apsidal plan and the corresponding fireplaces were documented, one marked by rows of medium sized stones. Its southern part was already excavated in 2009 and 2012. The few uncovered artefacts are typical for the period – an anthropomorphic figurine, miniature vessels, spindle whorls, a clay stamp for pottery decoration, bone needle.

# КЪСНОЖЕЛЯЗНА ЕПОХА

# ГРАДОВЕ

## № 9. ЕМПОРИОН ПИСТИРОС, АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В КВ. Б23, Б'3, Б'4 И Д6

*Алексей Гоцев, Вяра Петрова, Валентина Танева*

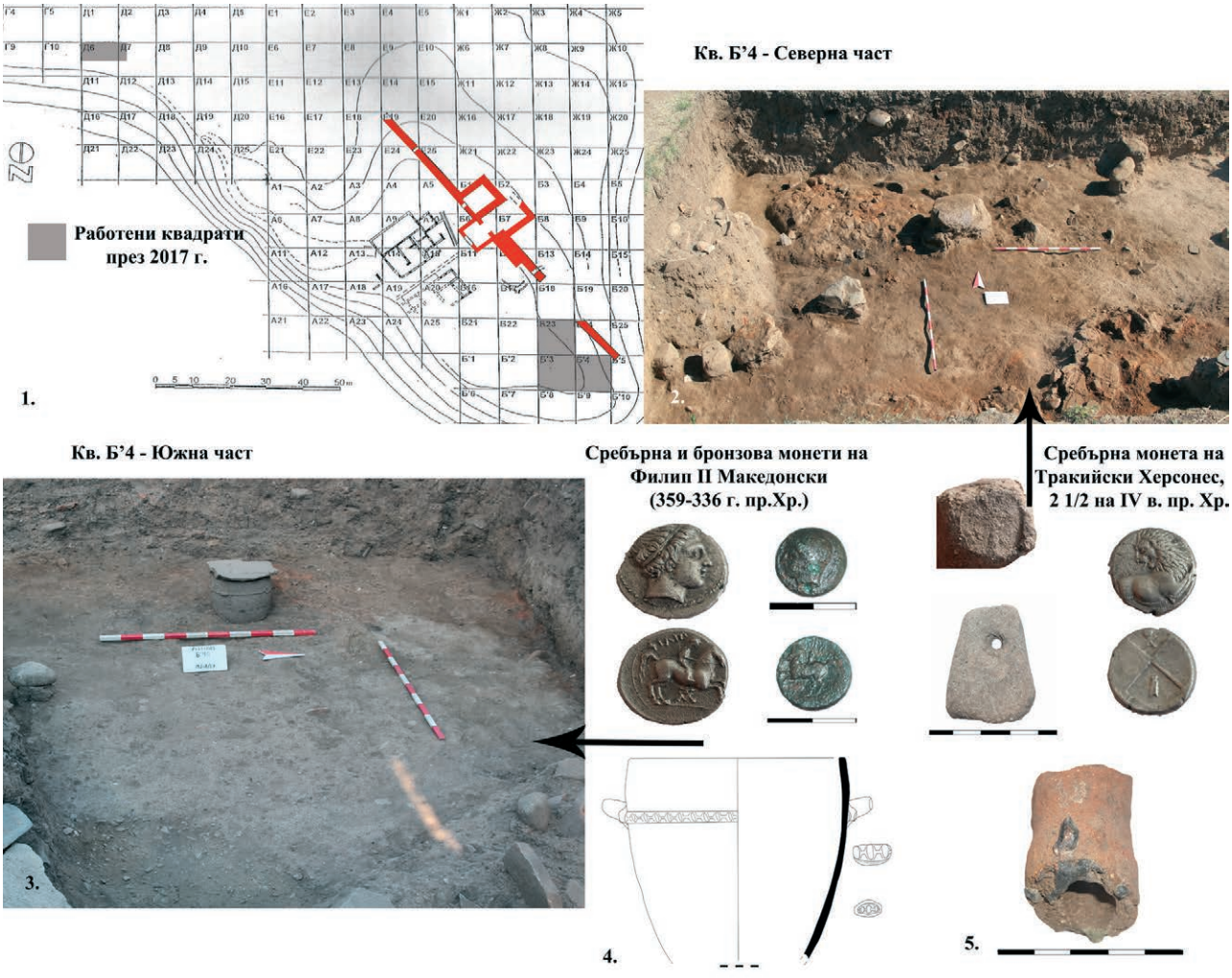
В изпълнение на Договор № РД 11-00-182/20.07.2017 г. между Министерство на културата и Археологически музей „Проф. М. Домарадски", гр. Септември, и Договор № 07/12.04.2017 г. между Археологически музей, гр. Септември, и доц. д-р Алексей Гоцев, в периода юли–август 2017 г. бяха проведени редовни археологически проучвания (Разрешително № 166/25.05.2017 г.). Те бяха подпомогнати финансово и организационно от фондация „Балканско наследство", съгласно Договора за сътрудничество.

Заложени бяха два перпендикулярни сондажа в кв. Д6, разположен на СЗ от монументалните архитектурни комплекси (обр. 1.1). Локализирано бе вкопаване (негативна структура) с овална форма и все още неуточнени размери. Пръстта в него е светлосива, белезникава, рохка, примесена с дребни камъчета и въглени. Сред археологическите материали се откроява една тежест за стан, оловен слитък и графит върху фрагмент от атическа чернофирнисова чаша. Откритата гръцка керамика се отнася към средата и втората половина на IV в. пр.Хр.

В **кв. Б'4 – северна част** бе регистрирана редица от няколко едри камъка, ориентирана СИ–ЮЗ, разположена в централната част на проучваната площ. Приблизително на същото ниво, в близост до С и Ю профили, се разкриха две петна от отухлена замазка/мазилка с ясно очертани отпечатъци от фина дървена конструкция (обр. 1.2). Откритите тук предмети – две монети (една от които на Тракийски Херсонес – втората половина на IV в. пр.Хр.), фрагмент от каменно конче, част от керамична пота със следи от бронз, малка пирамидална тежест за стан (обр. 1.5) – се отнасят към най-късната фаза от развитието на Пистирос, свързана с каменни конструкции и петна от деструкции.

В **кв. Б'4 – южна част** се работеше на СЗ от каменната конструкция. В проучваната площ няма регистрирани структури, пръстта е много твърда, сиво-кафеникава. Под едър плочест камък бе разкрит глинен съд с релефна украса, работен на ръка (обр. 1.3). В пръстта около него бяха открити малки бронзови пластинки без определена форма. Сред находките от сектора се открояват една бронзова и една сребърна монети на Филип II Македонски, оловни и железни предмети (обр. 1.4).

При снемането на профила между квадрати Б23 и кв. Б'3 бе проучено продължението на **яма №2**, като се работеше по почистването на северната ѝ половина (обр. 2). Границите на ямата се определят сравнително трудно. Запълнителят на ямата е от тъмносивкава рохка пръст, примесена с дребни въгленчета, керамични фрагменти и късове глинена замазка. Открити бяха два фрагмента от преносимо огнище с добре оформени ръбове.




*Обр. 1: 1. Общ план на проучваните квадрати през 2017 г.; 2. Кв. Б'4 – Северна част; 3. Кв. Б'4 – Южна част; 4. Находки от кв. Б'4 – Южна част; 5. Находки от кв. Б'4 – Северна част.*

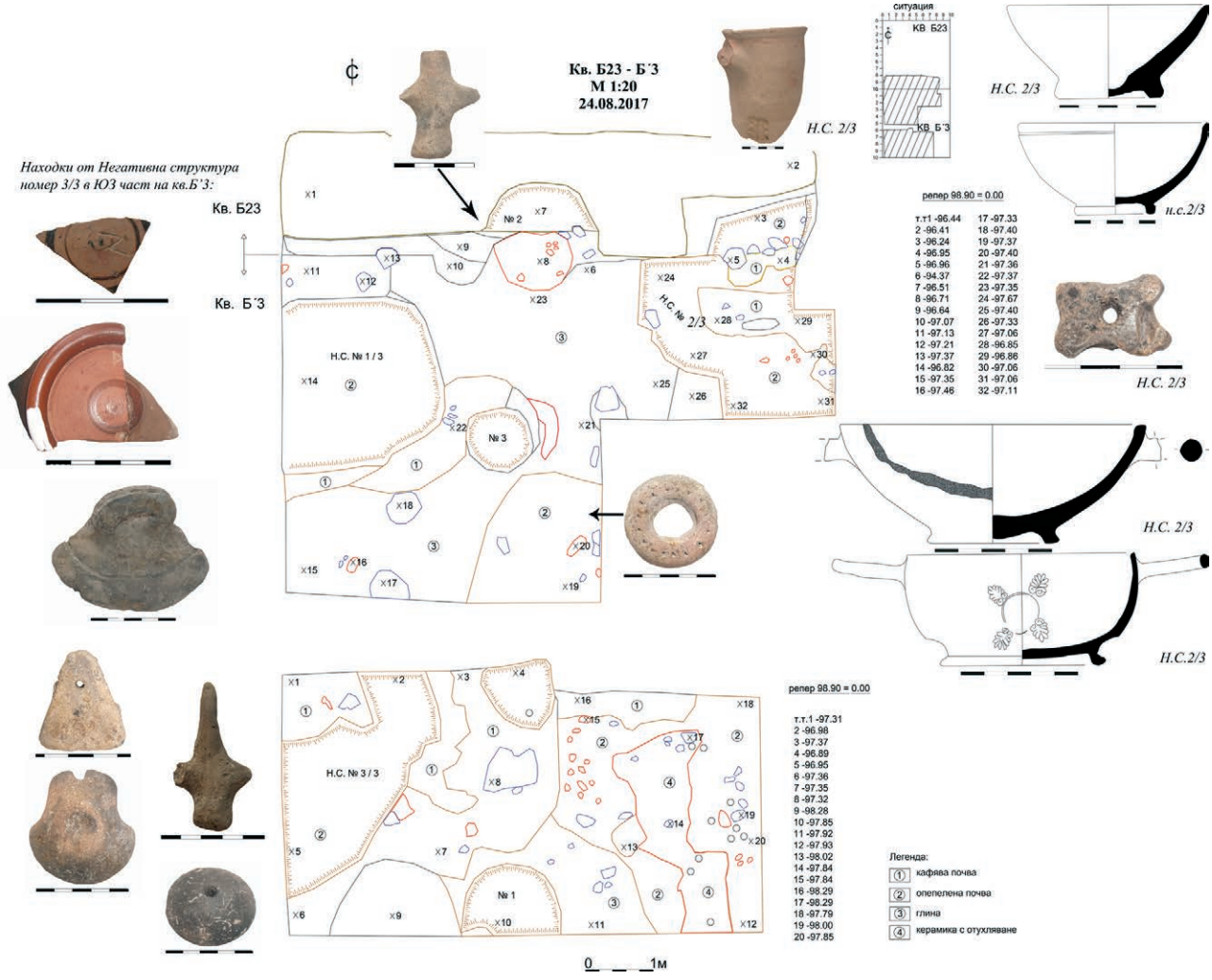
*Fig. 1: 1. General plan of investigated squares in 2017; 2. Sq. B'4 – North; 3. Sq. B'4 – South; 4. Finds from sq. B'4 – South; 5. Finds from sq. B'4 – North.*

Продължи работата по почистването на **негативен контекст № 2/3**. В северната му част ясно се проследява неговата граница. Южната граница на контекста се проследява по-трудно поради наличието на следи от глинени структури. Запълнителят на контекста е от светлосивкава рохка пръст, примесена с въгленчета. На отделни места в нея се откриваха изолирани сравнително големи камъни без подредба и дупки от колове, също без ред. Открити бяха част от атическа чернофирнисова чаша, сива купа, изработена на колело, обработван астрагал (обр. 2).

В **кв. Б'3** бе проучена **яма № 3** с неправилен кръгъл отвор и цилиндрична форма. Запълнителят се състои от хомогенна тъмносивкава пръст, примесена с въгленчета. На някои места в ямата се откриха изолирани камъни, един от тях с по-големи размери. Около него бяха открити 3 бронзови монети – една на Филип II Македонски и две на Александър III Велики. Интерес представляват четирите отвора в стените на ямата – с добре огладени стени и почти еднакъв диаметър, разположени по двойки един над друг (обр. 3). Предназначението им остава неясно. Сред фрагментите в ямата имаше такива от гръцка керамика, която се отнася към средата и втората половина на IV в. пр.Хр.

В **кв. Б'3–ЮЗ** се проучва **негативен контекст №3/3**. Очерта се ясно източната граница на контекста, бяха събрани и данни за характера на неговия запълнител. Открити бяха бронзови и железни предмети, тежести за стан, прешлени за вретено, три антропоморфни фигурки, графити върху фрагменти от местна и вносна керамика, обработвани астрагали (обр. 2). Откри се череп на куче заедно с няколко керамични фрагмента – ситуация, която поставя въпроси, свързани с функционалната характеристика на негативната структура.

В **кв. Б'3–ЮИ** продължи работата по проучване на културните напластявания, които са под ос-




*Обр. 2. Общ план на кв. Б 23 и кв. Б'3.*

*Fig. 2. General plan of sq. B 23 and sq. B'3.*

танките от глинена замазка и над негативните контексти. Разкрито бе петно от керамични фрагменти, глинени замазки, камъни и въгленчета (обр. 2). Открити бяха бронзова халка, оловна пластина, мраморен фрагмент от архитектурен детайл. На този етап от проучванията тук могат да се направят някои наблюдения и изводи, които предстои да бъдат уточнени и допълнени:

- Може да се приеме, че най-ранните следи от човешка дейност се свързват с т.н. негативни структури – вкопани съоръжения с неправилна форма и различни размери. На този етап се касае за пет подобни контекста в различни етапи на проучване, с някои общи характеристики – груба, но ясно доловима тенденция за планировка; еднотипен запълнител и инвентар в тях; наличие на отухлена замазка (кирпич?, обмазване на стените?, деструкции от стени?). Открит остава въпросът за тяхното предназначение, а също и за връзката им с монументалната архитектура на обекта.

- Бяха разкрити и проучени ями с различна форма и различни дълбочини. Вероятно част от тях са били направени, след като по-ранните структури са спрели да функционират.

- Разкриват се струпвания от керамични фрагменти, камъни и късове замазка, които са различни по своето съдържание, размери, форма и ориентация. Като правило те се разполагат в пластове над негативните контексти, но под нивото, където се откриват глинените замазки (огнища, пещи, подови нива).

- В най-горните пластове имаме различни каменни съоръжения с неясна форма и размери. На това ниво се документират и петна от деструкции, които се свързват с финалната фаза от функционирането на урбанистичния център.

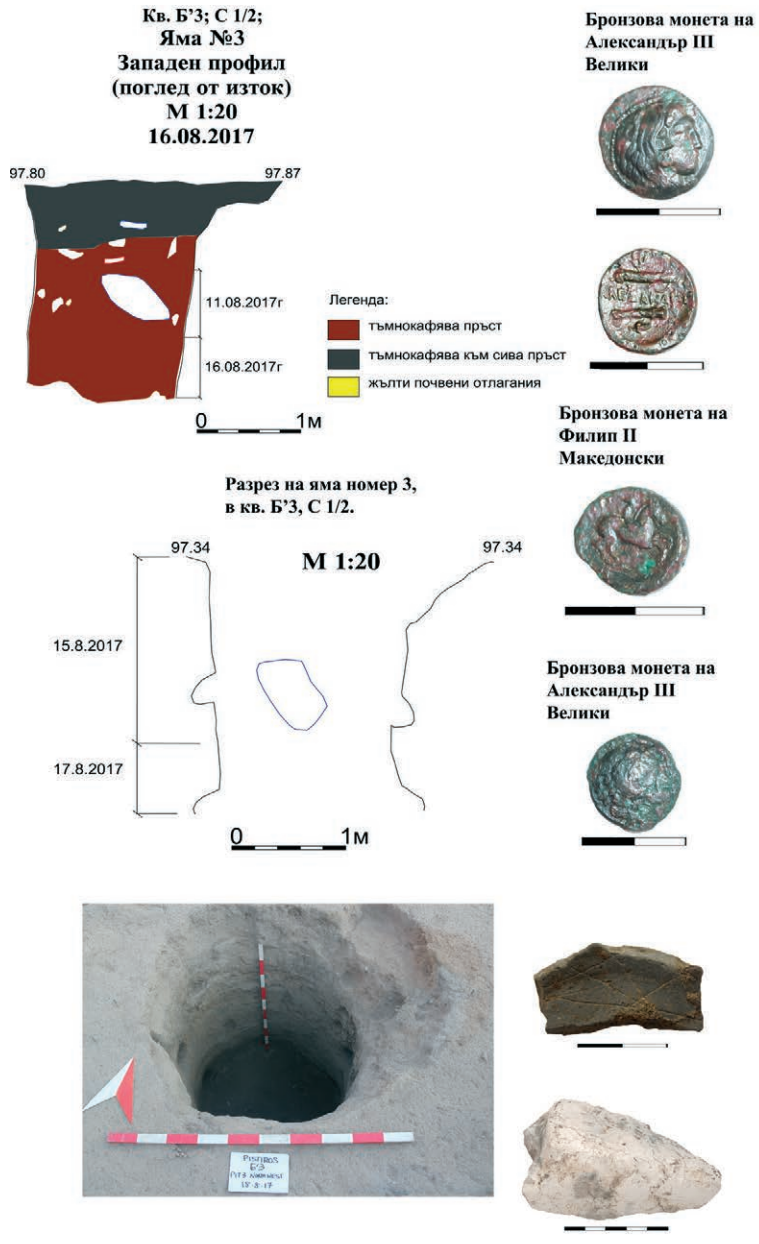
**EMPORION PISTIROS: ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN SQUARES Б23, Б'3, Б'4 AND D6**

*Alexey Gotzev, Vyara Petrova, Valentina Taneva*

In 2017, archaeological fieldwork in Pistiros was concentrated in the southeastern part of the site (Б23, Б'3, Б'4) and in one square in northwestern part (D6) (Figs. 1–2).

The aim in the southeastern part was to trace the character of cultural layers directly above the partially excavated pits and negative contexts (Figs. 2–3). At this stage, we may formulate the hypothesis that in the excavated squares, there are three horizons, which could be described provisionally as follows:

- horizon of negative contexts;
- horizon of clay plasters of different shapes and sizes, in most cases undecorated;
- horizon of stone structures, clusters of destructions, and possibly a decorated eschara.




*Обр. 3. Яма №3 в кв. Б'3.*

*Fig. 3. Pit No. 3 in sq. B'3.*

## № 10. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ПИСТИРОС, ОБЕКТ АВ I А

*Гавраил Лазов*

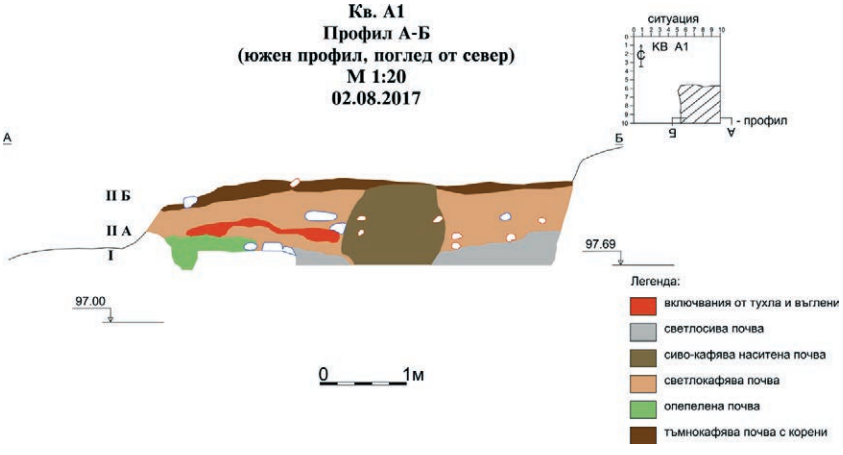
Разкопките се проведоха от 10.07.2017 до 2.08.2017 г. под ръководството на Г. Лазов с оскъдно финансиране от АМ „Проф. М. Домарадски", гр. Септември, и Фондация „Балканско наследство". В квадрати А1, А3, А4 и А6 бяха проучени 220 м$^2$. Целта на разкопките беше проучване на пластове, които се отнасят към ранната фаза от живота на емпориона, и проследяване на структури, които биха могли да се свържат с урбанизационни характеристики в северозападна посока от проучената част на емпориона.

През 2017 г. продължиха проучванията от достигнатите нива през 2016 г. в кв. А1, А3 и А4. Възобновено беше проучването на пластовете в кв. А6 с цел да се установи наличието там на запазено



*Обр. 1. Кв. А6 с основи на сграда и глинени олтари.*

*Fig. 1. Sq. A6 with the foundations of a building and clay altars.*

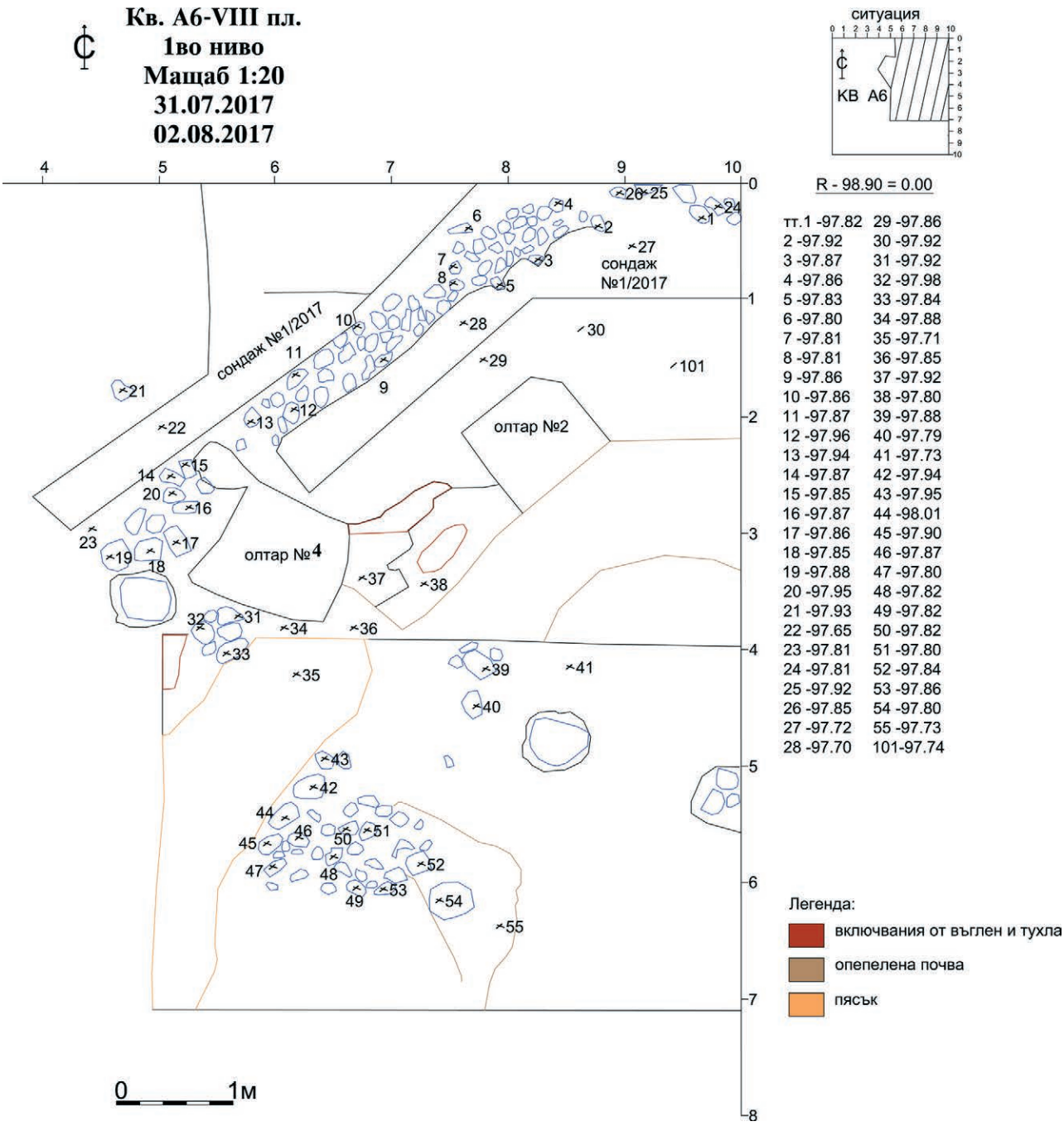



*Обр. 2. Южен профил на кв. А1 с посочени фази.*

*Fig. 2. South profile of sq. A1 with indicated phases.*

подово ниво, синхронно с разкритото през 2016/2017 г. в кв. А7 като част от контекст № 200 (Лазов 2017, 152).

В кв. А3 и А4 бяха снети пластове, които се отнасят към ранната фаза от живота на емпориона. При проучването на VII–IX механични пластове в тези квадрати не бяха разкрити запазени структури с градежи от камък. Изключение прави струпване от средноголеми ломени камъни, разположени на едно ниво в централната част на кв. А3–ЮИ. На ЮИ от камъните се разкри част от отухлена глинена замазка, която е с добре очертани външни ръбове, ориентирани СИ–ЮЗ и СЗ–ЮИ и пресичащи се под прав ъгъл. Замазката продължава под южното ребро на квадрата. Върху нея и на СИ се разкриха фрагменти от питос, от амфори и от монохромна керамика, работена на колело. На запад от замазката се откри малко правоъгълно трапче с размери 0,56×0,36 м, запълнено с пречистена глина. Западно от каменното струпване се разчисти слой от пясък и гравел на площ от близо 8 м$^2$. В останалата площ на кв. А3 се разкриха големи участъци с пепел и въгленчета, както и късове отухлена глина и значително количество керамични фрагменти и животински кости. В СЗ ъгъл на А3 се разкри *in situ* частично запазен глинен олтар. Той има украса от правоъгълници и диагонали, оформени с шнур. По-голямата площ на олтара попада под северното ребро на квадрата. В пласта над квадрата се откри дъговидна бронзова фибула. В кв. А4 се разкри напълно съоръжението К [452]. Откритите в основата му следи от горене го определят като специализирано огнище. В ЮИ част на квадрата се проучи окончателно вкопаването К [454]. Керамичният комплекс тук включва фрагменти от съдове, работени на ръка, включително и с езичести дръжки, монохромна на колело, амфори, гръцка чернолакова и червенофигурна. Разкриха се и единични солени от коринтски и лаконски тип. Находките са малко на брой – глинени тежести за стан, фрагменти от железни ножчета и втулка от копие, оловна тежест, фрагменти от съдове с гра-




*Обр. 3. План на кв. А6 с останки от сграда с каменни основи и олтари.*

*Fig. 3. Plan of sq. A6, with remains of a building with stone foundations and altars.*

фити. Посочените структури и находките от проучените пластове в кв. А3 и А4 през 2017 г. се отнасят към първата фаза от живота на обекта.

В VIII пласт на квадрати А1 и А6 бяха проучени останки от постройка със зидове на каменни основи (обр. 1). Градежът е от средноголеми речни камъни. Най-добре запазен е зидът, ориентиран СИ–ЮЗ. Части от него бяха проучени през 1993 г. във връзка с демонтирането на украсения глинен олтар №1 в кв. А6 (Lazov 1996). От СИ зидът е свързан конструктивно под прав ъгъл с друг зид, запазен частично в кв. А1 и А6. От това следва, че постройката е имала в тази част две помещения. Вход между двете помещения се очертава в ЮЗ край на зида СИ–ЮЗ, но той не е разкрит изцяло. Повърхността на камъните от зида е равна, покрита със сиво-зеленикав глинест пласт. Възможно е той да е от разложени кирпичи. Следва тънък слой от пепел и въгленчета, над който лежи масивен пласт от мазилки с индикация за опожаряване. Този пласт с деструкции се проследява отчетливо в южния и западния профил на кв. А1 и лежи върху подовото ниво с отухлена глинена замазка на контекст 200,

разкрит в квадрати А1 и А6. Опожаряването на постройката може да се отнесе към края на първа фаза от живота на селището (обр. 2).

Олтар №2 е правоъгълен, без украса. Той попада в очертанията на ЮИ помещение на постройката, но не е разположен в нея. В профила под него се очертава пластът от опожарени деструкции, описан по-горе. Олтарът се отнася се към втора фаза от живота на емпориона. Още по-категорично е разполагането на олтар №1 без връзка с постройката – преди демонтирането му той попадаше върху зида, ориентиран СИ–ЮЗ. От посочените факти следва изводът, че олтари №№ 1–2 са изградени след разрушаването на постройката и последвала промяна във функцията на терена. Разполагането на олтари №№ 2–4 в редица, ориентирана СИ–ЮЗ, може да се свърже с културно място, което е съобразено с общата планировка на емпориона (обр. 3). Необходимо е продължаване на проучванията във връзка с изясняване на датировката на олтари №№ 3–4.

В СЗ ъгъл на кв. А6 се разкриха речни камъни, разположени на едно ниво в VII пласт. Те оформят настилка, широка 1,5 м, която може да се отнесе към началото на втората фаза от развитието на емпориона.

През 2017 г. в проучваните квадрати беше открита само една монета. Тя е бронзова на Котис I (383–359 г. пр.Хр.). Количеството монети в проучените през последните няколко години пластове, които се отнасят към първата фаза и ранната подфаза на втората фаза от живота на емпориона, е незначително на терена северозападно от сграда №1.

**Литература**

**Лазов 2017:** Г. Лазов. Емпорион Пистирос. Разкопки на Емпорион Пистирос сектор АВ I А. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 152–155.

**Lazov 1996:** G. Lazov. Decorated Clay Altars. – In: J. Bouzek, Z. H. Archibald (eds.). Pistiros I. Prague, 1996, 639–673.

**EXCAVATIONS IN SECTOR AB I A AT EMPORION PISTIROS**

*Gavrail Lazov*

The purpose of the excavations in 2017 was to establish whether there are architectural structures from the early phase in the northwestern part of the sector and how do they relate to the urban development plan of the emporion.

Partially preserved walls from a building with stone foundations were revealed in sq. A1 and A6 (Figs. 1–3), part of a clay floor in sq. A3, and a production facility in sq. A4. They belong to the first phase of the emporion and are consistent with its plan. The first stage also includes a decorated clay altar, partially preserved, discovered *in situ* in sq. A3.

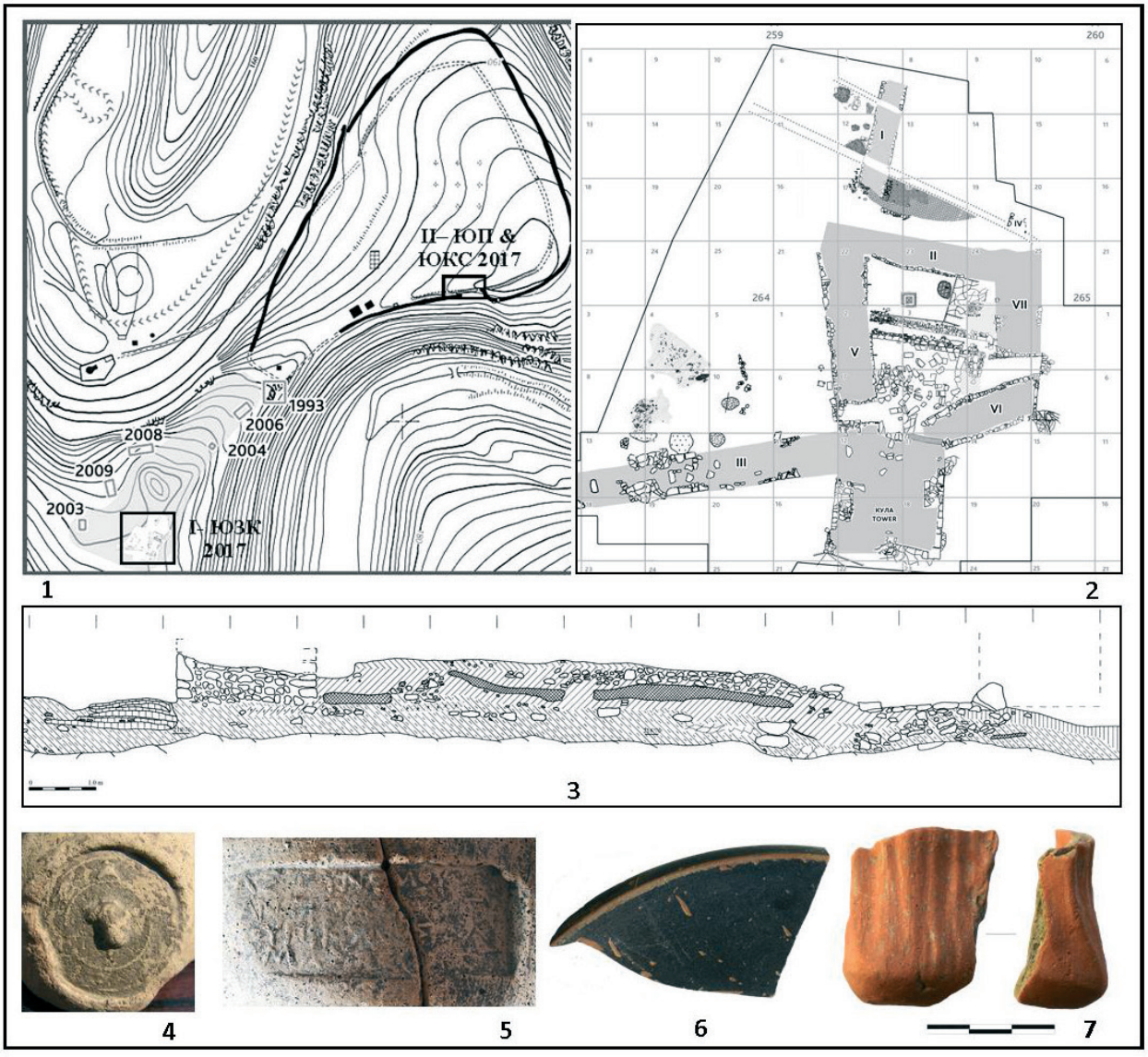
## № 11. ПРОУЧВАНИЯ НА ТРАКИЙСКИЯ ГРАД В АР „СБОРЯНОВО“

*Тотко Стоянов, Мария Николаева, Красимир Ников, Даниела Стоянова, Живка Михайлова, Велислав Бонев, Калин Маджаров, Теодора Василева, Християн Узунов*

Проучванията бяха осъществени през м. юли и август 2017 г. и бяха осигурени финансово от Исторически музей – Исперих, Министерството на културата и Софийски университет „Св. Кл. Охридски“.

**I. Югозападен квартал (ЮЗК)** (обр. 1. 1–2)

*1.1. Участъкът между кулата и Стена VI (кв. 264/9, 13–14, 18–19)* (обр. 1. 2). Продължи внимателното разчистване на културния пласт в кв. 264/9, 14, 18–19 до изчерпването му над материковата скала. Потвърдено бе наблюдението от 2015 и 2016 г., че артефактите – керемиди, амфори и трапезна керамика на колело и ръка – са само от ранноелинистическата епоха. Новооткритите тук амфорни




*Обр. 1.1. Общ план на града с проучваните през 2017 г. сектори; 2. План на ранноелинистическите структури в Югозападния квартал, проучвани през 2017 г.; 3. Северен профил на изкоп за отводнителен канал в сектор 259 - централна част.; 4-5. Родоски и синопски амфорен печат от кв. 264/19; 6-7. Фрагменти от ихтия и теракотова статуетка от руините в кв. 259/18.*

*Fig. 1.1. General plan of the city with indicated sectors excavated in 2017; 2. Plan of the Early Hellenistic structures in the Southwestern Quarter investigated in 2017; 3. North profile of a trench for a draining channel in Sector 259. 4-5. Rhodian and Sinopean amphora stamps from sq. 264/19; 6-7. Fragments of a fish-plate and terracotta statuette from the ruins in sq. 259/18.*

печати на Родос (обр. 1. 4, фабрикант *Ἀξίος*, период Ic по Finkielzstejn 2001, ок. 246–235 г. пр.Хр.) и Синопе (обр. 1. 5, астином *Ἀντιπάτρος Ι Νίκωνος*, подгрупа VI B по Garlan 2004, ок. 243–239 г. пр.Хр.) потвърждават датировка на разрушителното земетресение в 40-те години на III в. пр.Хр., документирана вече от родоски печати от този и други участъци на Югозападния квартал.

Бе доразкрито и документирано битово огнище (№ 74) в близост до лицето на Стена VI, което може би е съществувало за кратко под лека пристройка (навес?), преди земетресението да унищожи града.

*1.2. Сграда с есхари и структури източно и южно от нея* (обр. 1. 2). Отнемането на пласт в дълбочина в кв. 259/25 не доведе до разкриване на продължение на лицевата редица на Стена VII. Възможно е в този участък тя да е разрушена до нивото на материковата скала. Ситуацията се нуждае от доизясняване. Разчистването в кв. 264/5 в дълбочина на струпване от големи и средно големи камъни, паднали от източното лице и пълнежа на Стена VII, доведе до разкриване на плътен слой с концентрация на глинени спойки. В тях беше документирана и част от желязна скоба.




*Обр. 2.1. Югозападен квартал – руините от ранноелинистическа сграда, застъпени от Стена I, от ЮЗ; 2. Част от квадра от кв. 259/6; 3. Фрагмент от архитектурен елемент от кв. 259/18; 4. Ситуиране на архитектурния елемент в кв. 259/18.*

*Fig. 2.1. The Southwestern Quarter – ruins of a Early Hellenistic building overlapped by Wall I, from SW; 2. Part of an ashlar from sq. 259/6; 3. Fragment of an architectuaral element from sq. 259/18; 4. The architectural element in situ in sq. 259/18.*

*1.3. Стена I и ранноелинистическите структури на изток от нея* (обр. 1. 2).

След разчистването на отводнителния канал в кв. 259/17–19 до стерилни пластове беше документиран северният му профил в участъка от кв. 258/10 до 259/20. Централната му част дава ясна представа за мощния пласт от руини на сграда с масивна конструкция от ранноелинистическата епоха на изток и югоизток от Стена I. При разчистването на руините в дълбочина и в по-голям обхват бе изяснено окончателно, че Стена I възсяда пласта от тези руини (срв. обр. 1. 3 и 2. 1). Сред каменно струпване в източната част на кв. 259/18 бе документиран къс от каменен архитектурен елемент – част от праг за врата (долен или горен?) (обр. 1. 3 и 4), което е потвърждение на предположението за руини на сграда с масивна архитектура. Камъкът е определен от специалист като глинест варовик от т. нар. „Разградска свита“. Според изследването на видовете варовик, използвани в монументалните гробници от Източния некропол, те се отнасят към „Русенската свита“ (Иванов, Пимпирев 2005, 169). Следователно е използван варовик, донесен от район извън територията на гетската столица.

В кв. 259/6 беше документиран фрагмент от квадра с част от леглото на скоба тип „лястовича опашка“ (обр. 2. 2) – ново свидетелство, че наблизо са съществували и други монументални постройки с каменен градеж.

В руините на сградата бяха документирани още артефакти, които потвърждават датата ѝ в ранноелинистическата епоха – фрагменти от чернофирнисова ихтия (обр. 1. 6), теракотова статуетка (обр. 1. 7) и фрагменти от амфори от различни центрове. В кв. 259/17–18 бяха разчистени разтрошени на място фрагменти от питос, документирани и през предходни кампании на запад до и под Стена I. Разчистването им в дълбочина сред каменното струпване подсказва, че той е бил поставен в каменна конструкция (а не вкопан в терена).

**II. Южна порта (ЮП) – Западно крило и Южна крепостна стена** (обр. 1. 1; 3. 1)

При Южната порта бе демонтирано каменното струпване, консервирано като стена от предполагаемото светилище на „Фосфорос“. След вдигането на камъните от „стената“ насипът от пръст под нея беше отнет до материковата скала.

Допроучена бе негативната форма (яма), изсечена в скалата на границата на кв. 188/13 и 14. Тя е с дълбочина ок. 0,30 м, с плавно изсечени стени и сравнително равно дъно. В запълнителя, освен камъни, беше открита малко фрагментирана керамика.

Проучени са източните третини на кв. 188/13 и 18 до достигането на материковата скала, където през 2015 г. е разкрит пласт от горяла (?) стенна мазилка, дребни камъни и каменен синор върху пласт сиво-кафява пръст, наситена с фрагменти керамика, кости, дребни глинени късчета, камъчета и въглени. На юг от петното мазилки бе разкрито каменно струпване, попадащо в кв. 188/18 и вероятно свързано с нея – може би част от каменен цокъл.

При допроучването на пласта над скалата в северозападния ъгъл на кв. 188/15 бе открит синопски печат (астином *Ποσειδώνιος I*, подгрупа I C по Garlan 2004, ок. 342–335 г. пр.Хр., или фабрикант




*Обр. 3. 1. Сектор Южна порта–Западно крило и Южна крепостна стена, 2017 – план; 2. Общ изглед от запад на проучвания през 2017 г. участък в кв. 187/18–19, 23–24;*

*Fig. 3. 1. General plan of South Gate – Western Wing sector and the South Fortification Wall, 2017; 2. General view from west to the excavations in sq. 187/18–19, 23–24.*

*Посейдώνιος I*), свидетелстващ (заедно с други печати) за присъствие в тази част на платото през третата четвърт на IV в. пр.Хр.

Продължи трасирането на вътрешното лице на ЮКС на запад и доизчерпването на пластовете в квадратите, започнати през предходните сезони: кв.187/18–19, 23–24 и 188/13,14,15; 18–19. За изясняване на характера на силно деформираната и разкрита до два реда камъни стена, южният профил в кв. 187/24 бе продължен в западна посока (обр. 3. 2) и беше заложен профил С–Ю по западната линия на кв. 187/24 и 203/4 (обр. 3. 1). За целта бе разширен и сондажът от 2002 г. в кв. 203/4. В северната част на сондажа бе разкрито в дълбочина струпване от средно големи камъни, които оформят зид, силно деформиран и достигащ до нивото на проучване в квадрата. Работната хипотеза е, че вътрешната стена не продължава на запад като плътен каменен градеж. Работата в тази част на сектора ще продължи през следващия археологически сезон.

## Литература

**Иванов, Пимпирев 2005:** Ж. Иванов, Х. Пимпирев. Геоложки и петрографски изследвания на скални образци от тракийски могили и тяхната корелация с теренни образци от района на с. Свещари, Исперихска община. – В: Хелис, IV, София, 168–178.

**INVESTIGATIONS OF THE THRACIAN CITY IN SBORYANOVO ARCHAEOLOGICAL RESERVE**

*Totko Stoyanov, Maria Nikolaeva, Krasimir Nikov, Daniela Stoyanova, Velislav Bonev, Kalin Madzharov, Zhivka Mihaylova, Theodora Vasileva, Christian Uzunov*

In 2017, further cleaning of the space to the south of Wall VI in the Southwestern Quarter was undertaken. New evidence for an earlier date of the earthquake that destroyed the city was uncovered – amphora stamps of Rhodes and Sinope (Fig. 1. 4–5).

More interesting observations were obtained during the investigations to the east of Wall I. The thick layer of stone destructions from Early Hellenistic times recorded in 2016 was also detected in the profile of the draining channel crossing Sector 259 (Fig. 1. 2–3). New finds (Fig. 1. 6–7) confirmed the proposed Early Hellenistic date of the structure.

Further cleaning brought new observations on the structures to the north of the West Wing of the South Gate, as well as in the western part of the studied area in sq. 187/18–19, 23–24 (Fig. 3. 1–2).

# КЪСНОЖЕЛЯЗНА ЕПОХА

# ИЗВЪНГРАДСКИ СЕЛИЩА И СВЕТИЛИЩА

## № 12. РАЗКОПКИ НА СВЕТИЛИЩЕТО В М. СЕКИЗ ХАРМАН, С. КРЪСТЕВИЧ, ОБЩИНА ХИСАРЯ

*Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Даниела Стоянова, Вяра Петрова*

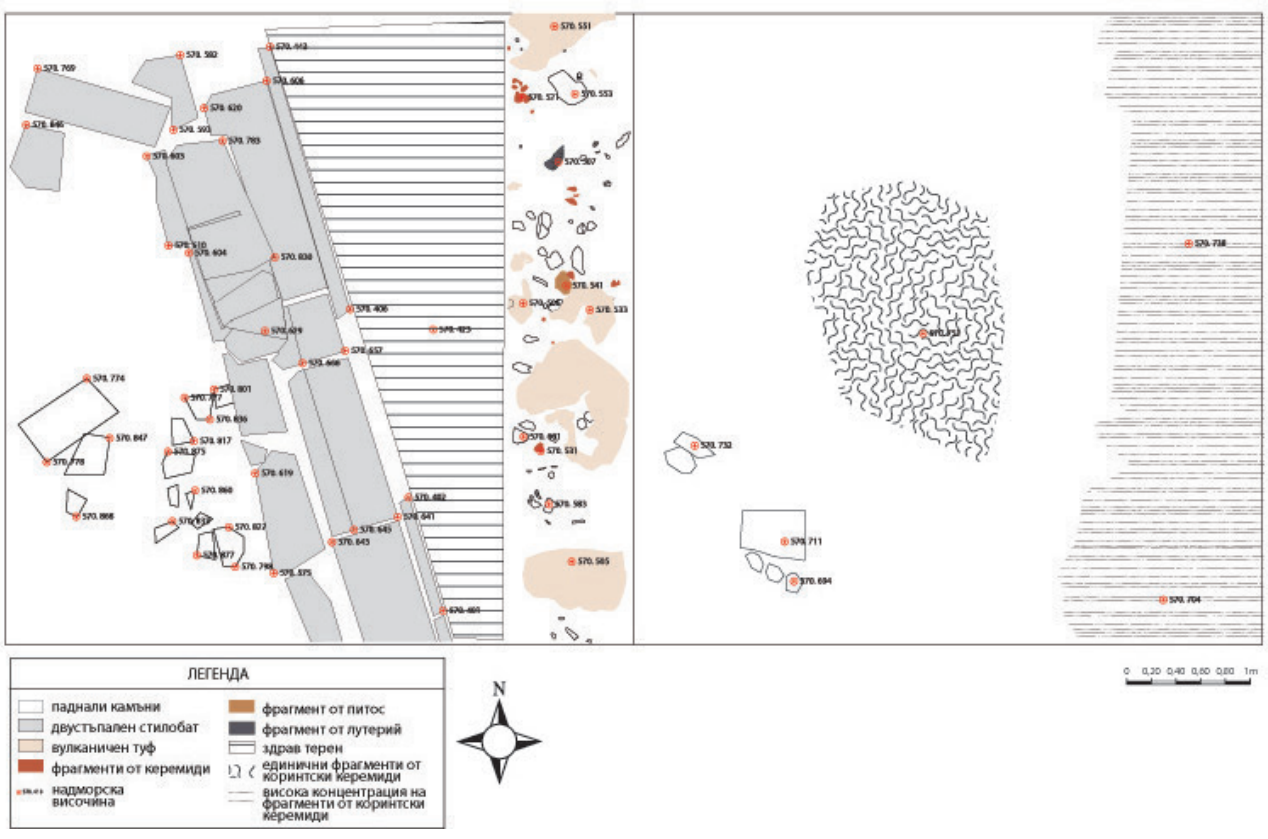
Археологическите разкопки на обект „Светилище и храм от V в. пр.Хр. при с. Кръстевич, община Хисаря" се проведоха с прекъсвания през месеците юли, септември и декември 2017 г. от екип на Археологически музей, гр. Хисаря, с научен ръководител доц. д-р Митко Маджаров, зам.-ръководител Димитринка Танчева, научни консултанти проф. д-р Анелия Божкова (НАИМ–БАН) и гл. ас. д-р Даниела Стоянова (СУ „Св. Кл. Охридски"). В екипа за обработка на керамичния материал беше включена и Вяра Петрова (Археологически музей, гр. Септември).

Основната задача, поставена през сезон 2017 г., беше да се изчерпи културният пласт североизточно от каменното стълбище от втората строителна фаза на светилището с цел максимално изясняване на архитектурата, хронологията и границите на обекта.

Работата беше съсредоточена в квадрати 4 и 5 на сектор 58 (обр. 1). На дълбочина 0,30 м в източната половина на кв. 4 се разкри каменно струпване. То е с размери 5×1 м и е разположено на границата с кв. № 5 (обр. 2.1). На това място през 2016 г. беше документиран стратиграфски профил с налични в него фрагменти от архитектурни детайли (Маджаров и др. 2017, 163–165).

В южната половина на струпването се разкри разрушен детайл от вулканичен туф с форма на полукръг. Върху горната му повърхност е запазена част от правоъгълна вдлъбнатина със страни 10 до 15 см. Продължението на дъгата на детайла затваря кръг с приблизителен диаметър около 0,80 м. Размерите и формата на детайла, както и запазената част от правоъгълната вдлъбнатина в него дават основание да се приеме, че най-вероятно става въпрос за фрагмент от торус на база от йонийска колона с легло за монтажен щифт. Такъв торус беше открит през 2012 г. на около 3 м източно от стълбището на светилището от втората строителна фаза в кв. 15 (Маджаров 2017, 108–110, обр. 16–20). Друг детайл от разрушен туф беше разчистен в южната част на работния сектор на кв. 4. Той е с почти правоъгълна форма и приблизителни размери 0,80×0,50 м и най-вероятно е част от барабан на колона.

В каменното струпване в кв. 4 се разкриха още фрагменти от каменни лутерии, два фрагмента от




*Обр. 1. Квадрати 4 и 5 на сектор 58.*

*Fig. 1. Sector 58, squares 4 and 5.*

вотивна йонийска колона от талкошист, фрагмент от торус на йонийска база, фрагменти от плоски и покриващи керемиди коринтски тип, фрагменти от битова керамика и стени от голям глинен съд (питос).

С цел да се установи дали каменното струпване продължава на изток започна проучването и на кв. 5. Културният пласт е с дебелина 0,40–0,45 м. Най-отгоре има чимове в светлокафява пръст. На дълбочина до 0,30 м се появяват единични фрагменти от покривни и плоски керемиди. На дълбочина 0,40–0,45 м липсва каменно струпване. Открит беше само един обработен каменен блок и до него още три по-малки необработени камъка. Каменният блок е от изветрял гранит с почти правоъгълна форма. В източната част на квадрата пръстта е светлокафява, с висока концентрация на фрагменти от плоски и покриващи керемиди. Те се откриват на 7 м източно от двустъпалния стилобат, непосредствено над здравия терен. Дебелината на пласта, наситен с фрагменти от керемиди, не надвишава 0,10 м.

Направено беше разчистване и на крайната северна част от източния двустъпален стилобат. На това място съществува иманярски изкоп и културният пласт е компрометиран. Разкрит беше най-долният каменен блок от стилобата, който е бил монтиран в предварително изкопано легло в здравия терен (обр. 2.2). Дължината на този блок е 1,25 м и над него, с отстъп от 0,15 м, следва вторият каменен блок. В най-северната част на стилобата беше разкрит *in situ* по-малък правоъгълен камък с ширина 0,50 м.

В насипа на иманярския изкоп беше намерен един фрагмент от кратер от сива глина с пластична и отпечатана украса, който се датира в края на VI – началото на V в. пр.Хр. (обр.3). Този фрагмент не носи стратиграфска информация, но със сигурност произхожда от района на светилището.

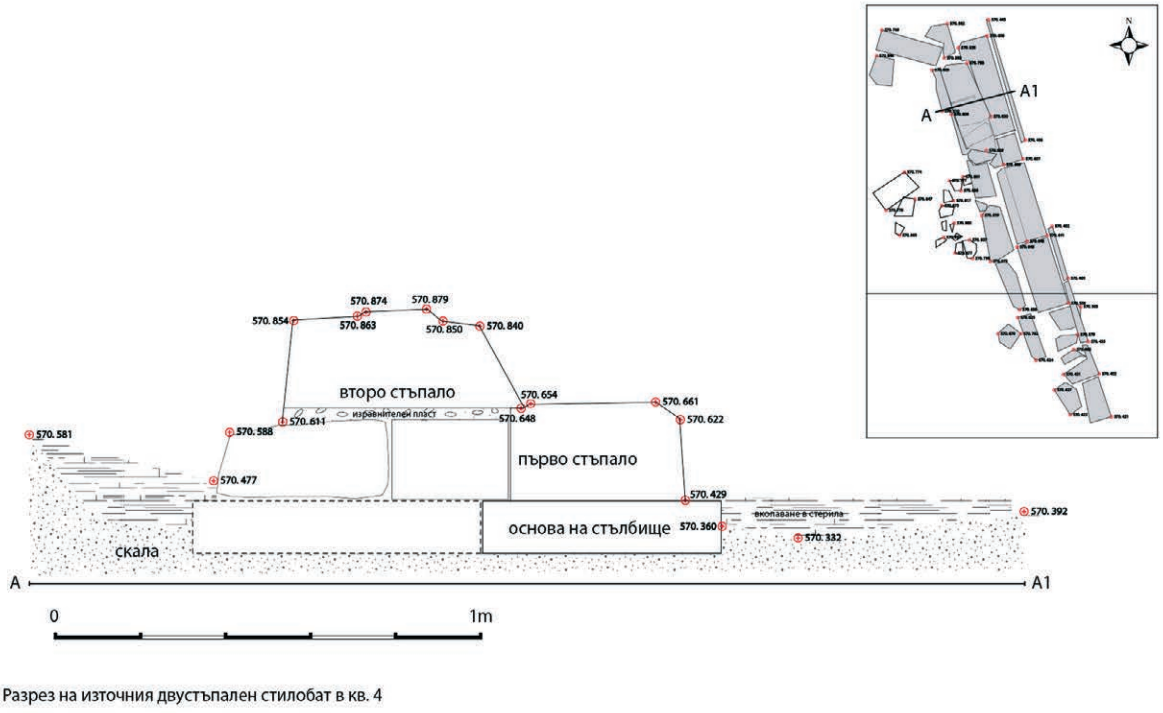
Главният резултат от работата през сезон 2017 беше установяването на начина на разрушаване на монументалния пропилон на източната фасада. Той е паднал основно в източна посока, в резултат от което са се акумулирали каменните струпвания от разрушени архитектурни детайли от вулканичен туф и концентрацията на керемиди от покривната конструкция. В следствие на тази концентрация пръстта в източната половина на кв. 5 е със светлокафяв цвят и се различава от тази в западната половина на квадрата.

Подобна ситуация беше констатирана и през 2012 г. в кв. 15, където в терена източно от двустъпалния стилобат беше намерен торус от база на колона в йонийски ордер, няколко разрушени архитектурни детайла от вулканичен туф и концентрация на фрагментирани коринтски керемиди.



2.1

2.2




Разрез на източния двустъпален стилобат в кв. 4

*Обр. 2. 1. Каменното струпване в кв. 4 на сектор 58; 2. Каменни стъпала от двустъпалния стилобат in situ. 2.2 Разрез на двустъпалния стилобат в кв. 4 на сектор 58.*

*Fig. 2. 1. Stones in Sector 58, sq. 4; 2. Stone steps of the two-step stylobate in situ. 2.2 Cross-section of the two-step stylobate.*

На този етап не разполагаме със сигурни данни за причините, довели до разрушаването на пропилона, но липсват сведения за опожаряване. Не е изключено причина за разрушаването да са земетресения, каквито са предположени за други обекти от района.

Археологическите находки, намерени по време на разкопките през 2017 г., включват малко фрагменти: от каменните колони на пропилона, от вотивни колони и от лутерии, фрагменти от плоски и покриващи керемиди и много малко от битова и транспортна керамика, предимно стени и дъна от съдове, работени както на ръка, така и на колело (сива керамика и амфорна тара). Намерен беше и един глинен жетон. Прави впечатление наличието на големи фрагменти от стени на питоси. Най-голямо е количеството на фрагментите от керемиди коринтски тип, които са с остри ломове и показват разрушена на място покривна конструкция. Тези фрагменти не се различават от досега откриваните керемиди в другите сектори на светилището.




*Обр. 3. Фрагмент от кратер с пластична украса.*

*Fig. 3. Fragment from a krater with relief decoration.*

В заключение трябва да се подчертае, че стратиграфски материалите от проучените през сезона два квадрата принадлежат само на втората строителна фаза от светилището, която се датира в края на V в. пр.Хр.

**Литература**

**Маджаров 2016:** М. Маджаров. Светилище и храм от V в. пр. Хр. при с. Кръстевич, община Хисаря (предварително съобщение). – Проблеми и изследвания на тракийската култура VIII. Казанлък, 2016, 105–158.

**Маджаров и др. 2017: М. Маджаров, Д. Танчева, Д. Стоянова, В. Петрова, 2017:** Светилище от втората половина на V в. пр.Хр. при с. Кръстевич, община Хисаря. – Археологически открития разкопки през 2016 г. София, 2017, 163–165.

**EXCAVATIONS OF THE SANCTUARY IN THE SEKIZ HARMAN LOCALITY NEAR THE VILLAGE OF KRASTEVICH, HISARYA MUNICIPALITY**

*Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Daniela Stoyanova, Vyara Petrova*

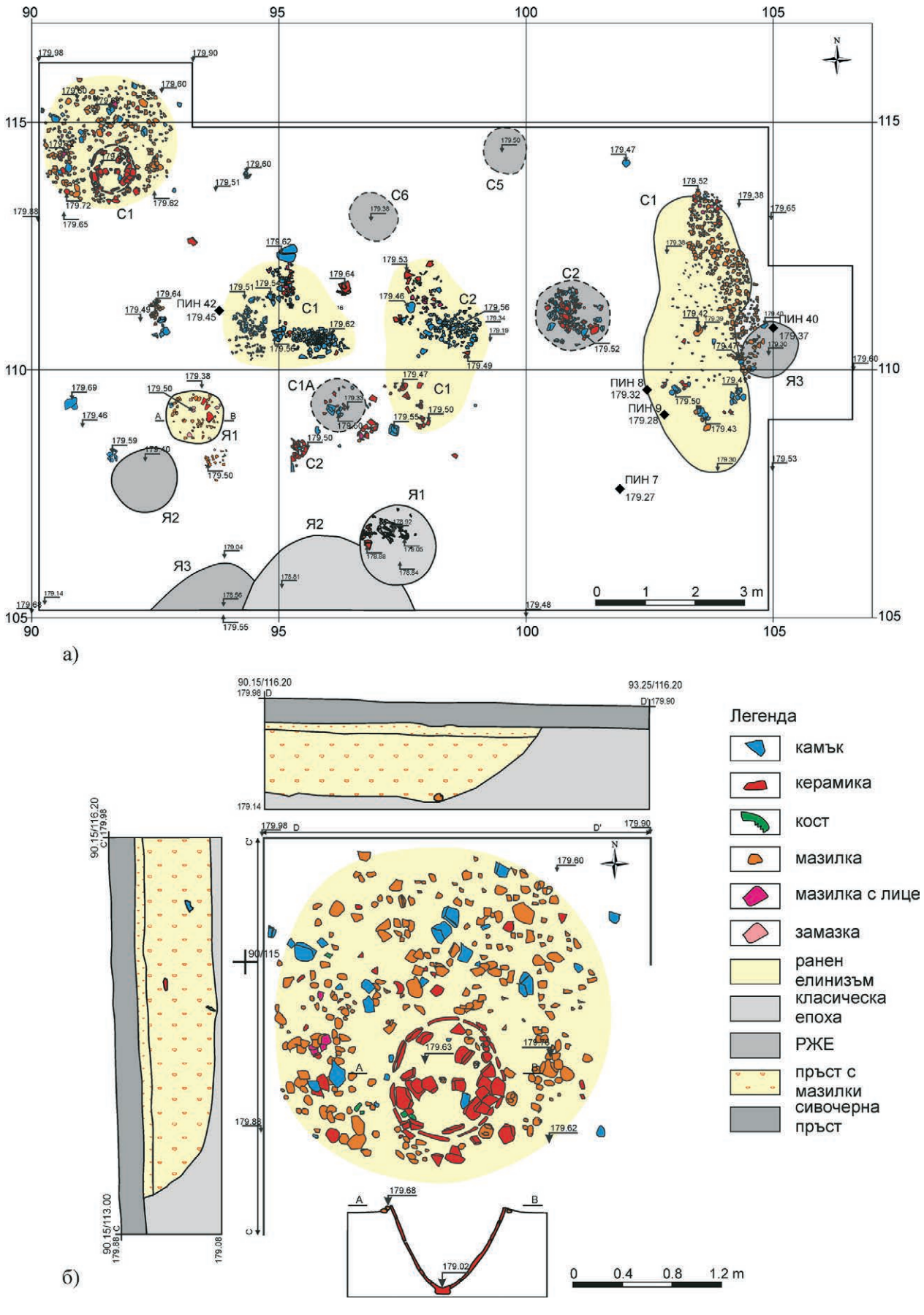
In 2017, the investigations were concentrated on squares 4 and 5, Sector 58. The main results include the excavation of a stone pile of dressed and unworked stones (including destructions of architectural elements from the colonnade of the eastern propylaeum) in sq. 4. In sq. 5, a pile of roof tiles was revealed. The northeastern corner of the stylobate from the second building phase was also revealed.

The recorded fragments of stone architectural elements, pan and cover tiles, household pottery and amphorae all belong to the second phase of the sanctuary, dated to the end of the 5th c. BC.

## № 13. МНОГОСЛОЕН ОБЕКТ ПРИ ХАЛКА БУНАР

*Милена Тонкова*

През 2017 г. проучванията на многослойния обект от късния неолит и I хил. пр.Хр. при извора Халка Бунар, с. Г. Белево, общ. Бр. Даскалови, Старозагорска област, продължиха един месец с 12 работника и финансиране от Министерството на културата. Те бяха извършени под ръководството




*Обр. 1. Сектор XIII, план на I и II ниво (а); структура 1 в кв. 90/110, план и профили (б).*

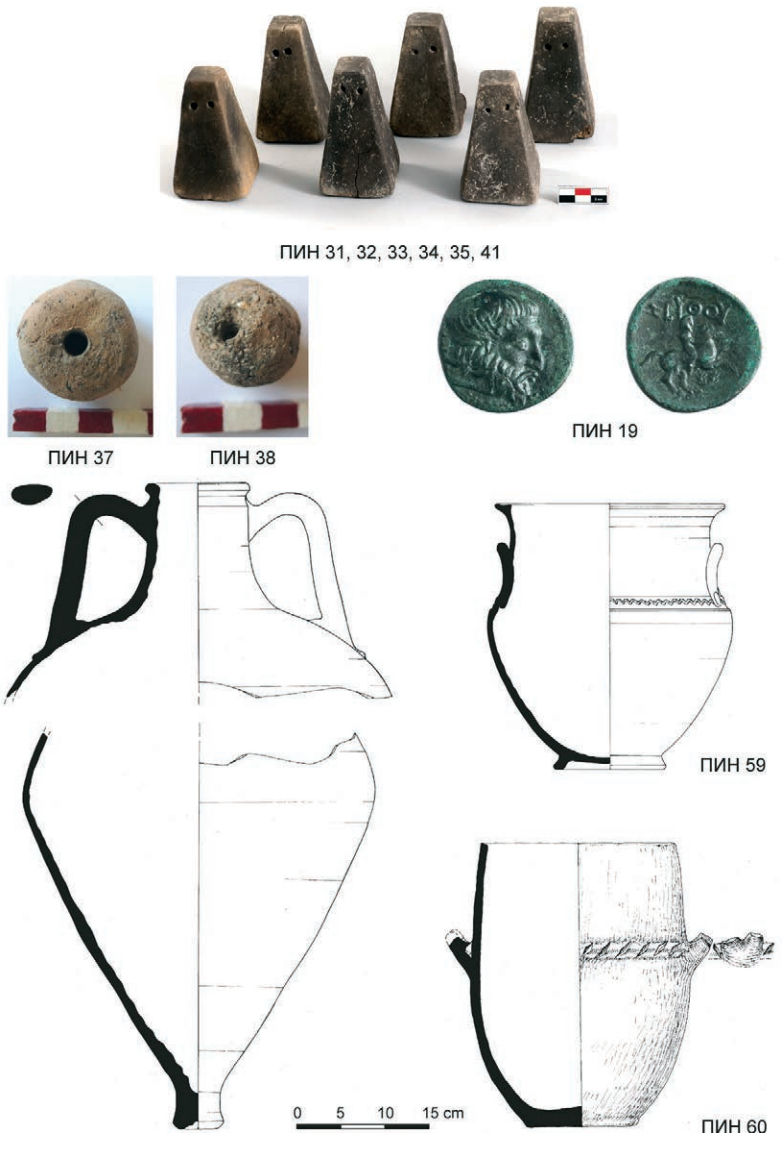
*Fig. 1. Sector XIII, plan of Levels I ans II (a); Structure 1 in sq. 90/110, plan and profiles (б).*

на доц. д-р М. Тонкова с екип в състав: гл. ас. д-р Н. Тонков, Е. Тонкова и Хр. Василева – докторанти, и Н. Маринова, Ст. Ангелова и Г. Петров – студенти в СУ „Кл. Охридски“. В документирането, реставрацията и анализа на материалите участваха Р. Йоргова, М. Стойчева, гл. ас. д-р П. Пенкова, Кр. Георгиев, доц. д-р Цв. Попова, Н. Атанасова, Н. Карастоянова, гл. ас. д-р И. Лозанов, гл. ас. д-р К. Маджаров.

През 2017 г. започна проучването на нов сектор XIII. Той е ситуиран в северната част на обекта, между сектори IX и VII с постройки от ранноелинистическата епоха. Намира се непосредствено на изток от сектор VIII с депозити от ранноелинистическата епоха и ями от ранножелязната и класическата епохи (срв. Тонкова, Сидерис 2011).

**Структури от ранноелинистическата епоха**

Бяха проучени шест структури от първите десетилетия на III в. пр.Хр. Те са три типа: структури с деструкции от мазилки, дълбока яма с мазилки и депозит на дъното, както и безформени плитки негативни структури с материали и запечатка от ломени камъни (обр. 1–2). На това ниво и в близост до структурите с мазилки бяха открити три монети с портрет на Севт III (кв. 100/105) и постумна драхма на Александър III (кв. 100/110) (обр. 3), както и железен пръстен-печат (кв. 90/110).




*Обр. 2. Сектор XIII, находки от яма 1 в кв. 90/105.*

*Fig. 2. Sector XIII, finds from Pit 1 in sq. 90/105.*

В двата края на сектора, на дълбочина 0,20 м от повърхността, бяха локализирани петна с деструкции от горели мазилки. Те могат да се свържат с постройки, които вероятно са имали и вкопани части. Структура 1 в северозападния ъгъл на сектора (кв. 90/110) е с кръгла форма с диаметър 2,5 м. В южната ѝ част е открит питос *in situ* с вкопано в материка дъно (обр. 1 а, б). Сред мазилките са открити аскос, фрагменти от транспортни амфори, от чернофирнисови кантароси, сред които и стена с украса *West Slope*, от трапезни и кухненски съдове, животински кости. Открити са и две сопла (?) и метални инструменти, които хипотетично могат да свържат тази структура, вероятно част от по-голяма постройка, със занаятчийска дейност.

Горели мазилки запечатват и яма 1 в кв. 90/105. Тя е с разширяващи се към дъното стени, диаметър при устието 1,20 м и дълбочина 1,20 м. В горната ѝ част бе открита монета с портрет на Севт III. На дълбочина 0,50–0,90 м бе проучено струпване от фрагментирани големи съдове – кратер с бежово-сив цвят, кошеровиден съд, почти цяла транспортна амфора, както и колективна находка от осем пирамидални тежести за стан и два прешлена за вретено (обр. 2).

В източния край на сектора (кв. 100/105 и 100/110) бе локализирана втора структура от горели мазилки с дължина 5,10 м и ширина 2,10 м. Сред тях има кости, фрагменти от питоси, трапезна и кухненска керамика. След изчерпването им в стерилния пласт бяха документирани 5 петна с диаметри 0,30–0,40 м, предполагаеми дупки от греди.

В централната част на сектора бяха проучени две сходни вкопани структури (1 и 2) без ясна




*Обр. 3. Монети на Севт III и Александър III от източната част на сектор XIII.*

*Fig. 3. Coins of Seuthes III and Alexander III from the eastern part of Sector XIII.*

форма, с дълбочина 0,40–0,50 м и диаметри около 2 м (обр. 1). И двете са запечатани в горната си част от ломени камъни. Под тях материалите са в няколко нива и включват фрагменти от есхари, питоси, трапезни и кухненски съдове, както и характерното за обекта съчетание на чернофирнисови кантароси с ойнохое, фрагменти от амфори, кости. В структура 2 има преотложена почти цяла орнаментирана есхара, половин питос, цяло гърне, фрагменти от пирауноси, много животински кости, както и фрагмент от устие на питос с отпечатан фалически символ. Макар че тези структури нямат ясната форма на характерните за обекта ями с депозити, материалите в тях имат същия характер. Те са подобни на проучените в съседния сектор VIII депозити с материали от ранноелинистическата епоха.

**Структури от VII – началото на IV в. пр.Хр.**

Във всички квадрати на дълбочина 0,30 м от повърхността започва ниво от ранножелязната епоха (втора фаза). Проучени са две ями (в кв. 95/105 и 100/110), започна проучването на трета в южния профил на сектора (кв. 90/105) (обр. 1). В няколко случаи са документирани плитки вкопавания с концентрация от материали – фрагменти от амфоровидни и кантаросовидни съдове с канелюри и врязана украса и с малки плътни или кухи букели. Спорадично се откриват и фрагменти от сива монохромна керамика.

В южната част на сектора започна проучването на две ями от архаичната и класическата епоха (кв. 95/105). В пълнежа им се откриват фрагменти от съдове от групата на монохромната керамика с много добро качество на глината и ангобите – кана с S-виден профил, трапезни амфори, кратер с вълнообразни линии върху венчето, лекане с хоризонтални дръжки при устието, леканета с дръжки върху устието.

В този участък започна проучването на трета яма, с предварителна датировка в края на V – началото на IV в. пр.Хр. според открито устие на амфора от Менде. В горната част на ямата бе документиран скелет на мъж на възраст 50–60 години. Според Н. Атанасова тялото е било поставено по гръб, „на кълбо“, със силно свити и притиснати към гръдния кош горни и долни крайници в резултат от връзване. Тази ситуация бе интерпретирана като следа от човешко жертвоприношение. Проучването на тези „необичайни погребения“, вече три на брой, е от голямо значение за изясняване характера на обекта.

В сектор IX приключи проучването на пасаж от камъни и яма с мазилки, открити в предишни сезони (срв. Тонкова, 2016).

## Литература

**Тонкова, Сидерис 2011:** М. Тонкова, А. Сидерис. Геофизично и археологическо проучване на многослоен обект от късния неолит и от I хил. пр. Хр. при извора Халка Бунар при с. Горно Белево, община Братя Даскалови, Старозагорска област, през 2010 г. Структури от I хил. пр. Хр. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 165–167.

**Тонкова 2016:** М. Тонкова. Археологически проучвания на многослоен обект от късния неолит и I хил. пр. Хр. при извора Халка Бунар през 2015 г. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 258–261.

**INVESTIGATIONS OF THE MULTILAYER SITE AT HALKA BUNAR**

*Milena Tonkova*

Six structures from the first decades of the 3rd c. BC were investigated in 2017 in the newly excavated sector XIII. They belong to three different types: destructions of burnt plasters, shallow pits with materials covered by stones, and one pit with a depot at the bottom (Figs. 1–2). Three bronze coins of Seuthes III and a drachm of Alexander III, as well as a signet ring with a horseman were found at the same level. Two more pits and shallow negative structures with concentrations of pottery fragments from the second phase of the Early Iron Age were excavated. The investigations of two pits from the 6th–5th c. BC at the southern profile of the sector started as well. The discovery in the same part of a pit from the 5th–4th c. BC, containing a human skeleton interpreted as a sacrifice, was of a great importance. This is the third feature of the same type at Halka Bunar. The investigations of these pits will continue.

# № 14. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА „УКРЕПЕН ВЛАДЕТЕЛСКИ ДОМ В М. ТАТАР МАША“ КРАЙ С. КНЯЖЕВО, ОБЩИНА ТОПОЛОВГРАД

*Даниела Агре, Деян Дичев*

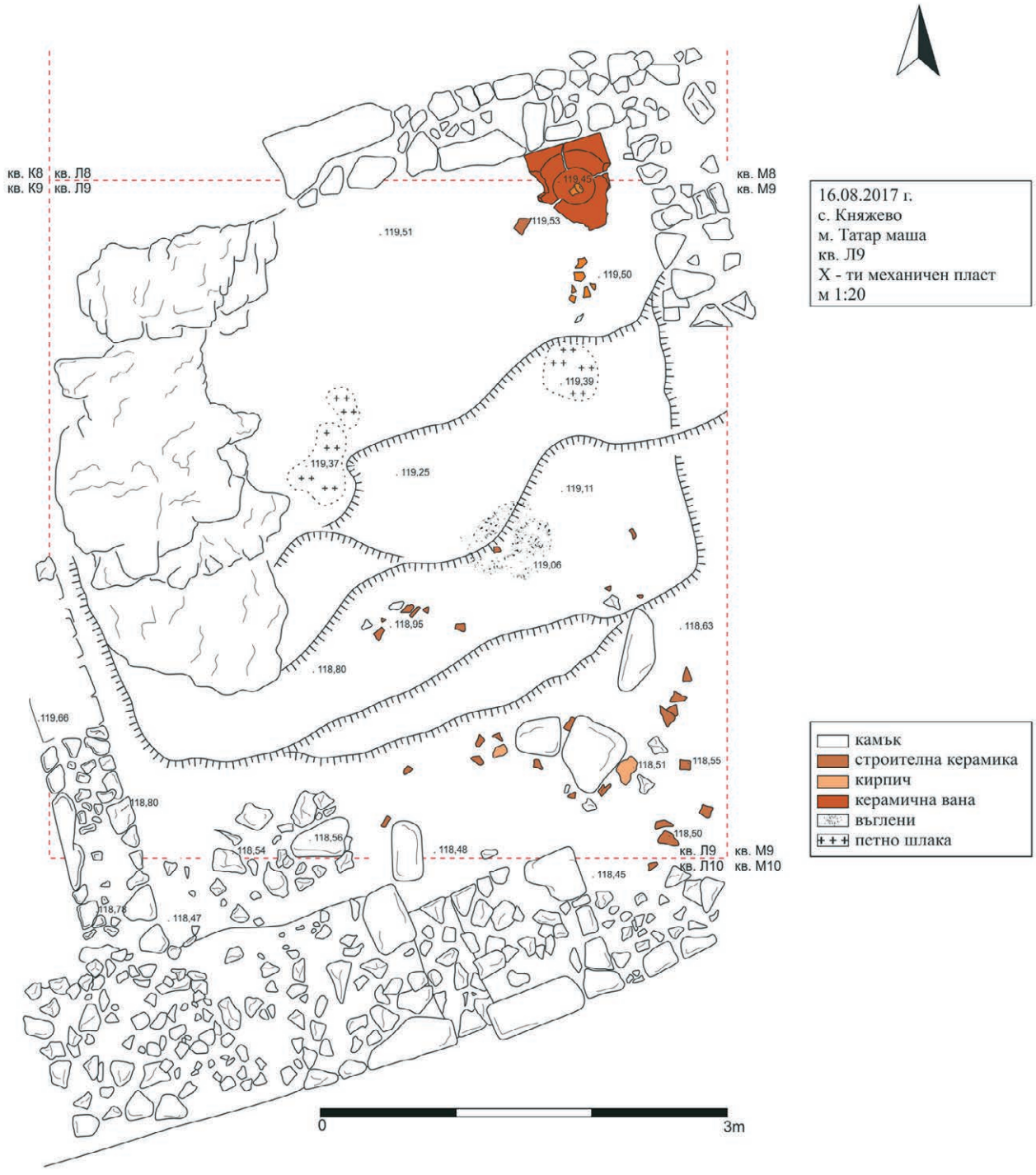
Проучванията се проведоха под ръководството на Даниела Агре – НАИМ–БАН и зам.-ръководител Деян Дичев. Финансирани са от община Тополовград.

В западната част на обекта работата продължи в сграда № 4 (кв. Б 8–9 и В–Г 9–10). В кв. В10 (помещение № 1) е разкрито продължението на стената от кв. Б 8–9 в посока С–Ю. В стената е разкрит вход към помещение № 3 с ширина 0,80 м, страните на който са изградени от обработени квадри. В централната част на квадрата има основи на каменен пилон с размери 1,55×1,10 м и височина 0,50 м,



*Обр. 1. Пещ за претопяване на желязна руда в кв. В10.*

*Fig. 1. Furnace for smelting iron ore in sq. B10.*



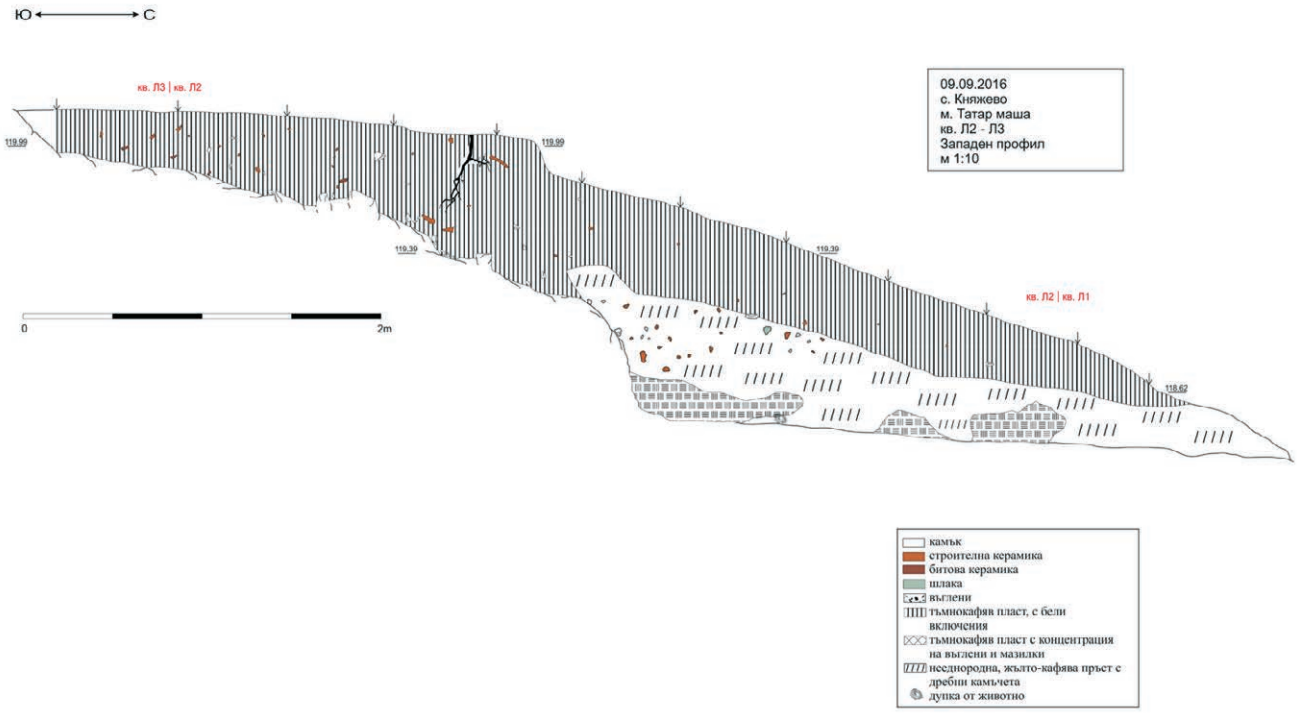

*Обр. 2 План на кв. Л9 – X механичен пласт.*

*Fig. 2. Plan of sq. Л9 – 10th mechanical layer.*

подобен на този от кв. В8. Основата му е от три реда камъни, а във височина е бил изграден от кирпич и дърво. В кв. Г10 е разкрита стена с посока С–Ю с размери 2,10×0,55 м и височина 0,45 м, която е маркирала източната граница на помещение №1 и се явява фасадна за сградата.

С тазгодишните проучвания в западния сектор напълно се изясни планът на сграда №4. Тя се състои от три помещения с размери 9,80×4,50 м, 13×3,20 м и 14×6,20 м. Наличието на два значителни по размер пилона дава основание да предположим, че частта от сграда №4 при помещения №№ 2–3 е била висока повече от два етажа. Тази масивна сграда е част от фортификацията на обекта, но съдейки по открития в нея материал може да се предположи, че е имала и жилищна функция.

Археологическият материал от трите помещения на сградата, добит при проучването ѝ през




*Обр. 3. Контролен профил С–Ю в кв. Л2,3*

*Fig. 3. North–South profile in sq. Л2,3.*

различни сезони, е представен от строителна керамика, амфорна тара, луксозна трапезна керамика, сребърни и бронзови монети, както и от бронзови и сребърни накити.

В кв. В–Г 9 е проучена стената с трапецовидна форма, разделяща помещение №3 на сграда №4 на две части. В предходните години тази стена бе интерпретирана като основа за стълбище, но с окончателното проучване на нейния градеж и стратиграфия се направиха корекции в нейната интерпретация. Стана ясно, че изграждането ѝ трябва да се отнесе към втория период на обитаване на обекта. Стената е синхронна с построяването и функционирането на двете топилни пещи, изградени в помещение №3. В кв. В10 е разкрита втора пещ за топене на руда, ориентирана З–И (с камерата разположена от запад) (обр. 1). Пространството пред пещта е оформено като обширна изсечена в скалата негативна структура, запълнена с шлака. Двете проучени пещи в сграда № 4 хронологически се отнасят към втората четвърт – средата на III в. пр.Хр.

В централния сектор, разположен южно от централната сграда, в кв. Л9 е проучено помещение с размери 5×5 м. В помещението се влиза през вход в северната стена, който е с ширина 1,55 м. Оградната стена в кв. Л10 се явява южна за помещението. В централната ѝ част е оформен отточен канал. В помещението бяха демонтирани 4 пласта керемиди. След изчерпването им в СИ му ъгъл беше разкрита частично вкопана в материка керамична вана, от която *in situ* е запазена долната полусферична част, оградена с первази. Откритите материали в това помещение определят неговата функция като покрито хигиенно помещение (обр. 2).

В кв. Л–М 10 е разкрит нов участък от южната оградна стена с дължина 9,30 м и ширина 1,20 м, като градежът ѝ е аналогичен на останалите участъци от стената. В кв. Л10 в стената е оформен отточен канал с ширина 0,30 м и дълбочина 0,22 м. Продължението на оградната стена в кв. Н 9–10 липсва. В този участък стената е разрушена изцяло, като вероятно това е станало през третия период, документиран на обекта, когато върху централната сграда са изградени могилният насип и каменната крепида около него.

За да се очертае трасето на рова в западната част на обекта, бяха проучени трите най-западни квадрата (А’ 8–10). Ровът беше регистриран единствено в една част на кв. А’10 (от СЗ му страна), като ширината му достига до 1,10 м, а дълбочината – до 0,44 м.

Проученият участък от източния ров в квадрат У4 е с дължина 5 м, ширина 1,60–1,92 м и дълбочина 0,73 м. Пълнежът на рова се състои от голямо количество фрагментирана строителна керамика, амфорна тара, шлака и въглени.

На север от централната сграда работата продължи в кв. К2; Л–М 1–2 и Е–Ж 4–5 (обр. 3). В тях бяха проучени три полувкопани в скалата негативни структури (помещения) с еднакви характеристики: дължина около 4,50 м и ширина 2,50–3,0 м. По периферията им се откриват дупки от колове. Всички структури имат битови пещи или огнище. Намереният в структурите материал е малоброен и се състои от фрагменти от импортна керамика, амфорна тара, строителна и битова керамика на колело и ръка, шлака и бронзови монети. В помещението в кв. Е–Ж 4–5 бяха вдигнати 5 пласта фрагментирани керемиди, принадлежащи вероятно към покривната му конструкция. Тези структури, както и откритие в този участък още две подобни, се отнасят към втория период на обитаване на обекта – втората четвърт – средата на III в. пр.Хр. Те са свързани с металургичното производство на обекта и се интерпретират като временни жилища.

Проучванията през 2017 г. потвърждават изградената хронология на обекта: I период (от средата на третата четвърт на IV – първата четвърт на III в. пр.Хр.) се свързва с функционирането на дома и неговото опожаряване в края на периода; II период (втората четвърт – средата на III в. пр.Хр.) е свързан с металопроизводството, а III период (втората половина на III в. пр.Хр.) – с насипване на могила върху централната жилищна сграда и извършване на ритуали около нея.

**ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE FORTIFIED RESIDENCE OF A THRACIAN RULER NEAR THE VILLAGE OF KNYAZHEVO, TOPOLOVGRAD MUNICPALITY**

*Daniela Agre, Deyan Dichev*

The excavation in the west sector completely uncovered the plan of Building No. 4, which consists of three rooms. The presence of two massive pillars indicates that the part of the building, corresponding to Rooms Nos. 2 and 3, had more than two floors. The building was part of the fortification system, but probably had also residential functions.

In sq. B10, a second furnace for melting iron ore was discovered (Fig. 1). The space in front of the furnace is shaped like a large negative structure hewn into the rock and filled with slag. Both furnaces, studied inside Building No. 4, date from the second quarter – the middle of 3rd c. BC.

In the central sector to the south of the central building, in sq. Л9, a 5×5 m room was investigated. In its northeastern corner, fragmentary ceramic bathtub was found partially dug into the ancient terrain. Based on the archaeological materials, this room could be interpreted as having hygienic functions (Fig. 2).

# № 15. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УКРЕПЕН ОБЕКТ ОТ ЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА В М. КАЛЕТО, С. ИЗВОР, ОБЩИНА БУРГАС

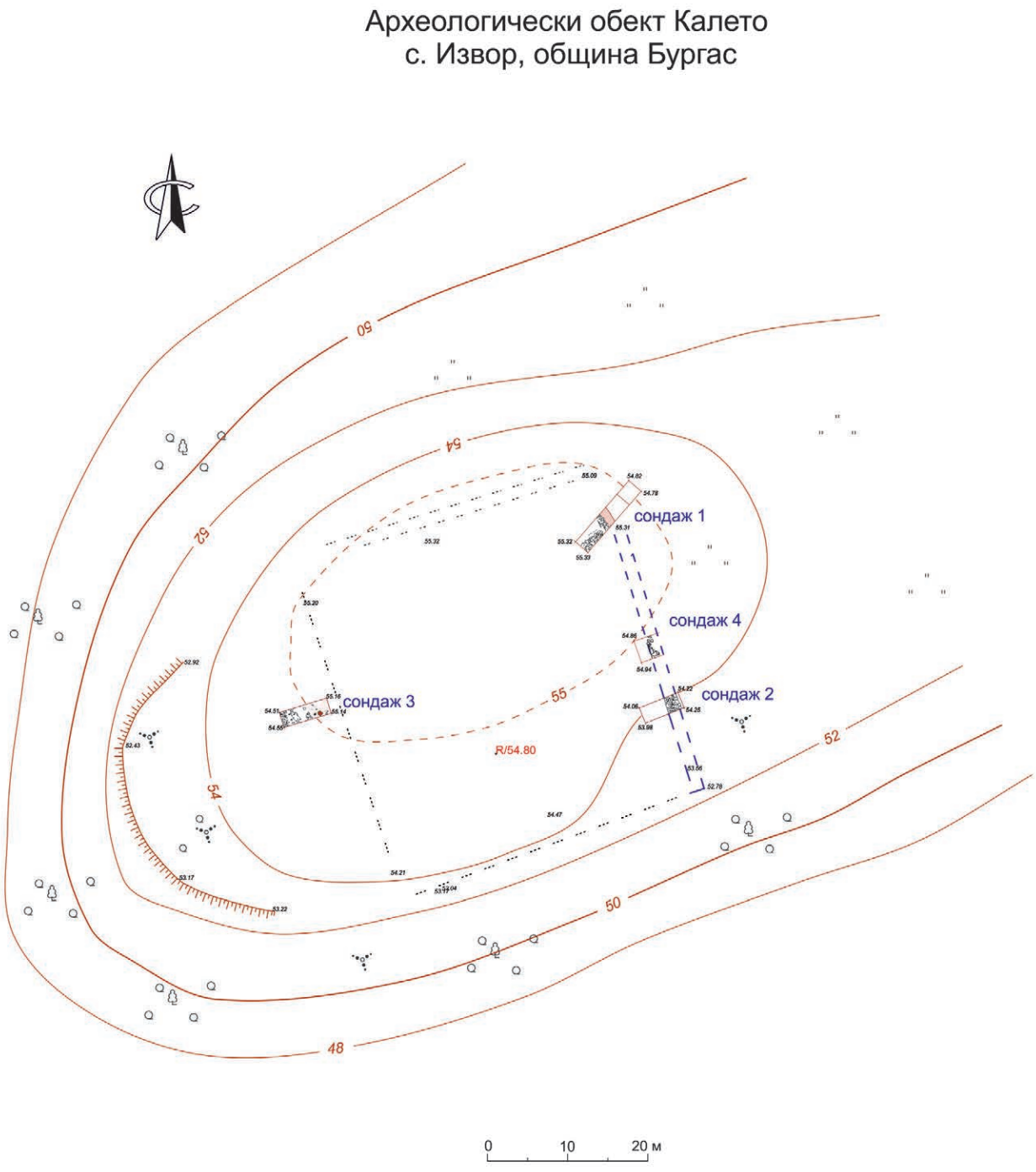
*Доротея Гюрджийска, Стилиян Иванов*

Спасителното проучване беше проведено в периода 14–20 октомври 2017 г. във връзка с подаден сигнал за археологически обект в риск. След получен констативен протокол от Експертна комисия от ИОКН към Министерство на културата и в изпълнение на т. 1 от решенията ѝ, РИМ–Бургас финансира провеждането на разкопки в м. Калето, землище на с. Извор. Сформиран беше екип с научен ръководител Доротея Гюрджийска (РИМ–Бургас) и зам.-ръководител Стилиян Иванов (НАИМ–БАН).

Обектът се намира върху билото на ниско възвишение в м. Калето, на около 1,2 км североизточно от с. Извор, община Бургас[1]. На около 400 м западно от него минава съвременното корито на р. Изворска, която се влива в Мандренското езеро.

Пресните изкопи вследствие от засилената иманярска дейност ясно се различават в югоизточната четвърт на обекта. Още при огледа около тях бяха намерени няколко метални находки (два върха на копие, тесла (?) и други инструменти), множество фрагменти от битова керамика, амфорна тара и антични керемиди.

[1] Обектът е регистриран през 2015 г. при теренни археологически издирвания с ръководител П. Лещаков (НАИМ-БАН).



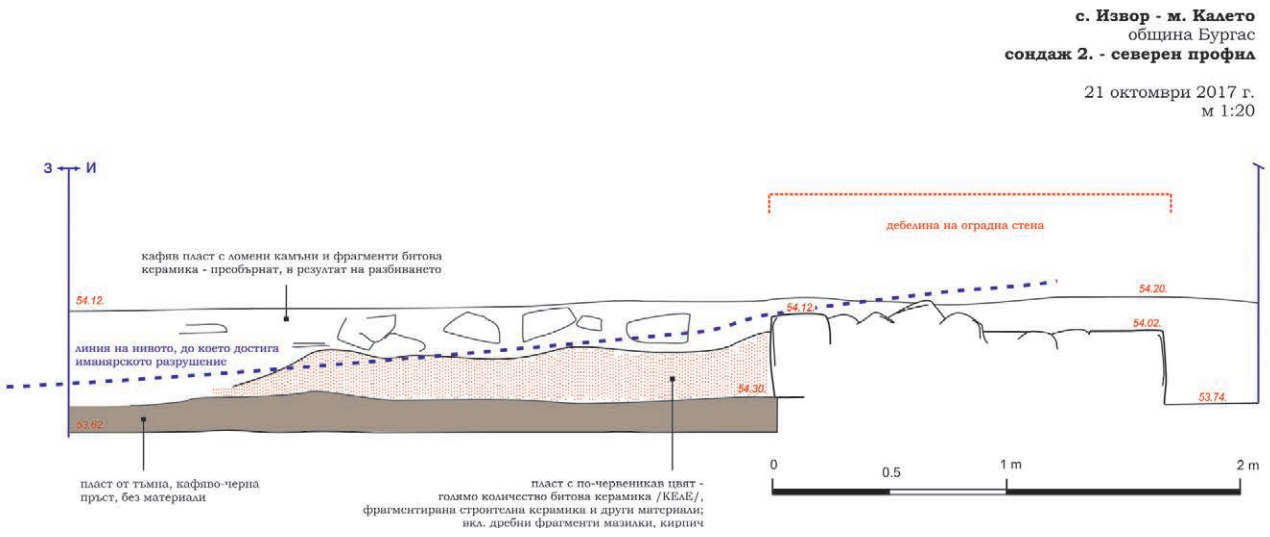

*Обр. 1. Общ план на проучените сондажи.*

*Fig. 1. General plan of the excavated area.*

Теренната работа беше организирана сондажно и имаше за цел да установи границите на обекта, характера на структурите и хронологията на обитаване. Проучени са общо 4 отделни сондажа. Три от тях (№№ 1, 2 и 4) попадат в източната част на заравненото било, а сондаж №3 – в западната (обр. 1).

Сондаж №1 (размери: 10×2 м), заложен в най-високо запазената към момента североизточната част на обекта, беше изчерпан с четири механични пласта. Общата дебелина на културния пласт тук е 0,50–0,60 м. Регистрирани са единствено две отделни каменни струпвания с неясен характер и едно вкопаване, което пресича сондажа в централната му част (с ширина около 1 м и направление С–Ю). В пълнежа на вкопаването не бяха открити никакви материали. То вероятно представлява плитък ров (?) или извадена в миналото стена (?).

В сондаж №2 (размери: 5,10×2 м) беше разкрита част от стената, ограждала обекта. Зидът е от ломени камъни на калова спойка, със средна дебелина 1,60 м и запазена височина в разкритията участък 0,40–0,60




*Обр. 2. Северен профил на сондаж №2.*

*Fig. 2. North profile of Trench 2.*



*Обр. 3. Част от източната оградна стена, разкрита в сондаж №2.*

*Fig. 3. Part of the east surrounding wall in Trench 2.*

м (обр. 2–3). Можем да предполагаме, че над каменната основа градежът е продължавал във височина с кирпичени редове. Вътрешното лице на масивната оградна стена е достигнато и в сондаж №4 (размери: 2,70×2 м), макар там да се наблюдават разбивания в резултат на иманярската дейност.

В източната половина на сондаж №3 (размери: 6×2 м) бяха намерени на място кирпичени деструкции (отухлени в различна степен) заедно с отухлени обмазки – без съмнение част от разположена в близост структура, чийто характер не може да бъде изяснен на този етап от проучването.

Дребните движими находки са представени от керамични тежести за стан, глинени маниста с различна форма, амфорен печат на о-в Кос с точна датировка в първа четвърт на I в. пр.Хр.[1], фрагменти от хромели, железни сечива, свързани със земеделски дейности (мотика, копрали), върхове на копия и две силно изтрити бронзови монети. В изчерпаните пластове бяха намерени и голямо количество фрагменти от битови и хранилищни съдове, амфорна тара, строителна керамика.

Базирайки се на резултатите от извършените сондажни проучвания, можем да заключим, че в м. Калето край с. Извор се намират останките на укрепен обект от късноелинистическия период. На този етап са разкрити единствено части от неговата източна оградна стена, но съдейки по задиганията на терена допускаме, че тя е ограждала обитаваната площ (работно изчислена на около 1800–1900 м$^2$) от всички страни.

Въпреки липсата на достатъчно нумизматичен материал, сравнението на останалите находки (основно керамика и амфорен печат) с добре датирани материали от синхронни обекти в района допринесе за разрешаване на проблема с хронологическата интерпретация. Обитаването на обекта в м. Калето може да се отнесе най-общо към втората половина на II – първата четвърт на I в. пр.Хр.

[1] Печатът е разчетен и обработен от гл. ас. д-р К. Маджаров (НАИМ-БАН). Изказваме сърдечна благодарност за съдействието.

**RESCUE EXCAVATIONS OF A HELLENISTIC FORTIFIED SITE AT KALETO, NEAR THE VILLAGE OF IZVOR, BURGAS MUNICIPALITY**

*Dorothea Gyurdzhiyska, Stiliyan Ivanov*

The Late Hellenistic site Kaleto at the village of Izvor is situated on a small hill near the river Izvorska, which flows into the lake Mandra.

The aim of the rescue excavations in 2017 was to determine the characteristics of the site and its chronology. Four trenches were set – three of them in the eastern part of the site and one in the western. The investigations revealed parts of the east surrounding wall (c. 1.60 m thick and with preserved height 0.40–0.60 m), built of split stones bound with mud. Presumably, the upper parts of the wall were made of mudbricks.

Numerous Late Hellenistic pottery shapes were found, together with fragmented roof tiles. The other small finds were some iron tools, iron spearheads, ceramic beads and two bronze coins.

The ceramic material and an amphora stamp with a precise date in the first quarter of the 1st c. BC indicate that the site was inhabited during the second half of the 2nd c. BC and the first quarter of the 1st c. BC.

# № 16. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РАЗРУШЕН КУЛТУРЕН ПЛАСТ В ИМОТ С ИДЕНТИФИКАТОР ПИ 00878.501.42 В ГР. АХТОПОЛ

*Диана Гергова*

През 2017 г. продължи осъществяваното с прекъсвания пресяване на пръстта от разрушения при строителни дейности през 2009 г. културен пласт в УПИ 501.42 (Разрешително № 333/14.07.2017 г.).

Финансираните от „Фолекс" ООД през 2013 г. спасителни разкопки на неразрушената част на същия имот предоставиха нови важни данни за стратиграфията на града (Гергова и др. 2013). Пресяването на пръстта дава възможност многобройните находки от различен характер от разрушения културен пласт да бъдат съпоставени със своите аналози със сигурна стратиграфска позиция (обр. 1).

Пръстта от унищожения до стерил (дълб. 1,80 м) културен пласт е депонирана върху запазения за системно археологическо проучване терен в най-високата част на Ахтополския полуостров, на около 100 м от двора на Гръцкото училище. Благодарение на ограничена финансова подкрепа, съдействието на кметство Ахтопол и участието на 12 души доброволци от 7 европейски страни по програма „Еразъм+" и проект на Фондация „Пътят на траките", бе възможно пресяването на насипа да продължи в рамките на 10 работни дни през м. юли (обр. 2).




*Обр. 1. Общ поглед към насипа от разрушения културан пласт.*

*Fig. 1. General view of the embankment of the destroyed cultural layer.*

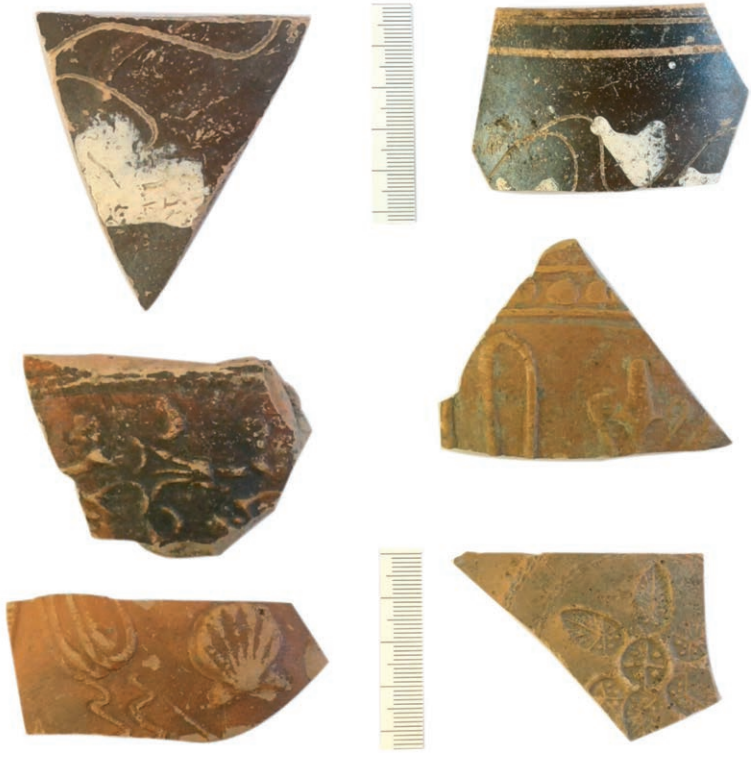
От насипа с ширина около 13 м, дължина около 40 м ЮЗ–СИ и височина около 1 м бе проучен участък с дължина 4 м в североизточната му част. Пресети и извозени бяха около 30 м$^3$.

За разлика от предходните изследвания на насипа, когато бяха открити значително по количество разнообразни материали, включително монети, през 2017 г. преобладаващи бяха строителните останки от XIX-XX




*Обр. 2. Работен момент.*

*Fig. 2. Working moments.*



*Обр. 3. Елинистическа керамика от обекта.*

*Fif. 3. Hellenistic pottery from the site.*

в. – тухли, камъни, бетонни стълбове, арматура и др.

Сред общо обработените 365 характерни керамични фрагменти, тракийската керамика е представена с 2 фрагмента на колело и 4 работени на ръка; 5 фрагмента принадлежат на мегарски купи и 2 – на съдове в стил „Западен склон“ (обр. 3). Материалите потвърждават досегашните наблюдения върху динамиката на селищния живот в града през различните исторически периоди.

## Литература

**Гергова и др. 2014:** Д. Гергова, Я. Иванов, Г. Радославова, С. Савова. Спасителни археологически проучвания в ПИ 00878.501.42 и ПИ 00878.501.497 в гр. Ахтопол, община Царево. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 300–302.

## RESCUE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF A DISTURBED CULTURAL LAYER IN AHTOPOL (ZP 00878.501.42)

*Diana Gergova*

The sifting of the disturbed cultural layer from Ahtopol (ZP 00878.501.42) continued for 10 days in July 2017 with the participation of 12 volunteers in the frame of the Erasmus+ Program and with the financial support of Folex Ltd. and the town of Ahtopol.

The disturbed cultural layer is piled in a mound, 40 m long, 13 m wide and about 1 m high. About 30 $m^3$ were processed, characterized mainly by great amount of construction debris and materials from 19$^{th}$–20$^{th}$ c.

There were only a few fragments of coarse and wheel-made pottery from the Late Iron Age, of Megarian bowls, of vases of West Slope style, an amphora handle from 3$^{rd}$–2$^{nd}$ c. BC, and from the Roman Period. They are in contrast with the predominant amount of fragments from the Byzantine and the Late Mediaeval Period, and mainly from 19$^{th}$–20$^{th}$ c. They confirm the dynamics of the settlement life in Ahtopol in the different historical periods.

# № 17. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА „УКРЕПЕН ДОМ ОТ КЪСНОЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА" В М. ПАСТИЧ, ОБЩИНА ЦАРЕВО

*Деян Дичев*

Разкопките са продължение на започналите през 2013 г. проучвания на обекта, финансирани от фондация „Хоризонти" и община Царево по проект с Министерството на културата. През 2017 г. проучвания се извършиха в три сектора на обекта: западен, северен и източен.

В сектор Запад, в пространството пред входа на кулата, е проучен канал с Г-образна форма. В кв. З 5–6 той е с направление З–И с денивелация на запад, а в кв. Ж 5 е с направление С–Ю и е с денивелация на север, като достига основата на северния ограден зид. Общата дължина на канала е около 7,50 м, с ширина 0,50–0,70 м и дълбочина 0,25–0,30 м. В централната си част каналът е настлан с дребни камъни, като в пълнежа му се открива битова и строителна керамика и голямо количество горяло зърно. Каналът ограждa от юг и югозапад деструкциите от жилищни мазилки, проучени през 2013–2015 г. На този етап от проучването приемаме, че това е отводнителен канал за извеждане на атмосферните води от вътрешността на обекта.

В сектор Север през сезона бяха проучени 8 механични пласта. В кв. Е8 в III механичен пласт се достигна до струпване от деструкции от жилищни мазилки, изработени от глина, примесена със слама и камъчета (обр. 1). Някои от мазилките са със следи от тънки пръчки с дебелина от 6 до 10 см. Между мазилките се регистрира голямо количество овъглени зърнени култури – фий, пшеница и просо.

При VIII–IX механичен пласт се достигна до подовото ниво на развиващата се в тази част на обекта сграда. То е изградено от трамбовка от средни по големина камъни с глина между тях, като повърхностният слой е с изцяло заравнен глинен пласт. Вследствие на пожара, унищожил дома, нивото е покрито с пласт от въглени и пепел, като на места е отухлено до различни нюанси на червеното. Точните размери на помещението не могат да се конкретизират напълно, тъй като проучването му в източна посока не е завършено. В западна посока се очертава ясно краят на помещението, който е маркиран както от горелите деструкции от жилището, така и от разположението на откритите в него археологически находки (главно керамични съдове). Разкопаната през този сезон част от помещение показа, че то е част от проучваното помещение през 2013–2014 г. в кв. Е–Ж 9.




*Обр. 1. Западен профил на кв. Е8*

*Fig. 1. Western profile of sq. E8.*



*Обр. 2. Кв. Е8 VIII механичен пласт – керамични съдове и есхара.*

*Fig. 2. Mechanical layer VIII in sq. E8 – ceramic vessels and eschara.*

В новопроучената част на помещението бяха открити голям брой хранилищни съдове (обр. 2). В повечето от тях бе открито *in situ* горяло зърно, а в някои от тях имаше едро смляно брашно от просо. В помещението е открит един цял хромел и фрагменти от още три. Тази част от помещението е свързана с приготвянето и съхраняването на хранителни продукти. Между съдовете са открити и малък брой животински кости. На подовото ниво между хранилищните съдове са открити фрагменти от питоси и съдове от групата на трапезна керамика – купи и паници, както и тежести за стан, прешлени за вретено, железни предмети и железни гвоздеи. В пълнежа на грубите съдове се откриват следи от различни видове зърно.

В кв. Ж 8 е проучено огнище с каменна подложка, което има елипсовидна форма и размери 1,20×0,85 м.

В кв. Е 8 между съдовете, непосредствено върху подовото ниво, е изградена глинена есхара с височина около 0,10 м и размери 0,35×0,38 м (обр. 3). Тя има същите характеристики като проучените на обекта през предходните сезони есхари, обаче за разлика от тях повърхността ѝ е измазана с втора обмазка от жълта глина и е украсена с геометричен орнамент.

На около 0,15 м над подовото ниво в помещението бе открита бронзова монета с дата най-общо в първата половина на I в. пр.Хр.

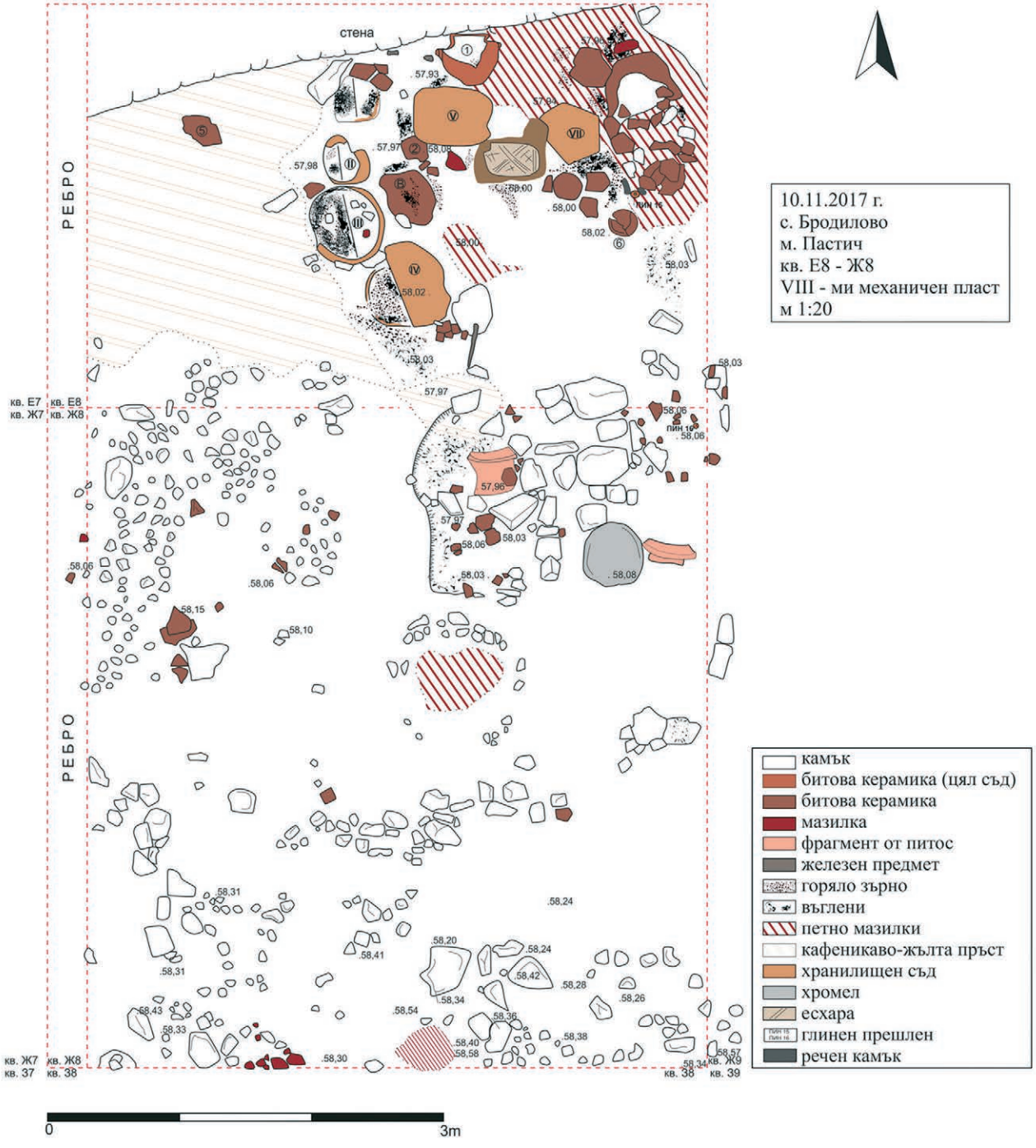
В кв. Е 10–11 и Д 10–11 в сектор Изток са проучени 7 механични пласта, в които не се регистрираха следи от втория период на обитаване на обекта. Горните три пласта са заети изцяло с деструкции от камъни от северния и източния ограден зид. След IV механичен пласт се достигна до пласт от горели мазилки и овъглени дървени греди (колове). На това ниво мазилките са концентрирани успоредно на източния ограден зид. Между мазилките се открива голямо количество горяло зърно – пшеница и просо. Проучени са 5 структури с квадратна форма и размери 1,65×1,60 м и запазена височина 0,25 м, обединени в една цялостна конструкция. Подът и стените на структурите са изградени от дървени греди, обмазани с глина. Три от структурите са запълнени с овъглено зърно – две с пшеница и една с просо. Едната структура е била празна – в нея бяха открити керамична кана и керамична лампа. Петата структура е силно разрушена. Аналогични структури от XIX и началото на XX в. в района на Странджа са известни под името „корсаци“.

Откритите през сезона материали потвърждават досегашната хронология на обекта и най-вече последния етап от функционирането и унищожаването му. Домът е построен и обитаван в последната четвърт на II – първата четвърт на I в. пр.Хр., когато е опожарен. Към средата на I в. пр.Хр. малка част от обекта е обитавана отново.

## ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF A FORTIFIED RESIDENCE FROM THE LATE HELLENISTIC PERIOD NEAR THE VILLAGE OF BRODILOVO, TZAREVO MUNICIPALITY

*Deyan Dichev*

In 2017, three sectors were excavated. In the western sector, an L-shaped channel for draining rainwater, 7.50 m long, was investigated.




*Обр. 3. План на кв. Е8, Ж8 – VIII механичен пласт.*

*Fig. 3. Plan of sq. E8, Ж8 – mechanical layer VIII.*

In the northern sector, a concentration of daub debris and charred grain (vetch, wheat, and millet) were uncovered in mechanical layer III (Fig. 1). In mechanical layers VIII–IX, the floor of a dwelling was reached. Numerous storage vessels with burnt grain, some of them with millet flour, were discovered (Fig. 2). In sq. E8, an eschara, 0.35×0.35 m, decorated with geometric ornaments was uncovered (Fig. 3). A bronze coin from the second half of the 1st c. BC was found at c. 0.15 m above the floor.

In the eastern sector, a structure of five square chambers of wooden beams plastered with clay, 1.65×1.60 m and preserved up to 0.35 m, was investigated. Three of them were filled with burnt grain.

The site was inhabited in the last quarter of 2nd and the first quarter of 1st c. BC, then it was destroyed by fire. Around the middle of 1st c. BC, a small part of the site was inhabited again.

# № 18. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЕЛТСКОТО СВЕТИЛИЩЕ (МОГИЛА 39) В ИЗТОЧНИЯ НЕКРОПОЛ В ИАР „СБОРЯНОВО”

*Диана Гергова, Йордан Анастасов, Жоселин Дезидери, Матео Джос*

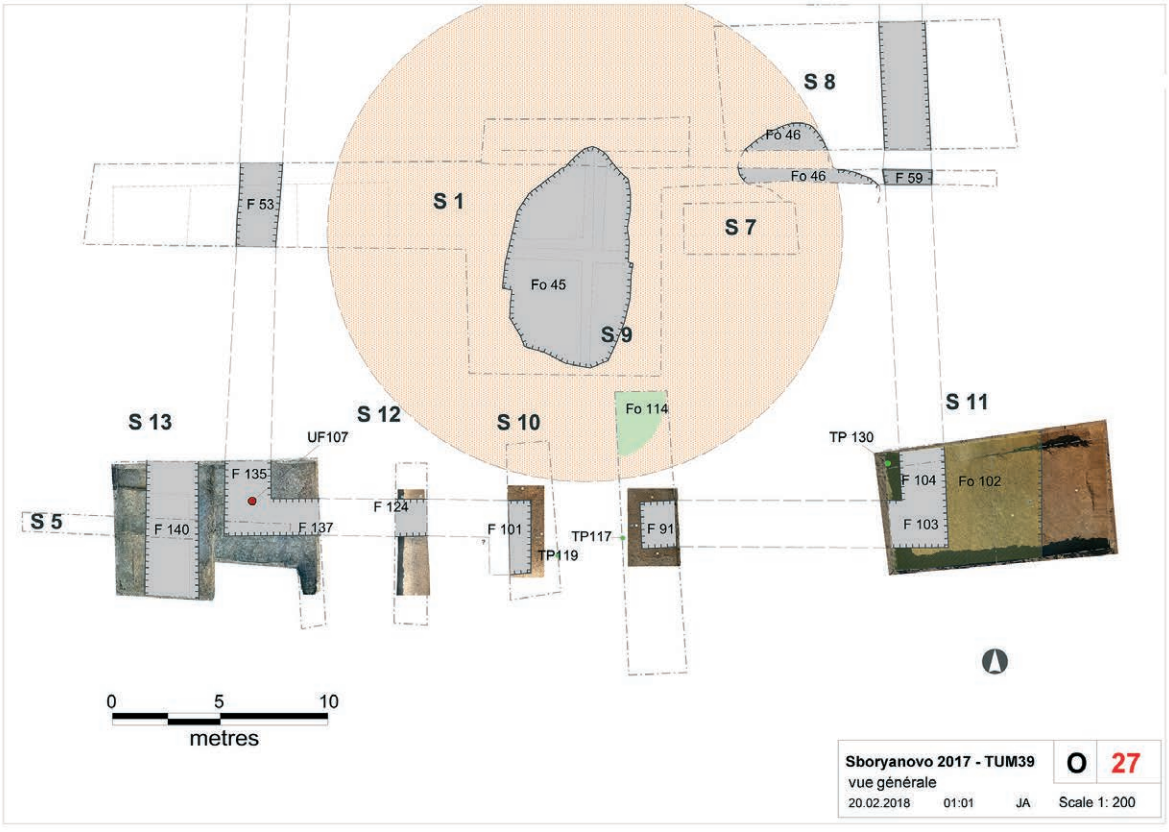
Проучванията на келтското светилище (могила 39) от Източния некропол В ИАР „Сборяново“ бяха проведени в рамките на проекта “Сборяново, некрополи и територия“ по договор за сътрудничество между НАИМ-БАН и Женевския университет. Той включва разкопки, теренни и лабораторни изследвания, преразглеждане и ново документиране на вече разкрити археологически паметници и находки, обнародване на изследванията на некропола (Anastassov, Gergova 2017).

Археологическите разкопки бяха осъществени от 7 до 23 септември (РРАП № 258/02.05.2017) под ръководството на проф. Диана Гергова (НАИМ–БАН) и д-р Йордан Анастасов (Женевски университет), с участието на международен екип от двама специалисти от Швейцария (д-р Ж. Дезидери, М. Джос), един студент от СУ „Св. Климент Охридски“ (Калоян Петков), трима доброволци по програма „Еразъм“ и четирима работници от с. Свещари. Финансирането за проучванията беше предоставено от Женевския университет и „ПроКредит Банк“ (България).

Разкопките се концентрираха в южния сектор на светилището, разкрито през 2016 г. и идентифицирано като комплекс от ями в оградена с ровове трапецовидна площ от 840 м$^2$ (Anastassov et al. 2016, Гергова, Анастасов 2017).

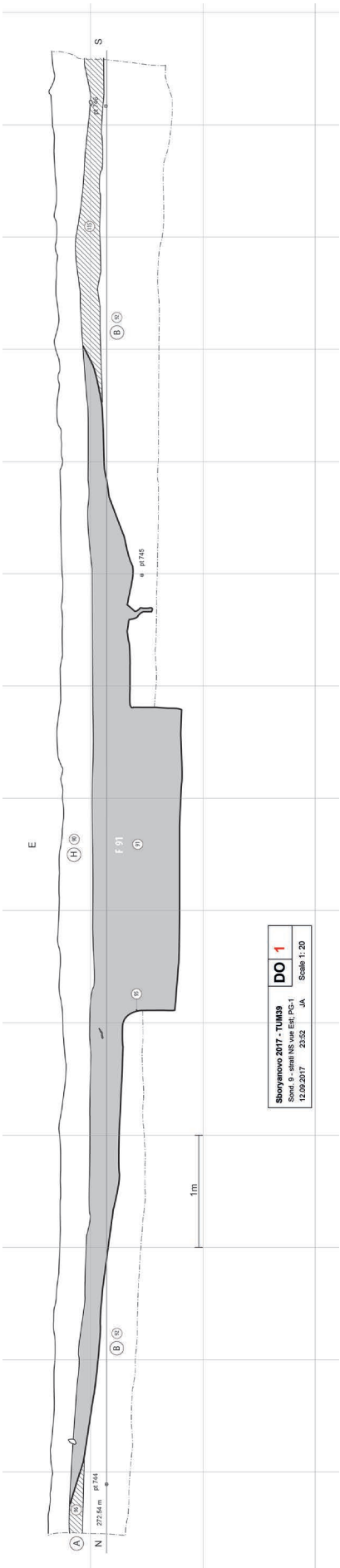
**Структури**

Проучени бяха общо 146 м$^2$ чрез отварянето на 5 сондажа (S9, S10, S11, S12, S13), заложени с цел документиране на южния ограждащ ров на комплекса (обр. 1).




*Обр. 1 Общ план на проучените сектори на светилището.*

*Fig. 1. General plan of the investigated parts of the sanctuary.*




*Обр. 2. Източен профил на S9 с ров F91.*

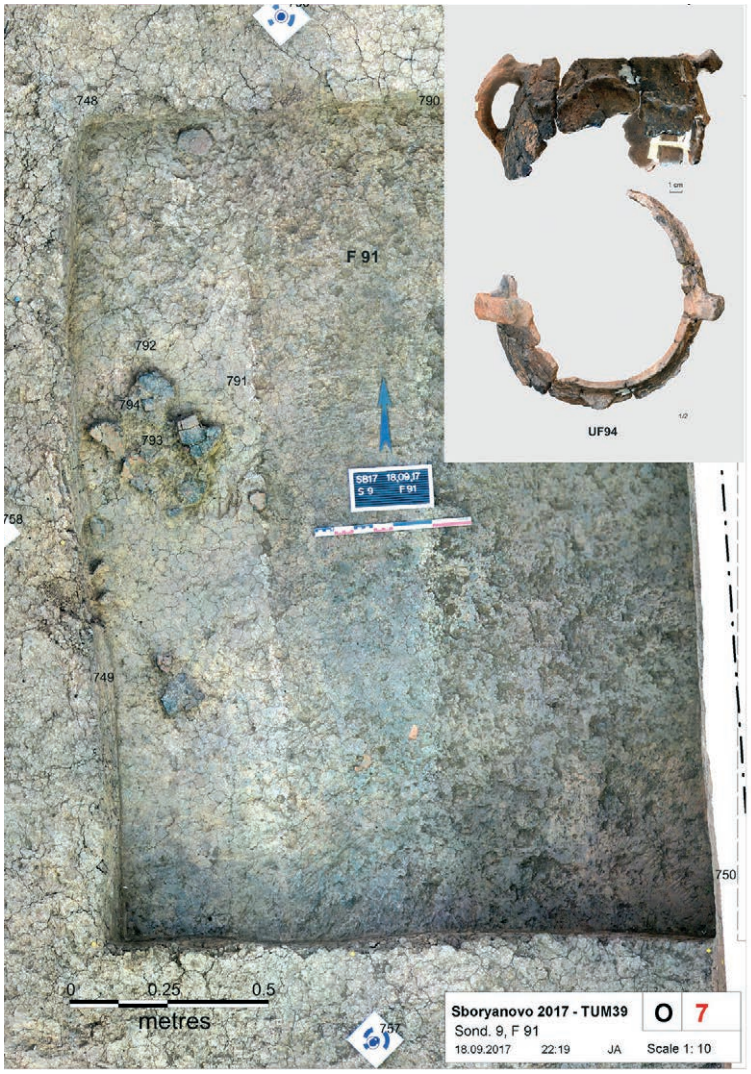
*Fig. 2. Eastern profile of S9 with the ditch F91.*

Локализирани са западният (F135, F137) и източният ъгъл (F103, F104), както и главният вход на ограждението (F101, F91). Документирани са и серия от отпечатаци от колове (TP117, TP119, TP130, UF107?), вероятно от дървена ограда и порта, както и серия от по-ранни и късни вкопани структури (Fo102, Fo114, Fo123, F140).

Поради липсата на седиментация и активната селскостопанска дейност, най-горните хоризонти до дълб. 0,30 м са унищожени, което до голяма степен усложнява изясняването на стратиграфските връзки и ни лишава от информация за античното подово ниво.

Рововото ограждение е сходно с документираните през 2016 г. участъци. Вкопаването е вертикално, с плоско дъно и разлати горни ръбове, най-вероятно в резултат от ерозионния процес на свличане на стените (шир. горе 6–10 м, шир. долу 1.90–2,20 м, дълб. 1–1,20 м) (обр. 2). Пълнежът е от тъмнокафяво-черна глинеста органична пръст, от която произлизат повечето находки.

Входът на комплекса е оформен чрез 5-метрово прекъсване в средата на рововото ограждение (S9, S10). От за-




*Обр. 3. Съд на ръка на дъното на ров F91.*

*Fig. 3. Hand-made vessel on the bottom of Ditch F 91*

пад ясно личи оформено разширение (F101), което би могло да бъде свързано с търсенето на специфично архитектурно решение, за което липсва все още по-конкретна информация.

В това отношение трябва да се отбележи присъствието, в пространството на входа, на два отпечатъка от колове (TP117, TP119) с възстановен диам. 20 см, заострен край и дълбочина на забиване ок. 1 м, без предварително вкопаване. Симетричното им разположение позволява да бъдат свързани с носеща структурата на порта, широка 3 м.

В източния край на проучения сектор (S11) е установено наличието на голяма вкопана структура (Fo102), обхващаща цялата ширина на сондажа (дълб. 1,10 м), без да може да бъдат определни нейните граници и функция. В пълнежа ѝ с материали от късножелязната епоха е вкопан източният ъгъл на рововото ограждение (F103, F104). Присъствието ѝ свидетелства за по-ранен хоризонт, преди изграждането на светилището.

В сондаж S13, извън заградената площ, е документиран ров F140, ориентиран С–Ю и успореден на западното ограждане (F135). По размери, дълбочина и пълнеж е сходен с останалите ровове на светилището. Присъствието му повдига въпроса за развитието на комплекса на запад.

**Находки и датировки**

Малкият брой находки произлиза главно от пълнежа на рововете (обр. 3). Това са фрагменти от груба и фина тракийска керамика на колело и вносни амфори, към които могат да се добавят неопределени фрагменти от железни предмети. Общата датировка на светилището, определена през изминалия сезон – ок. 200 г. пр.Хр., остава актуална. Изключение прави яма Fo102, която е от по-ранен етап на късножелязната епоха.

**Перспективи**

Резултатите от проведените разкопки значително обогатиха събраната досега информация за устройството на комплекса. Проучената зона засяга един сравнително малък участък от периферията на светилището. Продължаването на проучванията, особено в неговата вътрешност, ще бъде от решаващо значение за окончателното изясняване на неговия характер.

## Литература

**Гергова и др. 2017:** Д. Гергова, Й. Анастасов, Ж. Дезидери, М. Джос, Ф. Броес, К. Фехер, Х. Цанков, Ц. Попова, Г. Котас, Д. Жирарде, Г. Радославова, С. Савова, М. Бес. Редовно археологическо проучване на могила 39 от източния некропол в ИАР „Сборяново“. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 215–217.

**Anastassov et al. 2016:** J. Anastassov, D. Gergova, J. Desideri, P. Méniel, G. Kottas, Marie Besse, Nouvelles découvertes laténiennes à Sboryanovo (Bulgarie). – Bulletin de l'AFEAF 34, 2016, 61–65.

**Anastassov, Gergova 2017:** J. Anastassov, D. Gergova, Projet Sboryanovo, Bulgarie: nécropoles et territoire. – Archéologie suisse, 40 (3), 2017, 44–45.

## ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE CELTIC SANCTUARY (TUMULUS 39) IN THE EASTERN NECROPOLIS OF SBORYANOVO ARCHAEOLOGICAL RESERVE

*Diana Gergova, Jordan Anastassov, Jocelyn Desideri, Matteo Gios*

The investigations of the Celtic sanctuary in Sboryanovo in 2017 were undertaken in the framework of the project "Sboryanovo – necropolises and territories" of NAIM and the University of Geneva.

The southern part of the sanctuary – a complex of pits surrounded by ditches with a trapezoidal surface of 840 $m^2$ – was investigated with five trenches meant to document the southern ditch (Fig. 1). The western and eastern corners were localized, as well as the main entrance (Fig. 2). The ditch, at present 6–10 m wide at the top and 1.90–2.20 m at the bottom, and 1–1.20 m deep, originally had vertical walls. The entrance in the middle of the southern ditch is 5 m wide. A series of postholes probably belong to a wooden fence and a gate.

The discovery of another ditch parallel to the western wall of the sanctuary suggests it developed to the west.

Fragments of handmade and wheelmade pottery, imported amphorae, and unidentified iron objects were found in the ditch (Fig. 3). The date of the sanctuary remains unchanged – c. 200 BC.

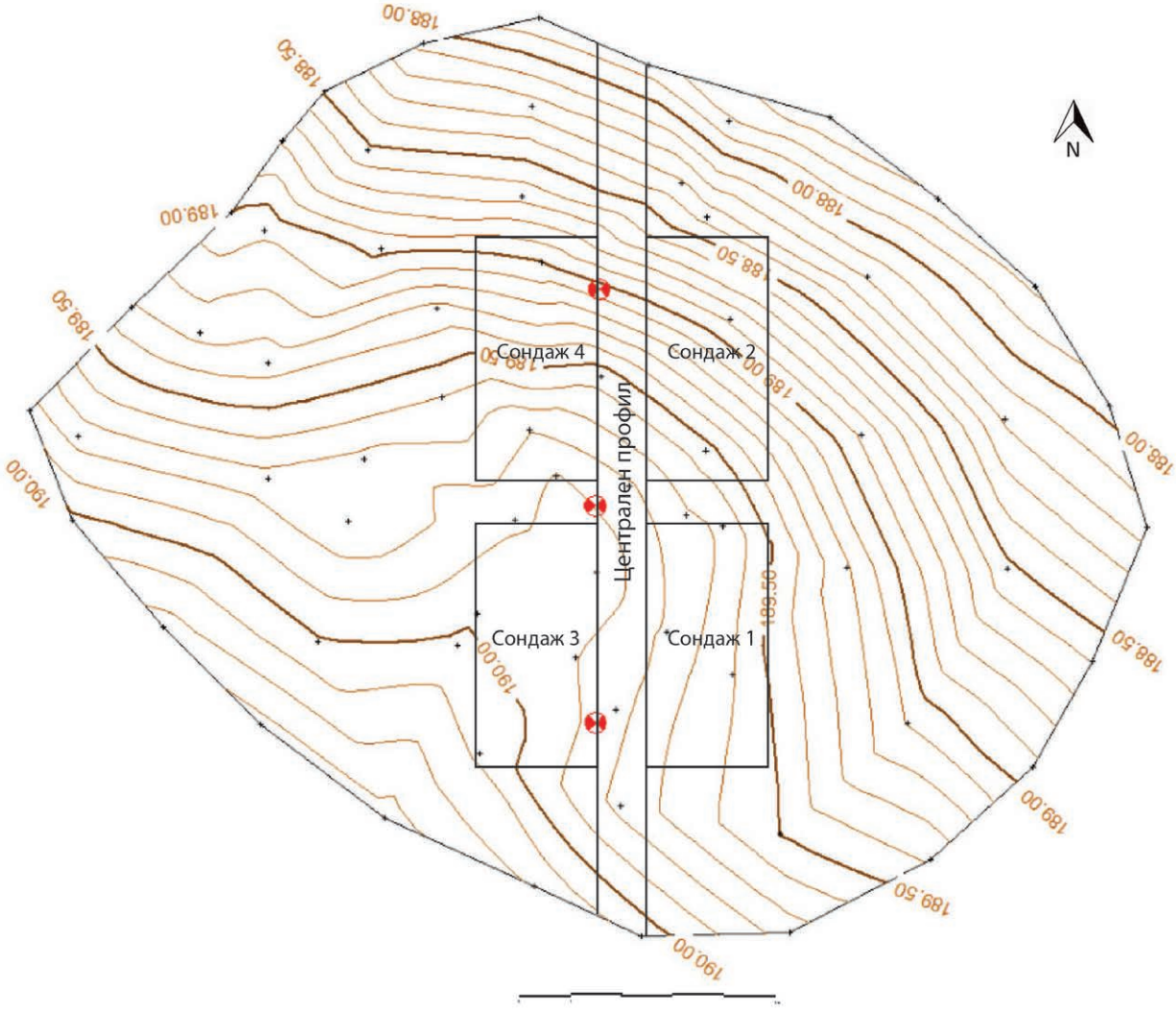
# КЪСНОЖЕЛЯЗНА ЕПОХА

# НЕКРОПОЛИ И НАДГРОБНИ МОГИЛИ

## № 19. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА МОГИЛЕН НАСИП (МОГИЛА № 2) В М. ВЕТАТА МАЯ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, ОБЩИНА РАДНЕВО

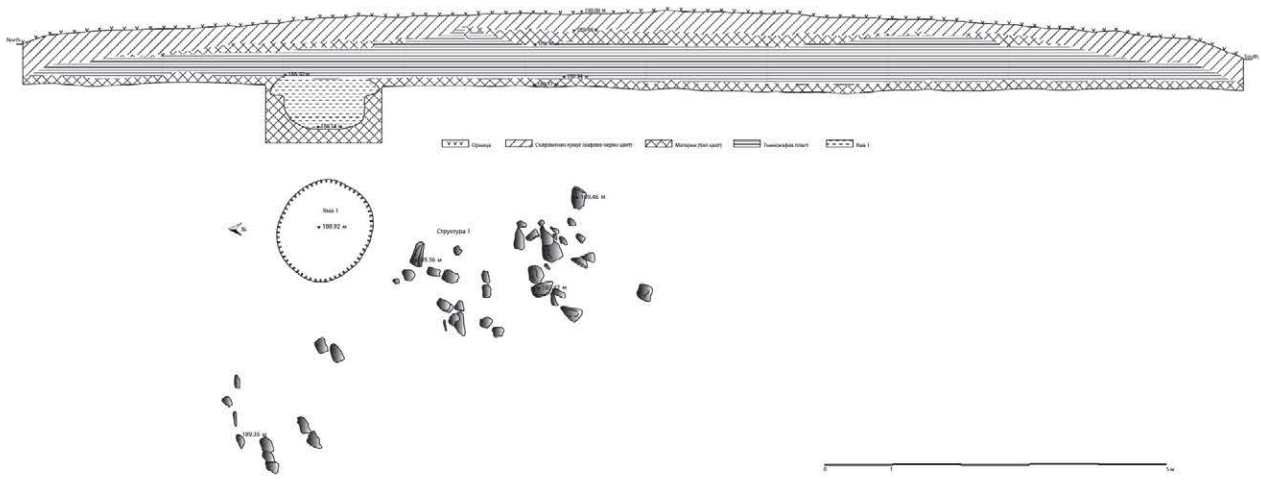
*Стефан Александров, Пламен Караилиев*

Могилата е разположена в м. Ветата мая в землището на с. Полски Градец, общ. Раднево, отстои на около 200 м северно от проучената такава през 2016 г. и подлежеше на унищожаване при изкопните дейности, свързани с развитието на Мини „Марица-Изток“. Преди началото на проучването могилният насип имаше следните размери: височина 1,05 м и диаметър 18,40 м. Обектът е подложен



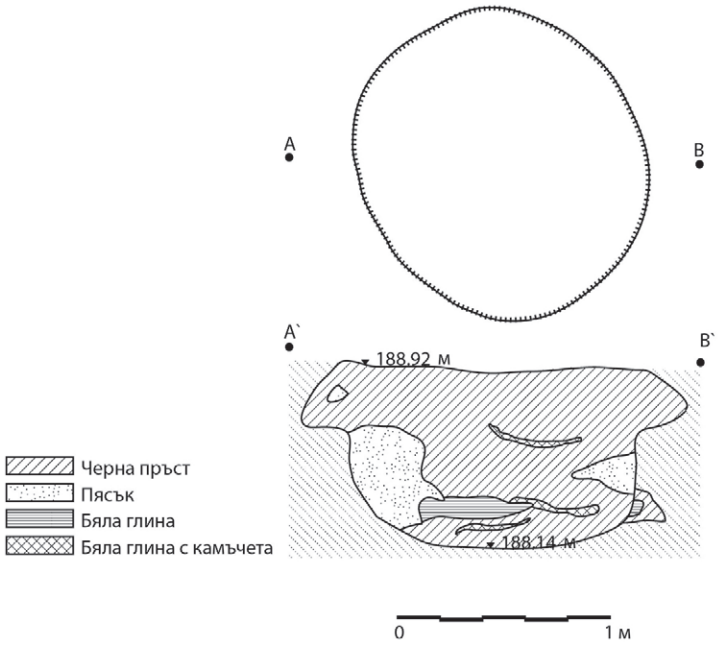

*Обр. 1. Могила №2, тахиметрична снимка и разположение на сондажите.*

*Fig. 1. Tumulus No. 2, contour map and locations of the trenches.*



*Обр. 2. Могила №2, централен профил и проучени структури.*

*Fig. 2. Tumulus No. 2, central profile and investigated features.*




*Обр. 3. Могила №2, Яма №1*

*Fig. 2. Tumulus No. 2, Pit No. 1.*

на интензивна обработка със селскостопански машини, поради което могилата е променила първоначалната си височина и диаметър. В процеса на проучването се установи, че могилният насип има следната стратиграфия: 1. съвременен хумус (орница) от тъмнокафяво-черна пръст; 2. бял пласт от материкова пръст; 3. античен терен от черна пръст; 4. материк (обр. 1). В проучения могилен насип бяха открити две археологически структури:

Структура №1 е ситуирана в североизточната част на могилата. Представлява каменно струпване с размери 6×4,05 м (обр. 2). Стратиграфски структура №1 е разположена на нивото на античния терен, но попада под могилния насип. Археологическите материали от структура №1 са представени от работени на ръка фрагменти от съд(ове), сред които може да се отбележи едно устие със заоблен горен ръб.

Структура №2 е разположена североизточно от центъра на могилата. Представлява полусферична яма, вкопана в античния терен и материка (обр. 3), която има следните размери: С–Ю 1,40 м, И–З 1,50 м и дълбочина 0,80 м. Запълнена е с черна рохка пръст, като в северната половина се наблюдават включения от пясък, бяла глина и бяла глина с дребни камъчета. В ямата бяха открити няколко фрагмента от съдове, работени на ръка, които позволяват датирането ѝ в V в. пр.Хр.

## RESCUE EXCAVATIONS OF TUMULUS NO. 2 IN VETATA MAYA LOCALITY, VILLAGE OF POLSKI GRADETS, RADNEVO MUNICIPALITY

*Stefan Alexandrov, Plamen Karailiev*

The mound with a height of 1 m and diameter of 18 m was piled over a stone structure and a pit filled with sand and virgin soil. The pottery fragments that were found in both features indicate a possible date in the 5th c. BC. The archaeological situation in Tumulus No. 2 is very similar to that in Tumulus No. 1, located at some 200 m to the south and excavated in 2016.

# № 20. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА МОГИЛА №2 ОТ НЕКРОПОЛА В М. СИЛИХЛЯР, ЗЕМЛИЩЕТО НА ГР. ПРИМОРСКО

*Петър Балабанов, Даниел Пантов*

Спасителните археологически разкопки на надгробна могила №2 от некропола в местността Силихляр в землището на гр. Приморско, се проведоха в периода 12–28 юни 2017 г. под ръководството на доц. д-р Петър Балабанов и Даниел Пантов, директор на ИМ – Приморско.

Могилата бе разположена в североизточния край на местността Силихляр, в южното подножие на рида Канара, на около 30 м западно от периферията на могила №1, изследвана през 2016 г. (Балабанов, Пантов 2017).

На повърхността на могилата бяха документирани два иманярски изкопа. Дълбочината им достигаше 0,70–0,80 м. В изхвърлената пръст се откриха фрагменти от керамични съдове, направени на грънчарско колело.

Могилата бе разположена върху слабо наклонен от север на юг терен (с денивелация ок. 15 градуса) и максимална височина 2 м от юг (кота 40,569 м). Размерите ѝ бяха следните: 12,40 м С–Ю и 13,80 м И–З (обр. 1).

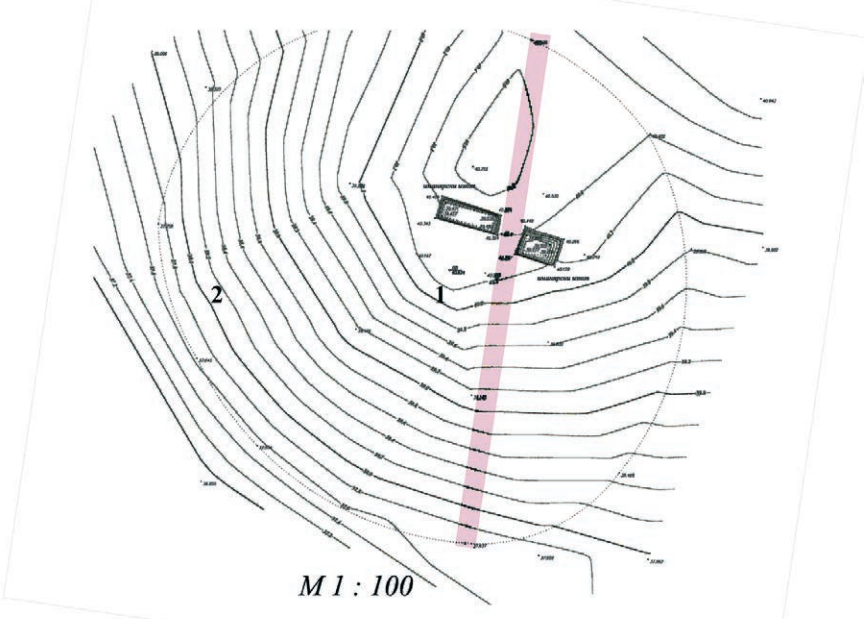
На повърхността бе заложено ребро, ориентирано С–Ю (с отклонение от няколко градуса) и така бяха оформени сектори Изток и Запад. Извършено бе заснемане с геодезичен дрон от фирмата „Геопроект“ от гр. Приморско и бяха заложени шест репера: централен, с координати 42°17’31.081“, 27°41’36.551“ и 78,401 по координатна система WGS-84, и пет спомагателни.

При свалянето на насипа в сектор Изток се изясни, че могилата е натрупана над античната повърхност, маркирана със слой глинест чернозем, придобил черен цвят, с дебелина до 0,40 м, под който се появяваше горният пласт на материка. Основният насип на могилата бе от горска пръст, придобила светлокафяв до светлосив цвят. В най-високата си част той бе дебел около 0,90–1,10 м. Отгоре бе покрит със сравнително тънък слой чернозем с дебелина 0,10–0,25 м (обр. 2). В насипа бяха намерени над 150 фрагмента от керамични съдове. Те се откриваха на дълбочина до античната повърхност. Информативните принадлежаха на гръцки амфори от елинистическата епоха, сред тях две столчета на амфори от остров Тасос (кръга на Тасос?), едно на амфора от Книд и едно на амфора от о-в Хиос.

При свалянето на насипа в сектор Запад бяха проучени два комплекса. В югозападната четвърт на могилата, на 6,10 м западно от реброто и на равнището на античния терен (кота 37,844 м) бяха намерени три купи, поставени една до друга. В пръста около съдовете имаше малко въгленчета и следи от пепел.

В централната част на сектора на кота 38,349 м бе документиран пласт от няколко реда дребни ломени камъни. След зачистването му бе разкрит централният гроб в съоръжението – гроб №1.

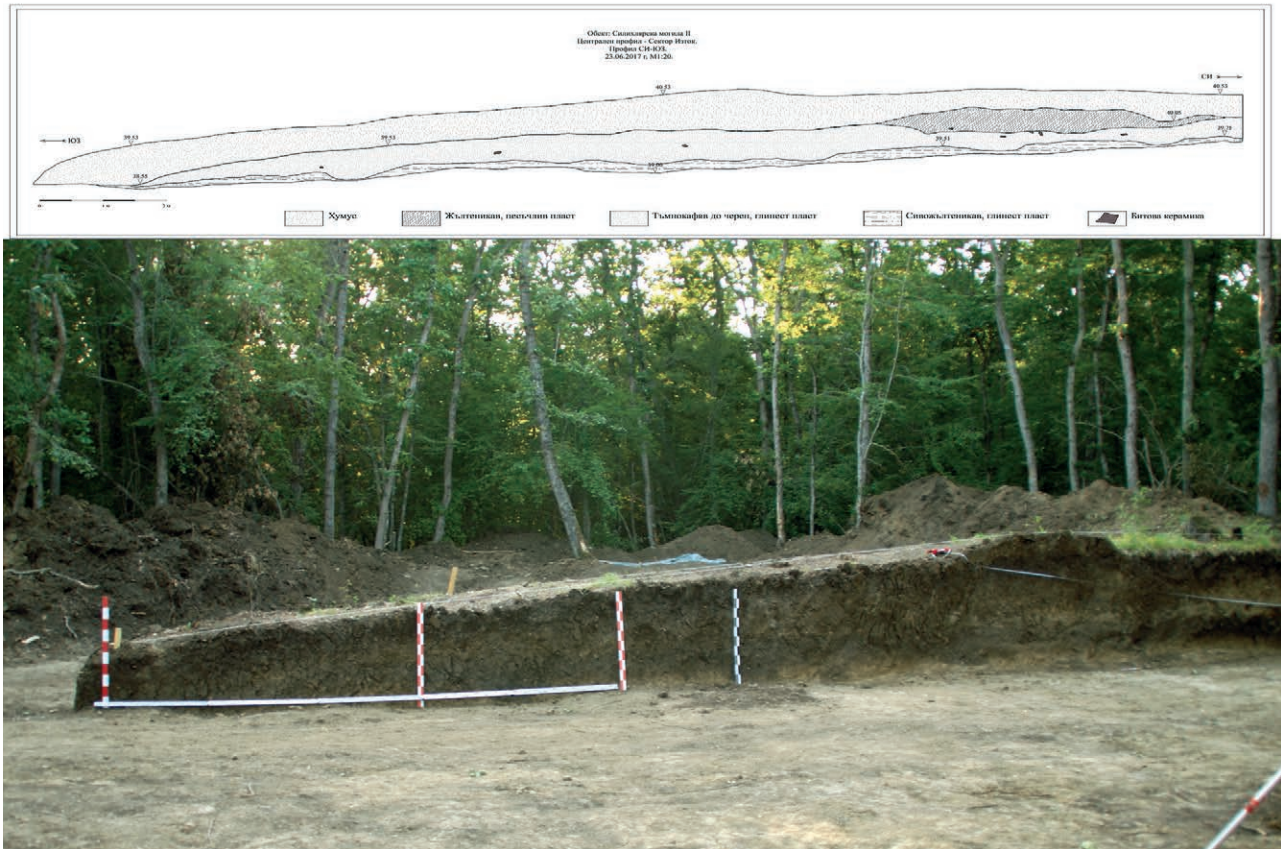
Установи се, че на нивото на античния терен е направена плитка яма с дълбочина до 0,15 м и форма на неправилен кръг с размери




**Надгробна могила № 2 в некропола “Силихляр” до гр. Приморско - план. 1. Останки от клада; 2. Концентрация от керамични съдове.**

*Обр. 1. План на могилата.*

*Fig. 1. Geodetic plan of the mound.*




*Обр. 2. Източен профил на реброто на могилата.*

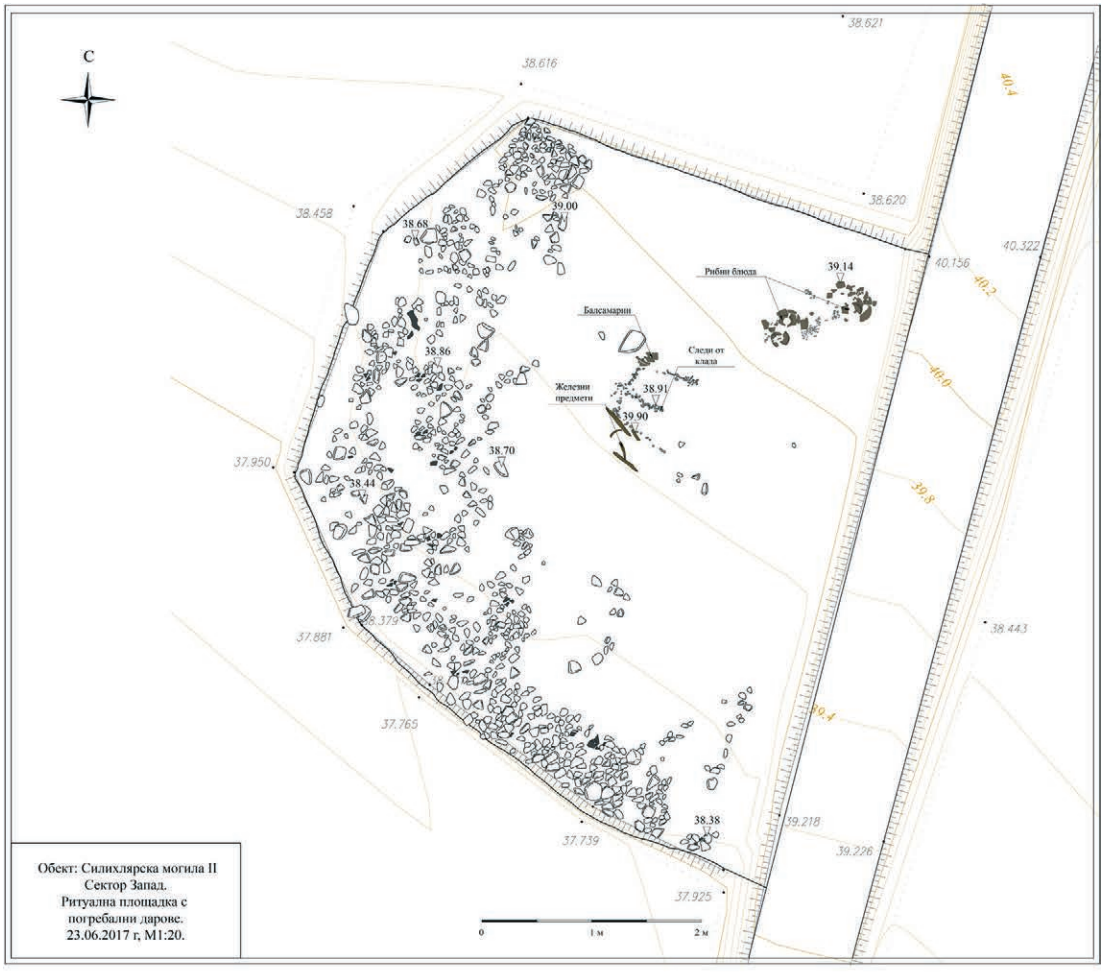
*Fig. 2. Eastern section of the mound.*

3,40 м (С–Ю) × 2,90 м (И–З), на дъното на която е поставено тялото на покойника с глава на запад. В североизточната периферия бяха открити силно фрагментирани кости на малко животно (куче, овца или коза). Около и непосредствено над телата бяха положени гробните дарове. До покойника са поставени железен меч *ксифос*, копие, нож, стригила и два вретеновидни унгвентария. Близо до животинските кости имаше две рибни блюда, покрити с недоброкачествен черен фирнис, и една паница. Върху тялото на покойника и гробните дарове е натрупана клада. Насипът в изкопа за гроба бе наситен с въглени и пепел.

Останките от скелетите бяха силно обгорели и ерозирали, поради което формата и размерите им не можеха да бъдат определени с точност. В областта на раменните кости, ребрата и ръцете на човешкият скелет бяха намерени сравнително грубо направени на ръка глинени мъниста с общ брой 426, от които 408 с диаметър 5–6 мм и 18 с диаметър 8–11 мм. Върху няколко мъниста от по-големия размер са запазени следи от позлата. Сред мънистата бяха намерени и 12 бронзови нита. Те имат почти правилна цилиндрична форма с диаметър 5–7 мм и височина 11–14 мм. Горната им повърхност е затворена с кръгла шапка. Върху четири от шапките има запазен слой от позлата.

От юг и запад изкопът за кладата бе заграден с пътека, направена от няколко пласта малки ломени камъни. Тя имаше почти правилна форма на четвърт пръстен. Към вътрешната ѝ страна бяха долепени няколко безформени разширения. Краищата на дъгата бяха старателно оформени, за разлика от лицата. Между камъните бяха намерени над 120 дребни фрагменти от керамични съдове. Най-информативна сред тях бе долната част и столчето на амфора от о-в Хиос (обр. 3).

Предметите, намерени в гроба, все още са в процес на реставрация, поради което не могат да бъдат прецизно датирани и интерпретирани. Керамичните съдове имат точни паралели сред откриваните в близката Аполония Понтика и могат да бъдат отнесени между последната четвърт на IV и средата на III в. пр.Хр. Освен тях, към същото време се отнасят и някои информативни фрагменти от малки, луксозни съдове, покрити с доброкачествен черен фирнис, и от амфори (предимно столчета).






*Обр. 3. Повърхност на кладата и пътеката от ломени камъни.*

*Fig. 3. A pyre and a pathway of split stones.*

**Литература**

**Балабанов, Пантов, 2017:** П. Балабанов, Д. Пантов. Тракийска надгробна могила в м. Силихляр под връх Канара, гр. Приморско. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 210–213.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF TUMULUS NO. 2 FROM THE NECROPOLIS IN SILIHLYAR LOCALITY NEAR PRIMORSKO**

*Petar Balabanov, Daniel Pantov*

The rescue excavations of Tumulus No. 2 in Silihlyar locality took place from 12 to 28 June 2017, uncovering an adult's grave.

The grave is a shallow pit dug 0.15m in the ancient terrain where the human body was placed. At the NE part of the pit, a body of a small animal (dog, sheep or goat) was also found. There were grave goods around the bodies – an iron *xiphos*, iron spearhead, knife and strigil, and two fusiform unguentaria. Two fish-plates with low-quality black glaze and a bowl were found around the animal's remains. A total of 426 ceramic beads and 12 cylindrical iron rivets were found in the grave. Several of the beads and four of the rivets have traces of gilt.

There is a pyre on top of the remains (Fig. 3), enclosed from the south and west with a pathway of several layers of stones. Several fragments were found between the stones, including the lower part of a Chian amphora.

The ceramic vessels have good parallels among finds from Apollonia and could be dated to the period from the last quarter of the 4$^{th}$ c. BC and mid-3$^{rd}$ BC.

# РИМСКА ЕПОХА

# НЕКРОПОЛИ И НАДГРОБНИ МОГИЛИ

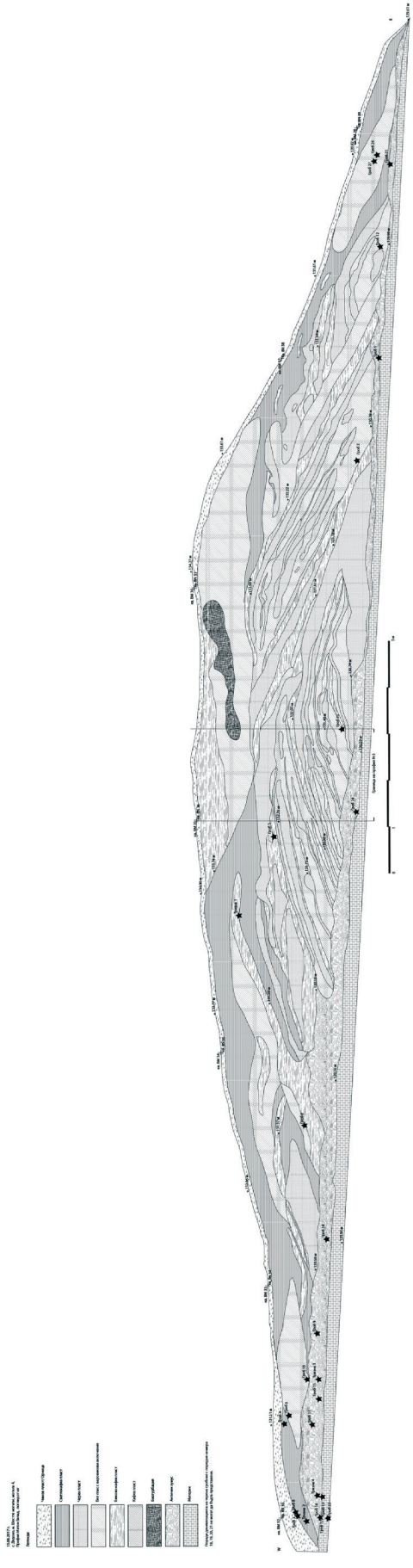
## № 21. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА НАДГРОБНА МОГИЛА В М. „ШЕСТТЕ МОГИЛИ“, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ДЯДОВО, ОБЩИНА НОВА ЗАГОРА

*Мартин Христов, Илия Киров, Яна Мутафчиева*

Разкопките бяха проведени от 20 юли до 6 септември 2017 г. на основание РРАП № 52/20.06.2017 г. с научен ръководител Мартин Христов (НИМ) и зам.-ръководител Илия Киров (НИМ).

Обект на проучванията е могилен насип южно от с. Дядово, община Нова Загора, като акцентът е могила № 4, която има следните GPS координати: N 42,41318, E26,00481; номерът на картона в АИС–АКБ е 5700295. Тя е част от некропол от поне шест могили в м. „Шестте могили“, известен от публикациите на Х. и К. Шкорпил и П. Детев. Картоните в АИС–АКБ са изработени от В. Игнатов от ИМ-Нова Загора.

Теренът, върху който е изградена могилата, е с наклон на СИ. Тя има диаметър 32,80 м и височина от древния терен 3,30 м. Изградена е върху черна, мазна пръст с дебелина около 0,20–0,30 м. Под нея е разположен стерилът – кафяв с бели включения. Западната част на профила е значително по-висока от източната и има ок. 1,70 м денивелация в източна посока. Натрупването на могилния насип е станало на няколко етапа (обр. 1). Първоначално е издигната малка могила в централната



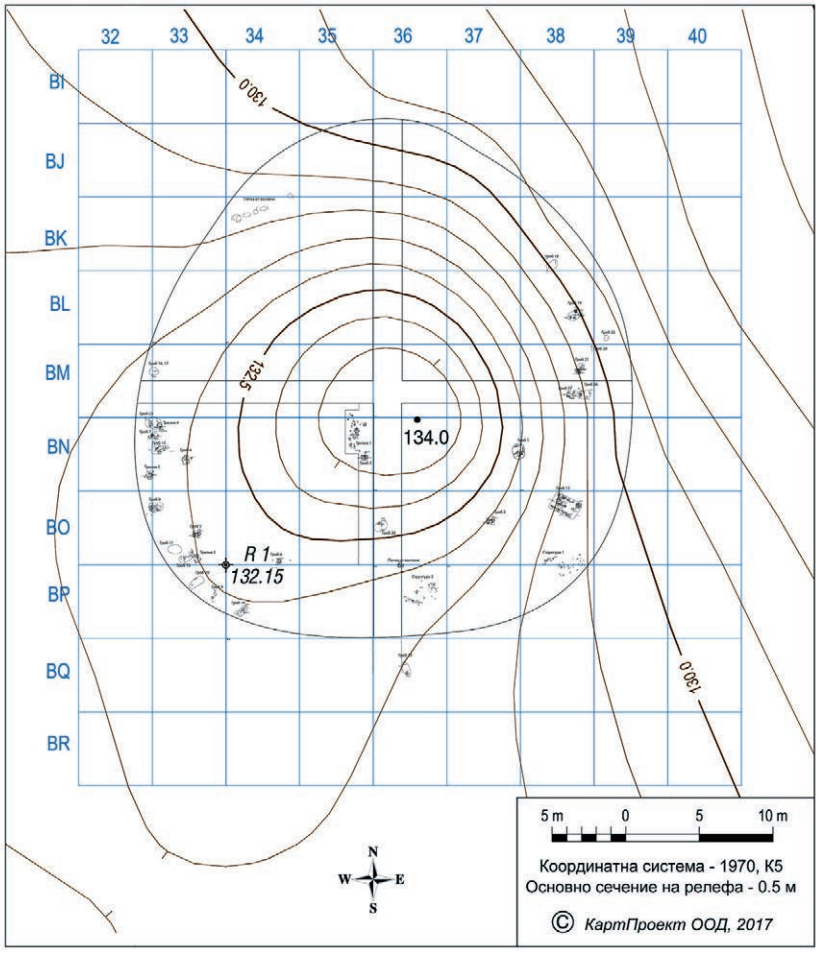
*Обр. 1. Дядово, Новозагорско, могила №4. Профил изток–запад от юг.*

*Fig. 1. Dyadovo, Nova Zagora Municipality, Tumulus No. 4. East–west profile, view from the south.*

част, която има диаметър до ок. 11,30 м и височина до 1,60–1,80 м. Тя е изградена от последователното натрупване на пръст с различни характеристики – бяла с бели включения, светлобежова, светлокафява, кафява и черна, като броят на пластовете достига 18–20. След това около първичната могила последователно са натрупвани пластове от пръст, напълно сходна на описаната вече. Пластовете от втория етап на натрупване имат диаметър до 19–20 м, а общата им дебелина е средно 1,70–1,80 м. В ниските части на насипа те следват първичната могила, но към нейната централна част надвишават нейната височина, след което сравнително рязко се спускат към центъра ѝ. Така в центъра се образува негативна форма, наподобяваща кратер. Вероятно натрупването на пласта е ставало кръгообразно, защото той е видим във всички профили на могилния насип. Третият етап на натрупване е свързан с добавяне на пръст в периферните зони. Диаметърът на могилата е увеличен до ок. 25–26 м, а дебелината на тези пластове достига до 1,70 м в източната част. В различните части е използвана и различна като характеристика пръст. В западната част пластовете са бежови, светлокафяви до кафяви и черни. За разлика от там, в източната в този процес е използвана пръст сходна на тази от втория етап – бяла с бели включения, светлобежова, светлокафява, кафява и черна. Вероятно натрупването на пръстта от този етап също е ставало кръгообразно. Следващ четвърти етап е слагането на бяла пръст с бели включения. Максималната измерена дебелина на този пласт е до 1,20 м. В посока към северната периферия той е същият като в централната част, но към западната и източната периферии съдържа повече кафява или само кафява пръст, т.е. в различните части в рамките на един пласт е използвана различна пръст. Пръстта от четвъртия етап запълва и „кратера“ в центъра на могилата. Над него е натрупан последен пласт от кафява пръст (пети, последен етап) с максимален диаметър 32,80 м и максимална дебелина до 0,80 м; с него могилата достига максималната си височина от 3,30 м. Това не са оригиналните размери на могилата, чиято периферия е засегната от земеделска обработка.

В могилата са проучени 27 гроба и четири останки от постпогребални практики. Съсредоточени са основно в югозападната ѝ част, по-малко в югоизточната и източната, а в северната напълно отсъстват. Повечето са свързани с втория и третия етап на натрупване на могилния насип (обр. 2).

Според погребалния ритуал се различават два вида гробове. Трупоизгарянията са най-многобройни. Те се разделят на два типа – в ями или с полагане на повърхността и затрупване. Към първия тип спадат гробове №№ 1, 4, 6–8, 10–12 (обр.




*Обр. 2. Дядово, Новозагорско, могила № 4. План на могилата с гробовете.*

*Fig. 2. Dyadovo, Nova Zagora Municipality, Tumulus No. 4. Plan of the tumulus with the graves.*



*Обр. 3. Дядово, Новозагорско, могила №4, гроб № 12.*

*Fig. 3. Dyadovo, Nova Zagora Municipality, Tumulus No. 4, Grave No. 12.*

3), 16, 18, 19 и 22–26, а към втория – №№ 2, 3, 5 и 27. Като дарове към първия тип са слагани керамични съдове, фрагменти от тях, прешлени за вретено, костено манисто, монети, костена лъжичка или бронзов ключ. При втория тип са констатирани керамични съдове, стъклен съд, фрагменти от венец от благороден метал и железни предмети.

Гроб № 20 (кремация) е пръснат върху терена на могилата, а гроб № 17 е напълно нарушен от по-късния гроб № 16, но вероятно също е бил с трупоизгаряне.

Трупоизгаряне на място вероятно се констатира само при гроб № 19 поради отухляването до червено на част от гробната яма, но не може да се изключи ритуал като при останалите гробове. При тях може да се предполага, че кремираните останки с въглени са пренесени от кладата в ямите или урните. След изстиването на въглените са поставяни даровете, тъй като не носят следи от обгаряне.

Трупополагания са констатирани в гробове №№ 9, 13–15 (обр. 3) и 21. Гробните ями са овални и издължени като в четири случая посоката им е СИ–ЮЗ. Погребаните са с глава на СИ, ръце до тялото и изпънати крака. В един случай ямата има същата посока, но скелетът е ориентиран наобратно. При един гроб тялото от таза нагоре липсва, при друг главата е нарушена, а при трети ребрата и гръбначният стълб са напълно изтлели. Всички трупополагания са на деца. Като погребален дар са слагани железни предмети, керамични съдове, стъклени маниста или стъклен балсамарий.

Постпогребалните практики са два типа. В три случая до гробовете са слагани малки преживни животни, задължително с някакъв предмет – железен нож или керамичен съд. В един случай има депониране на керамични съдове на повърхността на някои от насипите на могилата.

Най-ранният гроб вероятно е № 23, следван от гроб № 24. Следва гроб № 12, който е с най-голяма гробна яма и най-богат инвентар, и след това гробове №№ 2, 3 и 18, които са открити или в пластовете на натрупване във вътрешността на могилата, или в тяхната периферия, или на нивото на древния терен. Най-късни са гробовете, открити в пласта от четвъртия етап на натрупване. Те са и най-многобройни. Тяхната хронология е сложна, но със сигурност може да се твърди, че гроб № 16 и по-късен от гроб № 17, а гроб № 21 е по-ранен от гроб № 20. Вероятно най-късен е гроб № 1. Между тях са открити и останките от постпогребални практики от първия тип, които трудно могат да се отнесат към конкретен гроб. По-скоро може да се свържат с групи от тях.

Поставянето на керамични съдове е единичен случай. Разкрит е почти в центъра на могилата и е предпоследното действие, извършено тук, защото керамиката е сложена непосредствено върху белия пласт и преди полагане на петия кафяв пласт на могилния насип. Освен това на две места на древния терен са открити струпвания на керамични фрагменти с въглени – структури №№ 1 и 2 и шест малки ями с въглени.

Датировката на целия комплекс се вмества в рамките от на края на I – началото на II до началото или най-късно средата или края на III в.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF BURIAL MOUND NEAR THE VILLAGE OF DYADOVO, NOVA ZAGORA MUNICIPALITY**

*Martin Hristov, Iliya Kirov, Yana Mutafchieva*

The burial mound was excavated in July-August 2017. It was 3.40 m high and 32 m in diameter. A total of 27 inhumation and cremation graves were uncovered, all dated to the Roman Period, from the late 1st – early 2nd c. AD to the middle or the late 3rd c. AD.

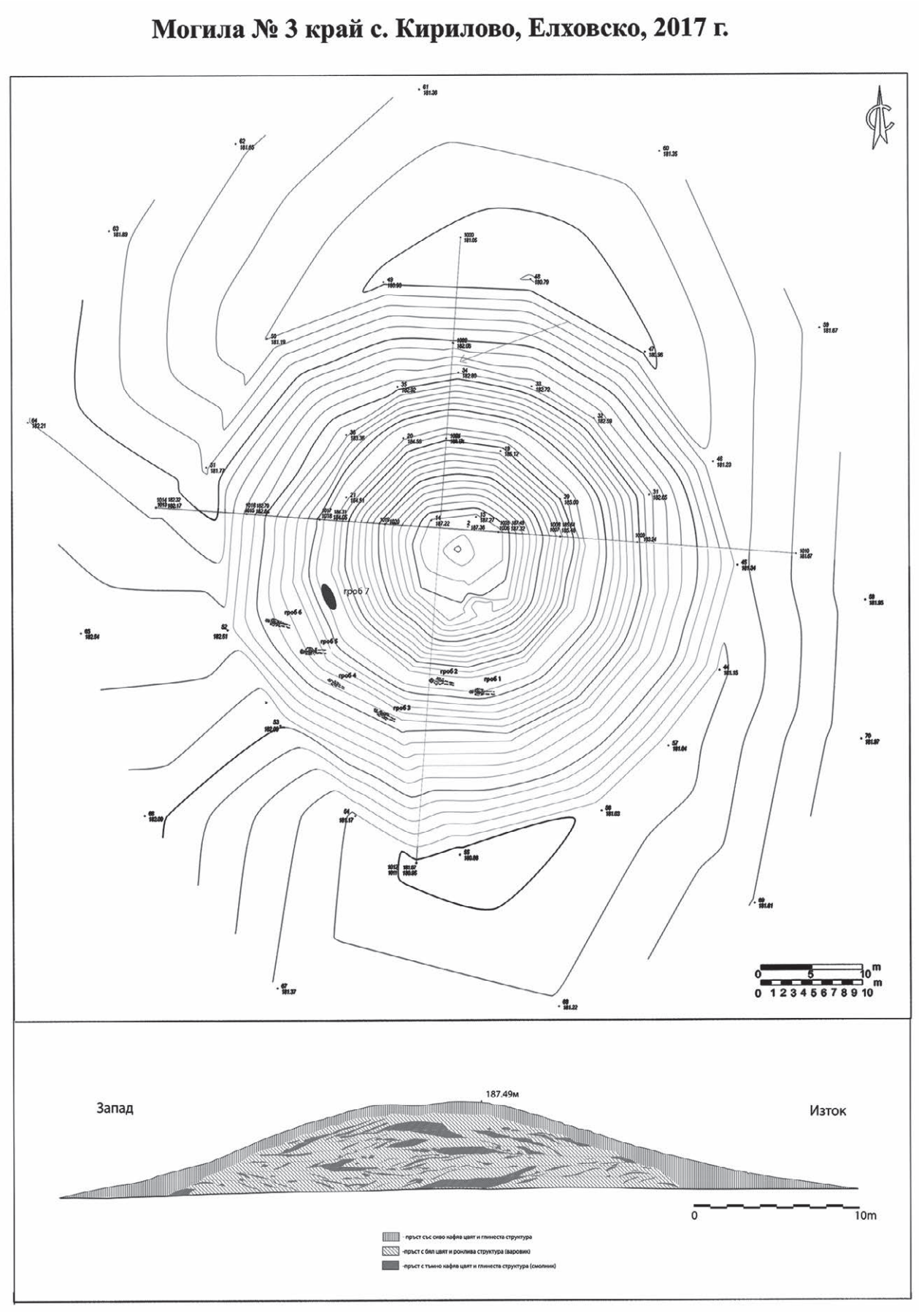
# № 22. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА МОГИЛА №3 В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. КИРИЛОВО, ОБЩИНА ЕЛХОВО

*Даниела Агре*

Могилата се проучва във връзка с проект „Тракийската култура по долното течение на р. Тунджа". Разкопките се проведоха през м. септември 2017 г. под ръководството на Даниела Агре (НАИМ-БАН) и зам.-ръководител Христо Христов (Етнографско-археологически музей – Елхово). Могилата е разположена в обработваема нива на 1,5 км североизточно от с. Кирилово в м. Пенков кладенец и е част от некропол, състоящ се от 9 могили с различна височина – от 0,20 м до 5,50 м. Проучването на некропола започна през 2013 г.

Могила №3 е с максимална височина 5,50 м и диаметър 45–49 м. Има полусферична форма, като от север е по-стръмна, отколкото от юг. Цялата ѝ повърхност е обрасла с храсти и ниска растителност. В билната и северната ѝ част се открояват 5 иманярски изкопа. Могилата е оградена с ров, който най-добре се откроява от запад и от изток. За стратиграфски наблюдения е оставено ребро с направление И–З с отстъп от 2 м в посока север от центъра на могилата (обр. 1). Могилният насип е от рохка почва с разнородни по цвят пластове, като преобладават тези от сиво-бяла или светлокафява пепелива пръст с петна от варовик и пръст с тъмнокафяв цвят и глинеста структура (смолник).

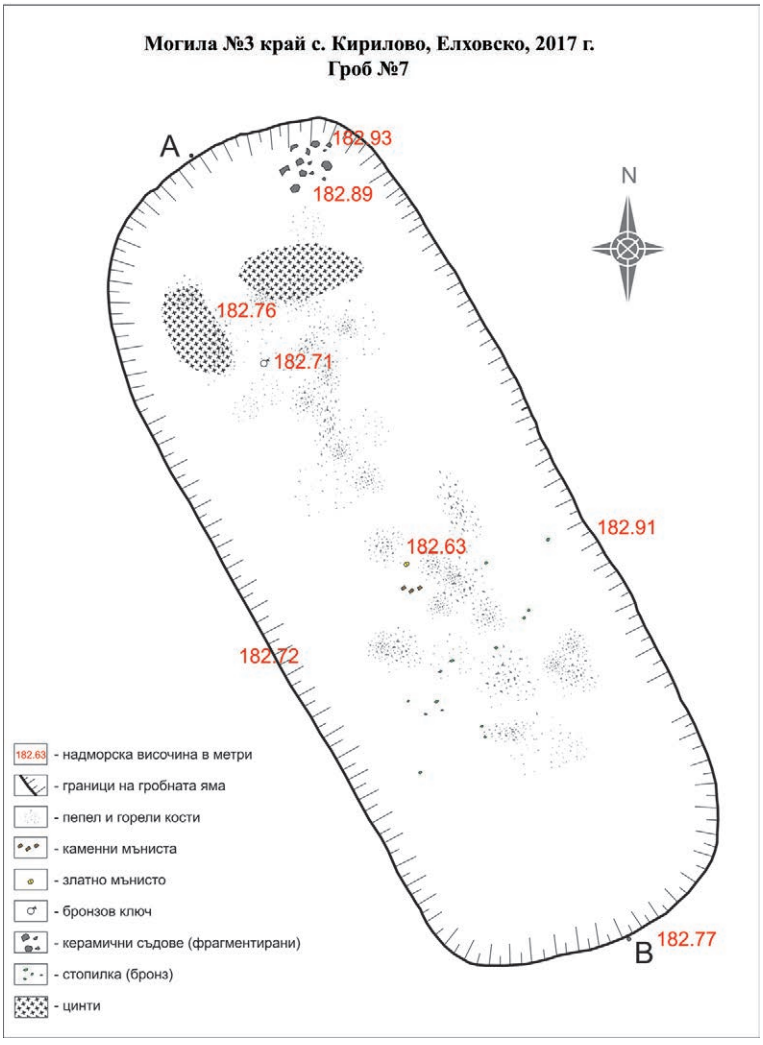
Гроб, с който може да бъде свързано насипването на могилата, не бе открит. В югозападната периферия на могилата бе проучен вкопан в могилния насип гроб (обр. 2). Ритуалът е кремация *in situ* в гробната яма (*bustum*). Гробната яма се откроява от околния сиво-бял варовиков пласт чрез по-тъмния си запълнител с варовикови петна. На места на северната и източната стена на ямата личи слабо отухляване вследствие от кремацията. Ямата е с правоъгълна форма със заоблени краища и размери 2,55×0,90 м и дълбочина 0,50 м. Ориентирана е по надлъжната си ос С–Ю с отклонение от 15° на изток. Върху дъното на ямата имаше пепелив пласт с дебелина около 0,05 м, в който бяха открити малко на брой костици и един зъб. Преди да бъде засипан гробът, кладата е оставена да догори. Погребалният инвен-




*Обр. 1. Хоризонтален план и разрез на могила №3 в землището на с. Кирилово, Елховско.*

*Fig. 1. Plan and cross-section of Tumulus No. 3 located near the village of Kirilovo, Elhovo Municipality.*

тар се състои от маниста за огърлица, едно златно и три изработени от риолит, бронзов ключ, фрагмент от костна игла за коса, железни цинти от обувки, железни гвоздеи. В СИ ъгъл на гробната яма като гробен дар са поставени керамични съдчета на колело – две чашки и амфориск (фрагментирани на място). Между керамичните фрагменти се откриха фрагменти от мраморна плочка от медицинска кутийка, както и фрагменти от бронзова пластина от тоалетно сандъче. Съдейки по разположението на откритите материали, тялото вероятно е било положено с ориентация С–Ю и глава на юг. Инвентарът показва, че най-вероятно кремираното тяло е на жена. Най-близките аналогии на инвентара от гроба са от обекти, отнесени към първата половина – края на II в. сл.Хр. Това позволява и проученият в могила №3 гроб да бъде датиран в същите хронологически рамки. В края на I – средата на II в. сл.Хр. е датиран централният гроб в могила №1 от същия некропол, както и останалите вторични гробове от същата могила. Вкопаните в насипа на могила №2 вторични гробове (отново липсва гроб, свързан с насипването на могилата) също са датирани в края на I – средата на II в. сл.Хр. (Агре и др. 2014, 197–200).




*Обр. 2. Гроб №7 (II в.) от могила №3 в землището на с. Кирилово, Елховско*

*Fig. 2. Grave No. 7 (II c. AD) in Tumulus No. 3 located near the village of Kirilovo, Elhovo Municipality.*

В северната периферия на могилата бе открита мраморна плочка с изображение на Тракийския конник, която би могла да се свърже с извършване на ритуали след насипването на могилата.

Проучваният некропол по всяка вероятност принадлежи на обикновено местно население с невисоко социално и икономическо положение, живяло в близко разположено селище в края на I – II в. сл.Хр. През късното средновековие или Възраждането в ЮЗ периферия на могилата, на малка дълбочина в насипа, са вкопани 6 гроба без никакъв инвентар в тях.

## Литература

**Агре и др. 2014:** Д. Агре, Хр. Христов, Е. Николова. Археологически разкопки на могили № 1 и № 2, разположени в землището на с. Кирилово, община Елхово. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 197–200.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF TUMULUS NO. 3 NEAR THE VILLAGE OF KIRILOVO, ELHOVO MUNICIPALITY

*Daniela Agre*

The tumulus is located in agricultural land at 1.5 km to the northeast of the village of Kirilovo and has height of 5.50 m and diameter of 45–49 m. No central burial, to which the construction of the tumulus could be related, was

discovered. A grave dug into the mound was excavated in the southwestern periphery of the tumulus. The ritual is cremation *in situ* in a rectangular pit (*bustum)*, 2.55×0.90 m and 0.50 m deep. The burial inventory consists of one gold bead and three made from rhyolite, a bronze key from a cosmetic box, a fragment from a bone pin, several hobnails and an iron nail. Three small ceramic vessels, two cups and an amphoriskos, were placed in the SE corner of the pit as burial gifts along with fragments of a marble plate from a medical box and fragments of a bronze key plate from a cosmetic box. Based on the closest analogies to the grave inventory, the burial is dated to the first half or the late 2nd c. AD.

## № 23. МОГИЛА № 5, С. ИЗВОРОВО, ОБЩИНА ХАРМАНЛИ

*Борислав Бориславов, Надежда Бориславова*

Предвидената за проучване през 2017 г. Могила №5 се намира в м. Бялата пръст, на склон с източно изложение и лека денивелация от запад на изток, в обработваем терен. Отличава се с по-големите си размери в сравнение с останалите могили от некропола. Могилата е с размери: диаметър на основата – 25 м (И–З), 28 м. (С–Ю); височина – от 2,10 м (от З) до 2,60 м (от И). Непосредствено до североизточната периферия на насипа има негативна структура с размери: 15 м (И-З) × 5–6 м (С-Ю) и видима дълбочина до 0,60 м. Най-вероятно пръстта от този изкоп е използвана при натрупването и оформянето на могилния насип. Регистрирани са общо 4 иманярски изкопа – два големи и два помалки. Три от тях са в най-високата част на насипа и по южния склон на обекта (4,5×3,10×1 м, СЗ–ЮИ).

Поради ограниченото финансиране, проучването на могилата започна първоначално само в ЮЗ четвъртина (обр. 1), а впоследствие беше разширено и в ЮИ четвърт[1]. В периферията на могилния насип, почти непосредствено под чима, бяха проучени 8 структури с различна степен на запазеност, които представляват керамични струпвания – фрагменти от съдове или цели съдове: чаши, купи, паници, части от малки гърнета, въглени, горели кости. В някои от тях са открити и метални находки – сребърен пръстен с гема (горял), монети, фрагменти от накити, железни предмети. Структурите се датират в първата половина на III в. сл.Хр. и представляват гробове с кремации и останки от поменални практики. В основата на западната периферия е регистриран участък (2×1 м) със следи от опалвания на място, горели животински кости, въглени и керамични фрагменти от началото на III в. сл.Хр. Всички структури са оградени със средно големи камъни. С изключение на опалването в западната периферия, всички останали за направени след окончателното натрупване на основния могилен насип от пръст.

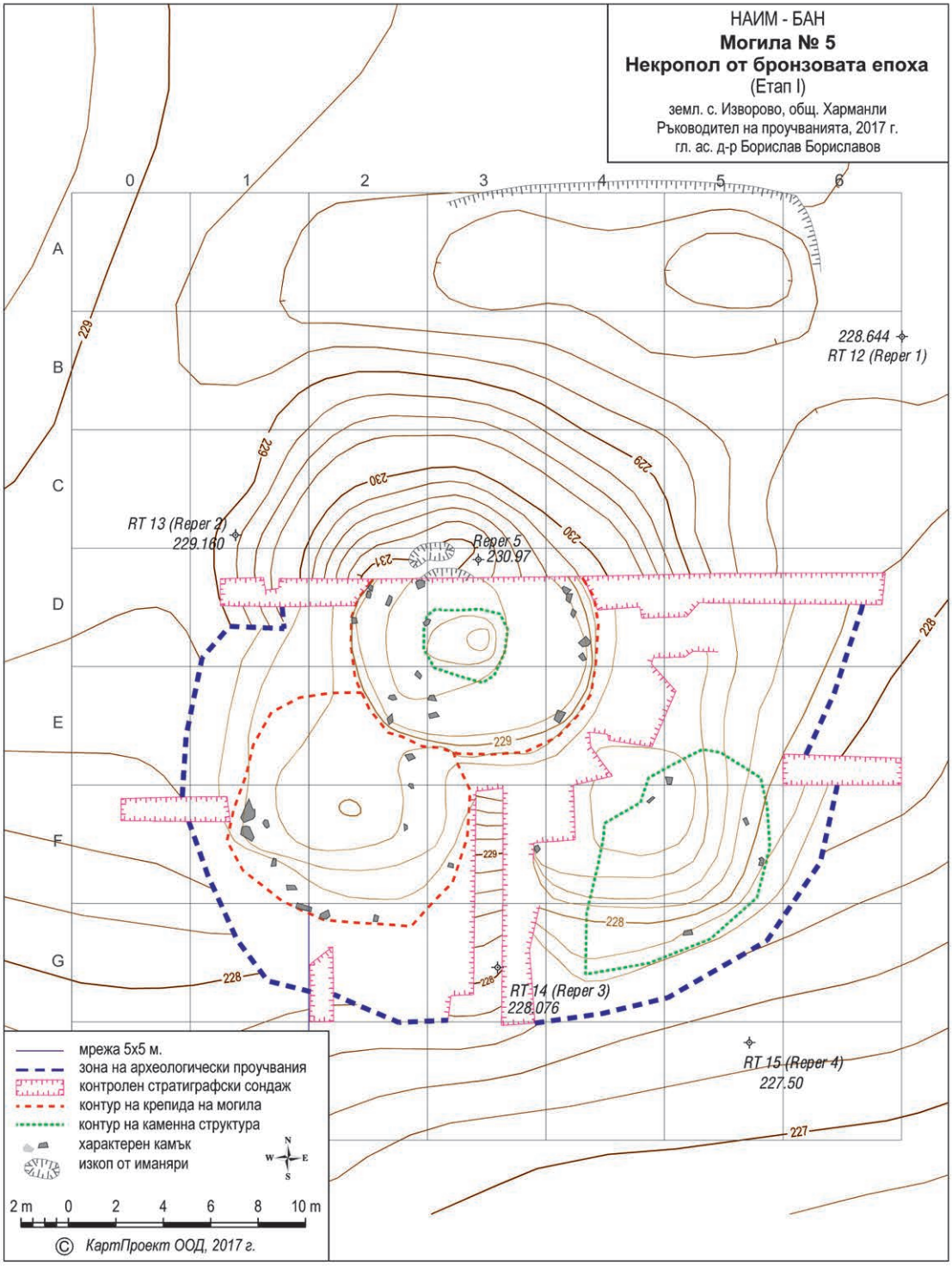


*Обр. 1. Могила №5, южна половина. Общ изглед на каменните съоръжения под насипа.*

*Fig. 1. Tumulus No. 5, southern half. General view of the stone structures under the mound.*

След отстраняването на насипа от глинеста пръст в южната половина на Могила №5 са разкрити две каменни структури (обр. 2). Т.нар. „централно съоръжение“ е с размери С–Ю – 8,50 м; И–З – 12,40 м; вис. – 1 м. Северната му периферия все

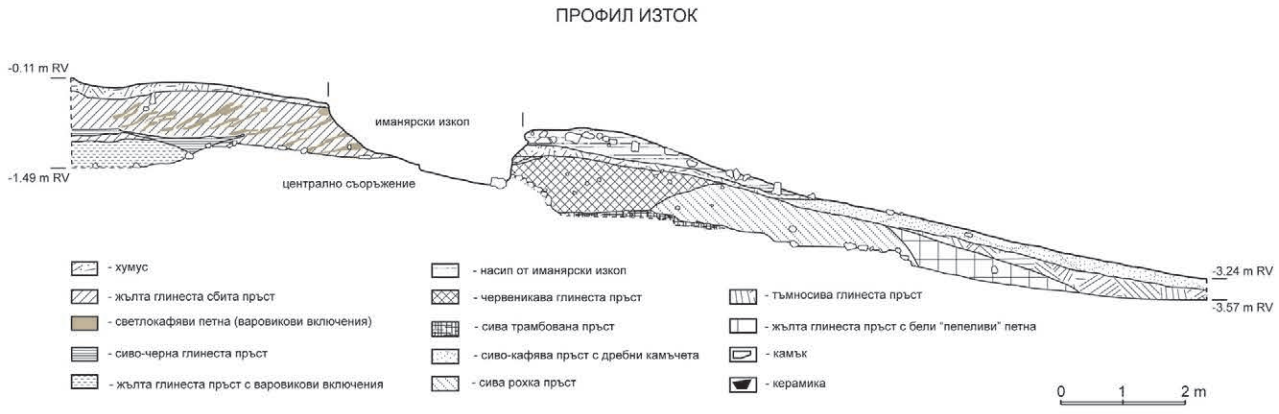
[1] Зам.-ръководител: д-нт Надежда Бориславова, НАИМ-БАН; Петя Василева, СУ; Александър Иванов, СУ; Светла Илиева; Виолина Трайкова, СУ; Иван Иванов; д-р Станислава Славчева; Павел Павлов; Ирена Русева, ИМ–Свиленград; Елена Николова, РИМ–София; кремъчни артефакти: доц. д-р Мария Гюрова, НАИМ-БАН; геоморфология: доц. д-р Росица Кендерова, СУ; почви: доц. д-р Александър Сарафов, СУ; геология и петрография: доц. д-р Стефка Приставова, МГУ; костен материал: доц. д-р Лазар Нинов, НАИМ-БАН; гл.ас. д-р Виктория Русева, ИЕМПАМ-БАН; нумизматика: проф. д-р Иля Прокопов; теодезия и картографиране: КартПроект ООД; теренна консервация: арх. Людмила Маркова.




*Обр. 2. Общ план на достигнатия етап на проучване за 2017 г.*

*Fig. 2. General plan of the investigations at the end of 2017.*

още не е разкрита, тъй като попада в непроучената северна половина на могилата. То е изградено върху основа от много добре трамбована глина (деб. 0,10–0,12 м) от средно големи и големи камъни. Вторият, по-голям иманярски изкоп е засегнал ЮИ му периферия. В центъра на съоръжението е регистрирано допълнително натрупване на камъни и червеникава глина. При разкриване на камъните в западната периферия са открити 3 фрагмента от златен накит – конусовидна висулка и части от цилиндрично тяло. Между камъните в източната половина се откриват фрагменти от керамика, изработена на ръка. Характерните фрагменти принадлежат на форми, типични за средния период на




*Обр. 3. Могила № 5, южна половина. Профил „Изток".*

*Fig. 3. Tumulus No. 5, southern half. Eastern profile.*

бронзовата епоха. На този етап от разкопките три четвърти от съоръжението са разкрити, но същинското му проучване предстои. Затова към момента каквото и да било предположение за датировка на съоръжението би било некоректно.

В южната половина на Могила №5, на ЮЗ от централното съоръжение, беше разкрита ниска могила с каменен насип (Могила №5А) (обр.1 – на преден план). Югозападното съоръжение е с размери: С–Ю – 11 м; И–З – 10 м; вис. – 1 м. На места може да се проследят части от крепида, която ще се разкрие изцяло едва след отстраняване на горните слоеве от каменния насип. Камъните са по-малки в сравнение с тези от централното съоръжение. По размери и структура това съоръжение е почти идентично с проучената през 2016 г. Могила №3, която се намира на около 300 м югоизточно от Могила №5. Към настоящия момент каменният насип е графично и фотодокументиран и започна проучването му в дълбочина. Отстранен е най-горният слой малки камъни в ЮИ четвърт и са разкрити лежащите под тях второ ниво камъни. Керамиката, открита между двете нива камъни, е на ръка и се отнася към бронзовата епоха. В източния профил на южното ребро на Могила №5 се вижда натрупване от сива пръст, което вероятно е покривало каменния насип на Могила №5А (обр. 3).

На този етап от проучването единственото, което може да се приеме със сигурност, е, че стратиграфски Могила №5А е по-ранна и вече е съществувала, когато е започнало оформянето и изграждането на централното съоръжение на Могила №5. Равната глинена площадка, която служи за основа на централното съоръжение, лежи върху северната периферия на каменния насип на Могила №5А. В последствие, при натрупването на пръст върху централното съоръжение, по-ранната структура е интегрирана чрез общ могилен насип. Последни по-време са вторично вкопаните гробове и останки от поменални практики от първата половина на III в.

Проучването на могилата не е завършило поради недостиг на финансови средства, а след Нова година и поради лошите метеорологични условия.

## TUMULUS NO. 5, NEAR THE VILLAGE OF IZVOROVO, HARMANLI MUNICIPALITY

*Borislav Borislavov, Nadezhda Borislavova*

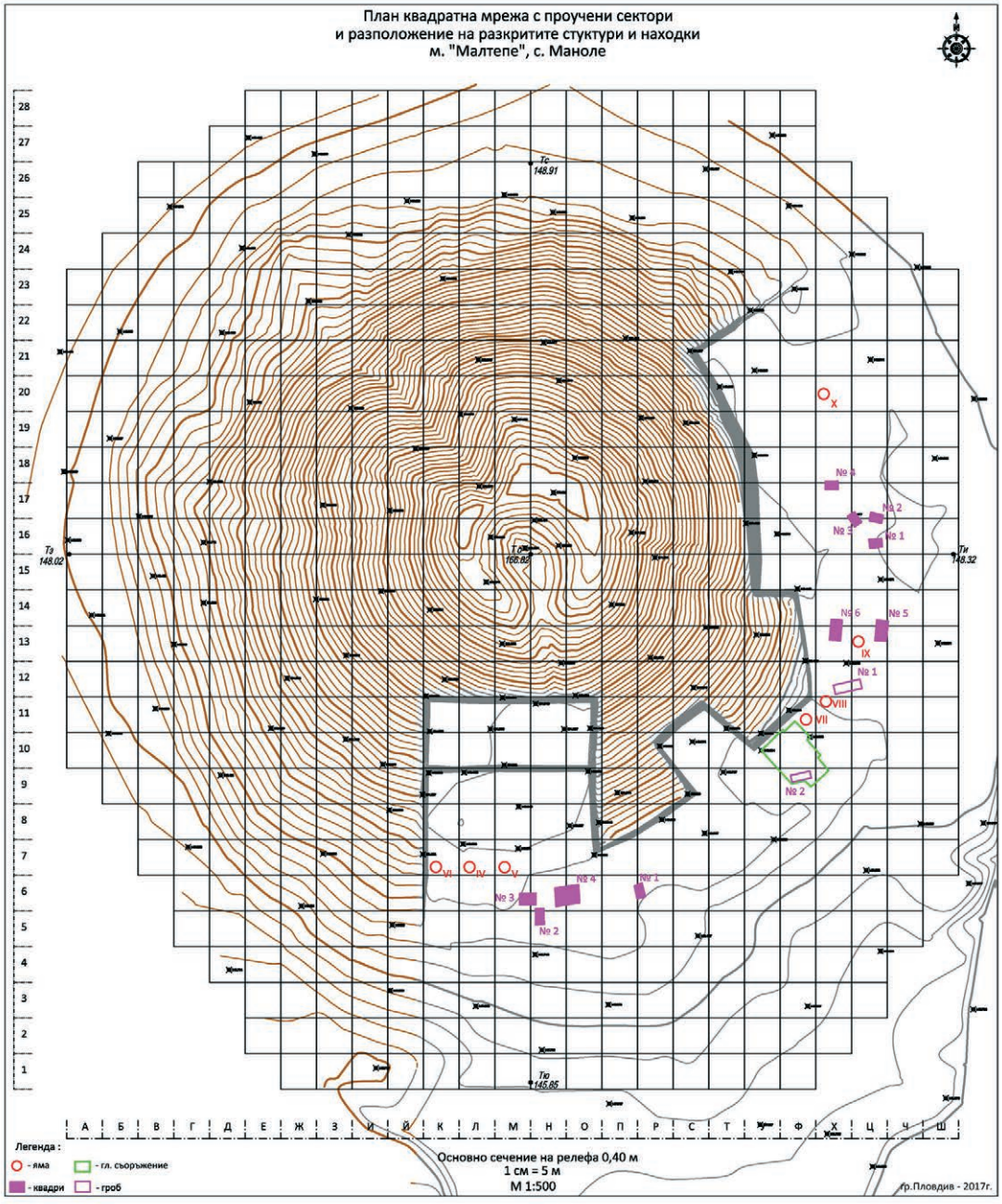
The investigations of the necropolis near Izvorovo continued in 2017 with the excavations of Tumulus No. 5 (Fig. 1). In the southern half, two stone structures under a common mound were revealed (Fig. 2). The central structure is a stone platform with oval shape of two rows of stones, with a well-shaped face and diameter of 10 m. It is built on a perfectly levelled foundation of beaten earth, which partially covers the northern periphery of an earlier stone mound with a diameter of 9 m (Fig. 3). At this stage, the actual study of the two stone structures is forthcoming and it is not possible to make any assumptions about their date and nature. In the southern half of the mound, immediately bellow the humus, there were several concentrations of burned bones, intact or fragmentary ceramic vessels, coins, and a silver ring with a gem. They were surrounded with stones and have been buried after the piling of the main mound in the first half of the 3rd c. AD.

# № 24. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА МОГИЛА „МАЛ ТЕПЕ" ДО С. МАНОЛЕ, ОБЩИНА МАРИЦА

*Костадин Кисьов, Любомир Мерджанов*

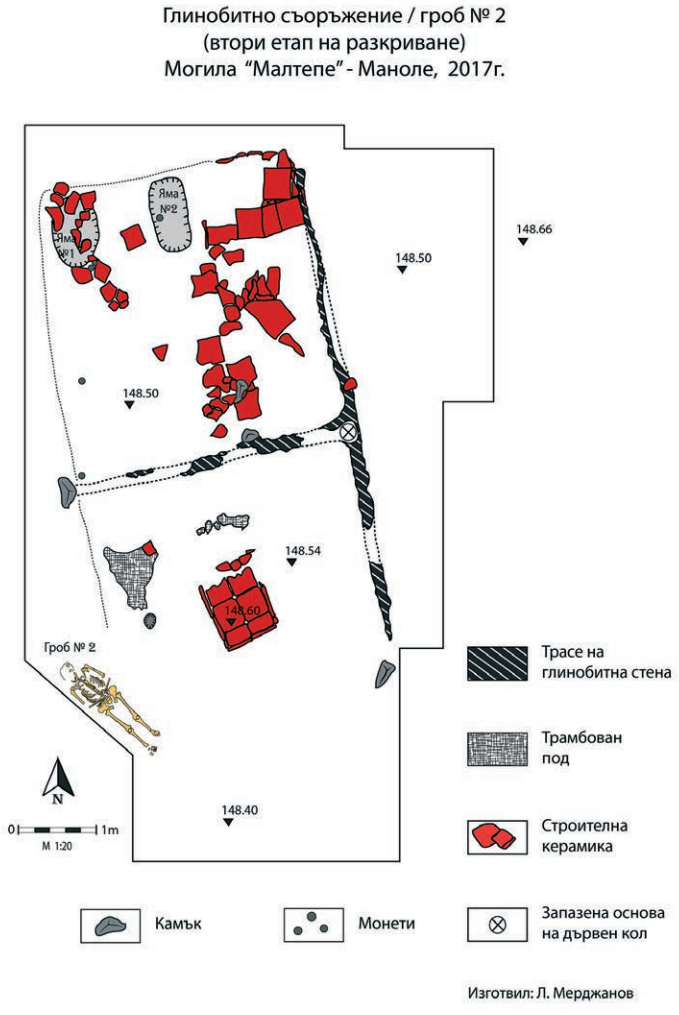
Проучването се извърши с Разрешение за теренно археологическо проучване № 121/02.05.2017 г. Обектът е регистриран в АКБ под регистрационен № 10001496.

Археологическите разкопки бяха проведени в периода юни–септември 2017 г. с ръководител доц. д-р Костадин Кисьов и зам.-ръководител Любомир Мерджанов. В теренните проучвания взеха участие София Христева – докторант в НАИМ при БАН, Милица Илиева – реставратор в РАМ–Пловдив, Любомир Паракосов, Иванка Тодорова, Мария Драганова и Недка Димитрова от ПУ „П. Хилендарски". Ге-



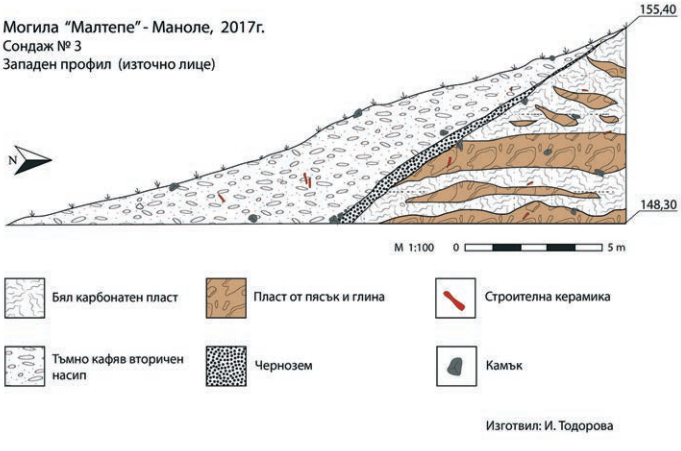

*Обр. 1. Геодезически план на могилата с проучени сектори и разположение на разкритите структури и находки*

*Fig. 1 Geodetic plan of the tumulus with the excavated sectors and locations of the discovered structures and finds.*




*Обр. 2. План на глинобитното съоръжение (II етап на разкриване) – графично заснемане*

*Fig. 2 Plan of the beaten clay structure, II stage of the investigations.*




*Обр. 3. Стратиграфски профил север – юг (източно лице) в сондаж № 3*

*Fig. 3 Stratigraphic profile north – south (east face) in trench № 3*

одезическите и стратиграфски заснемания бяха извършени от инж. П. Златанов, инж. Ат. Кисьов и И. Тодорова. Финансирането на проучванията, охраната и реставрацията на находките беше осигурено от бюджета на община Пловдив.

Проучвания през 2017 г. бяха съсредоточени в източния, югоизточния и южния сектор на могилния насип (обр. 1). Направеният през 2016 г. в източната периферия сондаж № 2 беше разширен в южна и северна посока, като бяха проучени квадрати Х 12–14; Ф 14; Ц 13–14; Ч 13–14; Т 20–21; У 19–22; Ф 20–22; Х 21–23 и Ч 21–22 с достигнато ниво при основата кота 148,30 м (обр. 1). Бяха открити две култови ями (№№ IX и X) и шест квадри, разположени на 10 м от периферията на могилата и ситуирани на нивото на основния терен (кота 148,35 м) и в самия могилен насип на височина 0,70 м. Квадрите са изработени от мрамор с почти еднакви размери, като единият от блоковете е с профилирано лице. Ямите са с размери: диам. 1,20 м, дълб. 0,70 м, като на различна дълбочина в тях се откриха депонирани керамични фрагменти и бронзови монети на Септимий Север (193–211 г.), Юлия Домна (193–217 г.) – сечена във Филипопол, Проб (276–282 г.), Клавдий II (268–270 г.) и Аврелиан (270–275 г.).

Направеният през 2016 г. в югоизточната периферия сондаж № 1 беше разширен в източна и северна посока, като бяха проучени квадрати У 10, Ф 10–12, Х 10–12 и Ц 11–12 и беше достигнато ниво при основата кота 148,78 м (обр. 1). В проучената площ бяха открити два гроба (№№ 1 и 2), две култови ями (№№ VII и VIII) и глинобитно съоръжение с правоъгълен план. Гробовете са ситуирани под могилния насип, на 12 м от периферията. Погребенията са извършени чрез трупополагане по гръб със скръстени горни крайници върху гърдите и ориентация СЗ–ЮИ. Ямите имат почти еднакви размери – диам. 1–1,10 м и дълб. 0,45–0,50 м – и са запълнени с ломени камъни, пръст, животински кости и фрагменти от битова керамика, характерна за III в. сл.Хр.

Глинобитното съоръжение е разположено в квадрати У 10 и Ф 10–11. Има правоъгълна форма с размери 8,50×5,50 м и ориентация С–Ю по надлъжната ос (обр. 2). Суперструкциите на източната и южната глинобитна стена са запазени във височина 0,20–0,30 м при дебелина на основата 0,15–0,20 м. В планово отношение са обособени две помещения, северно и южно, разделени от глино-

битна стена (обр. 2). В южната периферия на северното помещение се разкриха две елипсовидни ями (№№ 1 и 2), запълнени с пръст и покрити с фрагменти от тегули и тухли. В тяхната вътрешност се откриха няколко фрагменти от глинени съдове и бронзова монета на Аврелиан (270–275 г.). Извън тях, на нивото на трамбования под в глинобитната постройка, бяха открити две бронзови монети на Аврелиан, бронзова монета на Салонина (253–268 г.), железен нож, бронзова кука, стъклено мънисто, бронзова фибула със стилизирани конски глави, фрагменти от битова керамика и животински кости. Откритите находки, главно монетите и бронзовата фибула, датират глинобитната постройка в средата на III в. сл.Хр.

В южната периферия на могилата, където през 2016 г. беше извършена електротомография от гл. ас. д-р Никола Тонков, беше положен сондаж № 3, като проучванията се извършиха на два етапа (обр. 1). Първият етап обхвана периферията на могилния насип, попадащ в квадрати К–О 5–7, с достигнато ниво при основата кота 148,30 м. В проучената площ бяха открити два квадрови блока, десет частично обработени масивни мраморни отломъка и три култови ями (№№ IV–VI), разположени на 10–15 м от периферията на могилата. Квадрите са разположени под могилния насип, на нивото на основния терен – кота 148,35 м, докато мраморните отломъци са ситуирани на височина 0,50 м в самия могилен насип. Ямите имат почти еднакви размери – 0,90–1,10 м и дълб. 0,40–0,50 м. Запълнени са с пясък и депонирани дарове – части от глинобитни стенни мазилки, керамични фрагменти от битова и строителна керамика и животински кости. Вторият етап на теренното проучване в сондаж № 3 се извърши на две нива, като бяха обхванати квадрати К–О 8–11, с дължина на изкопа 27 м, ширина 23 м, обща височина 18 м (първо ниво 6 м и второ ниво 12 м) и достигнато ниво при основата кота 148,30 м (обр. 3).

В проучените три сектора на могилния насип (източен, югоизточен и южен) на нивото на основния терен, извън площта на глинобитната постройка и култовите ями, бяха открити 28 бронзови монети, сечени по времето на Септимий Север, Юлия Домна, Елагабал, Гордиан III, Галиен, Клавдий II, Аврелиан и Проб, обхващащи периода 193–282 г. От самата периферия на могилния насип (кв. Ч 19 и Ц 12) произхождат две бронзови монети – анонимен византийски фолис от времето на Роман III (1028–1034 г.) и скифата на Мануил I Комнин (1143–1180 г.). Находките се допълват от железен нож, бронзова гривна, висулка, две бронзови апликации с ажурна и касетъчна инкрустирана украса, както и фрагменти от различни типове трапезна керамика.

В южната, североизточната и централната част на могилата беше установено наличието на хоризонтален иманярски тунел с дължина 35 м и два вертикални изкопа под формата на шахти с дълбочина до 10 м.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF MAL TEPE TUMULUS NEAR THE VILLAGE OF MANOLE, MARITSA MUNICIPALITY**

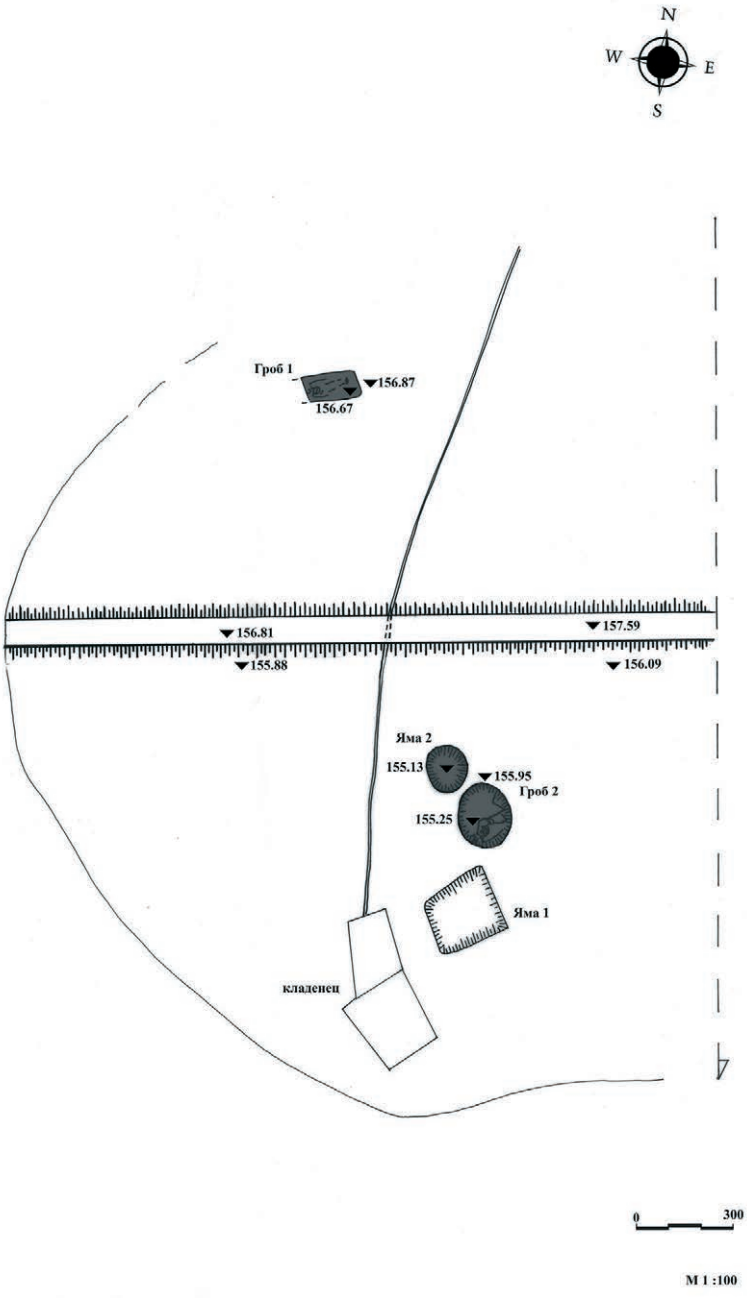
*Kostadin Kisyov, LyubomirMerdzhanov*

The archaeological excavations at the eastern, southeastern, and southern periphery of the mound continued in 2017. In the investigated areas, a clay structure with dimensions 8.50×5.50 m was uncovered, as well as seven cult pits with deposited gifts (coins, household and building ceramics, pieces of daub and animal bones), and eight marble ashlars located along the southern and the eastern periphery of the mound. The finds, mainly bronze Roman coins from the period AD 193–282 (Septimius Severus, Julia Domna, Elagabalus, Gordian III, Gallienus, Salonina, Claudius, Aurelian, and Probus), fragments of household and building ceramics, jewelry and weapons, date the excavated structures in the middle of the 3rd c. AD.

## № 25. НАДГРОБНА МОГИЛА В ПИ №000009, ГРАНИЧЕЩ С ПОЗЕМЛЕН ИМОТ ПИ № 000061, В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ПЪСТРЕН, ОБЩИНА ОПАН, С НАЧИН НА ТРАЙНО ПОЛЗВАНЕ КАТО ЖИВОТНОВЪДНА ФЕРМА

*Атанас Атанасов, Петър Калчев*

Парцелът е разположен в източната част на свинекомплекса на фирма „Аякс 1“, в близост до рампата за товарене на животни. На това място съществува надгробна могила, която е подложена на многократно обработване и компрометиране в най-ново време, като от повърхността ѝ е вземана пръст при




*Обр. 1. Общ план на проучвания обект.*

*Fig. 1. General plan the investigated site.*

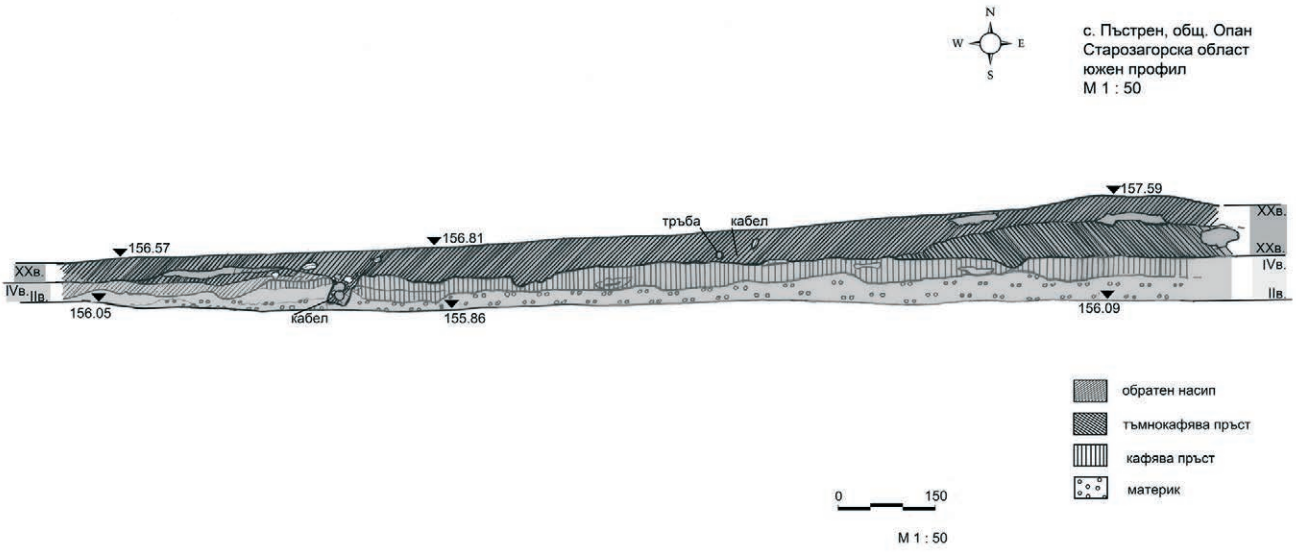
строителството на съседните сгради, а в южната половина на могилния насип е изграден кладенец за промишлена вода, което от своя страна е довело до прокарването на водопроводна тръба и кабели; южно от кладенеца има яма за сондажната глина, необходима за сондирането.

Могилата е с неправилна кръгла основа с приблизителен диаметър 30 м, като в източната си част е разрушена от преминаващия общински асфалтов път (обр. 1). Методиката на изследване на могилата е чрез проучване на два сектора – северен и южен; по средата на могилния насип е оставен стратиграфски профил с ширина 0,80 м (обр. 2). След проведените разкопки и достигане до стерилния терен се установи височината на могилния насип. Могилата е притежавала по-голяма височина, която в днешно време е 1 м. По цялата площ на проучвания терен са установени множество съвременни вмешателства, които от своя страна бяха съпроводени с откриването на съвременни строителни отпадъци.

На фона на многократната обработка на могилния насип в северната половина на могилата е проучен един гроб (№1), изцяло запазен, на около 0,20 м под съвременната повърхност. Гробното съоръжение представлява правоъгълна яма с дължина 1,30 м, ширина 0,85 м и дълбочина ок. 0,15–0,20 м в различните части. Погребаният е положен по гръб с ориентация И–З и глава на З. По данни от първоначалния оглед на костите е в юношеска възраст. В областта на колената се проучиха две керамични съдчета *in situ*, фрагментирани от тежината на могилния насип – чашка, която е захлупена с паница. При ходилата се откри още един малък керамичен съд с дръжки (балсамарий), също *in situ*. В гробната яма се откриха още три ковани железни пирона, което е индикация за наличието на ковчег (обр. 3). На базата на керамиката и разположението на скелета гробното съоръжение може да се датира в периода III–IV в. В северната половина на могилния насип не се откриха други гробни съоръжения или археологически структури.

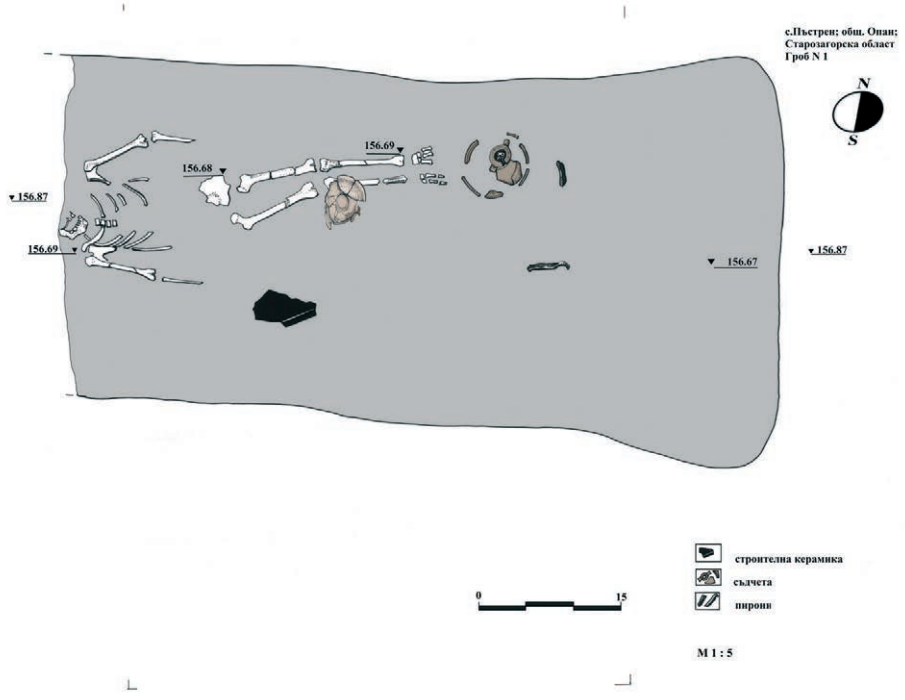
В южната половина на могилния насип се проучиха две ями, вкопани в стерилния терен, който навсякъде е жълтеникава до бяла варовикова пръст. В по-голямата яма (гроб №2), на 0,50 м от нейната повърхност, се откри човешки скелет, най-вероятно на възрастен индивид, положен по гръб в свито положение. Ямата има диаметър 1 м и като пълнеж е използвана еднородна черна мазна пръст. Във вътрешността ѝ се откриха няколко фрагмента от керамични съдове. В непосредствена близост до гроб №2 има втора яма, която е запълнена с еднородна сиво-черна пръст. Отново в нея се откриха няколко фрагмента керамика и един фрагмент от тухла.

Могилата е изцяло проучена, като навсякъде се достигна до стерилния терен и не се откриха никакви други археологически съоръжения.




*Обр. 2. Стратиграфски профил.*

*Fig. 2. Stratigraphic section.*




*Обр. 3. Гроб №1 с разположение на гробните дарове.*

*Fig. 3. Grave No. 1 with the locations of the grave goods.*

## TUMULUS IN PROPERTY № 000009, BORDERING ON PROPERTY № 000061, NEAR THE VILLAGE OF PUSTREN, OPAN MUNICIPALITY, WITH PERMANENT USAGE AS AN ANIMAL FARM

*Atanas Atanasov, Petar Kalchev*

The tumulus has an irregular circular base with an approximate diameter of 30 m (Fig. 1). In the middle of the mound, a stratigraphic profile was left, 0.80 m wide (Fig. 2). In the northern part of the tumulus, the completely preserved Grave No. 1 was investigated at c. 0.20 m below the contemporary surface. The deceased was laid on his back with an E–W orientation and the head to the west. Two ceramic vessels were found *in situ* in the area of the knees – a small cup covered with a bowl. Another small ceramic vessel with handles (unguentarium) was found at the feet, also *in situ*

(Fig. 3). The grave may be dated to 2nd–4th c AD. Two pits dug into the sterile terrain were investigated in the southern part of the tumulus. In the larger pit (Grave No. 2), at 0.50 m from the surface, a human skeleton, probably of an adult individual, was found laying on its back in flexed position.

# № 26. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СЕЛИЩЕ ОТ БРОНЗОВАТА И НЕКРОПОЛ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА (ОБЕКТ № 10 ПО ТРАСЕТО НА ТРАНЗИТЕН ГАЗОПРОВОД № 2 ЗА РЕПУБЛИКА ТУРЦИЯ) ПРИ С. ПАЛАУЗОВО, ОБЩИНА СТРАЛДЖА

*Стефан Бакърджиев, Тодор Вълчев, Илия Илиев*

Спасителните археологически проучванията на обект №10 по трасето на транзитен газопровод №2 за Република Турция се проведоха от 16.10 до 08.11.2017 г. под научното ръководство на Стефан Бакърджиев и Тодор Вълчев от регионален исторически музей – Ямбол. Зам.-ръководител на проучването беше Илия Илиев.

Археологическият обект представлява селище от бронзовата и некропол от римската епохи. Намира се на 2,270 км североизточно от центъра на с. Палаузово, обл. Ямбол. Обектът е разположен на надзаливна речна тераса с видим наклон от изток на запад и по-слаб наклон от юг на север. В средата на XX в. теренът е бил дълбоко риголван за лозови насаждения, който по-късно са били изкоренени. В момента теренът е земеделска площ за ежегодна обработка.

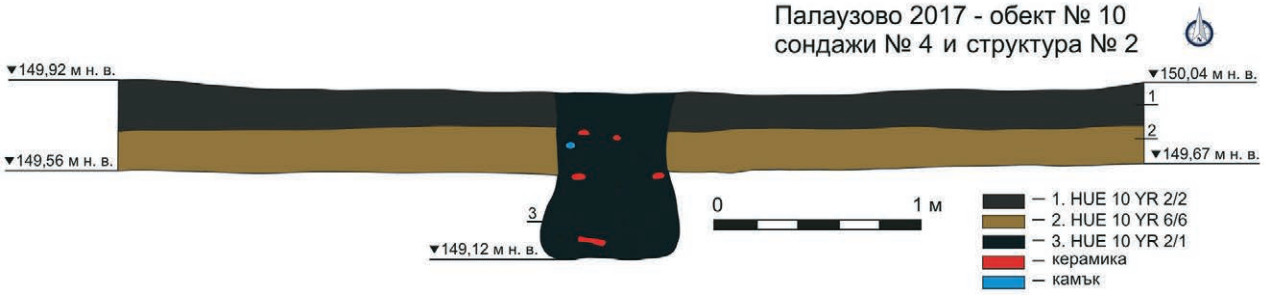
По време на наблюденията по трасето на транзитния газопровод беше открита една кремация от IV в. (структура №1). На терена се откриха фрагменти от керамична паница, две монети на император Константин Велики (306–337 г.), тип GLORIA EXERCITUS, както и горели кости. Погребалната структура се отнася към тип V, вариант Б по типологията на Л. Гетов – кремация с глинена урна (Гетов 1970, 4–5).

Наличието на археологическа структура наложи извършването на спасителни разкопки. Определиха се зони за пълни и сондажни проучвания.

Сондажите се разположиха по ширината на трасето на газопровода. Те бяха ориентирани по посока И–З и разположени на 10 м един от друг в северна посока до края на определената за проучване зона. Установи се следната стратиграфия: най-горният пласт е с тъмнокафяв цвят и дебелина 0,20–0,40 м. В него се откриха дребни, единични фрагменти от керамични съдове, повечето от тях с обмити ломове. Следва пласт с жълто-кафяв цвят и глинеста структура, в който не се откриват никакви археологически материали.

По време на сондажните проучвания се разкриха само две структури: Структура №2 е яма, в която се откриха фрагменти от керамични съдове, животински кости и дребни въгленчета (обр. 1). Структура №3 е фрагмент от керамична стомна, изработена на бързо грънчарско колело от глина с множество минерални примеси. След изпичането е придобила червен цвят.

В зоната за пълни археологически проучвания се разкриха общо 5 структури (обр. 2). Струк-




*Обр. 1. Северен профил на сондаж №4 и структура №2.*

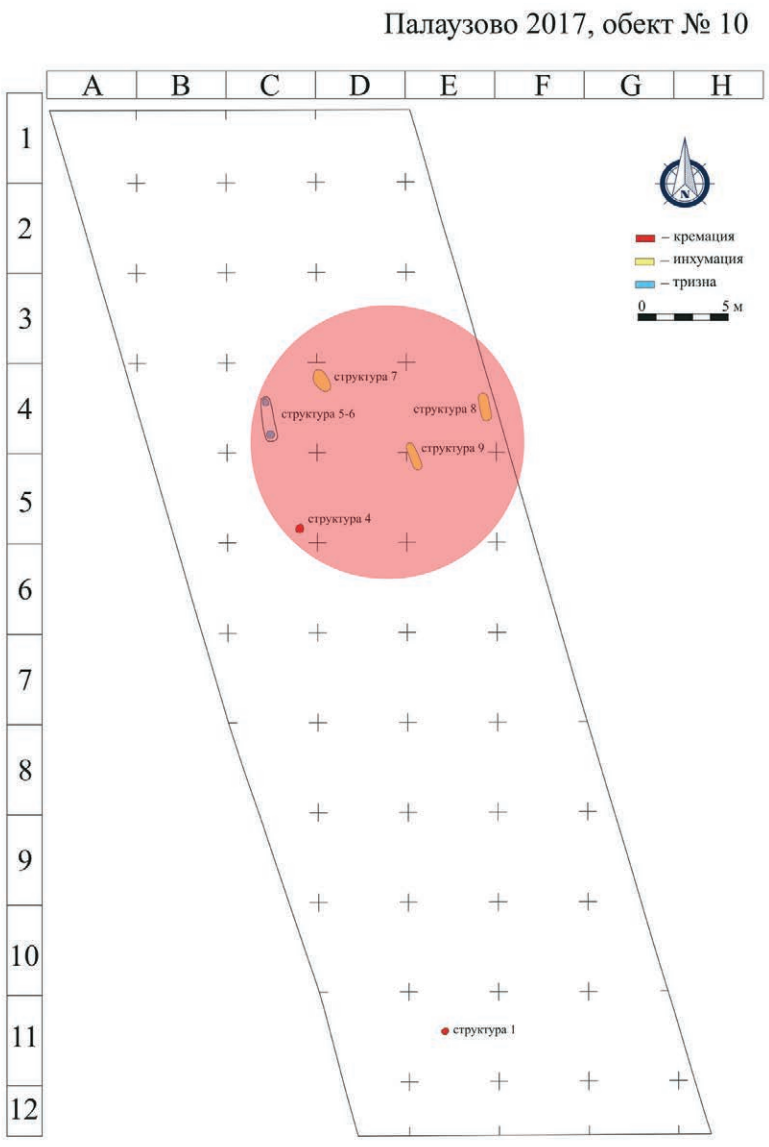
*Fig. 1. North profile of Trench No. 4 and Structure No. 2.*

тура №4 представлява кремация. На терена се откриха множество фрагменти от един керамичен съд, който е бил изработен на бързо грънчарско колело. В глината са добавени дребни минерални примеси, за да се подобри нейната пластичност. След изпичането съдът е придобил черен цвят. Между фрагментите се откриха единични дребни парченца горели кости. При проучването се откриха фрагменти от две гривни от бронзова тел, както и верижка от железни халки с дължина 22,5 см. Погребалната структура се отнася към тип V, вариант Б по типологията на Гетов – кремация с глинена урна (Гетов 1970, 4–5).

Структура № 5-6 представлява тризна. Първоначално на терена се установиха две отделни керамични струпвания. В етапа на проучване се установи, че се касае за една структура, която е била частично разрушена при земеделската обработка на околния терен. В тризната се откриха фрагменти от 1 керамичен съд – хранилище. Изработено е бързо грънчарско колело от глина, в която са добавени множество дребни и средни минерални примеси. След изпичането съдът е придобили черен, на места червен цвят.

Структура №7 е човешко погребение. Мъртвият е положен по гръб с глава на СЗ, с отклонение 40° от абсолютния север. Запазени са двете бедрени кости. Костите от черепа са унищожени и на терен се разкриха като малка концентрация. На 8 см източно от черепа се разкри една отлично запазена бронзова фибула с подвито краче (обр. 3). Тя се отнася към тип XIX в по типологията на Евгения Генчева и се датира в края на III – началото на IV в. (Генчева 2004, 55, 168, табл. XVI, 11). Фибултата е поставена като гробен дар за погребания. Погребалната структура се отнася към тип III по типологията на проф. Л. Гетов – трупополагане в яма (Гетов 1970, 2) (обр. 3).

Структура №8 е човешко погребение. Гробната яма има овална форма с размери 1,50×0,50 м (СЗ–ЮИ × СИ–ЮЗ). Мъртвият е положен




*Обр. 2. План на проучената площ и унищожената надгробна могила.*

*Fig. 2. Plan of excavated area and the disturbed burial mound.*



*Обр. 3. Бронзова фибула с подвито краче от структура № 7.*

*Fig. 3. Bronze tied food fibula from Structure No. 7.*

по гръб с глава на СЗ и отклонение 30° от абсолютния север. Черепът на погребания е със запазени размери 23×24 см. Той е ориентиран на СЗ с лице наляво (към Ю–ЮЗ). Запазени са бедрените и пищялните кости. От лявата ръка на погребания се разкри само една тръбна кост. На 8 см източно от черепа се откри една желязна халка. Структурата се отнася към тип III по типологията на Гетов (Гетов 1970, 2).

Структура №9 е човешко погребение. Гробната яма има овална форма с размери 1,75×0,75 м (СЗ–ЮИ × СИ–ЮЗ). Мъртвият е положен по гръб с глава на СЗ и отклонение 30° от абсолютния север. Черепът е с размери 19×22 см, като лицето е на Ю–ЮЗ. Краката му са свити в коленете, като бедрените кости са в посока Ю, а пищялните кости са в посока ЮИ. От дясната ръка са запазени само двете лъчеви кости, които са свити в областта на лакътя към лицето. От лявата ръка са запазени лакътната кост и лъчевите кости. На нея се откри една бронзова гривна. Погребалната структура се отнася към тип III по типологията на Гетов (Гетов 1970, 2).

Теренните наблюдения показват, че структури №№ 4–9 са част от ниска надгробна могила, която е била унищожени при риголването за лозя, както и от продължителната земеделска обработка на околния терен. Въз основа на откритите материали надгробната могила може да се датира в края на III – началото на IV в.

## Литература

**Генчева 2004:** Е. Генчева. Римските фибули от България от края на I в. пр. н.е. до края на VI в. на н.е. Велико Търново, 2004.

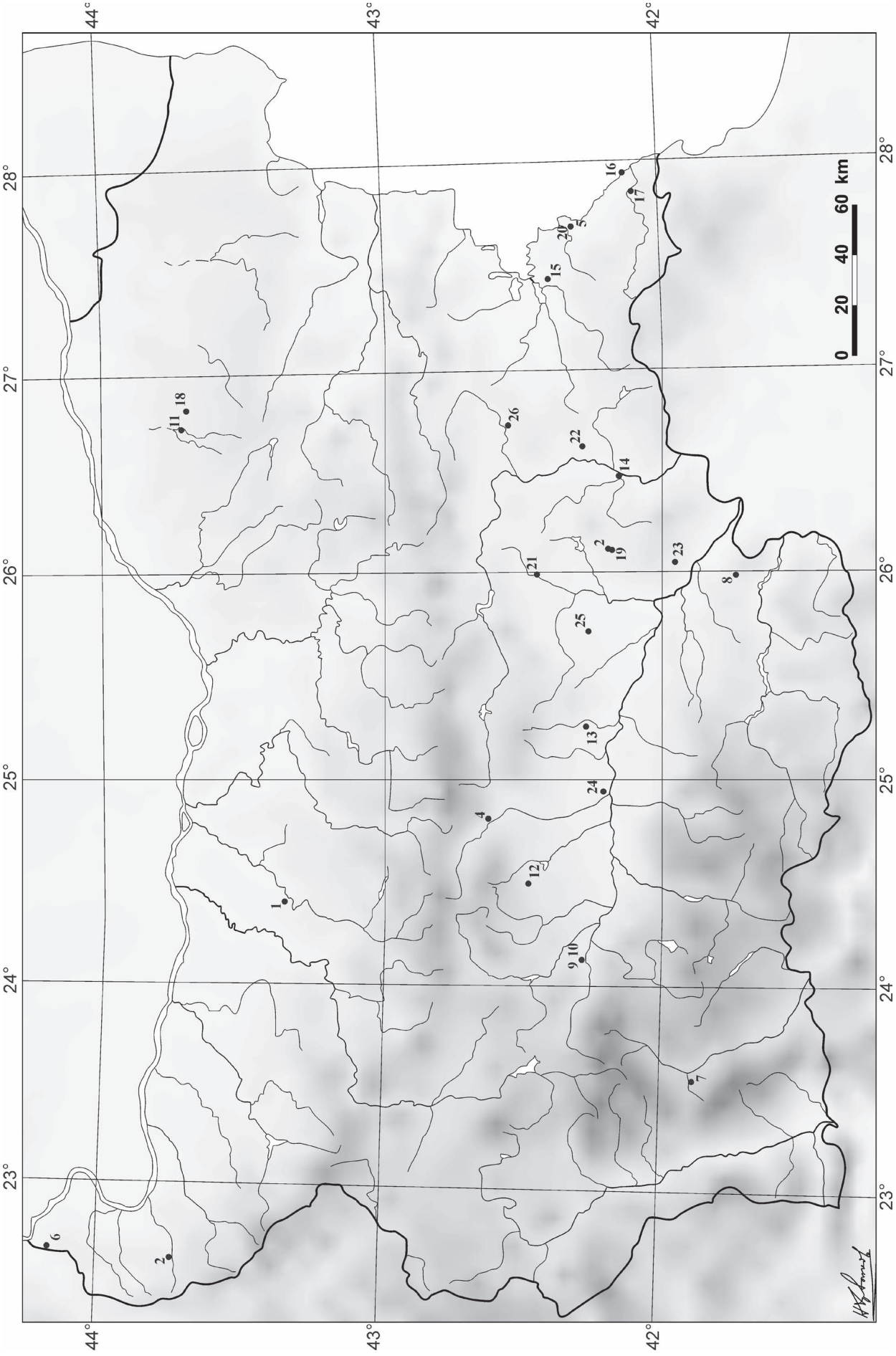
**Гетов 1970:** Л. Гетов. Погребални обичаи и гробни съоръжения у траките през римската епоха (I–IV в.). – Археология, 1970, 1, 1–12.

## RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF SETTLEMENT FROM THE BRONZE AGE AND CEMETERY FROM THE ROMAN PERIOD CEMETERY – SITE NO. 10 ON THE ROUTE OF GAS PIPELINE NO. 2 TO REPUBLIC OF TURKEY NEAR THE VILLAGE OF PALAUZOVO, STRALDZHA MUNICIPALITY

*Stefan Bakardzhiev, Todor Valchev, Ilia Iliev*

The archaeological site is situated at 2.27 km to the NE from the village of Palauzovo, on a river terrace. During the rescue excavations, two cremation burials (structures 1 and 4), three inhumation burials (Str. 7–9), the remains of a ritual meal (Str. 5–6), a pit (Str. 2) and a deposit of ceramic jug (Str. 3) were investigated. During the excavations, pottery fragments, including entire profiles, flint and iron tools were discovered. In the graves, an intact bronze fibula, fragments from three bronze bracelets and pieces a decorative iron chain were found.

Structures 4–9 belong to a small burial mound disturbed by agricultural activities. It could be dated to the late 3rd – early 4th c. AD.




*Карта 2. Раздел II. Проучвани обекти*
*Map 2. Section II. Investigated sites*

# III. АНТИЧНА АРХЕОЛОГИЯ

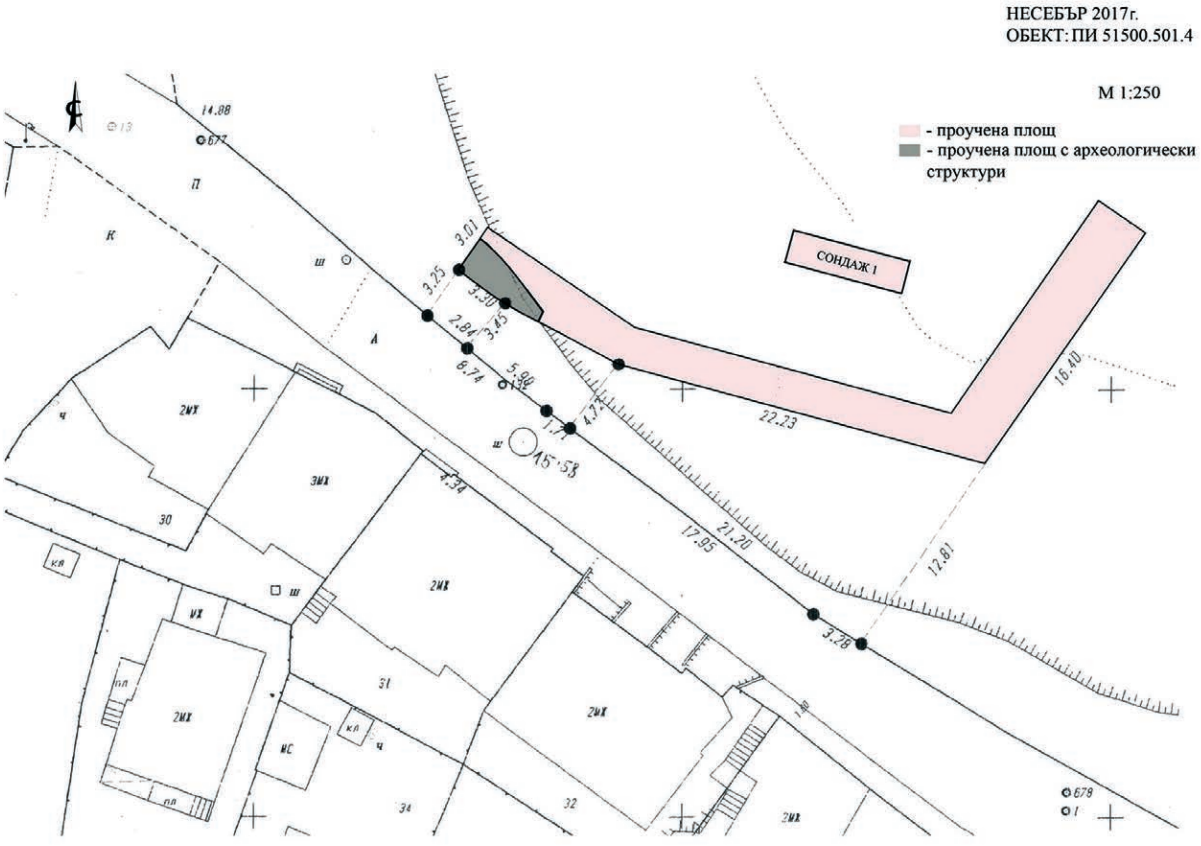
## АРХЕОЛОГИЯ НА ГРЪЦКАТА АНТИЧНОСТ (VII–I В. ПР. ХР.)

## ГРЪЦКИ ЧЕРНОМОРСКИ КОЛОНИИ И ГРЪКО-ЕЛИНИСТИЧЕСКИ ЦЕНТРОВЕ В ТРАКИЯ

### № 1. СПАСИТЕЛНО ТЕРЕННО ПРОУЧВАНЕ В ПИ 51500.501.4, ГР. НЕСЕБЪР В ГРАНИЦИТЕ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТ „СТАРИНЕН ГРАД НЕСЕБЪР“

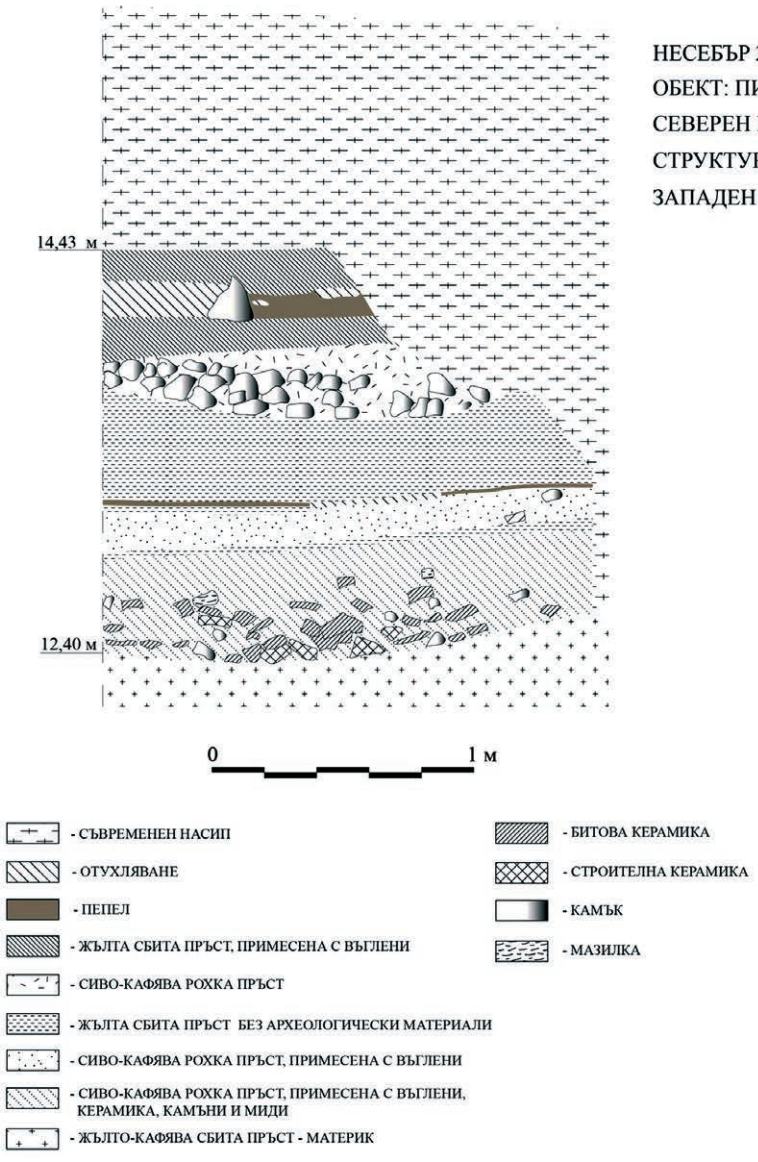
*Анелия Божкова, Петя Кияшкина*

Определеният за проучване терен се разполага на северния бряг на „Стария град“ в Несебър, на склона между ул. „Крайбрежна“ върху ниското обитаемо плато и отвоюваната от морето брегова ивица. На този склон се предвижда да се изгради каменна стълба, която да свързва платото със спортни съоръжения върху брега. Инвеститор на изграждането е Община Несебър, която финансира и спасителното археологическо проучване. Разкопките бяха локализирани само в зоната на трасето на проектираната стълба.




*Обр.1. Общ план на обекта.*

*Fig. 1. General plan of the site.*




*Обр. 2. Западен профил на проучвания участък.*

*Fig. 2. Southern cross-section of the excavated sector.*

Проучванията се проведоха в рамките на 17 работни дни, като най-често се работеше с един или двама работника.

Проучванията бяха извършени с помощта на механизирана техника в участъците, където не бяха документирани културни останки, и на ръка в зоната, където беше локализиран културен пласт.

В началото на проучванията бе заложен един контролен сондаж в средата на склона. Установи се, че в този сектор няма културни останки, склонът е ползван дълго за сметище и е насипан със строителни и битови отпадъци. Не бяха регистрирани културни пластове, а малкото археологически материали, открити в сондажа, имат преотложен характер.

Изкопните работи с механизирана техника се извършиха по трасето на предвидената стълба, съгласно проекта, а същинското археологическо проучване се концентрира единствено в най-високата част на това трасе, на една площадка с приблизителни размери 1 х 4 м (обр. 1).

Върху тази площадка, разположена на около 1,50 м под нивото на асфалта на ул. „Крайбрежна“, бяха проучени и документирани две зони с наличие на културни пластове, наречени условно структура 1 и структура 2.

Структура 2 (кота +13,95 м). Ситуира се в най-западния край на трасето на проектираната стълба. Представлява участък от южния профил, който съдържа едно културно ниво, стъпило върху подложка от дребни камъни и пласт стерилна пръст. Откритите керамични фрагменти се отнасят към периода от края на V до средата на IV в. пр. Хр.

В самата стерилна пръст в югозападния ъгъл на площадката бе регистрирано и проучено вкопаване, запълнено с керамични материали с много висока концентрация (структура 2А, кота +13,22/ +12,66 м). Това струпване достига до дълбочина 0,60 м от нивото на засичане и се изчерпва. Неговата характеристика остава неясна. Откритите материали – фрагменти от луксозна чернофирнисова и обикновена керамика, амфорна тара и строителна керамика, също се отнасят към края на V и началото на IV в. пр. Хр. (обр. 3).

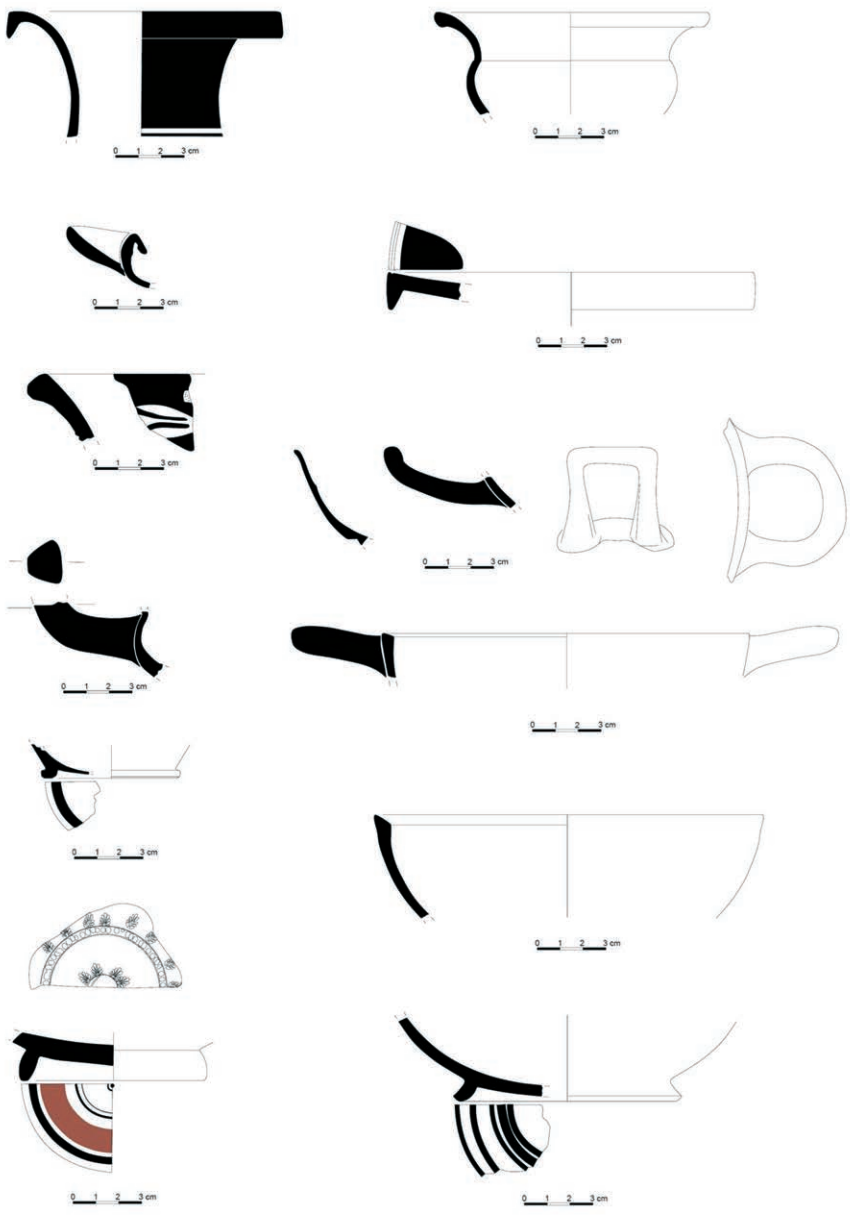
На изток от структура 2 също бяха документирани останки от културен пласт, разположени на по-голяма дълбочина (кота +12,88 м). В културния пласт бе проучено керамично струпване с размери ок. 0,50 х 0,40 м (структура 1). Установи се, че тези останки също са вкопани в стерилен терен и е възможно да представляват част от негативна структура (яма?), която се развива в южна

посока, извън очертанията на трасето на стълбата. Материалите от този културен пласт се отнасят към края на V и началото на IV в. пр. Хр. Открити са фрагменти от амфори, чернофирнисова и кухненска керамика.

В зоната между двете структури бяха документирани два гроба с християнски обряд, чиято хронология не може да бъде уточнена.

Освен споменатите материали, в културните пластове на площадката бяха открити още тежести за стан, прешлени за вретено и монети.

Разкритите и документирани останки от културни напластявания (обр. 2) се отнасят до един кратък период от време (късната класическа епоха) и са локализирани в много малък участък (съобразно зоната на строителството), за да може да бъде изяснена задоволително тяхната характеристика. Интересното в случая е, че в тази зона няма запазени културни нива от по-късни или по-ранни исторически периоди.



*Обр. 3. Керамика от проучвания участък (късна класическа епоха).*

*Fig. 3. Late Classical Age pottery from the excavated sector.*

## RESCUE FIELD EXPLORATION OF A SITE IN LAND PROPERTY 51500.501.5 ON THE CADASTRAL MAP OF THE CITY OF NESEBAR IN THE TERRITORY OF THE ARCHAEOLOGICAL RESERVE "ANCIENT CITY OF NESEBAR"

*Anelia Bozkova, Petya Kiyashkina*

The excavated area is situated on the northern coast of the "Old City" of Nesebar, on the slope between Kraybrezhna Str. running along the edge of the low urbanized plateau of the peninsula and the coastal strip reclaimed from the sea below. The exploration was undertaken in connection with the building of a public stairway.

Proper archaeological excavation was found necessary only on the highest section of the track of the future stairway, on a stretch of about 1 x 4 m. Two separate sectors containing abundant pottery fragments were established in this area about 1.5 m under the level of the modern street, respectively at 12.88 m and at 12.66 – 13.95 m above the sea level; these were tentatively dubbed "Structure 1" and "Structure 2". Two inhumation burials of uncertain date but of Christian ritual were found between the two structures.

The cultural stratum attested in the two structures with pottery accumulations belongs to the later Classical Age (between the end of the 5$^{th}$ and the middle of the 4$^{th}$ c. BC).

# № 2. ХРАМОВ КОМПЛЕКС НА О. СВ. КИРИК, ГР. СОЗОПОЛ

*Кръстина Панайотова, Маргарит Дамянов, Теодора Богданова*

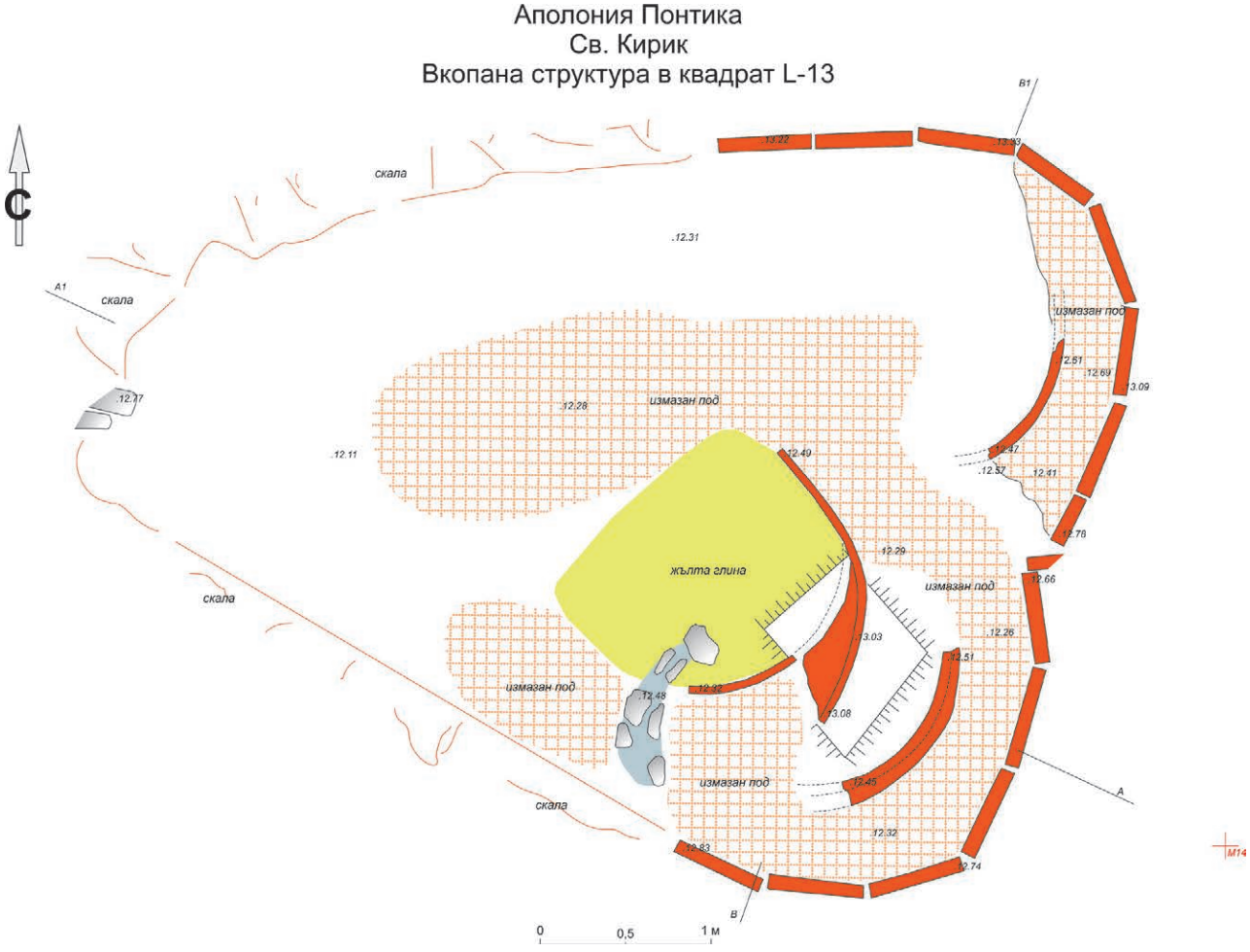
Редовното археологическо проучване на обект „Храмов комплекс на о. Св. Кирик“ – гр. Созопол се осъществи в два сектора– източен и централен.

Източен сектор. В този сектор работата се извърши с доброволци от фондация „Балканско наследство“ в две зони. Първата от тях е разположена североизточно от сградата на Морското училище, а втората се намира югоизточно от него.

И през тази година продължи да се работи по разкриване на яма № 27, която попада в ЮЗ ъгъл на кв. K1 и частично в кв. J1. Съдържанието на този контекст се състои от много голямо количество животински кости. Керамичният материал от ямата е по-ограничен и представен най-вече с фрагменти от червенолакови чаши от първата половина на II в. По повърхността на един от съдовете има запазени букви от надпис в два реда. Присъстват и единични фрагменти от елинистическия (фрагмент от мегарска чаша) и архаичния период. Сред находките могат да се отбележат бронзова монета на Аполония (III–II в. пр. Хр.), както и монета на Дионисополис от III в.

Откритата в квадрати R8 и R9 битова керамика е представена с фрагменти от архаични и чернофирнисови съдове (някои от които с посветителни графити – „IH“ и „...KEN“); екземпляри от късноримски съдове и единични средновековни.

Проучени бяха два гроба. Гробното съоръжение при гроб № 91 има под от хоризонтално подредени стандартни и половинки римски тухли (6 реда тухли, всеки от които съдържа 2 цели и 1 поло-




*Обр. 1. План на вкопана структура в кв. L13*

*Fig. 1. Plan of the sunken structure in grid square L13.*

винка тухли). Открити са останки от два индивида, положени един до друг, с глави на запад. В областта на главата на южния (вероятно вторично положен) индивид се откри много дребна бронзова част от ринг (обеца?).

Гроб № 92 представлява яма с неясни очертания, в която е извършено трупополагане на дете с глава на запад. Монохромна чашка от края на IV в., намираща се върху долната част на таза, е единственият дар.

Централен сектор. Разкопките, финансирани от Министерството на културата, бяха съсредоточени югозападно от входа на Рибарското училище. През тази година теренът в квадрати J15 и J16 беше проучен до скала.



*Обр. 2. Вкопана структура в кв. L13*

*Fig. 2. View of the sunken structure in grid square L13.*

В източната част на кв. J15 бяха регистрирани негативна структура с овална форма и югоизточният край на късноантичен гроб (№ 93), по-голямата част от който попада под пътеката и не беше допроучен. Пластовете тук имат характера на насип от късната античност, в който се намират и материали от класическата епоха.

Приключи работата в квадрат J16. Тук попада гроб № 57, който е бил вкопан в хлътнатина на скалата. Сред находките преобладават фрагменти от строителна керамика (предимно късноантични тухли и керемиди), фрагменти от амфори, монохромна керамика и малко фрагменти от фини съдове. Намериха се също малко животински кости и шлака, както и горна част от фигурален съд (запазена е глава от женска фигура), фрагменти от мраморни и керамични архитектурни детайли. Тук беше открита и една рядка сребърна монета на Аполония (диобол от IV в. пр. Хр.).

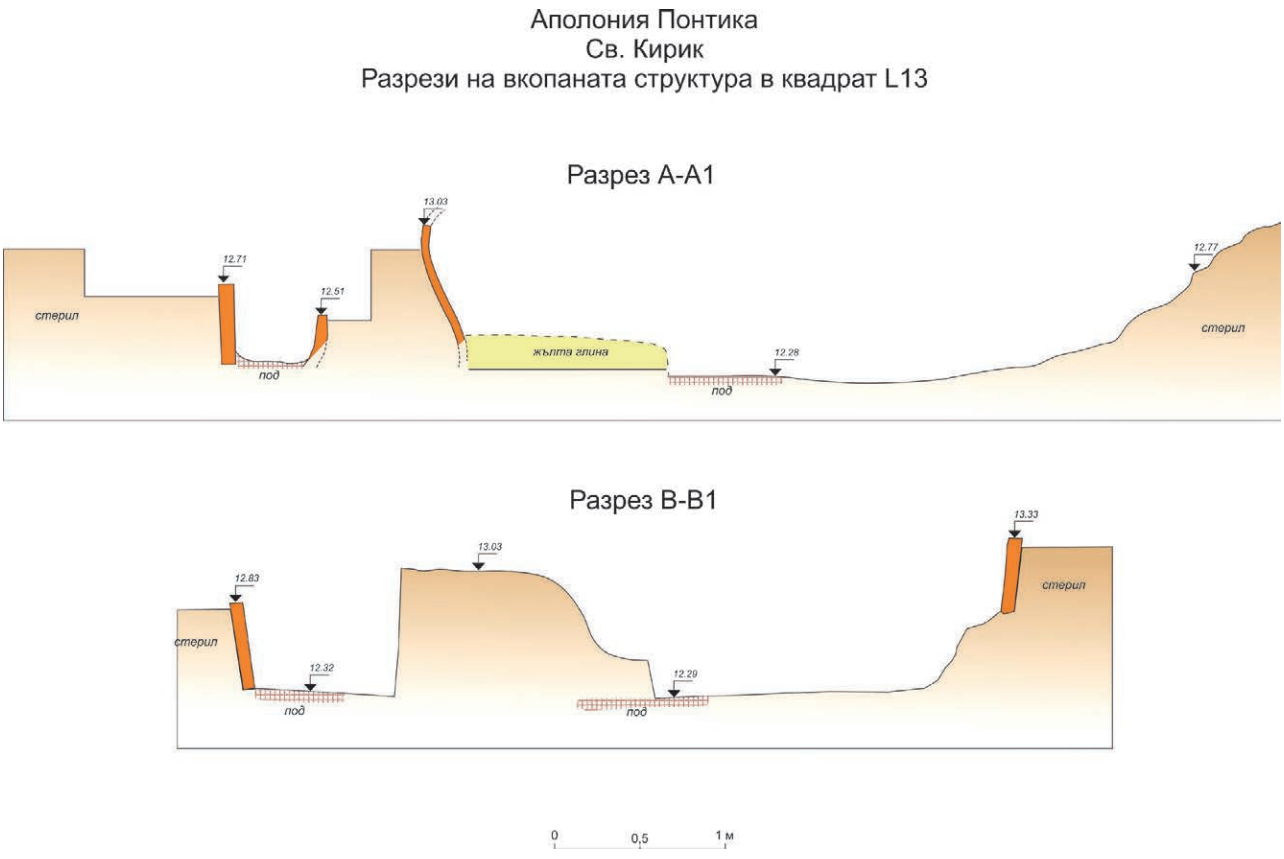
И през 2017 г. основната работа беше съсредоточена в квадрати K13, L13 и L14, където е локализирана вкопаната в глина и частично в скала структура с неправилна сърцевидна форма (обр. 1).

При разкопаването на останалия пълнеж по западната страна на вкопаната структура (към/ под архаичната улица) се намериха парчета кирпич и обмазка, както и фрагменти от керемиди и амфори. Битовата керамика е монохромна и фина (източногръцка) и се намира заедно с фрагменти от работени на ръка съдове.

След отнемането на оставения пълнеж в източната половина на вкопаното съоръжение и зачистването на лошо изпечените тухли от източната страна, се установи, че измазаният под се свързва с тях. В запазения слой пръст се намериха фрагменти от различни съдове, един от които с графит „H“. При навлизане в дълбочина се откри дъга (C) от изпечена глина – стена на измазано и опалено съоръжение с дебелина 4 см - вероятно става дума за закуповяване (пещ).

След като се изчерпа пълнежът между стената от лошо изпечени тухли и вътрешната обмазана стена (A), се остави малка част пръст, която да подпира запазената вертикална измазана стена. При навлизане в дълбочина се засече друга дъговидна стена (B) от опечена глина с лице на ЮИ. Тя е разположена приблизително успоредно на тухлите от външното ограждане на вкопаното съоръжение. Има запазена максимална височина 0,28 м. Преминава плавно в пода, който достига до външната дъга от тухли/ кирпичи и тя частично го застъпва. Фугите между тухлите също са измазани и опалени (обр. 2). В пространството между дъга A и дъга B се откри долна половина от малък съд.

Първоначално откритата дъга A е вътрешна (обр. 3) и е запазена до много по-високо (максимална височина 0,84 м). Вероятно тя представлява по-късен, втори период. Освен това се наблюдава различие във вида на мазилката: при A е по-груба, със следи от пръсти. Дъга B е много по-грижливо изпълнена. Разстоянието между дъга A и дъга B е около 0,60 м. Дъга A също преминава плавно в измазан с глина под. Откритата в източната част на съоръжението дъга C вероятно се е свързвала с новорегистрираната дъга B.




*Обр. 3. Разрези на вкопаната структура в кв. L13*

*Fig. 3. Cross-sections of the sunken structure in grid square L13.*

През настоящия сезон изцяло се проучи вътрешността на вкопаното съоръжение. Установи се, че то включва останки от три пещи (разкрити са три дъги от опалена глина). Двете дъги B и C следват очертанията на тухления градеж и вероятно бележат първия период на използване на съоръжението с две пещи. Централната пещ е от втори период и е най-добре запазена. Откритият в пълнежа на вкопаната структура (комплекс от пещи) подемен материал е отпървата половина на VI–първите десетилетия на V в. пр. Хр.

## Литература

**Панайотова и др. 2017:** К. Панайотова, М. Дамянов, Т. Богданова. Храмов комплекс на о. Св. Кирик, гр. Созопол. – В: АОР през 2016 г. София 2017, 219–232.

**Solovyov 1999:** S. L. Solovyov. Ancient Berezan. The Architecture, History and Culture of the First Greek Colony in the Northern Black Sea. Ed. by J. Boardman and G. R. Tsetskhladze. *Colloquia Pontica* 4. Brill, 1999.

## ANCIENT GREEK TEMENOS ON THE ISLAND OF ST. KIRIK, SOZOPOL

*Krastina Panayotova, Margarit Damyanov, Teodora Bogdanova*

In 2017, the archaeological excavations were carried out in two sectors. In the eastern sector, the investigation of Pit 27 continued. It contained large amounts of animal bones and the pottery consisting mainly of red-slip cups from the 2nd c. AD. Two graves were uncovered, one of them of a young child. The second grave structure had a floor of horizontally arranged whole and halves of Roman bricks. The remains of two individuals were discovered on top of them, laid side by side with their heads to the west.

In the central part of the site, the investigations of the heart-shaped sunken structure were completed (figs. 1-3). It was found that it enclosed the remains of three kilns (remains of three arched walls of fired clay were discovered). The

arches B and C follow the outline of the structure and probably belong to the first stage of use of the structure, with two kilns. The central kiln of the second stage is better preserved. The materials from the fill of the sunken structure cover almost a century – from the first half of the 6th c. to the first decades of the 5th c. BC.

# № 3. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В УПИ II–150, КВ. 15, УЛ. „ФЕНИКС“ № 3, ГР. СОЗОПОЛ

*Маргарита Попова, Димитър Недев*

Спасителното археологическо проучване на обект „УПИ II–150, кв. 15“, ул. „Феникс“ № 3, (АИС „АКБ“, Регистрационна карта № 10005778) е в отговор на частни инвестиционни намерения, свързани с ново строителство на жилищна сграда в рамките на парцела.

Територията на имота е с площ 118 кв. м и е проучена до пълно изчерпване на археологическите пластове, като във всички части е достигната основната скала (обр. 1). В границите на строителното петно са регистрирани останки от жилищна сграда, построена през първата половина на XX в. В източната част основите на сградата са вкопани до нивото на основната скала, която за целта е подравнена. В югоизточния и северозападния ъгъл на имота са регистрирани останки от варници (XX в.), които са по-ранни от годините на изграждане на жилищната постройка. На цялата площ на сградата се разкриват преотложени фрагменти от османския до архаичния период, заедно с битови и строителни отпадъци от XX в. Освен цистерна, в тази част на терена не са регистрирани автентични и компактно запазени археологически пластове. Цистерна № 1 е с неправилна форма, близка до кръг и размери 1,80 х 1,52 м. Вкопана е в основната скала, като достига дълбочина от 1,62 м. Находките от обема на водоснабдителното съоръжението, предимно части от амфори, го датират в края на IX–X в. Цистерната е захранвана с вода от изток.

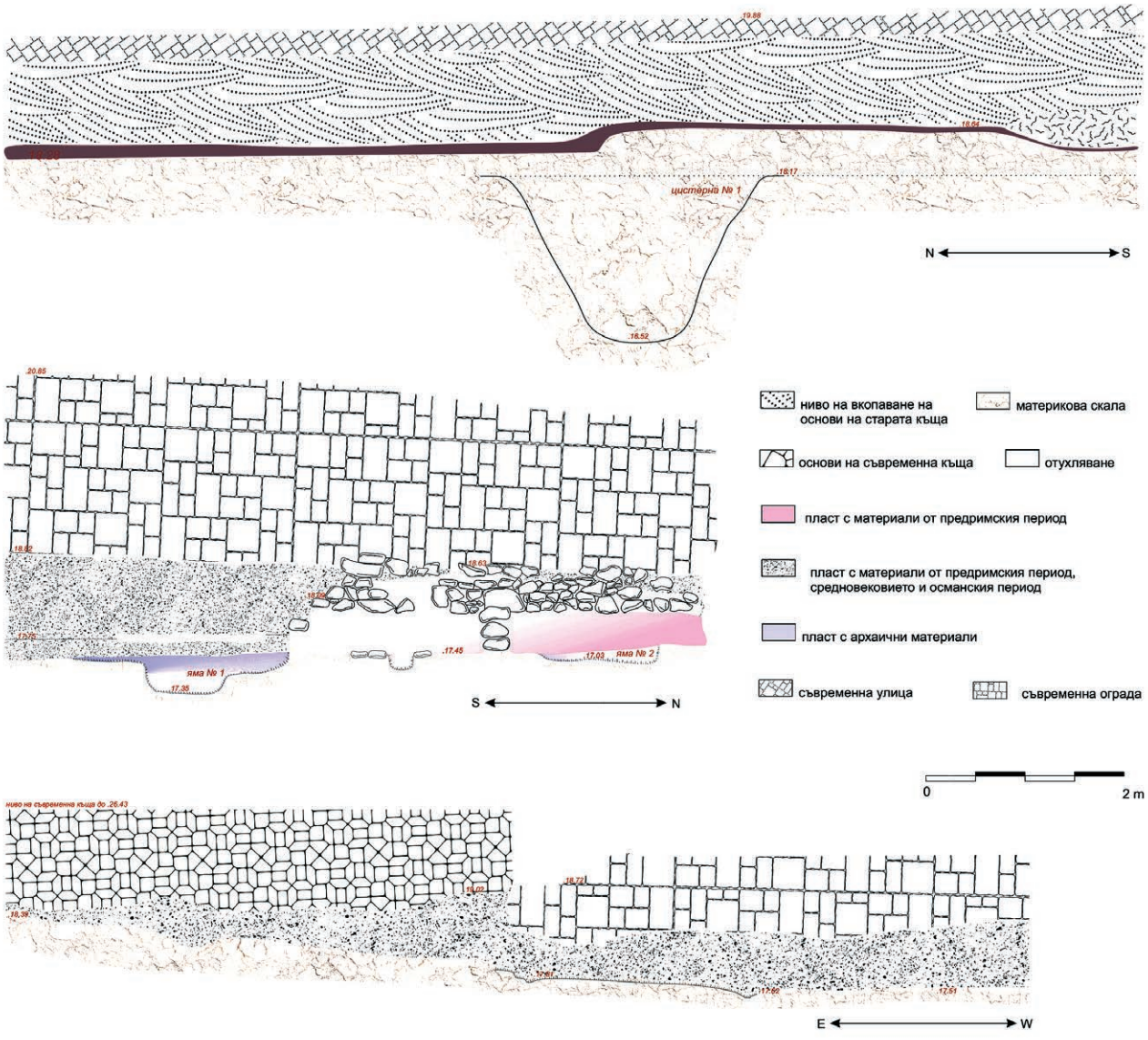
Площта, отредена за ново строителство, е до 3 м извън очертанията на старата сграда. В тази част, непосредствено над основната скала, се откриха основи на две термични съоръжени, оградени с каменна зидария в един ред. Съоръженията са с размери 5,22 х 2,42 м. Силно горялата керамична обмазка на западното съоръжение е лимитирана от юг с две отвесно разположени солени и по-малки камъчета. Термичните съоръжения се датират с няколко керамични фрагмента от III в. пр. Хр.

Западно от термичните съоръжения са проучени основи на складово помещение с размери 2,52 х 1,90 м. Съоръжението е вкопано и от запад е лимитирано от основа на зид с размери 4,0 х 0,30 м, който е нарушен при новото строителство. Зидовете са запазени в суха зидария до три реда




*Обр. 1. План на проучения терен.*

*Fig. 1. Plan of the site.*




*Обр. 2. Стратиграфски разрези на обекта.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-sections of the site.*

на височина до 0,60 м. В обема на съоръжението, непосредствено на дъното се откриха фрагменти от различни чернофирнисови съдове, теракоти, тежести за стан и рибарска мрежа, бронзови монети, три амфори и амфорен печат, които датират постройката в края на IV–началото на III в. пр. Хр (обр. 2, 1-10). На дъното на складовото помещение се откри малка яма, вкопана в основната скала и оградена с камъни, която може да се интерпретира като дренажна шахта.

Термичните съоръжения и складовото помещение вероятно са част от стопански двор на сграда, която се е развивала на запад, извън границите на проучваната площ.

При демонтирането на основата на термичните съоръжения се установи, че те са изградени над цистерна (цистерна № 2), запълнена с камъни, в която се откриха фрагменти от амфора от V в. пр. Хр. Цистерната е с неправилна форма, близка до кръг и размери 1,80 х 1,52 м. Вкопана е в основната скала, като достига дълбочина от 1,90 м.

От север, запад и изток цистерна № 2 е свързана с канал, изсечен в скалата. Той е с дълбочина от около 0,15 м и затваря пространство с размери 2,60 х 2,52 м, което е свързано с цистерна № 1. Така оформеното съоръжение от цистерни и канал свидетелства за принципите на водосъбиране на територията на Созопол, като продължава на юг извън границите на проучвана площ.

Най-ранните материали, открити при проучване на парцела, се отнасят към последната четвърт на VI в. пр. Хр. и произхождат от две вкопани в основната скала ями, разположени северно и южно от складовото помещение.

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN PLOT II-150, KV. 15, 3 PHOENIX STR., SOZOPOL**

*Margarita Popova, Dimitar Nedev*

The rescue archaeological research is carried out in response to private investment intentions for building of a residential facility within the land property. The remains of a residential building built in the first half of the 20th c. are recorded within the plot. The foundations of the building are dug down to the level of the bedrock and no undisturbed archaeological layers are registered in this part of the terrain.

The area intended for the new construction covers up to 3 m outside the outline of the old building. In this part, just above the bedrock, foundations of two thermic structures from the 3rd c. BC are found. Foundations of a storehouse are studied to the west of the structures. Fragaments of vessels, amphorae and small finds are found in the storehouse and they refer to the end of the 4th–beginning of the 3rd c. BC.

Two cisterns are also discovered, the one of them filled with materials dated to the 9th–10th c. AD. The other cistern containes amphora fragments from the 5th c. BC. Both cisterns are connected with each other by a drain cut into the bedrock.




*Обр. 3. Находки от складовото помещение.*

*Fig. 3. Finds from the storehouse.*

# № 4. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ В ДВОРА НА „ХАДЖИ АСЛАНОВАТА КЪЩА“, ГР. СОЗОПОЛ

*Теодора Богданова, Димитър Недев, Огнян Лулев*

Обектът с площ 35 кв. М (Регистрационна карта № 10005782 в АИС АКБ), предназначен за изграждането на достъпна среда за хора в неравностойно положение към изградения в имота културен център, попада на територията на НАР „Античен град Аполония”, гр. Созопол. Той представлява дворното пространство към „Хаджи Аслановата къща“, проучвана през 2015 г. (Нешева и др. 2016).

Бяха регистрирани и проучени културни наслоявания и археологически структури с широк хронологичен обхват – късно средновековие, късна античност, римски и гръцки периоди (обр. 2).

Непосредствено под съвременното ниво на терена бе проучена част от късносредновековен некропол със 7 гробни съоръжения (ями), едно от които с препогребване (обр. 1). Гробовете са вкопани в пласт със смесен в хронологично отношение керамичен материал – от късното средновековие, късната античност и елинизма. В най-западната част на обекта ямата на един от гробовете (гроб 5) пресича по-ранно в хронологично отношение хоросаново бъркало (обр. 1а). Гробен инвентар липсва, като единствено бе открито бронзово копче със сферична форма.

Културните пластове в централната част на проучваното пространство са нарушени от варница, която на база на откритите в нея материали може да бъде отнесена към първата половина на XX в. Тя нарушава обема и конструкцията на късносредновековно помещение, предшестващо некро-



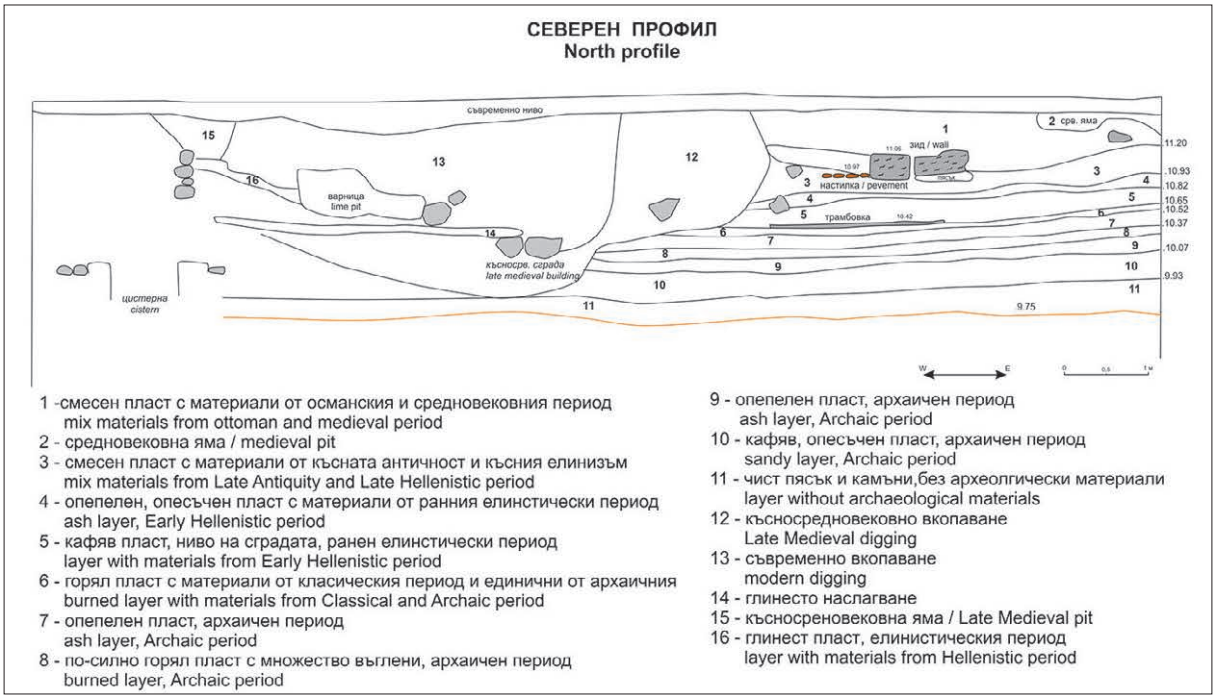

*Обр. 1. План на регистрираните структури (изготвил Ат. Каменаров).*

*Fig. 1. Plan of the archaeological remains (author At. Kamenarov).*

пола, от което е запазен югоизточният ъгъл, като останала част вероятно е нарушена от некропола. Помещението е изградено от обработени камъни с различни размери и има добре оформено вътрешно лице. Запазено е във височина до 1,0 м и зидовете му са с размери: дължина изток–запад 1,05 м, ширина 0,43 м; дължина север–юг 1,26 м, ширина 0,54 м (обр. 1).

В югозападния ъгъл на проучваното пространство, под късносредновековния некропол и под хоросановото бъркало, бе регистриран фрагмент от отточен канал, чийто източен край кореспондира с хоросанова обмазка (обр. 1в). Смесеният в хронологично отношение материал около него не дава възможност за прецизна датировка на съоръжението, като вероятно то може да бъде отнесено към късната античност.

Югоизточно от късносредновековното помещение и непосредствено до него бе разчистена пътека от масивни и плоски камъни, които завършват в западния край с оформено от по-малки камъни стъпало. Тя е със запазена дължина 3,50 м и ширина 0,70 м и ориентация североизток–югозапад. Нейният източен край кореспондира с ниво настилка, оформена от фрагменти от солени, тръмбована варовикова наслага и керамични фрагменти (обр. 1). Тази настилка може да бъде свързана с фрагмент от зид, намиращ се източно от нея. Зидът е двулицев, изграден от добре оформени камъни в техника *opus implectum*, с ориентация изток–запад. Запазен е във височина до 1,20 м и е с размери: дължина 2,70 м и ширина 0,43 м (обр. 1). Той е изграден върху подложка от камъни, върху която са издигнати два реда камъни с неправилно лице (субструкцията на зида), върху която в три реда е запазена суперструкцията от много добре оформени каменни блокове. Откритият керамичен материал отнася структурата в ранния елинистически период, края на IV–първата половина на III в. пр. Хр. Основите на зида са вкопани в пластове от архаичната епоха, с дебелина 0,90 м, с включения от пясък, шлака, амфорна тара и фрагменти от източногръцка керамика. Зидът вероятно е свързан с разкритото при проучването през 2015 г. на пристройката на съвременната сграда помещение със стопански функции, ситуирано до късноантичната крепостна стена и синхронно в хронологично отношение на проучвания зид (Нешева и др. 2016, 388, обр. 2).




*Обр. 2. Северен профил на обекта.*

*Fig. 2. North cross-section of the site.*

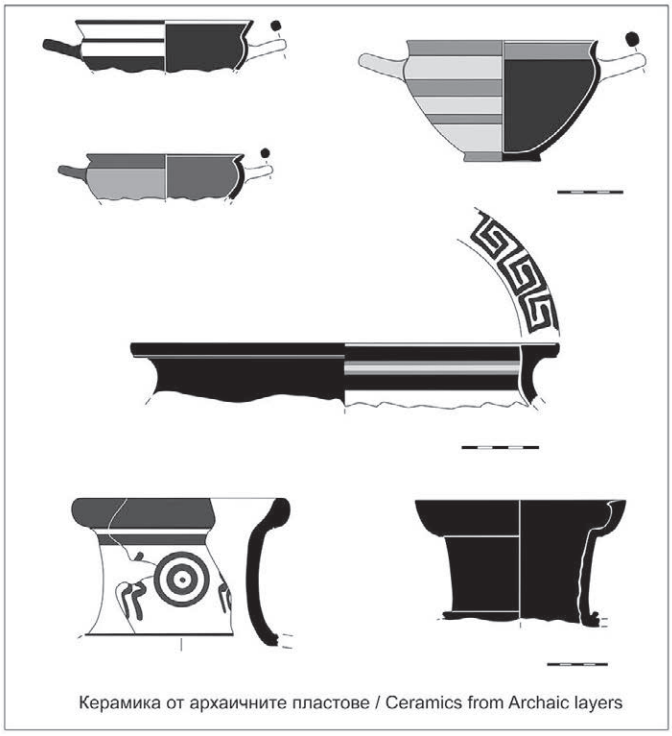
Обемът на помещението, оградено от югоизток с описания зид, е нарушен от зид с ориентация север–юг, с груб строеж, запазен в два реда и размери: дължина 1,16 м, ширина 0,82 м (обр. 1). Този зид прекъсва спомената по-горе керемидена настилка.

В западната част на проучвания участък бе изцяло разкрита антична цистерна с хидрофобна обмазка по стените и пода на вътрешния обем (обр. 1в). Съоръжението има цилиндричен венец, запазен до дълбочина 1,30 м от повърхността, след което се разширява и има правоъгълна форма. Откритите големи количества строителна и трапезна керамика са със смесен в хронологично отношение характер – единични от архаичния период и преобладаващи от елинистическия (обр. 3).

Непосредствено под елинистическата настилка и кореспондиращата с нея каменната пътека бе изчерпан пласт с материали от класическия период. Под него, в централната и източна част на обекта, бяха проучени 4 последователни пласта (обр. 2), с обща дебелина 0,90 м, с материали от архаичната епоха - амфорна тара от Милет, Самос, Лесбос, Клазомене, източно гръцки чаши, луксозна керамика декорирана в стил „Късна дива коза“, датиращи от втора четвърт–втора половина на VI в. пр. Хр. (обр. 3).

Разкритата антична цистерна, която притежава висока степен на запазеност, научно-познавателна и културно-историческа ценност, ще бъде запазена и експонирана на място.




*Обр. 3. Материали от обекта.*

*Fig. 3. Finds from the site.*

**Литература**

**Нешева и др. 2016:** В. Нешева, Д. Недев, З. Коркутова, Т. Богданова, А. Каменаров, М. Крумова, М. Попова. Спасително археологически проучване на обект в НАР „Античния град Аполония“, УПИ VI-441, кв. 7, гр. Созопол. – В: АОР през 2015 г. София 2016, 387-390.

**RESCUE ARCHAELOGICAL EXCAVATIONS OF A MULTILAYERED SITE IN THE COURTYARD OF THE "HADJI ASLANOVA HOUSE", SOZOPOL**

*Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Ognyan Lulev*

At the site, with a total area of 35 m$^2$, archaeological deposits and structures dated to a wide chronological range were found–late medieval, late antique, Roman and Greek periods.

A section of a necropolis with seven graves and a fragment of a building could be dated to the late medieval period (fig. 1a).

A wall constructed with well-hewn stones, a pavement and a stone path, situated at the central and east parts of the site could be attributed to the Hellenistic period (fig. 1a). A stone built water cistern in the west part of the site could also be dated to the same period (fig. 1b).

In the central and east parts of the site, under the structures from the Hellenistic period, a level with materials from the classical period and four more layers containing materials from the archaic period were excavated (figs 2, 3).

# № 5. ПРОУЧВАНЕ НА ПРОСТРАНСТВОТО ОКОЛО АНТИЧНА ПЕЩ ЗА КЕРАМИКА ПРЕД ЮЖНАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА СОЗОПОЛ

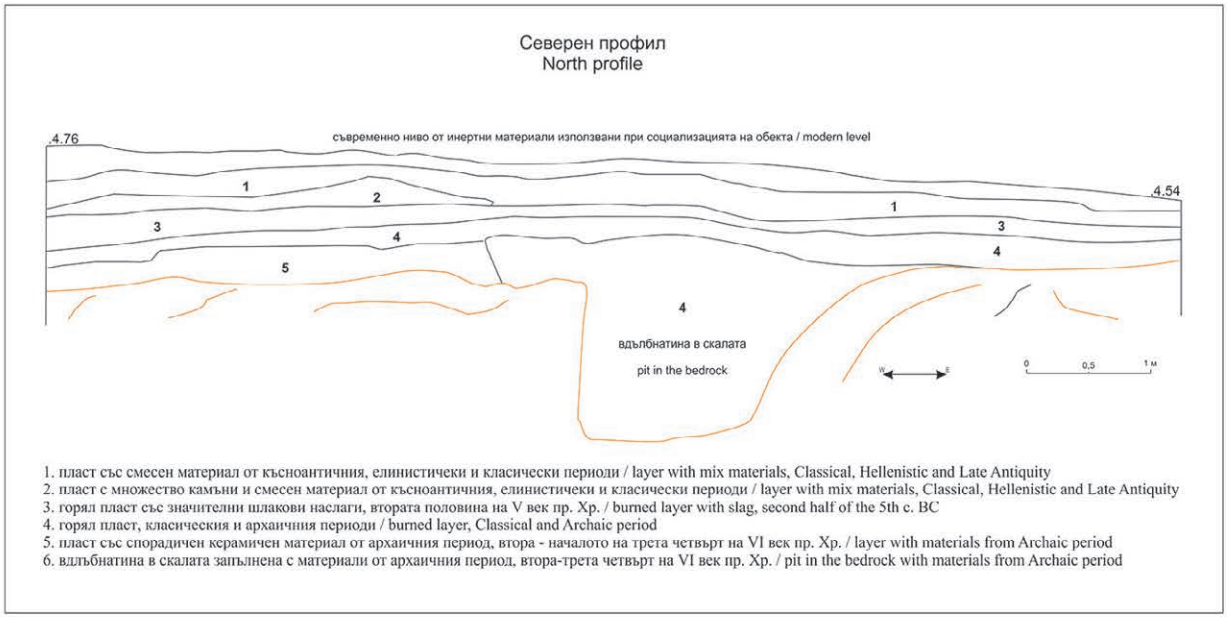
*Теодора Богданова, Димитър Недев, Огнян Лулев*

Спасителното проучване в УПИ XXVI, кв. 27, с идентификатор 67800.505.171 по плана на гр. Созопол е проведено във връзка с предписание на експертна комисия по чл. 160 от ЗКН за консервация, демонтаж, реставрация и експониране в музейна среда на антична пещ за производство на керамика от трета четвърт на V в. пр. Хр., проучена през 2012 г. (Дражева, Недев 2013).

С цел осигуряване на необходимия периметър за консервационните дейности е извършено пълно археологическо проучване на терен с площ от 13,50 кв. м, разположен северно от пещта, между нея и външното лице на южната крепостна стена на Созопол (Регистрационна карта № 10005781 в АИС АКБ).

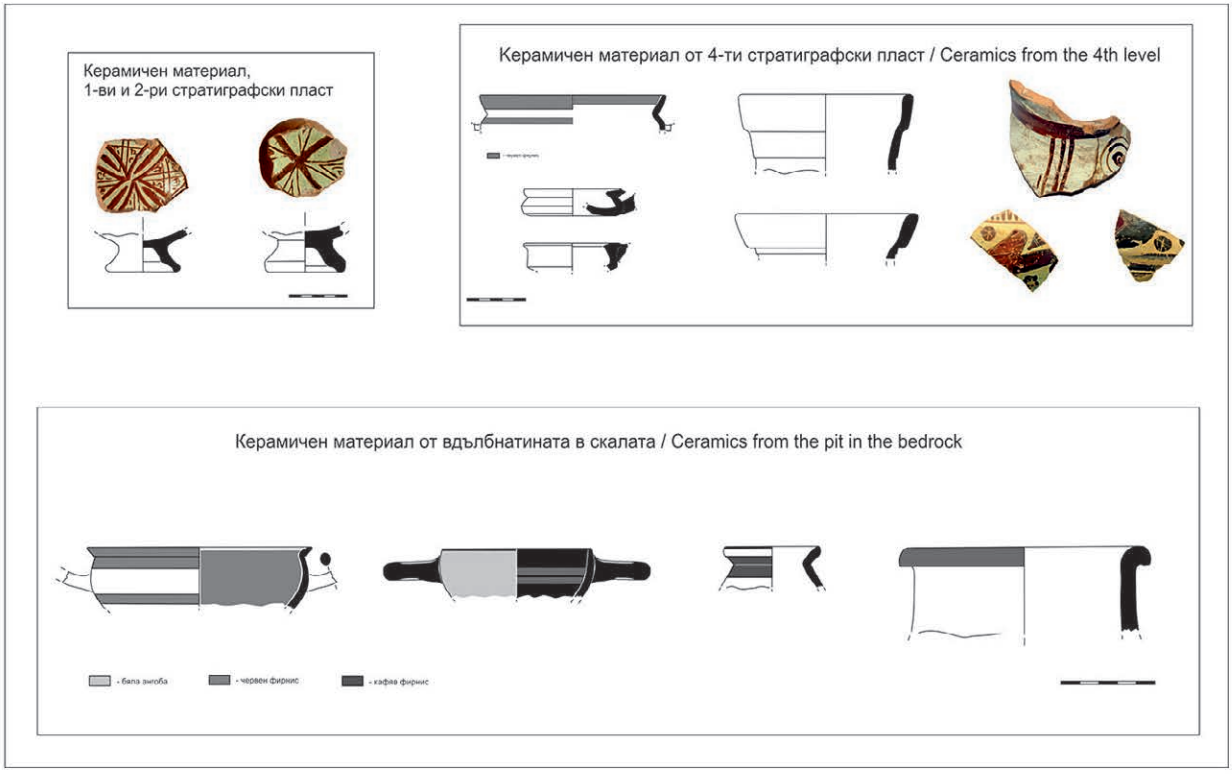
Проученият участък е с размери: дължина от изток на запад 9,30 м и широчина от север на юг 1,0 м. Разкрити са пет последователни стратиграфски пласта (обр. 1), като в първите два, с обща дебелина 0,40 м, е регистрирано смесване на керамичния материал, който принадлежи към късноантичния, елинистическия и класическия период. В източната част на проучваното пространство се откриха и единични фрагменти сграфито керамика от XIV–XV в. (обр. 2). Находките свидетелстват за нарушаване на терена, свързано с изграждането и функционирането на крепостната стена.

Компактен в хронологическо отношение горял пласт, със значителни шлакови наслаги, е третият проучен пласт (обр. 1). Неговата дебелината варира от 0,30 м в западната част на сондажа до 0,10 м в източната, като следва наклона на терена в тази посока. Откритият керамичен материал, представен от силно фрагментирана амфорна тара (Хиос, Менде и Тасос), местна и единични фрагменти чернофирнисова керамика, отнася пласта към втората половина на V в. пр. Хр. В основата му на места има пясъчна наслага със сиво-зеленикав цвят и дребни камъни. Пластът вероятно е преотложен и формиран при изграждането на керамичната пещ, като шлаката – отпадъчен продукт от металургичното производство, регистрирано в непосредствена близост до пещта през 2012 г. – е служила за топлоизолационен кожух на пещта. Под шлаковата наслага следва пласт с дебелина до 0,25 м в централната част на сондажа, формиран от тъмнокафява пръст с пясъчни примеси, отчетливи следи от пепел и въглени, най-компактни в централната част на археологическия изкоп (обр. 1). В този, чет-




*Обр. 1. Северен профил.*

*Fig. 1. Northern cross-section.*




*Обр. 2. Материали от обекта.*

*Fig. 2. Finds from the site.*

върти стратиграфски пласт, съответстващ на нивото на скарата на пещта, керамиката е със смесен в хронологично отношение характер. Откриват се фрагменти от класическия период, заедно със силно фрагментирана архаична керамика от втората половина на VI в. пр. Хр. Срещат се фрагменти от клазоменски, хиоски, лесбоски и южнойонийски амфори, керамика с линеарна декорация и такава в стил „Късна дива коза" (обр. 2).

Напластяванията непосредствено над нивото на основната скала (пети пласт) са относително равномерни, с дебелина 0,20–0,32 м, формирани от светлокафява пръст с пясъчни примеси. Откритите археологически материали са малобройни и включват фрагменти от източногръцка амфорна тара, силно фрагментирана местна, букеро, луксозна рисувана керамика, животински кости, миди, които отнасят пласта към втората–началото на трета четвърт на VI в. пр. Хр. В източната част на сондажа пласт с описаната структура и характеристики не е регистриран поради рязкото вдигане на материковата скала.

На отстояние 5,53 м източно от западния край на сондажа и на 1,64 м от източния е регистрирана продълговата естествена вдлъбнатина в скалата с ориентация север–юг. Широчината ѝ варира между 2,05 м и 2,18 м, а дължината ѝ от север на юг е 2,35 м. Максималната дълбочина от нивото на скалата е 1,10 м. Нейният запълнител е от светлокафява пръст, като откритата фрагментирана керамика и животински кости датират нейното запълване във втора-трета четвърт на VI в. пр. Хр. (обр. 2).

Извършеното сондажно проучване допълва резултатите от проведените през 2012 г. разкопки на обекта и прецизира стратиграфските наблюдения в този участък.

**Литература**

**Дражева, Недев 2013:** Ц. Дражева, Д. Недев Спасителни археологически проучвания на обект „Крепостна стена и прилежащите ѝ съоръжения в участъка на пл. Хан Крум, църква „Св. Св. Кирил и Методий“ и южна крайбрежна алея“, УПИ XIX-523 и 525, УПИ XXII–526 и УПИ XXI-527, кв. 27, по плана на гр. Созопол. - В: АОР през 2012 г. София 2013, 468-470.

**EXCAVATIONS OF THE AREA AROUND AN ANTIQUE KILN IN FRONT OF THE SOUTH CURTAIN WALL OF SOZOPOL**

*Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Ognyan Lulev*

In order to provide the needed space for restoration of an antique kiln for ceramic production dated to the third quarter of 5th c. BC (excavated in 2012 – Дражева, Недев 2013), full archeological excavations were conducted in an area of 13.5 $m^2$, situated to the north of the kiln, between it and the outer face of the southern curtain wall of Sozopol.

Five consecutive stratigraphic layers (fig. 1) were studied, with the first two being with mixed pottery that belongs to the medieval, late antique, Hellenistic and classical periods (fig. 2). The third layer is burned, chronologically homogeneous, with significant slag deposits in it. The ceramic assemblage from that third layer, incl. highly fragmented amphorae (Chios, Mende and Thassos), dates back to the second half of the 5th c. BC.

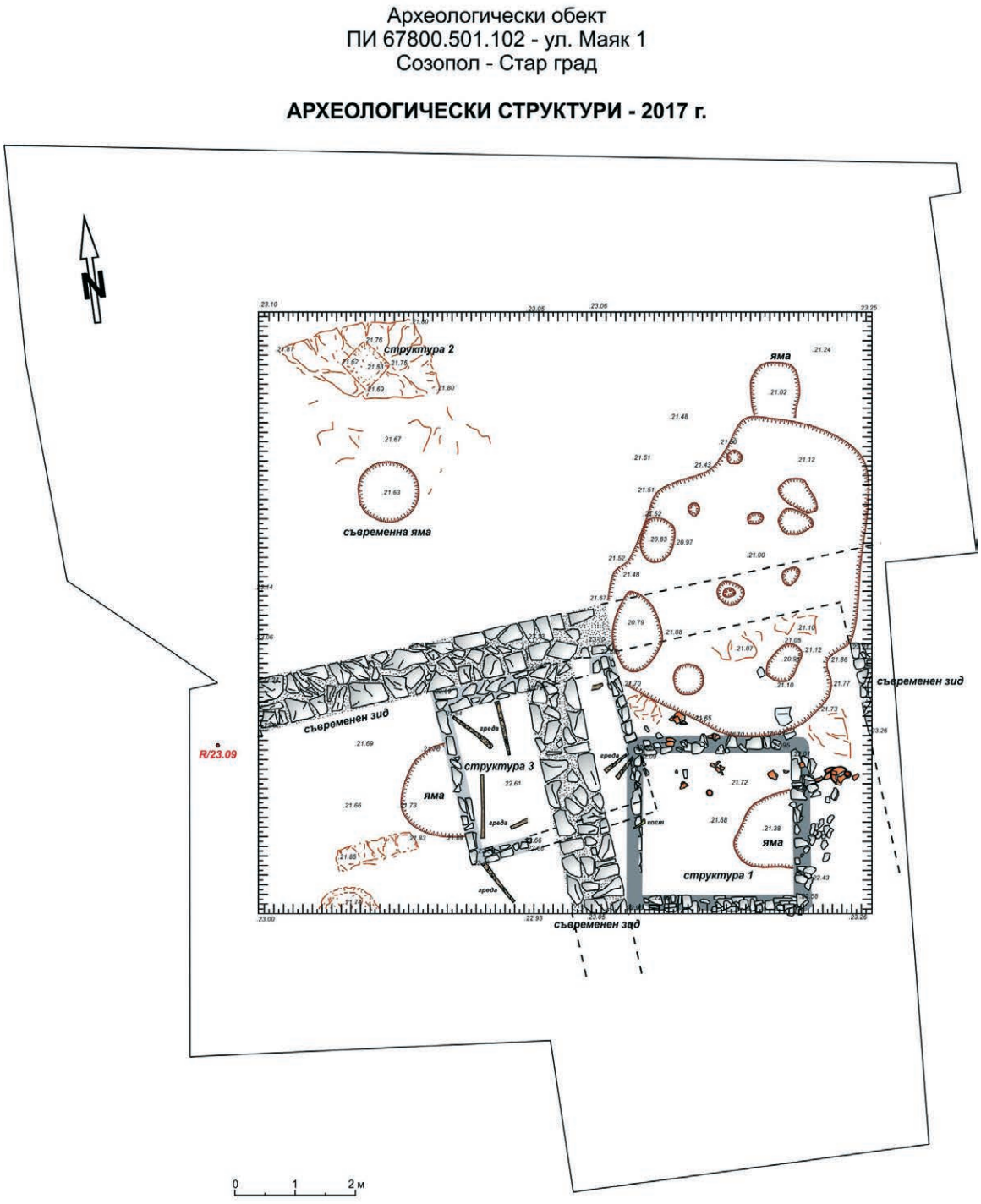
The next, fourth layer contains chronologically mixed pottery. Fragments from the late classical period, together with highly fragmented archaic ceramics from the second half of the 6th c. BC were discovered (fig. 2). The archaeological materials found in the last, fifth layer are not numerous and include fragments of East Greek amphorae, luxury ceramics, animal bones, dating to the second – beginning of the third quarter of 6th c BC.

# № 6. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ В УПИ VI-102, КВ. 10, УЛ. „МАЯК“ № 1, ГР. СОЗОПОЛ

*Павлина Девлова, Илия Киров*

Археологическото проучване се проведе в с прекъсвания в периода май-юли 2017 г. с разрешително № 289/03.05.2017 г. под ръководството на Павлина Девлова (уредник в отдел Археология към НИМ) – научен ръководител, Илия Киров (уредник в отдел Археология към НИМ) – заместник-ръководител и доц. д-р Кръстина Панайотова (НАИМ-БАН) – научен консултант.

Обектът попада в границите на НАР „Античен град Аполония“, гр. Созопол и е разположен на полуостров Скамни. В рамките на проучвания парцел е съществувала къща, построена през 1829 г.

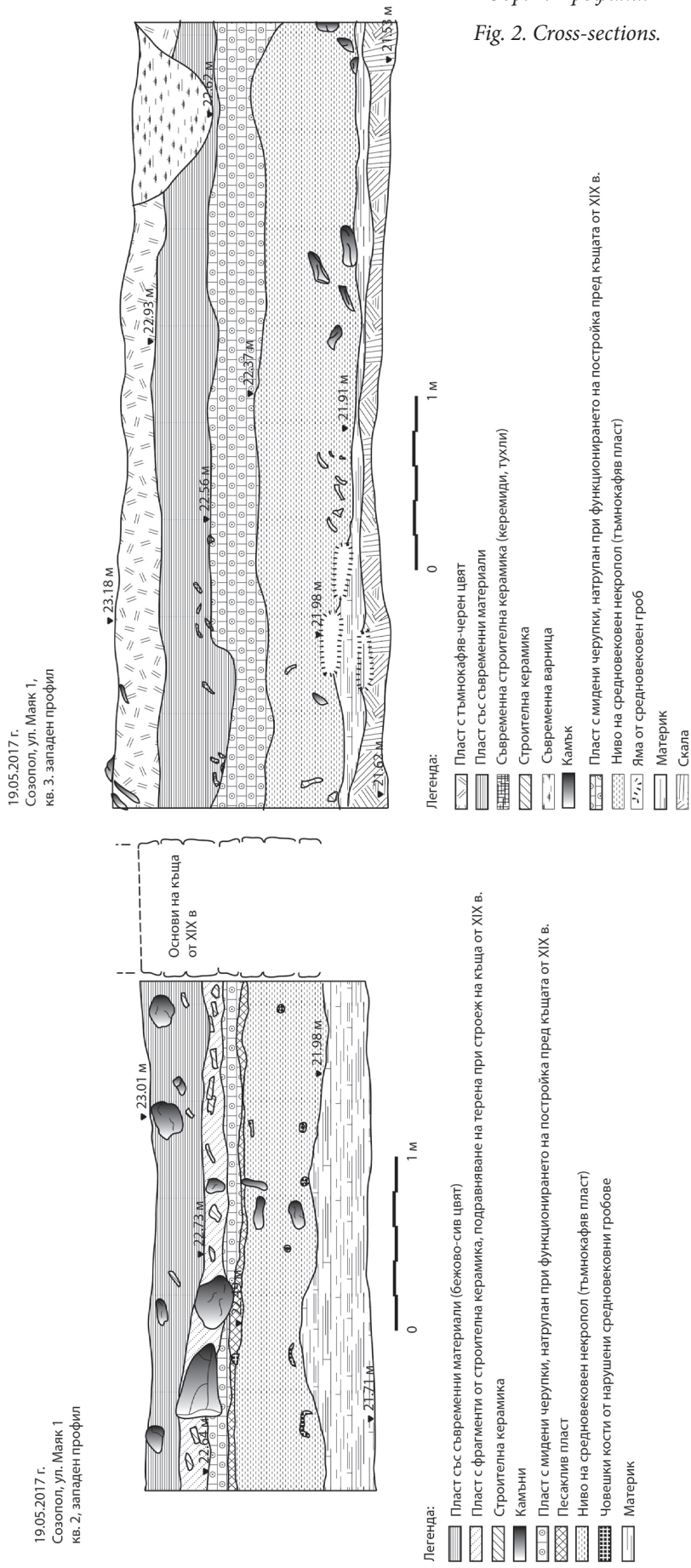



*Обр. 1. Общ план на археологическия обект и проучените структури.*

*Fig. 1. General plan of the archaeological site and excavated structures.*

Вследствие на спасителните разкопки бяха разкрити и документирани следните археологически структури: постройка и деструкции на сграда от османския период; средновековен некропол; параклис от XI–XIIв.; четири ями от античността; вкопана структура (жилище?) от края на VI–началото на V в. пр. Хр. (обр. 1).

I. Структури от османския период. Постройката от османския период е с размери: 3 х 3 м. Изградена е от малки, необработени камъни на калова спойка. Дебелината на зидовете е 0,25–0,40 м, като част от тях попадат под основите на къщата от XIX в. На този етап от проучванията функцията на постройката не е изяснена. Предвид нейното стратиграфското положение, тя не може да се датира в по-тесни хронологически граници от XV–началото на XIX в.




*Обр. 2. Профили.*

*Fig. 2. Cross-sections.*

II. Средновековен некропол. Средновековният некропол е използван в два периода: XIII–XIV в. (датиран по открития керамичен материал) и XI в., датиран по находките от гроб № 21 – бронзово и костено кръстчета. Това наблюдение е подкрепено и от факта, че в периода XIII–XIV в. некрополът не се съобразява с границите на параклиса и част от средновековните гробове нарушават по-ранни такива.

III. Параклис. Параклисът е с размери 3 х 3 м. Изграден е от добре обработени камъни на калова спойка. Дебелината на зидовете е 0,25–0,30 м, като в северозападната част те попадат под сградата от османския период. За изравняване на отделните редове са използвани керемиди. Предвид по-високата концентрация на строителна керамика в границите и около параклиса, може да се предположи, че за покривната конструкция са използвани керемиди. Стратиграфията и находките от средновековните гробове датират съществуването на параклиса в XI–XII в.

IV. Негативни структури (ями). В границите на обекта са регистрирани четири негативни структури. Всички те са вкопани в материка или скалата. Част от тях са частично разрушени от покъсните структури. Имат разнообразна форма, характер и цвят на запълнителите. Негативните контексти са с дълбочина от 0,20 м до 0,74 м. Диаметърът им на ниво на засичане варира от 0,40 м до 1,90 м. Формите на ямите са кръгла и овална. Запълнителите са от кафява пръст и фрагменти керамика. Според откритите археологически материали ямите могат да се датират в V–IV в. пр. Хр.

V. Вкопана структура (жилище ?) от края на VI–началото на V в. пр. Хр. Вкопаната структура от края на VI–началото на V в. пр. Хр. е с размери североизток–югозапад 4,30 м и северозапад–югоизток 3,40 м. Тя е вкопана в материковата скала. Регистрирани

са осем дупки от колове с диаметър 0,20–0,58 м и дълбочина до 0,45 м. Археологическите материали са представени от амфори, импортна и местна керамика, стрела-монета, монети и др.

При археологическо проучване бяха изчерпани културните останки в УПИVI-102, кв. 10, ул. „Маяк“ № 1, гр. Созопол. Обектът е предаден за строителство с решение на експертна комисия.



*Обр. 3. Червенофигурен кратер със сцена Едип и сфинкса, втора половина на V в. пр. Хр.*

*Fig. 3. Red-figure krater with a scene of Oedipus and the sphinx, second half of the 5th c. BC.*

**Литература**

**Девлова, Киров 2017:** П. Девлова, И. Киров. Археологически проучвания на обект ул. „Маяк“ 1, Созопол. – Българска археология 2017 г. Каталог към изложбата. София, 2018, 19–20.

**RESCUE EXCAVATIONS OF A SITE IN PLOT VI-102, QUARTER 10, 1 MAYAK STR., TOWN OF SOZOPOL**

*Pavlina Devlova, Ilia Kirov*

The archaeological excavations were conducted in the period 07-20.05.2017, 14-17.06.2017, 13-18.07.2017 under the direction of Pavlina Devlova (curator at the Department of Archeology of the National Museum of History), with the participation of Iliya Kirov (curator of the Department of Archeology of the National Museum of History), and consulted by Dr. Krastina Panayotova (National Institute of Archaeology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences).

The following archeological structures were discovered and documented: a building and building destructions from the Ottoman period; medieval necropolis; a chapel from the 11th–12th c. AD; four negative structures (pits) dated to antiquity; a sunken structure (dwelling?) from the end of the 6th–beginning of the 5th c. BC (fig. 1).

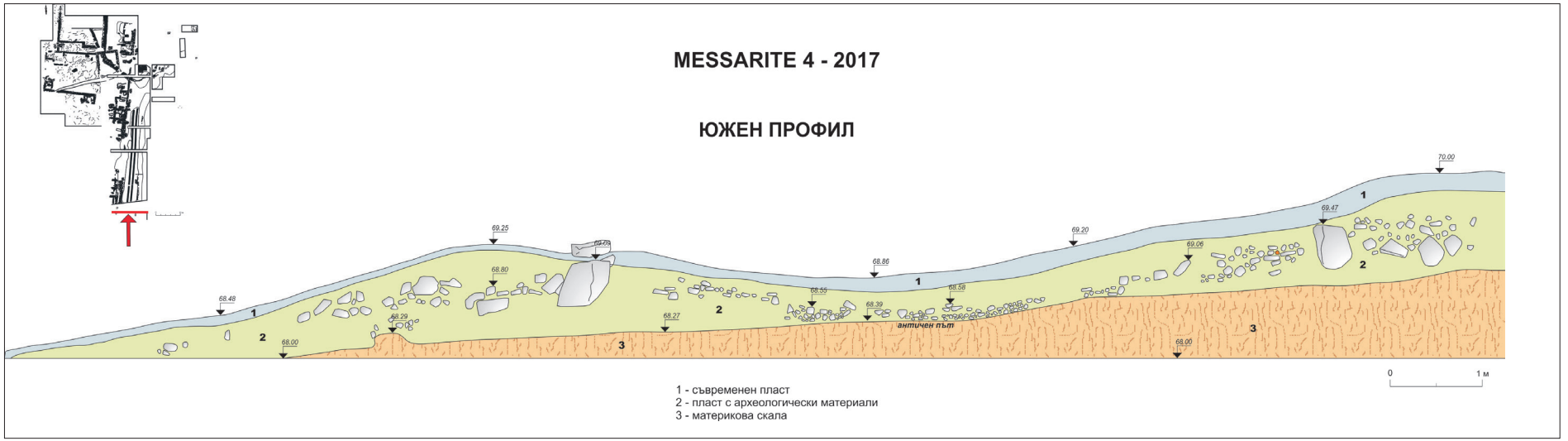
# ИЗВЪНГРАДСКИ ОБЕКТИ

## № 7. СЕЛИЩНА СТРУКТУРА И НЕКРОПОЛ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА АПОЛОНИЯ ПОНТИКА В М. МЕСАРИТЕ, ГР. СОЗОПОЛ

*Кръстина Панайотова, Теодора Богданова, Александър Баралис*

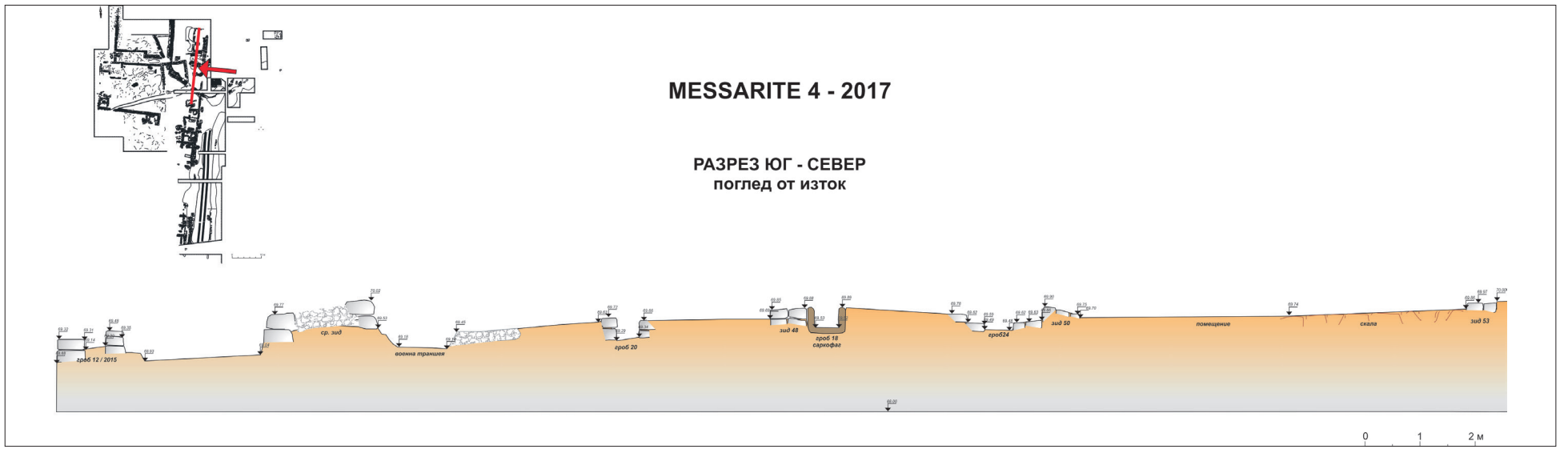
Една от основните задачи в изпълнението на българо-френски научно-изследователски проект „Аполония – некропол и територия“ беше да се допроучи пътят с каменна настилка (обр. 1) в границите на археологическия изкоп в сектор Месарите 4, както и да се проследи трасето му на север (към града) и на юг (към територията на полиса).

За тази цел извън границите на обекта бяха заложени няколко сондажа, като тези (№ 4 и 5), разположени югозападно от разкопавания терен не дадоха резултат. И в Сондаж № 3, разположен северно от сектор Месарите 4, също не се откриха археологически останки. Единствено в Сондаж № 3 се установи наличието на деструкции от ломени камъни.




*Обр. 1. Сектор Месарите 4, южен профил.*

*Fig. 1. Sector Mesarite 4 – southern cross-section.*




*Обр. 2. Разрез на североизточната част от некропола.*

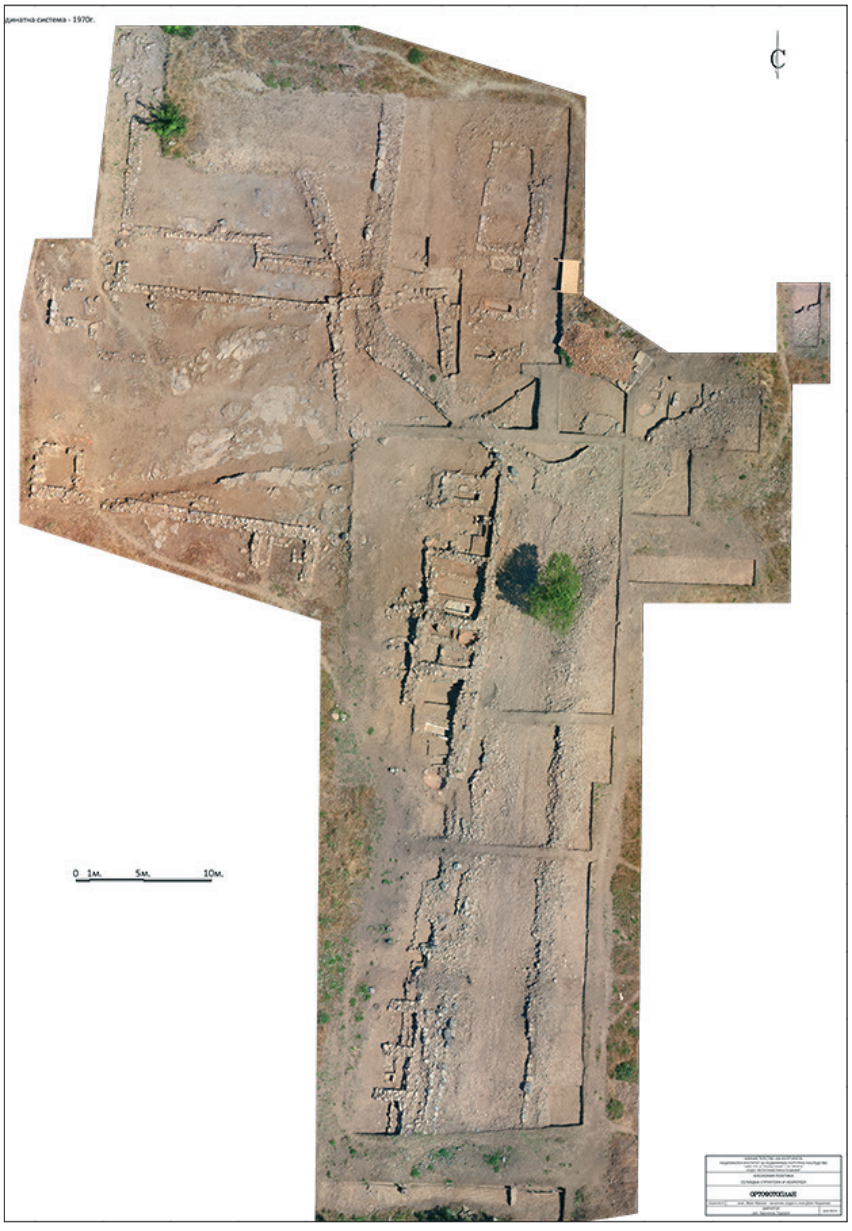
*Fig. 2. Cross-section of the north-eastern part of the necropolis.*

Работата в СИ част на обекта показа, че тук пътят плавно завива на североизток, където върху него стъпва голямата късноелинистическа стена.

Изцяло бяха разкрити основите на Сграда № 4, която представлява еднокамерна постройка. Южната ѝ стена е почти напълно разрушена от прокопана от военните траншея. Няколко камъка от югозападния ъгъл са запазени и позволяват да се възстановят първоначалните ѝ размери. Основите на сградата са фундирани върху материковата скала и са изградени от големи ломени камъни в двулицев градеж. Откритите материали се отнасят към втората и третата четвърт на IV в. пр. Хр.

В резултат на разкопаването в дълбочина в помещение 2 на Сграда № 3 се откри вътрешното лице на източната стена на сградата – основата, над която стената е доизградена над деструкциите от керемиди и се превръща в периболос от некропола.

В североизточна посока тази стена е прекъсната от траншея на военните. В новопроучения североизточен сектор на археологическия изкоп се откриха стени, които следват нейната линия в посока СИ и заграждат 3 гроба (обр. 2). Това пространство започва да се използва за погребване в края на IV в. пр. Хр.




*Обр. 3. Сектор Месарите 4.*

*Fig. 3. Sector Mesarite 4.*

Източно от граден гроб № 20 е запазена много малка част от периболоса. Гробната камера е изградена от ломени камъни и няма трайно покритие. В гроба е извършено трупополагане на дете на около 4 г. с глава на изток. Откритите дарове включват местни питамфорискос и гърне, както и две почти идентични теракоти – изображение на ефеб.

Северно от този гроб е оформен фамилен участък, чиито източна и южна стена са изградени в двулицев градеж. Те заграждат два гроба, единият от които – изградена от ронлив пясъчник циста - е разбит и ограбен.

Непосредствено до южната стена на този участък се откри керамичен саркофаг (гроб № 18), който е бил покрит с 3 недобре изпечени керамични плочи. В него е бил погребан с глава на изток израстнал (30–35 г.), вероятно мъжки индивид, съпроводен от железни ножици и малко ножче.

Съседният (на север) заграден участък не съдържа останки от гробни съоръжения, въпреки прецизното му оформяне. Лицевата част на източната му стена е изградена от приблизително квадратни варовикови блокове. От вътрешната страна редицата от варовикови блокове е дублирана от стена, изградена от два реда ломени камъни с емплектон от по-малки камъни. На запад от този участък се откри разбита урна (гроб № 19) с останки от трупоизгаряне извън мястото на погребване на израстнал индивид с неопределен пол.

Друг погребален сектор, в който досега са проучени 4 гроба, се откри малко след отклонението на пътя на изток. Тук единственият непокътнат гроб (№ 21) е местна керамична урна, покрита с черно-фирнисово блюдо с щемпелувана украса на дъното. Тя съдържа останки от трупоизгаряне на мъж на възраст между 18 и 21 г.

Останалите три гроба (циста, керамичен саркофаг и питос) са разбити и ограбени вероятно при изграждането на бункера. От източната страна на тези гробове е запазена част от стена, изградена от варовикови блокове. Пред (от източната страна) този периболос се откриха останки от поменални действия. Обредното огнище съдържа местни и чернофирнисови паници и панички, чернофирнисови чаши и ихтия, чернофирнисов аскос, тип гутус, местни гърнета. Сред въглени от дъб и пепел се откриха парчета от хляб, семки от грозде, костилки от маслина, кости от дребни преживни животни и птици.

Разположеното пред периболоса, заграждащ гробове № 18 и 24, обредно огнище също съдържа типични за обредните огнища в некропола на Аполония съдове от последната четвърт на IV в. пр. Хр. В този контекст се наблюдава определено видово разнообразие на хранителните останки – от грозде, слива, маслина, праскова, бадем, лешник и хляб/каша. Някои от хлебните останки са със сплесната форма, наподобяващи питка.

Сред проучените 4 обредни огнища, разположени пред източната стена на сграда № 3, се отличава комплексът, ситуиран пред гроб № 16. На дъното на това огнище са били поставени с дъното нагоре 4 местни паници.

Освен традиционните за обреда съдове, в огнището пред гроб № 11 се намери малко бронзово ножче с дръжка от нетраен материал, от прикрепването на която са запазени два нита.

Огнището пред гроб № 10 е единият от двата контекста, в които са идентифицирани житни култури – пшеница и ечемик. Открити са няколко фрагмента от хляб и костилки.

В единственото проучено огнище в южната част на обекта, разположено до стената от източната страна на пътя, се откри бронзова монета на Аполония. В пласта от въглени и пепел, освен хляб/каша, лешник и бадем се установи и наличието на шип от роза или шипка.

При разкопаване на пътеката между т. J11 и т. I11 от западната страна на пътя се откри гроб № 26. В разсипа от ломени камъни е била вкопана урна с останки от трупоизгаряне извън мястото на погребване на бременна в пети месец жена на 20–25 г. Гробните дарове са унгвентарий и погребален венец (запазени само перли).

Детайлното изследване на материалите, открити в част от огнищата, доведе до прецизиране на датировката на превръщането на стопанството/стопанствата в сектор Месарите 4 (обр. 3) в некропол с организирано пространство в началото на елинистическата епоха. Изоставянето на сградите и възникването на некропола може да се отнесе към края на IV в. пр. Хр.

## SETTLEMENT AND NECROPOLIS IN THE TERRITORY OF *APOLLONIA PONTICA* IN MESARITE LOCALITY, SOZOPOL

*Krastina Panayotova, Teodora Bogdanova, Alexandre Baralis*

One of the main tasks of the Bulgarian-French team was to complete the investigations of the road paved with stones (fig. 1) within the area of the excavated sector Mesarite 4, as well as to trace its route – towards the city to the north, and towards the territory of the polis to the south. The excavations in the NE part of the site indicated that here the direction of the road slightly turned to the NE where it was overlain by the large late Hellenistic wall.

The foundations of Building 4 (with a single room) were entirely uncovered. The materials from the area date from the second and the third quarters of the 4$^{th}$ c. BC.

Six graves were investigated – inhumations in ceramic sarcophagi and cist graves (fig. 2) and three ceramic urns with cremated remains.

The analysis of the materials from some of the eight ritual fireplaces led to specifying the date of the transformation of the farm/farms in sector Mesarite 4 into an organized necropolis. The buildings were abandoned and the necropolis emerged in the end of the 4$^{th}$ c. BC.

# № 8. АНТИЧНА КРЕПОСТ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. РАВАДИНОВО, ОБЩИНА СОЗОПОЛ

*Павлина Девлова, Илия Киров*

Археологическото проучване се проведе в периода 21 август–10 септември 2017 г. с разрешително № 266/19.05.2017 г. под ръководството на Павлина Девлова (уредник в отдел Археология към НИМ), Илия Киров (уредник в отдел Археология към НИМ) – заместник-ръководител и доц. д-р Кръстина Панайотова (НАИМ – БАН) – научен консултант.

Обектът е локализиран след изследване с LiDARпо време на издирване на археологически обекти в Зидаровското и Росенското рудни полета (Лещаков и др. 2016, 881). Той е разположен в землището на с. Равадиново, общ. Созопол, приблизително на 6 км от бреговата линия.

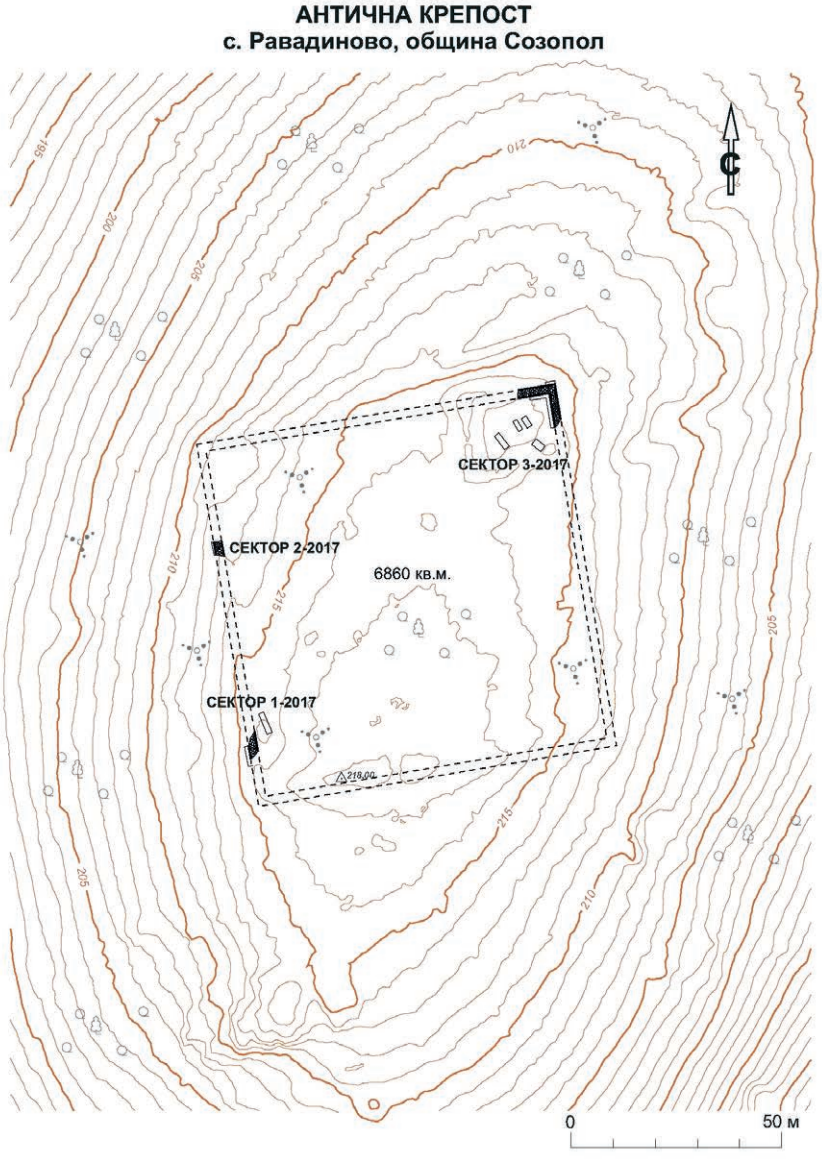
Вследствие на редовните археологически разкопки бяха разкрити и документирани части от крепостната стена и три структури (обр. 1).

I. Крепостна стена. Проучените участъци на крепостна стена дават информация за размерите и начина на градеж (обр. 2). Установи се, че лицата са изградени от добре обработени камъни на калова спойка, подредени в правилни редици. Вътрешността на стената е запълнена от по-дребни камъни, но отново грижливо поставени в редове. Дебелината на крепостния зид варира от 1,60 м до 2,20 м.

II. Структури. В североизточния ъгъл вграниците на крепостта се проучи част от сграда с размери 20 х 20 м. На този етап от проучването функцията на сградата не може да се установи. В сондаж № 2 се проучи огнище с размери 0,30 х 0,16 м.

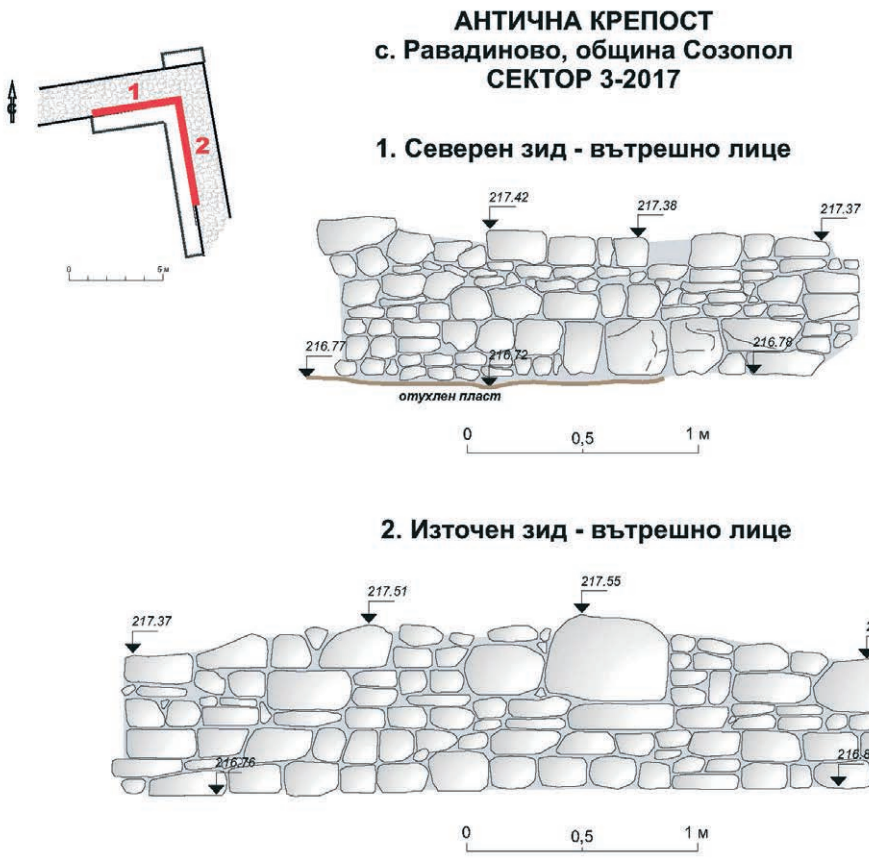
III. Археологически материали. Сред археологическите материали се откриват фрагменти от чернофирнисови съдове–чаши, рибно блюдо, купи. Амфорната тара е представена от продукция на Тасос, Хиос, Менде, Североегейски център от т. нар. Тасоски кръг и др. (обр. 3). Амфорният материал попада в широки хронологическите рамки 60-те/50-те години на V в. пр. Хр.–втора половина на IV в. пр. Хр.

Строителната керамика е представена от плоски и покриващи керемиди. Установи



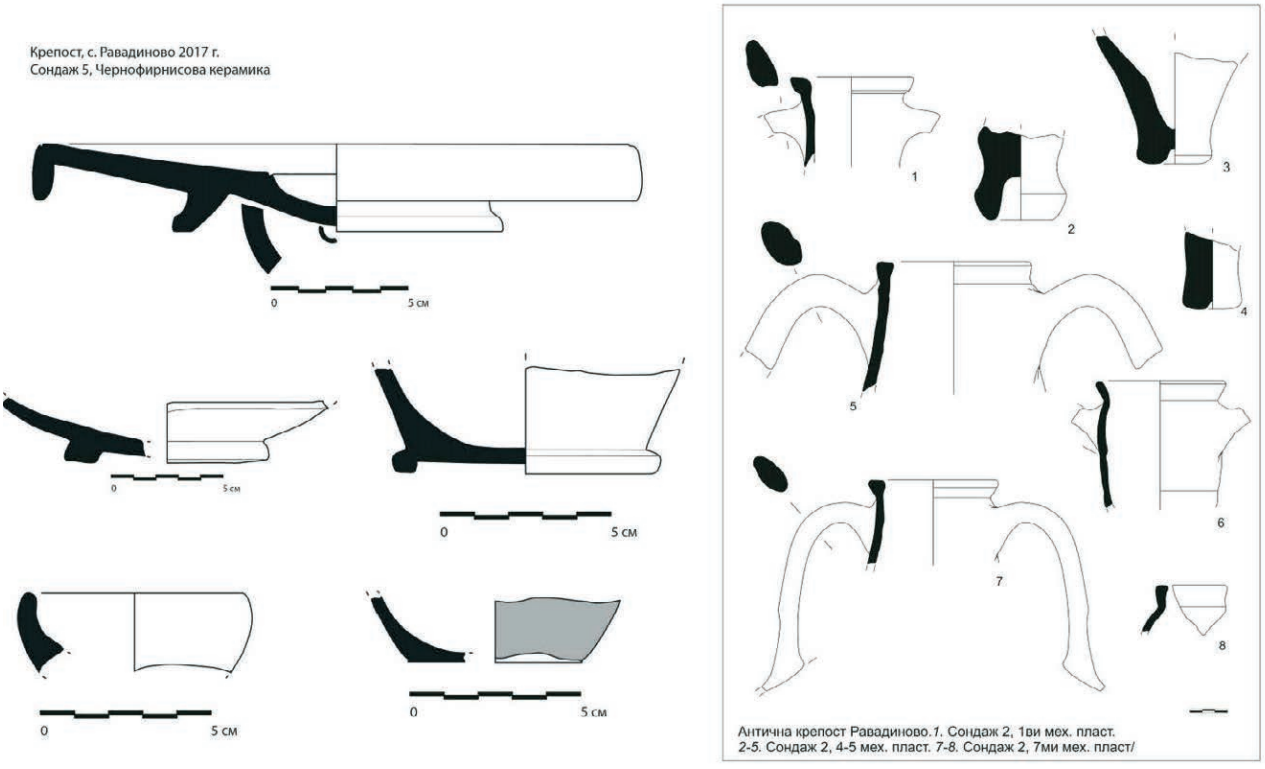

*Обр. 1. Общ план на антична крепост – Равадиново.*

*Fig. 1. General plan of the ancient fortress near Ravadinovo.*




*Обр. 2. Изгледи на крепостната стена.*

*Fig. 2. Views of the fortification wall.*




*Обр. 3. Чернофирнисова керамика и амфорна тара.*

*Fig. 3. Black-glazed pottery and amphorae.*

се, че е използвана коринтска покривна система. Керемидите се характеризират с висококачествена изработка – добре пречистена глина, едноделен лом, грижливо обработени повърхности. В някои от проучените сондажи се установи висока концентрация на мазилки, по някои от които се наблюдават следи от заглаждане и/ или колово-плетена конструкция.

Сред останалите археологически материал могат да се отбележат каменна брадва от неолитната епоха, частично запазена теракота, биконичен прешлен за вретено.

Предвид анализа на откритите археологически материали, на този етап от проучването, обектът може да се постави в хронологическата рамка средата на V в. пр. Хр.–втора половина на IV в. пр. Хр.

**Литература**

**Лещаков и др. 2015:** П. Лещаков, К. Димитров, Р. Кунзе. Издирване на археологически обекти в Зидаровското и Росенското рудни полета. – В: АОР през 2015 г. София 2016, 878–882.

**ANCIENT FORTRESS NEAR THE VILLAGE OF RAVADINOVO, SOZOPOL MUNICIPALITY**

*Pavlina Devlova, Ilia Kirov*

The archaeological research took place in the period 21.08–10.09.2017 under the direction of Pavlina Devlova (curator at the Department of Archeology of the National Museum of History), with the participation of Iliya Kirov (curator of the Department of Archeology of the National Museum of History), and consulted by Dr. Krastina Panayotova (National Institute of Archaeology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences).

As a result of the planned archeological excavations, parts of the fortress wall and three structures were discovered and documented. The archaeological materials are represented by fragments of black-glazed ware, amphorae, Neolithic stone axe, partially preserved terracotta, biconic spindle whorl, architectural ceramics, and plaster pieces. Given the analysis of the archaeological finds, at this stage of the research, the site can be dated to the mid-5$^{th}$– mid-4$^{th}$ c. BC.

# НЕКРОПОЛИ

## № 9. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ В УПИ 33, КВ. 55, ГР. НЕСЕБЪР

*Анелия Божкова, Петя Кияшкина, Виолета Милчева*

Теренното наблюдение се проведе между 1 и 14 октомври 2017 г. в рамките на 13 работни дни. То се извърши по предписание на комисия, назначена със заповед на министъра на културата от декември 2016 г. във връзка със строителните дейности на терен, на който през 2016 г. са осъществени спасителни археологически проучвания.

Бе извършено ежедневно наблюдение на изкопните работи, предприети във връзка с ново строителство и извършвани с механизирана техника.

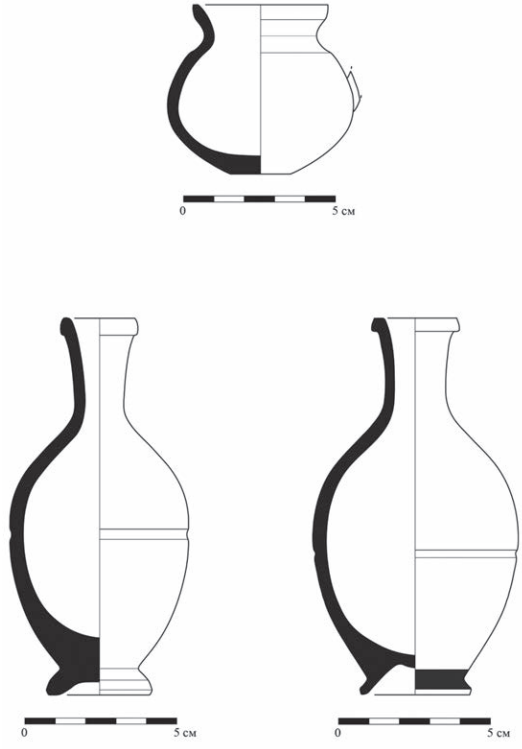
Наблюдението започна от коти+17,96/ +19,26 (в различните участъци на терена) и приключи на ниво коти +16,08/ +17,30 (в различните участъци) при денивелация на терена от север на юг.

Съгласно предписанията на комисията, приела резултатите от спасителното археологическо проучване през 2016 година, се извърши демонтиране на ръка на структура № 11 (зидан гроб от къс-



*Обр. 1. Гроб № 1349.*

*Fig. 1. Grave No 1349.*




*Обр. 2. Керамични съдове, намерени в гроб 1349 и около него.*

*Fig. 2. Ceramic vessels found in and around grave No 1349.*

ноантичната епоха). Под нея се очертаха границите на яма № 17 от средновековната епоха, която е разрушила част от зидания гроб. Запазената част от ямата беше изчерпана в дълбочина, а в нея бяха открити ломени камъни, фрагменти от битова керамика и транспортни амфори, фрагменти от мраморната облицовка на гроба.

В непосредствена близост до късноантичния зидан гроб на кота +18,20 м при изкопните работи се откри и друг гроб (обр. 1), останал непроучен през 2016 г. поради това, че се намира под дъното на яма от средновековната епоха (гроб № 1349). Гробът е изграден от стреховидно поставени керемиди, под които се откриха останки от млад индивид в изпънато положение, разположен в посока север–юг. Върху гроба бе положена долната половина от амфора от късната елинистическа епоха, а в гроба – бронзова гривна и малко глинено съдче – хитра. В пръстта извън гроба бяха открити два глинени унгвентария от средата–втората половина на I в. пр. Хр. (обр. 2). Въз основа на инвентара гробът се датира в I в. пр. Хр.

В различни участъци на терена при изкопните работи бяха открити 2 фрагмента от архитектурни детайли.

## ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF A SITE IN LAND PROPERTY 33, SQUARE 55 IN THE TOWN OF NESEBAR

*Anelia Bozkova, Petya Kiyashkina, Violeta Milcheva*

The monitoring was carried out within 13 working days in October 2017. It was necessitated by building activities on a plot where rescue archaeological excavations took place in 2016.

A medieval pit which was not detected in 2016 was excavated (pit No 17). It contained pieces of broken stone, fragments of pottery vessels and transport amphorae and fragments from the marble finishing of a built stone tomb which was studied in 2016 above the pit.

A new grave (No 1349 – fig. 1) was also excavated. It had a covering of roof tiles under which the remains of a young individual (extended inhumation N–S) were found. The lower part of a Hellenistic transport amphora was placed above the grave, and inside the grave a bronze bracelet and a small ceramic vessel (a chytra) were found. Two ceramic unguentaria were found outside the grave. The finds allow to date grave No 1349 in the 1st c. BC.

# № 10. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ В М. КОЛОКИТА (СВ. СТЕФАН), ПИ 67800.6.193 , ГР. СОЗОПОЛ

*Кръстина Панайотова, Маргарит Дамянов*

Парцелът изцяло попада в границите на обект „Могилен некропол в м. Колокита (Св. Стефан)“ и в неговата охранителна зона. Теренът, предвиден за ново строителство, се намира в югозападната част на имота. Той е с площ от 4240 кв. м и има неправилна четириъгълна форма, чиято дълга ос е с ориентация приблизително изток–запад.

През последните 10-15 години мястото е използвано за сметище, където са насипвани инертни материали и битови отпадъци. Насипът в западния сектор е с дебелина 3,0–5,0 м, което наложи работата да се извърши на тераси. След отнемането на част от насипа на горната тераса на надморска височина около +27,85 м бяха заложени пет сондажа с широчина 1,50 м и дължина от 4,0 до 5,0 м. При проучването до скала в тях не се откриха никакви археологически материали.

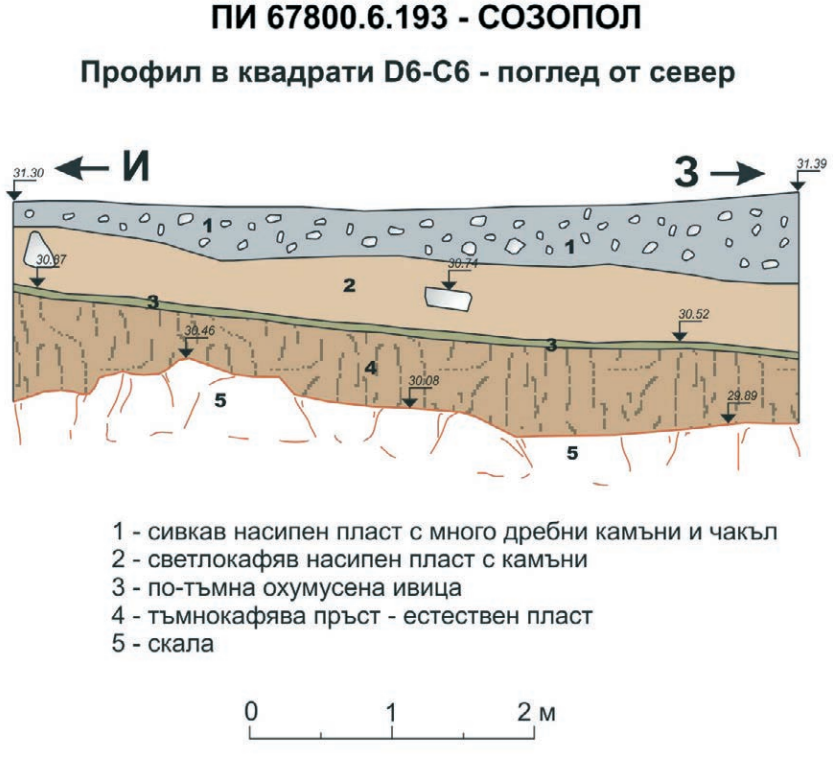
На долната тераса (надморска височина +26,00-27,00 м) бяха заложени 9 сондажа с широчина 1,50 м и дължина от 4,0 до 5,0 м. В източния сектор заложените сондажи с аналогични размери са 14. Наблюденията върху работата в повечето сондажи до дълбочина от 0,40 до 1,50 м показват, че навсякъде се констатира една и съща стратиграфска ситуация (обр. 1):

- Най-отгоре – сбит пласт от жълта пръст с ломени камъни (около 0,50–0,60 м);
- Следва насипен пласт – кафява, по-рохка пръст с опадъци (около 0,30-0,40 м);
- Охумусена чернокафява ивица (около 0,10 м);
- Чист пласт кафява пръст с фрагменти от антични керемиди;
- Скала, като на места отпадъците достигат до скалата.

В югоизточната част на изкопа (кв. C4, D3 и D4) се установи наличието на Г-образна каменна структура № 1, от която са запазени части от източната и южната стени. Градежът е от ломени камъни без спойка (обр. 2). Зидът е запазен в най-голяма височина до 0,80 м в средата на дългата (дължина 2,25 м) страна на структурата с ориентация С–Ю с отклонение на СЗ–ЮИ. Тя стъпва върху пласт от чиста кафява пръст с дебелина 0,25 м, след който следва материковата скала (обр. 3). Южната стена, дълга 1,78 м, е изградена от големи ломени камъни в един ред, които са съобразени с издадената материкова скала на запад от тях. Дебелината на зида варира в зависимост от отделните камъни между 0,35–0,50 м.

На около 1,50 м източно от каменната структура в чист кафяв пласт, почти без археологически материали се откри редица от големи ломени камъни с ориентация С – Ю (крепида на могилен насип ?).

Подобно, градено от ломени камъни без спойка, съоръжение е проучено в непосредствена



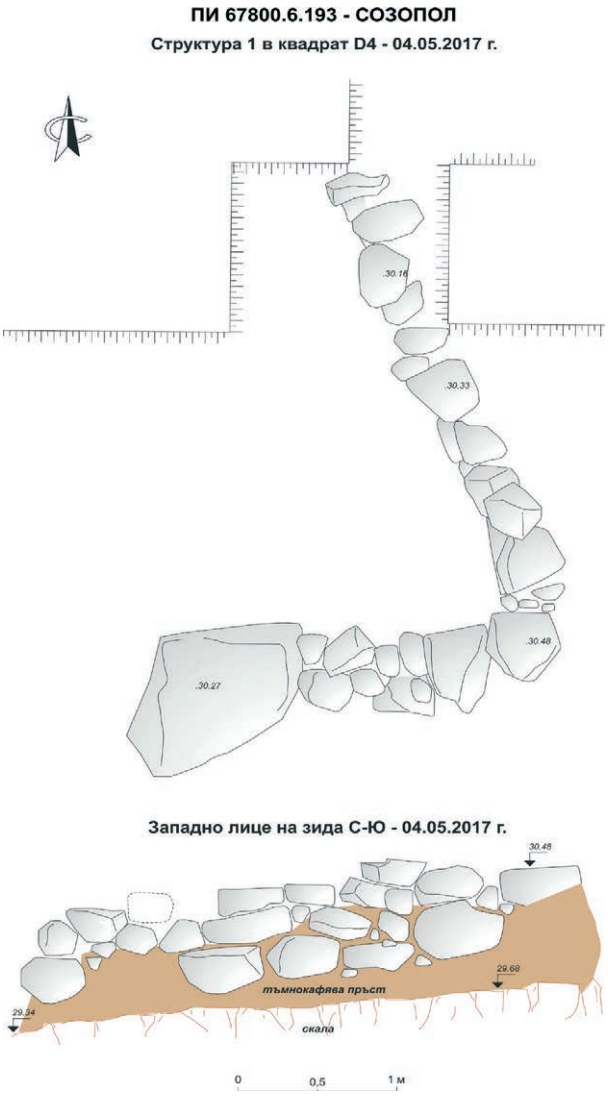

*Обр. 1. Южен профил в квадрати C6 – D6.*

*Fig. 1. Southern cross-section in grid squares C6 – D6.*



*Обр. 2. Структура 1, общ изглед.*

*Fig. 2. Structure 1 – general view.*




*Обр. 3. План и профил на структура 1.*

*Fig. 3. Plan and cross-section of structure 1.*

близост от Ст. Александров през 2006 г. За поддържане на могилния му насип са били изградени два опорни зида (Александров 2007, 234).

Откритите около/в Г-образната каменна структура № 1 находки (предимно фрагменти от коринтски керемиди) позволяват разрушеното, най-вероятно гробно, съоръжение да бъде отнесено към самото начало на елинистическата епоха.

Трябва да се отбележи, че като цяло подемен археологически материал се намира почти единствено в квадрати C4, D3–D5 и много по-малко в близките околни квадрати. Находките представляват голямо количество фрагменти от коринтски плоски и покриващи керемиди, единични по-късни (средновековни?) керемиди и много малко фрагменти от амфори. Многобройни фрагменти от керемиди са открити и при проучванията на могили № 9 и № 10 от некрополана нос Колокита, осъществени под ръководството на Р. Миков и В. Кацарова. Те принадлежат към покривната конструкция на гробни съоръжения от края на третата четвърт и началото на последната четвърт на IV в. пр. Хр. (Миков, Стоянова 2010, 228–235).

## Литература

**Александров 2006:** С. Александров. Спасителни разкопки в м. Колокита,гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 234.

**Миков, Стоянова 2010:** Р. Миков, Д. Стоянова. Строителна керамика от могила № 9, нос Колокита, Аполония Понтика. – Югоизточна България през II–Iхилядолетие пр. Хр. Варна, 2010, 228–235.

## RESCUE INVESTIGATIONS OF A TUMULAR NECROPOLIS ON KOLOKITA (ST. STEPHAN) PROMONTORY, SOZOPOL

*Krastina Panayotova, Margarit Damyanov*

In the last decade, the property has been used as a dump for construction debris and other refuse. In the NW part, this layer was used to level the natural slope and was up to

3 m thick. Trenches, measuring 1.50 m by 4 or 5 m, were set throughout the property. All of them revealed identical stratigraphy (fig. 1): hard layer of yellow soil with split stones (0.5-0.6 m); fill of loose brown soil with refuse (0.4-0.3 m); organic brownish-black soil (0.1 m); loose brown soil with fragments of ancient roof tiles; bedrock (at some places the dump reaches down to it).

In the SE corner of the dig (grid sq. C4, D 3-4), a L-shaped stone structure (No 1) was uncovered, with partly preserved eastern and southern wall. It was built of split stones without binding materials (figs 2-3).

The materials (mainly fragments of Corinthian pan and cover tiles) suggest a date of the disturbed (burial?) structure in the early Hellenistic period. A few fragments of later (medieval?) roof tiles were also discovered.

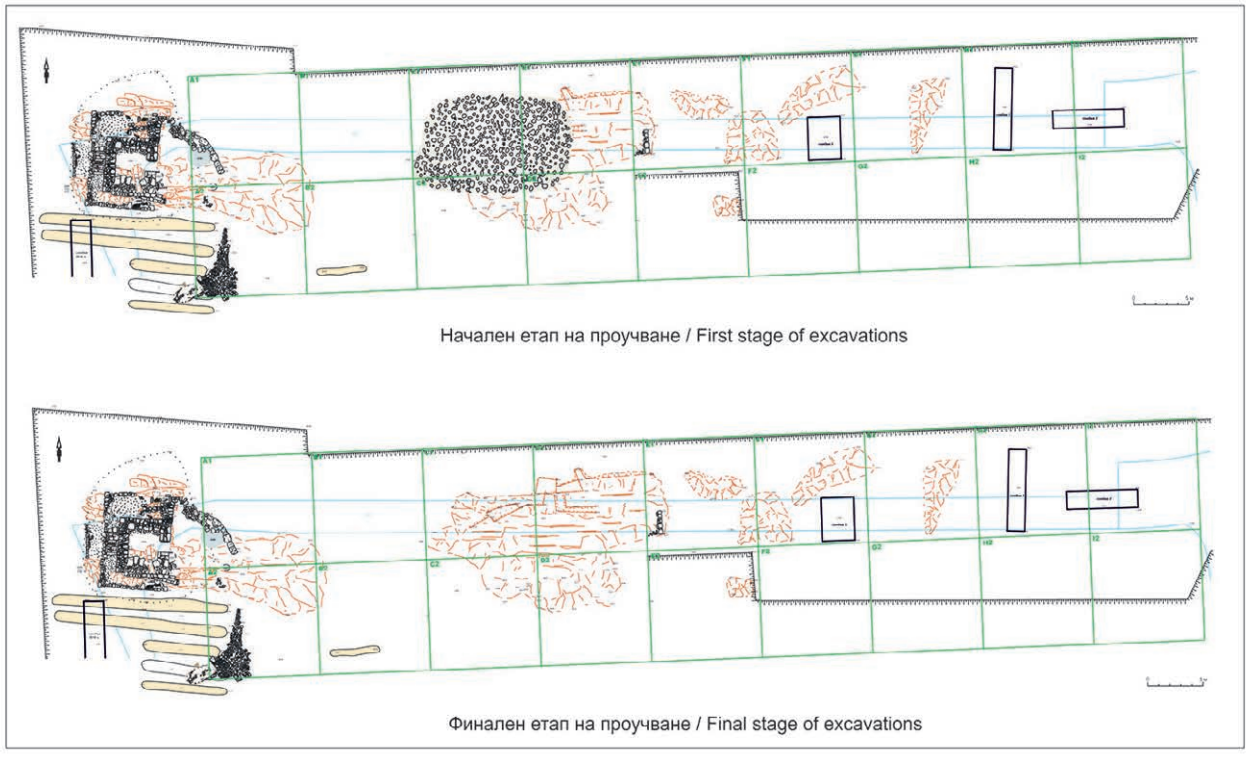
## № 11. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КАМЕННА КАРИЕРА, ИЗТОЧНО ОТ ФАМИЛНАТА ЕЛИНИСТИЧЕСКА ГРОБНИЦА, ГР. СОЗОПОЛ

*Теодора Богданова, Димитър Недев, Милена Крумова*

Във връзка с инвестиционно намерение за изграждане на инфраструктура към магазин „Лидл“ се извърши спасително археологическо проучване на обект „ПИ 67800.5.861“, гр. Созопол, попадащ в територията на охранната зона на НКЦ „Античен некропол на Аполония Понтика, IV–III в. пр. Хр. в м. Буджака“ (Регистрационна карта № 10005780 в АИС АКБ).

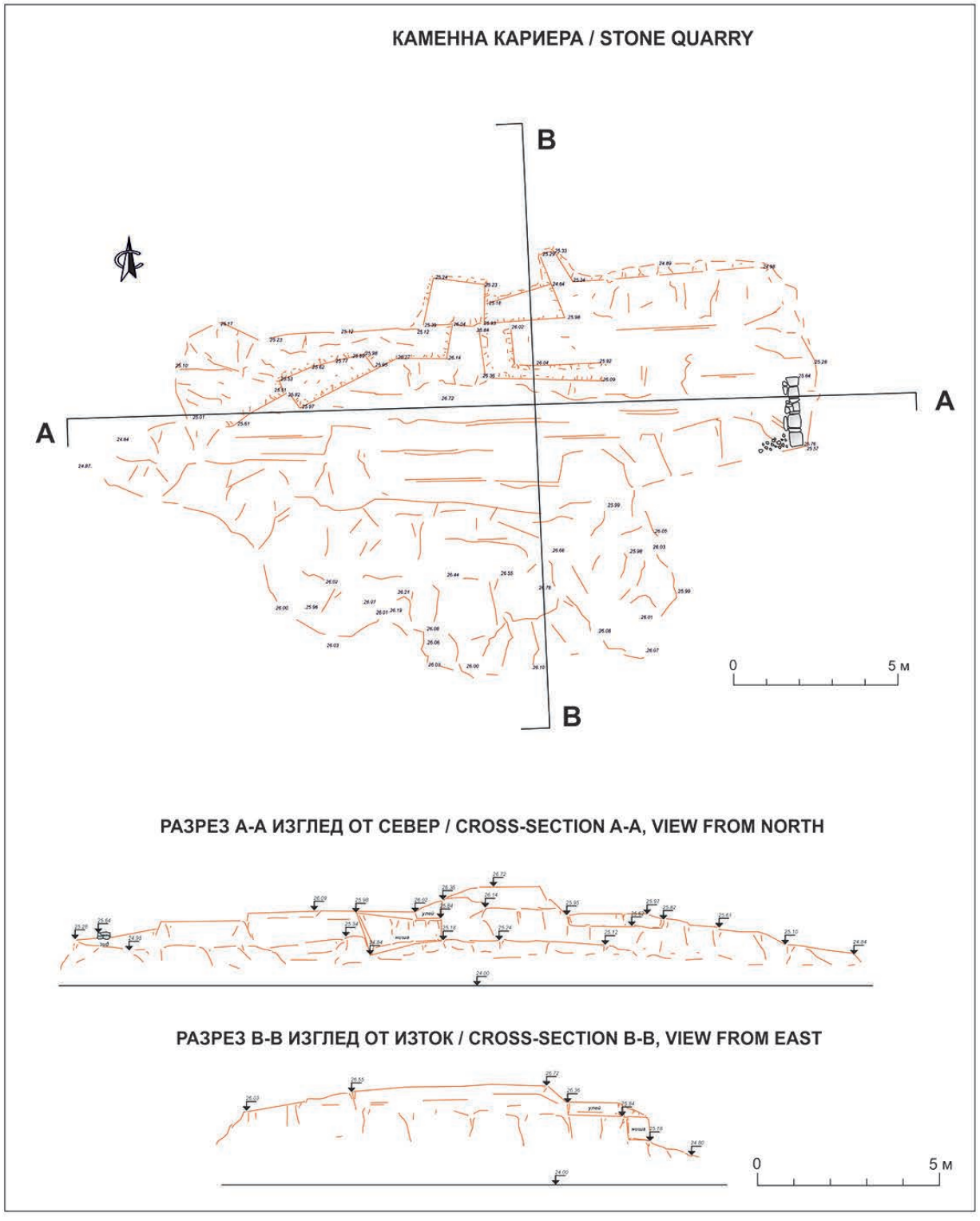
Западната и северозападната част на обекта бяха проучени през 2016 г., когато бе открита фамилна гробница от елинистическата епоха (Богданова и др. 2017а). През северната част на обекта преминаваше високоволтажен кабел, което възпрепятства проучването ѝ през 2016 г. и бе причина последното да бъде проведено през 2017 г., когато трасето на кабела е преместено.

В източната част на пространството, проучвано през текущата година, не бяха регистрирани




*Обр. 1. Общ план на обекта (изготвил Ат. Каменаров).*

*Fig. 1. Plan of the site (author At. Kamenarov).*

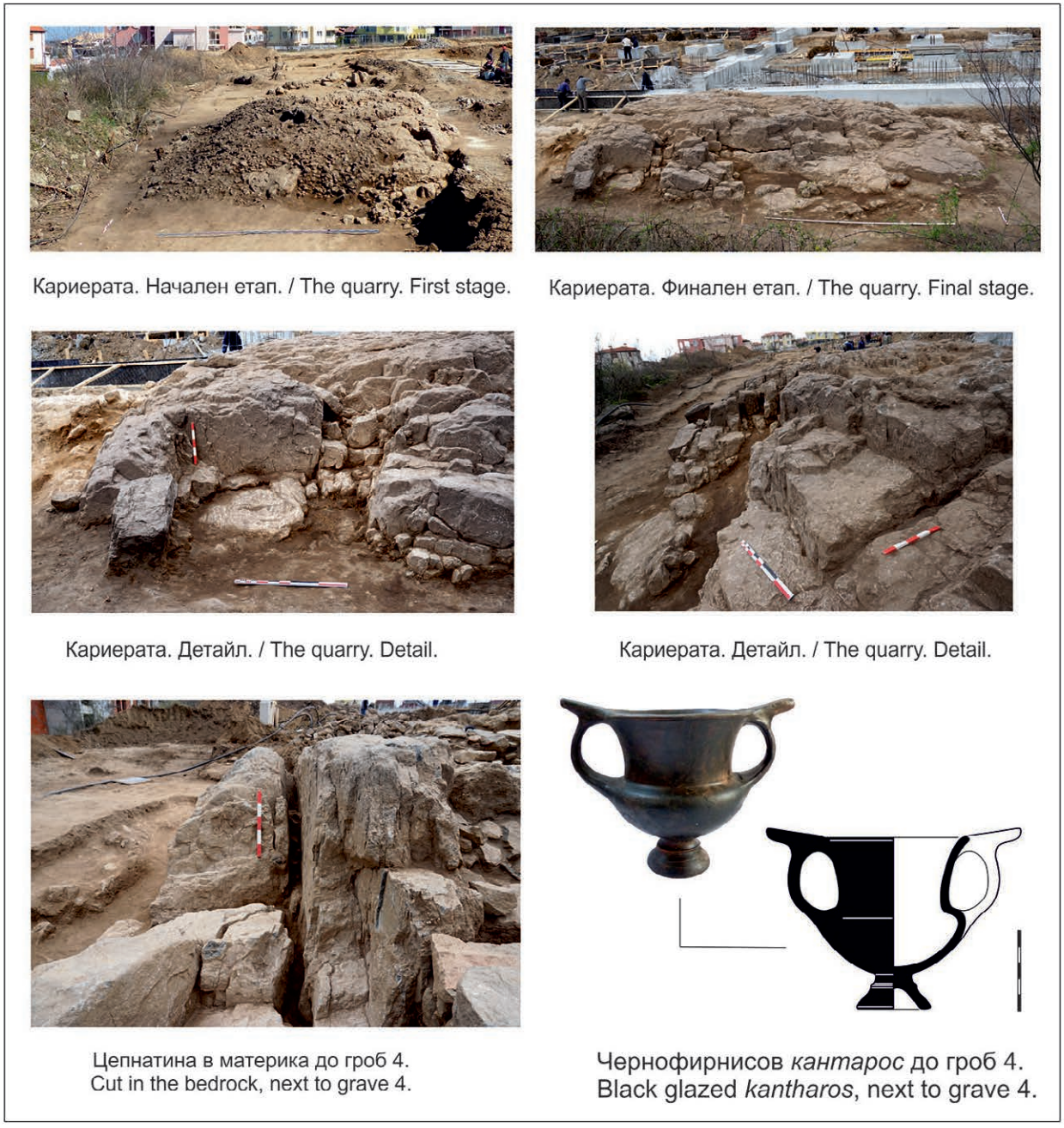



*Обр. 2. Каменна кариера. Разрези (изготвил Ат. Каменаров).*

*Fig. 2. Stone quarry – cross-sections (author At. Kamenarov).*

никакви археологически структури (обр. 1). Керамичният материал бе спорадичен, представен от единични фрагменти от гръцкия период. Заложени бяха три сондажа, в които не бяха открити никакви археологически структури и материали до материковата скала.

В централната част на проучваното пространство бе регистриран голям материков масив (с размери изток–запад 11 м, север–юг 6 м), използван за добиване на строителен материал – каменна кариера (обр. 1, 2). По цялата северна дължина на масива се разкриха множество врязвания с правилни форми, където са били оформяни каменните блокове (обр. 2, 3). Голямата близост на елинистическата гроб-




*Обр. 3. Снимков материал.*

*Fig. 3. Photos of the site.*

ница, на 9 м западно от кариерата (обр. 1), както и липсата на друг източник на каменен материал в непосредствената околност, дават основателна причина да допуснем, че това е източникът на строителния материал за изграждането на гробницата. След като използването на кариерата е преустановено, тя е била затрупана с остатъчния, инертен материал, който образува каменна могила върху нея (обр. 1, 3). Откритият керамичен материал е синхронен на двата основни периода на използване на околното пространство, а именно късната античност, откриван по повърхността на каменното струпване (Богданова и др. 2017б) и елинистическата епоха, края на IV–III в. пр. Хр., с голям превес на втория.

Във връзка с новото трасе на преместения високоволтажен кабел се разшири проучваното пространство северно от гробницата (обр. 1). В материковия масив, в който е изсечен гроб 4 на елинистическата гробница, се разчисти естествена цепнатина (обр. 3), в която бе открит чернофирнисов кантарос, който може да бъде свързан с пост-погребалните практики към гроб 4 или с изграждането на самата гробницата. Откритият спорадичен керамичен материал в пространството северно от гробницата потвърждава датировката ѝ към ранната елинистическата епоха.

**Литература**

**Богданова и др. 2017а:** Т. Богданова, М. Попова, Д. Недев, М. Крумова. Фамилна гробница от елинистическата епоха и погребения от римския период в охранителната зона на некропола на Аполония Понтика, гр. Созопол. – В: АОР през 2016 г. София 2017, 257–260.

**Богданова и др. 2017б:** Т. Богданова, М. Попова, Д. Недев, М. Крумова. Късноантична сграда и следи от селскостопанска дейност от гръцкия период в обект „Супермаркет, паркинг, трафопост и съпътстваща инфрастуктура, УПИ XIII–5194, 5195, 5259, 5260, 5261, УПИ I–5.859 и ПИ 67800.5.160“, гр. Созопол. – В: АОР през 2016 г. София 2017, 245–248.

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A STONE QUARRY EAST FROM THE HELLENISTIC FAMILY TOMB, SOZOPOL**

*Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Milena Krumova*

In 2017 the east part of a plot was excavated (fig. 1), where in 2016, in the west part of the same plot a family tomb from Hellenistic age was discovered (Богданова и др. 2017а).

In the central part of the plot, a large area of the bedrock was discovered, which was used for extraction of building material – a stone quarry (fig. 1–3). Along the whole north length of the bedrock, a number of cuts with rectangular shapes were revealed, from which the stone blocks were formed (fig. 2, 3). The close proximity to the Hellenistic tomb (9 m west of the quarry, fig. 1) and the absence of another source of stone material in the immediate vicinity, give us a good reason to assume that this was the source of the stone material used in the construction of the tomb. Following the end of the exploitation of the quarry it was buried with the crushed residual stone material that formed a stone mound on it (fig. 1, 3).

# № 12. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КАМЕННИ МОГИЛИ, ОБЕКТ „МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ 1 В М. КАВАЦИТЕ – МАПИ“, ГР. СОЗОПОЛ

*Теодора Богданова, Димитър Недев, Александър Баралис, Милена Крумова*

Във връзка с констативен протокол на експертна комисия от Министерството на културата, в следствие на информация за иманярски интервенции, се извърши спасително археологическо проучване на обект „Могилен некропол 1 в м. Каваците – Мапи“, гр. Созопол (Регистрационна карта № 10005779 в АИС АКБ).

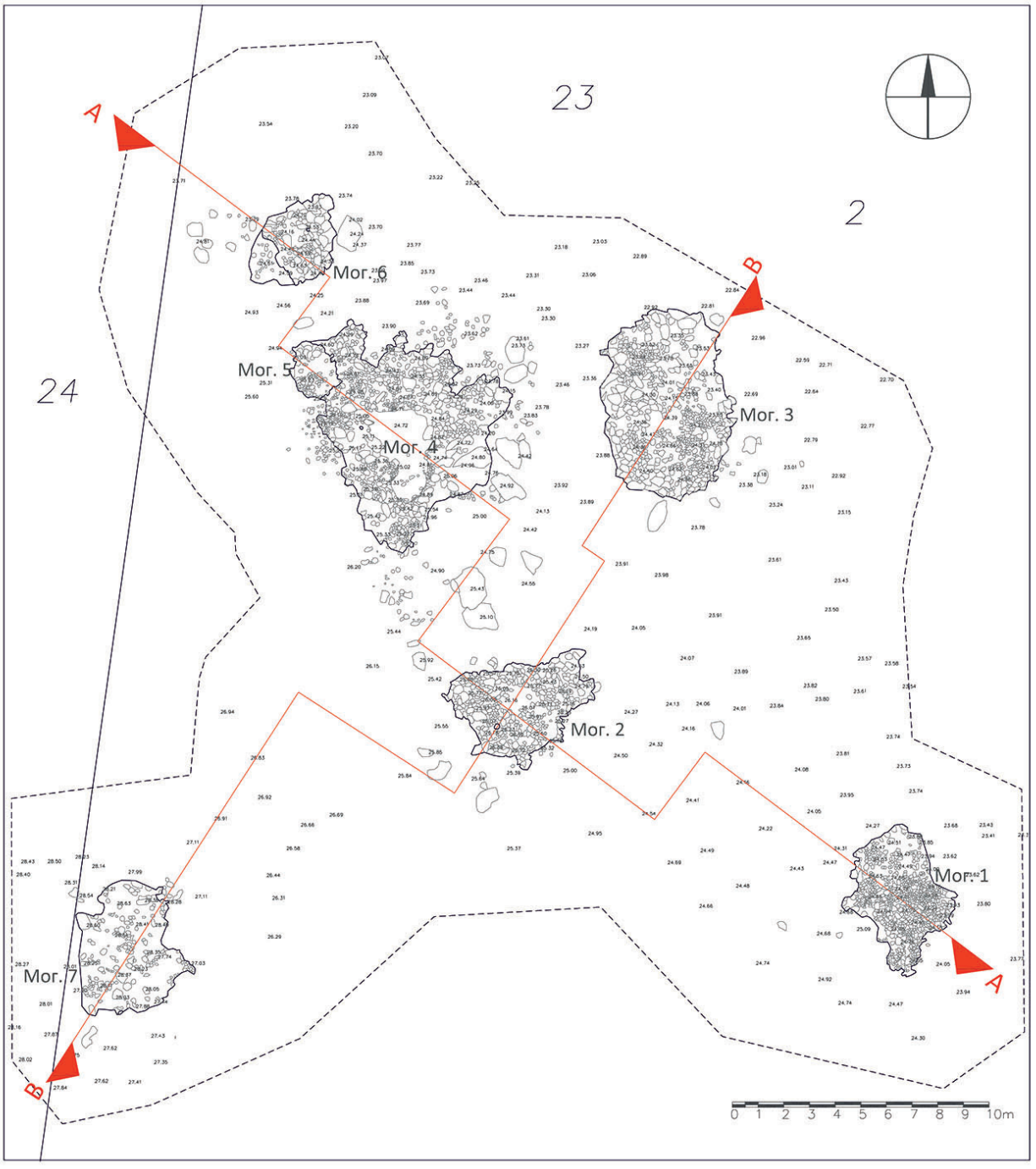
Обектът се намира в гориста местност на 900 м западно от плаж „Кавaци“. На площ от 900 кв. м бяха локализирани и проучени седем каменни могили (обр. 1–2), като при две от тях (могили 4 и 7) бяха регистрирани иманярски интервенции.

Възприетият метод на проучване бе „прерязване“ на всяка една от могилите по една от осите ѝ и отнемане на каменния насип първо от едната половина, след това и от другата (обр. 3, могила 7).

Могила 1 е оформена от натрупани малки и средни по размер, необработени камъни, като в основата ѝ са наредени по-големи каменни блокове, които придържат каменния насип. Тя е с размери: изток–запад 4,40 м, север–юг 7,30 м и запазена височина 1,37 м. След демонтирането на каменния насипи достигането до стерилна глина не бяха регистрирани никакви археологически структури. В обема на могилата се откриха единични фрагменти от плоски керемиди от IV–III в. пр. Хр, дъно и стени от съд с украса от бели концентрични пояси от XIX в.

По идентичен начин са натрупани могили 4–7, като те се различават единствено по своите размери (обр. 3).

Могилата 4 е с размери: изток–запад 4,50 м, север–юг 4,10 м и запазена височина 0,54 м. След демонтирането на каменния насип до достигане на стерилен пласт не бяха регистрирани никакви



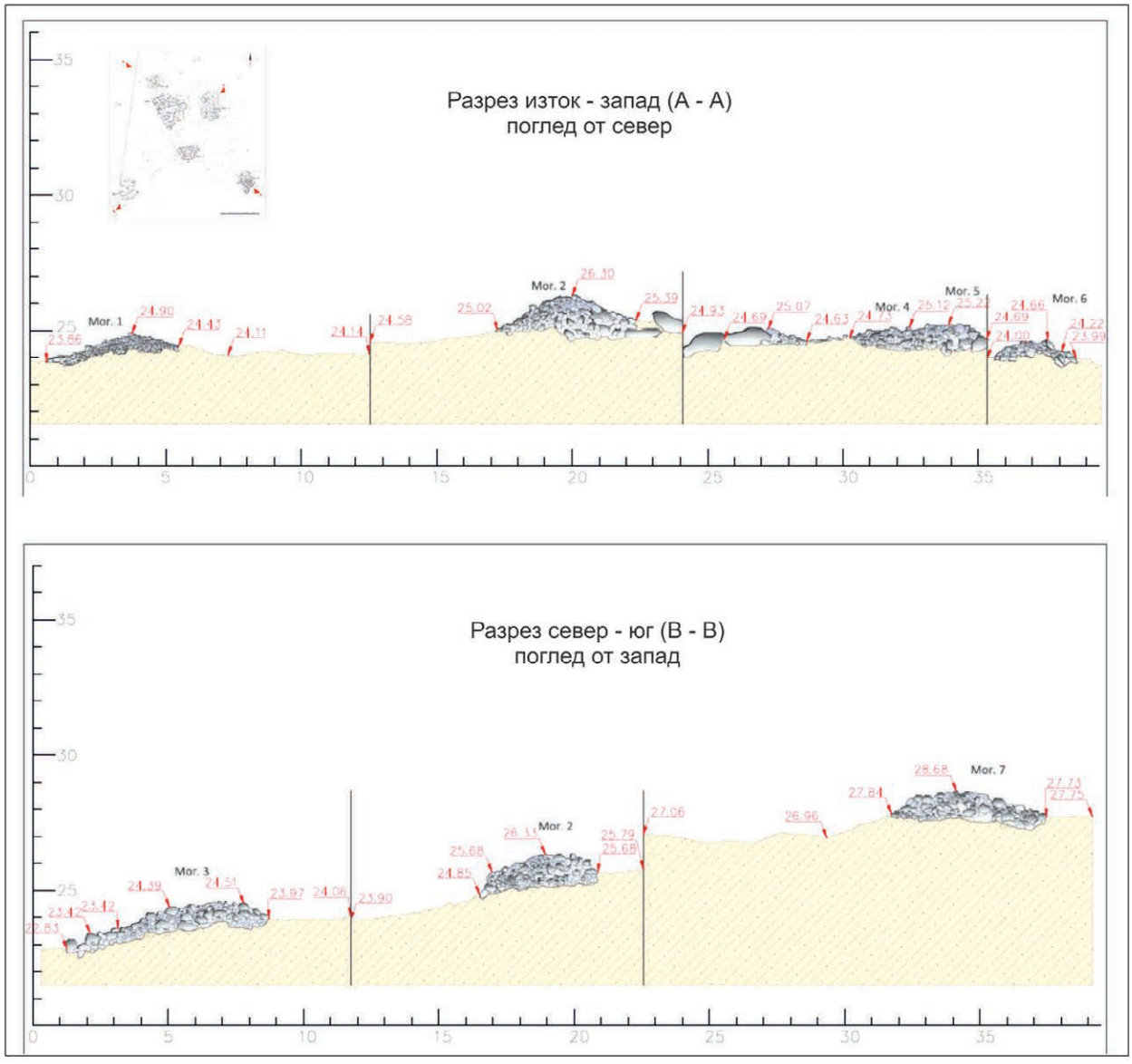

*Обр. 1. Общ план (изготвен от „ГеоКад“ ЕООД).*

*Fig. 1. Plan of the site (GeoKad Ltd.).*

археологически структури. В обема на могилата се откриха единични фрагменти от плоски керемиди от IV–III в. пр. Хр.

Могила 5 е с размери: изток-запад 3,28 м, север-юг 2,62 м и запазена височина 0,57 м. Тя е натрупана върху материковата скала. След демонтирането на каменния насип не бяха регистрирани никакви археологически структури. В обема на могилата не се откриха никакви археологически материали.

Могила 6 е с размери: изток-запад 3,06 м, север-юг 3,10 м и запазена височина 0,74 м. След демонтирането на каменния насип и достигане до стерилна глина, не бяха регистрирани никакви археологически структури. В обема на могилата не се откриха никакви археологически материали.




*Обр. 2. Разрези на обекта (изработени „ГеоКад“ ЕООД).*

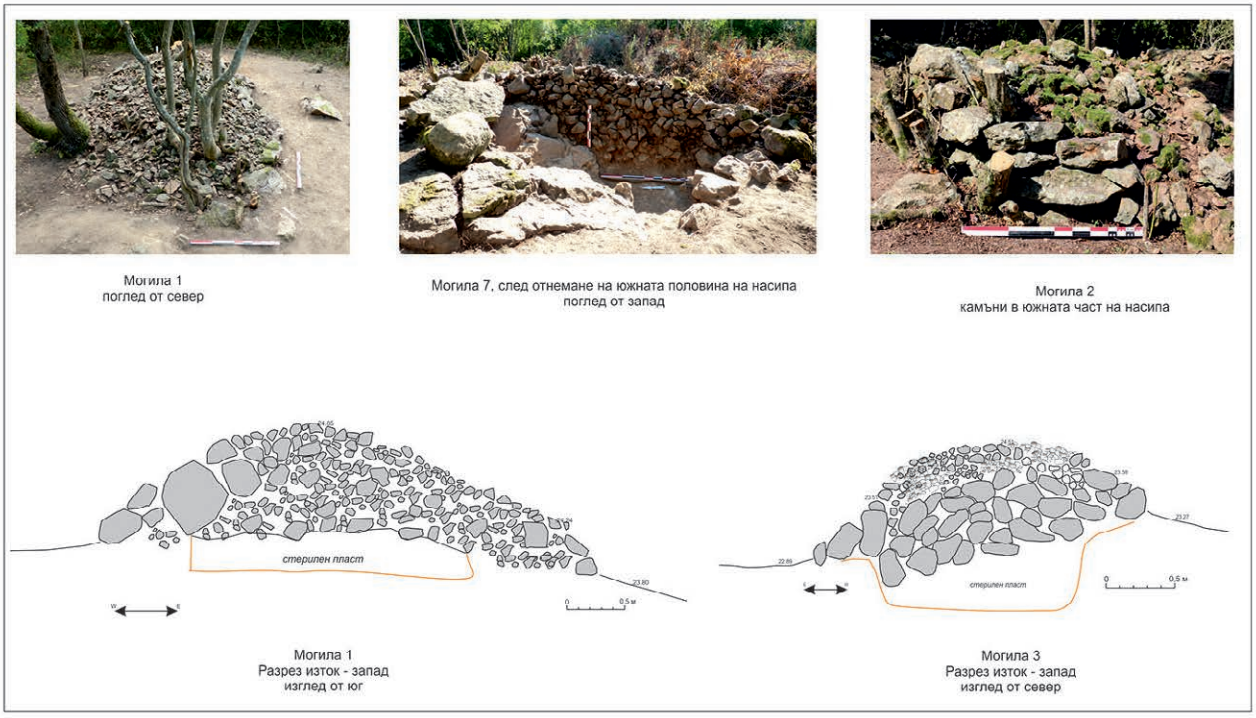
*Fig. 2. Cross-section of the site (GeoKad Ltd.).*

Могила 7, подобно на могила 5, е натрупана върху материковата скала. Тя е с размери: изток-запад 5,40 м, север-юг 4,70 м и запазена височина 1,32 м. След демонтирането на каменния насип и достигането до материковата скала не бяха регистрирани никакви археологически структури (обр. 3). В горните нива на каменния насип се откриха един фрагмент от късноантична амфора, фрагменти от съвременно стъкло, единият от които част от капаче от захарница от XX в. В обема на могилата се откриха единични фрагменти от плоски керемиди от IV–III в. пр. Хр.

В сравнение с разгледаните до тук могили, при могили 2 и 3 се наблюдават разлики в начина на натрупване.

Могила 3 е най-голямата от проучените седем структури, с размери: изток-запад 5,08 м, север-юг 7,35 м и запазена височина 2,01 м. Тя е оформена от натрупани, различни по размер необработени камъни. Основата ѝ е от наредени по-големи каменни блокове, някои от които обработени, като от юг те оформят почти права линия. След демонтирането на по-малките по размер камъни, разположени по повърхността на могилата, се установи, че под тях са натрупани много големи каменини късове, оформящи ядро на могилата (обр. 3). След демонтирането на каменния насип и достигане до стерилно ниво не бяха регистрирани никакви археологически структури. В обема на могилата се откриха единични фрагменти от плоски керемиди от IV–III в. пр. Хр.

Повърхността на могилата 2 е оформена от натрупани различни по размер плоски, наподобява-




*Обр. 3. Могилите. Етапи на проучване.*

*Fig. 3. The tumuli.*

щи плочи, необработени камъни, които да предпазват от свличане каменния насип от малки камъни. След тяхното демонтиране се установи, че, подобно на могила 2, под тях е оформено ядро на могилата от големи каменни късове. Основата ѝ е изградена от добре подредени по-големи каменни блокове, някои от които обработени. От изток, запад и север те оформят почти права линия (обр. 3). Могилата е с размери: изток-запад 5,62 м, север-юг 4,45 м и запазена височина 2,19 м. След демонтирането на каменния насип и достигането до материковата скала не бяха регистрирани никакви археологически структури. В обема на могилата не се откриха никакви археологически материали.

В пространство между могилите бяха заложени контролни сондажи, в които не бяха регистрирани никакви археологически структури и не бяха открити никакви археологически материали. Стерилната глина бе достигната на дълбочина 0,30–0,40 м от повърхността.

Липсата на структури под могилните насип, както и в пространството между отделните структури, прави техния анализ и интерпретация проблематични.

## RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF STONE TUMULI, SITE "TUMULUS NECROPOLIS 1 AT "KAVACITE-MAPI" LOCALITY", SOZOPOL

*Teodora Bogdanova, Dimitar Nedev, Alexandre Baralis, Milena Krumova*

The site is located in a wooded area 900 m west of Kavatsi beach, near Sozopol. Seven stone tumuli were excavated in an area of 900 m$^2$ (figs 1-3). They have low stone mounds of of stones of different sizes. In two of them (tumuli 4 and 7) treasure hunting interventions were registered.

The tumuli were formed by accumulated small and medium-sized, rough stones, with larger stone blocks arranged at the base, to hold the stone embankment. After removing the stones, and reaching the bedrock or sterile layer, no archaeological structures were registered. In the mounds of the tumuli fragments of flat tiles from 4$^{th}$–3$^{rd}$ c. BC were discovered.

# АРХЕОЛОГИЯ НА РИМСКАТА ЕПОХА И КЪСНАТА АНТИЧНОСТ (I–VII В.)

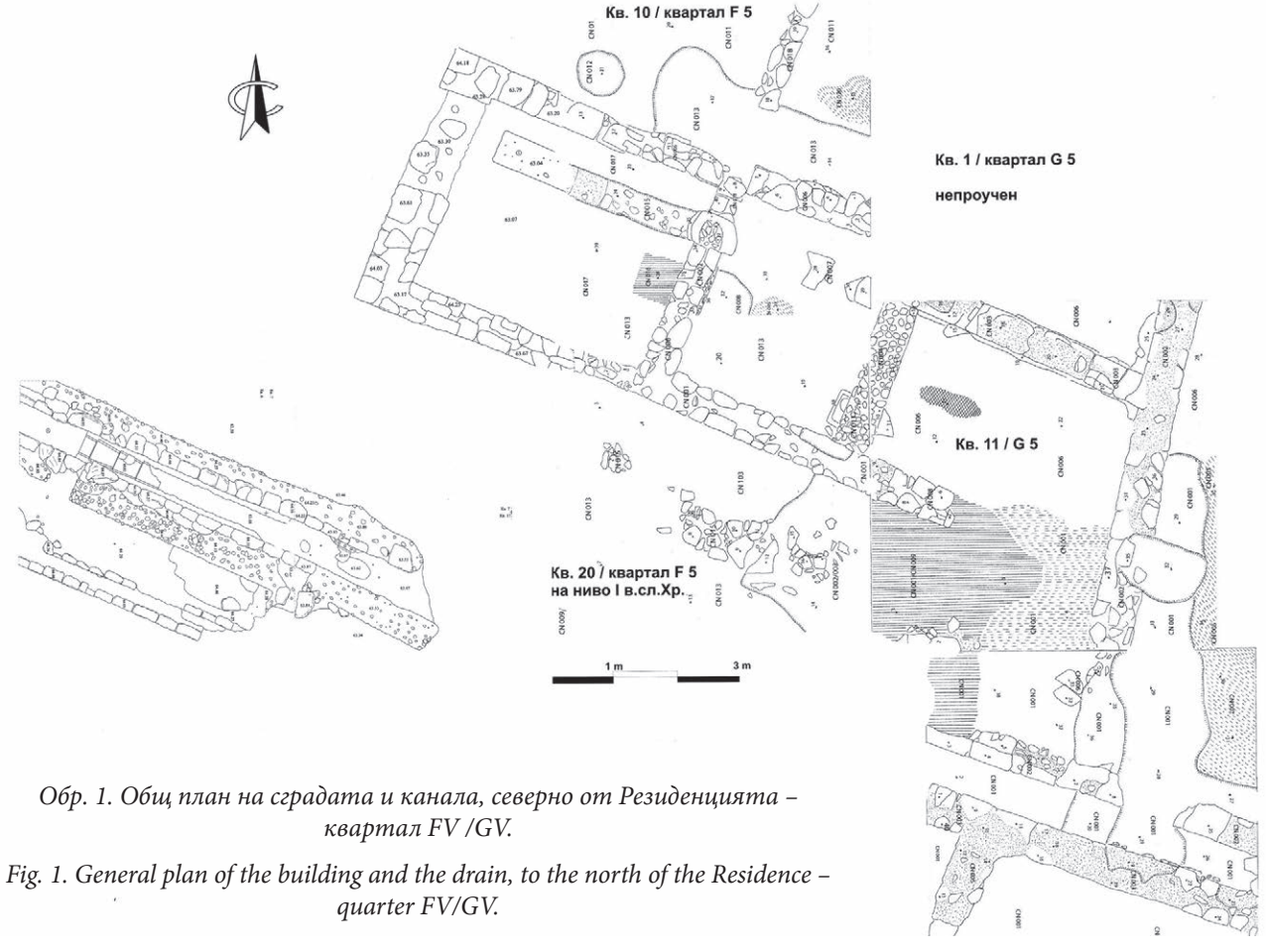
# ДОЛНОДУНАВСКИ ЛИМЕС

## № 13. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАЦИАРИЯ

*Здравко Димитров, Иво Топалилов, Илко Цветков*

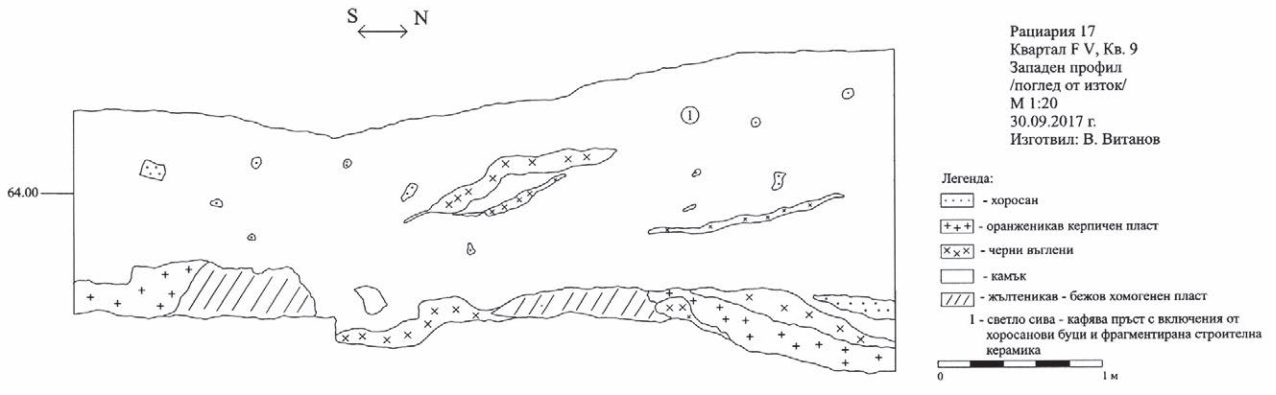
През месец септември 2017 г. за пета поредна година се проведоха редовни археологически разкопки на римския военен център, колония и провинциална столица Рациария. Проучванията, които бяха възстановени през 2013 г. по инициатива на Министерство на културата и са подкрепени от община Димово, отново бяха осъществени чрез държавната субсидия за археологически разкопки в България и благодарение на сътрудничеството на НАИМ – БАН и РИМ – Видин.

На базата на издадено Разрешение за археологическо проучване № 71/09.06.2017 г. екип в състав: доц. д-р Здравко Димитров (НАИМ – БАН), ръководител, доц. д-р Иво Топалилов (ШУ „Константин Преславски"), Илко Цветков (РИМ – Видин), заместник-ръководители и проф. д-р Венцислав Динчев (НАИМ – БАН), консултант, проведе проучването на терените на археологическия обект „Улпия Рациария", м. Калето, с. Арчар, община Димово, област Видинска.




*Обр. 1. Общ план на сградата и канала, северно от Резиденцията – квартал FV /GV.*

*Fig. 1. General plan of the building and the drain, to the north of the Residence – quarter FV/GV.*




*Обр. 2. Стратиграфски профил на квадрат № 9 / квартал FV – останки от I в. под иманярските разрушения.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-section of grid square 9/quarter FV – remains dated to the 1st c. AD below the destructions caused by looters.*

Разкопките се проведоха от 11 до 30 септември 2017 г. В тях участваха археологическият екип (6 души), реставратор от РИМ – Видин и студенти по археология (СУ „Св. Климент Охридски“). В работата бяха включени 15 работници от с. Арчар.

За първа година теренната работа се разви в три различни сектора на обекта. Археологическото проучване в сектор „Център – резиденция“ бе съсредоточено в квартал FV, квадрати № 7, 8, 17 и 18. Проучваната площ бе точно 100 кв. м. Тя бе пряко продължение в западна посока на работните сектори от 2015–2016 г. Върху цялата площ от споменатите четири квадрата се регистрират унищожения на пластовете от иманярски намеси чрез механизация. Въпреки това, в дълбочина ние разкрихме поредните зидове от късноантичната сграда, която бе открита и проучвана през 2015–2016 г. в зоната, непосредствено на север от Резиденцията (обр. 1). Ето и резултатите от проучването на тази сграда в квадратите на запад:



*Обр. 3. Каналът за отходни води под декуманса между Резиденцията и сградата от късната античност.*

*Fig. 3. The drain beneath the decumanus street, between the Residence and the building from Late Antiquity.*

1. Открити бяха още два зида на сграда, които „затварят“ очертанията на комплекса от запад;

2. Датирането на тези конструкции е в периода IV–V в. Тази констатация се налага от два безспорни факта: на първо място – конструкциите, разкрити през 2017 г., са пряко продължение на стените и подовите нива от сградата, които са разкрити през 2015–2016 г.; второ – стратиграфията и материалите, открити през 2017 г., отговарят на тази епоха (монети, керамика и метални находки);

3. Под пода на най-западното помещение на сградата, подобно на резултатите от 2015–2016 г., се откриха горели нива (напълно овъглени дървени останки и отхуленото ходово ниво, вероятно от трамбована глинеста пръст), които датират от 30-те и 40-те години на I в. (обр. 2). Сред находките тук се открояват две монети на император Тиберий;

4. Непосредствено на запад от сградата бе проучена и една негативна структура в здравия льос, която бе напълно заета от горели дървени конструкции.

Освен тези резултати от проучването на западната част на сградата, в сектор „Център – резиденция“ продължи и проучването на канала под декуманса, северно от резиденцията. В западна

посока се установи доста добра запазеност на конструкцията на канала във височина. Той е бил изграден от едри каменни блокове, споени с хоросан. Подът на канала е покрит с хоросанова подложка, върху която са били положени цели керемиди (обр. 3). Три от тях са запазени *in situ*.

Вторият сектор, в който се работи през 2017 г., бе „Западна порта“ на Рациария. Тя е била проучвана от колеги от РИМ – Видин през 70-те и 80-те години на XX в. (Атанасова 1995, 59-85). Целта на това първо навлизане на екипа в тази зона по време на новите разкопки на Рациария бе да се установи степента на запазеност на структурите в тази зона след 25-годишната иманярска дейност. Структурите на стените на Рациария са в добро състояние. Те са били зарити от багерите на иманярите, но не са разрушени. Културните пластове под тези насипи би следвало да са съхранени, което предполага добри възможности за бъдещи проучвания тук през следващите години.

Третият сектор, в който работихме през 2017 г., бе „Декуманус максимус“ в близост до Турската махала на село Арчар. Тук бе проведено разчистване на иманярските насипи от трасето на декумануса и двата бордюра, които са добре видими. Целта на работата във втория и третия сектор е включването на тези зони в проект на община Димово за археологически разкопки, реставрация, консервация и експониране на големи площи от Рациария през следващите години.

**Литература**

**Атанасова 1995:** Й. Атанасова. Археологически проучвания на западната крепостна стена на Рациария (1976-1985). – Известия на музеите в Северозападна България, 23, 1995, 59–85.

**REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN *RATIARIA***

*Zdravko Dimitrov, Ivo Topalilov, Ilko Tsvetkov*

In 2017, for the first time since the renewal of the fieldwork in *Ratiaria*, three different sectors of the site were excavated within a single campaign. The working sector “Centre – Residence” was concentrated in the quarter F V (sec. 7, 8, 17, 18), in the so-called building from late antiquity (fig. 1). The entire western part of this architectural complex was unearthed. The dating of these constructions is in the period of the 1st and the 4th–5th c. AD. This chronology is made possible by two undisputable facts – from the connection with the walls of the adjoining premises, already dated convincingly with finds and coins in 2015-16 and by the stratigraphy (fig. 2). In 2017, the drain under the *decumanus* street was explored, north of the Residence (fig. 3). Beneath a building of Late Antiquity we found a few burnt levels dated back to the 30s and 40s of the 1st c. AD.

The second sector of Ratiaria was the West Gate of the city which has not been excavated since the 70s and 80s of the 20th c. (Атанасова 1995, 59-85). The third excavation sector was *decumanus maximus*.

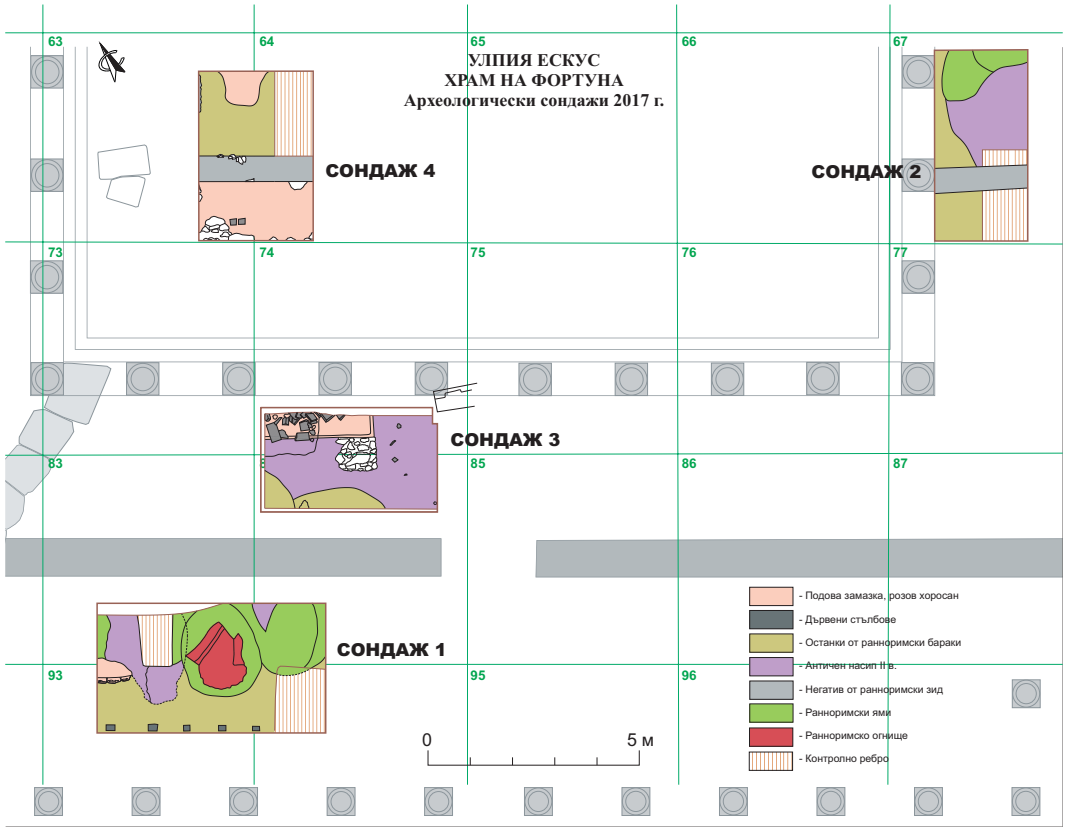
## № 14. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В УЛПИЯ ЕСКУС

*Гергана Кабакчиева*

Проучванията са проведени в периода юли–септември в два сектора – „Храм на Фортуна“ и „Сграда Ахейци“, под ръководството на Гергана Кабакчиева от НАИМ – БАН.

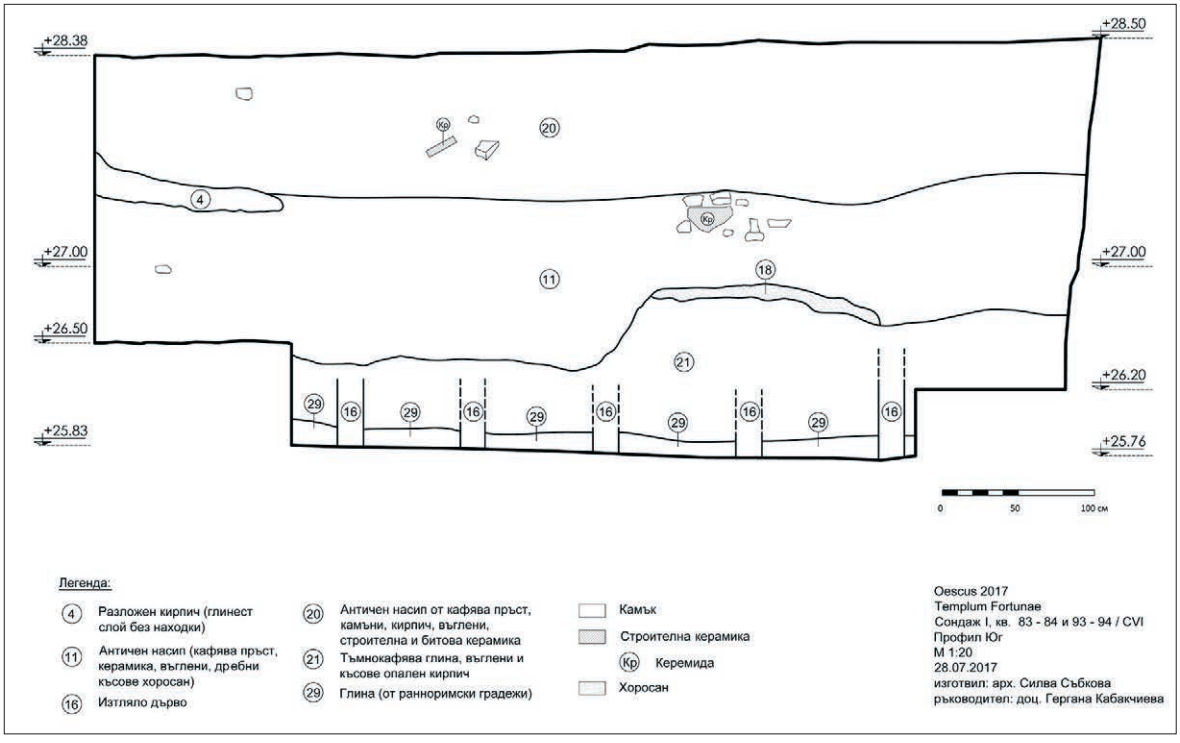
Сектор „Храм на Фортуна“. В разкопките участваха Деян Драгоев (РИМ – Русе), Тинка Кръстева (РИМ – Плевен), Росен Стефанов, арх. д-р Силва Събкова и инж. Атанас Каменаров.

Цел на проучванията е установяване върху какви останки е изграден храмът на Фортуна, както и какви са следите от ранноримския легионен лагер в тази част на Ескус. От строителния надпис на храма е известно, че той е издигнат в периода 190–192 г. Направени са четири сондажа под античното ходово ниво в двора на храма (обр. 1). В сондаж I са открити останки от северна половина на дървено-землена барака от легионния лагер на V Македонски легион от първата половина на I в. Бараката е ориентирана изток–запад (обр. 2). В сондажа са разкрити следи от пет дървени стълба,



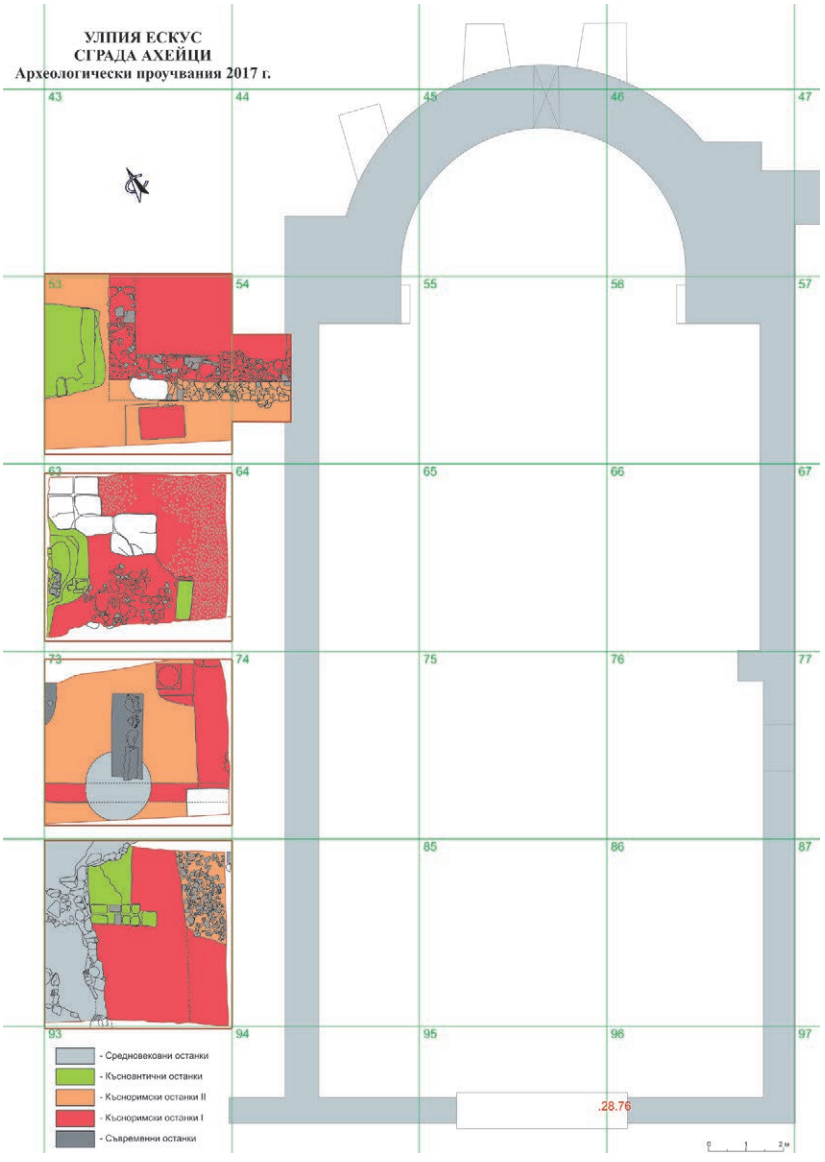

*Обр. 1. Улпия Ескус - план на проучванията в сектор „Храм на Фортуна“.*

*Fig. 1. Ulpia Oescus – plan of the excavated area in the Temple of Fortuna sector.*




*Обр. 2. Сондаж I, южен профил с останки от дървените стълбове на барака от легионния лагер на V Македонски легион в Ескус, първа половина на I в.*

*Fig. 2. Trench 1 – Southern cross-section with remains of wooden posts of a barrack from the legionary fort of Legio V Macedonica, first half of the 1st c. AD.*




*Обр. 3. Улпия Ескус - план на проучванията в сектор „Сградата Ахейци".*

*Fig. 3. Ulpia Oescus – plan of the excavated area in the "The Achaeans" Building sector.*

носели покривната конструкция. Тяхното сечение е 0,30 х 0,20–0,25 м. От бараката са разкрити 4,0 м дължина, а широчината на разкритата част е 2,0 м. В северния край е разположено огнище. Проучени са две боклучни ями извън бараката, синхронни с обитаването в тази част на легионния лагер. Намирането на останки от войнишка барака на това място е показателно за различния план и размери на принципията на ранноримския легионен лагер от тези на форума на колонията Улпия Ескус.

В сондажи II, III и IV са разчистени ями и насипи от времето на легионния лагер от I в. В тях са открити фрагменти от вносни глинени и стъклени съдове – тера сигилата от Арецо, Северна Италия и Южна Галия; цветно стъкло и глинени лампи от Италия. Най-ранната монета, намерена при разкопките, е ас на Октавиан Август от 7 г. пр. Хр. Тя е част от колективна находка от периода 7 г. пр. Хр.–37 г. Някои от ранните монети са с контрамарки, датирани в средата на I в.

Във всички сондажи се попадна на запълване от извадени зидове (негативи) на сграда от II в., която най-вероятно е била издигната върху цялата площ на по-късния храмов комплекс. Останките от нея са силно опалени. Подови хоросанови нива на помещения от сградата са открити в сондажи I, III и IV. Стените на помещенията са били украсени с цветни мазилки, гипсови цокли и корнизи. Градежът на сградата е бил от камък само в долната част и основите. Нагоре тя е била построена с кирпич. В сондаж III са открити и тухли, които са боядисани с помпеанско-червена боя. За първи път в Ескус е установено строителство от кирпич на сгради, които са били построени през II в. Проучванията във всички сондажи показват, че сградата е унищожена от много силен пожар, малко преди изграждането на храма на Фортуна. В отделни части на сондажи I, II и III са регистрирани следи от по-късни обитавания или нарушаване на културните пластове. Резултатите от най-новите проучвания дават възможност да бъде направен извод за разрушаването на храма на Фортуна още през III в., най-вероятно по времето на Първата готска война.

Сектор „Сграда Ахейци". През август–септември са проведени проучвания в този сектор. В тях участваха Деян Драгоев (РИМ – Русе), д-р Николай Русев, Владислав Живков (докторант в НАИМ), Тинка Кръстева (РИМ – Плевен), арх. д-р Силва Събкова и инж. Атанас Каменаров.

Обект на проучванията е теренът, разположен западно от голямата зала на „сградата Ахейци" (обр. 3). Целта е да се установи как се развива архитектурният комплекс в западна посока. Културните напластявания и останки са от няколко периода: късноримски, късноантичен и средновековен.

От късноримския период са разкрити останки от портик – бази за колони, плочи от стилобат, каменна настилка (кв. 53, 63,73 и 83/ CXX). Останките показват, че сградата се развива в западна посока. От портика са намерени падналите опожарени покриви от двата строителни периода на архитектурния комплекс: първият от последната третина на III в. до 20-те години на IV в. и вторият – от около 325 г. до 376 г. (Кабакчиева 2017, 427–431). Освен стилобата на колонадата са разкрити руинирани зидове, два от които са конструктивно свързани със западната стена на голямата зала. Те са изградени в техника *opus mixtum*. Ориентацията им е изток-запад. В северния край на проучвания участък е открит фурний на хипокауст, който е затоплял екседрата на голямата зала от запад. Съоръжението е било изградено на по-ниско от ходовото антично ниво. Каналът на фурния е сводест, а ограждащите го зидове са били в конструктивна връзка със западната стена на залата. Сред останките от по-късния паднал покрив са намерени керемиди с печат „CTQ“ на частна официна. Между керемидите е открита и тухла с частично запазен надпис на гръцки език. Монетите, намерени в сектора, са предимно от IV в., като най-голям е броят на тези, отсечени от Констанций II (324–361 г.).

Голям е броят на откритите фрагменти от мраморни подови и стенни облицовки, стенни капители, струпвания от разрушени стенописи. Тези находки са доказателство за богатата декорация на сградата. Открити са фрагменти от мраморни оброчни плочки на Юпитер и Юнона, както и на Либер Патер.

Голямата сграда с мозайката „Ахейци“ е разрушена по времето на Втората готска война (376–378 г.). През V в. върху нейните руини са построени жилища. В целия участък са намерени частично запазени подови нива от глина, както и битова пещ. Най-късната монета, открита в сектора, е отсечена по времето на император Хонорий (408–423 г.).

През средновековието върху останките от древния Ескус в тази част възниква селище от периода XII-XIII в. Разкрити са части от жилища, както и няколко боклучни ями. Проучваното селище е разрушено в средата на XIII в.

## Литература

**Кабакчиева 2017:** Г. Кабакчиева. Преториум и резиденция – големият архитектурен ансамбъл с мозайката „Ахейци“ в Улпия Ескус. Проучване след разкопките през 2013–2014 г. – In: Stephanos archaeologicos ad 80 annos professoris Ludmili Getov. Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. VI. Sofia 2017, 423–434.

## ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN *ULPIA OESCUS*

*Gergana Kabakchieva*

In 2017, fieldworks were carried out in two areas of the site – at the Temple of Fortuna and the so-called "The Achaeans" Building. In the first area four trenches were excavated (fig. 1). There, remains of a timber-and-earth built barrack were found (postholes, a fireplace, pits), belonging to the legionary fort of *Legio V Macedonica* from the first half of the 1st c. AD (fig. 2). Traces of a demolished 2nd c. AD building constructed with mudbricks were also unearthed, and this is the first case of mudbrick construction from the 2nd c. attested in *Oescus*.

At "The Achaeans" Building the space to the west of the big hall was investigated. The excavated remains of a portico indicate that the area of the building was spread further west. A *furnium* of a hypocaust was found. The remains of the burnt roof constructions of the portico dated to the 3rd–4th c. AD yielded stamped roof tiles and a brick with Greek inscription. "The Achaeans" Building was destroyed during the Gothic War (AD 376–378). During the Middle Ages, within the same space a settlement dated to the 12th–13th c. developed, and it was destroyed in the middle of the 13th c.

# № 15. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АНТИЧНИЯ КАСТЕЛ И МИТНИЦА ДИМУМ ПРИ ГР. БЕЛЕНЕ

*Соня Лазарова, Венко Иванов*

Разкопките се проведоха от 15 август до 8 септември 2017 г., финансирани от Министерство на културата и Община Белене.

Продължи проучването на късноримската Принципия на кастела. Работата е съсредоточена в югоизточната част на сградата, североизточно от нея, източно и западно от централния вход (обр. 1).

Югоизточен сектор. От източната и южната стена на сградата, са разчистени нови участъци, съответно с дължини 4,0 и 4,50 м. Вътрешното лице на южната стена е с обмазани фуги и с разкрита височина на суперструкцията от 0,30 до 0,80 м.

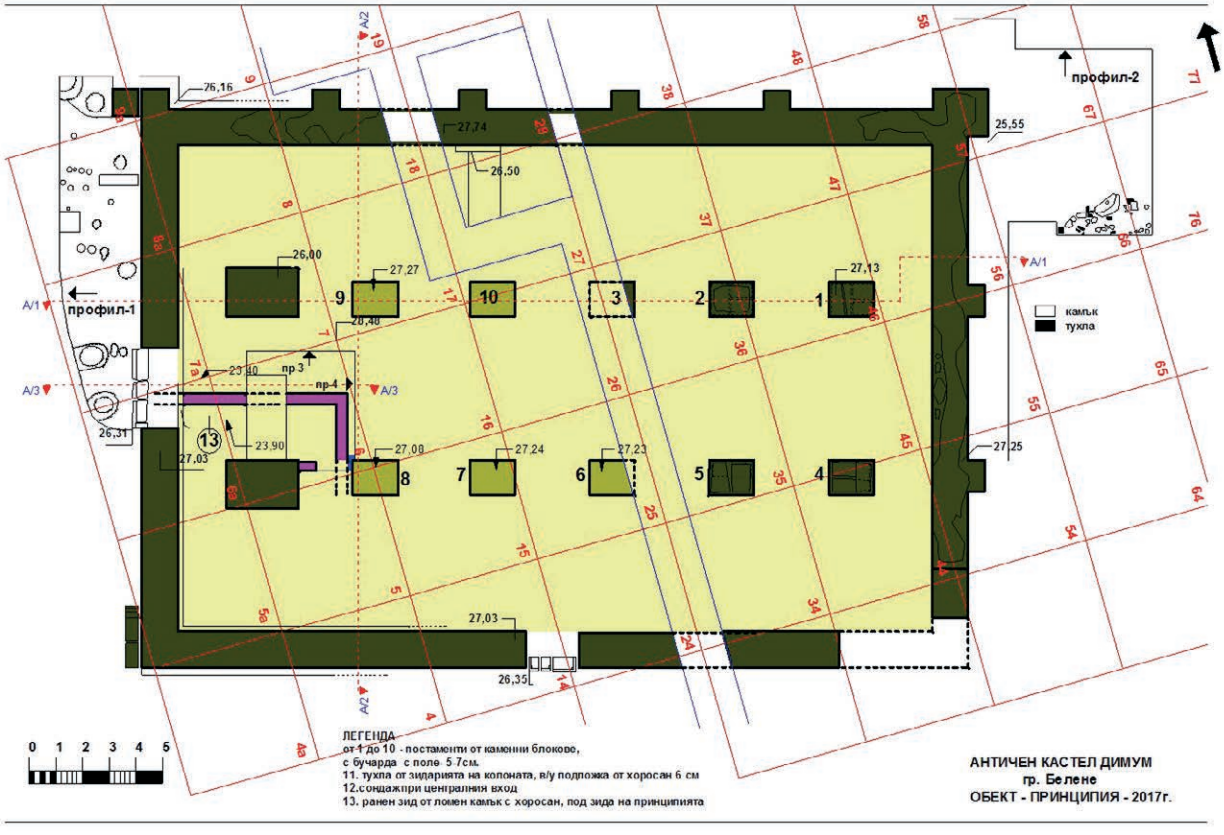
В югоизточния ъгъл се попадна на голяма съвременна яма, пълна със строителни и битови отпадъци, чието изчерпване продължава.

Проучванията в сектора са до нивото на структури, свързани с обитаването през късната античност и средновековието. Останките са лошо запазени и трудно определими. Регистрирано е опожарено средновековно жилище със значително количество битова керамика, отнасяща се към X–XI в.

От периода V–VI в. са намерени дребни предмети на бита – ножчета, част от коланна тока от VI в., бронзов обков във форма на птича глава, битова керамика. От откритите четири монети е разчетена една - на Константин II (337–340 г.).

Североизточен сектор. Цел на проучването е разкриване на запазени структури вън от сградата и установяване на планировката на кастела в източна посока. Секторът е частично проучван през 2014 г. Източно от ъгъла на Принципията се заложи сондаж II. Слиза се в дълбочина от кота +26,30 м.

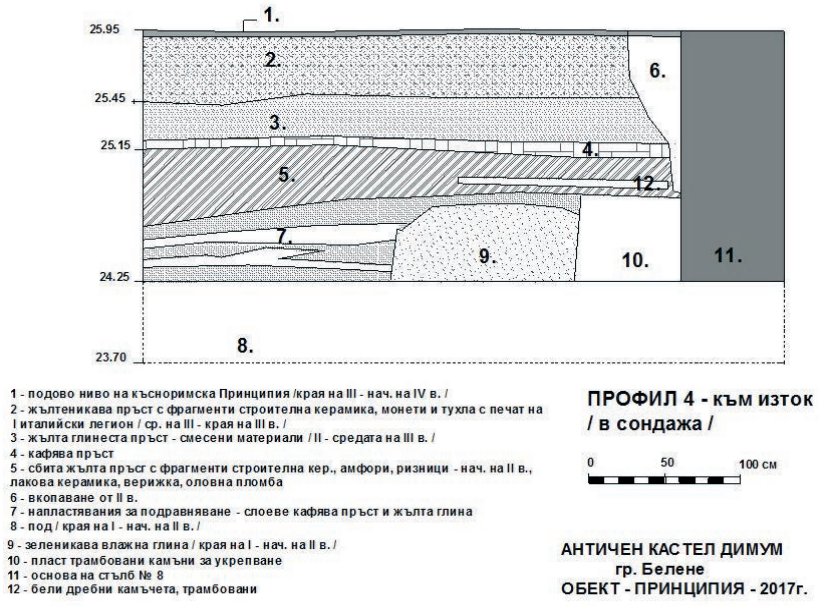
На кота +25,80 м и на разстояние 1,30 м от сградата се разкриват останки от късноантично




*Обр. 1. План на късноримската принципия на кастела Димум.*

*Fig. 1. Plan of the late Roman principia of the military fort of Dimum.*

строителство – каменно струпване и фрагмент от зид с посока север-юг, запазен в два реда с калова спойка. В пространството между него и сградата се разчисти пласт с дебелина 0,40 м от жълта глинеста пръст с голямо количество строителна керамика. Откриват се много животински кости, битова късноантична керамика IV–VI в., желязна ключалка от сандък, силно корозирали железни предмети, олово, бронзова шпатула. Културният пласт не е изчерпан.




*Обр. 2. Сондаж 1 –източен профил.*

*Fig. 2. Trench 1 – eastern cross-section.*

Сектор западно от Принципията. Разчистен е 14 метров участък от улицата (*via principalis*) пред централния вход и северния дял на Принципията, с разкрита ширина до западния профил 3,10 м. Проучването започна от кота +26,60 м – ниво късна античност и преправките от V–VI в. Установи се, че теренът тук е експлоатиран продължително време. Късноримската улица, тангираща сградата от запад, е била с дебела хоросанова замазка и вероятно покрита със средно големи плочести камъни. В периода на късната античност почти цялата каменна настилка е демонтирана и в хоросановото ниво са изкопани дупки за подпори на сгради с лека конструкция. През следващия период на обитаване дупките са запълнени и теренът е заравнен с дебела подова замазка от трамбована жълта глина. Над уличното платно са документирани три глинени замазки, вероятно подови нива.

Пред централния вход на сградата са разчистени две петна (огнища ?) с кръгла форма и диаметър 0,80–1,0 м, с допълнително опалване, най-вероятно свързани с някаква производствена дейност през V–VI в.

При разчистването на улицата са открити дребни предмети, късноантична битова керамика и 11 бронзови монети, като повечето са от втората половина на IV в. Най-ранната е сестерция на Тиберий (15–37 г.), сечена в чест на Октавиан Август, а най-късната на Валенс (364–378 г.).

Сондаж I. С цел проследяване на ранните периоди от обитаването на терена се заложи стратиграфски сондаж, продължение в източна посока на сондажа от 2015 г. Той е позициониран така, че да обхваща северната страна на южния стилобат и северозападния ъгъл на стълб № 8. Проучването се прави от кота +25,95 м, т.е. от подовото ниво на късноримската сграда (обр. 2). В жълто-кафявата глинеста пръст, примесена с въгленчета и дребен ломен камък, се откриват фрагменти строителна керамика, включително и част от тухла с печат на I Италийски легион, натрошена амфорна тара, пластини от бронзови и железни ризници и други елементи от римско предпазно въоръжение. Освен това се намират фрагменти от фини керамични съдове от II–началото на III в., по-груба сиво-черна керамика, добре оформени оловни тежести, оловна пломба и други предмети.

Откритите монети в този пласт са 12. Най-ранната е на Макрин и Диадумениан (217–218 г.), другите са от средата на III в. до началото на IV в.

На кота +24,25 м се разкри североизточен ъгъл на помещение от по-ранна сграда. Северната му стена е с разкрита дължина 1,90 м, ширина 0,40 м и височина 0,55 м. Източната стена, която е продължение на откритията през 2015 г. зид, е с дължина 2,60 м, ширина 0,40 м и височина 0,80 м. Градени са от ломени и речни камъни, обилно и здраво споени с хоросан. Вътрешните им лица са с хоросанова замазка. Подът на помещението е с бяла хоросанова замазка.

В запълнителя на помещението се откри голямо количество натрошени амфори и фрагменти от керамични съдове: червенолакови (паници, купи, чаши, стомни), италийска тера сигилата, обикновена и местна керамика на ръка, бронзови пластини, оловен отвес и други дребни предмети, с обща датировка от средата на I–първата половина на II в. Открити са 7 монети: на Хадриан (117–138 г.), Клавдий (41–54 г.), две на Калигула (37–41 г.), едната сечена в чест на Агрипа, а втората – в чест на Аг-

рипина Стара, на Тиберий (14–37 г.), сечена в чест на Октавиан Август и две неразчетени.

Върху пода на помещението се откри монетата на Калигула, сечена в чест на Агрипина Стара около 37–41 г. и част от амфора с останки от зърно.

Установи се, че основите на стилобата и на стълба стъпват върху руините на помещението. Височината на субструкцията им е 2,25 м, колкото и на северния стилобат. Около тях е натрупан заздравителен пласт от сбити дребни и средни ломени камъни, с много фрагменти от амфори и битова керамика. След неговото отстраняване се очерта част от зид с посока И–З, който вероятно е част от южната стена на помещението. Подовата настилка продължава в южна посока, вън от сондажа.

В резултат на археологическите проучвания през 2017 г. категорично се установи, че късноримската принципия е изградена върху останки от сгради от ранноримския период от обитаване на кастела. Намерените в сондажа находки от метал са предимно елементи от войнишкото облекло и въоръжение. Фрагментите от вносна луксозна керамика и ранните монети подсилват доказателствата за запазени ранноримски културни пластове от средата на I–II в.

**EXCAVATIONS AT THE ROMAN MILITARY FORT AND CUSTOMS *DIMUM* NEAR BELENE**

*Sonia Lazarova, Venko Ivanov*

In 2017, the excavations of the late Roman *principia* continued. New sections of the eastern and southern wall of the building were revealed in its southeastern part. In a new trench, east of the central entrance, it was found that the foundations of the southern stylobate and the pillar of the structure were laid on the ruins of a premises (fig. 1). This premises is dated in the 1st–first half of the 2nd c. AD. The pottery fragments, bronze plates, coins and other small finds found there belong to the this period.

## № 16. НОВЕ. ОБЕКТ *VIA PRINCIPALIS* И *SCHOLAE* НА I КОХОРТА

*Евгения Генчева, Петя Андреева*

От 7 май до 18 юни и от 28 юли до 31 август 2017 г. продължиха проучванията на сектор виа принципалис на римския военен лагер и ранновизантийски град Нове. Новите изкопи бяха заложени от западна и от източна страна на регистрираната голяма сграда с цел установяване на размерите ѝ (обр. 1). Продължи проучването и на главната улица на лагера и града.

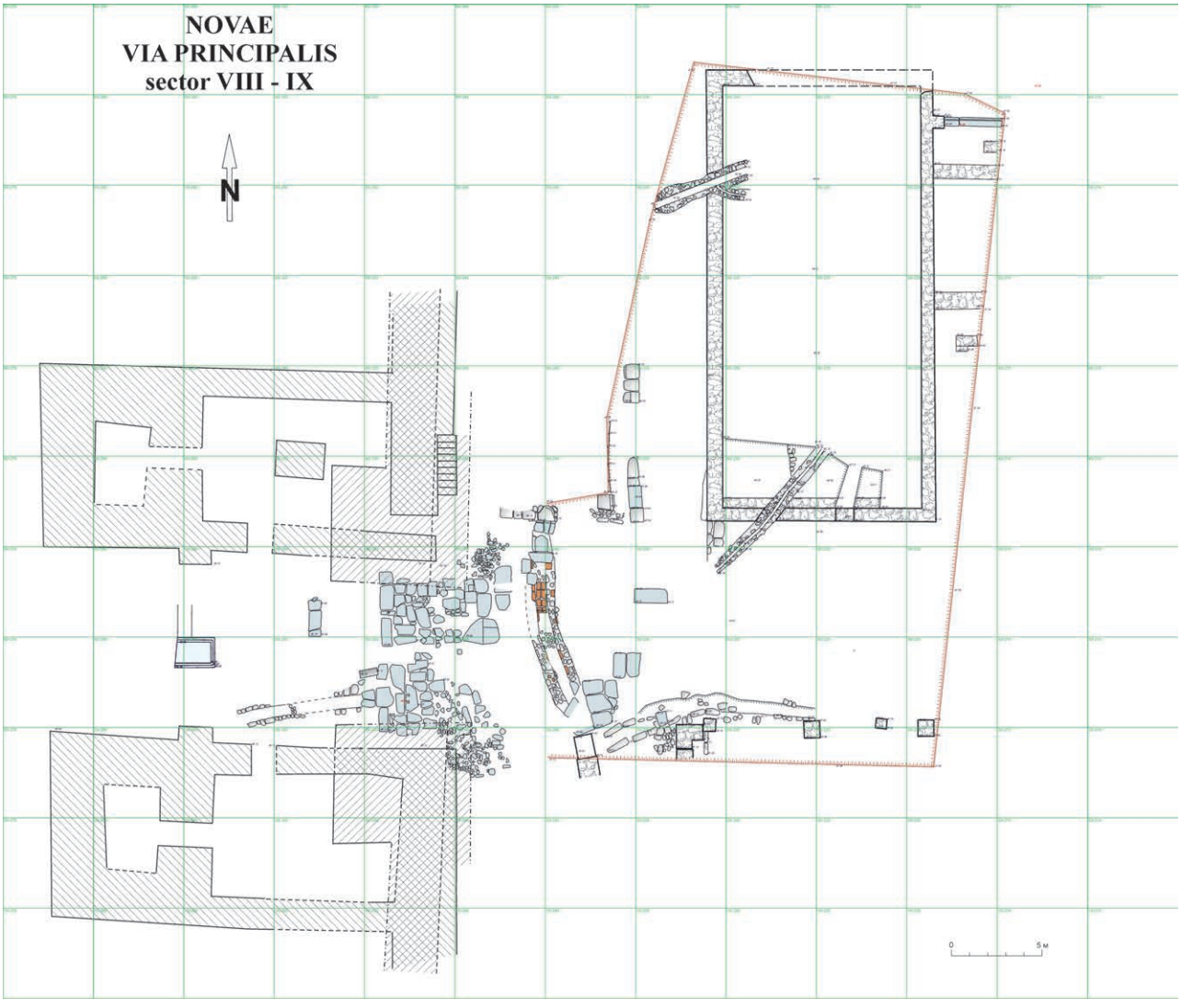
Южен тротоар на виа принципалис: разкрит е на ширина 2,90 м без да е достигнат стерилният пласт (обр. 2). След Г-образния зид, ограничаващ тротоара от западна страна, са открити две зидани основи под арки или колони (?) (няма данни за тях). Първата се намира на разстояние 5,55 м от Г-образния зид, а втората –на 5,40 м от първата. Те са изградени от различни по големина камъни, споени с едрозърнест хоросан, жълтеникав, с едри парчета тухла

От по-ранния тротоар са запазени две основи под колони от портика. Те са на разстояние 9,40 м една от друга, което означава, че между тях липсват бази. Те са от големи почти квадратни каменни плочи с размери 0,75 х 0,75 м за първата и 0,65 х 0,60 м за втората.

Не е разкрито продължението на отводнителния канал от северната страна на южния тротоар. Той вероятно е изваден, което не е трудно, като се има предвид, че е изграден от преупотребени архитрави, несвързани помежду си.

В северната част на платното на виа принципалис на дълбочина +46,08м е открит плътен пласт дребни камъни, залети обилно с жълтеникав, пясъчен хоросан с едър чакъл и големи парчета от тухли. Дебелината на пласта е 0,23 м. Под него лежи горял пласт, който заема цялото платно. Предназначението на пласта от камъни и хоросан е неясно, той не е равен и вероятно служи за основа на някаква конструкция.

Схоле на I кохорта. През тази година се работи главно извън сградата. Тя е правоъгълна с размери 23,15 х 10,85 м или около 251 кв. м. Направен е сондаж при южната стена на сградата с цел установяване на строителните фази. Регистрирани са няколко периода на изграждане на схолето, като




*Обр. 1. Нове. Сектор VIII/IX. План 1:100.*

*Fig. 1. Novae – Sector VIII/IX – plan.*

стените се застъпват една с друга. Прави впечатление, че ширината на западната стена на сградата е 1,05 м, а на източната 0,85 м, което показва, че принадлежат към различни строителни фази. Строителните фази на южната стена са както следва (обр. 3):

Първи строителен период - съвпада с времето на цялостното застрояване на лагера – края на I–началото на II в. Установената стена от този период има банкет от юг на дълбочина +44,55 м, който е широк 0,12 м. Основите на този зид са от големи и малки камъни, обилно залети с хоросан с много чакъл, т.нар. римски бетон. Самата стена е запазена до дълбочина +45,01 м. Суперструкцията е от големи обработени камъни, също обилно залети с хоросан. Над зида лежат архитектурните детайли от прага на голям вход.

Втори строителен период - отнася се към времето на Северите или малко по-късно и е регистриран от вътрешната страна на сградата, където излиза с 0,56 м на север под по-късните зидове. Изграден е от обработени камъни, залети с добър бял хоросан с много малко парчета от тухла. На места камъните са подравнени с фрагменти от тухли. Неговият банкет се намира на дълбочина +44,95 м и излиза с 0,25 м в северна посока. С този строителен период се свързва и изграждането на хипокаустна система в сградата.

Трети строителен период - отнася се към IV в. Все още не можем да прецизираме по-точно времето на неговото изграждане. Южният зид от този период лежи върху първите, частично ги застъпва и не позволява измерването на тяхната ширина. Самият той е широк 1,0 м и се намира точно по средата между първите два. Той е от обработени камъни, залети с жълтеникав пясъчен хоросан с мно-



*Обр. 2. Нове. Сектор VIII/IX. Южен тротоар на виа принципалис.*

*Fig. 2. Novae – Sector VIII/IX – southern sidewalk of via principalis.*




*Обр. 3. Нове. Сектор VIII/IX. Профил и разрез при южната стена на схолето на I кохорта: 1. Сиво-кафяв пласт с много рушевини в него; 2. Пласт от чиста жълта глина; 3. Пласт от льосова пръст със следи от разрушения и пожари.*

*Fig. 3. Novae – Sector VIII/IX –cross-section of the southern wall of the scholae building of I Cohort: 1. Grey-brown layer with destructions; 2. Pure yellow clay; 3. Loess deposits with traces of destructions and fire.*

го чакъл, но без парчета тухла. В него е оформен широк 3,63 м вход. По-късно той е затворен. Прагът на входа е от преизползвани архитектурни детайли, а над тях лежи пласт от около 0,30 м от чиста пръст и следва пласт от пръст, примесени с камъни. Върху този пълнеж лежи стената от последния строителен период.

Четвърти строителен период – това е последната стена, която лежи върху стените от по-раните периоди. Тя е широка 0,78–0,80 м и се появява на дълбочина +46,17 м. Изградена е от обработени камъни, споени с жълтеникав пясъчен хоросан с много едри парчета от тухли в него. По-всяка вероятност последното преустройство на сградата е от началото на V в., като се има предвид, че по-късно военният лагер се превръща в цивилен град. Възможно е и функцията на сградата да е различна – ликвидирана е хипокаустната система, а широкият вход е затворен. В източния му край е оформен малък вход с ширина 1,0 м. Той е застлан с правоъгълни тухли, които частично минават и върху пода във вътрешността на сградата.

Пети строителен период – свързан е с прокарването на канали, които пресичат въпросната сграда и ликвидират функциите ѝ. Единият канал, който изглежда по-ранен, е отводнителен каменен канал с преливник и се намира в кв. 260, на 4,60 м от вътрешния северозападен ъгъл на сградата. Той пресича западния зид на сградата и върви в посока СИ–ЮЗ. Стените на канала са изградени от нахвърляни в траншеи камъни без външно лице, споени с жълтеникав пясъчен хоросан (вар + льос?). Вътрешността на канала е изградена внимателно от добре подредени камъни, замазани с хоросан. Стените са с различна дебелина: южната – от 0,25 до 0,43 м, северната – от 0,32 до 0,43 м. Дъното на канала е застлано с тухли с размери 0,57 х 0,42 м. Нивелацията на дъното напоказва много малък наклон за оттичане на водата. Измерената дълбочина на канала в западния профил, където е запазена плоча от покритието, е 0,65 м.

Преливникът се намира от южната страна на канала и е с улей с дълбочина 0,13 м и ширина 0,18 м. Той се развива в посока И–ЮИ.

Вторият водопровод, вероятно оловен, е разкрит през миналата година. Той тече на юг и пресича цялата виа принципалис.

Виа сагуларис. Западно от сградата на схолето, на дълбочина +45,59 м, е разкрита редица от каменни блокове с посока Ю–С, които очертават бордюра (границата) на виа сагуларис. Този бордюр е напълно успореден на западната стена на сградата на схолето. Между виа сагуларис и сградата е открит и вторият каменен блок от портика (?), регистриран през миналата година.

### *NOVAE*. SECTOR *VIA PRINCIPALIS* AND *SCHOLAE* OF I COHORT

*Evgenia Gencheva, Petya Andreeva*

New trenches were laid out in the area west and east of the *scholae* building which was registered in the preceeding campaign, in order to find the size of the building. The excavations at the main street of the military camp and the town also continued, resulting in the discovery of the next column bases in a row that belonged to the portico of the street. The boundary of *via sagularis*, running parallel to the western wall of the scholae building, was established.

The *scholae* building is rectangular in plan, 23,15 by 10,85 m. Five construction periods ranging from the late 1st c. AD to the early 5th c. AD were recorded in a trench at the southern wall. The latest period could be related to the contruction of sewers that crossed the building and ceased its functioning.

## № 17. НОВЕ – СЕКТОР XII: БАРАКИТЕ НА I КОХОРТА НА VIII АВГУСТОВ И НА I ИТАЛИЙСКИ ЛЕГИОН

*Пьотр Дичек*

През 2017 г. изкопът в сектора бе разширен в южна и източна посока и бяха проучени около 130 кв. м (обр. 1). Бяха регистрирани нови структури от дървените бараки на VIII Августов легион. Бяха разкрити части от контуберния, изградени от дървени греди и стени от плет, обмазан с глина. Изцяло е разкрит под от хоросан, боядисан с червена боя. В горната част на пода е подредено голямо количество речен чакъл, като цветът му е подбран да бъде близък до червената боя. От двете страни на пода са запазени бордюрите, което позволява да се установят размерите на помещението – 5,80 х 3,10 м. За сега не може да се каже каква функция е изпълнявало това помещение в дървените бараки. То е изградено по време на втората фаза на строеж на бараките и е унищожено при тяхното ликвидиране.

Разширяването на изкопа на юг и изток имаше за цел да се установят размерите на голямата и луксозна сграда, която вероятно е изпълнявала функцията на дом на центуриона на I Италийски легион. Проследи се каналът, открит през миналата година, който е изграден от имбрици (обр. 2). На нито един от тях обаче няма легионен печат. Изключение прави малък фрагмент от тегула, използван за стабилизиране на имбриците, върху който има печат на I Италийски легион, характерен за епохата на Флавиите. Като се има предвид малките размери на канала и липсата на утайки в него, можем да предполагаме, че е отвеждал дъждовни води или е отводнявал сравнително малка повърхност.

Цялата южна част на изкопа е заета от голяма баня. Запазени са суспенсури с хидрофобна замазка, както и направено с тегули мамате тубулацио. Банята най-вероятно е с наредени в редица помещения. В този случай вероятно е разкрит фригидариумът, заемащ източната страна на банята. От него е запазена само малка част от басейн, чийто стени са с хидрофобна замазка и облепен с обърнати тегули. Следващото помещение е тепидариумът, чиято дължина възлиза на 6 м. До него се намира калдариумът, от който са разкрити само 2 м от пода.

От източната страна до фригидариума се намира аподитериумът. Там е разкрито голямо помещение с хоросанов под. Около стените върви бордюр от хоросан, боядисан с червена боя. Над него върху стената има ивица от червена боя. След нея по нагоре тя е боядисана в бяло, но




*Обр. 1. Нове. Сектор XII. Общ план.*

*Fig. 1. Novae – Sector XII – general plan.*



*Обр. 3. Нове. Сектор XII. Бронзова статуйка на Ерос.*

*Fig. 3. Novae – Sector XII – bronze figurine of Eros.*

разделена на панели, а след тях стената е боядисана с червена боя. В белите панели има растителни орнаменти, направени с бяла, червена и оранжева боя. Цялата декорация на стената е запазена в развалините от банята и тя е много подобна на известната от флавийската баня в сектор IV.

Целият жилищен комплекс, към който принадлежи и банята, е ремонтиран три пъти. В стенните мазилки има три пласта различно боядисване. Наблюдава се и поправка на хипокауста. В развалините на банята е открита фигурка на танцуващ Ерос (обр. 3), както и позлатена висулка. В друга част на сградата е открит торс на млад мъж в естествена големина, вероятно с вдигната ръка. Скулптурата е направена от варовик, но показва високо качество на изработка.

Върху дома на центуриона е разположена цивилна сграда, която по всичко личи, че е заемала цялата площ на дома. От нея е разкрит южният зид. Тази сграда е построена почти изцяло с материали от дома на центуриона. На пода на едно от помещенията ѝ е открита малка златна капка. Не е изключено тук да се е намирало златарско ателие, още повече, че през 2016 г. недалеч са открити малки везни и теглилки.

Цивилната сграда има няколко преустройства, като в късната античност животът все повече се е концентрирал

около улицата – виа принципалис. Там е открит и следващият златен предмет – обеца (?) или украса с форма на кръст. Освен това оттук произхождат три колективни монетни находки.

Най-късно е регистрирана постройка от кирпич, която може да се свърже с населението, дошло тук през VII в. През миналата година бяха регистрирани две пещи, които би могло да се свържат именно с тази постройка.



*Обр. 2. Нове. Сектор XII. Канал от имбрици.*

*Fig. 2. Novae – Sector XII – drain constructed of imbrices.*

### *NOVAE* – SECTOR XII: FIRST COHORT BARRACKS OF *LEGIO VIII AUGUSTA* AND *LEGIO I ITALICA*

*Piotr Dyczek*

During the excavations, the trench was enlarged towards the south and east, searching for the limits of the centurion's house and the next wooden barrack of *Legio VIII Augusta*. Further postholes and refuse pits were uncovered, as well as a wall built of mortar that had been painted red.

In the house of the centurion of the first cohort of *Legio I Italica*, we discovered in the southern part of the complex a series of rooms forming a bathhouse, with floors made of hydrophobic mortar and a *tubulatio*-system. The walls were covered with paintings in red, white, green and orange. Above the floor a decorative edge was painted in red also.

A civilian building erected above the ruins of the centurion's house had been remodeled numerous times until Late Antiquity. In this period, the settlement was increasingly restricted to a stretch along the former *via principalis*. The remains of a building made of mudbricks were uncovered as well. This dwelling is likely connected to the population that appeared in *Novae* in the 7$^{th}$ c. AD. During the 2016 campaign, two kilns belonging to this phase were found.

The project is funded by the National Science Centre, Poland (grant DEC-2014/13/B/HS3/04836).

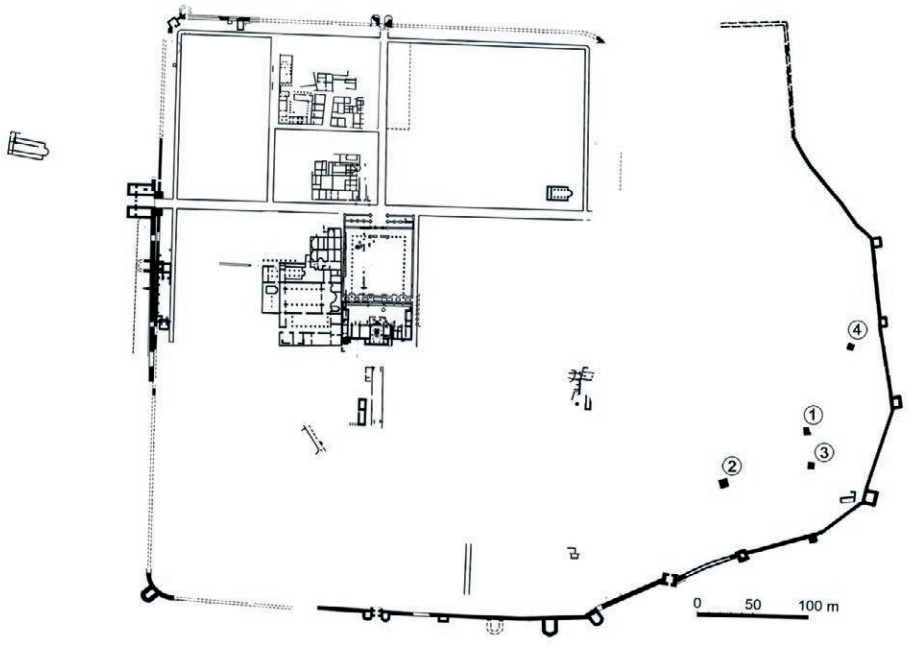
## № 18. РАЗКОПКИ В РАЗШИРЕНИЕТО НА НОВЕ (НОВЕ II) И В ИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА *CANABAE LEGIONIS*

*Агниешка Томас*

През 2017 г. стартира тригодишен изследователски проект с цел проучване на източната част на Нове т. нар. разширение на Нове или Нове II. Това е теренът, разположен непосредствено на изток от източната крепостна стена на военния лагер и ограден през късната античност с мощна крепостна стена. Той е силно наклонен на север, като най-високата му част лежи на кота +67 м, а най-ниската на +35 м.

На базата на резултатите от геофизичните изследвания през предишните години бяха установени 4 изкопа (обр. 1.1–4), като изкопи 1–3 се намират в южната част на разширението, а изкоп 4 около средата му.

В изкоп 1 (обр. 2) е разкрита постройка с размери 5,70 х 7,50 м. Стената изток–запад е вкопана




*Обр. 1. Нове. План с обозначените места на сондажите в разширението.*

*Fig. 1. Novae – plan with indicated trenches within the area of the so called annex.*

дълбоко, а тази север-юг е съобразена със силния наклон на север на терена. Находките открити в сградата се отнасят предимно към IV в. и имат цивилен характер. Сред монетите преобладават тези на Константин I (336-337) и на Констанций II (355-361).

Изкоп 2 (обр. 1, 2) е с размери 7 х 7 м и е разположен на запад от изкоп 1. След сваляне на хумусния пласт се оказа, че теренът е прекопаван от иманяри и стратиграфията е силно нарушена.

Изкоп 3 (обр. 1, 3) е разположен на север от изкоп 1 на място, където през минали години са




*Обр. 2. Нове. План на изкоп 1*

*Fig. 2. Novae – plan of Trench 1.*

откривани множество метални находки. Тук бе разкрит фрагмент от зид на помещение със запазен под от сбит чист льос. От външната страна на помещението е открита част от канал, изграден от големи тегули. Най-късните пластове на това място са датирани през V–VI в. и съдържат монети на Аркадий (401–403) и на Хонорий (408–423). Пластът, свързан с експлоатацията на сградата, отговаря на IV в. и там преобладават монети до втората половина на IV в. В пластовете под пода на помещението е открита монета на Карин (283–285?).

Изкоп 4 (обр. 1, 4) се намира на 80 м разстояние на североизток от изкоп 1 и е разположен в централната част на разширението на Нове. Тук е регистрирана площадка от камъни покрита със силно сбита пръст. Камъните вероятно павират пространството под път или двор. В пласта под тях са открити монети от Антонин Пий до Маврикий. В западната част на изкопа се очертава част от зид.

Първоначалните резултати от изследването показват, че теренът на разширението е използван интензивно през IV–VI в. Откритите части от сгради показват, че това са частни, доста паянтови помещения и нямат обществен характер. Всъщност материалите от тях потвърждават това – керамика, малко стъклени съдове, игли, прешлени, детски играчки. В по-ранните пластове се откриват материали от II–III в., но до момента те не могат да се свържат с архитектурни останки.

### EXCAVATIONS IN THE EASTERN PART OF THE LATE ROMAN TOWN OF *NOVAE* (*NOVAE* II) AND THE EASTERN PART OF THE *CANABAE LEGIONIS*

*Agnieszka Tomas*

In 2017, a three-year project commenced for excavations in the eastern part of late Roman *Novae* (so called annex, or *Novae* II). The area adjacent to the legionary fortress from the east was a part of the *canabae legionis* in the early Roman period, and during the Late Antiquity became part of the fortified town. The late Roman fortifications were excavated by the Bulgarian archaeologists in 1961-1969, and in 2012-2014 non-destructive surveys were carried out in the annex. In 2017, four places were chosen for further investigations (fig. 1.1-4).

The excavations in Sector 1 revealed a large building measuring ca 5.70 x 7.50 m (fig. 2). The layer attributed to the period when the building was in use can be dated to the 4$^{th}$ c. AD. Among the finds, there were coins of Constantine I (issued in AD 336-337) and Constantius II (355-361). The preceding layers are dated to the 2$^{nd}$–3$^{rd}$ c. and the 1$^{st}$ c. AD.

In Sector 2 (fig. 1.2) we found traces of robbing activities which have almost completely destroyed the stratigraphy.

In Sector 3 (fig. 1.3) a partly preserved wall and a drain made of large roof tiles were excavated. The latest layers are dated to the 5$^{th}$–6$^{th}$ c. AD by coins of Arcadius (401-403) and Honorius (408-423). A fragment of the clay floor level was preserved on the northern side of the wall, and the layers above it produced coins dated to the 4$^{th}$ c. AD. The earliest layers contained a coin of Carinus (283-285?).

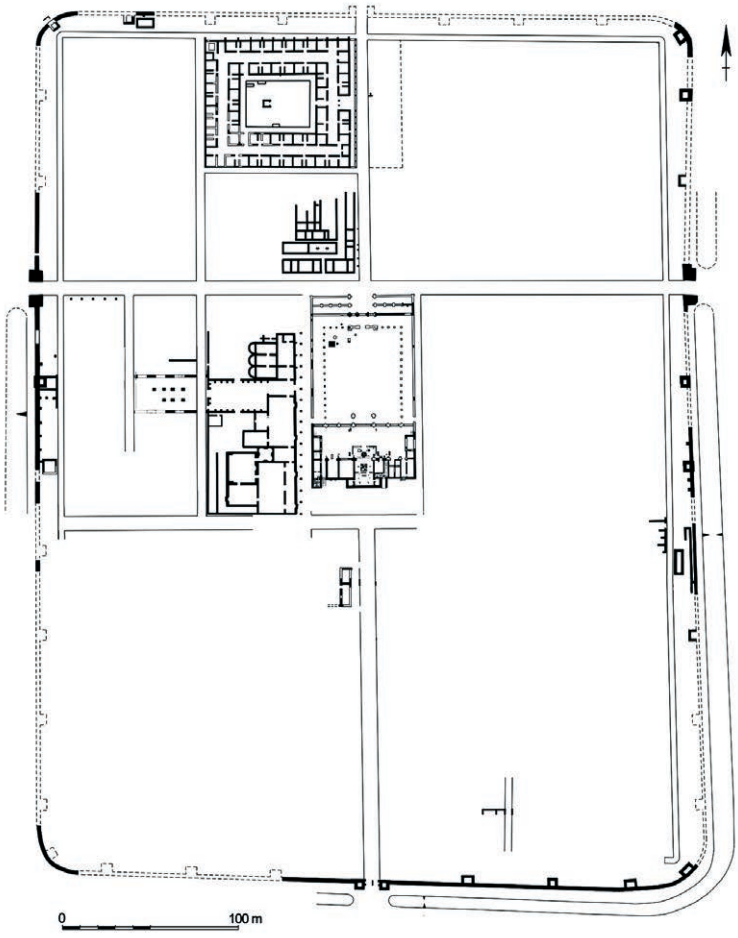
In Sector 4 (fig. 1.4) we unearthed a layer of compacted earth with stones (perhaps remains of a road or a pavement). The layer produced coins from Antoninus Pius (145-147?) to Mauricius (588/589), but majority of them dated to the 4$^{th}$–6$^{th}$c. AD.

These first observations indicate that the site was intensively inhabited during Late Antiquity but no public buildings are attested so far. No solid walls were found in the earliest layers dated to the Roman period but traces of a posthole unearthed in 2016 may indicate wooden constructions during the existence of the *canabae*.

## № 19. АРСЕНАЛЪТ (*ARMAMENTARIUM)* НА I ИТАЛИЙСКИ ЛЕГИОН В НОВЕ

*Елена Кленина, Анджей Бернацки*

От 25 юли до 16 август 2017 г. се проведоха разкопките на археологическата експедиция на Познанския университет „Адам Мицкиевич“, Полша на уникалната постройка, която се състои от шест монументални, правоъгълни пилони с размери 5,30 х 1,50 м, изградени от старателно обработени рустицирани варовикови блокове (обр. 1). Те са разположени в два реда по три, а на западния и източ-




*Обр. 1. Нове. Сектор Хз. План с местоположението на арсенала.*

*Fig. 1. Novae. General plan with the location of the arsenal in Sector X3.*



*Обр. 3. Нове. Сектор Хз. Общ изглед на останките от постройката от II–III строителна фаза. Изглед от горе.*

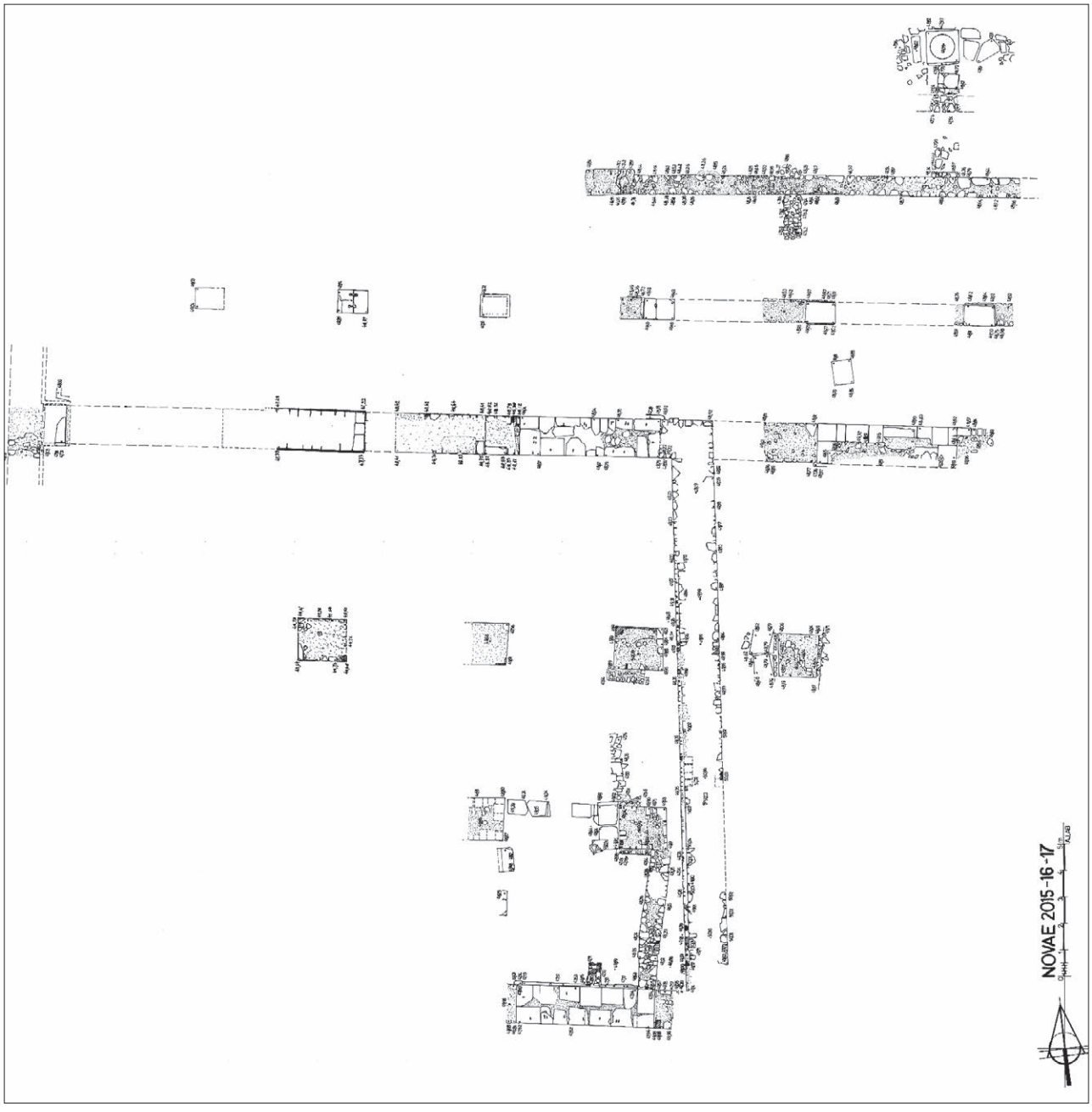
*Fig. 3. Novae – Sector X3 – general view from above of the remains of the arsenal from construction phases 2 and 3.*

ния край на постройката, архитектурната система завършва с четири полупилони. Проходите между монументалните пилони са с широчина 5,50–5,70 м. Сградата е с размери около 43,00 м х 23,00 м (обр. 2). Най-вероятно тя е построена през втората половина на II в. По-късно е разширена до размери от около 43,0 х 43,0 м с площ от 1800 кв. м.

Въз основа на тазгодишните резултати от изследванията може да се твърди, че постройката най-вероятно е арсенал, т. нар. *armamentarium*. Това е сграда, в която са се съхранявали не само оръжията на войниците от I Италийски легион, но и артилерия – метателни машини – онагри, каробалисти и катапулти. В следващите етапи на използването ѝ тя е сериозно реконструирана и променя функциите и характера си. Пространствата между монументалните правоъгълни пилони са застроени със старателно иззидани от дребни камъни стени. През следващата III фаза от функционирането на сградата във вътрешността ѝ са издигнати допълнително дванадесет нови каменно-тухлени пилони с размери 1,80 х 1,60 м. Те са построени в техника *opus mixtum* в два реда по шест. Внушителната двуетажна постройка е функционирала до V в.

Хипотезата, че става въпрос за сградата на оръжейницата ‑ *armamentarium* изисква по-нататъшна верификация, още повече, че това е първата подобна постройка, открита заедно с елементи от оборудването ѝ, в легионните лагери на територията на дунавските провинции (т. е. на терена на римския Дунавски лимес).

На този етап е трудно да се определят функциите на покъсната двуетажна сграда, която засега е датирана от времето на Константин Велики. Нейни-




*Обр. 2. План на разкопаната част от арсенала.*

*Fig. 2. Plan of the excavated part of the arsenal.*

те каменно-тухлени пилони са носели арковидни сводове под втория етаж на сградата. От северната страна на постройката, на разстояние 8,45–8,70 м е разкрита каменна стена с дебелина 0,95 м, която от стратиграфска гледна точка най-вероятно е свързана с II–III фаза на функциониране на постройката. В пространството, затворено между монументалните пилони от I фаза и гореописаната стена от II–III фаза, се натъкнахме на останки от шест по-малки правоъгълни пилони с размери 1,10 х 0,72–0,75 м, изградени от монолитни, старателно обработени рустицирани варовикови блокове. На някои от тях са запазени фрагменти от релефи. Всички те са разположени в една линия, а разстоянията между тях са от 4,30–4,80 м. Трябва да се подчертае, че описаните основи се намират на 3,75 м северно от монументалните правоъгълни пилони от I фаза на строежа. От северната страна на постройката е издигнат портик с колонада (обр. 3).

По време на проучванията бяха открити интересни движими артефакти, сред които внимание заслужават чудесно запазена римска оловна пломба, бронзова тока от лорика сегментата и 35 бронзови монети, по-голямата част от които се датират в IV в.

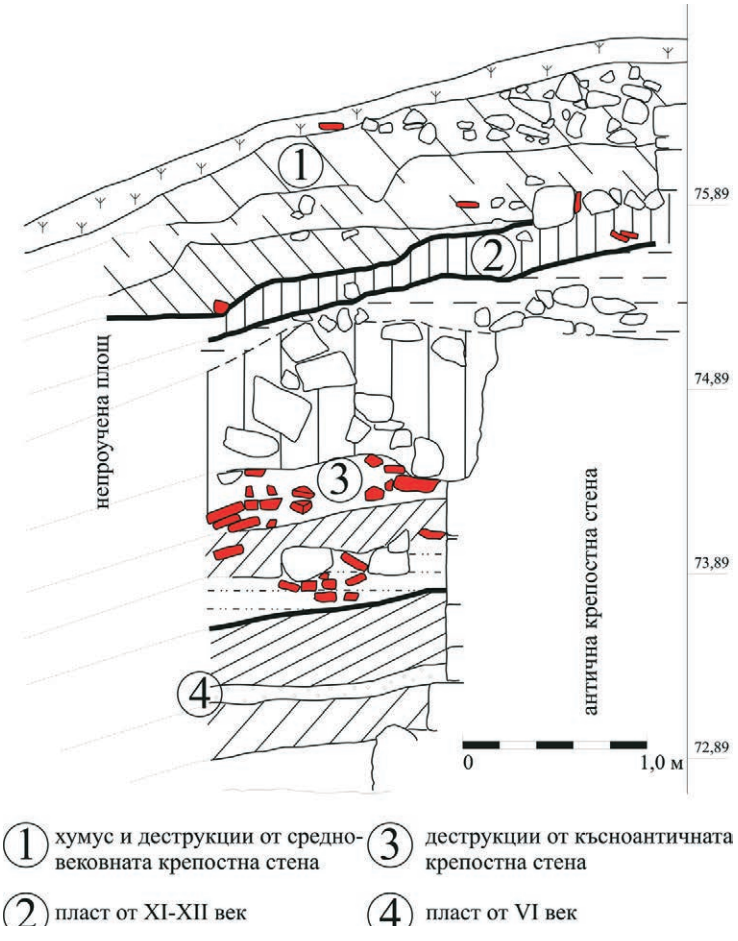
**ARSENAL (*ARMAMENTARIUM*) OF *LEGIO I ITALICA* IN *NOVAE***

*Elena Klenina, Andrzej Biernacki*

In 2017, the International Interdisciplinary Expedition "*Novae*" of the Adam Mickiewicz University of Poznań continued the exploration of the unique structure featuring six large rectangular pillars (5.30 × 1.40 m) built with carefully cut rusticated limestone blocks. The pillars are arranged in two rows of three, with four pilasters enhancing the spatial layout at the western and eastern ends of the structure. The resulting building, apparently erected in the second half of the 2nd c. AD, had measured approximately 43 x 23 m. The results of the exploration in 2017 substantiate the supposition that the building housed an arsenal (*armamentarium*), used for storage of both weapons for *Legio I Italica* soldiers and for artillery. In later phases of its operation, the building underwent substantial structural modifications, and thereby its function and characteristics changed. The building was used until the 5th c. AD, when in the course of the construction of the two basilicas and other structures of the early Christian complex of the bishopric in *Novae* it was partly demolished and covered with earth, as the ground was being levelled for the new buildings.

# № 20. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ТРИМАМИУМ, С. МЕЧКА, РУСЕНСКО

*Върбин Върбанов, Светлана Тодорова, Никола Русев, Деян Драгоев, Светлана Великова*



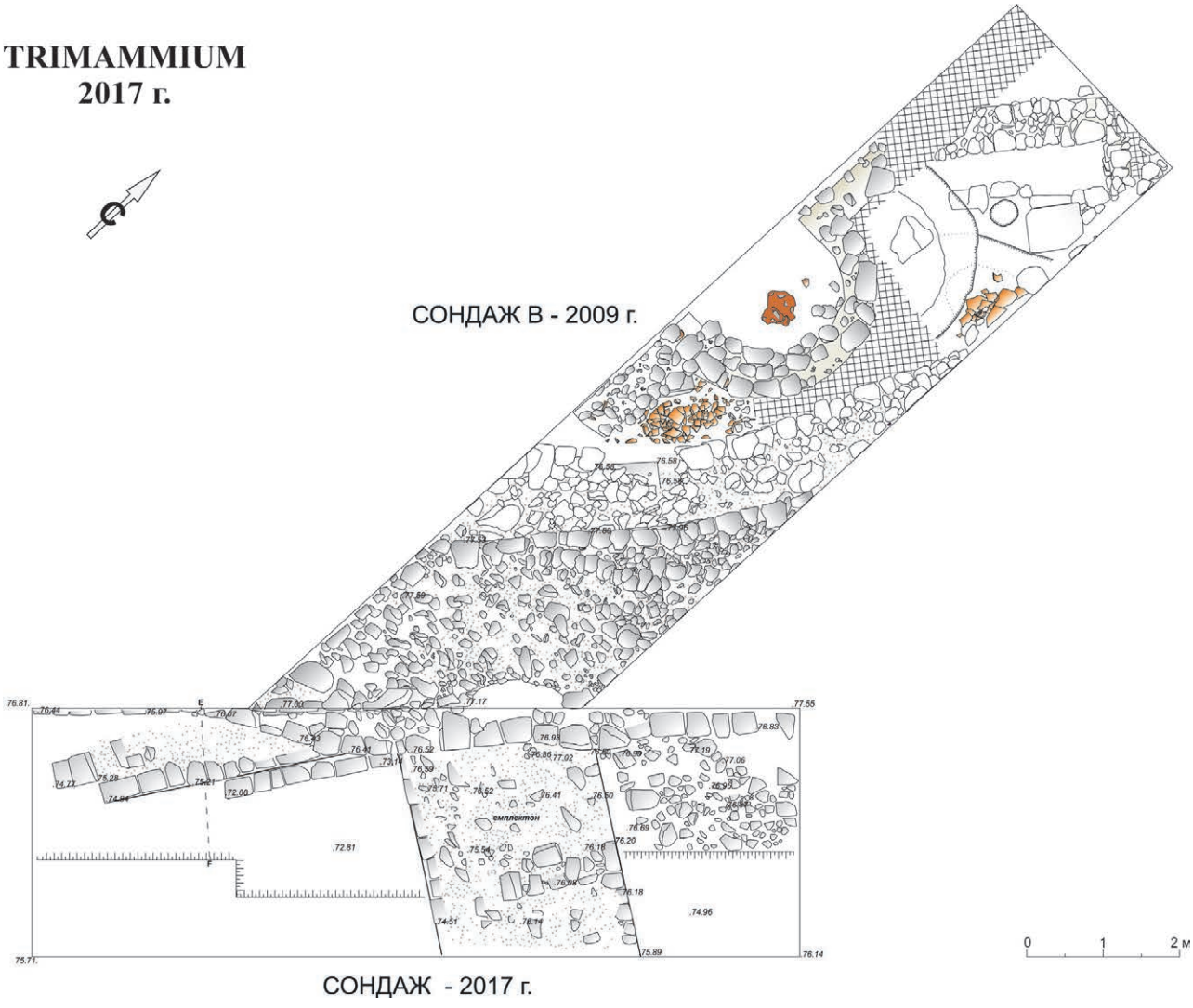

*Обр. 2. Югозападен профил на сондаж 2017 г.*

*Fig. 2. Southwestern cross-section of the trench.*

През 2017 г., след осемгодишно прекъсване, бяха извършени редовни археологически проучвания на територията на Тримамиум. Средствата за разкопките бяха осигурени изцяло от бюджета на РИМ – Русе. Предвидената за проучване площ бе с размери 50 кв. м (обр. 1). Тя е съобразена с проучения през 2009 г. сондаж В и цели установяването на трасето/та на крепостната стена/и на Тримамиум и по-късното средновековно селище.

Разкрити са около 4,50 м от външното лице на римската крепостна стена и югозападно лице на кула. Ширината ѝ е около 3,0 м, а запазената височина до 2,50 м (1,30 м в най-ниската част) или от от 5 до 10 реда от добре обработени правоъгълни камъни, споени с хоросан (обр. 3). Долните два реда са с отстъп навън, маркиращ границата между суб- и суперструкцията на стената.

Над нея, на около 1,0/0,50 м, се намира втора стена, с различен градеж от преизползвани обработени камъни на спойка глина, запазени до два реда (обр. 3). От нея е разкрита част с дължина 8,0 м ширина 4,0 м. Трасето ѝ не съвпада с това на по-ранната. С тази стена е свързана конструктивно кула, застъпваща по-ранната такава.




*Обр. 1. Сондаж 2017 г. – поглед отгоре.*

*Fig. 1. Trimammium: plan of the trench from 2017.*

Непосредствено над втората стена е разположена третата, най-късна стена, изградена от преизползвани обработени камъни (запазена във височина 3–4 реда). Тя е с дебелина 2,25 м и разкрита дължина 7–8 м. Нейното трасе не съвпада с тези на другите две стени (обр. 3).

Проучванията през 2017 г. са съсредоточени в разкриване на външните лица на крепостните стени. Най-горният пласт е чимовият с дебелина около 0,15–0,20 м. Веднага под хумуса следва пласт от кафява пръст с голямо количество камъни и отухлени парчета глина, деструкции от късната крепостна стена. Следват пластове от кафява пръст с единични камъни, строителна керамика и бучки хоросан. Концентрацията на керамика и находки е ниска. Следващият пласт е от жълта глина, примесена с хоросан. Той маркира укрепването на терена за изграждането на последната крепостна стена. В него са открити двадесетина фрагмента керамика, сред които и четири стени от средновековни гърнета с врязана украса. На този етап от проучване те се явяват *terminus post quem* за изграждането на най-късната стена. Както бе установено през 2009 г., това става в периода XI–XII в.

Следващият пласт е от камъни, хоросан и трошляк (с дебелина 0,20–0,50 м). Образуван е при разрушаването на късноантичната крепостна стена и върху него ляга втората по хронология стена. Работната ѝ датировка след проучванията през 2009 г. бе в края на VI–началото на VII в. Проучванията от тази година предлагат и датировка в по-късен период. Основания за това дава фактът, че средната стена не застъпва директно предходната, а ляга върху пласт от деструкции, а също и значителното разминаване на трасетата на двете стени. Моментът на изграждането на втората стена е неясен на този етап – това се случва след 585 г., вероятно в периода на Първото Българско царство или по времето, когато Византия владее тези земи.



*Обр. 3. Аерофото на сондаж 2017 г.*

*Fig. 3. View from above of the excavated area.*

Следващият пласт, с дебелина до 1,0 м е от кафява пръст, с голямо количество камъни, представлява деструкции от ранната крепостна стена. Следва пласт (около 0,30 м) от сива пръст и пепел, съдържащ голямо количество тухли, част от които са с лицева хоросанова обмазка. Под него има жълт, трамбован пласт, а под него – хоросанов пласт с камъни и строителна керамика (обр. 2).

Под деструкциите следва пласт от сива пръст. Въпреки че е с дебелина само около 0,50 м, от него произхожда около 70% от откритата керамика за сезона и около 76% от находките. Най-късните са с датировка в VI в. (фибули, монета на Юстиниан I, токи, фрагменти от стъклени съдове и керамика). След този пласт следва тънък хоросанов слой, маркиращ ремонтни или строителни дейности, след което пласт от сиво-жълта пръст, с въгленчета (обр. 2). В него е открита монета на Юстин II. Както и при втората стена, въпросът с датирането на ранната крепостна стена остава открит. Със сигурност е установено, че културният пласт пред разкрития участък на крепостната стена е от периода на късната античност, по-точно от VI в. Възможно е неговото образуване да се дължи на ремонтните дейности, извършвани тогава.

Откритите находки през 2017 г. са 46, от които 8 са монети (1 от 270–275 г.; 5 от края на IV-началото на V век и две от периода 527–567 г.). Сред другите трябва да се споменат токи, фибули, лампи, ножове, фрагменти от стъклени съдове и др., по-голямата част от които се датира в VI в. Открити са и 1248 фрагмента керамика, само пет от които са от периода X–XI в., а останалите са от късноантични съдове. Около 50% са от транспортни амфори (голяма част с гребенчата украса), а останалите са предимно от кухненски съдове със сиво-черен цвят.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF ROMAN FORTRESS *TRIMAMMIUM*, VILLAGE OF MECHKA, ROUSSE DISTRICT**

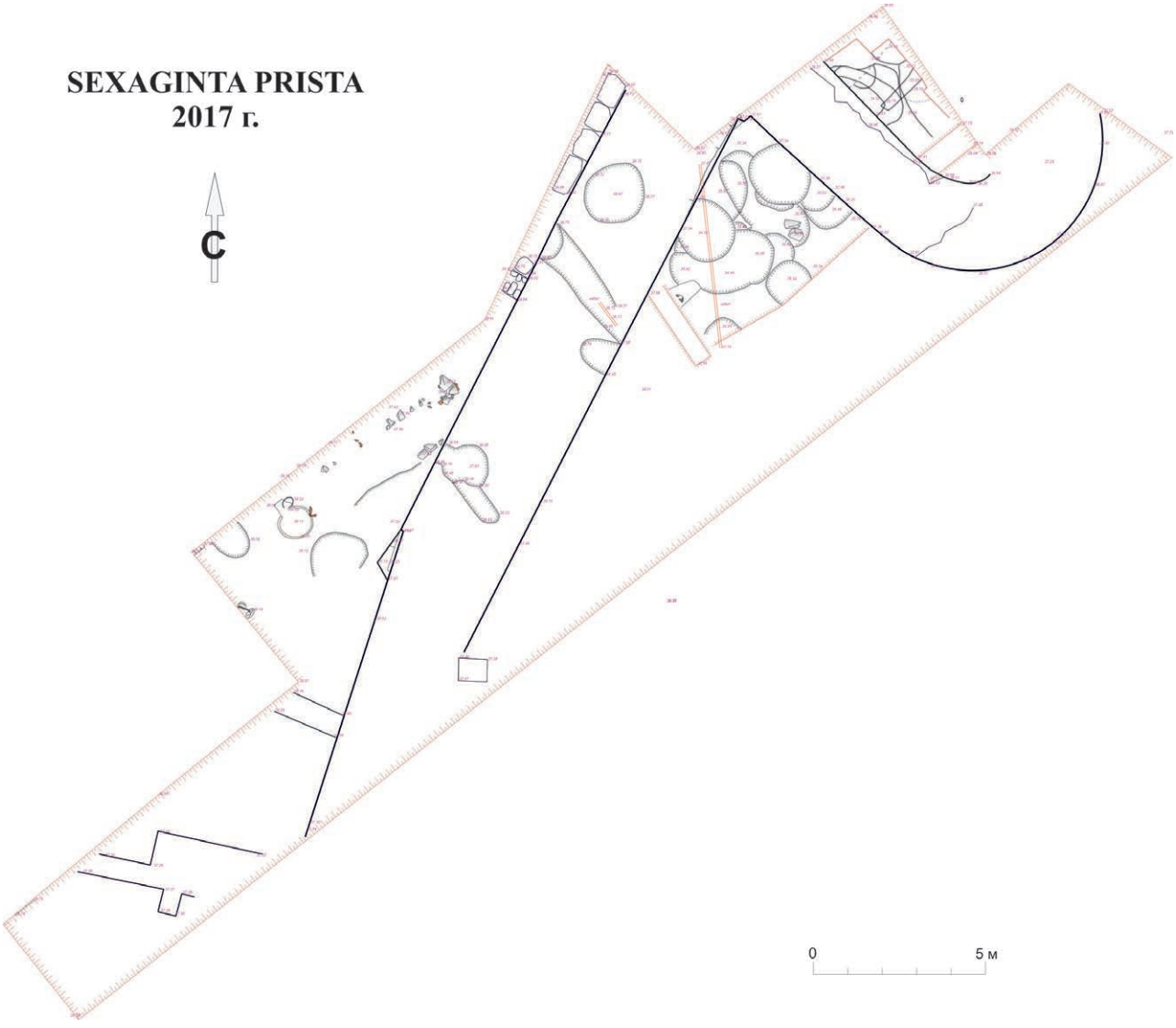
*Varbin Varbanov, Svetlana Todorova, Nikola Rusev, Deyan Dragoev, Svetlana Velikova*

During the archaeological campaign carried out in 2017, an area of 50 $m^2$ of the Roman fortress of *Trimammium* was excavated (figs 1-3). Parts of three curtain walls were unearthed. The earliest wall belongs to the $4^{th}$–$6^{th}$ c. AD, the second and the third ones – to the medieval period. The structures are dated accurately on the basis of the 46 finds and the pottery assemblage, found at the site.

## № 21. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОРИМСКИЯ КАСТЕЛ СЕКСАГИНТА ПРИСТА, РУСЕ, УЛ. ОДРИН № 4

*Никола Русев, Светлана Великова, Светлана Тодорова, Върбин Върбанов, Деян Драгоев*

Археологическите разкопки се проведоха от 23 август до 2 октомври 2017 г. с финансиране от Министерство на културата. Проучени изцяло са два, а частично още три квадрата (обр. 1). Открити са 166 находки, 94 от които са монети. От тях една е от II в., 8 от III в.; 55 от IV–началото на V в.; 3 от VI




*Обр. 1. Сексагинта Приста – проучена площ през 2017 г.*

*Fig. 1. Sexaginta Prista – plan of the excavated area in 2017.*

в., 4 от XI в., 1 от XIII в., 1 са от периода XVI-XIX в. и 2 са от модерно време. Общо при разкопките са открити 9596 фрагмента керамика, от които около 48% са от тракийската епоха; 2,5% са от римската, 32% са от късноримската епоха; от X-XI в. са 1,4% и от XIX в. са 16%.

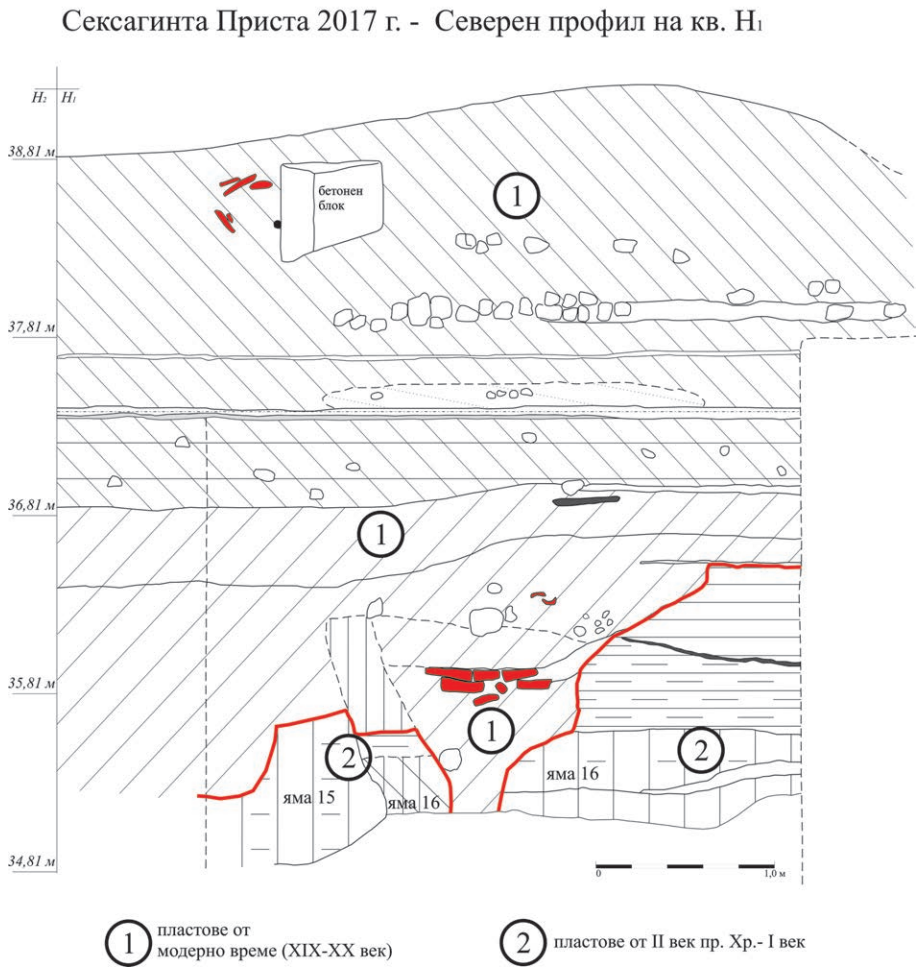
Тракийски период (II в. пр. Хр.–I в.). Проучени са огнище и 17 ями, по-голямата част от които се регистрират при льосовото ниво. В кв. $F_1$ и $G_1$ тракийското ниво е запазено от кота +36,60/36,70 м. Открити са находки от метал, стъкло и глина, сред които три амфорни дръжки с печати, фибули и др.

Римско ниво (II–III в.). Липсва пласт от периода. Към него се отнасят две ями, в едната от които е открит череп на млад човешки индивид.

Късноантично ниво (IV–VI в.). От началото на IV в. са разкритата част от югоизточната крепостна стена с прилежащата ѝ кула (обр. 1). Към периода V–VI в.се отнася голямо вкопаване в кв. $F_1$ и деструкции от строителна керамика в кв. $D_1$.

Средновековно ниво (XI в.). След отнемане на пластовете от XIX в. в кв. $C_1$, на коти +37,95 /+37,70 м се разкри землянка, ориентирана по посоките на света. Част от нея попада в кв. $B_1$, а част е разрушена от съвременен канал за водопроводна тръба (обр. 3). В североизточния ѝ ъгъл е разкрито огнище от камъни. В контекста на землянката е открита средновековна керамика и анонимен фолис, клас С.

Модерно ниво (XIX-XX в.). Към модерно време се отнасят две ями и пещ, датирани в XIX в. Вътрешността на U-образната кула е използвана за жилище през същия период – зачистено е трамбовано подово ниво на кота +37,84/ +37,77 м. Под него също има пласт от късноосманската епоха, разрушаващ всички останали пластове до късноелинистическото ниво (обр. 2).




*Обр. 2. Сексагинта Приста – северен профил на кв. H1.*

*Fig. 2. SexagintaPrista – northern cross-section of grid square H1.*



*Обр. 3. Ями и пещ от XIX век и землянка от XI век в кв. C1.*

*Fig. 3. Pits and kiln from the 19th c. AD and a dugout from the 11th c. AD in grid square C1.*

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS ON THE TERRITORY OF LATE ROMAN FORTRESS *SEXAGINTA PRISTA*, ROUSSE, 4 ODRIN STR.

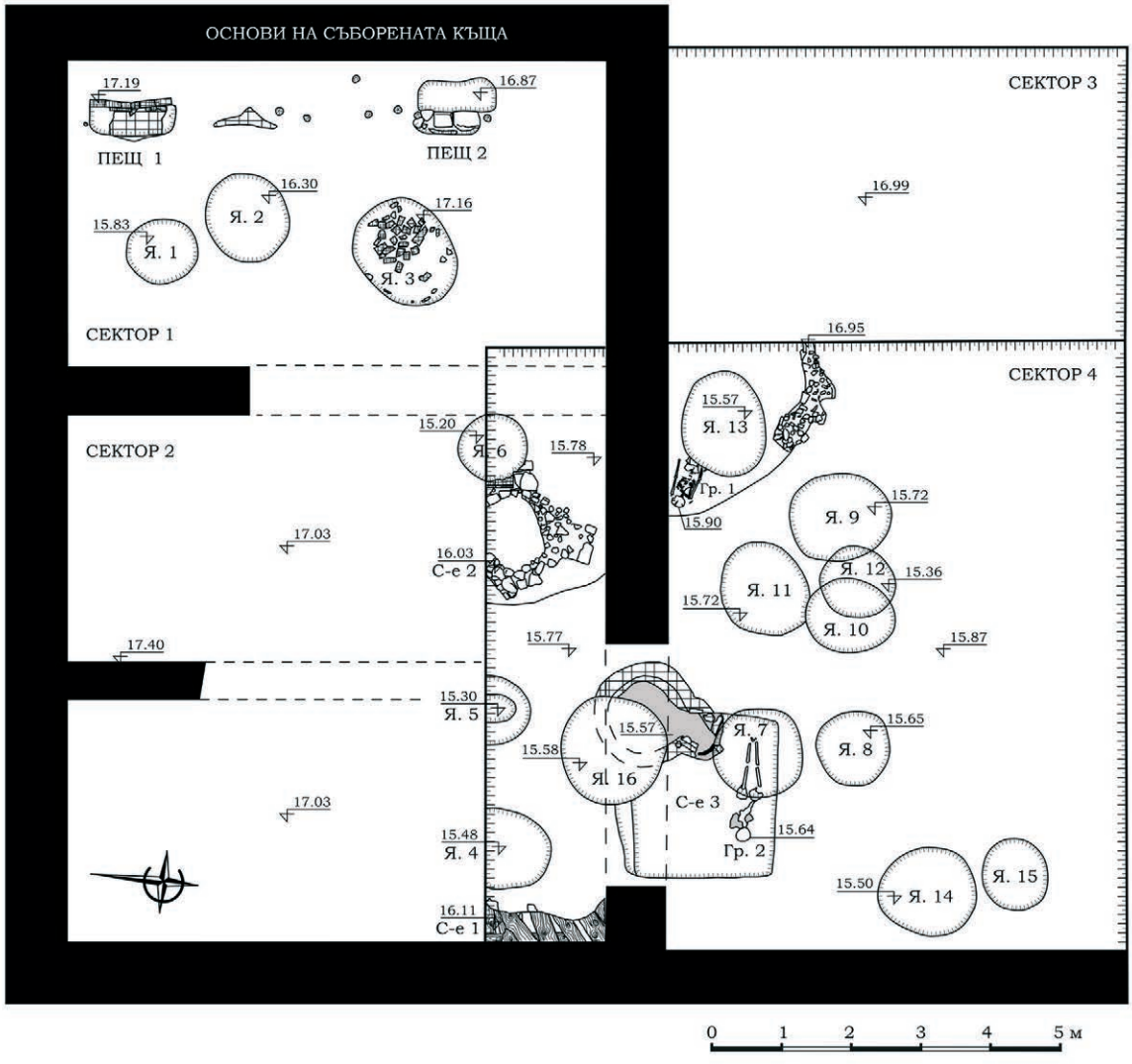
*Nikola Rusev, Svetlana Velikova, Svetlana Todorova,Varbin Varbanov, Deyan Dragoev*

An area of 100 m$^2$ of the late Roman fort of *Sexaginta Prista* was excavated in 2017 (fig. 1). A dugout from the 11$^{th}$ c. AD (fig. 3), a modern kiln from the 19$^{th}$ c., and 23 pits were excavated. Seventeen of them dating to the Late Hellenistic period (2$^{nd}$ /1$^{st}$ c. BC–1$^{st}$ c. AD), one is from the 6$^{th}$ c. AD, two from the 2$^{nd}$–3$^{rd}$ c. AD and the rest are modern from 19$^{th}$–20$^{th}$ c. The structures are dated accurately according to the unearthed 166 coins and other small finds.

# № 22. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В АР „ДУРОСТОРУМ-ДРЪСТЪР-СИЛИСТРА“, УЛ. „КЕВОРК АРАБАДЖЯН“ № 7

*Георги Атанасов, Кристиян Михайлов, Светлана Ганчева, Калоян Димов*

Поради факта, че на кота +17,40 м, на около 1,80 от съвременния терен, регистрирахме рушевини от цигански керемиди и осколки от гюлета, свързани с бомбардировките през Кримската война, допуснахме отнемане с багер на насипите от кота +19,20 (съвременен терен) до кота +17,40/17,50м. Заравнихме терена на ръка на кота +17,40 м и обособихме 4 сектора (обр. 1). На тази дълбочина регистрирахме пожари и следи от разрушена стара къща, като по терена открихме 4 цели и 5 фрагмента от гюлета. В сектор 1 на кота +17,20 м разчистихме 2 печки облицовани с малки тухли от XIX в. Дъното на пещ № 1 е на кота +17,02 м. Външни размери: 1,20 х 0,55 м. Размери на камерата: 0,33 х 0,90 м. Пещ № 2 е открита на 3,40 м южно от първата. Размери на горивната камера: 1,10 х 0,44 м. И в двете пещи има фрагменти кухненска керамика от XIX в. В този сектор разчистихме две сметни ями 1 и 2 с керамика и цигански керемиди от XIX в. и една хумба-зимник (ледник ?) под № 3, запечатана на кота +17,05 м с плътно наредени върху гърлото цигански керемиди. В сектор 2, заравнен на кота +17,10 м липс-




*Обр. 1. Общ план на обекта.*

*Fig. 1. General plan of the site.*



*Обр. 2. Панорамна снимка на обекта.*

*Fig. 2. General view of the site.*

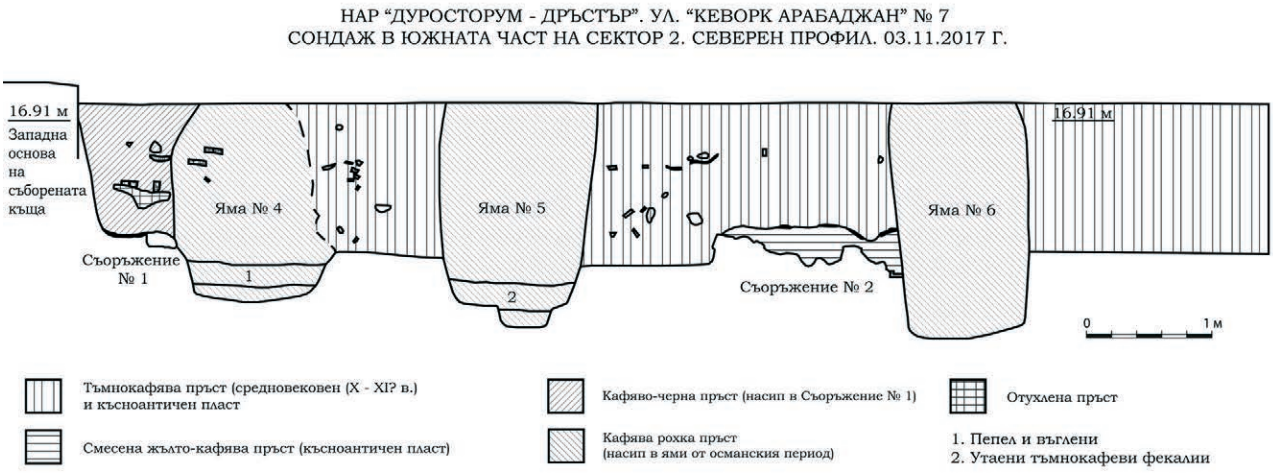
ват структури, но в северозападния ъгъл има сграфито керамика XIII-XIV в. на кота +17,00 м. В централната част на сектора се откри керамика XVIII-XIX в. В южната част на сектор 2 изкопът достигна до проектна кота +15,90 м. Край северната периферия на този изкоп бяха открити три сметни ями № 4, 5 (клозет) и 6, регистрирани на кота +16,90/+17,00 м с материали от XIX в., достигащи дълбочина до кота +15,20м.

Съоръжение № 1 (жилище?). Вкопаване в ЮЗ ъгъл на сектор 2 от кота +16.84 до +15.98 м. От север е обезличено от яма № 4. Подът е покрит с дървени талпи, над които отухлен хоризонт с дебелина до 0,30 м, в който се виждат горели греди. При отнемането на насипа в съоръжението са открити фрагменти битова керамика от XIII-XIV в. По дъските обаче има фрагменти от XVII-XVIII в.

Съоръжение № 2. Разположено е в югоизточния ъгъл на сектор 2. Изградено е от ломени камъни с размери от 0,30 х 0,25 х 0,18 м до 8 х 7 х 5 см, между които и фрагменти от антични тухли. Ляга върху жълто-черна пръст (ходово антично ниво?). В съоръжението и около него се откри антична керамика (II-IV? в.) и 1 фрагмент от X в?. Източната му периферия е пресечена от сметна яма № 6 от османската епоха.

В Сектор 4 се работи от кота +17,20 до кота +15,70 м. Регистрирани са следните археологически структури. Сметни ями 8 (клозет), 9, 10, 12-14 и 15 (клозет) са регистрирани на кота около +17,00 м и проучени до дълбочина +15,50/ +14,70 м. Съдържат късен материал, главно керамика и цигански керемиди от XIX в. Яма № 7 е с преобладаващо средновековна керамика XIII-XIV в., но в яма № 11 фрагментите са от късната античност. В хоризонта +16,20 до +15,90 м преобладава керамика XIII-XIV в., а под кота +15,70 м ярко се очертава късноантичният хоризонт, наситен с керамика и десетки монети. В северозападния ъгъл на сектор 4 се очертават границите на съоръжение № 3 – жилище от IV-V в. – добре оформено правоъгълно тъмно петно в жълтия льос на кота +15,91 м, а подът се намира на кота +15,60 м (обр. 2). В североизточния ъгъл на жилището се откри добре изградена пещ, чийто свод е паднал, запълнена с късноантична керамика и монети IV-V в. (?). Северозападният ъгъл на пещта е пресечен от сметна яма № 16, която се проследява и в сектор № 2. Запълнена е с животински кости, въглени и керамика от X-XI в. Край южната периферия на жилището разчистихме силно изтлял скелет, положен по гръб (гроб № 2), вероятно на женски индивид с ориентация запад-изток. В североизточния ъгъл на сектор 4 се очертават границите на съоръжение № 4. То е вкопано от кота +16,10 до +15,80 м. По периферията му има струпване от дребни и средни камъни, фрагменти от тухли и тегули. Вероятно представлява късноантично жилище, продължаващо в сектор № 2, отбелязано като съоръжение № 2. Преобладава късноантичната керамика и 2 монети от IV-V в. Пресечено е от яма № 13 с диаметър 1,30-1,50 м, с елипсовидна форма. Проучен е механичен пласт в границите ѝ до ниво +15,57 м. Керамиката е от късната античност и фрагменти от ранното средновековие (X в.), включително глазирани. Бронзовите предмети от тази яма са силно корозирали. Попаднахме и на парчета от 2 белоглинени кани. Яма № 13 пресича гроб № 1 (на жена?). Тялото е положено по християнски обред с опънати покрай тялото ръце, ориентация: запад-изток. До дясната раменна кост се откри късноантична костена игла. Около скелета има фрагменти от стъклен съд, а в областта на таза - монета. На лявото рамо под черепа се намери бронзова пластинка – детайл от накит. Лобът на черепа е на кота +15,90 м. На една от фалангите на лявата ръка се откри бронзов пръстен - грубо изработена халка.

Според керамичния ансамбъл и монетите теренът е активно обитаван през IV-V в., X-XI в., XIII-XIV/XV в. XVIII-XX в. За пръв път на такова разстояние (около 250 м източно) от кастела е документирана керамика от VI в., накити (тока „Сучидава“) и монета (Юстин II ?) от VI в. Керамиката от VI в. обаче е нисък процент и предполага рехаво обитаване. Има фрагменти, които се отнасят към XVII




*Обр. 3. Профил на сектор 2.*

*Fig. 3. Cross-section of sector 2.*

в., но се нуждаят от прецизиране. При разкопките са открити 117 находки, между които 82 монети от III (?)–IVв. (около 80%) до XIX в.

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS WITHIN THE RESERVE "*DUROSTORUM* – DRASTAR – SILISTRA", SITE AT 7 K. ARABADZHYAN STR.**

*Georgi Atanasov, Kristian Mihaylov, Svetlana Gancheva, Kaloyan Dimov*

Four sectors were traced on the site. In Sector 1 we cleared two modern brick stoves and three waste pits from the 19th c. In Sector 2 we studied three waste pits containing materials from the 19th c., a dwelling from the 18th c. and an earlier antique structure whose eastern periphery was intersected by waste pit No 8 from the Ottoman period.

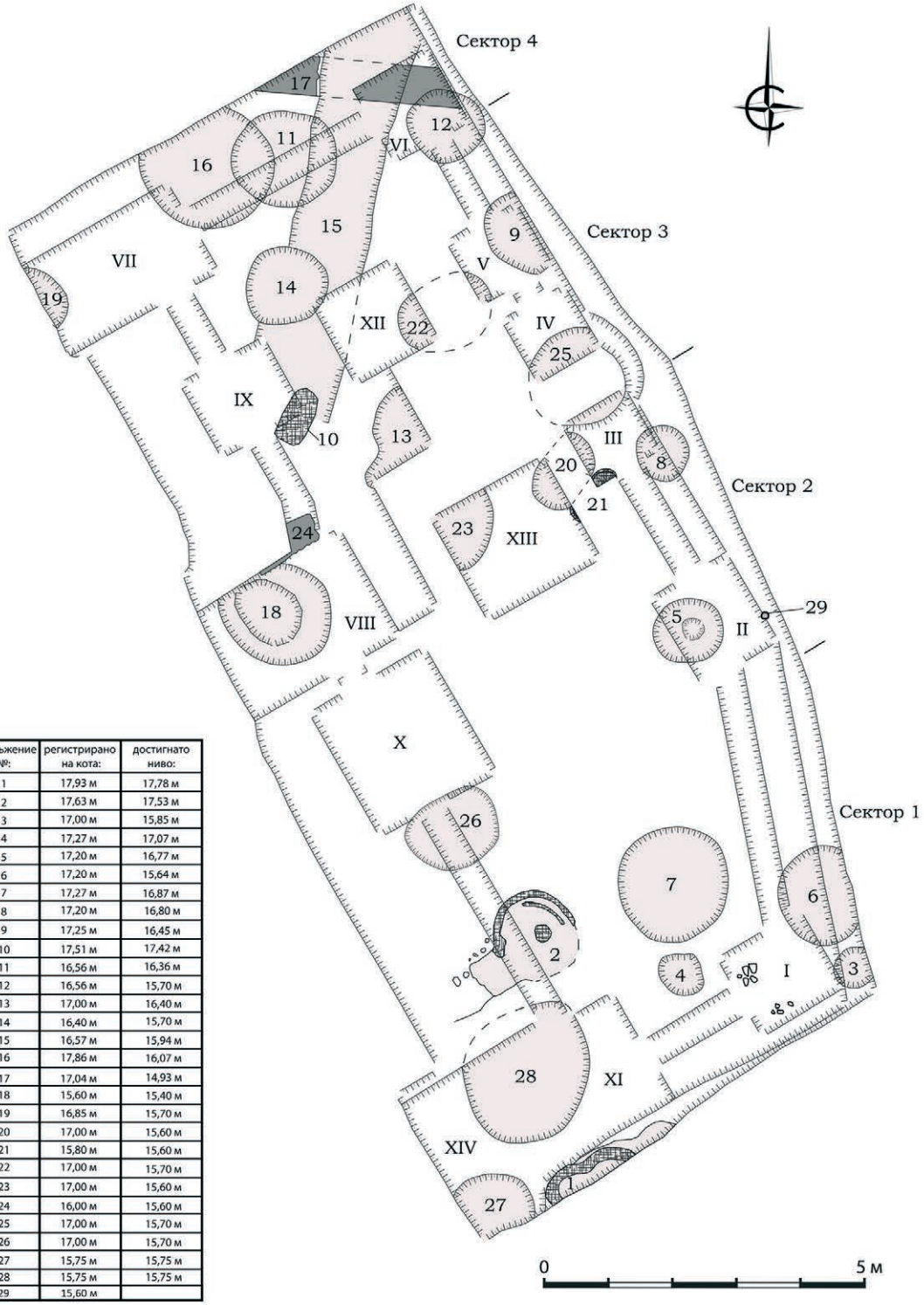
In Sector 4 we registered the following archaeological structures: waste pits 8 (a loo), 9,10, 12/14 and 15 (a loo) with materials from the late 19th c. Pit No 7 contains mostly medieval ceramics from the 13th–14th c. AD, but in pit No 11 we found fragments dated to Late Antiquity. In the north-western corner of sector 4 the boundaries of a dwelling from the 4th–6th c. AD were outlined. In the northeastern corner of the dwelling there was a kiln with ceramics and coins dated to the 4th–5th c. AD. Nearby the southern periphery of the dwelling a skeleton was found, west-east oriented.

The northeastern corner of Sector 4 outlines the boundaries of structure No 4 –probably a late antique dwelling which is cut by pit No 13 with finds from the 10th c. The same pit also cut an earlier Grave No 1 of a woman. Around the skeleton ornaments and coins were found, dating to the 3rd–4th c. AD. According to the pottery assemblage and the coins the site was occupied in the 4th–5th c., 10th–11th c., 13th–14th/15th c., and 18th–19th c. AD.

# № 23. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ЖИЛИЩНА СГРАДА“ НА УЛ. „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ № 6-8 В ЗОНАТА НА РИМСКИЯ ЛЕГИОНЕН ЛАГЕР ДУРОСТОРУМ И ЦИВИЛНО СЕЛИЩЕ, ГР. СИЛИСТРА

*Георги Атанасов, Кристиян Михайлов*

Първоначално с багер бяха разрушени и вдигнати деструкциите на стара къща с анекси и голям сутерен на дълбочина до 1,20 от съвременния терен до около кота +18,00/+18,30 м. Оформеният изкоп с размери около 33 х 4,80 м бе разделен на 4 квадрата с дължина 5,0 м (обр. 1). Теренът бе проучен приблизително от кота +18,30 до кота +15,50, в някои участъци до +14,80 м.




| Съоръжение №: | регистрирано на кота: | достигнато ниво: |
|---|---|---|
| 1 | 17,93 м | 17,78 м |
| 2 | 17,63 м | 17,53 м |
| 3 | 17,00 м | 15,85 м |
| 4 | 17,27 м | 17,07 м |
| 5 | 17,20 м | 16,77 м |
| 6 | 17,20 м | 15,64 м |
| 7 | 17,27 м | 16,87 м |
| 8 | 17,20 м | 16,80 м |
| 9 | 17,25 м | 16,45 м |
| 10 | 17,51 м | 17,42 м |
| 11 | 16,56 м | 16,36 м |
| 12 | 16,56 м | 15,70 м |
| 13 | 17,00 м | 16,40 м |
| 14 | 16,40 м | 15,70 м |
| 15 | 16,57 м | 15,94 м |
| 16 | 17,86 м | 16,07 м |
| 17 | 17,04 м | 14,93 м |
| 18 | 15,60 м | 15,40 м |
| 19 | 16,85 м | 15,70 м |
| 20 | 17,00 м | 15,60 м |
| 21 | 15,80 м | 15,60 м |
| 22 | 17,00 м | 15,70 м |
| 23 | 17,00 м | 15,60 м |
| 24 | 16,00 м | 15,60 м |
| 25 | 17,00 м | 15,70 м |
| 26 | 17,00 м | 15,70 м |
| 27 | 15,75 м | 15,75 м |
| 28 | 15,75 м | 15,75 м |
| 29 | 15,60 м | |

*Обр. 1. Общ план на обекта.*

*Fig. 1. General plan of the site.*

Квадрат 1. Тук бяха проучени 2 производствени съоръжения (№ 1-2) за обработка на желязо и керамична пещ от XIII-XIV в., 3 ями (№ 4, 6 и 7) с керамика XIII-XIV в., 2 ями (№ 27-28) с керамика XVIII-XIX в., клозет от XIX–XX в. (№ 26) и деструкции на жилище от IV-V в. с много строителна и битова керамика.

Квадрат 2. Тук са проучени и документирани 8 археологически структури: питос (№ 21), вкопан в късноантичен хоризонт до кота +15,60 м, три ями с керамика от XIII-XIV в. (№ 8, 20 и 23), четири

ями с керамика и находки от XIX в. (№ 26,22, 20 и 18) и глинен водопровод (№ 29) на кота +15,75 м.

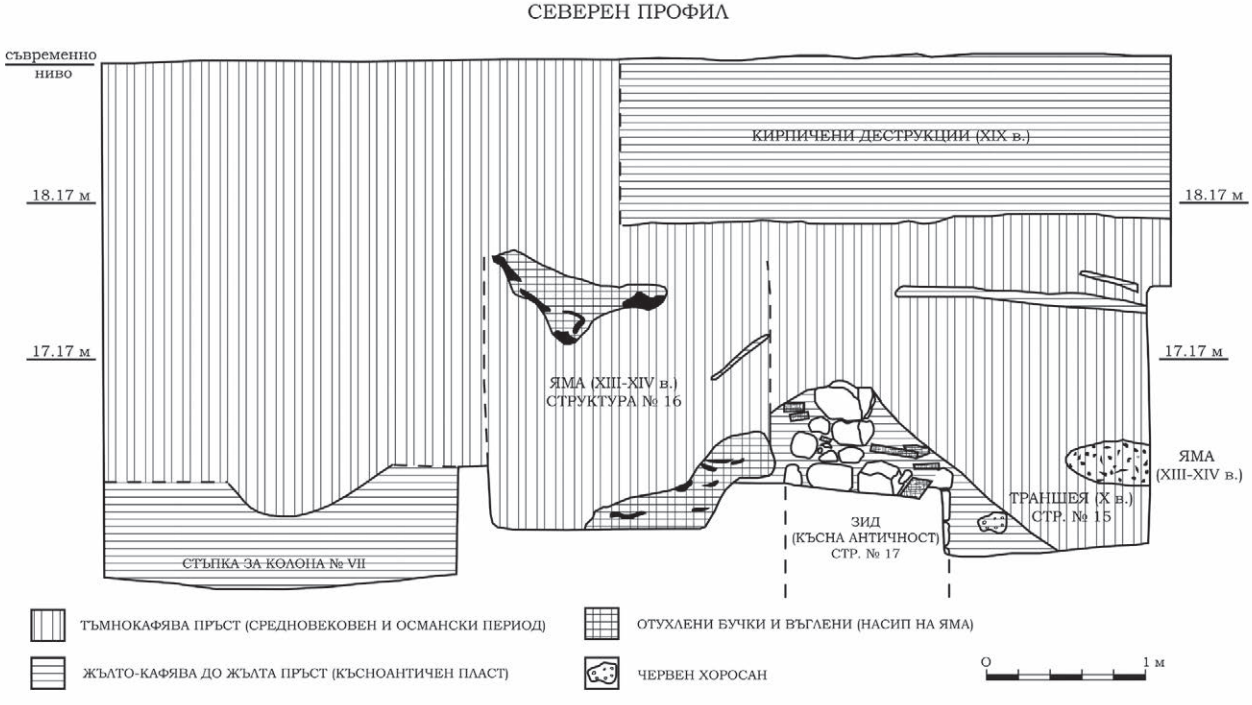
Квадрат 3. Тук са проучени 7 археологически структури: пещ (№ 10) с неясно предназначение на кота +17,50 м, стеничка (№ 24) на кота +16,60 м широка 0,45 м и дълга 1,30 м, вкопана в късноантичен пласт, сметна яма от XVIII-XIX в. (№ 14) и сметна яма от XIII-XIV в. (№ 9).

Квадрат 4. Тук са проучени 5 археологически структури. Една от тях е стена в североизточния ъгъл на изкопа (№ 17) – двулицев зид с ширина 0,60 м и емплектон от счупени тухли и по-дребни камъни. Субструкцията е от ломени камъни и преминава до дъното с тухлен градеж от 4 реда на „рибя кост“ (обр. 2). Около зида се откриват много фрагменти от римски тухли, повечето с размери 0,28 х 0,14 х 0,04 м. Тук регистрирахме



*Обр. 2. Късноантична стена в североизточния ъгъл на обекта.*

*Fig. 2. Late antique wall in the north-eastern corner of the site*




*Обр. 3.Северен профил на обекта.*

*Fig. 3. Northern cross-section of the site.*

вкопаване, което е пресякло зида – вероятно северния край на съоръжение № 15. Над него е вкопана яма от XIV в. с много въглени. При външното южно лице на зида в северния профил на изкопа се откри отухлено петно, вероятно от насипа на съоръжение № 16. Проучени са още структура № 15 – вкопана ивица с дължина 7 м и ширина 1,80 м, ориентирана север-юг с керамика от X-XI и XIV в., две сметни ями от XVIII-XIX в. (структури № 16 и 19) и две сметни ями от XIII-XIV в. (№ 11, 12).

Проучванията предлагат следната археологическа картина. Силно изразен е хоризонтът с находки и керамика от XVIII (?)-началото на XX в. С него са свързани гъста мрежа от септични ями (клозети), които достигат до кота +15,50 м и продължават в здравия льос. Липсва изразен хоризонт с керамика XVI-XVII в. Добре изразен е хоризонтът от XIII-XIV в., един от най-ярките в Дръстър, с производствени съоръжения и ями, запълнени с пепел, въглени и отухлени останки. Откриват се много малко керамика и находки от X-XII в., както и едно спорно съоръжение. Добре изразен е късноантичният хоризонт, разположен приблизително от кота +17,10 до кота +14,90 м. Към него принадлежат сграда в североизточния ъгъл и предполагаеми следи от жилище (деструкции на покрив) в югозападния ъгъл. Открита е също строителна и битова керамика от IV–V в. Липсват ясни културни напластявания от II-III в., както и от VI-VII до X в.

## RESCUE EXCAVATIONS AT 6-8 KIRIL AND METODIY STR., WITHIN THE ZONE "ROMAN LEGIONARY CAMP AND CIVIL SETTLEMENT" IN THE RESERVE "ANTIQUE AND MEDIEVAL TOWN OF *DUROSTORUM* – DRASTAR" IN SILISTRA

*Georgi Atanasov, Kristian Mihaylov*

Square 1. Two production facilities for iron processing and a kiln from the 13th–14th c. AD were unearthed there, as well as three pits containing pottery also from the 13th–14th c., two pits from the 18th–19th c., a septic pit from the 19th–20th c., and destruction of a dwelling dated to the 4th–5th c. AD.

Square 2. Several archaeological structures were documented – an ancient pithos, three pits from the 13th–14th c. AD c., four pits from the 19th c., and a clay conduit.

Square 3. Seven archaeological structures were found – a kiln/ furnace, an ancient wall, a waste pit from the 18th–19th c., and a waste pit from the 13th–14th c.

Square 4. The following structures were found – a late antique wall at the northeast corner of the trench, a 14th c. AD pit, a 7 m long strip with sherds from the 10th–11th c., and the 14th c., two waste pits from the 18th–19th c. and two waste pits from the 13th–14th c.

Overall, the occupation of the site can be summarized as follows. A substantial horizon with finds and ceramics from the 18th c. AD (?) and the beginning of the 20th c. is present. There is no clear horizon with ceramics from the 16th–17th c. AD. The layer of the 13th–14th c. is well-represented, as it is one of the most prominent in Drastar. Only small amounts of pottery and finds can be dated to the 10th–12th c. AD. A pronounced late antique horizon is found, with building and pottery from the 4th–5th c. AD. There are no clear layers from the 2nd–3rd c AD; lacking are also any remains from the period the 6th to the 10th c. AD.

# ГРАДСКИ ЦЕНТРОВЕ

## № 24. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА УЛ. „ДРАГОМАН“ № 7, ГР. ВАРНА

*Христо Кузов, Михаил Христов*

Спасителното археологическо проучване се проведе на ул. „Драгоман“ № 7, гр. Варна. Имотът попада в границите на ААР „Одесос – Варна“. Разкопките са съсредоточени в рамките на парцел със сграда–архитектурен паметник на културата от началото на XX в. и прилежащия ѝ двор. За изясняване на археологическата ситуация са заложени два квадрата, разположени в южната част на парцела (в едно от помещенията на съществуващата сграда) и в северната част на двора (обр. 1).

Квадрат № 1 е с размери 2,70 х 2,60 м. Под нивото на пода на съвременното помещение се проследява насип от тъмнокафява пръст, в който се откриват единични керамични фрагменти от късната античност, османския период и началото на XX в. На около 1,10 м под нивото на фундиране на съвременната сграда се откри хоросанова подложка/основа на под от късноантична сграда (обр. 2). В хоросановата подложка се откриват голямо количество фрагменти от мраморна подова настилка и фрагменти от късноантични тухли и битова керамика. Хоросанът е бял с редки примеси от натрошена строителна керамика и е с дебелина 8-10 см. Площта на хоросановия под е с по-големи размери от тези на съвременното помещение, в което е проучен и продължава извън него.

В проучваната площ са регистрирани две перфорации на хоросановото ниво от по-късни боклучни ями от османския период. Първата от тях се ситуира в източната част на квадрата и попада изцяло в него. Тя е с диаметър 1,60 м, а втората – в западната и е разкрита само частично.

В обхвата на източната яма беше оформен сондаж № 1, чрез който да се проследят стратиграфските натрупвания в дълбочина, без да се налага демонтирането на хоросановата структура. След изчерпването на пълнежа на ямата, който съдържа керамика от периода XVII–XVIII в., се достигна до пласт от сивокафява пръст с въгленчета и значително количество фрагментирана късноантична строителна и битова керамика. Сондажът (под нивото на хоросановия под) е с дълбочина 2,0 м. Откриват се единични фрагменти римска керамика.

Квадрат № 2 се ситуира в северната част на вътрешния двор. Той е с неправилна форма (според ситуацията на пространството) и приблизителни размери 2,70 х 2,0 м. При проучването бяха документирани основи от следосвобожденски градежи – зидани канали от началото на XX в. и по-ранен глинен водопровод, положен върху тънка подложка от бял хоросан. Със същия хоросан са измазани и връзките между отделните тръби. Водопроводът е прекъснат при прокарването на разкритите по-късни зидани канали. Глиненият водопровод се отнася към османския период. Проследената му дължина е 1,60 м, като са разкрити изцяло четири тръби с дължина от по 0,30 м, и диаметър 0,20 м.

Под късните градежи се установи наличието на две септични/боклучни ями от османския период, които са компрометирали сектора почти до нивото на стерила. В ямите се съдържат значително количество покривна и битова керамика от периода XVII–XVIII в.

Единствено в северозападния ъгъл на квадрата се установи достатъчно запазен и ненарушен по-ранен културен пласт. Там беше заложен сондаж № 2 с размери 1,50 х 1,50 м. В сондажа е проследено нивелиращо ниво от жълта песъчлива глина, като културният пласт под него е с дебелина 1,40 м (обр. 3). В него се откриха две бронзови монети от първата половина на V в. и късноантична керамика, които датират пласта в периода втората половина на V–VI в.

Под културния пласт се установиха следи от разрушена постройка с лека дървена конструкция – от греди, забити в стерила (чист жълт пясък). В него освен гнезда за вертикалните подпори е била прокопана плитка траншея(?) за първия ред от хоризонталната греда на стената. Тя е с проследена дължина 1,40 м и ширина около 0,55 м. Покривът е бил от тегули. Градежът се е развивал в западна посока. От запълването на траншеята и гнездата за гредите произхожда римска керамика, която датира археологическата среда в III в. От почистването на траншеята произхожда и остъклена стопилка, което допуска възможността за наличието в близост на производствено съоръжение.




*Обр. 1. Ситуация на структурите.*
*Fig. 1. Position of the archaeological structures.*




*Обр. 2. Хоросанов под от втората половина на V–VI в.*
*Fig. 2. A mortar floor level of a building dated to the late 5th–6th c. AD.*

Керамичният материал от проучванията на обекта е от античността и османската епоха. Сред образците римска керамика може да се посочат фрагменти от хераклейска амфора от II–началото на III в., фрагмент от паница или поднос от средата на III–IV в., фрагмент от червенолакова купа от втората половина на III в. и фрагмент от малка амфоровидна стомна от средата на II–първата половина на IV в.

Керамиката от периода на късната античност се състои от фрагмент от паница от средата на VI в. и множество фрагменти от амфори от VI в. Заслужава внимание фактът, че сред керамиката от обекта липсва антична кухненска керамика.

Втората голяма група керамични материали се отнася към късното средновековие и периода на Възраждането. Тя включва най-вече трапезни съдове – блюда, чинии и паници от XVII–XVIII в.

В заключение може да се каже, че преди строежа на настоящата къща, в границите на проучената площ, има три периода на обитаване: през III в., втората половина на V–VI в. и XVII–XVIII в. През III в. обитаването вероятно е свързано с производствен процес *extra muros*. През следващия период при разширението на укрепения град на север районът е бил застроен с жилища. През османския период тази част също е била жилищен район.

## RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 7 DRAGOMAN STR., VARNA

*Hristo Kuzov, Mihail Hristov*

During the rescue excavation two squares were studied (fig. 1).

In Square № 1 the mortar bed of a building's floor was found, dated to Late Antiquity (fig. 2). The

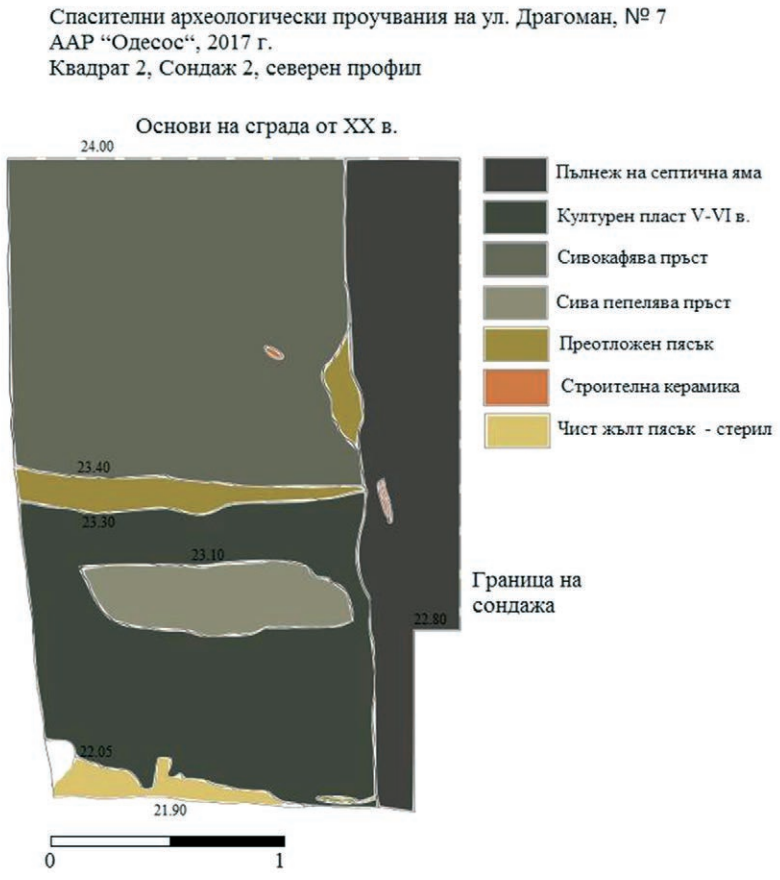
floor was cut by two waste pits from the Ottoman period (17th–18th c. AD).

In Square № 2 a clay pipeline and two waste pits from the Ottoman period were unearthed. The pits were filled in with household pottery from the 17th–18th c. AD.

Late antique pottery and two bronze coins were found in an undisturbed layer: one of the coins from the late 5th c. AD, and the other minted under Theodosius II (402–450).

Beneath the cultural layer traces of a demolished light wooden structure were present. Roman ceramics was found in the postholes, thus dating the context to the 3rd c. AD.

In conclusion, we can state that within the present plot three different habitation periods of *Odessos* can be distinguished: from the 3rd c. AD, between the late 5th–6th c. AD, and between the 17th–18th c. AD.




*Обр. 3. Северен профил на сондаж 2.*

*Fig. 3. Northern cross-section of trench 2.*

## № 25. ПРОУЧВАНЕ НА КУЛА ОТ КЪСНОРИМСКАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА ОДЕСОС

*Христо Кузов, Михаил Христов, Мартин Вълчев*

По време на спасителните археологически разкопки на ул. „Воден" във Варна успяхме да разчистим частично западната половина от предната част на U-образна кула (обр. 1). Останалата част от нея остава извън проучваната площ, под съвременния площад и улица. Външното ѝ лице е оформено от големи, прецизно обработени квадри, положени в хоризонтални редове. На челото са разкрити почти четири реда, а на западната страна – три реда. За съжаление секторът се напълни с подпочвена вода и не можахме да достигнем поне до банкета на кулата. Квадрите по външното лице са със средни и големи размери, с гладка или леко рустицирана външна повърхност (обр. 2). Някои (с паралелепипедна форма) са наредени в системата „биндер-лойфер", а други (плочести) – като облицовъчни. По горната им повърхност има изсечени гнезда тип „лястовича опашка" за железни скоби. Вътрешното лице е изградено от доста по-малки и по-грубо издялани камъни. Пространството между двете лица е запълнено с емплектон от ломен камък, смесен със светъл розов хоросан и парченца керамика. Част от вътрешното западно лице и емплектона до него са разрушени от яма за въглища от началото на XX в. Лицевият квадров градеж от западното чело на кулата и част от емплектона покрай него са унищожени при прокопаването на септична яма. Предната част на кулата е пресечена по надлъжната си ос от основите на съвременната къща. Западната стена на кулата е широка 2,80 м, а при челото – 3,0 м. От челото са разкрити изцяло три реда със следните височини: 0,73 м, 0,67 м и 0,45 м; квадрите са с дъл-




*Обр. 1. Ситуация на разкритите две кули по северната късноримска крепостна стена.*

*Fig. 1. Location of the two towers at the northern late roman fortress wall of Odessos.*

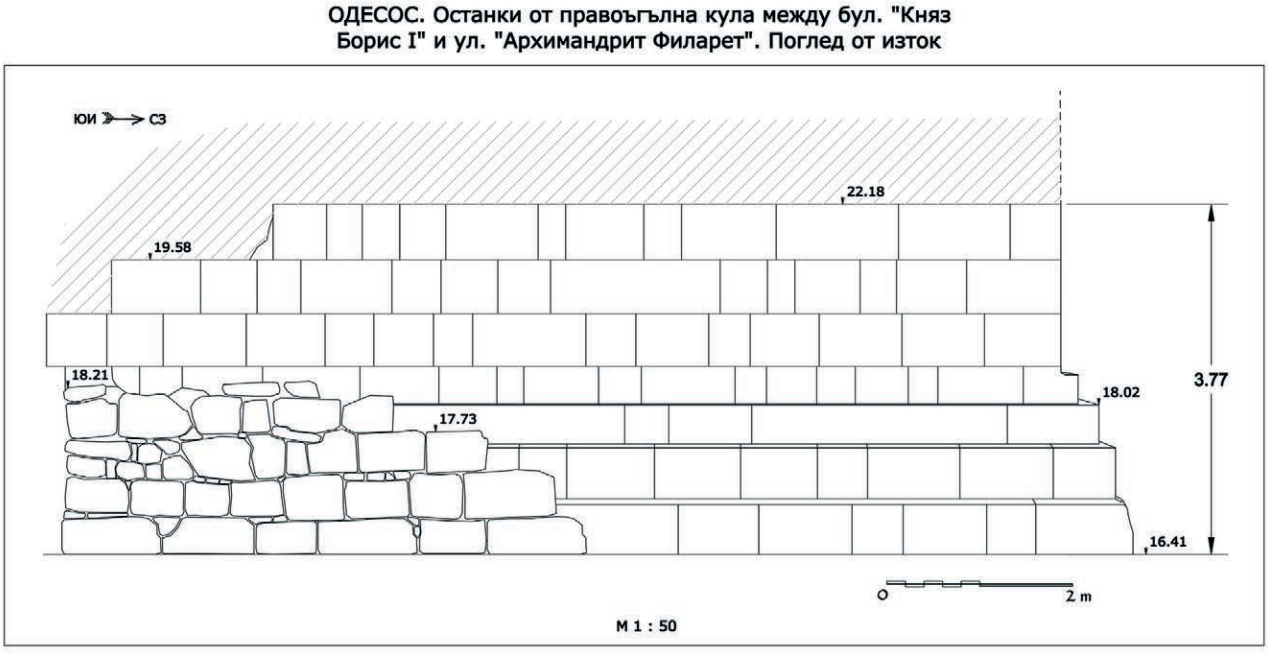


*Обр. 2. Външното лице на западната страница на U-образната кула.*

*Fig. 2. The outer face of the western side of the U-shaped tower.*

жина 1,15 м, 1,67 м, 0,47 м, 0,80 м, 0,35 м и 1,96 м. На западното лице разкритите квадри от най-горния ред (височина 0,73 м) са с размери: дължина 1,40 м – облицовъчна; следващата е със слаба извивка на север и дължина– 1,12 м, а широчина – 0,70 м. Квадрите с по-малки лица са положени напречно, за подредбата „биндер-лойфер". Приблизителната вътрешна ширина на кулата може да се изчисли на 4,80 м, а външната на около 10,40 м. Според пропорциите на идентичните кули от други крепости външната дължина е към или над 11,50 м.

През VI в. около и над останките на кулата се натрупва културен пласт. Най-късните керамични материали, отнасящи се към периода, са от първите десетилетия VII в. и са в унисон с данните за изоставянето на града по това време. След тази дата липсват структури, керамика и други находки до времето на османската епоха. От това време разкрихме останки от зид, изграденот ломени камъни на калова спойка. С него се свързва следващата фаза на интензивно обитание, към която се отнася и втората голяма група керамика открита при проучвани-




*Обр. 3. Външното лице на източната страница на четвъртитата кула.*

*Fig. 3. The outer face of the eastern side of the rectangular tower.*

ята. Тя е много по-хомогенна и представя основно кухненски и трапезни съдове – част от керамичния комплекс на жилищна сграда от XVII в.

Преди четири десетилетия, западно по трасето на същата крепостна стена, е била разкрита друга кула с четвъртита форма и големи размери (*phrourion*), изградена с абсолютно идентична строителна техника (обр. 3). Външните заоблени ъгли на тази кула и двата масивни зидани пилона в нея – за поддържане на горните подови нива – са като при крепостната стена на Абритус. Стъпаловидният ѝ банкет (в случая три стъпала) и изграждането на масивни пилони (поради голямата площ в кулите) са характерни за множество идентични късноримски укрепления. Освен стъпаловидния банкет, за този вид укрепителна система при градежа е характерно използването на по-скоро големи квадри, някои от които с рустицирани лица, а други с гладки. За по-здрава връзка помежду им на тях са изсечени гнезда „лястовича опашка", за да се закрепват чрез железни скоби, залети с разтопено олово. При различни укрепления върху цокъл от *opus quadratum* са използвани и техниките *opus vittatum* и *opus mixtum*. Друго много характерно е, че при повечето укрепления от този вид са преизползвани в градежа много епиграфски паметници (най-вече от II–първата половина на III в.) и най-разнообразни сполии – главно при банкета на стената.

Архитектурната концепция на разкритите две кули по коментираната северна крепостна стена на Одесос разкрива пълна идентичност със сектори от укрепителната система на късноримски укрепени военни, селищни и градски центрове по долнодунавския лимес и във вътрешността на провинциите Втора Мизия и Скития. Изцяло издадените пред крепостната стена U-образни кули (в комбинация с подково- и/или ветрилообразни по ъглите и чупките) и четвъртити с големи размери (*phrourion*) са част от много специфична, късноримска укрепителна система. Последните проучвания на този вид укрепителна система предлагат по-точна датировка на фортификацията – след началото на втората четвърт на IV в. до към средата на века.

При провеждането на по-ранни археологически проучвания в Одесос е засвидетелствано изцяло преизграждане на градската инфраструктура (улична настилка, канализация и водопроводи) и сгради в средата на втората четвърт на IV в. – в края на управлението на Константин I и при управлението на неговите синове (Кузов 2007, 35). При това възобновяване на града тази датировка изглежда най-вероятна и за едно от известните вече разширения на укрепената градска площ (както и при много други укрепени центрове) и респективно за изграждането на нова крепостна стена. Този вид късноримска фортификация винаги се изгражда „из основи", въпреки че понякога заляга върху трасето на по-стара, заравнена с терена крепостна стена. Изграждането ѝ най-вероятно принадлежи към една конкретна късноримска широкомащабна военно-строителна програма, обхванала редица

римски провинции. Тази укрепителна система притежава определени характерни особености – отражение на даден етап от развитието на римското крепостно строителство.

**Литература**

**Кузов 2007:** Х. Кузов. Проучване на декуманус северно от римските терми на Одесос. – Известия на Народния музей Варна XLI (LVI), 2005 (2007), 18–43.

**EXCAVATIONS OF A TOWER ON THE LATE ROMAN FORTRESS WALL OF *ODESSOS***

*Hristo Kuzov, Mihail Hristov, Martin Valchev*

During the archaeological excavations in Varna, the front side of a U-shaped tower was partially uncovered (fig. 1). The outer face of the tower is built with large and very precisely cutstone blocks, laid in horizontal rows. The stone blocks on the outer face are medium and large in size, with a smooth or slightly rustic surface (fig. 2). The inner face of the tower is made of much smaller and more roughly carved stones.

Four decades ago, a large quadrilateral tower (*phrourion*), built using identical construction techniques, was discovered on the line of the same curtain wall of the ancient town of *Odessos* (figs 1, 3).

U-shaped towers projected in front of the fortress wall (in combination with horseshoe and/or fan-shaped corner towers) and large quadrilateral towers (*phrouria*) are part of a specific late Roman fortification system. The recent studies of this type of fortification system offer a more accurate date of its emergence, namely after AD 324/the beginning of the second quarter of the 4$^{th}$c. AD until the middle of the century.

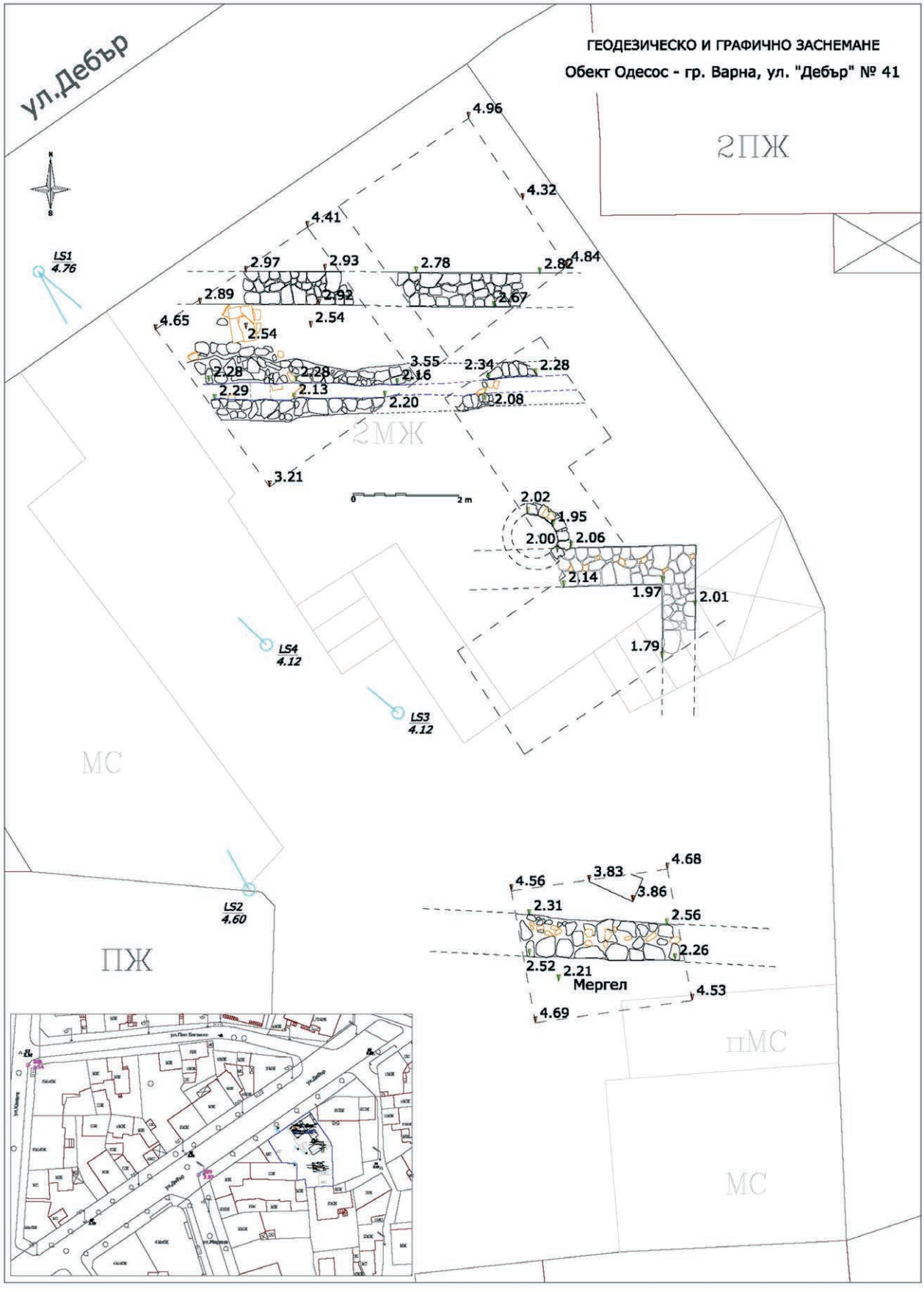
# № 26. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „ДЕБЪР“ № 41, ГР. ВАРНА

*Христо Кузов, Михаил Христов, Ася Стефанова*

В северната част на парцела бяха разкрити и проучени: каменен зид от масивна сграда, канал, зидан с ломени камъни и добре обособена османска боклучна яма (обр. 1). Каменните градежи са на калова спойка, ориентирани успоредно с посока изток–запад.

Зидът е изграден от добре подбрани по-големи камъни при външното лице и по-малки по вътрешното лице. В градежа между камъните са влагани вертикално и хоризонтално значителен брой фрагментирани тегули. Самият зид на известна височина е бил нивелиран с хоризонтално поставени тегули. Суперструкцията е отделена от субструкцията чрез тесен банкет. Зидът е с широчина 0,65 м, а общата му разкрита дължина е 7,05 м. Не са установени крайните точки на зида, както и индикации за някакви напречни стени, които да имат отношение към него. Запазената му височина е 1,20 м, като банкетът е на височина 0,60 м. Във височина са запазени два реда от суперструкцията. Пред външното лице на зида се откриха струпвания от нападали тегули от покривната конструкция на сградата. При разчистването на падналата покривна керамика, на по-ниско ниво, както и под нивото на банкета на зида, бяха установени податки от друго струпване на тегули, които индикират разрушаване на по-ранна структура. Наблюдава се по-ранно обитаемо ниво, маркирано от пласт отухлени до червено кирпичи.

На 1 м южно от зида е ситуиран канал с проследена дължина 5,15 м (обр. 2). Запазената му максимална височина е 0,90 м. При оформянето на вътрешните лица на улея градежът е по-прецизен, а при външните по-непретенциозен. Между двете лица на улея, в западната част на проучения му сектор, широчината е 0,38 м, която се стеснява до 0,17 м и пак се разширява до 0,29 м в източната част. Ширината на стените не е еднаква и варира от 0,30 до 0,45 м. Каналът не е имал изградено с настилка дъно. Заложен е направо чрез вкопаване в по-ранни културни пластове, като дъното му достига до стерилен сив пясък. Във височина вероятно е бил засводен, като засводяването е било изпълнено от ломени




*Обр. 1. Ситуация на археологическите структури.*

*Fig. 1. Location of the archaeological structures.*



*Обр. 2. Стена от масивна сграда и зидан канал, южно от нея (VI в.).*

*Fig. 2. Wall of a massive building and a stone-built drain to the south of it (6th c. AD).*

камъни с по-малки размери. Каналът е открит плътно запълнен с фрагменти от тегули и сивокафява пръст.

Боклучната яма е разположена южно от канала. Материалите от нея се отнасят към втората половина на XVII в.

В южна посока беше разкрит вътрешен ъгъл от помещение на друга сграда. Сградата е изградена от камък на калова спойка, като в градежа ѝ също са вложени значително количество преизползвани тегули, които са служели за нивелация. Северната разкрита стена е с проследена дължина 1,85 м. Тя е със запазени до 4 реда зидария. Източната стена е с проследена дължина 1,47 м и със запазени до 2 реда от градежа. Ширината на стените е 0,75 м. Максималната запазена височина е около 0,65 м. Градежът е положен направо върху пясък със сив цвят. При проучване на вътрешността на сградата не е регистрирано отчетливо подово ниво, но е разчистено масивно струпване на керемиди.

Плътно покрай външното лице на северния зид е разкрит сегмент от зидано без спойка кръгло съоръжение с диаметър: външен – 1,55 м, вътрешен – 1 м. Структурата долепя зида на сградата, без да го засяга. Вътрешността ѝ беше запълнена със сгурия и отпадъци, които датират от XX в. Вероятно е използвана като боклучна яма в ново време, но най-вероятно първоначалното ѝ предназначение е било кладенец.

В най-южната част на проучваната площ се разкри още един зид с посока изток–запад. Съхранен е до два реда от градежа си. Проследената му дължина е 2,75 м, а широчината му варира 0,65–0,70 м. Южното лице на зида е изградено от по-големи, а вътрешното от по-малки камъни. При оформянето на външното лице на зида е отнет мергелът, за да се положат камъните от първия ред. При вътрешното лице на зида подобно внимание не е отделено. Тук камъните са положени в насип от сивокафява пръст, съдържащ въгленчета. Над него е оформена настилка от камъни и преизползвани плочи, която маркира подовото ниво на регистрираната тук сграда.

В рамките на обекта беше събрано значително количество керамика, която се отнася към периода на късната античност и късното средновековие.

Амбалажната керамика от обекта е от V–VI в. Значително по-слабо е застъпена масово разпространената група от т. нар. „гребенчати“ амфори. С единични фрагменти са представени палестинските и местните понтийски амфори.

Трапезната керамика, представенаот паници, е основно от образци с малоазийски произход от края V и VI в.

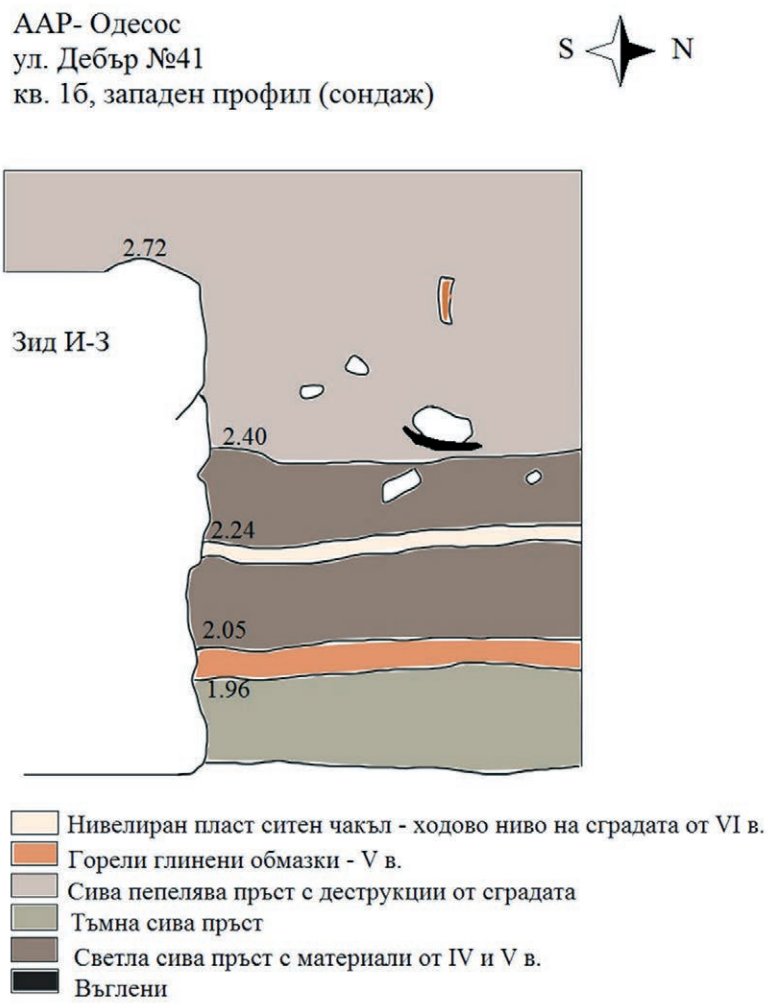
Сред кухненската керамика са регистрирани гърнета сширок хронологически диапазон – от втората половина на IV в. до края на VI-началото на VII в.

При керамиката от османския период преобладават трапезните съдове. Намират се и единични фрагменти от свещници и цилиндрични изделия с широка периферия, за вграждане в кахлени печки. Сред трапезните съдове често срещани са чиниите със зелена глазура от XVII–началото на XVIII в. Типът свещници се датира XVII–XVIII в.

В заключение може да се твърди, че според археологическата ситуация има два периода на обитаване–през късната античност и османската епоха.

Първият период е от втората половина на IV–началото на V в. Строителството е било от кирпич и дървени конструкции, а покривът – застлан с керемиди. След началото на V в. районът е опожарен. През втората половинана V в. се образува друг културен пласт, в който са изградени масивните

каменни градежи. Основите им преминават и през по-ранния културен пласт и достигат до стерила от пясък. Това строителство се е случило в края на V или началото на VI в. По времето на Юстин II (565–578 г.) или веднага след неговото управление тази градска част е окончателно унищожена. Строителството в тази част, поне в началото, се е извършило извън укрепения град. На този етап от проучванията не е ясно дали този район по-късно е бил включен в укрепената градска част.




*Обр. 3. Западен профил на квадрат 1б.*

*Fig. 3. Western cross-section of grid square 1B.*

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 41 DEBAR STR., VARNA**

*Hristo Kuzov, Mihail Hristov, Asya Stefanova*

In the plot we found stone walls of three buildings, stone-built drain and an Ottoman waste pit (fig. 1). There is also an earlier habitation level, marked by a layer of rubble. The bottom of the drain is unpaved. The waste pit is located south of the drain. The materials from it date back to the second half of the 17th c. AD.

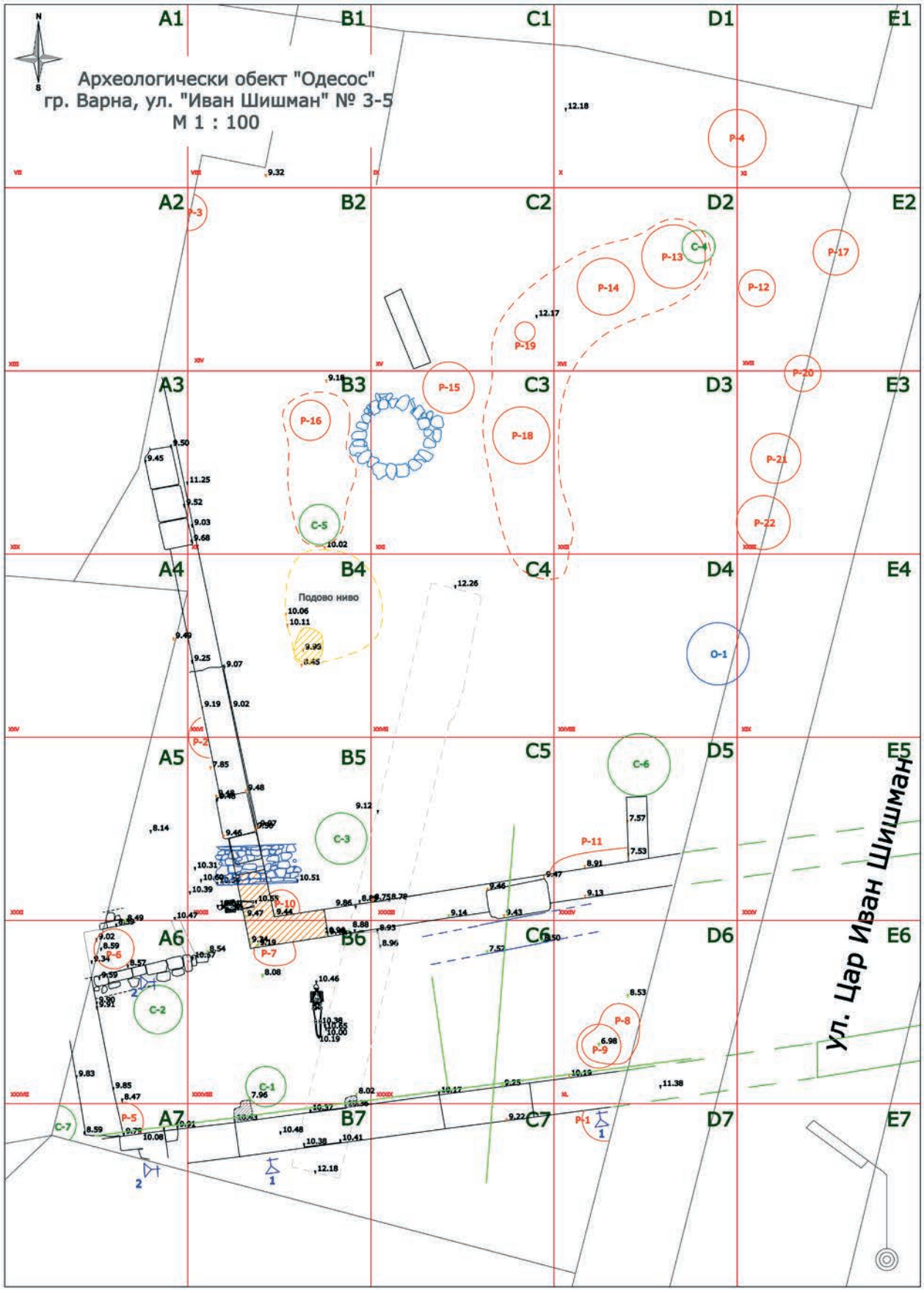
In conclusion we state that according to the archaeological situation, there were two periods of habitation: Late Antiquity and the Ottoman period. The first phase of the period is dated to the second half of the 4th–early 5th c. AD. The constructions were built of mudbricks and wood. After the beginning of the 5th c., the area was burned down. In the second half of the 5thc. another stratigraphic layer was formed, with massive stone constructions in it. This construction took place at the end of the 5thor in the beginning of the 6th c. AD. During the reign of Justin II (565–578) or immediately after that, this part of the ancient town was completely destroyed.

## № 27. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ЦАР ИВАН ШИШМАН“ № 3–5, ГР. ВАРНА

*Мария Манолова-Войкова, Васил Тенекеджиев, Елина Мирчева*

Спасителните разкопки бяха проведени в два съседни парцела (УПИ III–5, ПИ №10135.15.07.1007 и ПИ № 10135.1507.985, кв. 69, по плана на VIII м.р.), които се намират в непосредствена близост до стария нос Варна, към който в началото на XX в. е изграден вълноломът.

По време на проучванията бяха намерени археологически свидетелства от следните епохи: архаична, класическа, елинистическа, римска, късноантична, средновековна (XI–XIV в.) и османска (обр. 1).




*Обр. 1. Общ план на обекта (изготвил М. Вълчев).*

*Fig. 1. General plan of the site (author M. Valchev).*

На цялата площ на обекта бяха открити 22 ритуални ями с материали от архаичната и класическата епоха. Съдържанието им е еднотипно: фрагментирана луксозна и обикновена керамика, амфори, а в отделни случаи и керемиди; голямо количество въглени, черупки от черноморски черни миди, копчета от калкан и кости от животни; отделни дребни предмети като тежести за стан, прешлени за вретено, бронзови игли и др. В повечето случаи в ямите се наблюдават нива на обмазване и опалване. Не навсякъде беше възможно границите им да бъдат определени и съответно размерите им да бъдат измерени точно. По наличните данни дълбочината варира, но най-често е около 0,50 м, а диаметърът е между 1,50 и 2,50 м. Съдържанието на ямите позволява те да се датират във втората половина на VI и V в. пр. Хр. Любопитно е, че наред с характерните гръцки съдове, в ямите се откриват и голямо количество фрагменти от тракийска керамика – гърнета, изработени на ръка (обр. 2).



*Обр. 2. Тракийски съд от ритуална яма (VI–V в. пр. Хр.).*

*Fig. 2. A Thracian pot found in a ritual pit (6th–5th c. BC).*

В западната половина на обекта бяха засечени зони с дебел пласт от отухлена пръст. Навсякъде той застъпва, изцяло или частично, ритуални ями.

Върху мергела в югозападната част на обекта бяха разкрити останки от два успоредни зида. Те са с посока изток–запад, еднолицеви, с обърнати едно към друго лица. Образуват коридор, широк 1,20 м, със запазена дължина около 3 м. Конструкцията и разположението на зидовете доведе до хипотезата, че става дума за подземен коридор (дромос) – част от съоръжение изградено сред ритуалните ями. Допустимо е да се мисли, че той е водил към камера на гробница, която е унищожена от късноантичен зид.

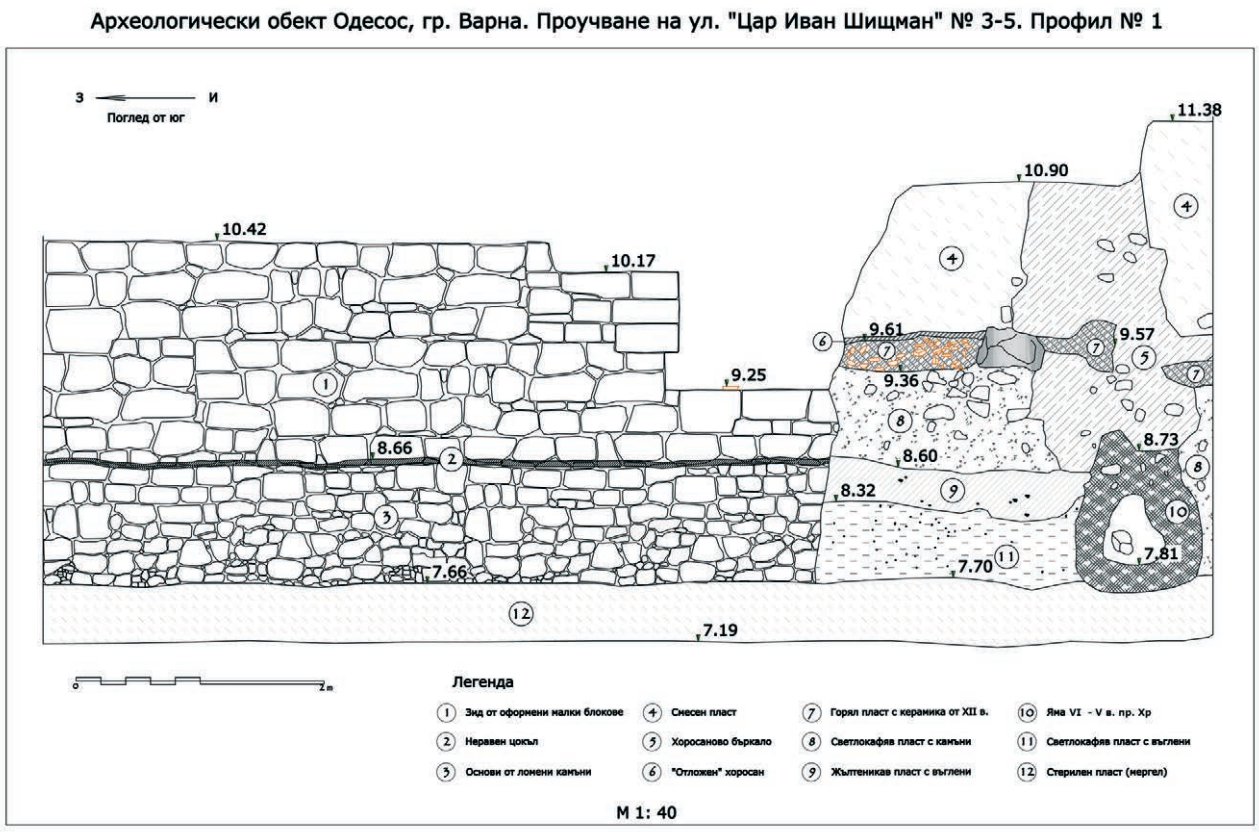
По време на разкопките, в насипите и без ясен археологически контекст, бе открита керамика от елинистическата и римската епоха.

На обекта се разкриха останки от монументална архитектура от късноантичната епоха. В най-южния му край, частично е запазен масивен зид с посока изток–запад и с два входа, оформени в него (зид 1). Основата му ляга върху мергела и на места застъпва по-ранните ритуални ями (обр. 1, 3). Субструкцията е изградена от големи ломени камъни с грубо оформени лица и спойка от бял хоросан с парченца натрошена тухла. В западния край на обекта към зид 1 от север се долепя на фуга перпендикулярен зид (зид 2). Той е пресякъл гореописания дромос.

Приблизително на 4,60 м съответно на север и изток от зидове 1 и 2 са изградени други два зида, перпендикулярни един на друг и конструктивно свързани (зидове 3 и 4). Градежът им е с ломени камъни и жълтеникав хоросан с много пясък и парченца от тухла. От суперструкцията е запазен югозападният ъгъл, който е оформен от 3 реда тухли, споени с бял хоросан, както и няколко големи плоски каменни блока по дължината на зидовете. Цялата конструкция е основа на колонада. В ъгъла е имало иззидан Г-образен стълб, а каменните блокове са служели за основа на колоните. Сравнение с документацията от предишни разкопки в съседен парцел показа, че новооткритите зидове принадлежат на монументална късноантична сграда, проучена там.

Средновековната епоха е представена с останки от поне 3 жилища от периода XI–XII в., съхранени частично. Едно от тях е било опряно в останките от зид 1. Други две се проследяват по струпванията на кирпич, силно обезличени подови нива и огнище в пространството между зидове 3 и 4. През същия период на терена са вкопани 4 сметни ями.

Към XIII–XIV в. могат да се отнесат две ями, в едната от които бяха открити над 30 детайла за фасадна керамопластична украса за църква (четирилистници и панички). Фактът, че върху тях няма следи от употреба, дава основание да се предположи, че наблизо е имало работилница за тях и/или, че наблизо е имало църква и те са останали неизползвани при строежа ѝ. През същия период в




*Обр. 3. Зид 1 (поглед от юг) и разрез на пластовете в югоизточния ъгъл на обекта (изготвил М. Вълчев).*

*Fig. 3. Wall 1 (view from south) and cross-section of the layers in the south-eastern corner of the plot (author M. Valchev).*

района на разкопките е имало малък некропол, вероятно свързан с предполагаемата църква. От него бяха открити 2 гроба, както и разбъркани човешки кости от разрушени при новото строителство гробове.

Проученият терен е бил обитаван интензивно през османската епоха. С този период се свързват 1 гроб, 3 кладенеца, 3 септични ями, силно разрушени зидове от сгради и значително количество керамика.

## RESCUE EXCAVATIONS AT 3–5 TSAR IVAN SHISHMAN STR., VARNA

*Mariya Manolova-Voykova, Vassil Tenekedjiev, Elina Mircheva*

Within the entire site, 22 ritual pits with finds from the archaic and classical periods were excavated (fig. 1). Their content is uniform: fragmented luxury pottery and coarse ware (Greek and Thracian); amphorae, and in some cases roof tiles, large amounts of charcoal, shells and animal bones, as well as some small finds. The archaeological material indicates that the ritual pits date from the 6$^{th}$–5$^{th}$ c. BC (fig. 2).

Remains of an underground corridor were discovered in the southwestern part of the site. It is probably the *dromos* of an earlier tomb destroyed in Late Antiquity.

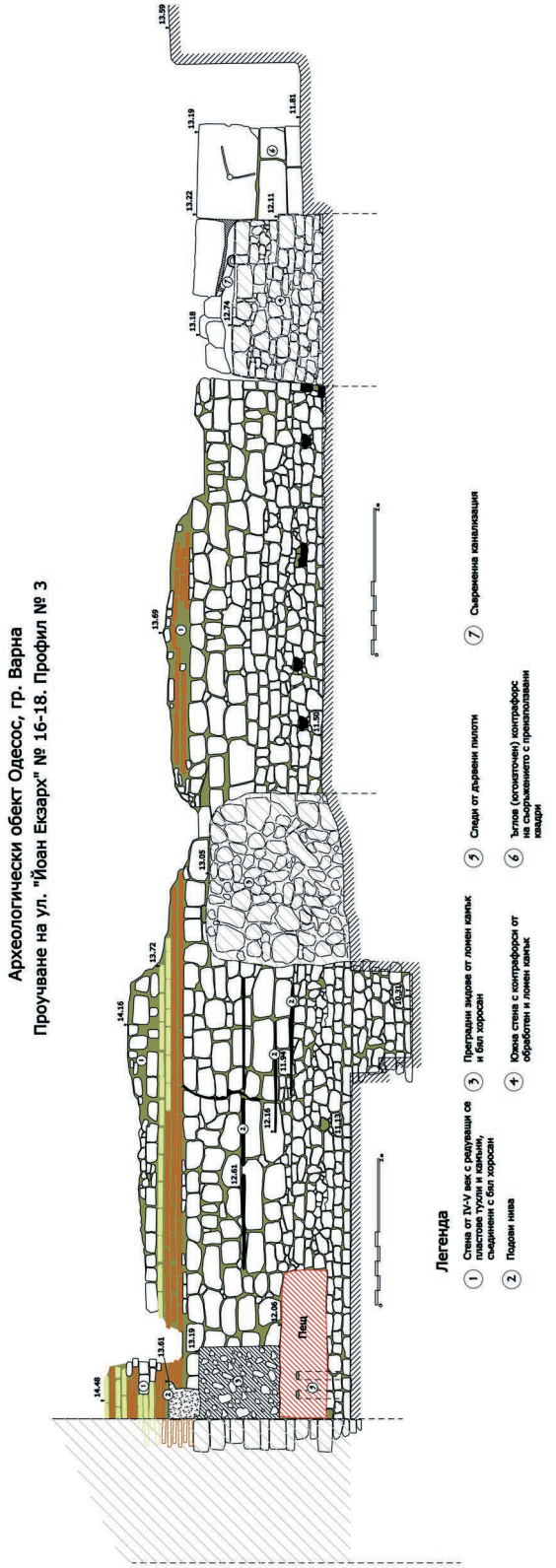
Ruins of an impressive monumental late antique building were also excavated: its north facade with two entrances, and parts of a courtyard with colonnades situated to the north of it (figs 1, 3).

The remains of three dwellings and four rubbish pits from the Middle Ages (11$^{th}$–12$^{th}$ and 13$^{th}$–14$^{th}$c. AD) were also excavated at the site. Two more rubbish pits and two graves could be related more precisely to 13$^{th}$–14$^{th}$c. AD.

The area was extensively inhabited in the Ottoman age. A grave, three wells, three septic tanks, destroyed walls of unidentified architectural structures, and a significant amount of pottery were found during the excavations.

# № 28. СПАСИТЕЛНО АРХОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В УПИ XIV–794, 795, КВ. 55, УЛ. „ЙОАН ЕКЗАРХ“ № 16–18, ГР. ВАРНА

*Мария Манолова-Войкова, Игор Лазаренко*




*Обр. 1. Вътрешното лице на източната стена на античната сграда.*

*Fig. 1. The inner face of the eastern wall of the ancient building.*

Парцелът попада в ААР „Одесос–Варна“. На повърхността в западната му половина се виждат останки от монументална антична сграда, която се развива към ул. „Йоан Екзарх“ и към съседния имот. В строителното петно е нейната източна периферия. Стените имат цокъл с височина 1,30 м. Изградени са от каменни блокове, фугирани с розов хоросан. На места е запазена мазилка. Във височина градежът е в *opus mixtum*. Редуват се пояси от 4 реда тухли и 3 реда каменни блокове, споени с розов хоросан. В най-запазената част от суперструкцията са съхранени 2 тухлени, 3 каменни пояса и цокъл с обща височина около 3 м. Под последния тухлен пояс се очертават 3 нивелирани хоросанови нива. Те вероятно са от подови замазки. Зидовете имат солиден фундамент. При изграждането му в терена са набити дървени пилоти. Върху тях е иззидана основа от варовикови блокове и ломени камъни споени с бял хоросан.

Северната и източната стена на сградата имат ширина 1,80 м. Запазената дължина от северната стена е 8 м. Към нейното вътрешно лице е долепена по-плитко фундирана стена. Изградена е от ломени камъни и строителни отпадъци, споени с бял хоросан върху два реда пилоти с напречен диаметър 0,10 м.

Източната стена е дълга 16,50 м. От изток с нея е свързана конструктивно друга стена от грубо дялани каменни блокчета и емплектон от ломени камъни и розов хоросан. Тя е с посока изток–запад и оформя още едно помещение в североизточния ъгъл на парцела (обр. 1).

Южната стена е широка 2,20 м. Запазената част е изградена от варовикови блокове, споени с бял хоросан. По външното лице през 3 м има контрафорси с ширина 1 м, издаващи се на около 0,70 м от линията на стената. По-масивен е контрафорсът в югоизточния край на стената. Направен е от квадри (1,60 х 0,60 х 0,90 м) с емплектон. Той излиза на 1,50 м от линията на стената и е служел за опора на целия югоизточен ъгъл на сградата. От трасето на стената са разкрити 8,50 м. Отсечки от нея са проучени и документирани при строителни дейности в имоти на ул. „Цар Калоян“, № 28 и на ул. „Княз Дундуков” № 29. Първоначалната дължина е била над 100 м (обр. 2).

Разкритата част от античната сграда е разделена по дължина от напречен зид с ширина 1,50 м, долепен на фуга към източната стена. Той отстои на 6,70 м от вътрешния североизточен ъгъл и вероятно затваря вход, разположен на 2,60 м от връзката с източната стена. Западно от входа зидът продължава.

Във вътрешността на сградата са разкрити четири разрушени грънчарски пещи. Първата е разположена при североизточния ъгъл. Нейната конструкция е обезличена при набиването на пилотите и вкопаването на стените. Наличието на каменно стълбче показва, че е била двукамерна, със свобод-




*Обр. 2. Възможна връзка на южната стена на античната сграда с отсечки от аналогични стени в съседни парцели.*

*Fig. 2. Reconstruction of possible links of the excavated wall with sections of similar walls unearthed in the plots in the vicinity.*

но стояща подпора. Откритата керамика е силно деформирана.

Част от втора пещ е открита под напречния зид, долепен на фуга към източната стена. Запазена е кръгла основа с глинена замазка и един ред тухли.

Третата пещ се намира в североизточния ъгъл на парцела. Била е двукамерна, с арковиден тухлен вход към долната камера на запад. В смесителната камера са попаднали много фрагменти от деформирани трапезни и кухненски съдове и транспортни амфори (обр. 3).

Четвърта двукамерна пещ, частично унищожена от напречния зид с посока изток-запад, е разкрита непосредствено до тротоара на ул. „Йоан Екзарх". Изградена е от тухли и кирпич. Във вътрешността има каменно стълбче, което е поддържало скара с кръгла или овална форма.

Разкритите структури показват, че през средата-втората половина на II в. на това място са се произвеждали трапезна керамика и амфори. По-късно, през IV–V в., тук е издигната монументална обществена сграда (хореум?). Отпечатъците от три подови нива върху източната стена показват, че тя е използвана дълго и няколко пъти е била ремонтирана.



*Обр. 3. Фрагменти от деформирани при изпичане керамични съдове.*

*Fig. 3. Deformed pottery/wasters found in one of the kilns.*

**RESCUE EXCAVATIONS AT 16–18 JOAN EKZARH STR., VARNA**

*Mariya Manolova-Voykova, Igor Lazarenko*

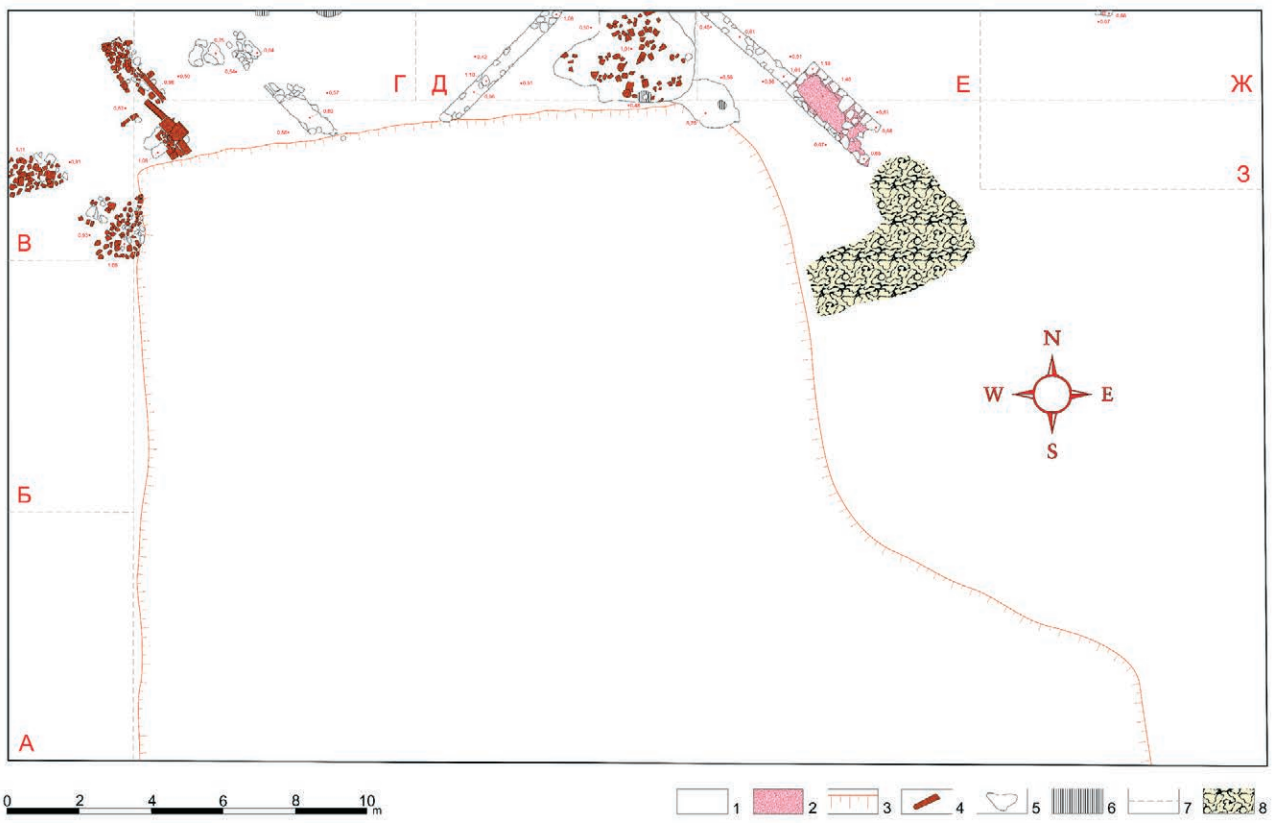
The site is situated near the Roman Thermae of *Odessos*. During the excavations, the eastern periphery of a monumental public building, with rectangular plan was unearthed. The characteristic features of its architectural plan and construction techniques give grounds to assume that during the 4th–5th c. AD this was a city *horreum* (fig. 2). Traces of three floor levels on the eastern wall show that the building was used for a long period and had been reconstructed several times.

The foundations of the newly discovered walls cut across and destroy kilns for production of pottery and amphorae dated back to the middle and second half of the 2nd c. AD.

## № 29. АНТИЧЕН ГРАД УЛПИЯ АНХИАЛО – ПАЛЕОКАСТРО (УПИ V-2825, КВ. 209)

*Сергей Торбатов, Антон Карабашев, Биляна Иванова*

Разкопките имаха спасителен характер, във връзка със заявено инвестиционно намерение. Имотът се намира в неурбанизирана територия в западните покрайнини на на гр. Поморие и е с площ 735 кв. м. Нерегламентирани изкопни работи през 2013 г. са унищожили археологическата субстанция на площ от около 380 кв. м (обр. 1).




*Обр. 1. Общ план: 1. Бял хоросан; 2. Розов хоросан; 3. Граници на изкоп; 4. Строителна керамика; 5. Камъни; 6. Ями; 7. Граници на работни сектори; 8. Следи от демонтирани структури.*

*Fig. 1. General plan: 1. White mortar; 2. Pink mortar; 3. Limits of modern diggings; 4. Architectural ceramics; 5. Stones; 6. Pits; 7. Limits of working sectors; 8. Traces of dismantled structures.*

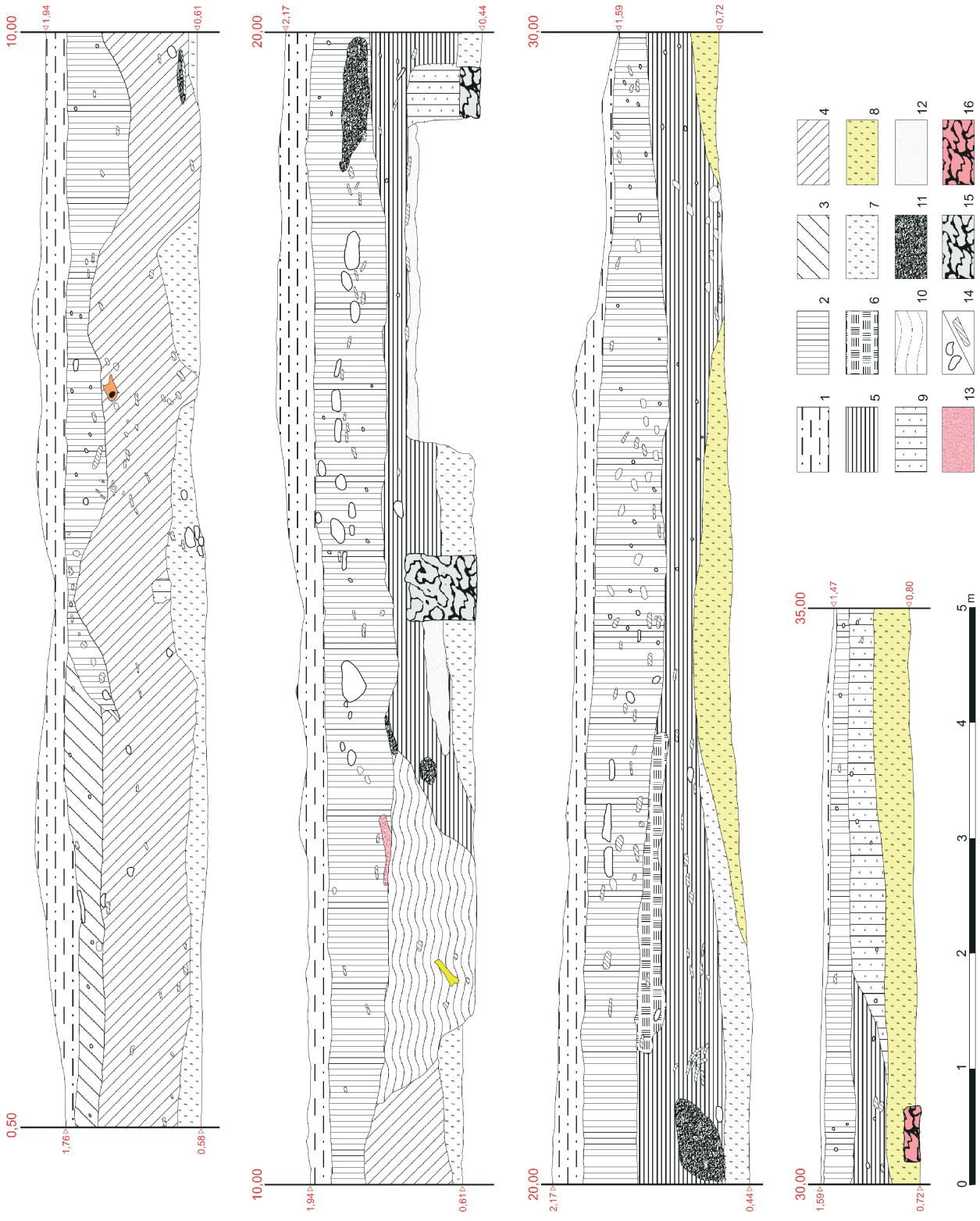
В югоизточната четвърт на имота под хумуса се появи стерилен пясък.

На съвсем горни нива в северозападната периферия на имота се попадна на следи от обитаване през епохата на Средновековието (XII-XIII в.). В североизточния ъгъл, на дълбочина едва 0,30–0,50 м от нивото на заварения терен, бяха регистрирани останки от християнски некропол, практически напълно унищожен в ново време, в резултат от земеделски дейности, съпътствани от неколкократни риголвания. Съдейки по необичайно малката дълбочина на гробовете, тук по всяка вероятност е съществувал малък нерегулярен (епидемичен?) некропол от Средновековието.

Регистрирано беше интензивно обитаване на терена през римската епоха и късната античност, с известно прекъсване през последната третина на III–първото десетилетие на IV в. По-късните фази са свързани с частичен демонтаж и адаптация на заварените структури и изграждане на други. Животът на това място през късноантичната епоха окончателно прекъсва около средата на VI в. или малко по-късно, като не по-рано от третата четвърт на века започва процес на системно ограбване на строителния материал (обр. 2).

През римската епоха на това място, разположено в непосредствена близост, но извън същинската урбанизирана територия на Анхиало, върху необитаван по-рано терен, осеян с пясъчни дюни, е бил изграден и е функционирал благоустроен жилищно-стопански комплекс, който може да бъде отъждествен с *villa suburbana*. Разкритото от него позволява отчетливо разграничаване на два строителни периода, довели до оформяне на архитектурния му облик.

Към първия строителен период се отнасят останките от два зида, градени на спойка от розов хоросан. През втория строителен период от северозапад към вече съществуващата постройка са били пристроени неизвестен брой помещения, от които частично са разкрити две. По конструктивни параметри, зидовете им съществено се различават от тези от предходния период – дебелината им е значително по-малка, а спойката е от бял хоросан. В пряка връзка със самия строеж са две разчистени хоросанови бъркала, разположени директно над стерилния пясък. Намерената в контекста на едното от тях монета на Диадумениан определя 218 г. като сигурен *terminus post quem* за втория строителен




*Обр. 2. Стратиграфия (северен профил): 1. Черно-кафява пръст (съвременен насип); 2. Светлокафява пръст; 3. Кафява пръст; 4. Тъмнокафява пръст; 5. Сиво-кафява пръст; 6. Сива пръст; 7. Сив пясък; 8. Жълт пясък; 9. Песъклива пръст, примесена с разтрошен хоросан; 10. Сиво-черна пръст, с въглявания (запълнител на яма); 11. Пепел, примесена с въглени; 12. Бял хоросан/Вар; 13. Розов хоросан; 14. Камъни/Строителна керамика; 15. Зид от камъни, споени с бял хоросан; 16. Зид от камъни, споени с розов хоросан*

*Fig. 2. Stratigraphy (northern cross-section): 1. Black-brown soil (modern embankment); 2. Light brown soil; 3. Brown soil; 4. Dark brown soil; 5. Grey-brown soil; 6. Grey soil; 7. Grey sand; 8.Yellow sand; 9. Sandy soil mixed with lumps of mortar; 10. Grey-black soil with charcoals (filling of a pit); 11. Ashes mixed with charcoals; 12. White mortar/Lime; 13. Pink mortar; 14. Stones/Architectural ceramics; 15. Stone wall built with white mortar; 16. Stone wall built with pink mortar.*



*Обр. 3. Проучени структури (поглед от запад).*

*Fig. 3. Excavated structures (view from the west).*

период на комплекса. Подовете на помещенията от това време са били от типа *contignationes* – обшити с талпи скари от дървени греди, издигнати над нивото на заварения терен. Върху дървената обшивка е бил излят пласт хоросан, предназначен за полагане на настилка от мраморни плочи.

На югозапад от помещенията с резиденциален характер са открити останки от една или повече постройки, изградени от нетрайни материали. Множеството находки от фрагментирана амфорна тара от римския период дават основание да се предположи, че тук се е намирала складово-стопанската част на комплекса.

Според датировката на част от керамичния материал и две монети (на Луций Вер и Марк Аврелий), възникването на комплекса изглежда трябва да се отнесе към втората половина на II в. Вторият строителен период е осъществен наскоро след 218 г., вероятно още в началото на 20-те години на III в. В края на 60-те години на III в. комплексът е претърпял тежък катаклизъм, свързан с неговото опожаряване и временно излизане от функционална годност. Сред останките от изгорелите и рухнали подове на две от жилищните помещения бяха събрани две разпиляни на малка площ колективни монетни находки със смесен характер, включващи провинциален бронз от различни номинали и билонови антониниани. Най-късните монети от находките датират от самостоятелното управление на император Галиен и определят 268 г. като краен възможен *terminus post quem* за гибелта на комплекса. Твърде примамливо е гибелта на комплекса да се постави във връзка с известието на историка Йордан за превземането и оплячкосването на Анхиало от готите, отнасяно от съвременните изследвачи обикновено към 269 или 270 г.

За възобновяване на живота може да се говори не по-рано от началото на второто десетилетие на IV в. То е било свързано с ремонтно-възстановителни работи, ако не на целия, то поне на части от жилищно-стопанския комплекс от римската епоха. Към иновациите от късноримския период се отнася изграждането на един водопровод от керамични тръби (обр. 3). Не е ясно докога точно е просъществувал обновеният комплекс, но в един непрецизиран момент, може би още в рамките на IV в., той е бил изоставен, без да има индикации за причини от бедствено естество за това. Обитаването на терена обаче е продължило с достатъчна интензивност и без доловими прекъсвания поне докъм средата на VI в., макар и при драстично променени битови стандарти. През този период вече няма строителство със солиден характер. Новите постройки са с колово-прътова конструкция и са дълбоко вкопани в заварения културен пласт или възсядат останките от по-ранни градежи, като и в двата случая в една или друга степен разрушават техните зидове. Нетрайният материал на постройките и отсъствието в тях на отоплителни съоръжения налагат извода, че обитаването на терена през ранновизантийския период едва ли е било с жилищен, а по-скоро със стопански характер. Фактът, че

керамичният материал от това време се състои основно от амфори, при това с голямо разнообразие на засвидетелстваните типове, а сред него изненадващо (и в пълно противоречие със строителния стандарт) присъстват и немалко фрагменти от луксозна и скъпа вносна лакова керамика, дава основание да се допусне, че постройките са били конкретно със складово-търговско предназначение.

**ANCIENT CITY OF *ANCHIALUS* (PLOT V–2825)**

*Sergey Torbatov, Anton Karabashev, Bilyana Ivanova*

The site is located in the non-urbanized western part of Pomorie, with an excavated area of ca 355 m$^2$. Occupation in the Middle Ages (12$^{th}$–13$^{th}$ c. AD) is attested only in the northwest periphery of the plot. A small Christian cemetery, completely destroyed by agricultural works in the past, most probably dates back to the same time. Traces of intense habitation during the Roman period and Late Antiquity were recorded at the site. A residential and commercial complex, probably *villa suburbana*, existed here during the Roman period. Its emergence dates back to the second half of the 2$^{nd}$ c. AD, and in the early 20's of the 3$^{rd}$ c. AD the complex was expanded. In the late-60s of the 3$^{rd}$ c. the complex was burnt down and temporarily ceased to function. It was restored not earlier than the beginning of the second decade of the 4$^{th}$ c. AD, but was finally abandoned within the timespan of the same century. The occupation of the terrain, however, continued until at least the mid-6$^{th}$ c. AD. The buildings from that time were built with perishable materials and had warehouse and commercial function. Not until the third quarter of the 6$^{th}$ c. AD a process began of systematic plundering of building material from the site.

## № 30. АНТИЧЕН ГРАД УЛПИЯ АНХИАЛО – ПАЛЕОКАСТРО (УПИ II–1629, КВ. 120)

*Сергей Торбатов, Биляна Иванова*

Имотът се намира в урбанизираната част на кв. Св. Георги на гр. Поморие. Разкопките имаха сондажен характери бяха осъществени на площ от 25 кв. м, като културните напластявания бяха изчерпани до стерил, на дълбочина 3,0 м от съвременната повърхност (обр. 1).

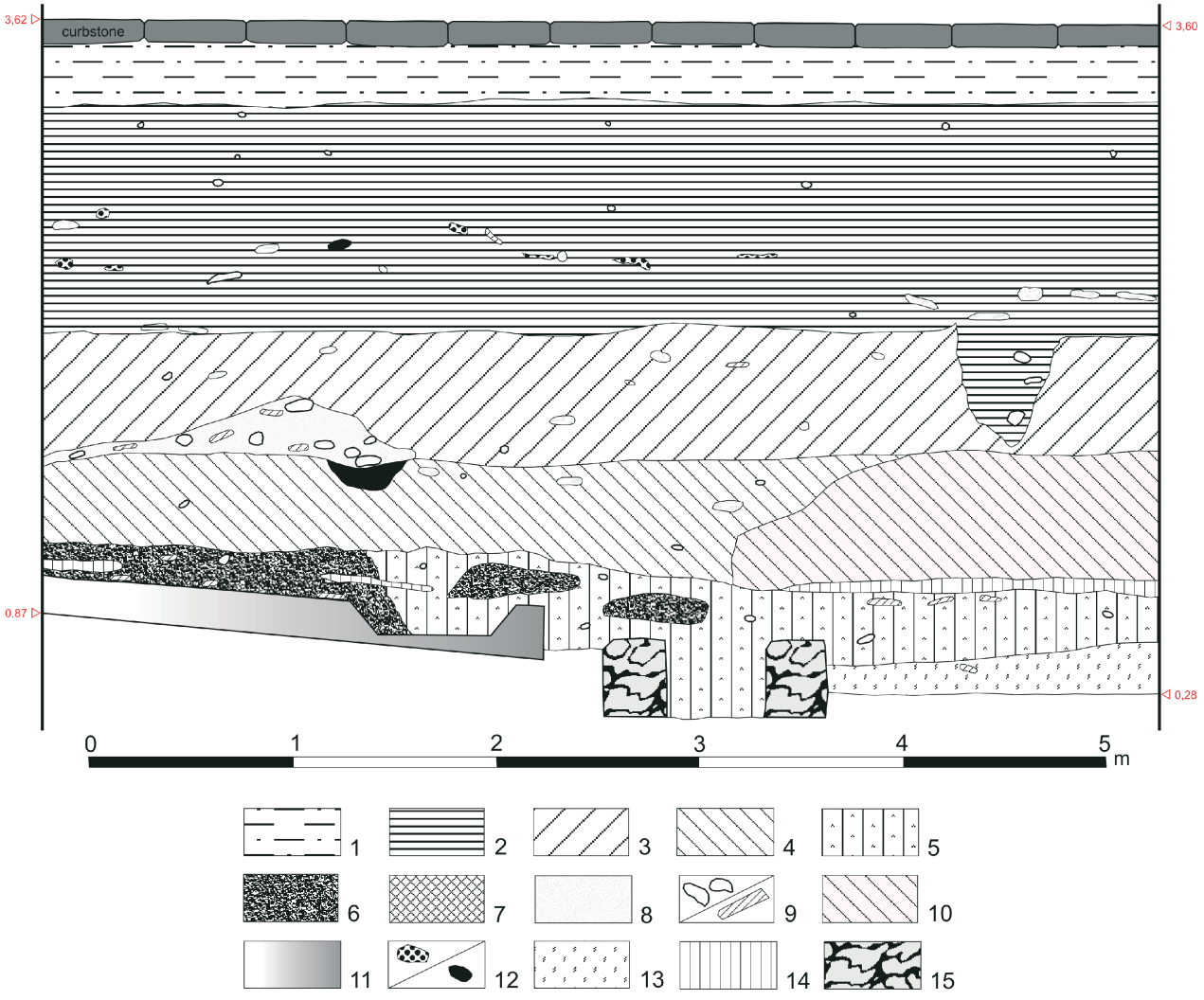
Сигурно беше установено, че теренът не е бил обитаван преди първата половина на II в., откогато датират най-ранните образци сред керамичния материал, събран от пласта, формиран по време на първата фаза в утилизацията на това място, както и най-ранната монета от обекта (дупондий на Хадриан).

Първоначалното заселване на терена се намира във връзка с основаването и постепенното разрастване на римския град Анхиало, когато тук, върху покрит с морски пясъци терен, е бил



*Обр. 1. Състояние на обекта при приключване на проучването (поглед от североизток).*

*Fig. 1. The site at the end of the excavations (view from the north-east).*




*Обр. 2. Стратиграфия (североизточен профил): 1. Черно-кафява пръст (съвременен насип); 2. Сиво-кафява пръст; 3. Оранжево-кафява пръст (късноримски нивелационен пласт); 4. Тъмнокафява пръст (пласт от IV в.); 5. Песъклива пръст (пласт от II-III в.); 6. Пепел, примесена с въглени; 7. Отухлена пръст; 8. Бял хоросан; 9. Камъни/Строителна керамика; 10. Тъмнокафява пръст, примесена с разтрошен хоросан; 11. Каменни плочи; 12. Човешки кости/Въглени; 13. Стерилен пясък; 14. Пръст с цвят охра; 15. Зид от камъни, споени с бял хоросан.*

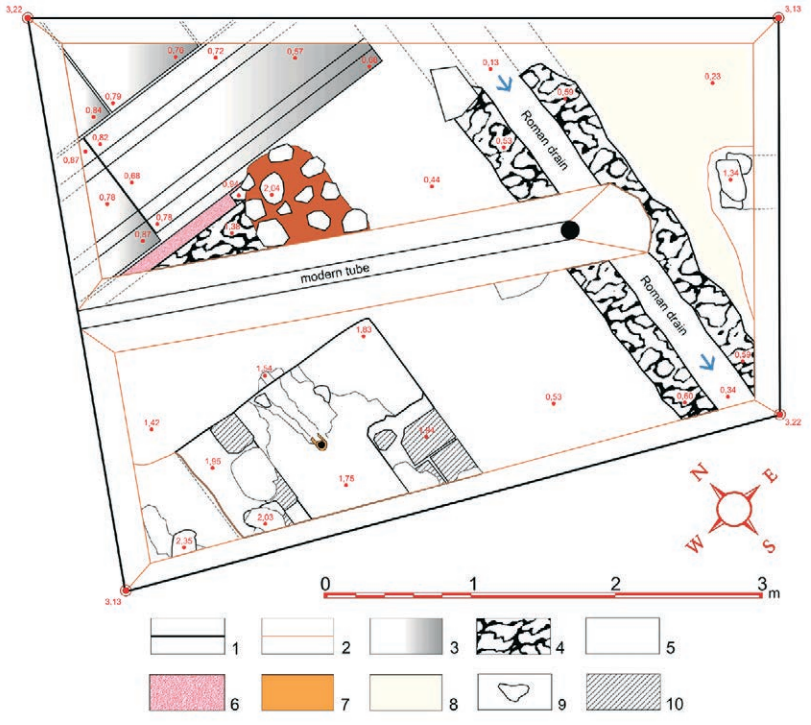
*Fig. 2. Stratigraphy (northeastern cross-section): 1. Black-brown soil (modern embankment); 2. Grey-brown soil; 3. Orange-brown soil (Late Roman leveling layer); 4. Dark brown soil mixed with sand (layer from the 4th c. AD); 5. Soil mixed with sand (layer from the 2nd–3rd c. AD); 6. Ashes mixed with charcoals; 7. Baked soil; 8. White mortar; 9. Stones/Architectural ceramics; 10. Dark brown soil mixed with lumps of mortar; 11. Flagstones; 12. Human bones/Charcoals; 13. Sterile sand; 14. Beige soil; 15. Stone wall built with white mortar.*

изграден представителен *domus*. От него са разкрити незначителни и твърде зле запазени останки, които обаче дават основание да се твърди, че той е бил планиран и изграден при много високи архитектурно-строителни стандарти. Разчистена е част от вътрешния двор на комплекса, настлан с плътно напаснати масивни плочи от андезитен туф. По периферията на двора са монтирани специално изработени улуци от същия материал, предназначени да събират и отвеждат атмосферните води. На юг от двора се е развивала постройка, от която е запазен само малък фрагмент от северния зид, чиято фасада към дворното пространство е била разчленена с малки правоъгълни пиластри и грижливо измазана с цветна мазилка. С цветни мазилки в различни тонове и нюанси са били покрити и интериорните лица на зидовете на помещенията. Постройката е била покрита с керемиден покрив от тегули и имбрици от тип, характерен за най-ранните градежи в римския Анхиало. Разкрита е и част от канализационната система на комплекса – зидан канал, вкопан в стерилния пясък под подовите нива в двора и помещенията (обр. 2).

*Domus*-ът е престанал да съществува в резултат на стихиен пожар, след което не е бил възстановяван. Сигурен, но твърде относителен *terminus post quem* за преживяното бедствие предоставя една износена бронзова монета на император Септимий Север, намерена в опожарения пласт.

Мястото е останало необитавано сравнително продължителен период от време, през който руините от постройката са били подложени на системно разграбване. Формираният във връзка с това пласт е наситен с бучки разтрошен хоросан и съдържа огромно количество мраморни люспи, които показват, че мраморът широко е присъствал в декорацията на комплекса.

В непрецизиран момент преди края на IV в., вероятно още през първата половина на века, директно над пласта от рушевини е бил изграден каменен зид на спойка от бял хоросан, който се развива на югоизток, извън границите на проучения терен. Съдейки по намерените в контекста му множество натрошени кирпичи, във височина зидът явно е бил именно с такъв градеж. За плана и предназначението на евентуалната постройка не може да се каже нищо определено, но фактът на нейното възникване следва да се приеме като сигурно указание за възобновяване на живота на това място под някаква форма.




*Обр. 3. План на проучените структури: 1. Граница на проучения терен на горно ниво; 2. Граница на проучения терен на долно ниво; 3. Каменни плочи; 4. Зид от камъни, споени с бял хоросан; 5. Бял хоросан; 6. Розов хоросан; 7. Керамична тръба; 8. Стерилен пясък; 9. Камъни; 10. Строителна керамика.*

*Fig. 3. Plan of the excavated structures: 1. Limits of the excavated area at the surface level; 2. Limits of the excavated area at the lowest level; 3. Flagstones; 4. Stone wall built with white mortar; 5. White mortar; 6. Pink mortar; 7. Ceramic tube; 8. Sterile sand; 9. Stones; 10. Architectural ceramics.*

Вероятно във връзка с отстраняване последствията от преживян пореден природен или антропогенен катаклизъм, в рамките на добре организирана инициатива по реновация на градската инфраструктура в тази част на Анхиало, към края на IV или по-скоро в началото на V в. в проучената площ е регистрирана мащабна строителна дейност. Съществуващите останки от градежи са почти напълно демонтирани, а целият терен е прецизно нивелиран с пласт от трамбована жълта глинеста пръст, чиято дебелина на места надхвърля 0,50 м. Пластът съдържа строителни материали от разрушените постройки, както и прослойки и петна с овъглявания и отухлявания. Освен оскъдно количество силно натрошена и нехарактерна битова керамика, от него произхождат и три горели монети, две от които подлежат на определение – монета от типа *SALVS REI PVBLICAE (2)* от най-дребния късноримски меден номинал (*Æ 4*) на император Валентиниан II, отсечена между 383 и 392 г., и центенионалис на Аркадий, отсечен в периода 383–408 г. В нивелационния пласт са вкопани основите на новоизградено хидротехническо съоръжение, от което е разкрита само най-северната част. Субструкцията му е от ломени камъни, а суперструкцията от правоъгълни тухли. Спойката е от бял хоросан. Малката проучена част и по-късните разрушения не позволяват точна реконструкция на съоръжението и определяне на неговото предназначение. Сигурно обаче е, че то е имало вид на зидан канал с широчина 0,80 м и дебелина на стените по 0,60 м. В северния край на пода му косо е монтирана керамична тръба, водеща към отточен улей. От времето на функциониране на съоръжението е запазен участък от ходовото ниво в съседство с него, което е оформено с плочести камъни.

По-нататък през късната античност горната част на описаното хидротехническо съоръжение е била планомерно демонтирана. Пластът над неговите останки е наситен с дребни камъни, фрагментирана на ситно строителна керамика и бучки хоросан – дебитаж от процеса на извличане на годния

за вторична употреба строителен материал. Най-късните монети от пласта, който е практически напълно унищожен във връзка с последвалото във времето използване на терена, датират от втората половина на V в. (обр. 3).

Въпреки отсъствието на регистрирани структури, ограничено количество недобре стратифицирана битова керамика от горните нива и две монети (меден тетартерон от XII в. и орязана скифата от XIII в.) са указание за възобновяване на обитаването на място през Средновековието (в периода XI–XIII в.), след прекъсване от няколко века. От непрецизиран момент в XIII в. докъм края на века теренът е бил интензивно използван като некропол. Гробовете са лишени от инвентар и са вкопани в пласта с деструкции, датиращ от ранновизантийския период. По-късните гробове в значителна степен са унищожили по-ранните. В сравнително добра степен на запазеност бяха само 5 гроба (два от тях в суперпозиция).

**ANCIENT CITY OF *ANCHIALUS* (PLOT II–1629)**

*Sergey Torbatov, Bilyana Ivanova*

The terrain had not been inhabited before the first half of the 2nd c. AD, when a representative *domus* was built here. Part of its courtyard and a building south of it, the walls of which were plastered with coloured plaster, were excavated. The building was covered with a tiled roof. A part of the sewer system of the complex is also revealed. The *domus* ceased to exist as a result of a fire not earlier than the mid-3rd c. AD. Before the end of the 4th c., new construction was carried out, and later it was damaged by some cataclysm. Towards the end of the 4th or rather at the beginning of the 5th c., a large-scale construction activity is registered in the area. Then a hydro-technical facility with an undetermined function was built here. The latest coins from the layer associated with its use date back to the second half of the 5th c. AD. Following a break of several centuries, the life at this place resumed in the Middle Ages (11th–13th c. AD). For a certain time during the 13th c. the terrain was intensively used as a necropolis.

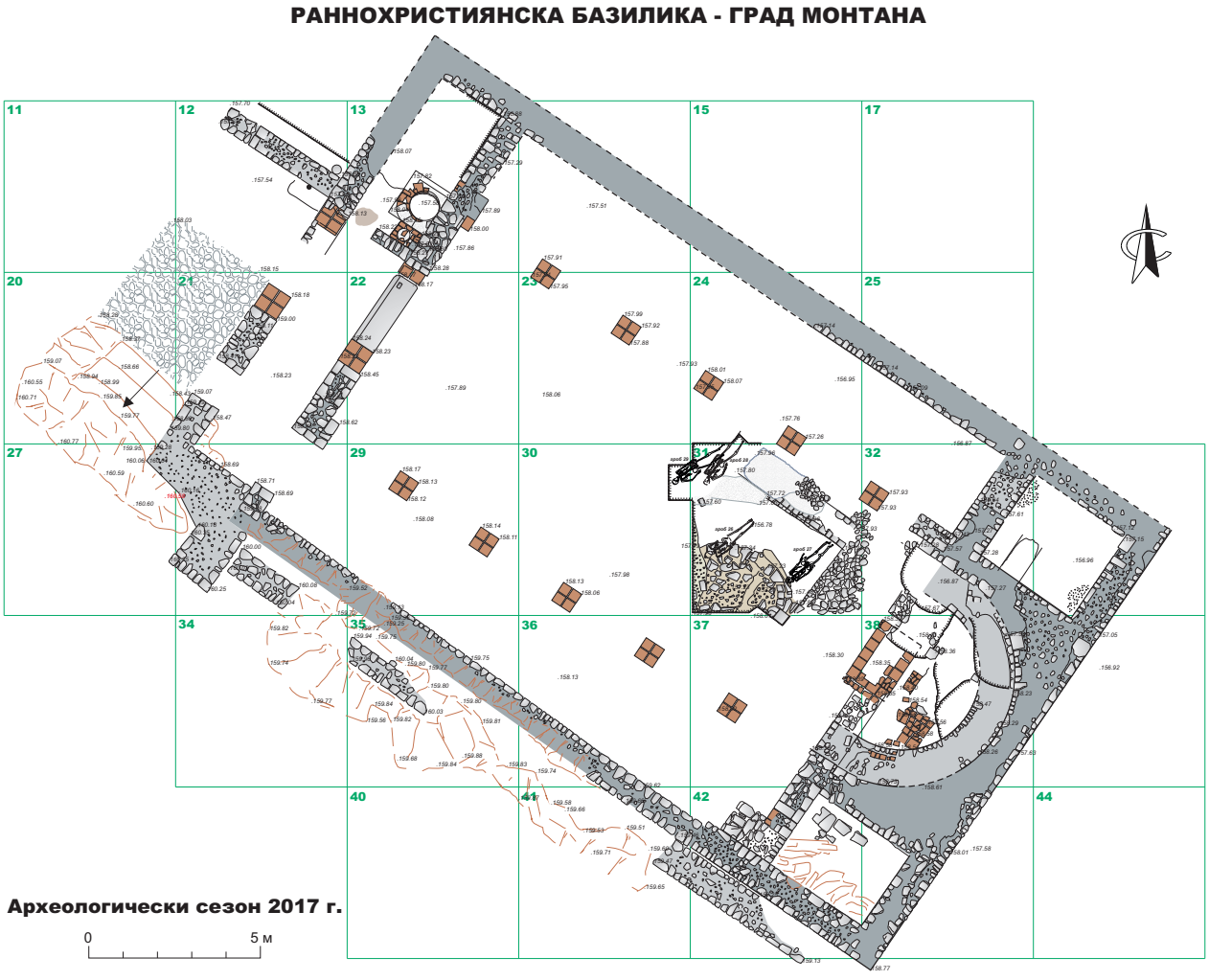
## № 31. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА В ГРАД МОНТАНА

*Гергана Кабакчиева*

През 2017 г. се проведоха довършителни проучвания на раннохристиянската базилика в Монтана. Целите са няколко: да се установи планът на апсидата на базилика 1; да бъде проучена южната част на базиликата; да се провери върху какви останки е издигната базилика 1. Всички разкрити останки и находки са от късноримския и късноантичния период. В североизточния край е разкрита част от петата на дъгата за апсида 1. Градежът е от квадри, споени с бял хоросан. Намерена е и южната пета на апсидата. В северния кораб е проучен античният насип между подовите нива на базилика 1 и базилика 2. В него са открити антична строителна керамика, малко битова и няколко дребни находки.

Цялостно са проучени служебните помещения в североизточния и югоизточния ъгъл на базиликата (обр. 1). Те са правоъгълни и с размери 2,90 х 2,80 м и 3,20 х 2,80 м. Към помещението в ЮИ ъгъл на сградата е запазен вход, до който се минава по две стъпала. В градежа на стените са включени сполии. Вътре в диаконикона на повърхността прозира материковата скала.

Един от най-важните резултати от проучването е откриването на баптистерия на базиликата (обр. 2). Той е разкрит в северозападния край на сградата. Той е бил построен за базилика 1. По-късно е поправен и използван и за базилика 2. Помещението е с правоъгълна форма и ориентация север–юг. Първоначално то е било външно спрямо базиликата, а при базилика 2 е част от пронаоса. Широчината на баптистерия е 2,10 м. Входът е от юг. Подовата настилка е от тухли. Разкрит е купелът, който е оформен като тухлено-хоросаново кръгло съоръжение, с дълбоко вдлъбване в средата. Обмазан е с хидрофобен, розов хоросан. Купелът е вграден в квадратна, тухлена площадка (1,20 х 1,22 м). Неговото разположение е характерно за базиликите от първата половина на IV в., което отговаря на вече установената датировка на базилика 1 в този период (Кабакчиева 2010, 330–331).




*Обр. 1. Общ план на базиликата в Монтана от най-новите проучвания.*

*Fig. 1. General plan of the basilica with the areas excavated in 2017.*

Проучванията в южния край на базилика обхванаха цялата дължина на зида отвън. Установено е, че южният зид е вписан в материковата скала и в долната си част е без външно лице. На разстояние от 0,60 м южно от зида е изграден втори, дублиращ. Спойката при последния е бял хоросан, който е характерен за базилика 1. Тук е била оформена канавка за оттичане на дъждовните води, поради голямата денивелация в източната част на хълма. Южният зид на базиликата е с дебелина 0,90 м, а дубрлиращият – 0,80 м. Допускам, че вторият зид, въпреки тази дебелина, е изпълнявал функцията и на ограден.

В югозападната част на базиликата цялостно са разкрити останките от стълба към крепостта. Най-вероятно тя е била дървена и е осъществявала връзката крепост – базилика и обратно. В скалата са намерени изсечени вдлъбвания за поставяне на носещите греди. В горната част на скалата е била оформена каменна площадка към крепостта. Тя е с правоъгълна форма, добре подравнена. Изградена е от ломени камъни, споени с бял хоросан. Нейните размери са 2,60 х 1,70 м. Тя е в конструктивна връзка със западния външен зид на базилика 1.

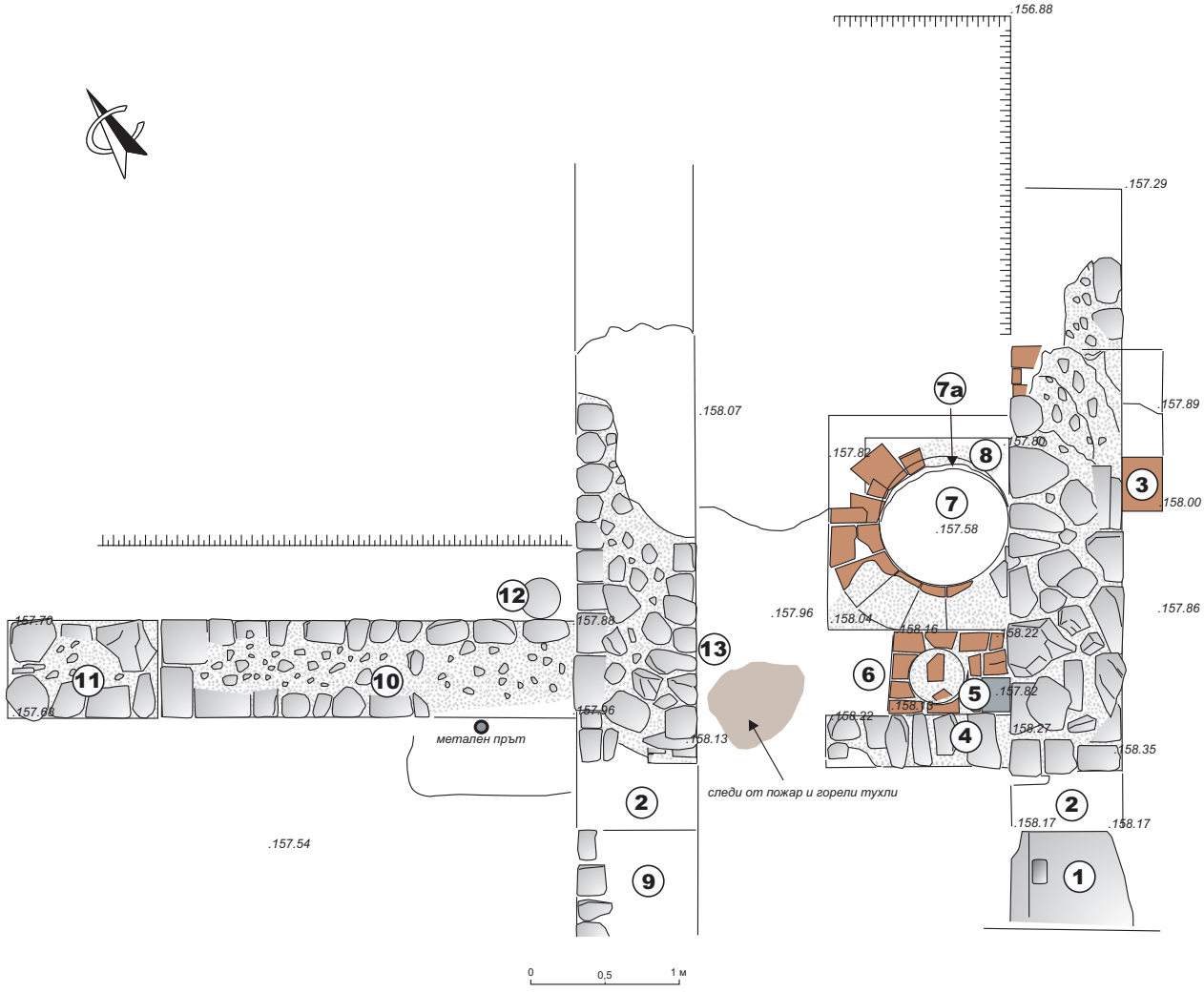
В западния край на сградата е допроучен пронаосът на базилика 2 с широчина 2,10– 2,16 м. В северния му край е вписан в сградата и баптистерия.

Важен резултат от проучванията е откриването на масивен зид в северозападния край на базиликата. Той е на фуга към западния външен зид на базилика 2. Граден е от ломени и обработени камъни и е на спойка бял хоросан. Неговата запазена дължина е 3,70 м, а широчината му – 0,70 м. Този градеж най-вероятно е свързан с плана на атриум, който се е развивал западно от сградата.

Направен е сондаж 1, който е заложен в източната част на централния кораб (обр. 3). Размерите му са 3,50 х 5,0 м. Подовите замазки от пода на базилика 2 на терена на сондажа са изцяло раз-

Раннохристиянска базилика - м. Калето, град Монтана

**БАПТИСТЕРИЙ**



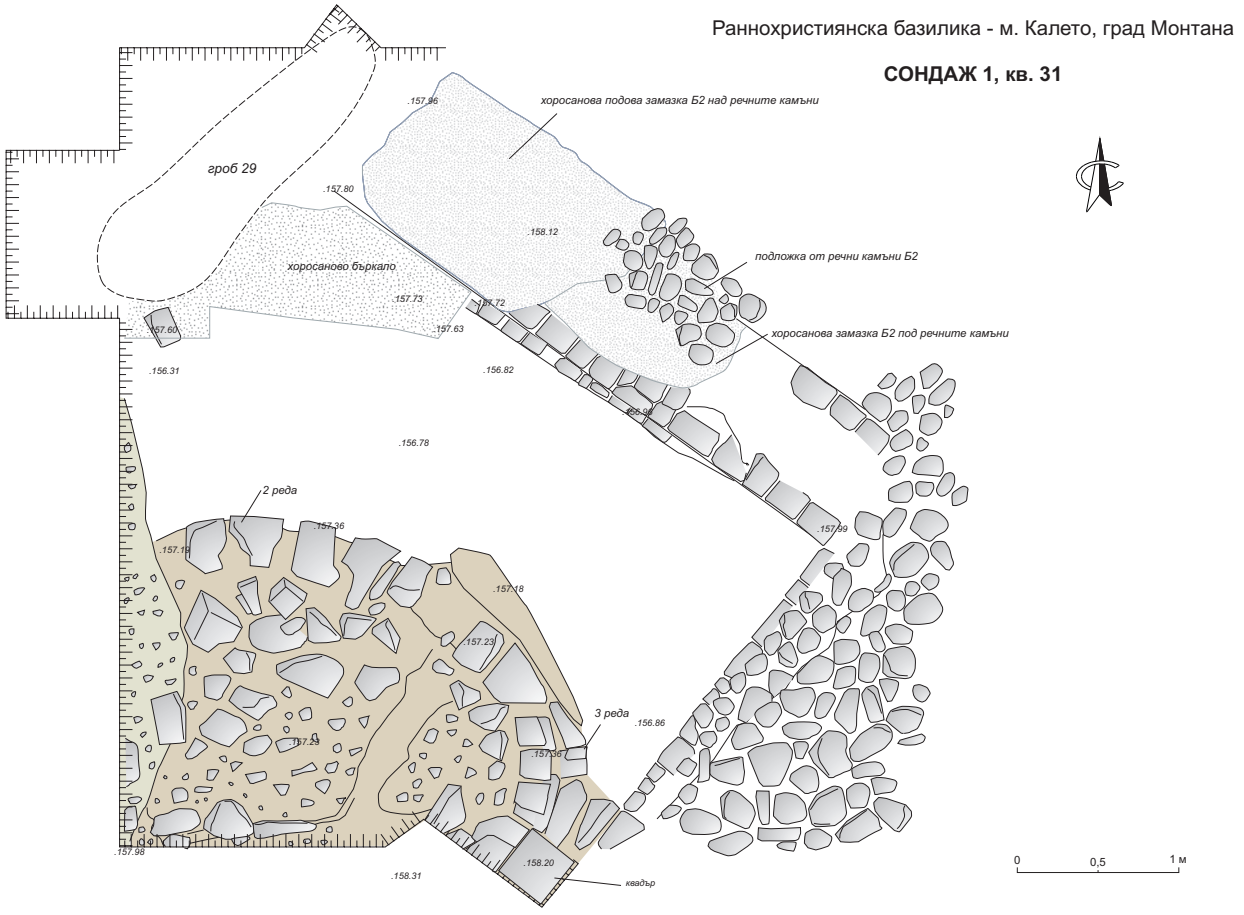

1 - Прагов камък на Базилика 1
2 - Тухлена страница на входа /разрушена частично/
3 - Тухлен пиластър
4 - Къс преграден зид в южната част на Баптистерия
5 - Отвор за греда 18 x 24 см до стената
6 - Тухлено-хоросанова подложка за съд с кръгла форма d = 30см
7 - Купол на баптистерия /Б1 и Б2/
7а - Тройно обмазмане с хидрофобен червен хоросан
8 - Монолитен блок с височина 40 см, дължина 100 см
9 - Вход на преддверието на Базилика 2
10 - Зид на атриума на Базилика 2 /?/
11 - Допълнително удължаване на зида
12 - База на преупотребена колона
13 - Градеж със замазани фуги - западен зид на Базилика 2

*Обр. 2. План на баптистерия, разположен в северозападния край на базиликата.*

*Fig. 2. Plan of the baptistery situated in the north-western part of the basilica.*

рушени от гробове 23, 26 и 27 и това даде възможност той да бъде заложен на посоченото място. В сондажа и до него са разкрити три гроба (26, 27 и 28). В южния му край са открити част от мраморна плоча от преградата на канцела, украсена с „люспест орнамент“, както и голям брой фрагменти от керемиди и малко тухли.

В цялата южна половина на сондажа под нивото на базилика 2 са открити останки от каменен груб градеж от големи ломени камъни. Останките очертават приблизително кръгла форма с диаметър 3,0 м. Те са на спойка кал. Става въпрос за останки от примитивно жилище, което може да бъде




*Обр. 3. План на сондаж 1 и откритите в него антични останки.*

*Fig. 3. Plan of trench 1 and the structures found in it.*

датирано в периода между съществуването на базилика 1 и базилика 2. Под нивото на жилището в античния насип са намерени голям брой фрагменти от битова керамика от късноримския период.

В северния край на сондажа е разкрит запазен участък от зида, носещ северната колонада в базиликата. Той е граден от обработени и ломени камъни, споени с бял хоросан. Достигнато е нивото на банкета му, който се отнася към базилика 1 и е разположен на дълбочина 1,10 м под подовото ниво на базилика 2. Конструктивно свързани с описаните останки са тези от напречния зид с посока север–юг. Този зид е носещ за предолтарната преграда. Разкопаването продължи до 0,40 м под банкета на зидовете. В сондажа не са установени останки и материали под ниво банкет на зидовете, което показва, че базилика 1 е била издигната върху изсечената като площадка материкова скала.

Още в началото на разкопките се попадна на нови гробове от късноантичния некропол. Разкрити са четири нови гроба, които са означени с номера 26, 27, 28 и 29. Гробовете са открити в кв. 31 и 32. Те не се различават от вече проучените. Всички имат по-късни нарушения. Няма изцяло запазен скелет. Гробовете представляват обикновени ями – правоъгълни или елипсовидни, които са разрушили подовото ниво на базилика 2. Ориентацията на скелетите е с глава на запад–югозапад, изпънато положение на крайниците и без никакъв инвентар в гробовете. Анализът на костния материал показва, че те са на възрастни индивиди.

## Литература

**Кабакчиева 2010:** Г. Кабакчиева. Разкопки на раннохристиянска базилика в Монтана. – В: АОР през 2009 г., София, 2010, 330–332.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF AN EARLY CHRISTIAN BASILICA IN THE TOWN OF MONTANA**

*Gergana Kabakchieva*

The sacristy rooms in the eastern part of the basilica were entirely excavated. A baptistery was found in the north-western part of the building. Its initial construction is related to Basilica 1 dated to the first half of the 4th c. AD, and later the baptistery was also used in Basilica 2. A wall was found in the north-western part of the basilica, probably belonging to the atrium.

Trench 1 was situated in the space of the nave, and it revealed remains of a stone-built construction with circular plan – probably a primitive dwelling erected during the period between the functioning of Basilica 1 and the later Basilica 2. Four graves were found within the trench and around it (Nos 26–29). A fragment of a chancel slab was also discovered. The foundation of the northern colonnade of Basilica 1 was unearthed, and it is located at 1.10 m beneath the floor level of Basilica 2. No small finds and pottery were found underneath the stylobate indicating that it was constructed on the bedrock level.

# № 32. НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ. СЕКТОР „ЮГОЗАПАДЕН ЪГЪЛ НА ФОРУМНИЯ КОМПЛЕКС“

*Иван Църов*

Целта на разкопките беше приключване на проучването в сектора (обр. 1), започнало през 1981 г., както и подготвянето му за консервация и експониране. В процеса на работа се установи, че се налага промяна в предварителния работен план.

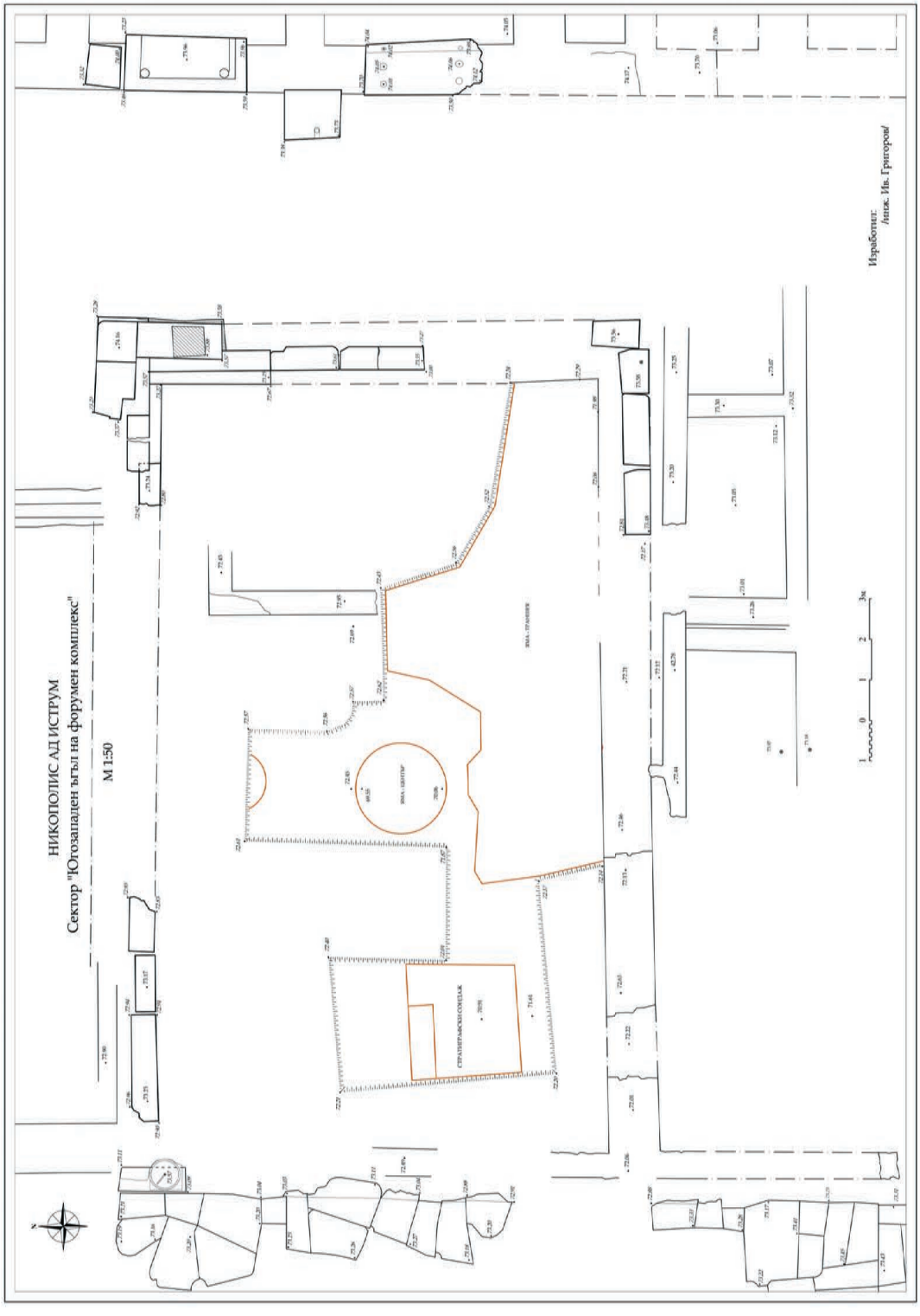
За изясняването на стратиграфията, в квадрати $F_7$/47 и 48 бе заложен сондаж с размери 5,0 х 2,5 м, ориентиран север–юг. В отделните му части се достигна до различни дълбочини, тъй като индикатор бе стерилен пласт сбита жълта глинеста пръст. Еднородният му характер бе проследен до дълбочина с кота +70,91 м, като се наблюдават следи от биотурбации. Отчетоха се вкопавания до +71,96 м, а най-високо е запазен на кота +72,27 м.

Документирането на стратиграфията продължи в централната част на сектора, в кв. $F_7$/49. В горната част на нивото, достигнато в миналите години, се разкопава смесен пласт, съставен от сивочерна пръст, дребни камъни, късове хоросан. Попадна се на яма, вкопана в жълтокафявата материкова пръст, запълнена с идентичен материал. След изчерпването му бе констатирано, че формата ѝ е кръгла, с вертикални стени и неравно дъно от коти +69,55 до +70,06 м. Не се откриха следи от структура. Максималната ѝ дълбочина е 2,90 м. Разположена е в идеалния център на перистила. Предназначението ѝ остава неизяснено. Хипотетично допускам, че в нея е имало крепида на постамент за мемориално съоръжение, впоследствие демонтирана или ограбена още в късната античност.



*Обр. 2. Каменно кресло – долна част.*

*Fig. 2. The lower part of a stone arm-chair.*




*Обр. 1. Югозападният ъгъл на форумния комплекс.*
*Fig. 1. Plan of the south-western corner of the forum complex.*

Перистил с мемориал в центъра на откритата арея е известен от булевтериона на Милет. Идеята да е пещ за вар ми изглежда нереална, поради липса на опалване.

Крепидата на южния стилобат е документирана още в миналото. Около нея, върху южната част на площадното пространство, се разкриха няколко десетки фрагменти от архитектурния ордер на перистила – блоковете на стъпалата, колони, капители, фриз-архитрави, корнизи, както и няколко седалки от одеона. Оказва се, че те попадат в голяма яма или по-скоро траншея с неправилна форма.

В миналото считах, че ямата е формирана при ограбване на по-стари структури, съществували преди изграждането на перистила. Сега констатирах, че траншеята е изкопана през V в. или дори по-вероятно през VI в. Изглежда, че поради невъзможността хората от онова време да отстранят споменаваните големи и тежки детайли от тази необходима им за неизвестно какви цели площ в центъра на града, то те изкопават яма-траншеята и ги избутват в нея, а изкопаната пръст извозват значително по-лесно извън периметъра.

Сред детайлите от ямата-траншея бе открита долна част от кресло от масивен варовиков блок, украсен с лъвски лапи (обр. 2). Размерите на плота са 0,72 х 0,50 м, а височината 0,46 м.

Каменни кресла са познати от елинистически театри и одеони в Анатолия. В орхестрата на театъра на Оропос в Атика (III в. пр. Хр.) са били поставени пет кресла. Съседството от изток на одеона на Никополис, отстоящ на неповече от 6 м, обяснява наличието на архитектурния детайл на това място и като че ли е повече аргумент в подкрепа на функцията на сградата от изток като одеон, отколкото като булевтерион. Което не изключва възможността да съчетава и двете.

### *NICOPOLIS AD ISTRUM*. THE SOUTH-WESTERN CORNER OF THE FORUM COMPLEX

*Ivan Tsarov*

Archaeological digs were resumed after an interruption of over 30 years in the sector where a small peristyle square was unearthed (fig. 1). In this area over 50 architectural details were identified. Possibly, a memorial structure of some sort was situated in the centre of the peristyle. In the southern part of the area a trench was dug in the 6th c. AD, and the architectural details (fig. 2) from the peristyle were buried in it to clear the space from the ruins. The details were afterwards covered with a mixed layer and the surface was levelled.

## № 33. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА РИМСКИ КАПТАЖ В С. МУСИНА, ОБЩИНА ПАВЛИКЕНИ

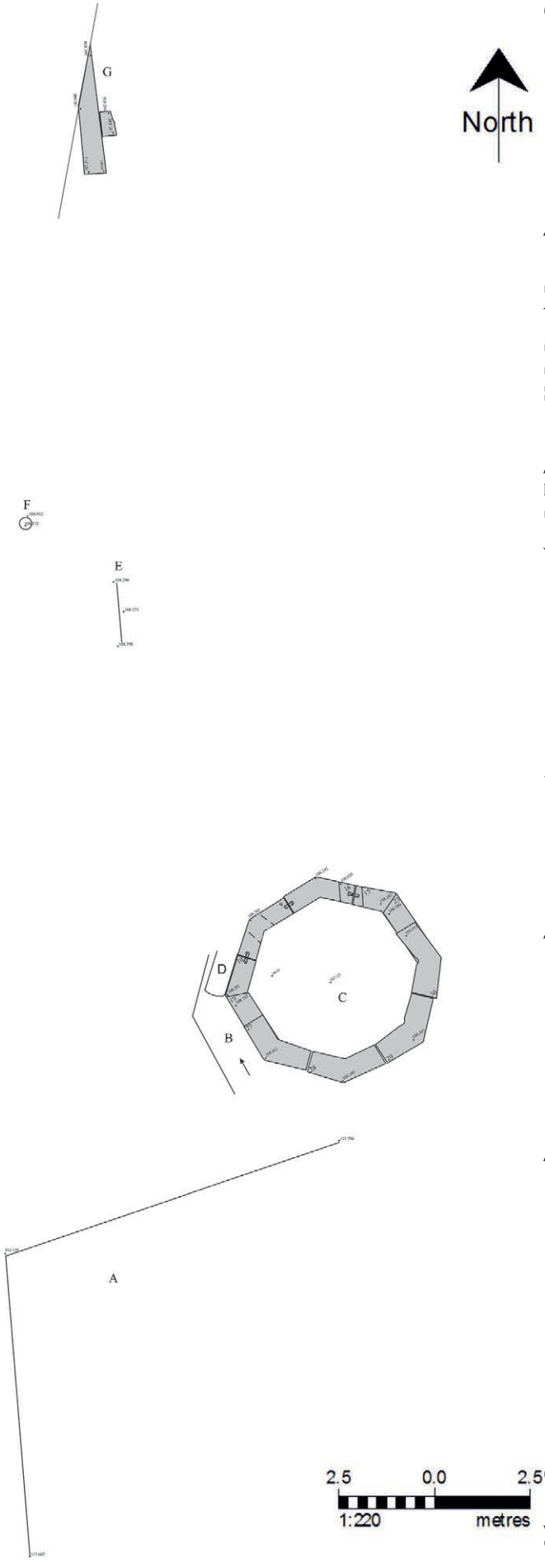
*Калин Чакъров*

Каптажът на западния акведукт на Никополис ад Иструм се намира пред входа на карстовата Мусинска пещера в с. Мусина, община Павликени в м. Поляната[1] (обр. 1). Северно от каптажа има съвременен бент, изграден в края на 70-те години на XX в. заедно с развъдник за пъстърва. Това довежда до вдигане нивото на терена пред каптажа и в наши дни той е частично или напълно под вода.

В Мусинската пещера има три изкуствени бента. Два от тях са описани от Д. Цончев като „големия бент“ и „малкия бент“, като авторът отбелязва, че малкият има в структурата си хоросан и счукана тухла и е вероятно от римската епоха (Цончев 1935, 134). При проверка на място се оказа, че големият е изграден изцяло от съвременни тухли. За втория не може да бъде определен видът на градежа, но след неговото временно прегражданe с цел отклоняване на водата към входа не пещерата, нивото на водата в каптажа не се променя. Това означава, че по този начин бентовете отклоняват водата към разклонение III 1 по Д. Цончев (Цончев 1935, 134, 137), което я отвежда към мелницата пред пещерата, от което следва, че бентовете са съвременни и нямат отношение към римската епоха. В описание на пещерата, направено при експедицията през 1978 г., свързано с изграждането на рибарника за пъстърва, авторите споменават, че двата бента са направени около 1920 г., като са заварили предишно прегражданe за по-стара воденица (Даалиев, Стрезов 1978). В подкрепа на това е и наличието на още един бент от съвременни тухли и бетон, прегражда разклонение III (по Д. Цончев).

На плана на пещерата, направен от Д. Цончев, разклонение IV е представено като водещо право към каптажа извън пещерата. В действителност в това разклонение има още три непреодолими тесня-

[1] Други названия на местността са „Воденицата“ и „Пещерата“. Разкопките са проведени в продължение на 17 дни през август–ноември 2017 г. с помощта на доброволци, водолази и багер. Направено е и обхождане по трасето на акведукта в регулацията на селата Мусина, Дичин и Водолей и са взети GPS точки. Оказва се, че много от жителите на въпросните села са заустили отходните си води в канала на акведукта.



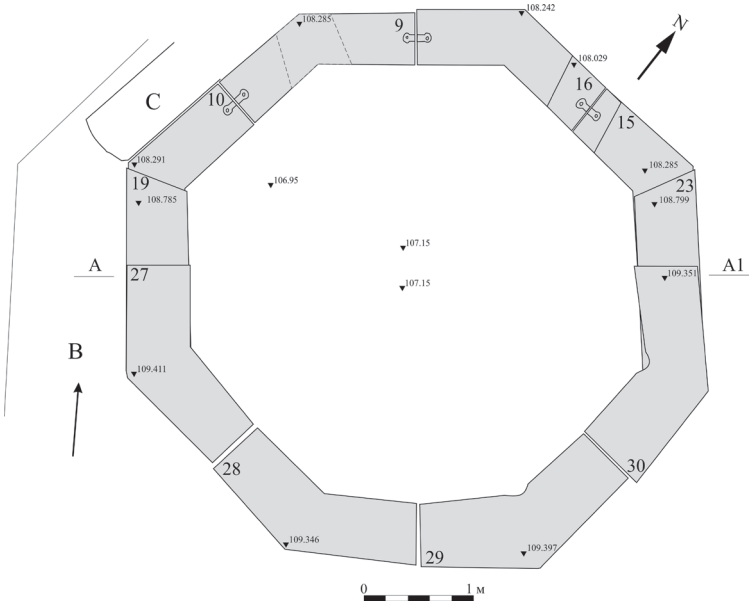

*Обр. 1. Ситуационен план на каптажа и други елементи от акведукта в района: A – съвременна мелница (на В. Тодоров и Н. В. Раев); B – подземна скална галерия; C – каптажът; D – зид външно на каптажа; E – скално засичане; F – дупка в скалата; G – дясна страница на акведукта.*

*Fig. 1. Plan of the spring water captation and other parts of the aqueduct in the area: A – 20th c. water mill; B – underground rock gallery; C – water captation; D – Roman wall outside of the captation; E – linear structure cut in the rock; F – hole cut in the rock; G – right wall of the aqueduct conduit.*

ка. В левия има сифон със силен дебит на по-ниско ниво, който е почти недостъпен. Водата, преминаваща през него, идва вероятно от малкото езерце отвъд втория (малкия) бент, просмуквайки се през пукнатини в скалата. Когато водата преминава през двата бента тя дренира в пода на зала „ж“ (по Д. Цончев) и се свързва отново със споменатия сифон и отвежда навън вода с постоянна температура от 13,9°–14,1°C. По време на проучването дебитът е около 50 л/сек.

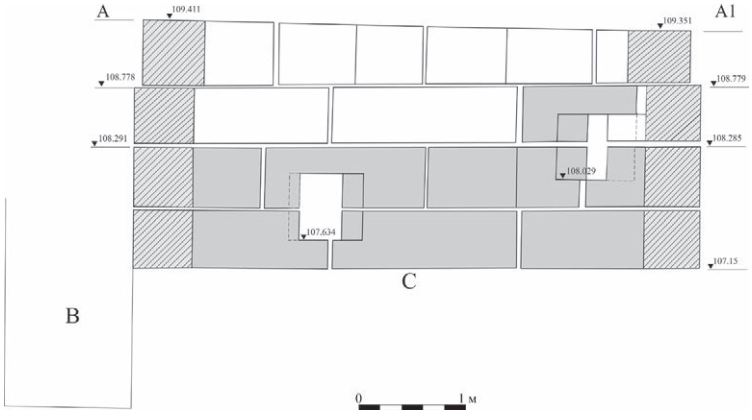
След като излезе извън пещерата, водата преминава през изсечена в скалата галерия с ширина около 1,0 м, дължина около 3,0–4,0 м и височина около 1,5 м. Тя се намира непосредствено югозападно и западно от каптажа и е невидима сега на терен. В нея се прониква под вода, защото блокове № 1 и 2 на най-долния (първи) ред на каптажа са пропаднали и се е образувала фуга, през която може да премине човек. В галерията е открит и зид, долепен надлъжно на външните лица на блокове № 1 на първи ред и № 9 и 10 на втори. Заради пропадането на блок № 1 сега зидът „виси“. Той е граден от тухли, хоросан ломени камъни и чакъл. Страничната му повърхност е гладка, а долната безформена. Възможно е скалната галерия и зидът да представляват байпас, с който да се отклонява водата при изграждането на каптажа и при необходимост от пресушаване за почистване на вътрешността на съоръжението. Пропадането на първия ред в западната част на каптажа свидетелства, че дъното в тази част е на по-ниско ниво. Това може да се обясни с наличието на заустване на водата от галерията в каптажа в този край, като след затлачването на съоръжението тя е избила през самата структура и е причинила разместване на блоковете.

Каптажът е изграден от 32 каменни блока от доломитизаран варовик, какъвто е и околният скален масив (обр. 2, 3). Блоковете са подредени в четири вертикални реда по 8 броя на ред (обр. 3). Във-




*Обр. 2. План на каптажа – сегашно състояние.*

*Fig. 2. Plan of the water captation – current state.*




*Обр. 3. Разрез на каптажа.*

*Fig. 3. Cross-section of the water captation.*

дена е номерация от 1 до 32, започвайки от най-долния ред (първи). От първия и втория ред са запазени всички блокове (№ 1 до 16), от третия №№ 19–23 и лява половина от 24, която не е *in situ*, а от четвъртия № 27–30. Първи и трети редове са градени от блокове с форма на равнобедрен трапец, а втори и четвърти от петоъгълни. Върху фугите на трапецовидните блокове лежат ъглите на петоъгълните. Четвъртият ред наддава с 0,12 м навътре в каптажа и неговите ъгли са леко ексцентрични спрямо тези на по-долните редове. На първи и втори ред са открити гнезда за П-образни железни скоби, които сега липсват. Вътрешните размери на каптажа са 4,23 м (между стените) х 4,65 м (диагонали), а дълбочината 2,20–2,40 м. В стената на съоръжението са оформени два отвора. Единият е на по-ниско ниво и от него започва основният канал на акведукта, а другият е на по-високо и вероятно служи за канал-преливник, който при по-висока вода вкарва излишното количество в основния (обр. 2). Северозападно от каптажа са регистрирани засичане в скалата, кръгла дупка и част от дясна страница с контрафорс от канала на античния водопровод (обр. 1).

По аналогия с каптажа на главния акведукт на Рациария, датиран по тухли с печати на император Хадриан (Atanasova 1980, 92), изграждането на *caput aquae* на западния акведукт на Никополи ад Иструм може да бъде отнесено към това време.

## Литература

**Даалиев, Стрезов 1978:** Тр. Даалиев, Ал. Стрезов. Описание на пещерата при с. Мусина, окръг Великотърновски. София, ноември, 1978.

**Цончев 1935:** Д. Цончев. Водопроводите на ΝΕΙΚΟΠΟΛΙΣ ΠΡΟΣ ΙΣΤΡΟΝ. – Годишник на Пловдивската народна библиотека и музей, 1931–1934, София, 1935, 131–148.

**Atanasova 1980:** J. Atanasova. La conduit d'eau de la ville de Ratiaria. – In: Ratiarensia, I, 1980, 83–92.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A ROMAN WATER CAPTATION NEAR MUSSINA VILLAGE, PAVLIKENI MUNICIPALITY

*Kalin Chakarov*

The spring water captation is situated in front of Mussinska karst cave. This is the main water source of the western aqueduct of *Nicopolis ad Istrum*. The structure is octagonal, built of 32 monolithic limestone blocks. Each row consisted of 8 blocks, some of them not preserved now. Each block of the lowest (first) row has isosceles trapezoid shape,

same as the blocks in the third row. In contrast, the second and the fourth rows are built of pentagonal blocks. The highest row is drawn inwards and probably formed corbel arch dome (figs 2, 3).

The water captation has two mouths (fig. 2). The first one is lower and forms the beginning of the water conduit of the aqueduct. The second one is higher and is most probably a spillway.

A linear structure a round hole are cut in the rock northwestern of the water captation, probably parts of the conduit of the aqueduct (fig. 1).

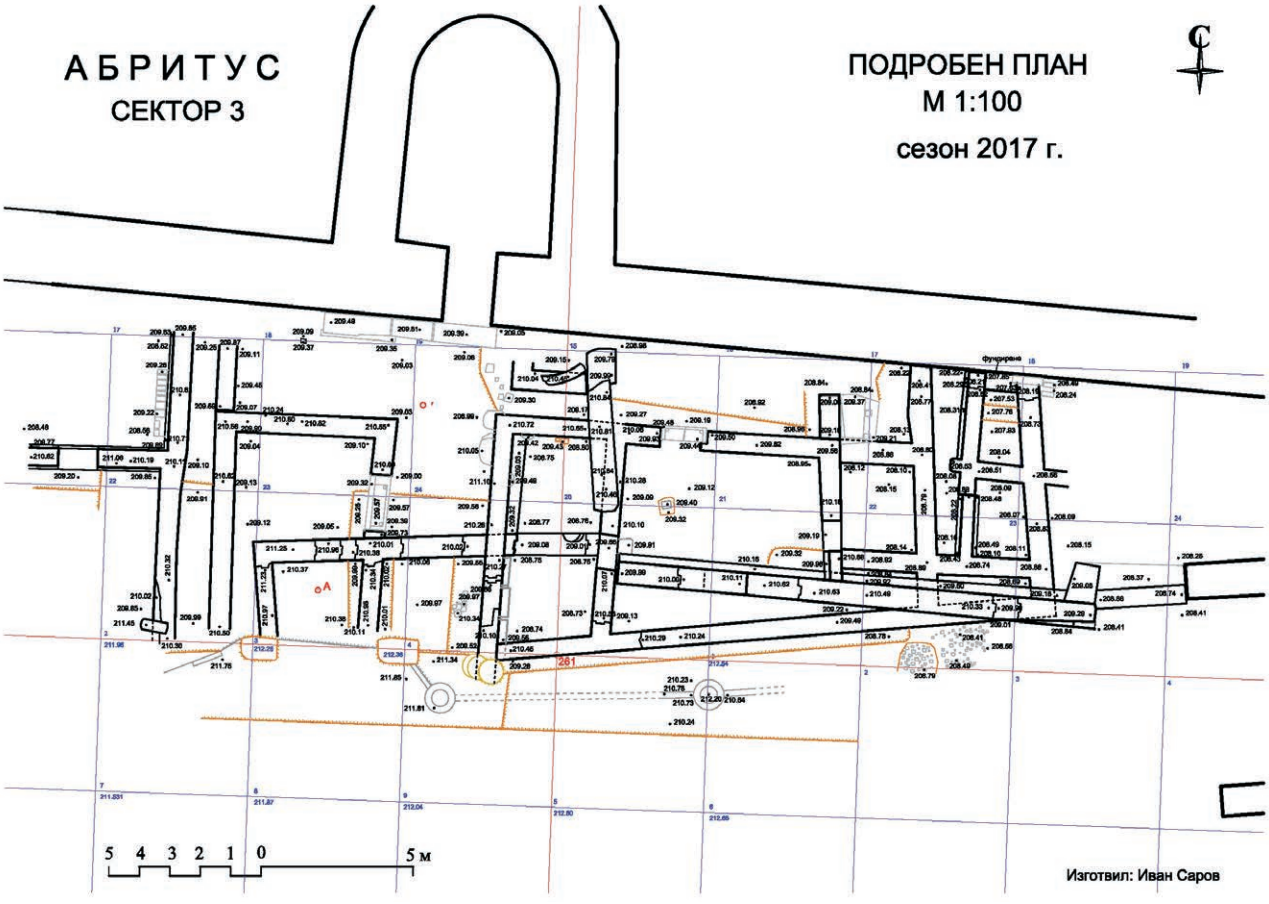
By analogy with the water captation of the main aqueduct of *Ratiaria*, dated to the reign of Hadrian (Atanasova 1980, 92), the construction of *caput aquae* of the western aqueduct of *Nicopolis ad Istrum* is also dated to the early 2nd c. AD.

## № 34. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В АБРИТУС

*Галена Радославова, Георги Дзанев*

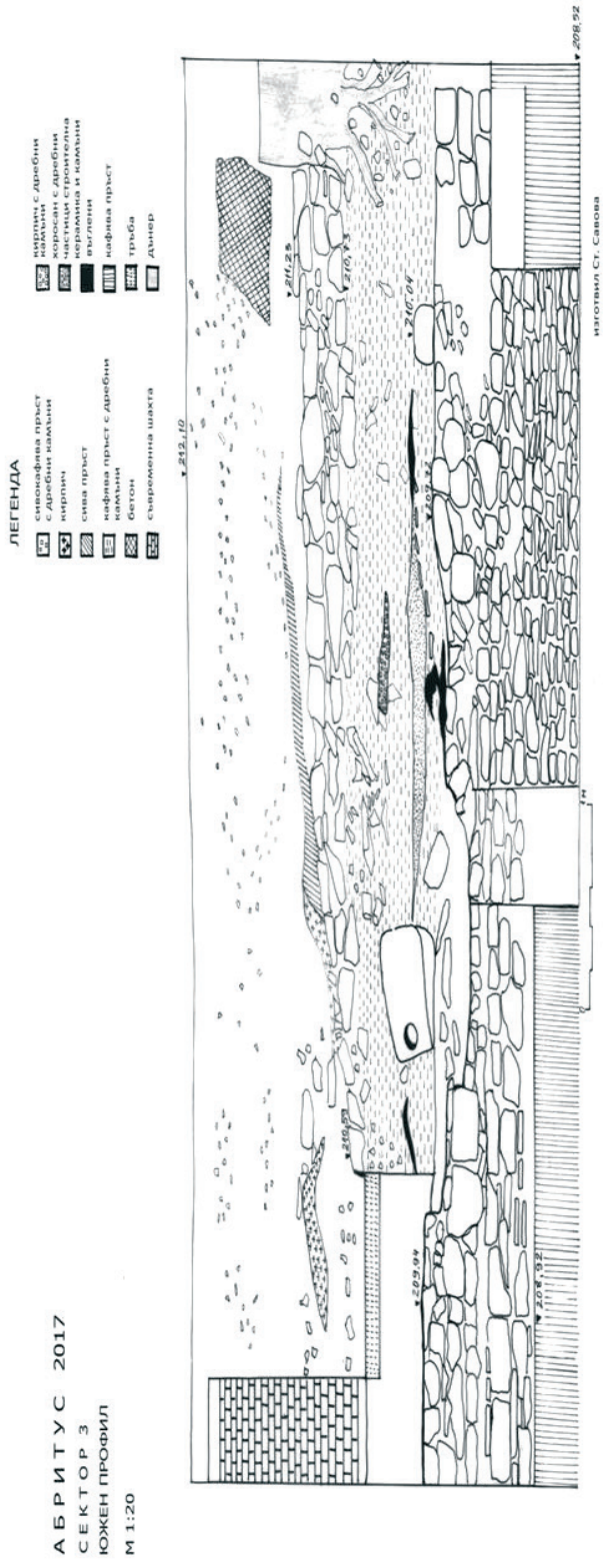
Археологическите проучвания на територията на късноантичния град Абритус бяха извършени в рамките на 34 работни дни – от 31 юли до 13 септември 2017 г. в рамките на сектор 3 – терен от вътрешното лице на северната крепостна стена, в пространството между кули 9 и 10 (обр. 1, обр. 2). Разкопките бяха финансирани от Министерството на културата и Община Разград. Екипът, осъществил проучването, е от РИМ – Разград: гл. уредник-археолог Галена Радославова – ръководител на проучването, уредник-археолог Георги Дзанев – зам.-ръководител и членове: уредник-археолог Дилен Дилов, реставратор Стоянка Савова и геодезист Иван Саров.

В началото бяха демонтирани останките от зидове на структура 2 – сграда с две помещения,




*Обр.1. Абритус, Сектор 3. Подробен план М 1:100.*

*Fig. 1. Abritus – Sector 3: detailed plan.*




*Обр. 2. Абритус. Стратиграфски разрез – южен профил на Сектор 3 М 1:20.*

*Fig. 2. Abritus – Sector 3: southern stratigraphic cross-section.*

която предварително бе датирана в VI в. При демонтирането бе установено, че камъните са споени със съвременна циментова замазка – т.е. сградата датира от XX в. Стратиграфски бе проучено и премахнато оставеното в предходните сезони контролно ребро с посока изток–запад и размери: дължина 8,50 м и ширина от 1,80 до 2,20 м. След отстраняването му в дълбочина бяха разкопани културните напластявания в очертанията на помещение 3. Установено бе неизвестно до момента подово ниво на помещение от VI в., надградено върху деструкциите на помещение 3. Помещението е с размери изток–запад 6,50 м и север–юг 3,80 м, като в източната стена има вход с ширина 1,10 м. Зидовете му са изградени от ломени варовикови камъни на калова спойка и обмазани отвътре с кирпич. Върху подовото ниво се откриха фрагменти от амфори от VI в. и една бронзова монета на Юстин II (565–578) със съпругата му София, които датират нейното обитаване в VI в., а разрушаването ѝ – през 80-те години на същото столетие. След отстраняване на подовото ниво от VI в. в дълбочина бе проучено подовото ниво на по-ранното помещение 3 със следи от силен пожар и върху него – две фрагментирани големи амфори и един по-малък керамичен съд (обр. 3). Изяснен е окончателно архитектурният план на помещение 3: дължина изток–запад 6,50 м и ширина север–юг 6 м в западния край и 4,50 м в източния. Помещението има три входа – един на северната стена с ширина 1,60 м и по един на източната и западната стени с ширина по 1,10 м, като последният, водещ към помещение 2, по-късно е бил зазидан. Откритите находки – фрагментирана керамика, битови предмети и монети – датират обитаването на помещението в рамките на периода втората половина/ края на IV до 80-те год. на V в.

Непосредствено западно от помещение 3 бе допроучено в южна посока помещение 2. Намира се в конструктивна връзка с гореописаното помещение 3 и е с размери: изток–запад 3,0 м и 6,90–6,45 м север–юг. Единственият му вход (вторично зазидан) е на източната стена и води към съседното помещение 3. Откритите в него находки са синхронни на тези от съседното помещение 3. В дълбочина, под подовото ниво на помещение 2, се доразкриха зидове (югозападен ъгъл) на по-ранно помещение; тук се откриха керамична кана, керамично гърне и фрагментиран мраморен съд. Открити бяха също монети на Константин I, Фауста и Констанций II, които позволяват датиране на помещението във втората четвърт–средата на IV в.

Очертан бе напълно планът на помещения 2 и 3 – част от сграда, развиваща се на изток. Стените им са изградени от ломени камъни на калова спойка и надстроени с кирпич, чиито деструк-

ции се откриваха силно горели, обмазани са с глина и вар. Подовите нива са от набити в терена дребни варовикови камъни, обмазани с глина. Покритието на помещенията е било с керамични покривни керемиди – тегули и имбрици.

Между помещение 2 и помещение 1 бе проучен участък с ширина 3,0 м и дължина 3,20 м. Открити бяха основи и останки от вкопана в терена и опожарена дървена конструкция. Най-вероятно тук е съществувало дървено ограждение, синхронно на тези две съседни помещения.

Комплексът от тези масивни жилищни сгради е разположен покрай северната крепостна стена на град Абритус, на северната страна на улица, започваща от източната порта и продължаваща в западна посока.



*Обр. 3. Абритус, Сектор 3. Фрагментирани амфори върху подовото ниво на помещение 3.*

*Fig. 3. Abritus – Sector 3: fragmented amphorae on the floor level of room 3.*

## ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN *ABRITUS*

*Galena Radoslavova, Georgi Dzanev*

Archeological exploration in the territory of the late antique city of *Abritus* was carried out in Section 3, the terrain at the inner side of the northern fortress wall, within the space between towers 9 and 10 (figs 1, 2). The remains of the archaeological structure 2 – a building with two premises – were demolished. It was found that the building dates from the 20th c. AD. A previously unknown floor level of a 6th c. AD building was unearthed – it is situated above the destruction of room 3. Room 3 measures 6,50 m (E–W) by 3,80 m (N–S), with an entrance (1.10 m width) at the eastern wall. Its walls are built of limestone stones bound with clay. Fragments of amphorae from the 6th c. AD and a bronze coin of Justin II (565–578) with his wife Sophia were found on the later floor level (fig. 3). After removing that later 6th c. floor level, the floor of room 3 was investigated, with traces of strong fire on it. Two fragmented large amphorae and one smaller ceramic vessel were also found on the floor. The architectural plan of the premises 2 and 3 was finally established. Room 2 measures 3,00 x 6,90/ 6,45 m, and room 3 measures 6,50 x 6/ 4.50 m. The two premises date back to the second half/ end of the 4th c. to the 80's of the 5th c. AD. Between Room 2 and Room 1, remains of a charred wooden enclosure with the same date were explored.

# № 35. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА БАЗИЛИКИ № 3 И 4 В ЗАЛДАПА, ОБЩИНА КРУШАРИ, ОБЛАСТ ДОБРИЧ

*Георги Атанасов, Йото Валериев*

Разкопките през 2017 г. бяха концентрирани в проучването на базилики № 3 и 4.

Базилика № 3. През този сезон проучването на атриума бе финализирано (обр. 1). Той е с ширина 21 м и с дължина 27 м. Северната и южната ограждащи го стени се разкриват в субструкция и са с ширина 0,70 м. Западната стена е широка в субструкция 0,95 м, а в суперструкция 0,90 м. Фундаментът достига до 1,90 м. Суперструкцията е на розов хоросан от добре обработени каменни блокчета, а субструкцията е от ломени камъни на калова спойка. Цялата суперструкция и голяма част от субструкцията са демонтирани и се проследяват главно в негатив. Документирани са още северният и южният портик на атриума, отново в негатив, отстоящи на 2,45 м съответно от северната и южната стени на атриума.

В западната половина на атриума са проучени 6 квадратни постамента (около 0,70 х 0,80 м) от ломени камъни на кал от по-ранна сграда, фундирани в здрав льос на кота +170,50 м (обр. 1). В центъра на атриума е проучена голяма сметна яма с неправилна форма с размери 4,60 х 3,20 м, вкопана стъпаловидно в здравия льос от кота +170,90 до +169,61 м. Запълнена е с голямо количество керамика от IV–V в., животински кости, дребни камъни, фрагменти стъкло и 17 монети от IV–V в.

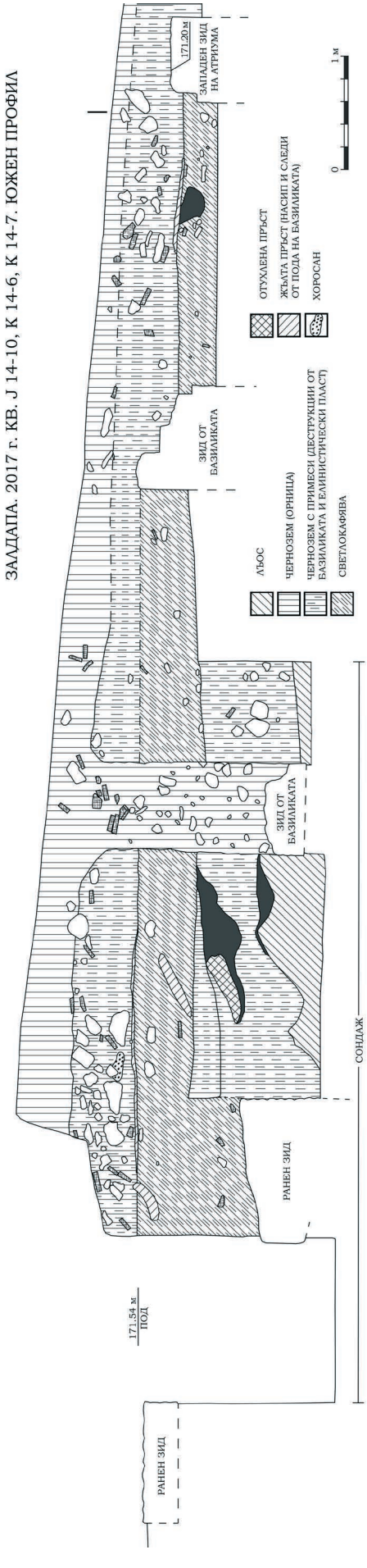
Втора сметна яма с размери 7,30 х 3,60 м е регистрирана под южния портик на атриума, като същата се развива в южна посока под профила извън църквата. Документирана е на кота +170,77 м. и е вкопана стъпаловидно в здравия льос до кота +169,14 м. Запълнена е с животински кости, дребни камъни, строителна и битова керамика IV–V в.

Между южната стена на атриума, южния портик и главния профил източно от западния портик на атриума на кота +170,70 м е разкрит хокерен гроб на млад индивид (8–10 г.?) с главата на изток и лице на север, положена на кота +170,62 м върху силно опалена елепсовидна площадка 1,10 х 0,90 м (обр. 2). Под нея се откри крушовидно вкопана, леко опалена яма в здравия льос, достигаща диаметър до 1,55 м и дълбочина 0,80 м. В нея се откриха животински кости и 2 фрагментирани съда от елинистическата епоха (обр. 3).



*Обр. 1. Базилики № 3 и № 4 в Залдапа. Аерофотоснимка.*

*Fig. 1. Basilicas Nos 3 and 4 in Zaldapa (aerial photo).*




*Обр. 3. Водещ профил запад-изток през атриума на базилика № 3.*

*Fig. 3. Main cross-section (west-east) through the atrium of Basilica No 3.*

За проследяване на масивния фундамент на зид по посока северозапад–югоизток с ширина 0,80–0,90 м, вкопан в здравия льос на кота +170,00 м, заложихме нов квадрат К14-18. Стената на ранната сграда преминава по диагонал през целия квадрат и продължава на югозапад, като е разкрита в дължина 12,30 м. Южно от този зид, в югозападния ъгъл на квадрата на кота +172,50 м проучихме полуразрушен хокерен гроб на възрастен индивид (жена ?) с глава на югоизток, пред който е погребано дете. Под хокера голяма разтрошена амфора от II в., а под нея неголяма овална яма, дълбока 0,60 м с камъни животински кости и керамика от II в. В този квадрат продължихме и проучването на зид от анекс на атриума от юг, който възсяда ранния зид. Очертахме и границите на анекса от изток – правоъгълна сграда с вътрешни размери 10,20 х 3,10 м. На котата на фундирането ѝ (+172,90 м) регистрирахме пожар и съкровище от 80 монети от IV(?) в.

Западно от атриума бяха трасирани 3 нови квадрата. На 6,50 м западно от западната стена на атриума бе разчистено улично платно широко около 3,50 м, застлано с дребни камъни и фракция, нарушено от късни вкопавания.

Базилика № 4 – криптата. Продължи разкриването на криптата на ранната базилика от края на IV в. (обр. 1). Разчистен бе коридорът от запад на двете гробни камери дълъг в интериор 5,70 м и широк 1,60 м. Върху северната стена е съхранена малка част от стенописно пано. В южна посока коридорът продължава като стълбище към южния кораб на базилика № 4, от което са документирани 6 каменни стълби около 0,28 х 0,32 м. Стълбището е пресечено от стилобата на южния кораб на по-късната базилика № 3, а коридорът е пресечен от стилобата на южната колонада, лягащ направо върху подовото покритие от фрагменти от тухли. Западно от коридора бяха проучени два квадрата от котата на подовото покритие на базилика № 3 на кота +173,07 м до кота +171,86 м в стерилния льос. В негатив на кота +171,85 м се проследява стилобатът на северната колонада на ранната базилика № 4, който пресича поранен зид на същата кота, регистриран в негатив. В профила е документирано подовото покритие от тухли на базилика № 3, положено върху 4 см пласт жълта глина. Под него се разкрива хоризонт от рушевини дебел около 0,40 м, следва подовото покритие на по-ранната църква № 4 от тухли, от които са съхранени само 2. Под тях има нивелиран пласт дебел 3 см от жълта пръст, за който са били залепени тухлите от подовата настилка. Следва пласт около 0,80 м от сбита черна пръст с дребни примеси, под която е стерилният льос.

В края на разкопките се извърши теренна консервация на застрашени от срутване стени,



*Обр. 2. Хокерен гроб под атриума на базилика № 3.*

*Fig. 2. A skeleton in hocker position found beneath the atrium of Basilica No 3.*

криптата на базилика № 3 бе препокрита, направено бе временно защитно покритие над стенописа.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF BASILICAS Nos 3, 4 IN *ZALDAPA*, MUNICIPALITY OF KRUSHARI, DOBRICH REGION**

*Georgi Atanasov, Yoto Valeriev*

Basilica No. 3. In 2017, the excavations of the atrium measuring 27 × 21 m were completed. There, two large waste pits with ceramics and finds dated to the 4th–5th c. AD were found. A grave of a young individual (age of 8–10?), buried in hocker position, with head to the east, was unearthed to the east of the west portico of the atrium. The grave was situated in an elliptical area of (1.10 x 0.90 m) of heavily burnt loamy soil. Below it there was a pit, pear-shaped dug in the firm loess reaching a diameter of 1.55 m and a depth of 0.80 m. Animal bones and two fragmented vessels of the Hellenistic period were found in the pit.

Basilica No 4. The excavations of the crypt of the early basilica from the end of the 4th c. AD continued. The corridor to the west of the two burial chambers was unearthed, with a length of 5.70 m and a width of 1.60 m. A small part of the wall painting is preserved on the northern wall. To the south, the corridor continues as a staircase to the southern aisle of basilica No 4, and six stone stairs (ca 0.28 x 0.32 m) were documented. The staircase is intersected by the stylobate of the southern aisleof the later basilica No 3, as the corridor is intersected by the stylobate of the southern colonnade, lying directly on the floor of fragments of bricks.

## № 36. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ПАРК ГАЛЕРИЯТА“ В ГР. КЮСТЕНДИЛ

*Румен Спасов, Веселина Вандова, Николай Спасов*

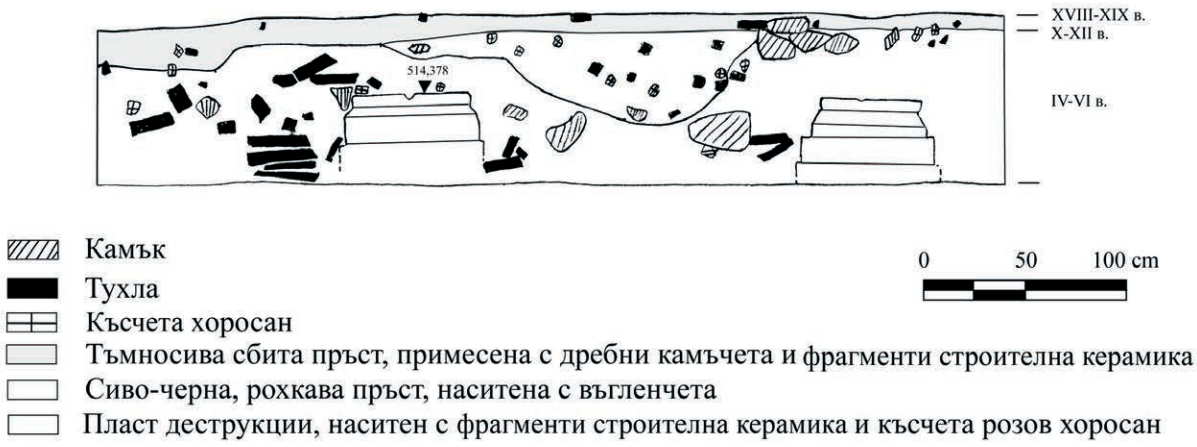
Изследван е терен с площ 200 кв. м на дълбочина до 1,50–2,0 м. Проучването на обекта до стерилна основа не беше възможно поради ограниченото финансиране и неподходящия за провеждане на разкопки сезон (ноември–декември). Документирани са пластове и структури от съвременната епоха, Възраждането, средновековната и късноантичната епохи (обр. 1).

Структурите от съвременната епоха (кладенец, септична яма, водопроводи) са вкопани до нива, които нарушават пласта от късноантичната епоха.

Към Възрожденската епоха принадлежат част от сграда (размери 5,0 х 3,10 м) с избено помещение, вкопана структура с неправилен геометричен план и сметна яма.

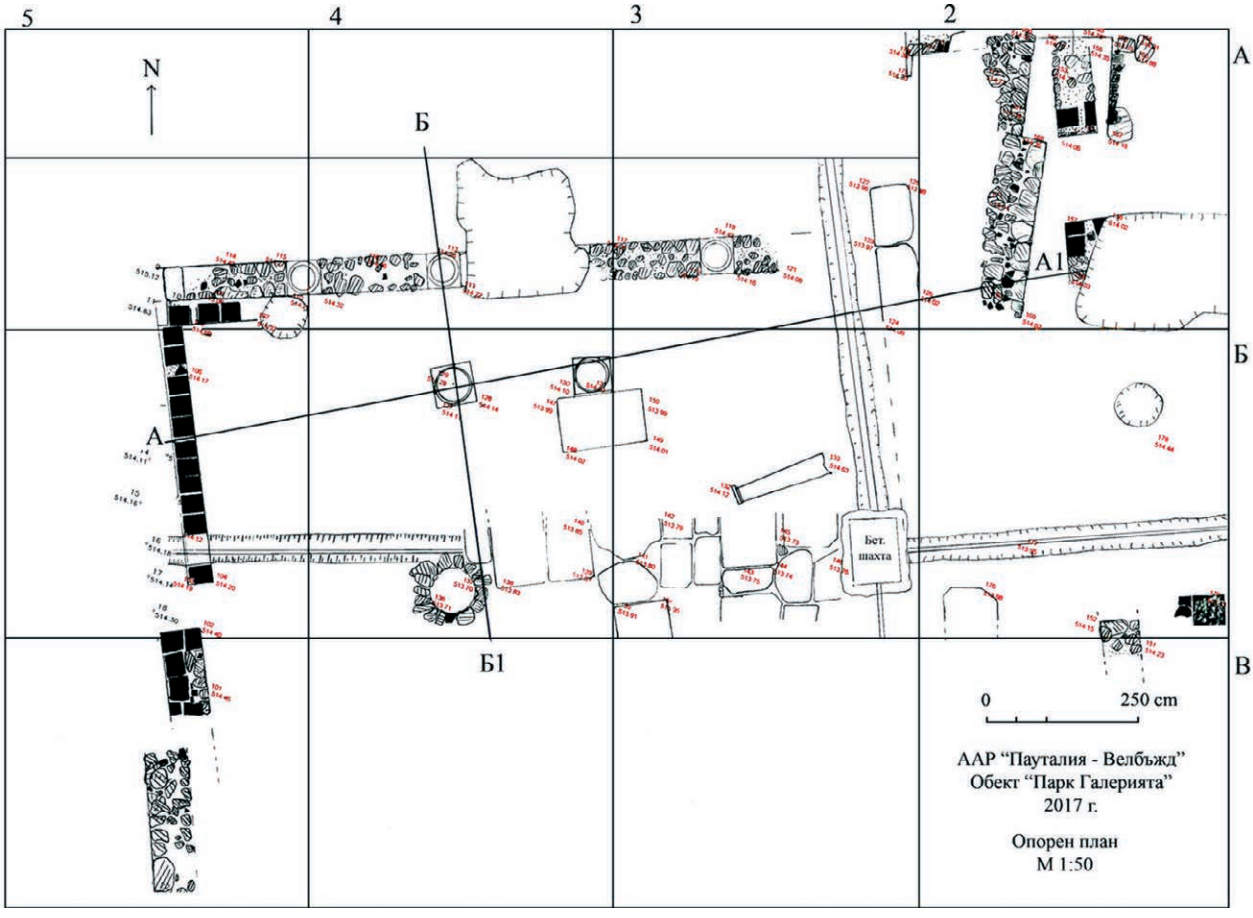
От средновековната епоха (XI–XII в.) датира вкопана структура с размери 2,60 м х 1,90 м. Пласт от това време не е запазен.

През късноантичната епоха (IV–VI в.) в тази зона, разположена в северната част на укрепената територия на Пауталия, на 50 м южно от северната крепостна стена, се ситуира архитектурен комплекс с перистилен двор, развиващ се върху площ, която надвишава рамките на изследвания терен. Дворното пространство има дължина 11,50 м по линията запад–изток и разкрита дължина 5,35 м в посока север–юг (обр. 2, 3).




*Обр. 1. Централен профил на обекта (автор Р. Спасов).*

*Fig. 1. Central stratigraphic cross-section of the site (author R. Spasov).*




*Обр. 2. Общ план (автор Н. Спасов).*

*Fig. 2. General plan of the site (author N. Spasov).*

Западният портик има широчина 4,10 м, северният – 1,90 м, източният – 2,50 м. Запазените *in situ* две бази за колони от северния портик имат височина 0,40 м (плинта 0,65 х 0,65 м, височина 0,10 м) и диаметър на колоната 0,55 м. Откритата дворна настилка (обр. 3) е изпълнена с каменни плочи, различни по форма и големина (1,40 х 0,85 м; 1,60 х 1,0 м; 0,92 х 0,69 м и др.). Зидовете са изградени с тухли (0,32 х 0,28 м), речни камъни и хоросан, имат ширина 0,55 и 0,80 м и са запазени до 0,70 м в суперструкция. Установяват се два периода в строителната история на комплекса през късната античност. Прецизирането им ще бъде основна цел на теренната работа през настоящия археологически сезон.



*Обр. 3. Част от вътрешния двор на комплекса (сн. Р. Спасов).*

*Fig. 3.View of a section of the courtyard (photo R. Spasov)*

Другата важна задача е свързана с изясняването на плановата схема на сградата и нейната видова диференциация. Част от този комплекс (400 кв. м) е изследвана през 1972 г. от Л. Русева-Слококска (Русева-Слококска 1973, 44-45). Анализът на данните от тези разкопки обаче не е категоричен по отношение интерпретацията, вероятно поради недостатъчната теренна информация. Независимо от това корелацията на данните от двете проучвания е от основно значение за решаване на проблемите, които провокира този паметник от научна гледна точка.

**Литература**

**Русева-Слококска 1973:** Л. Русева-Слококска. Разкопки в Кюстендил през 1972 г. – В: АОР през 1972 г. София, 42–45.

**RESCUE EXCAVATIONS OF "GALERIYATA PARK" SITE, TOWN OF KYUSTENDIL**

*Rumen Spasov, Vesselina Vandova, Nikolay Spasov*

An area of 200 m$^2$ is excavated reaching depth of 1.50–2.00 m. Layers and structures from the modern times, Bulgarian Revival period, Middles Ages and Late Antiquity are registered.

The modern structures (a well, septic tank, water pipelines) are dug into learleir evels and partly destroy the late antique layers. Part of a building with a cellar from the Bulgarian Revival period is also identified. A structure measuring 2.60 x 1.90 m dug into terrain is dated to the Middle Ages (11$^{th}$–12$^{th}$ c. AD).

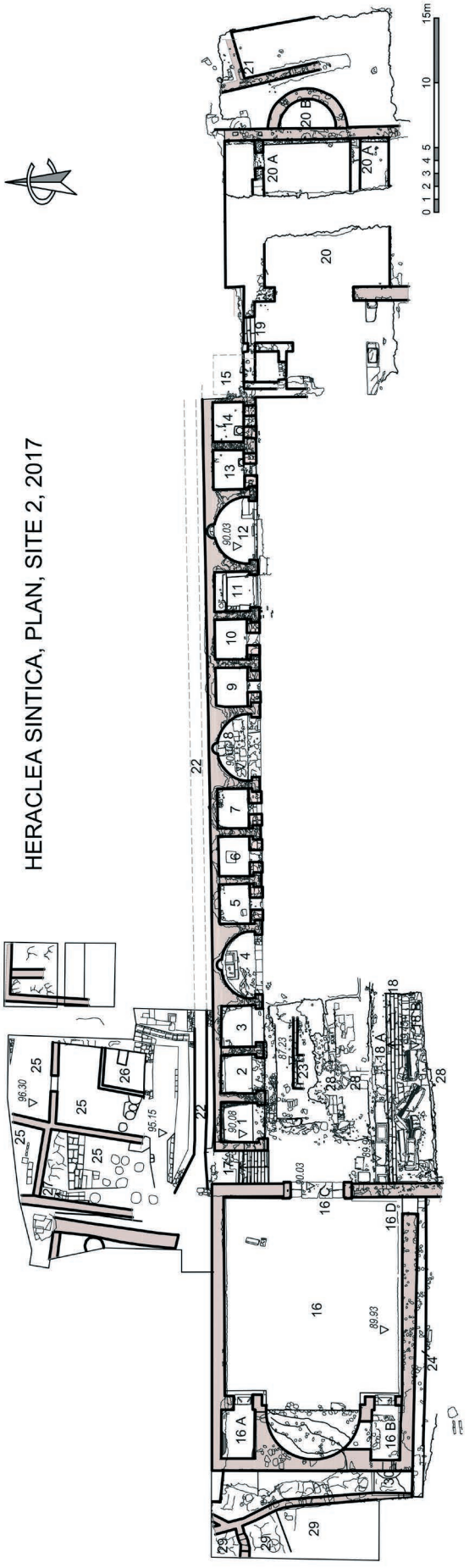
The site is situated within the northern part of the fortified territory of the Roman and late antique town of *Pautalia*. Expectedly, an architectural complex with a peristyle courtyard dated to Late Antiquity (4$^{th}$–6$^{th}$ c. AD) is found. Its area exceeds the limits of the excavated terrain. Remains of a colonnade at the northern side of the courtyard are found; the space of the peristyle is paved with big stone slabs. Two periods of construction are identified in the building.

## № 37. ХЕРАКЛЕЯ СИНТИКА

*Людмил Вагалински*

Градът е разположен в м. Рупите край едноименното село (бивше Ширбаново /Мулетарово) в община Петрич[1]. Работихме 60 дни през април–май и август–септември с финансиране от Община Петрич и Министерство на културата. Екипът включваше: гл. ас. д-р Сирма Александрова (НАИМ) –

[1] Обобщена информация за Хераклея Синтика може да се открие на: www.archaeologia-bulgarica.com
Summarized information about Heraclea Sintica can be found at: www.archaeologia-bulgarica.com



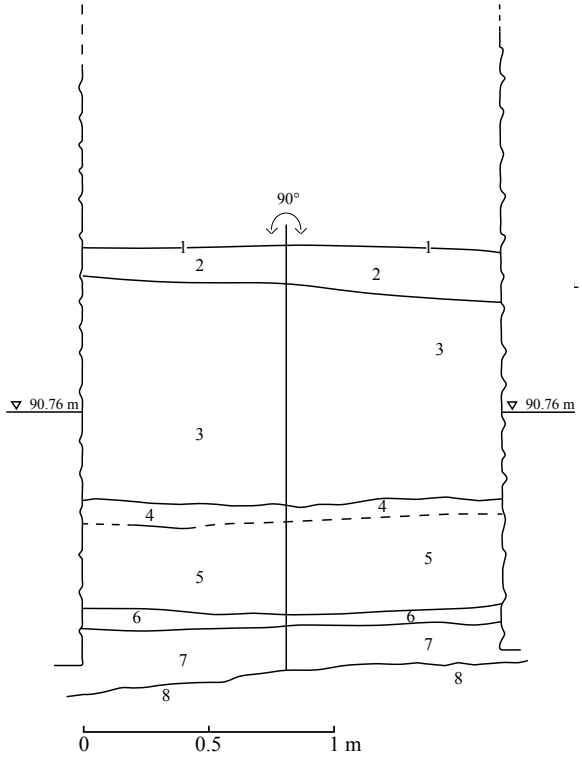

*Обр. 1. Хераклея Синтика, план на обект 2 (архитект М. Каменова).*

*Fig. 1. Heraclea Sintica, plan of Site 2 (architect M. Kamenova).*

заместник-ръководител; д-р Люба Трайкова (НАИМ), гл. ас. д-р Иво Д. Чолаков (НАИМ), Сотир Иванов (ОИМ-Петрич) – членове; арх. Милена Каменова – архитектурно заснемане; докторант Теодор Тодоров (НАИМ) – археозоологично изследване; доц. д-р Цветана Попова – археоботанично проучване; Янко Петров – полева консервация.

През II селищен период на града, приключил с опожаряване скоро след 276 г. (обр. 2, *7*), северният край на форума бил зает от помещения, в които бил обработван метал. През следващия, III селищен период, площадът бил възобновен като масово използвали сполии от предходни градежи. По северната му периферия били издигнати 15 верижни помещения (обр. 1, *1-15*). Част от тях били светилища, едно от които било посветено на Немезида (обр. 1, *4, 8, 11-12*). Цветна мазилка и мраморна облицовка украсявали веригата помещения. Нейните два края опирали о стълбища (обр. 1, *17, 19*), свързващи форума с хълмовата част на града (обр. 1, *25-26*). Непосредствено южно и успоредно на помещенията се издигал портик с тристъпален стилобат (обр. 1, *28*; обр. 3), водещ на юг към ареата на площада, покрита с плочи. Портикът се ограничавал на запад от гражданска базилика (обр. 1, *16*), а от изток – от новоразкрита обществена сграда (обр. 1, *20*). Последната е преобразувана през IV или V период в раннохристиянска базилика чрез добавяне на апсида (обр. 1, *20B*) и стени (1, *20A*), оформящи кораби. Силно земетресение след 388 г. заварило недовършен строежа на форума (обр. 2, *5*; обр. 3). То било придружено от мощна приливна вълна на близката река Струмешница. Останалите в града хераклейци адаптирали северната част на форума (гражданската базилика и повечето верижни помещения) за стопански и жилищни нужди. Ново земетресение скоро след 425 г. сложило край на IV селищен период и на надеждите на неговите жители да възстановят града си (обр. 2, *3*). Някои били богати, съдейки по златна плетена верижка, изгубена в паниката от земетръса в едно от верижните помещения. Петият и засега последен селищен период започнал скоро след 457 г. (обр. 2, *2*). Някои от верижните помещения (обр. 1, *1-15*) били използвани отново за жилища.

Късноелинистически надпис доказва наличието на театър. Почетен надпис от II век разкрива, както римско влияние върху гръко-македонската




Мащаб 1:20

**08.09.2017 г.**
**с. Рупите, обект 2**
**Попче в NW ¼ на IX магазин**

Начертали: Сирма Александрова
Иво Чолаков
Отговорен: Людмил Вагалински

1. Отнет насип – с машина и на ръка.
2. Подово ниво на V период – зелена глина.
3. Рушевини на IV период. Сиво-кафяв рохък пласт. Ломени камъни, парчета бял хоросан, парчета керемиди, отделни въглени.
4. Подово ниво на IV период. Зелена глина.
5. Рушевини на III период. Нагъсто нападали ломени камъни, отделни тухли, отделни въглени.
6. Подово ниво на III период. Зелена глина.
7. Опожарен пласт преди III период. Сиво-кафяв цвят, въглени, отделни парчета битова керамика.
8. Скала.

*Обр. 2. Хераклея Синтика, стратиграфски разрез в помещение 9 (Л. Вагалински).*

*Fig. 3. Heraclea Sintica, stratigraphic cross-section in premises 9 (L. Vagalinski).*



*Фиг. 3. Хераклея Синтика, стилобат (Л. Вагалински)*

*Fig. 3. Heraclea Sintica, stylobate (photo L. Vagalinski)*

именна система, така и самочувствието на хераклейци като вековен град. Синхронна епитафия в стихове потвърждава, че Хераклея Синтика цъфти през II век[2].

През селищни периоди II-IV преобладават животински кости от говедо, овца/коза и свиня. Доминират възрастни индивиди.

През същите периоди използвали дъб в строителството.

Хераклея Синтика била селищният център на Средна Струма за повече от 700 години – от втората половина на IV в. пр. Хр. до втората половина на V в.

## *HERACLEA SINTICA*

*Lyudmil Vagalinski*

The old Macedonian and Roman city of *Heraclea Sintica* is located by the village of Rupite, district of Petrich in the very SW corner of Bulgaria (see footnote 1).

The northern edge of the forum, during the second settlement period brought to an end by a fire soon after AD 276 (fig. 2, *7*), had been occupied by premises with traces of metal working. The forum was renovated during the next third settlement period. *Spolia* were used on a massive scale. Fifteen rooms were erected at the northern periphery of the forum (fig. 1, *1-15*). Some

[2] Тези два нови надписа от II век са публикувани: Sharankov, N. A Verse Epitaph and Other Unpublished Inscriptions from Heraclea Sintica. – Archaeologia Bulgarica 21, 2017, 1, 57-74, figs.1, 29.

of them were sanctuaries including one of Nemesis (fig. 1, *4, 8, 11-12*). Two staircases limited this row of rooms to the west and east (fig. 1, *17, 19*). Both stairs connected the forum with the upper (hill's) part of the city (fig. 1, *25-26*). A portico stood in front of the 15 rooms (fig. 1, *28*; fig. 3). It was rested against the civilian basilica to the west (fig. 1, *16*) and against another public building to the east (fig. 1, *20*). The latter was transformed in an early Christian basilica in the fourth or in the fifth settlement period (fig. 1, *20A, 20B*). A powerful earthquake soon after AD 388 (fig. 2, *5*; fig. 3) found the forum's renovation unfinished. It caused a demolishing tidal wave of the near Strumeshnitsa River. Then local citizens adapted the civilian basilica (fig. 1, *16*) and most of the chain-rooms (fig. 1, *1-15*) for economic and housing purposes. A second earthquake soon after AD 425 (fig. 2, *3*) brought the fourth settlement period to an end and ruined hopes of its residents for rebuilding of their city. Some of them were rich judging by a golden necklace lost in a panic caused by the earthquake. The fifth, and for the time being the last settlement period began soon after AD 457 (fig. 2, *2*). Some of the fifteen rooms (fig. 1, *1-15*) were reused as dwellings.

Late Hellenistic inscription proves the existence of city's theatre. A posthumous honorary inscription from the 2nd c. AD reveals Roman influence over the Graeco-Macedonian name system and Heracleans' devotion to their old city tradition. A verse epitaph adds to the evidence of *Heraclea*'s flourishing in the 2nd c. AD[3].

Cattle (*Bos taurus*), pig and sheep/goat (*Ovis aries/Capra hircus*) are the prevailing species found among more than 684 parts of animal remains from the second–fourth settlement periods. Archaeobotanical study reveals oak.

*Heraclea Sintica* was the main settlement of the Middle Struma valley region for more than 700 years – from the second half of the 4th c. BC until the second half of 5th c. AD.

## № 38. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В СЕВЕРНАТА ПОЛОВИНА НА ПЛОЩАД „СВ. НЕДЕЛЯ“, ГР. СОФИЯ

*Веселка Кацарова, Снежана Горянова, Александър Станев*

Основна задача на археологическите проучвания в северната половина на площад „Св. Неделя“, гр. София през 2017 г. бе изследването и документирането на културните пластове в очертаната през двата предходни етапа площ от 700 кв. м. (Кацарова и др. 2016; Кацарова и др. 2017). По-голямата част от тази площ заемат останките от антична обществена сграда (сграда № 1), една антична улица с посока изток-запад (*decumanus*) и три мазета на сгради от периода на Възраждането.

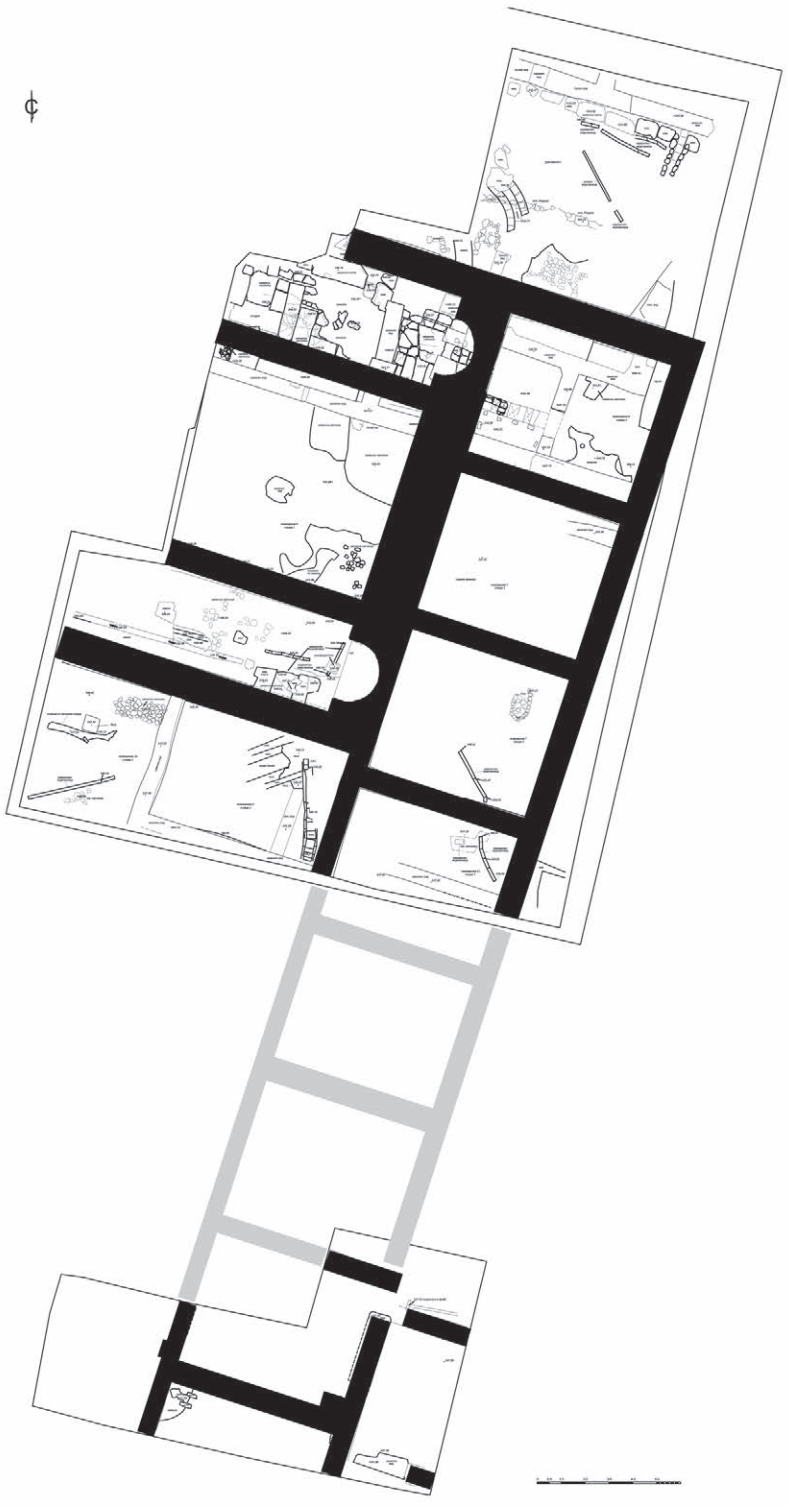
Мазе № 2 (XVII–XIX в.) се състои от две помещения с обща площ 43 кв. м (обр. 1). Подът му е оформен върху разрушените и заравнени до едно ниво зидове на античната сграда. След цялостната документация на архитектурните останки, част от зидовете на мазето са демонтирани.



*Обр. 1. Панорамен изглед на мазе № 2 (XVII – XIX в.).*

*Fig. 1. Panoramic view of cellar No 2 (17th–19th c.).*

[3] These two new inscriptions of 2nd C AD are published: Sharankov, N. A Verse Epitaph and Other Unpublished Inscriptions from Heraclea Sintica. – Archaeologia Bulgarica 21, 2017, 1, 57-74, figs.1, 29.



*Обр. 2. План на разкритите останки от антична сграда № 1 (2015-2017).*

*Fig. 2. Plan of the excavated remains of Building No 1.*

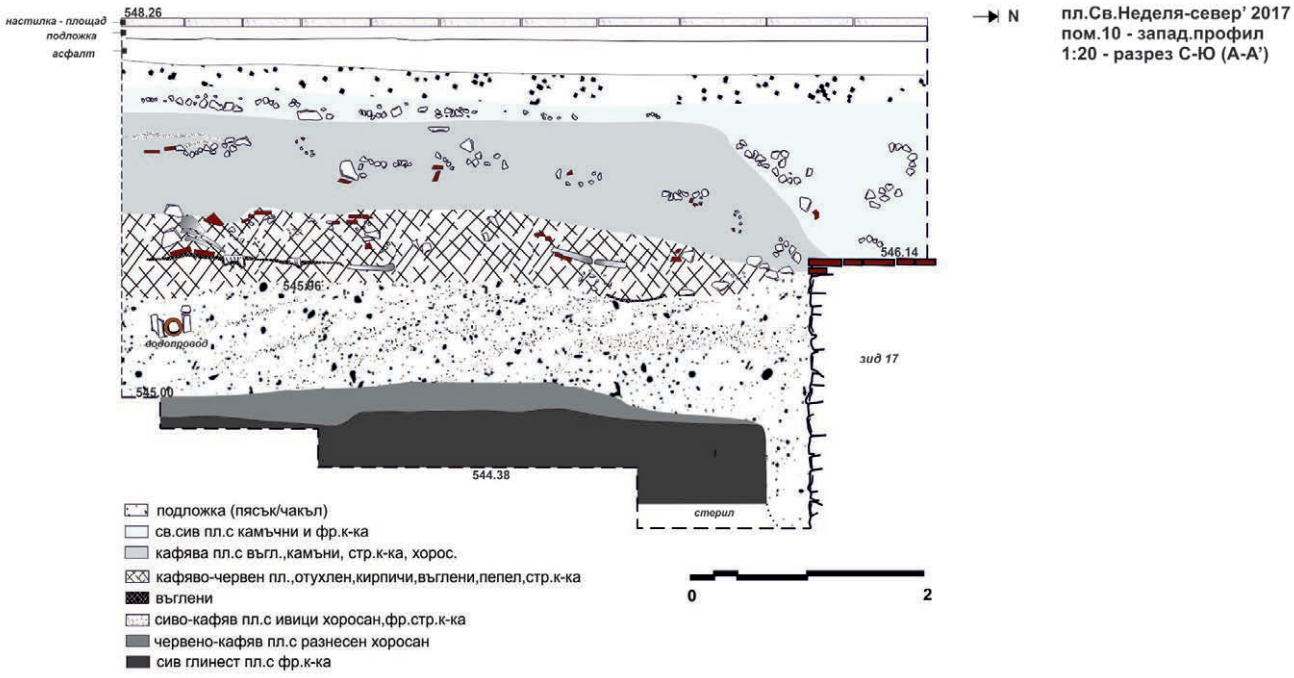
Разкрито и проучено е жилище от периода XV–XVI в. с площ от около 25 кв. м, което има добре запазени части от дървена подова и покривна конструкция. Основите на това жилище са били вкопани дълбоко в очертанията на голямото западно помещение на античната сграда. В тази част на обекта по-ранните културни пластове са напълно унищожени до нивото на стерилната пръст. Жилището е пострадало от пожар, като голяма част от инвентара му е открит сред руините – керамични и дървени съдове, железни инструменти, монети и пр.

Напълно е изяснен планът на североизточната част от античната обществена сграда, попадаща в рамките на изследваната площ (обр. 2). Източната половина на сградата е заета от четири квадратни в план помещения със сходни размери (6,60 х 5,80 м; 6,70 х 5,80 м; 6,75 х 5,80 м). Западно от тях е разположено едно голямо помещение (зала) с надлъжна ос изток-запад, разделено на три части посредством стилобати. Установените размери на помещението са: широчина 17,40 м (север–юг) и максимално разкрита дължина – 11,10 м (изток–запад).

В пет от помещенията на сградата са проучени културни пластове свързани със строителството и функционирането ѝ през римската (от втората половина на II–III в.) и късноримската епохи (края на III–IV в.). Документирани са подови нива от хоросан или трамбована пръст, трасета на глинени водопроводи и канали. Сред находките от източните помещения на сградата преобладават фрагментираните и цели керамични съдове. Открити са разнообразни метални и костени предмети, както и поти и калъпи за отливане на дребни изделия от метал.

Разкрит е нов участък от настилката на античната улица (*decumanus*) в източна посока. Общата ѝ изследвана дължина е 8 м, а широчината на платното между бордюрите – 5,40 м. Констатира се, че на изток уличната настилка от трамбовани дребни камъни не е много добре запазена, което позволи да бъдат установени продълженията на трасетата на четири антични водопроводи (IV в.), един зидан античен канал, извеждащ отпадните води от сграда № 1, разположена южно от улицата и един оформен с тухли късноантичен канал (V–VI в. ), извеждащ от сграда № 2.

В няколко сондажа се разкриха останки от по-ранно застрояване – основи от зидове, изградени




*Обр. 3. Стратиграфски профил в помещение № 10.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section in room No 10.*

с камъни и спойка от бял или жълтеникав на цвят хоросан, които във височина са носели стени от кирпич и керемидени покриви. Културният пласт, свързан с това обитаване на терена, е много тънък и беден откъм археологически находки. Въз основа на стратиграфската му позиция и на монетните находки може да се отнесе след средата на I – до първата половина на II в.

Най-ранните следи от човешко присъствие в границите на проучения терен произхождат от пласт с материали от периода на късния халколит (IV хил. пр. Хр.). Той е с дебелина между 0,40 и 0,50 м. В него не са документирани следи от археологически структури (обр. 3).

С цел изясняване плана на античната обществена сграда в южна посока бе заложен контролен сондаж с площ от 200 кв. м, в непосредствена близост до църквата „Св. Неделя“. Под съвременните настилки на площада се разкри тухлена шахта (колектор), в която се включват трасетата на пет водопровода с керамични тръби. Те се явяват продължение на известните от 2015 г. водопроводи, разкрити под улицата от XVII–XIX в. Към периода XVII–XVIII в. принадлежат два гроба с трупополагане и трасетата на други два керамични водопровода със стреховидно покритие от тухли.

Разкритите в южното разширение на обекта останки от антични градежи са силно разрушени от по-късните вкопавания на терена, в т. ч. и от съвременни комуникации. На достигнатия етап от проучванията може единствено да се констатира, че зидовете имат ориентация и градеж сходни с тези на изследваната през 2015-2017 г. антична сграда № 1. Дали става въпрос за продължение на същата сграда в южна посока или за част от разположената под църквата „Св. Неделя” друга антична сграда (Станчева 1997), засега не може да се прецизира. Проучването на културните пластове в този участък на обекта не е завършено.

## Литература

**Станчева 1997:** М. Станчева. Към изучаването на античната сграда под площад „Света Неделя“. - В: Сердика – Средец – София, т. 3, София 1997, 7-50.

**Кацарова и др. 2016:** В. Кацарова, С. Горянова, А. Станев. Археологически проучвания на обект „Форумът на Сердика“ – площад „Св. Неделя“, гр. София. – В: АОР през 2015, София, 2016, 549-553.

**Кацарова и др. 2017:** Археологически проучвания в северната половина на площад „Св. Неделя“, гр. София през 2016 г. – В: АОР през 2016 г., София 2017, 311–314.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE NORTHERN PART OF SVETA NEDELYA SQUARE, SOFIA**

*Vesselka Katsarova, Snezhana Goryanova, Alexander Stanev*

The excavations of the remains dated back to the Ottoman and the Bulgarian Revival period were acomplished in 2017. After drawing a complete plan of cellar No 2 (17th–19th c. AD) parts of the walls were dismantled. A house with a wooden floor and a roof dated back to the 15th–17th c. AD was unearthed.

The NE part of the antique public building No 1 was completely excavated. The E part was occupied by four square rooms of similar size. There is a large room divided into three parts by *stylobates* to the west of them. Stratigraphic layers related to the construction and functioning of the building during the Roman (second half of the 2nd–3rd c. AD) and the Late Roman period (late 3rd–4th c. AD) were excavated in the five premises.

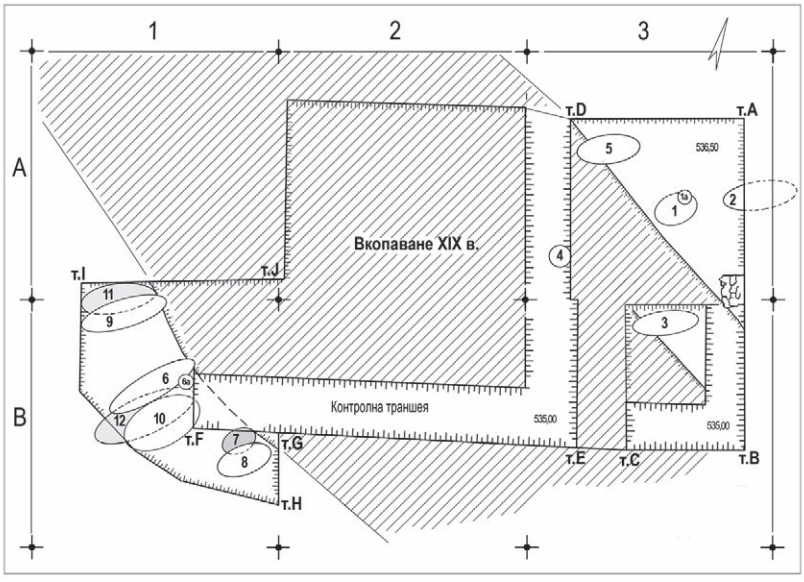
Several trenches yielded remains of earlier constructions, which can be dated back to the late 1st–the first half of the 2nd c. AD.

The earliest evidence for human activity within the excavated area came from a layer containing Late Chalcolithic pottery.

The unearthed remains of antique walls in the southern extension have similar orientation and construction to those of the antique building No 1 excavated between 2015 and 2017.

# № 39. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА МЮСЮЛМАНСКИ НЕКРОПОЛ И КЪСНОАНТИЧНИ СТРУКТУРИ, УЛ. „ЦВ. МИНКОВ“ № 12, ГР. СОФИЯ

*Илиана Борисова-Кацарова, Надежда Тодорова, Ваня Петрова*



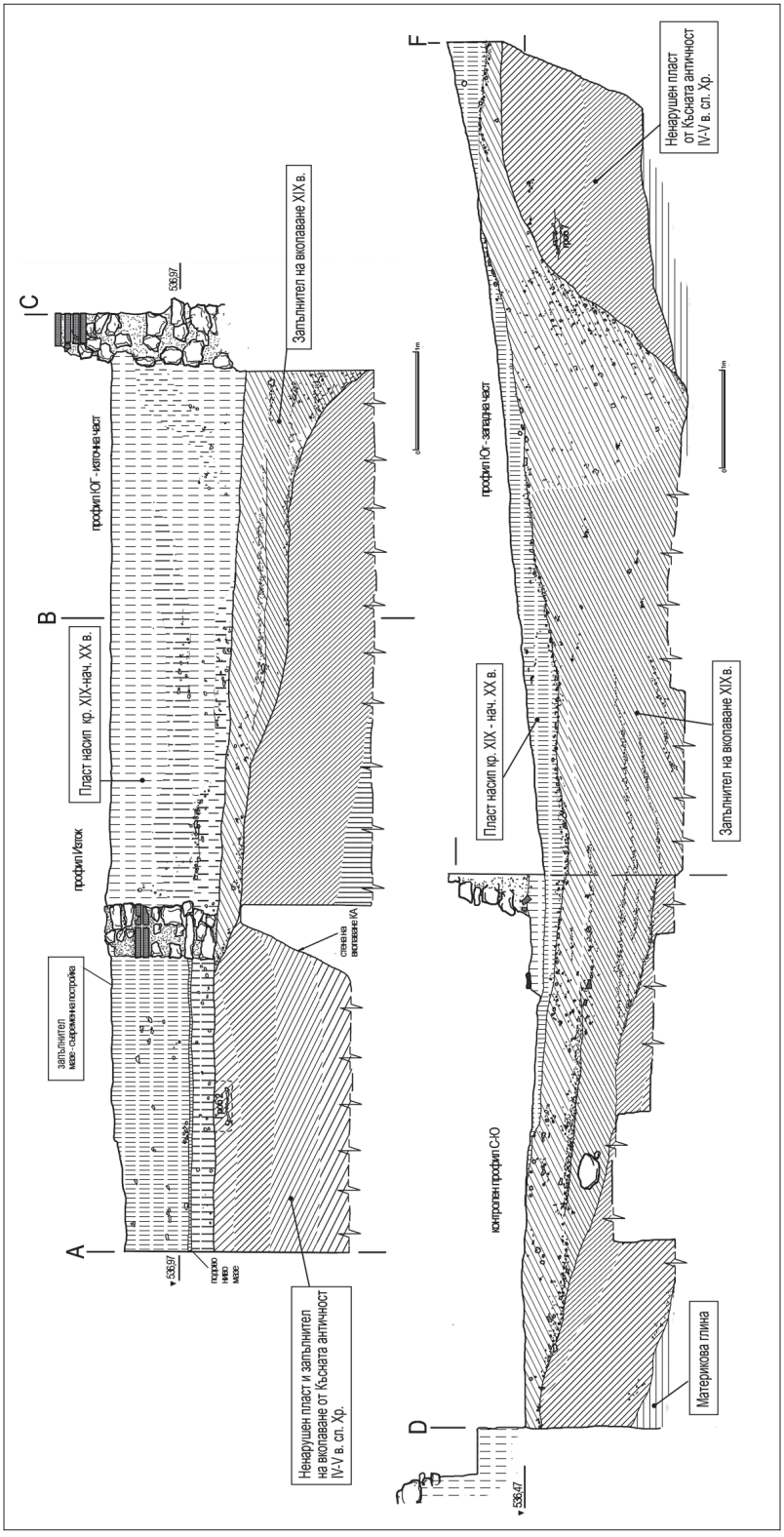

*Обр. 1. Общ план на проучваната площ. Граници на вкопаване от XIX в. и разположение на гробовете от мюсюлманския некропол.*

*Fig. 1. General plan of the excavated area with the outline of the modern 19th c. digging and the distribution of the graves of the Muslim cemetery.*

Спасителното археологическо проучване беше проведено във връзка с инвестиционно намерение за строеж на жилищна сграда. Имотът попада в границите на I защитена зона на археологическия резерват „Антична Сердика и Средновековен Средец“. Разкопките бяха проведени в рамките на 25 работни дни през месеците октомври и ноември 2017 г.

Обектът се намира на около 160 м СЗ от Лъвов мост и на ок. 200 м южно от късната северна крепостна стена на Сердика, която в този участък следва приблизително трасето на ул. „Клокотница“. По исторически сведения е известно, че в периода XV–XIX в. в този район на София се е намирал мюсюлмански некропол, а на юг и запад, поне от XVII в. нататък – Драз махала. Естествената денивелация на терена е от запад към изток и от север на юг.

Върху предвидения за застрояване терен до началото на октомври 2017 г. се намираше сграда, построена в началото на XX в. След нейното събаряне беше установено, че основите ѝ лежат в пласт насип с дебелина до 2,0 м, състоящ се от глинеста алувиална почва, с по-тъмни почвени




*Обр. 2. Стратиграфски профили.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-sections.*

включенияи с незначително количество съвременни материали и разпръснати човешки кости.

Под пласта с материали от XX в. беше регистрирана негативна структура с ширина до 7 м, посока СЗ–ЮИ. Достигнатата дълбочина на структурата в централната част е 1,5 м от нивото на засичане (до 3,0–3,30 м от съвременното ниво). Последната е унищожила всички по-ранни културни останки (обр. 1, 2). Запълнителят е тъмен, сиво-кафяв, глинест, с песъчливи ивици и пласт дребен чакъл, свидетелство за наносни процеси и утаяване. Изглежда, запълнителят на вкопаването е образуван в резултат на природни и/или антропогенни фактори, но е трудно да се прецени динамиката и продължителността на запълването. Материалите – строителна и битова керамика, животински кости, предмети от бита, гилзи от патрони и др. – датират структурата в XIX в.[1]

На около 2,0 м под съвременния терен, в СИ и ЮЗ част от проучваната площ, са разкрити, проучени и документирани 12 гробни структури с останки от 16 индивида[2] (обр. 1). Скелетите са в различна степен на запазеност – напълно запазени и частично нарушени от късното вкопаване. Всички са в изпънато положение по гръб, с ориентация ЮЗ–СИ, с ръце, в повечето случаи изпънати покрай тялото. Главите са обърнати на ЮИ. Липсва инвентар. Очертанията на гробните ями са на практика недоловими. Гробовете са вкопани в пласт с късноантични материали от IV–V в. Част от материалите – фрагментирана строителна и битова керамика, въглени, монети – са попаднали в запълнителя на гробните ями.

Гробове с номера 1–5 са документирани в СИ част на обекта. Скелетите от гробове №№ 1, 3 и

[1]Материалите бяха консултирани с Владислав Тодоров, на когото изказвам благодарност.

[2]Скелетните останки са анализирани от ас. Надежда Атанасова – секция "Антропология и анатомия", Национален антропологичен музей при ИЕМПАМ-БАН.

5 са нарушени от запад от по-късното вкопаване, а останките от гроб № 4 попадат във вкопаването. Постакраниалният скелет на гроб № 2 остава на изток, изцяло извън предвидената за проучване площ.

Гробове №№ 6–12 се намират в ЮЗ сектор на обекта. Гробове №№ 7 и 8 са нарушени от изток от по-късното вкопаване. При гробове №№ 6 и 9 липсват единствено костите на стъпалата. Над два от гробовете – №№ 8 и 10 са разкрити покрития от дъски. Скелетите от гробове №№ 7 и 8, №№ 9 и 11, както и №№ 6, 10 и 12 се разкриват непосредствено един върху друг, но без да нарушават целостта на по-долните. Те изглежда са били положени в една гробна яма или са погребани на мястото на по-ранни гробове, които са изгубили обозначенията си. В контекста на мюсюлманските некрополи, доколкото ни е известно, такива практики са необичайни. Антропологическото изследване показа, че в проучените до момента гробни структури преобладават израсналите индивиди (68,75%), като между тях значителен процент (81,82%) са тези от мъжки пол. При един от скелетите (гроб № 7) е установена рядка генетична аномалия – синдром на „Мерцедес-Бенц“ (преждевременно вкостяване на сагитален и билатерално ламбдовиден черепни шевове– BLSS краниосиностоза).

Историческите данни за мястото и стратиграфската позиция на скелетите позволяват да приемем, че те са част от мюсюлманско гробище, функционирало на север от Владайска река в периода преди освобождението на София от османска власт.

Късноантичният пласт е запазен в североизточната и югозападната части на предвидения за застрояване участък, на около 2,0 м под съвременното ниво – от кота +536,70/60 (обр. 2). Дебелината на пласта достига до 1,0 м, с по-висока концентрация на археологически материали в горните 0,40 м. Материалите са фрагментирани (включително *in situ*) керамични съдове, строителна керамика, монети, няколко фрагмента от прозоречно стъкло и от стъклени съдове, животински кости. Възможно е материалите в СИ ъгъл на проучваното пространство да са свързани с една или повече негативни структури (вкопаване или запълване на естествена депресия на терена). Поради малкия участък, попадащ в границите на обекта, интерпретацията е затруднена.

В проучената площ не са регистрирани други структури от периода на късната античност.

Керамичните фрагменти в по-голямата си част принадлежат на кухненски съдове, но са открити и няколко фрагмента от съдове, покрити с червен (фрагмент от червенолаков поднос и червенолаков фрагмент с щемпелувана украса) и сиво-черен лак. По-голямата част от керамиката е силно фрагментиран, с увредена повърхност, поради агресивния характер на почвата. Няколко фрагмента са със заоблени ръбове, което говори за преотлагане и/или продължителен престой на открито.

Откритите монети (23 бр.) са бронзови. По предварителни данни почти всички могат да бъдат датирани в периода IV–V в.[1]

Откритата фрагментирана строителна керамика (тухли и керемиди) показва, че в близост са се намирали и архитектурни структури.

Тези материали потвърждават, че в пространството между реката и северната укрепителна линия на Сердика в периода на късната античност е имало човешко обитаване и дейност. Това е и времето, към което повечето изследователи отнасят построяването на късната крепостна стена на града.

Бъдещи наблюдения в района биха могли да запълнят някои от белите петна в археологическата карта на София.

## ACRHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A MUSLIM CEMETERY AND LATE ANTIQUE STRUCTURES AT 12 TSV. MINKOV STR., SOFIA

*Iliana Borisova-Katsarova, Nadezhda Todorova, Vanya Petrova*

Rescue archaeological investigation was carried out in an area subject to modern construction works, ca 200 m to the south of the north fortress wall of *Serdica* II. The larger part of the excavated area was disturbed by massive modern intrusion from the 19th c. AD. The excavation revealed twelve graves from a Muslim cemetery which functioned until the Liberation of Bulgaria (fig. 1). The skeletons were uncovered at a depth of ca 2.5 m below the modern surface level, in a layer containing materials from Late Antiquity, as well as associated with one or more negative features of uncertain function (fig. 2).

[1] Монетите са обработени от доц. Дочка Аладжова (НАИМ-БАН).

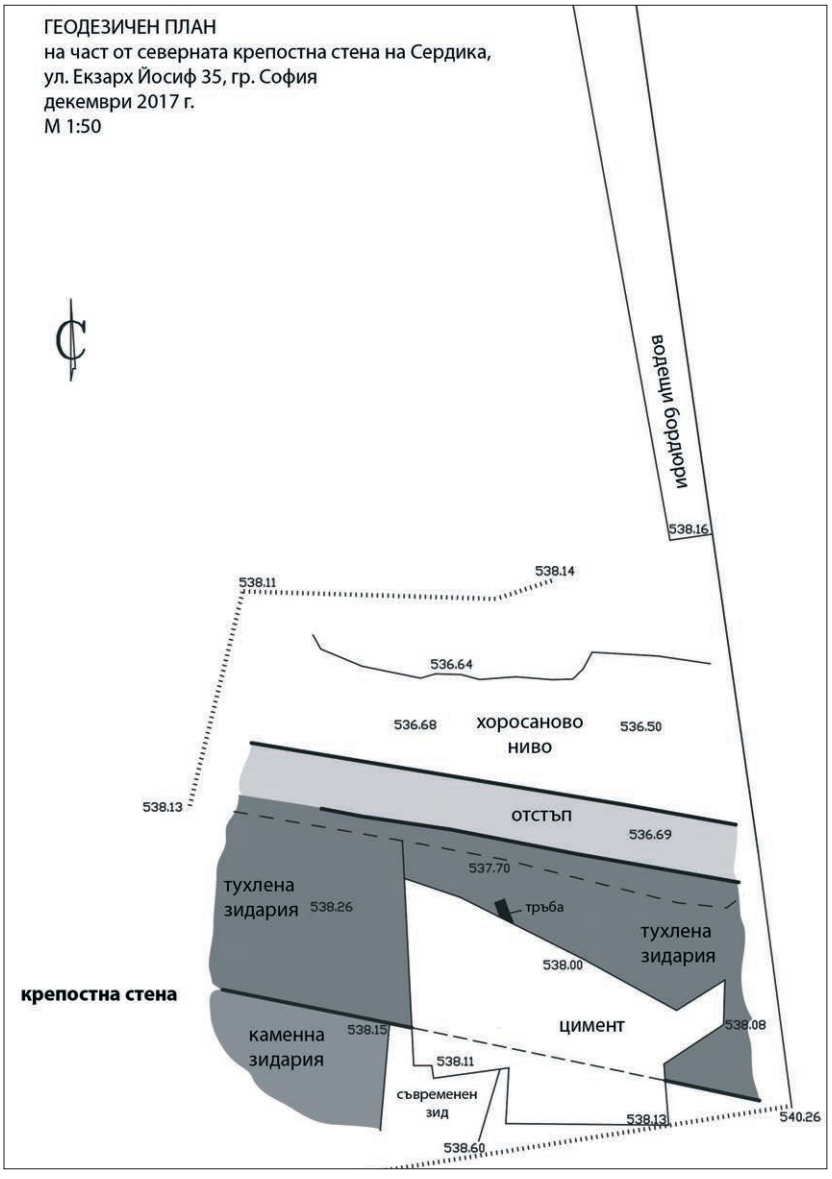
# № 40. УЧАСТЪК ОТ СЕВЕРНАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА СЕРДИКА

*Полина Стоянова*

Обектът се намира в обхвата на ИАР Сердика-Средец, на ул. „Екзарх Йосиф“ № 35, гр. София. Там е планирано осъществяването на инвестиционно намерение с общ изкоп до около 15 м дълбочина.

По време на изпълнението на първата фаза на проекта, включваща отнемане на съвременни архитектурни останки и насипи до 1,78 м и траншейни изкопи за изграждане на водещи бордюри за шлицови стени, се осъществява археологическо наблюдение и е установено, че от това ниво в дълбочина следват по-ранни архитектурни останки и културни пластове, които подлежат на проучване чрез ръчни изкопни дейности. В два контролни сондажа е регистрирано наличието на две масивни археологически структури – част от северната крепостна стена на антична Сердика и съществуващ пред нея втори укрепителен пояс – протейхизма. Зоната на проучване попада приблизително по средата на експонираните две кули по същата линия – североизточната кръгла, находяща се на ул. „Искър“, и северозападната триъгълна, експонирана под бившия магазин „София“, на бул. „Мария Луиза“.

Северната крепостна стена е регистрирана на средна кота +538,18 м в югоизточния ъгъл на терена и посоката ѝ е на запад, с отклонение на северозапад (обр. 1). Разкрити са общо 5 м от нейния градеж, но в рамките на заложения там контролен сондаж тя все още не попада с цялата си ширина. Въпреки това се вижда ясно, че структурата е построена на етапи, тъй като е съставена от два различни в строително отношение градежа – вътрешният е от речни и ломени камъни, споени с жълт песъчлив хоросан, с крайна южна/югозападна линия, попадаща под южния профил на общия изкоп, а външният е с ширина 1,85 м, изцяло от тухли, споени с жълт хоросан, примесен със счукана тухла във висока концентрация (розов хоросан). При разкрития северен изглед към суперструкцията на стената в сондажа се вижда, че тухленият опус достига до кота +537,30/537,25 м, което е горната граница на положения в подножието на стената ред от рустицирани квадрови блокове с височина ок. 0,50 м и дължина от 0,45 до 0,70 м (обр. 2). На кота +536,70 м следва отстъп с градеж от камъни със спойка от розов хоросан, но височината му към момента не е установена, тъй като непосредствено пред него




*Обр. 1. План на разкритата част от северната крепостна стена на Сердика.*

*Fig. 1. Plan of the excavated section of the northern fortress wall of Serdica.*



*Обр. 2. Изглед към северното лице на крепостната стена.*

*Fig. 2. View of the northern side of the fortress wall.*




*Обр. 3. Стратиграфски профил при протейхизма.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section at the proteichisma wall.*

на същата дълбочина от запад и на кота+536,50 м от изток е регистрирана хоросанова заливка, продължаваща на север в непроучената все още площ, интерпретацията на която е неясна. Разкритият керамичен материал в пласта над отстъпа и хоросановото ниво съответства на периода IV–VI в. На този ранен етап на проучването не може да се даде по-прецизна датировка, но към момента се приема схващането, познато от предходните проучвания по трасето на стената, че южната част е построена и ремонтирана в периода края на II–IV в., а тухленият пояс е допълнително изграден през VI в., по времето на Юстиниан I (527–565) (Цанкова-Петкова 1976, 9).

В североизточната част на терена, при демонтиране на съвременен зид от XX в. по източната линия на имота е установено, че на средна кота +536,80 м е запазена на място част от допълнителен (външен) укрепителен пояс – протейхизма, с ширина 1,70–1,75 м. и ориентация изток/югоизток – запад/северозапад (обр. 3). В границите на сондажа, заложен с цел регистрирането ѝ, са разкрити само около 0,80 м от нейната дължина, но това позволи да бъде установено, че протейхизмата се намира на около 23 м отстояние от основната крепостна стена и двете са успоредни една на друга. В градежа на допълнителното фортификационно съоръжение са използвани ломени и речни камъни, споени с жълт хоросан, примесен със счукана тухла. В югоизточния профил на сондажа е документирано фундирането на съвременния зид директно върху останките от античността (кота +536,80 м), като от същото ниво в дълбочина са запазени и съответните културни пластове, а над тях – тези от османския период и Възраждането.

**Литература**

**Цанкова-Петкова 1976:** Г. Цанкова-Петкова. Страници из историята на средновековна София (VI–XII в.) - В: Сердика – Средец – София, т. 1, 1976, 9.

**A SECTION OF THE NORTHERN FORTRESS WALL OF ANCIENT *SERDICA***

*Polina Stoyanova*

The site is located at 35 Ekzarh Yosif Str., within the Historical and Archaeological Reserve "*Serdica*-Sredetz".

During the removal of the remain of a modern building (down to -1.78 m from the present-day terrain), preserved remains from the 2nd–6st c. AD were found immediately below the modern layers.

In the southeastern part of the plot, at an average level of 538.20 m a.s.l., the presence of a part of *Serdica*'s northern fortress wall was registered (fig. 1). It consists of two different building constructions – the inner wall is made of stones bound with yellow sandy mortar, and the outerone is built of bricks and pink mortar, with a row of stone blocks at its base (fig. 2).

At the northeastern part of the terrain, part of an additional (second) fortification construction – *proteichisma* (width 1.60 m, at 536.40 m a.s.l.) was found *in situ* as well (fig. 3). It is built of stones with pink mortar, and situated parallel to the main curtain. The distance between the main fortress wall and *proteichisma* is about 23 m.

# № 41. РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ТЕРМАЛЕН КОМПЛЕКС В ДИОКЛЕЦИАНОПОЛИС", ГР. ХИСАРЯ

*Митко Маджаров, Димитринка Танчева, Мирослав Маджаров*

Археологическите разкопки на термалния комплекс в Диоклецианополис през 2017 г. се проведоха от екип на Археологическия музей в гр. Хисаря с ръководител доц. д-р Митко Маджаров, зам.-ръководител Димитринка Танчева и стажант-археолог Мирослав Маджаров. Разкопките се финансираха от Министерство на културата и Археологически музей – Хисаря.

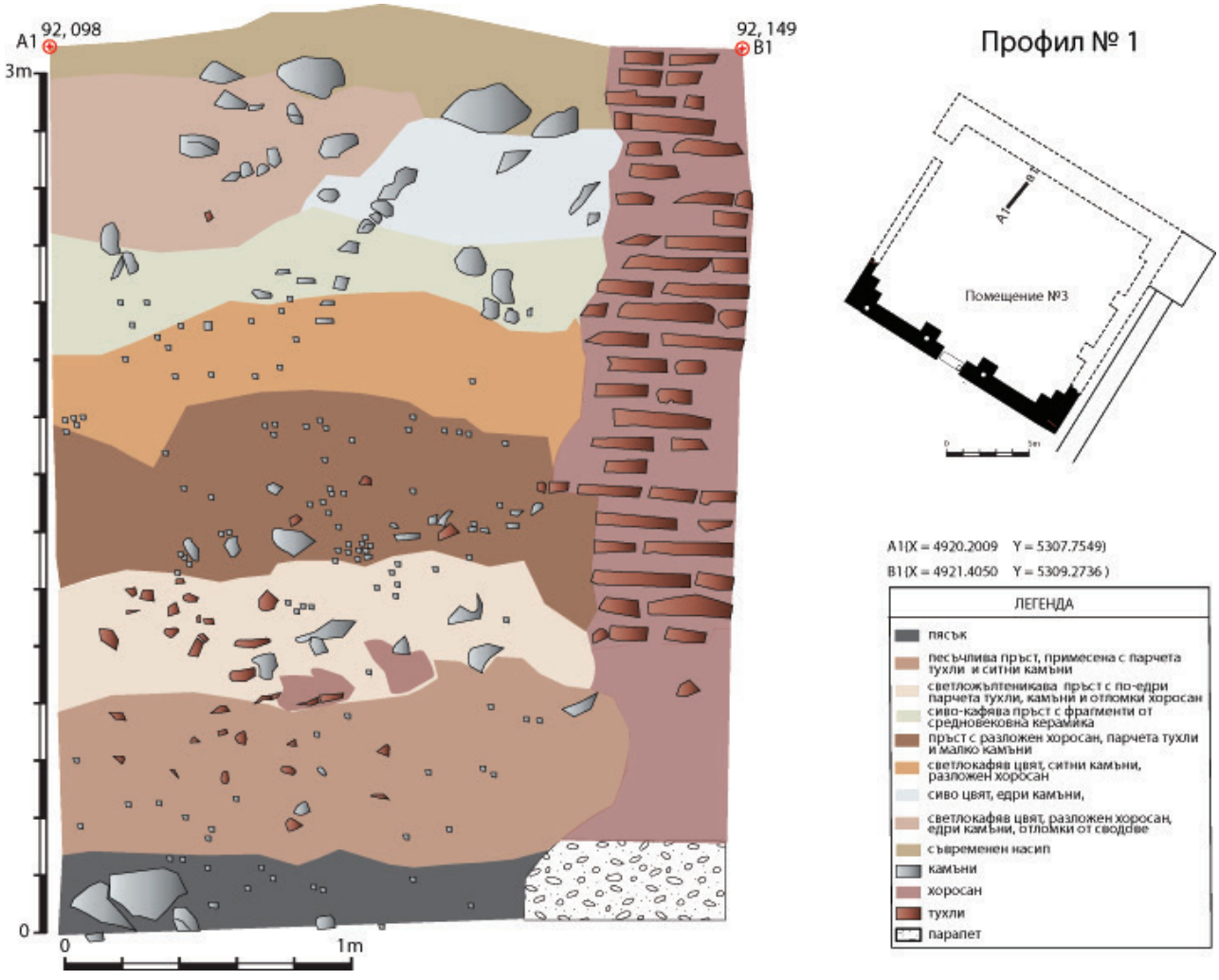
Основната цел на разкопките беше да се разкрие и проучи изцяло помещение № 3 от втория строителен период на термите, което се явява крайно северно помещение от целия комплекс. Помещението попада в сектор XXXI, уч. 3, кв. 74, 75, 84, 85 от план-квадратната мрежа на Диоклецианополис.

Бяха направени четири стратиграфски профила. Те показват, че пластовете в тях са почти еднотипни. Най-отдолу във всички профили се наблюдава глинесто-тинест пласт, който се е образувал вследствие на постоянно бликащата от извора минерална вода. В него има средни и по-едри камъни, както и не много парчета тухли. Следва сравнително дебел пласт от деструкции на сводове и арки. Във височина се появяват пластове, състоящи се от разложен хоросан, парчета тухли, малко отломки от сводове и камъни. В два от профилите, на височина от 2,0 м до около 2,50 м, беше регистриран пласт с малко фрагменти и от средновековна керамика (VIII–IX в.) (обр. 1).

Помещение № 3 беше разчистено изцяло (обр. 2). То е с най-добре запазена суперструкция на зидовете, която в СИ част достига до 5,50 м (обр. 3). Зидовете са изградени в смесена зидария (*opus mixtum*) с триредови тухлени пояси. От вътрешната страна на всички зидове на помещението са оформени по три ниши, които завършват със свод. В долната част на нишите е оформен парапет, който е изграден по цялото протежение на всяка една от страните.

В ъгъла, сключен между стената на средната ниша на северната стена и източния стълб на нишата, е запазена хоросанова мазилка с дебелина около 1 см. По тази мазилка се виждат отпечатъци от мраморна облицовка.

Подовата настилка на помещението е много стабилно изработена. Върху трамбованата пръст са наредени големи квадратни тухли със страна на квадрата 0,50 м и дебелина 5 см. Върху тухлите е нанесена дебела хоросанова подложка, над която е бил полаган мраморният под. Най-добре е запазена подовата настилка в СИ част на помещението.




*Обр. 1. Стратиграфски профил № 1.*

*Fig. 1. Stratigraphic cross-section No 1.*

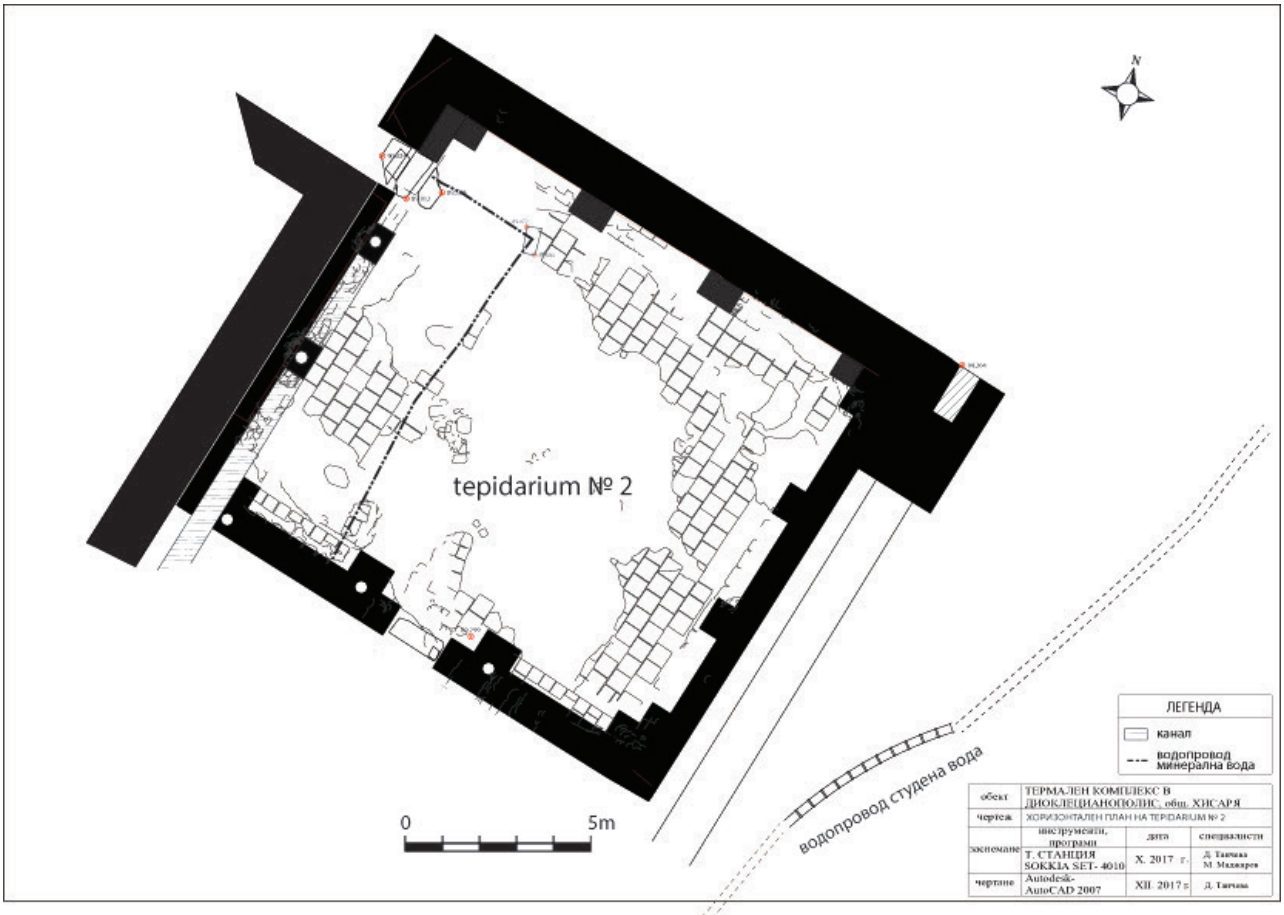
Беше проучена част от канала за оттичане на дъждовните води от покривната конструкция на термите. Неговото трасе преминава в основите на западния зид на помещението. Той е висок 1,25 м и широк 0,50 м. Иззидан е изцяло от тухли. В канала бяха намерени много парчета от тухли, мраморни фрагменти от облицовки, парчета от мраморни первази и едно глинено гърне, което се датира в VII до началото на VIII в.[1]

По време на археологическите разкопки, наред със строителните материали (парчета от керемиди и тухли, отломки от сводове, камъни и хоросан), бяха открити сравнително малко археологически находки: фрагменти от късноантична и средновековна керамика, животински кости и горна част от мраморна олтарна колонка, датирана след началото на VI в.

Археологическите разкопки, проведени през 2017 г., дадоха много ценни резултати както за планировката на термите, така и за устройството и точното трасе на водопроводната и канализационна система. Много важни изводи бяха направени от стратиграфските профили. Тяхната еднородност показва, че разрушаването на термите е станало изведнъж. Възможно е това да се е случило и по време на някакво земетресение. Регистрираната в два от профилите средновековна керамика е аналогична на тази, намерена в съседното помещение на термите. Откритото в отточния канал гърне от VII-началото на VIII в. дава възможност да се предположи, че след като термите са били изоставени на това място каналът е бил пробит и той вече е служил на по-късните обитатели на района около минералните извори за съхраняване на храни.

Планът на новооткритото помещение е напълно еднакъв с този на проученото съседно на него помещение № 2, което вече определихме като *tepidarium*. Очевидно необходимостта от повече лечеб-

[1]Консултация с гл. ас. д-р Румяна Колева, на която благодарим.




*Обр. 2. План на помещение № 3.*

*Fig. 2. Room No 3 (plan).*



*Обр. 3. Помещение № 3 (поглед от запад).*

*Fig. 3. Room No 3 (view from the west).*

ни процедури е наложила разширяването на термите и изграждането допълнително на два тепидариума и един калдариум с три басейна, което е станало през втората половина на II в. В двата тепидариума са били извършвани сухи процедури и различни видове масажи с масла и парфюми, след които е следвал релакс в минералните басейни на калдариума.

**EXCAVATIONS OF THE SITE "THERMAL COMPLEX IN *DIOCLETIANOPOLIS*", IN HISARYA**

*Mitko Madzharov, Dimitrinka Tancheva, Miroslav Madzharov*

The archaeological excavations at the thermal complex in *Diocletianopolis* in 2017 were funded by the Ministry of Culture and the Archaeological museum of Hisarya. The main aim was to unearth the space of room No 3 from the second construction stage of the *thermae* (second half of the 3rd c. AD).

Four stratigraphic thick cross-sections were documented (thickness of 1.50–3.20 m). The strata in all four sections are homogeneous and full of destructions from the vaults and arches.

The premises was completely excavated. Its walls are preserved up to a height of 5.50 m. Niches are present on the inner side of the four walls, probably ending with arches/vaults on the top. A significant part of the flooring is preserved. It consists of large bricks on top of which marble plates were probably laid in the thick mortar layer.

The conduit of the mineral water that passed under the room's floor was unearthed. The water pipes are made of clay.

Room No 3 can be now identified as a *tepidarium*.

# № 42. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТ „ЕПИСКОПСКА БАЗИЛИКА", ГР. ПЛОВДИВ

*Жени Танкова*

Археологическото проучване на обект „Епископска базилика", гр. Пловдив се проведе от април до юли 2017 г., с Разрешение № 90/ 28.03.2017г.

От средновековната епоха в обема на централния и северен кораб се проучиха и документираха 95 гроба на индивиди, положени в анатомичен порядък, с ориентация запад-изток и 15 гробни ями с човешки кости без порядък от XI–XIII в. (обр. 1).

В помещения F и F1 от комплекса, ситуиран западно от наоса, се разкриха фрагментарно запазени структури от по едно помещения с правоъгълен план, датирани в XII–XIII в.

Разкриха се изцяло централният и северен кораб. Проследи се мозаечният под от II-ри период (обр. 2). В сектори, където е нарушен, се констатира и първото мозаечно ниво.

От комплекса, развиващ се на запад от базиликата, се проучиха второто и третото помещение (F и F1), ситуирани северно от атриума. Подът на първото е с тухлена настилка, на второто е разрушен.

В резултат от заложените сондажи (обр. 3) в централния и южен кораб се констатираха две по-ранни структури. Едната е с правоъгълен план, втората –с елипсовиден план, с неизяснени функции до момента.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE EPISCOPAL BASILICA, PLOVDIV**

*Zheni Tankova*

As a result of the archaeological research, the following structures were revealed and documented:

In total 95 graves and 15 grave pits were excavated within the space of the nave and the northern aisle of the basilica (fig. 1), dated to the medieval period (11th–13th c. AD). Sections of two premises from the same period were situated to the west of the nave.

In the section west of the nave, the second and third premises situated north of the atrium were excavated.

The central and north naves were fully unearthed, reaching the level of the second mosaic floor (fig. 2). Earlier structures were registered in the trenches excavated in the nave and the southern aisle (fig. 3).



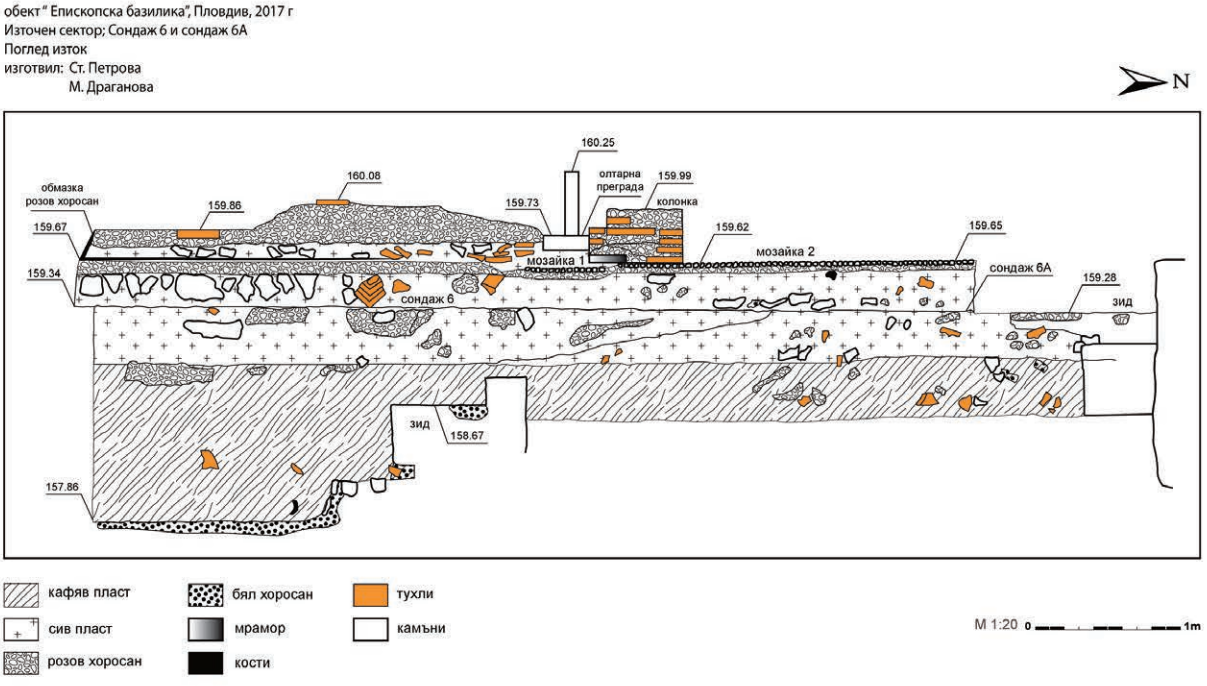

*Обр. 1. Средновековен некропол гроб № 68.*

*Fig. 1. Medieval necropolis – grave No 68.*



*Обр. 2. Северен кораб, I-ви и II-ри мозаечен под.*

*Fig. 2. Northern aisle of the basilica – mosaic floors from the first and the second periods.*




*Обр. 3. Стратиграфски профил, централен кораб, сондаж 6 и 6а.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section in the nave of the basilica (trenches 6 and 6a).*

# № 43. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ОДЕОН (БУЛЕВТЕРИОН) ПРИ АГОРАТА НА ФИЛИПОПОЛ“, ГР. ПЛОВДИВ

*Мая Мартинова-Кютова*

Редовното археологическо проучване се проведе във връзка с проектиране и изграждане на сграда за охрана и туристическо обслужване на обект „Одеон (Булевтерион)“, финансирано от Община Пловдив. След частично демонтиране на постройка с временен статут се извършиха разкопки в терен с площ от 17 кв. м, ситуиран северозападно от сградата на одеона (булевтерион). Теренното проучване се извърши през м. декември в рамките на 10 работни дни. Теренът за проучване е ограничен на изток от съвременно бетонно стълбище, на запад от калкана на съвременна сграда, на север от ул. „Гурко“ и от юг от античен зид, проучен през 2004 г. Поради мерки за безопасност на сградата от запад се остави ивица от 1,50 м по дължината на калкана, която бе изключена от археологическото проучване.

Проучи се помещение от обществена сграда, ситуирана северозападно от портика, оформящ западната фасада на одеона (булевтерион) и северно от малкото площадно пространство, затворено между библиотеката от юг и булевтериона от изток (обр. 2). Част от южната фасада на тази сграда, с вход към малкия площад, е открита при археологически проучвания в началото на XXI в. Достъпът към помещението е ставал посредством вход, оформен в южния зид. Зидовете са изграден от ломени камъни и фрагменти от мраморни архитектурни елементи, споени с хоросан с тухлен прах. Тъглите са изцяло с тухлен градеж. Западният зид на помещението не е в конструктивна връзка с южния фасаден зид на сградата. Източният е разрушен в южната си част и попада частично под съвременното стълбище. Помещението има вътрешни размери 4,30 х 3,0 м.

Стратиграфски са разграничени три фази на обитаване (обр. 3). Първата се документира с подово ниво от бяла хоросанова замазка (обр. 1). Върху подовото ниво се откри заравнителен пласт от фрагментирани архитектурни елементи и буци хоросан, между които фрагменти от колони и капители, което е свързано с разрушението на комплекса при готското нашествие в 251 г. На 0,40 м над хоросановото подово ниво, върху заравнения пласт деструкции, се откри подово ниво от трамбована глина. Керамичният и нумизматичен материал над него датира от късен III–IV в. През V в. помещението е сменило предназначението си и е използвано за жилище, за което свидетелства откритата *in situ* долната част на питос (обр. 1).

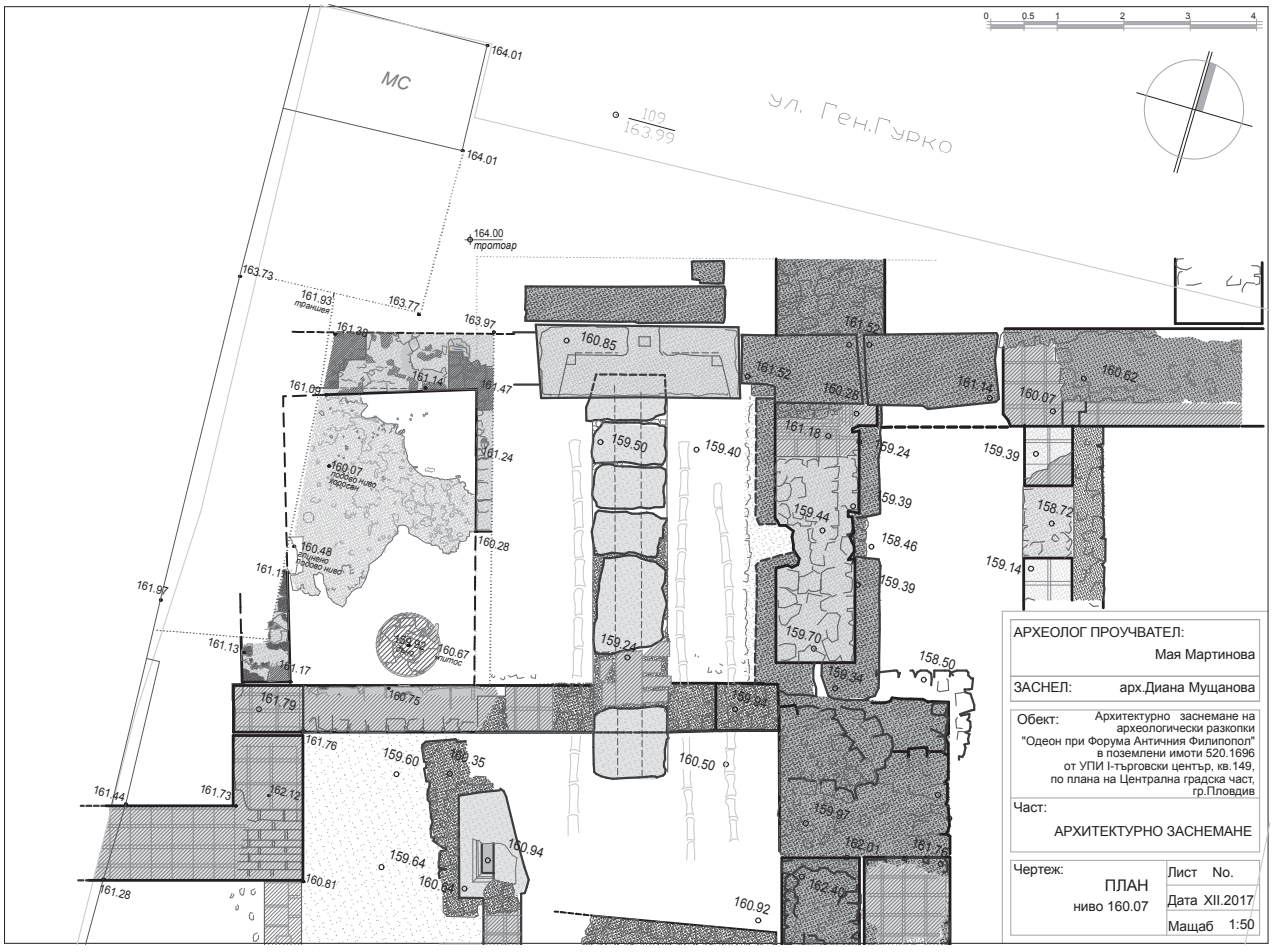


*Обр. 1. Общ поглед към разкритията.*

*Fig. 1. General view of the excavations.*

В терена е документиран културен пласт от средновековието. Разкрит е гроб на жена на възраст около 30–35 години. Костите не се откриха в анатомичен порядък, а разнесени в ограничена площ. Между ребрените кости се откри желязна стрела, която датира гроба в XI–XII в. (антропологично изследване на доц. д-р Г. Томов).

Археологическото проучване е прекратено до хоросановото подово ниво, което с прилежащите зидове ще бъде експонирано под новоизградената сграда.




*Обр. 2. План на помещението.*

*Fig. 2. Plan of the excavated premises.*

## Литература

**Мартинова 2005:** М. Мартинова. Археологически разкопки на обект „Форум-север“ в Пловдив през 2004 г. – Археологически открития и разкопки през 2004 г. София 2005, 219.

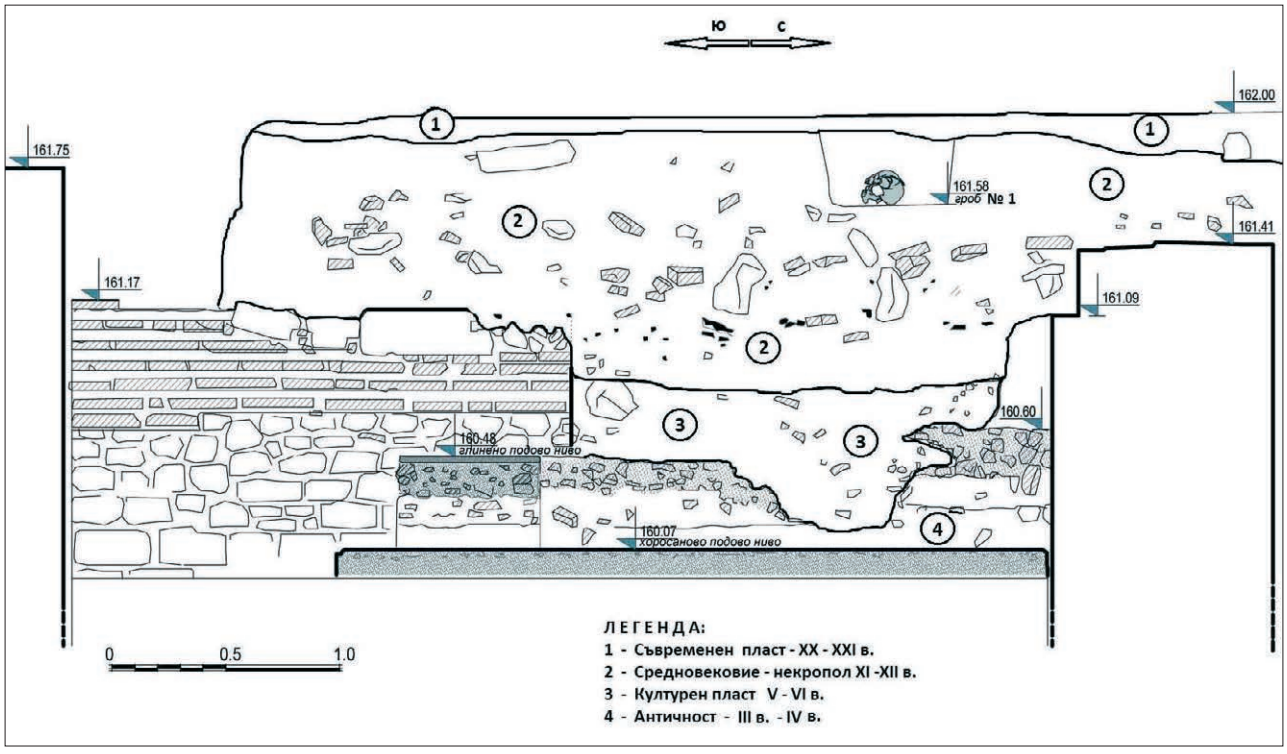
## REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE SITE OF THE *ODEON* (*BOULEUTERION*) AT THE *AGORA* IN *PHILIPPOPOLIS*, PLOVDIV

*Maya Martinova-Kyutova*

Regular archaeological digs were scheduled due the plans for construction of a building for security at the *Odeon* (*Bouleuterion*) tourist site. Excavations were carried out on an area of 17 m$^2$. A structure was localised belonging to a public building (fig. 2), situated northwest of the portico which shapes the western facade of the *Odeon* (*Bouleuterion*) and north of the small open space, enclosed between the Library from the south and the *Bouleuterion* from the east. The internal dimensions of the premises are 4.30 x 3.00 m.

The building to which the premises belonged was destroyed during the Gothic invasions in AD 251. A layer of rubble was identified on the mortared floor level. At 0.40 m above it a clay floor was documented containing materials from the late 3$^{rd}$–4$^{th}$c. AD (fig. 1). In the 5$^{th}$ c. the use of the premises must have changed its character, and it started to be used for residential purposes, which is attested by the bottom part of a *pithos* unearthed *in situ*.

A stratigraphic layer from the 11$^{th}$–12$^{th}$c. AD was excavated (fig. 3). A grave was uncovered. The skeleton remains were not in an anatomical order.




*Обр. 3. Стратиграфски профил. Западен шкарп.*

*Fig. 3. Western stratigraphic cross-section of the site.*

# № 44. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „ИЗТОЧНА ПОРТА НА ФИЛИПОПОЛ“, ГР. ПЛОВДИВ

*Мая Мартинова-Кютова*



*Обр. 1. Външно лице на крепостната стена с част от правоъгълна външна кула, западно от портата.*

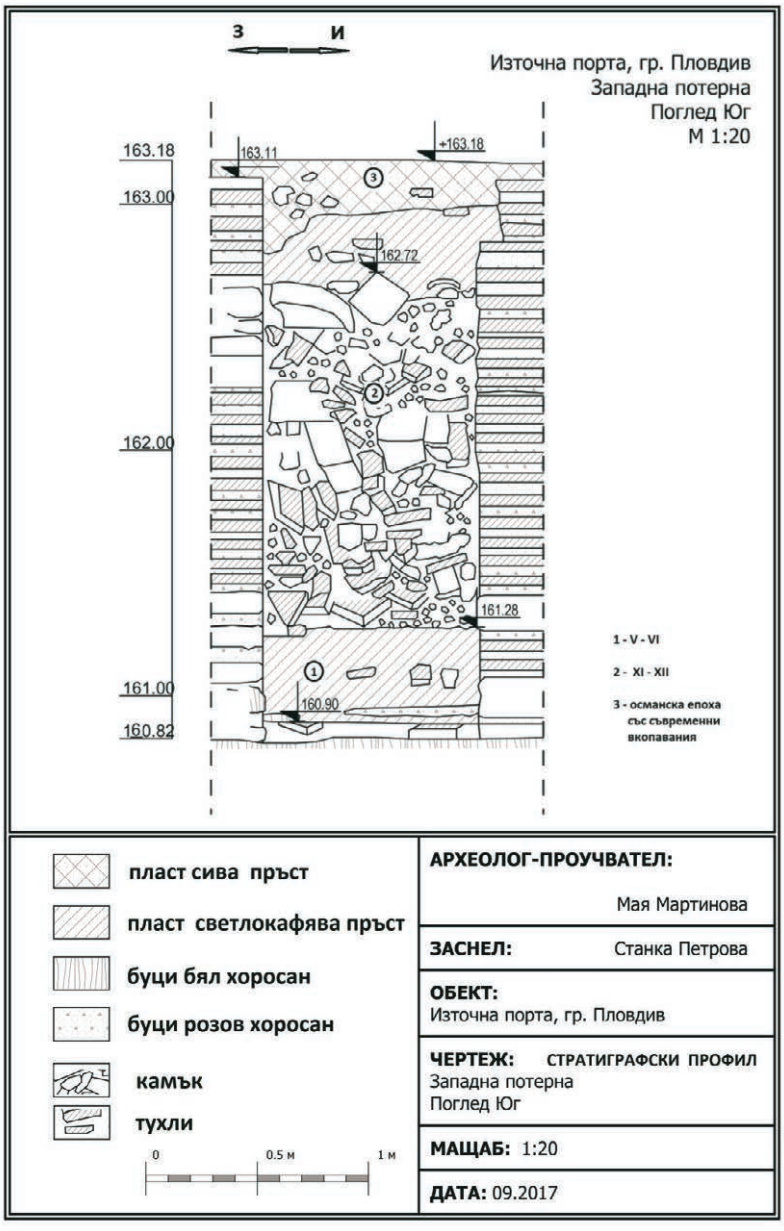
*Fig. 1. Outer face of the fortification wall with part of a rectangular tower projected in front of the wall, west of the gate.*

Комплексът „Източна порта на Филипопол“ е проучен в периода 1976–1980 г. от Л. Ботушарова и Е. Кесякова. Разкрита е късноантичната порта с план на трипилон и улица с тротоари към нея, фланкирана от портици и помещения с верижен план. Мраморната колонада на портиците е открита нападала върху улицата. Запазени са сектори от почетна арка и по-ранната Маркаврелиева крепостна стена. От приключване на археологическите разкопки до днес консервационно-реставрационни дейности в обекта не са извършвани, което е довело до разрушение и обезличаване на археологическите структури. След предоставяне на обекта за стопанисване на Община Пловдив се проведе спасително археологическо проуч-

ване в периода 12 октомври–21 ноември 2017 г. с основна цел почистване на комплекса, извършване на геодезично и фотограметрично заснемане, като етап от изработване на проект за КРР, експониране и социализация и довършване на разкопките в отделни сектори:

Сектор късноантична порта. Разкрито е продължението на западната потерна в северна посока. Проучен е сектор от крепостната стена западно от портата, изградена в *opus quadratum* от сиенитни рустицирани квадри (обр. 1–2). До външното лице на куртината е документиран масивен тухлен зид, долепен на фуга, който принадлежи на западната кула. Фортификационното съоръжение се развива на север, под съвременния тротоар и улица „Изток“. Откритата средновековна керамика от XI–XII в, сред която около 5 сфероконуса и монети, доказват използването на укреплението и през средновековието. При зачистване на площта около източната правоъгълна кула се установи, че тя застъпва по-ранна структура и културен пласт от I–II в.

Сектор западен портик с помещения във верижен план. Заложиха се два сондажа северно и южно от т. нар. улица „Тримонциум“.




*Обр. 2. Западна потерна. Стратиграфски профил, поглед от юг.*

*Fig. 2. Western postern – stratigraphic cross-section (view from the south).*

В площта на западния портик е проучен сектор от ранноримска сграда, която принадлежи на по-ранни градоустройствени решения в терена, синхронни с Маркавреливата крепостна стена и изоставени при строителството на късноантичния комплекс. Зидовете са градени от ломен камък, споен с бял хоросан, на места има запазена стенна мазилка в бяло. В дълбочина се достигна културен пласт от елинистическата епоха (IV–III в. пр. Хр.). Документирано е подово ниво от трамбована глина със следи от пожар (обр. 3), датирано с монета на Перинт, чернофирнисова купичка, фрагменти от кантарос, керамика, работена на ръка.

В площта северно от т. нар. улица „Тримонциум“, се продължи в дълбочина археологическото проучване в първото от помещенията с верижен план. В североизточния ъгъл на помещението е разкрит питос *in situ* и канал от тухли в югоизточния ъгъл на помещението. Разкритите структури са синхронни с улицата с тротоарите и портата.

В дълбочина е разкрит масивен канал със страници от дребни ломени камъни, споени с бял хоросан и дъно от гнайсови плочи. Каналът е с голяма денивелация от запад на изток и повива дъговидно към разкритата от север крепостна стена от времето на Марк Аврелий. Каналът е елиминиран и засипан при изграждане на късноантичното помещение.

В септична яма се откри турски надгробен паметник от XVIII в., който очевидно принадлежи на некропола около джамията Бей Меджит, която е разрушена през 1905 г.



*Обр. 3. Сондаж в западния портик. Подово ниво от трамбована глина – елинистическа епоха.*

*Fig. 3. Western portico – clay floor level from the Hellenistic period.*

**Литература**

**Мартинова-Кютова, Пировска 2011:** М. Мартинова-Кютова, Г. Пировска. Източната порта на Филипопол. – В: Изследвания в чест на Стефан Бояджиев. София, 2011, 211–233.

**Мартинова-Кютова, Шаранков 2014:** М. Мартинова-Кютова, Н. Шаранков. Нови данни за комплекса Източна порта на Филипопол. – ГРАМП, т. XII, Пловдив, 2014, 159–184.

**Botušarova, Kesjakova 1983:** L. Botušarova, E. Kesjakova. Sur la topographie de la ville de *Philippopolis* à l'epoque de la Basse Antiquité. – In: Pulpudeva. Semaines Philippolitaines de l'histoire et de la culture thrace (Plovdiv, 3–17 octobre 1980), IV. Sofia 1983, 264–273.

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE EASTERN GATE OF *PHILIPPOPOLIS*, PLOVDIV**

*Maya Martinova-Kyutova*

The complex of the Eastern Gate of *Philippopolis* was studied about 40 years ago. After the site was handed over to Plovdiv Municipality rescue archaeological excavations were carried out with the purpose to clean up the site, to take geodetic and photogrammetric measuring as required for the Conservation and Restoration Works Project, display and socialization, as well as to complete the digs in some sectors:

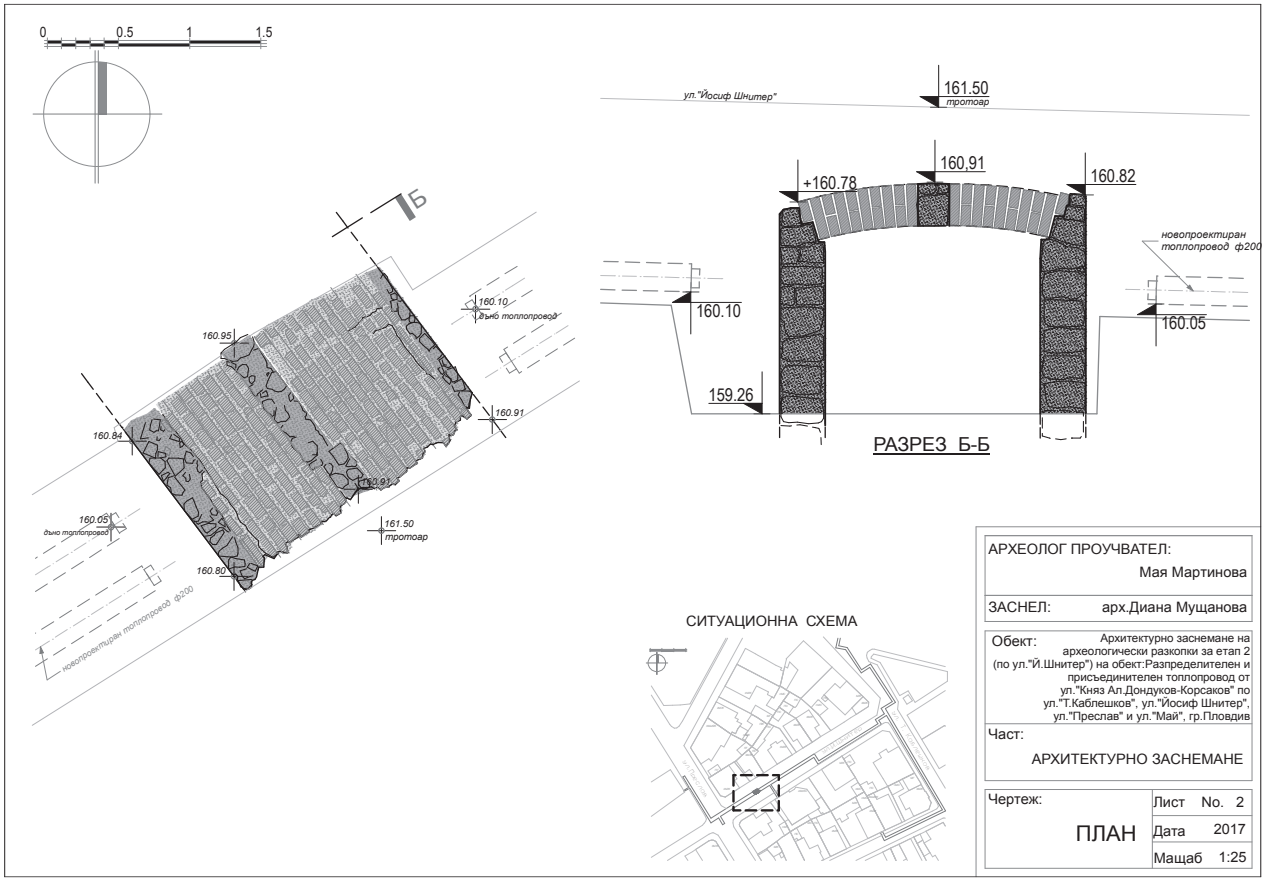
The late antique gate sector. The continuation of the western postern to the north was unearthed. A sector of the fortification wall in *opus quadratum* built with syenite blocks and part of a tower were excavated (fig. 1-2). The fortification was in use in the Middle Ages as well.

The western portico sector with connected premises. In the area of the western portico a sector of an early Roman building was studied, belonging to earlier territorial planning of the terrain and synchronous with the fortification wall of Marcus Aurelius. A layer from the Hellenistic period (4$^{th}$–3$^{rd}$ c. BC) was reached in depth (fig. 3). One of the portico premises was further studied in the area north of the so called Trimontium Street. A solid stone-built drain was uncovered in depth which arches to the fortification wall from the time of Marcus Aurelius. In a septic pit a Turkish gravestone from the 18$^{th}$ c. AD was found, and it apparently belonged to the necropolis around the Bey Medgit Mosque, demolished in 1905.

# № 45. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ТОПЛОПРОВОД ОТ КРЪСТОВИЩЕТО НА УЛ. „КНЯЗ АЛ. ДОНДУКОВ-КОРСАКОВ“ С УЛ. „Т. КАБЛЕШКОВ“ ДО СГРАДА НА УЛ. „ПРЕСЛАВ“ № 7 И УЛ. „МАЙ“ № 10, ГР. ПЛОВДИВ

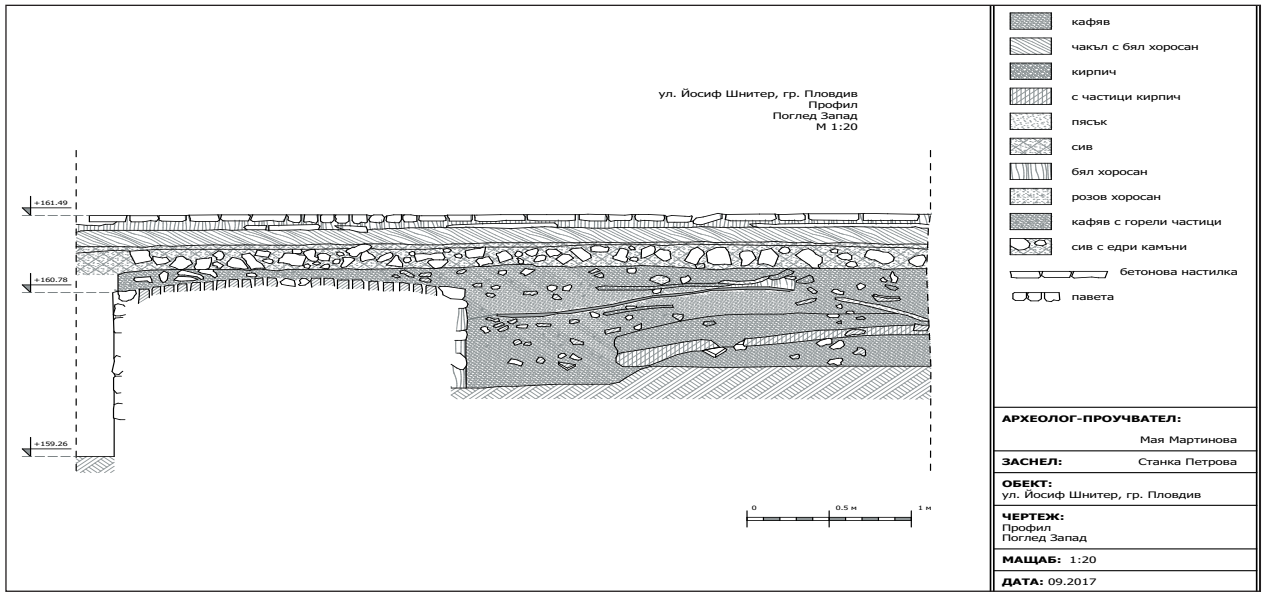
*Мая Мартинова-Кютова*

Спасителното археологическо проучване се извърши във връзка с инвестиционно намерение за изграждане на разпределителен и присъединителни топлопроводи от ЕВН България Топлофикация ЕАД. Изкопните дейности за полагане на тръбите бяха реализирани в част от предвиденото трасе – по улица




*Обр. 1. План и разрез на разкопките.*

*Fig. 1. Plan and cross-section of the excavated structure.*




*Обр. 2. Южен стратиграфски профил.*

*Fig. 2. Southern stratigraphic cross-section.*

„Т. Каблешков“ до кръстовището с ул. „Йосиф Шнитер“ и по улица „Йосиф Шнитер“ до ул. „Преслав“. В строителния изкоп са разкрити съоръжения от техническа инфраструктура – действащи водопроводи, кабели от електрическа мрежа, канализация, оптични кабели и др. Изкопът е с ширина 1,30 м и дълбочина от 1,20 до 1,70 м (обр. 2). В по-голяма част от трасето изкопът съвпадна с трасето на действащ водопровод, засипан с баластра. В резултат на изкопната дейност до проектната кота е документирана една



*Обр. 3. Общ поглед към зида от север.*

*Fig. 3. General view of the structure from the north.*

археологическа структура по улица „Йосиф Шнитер“. На 0,50 м под съвременната улична настилка е разкрито съоръжение с посока северозапад–югоизток от два успоредни зида, изградени от ломен камък, споен с бял хоросан и хоризонтално покритие с леко засводяване от половин тухли (обр. 1, обр. 3). Осовата линия на тухленото покритие по дължина е маркирана с градеж от камък с шир. 0,20 м. Съоръжението има ширина 2,10 м, запазена дължина 1,40 м и височина 1,60 м. На югоизток е разрушено от действащия колектор на съвременната улица, а на северозапад е преградено със зид от ломен камък на кал. В запълнението на съоръжението се откриха голямо количество камъни, баластра и единствената датираща находка – лула от XIX в.

**Литература**

**Топалилов, Станев 2008:** И. Топалилов, К. Станев. Спасителни разкопки на ул. „Тодор Каблешков“ № 14. – В: АОР през 2008 г. София 2009, 392–394.

**RESCUE EXCAVATIONS AT “HEATING DISTRIBUTION SYSTEM FROM THE JUNCTION OF KNYAZ AL. DONDUKOV-KORSAKOV STR. AND T. KABLESHKOV STR. TO A BUILDING AT 7 PRESLAV STR. AND 10 MAY STR.” SITE, PLOVDIV**

*Maya Martinova-Kyutova*

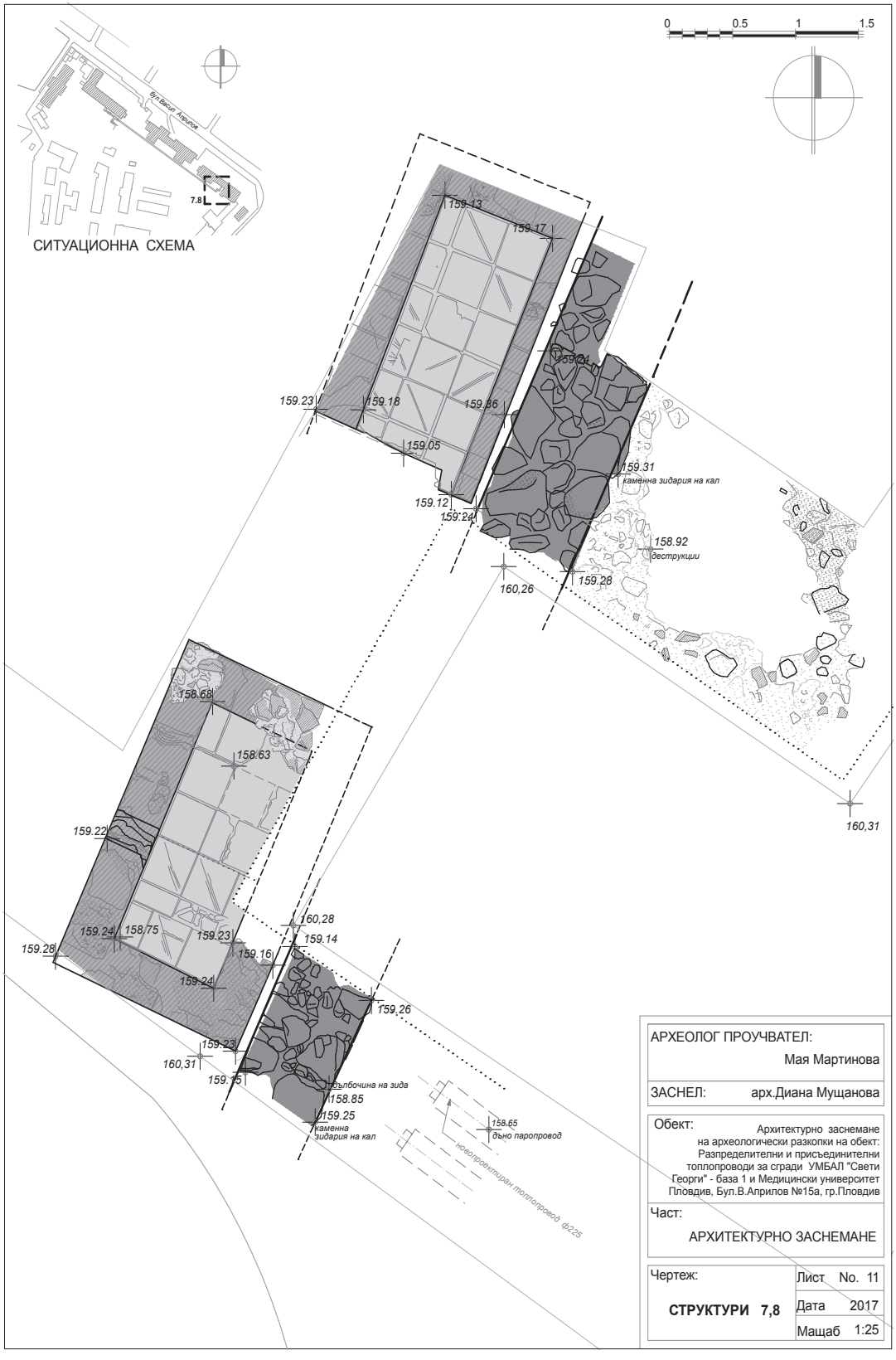
The rescue archaeological fieldworks were necessitated by a project of EVN Bulgaria Toplofikatsia JSC for construction of a heating pipeline system. Excavations were performed along T. Kableshkov Str. to the junction with Josef Schnitter Str. and along Josef Schnitter Str. to Preslav Str. Numerous sections of modern technical infrastructure facilities were unearthed in the trench (operating water conduits, mains power cables, sewerage, fiber optic cables, etc.). As a result of the excavations, an archaeological structure was documented in Josef Schnitter Str.

The structure is oriented in northwest-southeast direction, and it consists of two parallel walls and a horizontal slightly overarching roof made of rectangular bricks (fig. 1–3). The axis line along the brick roofing was marked with a row of stones. A tobacco pipe from the 19$^{th}$ c. AD was the only artefact found in the fill of the structure.

## № 46. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ТОПЛОПРОВОД ЗА УМБАЛ „СВЕТИ ГЕОРГИ“ – БАЗА 1 И МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ПЛОВДИВ, БУЛ. „В. АПРИЛОВ“ № 15А

*Мая Мартинова-Кютова, Здравка Коркутова*

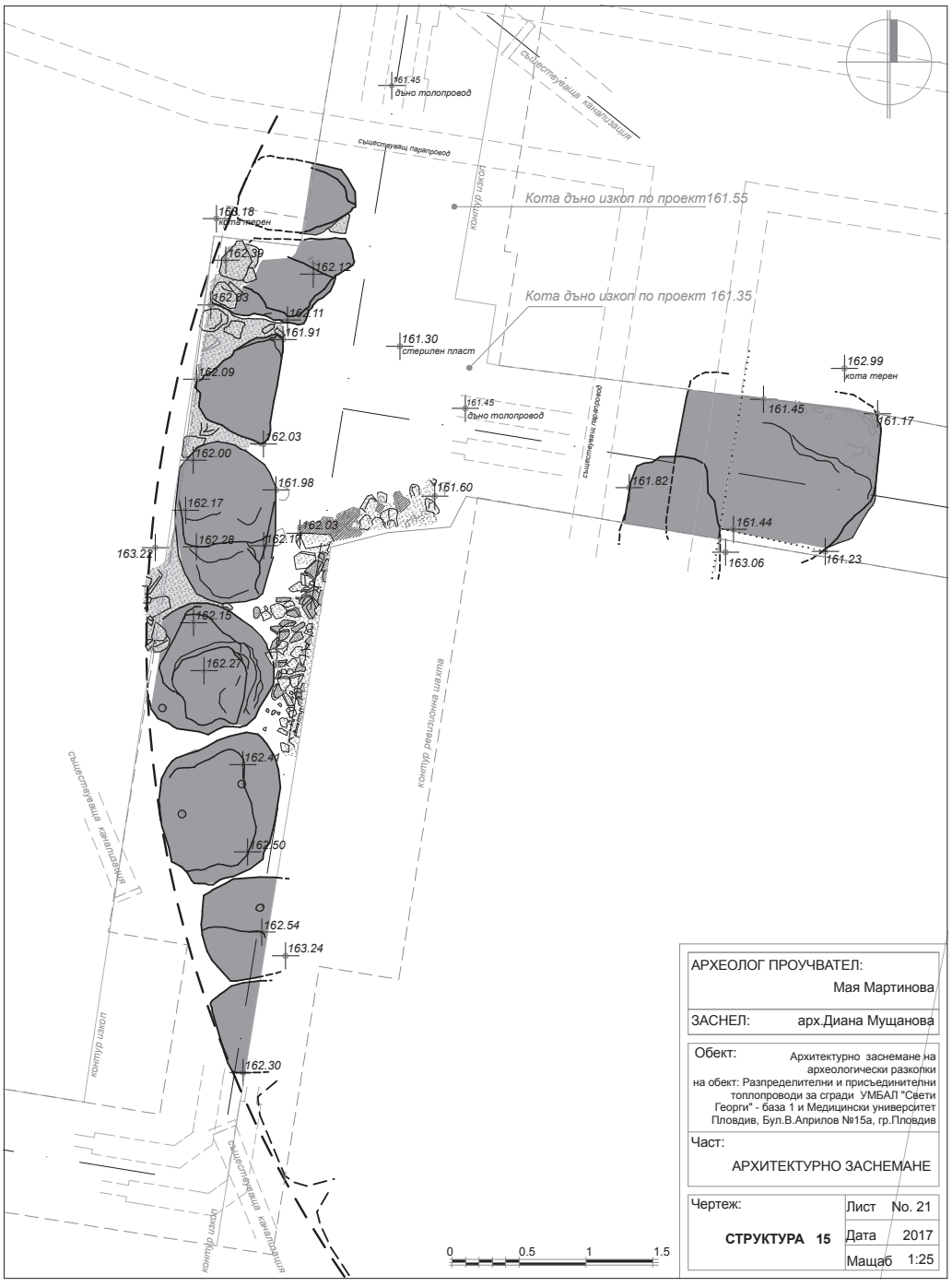
Археологическото проучване се проведе във връзка с топлофициране клиниките на УМБАЛ „Свети Георги“ – База 1 и сградата на Медицински университет – гр. Пловдив. Изкопът за полагане на тръби е с ширина 1,10 м и дълбочина 0,90–1,80 м. Теренът попада в регистрирания западен некропол на Филипопол.




*Обр. 1. План на разкритите гробни съоръжения.*

*Fig. 1. Plan of the brick-built grave structures.*

Документирани са 15 структури, голяма част от които единични каменни блокове или сектори от зидове без археологически контекст и отсъствие на находки. Проучени са сектори от четири гробни съоръжения, разрушени от по-късни строителни мероприятия. Всички са с правоъгълни гробни камери, градени от тухли, споени с хоросан с тухлен прах и дребна фракция от тухли (обр. 1). Покритието вероятно е било с правоъгълна каменна плоча. Ориентирани са север–юг, с изместване около 25° на североизток. На един от гробовете в южната част на пода са поставени тухли под




*Обр. 2. План на разкритото дъговидно съоръжение.*

*Fig. 2. Plan of the excavated part of a structure of an oval plan.*

наклон, наподобяващи възглавница, върху които е поставяна главата на погребания индивид. Този гроб стратиграфски е по-ранен от открития в непосредствена близост и изграден на около 0,30 м по-високо (обр. 3). До източната дълга страна на гробната камера двата зидани гроба се допират на фуга до зид от ломен камък на кал. От вътрешната страна три от гробните съоръжения са измазани с бяла мазилка. Костни останки *in situ* не се откриха. Липсва напълно гробен инвентар.

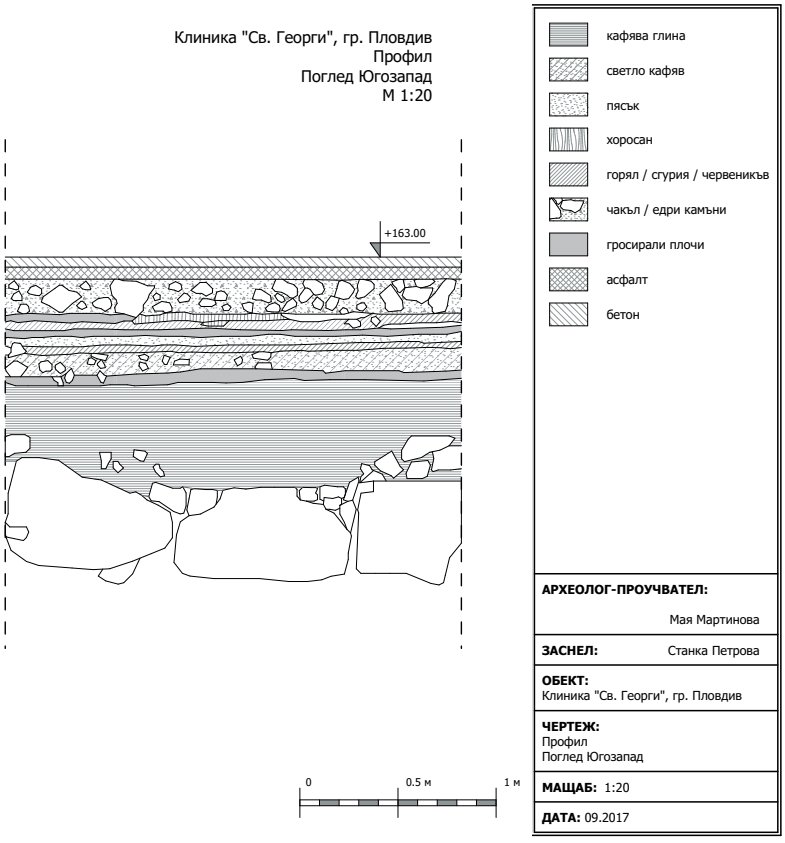
Проучените археологически структури са фундирани в пласт с жълтеникава песъчлива структура (стерил), нарушена от множество съвременни съоръжения. Гробните съоръжения принадлежат на западния некропол на Филипопол и датират от II–III в.

В югоизточния ъгъл на болничния комплекс се разкри масивен зид с посока северозапад–югоизток, граден от ломен камък, споен с хоросан с тухлен прах. По западното лице се документира пояс от тухлен градеж в два реда тухли, а по източното се разкри малка берма. Северното лице на масивния зид се долепва на фуга до зид с посока североизток–югозапад, граден от ломен камък на кал. В съседен изкоп се документира пласт деструкции, които вероятно принадлежат на разру-

шения гореописан зид. Липсват находки и датираща керамика, но градежът е характерен за късноантичното строителство във Филипопол.

В източния склон на хълма Джендем тепе се откри зид, граден от един ред сиенитни блокове с неправилна овална форма на калова спойка. Зидът е част от съоръжение с дъговиден план (обр. 2). Не се откри датиращ материал.

В северния край на болничния комплекс, в близост до входа от бул. „В. Априлов“, се откриха сектори от жилищни постройки от османския период, датирани с оскъдно количество керамика и една глинена лула.




*Обр. 3. Стратиграфски профил – сектор дъговидно съоръжение.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section.*

## RESCUE EXCAVATIONS AT “HEATING DISTRIBUTION SYSTEM FOR THE BUILDINGS OF ST. GEORGE UNIVERSITY HOSPITAL AND THE MEDICAL UNIVERSITY – PLOVDIV” SITE, 15A V. APRILOV BLVD.

*Maya Martinova-Kyutova, Zdravka Korkutova*

The rescue archaeological fieldworks were necessitated by a project for construction of a heating pipeline system meant to connect the buildings of the University Hospital and the Medical University to the main heating system in the town. The terrain falls within the area of the western necropolis of *Philippopolis*. The excavated trench for the pipelines was 1,10 m wide and 0,90–1,80 m deep.

Sectors with four burial structures were examined, all of them rectangular burial chambers built of bricks (fig. 1). They might have been covered with stone slabs. They are aligned in the north-south direction, with a displacement of about 25°to the northeast. In the southern part of the floor of one of the graves, the bricks were laid at an angle resembling a pillow for the head of the deceased. Three of the brick-built graves are white-plastered inside. No bone remains were found *in situ*, nor any grave goods.

The graves belong to the western necropolis of *Philippopolis* and date to the 2$^{nd}$–3$^{rd}$c. AD.

A wall of syenite blocks of irregular oval shape, bonded with mud, was unearthed on the eastern slope of Dzhendem Tepe (fig. 2). The wall is part of a structure with oval plan. No dating material was found.

Sectors of residential buildings from the Ottoman period were uncovered in the north area of the hospital complex close to the entrance at V. Aprilov Blvd.

# № 47. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УПИ XIII–520.1677, КВ. 434-НОВ, УЛ. „АЛ. ПУШКИН“ № 5, ГР. ПЛОВДИВ

*Мая Мартинова-Кютова, Георги Сенгалевич*

Теренът за археологическо проучване е ситуиран на около 100 м северно от комплекса „Източна порта на Филипопол“. Спасителното археологическо проучване се извърши след реализиран през 2016 г. механизиран изкоп от инвеститора и намеса на експертна комисия от Министерство на културата. В западната половина на строителното петно културните пластове и архитектура бяха унищожени до проектната кота за строителство. Разкопките се проведоха в периода май–юни 2017 г. Културните пластове се отнасят към няколко периода (обр. 3).

От Османската епоха е проучена жилищна сграда с прилежаща септична яма, кладенец и множество вкопавания в античния терен.

През XI–XII в. в терена е имало некропол. Проучени са два гроба в анатомичен порядък и няколко разнесени от по-късна строителна дейност. Погребаните индивиди са с глава на запад и ръце скръстени в областта на таза.

През IV в. тук е изградена сграда *extra muros*, която продължава в северна и западна посока, извън терена за археологическо проучване. Централното помещение е с форма на октогон и плътна полукръгла ниша на югозапад (обр. 1-2). Документирани са две подови нива на помещението и част от мазилката на вътрешните стени. Последното подово ниво е било с полихромна мозайка, положена върху масивен хоросанов под. Тези факти се документираха изцяло в имота от север, който е извън строителното петно. Второто помещение, ситуирано северозападно от основното, е било с хипокаустна инсталация, от която се откриха тухлени колонки и цилиндрични тубули от стенно отопление. На изток от помещението с мозайката (октогон) е разкрито малко, квадратно съоръжение с обмазани вътрешни стени с хидрофобна мазилка и вградени в южния фасаден зид глинени тръби. Комплексът се развива в североизточна посока, където е проучен сектор от помещение с хоросанова подова настилка. Разкритията принадлежат на късноантичен комплекс *extra muros*, който е функционирал през IV–VI в. Документирани са две строителни фази.

В югоизточния ъгъл на строителното петно е проучен масивен зид от сграда с подово ниво от трамбована глина, който принадлежи на по-ранно застрояване в терена. Липсват датиращи материали. Строителната техника на зида – от големи овални и дялани блокове с обилно обмазване на фугите с бял хоросан – го датира в късен I-II в.

Археологическото проучване в терена е реализирано до стерилен пласт в два сондажа.

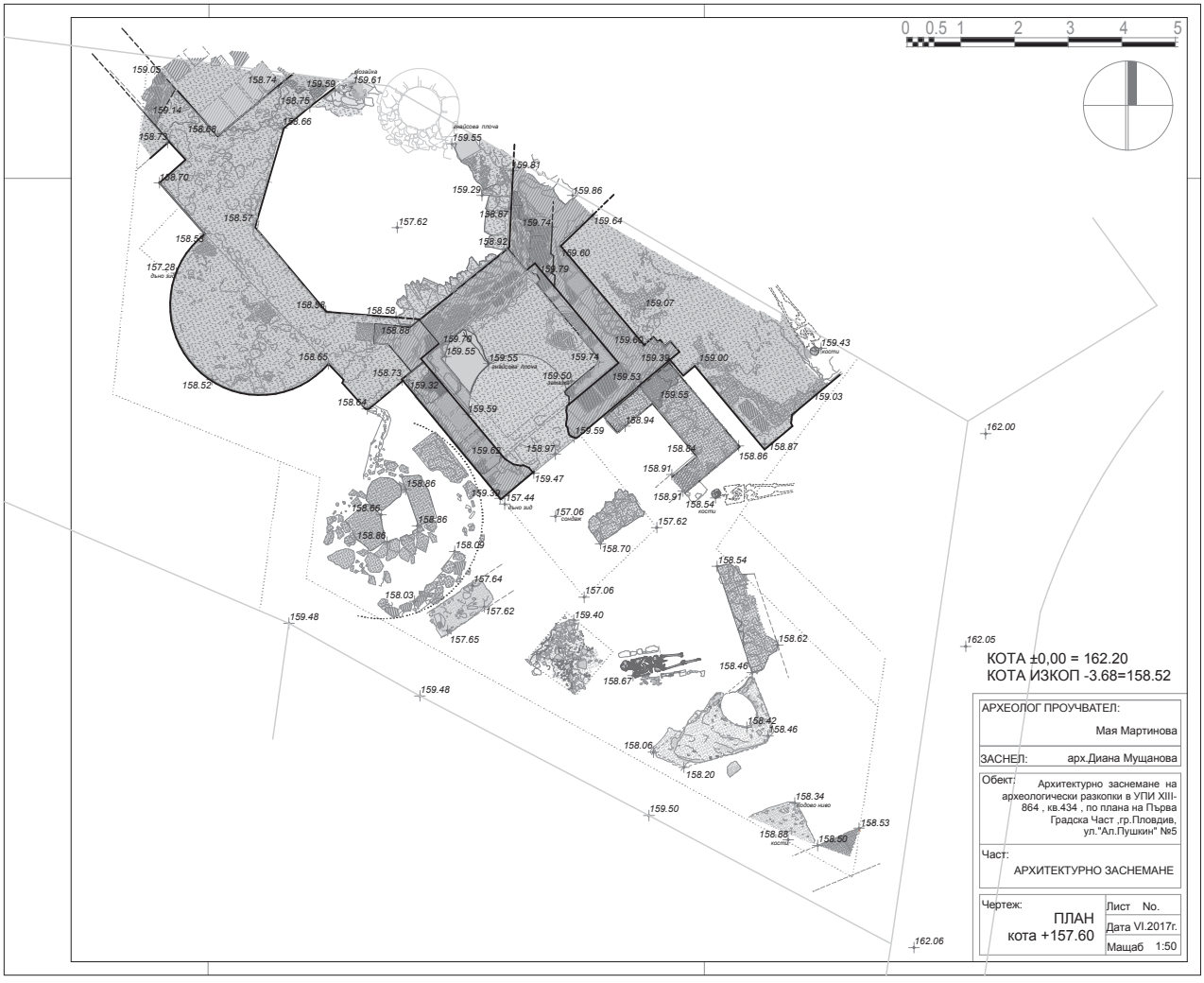


*Обр. 1. Общ поглед към разкритата сграда.*

*Fig. 1. General view of the excavated building.*

**Литература**

**Танкова, Топалилов 2006:** Ж. Танкова, И. Топалилов. Спасителни разкопки на ул. „Ал. Пушкин“ № 4 в Пловдив. – В: АОР през 2005, София, 2006, 260-262.




*Обр. 2. Архитектурен план на разкритията.*

*Fig. 2. Plan of the excavated structures.*

## RESCUE EXCAVATIONS IN PLOT XIII–520.1677, SQ. 434-NEW, AT 5 AL. PUSHKIN STR., PLOVDIV

*Maya Martinova-Kyutova, Georgi Sengalevich*

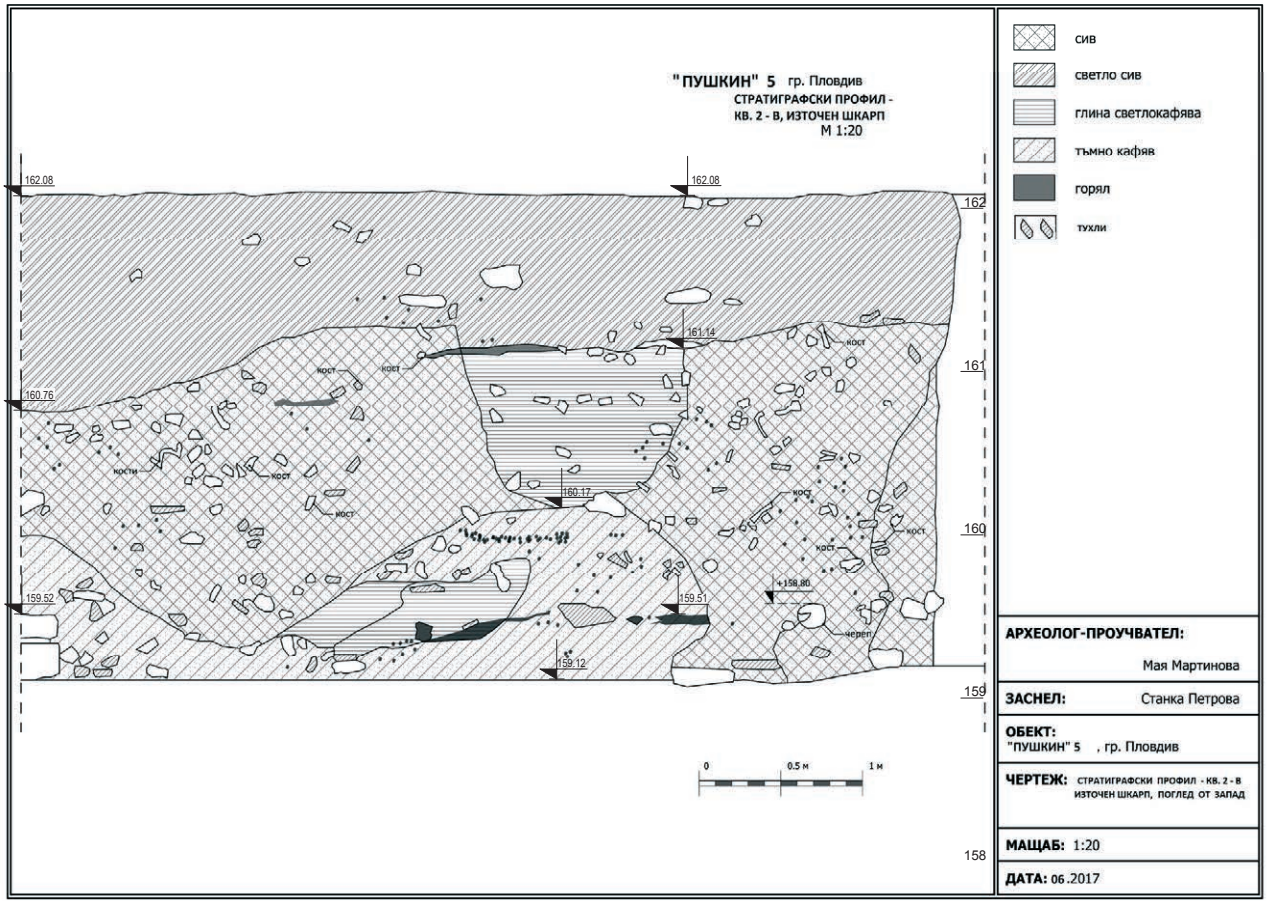
The site is located ca. 100 m north of the *Philippopolis* Eastern Gate Complex. A several stratigraphic layers were documented (fig. 3).

A residential building from the Ottoman era was investigated; the building has a well, a septic pit, and numerous diggings in the ancient terrain.

In the 11th–12th c. AD a necropolis existed in this area. Two graves were excavated, and several other graves were found disturbed by later intrusion, with bones scattered in the layer. The buried individuals are laid with heads to the west, and the arms folded in the pelvis area.

In the 4th c. AD a building *extra muros* was constructed. The central room is octagonal in shape and it has a thick semi-circular niche to the southwest (fig. 1-2). Two floor levels of the room and part of the interior wall plaster were documented. The last floor level had a polychrome mosaic laid on a massive mortar floor. A second room with a hypocaust was unearthed to the west. A small, square structure was identified to the east of the premises with the mosaic, having interior walls covered with hydrophobic plaster and clay pipes built in the southern facade wall. The complex is developed in the northeast, where part of premises with mortar floor was found. The excavated structures belong to a late antique complex *extra muros*, which functioned in the 4th–6th c. AD. Two construction phases were documented.

A solid wall of a building with a clay floor level from the late 1st–2nd c. AD was found in the southeast corner of the construction plot.




*Обр. 3. Стратиграфски профил.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section.*

# № 48. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА „НЕБЕТ ТЕПЕ“, ГР. ПЛОВДИВ

*София Христева, Божидар Драганов, Камен Станев*[1]

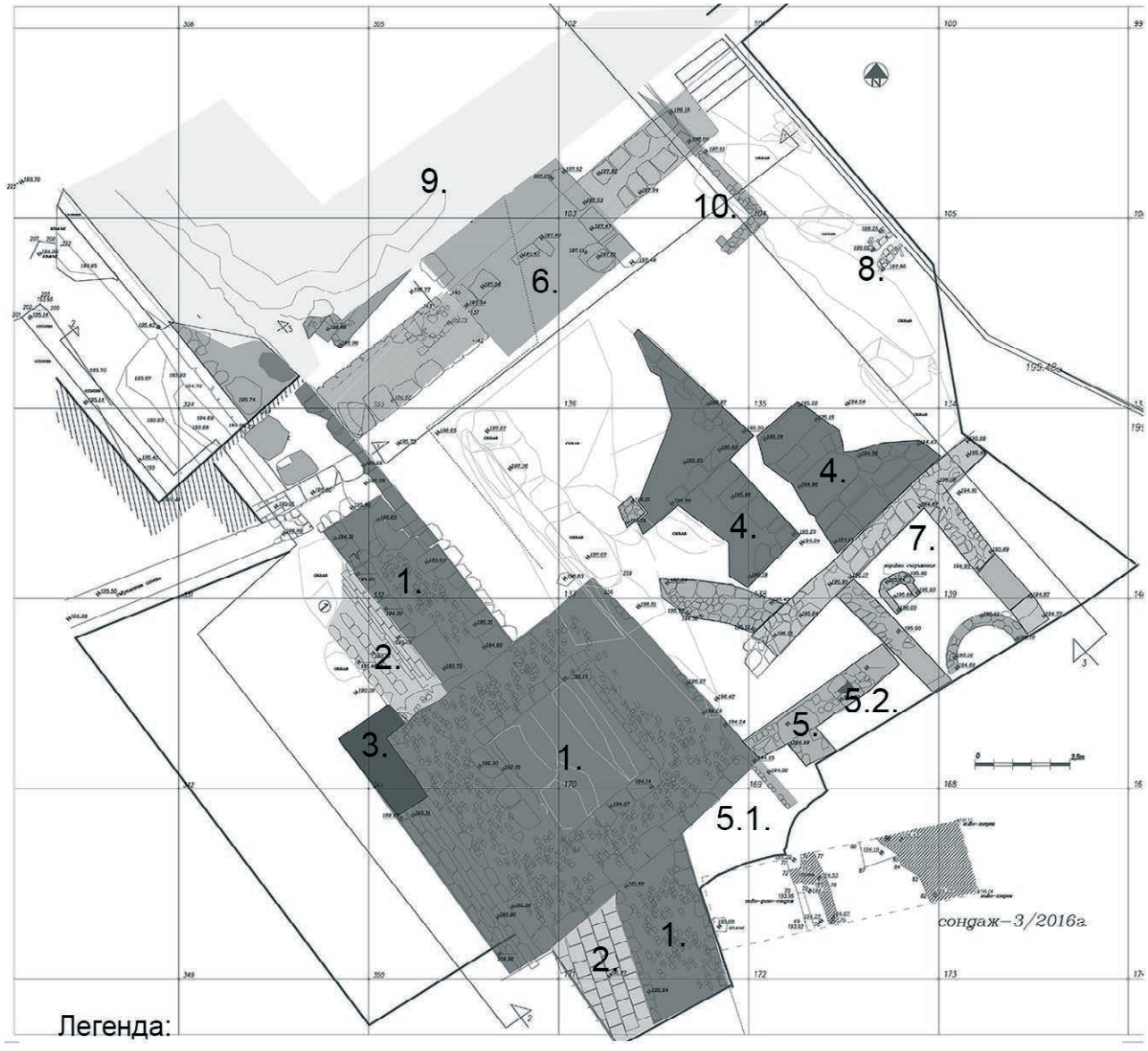
Разкопките са осъществени на площ от 400 кв. м в участъка северно от сондажите заложени през 2016 г. и южно от средновековната крепостна стена.

Трасето на крепостните стени се проследи до още 12 м в ЮИ посока. Разкрита е втора кула към ранната западна крепостната стена, след която последната променя трасето си в Ю посока (обр. 1, 1).

Новоразкритите участъци от стената и кулата са изградени по идентичен начин на вече разкритите. Лицата са от разнородни сиенитни блокове (някои рустицирани) и отделни квадри от варовик, споени с бял хоросан. Външното лице се отличава с по-големи и еднообразни блокове, докато вътрешното е с по-малки и фугите са плътно измазани с бял хоросан. Емплектонът е от дребни камъни на глинена спойка. В основата има един ред цокъл, изграден непосредствено върху скалата, която е подравнена с ниво дребни камъни на спойка глина или бял хоросан.

Кулата има почти квадратна форма и е ориентирана СИ-ЮЗ. Външните ѝ размери са 4,95 х 5,30 м, вътрешните 3,10 х 3,44 м. Зидовете са запазени до височина от 0,53 м до 2,60 м. Основата е изграде-

[1] Научен консултант - доц. д-р К. Кисьов, зам. ръководител - гл. ас. д-р Б. Драганов. Екип: доц. д-р К. Станев, Л. Янков и Р. Златев.; арх. Г. Кръстева, инж. П. Златанов, М. Илиева; Консултанти: Е. Божинова, Н. Бориславова, Ц. Славкова, проф. И. Прокопов, Т. Тодоров, И. Христова, д-р П. Тимонов.



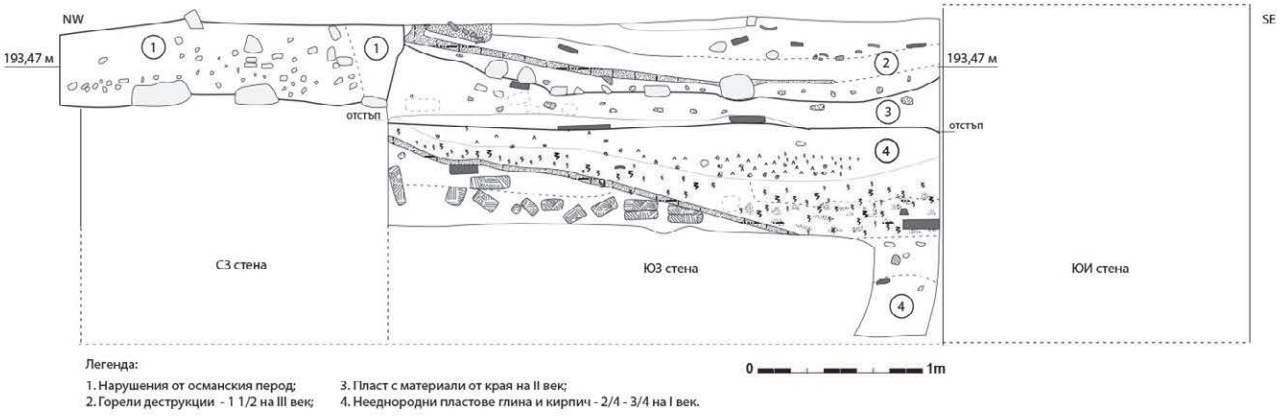

*Обр. 1. План на основа архитектурно заснемане.*

*Fig. 1. Plan of the site.*

на от много големи правоъгълни сиенитни камъни, между които има подравняващ ред от по-малки камъни, споени с глина и бял едър ронлив хоросан. Долните 4 реда са стъпаловидно разположени.

В кулата са проучени здрави пластове с дебелина 2,40 м. При изграждането на стените във височина, нивото е запълвано и подравнявано паралелно със строежа от нивото на скалата до нивото на първите редове от основите на стените. Запълнителят се характеризира с различни пластове глина и кирпичи с много висока концентрация на битова керамика (обр. 2). В пласта се откри колективна находка от 10 сребърни денара и 3 бронзови сестерции. Най-ранната монета е сечена през 42 г. пр. Хр., а най-късните между 41–45 г. сл. Хр. Най-късните материали от кулата се отнасят към първата половина на III в. и принадлежат към пласт горели деструкции.

Новото трасе на стената е проследено до дължина 4,0 м. Покрай вътрешното ѝ лице и успоредно на него е достигнато ходово ниво към нея. Под него се достига цокъл от плоски речни камъни,




*Обр. 2. Стратиграфски профил. Кула - ЮЗ профил.*

*Fig. 2. Tower – south-west stratigraphic cross-section.*



*Обр. 3. Изглед на сградата, опожарена в средата на III в.*

*Fig. 3. View of the building burnt in the mid-3rd c. AD.*

който се развива под най-долния ред квадри и принадлежи към субструкцията на стената.

На база проучените в кулата пластове и материалите от тях се установи, че западната крепостната стена и кулите към нея са изградени не по-рано от 40-те години на I в. и са разрушени в средата на III в.

Долепена непосредствено по външното лице на ранната крепостна стена, продължава да се проследява трасето на ранновизантийската стена (обр. 1, 2), която е с идентичен градеж на разкритите ѝ вече сектори. Основата ѝ лежи непосредствено върху скалата. В участъка на кулата тя не променя трасето си, а преминава върху ЮЗ стена. На юг продължава успоредно на новото трасе. В края на XII–началото на XIII в. тя е разрушена. Установени са и частични преправки по външното лице, включително част от контрафорс (обр. 1. 3). Отнасят се към XIV в. на базата на проучена под контрафорса яма.

В пространството между най-високо запазените от СИ и ЮЗ скални откоса е изградена улица (обр. 1, 4), служила като подход към горната част на хълма. Изградена е от плътно подредени един до друг сиенитни камъни и единични варовикови камъни. Вероятно улицата е съществувала паралелно с ранната крепостна стена. В малки участъци, където настилката е унищожена, в дълбочина са регистрирани пластове с материали от елинистическата епоха.

ЮЗ от улицата са проучени частично 2 помещения от сграда, опожарена в средата на III в. (обр. 1, 5). Включва в градежа си ЮИ стената на кулата и вътрешното лице на новото трасе на крепостната стена, а продължението ѝ е долепено на фуга до източния ъгъла на кулата. В едното помещение се проучи дебел пласт пепел и зърно (хлебна пшеница и ръж). В северния ъгъл са разкрити *in situ* дървена каца и лавица. Върху последната са поставени трапезна амфора, паница и сърп (обр. 3). Подовото ниво на помещението е изградено от трамбована глина. Върху него се откриват глинени и стъклени съдове, множество железни и бронзови предмети, сред които два медицински инструмента; в пласта над него – бронзови елементи от конска сбруя и железни части от кола. От второто помещение е проучен малък участък. Основата на зида е изградена от камъни на спойка глина, обмазана с пласт глина

и бяла вар, а суперструкциятаот кирпич се открива паднала във вътрешността на помещението. Под нея се достига ниво цветни облицовъчни мраморни плочи.

След като използването на улицата е преустановено, скалните откоси са били частично изсечени. Теренът е подравнен, вследствие на което северно от настилката са проучени преотложени пластове с материали от ранната бронзова епоха. Останалата площ е насипана с деструкции от поранна/и сграда/и съществувала от II до средата на III в.

След подравняването е изградена напречна крепостна стена с порта (обр. 1, 6), която ограждa високата част на хълма от Ю и подсигурява достъпа до нея. Стената е долепена на фуга до вътрешното лице на западната крепостна стена, а на СИ достига до скален откос. Има дължина 13,40 м. Портата е с вътрешна ширина 3,50 м. Впоследствие е опожарена и преградена, след което теренът отново е повдигнат. Изграждането ѝ се отнася в периода между края на III–IV в.

ЮИ от тези структури се разкри частично верижна ранновизантийска сграда (обр. 1, 7). Изградена е от различни поразмер и материал камъни, фрагменти строителна керамика, споени с кал. Регистрирани са два периода на изграждане. Първоначално сградата е имала две помещения, свързани с вход. Подовите нива представляват пласт по-ранни деструкции, запечатани с трамбована отухлена пръст. Сградата е опожарена. Във втората фаза входът е зазидан, деструкциите заравнени, а едното помещение преградено в две по-малки. Тук подовото ниво е силно нарушено от по-късни структури. От него е запазена част от печка. Археологическите материали са от V–VI в.

Северното ѝ помещение е разбито частично от землянка с печка от IX–X в., сграда от втората половина на XII–началото на XIII в. и 4 ями от XIV–XV в.

В северната и най-високо запазена част от терена са разкрити яма и части от 2 сгради от края на XII–началото на XIII в (обр. 1, 8). Над тях са проучени 8 гроба от регистрирания през 2016 г. късносредновековен некропол и част от османска сграда (обр. 1, 10).

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT NEBET TEPE, PLOVDIV**

*Sophia Hristeva, Bozhidar Draganov, Kamen Stanev*

The site is situated on the top of the Nebet Tepe hill (fig. 1-2). It was found that the early Roman fortress there was built after the 40s of the 1st c. AD. Numerous other structures were also excavated – a street from the Roman period, a building burned in the mid-3rd c. (fig. 3), an inner fortress wall with a gate from the 4th c. AD, an early Byzantine building. Features dated to the Ottoman period, the Middle Ages, the Hellenistic Period and Early Bronze Age were also studied.

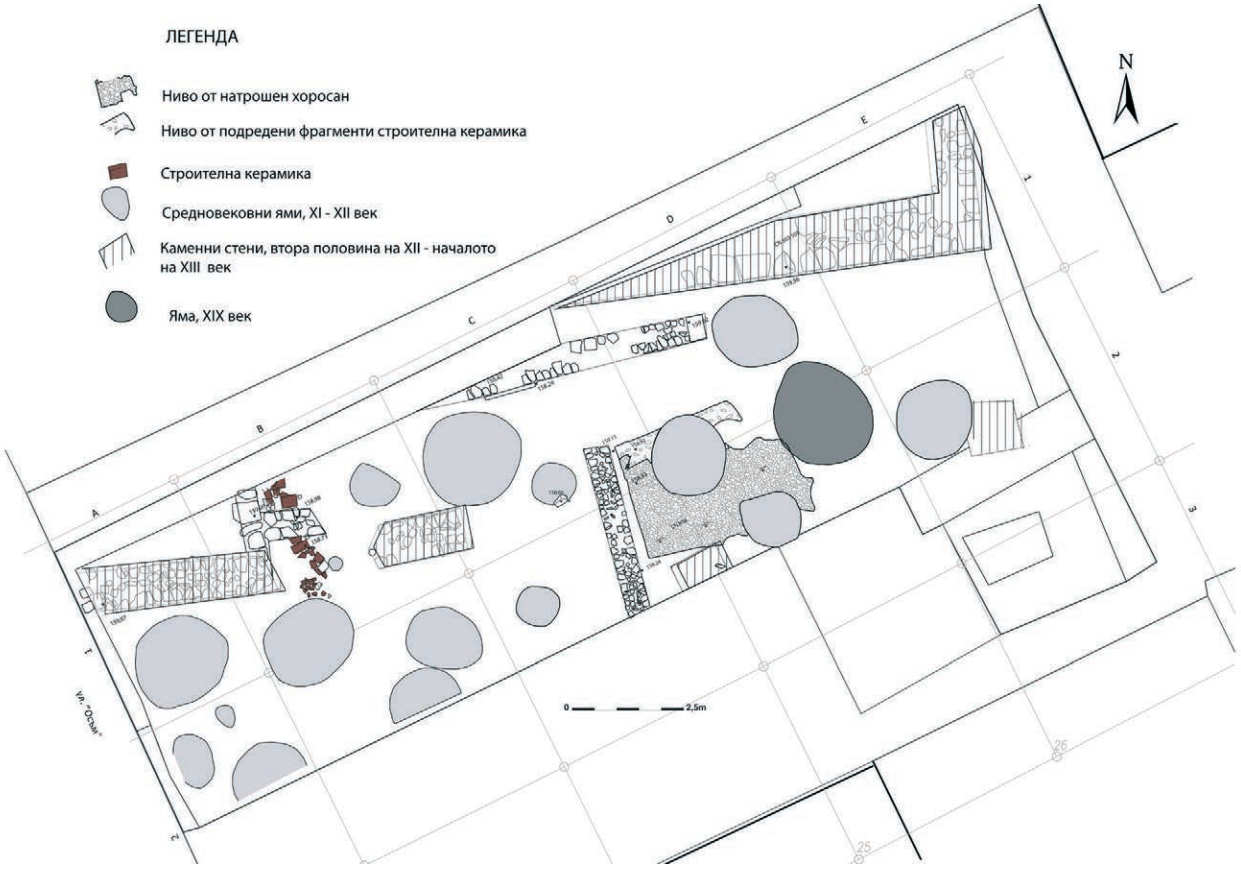
# № 49. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА УЛ. „ОСЪМ“ № 11, ГР. ПЛОВДИВ

*Елена Божинова, Камен Станев, Цветелина Славкова*

Обектът е разположен в охранителната зона на групова културна ценност „Историческа зона „Филипопол – Тримонциум – Пловдив“. Проучването се извърши във връзка с частно инвестиционно намерение. Парцелите в непосредствена близост, въпреки че са застроени през последните десетилетия, не са проучвани. В периода 10–12 април 2017 г. се проведе наблюдение на изкопните дейности. На дълбочина 1 м от съвременния терен (на коти И +159,50 м и З +159,90 м), се констатира наличие на археологически пластове и от 22 май до 20 юли 2017 г. се проведоха спасителни разкопки[1].

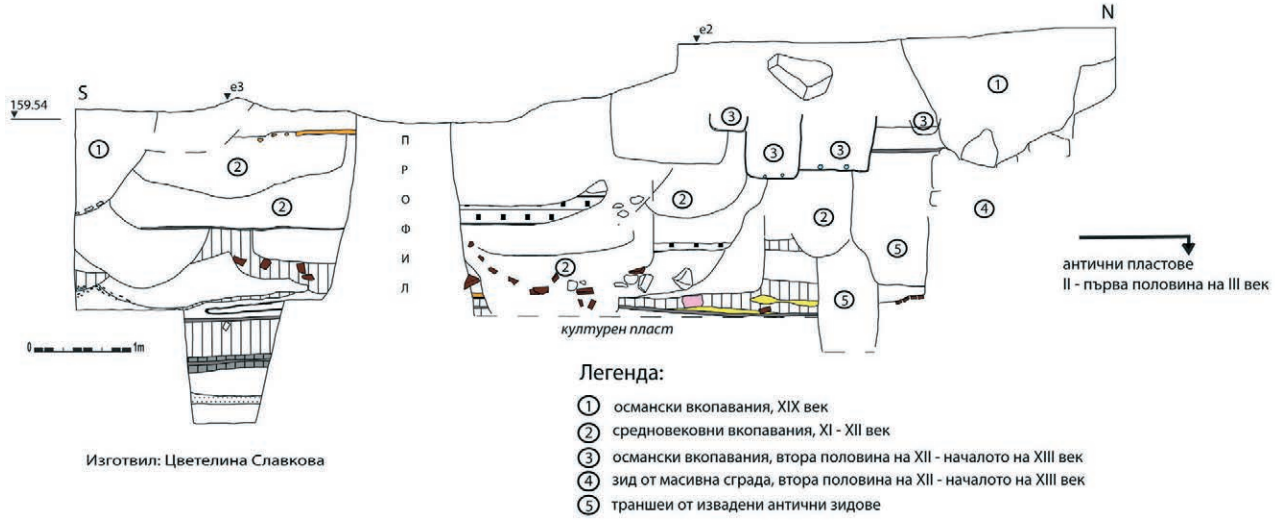
Предвидената за застрояване площ е 260 кв. м. От тях 60 кв. м, разположени в южната част, бяха оставени по искане на инвеститора с аргумента, че има опасност от срутване на съседната сграда и за тях беше предвидено да се проучат в хода на строителството. Проучени са пластове и структури от

[1] В екипа участваха Р. Златев, С. Янакиев и Д. Янев; реставрацията на ДКЦ – М. Илиева; архитектурно заснемане – арх. Г. Кръстева; геодезично заснемане – инж. П. Златанов. Монетите са определени от д-р В. Върбанов.




*Обр. 1. Общ план на обекта с ниво структури от IV век.*

*Fig. 1. General plan of the site at the level of the 4th c. AD structures.*




*Обр. 2. Централен профил север-юг.*

*Fig. 2. Central cross-section (north – south).*

средновековието и римския период. Единствено в югоизточния ъгъл се достигна вероятен стерилен пласт на кота +156,40 м (обр. 2).

В сключения с инвеститора („Пловдив билд 2016“ ЕООД) договор бяха предвидени 40 дена за проучване, което се проведе при системен недостиг на предвидените по договор работници, тяхната постоянна смяна и липса на мотивация. След изтичането на 40 дневния срок, въпреки че културните пластове не бяха изчерпани, инвеститорът прекрати финансирането и поиска комисия за освобожда-

ване на обекта. Съгласно изработения от комисията и одобрен от Министъра на кулутурата протокол, се предвидиха 6 допълнителни дена, в рамките на които теренът да се допроучи в оптимална степен и да бъдат демонтирани откритите структури. За 60-те кв. м в южната част, оставени по искане на инвеститора, се реши да се проучат поетапно в хода на строителството. Инвеститорът не се съобрази с решението на министъра и структурите и пластовете бяха изгребани с багер и обектът бетониран. Към настоящия момент неговото действие е обект на разследване от страна на Прокуратурата.



*Обр. 3. Модел на брадва с фигура на бик върху нея, открита в пластове с опожарени деструкции от средата на III век.*

*Fig. 3. Model of an axe with a bull figurine found in the burnt destruction layers from the mid-3rd c. AD.*

От античността са разграничени два периода – втората половина на II–III в. и IV в. От първия са проучени три помещения, вероятно от сграда с верижен план с каменно-кирпичен градеж, загинала при пожар (обр. 1). Зидовете са демонтирани почти напълно още в древността за изземване на строителеня материал. Планировката на сградата се проследява по останалите траншеи. Към тази сграда принадлежат частично запазени глинобитни и тухлени подови нива. В западното помещение се откри огнище, върху което в по-късен етап е изградена пещ. В близост до пещта е проучен *in situ* хромел с глинобитно корито за събиране на брашното. В сградата се откриха три оловни печата с изображения, две екзагии, апликация от слонова кост с релефни фигурални изображения и колективна монетна находка от средата на III век. Проучването е прекратено на ниво на/над подовете на кота +157,50 м. В югоизточния ъгъл на обекта е направен сондаж, в който, както и в профилите на изчерпаните средновековни ями, се регистрират по-ранни нива на обитаване от римския период, които останаха непроучени.

От IV в. са запазени няколко зида от камъни на калова спойка, вероятно част от една сграда. Към един от тях принадлежи настилка от натрошена строителна керамика, интерпретирана като вътрешен двор. В сградата се откриха малко материали – монети и керамика.

В средновековните ями се откриха множество тесери и фрагменти от мозайки, които показват наличие на антична сграда с мозайка някъде в непосредствена близост.

През средновековието (края на X–началото на XIII в.) се очертават два етапа на обитаване. Проучиха се две землянки, две пещи и множество ями от края на X до средата на XII в. От първата землянка се откри западната част, като останалата част се развива извън проучваната площ. Нейните стени са били облицовани с тухли, споени с кал, в които личат леглата на 2 отвесни греди. От втората се проучи северната част, като в североизточния ъгъл се откри и печка. Землянката се развива в южната, унищожена впоследствие част на обекта. Интерес представлява една зидана печка с хоросанов плот.

В средата на XII в. в централната и северна част на обекта се развива некропол, който продължава в северозападна посока в съседния парцел. Проучиха се 80 гроба, с обичайния за периода християнски обряд и беден инвентар. Един от гробовете е хокер. В югозападната част се откри част от зид с посока, идентична на гробовете. От изток завършва с частично запазена малка апсида. Зидът е изграден от камъни и тухли споени с кал, като частта от апсидата попада над яма от втората половина на XII в. При слягането на ямата апсидата е леко потънала в нея и се наклонила на юг, което вероятно е довело и до разрушаване на сградата. Наличието на апсидата и синхроността ѝ с некропола дава възможност да се допусне, че може би става въпрос за малка триконхална гробищна църква, която поради слягането на ямата е имала твърде кратък период на съществуване. След нейното разрушаване е била изградена стена от камъни на калова спойка с посока около 260°. Тя застъпва няколко гроба, а други остават южно от нея. Непосредствено северно от стената концентрацията на гробове е най-голяма, като тук те взаимно се застъпват. Това позволява стената да се интерпретира като южен ограден зид на некропола, изграден в един по-късен момент от функционирането му.

В североизточната част се откри масивна каменна стена с посока 262°. В североизточния ъгъл има напречна стена, която продължава на север. Тази структура е южният фасаден зид на масивна сграда, която се развива в съседния парцел. Сградата в основата си е изградена от ломени камъни с

цокъл от сиенитни квадри, а нагоре с кирпич. В кирпичените деструкции се откриха значително количество цветни хоросанови мазилки. Малкото открити материли са от края на XII–началото на XIII в. Тази сграда не нарушава гробове, нито има гробове в нейните деструкции, т.е. сградата е синхронна на некропола. Масивната сграда, гробовете и оградният зид на некропола имат еднаква датировка и ориентация, което показва, че най-вероятно става въпрос за единен комплекс.

В югоизточната част, южно от оградната стена на некропола, се откриха трамбовка от дребни камъни и строителна керамика – улична настилка, която се развива в западния профил под съвременната улица, северните части на вкопаване, облицовано с камъни, споени и обмазани с глина, голяма яма, чиито южни части са в непроучения, унищожен от инвеститора сектор и огнище с 3-4 дупки дупки за греди около него. Датировката на всички тези структури е втората половина на XII–началото на XIII в., т.е. те са синхронни с некропола.

**RESCUE EXCAVATIONS AT 11 OSAM STR., PLOVDIV**

*Elena Bozhinova, Kamen Stanev, Tsvetelina Slavkova*

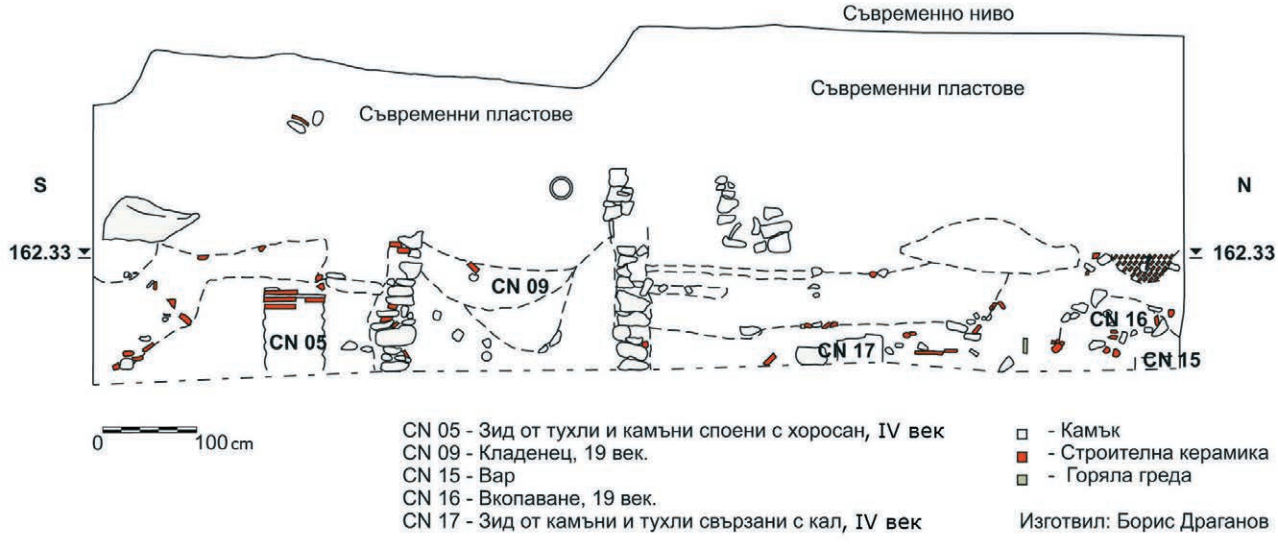
The site is situated in the southeastern part of the fortified ancient city of *Philippopolis*. Layers and structures from the Roman period (2nd – first half of the 3rd c. and the 4th c. AD) and the Middle Ages (end of the 9th– beginning of the 13th c. AD) are studied (fig. 1-2).

# № 50. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УЛ. „Д-Р ВЪЛКОВИЧ“ № 16, ГР. ПЛОВДИВ

*Елена Божинова, Камен Станев*

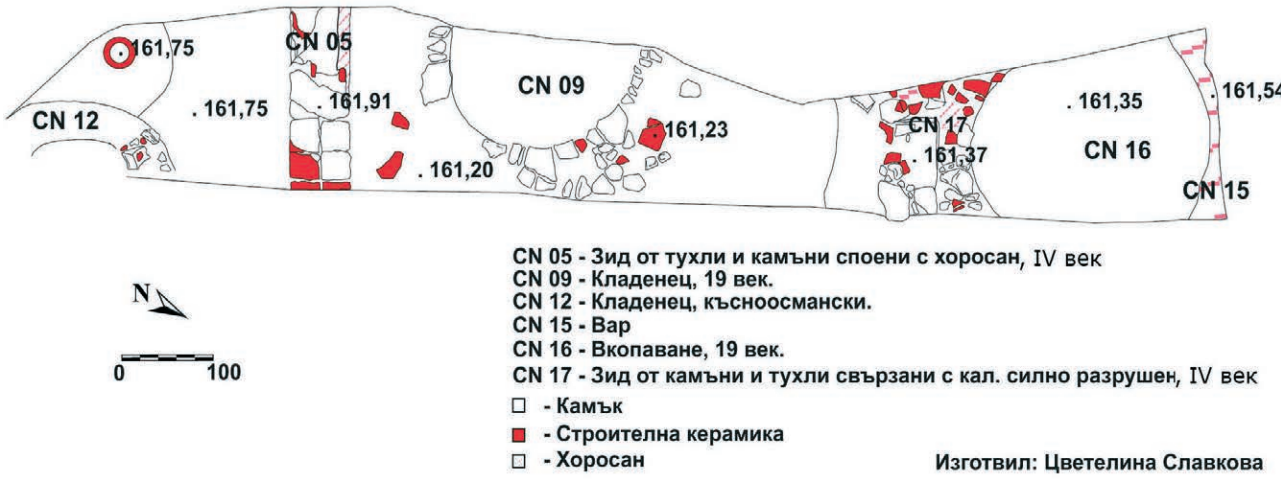
Обектът е разположен в равнинната площ на града, непосредствено на юг от Трихълмието – Таксим тепе, южно от античния театър и западно от обект „Музея“. Попада в границите на АИР „Старинен Пловдив“. Районът е с висока наситеност на археологически паметници от желязната епоха до османския период.

В периода 18 август-1 ноември 2017 г. е направен изкоп със земекопна техника под археологическо наблюдение. В предвидения за застрояване терен с площ 255 кв. м е свален пласт до дълбочи-




*Обр. 1. Сондаж Юг – западен профил.*

*Fig. 1. Trench 'South' – western cross-section.*




*Обр. 2. Сондаж Юг – план.*

*Fig. 2. Trench 'South' – plan of the excavated structures.*

на 1,70 м от съвременния терен, а в в югозападния ъгъл – до 3 м. Изкопът бе направен с цел изземане на пластовете, свързани със съвременни сгради и/или натрупани в периоди, близки до съвремието.

В северната част на парцела е направен изкоп с широчина 5-8 м и дълбочина 4 м от съвременното ниво за изграждане на укрепване на граничеща в непосредствено съседство сграда. В този изкоп се установи, че на дълбочина 1,50 м от съвременното ниво започват археологически пластове с материали от средновековието (XII в.), а под тях – пластове с антични материали, сред които и пластове с деструкции от сгради с тухлен градеж и хоросанова спойка. Регистрирани са и две стени с ориентация С-Ю. От едната е разкрито западното лице, което съвпада със западната граница на изкопа. Изградена от камъни и тухли на калова спойка. Горната граница на структурата започва на дълбочина около 1,10 м от съвременната повърхност; основата ѝ, видима в профила, е на дълбочина 2 м. На дълбочина 3,40 м е засечена горната граница на стена, изградена от тухли на спойка бял хоросан. Стената попада в централната северна част на изкопа, в южна посока продължава в пластове, недостигнати от изкопните работи.



*Обр. 3. Сондаж Север – стена от XI–XII век.*

*Fig. 3. Trench 'North' – wall dated to the 11th–12th c. AD.*

Сред материалите, събрани от изкопа, са множество фрагменти битова и строителна керамика от османския период, средновековието (главно XII в.) и античността (II–VI в.), цял хромелен камък и фрагменти от мраморни архитектурни детайли, сред които профилирани корнизи и др.

В периода 5-15 декември 2017 г. се проведе етап от археологическите разкопки, свързан с аварийно укрепване по западната граница на парцела. Заложени са два сондажа, съобразени като размери и достигната дълбочина с плана за укрепване. Северният сондаж е с размери 2 х 8 м, южният – 2 х 12 м; достигнатото ниво е с коти съответно +162,20 м и +161,75 м.

В сондаж „Север" от началото на проучването до достигнатото ниво се проучиха пластове от

средновековието (XI–XII в.), които бяха нарушени единствено в най-южната част от вкопана структура (вероятно зимник) от периода на Възраждането. В централната част на сондажа се проучи основа на стена от края на XI–XII в., изградена от камъни на калова спойка, запазени в един ред (обр. 3). Стената е била надградена във височина с кирпич. Ширината ѝ е 0,60 м, проучената дължина – 3 м, на югозапад продължава извън границите на парцела. В северната част на сондажа се разкри част от добре обработена каменна квадра, поставена хоризонтално, която е била част първоначално от античен градеж и преизползвана през средновековието.

В сондаж „Юг“ пластовете са нарушени в основната си част от няколко големи вкопавания от Късновъзрожденския период – зимници и един кладенец, облицован с камъни. Между вкопаванията се регистрираха два успоредни един на друг антични зида, частично запазени (обр. 1, обр. 2). Изградени са от тухли и камъни на хоросанова спойка. Ориентирани са изток–запад и имат ширина 0,55 м. Всичките продължават в западна и източна посока извън границите на сондажа и в дълбочина под достигнатото ниво. Най-добре е запазен най-южният зид, до височина 0,80 м (кота +162,55 м). Другите зидове са почти напълно унищожени от късните вкопавания. Пластове, свързани с тези стени, са запазени единствено южно от южния зид и се отнасят към късноримския период (IV в.). На разстояние 1,60 м южно от зида се разкри поставена вертикално антична водопроводна тръба.

Сред материалите, открити при проучването, са бронзови монети, пръстен и верижка, желязна огрибка, глинени тежести, едно цяло глинено гърне и множество фрагменти от битова и строителна керамика.

**RESCUE EXCAVATIONS AT 16 DR. VALKOVICH STR., PLOVDIV**

*Elena Bozhinova, Kamen Stanev*

The site is situated in the central part of the fortified ancient city of *Philippopolis*. Layers and structures from the Roman Period (4th c. AD) and the Middle Ages (11th – 12th c. AD) are documented (fig. 1-3). The main part of the plot is meant to be excavated in 2018.

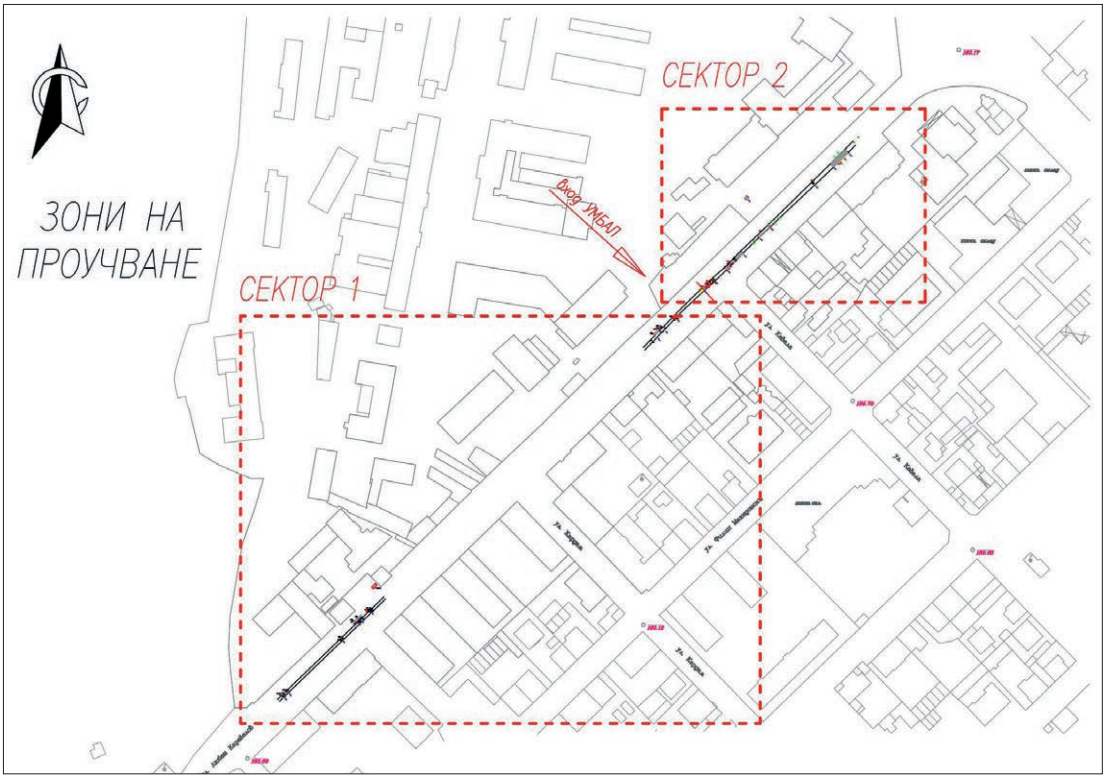
# № 51. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ ПРИ ИЗГРАЖДАНЕ НА ТОПЛОПРОВОД ПО УЛ. „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ“ ОТ БУЛ. „ВАСИЛ АПРИЛОВ“ ДО БУЛ. „ХРИСТО БОТЕВ“, ГР. ПЛОВДИВ

*Росица Миткова*

Обектът се локализира в югоизточното подножие на Джендем тепе (Младежки хълм). Спасителното археологическо проучване (наблюдение между 29 май и 31 юли и разкопки в периода 9–21 август 2017 г.) се осъществи във връзка с изкопни дейности за изграждане на разпределителен топлопровод по ул. „Любен Каравелов“. Проучваният участък е с дължина 600 м (обр. 1). Изследвани са два сектора – западен, означен като „Сектор I“, с площ 780 кв. м (от транспортния вход на УМБАЛ „Св. Георги” до Факултета по дентална медицина на бул. „Хр. Ботев“) и източен – „Сектор II“, с площ 268 кв. м (от транспортния вход на УМБАЛ „Св. Георги” до кръстовището с бул. “Васил Априлов“). Общата проучена площ е 1050 кв.м.

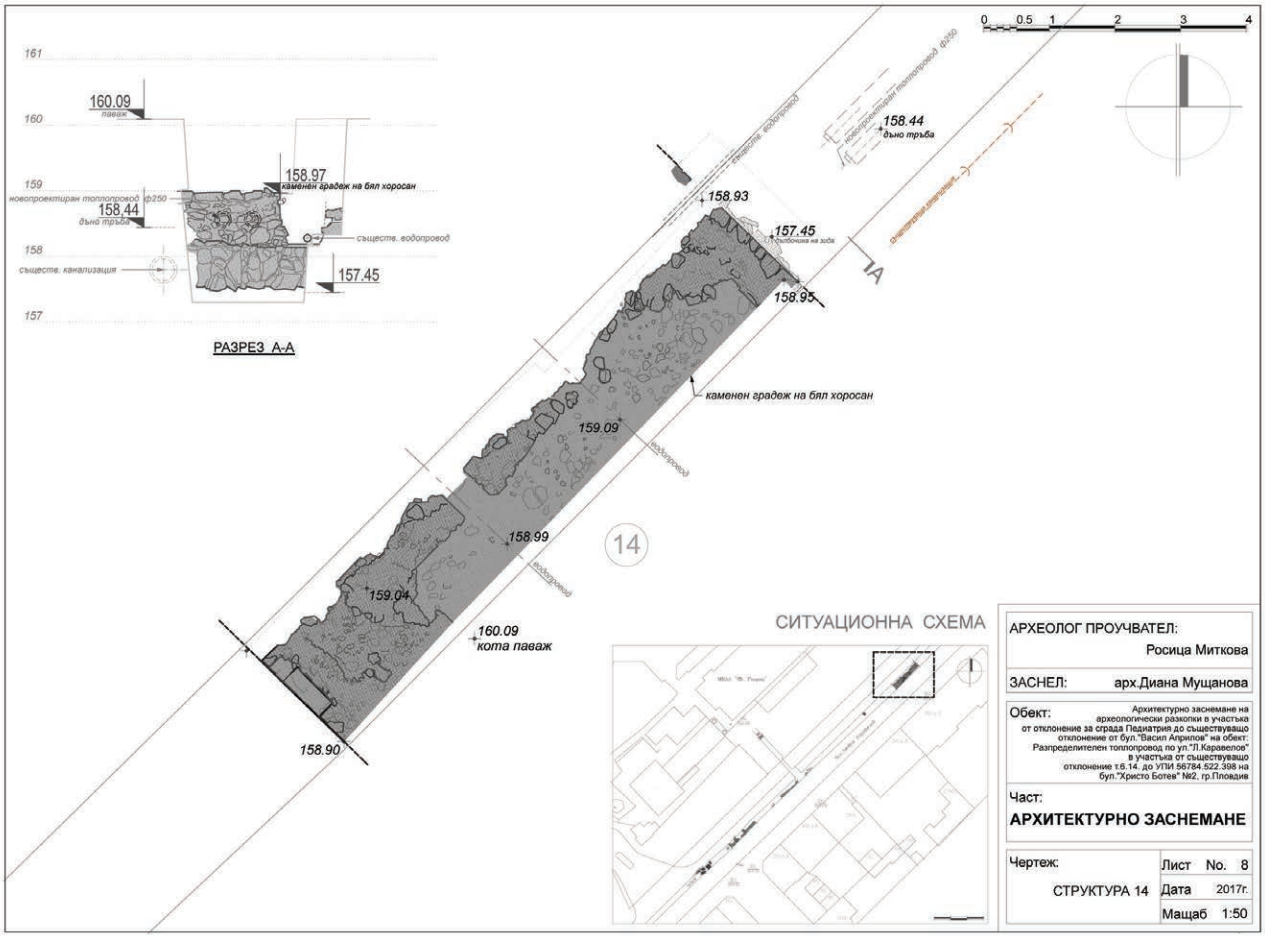
Стратиграфия. „Сектор I“. Културните пластове са локализирани в няколко участъка. В останалата част от трасето пръстта е кафява до светлокафява, глинесто-песъклива, с фина структура и без археологически материали. Достигната дълбочина в западния край на сектора е най-голяма – до 2,70 м. По-късни вкопавания и съвременна антропогенна дейност са засегнали всички по-ранни пластове. „Сектор II“. Културните напластявания съдържат археологически материали от античната, късноантичната, средновековната и възрожденска епохи, ново и най-ново време.

Структури. На обекта са документирани над 20 археологически структури. В западния сектор са разкрити няколко ями (една от КЖЕ), траншея, големи каменни блокове, керамичен тръбопро-



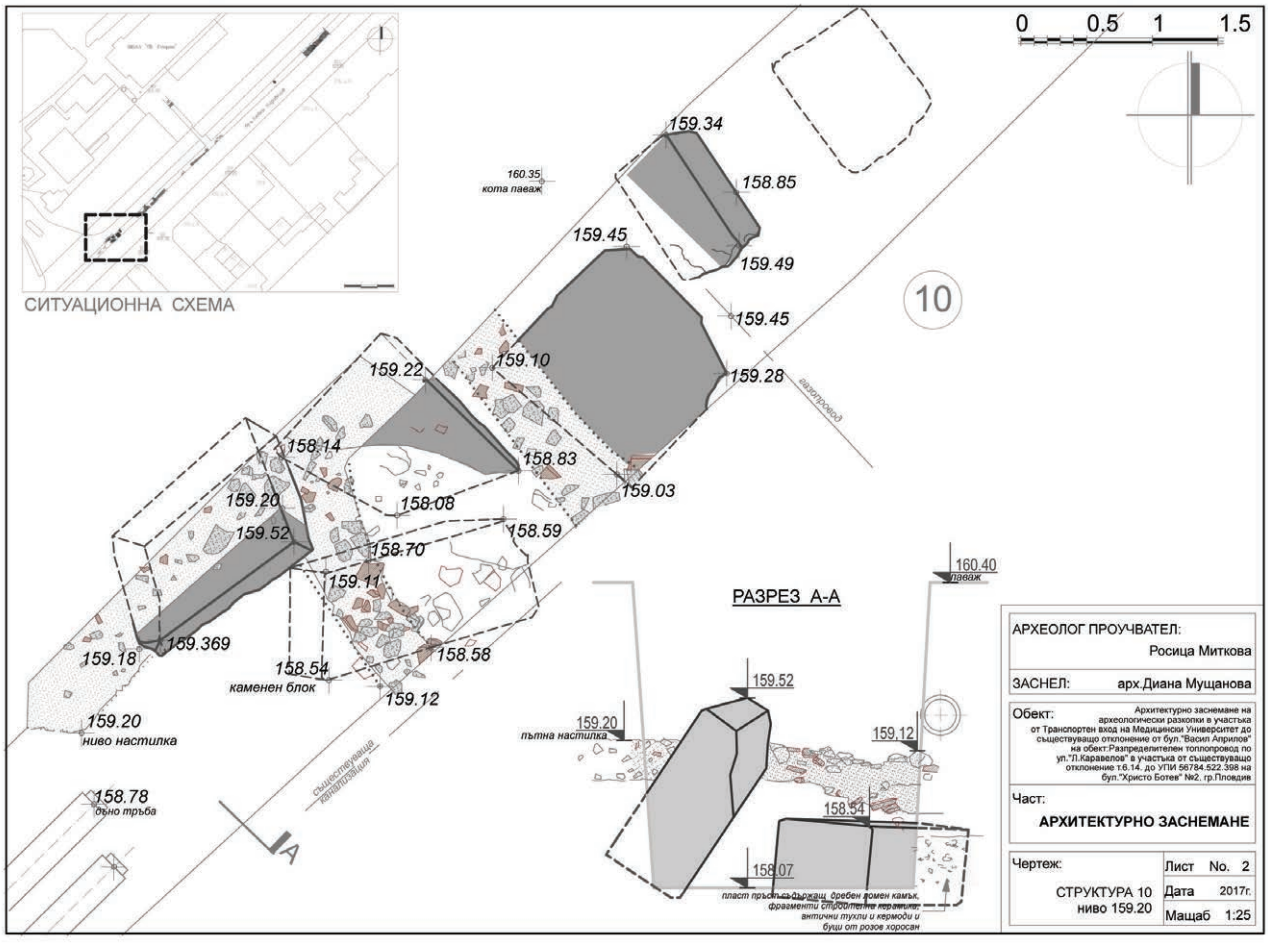

*Обр. 1. Общ ситуационен план.*

*Fig. 1. Location of the site.*




*Обр. 2. Структура 14.*

*Fig. 2. Structure No 14.*




*Обр. 3. Структура 10. Струпване на огромни каменни блокове.*

*Fig. 3. Structure 10 – pile of big stone blocks.*

вод, 3 разрушени гроба с ориентация изток–запад и без инвентар, най-вероятно средновековни. В източния сектор документираните структури са 10: останки от градежи (обр. 2), запазени предимно в субструкция, струпване на големи, частично обработени каменни блокове (обр. 3), вероятно от разрушено гробно съоръжение или обществена сграда (?), ями, останки от пътна настилка. Преобладават археологическите материали от периода втората половина на III–V в. Изводите се подкрепят, както от керамиката, така и от откритата при наблюдението бронзова монета на Лициний I (308–324).

## RESCUE EXCAVATIONS AT "HEATING DISTRIBUTION SYSTEM ALONG L. KARAVELOV STR., FROM V. APRILOV BLVD. TO HR. BOTEV STR." SITE, PLOVDIV

*Rositsa Mitkova*

The site is located at the southeast foot of Dzhendem tepe hill (Youth hill). The rescue archaeological monitoring and excavations were necessitated by a project for construction of a heating distribution system along L. Karavelov Str. The excavated area has a length of 600 m (fig. 1). Two sectors were studied – western "Sector 1", with an area of 780 m$^2$ (from the University Hospital St. Georgi to the Faculty of Dental Medicine on Hr. Botev Blvd.), and eastern "Sector 2" II, with an area 268 m$^2$ (from the University Hospital St. Georgi to the crossing with V. Aprilov Blvd).

Stratigraphy. "Sector 1". The cultural layers are located in several areas. In the rest of the route the soil is sterile, clay sandy with fine structure, without archaeological materials. The greatest depth (2.50–2.70 m) is reached in the western part of the sector. All the earlier layers were disturbed by later intrusions. "Sector 2". The layers contain archaeological materials from the Roman period, Late Antiquity, Medieval and later periods.

Structures. Over 20 archaeological structures were registered at the site. Several pits, one of which from the LIA, a ditch, large stone blocks, a water conduit of clay pipes, and three destroyed graves oriented E-W with no grave goods,

probably of medieval date, were all excavated in "Sector 1". In "Sector 2" the documented structures are as follows: remains of constructions, preserved mainly in their foundations, concentration of big, partly processed stone blocks, pits, remains of pavement (fig. 2-3). The archaeological materials from Late Antiquity (second half of the 3rd–5th c. AD) dominate. This conclusion is supported by evidence of the pottery assemblage, as well as by a coin of Licinius I (308-324).

# № 52. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АКВЕДУКТА НА ФИЛИПОПОЛ

*Росица Миткова*

Обектът е проучен във връзка с реконструкцията на Коматевско шосе, в участъка от км 0+560 до км 0+980, Сектор V, „Филкаб" – ул. „Остромила". Ситуира се в южната част на съвременния гр. Пловдив, на границата между райони Западен и Южен. Не попада в обхвата на историческата зона „Филипопол – Тримонциум – Пловдив".

Проучването на сектора започна през 2016 г. и продължи през 2017 г. На обекта са представени почти всички исторически периоди: античност, късна античност (IV–V в.), средновековие (XII в), османски период, ново и най-ново време.

Проследено е трасето на античния акведукт (западен, № 2) в отсечката от км 0+574 до км 0+730, където излиза от очертанията на сегашното шосе. В сектора са разкрити западните лица на 25 кръстовидни пилона, носели аркадата на акведукта. Всички те са разрушени от съвременен водопровод (обр. 1). Разкрити са и малки части от фундаментната стена и по-късни преправки между пилоните. Сред деструкциите на акведукта, както и в по-късните градежи край него, са открити фрагменти от хоросаново корито от розов хоросан с дребни фрагменти счукани тухли и по-рядко дребни керамични фрагменти.

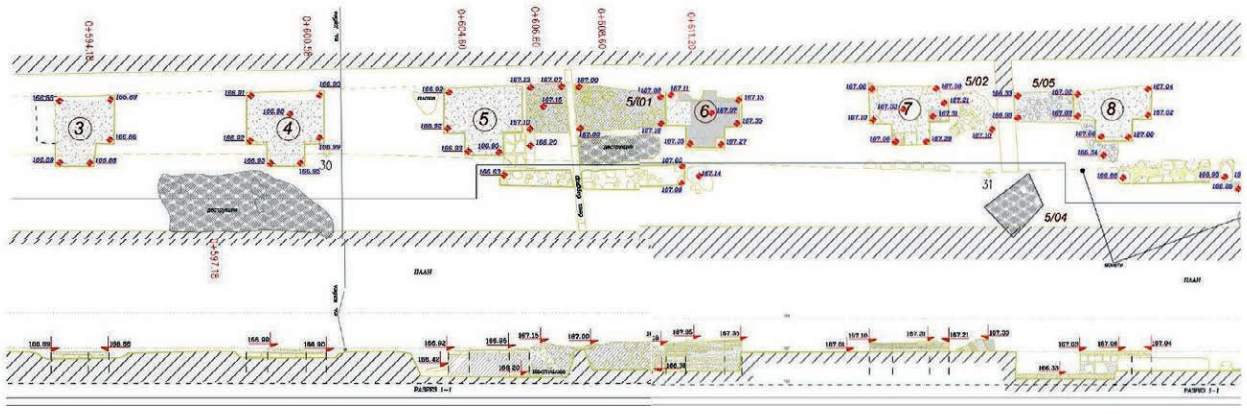
Западно от акведукта са проучени разкритите през 2016 г. късноантични зидове от речни камъни, буци розов хоросан, части от зиданото корито на акведукта, фрагменти от антични тухли на спойка кал. Тези зидове, заедно с пилоните на акведукта, оформят помещения (обр. 2). Едното най-вероятно е изградено преди преправката на акведукта и е разрушено от срутените пилони.

Вторият зид е издигнат над дебел пласт от раздробен розов хоросан и помещението, което за-



*Обр. 1. Коматевско шосе, сектор V.*

*Fig. 1. Komatevsko shose Blvd. – Sector 5.*




*Обр. 2. План и разрез на късноантична структура 5/07.*

*Fig. 2. Plan and cross-section of a late antique structure 5/07.*

тваря, трябва да се отнесе към по-късен период, когато аркадата на акведукта и зиданото хоросаново корито вече са били съборени, а строителните материали – преупотребени.

На км 0+926, под пътя, частично е проучена част от вкопана структура с неясен характер, датирана според керамиката в XII в.

Открита е и част от пътна настилка от дребни камъни и фрагменти строителна керамика. В разчистения участък на пътя се очертаха и коловозите.

В северна и южна посока продължи проучването на известните от миналата година два успоредни керамични водопровода, по-късни от акведукта.

Находките са малко – бронзови монети от IV–V в., керамично (?) топче, почти цял керамичен съд от вкопаната средновековна структура.

В околността са намерени и две бронзови монети, предадени от работниците.

### RESCUE EXCAVATIONS OF THE AQUEDUCT OF *PHILIPPOPOLIS*

*Rositsa Mitkova*

The excavations of the Roman aqueduct started in 2016 and continued during 2017. Archaeological structures from antiquity, late antiquity (4$^{th}$–5$^{th}$ c. AD), the Middle Ages (12$^{th}$ c. AD), Ottoman period and modern times were registered.

Along the route of the Roman aqueduct we excavated the western sides of 25 cross-shaped pillars which supported the arcade of the aqueduct (fig. 1-2). Small parts of the foundation wall and later constructions situated between the pillars were also found. Among the destructions of the aqueduct, as well as in the later constructions around it, we found fragments of the aqueduct conduit built of pink mortar.

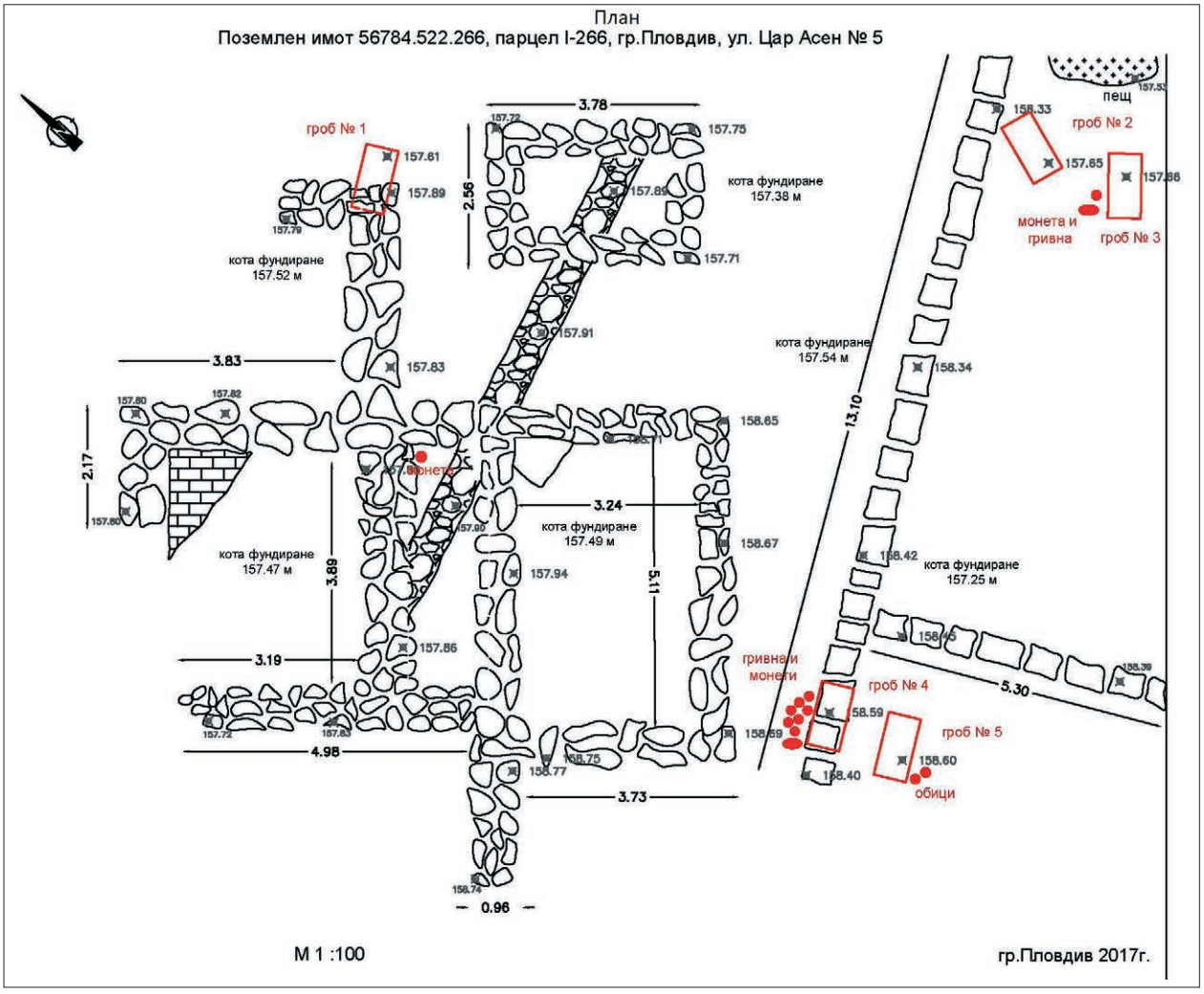
West of the aqueduct we excavated walls dated to late antiquity and built of pebble stones, lumps of pink mortar, part of the masonry bed of the aqueduct, fragments of ancient bricks bonded with clay. One of the premises was probably build before the reconstruction of the aqueduct and was destroyed by the collapsing pillars.

Part of a pavement made of small stones and fragments of architectural ceramics with visible ruts was also found.

## № 53. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УПИ I–226, КВ. 144 НОВ, УЛ. „ЦАР АСЕН“ № 5, ГР. ПЛОВДИВ

*Здравка Коркутова*

Теренът се проучва във връзка с инвестиционно намерение за строителство на жилищна сграда. Обектът попада в границите на укрепения античен град на територията на историческа зона „Филипопол – Тримонциум – Пловдив“.




*Обр. 1. План на обект Цар Асен № 5 – гр. Пловдив.*

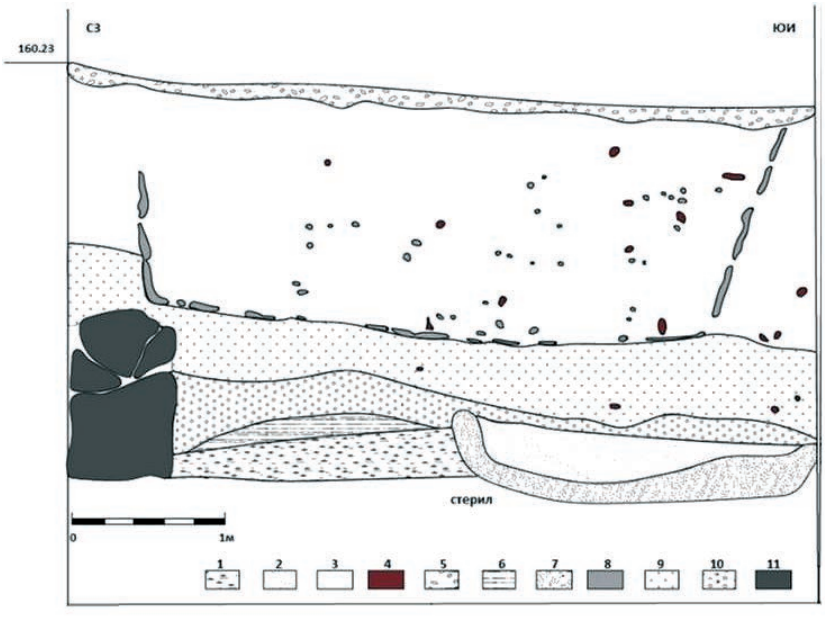
*Fig. 1. Plan of the excavated site at 5 Tsar Asen Str., Plovdiv.*

При разкопките бяха разкрити три помещения и други три зида (обр. 1-2). Помещение 1 е изградено от ломени камъни на калова спойка. В него се намериха малко материали от средновековието и по-конкретно няколко фрагмента сграфито керамика. Помещение 2 е с почти квадратна форма и е изградено от обработени камъни, споени с хоросан. То е с два строителни периода. Първият период се датира във II-III в., а вторият период е от средновековието (XII–XIV в.), като в XX в. е влизало в обема на къщата. Помещение 3 е също с почти квадратна форма. То е имало добре изявено подово ниво. Върху розов хоросан с дебелина 7 см са настлани правоъгълни тухли в три реда.



*Обр. 2. Общ изглед на обекта.*

*Fig. 2. General view of the site.*




**Профил:**
**североизточен профил, източен сектор, изглед от югозапад**

1. кафяв глинест пласт
2. пласт фрагментирани стени и обмазки на пещ за керамика
3. пласт с множество нарушения и варова яма (XX век)
4. фрагментирана строителна керамика
5. чакъл
6. пласт от сиво пепелива пръст
7. силно отухлен пласт
8. хоросан
9. светло кафяв пласт
10. сиво-кафяв пласт
11. скала

*Обр. 3. Североизточен профил на обекта.*

*Fig. 3. North-eastern cross-section of the site.*

Това ниво е най-добре е запазено в североизточния му край. Зидовете на помещението са изградени от сравнително груби, обработени и ломени камъни, споени с бял хоросанов разтвор. Помещения 2 и 3 са проучени до материк (стерилна пръст). Находките са предимно строителна керамика – тухли и керемиди от късната античност и от XX в.; метални предмети – ковани железни гвоздеи, две бронзови гривни, монети, стъкло (фрагменти), устия, стени и дъна на амфори, фрагментирана керамика.

Архитектурният анализ, анализът на стратиграфските данни (обр. 3) и находките открояват няколко основни периода – Римска епоха (II–IV в.), Късна античност / Ранна Византия (V–средата на VII в.), Средновековие и Възраждане.

Разкритите при разкопките археологически структури и артефакти имат научна стойност. Те са показателни за градоустройството, бита и социалния статус на обитателите на Филипопол.

**RESCUE EXCAVATIONS AT 5 TSAR ASEN STR. (PLOT I-226, SQ. 144 NEW/320 OLD), PLOVDIV**

*Zdravka Korkutova*

The fieldworks were necessitated by plans for construction of a residential building. The site is located within the fortified area of the ancient city of *Philippopolis*, in the territory of the historic area "*Philippopolis* – Trimontium – Plovdiv".

During the excavations three rooms and two walls were unearthed (fig. 1-2). The excavated materials consist mostly of fragmented architectural ceramics (bricks and roof tiles from Late Antiquity and modern ones), metal objects –iron nails, two bronze bracelets, coins, glass fragments, fragments of amphorae, pottery.

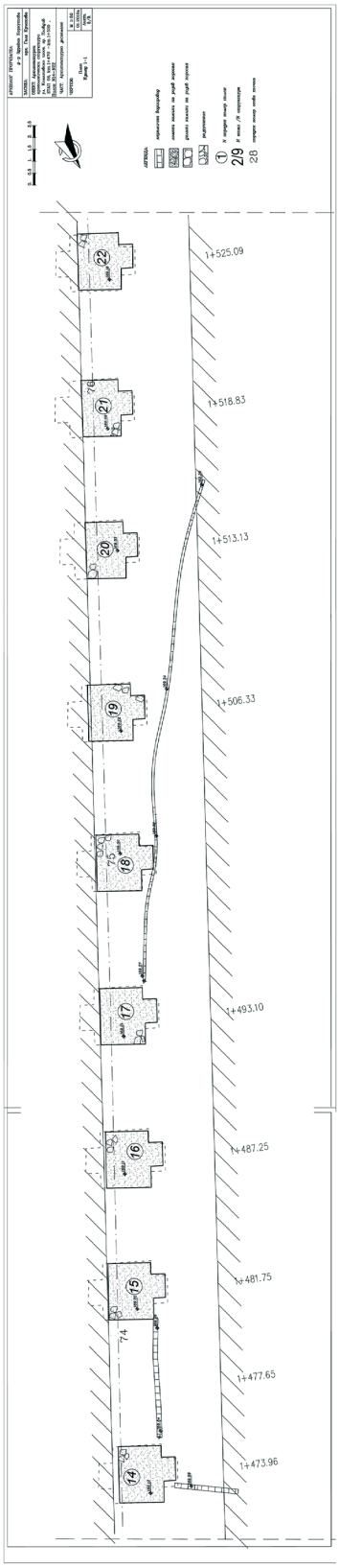
The analysis of architectural evidence and stratigraphic data (fig. 3), as well as the finds outline several periods of site occupation – Roman period (2nd–4th c. AD), Late Antiquity (5th–mid-7th c. AD), the Middle Ages, Bulgarian Revival period.

## № 54. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АКВЕДУКТА НА ФИЛИПОПОЛ, БУЛ. „КОМАТЕВСКО ШОСЕ", ПЛОВДИВ

*Здравка Коркутова*

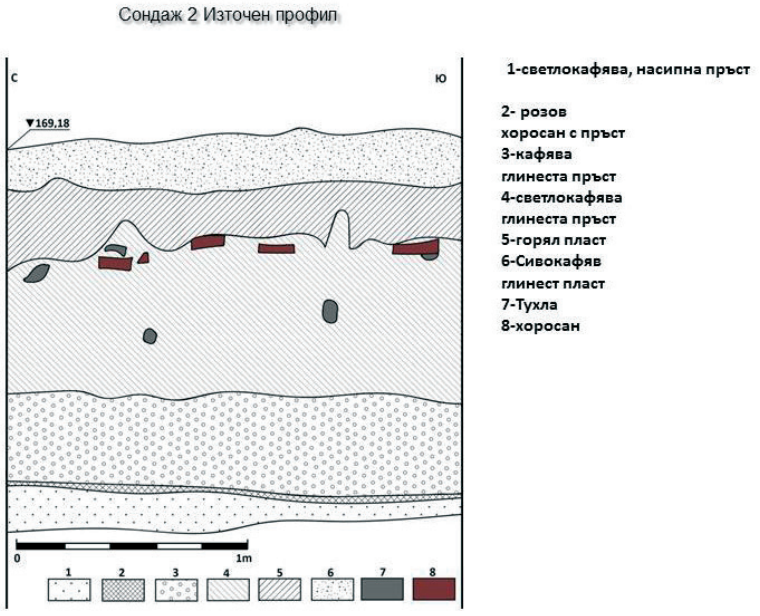
Обектът се проучва във връзка с проект на Община Пловдив за ремонт и рехабилитация на булевард „Коматевско шосе".

При разкопките бе установено наличието на археологически структури – част от основите на римския акведукт (обр. 1). Разкрити са, както основите на пилоните (обр. 3), носили арките, така и зиданият античен водопровод.




*Обр. 1. План на разкритите пилони и водопровод.*

*Fig. 1. Plan of the excavated pillars of the aqueduct.*




*Обр. 2. Профил на сондаж 2.*

*Fig. 2. Cross-section of Trench 2.*



*Обр. 3. Изглед към един от пилоните.*

*Fig. 3. View of the excavated remains of one of the pillars.*

Разкрита е част от калдъръмена настилка над разрушените основи на акведукта.

В хода на проучването се натъкнахме на масивен зид, изграден от ломени и речни камъни, споени с бял хоросан. Разкрит е добре запазен глинен водопровод.

Регистрирани са по-късни интервенции, нарушили културните напластявания, вследствие на което е унищожена част от акведукта (обр. 2). Находките са предимно строителна керамика – тухли и силно фрагментирана римска, ранновизантийска и средновековна керамика.

**RESQUE EXCAVATIONS OF THE AQUEDUCT OF *PHILIPPOPOLIS*, KOMATEVSKO SHOSE BLVD., PLOVDIV**

*Zdravka Korkutova*

The site was excavated in relation to a project of Plovdiv Municipality for repair of Komatevsko shose Blvd.

The archaeological structures found during the fieldworks are a part of the foundations of the Roman aqueduct (foundations of the pillars supporting the arches) (fig. 1, fig. 3); fragments of the built water conduit were also found. We found part of a later cobblestone pavement lying above the remains of the aqueduct.

A solid wall built of stones bonded with white mortar was unearthed. Well preserved water conduit of clay pipes was found, too.

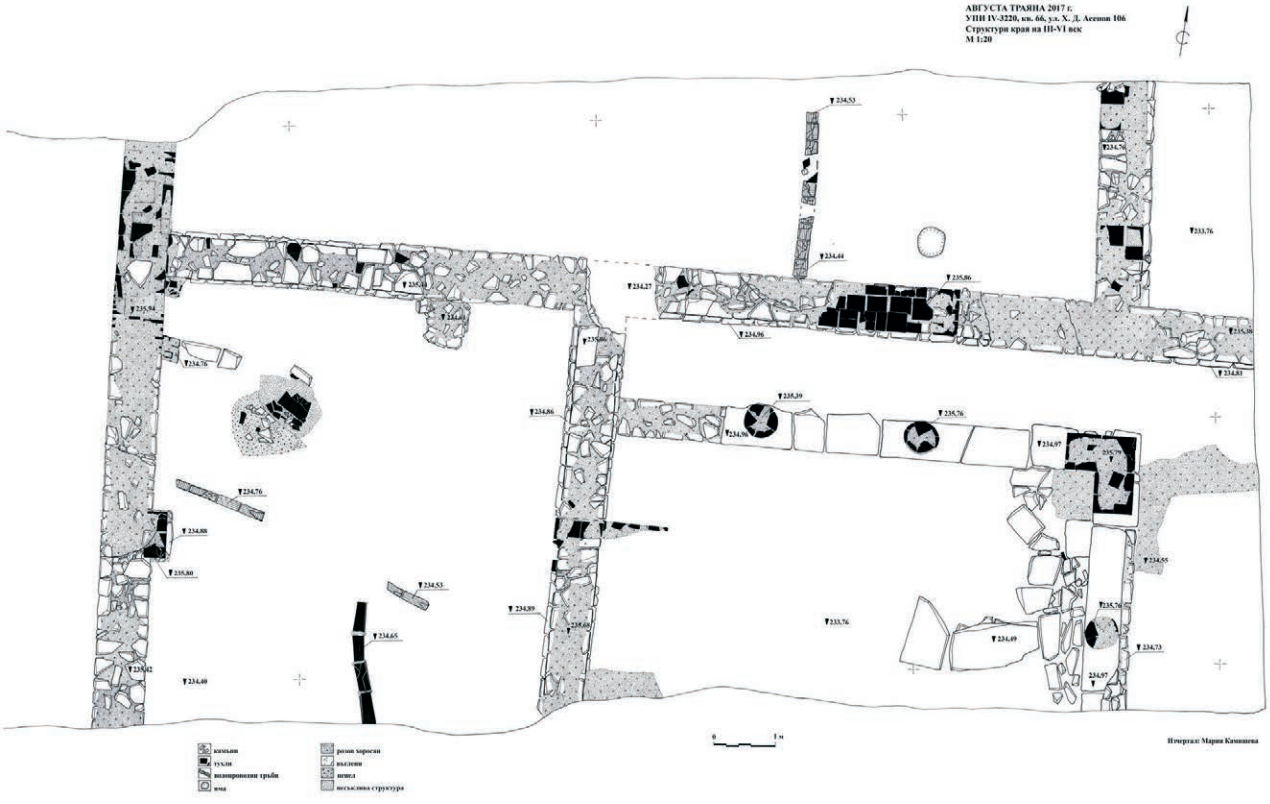
Later interventions have distorted the earlier stratigraphic layers (fig. 2). As a result, part of the aqueduct has been destroyed.

The excavated finds consist mostly of fragmented bricks and highly fragmented Roman, early Byzantine and medieval pottery.

# № 55. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В УПИ XIV-3220, КВ. 66, УЛ. „Х. Д. АСЕНОВ“ № 106, ГР. СТАРА ЗАГОРА

*Мария Камишева, Петър Калчев*

Обектът попада в западната част на укрепената територия на Августа Траяна. В коментирания парцел е проучена късноантична сграда с установени три помещения, както и структури от няколко строителни периода (обр. 1, обр. 3).




*Обр. 1. Общ план на проучените структури от периода средата на III–VI в. (автор Мария Камишева).*

*Fig. 1. General plan of the excavated structures dated to the mid-3rd–6th c. AD. (author Maria Kamisheva).*

Първи период (средата на III–VI в.). Бе разкрита сградата, разположена южно от декумануса, открит през 2012 г. в северния парцел. От нея са разкрити частично общо три помещения. Северното помещение е разкрито само в неговата южна част на дължина 17,60 м. То е с проучена ширина 3,20 м. Зидовете му са с дебелина 0,74 м, като на места са запазени на височина до около 2 м. При изграждането му във височина са използвани тухли.



*Обр. 2. Поглед от запад към проучената част (снимка Мария Камишева).*

*Fig. 2. View from the west of the excavated area (photo Maria Kamisheva).*

Останалите две помещения са разположени южно от първото, като са конструктивно свързани с него. Едното се развива от югозападната част. То е с размери: изток-запад 6,60 м, а в посока север-юг е разкрито до 6,50 м. По източната и западната му стена са оформени засводявания, които вероятно трябва да се свържат с водоснабдяването на Августа Траяна. В горната си част са изградени от вертикално разположени тухли, които са подредени в полукръг с диаметър 1,46 м. Едно спрямо друго те са в посока северозапад-югоизток, като при западното е оформено продължение в югоизточна посока, оформящо канал. Вероятно към края на този период засводяванията са били запълнени.

В източна посока е оформено трето помещение. То е с размери: изток-запад 7,90 м, а в посока север-юг е разкрито до 4,20 м. От север и изток стените му са оформени с големи каменни блокове, върху които са изградени кръгли колонки от сегментни тухли с диаметър 0,54-0,56 м. Колонките са разположени една от друга на разстояние 2,06 м, като по този начин оформят своеобразна колонада (обр. 2). Функцията на това помещение все още не е изяснена. Северно от него е оформен коридор с ширина 1,45 м, който обикаля помещението, както от север, така и от изток и го разделя от първото.

Втори период (XI–XIV в.). За началото на периода данните са само от керамични фрагменти, които се характеризират с много груба изработка и глина със значително количество песъкливи примеси.

В периода след XII в. в проучвания парцел са разкрити няколко зида, изградени с ломени камъни и фрагментирани тухли, споени с кал, които вероятно оформят жилищни помещения. В повечето случаи те използват запазените във височина късноантични зидове за оформянето на пространствата. Освен тях са проучени и три зърнохранилища със стени изградени от ломени камъни и тухли в едно-лицев градеж. Те са вкопани в скалистия терен, а при едното се забелязва и обмазване с жълта глина. Разкритите структури разрушават зидовете от първия строителен период и използват материала от тях.

Трети период (XVIII–XIX в.). От този период на обекта са разкрити няколко ями, използвани за изхвърляне на отпадъци. Те също са вкопани в скалистия терен и разрушават структурите от първия период.

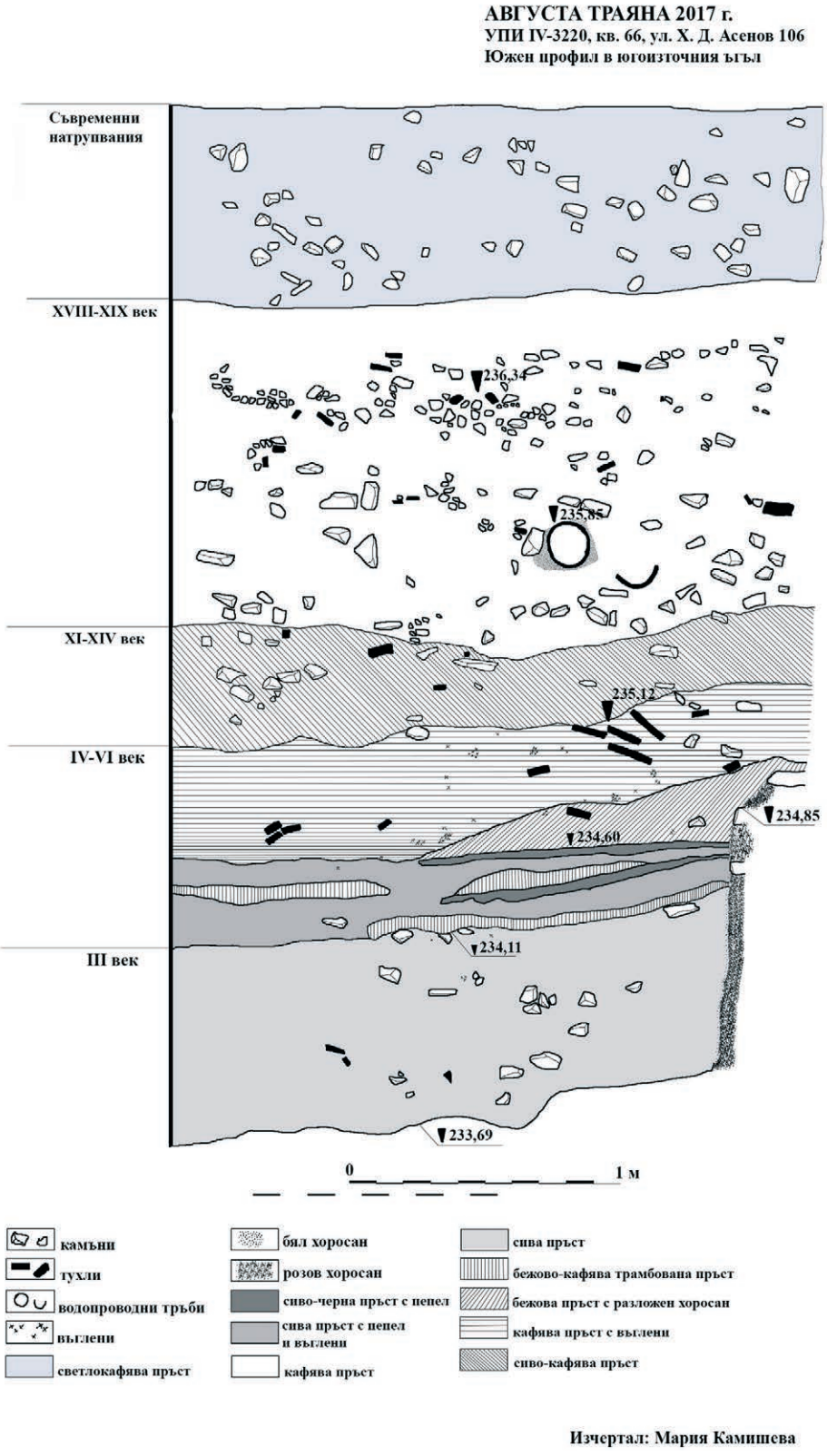
## ARCHEOLOGICAL RESEARCH IN PLOT XIV-3220, RQ. 66, AT 106 H. D. ASENOV STR., STARA ZAGORA

*Maria Kamisheva, Petar Kalchev*

The site is situated in the central part of the ancient town *Augusta Traiana*. A building with three premises was investigated, as well as some structures from various construction periods of the site (fig. 1-3).

First period (mid-3rd–6th c. AD). Part of the building was uncovered, located to the south of the *decumanus* which was previously found in the adjacent plot to the north. A total of three premises were partially uncovered from it. The northern premises have a length of 17.60 m.

The other two premises are located to the south of the first one, and they are constructively connected to it. There are arches formed on the eastern and western walls of the first premises, probably related to the water supply system of *Augusta Traiana*.




*Обр. 3. Южен профил на проучения терен (автор Мария Камишева).*

*Fig. 3. Southern cross-section of the excavated area (author Maria Kamisheva).*

The third premises are located east to them. To the north and east their walls were made of huge stone blocks upon which circular columns were built made of segment bricks.

Second period (11th–14th c. AD). Evidence regarding the beginning of the period consists only of pottery fragments made of coarse clay. Later, after the 12th c., several walls existed in the excavated plot, and supposedly formed housing premises, as well as three grain storages.

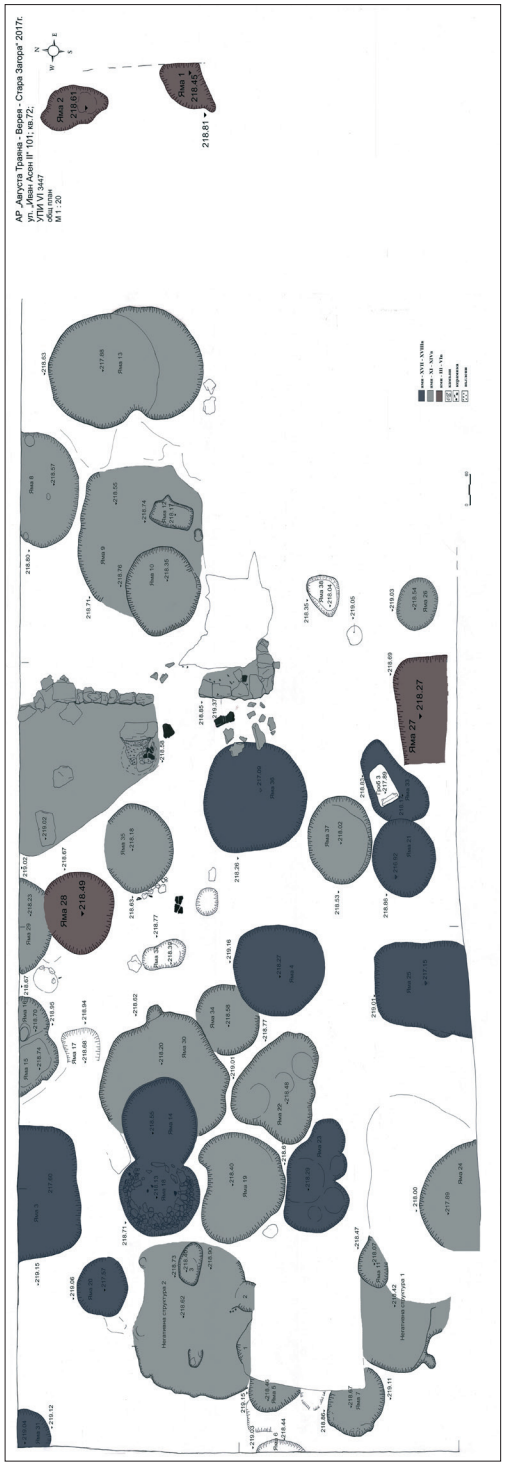
Third period (18th–19th c. AD). Several pits used for disposal of rubbish pertain to this period.

# № 56. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УПИ VI–3447, КВ. 72, УЛ. „ЦАР ИВАН АСЕН II“ № 101, ГР. СТАРА ЗАГОРА

*Петър Калчев, Мария Камишева*

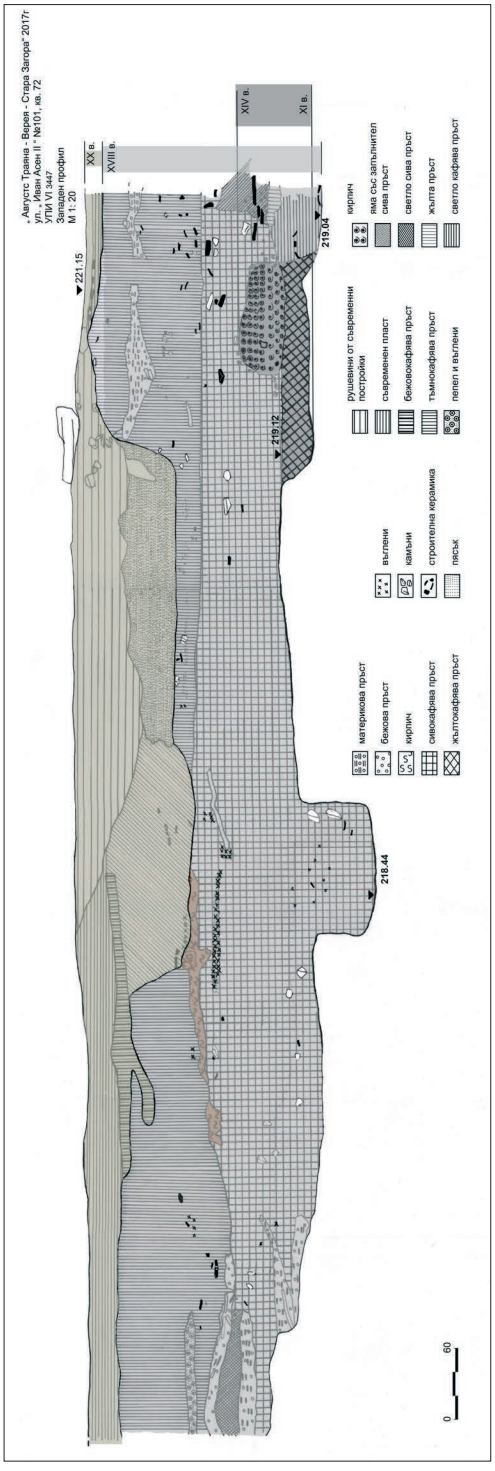
Спасителното археологическо проучване се проведе от 26 октомври до 22 декември 2017 г. от екип в състав: ръководител Петър Калчев, заместник-ръководител Мария Камишева (РИМ – Стара Загора) и специалисти Пламена Бакалова (РИМ – Стара Загора) и Васил Мутафов.

Обектът се намира западно от западната крепостна стена на античния град. Спасителните археологически проучвания се проведоха във връзка с инвестиционно намерение за изграждането на



*Обр. 1. Общ план на проучвания обект.*

*Fig. 1. General plan of the excavated area.*



*Обр. 2. Западен профил на проучвания обект.*

*Fig. 2. Western cross-section of the excavated area.*

жилищна сграда с гаражи върху парцел с площ от 340 кв. м. Целият терен е застроен със съвременни постройки, някои от които с дълбоки мазета. В източната част се намира съвременен кладенец, облицован с ломени камъни.

Проучени са 40 негативни структури, зид на калова спойка, частично запазено огнище и 3 гроба (обр. 1). Проучените структури се отнасят към три хронологически периода (обр. 2).

Първи период (II–IV в.). От този период структурите са групирани в източната половина на терена. Проучени са 4 ями, вкопани в стерилния терен. Горните им части са разрушени от по-късни градежи. Ямите са кръгли или с неправилна овална форма, като размерите в горните им части варират от 0,80 до 1,70 м, а дълбочината е до 0,40 м. Запълнителят им е пръст с тъмнокафяв до черен цвят, в която се откриват отделни фрагменти битова керамика, животински кости, въглени и пепел. Материалите се откриват равномерно в запълнителя на ямите, като по-засилена е концентрацията към дъната им.

Вероятно към този период се отнасят и проучените три гроба. Представляват вкопани в културния пласт ями, чиито граници са нарушени от по-късни вкопавания. Само един скелет е запазен в анатомичен порядък, ориентиран с глава на запад. Другите два скелета са частично запазени, като в един от случите костите са разбъркани и не може да се определи ориентация.

Втори период (XI–XIV в.). От XI в. е открита само една монета – анонимен фолис. Към периода след XII в. са проучени 18 негативни структури, в запълнителя на които се откриха керамични фрагменти, единични прешлени за вретено, животински кости и въглени. Проучен е частично запазен зид на калова спойка. Ориентиран е с посока С–Ю с дължина 5,18 м и ширина 0,50 м. Зидът се състои от три реда големи ломени камъни на калова спойка. В близост до зида се откри частично запазено огнище, изградено от тухли. Размерите му са: дължина 1,06 м (С–Ю) и ширина 0,65 м (И–З).

Трети период (XVI–XVIII в.). От този период са проучени 11 боклучни ями. Запълнителят им се състои от тъмно-кафява до черна пръст, в която има керамични фрагменти, животински кости, въглени и пепел, керамични лули и други. Дълбочината на някои от тях достига до 1,17 м. Четири от ямите са септични и в тях няма археологически материал.

**RESCUE EXCAVATIONS IN PLOT VI–3447, RQ.72, AT 101, TSAR ASEN II STR., STARA ZAGORA**

*Petar Kalchev, Maria Kamisheva*

The rescue archaeological excavations were conducted at a site in Zone B of the Archaeological Reserve "*Augusta Traiana* – Vereya – Stara Zagora", under the supervision of Petar Kalchev and Maria Kamisheva (assistant supervisor).

The plot was built with modern buildings, some of which have deep basements. Forty negative structures from antiquity, the Middle Ages and the Ottoman period were excavated (fig. 1). Three graves were investigated. The skeleton in one of them was found undisturbed, with the head to the west. The other two graves were only partially preserved, with the bones scattered. No inventory was found in the graves and they probably belong to antiquity.

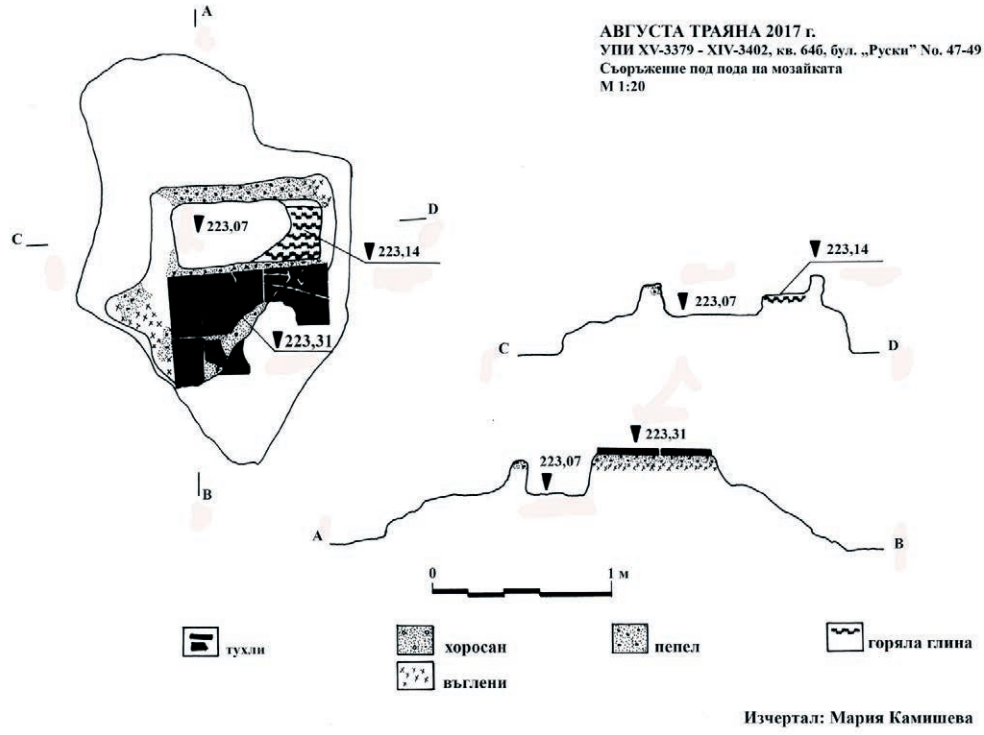
Remains of a wall belonging to the Middle Ages (12$^{th}$–14$^{th}$ c. AD), built of three layers of crushed stone bonded with mud, were uncovered (fig. 2).

# № 57. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В УПИ XV 3379–УПИ XIV 3402, КВ. 64Б, БУЛ. „РУСКИ“ № 47-49, ГР. СТАРА ЗАГОРА

*Мария Камишева, Петър Калчев*

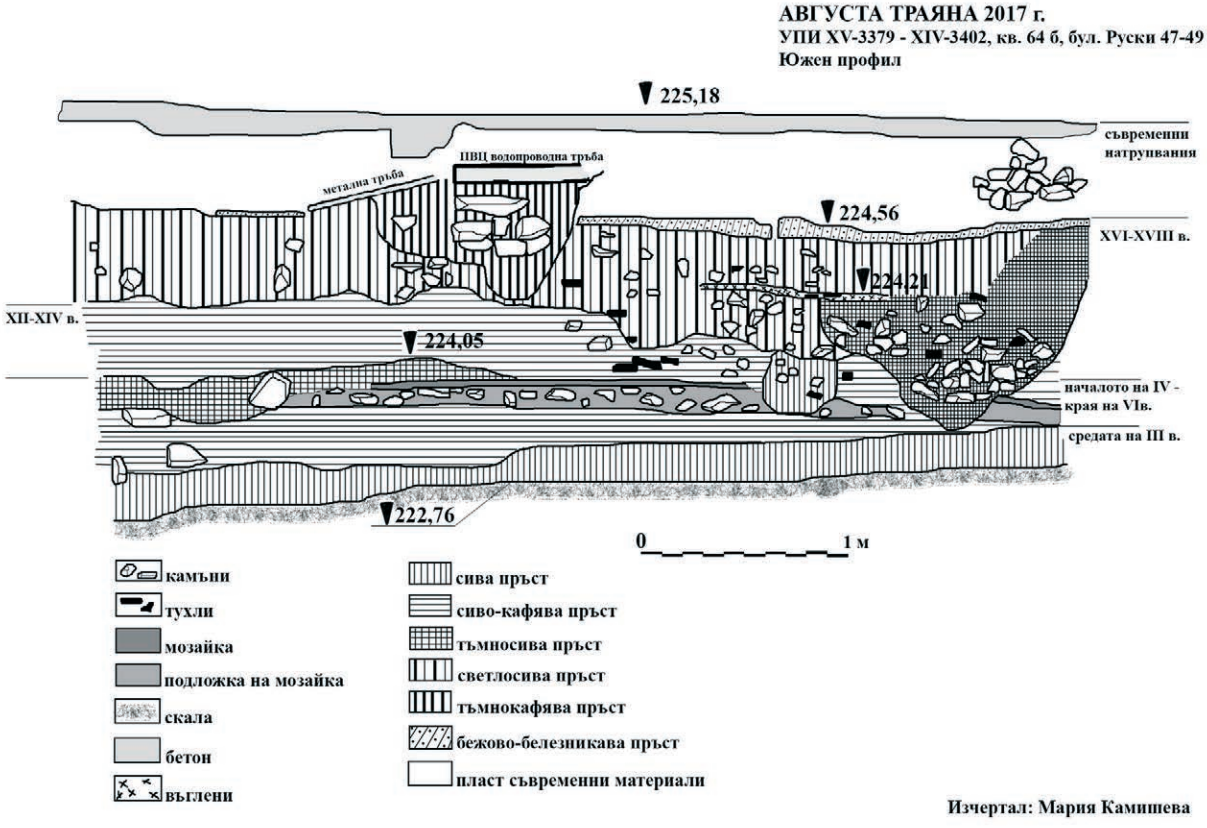
Обектът попада в централната част на северната половина на укрепената територия на Августа Траяна. През 2016 г. в двата парцела са проведени археологически проучвания (Камишева, Калчев 2017). Разкрити са трасета на две антични улици и прилежащите им сгради. Откритите археологически структури принадлежат общо на пет строителни периода – от края на II в. до XIX в.

Проучванията през 2017 г. се провеждат на основание решение на комисия към Министерство на културата за завършване на спасителното проучване до пълно изчерпване на археологическите структури.




*Обр. 1. Общ план на проучвания обект.*

*Fig. 1. General plan of the excavated area.*




*Обр. 2. Южен профил на проучения терен (автор Мария Камишева).*

*Fig. 2. Southern cross-section of the excavated area (author Maria Kamisheva).*

Според предписанията на комисията, античната мозайка е демонтирана след съгласуван от Министерство на културата проект и пренесена на депо във фондохранилището на РИМ – Стара Загора.

Теренът под мозайката бе проучен до скалната основа (обр. 2). Бе разкрит още един зид от първия строителен период (края на II–началото на IV в.). Същият е с посока изток–запад и затваря от юг едното помещение, разположено южно от декуманус. Помещението е с размери 4,65 х 4,42 м. В средата му, непосредствено под подложката на мозайката, се разкри съоръжение, изградено от тухли, поставени върху скалиста подложка (обр. 1). Около него се откриха голямо количество пепел и въглени. Северно от него е оформено правоъгълно пространство. Бордове му са ясно различими, оформени чрез опалена глина пепел и въглени. Възможно е то да се свърже с някакво производство на метални предмети, което със сигурност е организирано след разрушаването на сградата и преди изграждането на мозайката.

При демонтирането на басейна в северната част на терена бе установено, че подът е изграден от две нива тухли, свързани помежду си с дебел пласт розов хидрофобен хоросан. Такава хоросанова подложка, изградена от средни и дребни ломени камъни и розов хоросан, е изградена и под второто тухлено ниво, което трябва да се обясни с наличието на много високи и в голямо количество подпочвени води.

**Литература**

**Камишева, Калчев 2017:** М. Камишева, П. Калчев. Археологически проучвания в Археологически резерват „Августа Траяна – Верея – Стара Загора" УПИ XV3379-XIV3402, кв. 64б, бул. „Руски" № 47-49. – В: АОР през 2016 г., София, 2017, 350-353.

**ACRHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN PLOT XV 3379–XIV 3402, RQ. 64B, AT 47-49 RUSKI BLVD., STARA ZAGORA**

*Maria Kamisheva, Petar Kalchev*

Previous excavations in these two plots in *Augusta Traiana* were carried out in 2016, and it was found that the archeological structures at the site belong to a total of five construction periods: from the end of the 2nd c. AD to the 19th c.

The layers beneath the mosaics discovered in 2016 were completely excavated in 2017 (fig. 2). Another wall from the first construction period was uncovered (the end of the 2nd–beginning of the 4th c. BC). It closes to the south some of the premises. A structure built of bricks and laid on a rocky surface was uncovered immediately beneath the mosaics (fig. 1). A rectangular area was formed to the north. It is possible that these structures are related to some kind of metal objects production, certainly organized after the demolition of the building and prior to the construction of the mosaics.

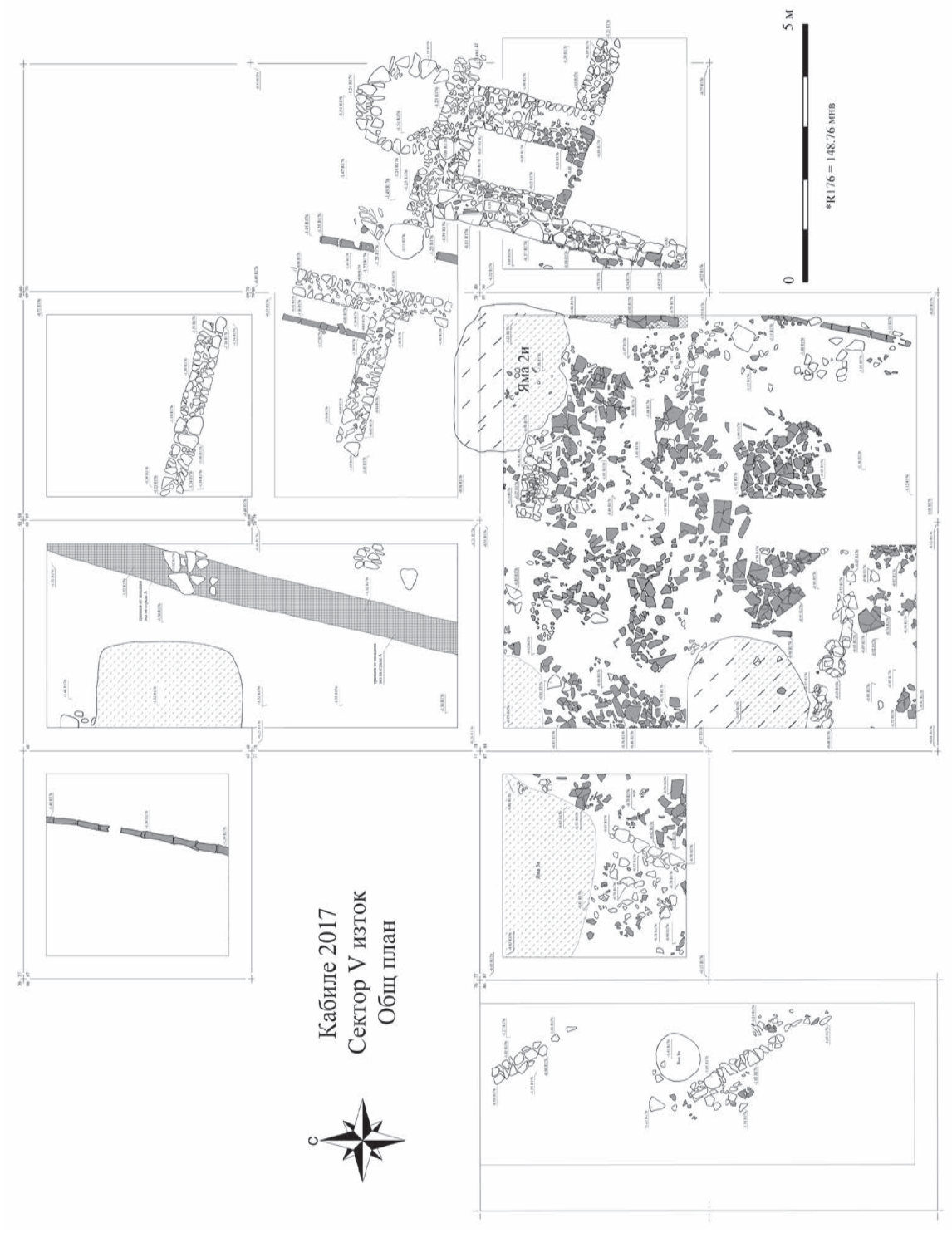
When the pool was disassembled, it was found that its floor in the northern part of the terrain was made of two levels of bricks, which were connected by a thick layer of pink hydrophobic mortar.

# № 58. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТ „ТРАКИЙСКИ И АНТИЧЕН ГРАД КАБИЛЕ". РАЗКОПКИ В СЕКТОР V

*Костадин Рабаджиев, Иван Вълчев, Венета Ханджийска, Ивайло Лозанов, Филип Колев, Милена Крумова, Ева Тонкова, Мирослав Козарев*

Проучванията в сектор V на АР „Тракийски и античен град Кабиле" бяха проведени със съвместното финансиране на СУ „Св. Климент Охридски" и Министерството на културата.

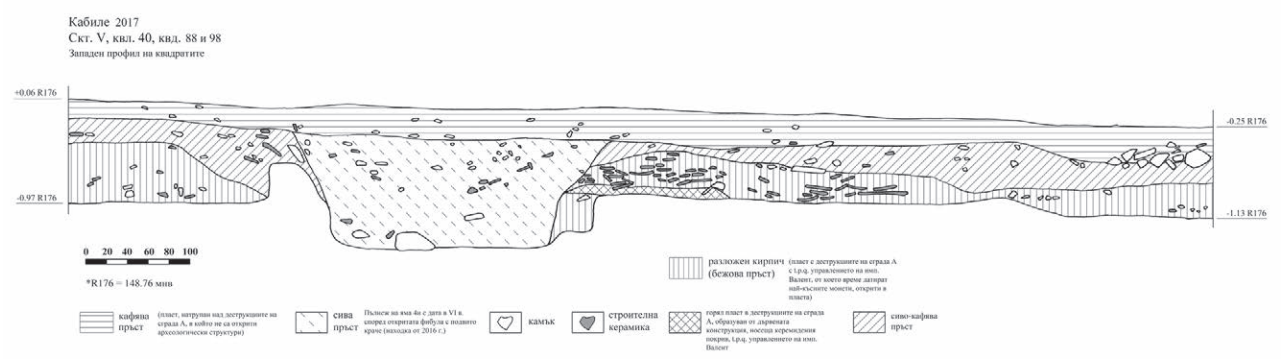
В западната част на сектора завърши проучването на две ями. Яма 29 е регистрирана южно от подиума на есхарата през 2016 г.; когато е изчерпан пълнежът ѝ, в горната част са открити материали, които поставят запълването ѝ в третата четвърт на III в. пр. Хр. През изминалия сезон продължи проучването ѝ в дълбочина. Ямата е с обща дълбочина 1,20 м, като е вкопана от нивото на подиума на есха-




*Обр. 1. Сектор V изток. Общ план.*
*Fig. 1. Sector 5 eastern part, general plan.*

рата изцяло в стерила, а формата ѝ е на пресечен конус. Пълнежът представляваше редуване на тънки пластове пепел и рохка пръст с много въглени, единични керамични фрагменти и сравнително голямо количество животински кости. Последните принадлежат основно на домашни животни, млади и израстнали индивиди, сред които преобладават тези от говедо (28%), коза (17%) и свиня (14%), по-малко са от овца (8%), птици (6%). Дивите видове са представени слабо – елен (1%). Част от костите имат следи от обгаряне или рязане/разфасоване. Местоположението на яма 29, както и структурата и състава на пълнежа, предполагат, че става въпрос за ритуална яма, свързана с периодичното почистване на останките от жертвоприношенията, извършвани върху голямата есхара с подиум. Тя е първата яма от този вид в Кабиле, чиято идентификация е по-сигурна. Запълването ѝ се поставя към средата на III в. пр. Хр.

Яма 31 (кв. 41/51) е регистрирана през 2015 г. Тогава в нея са открити няколко цели профила от червенолакови полусферични паници, дълбоки ихтии, както и издължен кантарос с червен лак




*Обр. 2. Кв. 88 и 98, западен профил на сграда А.*

*Fig. 2. Grid squares 88 and 98 – western cross-section of building "A".*

и украса в стил „Западен склон". Проучването през изминалия сезон установи, че ямата е с пресеченоконусовидна форма, а пълнежът ѝ се състои от кафява пръст с белезникави бучки (стерил), малко въглени и разложен кирпич.

Стратиграфската ситуация (вкопаване през деструкциите от покрива на помещение 3 и през траншеята, останала при изваждането на камъните от зида) и откритите материали в ямата показват, че тя се отнася към най-голямата група от аналогични съоръжения в сектора, запълването на които се поставя до средата на II в. пр. Хр.

Материали от елинистическата епоха са открити и при проучванията в източната част на сектора. Под структурите от IV в. са достигнати останки, които попадат в рамките на III–II в. пр. Хр. Сред тях са два силно обрушени, успоредни зида (?) от ломени камъни, които при достигнатото ниво нямат сигурна връзка помежду си. Тяхната ориентация (СЗ–ЮИ) съвпада с останалите елнистически градежи в сектора. Вероятно в случая става въпрос за част от субструкцията на каменни цокли. Пластът около тях е основно от разложен кирпич. Откриват се сравнително малко материали, като отделни по-големи струпвания маркират местата на ями. Находките са аналогични на тези, открити в пълнежа на ямите в западната част на сектора, запълнени през първата половина на II в. пр. Хр. и включват дълбоки съдове с червен/кафяв лак и украса от релефна йонийска кима по перваза на устието, голям фрагмент от чернофирнисов мастос с украса в стил „Западен склон", калъпи за теракоти, амфорни печати, бронзови монети (една на Адей и две на Кавар).

Сектор V – изток (обр. 1). Сграда А. След свалянето на ребрата между квадратите в участъка стана ясно, че условно наречените сгради А и С всъщност са една голяма структура, ориентирана с надлъжната си ос в посока С–Ю. Връзките между двете ѝ части са напълно унищожени от ями 2и и 3и (V–VI в.). Демонтиран беше падналият покрив в южната част. Под плътен пласт от керемиди се попадна на дебел опожарен пласт с много пепел, въглени и горели кирпичи (обр. 2). Откритите девет монети обхващат времето от края на първата четвърт до началото на последната четвърт на IV в. Под горелия пласт е достигнато подовото ниво, което е оформено от трамбована пръст с дребни камъчета и фрагменти керемиди. Установени са два строителни периода. Съществени промени са направени в западната част, като целият западен зид е демонтиран и сградата е разширена в западна посока. Така първоначалната ѝ ширина (И–З) е била 6,10 м външни размери. След преустройството е разширена с 2,80 м. Новият западен зид е фундиран направо върху уличното платно без вкопаване.

Сграда В. Проучванията в рамките на сграда В бяха ограничени предимно до свалянето на реброто между кв. 80 и 90 и разкриване на части от северния зид. Зидът е много разрушен, на места запазен само в субструкция от ломени камъни и изглежда умишлено демонтиран. Във вътрешния северозападен ъгъл на сградата, долепено на фуга до северната и западната страна, е изградено помещение 1. В градежа на стените му, за разлика от първоначалните стени, освен камъни са използвани и значителни количества фрагменти от тухли и керемиди, а основите са по-плитко фундирани.

Структури от ранновизантийската епоха (V–VI в.). Към периода се отнасят общо пет ями, частично проучени в предходните сезони и части от тях останали в ребрата между квадратите. Всички ями са със сходни характеристики. Пълнежът им е от сиво-черна пръст, рохка, запълнена предимно с фрагменти строителна керамика, камъни, едри животински кости. В яма 6и е открита една бронзова фибула тип Виминациум, която потвърждава датата на част от вкопаванията в V в. и изоставянето на тази част от селището след края на IV в.

**ARCHAEOLOGICAL RESERVE "ANCIENT THRACIAN TOWN *CABYLE*". EXCAVATIONS IN SECTOR 5**

*Kostadin Rabadjiev, Ivan Valchev, Veneta Handzhiyska, Ivaylo Lozanov, Philip Kolev, Milena Krumova, Eva Tonkova, Miroslav Kozarev*

In the western part of the sector, the study of two pits from the previous season was completed. Pit No 29 proved to be a kind of installation directly connected to the large ritual hearth (*eschara)* with a podium. The great amount of ashes and charcoals in it, as well as the numerous animal bones testify that the remains of the sacrifices were collected in the pit. Pit No 31 belongs to the biggest group of such structures which were filled up by the mid-2nd c. BC.

In the eastern part of the sector, the study of the late Roman buildings continued. It turned out that the buildings, provisionally dubbed "A" and "C", in fact belonged to one and the same structure, and the connection between the two parts was completely destroyed by later pits from the 5th–6th c. AD. The excavations proved that the building has been reconstructed once, when part of it was extended in western direction and erected on the street level. The works in building "B" were limited to documenting its northern wall. The discovered coins confirm that the construction of the buildings took place at the beginning of the second quarter of the 4th c. AD, and their destruction is associated with the Gothic War of Valens. Five pits from 5th–6th c. AD were also excavated.

# № 59. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В КАБИЛЕ, СЕКТОР XII – ПЕРИСТИЛНА СГРАДА ОТ КЪСНОРИМСКАТА ЕПОХА

*Стефан Бакърджиев, Мирослав Козарев*

Проучванията се проведоха в през септември-октомври от екип на РИМ – Ямбол с научен ръководител Стефан Бакърджиев, заместник-ръководител Мирослав Козарев и Явор Русев. Те обхванаха изцяло кв. LI /7, 17, 18, 29 и 30 и пластове от кв. LI /16-88. Проучени бяха оставените ребра и профили. Завършено бе проучването на северното крило на Сграда D (обр. 1, обр. 2). Разкриха се три нови помещения. Помещение 17 има правоъгълна форма и вътрешни размери: ширина – 10,0/8,5 м и дължина – 15,0 м. Разчленено е на три помещения с ширина от по 3,0 м по оста И-З и едно от изток по оста С-Ю с ширина 5,0 м. Северният външен зид на сградата е с дебелина 0,50-0,55 м. Изграден е от средни и дребни ломени камъни, споени с бял хоросан и е запазен в суперструкция до кота +149,08 м. Фугите са добре обмазани с бял хоросан. Сградата е с каменен цокъл до кота +149,68, а във височина е продължавала на кирпич. Подът е на кота +148,48 м. Помещението има връзка с двора чрез вход от СИ. В помещение 17 бяха открити голямо количество фрагментирани амфори от първата половина на IV в. Помещение 18 е разположено западно от помещение 17. Има ориентация С-Ю, правоъгълна форма и вътрешни размери 3,75 х 9,50/10,0 м. Подът е на кота +148,70 м. Помещението е било отворено към двора. По-късно е разделено на две чрез преграден зид от ломени




*Обр. 1. Сграда D – въздушна снимка.*

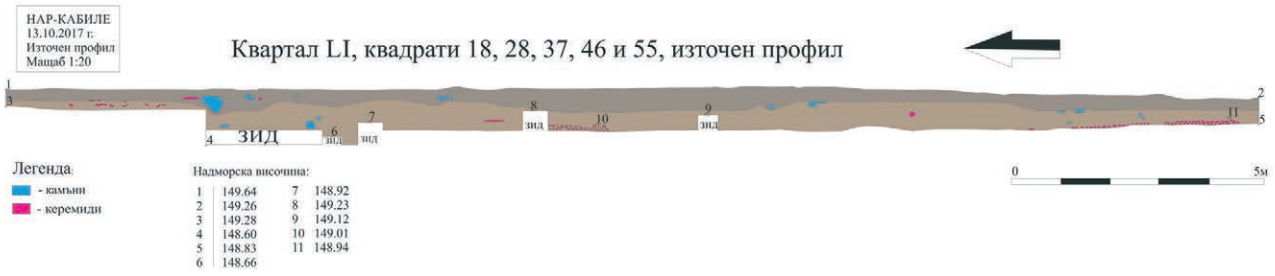
*Fig. 1. Building D, Cabyle – aerial photo.*




*Обр. 2. Кабиле, сграда D.*

*Fig. 2. Building D, Cabyle – general plan.*

камъни на кал с дебелина 0,65–0,75 м. Помещение 19 е между помещения 1 и 18. Има размери 2,50 х 3,50/3,75 м и ориентация С–Ю, като в посока юг преминава в тесен коридор с размери 1,20 х 3,75 м. Проучиха се и оставените ребра в източната част на сградата (обр. 3). Установи се, че помещение 10 е разделено на две чрез тънък преграден зид. В централната част на помещение 11 се разкри участък от по-късен под от тухли, части от тухли и керемиди. Нивото му е с 0,18 м по-високо от това в сградата и принадлежи вероятно към втория етап от нейното функциониране. В пласта под между пода и нивото на тухлите се откриха монети от началото на IV в. Изяснена бе ситуацията и в ЮИ ъгъл на сградата. В централната част на помещение 12 бе проучена частично запазена площадка с квадратна форма и размери 3,25 х 3,25 м от хидрофобен хоросан – вероятно дъно на басейн с квадратна форма, който от изток, юг и запад първоначално е бил ограден със зид. Изяснено бе, че отточният канал влиза под помещение 12. При първото преустройството западният зид на помещението е




*Обр. 3. Източен профил – пътека.*

*Fig. 3. Eastern cross-section.*

премахнат, стените на басейна са разрушени, а дъното му е станало подово ниво на едно по-голямо помещение. Пластовете в южната част на помещение 12 бяха свалени до кота +147,42 м, където ясно се вижда, че каналът е синхронен на сградата и отводнява помещението. При проучването се слезе и под нивото на помещение 13. Оказа се, че в зида на западната стена на считаното за латрини помещение има димоотвод за хипокауст с размери височина – 0,45 м ширина – 0,35 м и поставена почти вертикално глинена тръба с диаметър 8 см. Във връзка с това бе направен и контролен сондаж в северната част на помещение 13а. Подът му е застлан с тухли в два реда върху блокаж от камъни и хоросан с дебелина 0,55 м. Вероятно при строежа на сградата в това помещение е имало хипокауст, който впоследствие е премахнат, а пространството – запълнено от блокажа. Установено бе, че при преустройството южните входове към двора са затворени и частично е разрушена северната част на съоръжението в помещение 14. След демонтиране на преправките от ломени камъни на кал в помещения 14, 15 и 16 се изясни, че помещения 14 и 16 са билиотворени към улицата посредством входове с ширина 2,60 м., а помещение 15 е проходен коридор от улицата към двора, като главният вход на сградата е от изток с ширина 2,60 м, а от запад към двора е широк 2,20 м. Според откритите монети на Констанций II (337-361) помещения 14, 15 и 16 са преградени вероятно около средата на IV в. Проучени са и части от северната и източната улици в кв. 7, 18, 19 и 30. През V–VI в. върху трасето на улицата са изградени сгради от ломени камъни и кал. В кв. 30 при проучването на трасето на източната улица бе разкрита част от водопровод от глинени тръби с диаметър 0,18 м и посока С-Ю. В заключение можем да обобщим, че проучената сграда има форма на неправилен четириъгълник, ориентиран С-Ю с отклонение 22° на изток, размери 34,10 х 28,70 м и площ 978 кв. м. Тя е организирана около вътрешен двор – *atrium* с размери 14,80 х 12,0 м. В двора има *impluvium* с размери 8,0 х 8,0 м, маркиран с нисък зид с височина 0,25 м и ширина 0,30 м. Проучени са общо 19 помещения с различни функции. Представителната част – *triclinium* е разположена в западното крило и вероятно е на два етажа. Северното крило е имало вероятно складови функции, а жилищните помещения са били от юг. Сервизните помещения са разположени в ЮИ ъгъл на сградата. Входът е разположен в центъра на източния зид, по протежение на който има портик, заемащ 3,0 м от улицата. Резултатите от проучването на сграда D показват, че е замислена и изградена като единен комплекс в духа на градските римски жилища, организирани около вътрешен двор. Откритите археологически материали показват, че сграда D е строена след 270 г. върху пласт с материали от елинистическата епоха и се обитава без прекъсване до готските нашествия 377/378 г. Регистрирани са и две преустройства. Първото е свързано с появата на помещение 6b, преграждането на двата входа към двора, премахването на басейна в помещение 12 и хипокауста в помещение 13а. Според откритите монети се датира в първите години на IV в. Второто, свързано с преправките с ломени камъни на кал в помещения 7, 14-16 и 18, е около средата на IV в. Находките показват, че западните и северните части от сградата се използват в V до средата на VI в.

## Литература

**Бакърджиев, Козарев 2017:** Ст. Бакърджиев, М. Козарев. Археологически проучвания в АР „Тракийски и античен град Кабиле“, Сектор „Южна крепостна стена“ – В: АОР през 2016, София, 2017, 364-366.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN "ANCIENT THRACIAN TOWN *CABYLE*" RESERVE. SECTOR 12 – PERISTYLE BUILDING FROM THE LATE ROMAN PERIOD**

*Stefan Bakardzhiev, Miroslav Kozarev*

Excavations were carried out by a team of the Regional Museum of History in Yambol. Building D was completely unearthed (fig. 1–3); it has an irregular quadrangle plan, orientated approximately north – south, and measuring 34.10 x 28.70 m, with a total area of 978 m2. Along its eastern facade there was a portico with wooden beams. The building had a plinth course of stones bonded with white mortar. The superstructure above the plinths was built of mud bricks and wood. Building D had an entrance from east, and in total 19 premises organized around the courtyard – an atrium shaped with porticos. The building was constructed after AD 270 and was inhabited as a single complex until AD 378. Two phases of reconstructions were registered.

# № 60. ДЕУЛТУМ. СЕВЕРОЗАПАДЕН ЪГЪЛ НА КЪСНОАНТИЧНАТА КРЕПОСТ (ОБЕКТ 10)

*Людмил Вагалински*

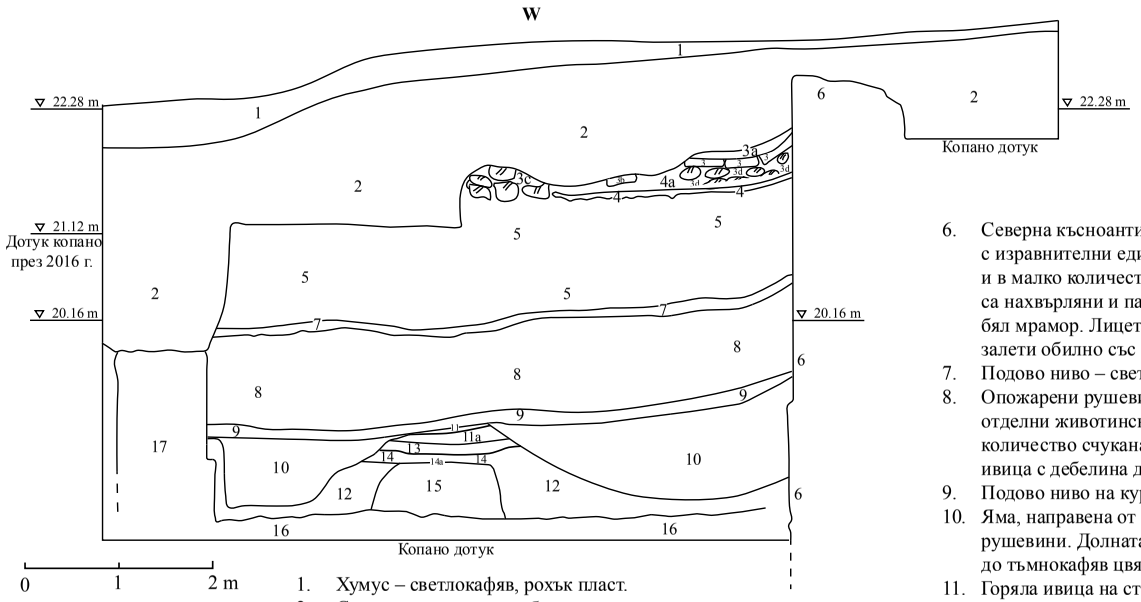
Работихме 18 дни през октомври с финансиране от Министерство на културата. Екип: гл. ас. д-р Сирма Александрова и д-р Люба Трайкова (и двете от НАИМ-БАН). Допринесоха: инж. Атанас Каменаров – геодезично заснемане; архитект д-р Силва Събкова (НАИМ) – архитектурно заснемане; Сотир Иванов (ИМ- Петрич) – нумизматично разпознаване; докторант Теодор Тодоров (НАИМ) – археозоологично проучване; Янко Петров – полева консервация. Допроучихме (под)обект 10 с цел да допълним/ уточним/ поправим хронологията на северната крепостна стена на Деултум и на прилежащите сгради, които проучваме от 2013 г. насам (под)обекти 9, 10) (обр. 1).

Културният пласт на обект 10 е около 5 м дебел (обр. 2). Нарушен е на много места от траншеи за субструкции на зидове, от варници и от ями за вадене и преизползване на камъни и строителна кера-




*Обр. 1. Деултум, обекти 9, 10, план (А. Каменаров, Л. Вагалински).*

*Fig. 1. Deultum, sites 9, 10, plan (A. Kamenarov, L. Vagalinski).*




Мащаб 1:50

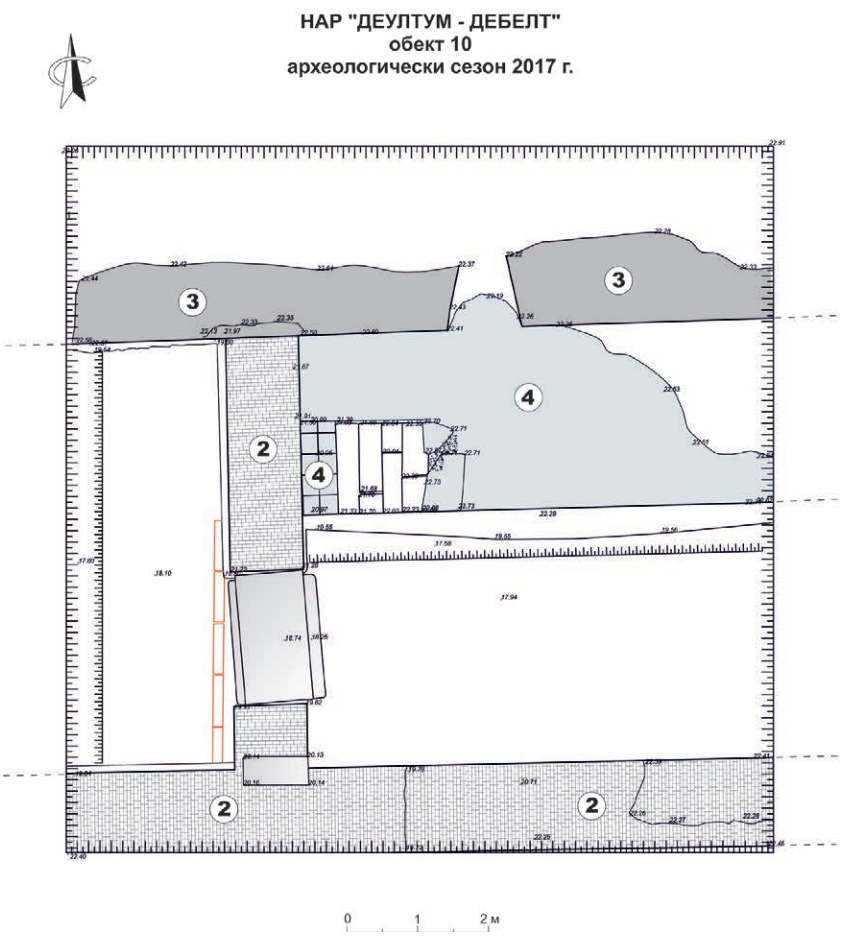
**11.09.2016 г. + 15.10.2017 г.**
**Deultum, обект 10**
**W профил**

Начертали: Люба Трайкова
Сирма Александрова
Отговорен: Людмил Вагалински

1. Хумус – светлокафяв, рохък пласт.
2. Съвременна яма за грабеж на късноантичните стени: разнесени ломени камъни, парчета хоросан, силно натрошена строителна керамика, фрагменти от битова керамика.
3. Тухлен под на жилище.
3a. Пожар на (3) – черен цвят, въглени и пепел.
3b. Глинен под на жилище, частично разрушен от (2), жълто-зелен цвят.
3c. Южен зид на жилище, ломени камъни на глинена спойка. Жилището е широко по оста N – S, вътрешно пространство – 2.5 м.
3d. Подредени ломени камъни, свързани със жълто-зелена глина.
4. Глинено подово ниво, светложълто.
4a. Пожар на (4): въглени, пепел, овъглено зърно, парчета от подница, фрагменти битова керамика.
5. Рушевини: керемиди, парчета бял хоросан. битова керамика, ломени камъни, сиво-черен цвят, горяло жито, много въглени, отухлен кирпич, малки и малко ломени камъни.
6. Северна късноантична куртина. Лица от грубо одялани ломени камъни с изравнителни единични тухлени редове. Бял хоросан със ситно натрошени и в малко количество (нарядко) керамика. В ядрото се виждат сполии, в него са нахвърляни и парчета тухли и керемиди. Хоросанът съдържа и ситно смлян бял мрамор. Лицето е старателно измазано. Субструкцията е от ломени камъни, залети обилно със същия хоросан като на суперструкцията.
7. Подово ниво – светлокафява глина.
8. Опожарени рушевини на куртината (№3 по плана и №6 тук); битова и строителна керамика, въглени, отделни животински кости, ломени камъни, буци бял хоросан с неголямо количество счукана керамика. В най-долния край на подовото ниво лежи горяла ивица с дебелина до 7 см.
9. Подово ниво на куртината (№ 6). Кафява глина с различни оттенъци – червено и зелено.
10. Яма, направена от строителите на куртината (№ 6). Съдържа опожарени, преровени рушевини. Долната ѝ граница е отбелязана чрез разпръснати въглени. От сиво-черен до тъмнокафяв цвят.
11. Горяла ивица на стените в opus mixtum (баня?; № 2/ 2016 г.)
11 a. Опожарени рушевини на сградата в opus mixtum (№ 2/ 2016 г.). Битова и строителна керамика, малки парченца разнесен бял и розов хоросан.
12. Яма за гасене на вар на строителите на сградата в opus mixtum (№ 2/ 2016 г.). На дъното ѝ има пласт недоизгребана вар, дебел до 10 см. Варта е жълто-бяла, с малки парченца и нарядко счукана керамика. Варницата е запълнена впоследствие със заварени рушевини, съдържащи: парчета битова керамика, фрагменти строителна керамика, отделни малки ломени камъни, пръснати въглени, от кафяв до зелен цвят.
13. Подово ниво на сградата в opus mixtum. Кафява глина.
14. Пласт, съдържащ три ивици вар една до друга, образувани от ваденето на варта от варницата. Ивиците са разграничени от ивици кафява пръст.
14a. Работна повърхност на строителите на стените в opus mixtum (№ 2/ 2016 г.).
15. Заварен и преровен от строителите на комплекса в opus mixtum (№ 2/ 2016 г.) пласт. Водопроводът, прекъснат от стените в opus mixtum е единствената структура (строеж), която би могла да е синхронна с този първи културен пласт върху стерила.
16. Стерил – тъмнокафява, плътна, мазна глина.
17. Стена от сградата в opus mixtum.

*Обр. 2. Деултум, обект 10, западен стратиграфски разрез.*

*Fig. 2. Deultum, site 10, western stratigraphic cross-section.*




*Обр. 3. Деултум, обект 10, план: 2 стени на вероятна villa urbana; 3 късноримска крепостна стена; 4 ранновизантийска подсилваща стена (А. Каменаров, Л. Вагалински).*

*Fig. 3. Deultum, site 10, plan: 2. Walls of possible villa urbana; 3. Late Roman curtain wall; 4. Early Byzantine reinforcement (A. Kamenarov, L. Vagalinski).*

мика, направени през Античността, през Средновековието та до XX в. (обр. 2, *2, 10, 12*).

Хронология. Първото обитаване на терена е опожарено (от костобоките?) след 161 г. (обр. 2, *15*). Глинен водопровод (север-юг) е единственият градеж от този жилищен период (обр. 3).

След 161 г. и преди 268 г. е иззидана (на места в *opus mixtum*) и старателно измазана масивна сграда (баня?) (обр. 3, *2*). Тя прерязва заварения водопровод. Стени в южния край на съседния обект 9 са изпълнени в същата техника на градеж, допълнена с арки и сигурен хипокауст. Вероятно принадлежат на един обширен архитектурен комплекс (*villa urbana?*) в северната периферия на колонията.

Опожаряване след 268 г. (готи?; обр. 2, *11, 11a*) води до издигане на късноримска северна куртина с масивна правоъгълно-трапецовидна кула в средата (обр. 1, *3*, обр. 3, *3*). Те са построени преди 383 г. Куртината разрушава и частично възсяда заварената *villa urbana* (?) (обр. 3, *2, 3*).

Следват две последователни вражески атаки – след 383 г. (обр. 2, *8*) и след 395 г. (готи/хуни?) (обр. 2, *5*). Възможно е последната да съответства на нападение след 402/450 г., документирано на обект 9 (вж. Вагалински 2016, 415-419, обр. 3, *16*).

Хронологията нагоре следва теренни резултати от обекти 1, 8 и 9. След 457/474 г. и преди 491/518 г. към уязвимата северна късноримска куртина е долепена от юг ранновизантийска усилваща стена (обр. 1, *4*). В рамките на обект 10 тя представлява стълбище към бойната пътека (обр. 3, *4*). Ранновизантийската крепост силно стеснила от изток и запад защитената градска площ.

Това укрепление преживяло атака след 491/518 г., но се сринало от много силно опожаряване (аваро-славянско?) скоро след 574 г.

Впоследствие на хълм на около 1 км югозападно е издигната малка крепост, която най-вероятно е превзета от хан Крум през 812 г. Според керамиката в нея тази твърдина брани местните жители до началото на XIII век, когато се намесват завладелите Константинопол западни рицари.

След хиатус върху и сред рушевините на северната куртина с кула са изградени паянтови ранносредновековни жилища, които са опожарени впоследствие. Работната им датировка е VII-VIII век въз основа само на битова керамика.

## Литература

**Вагалински 2016:** Л. Вагалински. Късноантична северна кула с куртина на Деултум (обект 9). – В: АОР през 2015 г. София 2016, 415-419.

**DEULTUM. NORTHWEST CORNER OF THE LATE ANTIQUE FORTRESS (SITE 10)**

*Lyudmil Vagalinski*

The main aim was to enrich/ precise/ correct the chronology of the north curtain wall of *Deultum* and the adjoining buildings which we have excavated since 2013 (sites 9, 10; fig. 1). The cultural layer of site 10 is about 5 m thick (fig. 2). The first habitation on site 10 was burnt down soon after AD 161 (fig. 2, 15). A water-main of ceramic pipes (north-south) is the only structure of this settlement period (fig. 3). A solid building (a bath?) was built (some parts in *opus mixtum*) after AD 161 and before AD 268 (fig. 3, 2). It cut the water-main. Walls in the south end of the next site 9 were erected in the same way. All they perhaps belonged to one and the same large architectural complex (*villa urbana*?) in the north part of the city. Destruction after AD 268 (fig. 2, 11, 11a) resulted in late Roman north curtain wall with a solid tower in the middle (fig. 1, 3; fig. 3, 3). Both were built before AD 383. This curtain wall demolished and partly mounted the supposed *villa urbana* (fig. 3, 2, 3). Two consecutive hostile attacks followed – after AD 383 (fig. 2, 8) and after AD 395 (fig. 2, 5). The latter can correspond to a raid after AD 402/450 attested at site 9. The chronology upwards follow previous field results of sites 1, 8, 9: After AD 457/474 and before AD 491/518, an early Byzantine reinforcement (fig. 1, 4; fig. 3, 4) adjoined the vulnerable north Late Roman curtain wall (fig. 1, 3; fig. 3, 3). The outline of the new early Byzantine fortress narrowed significantly from east and west the protected city area of *colonia Flavia Pacis Deultensium*. This stronghold survived an attack after AD 491/518 but collapsed because of a conflagration soon after AD 574.

# № 61. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В *DEULTUM-DEBELTOS*. СЕКТОР СЕВЕР – ИМПЕРАТОРСКИ ХРАМ

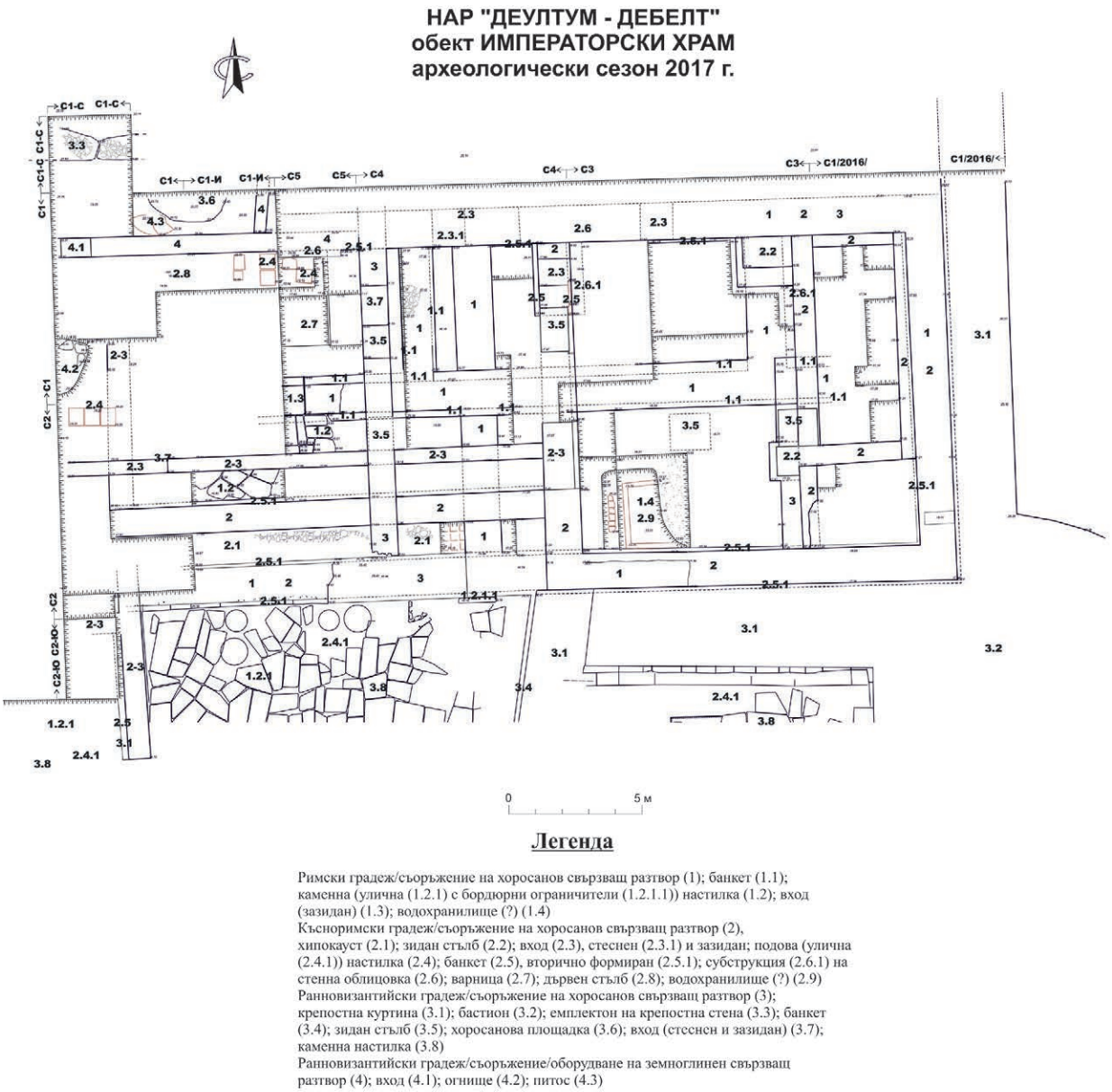
*Христо Прешленов, Милена Райчева*

Проучванията са осъществени в югоизточната зона на инсулата, северно от римската баня, в проучвани през 1986–1990 г. и 2016 г. терени и западно от тях (обр. 1).

Квадрати С1 – С, С1, С1 – И, С2. Разкрит е емплектон на ранновизантийската крепостна стена и хоросанова площадка, свлечени/ отложени по време на демонтажни изкопи. Южно от крепостната куртина са изградени верижно наредени помещения с каменен цокъл, кирпичени стени, вход от юг, дървена покривна конструкция и керемидена покривка. Помещенията са опожарени след 498/517 г. Каменните цокли на надлъжните и напречните им стени (на земно-глинен свързващ разтвор) са конструктивно свързани. Южната им външна стена опира на фуга (?) в ранновизантийски зид (С–Ю). Подът на помещението е маркиран с тухлени фрагменти, тънка черна прослойка, фрагментиран питос.

Южно от входа е изградено каменно огнище над жълтеникав хоросанов пласт, вероятно остатък от строително ниво, синхронно с хоросановия слой, отложен (и документиран през 2016 г.) върху заравнени със сивокафява глинеста пръст деструкции под нивото на банкета на изградения източно ранновизантийски зид.

Под хоросановия пласт са заравнени деструкции на постройка, опожарена след 408/23 г. Подовото ѝ ниво (частично) е покрито с тухли, наредени над жълтеникава глинена подложка. С нея е свързан (проучван през 80-те г. на XXв. и 2016 г.) зид (И–З), запазен в основи, в които са вложени части от бипедални и половин формат тухли, мраморни облицовъчни плочи, йонийски капител и прозоречни рамки, керемиди и камъни, свързани с хоросанов разтвор. Той надгражда стена (С–Ю) от дребни ломени камъни, строителна керамика и жълтеникав хоросан, по чието западно лице е запазена оцветена в червено мазилка, каквато е положена и върху северната стена на късноримската постройка, разкрита източно през 2016 г. Стената (С–Ю), вероятно част от късноримския строеж, е прекъсната (?) при преустройство от късноримски (И–З) зид в *opus mixtum,* демонтиран преди 408/23 г., проучван през 80-те г. на XXв. и 2016 г. Вероятно е свързано с помещението с настилка от бипедални тухли върху хоросанов нивелиращ слой, опожарено след 364/7 г. В горелите структури са разпръснати ранновизантийски фрагменти от питоси, керамични и оловни тежести за рибарски мрежи, битова керамика и амфори (обр. 2).

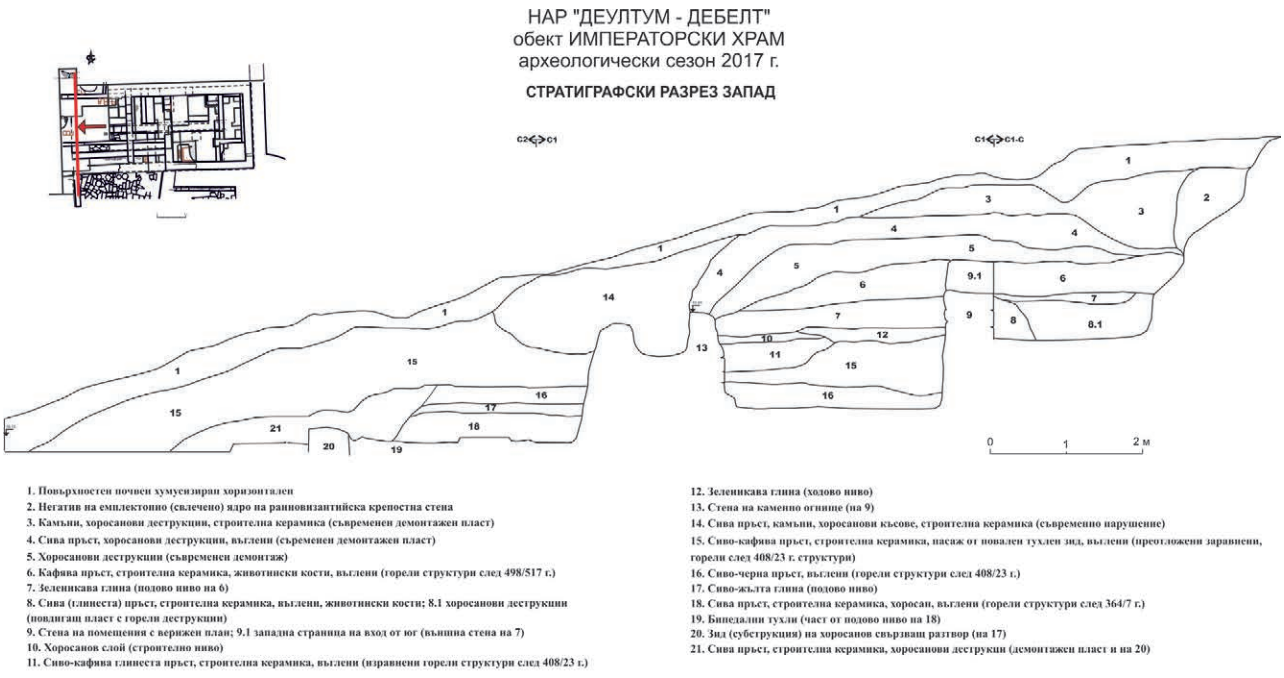



*Обр. 1. НАР "Деултум-Дебелт", обект "Античен град, сектор Север – Императорски храм". План на проучваните структури.*

*Fig. 1. NAR Deultum – Debelt, "Ancient city, sector North – Imperial temple" site – plan of the explored structures.*

Квадрати С3, С4, С5. В по-високо отложени пластове през 80-те г. на XXв. са открити части от мраморни статуи, бронзова статуя на Септимий Север, а източно от кв. С3 постаменти за статуи на Филип I и Отацилия Севера. През 2017 г. са разкрити основите (редова каменна зидария на жълтеникав хоросанов свързващ разтвор) на две римски постройки, вероятно (част от) езически теменос и императорски храм, който функционира до последната четвърт на III в. Първата сграда има правоъгълен (поне) триделен план. Над субструкциите са запазени каменни блокове от суперструкцията, споени с бял хоросан. В откритото пространство между южната стена и северния стилобат на декуманса е положена настилка (подиум ?) от полигонални каменни плочи. В пласта над тях, заедно с фрагменти римска, на места и „внесена" късноримска керамика, е открита бронзова монета, отсечена в Томи през принципата на Хадриан, а под банкетана южната стена е загубена монета на Веспасиан (76 г.). Наклонът на речната тераса е нивелиран на нивото на банкета с обратен глинобитен насип (строително ниво) от уплътнена черна глина, примесена с речен чакъл.

Субструкцията на западната стена на другата постройка, вероятно еднопространствена, е изградена на фуга с основите на надлъжните стени на (заварената) триделна сграда, не е успоредна на




*Обр. 2. НАР "Деултум-Дебелт", обект "Античен град, сектор Север – Императорски храм". Стратиграфски разрез Запад.*

*Fig. 2. NAR Deultum – Debelt", "Ancient city, sector North – Imperial temple" site – western cross-section.*



*Обр. 3. НАР "Деултум-Дебелт", обект "Античен град, сектор Север – Императорски храм". Общ изглед от З на сондаж С3-С.*

*Fig. 3. NAR Deultum – Debelt", "Ancient city, sector North – Imperial temple" site – general view from west of the explored structures (C3-C).*

късите ѝ стени, не се различава от тях по начин на градеж, състав на хоросана и формата на каменните блокове. Западната и южната ѝ субструкция при северните бордюрни ограничители на декумануса са на конструктивна връзка.

Квадрат С3-Ю. В изкоп, проучван през 2016 г., северно от основата на еднопространствената римска постройка, е разкрита западната част на правоъгълно тухлено съоръжение, измазано с червеникава хидрофобна мазилка (водохранилище ?). Строителният му изкоп и субструкциите на римските постройки са вкопани в жълтеникав песъчливо-глинест почвен хоризонт. Дъното на съоръжението не е достигнато. След изоставянето му е запълнено с камъни, тухли, плоски керемиди, овъглена дървесина, гвоздеи, керамична тръба от хипокауст, с размери и глина като откритите *in situ* през 80-те г. на XX в., поддържали западно суспензурата на късноримска отоплителна инсталация, мраморни (вкл. с проконесоски произход) первази, прозоречни рамки, облицовъчни плочи, някои с размери и профили като първазите, фиксирани с бронзови скоби към стената на късноримското помещение северно от съоръжението, части от торса на римски бронзови и мраморни статуи, мортарий, каменна чукалка, керамични съдове от II–III в. и IV-средата на Vв.

Квадрати С3-С, С4-С, С5-С. Теренът е проучван през 80-те г. на XX в. През 2017 г. се разкри северната римска стена, демонтирана до нивото на основата и използвана при изграждането на късноримски помещения, част от (представителен ?) жилищен комплекс. Източното помещение има правоъгълен план и вход от север. Върху северната и източната му стена е запазена мазилка в бяло и червено. Два къси фланкиращи северната и южната му стена тухлени зида разделят източното и западното помещение. В северната му стена е оставен вход, а двупластовата му мазилка също е боядисана в бяло и червено. (Вероятно) до/ през третата четвърт на IV в. помещенията са преустроени – входът от север в източното е зазидан, а в западното – стеснен; в СИ ъгъл на източното помещение е изграден на фуга тухлен стълб. Повдигнато е нивото на пода, който в източното помещение има мраморни первази, положени върху изградени на фуга зидове от камък на земноглинен свързващ разтвор. Първазите са прикрепени към стените с хастарен хоросан (примесен с едросчукани тухли и нанесен върху заварената оцветена мазилка) и бронзови (открити *in situ*) скоби (обр. 3).

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN *DEULTUM-DEBELTOS*, SECTOR NORTH – IMPERIAL TEMPLE**

*Hristo Preshlenov, Milena Raycheva*

Season 2017 focused on six trenches (fig. 1–3).

Tr. 1, 1-N, 1-E yielded part of the *emplecton* of the early Byzantine fortress wall. South of it were studied dwellings, destroyed by fire after AD 478/517 and built over the ruins of two earlier buildings – one of them burnt after AD 428, and the other – post-364/7. Finds include coins, pottery, tools, and fishnet weights.

Tr. 4 and 5 revealed the foundations of two Roman buildings – one of a tripartite rectangular plan, the other a simple rectangle joined to it; both built of stone and yellow mortar. They probably belong to a *temenos* turned into an imperial temple in the late 2nd c. AD, which then functioned until the last quarter of the 3rd c. AD. The walls were reused by a massive late Roman *domus*. Stone pavement was registered south of the first building.

Works in the large pit continued in Tr. 3. More bronze and marble statue fragments were found in its fill. A rectangular brick structure of unknown function was partly uncovered. The pit was dug no later than the mid-5th c. AD.

## № 62. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ПОДОБЕКТ 02 „АНТИЧНИ ТЕРМИ“ В ДЕУЛТУМ

*Красимира Костова, Добина Харбалиева*

Работата продължи при достигнати дълбочини от 2016 г. в южните части на сектор Изток. Проучваната площ обхваща кръстовището между източното кардо и декуманус, тангиращо югоизточната част на термите (обр. 1), като целта е изясняване на уличното устройство и прилежащото застрояване. Заложиха се четири сондажа в проучвания от 2015 г. сектор Изток/Юг 4, с поредна номерация 2, 3, 4 и 5.

Сондаж 2 се заложи в северозападната част на кръстовището между античния декуманус и източното кардо. Проучи се участък от уличната настилка на кардото, която се състои от добре подредени два реда каменни плочи със страничен наклон на запад около 7%. Западният бордюр е изграден с един ред паралелепипедни блокове с ширина 0,25 м. Централната част на платното и южно от проучвания сондаж 2 настилката е извлечена и в този участък е вкопана средновековна полуземлянка от IX в. Западно от бордюра на кардото се разкриха три водопровода с посоки С–Ю. Питейната вода е постъпвала от север, следвайки денивелацията на терена, която в разкрития участък е около 0,16 м. Тръбите са с дължина 0,47/ 0,50 м и диаметър 0,15 м, споени с бял хоросан. Някои от керамичните тръби имат ревизионни отвори, към които с бял хидрофобен хоросан е прилепена керамична запушалка. При западния водопровод се разкри и проучи ревизионна шахта, изработена от вертикална керамична тръба с диаметър 0,28 м, поставена върху тухла с размери 0,36 х 0,36 х 0,06 м и подзидана с хидрофобен хоросан, примесен със счукана тухла. Водопроводът влиза в ревизионната шахта през отвор и продължава на юг отново през отвор, който в случая е запушен от вторично обработена кера-




*Обр. 1. Подобект 02 „Антични терми“ - Деултум. Сектор Изток.*

*Fig. 1. General plan of sub-site 02 “Ancient thermae” – Deultum, sector East.*

1. Орница
2. Съвременен насип, формиран след 50-те години на XX в.
- Яма 1 е запълнена със съвременния насип от 50-те години на XX в.
3. Пласт с разтрошен хоросан от строителна площадка за извличане на камък.
4. Орница, формирана до 20-те години на XX в.
5. Пласт, формиран след разрушаването на крепостта в края на VI - началото на VII в.
6. Ниво, формирано от хоросан, строителна керамика и дребни ломени камъни - ходова част пред Източната крепостна стена.
7. Изравнително ниво.
- Яма 2 - съвременна яма, формирана XX в., запълнена с ломени камъни, вълнени и керамика, наблюдават се вторични насипи.
8. Деструкции на търговско помещение от средата на IV в.
9. Подово ниво на търговското помещение
10. Деструкции след пожара в средата на III в., датиран с монети на имп. Гордиан III /238-244/ и Филип II Араб /244-249/ (AD 244-247)
10А Подово ниво на търговско помещение – 1-ви строителен период
11. Изравнително ниво
12. Подово ниво, формирано при управлението на имп. Траян /89-117/ (AD 114-117)
13. Изравнителен пласт от черна пръст
14. Основи на зид споен със землено-глинен разтвор
15. Основи на зид на търговското помещение споен с бял хоросан
16. Основи на преграден зид на търговското помещение споен с бял хоросан

*Обр. 2. Южен профил.*

*Fig. 2. Southern cross-section of sub-site 02 "Ancient thermae" – Deultum, sector East.*

мична запушалка, обмазана с бял хоросан. Изграждането на двата водопровода отнасяме към началото на IV в., предвид откритата в насипа на източния водопровод монета на Лициний I. Разширихме сондаж 2 на запад с цел да се установи прилежащото застрояване. Разкриха се още два водопровода с посока И-З, от които северният е прекъснат в източната част при трасето на водопроводите с посоки С-Ю. Южният попада под профила. Проследявайки насипите на южния профил на сондажа, южният водопровод е синхронен като време на изграждане на водопроводите с посоки С-Ю. Останалите водопроводи са по-ранни, като на този етап на проучване нямаме достатъчно информация за датата на

полагането им. Тръбите им са с дължина 0,40/ 0,42 м и диаметър 0,10–0,12 м, споени с бял хидрофобен хоросан. От застрояването на тази зона нямаше следи. Пръстта е преотложена от строителни насипи, формирани при изграждането на рановизантийската крепостна стена, в нея се срещат материали от II до VII в.

Сондаж 3 изцяло попада в трасето на кръстовището между източното кардо с декуманута. Разкри се централният канал на дълбочина 7,59 м. Каналът е иззидан с камък, споени с бял хоросан. Стените са с дебелина 0,55 м. Дъното на канала е извлечено от отходните води до дълбочина 6,19 м, като предполагаемото дъно на канала е било изградено на дълбочина 6,54 м. Светлата част на канала е 1,05 м. В този участък на кръстовището настилката надекуманута в по-голямата си част е извлечена. При проучването му се разкриха трасетата на шест керамични водопровода с посока С–Ю. Тръбите им са споени с бял хидрофобен хоросан. В утаечния слой, формиран по време на експлоатацията на канала, се срещат фрагменти от римска керамика, амфори тип Зеест 64 б, Dressel 24, Peacock&Williams 10, монета на Хадриан, бронзов ас, сечен 134/8 г. В южната част на сондажа на 1,80 м пред търговските помещения се разкри стилобатен зид с постамент за база на колона. Иззидан е от ломени камъни в двулицев градеж, споени с бял хоросан. Между стилобатния зид и търговските помещения в тротоарното пространство на дълбочина 7,48 м отново се проучиха два водопровода с посока И–З. В южната част на сондажа се разкри източният край на търговските помещения, които фланкират югозападния ъгъл на кръстовището между източното кардо и декуманута.

Южно от сондаж 1, в рамките на сградата с верижни помещения, чието проучване започнахме през 2016 година, проучихме едно от помещенията с най-добре съхранена стратиграфия (обр. 2), в което се наблюдават три строителни периода. През 2016 г. достигнахме до опожарен пласт в средата на IV в., датиран с монети на Констанций II, като предполагаме, че пожарът е свързан със земетресението през 357/8 година. При проучването на подовото ниво през 2017 г. не се откриха монети. Под него се проучи мощен пожар, датиран с монети на Гордиан III и Филип II Цезар. В културния пласт се откриват фрагменти керамика, амфори тип Dressel 43, Peacock & Williams 10, Kapitän II. Предполагаме, че южно от античния декуманус са изградени верижни търговски помещения през II в. след управлението на Траян. Градежът на сградата е в *opus mixtum*. Под подовото ниво на търговското помещение се проучи изравнителен пласт от глина. Западният преграден зид на същото търговско помещение на дълбочина 7,07 м ляга върху основите на друга сграда, чийто градеж е от ломен камък и глина, а подовото ниво към нея е от трамбована жълтеникава глина. В културния пласт се откриха следи от пожар и три слепени монети – две на Траян, сечени 114–117 г. и една на Тиберий. Под жилищното ниво, на дълбочина 6,85 м, в източната част на очерталото се помещение, се разкри яма с фрагменти обгоряла керамика и въглени. На дълбочина 5,78 м се достигна пласт чернозем с малко римска керамика.

Сондажи 4 и 5 са заложени в югоизточния участък на античните терми с цел да се установи югоизточният ъгъл на сградата. В сондаж 4 се проучи в субструкция южният зид на термите, достигна се до неговия югоизточен ъгъл. Зидът затваря на изток сградата. В Сондаж 5 не се разкриха археологически структури.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION OF SUB-SITE 02 "ANCIENT *THERMAE*" IN *DEULTUM*

*Krasimira Kostova, Dobrina Harbalieva*

In 2017, the work resumed in the southern parts of sector East (fig. 1-2). Four trial trenches were set up.

Trench No 2 was set up in the northwestern part of the junction of the *decumanus* and the eastern *cardo* streets. A section of the pavement of the *cardo* was excavated. West of the curbstones of the *cardo* three water conduits, oriented N-S, were unearthed. The construction of two of them took place in the early 4th c. AD, as attested by a coin of Licinius I discovered in the backfill of the eastern conduit.

Trench No 3 is located within the space of the street junction. The central drain of the *decumanus* was unearthed. In this area most of the street pavement has been extracted.

South from the *decumanus*, we excavated the western rooms of a building with commercial premises. In 2016, a charred layer from the mid-4th c. AD was uncovered in this building. Underneath the floor level remains of burnt building were found, dated with coins of Philip II Caesar. This building was constructed in the 2nd c. AD, after the reign of Trajan. The foundations of the western partition wall of the excavated premises lay on top of another earlier building. The layer related to it contained traces of fire and two coins from the time of Trajan.

# УКРЕПЕНИ ИЗВЪНГРАДСКИ ОБЕКТИ

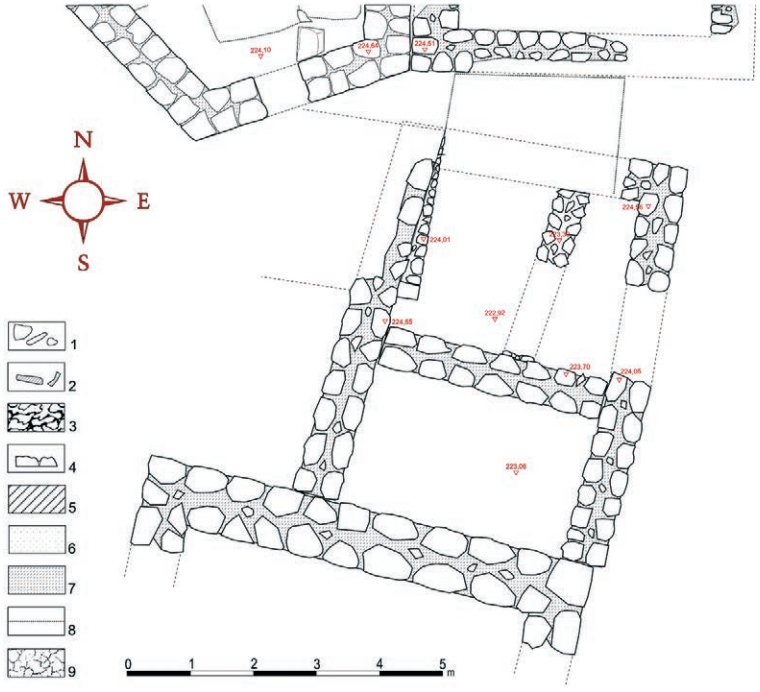
## № 63. ПРОУЧВАНЕ НА ПЛАСТА ОТ АНТИЧНАТА И КЪСНОАНТИЧНАТА ЕПОХА В ЧЕРТИТЕ НА УКРЕПЕНАТА ТЕРИТОРИЯ НА МНОГОСЛОЙНИЯ ОБЕКТ „КАЛЕТО“ В ГР. МЕЗДРА

*Сергей Торбатов, Биляна Иванова*

Целта на кампанията през 2017 г. беше да завърши изследването на археологическата субстанция от античната епоха в най-северната част на Сектор Г, условно обособен от нашия екип през 2014 г. в северозападните покрайнини на „Калето”. Тук се разполагат останките от ранновизантийска сграда, пространството на която е било вторично разделено на две помещения посредством напречен зид (обр. 1). Теренът е бил проучван в периода 1985–1990 г., но културните напластявания са останали недоизчерпани. Не успяхме да извършим това и през 2014 г., когато разкопките тук бяха подновени. През 2017 г. съсредоточихме усилията си само върху северното Помещение 1, частично проучено през 2014 г.

Напластяванията от античната епоха в Помещение 1 бяха напълно изчерпани, при което достигнахме до пласт с големи петна от горели мазилки от късния халколит (обр. 2).

Проучванията през 2017 г. не внесоха промени в установената досега обща стратиграфия и хронология на обекта. Над останките от късния халколит се разполага тънък пласт от времето на функционирането на ранноримското укрепление (втора половина на II в.). Следва мощен пласт, наситен със структури и материали, отнасящи се към възникналото впоследствие езическо светилище и интензивното използване на терена за култови дейности от началото на III докъм края на първата четвърт на IV в. Регистрирани бяха незначителни останки и от пласта от късноримския период, останал недоизчерпан в хода на разкопките през 80-те години на XX в. В него са вкопани основите на сградите от ранновизантийския период (обр. 3).




*Обр. 1. План на северната част от Сектор Г: 1. Камъни; 2. Строителна керамика; 3. Градеж на спойка от бял хоросан; 4. Външни очертания на зид; 5. Неразкопан участък; 6. Градеж на спойка от глина; 7. Градежи на спойка от кал; 8. Граници на проучване; 9. Ходово ниво от трамбовани дребни камъни.*

*Fig. 1. Plan of the northern part of Sector “Г”: 1. Stones; 2. Architectural ceramics; 3. Structures with mortar bonding; 4. Outlines of a wall; 5. Not excavated area; 6. Structures with clay bonding; 7. Structures with mud bonding; 8. Limits of excavation; 9. Walking level of rammed small stones.*

Съвсем отчетливо се разграничават двете фази в съществуването на светилището. С всяка от тях са свързани лежащи в суперпозиция останки от каменни огради на характерните за обекта т. нар. жертвени пространства, които, всъщност, са стандартни антични зидани жертвеници, но с по-особена организация на пространството. В очертанията на този от първата фаза (първа половина на III в.) бяха регистрирани следи

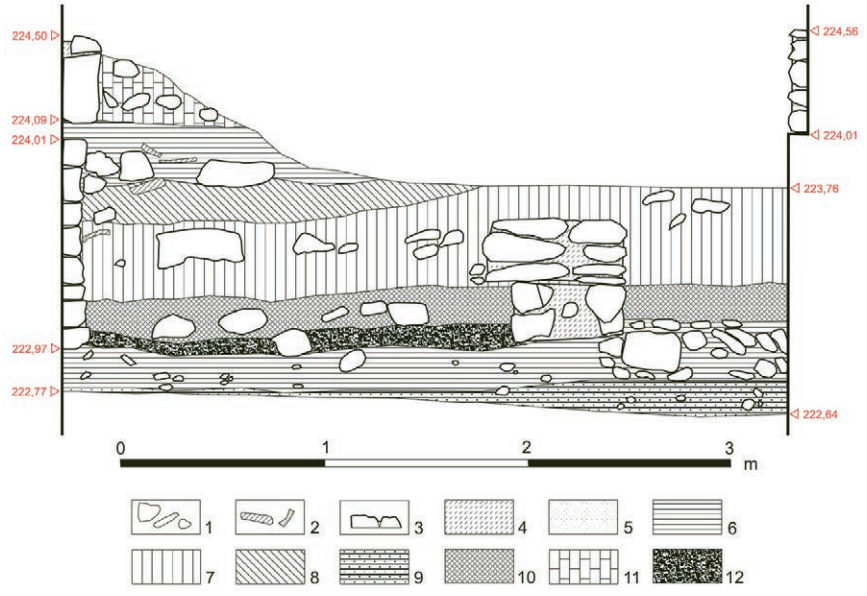
от множество последователно извършени жертвоприношения върху специално изградени за целта глинени площадки (примитивни есхари). Оброчните дарове включват добре познатата гама от предмети: керамика, накити, колело от детска играчка, монети. Специално внимание заслужават фрагмент от керамичен съд с графит (буквата „Х") и бронзова монета на Септимий Север от V номинал, отсечена в Пауталия в периода 198-201 г., която принадлежи към неизвестен досега монетен тип.

От жертвоприношенията, извършени по време на втората фаза във функционирането на светилището (от втората половина на III в. насетне), произхожда също познат, но значително по-многочислен и разнообразен вотивен материал: бронзов пандантив, възможно изобразяващ „възела на Изида"; три отлично запазени, но с преднамерено отчупени игли бронзови фибули; предмети на дамския тоалет; лицева пластина от тоалетно сандъче; ключове; прешлен за вретено; връх на копие; две бронзови дръжки (едната от масивна луксозна лампа); фрагменти от стъклени съдове; аморфни оловни стопилки; предмети с неясно предназначение; монети и, разбира се, голямо количество фрагментирана битова керамика, 70% от която е фина лакова.



*Обр. 2. Състояние на сектора в края на проучванията.*

*Fig. 2. The sector at the end of the excavations.*




*Обр. 3. Северна част от Сектор Г – северен профил: 1. Камъни; 2. Строителна керамика; 3. Външни очертания на зид; 4. Градеж на спойка от кал; 5. Градежи на спойка от глина; 6. Кафява пръст; 7. Жълто-кафява пръст; 8. Жълта глина; 9. Сиво-черна пръст; 10. Отухлена пръст; 11. Тъмнокафява пръст; 12. Пепел и въглени.*

*Fig. 3. The northern part of Sector "Г" – north profile: 1. Stones; 2. Architectural ceramics; 3. Outlines of a wall; 4. Structures with mud bonding; 5. Structures with clay bonding; 6. Brown soil; 7. Yellow-brown soil; 8. Yellow soil; 9. Gray-black soil; 10. Fired soil; 11. Dark brown soil; 12. Ashes and charcoals.*

Макар част от зидовете на Помещение 1 да са унищожени в резултат от обитаването на терена през периода на Първото българско царство, разкопките през 2017 г. позволиха задоволително да бъдат установени неговият план и размери. Сградата е пристроена от север към изградена порано, но също през ранновизантийския период, голяма четириъгълна постройка, която изглежда е била използвана за затвор. Засега не може сигурно да се заключи дали възникването ѝ съвпада с втората фаза на строителство от това време (първата половина на VI в.) или се отнася към последните ремонтно-възстановителни работи в чертите на укрепеното селище, осъществени през втората половина на VI в.

Недоизясен остава въпросът за същността и датировката и на един новооткрит зид в проучената площ, граден в *opus incertum* на глинена спойка. Прецизно оформеният с много големи обработени каменни блокове югоизточен ъгъл свидетелства, че зидът принадлежи на някаква монументална структура. Той възсяда пласта от обитаването на терена през втората половина на II в., но отчасти е и вкопан в него, достигайки до нивото на горелите мазилки от късния халколит. В северна посока зидът рязко прекъсва в грубо оформена вертикална плоскост – вероятно страница на вход. Основание за такова допускане дава ясно изразеното хоризонтално ниво, оформено с големи и дебели плочести камъни – евентуален праг. Изключително показателно е, че на нивото на предполагаемия праг съвсем точно съответства в стратиграфски план подравнителен слой от дребен чакъл с дебелина около 0,10 м, който се развива в източна посока и разграничава двете фази в съществуването на светилището. Предвид изтъкнатото, по всичко личи, че постройката, на която принадлежи коментираният зид, е възникнала в хода на работите по реновация и доизграждане на светилищната инфраструктура в самото начало на втората фаза в неговото функциониране, т. е. в началото на втората половина на III в. Тъй като теренът на запад и отчасти на север все още е недопроучен, продължаването на разкопките несъмнено ще внесе яснота по този въпрос.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE LATE ANTIQUITY AND ROMAN LAYERS AT KALETO MULTILAYER SITE IN MEZDRA**

*Sergey Torbatov, Bilyana Ivanova*

The excavations were concentrated in the northernmost part of the Section "Г" where the study of the archaeological substance from antiquity in Room 1 (an early Byzantine building) was completed. A layer of large spots of burned plaster from the Late Chalcolithic Period was reached. There is a thin layer from the time of existence of the early Roman fortification (second half of the 2nd c. AD) above the prehistoric remains. It is overlain by a powerful layer rich in structures and materials referring to the later pagan sanctuary, in which the two phases of existence are clearly distinguished, with the corresponding intensive use of the terrain for cult activities (from the beginning of the 3rd until the end of the first quarter of the 4th c. AD). Minor remains were also recorded from the late Roman period. The foundations of the buildings from the early Byzantine period are dug in the layer from the late Roman period.

Although the walls of the mentioned Room 1 were partly destroyed as a result of the occupation of the terrain during the period of the First Bulgarian Kingdom, the excavations in 2017 allowed a satisfactory setting of its plan and dimensions.

The question regarding the nature and date of a newly discovered wall in the excavated area, built in *opus incertum* with clay bonding and belonging to some monumental structure, remains unresolved. It seems that the building was erected in the course of the renovation works and the completion of the sanctuary infrastructure at the beginning of the second phase of its functioning, i.e. at the beginning of the second half of the 3rd c AD.

## № 64. КРЕПОСТТА БОРОВЕЦ ПРИ ПРАВЕЦ

*Михаела Занева, Татяна Борисова*

Археологическото проучване на крепостта Боровец през 2017 г. се съсредоточи в И сектор, навътре от крепостната стена (обр. 1).

Проучена е Сграда 10 от ломени камъни на калова спойка, с почти квадратен план. Разкрит е вход от юг (1,50 м х 0,79 м). Регистрирано е силно горяло ходово ниво и греди. Находки: част от бронзова фибула (Тип 24 г по Евг. Генчева) от V–VI в, части от две бронзови апликации, част от ножица, букаи, брус, копачка, бронзова екзагия, нож и нож-заготовка, прешлен за вретено, хромел, монета на Гета (209–212), Херений Етруск (251), две монети на Галиен (253–268), две горели, слепени драхми-варваризати III–II в. пр. Хр. и бронзова тока за колан с надпис, изпълнен в техника поансон: ΑΓΙΕ ΣΤΕΦΑΝΕ ΒΟΗΘΙ ΤΟΥ ΦΟΡΟΥΝΤΙ в превод: „Свети Стефане, помагай на носещия" (края на V–начало на VI в.). Открити са монети на Александър Север (222–235) и Валент (364–378). От тази сграда има най-много находки досега.

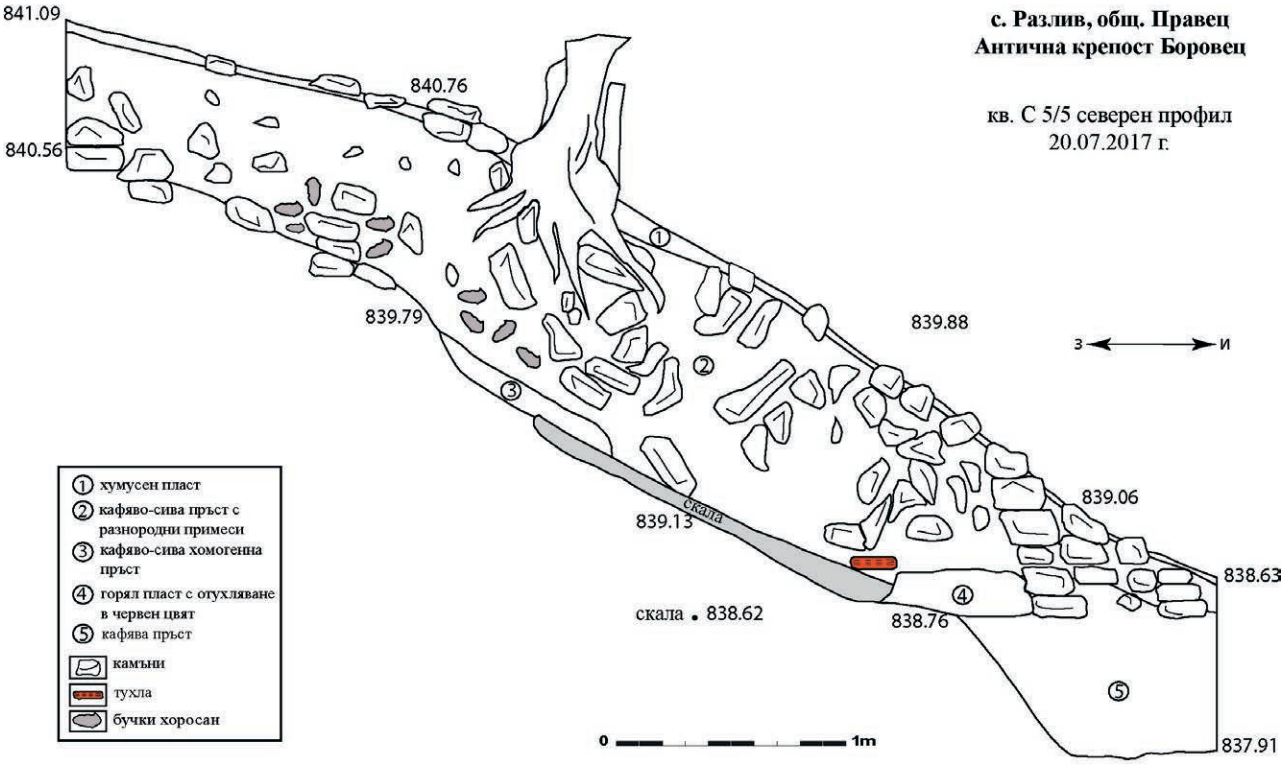



*Обр. 1. План на проучения източен сектор на крепостта Боровец.*

*Fig. 1. Plan of the explored area within the eastern sector of Borovets fortress.*

На С от Сграда 10 са разчистени части от два успоредни зида, ориентация С–Ю, градеж от ломени камъни на калова спойка. И зид в СИ край стъпва върху скалата. В най-горния пласт, до външното С лице на Сграда 10 са локализирани човешки кости в неанатомичен порядък, без гробна яма и без находки. В дълбочина пръстта е примесена с въглени, отухлявания, части от нападали тухли, бял хоросан, червен трошляк и камъни (вероятно пълнеж). Откриват се фрагменти битова керамика с лаково покритие, растителни орнаменти с барботинна техника (от III в.). Находки: оловна тежест с дупка, част от бронзова апликация, част от бронзова рамка на тока (по Л. Трайкова, подвариант на тип VI. b., втора половина на VI–началото на VII в.), част от сребърна пластинка, монети на Валент (364–378), Теодосий I (379–395), три силно изтрити от IV в. Тези предмети стратиграфски са над керамиката с лаково покритие.

Разчистена е част от Сграда 11 със запазен И и част от З зид (обр. 2). Лицата са градени с по-големи ломени камъни, между тях пълнеж от по-малки камъни и пръст. От юг е разкрит вход от плътно подредени ломени камъни (1,40 х 0,80 м). При чупката преди входа под прав ъгъл е разчистен фрагмент от стена в Ю посока, която тръгва под прав ъгъл на З, ориентация З–И. Големи камъни




*Обр. 2. Северен профил, кв. С 5/5.*

*Fig. 2. Northern cross-section, grid square C5/5.*



*Обр. 3. Въздушна снимка на крепостта Боровец.*

*Fig. 3. Aerial photo of the Borovets fortress.*

формират външно Ю лице и продължават в З посока. Установено е силно горяло ходово ниво – опожарен пласт с горели греди и отухляване. Открити са бойна брадва, лампа, ножица, пота, хлопатар, бронзова стрела и монета на Юстин I (518–527).

В посока С–Ю е разчистено продължението на зида в Ю посока. Той е прилепен до маркирания ъгъл, леко изнесен в западна посока. Разграничава се външно И лице от ломени камъни на калова спойка с дължина от 3,50 м, на места с петна от бял хоросан. Не е открито вътрешно лице, достигнато е ниво от нападали камъни. Пластът не е цялостно проучен. Находки: бронзова апликация, брус, бронзова пластина, три стрели, две монети от IV в. и една монета на Аркадий (383–408).

Пред външното И лице на Сграда 11 са разчистени множество деструкции от камъни. Пред външното И лице е разкрито огнище с неправилна овална форма 1,10 х 1,00 м, дебелина 0,30 м, което продължава на С в профила. На юг от него, по протежение на 1,30 м се разчисти редица от поставени вертикално един до друг плочести камъни с малки размери в посока И–З. Вероятно маркират определено пространство, не е ясно тяхното предназначение. В

пространство между тези камъни и огнището се откриват множество фрагменти битова керамика, няколко оловни къса с неправилна форма (вероятно от тежести за рибарска мрежа). Достигнато е ниво на опожарен пласт и греди, силно горяло ходово ниво, идентично с вътрешността на Сграда 11. Находки: част от бронзов пръстен, висулка, силно фрагментиран бронзов съд с квадратна форма заедно с монета на Анастасий I (491–518), която дава точна датировка. Част от находките са разположени върху зида: бойна брадва, нож и стрела, желязна мотика, още един бронзов съд (идентичен с откритията извън сградата) и една монета на Галиен (253–268).

Успоредно на И зид на Сграда 11 е разчистен фрагмент от крепостната стена с дължина 6 м и запазено външно лице във височина до 6 реда камъни (1 м), ширина 1,35 м с ориентация С–Ю.

На З от Сграда 10 в най-стръмната част на склона е разкрит разсип от ломени камъни на калова спойка, като на места е използван бял хоросан. В субструкция се очертава вероятен зид от по-големи камъни с ориентация С–Ю. В С част се открива голямо петно бял хоросан и отухляване с фрагменти желязна шлака. Скалата умело е използвана в градежа. Откриват се малко фрагменти битова и строителна керамика, тежест за рибарска мрежа, стрела, орнаментиран бронзов нит, цинт, брус, бронзов накрайник за колан, желязна стрела.

Най-западно в проучвания сектор изцяло е проучен кв. С 4/15, силно нарушен от иманярска дейност. Голяма част от културния пласт е изкопана, вторично върху него е натрупан насип от друг изкоп. Открива се голямо количество битова керамика, сред фрагментите присъства гръцка черноф-ирнисова, брус, тежест за тъкачен стан, силно изтрита монета, бронзова бъчвовидна екзагия от III–IV в. и една бронзова глава на животно (вероятно пума).

На този етап от проучванията се потвърдиха данните за стратиграфията на обекта. Възникнал е през втората половина на III в. върху връха, като стражева крепост и убежище във време на опасност, функционирала до VI в. Постепенно става постоянен център за обитаване, вследствие на масовите варварски инвазии през късната античност, когато населението се установява по високите и трудно проходими райони. Останките от гъсто разположените сгради във вътрешността на крепостта доказват, че тя има функции на укрепено селище (обр. 3). Регистрирани са следи от опожаряване.

**BOROVETS FORTRESS NEAR PRAVETS**

*Michaela Zaneva, Tatyana Borisova*

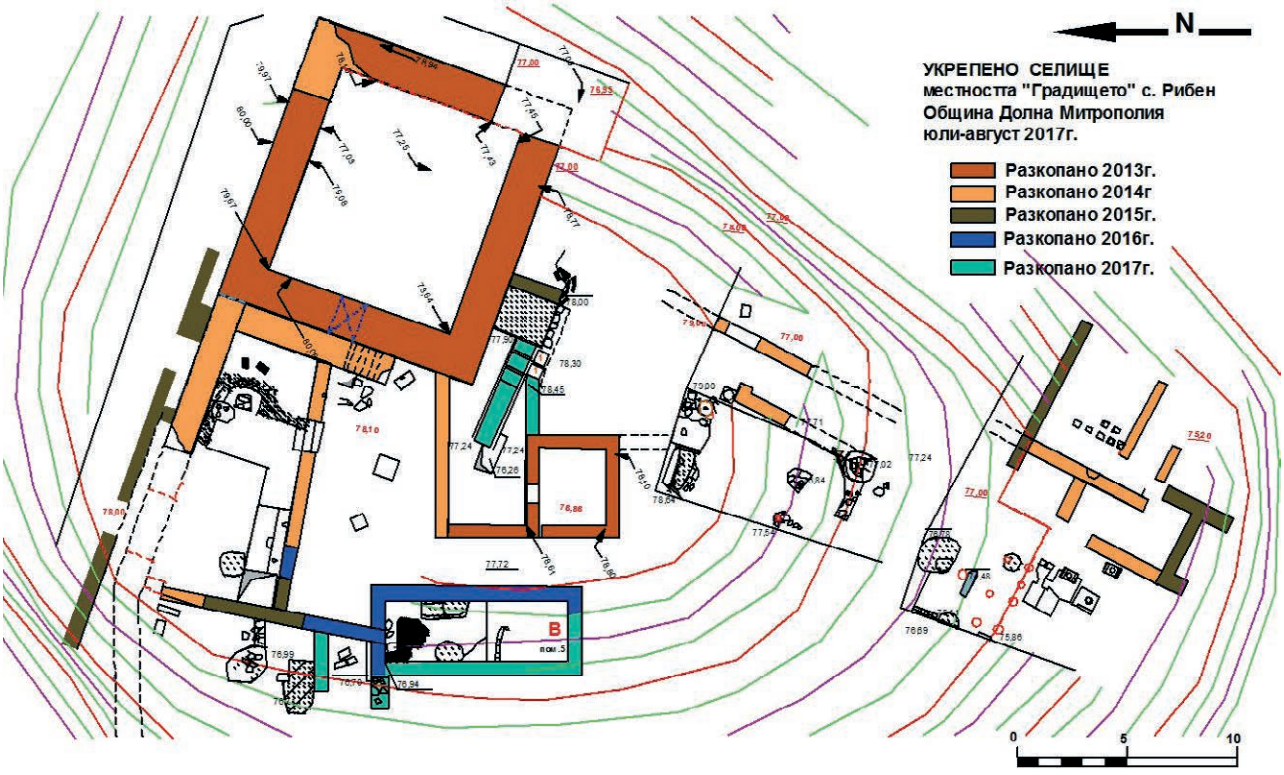
In 2017, fieldworks at the Borovets fortress are concentrated in the E sector (fig. 1). Building 10, built of mud-bonded stones, with an almost square plan is fully explored. Part of Building 11 is aslo unearthed. The entrances of the two buildings from the south are revealed. In front of the E facade of Building 11, a fireplace and a fragment of the fortress wall are found (fig. 2). The majority of the small finds come from Buildings 10 and 11. A burnt layer is registered. A large number of household ceramics, two battle axes, *exagium*, coins dated from the 3rd to the 6th c. AD, metal implements and adornments are found. The remains of densely upbuilt dwellings inside, the large number of household pottery fragments and coins, the items related to the everyday life of the inhabitants prove that the fortress had the functions of a fortified settlement (fig. 3) and confirm that it was built in the mid-3rd c. and inhabited until the 6th c. AD.

# № 65. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА УКРЕПЕНО СЕЛИЩЕ В М. ГРАДИЩЕТО КРАЙ С. РИБЕН, ОБЩИНА ДОЛНА МИТРОПОЛИЯ, ОБЛАСТ ПЛЕВЕН

*Соня Лазарова, Петър Бънов, Венко Иванов*

През 2017 г. продължиха археологическите проучвания на укрепеното селище в м. Градището при с. Рибен (обр. 1). Разкопките са съсредоточени в четири сектора: 1, 2, 4 и 5.

Сектор 1. Продължи проучването в помещение № 4, където са открити материали от халколита. В източната му част, при разкритите вече деструкции, се направи сондаж през късноантичната яма, засегнала структура. По цялата ширина на помещението се направи траншея с посока север-юг.




*Обр. 1. План на укрепеното селище в м. Градище при с. Рибен.*

*Fig. 1. Plan of the fortified settlement in Gradishteto locality near village of Riben.*

Установи се, че праисторическият материал – предимно керамика и деструкции от горели мазилки, не са *in situ*, а са разнесени от по-късните обитатели. При южния зид на помещението се достигна до материковата скала.

Попадна се на пласт (сиво кафява пръст) наситен с голямо количество дребен ломен камък, животински кости, фрагментирана тракийска керамика. В югозападната част на помещението се попадна на глинена структура с овална форма, ориентирана изток-запад. Тя е прорязана при изграждането на южния зид на помещение 4 през късната античност. От направения надлъжен разрез се установи, че дъното е опалено, по-късно заравнено с пласт трамбована глина. По-голямата част от откритата керамика е от късножелязната епоха. Към този период се отнася и структурата, най-вероятно свързана с култови практики.

Южно от кулата, в източна посока, продължи разчистването и разкриването на установения през 2016 г. масивен градеж на хоросанова спойка (обр. 2), определен като зид на храмова постройка от II–III в. Фундиран е върху скалата. Той е изграден от ломени камъни, споени с бял хоросан.

Основите на ранния зид пресичат пласт, наситен с фрагментирана тракийска керамика, следи от горяло, разнесена жълта глина и късове мазилки.

Установи се, че той е преупотребен при изграждането на стопанската постройка, прилепена южно до кулата, която все още не е цялостно проучена. Разкритата част представлява два зида от средни ломени камъни на калова спойка. Откри се малка част от подово ниво от трамбована глина, което е върху храмовия зид. В пространството около тях се открива голямо количество кирпич, тухли, керемиди, долиуми със съхранено в тях овъглено зърно. Складовата постройка се датира в последното десетилетие на IV–начало на V в. Тя е разрушена в резултат на силен пожар и на мощно земетресение.

Проследи се връзката между споменатия зид и северния зид на помещение № 1. Установи се, че той е запазен на значителна височина, продължава в източна посока и прекъсва при стопанската постройка.

Сектор 2. Продължи проучването на частично разкритото през 2016 г. помещение № 5. То има правоъгълен план, ориентирано е север-юг. Зидовете са изградени от ломени камъни със спойка от бял хоросан. Помещението е силно компрометирано от значително количество ями (повечето иманярски), а някои от тях в дълбочина достигат до основите му.

В средата му се попадна на останки от преградна стена, изградена от дървени подпори, обмазани с глина. Разрушена е от силен пожар. На места се откри лошо запазен жълт трамбован пласт от подово ниво. Събраните археологически находки на този етап сочат, че помещение 5 е построено през IV в. и е продължило да се ползва и през V в. Към северния край на външното лице на западния зид е прилепен на фуга зид с посока изток-запад, изграден от ломени камъни със спойка от кал. Установи се, че западният зид на помещения 3 и 4 влиза в конструкцията на помещение 5.

Северно от помещение 5 (квадрати 1 и 2) са документирани останки от жилища от края на IV–V в. и от Средновековието. Частично са разкрити лошо запазени зидове с посока изток-запад, които са на фуга към западния зид на помещения 3 и 4, с небрежен градеж, от камък на кал. Между тях се попадна на силно горял пласт, наситен със строителна керамика, кирпич, въглени.

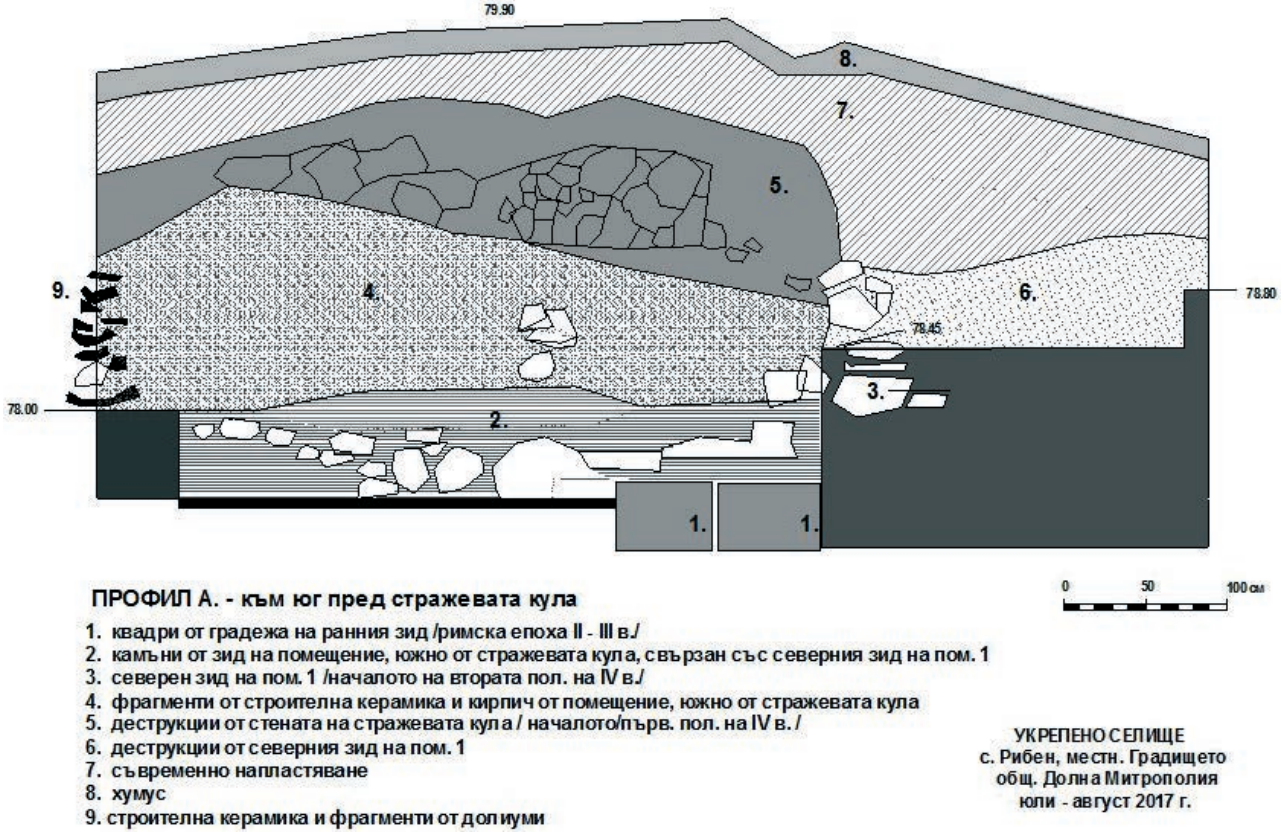
Сектор 4. Теренът е със силна денивелация от север на юг. Цялата площ е компрометирана от дълбоки иманярски изкопи с натрупани значителни насипи.

В северозападния ъгъл на сектора (квадрат 19), под повърхностния пласт се разкри силно разрушена средновековна битова пещ. Запазени са само част от пода и кожуха. Той е от трамбована жълта глина, положен върху дребни ломени камък и фрагменти строителна керамика. Върху и около пещта се откриха много фрагменти и 6 цели керамични съда. Те се датират в XIII–XIV в.

Източно от пещта се разкри каменно струпване с хромелен камък. В глинестия пласт около струпването се открива предимно средновековна керамика.

Под тях се откриват материали от късната античност. Интерес представлява жълт трамбован пласт, който вероятно е изпълнявал роля на подово ниво. Той е унищожен на места от по-късни ями. В северозападния ъгъл на сектора е регистрирано солидно струпване на фрагменти от тухли, керемиди и кирпичи. Вероятно те са част от разрушена сграда. Откритият подемен материал се датира към края на IV–V в. Към този период се отнася и откритият вече каменен зид, с посока север-юг, намиращ се в източната част на сектора.

В сектор 4, квадрат 25, непосредствено под повърхностния пласт се разкриват силно разрушени останки от втора пещ, със значително количество битова керамика около нея. От нея е запазена малка част от пода и стена на кожуха. Тази пещ е изградена по същия начин като първата. Тя е разрушена от




*Обр. 2. Профил южно от кулата.*

*Fig. 2. Cross-section, south of the tower.*

силен пожар. Открива се голямо количество фрагментирани и цели керамични съдове от XIII–XIV в. На терена около пещта са разпръснати дребни и средни ломени камъни, вероятно от някаква лека конструкция.

Сектор 5. Разчиства се пространството в северозападния ъгъл на сектора (квадрат 21). Под съвременния насип и силно обезличените останки от средновековни градежи се попада на стопанска постройка. Разкрити са разрушени кирпичени стени, с посока изток-запад. Те са отухлени от силен пожар. След тяхното демонтиране се разкри малка част от каменната основа на стената, която стъпва върху скалата. Южно от структурата се разчистиха няколко дупки за дървени подпори. Те са подредени в две почти прави линии, вероятно тази конфигурация е носела навес.

В северния край на западния профил на насипа се попадна на малък сегмент от каменна структура, изградена от ломени камъни, споени с хоросан. Тя продължава в западния профил. Източно от нея, в скалата, са издълбани няколко дупки. Разкритите върху цялата проучвана площ вкопавания са с различен размер и предназначение и не са синхронни.

Откритите материали се датират около началото и от края на IV в.

**EXCAVATIONS OF THE FORTIFIED SETTLEMENT IN GRADISHTE LOCALITY NEAR VILLAGE OF RIBEN, DOLNA MITROPOLIA MUNICIPALITY, PLEVEN REGION**

*Sonia Lazarova, Petar Banov, Venko Ivanov*

In 2017, the excavations of the fortified settlement in Gradishte locality near village of Riben continued. Previous studies have shown that the life of this place begins in the Chalcolithic, continues with interruptions during the Early Iron Age, the Late Iron Age, the Roman period, the Late Antiquity and the period of the First Bulgarian Kingdom.

The excavations in 2017 revealed substantial evidence proving a permanent habitation of the site during the period of the Second Bulgarian Kingdom (13th–14th c. AD).

# № 66. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В СЕВЕРОИЗТОЧНИЯ СЕКТОР НА КАСТЕЛА СОСТРА ПРИ С. ЛОМЕЦ, ТРОЯНСКО

*Иван Христов*

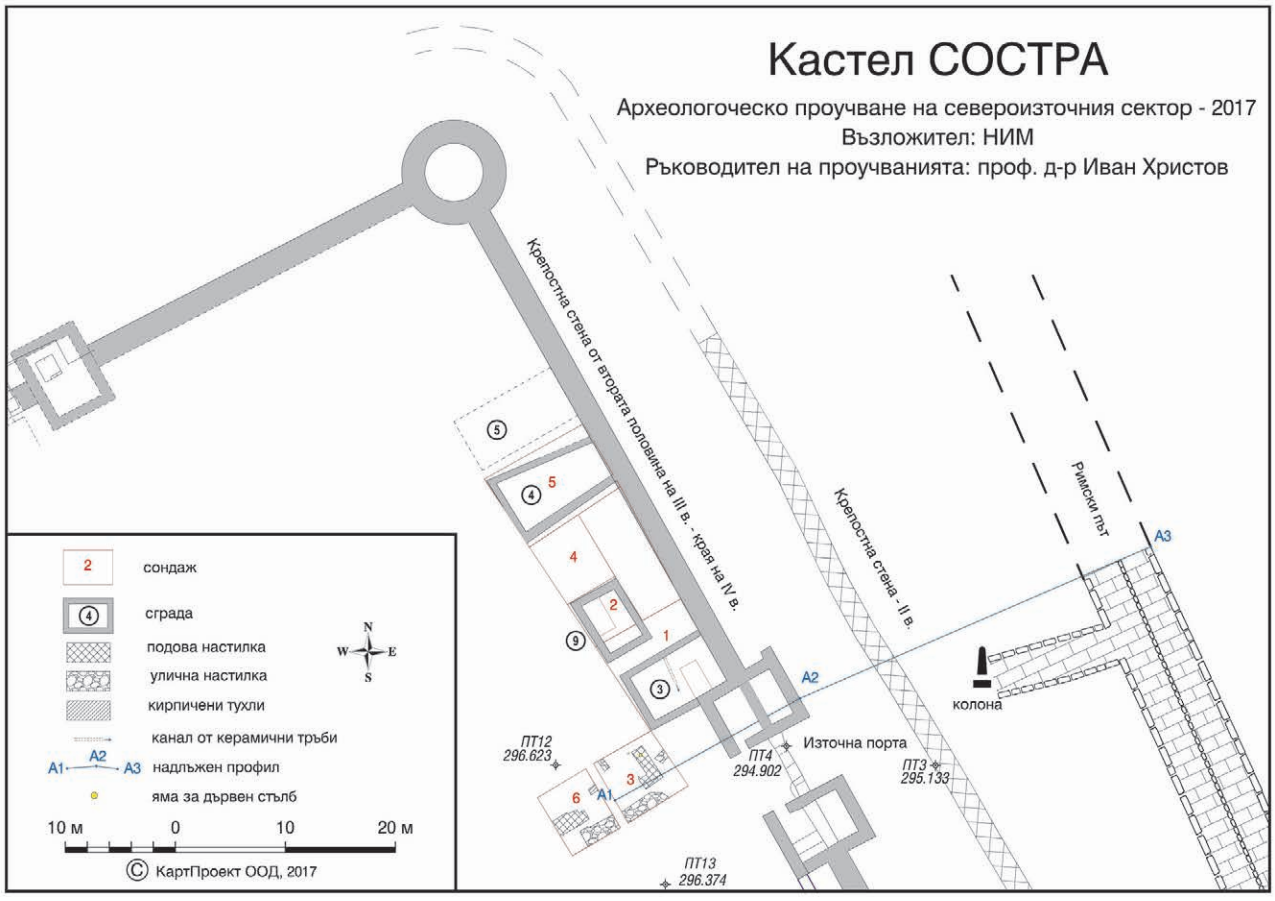
Проучванията се проведоха през месец юни и юли 2017 г. и бяха съсредоточени в североизточния сектор на кастела Состра – пространството между източната порта на лагера, североизточната ъглова кръгла кула и жп линията, преминаваща почти през средата на обекта.

Заложени бяха 8 сондажа, следващи линията на предполагаеми късноантчни сгради прилепени, до вътрешното лице на източната крепостна стена (обр. 1). В сондажи 3 и 6, разположени западно от източната порта на кастела и непосредствено до *via praetoria* бяха открити остатъци от структури, които можем да интепретираме като началото на северния ред на първи ред войнишки бараки от II в.

Сграда № 3 (номерацията е по реда на откриване на сходни структури от 2005 г. насетне) е разположена непосредствено до северната фланкираща кула на източната порта. Сградата е прилепена на фуга до вътрешното лице на крепостната стена и северното външно лице на кулата. Заема площ от 45 кв. м. Датиращ материал за времето на функциониране на постройката са фрагменти от червенолакови съдове и бронзови провинциални монети и денарии на Септимий Север и Филип Араб, ажурна дискова фибула. Една медна монета на Клавдий Готски, отсечена посмъртно би могла да означава по-дълъг период на използване на постройката в епохата след готските нашествия в средата на III в.

Малък сондаж в източната половина на сградата показва различните напластявяния в тази част на крепостта. Установено е, че уличната настилка от първата половина на III в. е с дебелина 0,15 м. На дълбочина 0,67 м непосредствено под плътен горял пласт е открита ранната *via sagularis*, датирана с бронзов ас и денар на император Траян, както и бронзов ас на Фаустина Млада.

Сграда № 9 (ситуирана в рамките на сондаж № 2) е с размери 4,6 х 6,2 м. От нея е запазен приземен етаж, вкопан в околния терен. Изграден е от ломени камъни споени с кал. Във височина 1,2 м над




*Обр. 1. План на разкритите структури в североизточния сектор на кастела Состра.*

*Fig. 1. Plan of the north-eastern sector of castellum Sostra.*

подовото ниво е започвала кирпичена надстройка. Сградата е построена на отстояние 3,9 м западно от вътрешното лице на крепостната стена, като по този начин е запазено свободно пространство до стената. Подът на сградата представлява трамбована глина, върху която са поставени плочести камъни.

В сграда № 9 са открити фрагменти от лошо изпечени късноантични керамични съдове и бронзови провинциални монети на Каракала, Макрин, Гордиан III; медна монета на Максимиан Херкулий и медни монети от 70–80-те години на IV в. Хипотетично можем да определим сграда № 9 като жилище на една контуберния от кохорта (обр. 3).

Сграда № 4 е разположена на 7 м северно от сграда № 9. Тя попада в рамките на сондаж № 5 и е с външни размери 9,60 х 4 м. Дебелината на зидовете е 0,60–0,70 м. В приземния етаж са изградени от по-големи ломени камъни, а във височина на втория етаж – с доста по-дребни необработени камъни. Запазената височина на зидовете, включващи част от предполагаем втори етаж е близо 3 м. Въз основа на стратиграфските наблюдения може да се изкаже предположението, че вторият етаж на постройката е бил жилищен и именно от него произхождат многобройните фрагменти от късноантични керамични съдове. Входът на постройката е бил от север. Над вкопания терен той е бил с широчина 1,55 м. В постройката са открити бронзови, сребърни и медни монети. Хронологически те включват денарии, бронзови провинциални монети на Макрин и Гордиан III, както и медни монети на императорите Валентиниан I и Валенс от типа *GLORIA ROMANORVM*.

Беше извършено и ново разчистване и проучване на северната порта на кастела и прилежащи кули (обр. 2). Северната крепостна стена е разположена на висок южен бряг на река Ломешка. Строителното ниво лежи по-високо спрямо нивото на фундиране не крепостната стена в другите сектори. Кулите, охраняващи северната порта са правоъгълни. Външно излизат на 3 м пред линията на куртината. Разстоянието между двете правоъгълни кули е 5,30 м.

Самата порта е широка 3 м, като от двете страни на дълъг прагов камък има запазени страници от тухли с широчина 1,05 м. В един по-късен етап входът е бил затворен с груб зид от речни къмъни, споени с хоросан. И двете фланкиращи кули при северната порта са построени допълнително към

основната крепостна стена в самия край на IV в. непосредствено преди готските нашествия с цел подсилване на отбраната.

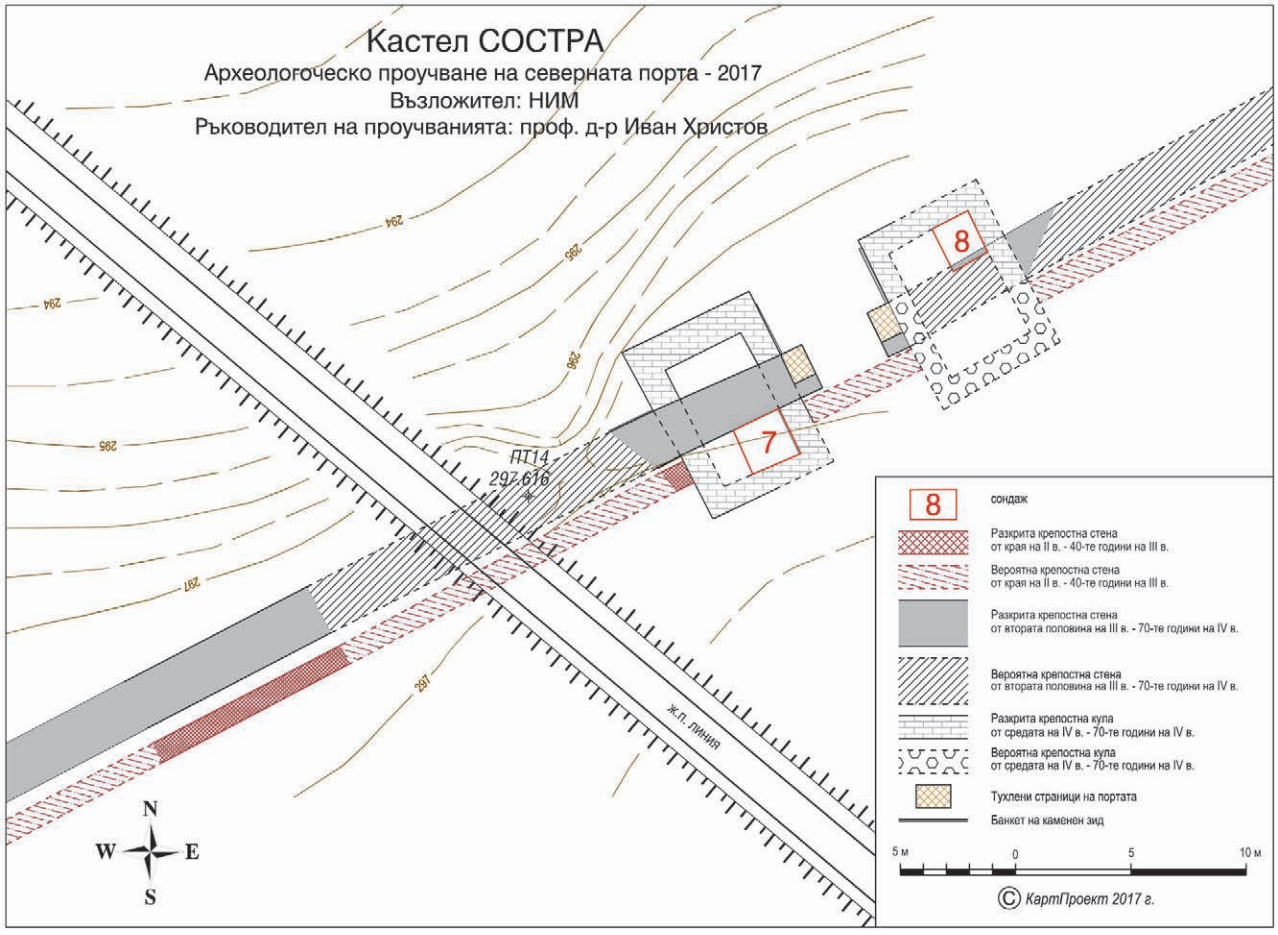
Западната фланкираща кула се състои от две части, конструктивно свързани с основния зид на стената. Южната половина е с размери 6,0 х 8,9 м. От запад стената на кулата е с дебелина 2 м, а от останалите страни – по 1 м. При нея се забялязва малък отстъп отвътре, като банкет, където е бил подът, разбит от иманяри. Под подовото ниво следва дебел 0,35 м слой от вар (вероятно варница). Под него има ранен културен пласт, в който се откриват фрагменти от строителна и битова керамика, примесени с въглени. Западно от външното лице на западния зид на кулата на по-ниско ниво започва по-ранният зид на крепостната стена с дебелина едва 1 м. Този зид се проследява и в участъци западно жп линията.

Северната половина на кулата е с размери 6,0 х 4,9 м. Тя притежава тясно вътрешно помещение с размери 3,4 х 1,7 м. Тук супеструкцията е запазена на височина 0,4 м, субструкцията е на този етап 0,3 м. Дели ги подово ниво, белязяно от вътрешен банкет с широчина 0,15 м. Подът също е разбит от иманяри.

Очевидно е, че източната фланкираща кула е била самостоятелна в този участък на северната стена. При проучванията е установено, че т. нар. източна фланкираща кула на северната порта се състои също от две части, прилепени до основната крепостна стена. Тук стената е разрушена до подово ниво на кулата. На изток ясно се забелязва по-високият зид на стената, интегрирана в градежа на източния зид на кулата. И двата зида са на фуга, като на определена височина се захващат с ред камъни.

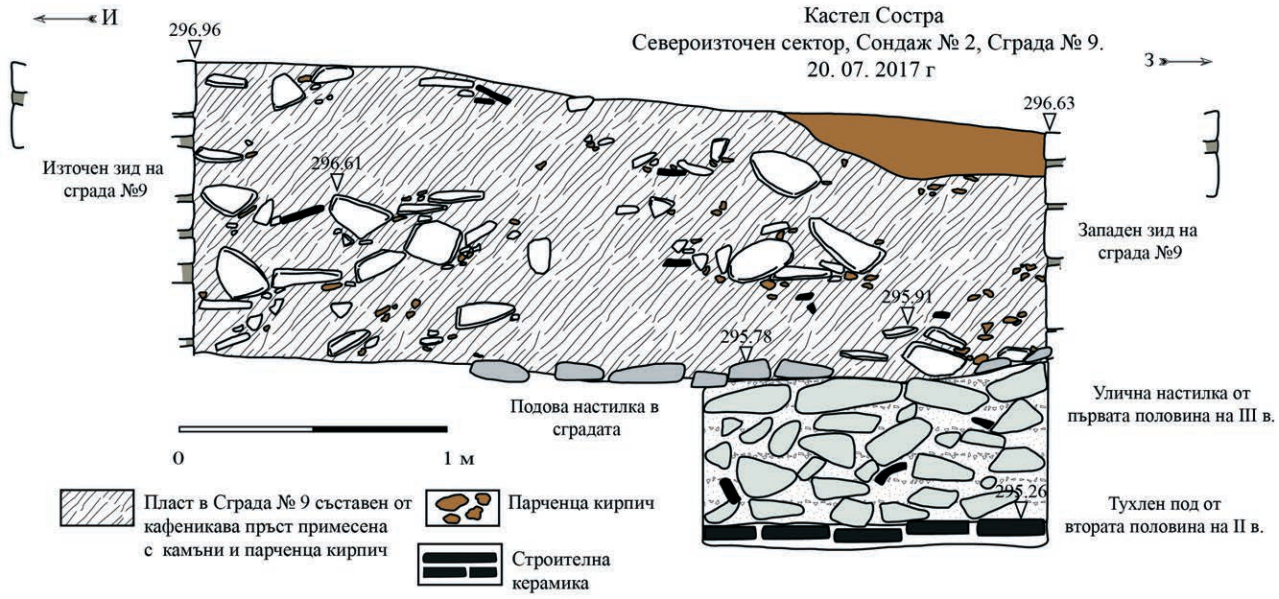
При проучванията са открити фрагменти от късноантична керамика, монети от самия край на IV–първата половина на V в.

В градежа на крепостната стена, в парче хоросан залепено за камък е открита бронзова монета на Проб. Подобно откриване на датиращ нумизматичен материал кореспондира със случая от предишни




*Обр. 2. План на северната порта на кастела и прилежащите кули.*

*Fig. 2. Plan of the northern gate and the adjacent towers.*




*Обр. 3. Профил във вътрешността на сграда № 9.*

*Fig. 3. Cross-section of building No 9.*

археологически кампании, когато множество медни монети на Клавдий II Готски и Аврелиан са намирани в хоросановите пълнежи на крепостните стени и кули. Те са ясна индикация за датиране на строежа на сега видимата масивна крепостна стена на кастела Сострa през втората половина на III в.

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN THE NORTH-EASTERN SECTOR OF *CASTELLUM* OF *SOSTRA* AT LOMETS VILLAGE, TROYAN REGION**

*Ivan Hristov*

In 2017, eight test trenches were set along the supposed late antique buildings adhering to the inner face of the eastern fortress wall.

In trenches 3 and 6 situated west of the eastern gate of the *castellum* and immediately next to *via praetoria* remains of structures were found. They can be interpreted as edge of the northern first line of soldiers' barracks from the 2nd c. AD.

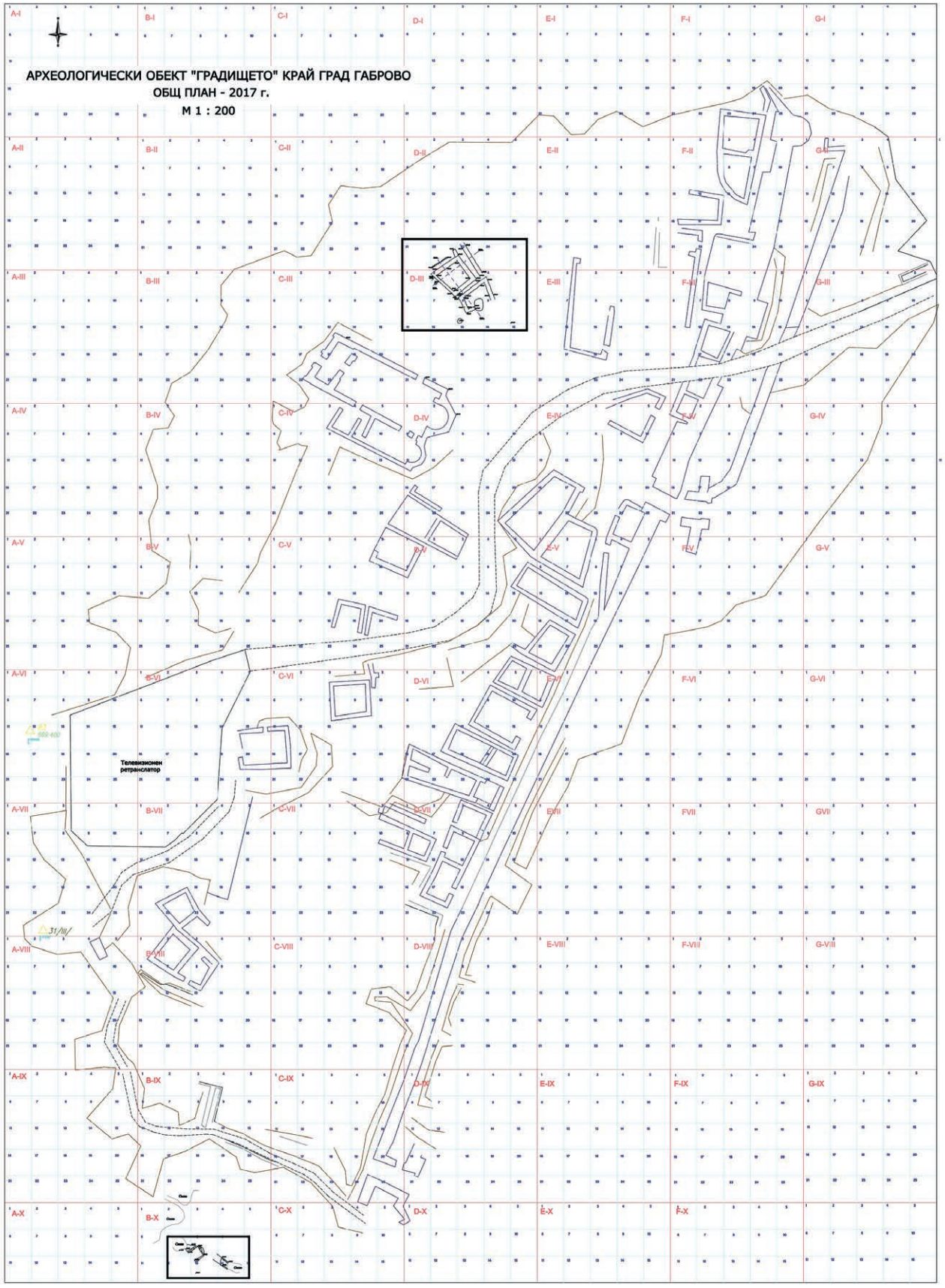
In trenches 1, 2 and 5 three buildings were completely unearthed, built of mud-bonded stones. They are dated to the second half of the 3rd – end of the 4th c. AD.

The northern gate of the *castellum* flanked with two towers was also cleaned up and studied.

## № 67. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ В М. ГРАДИЩЕ, ГРАД ГАБРОВО

*Казимир Попконстантинов, Росина Костова, Росен Йосифов*

Късноантичната крепост в м. Градище, гр. Габрово е разположен на скално възвишение на десния бряг на р. Янтра в склоновете на Габровско-Тетевенската верига на Предбалкана. Проучвана е чрез редовни археологически разкопки от 1975 до 1992 г. под ръководството на Ат. Милчев и К. Койчева. Разкрити са останки от укрепителни съоръжения, жилищни, стопански и производствени помещения, трикорабна базилика. Укрепената площ обхваща 24 дка. Укреплението е изградено в началото на IV в., като е било защитено с вал с еднолицев каменен зид. Около средата на IV в. са изградени масивна крепостна стена, част от жилищата и базиликата. Така укреплението се трансформира




*Обр. 1. Общ план на късноантичната крепост в м. Градище, Габрово с маркировка на секторите на проучване през 2017 г.*

*Fig. 1. General plan of the late antique fortress at Gradishte, Gabrovo with indicated areas of excavations in 2017.*

от чисто военен обект в цивилно селище от градски тип до средата на 40-те г. на V в., когато е превзето от хуните. Животът е възстановен във втората половина на V в., като последният период приключва с унищожаването на селището в края на VI–началото на VII в. (Койчева, Милчев 1978; Койчева 1999; Христов 2010).

През 2017 г. редовните археологически разкопки бяха подновени с две основни задачи: цялостно проучване на пространството около базиликата в южния сектор на крепостта. Работна планквадратна мрежа бе заложена на 20 м североизточно от базиликата. На дълбочина 0,20-0,30 м от маркираните коти на обекта във всички квадрати попаднахме на малки и средно големи грубо обработени камъни от основи и стени на помещения. В квадратите бяха разчистени и установихме основите на 3 помещения (обр. 1).

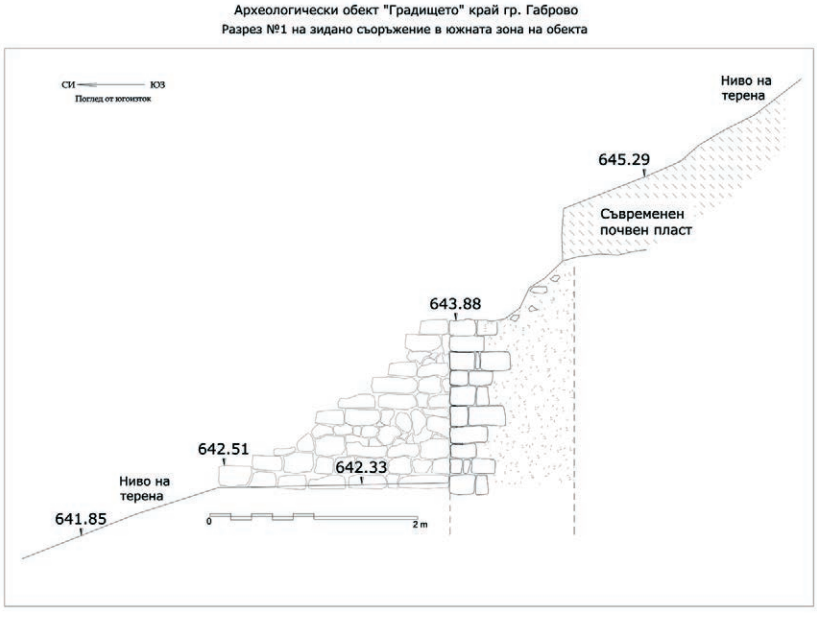
Основите на помещение А се разкриват на дълбочина 0,60 м от съответните коти. Напълно са разкрити северната (дълж. 6,15 м) и западната (дълж. 3,30 м) основи. Всички основи са запазени само в първия ред. Дебелината им варира между 0,55-0,60 м. На дълбочина 0,50-0,70 м от наличните коти се достига материковата жълта скала, върху която са положени основите на помещението.

Основите на помещение Б, което се намира северно от помещение А, също се разкриват на дълбочина 0,55-0,60 м от съответните коти. Има неправилен четириъгълен план заради различните дължини на основите (6,00 м x 5,50 м x 5,70 м x 5,10 м). Дебелината им е 0,85 м. Запазени са в два и три реда от градежа. В югоизточния край на помещението на дълбочина 0,75 м от кота 680.47 се достига до лескова скала. Между описаните дотук 2 помещения има малък проход с ширина 0,60 м, който е очертан от материковата скала.




*Обр. 2. Проучени помещения североизточно от базиликата, поглед от североизток: помещение А, западната основа на помещение В, улица с ориентация север–юг и помещение Б.*

*Fig. 2. Excavated rooms northeast of the basilica, view from the northeast: room A, the western wall of room B, a street oriented north–south, and room Б.*




*Обр. 3. Разрез североизток–югозапад на прохода в южната част на укреплението, поглед от югоизток.*

*Fig. 3. Cross-section (northeast–southwest) of the passage in the southern part of the fortress, view from the southeast.*

Североизточно от северната основа на помещение Б се намира уличен участък (ширина 0,70–1,25 м), който преминава покрай западната основа на друго помещение (В). Пластът върху него е жълтосив с множество въглени, тухлени частици и отделни находки.

Помещение В се намира североизточно от улицата на дълбочина 0,70–0,80 м от кота 680.47 в най-високата си част. Разкрихме западната му основа, която е двуредова, със запазена височина 0,25 м, проследена на дължина 6,30 м и с дебелина 0,70 м (обр. 2).

Находките – предмети от дървените конструкции (гвоздеи, пирони с Г-образна форма, катинари, панти за врата), бита (ножове, игли, сърп, прешлени за вретено, железни инструменти, животински кости, някои със следи от обработка), облеклото (фибули, коланна тока), показват жилищния характер на помещенията. Късовете шлака, които бяха открити в помещение Б подсказват практикуване на железодобив. Бяха открити и 9 монети (края на IV–VI в.), които свидетелстват за монетарния облик на търговската дейност. Особен интерес представлява железен стилус, който показва определена степен на грамотност сред обитателите на крепостта. Керамичните фрагменти са от кухненски (гърнета), трапезни съдове (паници, малки кани), и амфори (с гребенчата повърхност или бяла ангоба) с характерни особености за V–VI в.

Бяха предприети оглед и документиране на добре запазен участък от крепостната стена в югоизточния сектор на укреплението. Той се намира на стръмен склон, като стената е преграждала достъпа към селището между две скали, разстоянието между които е 15 м. Участъкът от крепостната стена е с височина 2,80 м, дължина 2,40 м, запазена дебелина 2,30 м, градежът е двулицев от ломен камък с хоросанова спойка със счукана тухла. Бе открито и неизвестно до сега „съоръжение“ на 4 м югозападно от описания участък от крепостната стена. При проучването му се установи, че то се състои от две стени на разстояние 1,85 м една от друга с ориентация С–Ю и градени от камъни с обработени лица на хоросанова спойка. Проследената дължина на източната основа е 1,90 м, западната е частично разрушена. Установена бе конструктивна връзка на „съоръжението“ с крепостната стена. Вероятно то е функционирало като проход към намирал се наблизо водоизточник, който е бил действащ до средата на миналия век (обр. 3).

## Литература

**Койчева 1999:** К. Койчева. Нови данни за укрепителната система в Стара планина. – Археология, 1999, 3–4, 77–84.

**Койчева, Милчев 1978:** К. Койчева, Ат. Милчев. Ранновизантийска базилика в м. Градище при гр. Габрово. – Археология, 1978, 4, 25–32.

**Христов 2010:** М. Христов. За хронологията на Габровското градище. – Археология, 2010, 3–4, 106–112.

## LATE ANTIQUE FORTRESS AT GRADISHTE LOCALITY, TOWN OF GABROVO

*Kazimir Popkonstantinov, Rossina Kostova, Rossen Yosifov*

The late antique fortress at the locality of Gradishte in Gabrovo is situated on a rocky height on the right riverside of Yantra in the downhills of Gabrovo-Teteven section of the Balkan foreland. The site has been regularly excavated from 1975 until 1992. Significant remains of fortification, dwellings, domestic buildings and workshops, as well as a three-nave basilica have been unearthed. The overall walled area is 2.4 ha. The fortress emerged in the 4$^{th}$ c. AD and survived a transformation from a military site into a civil settlement of an urban type until the middle of the 5$^{th}$ c. AD when it was seized by the Huns. The habitation was restored by the mid-5$^{th}$ c., yet the settlement was devastated at the end of the 6$^{th}$–the beginning of the 7$^{th}$ c AD.

In 2017, regular excavations have been renewed in the unexplored area northeast of the basilica (fig. 1). Foundations of three rooms have been unearthed (А, Б, В), two of them have been completely excavated (Б and В). They vary in size between 20 and 35 m$^2$. A street section has been attested between rooms Б and В (fig. 2). The small finds (e. g. padlocks, sickle, spindle whorls, *fibulae*, belt buckle, etc.) indicate the residential character of the rooms. Nine coins (late 4$^{th}$–early 6$^{th}$ c. AD) provide evidence of monetary exchange. Ceramic fragments of kitchen-, tableware and amphorae are typical for the 5$^{th}$–6$^{th}$ c. AD.

A well preserved section of the fortress wall in the southeastern part of the fortress has been examined too. The wall (2.30 m wide) extends between two rocks, 15 m from each other. A passage (1.85 m wide) flanked by two walls was arranged in the proximity of the examined section of the fortress wall (fig. 3). Perhaps the walled passage once led to a water source in the vicinity of the fortress.

# № 68. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ „КОВАЧЕВСКО КАЛЕ“ КРАЙ ГРАД ПОПОВО

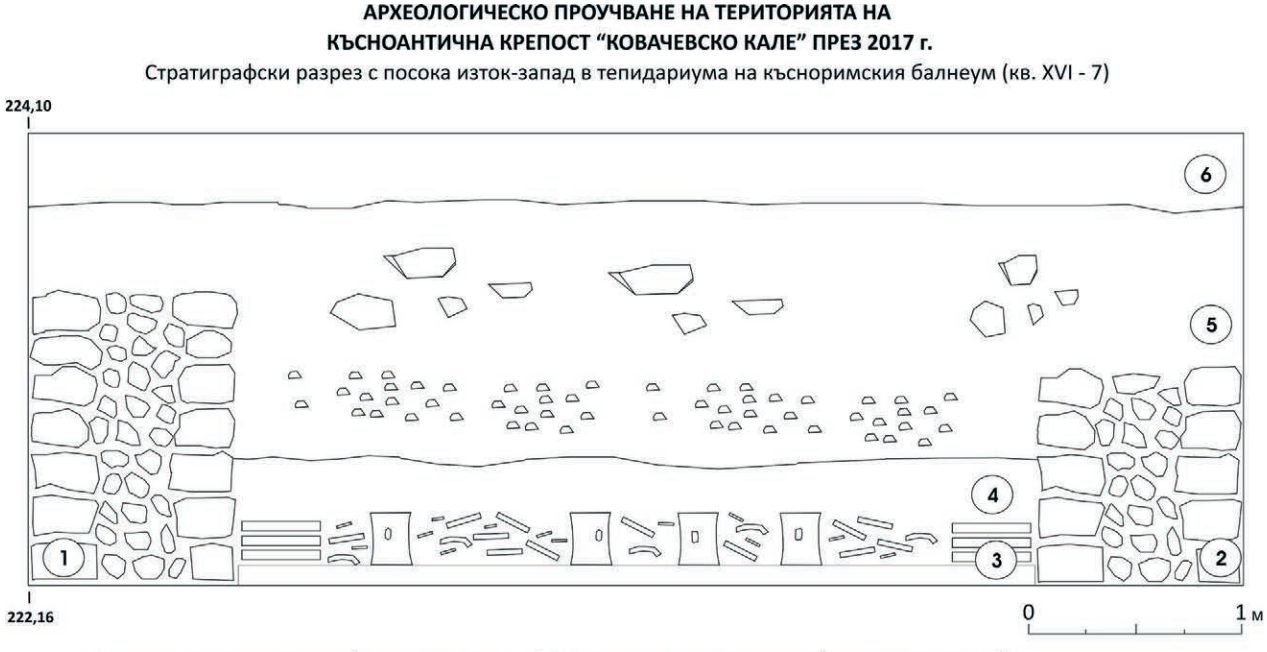
*Олег Александров, Стамен Станев*

Археологическите разкопки се осъществиха по договор за съвместна дейност между Община Попово и ВТУ в периода юни – юли 2017 г. в продължение на 42 работни дни. Основната ни задача бе продължаване на проучванията в територията на север от хореума. Концентрирахме работата в 4 квадрата в сектора на засегнатите през 2013 г. терми (XVI–7, 8, 12, 13) и още 2 останали непроучени квадрата между тях и хореума, покриващи античната улица (южната половина на кв. XVI–21, изцяло кв. XXIX–1 и северната половина на кв. XXIX–6).

Стратиграфия. Дебелината на културните напластявания в района е 2,0–2,4 м. Най-горната част от натрупванията представлява относително хомогенен хумус, слабо примесен със съвременни материали, с дебелина около 0,3–0,4 м. Под него се намира дебел над 1,0 м пласт от дребни и средни по-големина камъни и строителен трошляк от емплектона на намиращата се в непосредствена близост крепостна стена. Следите от обитаване на това място през IV–V в. са на дълбочина от около 1,5 м, на нива 221,90–222,40 м.

В сектора над античната улица (*via sagularis*) дебелината на насипа от крепостната стена е над 1,5 м. Съдейки по нумизматичния материал, уличното платно е било все още свободно за преминаване, поне до края на трета четвърт на IV в. В последната четвърт на IV в. на това място (в непосредствена близост до крепостната стена) е изградена каменна постройка на калова спойка. Сградата не е просъществувала по-късно от средата на V в. подобно на жилищата, разположени покрай и в хореума. Подовото ѝ ниво се регистрира само на 0,2–0,3 м над това на улицата, като в последствие подът (заедно с материалите от времето на нейното интензивно използване в края на IV–първа половина на V в.) е затрупан от деструкциите на покривната ѝ конструкция.

Подобна е ситуацията и в района на термите. По всичко изглежда, че след рухването на техния




1. Източен зид на тепидариума (втора-четвърт на IV в.). 2. Западен зид на тепидариума (втора-четвърт на IV в.).
3. Елементи от хипокаустната система на балнеума: тухлени колонки и тръби, положени върху добре изравнен под от хоросан.
4. Деструкции на жилище (изградено в края на IV - началото на V в. върху все още здравата суспензура в тепидариума, като в последствие, най-вероятно още при хунските нашествия в средата на V в., пропада между калонките и тръбите на хипокауста).
5. Деструкции от баните и крепостната стена. 6. Хумусен пласт.

*Обр. 1. Стратиграфски разрез на проучвания сектор от балнеума.*

*Fig. 1. Cross-section of the excavated area of balneum.*

покрив, някъде в последната четвърт на IV в., дебелите им стени са продължили да се издигат високо над терена. По тази причина помещенията са били пригодени и използвани като жилища. За под на тези жилища е използвана все още годната за употреба горна повърхност на суспензурата. Използване на мястото в битов контекст, за което свидетелстват предметите от бита, битовата керамика и животински кости, е продължило, според нумизматичния материал, до 40-те години на V в., когато хунските нашествия слагат край на живота в крепостта. Вероятно още по това време суспензурата е рухнала и материали от първа половина на V в. са попаднали между тръбите и тухлените колонки на хипокаустната система (обр. 1).

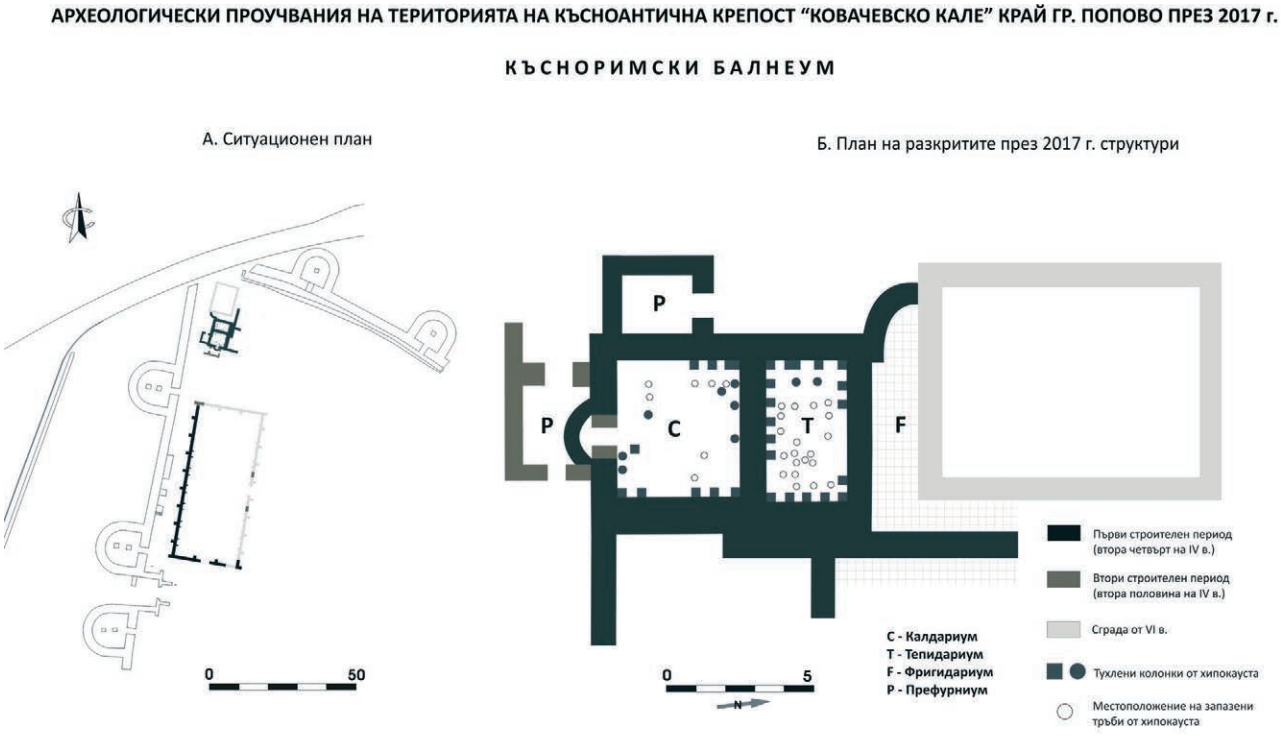


*Обр. 2. Изглед към проучвания сектор от запад.*

*Fig. 2. General view of the excavated area from the west.*

Терми: Баните са от типа *balneum*. Наличните материали позволяват тяхното изграждане да се отнесе във втора четвърт на IV в. Използвана е предимно техниката *opus vittatum*, а на места и *opus vittatum mixtum* с дебелина на стените 0,7–1,0 м (обр. 2). Сградата има верижен (с посока север–юг) план с три основни и няколко спомагателни помещения (непроучени сектори от сградата се развиват в източна и северна посока, обр. 3).

*Калдариум* – разположен в най-южната част на сградата с почти квадратен план (запазен е единствено




*Обр. 3. План на късноримския балнеум в Ковачевско кале.*

*Fig. 3. Plan of the late Roman balneum in "Kovachevsko kale" site.*

под нивото на суспензурата); дължина на стените от вътрешната страна е 4,15–4,20 м (север-юг) и 4,55–4,60 м (изток запад); от хипокаустната система на място стоят част от тухлените колонки (три до четири реда тухли) и много малка част от тръбите. Първоначално е имал малко басейнче с полукръгла форма, разположено от южната му страна; отворът на апсидата, в която е разположено, е с дължина 2,2 м.

*Тепидариум* – правоъгълно помещение, разположено непосредствено от северната страна на калдариума; дължина на стените от вътрешната страна е 2,6–2,7 м (север–юг) и 4,6–4,7 м (изток–запад); също е запазен само под нивото на суспензурата; от хипокаустната система на място стоят част от тухлените колонки (три до четири реда тухли) и голямата част от тръбите (повечето са запазени до половината си височина).

*Фригидариум* – правоъгълно помещение, разположено непосредствено от северната страна на тепидариума; дължината на стените от вътрешната страна е 6,0 м (изток-запад) и все още неизвестна (предполагаема около 10 м) север-юг; помещението е без отоплителна система; подът е тухлен върху дренаж от средно големи плоски камъни; запазена е южната част от абсида от западната страна на помещението в близост до стената, деляща го от тепидариума; максималната дълбочина на извивката на апсидата, измерена от вътрешната страна, е 2,8 м.

*Префурниум (от запад)* – първоначално постройката е отоплявана с пещ, разположена от западната страна на калдариума; пещта и префурниумът са вкопани на около 0,5 м под нивото на пода на банята; обграждащият зид на префурниума е долепен на фуга към основния зид на сградата; размерите му са 3,7 х 2,6 м; входът е от север с ширина 0,95 м; сводът на пещта е рухнал в определен момент, след което е изцяло зазидан, а помещението изоставено.

*Префурниум (от юг)* – след известни преустройства в сградата е изграден втори префурниум от южната страна на калдариума; по това време басейнчето е изцяло демонтирано, като на място са останали само камъни от субструкцията на апсидата, в което е било поместено; помещението също е с правоъгълна форма и е долепено на фуга към основния зид на баните; размерите му са 4,0 х 3,0 м; има два входа – от изток и от запад с ширина 0,98 м; по същото време отворът на апсидата е стеснен до размерите на канал с ширина 0,7 м, през който е минавал горещият въздух (обр. 3).

Находки: По време на проучванията бяха открити сравнително ограничен брой находки, повечето от които са монети (включително две колективни монетни находки, съответно от 4 и 8 броя или общо 52 бр. монети), а останалите находки са елементи от облекло (фрагменти от фибули, ремъчни накрайници), столче от стъклен съд, керамична лампа, върхове на стрели и др. Масовият материал е съставен от битова керамика с предимно сив и сиво-черен цвят, както и амфорна тара от IV–V в.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE LATE ROMAN FORTRESS "KOVACHEVSKO KALE", TOWN OF POPOVO**

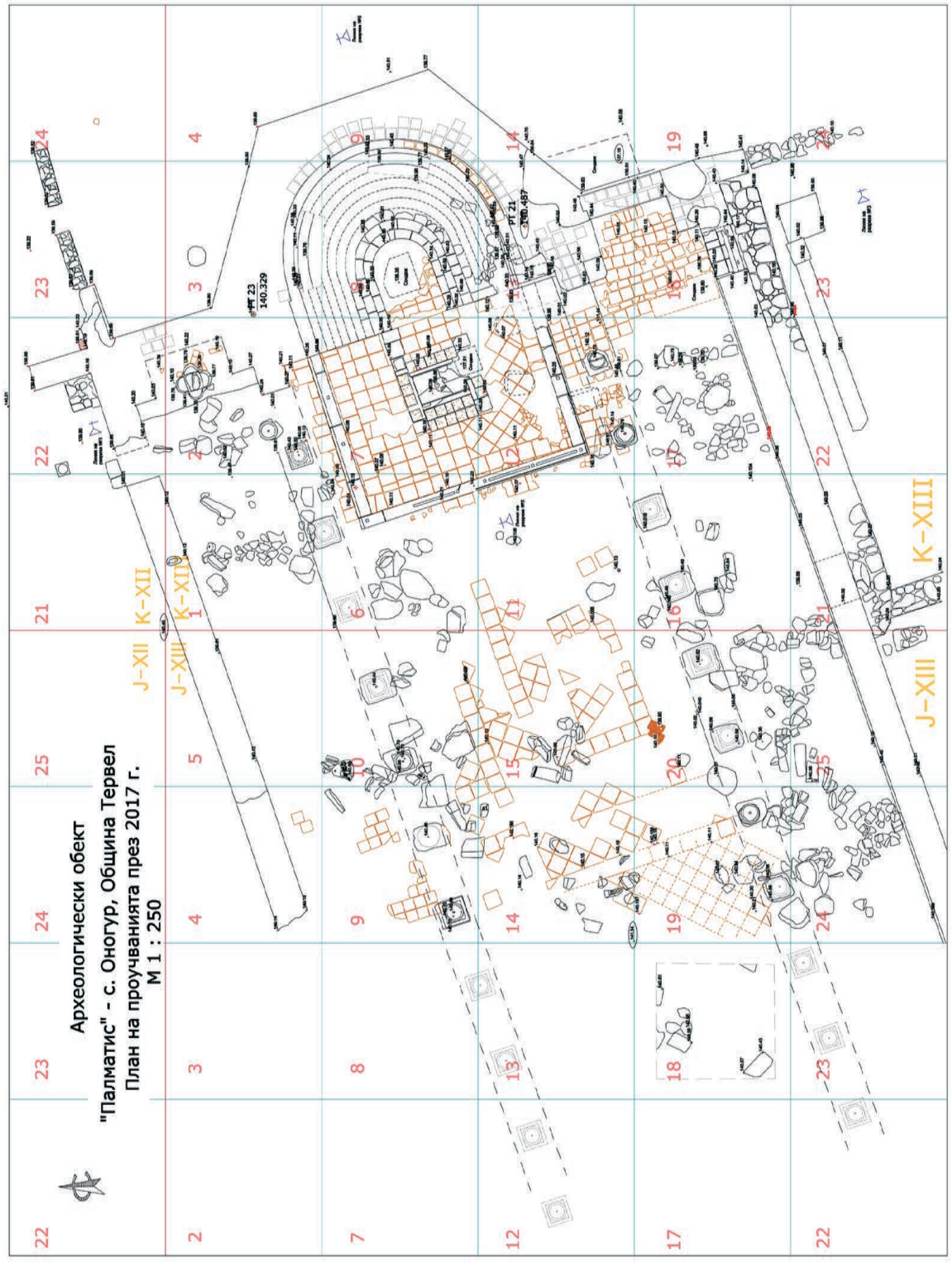
*Oleg Alexandrov, Stamen Stanev*

In 2017, a *balneum* building was excavated in the fortress. Archaeological evidence indicates that the late Roman baths were built in the second quarter of the 4th c. AD and were burned down in the last quarter of 4th c. AD when the fortress was captured by the Goths. Above the ruins of the baths we explored layers related to a new population which settled in "Kovachevsko Kale" until the mid-5th c. AD, when the Huns terminated the occupation of this area.

## № 69. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ *PALMATAE* В М. КАЛЕТО, С. ОНОГУР, ОБЩИНА ТЕРВЕЛ

*Казимир Попконстантинов, Боян Тотев, Добри Добрев*

През 2016 г. в резултат на спасителни разкопки, проведени от настоящия екип бе открита източната част на едонапсидна трикорабна базилика в късноантичната крепост, идентифицирана като *Palmat(ae)*. През 2017 г. чрез редовни разкопки бе проучена площ от около 500 кв. м от епископската базилика (обр. 1).

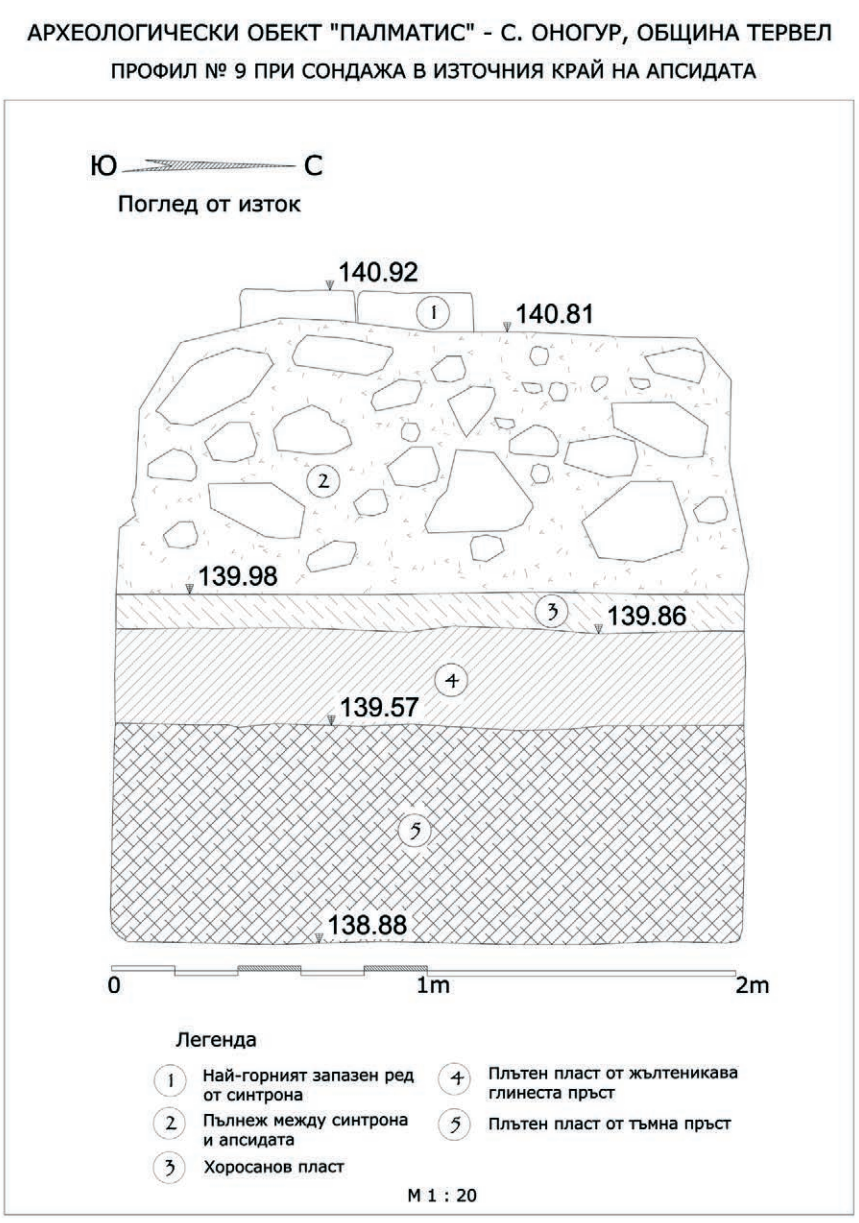



*Обр. 1. План на проучените останки в източната част на епископската базилика в Palmat(ae).*

*Fig. 1. Plan of the excavated remains in the eastern part of the episcopal basilica in Palmat(ae).*

Продължихме проучването на олтарната част, като направихме сондажи в четири основни пункта в презвитерия с цел установяване на допълнителни данни за първия синтрон на базиликата и начина на изграждане на втория. Първият сондаж е разположен в югоизточния ъгъл на презвитерия, където се намира входът от южния кораб към презвитерия и база № 1 от южната колонада. В западния профил на сондажа установихме стратиграфия, която показва наличието на две подови нива в презвитерия: тухлен под, под него 3–4 см хоросанова подложка, под нея пласт от пръст (0,2 м), следва хоросанов пласт примесен с необработени камъни (0,15 м), фрагменти от тухли, липсват керамика и други археологически материали (обр. 2).

Вторият сондаж е в източната част на площадката за синтрона, на върха на дъгата на апсидата, където е било изградено 9-тото му стъпало. На дълбочина 0,2–0,4 м достигнахме до хоросанова подложка с дебелина 0,10-0,15 м. Върху нея е била изградена площадка от необработени камъни, която обхваща цялата дъга на апсидата. Върху тази площадка е изграден деветстъпалният синтрон. Под хоросановата подложка има пласт (0,3 м) от плътно трамбована жълта глина, а под него – стерилен черноземен пласт. Дълбочината на сондажа е 1,1 м (кота 140.33). Третият сондаж е в северозападната част на синтрона. Чрез него установихме, че основата на площадката е от два реда необработени камъни и не е била достатъчно стабилно изградена. Резултатите от сондажите в апсидата на презвитерия показват неговото преустройство поради изграждането на 9-стъпалния синтрон. Камъните от първоначалния двустъпален синтрон са използвани за първите два реда на обновения синтрон. Те са с много грижливо оформени лица. За останалите 7 реда са били вградени камъни, които се открояват от преупотребените. След демонтирането на двустъпалния синтрон апсидата е била удебелена с още 0,3 м, като уширението стъпва върху основата на второто стъпало от първия синтрон.




*Обр. 2. Западен профил на сондаж в източния край на апсидата.*

*Fig. 2. Western cross-section of a trench at the eastern edge of the apse.*

Цялото олтарно пространство е оградено от ниска олтарна преграда, монтирана върху мраморни стилобати. През настоящия сезон разкрихме близо 50 мраморни фрагмента от олтарните плочи, капители, колонки, бази.

Бе проучена и източната част на северния кораб. Разкрихме северната стена на базиликата, чиято суперструкция е запазена в един ред по протежение на 15 м. Бяха открити и 6 бази от северната колонада. През 2016 г. в източния край на кораба попаднахме на тухлена основа с дъговидно оформление от север. Градежът е от фрагментирани тухли с хоросанова спойка. При снемането на пласта се очертаха дъговидни основи, обмазани с хидрофобен хоросан от изток, юг и запад. На 0,4 м от подовото тухлено ниво на кораба се очерта план на съоръжение с кръстовидна форма – писцина. На тази дълбочина попаднахме на вертикално поставен или паднал в централната част на писцината фрагмент от каменен съд с добре оформен в единия край чучур (обр. 3).

Писцината е изградена плътно до източната стена на северния кораб, тухлената ѝ стена е с дебелина 0,53 м.

За разлика от северния, в централния кораб тухленото подово ниво е сравнително добре за-



*Обр. 3. Писцина в източния край на северния кораб на базиликата.*

*Fig. 3. Piscine in the eastern end of the north aisle of the basilica.*

пазено. Върху пода открихме фрагменти от мраморни колони и капители, нападали върху 10 сантиметров пласт от пепел. Бяха разкрити 8 бази от южната и 7 бази от северната колонади. Разстоянието между базите е 2 м, което показва, че колонадите са били гъсти. Те са поддържала галериен етаж над страничните кораби, за което свидетелстват нападалите архитектурни елементи, отделящи подовата част на етажа от архитрава.

Проучената източна част от южния кораб бе много наситена с фрагменти от колони, капители, бази, корнизи. При проследяване на южната стена на базиликата на 10 м от източния вход към наоса бе открит още един вход с ширина 1,50 м. След окончателното разчистване на насипите в източната част и на двата кораба установихме, че няма данни за съществуването на протезис и диаконикон.

### Литература

**Бобчева 1974:** Л. Бобчева. Археологическа карта на Толбухински окръг. София, 1974.

**Torbatov 2000:** Procop. De Aedif. IV, 7, 12-14 and the historical geography of Moesia Secunda. – Archaeologia Bulgarica, 2000, 3, 58–77.

## LATE ANTIQUE FORTRESS OF *PALMATAE* AT KALETO LOCALITY, VILLAGE OF ONOGUR, TERVEL COUNTY

*Kazimir Popkonstantinov, Boyan Totev, Dobri Dobrev*

Since 2016, the excavations at the site have been conducted in the south–western sector where a geophysical survey has attested a very large building oriented west–east. As a result, the eastern part of a single-apse three-nave basilica has been unearthed (fig. 1).

In 2017, several trenches were set in the *presbyterium* around the *synthronon*. They have proved two successive floor levels there (fig. 2), the construction of the original two-step *synthronon* over a stone-built platform and the way it was reconstructed into a nine-step structure. A quatrefoil piscine built out of bricks has been discovered in the eastern part of the north aisle, thus indicating the function of this part of the aisle as a baptistery (fig. 3). Eight

bases of the southern and seven bases of the northern colonnades have been found all over the tile floor of the nave and side aisles together with over 50 fragments of the marble chancel barrier. The colonnades supported galleries over the side aisles as suggested by the fragments of marble architrave found on the floor. Many of the fragments of marble architectural decoration bear workshop marks related to ateliers in Asia Minor. The enlargement of the *synthronon* suggests that the basilica must have served as an episcopal cathedral, perhaps in the time of Justinian I (527–565).

# № 70. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „РАННОВИЗАНТИЙСКИ ТЕРМИ“, ГРАД ОБЗОР

*Тодор Марваков, Константин Господинов*

През 2017 година, след тригодишно прекъсване, продължиха археологическите проучвания на обект „Ранновизантийски терми“ в гр. Обзор. Те започнаха през 2013 г. и продължиха през 2014 г. (Марваков и др. 2014; Марваков и др. 2015). Като членове на екипа в проучването взеха участие К. Клисуранов, В. Милчева и Здр. Христова, на които изказваме нашите искрени благодарности.

Първоначално планираната задача за тази година бе да се довършат проучванията на помещения 2, 3 и 4 в източна посока. Площта е приблизително 100 кв. м. Това се оказа невъзможно поради административни проблеми със съществуващи на мястото съвременни структури. Поради това нашите усилия бяха насочени към проучване на терена северно от термите (обр. 1, 2).




*Обр. 1. Общ план на ранновизантийските терми в гр. Обзор.*

*Fig. 1. General plan of the early Byzantine thermae, town of Obzor.*

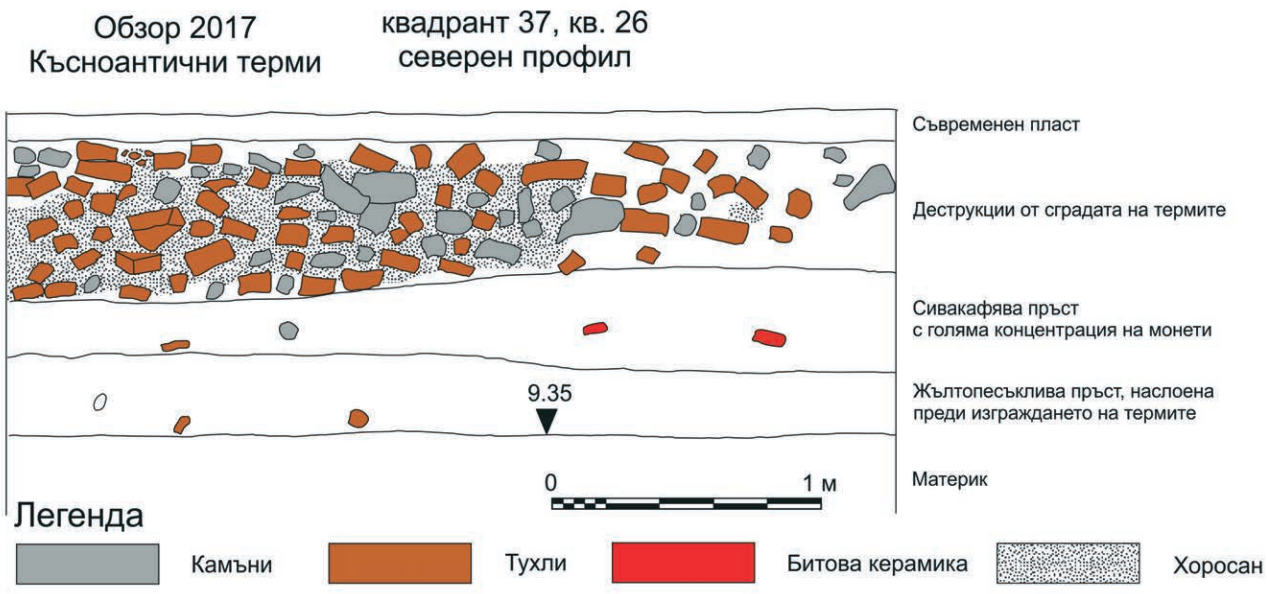


*Обр. 2. Теренът северно от термите с канал 1 и канал 2.*

*Fig. 2. View of the area to the north of the thermae, with drain 1 and drain 2.*

На север от помещение 1 бе проучен канал 1. Той се проследи в участък от около 11 м. Той минава под пода на хипокауста на помещение 2 и преминава през основите на западната му стена. По-нататък е долепен до основите на северната стена на помещение 1. При северозападния ъгъл на това помещение той завива на североизток, покрай основите на зид с ориентация югозапад–североизток. Наклонът на канала е в тази посока – първоначално на северозапад, след завой от 90° на североизток, като извежда водите от термите в тази посока. Денивелацията е приблизително 1 см на линеен метър. Каналът е граден от добре обработени каменни блокове, споени с бял варов разтвор, примесен с морски пясък и едро натрошена керамика. Дъното е изцяло обмазано с този разтвор. Дълбочината му, без покритието е 0,80 м, а широчината – 0,40 м. От покритието е запазен само малък участък до западната стена на помещение 2. То е направено от хоризонтално поставени каменни плочи. Върху тях има 0,1 м пласт от хоросан, примесен с едро натрошена керамика – подложка за настилка в двора северно от термите. В канал 1 се откри голямо количество разнообразен късноантичен материал – 134 монети, катарами, обеци, пръстени, стъклени мъниста, керамични лампи и разнообразна късноантична керамика.

Северно от помещение 2 се разкри канал 2. От него се проследи участък от около 9 м. Той минава под пода на помещение 3 и преминава през основите на западната му стена. По-нататък е долепен до основите на северната стена на помещение 2. При североизточния ъгъл на това помещение той прави завой на север и, подобно на канал 1, отвежда водите в тази посока. Денивелацията също е 1 см на линеен метър. На около 300 м северно от термите до петдесетте години на XX в. е съществувало дере, по южния край на което се е развивала западната крепостна стена на късноантичната крепост. Вероятно към него са отвеждани водите от термите, а не към отстоящия на по-малко от 100 м на изток морски бряг. Канал 2 е малко по-голям – дълбок е 1,1 м, широк 0,5 м. Граден е от добре обработени каменни




*Обр. 3. Стратиграфски профил на разкопания участък.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section of the excavated area.*

блокове, споени с бял варов разтвор, примесен с морски пясък и едро натрошена керамика. Долната част на стените и подът са обмазани със същия разтвор. Покритието е от хоризонтално поставени каменни плочи. За разлика от канал 1, в пълнежа на този канал не се откриха никакви материали.

В северната половина на помещение 2 се разкри част от хипокауста му. Подът е запазен само в източната правоъгълна ниша. Върху него се разкри фрагмент от полуцилиндричното покритие на нишата. То е градено от тухли, обилно залети с хоросан, примесен с едро натрошена керамика. В останалата част се разкриха осем стълбчета градени от тухли, три фрагмента от вертикално поставени тръби и три каменни стълбчета, които са поддържали пода на помещението.

Културният пласт на север от термите е с дебелина между 0,2 и 0,5 м (обр. 3). Материалите от него са от средата на V до края на VI в. В тези граници най-общо се датират и термите в гр. Обзор.

## Литература

**Марваков и др 2014:** Т. Марваков, М. Гюзелев, К. Господинов. Спасително археологическо проучване в ПИ 53045.502.479 по КК между ул. „Княз Борис I“и ул. „Иван Райков“, обособен като площад, гр. Обзор, област Бургас. – В: АОР през 2013 г., София 2014, 220–222.

**Марваков и др 2015:** Т. Марваков, М. Гюзелев, К. Господинов. Археологически разкопки на обект „Ранновизантийски терми“, гр. Обзор. – В: АОР през 2014 г., София 2015, 291–294.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE EARLY BYZANTINE *THERMAE*, TOWN OF OBZOR

*Todor Marvakov, Konstantin Gospodinov*

In 2017, following a three-year interruption, the archeological excavations resumed on the site of early Byzantine *thermae* in the town of Obzor. The area to the north of the *thermae* was investigated. Two drains were unearthed – they carried the waste water off to the north of the *thermae*. These were built of well-processed stone blocks, bonded with mortar mixed with sea sand and roughly fragmented ceramics. The covering of the drains was made of stone slabs. The archaeological layer to the north of the *thermae* is 0.2–0.5 m thick and it contains materials dating back to the period between the mid-5$^{th}$ c. and the end of the 6$^{th}$ c. AD. Such a date generally corresponds well to the time-span of the functioning of the *thermae*.

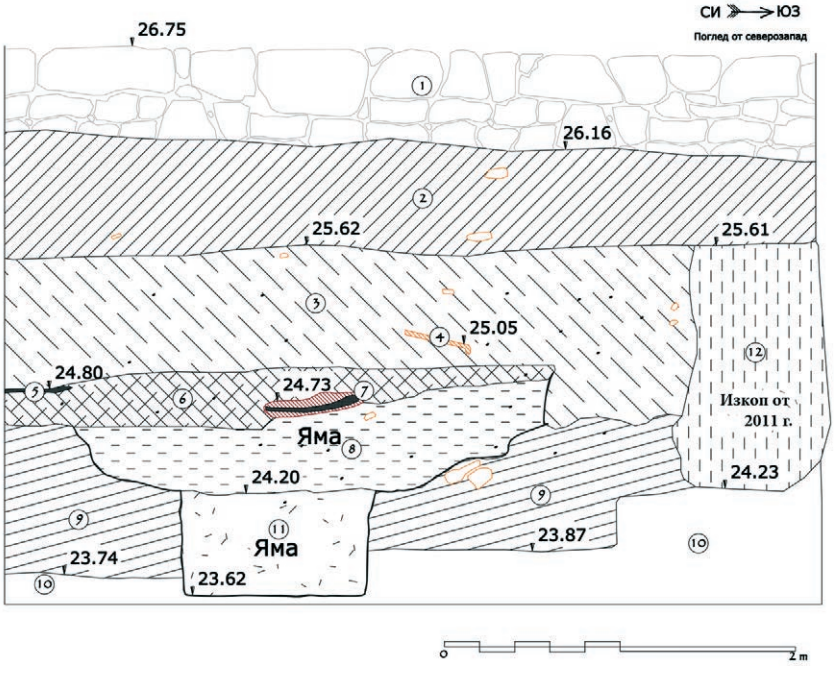
# № 71. КЪСНОАНТИЧНАТА КРЕПОСТ НА НОС СВ. АТАНАС КРАЙ ГРАД БЯЛА, ОБЛАСТ ВАРНА

*Валери Йотов, Александър Минчев*

През 2017 г. разкопките бяха основно в 10 квадрата в секторите LXXIII; LXXIV (обр. 1). По договор с Община Бяла се работи от през юли и август, в общо 22 работни дни. Включвайки и някои сондажи в близост до основните проучвани квадрати и извън тях, общата проучена площ е около 350 м$^2$.

Ранна стена. На кота 24,00 м в кв. LXXIII-1 (т.е. на около два метра под запазените зидове на късноантичната сграда на това място) се откри редица от добре подредени едри камъни. Макар и разбъркани, те са по линията на продължението на т. нар. ранна („тракийска“) стена, части от която бяха открита преди няколко години. Така, общата проследена дължина на „ранната“ стена е вече 35 м. Нейната по-точна датировка остава неясна, но най-вероятна е вече развитата хипотеза, че стената е изградена след края на тракийския култов център (съществувал през VI в. пр. Хр. – началото на I в. сл. Хр.) и преди следите от римския период (II–III в.) на нос Св. Атанас.

Квадрати югоизточно от късноантичната улица. В четирите проучени квадрати (LXXIII-10; LXXIV-1-2/6-7) югоизточно от късноантичната улица културните пластове са силно нарушени при строителство през XX в. В тях бяха открити останки от десет питоса – всички отрязани по средата на телата, а в дълбочина – три култови ями (ями 88–90) с разрушени на най-горни пластове. Част от материалите на пълнежа им – предимно керамика, е разнесена наоколо. Квадратите, в които се развива улицата, бяха оставени непроучени в дълбочина.

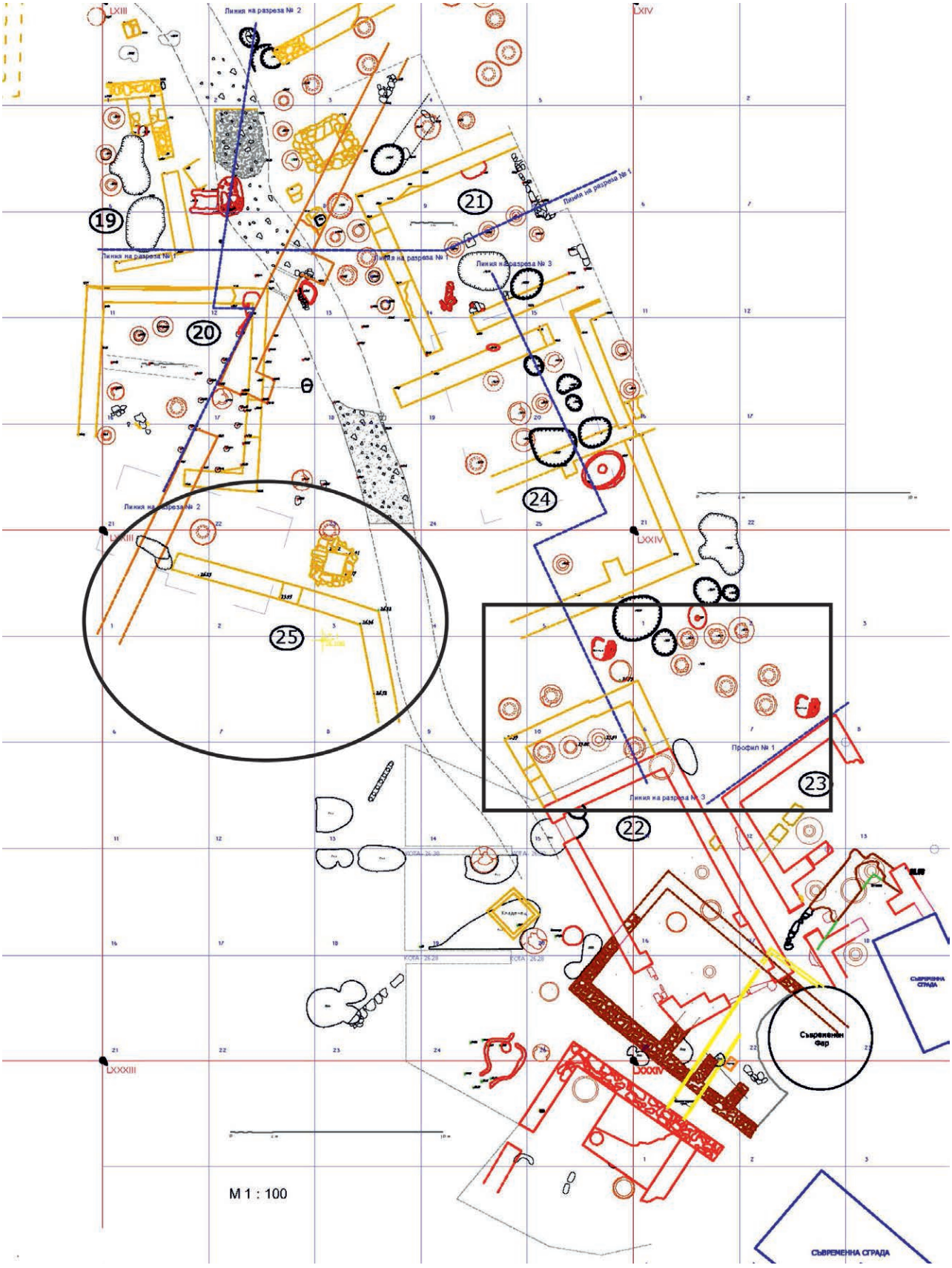



*Обр. 2. Профил на кв. LXXIV-7 – югоизток (яма 89): 1. Каменен зид от V–VI в.; 2. Съвременен насип с ранновизантийска керамика; 3. Плътен светлокафяв пласт с въгленчета и строителна керамика; 4. Керемида; 5. Горял пласт; 6. Плътен сиво-жълт пласт; 7. Есхара; 8. Яма 89-а; 9. Тъмносив пласт с парчета строителна керамика; 10. Стерилен пласт от жълтеникав мергел; 11. Яма 89-б;12. Изкоп от 2011 г.*

*Fig. 2. Cross-section of grid square LXXIV-7 – south-east (ritual pit 89):1. Stone built wall from the 5$^{th}$–6$^{th}$ c. AD; 2. Modern backfill containing early Byzantine pottery; 3. Dense light-brown layer with charcoals and architectural ceramics; 4. Roof tile; 5. Burnt layer; 6. Dense grey-yellow layer; 7. Eschara; 8. Pit 89-a; 9. Dark-grey layer with pieces of architectural ceramics; 10. Sterile layer of yellowish marl; 11. Pit 89-b; 12. Trench excavated in 2011.*

Сграда 22-Б. В кв. LXXIII-10 се очертаха останки от помещение (външни размери: 6,6 х 3,6 м), което е долепено до сграда 22, която е проучена преди шест години. То има тесен вход (1,0 м) от югозапад и е вероятно складово, понеже в него бяха открити три цели питоса, а в северозападния му му ъгъл – част от друг питос, който е бил преизползван като огнище. При вкопаването на питосите в пода на помещението явно са били разрушени една или повече ями от тракийския култов център – там бяха открити без контекст: драхма (обр. 3: 1) на Аполония (V в. пр. Хр.) и тетрадрахма на Месамбрия или Одесос (I в. пр. Хр.).

Ями и есхари от тракийския култов център. В по-ранните пластове на секторите LXXIII и LXXIV се попадна на няколко разрушени есхари и останки от шест ями (№№ 88–93) от тракийския култов център (обр. 2). В пълнежите на ямите бяха открити фрагментирани




*Обр. 1. План на проучваните квадрати – оградени: сектор от „ранната“ стена и сграда 22-Б (втора половина на VI–начало на VII в.).*

*Fig. 1. Plan of the excavated area – outlined: a section of the "early" wall and Building No 22-B (the second half of the 6th–early 7th c. AD).*




*Обр. 3. Монети от ями: 1. Сребърна монета на Аполония Понтика (V в. пр. Хр.) от разрушена яма в кв. LXXIII-10; 2. Бронзови монети на Месамбрия (II–I в. пр. Хр.) от яма 89; 3. Бронзови монети на Одесос (90–79 г. пр. Хр.) от яма 89; 4. Бронзова монета на Одесос (II–I в. пр. Хр.) от яма 90; 5. Бронзова монета на Месамбрия (ср. на I в. пр. Хр.) от яма 90.*

*Fig. 3. Coins found in the ritual pits: 1. Silver coin of Apollonia Pontica (5th c. BC) from destroyed pit in grid square LXXIII-10; 2. Bronze coins of Mesambria (2nd–1st c. BC) from pit No 89; 3. Bronze coins of Odessos (90–72 BC) from pit No 89; 4. Bronze coin of Odessos (2nd–1st c. BC) from pit No 90; 5. Bronze coin of Mesambria (mid-1st c. BC) from pit No 90.*

кантарос и купа; пирамидални керамични тежести за стан; прешлени за вретено; фрагменти от тегули и от работена на ръка тракийска керамика, а също и част от рибно блюдо (?) с врязан надпис „АНТ….“. От ямите произхождат една монета-стрела и шест бронзови монети: пет (обр. 3: 2; 3: 5) на Месамбрия (II–I в. пр. Хр.) и пет (обр. 3: 3; 3: 4) на Одесос (90–72 г. пр. Хр.).

При разкопките през сезон 2017 г. се разкриха нови части от късноантичния пристанищен град край Бяла и се добавиха щрихи към историята на тракийското светилище под него.

## THE LATE ANTIQUE FORTRESS AT CAPE ST. ATHANAS NEAR BYALA, VARNA REGION

*Valeri Yotov, Alexander Minchev*

In 2017 the excavation was concentrated in sectors LXXIII and LXXIV (fig. 1).

The early partition wall. In grid square LXIII-1, a row of larger stones was unearthed. They are laid in same line as the so-called early (“Thracian”) partition wall discovered here some years ago. Hypothetically, the wall is dated to the period after the abandonment of the Thracian cult center (functioned in the 6st c. BC – ca early 1st c. AD) and before the Roman period traces (2nd–3rd c. AD).

Grid squares south-east of the late antique street. The archaeological remains are disturbed by modern construction. Ten *pithoi*, partly destroyed, were discovered, and in the lower layers – three ritual pits.

Building No 22-B. In grid square LXXIII-10 remains of a rectangular space (6.6 x 3.6 m) attached to Building No 22 (investigated six years ago) were excavated. This is probably a storeroom, as indicated by the three entirely preserved *pithoi* and part of another one found in it. The construction of the storeroom apparently disturbed earlier layers of the Thracian cult center as scattered early materials were found in the room – a silver coin (fig. 3:1) of Apollonia Pontica (5th c. BC) and a tetradrachm of Mesambria or Odessos (1st c. BC).

Ritual pits and fireplaces (*escharai*) from the Thracian cult center. In the earlier levels of sectors LXXIII and LXXIV, several heavily disturbed *escharai* and six ritual pits (Nos 88–93) were found which belonged to the Thracian

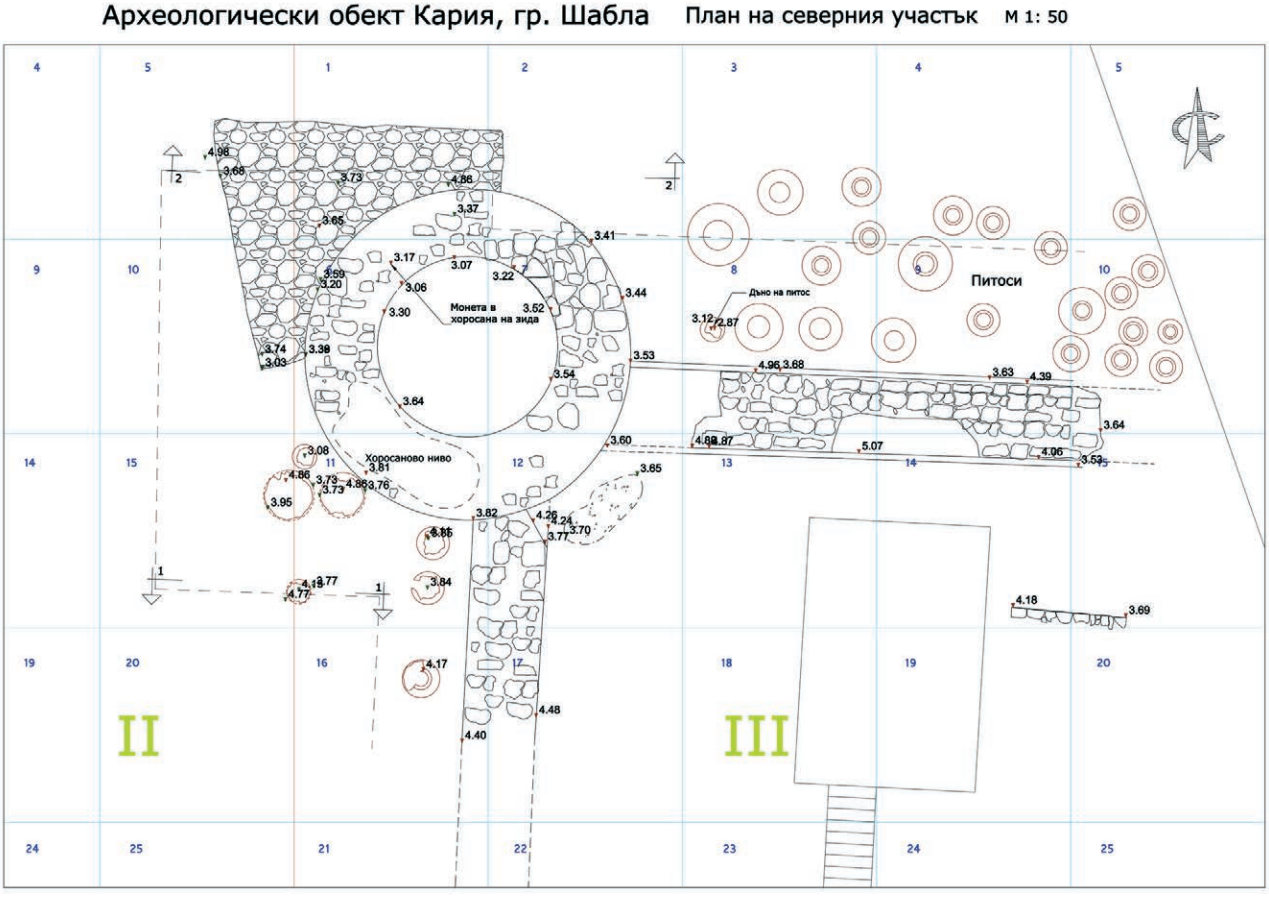
cult center (fig. 2). Their fills contained fragments of a Greek *kantharos* and a bowl; ceramic pyramidal loom weights; spindle whorls; fragments of roof tiles and hand-built Thracian pottery as well as part of a fish plate with incised Greek inscription "АНТ…". The numismatic material from the pits included a pre-monetary arrow-type of coin and six bronze coins: five (fig. 3:2; 3:5) of Mesambria (2nd–1st c. BC) and five (fig. 3:3; 3:4) of Odessos (90–72 BC).

## № 72. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ КАРИЯ

*Боян Тотев, Добри Добрев, Олга Пелевина*

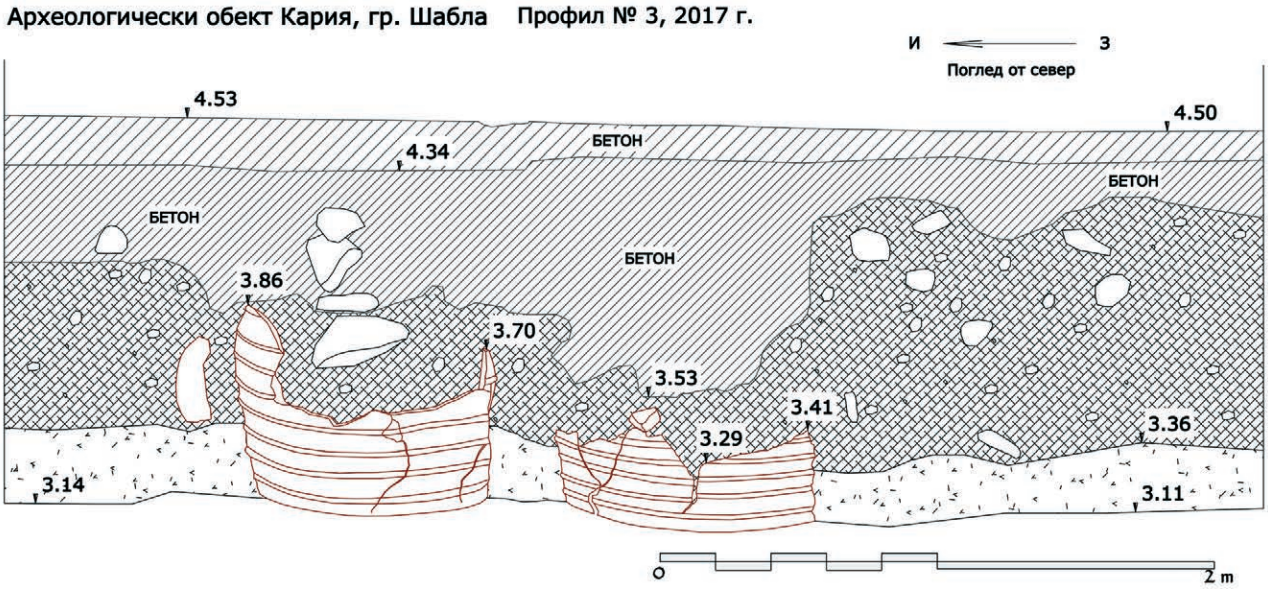
Обект на работа през сезон 2017 г. беше северният сектор на крепостта и районът на кръглата кула. Цел на проучването беше изясняване характера на каменното струпване, което бе разкрито частично през последните дни на 2016 г., след демонтиране на бетонови страници, излети върху северозападния край на проучвания терен. Едновременно с това бяха поставени задачи по уточняване хронологията на кръглата кула, западната и северната стена на крепостта и питосовото поле пред нея.

Проучването пред фронта на северната крепостна стена потвърди резултатите от 2016 г. Пластът е насипен, преотложен, като изтънява и изчезва в северния край на проучваната площ. Керамиката е от елинистическия период: тара, битова и луксозна с черен фирнис. Част от фрагментите са със заоблени краища, върху други се забелязват следи от интензивни контакти с морската вода. От сведенията на Ив. Василчин е видно, че тук е било разположено питосово поле, което е унищожено в по-ново




*Обр. 1. Северен сектор на късноантичната крепост Кария.*

*Fig. 1. Northern sector of the late antique fortress Caria.*




*Обр. 2. Профил на участъка под последната бетонна стъпка с два частично разрушени питоса с релефна декорация.*

*Fig. 2. Cross-section of the sector beneath the modern concrete structures, with two partly destroyed pithoi with relief decoration.*

време. Единственото запазено *in situ* дъно на питос дава дълбочина на вкопаване на групата – 2,87 м.

Насипът във вътрешността на кръглата кула е частично запазен. Ходовото ниво е било напълно разрушено заедно със суперструкцията на кулата при стари изкопни дейности. Проучени са пластове с преобладаваща ранновизантийска, късноантична и елинистическа керамика. Те вероятно са преотложени, като във всеки един се среща и керамика от други епохи. Освен основите на кръглата кула липсват следи от строителни структури.

Основната задача беше проучването на каменното струпване в кв. III/6, III/1, II/5, II/1. След зачистване се разкри площадка с лошо оформено лице от грубо обработени, средно големи квадри и вътрешност, запълнена с ломени камъни, обилно залети с бял хоросан. Проследено беше трасето на южната и западната страна на съоръжението. Северната и късата източна стена са били частично проучени от Ив. Василчин, което дава възможност за цялостно реконструиране на площадката. Тя е била с неправилна форма, долепена до северозападната част на кулата (обр. 1). Имала е подпорно-укрепващи функции. Най-горната част на площадката е била замазана с хоросан. Тази мазилка е образувала своеобразно ниво, което е много лошо запазено.

След демонтиране с кран на последната бетонна стъпка стана възможно частичното проучване на няколко питоса. Два от тях са много по-големи и по-високо вкопани от другите. За съжаление, те са били разбити още при строежите и изливането на бетона, като липсват горните им части (обр. 2). Те са вкопани в пласт с елинистически материали и са разположени в южната част на кръглата кула. Останките от други три питоса се разкриват успоредно на най-северния участък на западната стена. Вероятно питосовото поле е обхващало пространството пред фронта на южната, западната и северната стена на ранновизантийското укрепление.

Предварителните резултати показват следната хронология на разкритите структури. Първо е построена из основи стената и кулата, като за разлика от южната част, в северния сектор, тя не застъпва никакви по-стари строежи. След това е построена каменната площадка, а на още по-късен етап е вкопано питосовото поле.

## Литература

**Торбатов 2002:** С. Торбатов. Укрепителната система на провинция Скития (края на III–VII в.). Велико Търново, 2002.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF LATE ANTIQUE FORTRESS *CARIA***

*Boyan Totev, Dobri Dobrev, Olga Pelevina*

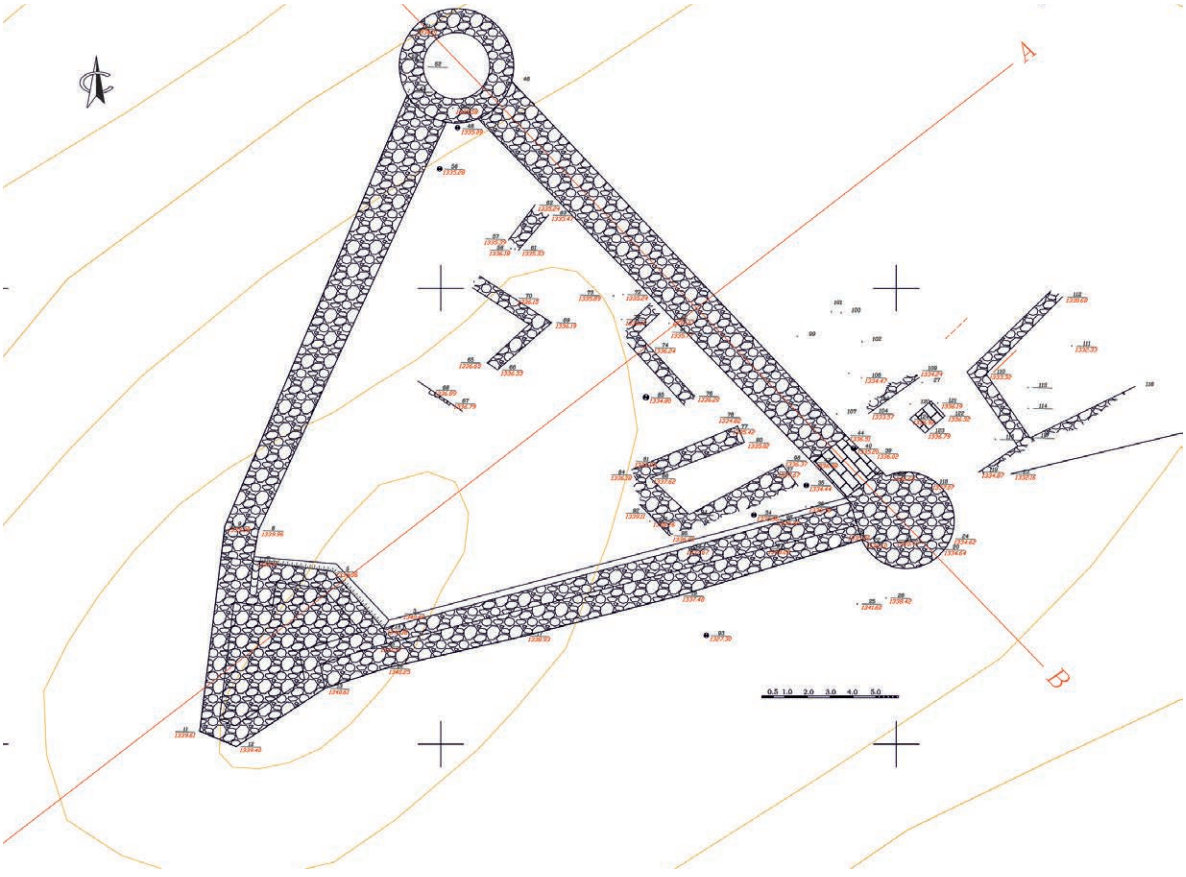
In 2017, the excavations were carried out in the northern sector of the fortress and at the round tower area (fig. 1). In grid squares III/6, III/1, II/5, and II/1 we revealed a platform built of roughly processed medium sized stone blocks bonded with mortar. It is irregularly shaped in plan, and attached to the northwest side of the round tower. The purpose of the platform was probably to strengthen the tower. Excavations demonstrated that the *extra muros* section with the *pithoi* covered the space in front of the southern, western and northern walls of the early Byzantine fortification.

These preliminary results suggest the following chronology of the discovered structures. First, the wall and the tower were built, and unlike the southern part, in the northern sector, the tower did not superimpose any earlier structures. Then the stone platform was built, and at a later stage the section with the *pithoi* was dug into the ground (fig. 2).

# № 73. КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ СИТАН КАЛЕ, М. КАЛЯТА, ГРАД БАНСКО

*Владимир Баряков, Светла Петрова, Светла Барякова*

Проучването се извърши с два сондажа – единият във вътрешността на укреплението, пред потерната – като бе достигната дълбочина до 1,20 м под прага на потерната. Другият сондаж бе отново по протежение на крепостната стена в северна посока, така че да се обхване проучването във вътрешността по протежение на оста север-юг (обр. 1). Откриха се следи от голям пожар непосред-



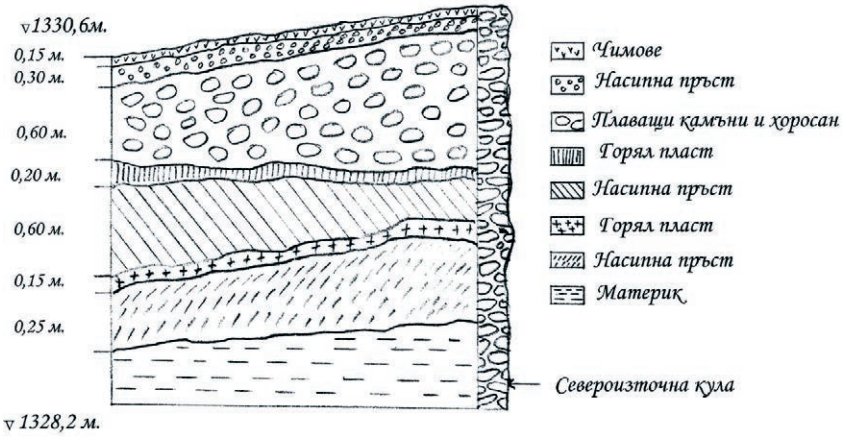

*Обр. 1. Геодезически план на цитаделата.*

*Fig. 1. Geodetic plan of the citadel.*



*Обр. 2. Следи от опожаряване във вътрешността на цитаделата пред потерната, датирано в последната четвърт на IV в.*

*Fig. 2. Traces of fire dated to the last quarter of the 4th c. AD inside the citadel, in front of the postern.*




*Обр. 3. Стратиграфски профил пред североизточната кула.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section in front of the north-eastern tower.*

ствено пред потерната, датиран в последната четвърт на IV в., засвидетелстван с множество фрагменти керамика и горяла монета от втората половина на IV в. (обр. 2). Преобладаващото количество керамика, открита в този сондаж, е изработена на ръка, като показва елементи на варварско влияние. Крепостта и селището под нея са пазители на пътя, преминавал в ниската част на хълма в посока провинция Македония, както и на региона наоколо. Така обектът може да се определи като цитадела-укрепление със стражеви и охранителни функции.

При проучването в северна посока на същия сондаж бяха разкрити каменните рушевини от крепостната стена, съвременни с пожара под ходовото ниво на потерната, като бе открита монета на Теодосий II. Същите рушевини са били изравнени и върху тях е било формирано ново ходово ниво, проучено в предишните сезони. Пред входа на потерната бяха направени проучвания с цел изясняване хронологията на терена между крепостта и селището, разположено североизточно и южно от крепостта и защитено с втора крепостна стена, чиито останки също бяха локализирани в посока ниската част на хълма. В проучените квадрати се откриха два строителни периода и три опожарени нива (обр. 3), които маркираха обитаване през XII–XIV в., със средновековна златно-ангобирана и сграфито керамика; сребърни венециански матапани. Периодът на VI в. е засвидетелстван с монети на Юстиниан, както и периодът на IV в. – с керамика, работена на ръка (съдове с кръгли хоризонтални дръжки). Открити са и фрагменти от местна сива керамика.

Открити находки: предимно керамика – трапезна и кухненска, като се откриха фрагменти работени на ръка, принадлежали на сравнително големи по размер съдове (гърнета), както и по-малки съдове – кани и купи, някои с излъскани ивици и щемпелувана украса; метални предмети. Открита е и голямо количество желязна шлака, доказваща обработка на желязо на обекта.

Нумизматичният материал обхваща сравнително широк хронологичен отрязък и се разполага в три обособени хронологични групи, без континюитет между тях: късен Елинизъм – края на II в. пр. Хр., късна античност – IV–VI в. и Средновековие – първа половина на XIV в.

От късния Елинизъм се определи една бронзова монета, сечена в Тесалоники. От късната античност най-ранни са две бронзови дребноминални монети на Константин Велики сечени в Хераклея (Перинт на Мраморно море) и в Константинопол. Открити са монети на Аркадий и на Теодосий

сечени в Константинопол и Тесалоника. Фолисите са най-многобройни, сечени в Кизик и Константинопол. Монетите на Юстиниан I – монета от десет нумии и три фолиса, сечени в Константинопол, като два от тях са от 555–556 г. – са доста обгорели и показват възможната дата на гибелта на късноантичното селище. Прави впечатление, че с изключение на две Константинови монети, късноантичният нумизаматичен комплекс е хронологически аналогичен на този от близко разположения обект „Св. Никола", но тук, за разлика от „Св. Никола", са представени почти изцяло голямономинални бронзове, отсъстват дребните номинали (от една до осем нумии), като основно са фолиси. По отношение на монетарниците, противно на очакванията, вместо Тесалоника, доминират паричните знаци, сечени в Константинопол, представена е и Антиохия на Оронт, както и Кизик.

Особено интересни са десетината сребърни венециански матапана. Бяха идентифицирани грошове на Джакомо Контарини, Пиетро Градениго и Джовани Соранцо (1312–1328). В тази група има и няколко имитативни родопски грошове, два от които, в резултат на горене са открити залепени един за друг. Няколко от оригиналните матапани са стопени до степен да липсва повече от половината от тях. Като работна хипотеза, това е съкровище, но не трезорирано в земята, а укрито в жилище, загинало в следствие на пожар. Ако предположението е вярно, то може да се очакват и жилищни структури от селище от XIV в., възникнало на мястото или непосредствено до късноантичната крепост. Находката от венециански матапани и техните родопски имитации разширява още в западна посока разпространението на тези парични знаци. Известни са няколко находки с оригинални венециански и имитативни от Цръчна, Сърница, Костандово, разположени източно от Банско. Сребротo за отсичането им най-вероятно е от местни рудници.

**LATE ANTIQUE FORTRESS SITAN KALE, KALYATA LOCALITY, TOWN OF BANSKO**

*Vladimir Baryakov, Svetla Petrova, Svetla Baryakova*

The excavations demonstrated that a fire and destruction of the site took place in the last quarter of the 4th c. AD, as attested by burnt pottery and coins.

In front of the postern, to the north of the fortified space, we found medieval structures dated with coins – Venetian grossi/ matapans and their contemporary Rhodopean immitations.

## № 74. АНТИЧЕН КОМПЛЕКС В М. СВ. НИКОЛА, ГРАД БАНСКО

*Владимир Баряков, Светла Петрова, Светла Барякова*

Проучени бяха няколко нови помещения, които показват обитаване в периода IV–VI в. (обр. 1). Проучени са няколко сгради извън крепостната стена, долепени до нея, както и от вътрешността на укреплението, също до стената. Наблюдава се активен живот и търговия с малки номинали монети от IV–V в. Селището използва предимно керамика на ръка.

Очертаха се основите на няколко нови сгради, като беше проучено огнище с множество останали кухненски съдове – гърнета и делвовидни съдове, направени на ръка от недобре пречистена глина с богата украса от шнуровиден орнамент (прищипнат, възвест, разположен хоризонтално/ хоризонтално и вертикално). Възможно е проучваното селище, чиито обитатели са приели християнството, да се е развивало като укрепено селище със смесено население – траки и вероятно готи. Прецизирането на датировката на комплекса с настоящото проучване го поставя в късноантичната епоха, съществувало и в ранното средновековие (от проучванията в миналогодишните кампании). Укрепената площ е била планирана с централна улица и сгради с каменни основи, като е открита голямо количество керамика – на колело и на ръка, предимно кухненска, по-малко трапезна. Сред фрагментите от трапезна керамика се откриха и фрагменти от червенолакова римска керамика и, макар и рядко, сива местна керамика. Сред тези находки е и един добре запазена тухла с надпис върху загладената повърхност (обр. 3). От него се чете „PAIB", с латински курсивни букви, т.е. съкратено изписване на




*Обр. 1. Геодезически план на обекта.*

*Fig. 1. Geodetic plan of the site.*

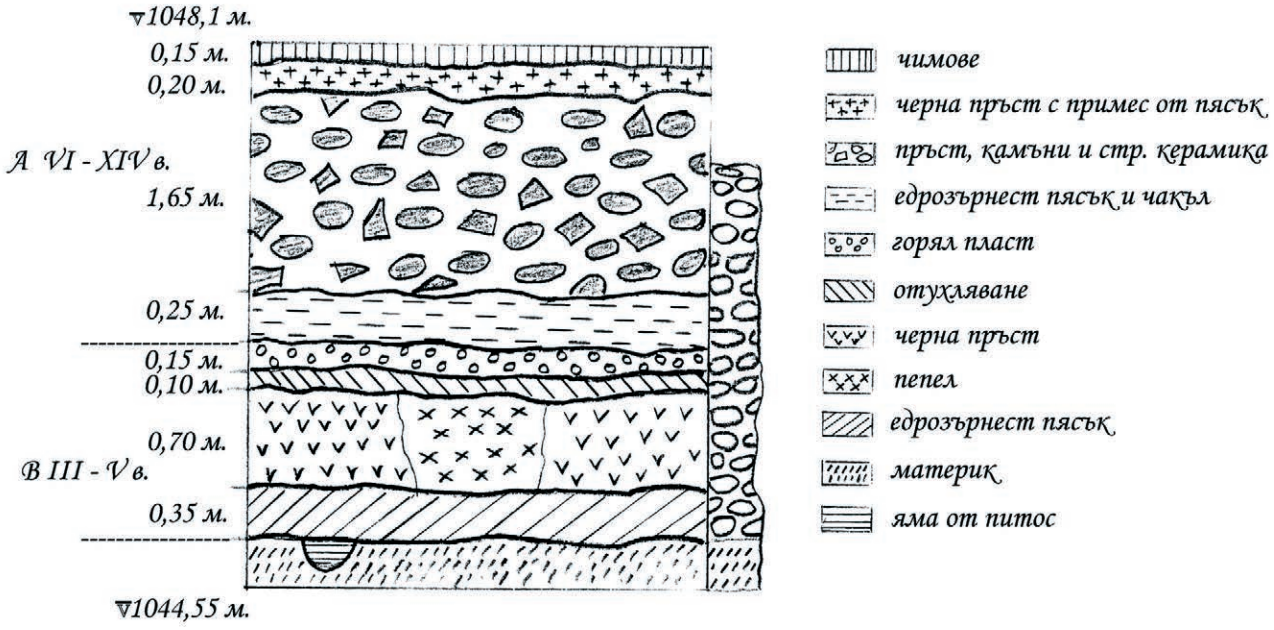
тракийското лично име Paib(es). Пайбес е рядко име, характерно за Югозападна Тракия и специално за районите на реките Струма и Места[1].

Откритите находки: керамика – трапезна и кухненска, работена предимно на ръка; фрагменти от сравнително големи по размер съдове – гърнета, както и по-малки съдове – кани и купи, някои с излъскани ивици, щемпелувана украса, възжест орнамент; метални и оловни предмети. Открито е и сравнително голямо количество от стъклени фрагменти – прозоречно плоско стъкло и фрагменти от чаши, някои с украса от сини капки.

Нумизматичният материал е затворен в сравнително тесен хронологичен отрязък – от времето на Констанций II до Анастасий I. Изключение прави сребърен грош, родопска имитация на венециански матапан от 30-те години на XIV в. Сред монетите от проучената площ преобладава делът на тези, които се отнасят основно към последната четвърт на IV–V в., предимно миними. Една монета е определена като отсечена по времето на Констанций II, а още една или две други могат да бъдат отнесени към края на IV в. Всички останали късноантични монети са от времето на управлението на Теодосий II до началото на управлението на Анастасий I. Монетарниците, които бяха идентифицирани са твърде малко, за да се направи статистика и изводи за центровете, чиито монети са циркулирали тук. Все пак, установени са по една монета на Теодосий II от Константинопол и Сисция.

Всички монети са дребнонминални, бронзови, голяма част от тях силно изтрити до степен пълно обезличаване на изображенията и по аверса, и по реверса. Няколко са счупени на две, възможно да са били в обращение известно време и след счупването. Степента на изтриване, номиналът, счупванията говорят за интензивна циркулация на монетите от най-дребен номинал в периода най-общо от

[1] Благодарим на Н. Шаранков за разчитането на надписа.




*Обр. 2. Стратиграфски разрез от юг към зид № 4.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-section at wall No 4.*

средата до края на V в., което е показателно за икономика, тясно свързана с паричното обращение.

Сребърната родопска имитация на венециански грош е само една, поради което не може да се каже дали тя е част от случайно заровено на това място съкровище или е част от циркулацията на селище, възникнало през Средновековието на мястото на късноантичния обект.



*Обр. 3. Тухла с курсивен латински надпис.*

*Fig. 3. A brick with Latin cursive inscription.*

## ANTIQUE COMPLEX IN ST. NIKOLA LOCALITY, TOWN OF BANSKO

*Vladimir Baryakov, Svetla Petrova, Svetla Baryakova*

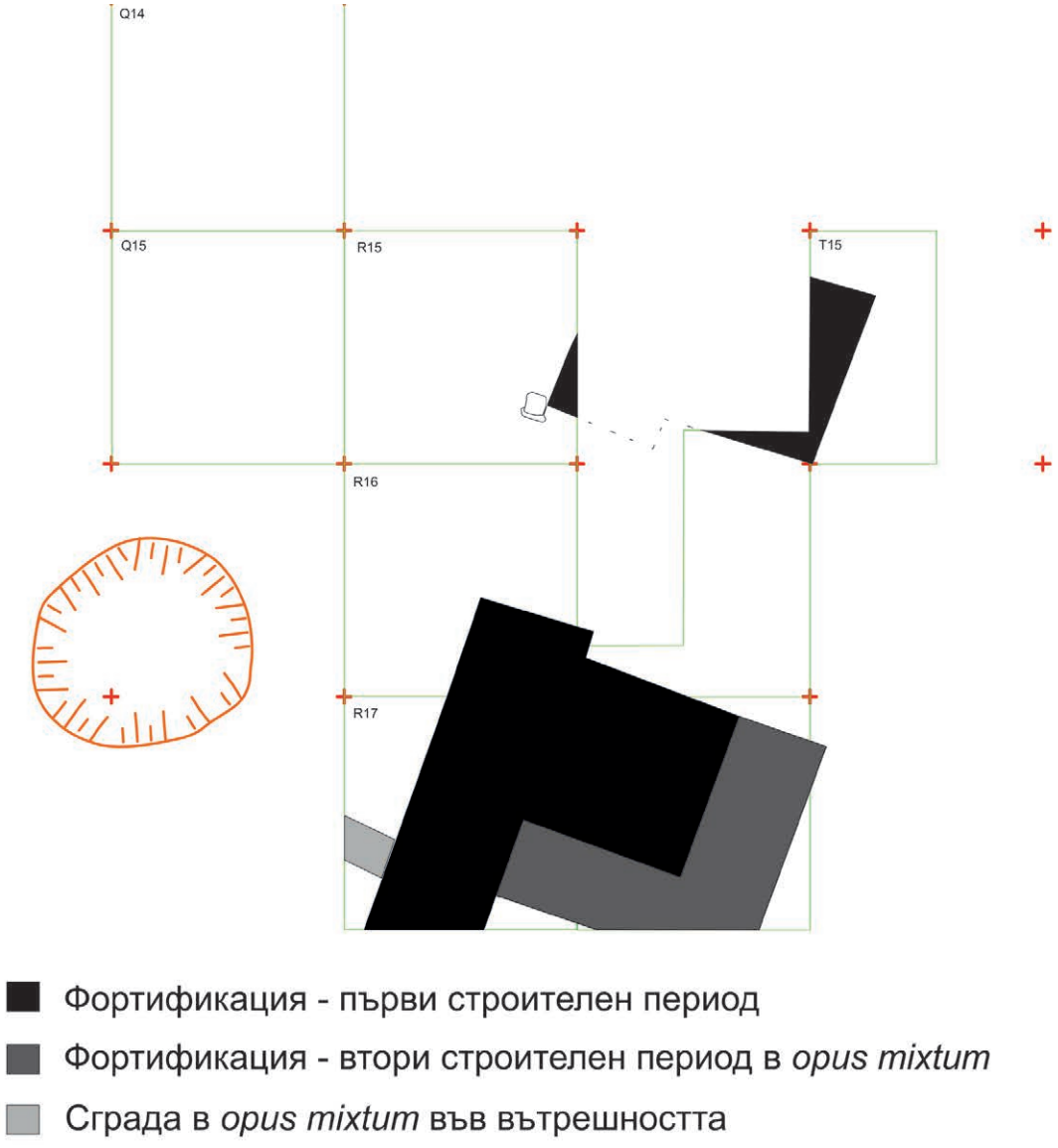
A few buildings are excavated outside of the fortification wall and attached to the face of the wall, as well as other buildings situated inside the fortified area, also by the defensive wall (fig. 1). The existence of an active life and monetized economy in the settlement is suggested by the small coins from the 4th–5th c. AD. Interestingly, the settlement uses hand-built pottery. The discovered brick with a Latin inscription (fig. 3) shows the literacy of the population of the site, but also a rare Thracian name – Paib(es), typical for the regions of Struma and Mesta Rivers.

# № 75. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РИМСКА ПЪТНА СТАНЦИЯ *BONA MANSIO*

*Александър Манев, Вяра Петрова, Ангела Пенчева*

Вторият сезон на археологическите проучвания на обект "Римска пътна станция *Bona Mansio*" през септември 2017 г. се проведе със съдействието на Археологически музей „Проф. М. Домарадски". Цялостното финансиране бе осигурено от Фондация „Балканско наследство". И тази година работата продължи по план-квадратната мрежа в двата сектора от предходния сезон.

Сектор „Крепостна порта". Работата се съсредоточи върху южната половина на входното съоръжение, която потвърди симетричното оформление на портата (обр. 1). Установи се, че тя е фланкирана от два бастиона. Южният е граден в два основни строителни периода. Оригиналният градеж е изпълнен в *opus incertum* с големи каменни блокове за лице и приблизително квадратна форма със страна 3,60 м. Бастионът е в конструктивна връзка с куртината на крепостната стена. Голяма част от лицевите блокове и от трите страни на съоръжението липсват. През втория строителен период бас-




*Обр. 1. План на проучванията в сектор „Крепостна порта".*

*Fig. 1. Plan of the excavated area in the "Fortress Gate" sector.*



*Обр. 2. Керамичен комплекс от пода на средновековната структура.*

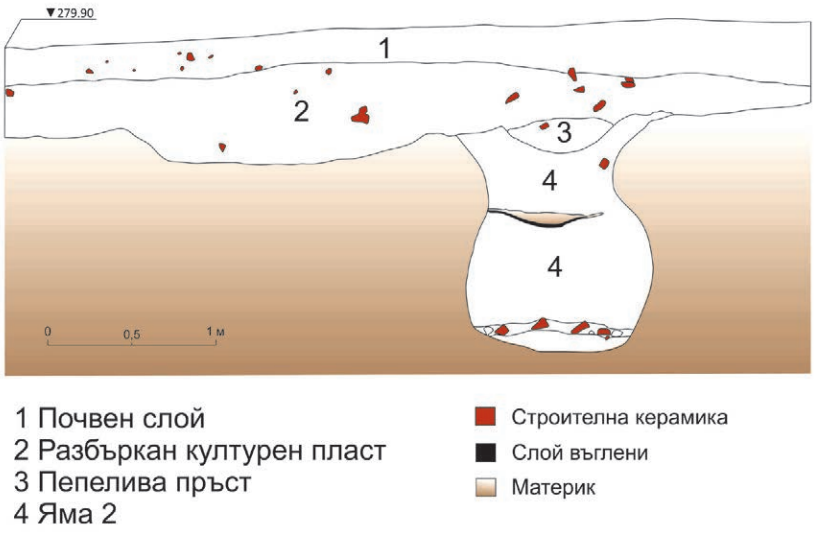
*Fig. 2. Pottery assemblage from the medieval structure.*

тионът е бил подсилен с кожух от изток и юг. Допълнителната зидария има ширина 2 м и е градена в *opus mixtum*, като в разкритата площ се регистрира само един тухлен пояс с четири реда тухли.

Във вътрешността на крепостта, от южната страна на входа, беше разкрита и част от куртината с дължина над 5 м. Тя е градена в техника *opus incertum*. Непосредствено до входа лицето на стената е изградено от големи обработени блокове. В южна посока обаче то се състои от безредно използвани ломени камъни с всякакви размери и тухли, което свидетелства за вероятни преправки в градежа. В този участък по продължение на разкритата дължина е оформен и тесен отстъп в горната част на стената, който образува перваз с ширина около 10 см и без ясно функционално предназначение. Върху голяма част от лицето е запазена бяла хоросанова мазилка. В горната част на разкрития участък в зидарията се регистрира легло за дървена греда.

В южния край на разкрития участък от куртината на фуга е долепен перпендикулярно зид, граден в *opus mixtum*. Той е част от сграда, която се развива в западна посока, във вътрешността на крепостта. Основната част от тази сграда не попада в проучваната площ тази година.

При разкриването на фортификацията бяха разчистени руини в големи количества и не бе достигнато ходово ниво, което ограничава изводите за хронологията на структурата на този етап. В откритите материали преобладават фрагментите от керамика с украса от червена ангоба. Беше открита




*Обр. 3. Стратиграфски разрез с Яма № 2 южно от крепостната стена.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section, including Pit No 2 south of the fortress.*

и изцяло запазена бронзова чаша с една желязна дръжка от средновековния период. Монетните находки от сектора са от IV в., както и две монети на император Мануил I Комнин с номинал половин тетартерон, което потвърждава предположението за обитаване на това място през XII в.

Сектор „*Extra muros*“. В проучения квадрат от предходния сезон беше напълно изчерпан запълнителят на двете ями (обр. 3). Фрагментарният му характер свидетелства, че при запълването им те са служели за боклучни. В Яма № 2 беше открита и втора монета на Валент, което датира края на употребата им около последната третина на IV в. Тази датировка се потвърждава от малкото характерни фрагменти червенолакова керамика на самото дъно на двете ями. Оригиналната функция на ямите остава неизяснена, но правилната им форма, прилежно вкопана в меката скала, загатва за специално предназначение, вероятно като пространство за съхранение на провизии.

Започна проучването и на съседния квадрат от изток. И тук се повтори ситуацията с разбъркания от селскостопански машини горен пласт и смесени материали. На около 0,20 м дълбочина се очертаха неясно границите на приблизително квадратна структура със страна около 3 м. Тя е плитко вкопана в материка. Овъглени останки от дървен материал и множество железни пирони и скоби представляват свидетелство за входното съоръжение на сградата. На пода на помещението, *in situ* бяха открити множество битови предмети: железни ножове, прешлени за вретено, тежести за стан, както и голям брой съдове битова керамика. След реставрацията, бяха възстановени 14 цели и фрагменти от повече различни форми – чаши, гърнета, кани с врязана украса, капаци със златиста ангоба и трапезни амфори и чаши с червена ангоба и излъскани ивици (обр. 2). Характерът на инвентара указва жилищен характер на разкритото помещение и го отнася към периода на византийска власт (XI–XII в.). Може да се допусне връзка с откритото през миналата година огнище в съседния квадрат от запад. Други находки в квадрата представляват монети, върхове на стрели и показалец от бронзова статуя в реален размер. Нумизматичният материал от проучваната площ не отговаря като хронология на керамичния и принадлежи изцяло на периода на късната античност, с изключение на една сестерция от II в.

След края на проучванията всички изкопи бяха временно консервирани с мембранно покритие и затрупани с пръст.

И през тази кампания не можа да се потвърди местоположението на римската пътна станция. Ранните материали преди IV в. са в незначителни количества. Остават неясни и измеренията на късноантичното селище извън крепостната стена. За сметка на това резултатите от проучванията позволяват да се допусне уседнало присъствие на обекта през Средновековието (XI–XII в.).

## EXCAVATIONS AT *BONA MANSIO* ROMAN ROAD STATION

*Alexander Manev, Vyara Petrova, Angela Pencheva*

The second year of excavations clarified the structure of the fortress entrance. It was flanked by a pair of symmetrical bastions (fig. 1). The southern one was nearly square in plan, with a length of the sides approximately 3.60 m. It was built with large, shaped blocks, with a mortar and rocks mixture on the inside. Later, an additional wall, 2 m in width, was built in *opus mixtum* style next to the eastern and southern sides of the bastion. Part of the curtain wall was also revealed, with apparent evidence of its repairs. The inner face of the wall was partially covered with lime plaster. The majority of the finds point to an unsuspected medieval habitation of the site (12$^{th}$ c. AD).

A trench south of the fortress revealed another medieval (11th–12th c. AD) structure, probably a dwelling, partially dug into the ground. On the floor 14 complete vessels were recovered, some decorated with gold-like or red engobe (fig. 2).

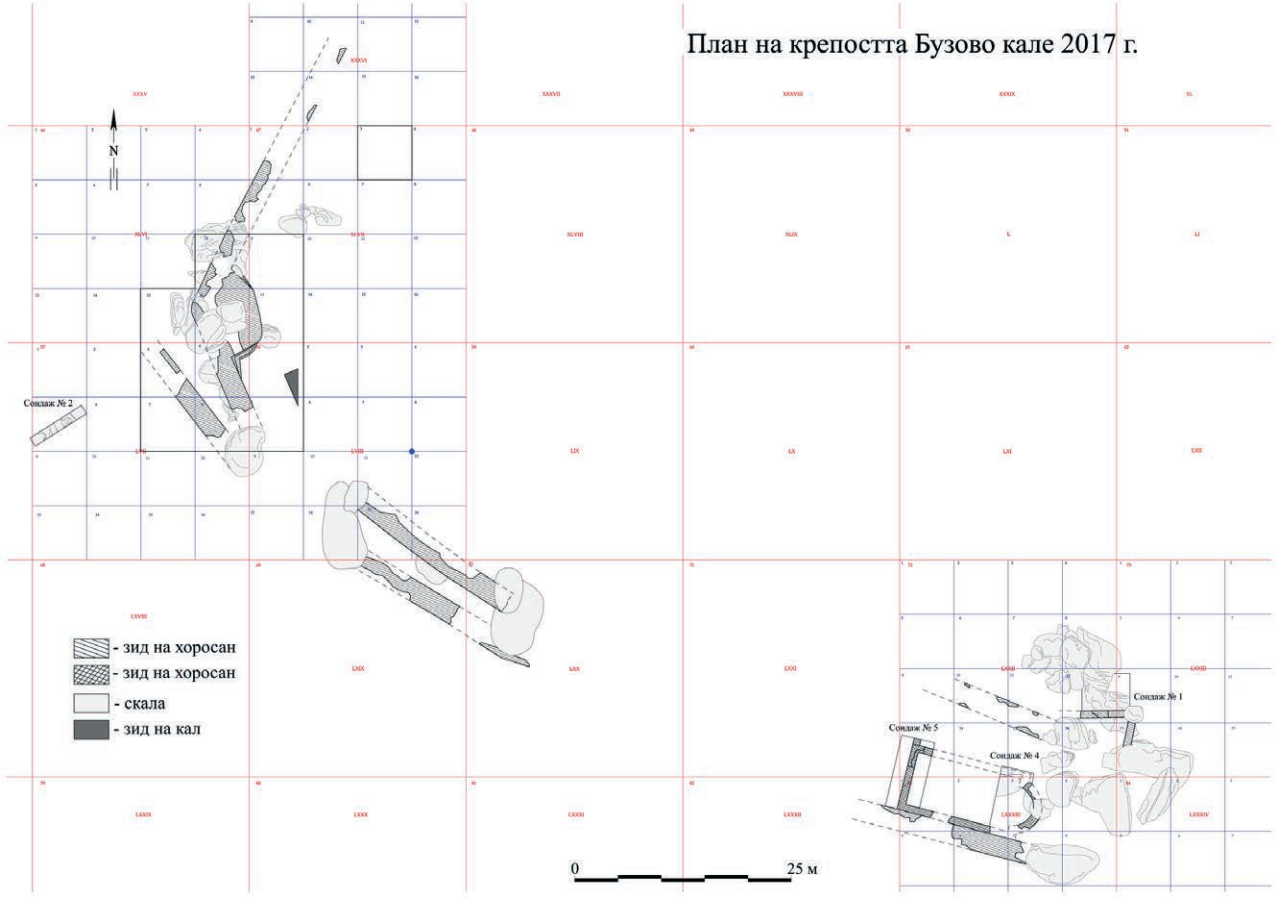
The two rubbish pits outside the fortress were fully excavated (fig. 3). A second for this site late antique coin was found in one of the pits, indicating that they were filled around the last third of 4th c. AD.

# № 76. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В М. БУЗОВО КАЛЕ ПРИ С. БУЗОВГРАД, ОБЩИНА КАЗАНЛЪК

*Деян Рабовянов, Пламен Дойчев, Никола Русев*

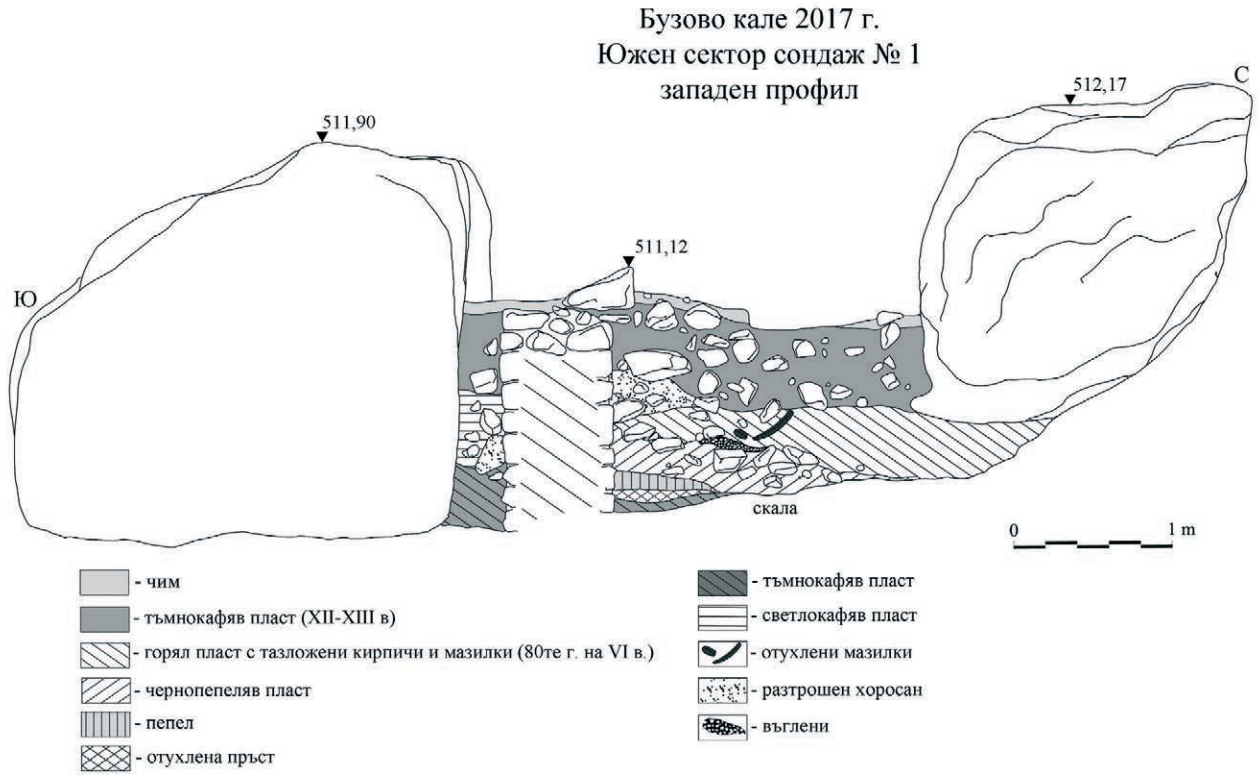
През 2017 г. се осъществиха редовни археологически проучвания на крепостта Бузово кале (обр. 1, 3). Основната цел бе да се установи хронологията и характерът на крепостта през късната античност и средновековието. Усилията се насочиха в няколко ключови точки – в най-високата западна част на крепостта, където тя се свързва с планинската седловина (Западен сектор), и в най-южната ѝ част (Южен сектор).

В Западния сектор с регулярни квадрати бе обхванатата площ от общо 225 кв. м. Бяха разкрити части от зидовете на централната кула с размери 6 х 8 м и на допиращите се до нея участъци от вътрешната крепостна стена, както и включените в укрепителните съоръжения гранитни валуни. В кв. $LVII_8$ бе проучена отсечка от стоящите на 2 м една от друга вътрешна и външна крепостни стени и пространството пред външната укрепена линия (обр. 1). Между двете куртини бе изчерпан пласт с дебелина до 3,60 м. Установи се, че тази част от склона е била срязана до височина 2,70 м, за да се




*Обр. 1. Геодезичен план на късноантичната и средновековна крепост в м. Бузово кале до с. Бузовград.*

*Fig. 1. Geodetic plan of the late antique and medieval fortress in Buzovo Kale locality, village of Buzovgrad.*




*Обр. 2. Западен стратиграфски профил на Сондаж 1 в Южния сектор на крепостта Бузово кале.*

*Fig. 2. Western stratigraphic cross-section of Trench 1 in the Southern Sector of Buzovo Kale fortress.*

фундира външната стена. Разкриха се основите и на двете куртини. Данните насочват към строеж на крепостта вероятно в началото на VI в. Налице са и следи от обитаване през РЖЕ и КЖЕ.

В кв. LVIII$_1$ се разкриха вътрешната крепостна стена и запазената до 3 м централна кула. Тук се проследиха напълно културните напластявания в най-високата западна част на крепостта. Под повърхностния пласт бе изчерпан дебел до 1,80 м пласт с деструкции. Постоянното присъствие на материали от периода на Второто българско царство означава, че те са попаднали там при разрушаването на етажите на кулата във височина. Под деструкциите се изчерпа съхранен средновековен пласт, а под него бе достигнато ниво на обитаване от ранновизантийската епоха. С него са свързани различни по характер и степен на запазеност структури и частично съхранен пласт.

За да се разкрият характерът и размерите на врязания в скалата ров, пресичащ планинската седловина, бе заложен сондаж 2. Дъното на рова е стъпаловидно оформено и с V-образен профил. Външната стена на рова е отвесна и висока 3 м, а вътрешната е наклонена. В пласта на дъното се откриха керамични фрагменти изключително от периода на Второто българско царство. Това предполага неглижиране на функцията на рова през XIV в.

В Южния сектор усилията бяха съсредоточени в Сондаж 1, обхващащ югоизточната кула на крепостта и пространството на север от нея. Западният профил на сондаж 1 (обр. 2) показва наслояванията извън кулата. Кулата е била построена върху почистената материкова скала. Тя има минимални размери 5 х 6 м и дебели 0,70 м зидове. Някои хлътвания в нея са били заравнени с тъмнокафява пръст с материали включително и от V в. Отвън до кулата е долепено жилище с кирпичени стени от ранновизантийската епоха. Кулата и жилището са опожарени в 80-те години на VI в. След опожаряването има период на леко разрушение на кулата, но липсват деструкции. Това показва, че тя е стояла и през средновековието, когато северно от нея се е натрупал пласт от XI–XII в.

На югозапад от сондаж 1 в иманярските изкопи до външната крепостна стена се очертаваха зидовете на сграда, долепена отвътре на куртината с издължен план и апсида на изток. Предполагаемата църква бе обхваната със сондажи 4 и 5, за да се установят размерите и датировката ѝ. Сондаж 4 попада в кв. LXXXIII$_{3,7}$ и е с размери 3 х 6 м. Обхваща олтарната част на църквата. Сондаж 5 бе заложен така, че да обхване западната стена с входа на църквата, от който е запазена северната страница. На 2,10 м северно от страницата на входа се достигна до външен ъгъл, оформящ от север наоса. До



*Обр. 3. Крепостта Бузово кале след приключване на проучването (аерофотография).*

*Fig. 3. General view of Buzovo Kale fortress at the end of the excavations (aerial photo).*

него от север на фуга се долепя друг зид на помещение или галерия. До него се е стигало чрез вход в северната стена на църквата със запазена западна страница. Църквата и долепеното от север на нея помещение са едновременни. Зидовете им са широки средно 0,65 м и са изградени от полуобработени и обработени камъни по лицата и ломени в пълнежа, като спойката е бял ронлив хоросан, различен от използвания при крепостните стени. На места, особено при прага на западния вход на църквата, са употребени и фрагменти от тухли и керемиди за подравняване. Размерите на църквата са 6,15 х 13 м. В нивелиращия насип, служещ за подложка на пода на църквата, се откриха малко керамични фрагменти – малко от РЖЕ и повече от ранновизантийската епоха. Наред с тях има и фрагменти от средновековни керамични съдове на бързо колело. Това е следа, даваща *terminus post quem* за строежа на църквата и поставяща го в средновековния период.

От разкопките може да се обобщи, че теренът, зает от крепостта има следи от обитаване от РЖЕ и КЖЕ. Присъстват и материали от V в., но засега липсват незасегнати пластове и структури от този етап на късната античност. Самите крепостни съоръжения вероятно са били построени в началото на VI в. Представлявали са мощно укрепление с две стени една зад друга. Опожарено е през 80-те години на VI в., след което е изоставено. В проучените сектори е отбелязано присъствие и обитаване през XI–XII в. и сигурно използване, съчетано вероятно със строежи по време на Второто българско царство. След XIV в. липсва обитаване. През XX в. крепостта е служила за кариера за строителен материал и полигон за тестване на снаряди. В ново време е станала жертва на иманярски набези. Това е довело до сериозни нарушения на културните пластове и запазената архитектура. Характерът на укрепленията, вътрешното застрояване и площта на Бузово кале показват, че както през VI в., така и по време на Второто българско царство крепостта е била важен локален център.

## LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS IN BUZOVO KALE LOCALITY, VILLAGE OF BUZOVGRAD, KAZANLAK MUNICIPALITY

*Deyan Rabovyanov, Plamen Doychev, Nikola Rusev*

The archaeological investigations in 2017 were concentrates in several trenches. The terrain was occupied in the Early Iron Age and Late Iron Age. Coins and pottery dated to the 5$^{th}$ c. AD are sporadically found. The fortress is built as early as in the beginning of the 6$^{th}$ c. AD and its fortification comprised two parallel walls. The stronghold was burnt in the 80-s of the 6$^{th}$ c. and after that it was abandoned. The remains of habitation in the 11$^{th}$–12$^{th}$ c. AD and reuse of the

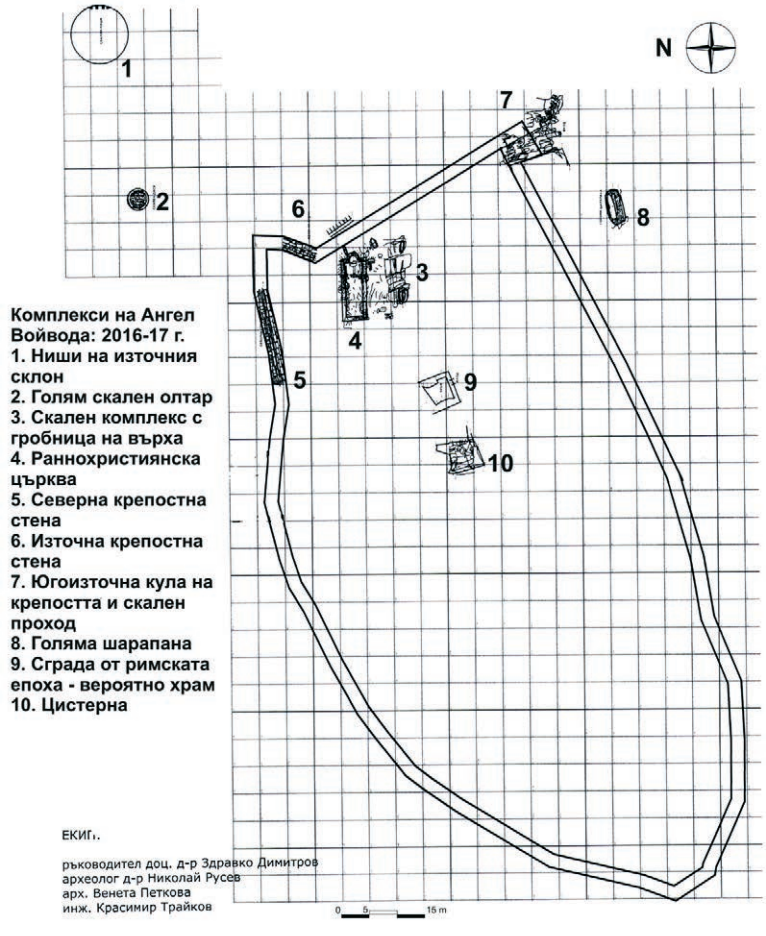
place during the Second Bulgarian Kingdom are also registered. The construction activities in the medieval period refer to new edifices and a church. After the 14th c. AD the area was no longer populated. In the 20th c., the fortress was used as a quarry and field for projectiles testing, but nowadays is very often visited by treasure hunters. Nevertheless, there are highly preserved sections of fortification elements and building architecture which testify that in the 6th c. AD and during the Second Bulgarian Kingdom Buzovo kale was an important local center.

# № 77. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ТРАКИЙСКО СВЕТИЛИЩЕ И УКРЕПЕН ОБЕКТ ОТ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ КРАЙ С. АНГЕЛ ВОЙВОДА

*Здравко Димитров, Николай Русев*

През месеците юли и август 2017 г., в рамките на 45 работни дни, за втора поредна година чрез финансовата подкрепа на Община Минерални бани се проведоха редовни археологически разкопки на тракийското светилище и късноантична крепост в м. Хасара край с. Ангел Войвода, община Минерални бани, Хасковско.

Проучванията бяха реализирани от екип в състав: доц. д-р Здравко Димитров (НАИМ-БАН) – ръководител, д-р Николай Русев – зам.-ръководител, трима археолози-стажанти и 23 работници, както и геодезист, двама архитекти и двама специалисти по аерофотозаснемане.




*Обр. 1. Общ план на археологическия обект в м. Хасара край с. Ангел войвода – археологически структури, проучвани през 2016–2017 г.*

*Fig. 1. General plan of the archaeological site in Hasara locality, village of Angel Voyvoda – archaeological structures excavated in 2016–2017.*

Разкопките през 2017 г. имаха за цел проучване на източната и централната зона на укрепената територия на късноантичната крепост и уточняване на общата хронологията в отделните съставни елементи на обекта. Работи се върху приблизително 2 дка от цялата площ от обекта (цялата укрепена територия възлиза на 8–9 дка). Работата протече в близост до т.нар. скална гробница на върха, в източната, югоизточната и централната част на крепостта (обр. 1).

Конкретните резултати са следните:

- Разкрито бе трасето на източната крепостна стена зад откритата през 2016 г. раннохристиянска църква. Тук стената е напълно разрушена, поради което бяха регистрирани нейните деструкции и основни блокове;

- В тясното пространство между източната крепостна стена и апсидата на църквата бяха открити два християнски гроба. Те са изпълнени чрез изсичане в скалата на саркофагоподобни камери и са покрити с каменни плочи;

- Бяха проучени нови 25 метра от трасето на северната крепостна стена. Тя е изградена от едри каменни

блокове на суха фуга. Конструкцията е отлично запазена – във височина до 2,0–2,5 м;

- Открита бе и т.нар. Голяма шарапана, която се намира на южния склон на крепостта;
- В централния сектор се проучиха два комплекса – цистерна от вътрешността на крепостта и една сграда с все още неизяснени функции;
- Бе осигурен достъп до Големия скален олтар и най-богатия комплекс от скални ниши на източния склон на Хасара.

На базата на масовия керамичен материал от първите редовни разкопки в местността „Хасара" общата хронологията на обекта може да бъде конкретизирана по периоди:

- Къснобронзова и ранножелязна епоха – отделни фрагменти характерна керамика, открити в преотложени пластове и разрушения до вътрешното лице на северната и източната крепостна стена (данни от евентуалното светилище от тракийския период);
- Елинистическа и римска епоха – материали в южния сектор;
- Късноримска и ранновизантийска епоха – над 90% от керамичния комплекс, който е свързан с изграждането на крепостта и раннохристиянската църква.

Вторият сезон от проучванията на Хасара край с. Ангел войвода доказаха, че археологическите комплекси тук са изключително богати, добре запазени във височина и безспорно обектът е сред най-важните културно-исторически паметници не само в община Минерални бани, но и в цяла Хасковска област.

Определен успех бе отличната стратиграфия на зоната на северната крепостна стена, където бяха установени пластове от нейното изграждане и функциониране в периода IV–V в. (обр. 3).

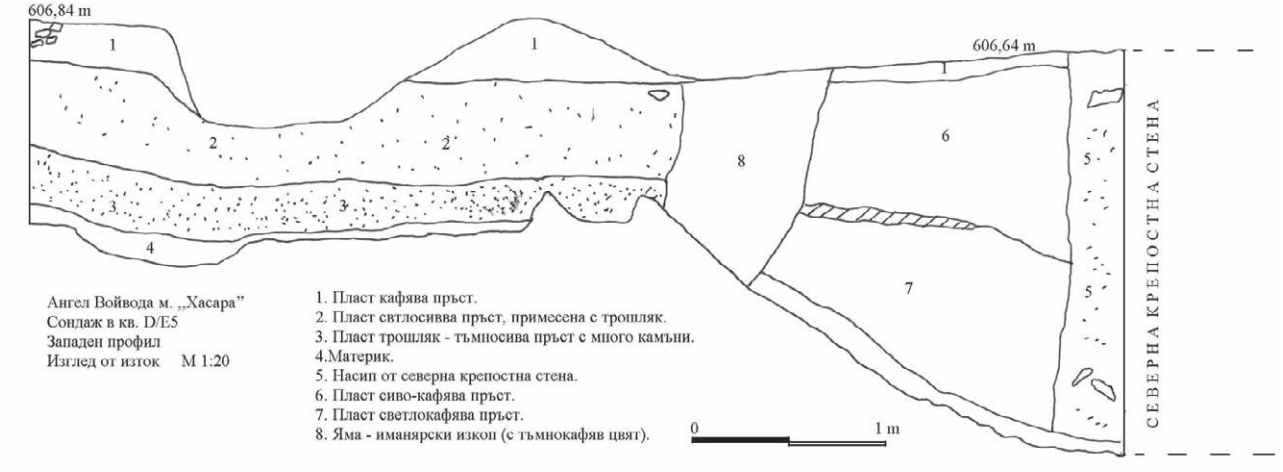


*Обр. 2. Изглед на западната скална страница на кулата от южната крепостна стена – отвори за дървените греди на различните етажи на конструкцията.*

*Fig. 2. Western part of the tower cut in the rocky structures of the southern fortress wall – view of the holes from the wooden constructions of the different levels in tower.*

**Литература:**

**Аладжов 1997:** Д. Аладжов. Селища, паметници, находки от Хасковския край. Хасково, София, 1997.




*Обр. 3. Стратиграфски разрез в кв. D5/E5 – в укрепената площ зад северната крепостна стена.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section in grid squares D5/E5 – within the fortified space behind the northern fortress wall.*

**REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE THRACIAN SANCTUARY AND FORTIFIED LATE ANTIQUE SITE, VILLAGE OF ANGEL VOYVODA**

*Zdravko Dimitrov, Nikolay Rusev*

In 2017, the excavations of the site near the village of Angel Voyvoda covered several sectors (fig. 1).

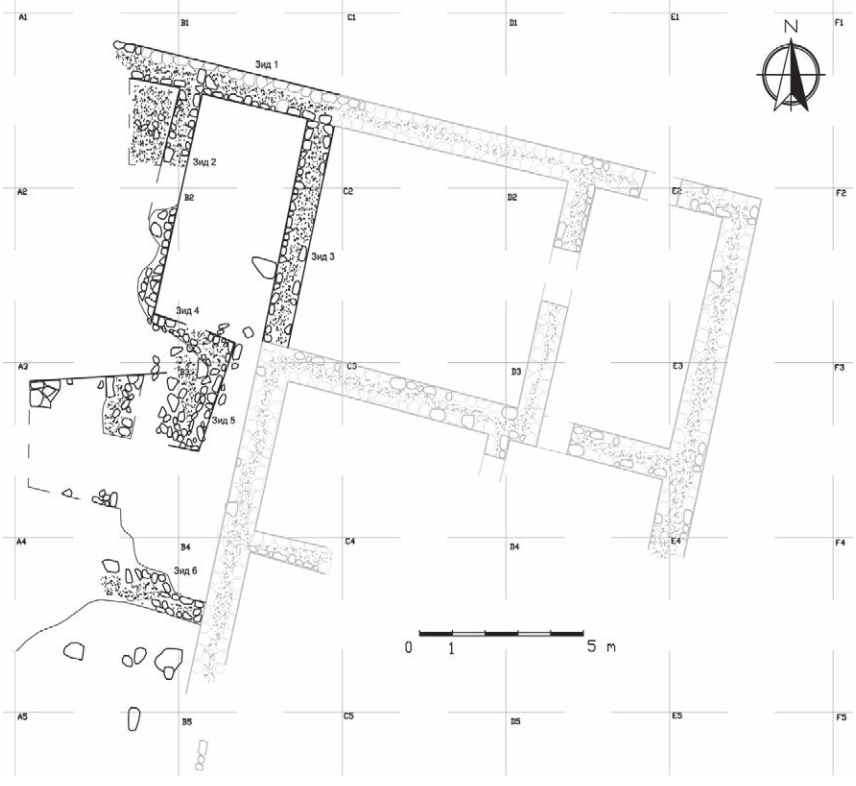
The most extensive works took place at the northern fortress wall where a section of 25 m of the wall was unearthed. Excavations were also held in the cistern on the site. A rock pass was explored in the southeastern sector. It contains remains of a stairway construction and probably a tower-gate. The most interesting are a few holes cut in the rock. Possibly, the wooden beams of the tower' floor levels were fixed in these holes (fig. 2).

On the basis of the pottery assemblage, the findings and the stratigraphy behind the fortress walls (fig. 3), the general chronology of the site can be specified as follows: Late Bronze and Early Iron Ages – fragments of characteristic ceramics found in the later backfill layers; Hellenistic and Roman periods – materials in the southern sector; late Roman and early Byzantine periods – over 90% of the pottery assemblage and finds, as well as all architectural remains and fortification.

# № 78. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ТУИДА В СЛИВЕН

*Николай Сираков, Мери Радева*

От 1982 до 1992 г. се провеждат редовни археологически проучвания на късноантичната и средновековна крепост Туида в м. Хисарлъка в гр. Сливен под ръководството на ст. н. с. д-р И. Щерева. През 1990 г. приключва първи етап на проучването на крепостта, като се изясняват напълно въпросите, свързани със стратиграфията и хронологията на укреплението през Средновековието. Едновременно с разкриването на крепостните стени и съоръжения се разчиства монументална късноантична сграда с очертаващ се сложен план, върху чиито руини е изградена малка средновековна църква, около която е разположен средновековен некропол (Щерева и др. 2001, 22).




*Обр. 1. План на новооткритите останки от сграда в крепостта Туида.*

*Fig. 1. Plan of the newly found remains of a building in Tuida fortress.*

През 2013–2014 г. се осъществи проект по ОП „Регионално развитие" за реставрация, консервация и социализация на крепостта. По време на изпълнението на проекта беше унищожена съществуващата план-квадратна мрежа, както и се „консервираха" всички зидове с хоросанова замазка, с което, за съжаление, късноантичните и средновековни съоръжения бяха в значителна степен обезличени. Изгради се нова план-квадратна мрежа на крепостта.

През 2017 г. археологическите проучвания на крепостта Туида бяха подновени. Доразчисти се част от прилежащите помещения, които са свързани с монументалната късноантична сграда, изследвана от И. Щерева (обр. 1). При почистването зид № 1, който се явява продължение на северната стена на сграда № 4 (по номерацията на И. Щерева) се откри източното лице на източната стена (обр. 2) на неизвестна до този момент монументална сграда с две строителни нива. Зид № 1 е долепен към тази сграда на фуга. Новооткритата сграда е разположена на около 5 м западно от късноантичната административна сграда, като между тях се образува улица. При разкопките, извършени през 90-те години на XX в., е установен канал, минаващ западно от късноантичната сграда, който попада под уличната настилка (Щерева 2001, 75-79). Новоразкритата сграда носи следи от опожаряване.

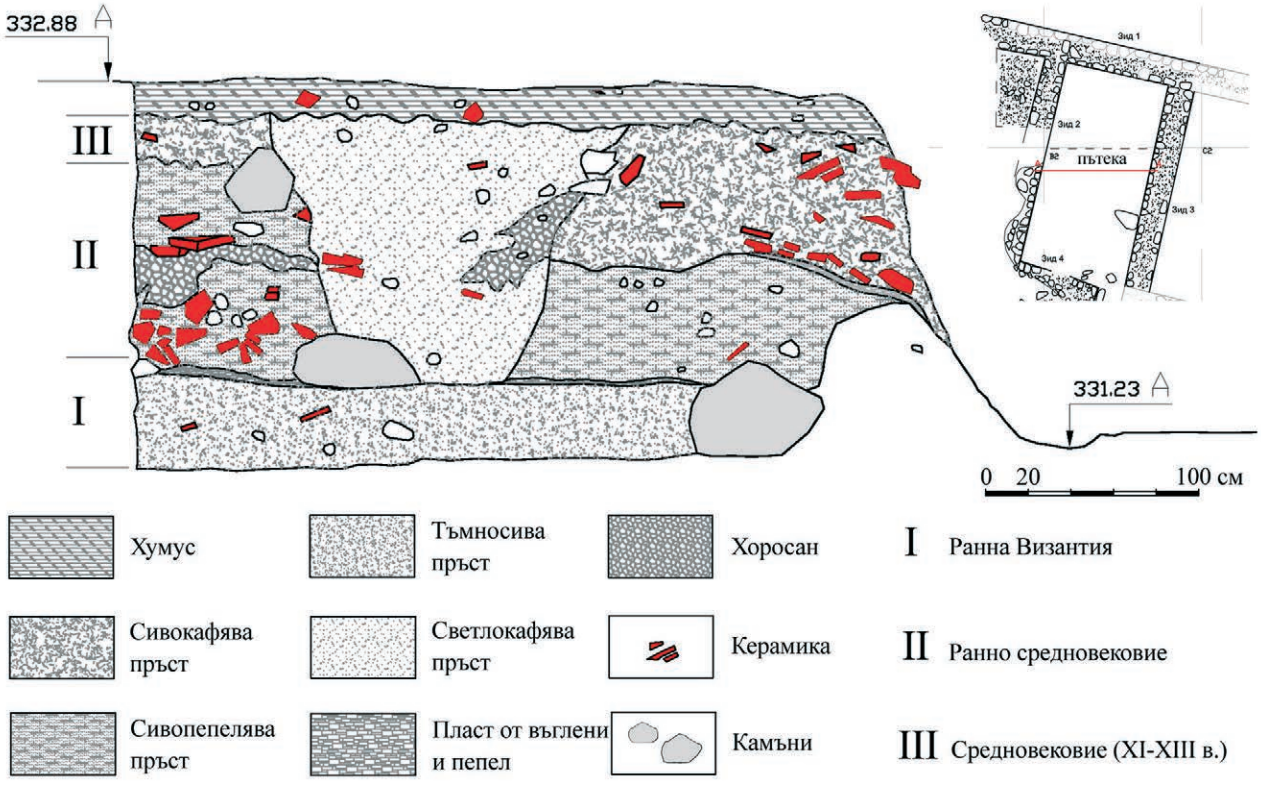
През втория строителен период новоразкритата сграда е преправена. Лицето на стената е измазано с бяла хоросанова мазилка. Към нея се долепят зидове №№ 1 и 4 на фуга, улицата престава да съществува и се оформя сграда № 4, която ползва източната стена на монолитната сграда като своя западна стена.

В самото начало на VII в. ранновизантийската крепост е опожарена и унищожена от славяни, авари и прабъ-



*Обр. 2. Зид № 2 западно от сграда № 4 (изглед от изток).*

*Fig. 2. Wall No 2 west of building No 4 (view from the east).*




*Обр. 3. Стратиграфски профил на пластовете между зидове № 2 и № 3.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section of the layers accumulated between walls Nos 2 and 3.*

лгари (Щерева 2001, 119). Установен е дебел горял пласт със следи от овъглена дървесина, множество фрагменти от строителна (дъговидни тегули) и битова керамика, регистриран по цялото протежение на новооткритата сграда.

През X в. крепостта е възстановена, като рушевините не се разчистват напълно, а само се изравняват (Щерева 1993, 18). През X–XI в. е изграден зид № 3 от ломени камъни с калова спойка, който преграждa сграда № 4 от север към юг. Зид № 4 е надстроен с ломени камъни и калова спойка, като образува жилище. Прави впечатление наличието на малко количество керамика в сравнение с други участъци от крепостта. Това потвърждава хипотезата на И. Щерева, че тези сгради имат чисто административен характер, а не са жилищни постройки.

Благодарение на стратиграфските наблюдения и придобитите по време на новите разкопки материали се потвърдиха изводите относно етапите на обитаване на крепостта, направени от И. Щерева (Щерева и др. 2001).

След проведените археологически разкопки, се установи следната стратиграфия на проучените участъци (обр. 3):

Най-долният първи пласт с дебелина 0,1–0,3 м е силно горял слой, като почвата на места е изпечена до червено, с останки от въглени, обгорели фрагменти битова керамика от ранновизантийския период, запечатали каменни зидове с хоросан.

Над него лежи слой от насип с дебелина от 0,6–0,8 м, съдържащ бледосива почва, нападали камъни, строителна керамика и парчета хоросан.

Третият пласт с дебелина от 0,3–0,5 м съдържа плаващи камъни, парчета тухли, бучки хоросан и фрагменти битова керамика, която може да се отнесе към периода от втората половина на XI в. до към края на XII–началото на XIII в.

Четвъртият пласт от долу нагоре е със сиво-пепеляв цвят и с дебелина около 0,15–0,20 м. В него се открива малко керамика от XII–XIII в.

Керамиката, открита по време на проучването е ранновизантийска и средновековна, силно фрагментирана, като преобладаващото количество се отнася към Средновековието (XI–XII в.).

В заключение, може да се посочи, че през 2017 г. в Туида се откри част от ранновизантийска сграда, която беше неизвестна до този момент. Предстоящите археологически проучвания ще позволят да се изясни мястото и значението на тази сграда в строителната история на крепостта.

## Литература

**Бацова-Костова 1971:** Е. Бацова-Костова. Подходите към късноантичната крепост при Сливен. – МПК, 1971, 4, 3-4.

**Щерева 1987:** И. Щерева. Археологически проучвания в Сливен (1982 – 1986 г.). – ИМЮИБ X, 1987, с. 27

**Щерева 1990:** И. Щерева. Туида, Цоида, Сливен, София, 1990

**Щерева 1993:** И. Щерева. Приноси към историята на Сливен. – Североизточна Тракия и Византия през IV – XIV в. София – Сливен, 1993.

**Щерева и др. 2001:** И. Щерева, К. Вачева, Д. Владимирова-Аладжова, Туида – Сливен 1. – Разкопки и проучвания XXVIII, София, 2001.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS *THUIDA* IN SLIVEN

*Nikolay Sirakov, Mery Radeva*

In 2017, the excavations were carried out within the space of the administrative building of *Thuida* fortress. As a result of these limited fieldworks, the eastern wall of an hitherto unknown early Byzantine building was found. Upcoming research will hopefully allow clarification of the functions and significance of these newly found structures within the general architectural layout of the fortress.

# № 79. ПРОУЧВАНИЯ НА ГОЛЯМОТО КАЛЕ ПРИ С. МЛАДЕЖКО, ОБЩИНА МАЛКО ТЪРНОВО

*Мартин Гюзелев, Константин Господинов*

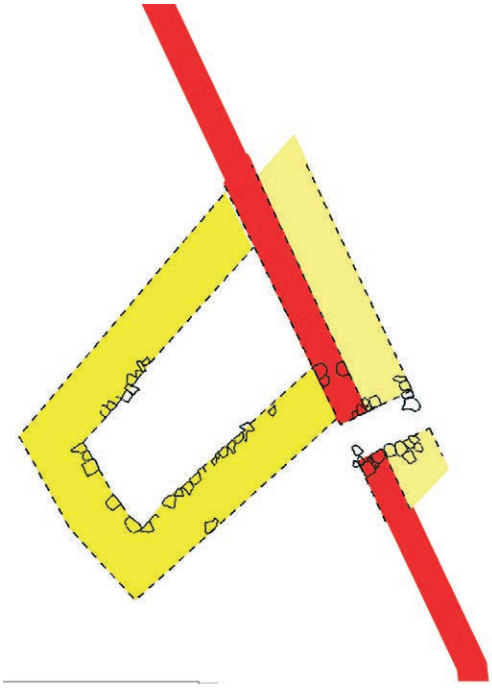
Крепостта Голямото кале се намира на 1,5 км западно от с. Младежко, община Малко Търново, област Бургас. Разположена е в източния край на високо платовидно било, заградено от север, изток и юг от долините на реките Близнашка и Евренозовска, които се сливат в подножието му и дават началото на река Младежка. Същинската крепост е с неправилен овален план, заградена на изток, юг и запад с крепостна стена. На север е естествено защитена от отвесния скален бряг над река Близнашка. Заградената площ възлиза на 41,5 дка – най-голямата сред странджанските крепости. Крепостната стена е изградена от едри ломени камъни, които оформят двете лица и пълнеж от дребни камъни. Дебелината ѝ навсякъде е еднаква – около 0,9 м, с изключение на участъка от североизток, където е изградено уширение, с което дебелината достига до 1,5 м. Навсякъде строежът е извършен чрез суха зидария. По стената се виждат следи от 11 правоъгълни кули в различна степен на запазеност. Входовете представляват просто отвори във стената. Единият вход е от югоизток – проучен от експедиция „Странджа“ през 1977 г. Фланкиран е от две кули. От експедицията се допускат още два входа – на запад и северозапад. Пред северозападния има изграден вал, който се проследява в северна посока. Проучванията ни не доказват със сигурност наличието на западния вход. Крепостната стена е силно разрушена, но ясно очертана (обр. 1). Над сегашното ниво на терена са останали един или два реда камъни. Следи от основи на сгради личат по повърхността на терена в заграденото от крепостните стени пространство. Има много керамични фрагменти, но силно натрошени и неинформативни. Керамиката е предимно с червен цвят, работена на колело, отнесена от първите проучватели на терена към късната античност. Освен битова керамика са отбелязани и многобройни фрагменти строителна керамика – тухли, керемиди. За датировка на крепостта са използвани откритите от участниците от експедиция „Странджа“ при сондажни проучвания три броя бронзови монети: на Константин Велики или приемниците му, на Теодосий I и третата – вероятно също от края на IV в.




*Обр. 1. Крепостната стена.*

*Fig. 1. The fortress wall.*

Финансирането на проучването през 2017 г. е дело на спомоществувателя Иван Даракчиев в рамките на научната програма на Института на свободните изследователи „Хистореон“. Разкопките на крепостта бяха проведени от екип в състав М. Гюзелев (ръководител) и К. Господинов (зам. ръководител).



*Обр. 2. План на вътрешната кула в североизточната част на укреплението.*

*Fig. 2. Plan of the inner tower in the north-eastern part of the fortress.*




*Обр. 3. Метален обков на дръжка на пищов.*

*Fig. 3. Handle metal decoration of a pistol.*

Във връзка с предварително направените разчети и малкото работна ръка, с която разполагахме, решихме да съсредоточим усилията си в две направления. На първо време заложихме сондаж в близост до североизточния ъгъл на заграденото пространство, в близост до шахтовата пещера. Целта беше да се проучи стратиграфията до струпване на камъни, които наподобяваха останки от сграда. Сондажът е с Г-образна форма 3,6 х 3,4 м, като достигнатата дълбочина е от 0,25 м. Пръстта е рохкава, формирана от гниеща растителност. В нея се откриха фрагменти от керамика – битова силно фрагментирана, с червеникав цвят, неинформативна, в незначителни количества. От нея могат да се отличат 2 фрагмента от строителна керамика. Открихме още оловен предмет, който би могъл да е завит амулет, подобен на тези, които са изписвани с апотропейни формули за нежит. Оказа се, че камъните са подаващо се на повърхността продължение на основната скала. Същото се оказа и в следващия ни сондаж (камъните от повърхността оформяха нещо подобно на цистов гроб). В този сондаж обаче бяха открити две бронзови монети, което ни дава шанс да дискутираме проблема с хронологията на обекта. Монетите принадлежат на император Аркадий. Впрочем сондажите във вътрешността очертават една от перспективните зони за бъдеща работа. В тази част от обекта са и най-многобройните иманярски изкопи.

В западна посока се заложи сондаж при входа от западната страна. Дължината по оста на входа е 5,4 м, а широчината – 2 м. Дълбочината на културния пласт е 0,25 м. Там се откри и начинът на проходните компоненти – входът е просто пробив в стената на нивото на субструкцията.

Приносно от нашите проучвания беше откриването на вътрешна кула на североизток и вход до нея (обр. 2) с широчина 1,2 м. При разчистването на кулата се откри най-разнообразен археологически материал, датиращ от различни епохи. Кулата има вътрешна дължина 3,1 м. Външната засега не може да бъде установена предвид множеството нападали камъни. Дебелината на зидовете на кулата в западната част е 1,5 м, а в източната – 1,3 м. Кулата почти затваря входа, което показва, че тя е изградена в покъсно време. Кога е станало това обаче е трудно да се каже, защото начинът на градеж е идентичен с този на цялото кале – средни и едри ломени камъни без спойка. Там, наред със строителната и битова керамика от късната античност, четиристенни върхове на стрели, както и обичайните петала за едър чифтокопитен добитък, се откриват и предмети от Възрожденския период – глинена лула и най-необичайното – част от обкова на дръжката на пищов от края на XVIII–началото на XIX в (обр. 3).

Петалата за едър рогат добитък – волове и биволи, както и гвоздеи за подковаване, се откриват навсякъде в заградената площ, в това число и в иманярски изкопи. Те показват една част от стопанската насоченост на обитаващите калето – а именно сарачеството. Поне засега със сигурност не може да се говори за металообработка на самото място, но наличието на шлаки и стопилки – главно от желязо, дават някакво основание да се мисли, че това е възможно да е ставало тук или в околността.

**Литература**

**Аянов 1938:** Г. п.Аянов. Странджа. Етнографски и исторически проучвания. София, 1938.

**Делирадев 1953:** П. Делирадев. Принос към историческата география на Тракия, I. София, 1953.

**Мегалитите в Тракия 2.** София, 1983, 378–388.

**Странджа – древност и съвремие.** София, 1990, 164–165.

**EXCAVATIONS OF GOLYAMOTO KALE SITE, VILLAGE OF MLADEZHKO, MALKO TARNOVO MUNICIPALITY**

*Martin Gyuzelev, Konstantin Gospodinov*

Golyamoto Kale fortress is situated on a high plateau-like hill above Mladezhka River, near the village of Mladezhko, Malko Tarnovo Municipality. It is the largest fortress in Strandzha, with an area of more than 41 daa. The site has been known since the first half of the 20th century. In the 1970s, the participants in Strandzha Expedition investigated it partially. Then the general plan of the fortress wall built in dry masonry technique was documented (fig. 1). The trenches back then revealed evidence allowing to date the earliest occupation at the site to Late Antiquity.

We resumed the archaeological investigations in 2017, within the framework of a programme developed by HISTOREON Institute of Free Researchers and with the sponsorship of Mr. Ivan Darakchiev. As a result of the ten-day campaign we discovered an inner tower in the immediate proximity of the north-eastern entrance (fig. 2), metal slags and melts, cattle horseshoes, and a ceramic tobacco pipe and a handle metal decoration of a pistol both dated back to the 18th–19th c. AD (fig. 3). The earliest materials found so far are three coins of Emperor Arcadius.

# № 80. ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОВИЗАНТИЙСКАТА КРЕПОСТ ХРИСОСОТИРА ПРИ ГР. ЧЕРНОМОРЕЦ

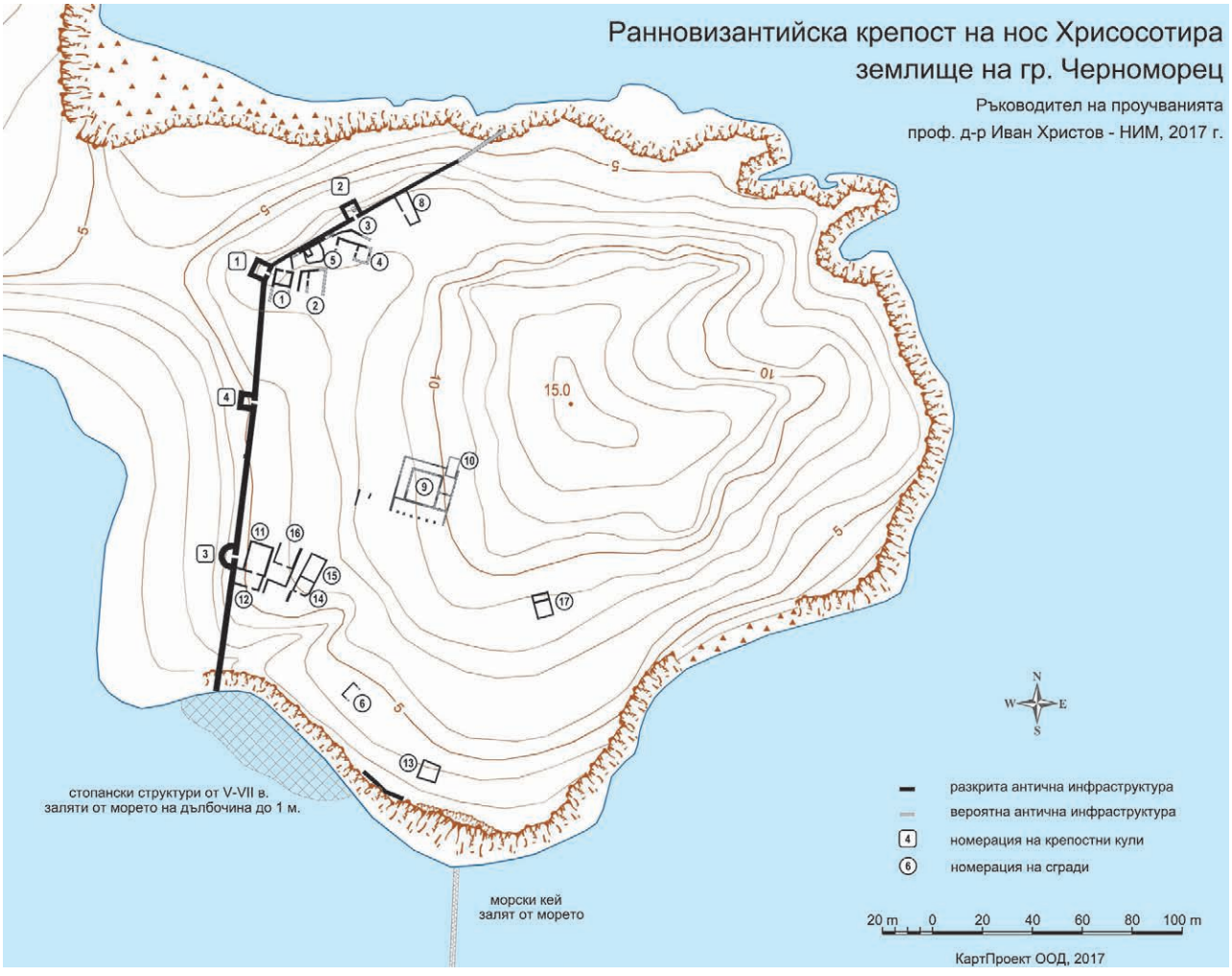
*Иван Христов, Маргарита Попова*

Проучванията с ръководител проф. д-р Иван Христов, зам. ръководител Маргарита Попова (НИМ) и консултант доц. д-р Людмил Вагалински (НАИМ – БАН) се осъществиха в 7 сондажа в западния и южния сектори на полуостров.

Най-наситен със структури бе западният сектор, разположен по протежението на западната крепостна стена и източно от кула № 3 (обр. 1, 2). Там бяха проучени 5 сгради от ранновизантийския период (VI–VII в.).

Сграда № 11 (номерацията е по реда на откриване на късноантични структури за периода 2014–2017 г.) е разположена до входа на кула № 3 от западната крепостна стена. Вътрешните размери на постройката са 8 м (изток–запад) х 11 м (север–юг). Зидовете са изградени от ломени камъни на калова спойка с дебелина 0,8–0,9 м. Максимално запазената суперструкция на зидовете е 0,9 м. В постройката се е влизало от юг през вход с широчина 1,8 м. Във вътрешността бяха открити два големи симетрично подредени каменни блока, които подсказват наличието на дървени колони, крепящи мощната покривна конструкция, изгоряла в края на VI в. от голям пожар. Открити са отделни фрагменти от гърнета и амфори, както и цялостно запазена амофора и глинена еднофитилна лампа. Показател за времето на унищожение на постройката са фолиси и половин фолиси на император Юстин II, като най-късната монета е от 574–575 г. Близкото разположение на сграда № 11 до входа на кула от крепостната стена подсказва вероятното предназначение на постройката като жилище на войници, обслужващи тази част от фортификацията на Хрисосотира (обр. 3).

Южно от сграда № 11 е била прилепена друга постройка (№ 12). Тази сграда е с размери: 5,3 м (север–юг) х 10 м (изток–запад). Сградата прилепва с кирпичен зид до вътрешното лице на крепостната стена. Зидовете също са изградени от ломени камъни на калова спойка. Дебелината им е 0,8 м, като тук суперструкцията е запазена до 0,6 м. Характерното за тази сграда е, че тя е построена след опожа-




*Обр. 1. План на обекта.*

*Fig. 1. Plan of the site.*

ряването на съседната сграда № 11. Входът към съседната на север голяма сграда е затворен с поставянето на три питоса. Преграден е и достъпът на север в интервалума между сграда № 11 и крепостната стена. Входът на сградата е от юг. Сградата също е опожарена и това, ако съдим по монетите, е станало в началото на VII в. Най-късната монета, открита при проучванията, е на император Фока. Зидовете на сградата са фундирани на дълбочина едва 0,2 м в по-ранен пласт от елинистическата епоха.

Сграда № 14 е разположена в източната част на сондаж № 51. Сградата има вътрешни размери: 5,8 м (север–юг) х 5,5 м (изток–запад). Дебелината на зидовете, изградени от ломени камъни споени с кал, е средно 0,7 м. Суперструкцията е запазена едва до 0,2 м височина. Сградата е притежавала вход от юг с широчина 1,6. На места във вътрешността на сградата има запазена подова настилка от големи плочести камъни. При разрушаването си постройката е понесла големи поражения от изток и североизток. В деструкции от стените в пласт, съдържащ и покривна керамика, са открити монети на императорите Юстин II, Маврикий Тиберий, Фока и Констанс II. С откриването на фолиса на император Констанс II (лисва обозначение за година на реверса) се измества горната хронологическа граница за населяването на полуострова от 614 г. към средата – втората половина на VII в.

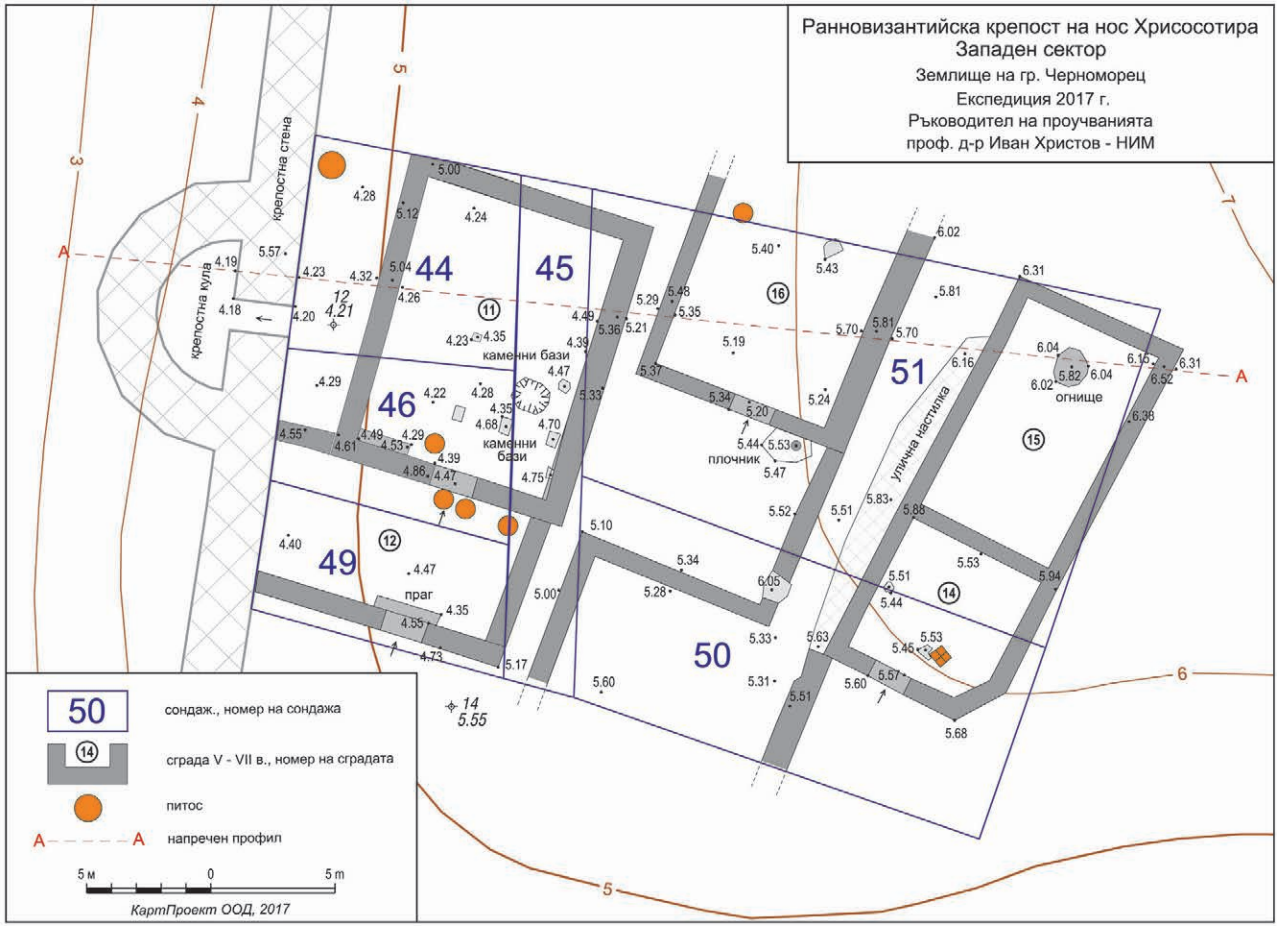
Сграда № 15 е разположена прилепена северно с вече описаната сграда № 14. Вътрешните им размери са: 5,75 м (запад–изток) х 9,35 м (север–юг). Дебелината на зидовете, също градени от ломени камъни на калова спойка, е 0,7 м. Тук максимално запазената суперструкция е едва 0,1–0,2 м. Откритият монетен материал включва монети от втората половина на V в. и фолиси на императорите Анастасий и Юстиниан I. Тяхната датировка позволява да отнесем изграждането на сградата, пък и изобщо разкрития жилищен „квартал“ към времето на построяването на крепостната стена на полуострова.

Сграда № 16 е разположена в сондаж № 51, като от нея е разкрит цялостно южният зид с дължина 7,4 м. Дължината на проучената западна и източна стена достига 8,8 м. Сградата притежава също вход от



*Обр. 2. Западен сектор на Хрисосотира (аерофотография).*

*Fig. 2. Western sector of Chrysosotira (aerial photo).*




*Обр. 3. Разкрити структури в западния сектор.*

*Fig. 3. Excavated structures in the western sector.*

юг с широчина 1,2 м. Зидовете са вкопани в по-ранен пласт, съдържащ материали от късната античност и предримската епоха. В пределите на постройката са намерени фолиси на императорите Юстиниан и Фока.

Между сгради №№ 14, 15 и 16 е документирано тясно дълго незастроено пространство, което можем да интепретираме като улица между сградите. Широчината на тази улица варира от 2,2 до 2,9 м. Тясно улично пространство имаме и между сграда № 11 и сграда № 16, както и на изток от сграда № 12.

Общият поглед върху ситуирането на разкритите структури в сондажи №№ 50 и 51 показва, че между постройките са съществували оградени открити пространства, своеобразни дворни пасажи.

Описаните структури са засегнати от следи от средновековно обитаване (XIII–XIV в.), както и от строителни дейности през 40-те години на XX в.

Прави впечатление разполагането на входовете на постройките на юг към локализираната пристанищна зона, която включва намерен разсип от кей и заляти до 1 м дълбочина жилищни и стопански структури.

В южния сектор бе проучена малка квадратна сграда, попадаща в очертанията на сондаж № 48. Това е самостоятелна структура, разположена само на 7 м северно от съвременната брегова ивица. При разкопките там са открити 7 бронзови теглилки. Пет от тях са пълен комплект от различни по диаметър и тегло кръгли теглилки; останалите две са с квадратна форма. Находките се датират с монети на император Фока. Нито един от предметите не притежава характеристиките на официални мерки-еталони (*exagia*). Всички те са предназначени за нуждите на локални стоково-парични отношения и то в зона, която е най-вероятно пристанищна.

**EXCAVATIONS OF THE EARLY BYZANTINE FORTRESS OF *CHRYSOSOTIRA* NEAR THE TOWN OF CHERNOMORETS**

*Ivan Hristov, Margarita Popova*

The excavations in 2017 are carried out in seven trenches in the western and southern sectors of the peninsula.

The western sector is situated along the western fortress wall and to the east of tower No 3; the majority of the explored structures are situated there. Five buildings from the early Byzantine period (6$^{th}$–7$^{th}$ c. AD) are unearthed, partly damaged by medieval occupation of the site as well as by modern construction activities. Significantly, the entrances of the buildings are situated at their southern facades, towards the harbour area, which includes remains of a pier and residential structures and outbuildings.

In the southern sector a small square building (excavated within trench No 48) is investigated. It is built of mud-bound stones and is a detached structure, located just 7 m north of the modern coastline. Seven bronze weights are found during the excavations. Five of them comprise a complete set of round weights of different diameters and heaviness, the other two are square. The objects can be dated on the basis of coins of Emperor Phocas. None of the weights has the characteristics of official *exagium*. All of them are intended for the needs of local monetized exchange and within an area which most probably is related to the harbour.

# НЕУКРЕПЕНИ СЕЛИЩНИ ОБЕКТИ И ПЪТНА МРЕЖА

## №. 81. КЪСНОРИМСКА ПЪТНА СТАНЦИЯ В М. АНИЩЕ КРАЙ С. ГРАНИЧАК, ОБЩИНА БЕЛОГРАДЧИК

*Сергей Торбатов, Биляна Иванова*

Археологическият обект в м. Анище в землището на обезлюденото село Граничак, Белоградчишко, проучван с променлива интензивност от 2001 г. насам, се отъждествява понастоящем с *praetorium* – един от функционалните компоненти на безименна засега пътна станция по трасето на трансбалканския римски път от Рациария за Наисус. Редовните разкопки през 2017 г. имаха за цел проучване

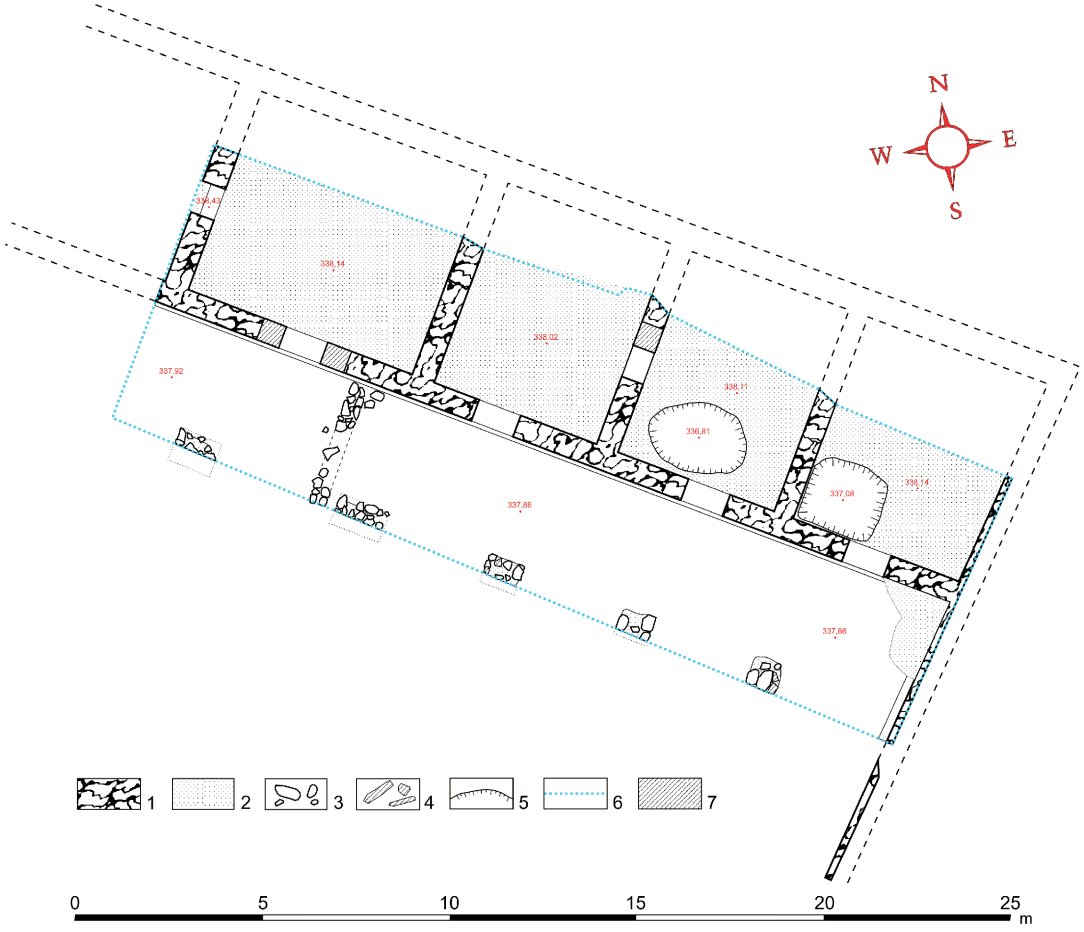
на регистрираните през 2016 г. чрез методите на геофизиката помещения, верижно разположени покрай североизточния ограден зид на комплекса (обр. 1).

Частично разчистени бяха 4 помещения, конструктивно свързани с оградния зид на комплекса. Северната им третина остана непроучена, тъй като лежи под масивен каменен синор, издигнат преди около 100 г. Съобразно въведените в хода на досегашните проучвания означения, новопроучените помещения получиха поредна номерация от 16 до 19. Те са с четириъгълен план и ед-



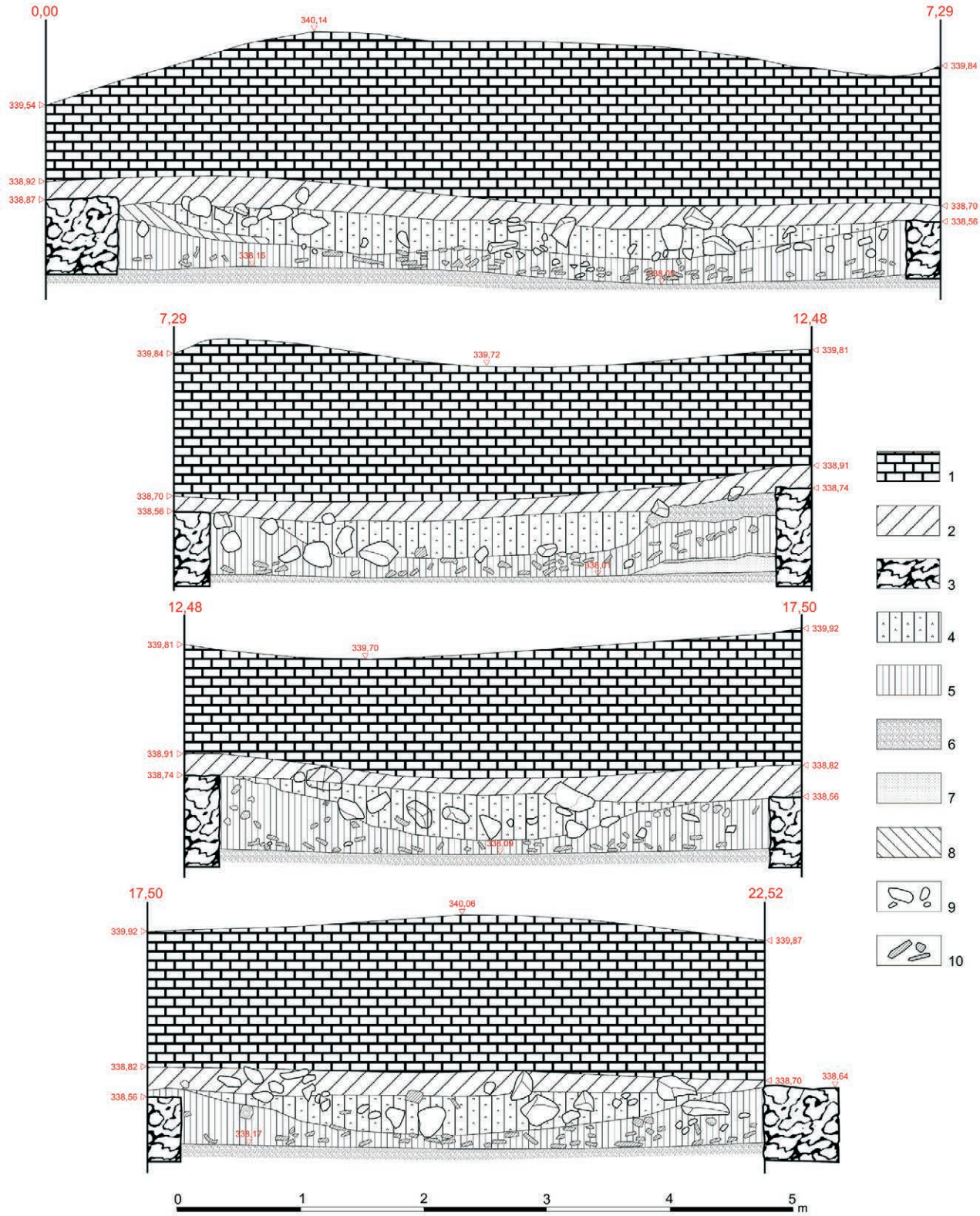
*Обр. 1. Общ изглед към проучваната през 2017 г. част от комплекса на пътната станция.*

*Fig. 1. General view of the part of the road station complex excavated in 2017.*




*Обр. 2. План на проучената през 2017 г. част от комплекса на пътната станция: 1. Каменен зид на спойка от бял хоросан; 2. Бял хоросан; 3. Камъни; 4. Строителна керамика; 5. Очертания на яма; 6. Граница на проучена територия; 7. Градеж от тухли на спойка от бял хоросан.*

*Fig. 2. Plan of the part of the road station complex excavated in 2017: 1. Stone wall built with white mortar; 2. White mortar; 3. Stones; 4. Architectural ceramics; 5. Outlines of a pit; 6. Limits of the excavated area; 7. Brick construction.*




*Обр. 3. Структура на напластяванията в проучените помещения (профил северозапад-югоизток): 1. Съвременен зид от камъни без спойка (синор); 2. Хумусен пласт; 3. Зид на спойка от бял хоросан; 4. Сиво-кафява пръст; 5. Тъмнокафява пръст; 6. Бял хоросан; 7. Вар; 8. Жълтеникава пръст; 9. Камъни; 10. Строителна керамика.*

*Fig. 3. Stratigraphy in the excavated rooms (northwest-southeastern cross-section): 1. Modern fence wall; 2. Humus; 3. Stone wall built with white mortar; 4. Grey-brown soil; 5. Dark brown soil (filling of Medieval dug-outs); 6. White mortar; 7. Lime; 8. Yellowish soil; 9. Stones; 10. Architectural ceramics.*

накъв размер в посока север–юг, но с различни размери в посока запад–изток. Всяко има самостоятелен вход откъм дворното пространство, но някои от тях комуникират и помежду си, посредством входове, изградени в разделящите ги стени. Така, Помещение № 16 е свързано с разположеното на северозапад от него Помещение № 15 (разкопано през 2013 г.), а № 17 – с № 18 (обр. 2).

От суперструкцията на зидовете са запазени незначителни останки. Всички те са с почти идентични конструктивни параметри и са градени в конструктивна връзка помежду си. Тесен банкет, разделящ суб- от суперструкцията е оформен само от външната страна на общия югозападен зид. Използваните строителни материали са дребни и средно големи ломени камъни и бял хоросан, а страниците на някои от входовете са оформени с тухли. Подовете във всички помещения са от пласт хоросан, излят върху дебела подложка от трамбована в жълта глина натрошена строителна керамика. Повърхността е допълнително обмазана с фина хоросанова замазка.

Разчистените в Помещения № 18 и 19 два стари иманярски изкопа изиграха ролята на сондажи, указвайки дълбочината на вкопаване на основите (до 0,8 м) и убедително свидетелствайки, че строителството е извършено върху необитаван по-рано терен.

Както се и очакваше въз основа на резултатите от геофизичното проучване, пред югозападната фасада на верижните помещения действително бяха разчистени останки от масивни фундаменти с неправилен четириъгълен план, зидани от ломени и речни камъни и фрагментирана строителна керамика, споени с бял хоросан. Върху тази редица от фундаменти, отстоящи на малко повече от 3 м от помещенията, са стъпвали същинските бази на вертикалните подпори (най-вероятно греди) на портик с керемидено покритие. В пространството на портика се разкри дебел пласт от натрошени керемиди, образувал се в резултат от рухването на покривната конструкция. Ходовото ниво под портика е било от трамбована пръст, с изключение на един малък участък край източния ограден зид пред Помещение № 19, където частично е запазен хоросанов под, подобен на този в помещенията, но без характерната подложка от натрошена строителна керамика. Функцията на тази структура не е ясна – възможно е да свидетелства за започнат, но изоставен строителен замисъл.

Цялото представено строителство е осъществено наведнъж, в рамките на предположително дефинираната втора фаза от иначе сигурно разграничения в чертите на обекта втори строителен период. Съгласно точно стратифицирани монетни находки от досегашните проучвания, датировката му се поставя във времето след 364–367 г. Възможна по-късна преправка е само един тесен едноредов зид от камъни без спойка, пристроен перпендикулярно към фасадата на помещенията и преграждащ пространството в портика.

Датировката на монетите, намерени при разчистването на останките от проучените помещения (общо 57 броя), се разполага в периода от 313–315 до 408–423 г., с вероятност един съвсем нечетим екземпляр да е дори от втората половина на V в.

Съвсем изненадващо, през отчетната кампания за пръв път от началото на разкопките през 2001 г. в чертите на обекта беше засвидетелствано обитаване през периода на Първото българско царство. И в четирите проучени помещения, в пласта с деструкции от късноримския период бяха регистрирани плитки вкопавания с неясни очертания и дъговиден профил, които не достигат до хоросановия под (обр. 3). Запълнителят на тези вкопавания, състоящ се от рохкава тъмнокафява пръст, беше наситен с керамични фрагменти от съдове, характерни за периода от края на X и началото на XI в. Тези структури еднозначно се интерпретират като жилища-полуземлянки, набързо изградени сред все още издигащите се по онова време над терена руини на късноримския преториум. Обитаването им по всяка вероятност е било краткотрайно и свързано с някакви извънредни обстоятелства.

## LATE ROMAN ROAD STATION IN ANISHTE LOCALITY, VILLAGE OF GRANICHAK, BELOGRADCHIK MUNICIPALITY

*Sergey Torbatov, Bilyana Ivanova*

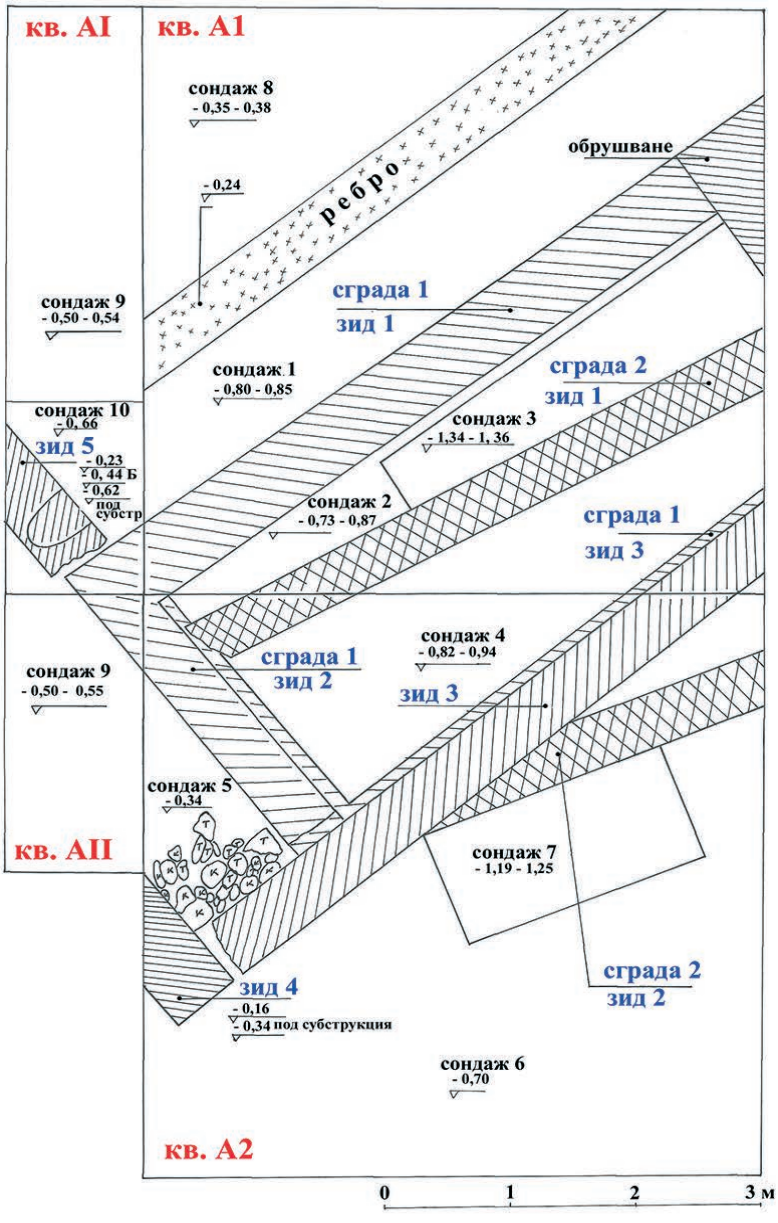
The site is now identified as *praetorium* on the route of the trans-Balkan Roman road from *Ratiaria* to *Naissus*. Four new rooms (Nos 16–19), located in the northeastern part of the complex and structurally linked to the fencing wall, were partially excavated. They are quadrangular in plan and have identical sizes in north–south direction, but different sizes in west–east direction. Each one has a separate entrance from the courtyard but some of them also communicate with each other through entrances built into the partition walls. All the rooms have mortar floors. At ca 3 m in front of the southwest facade of the rooms the remnants of five massive foundations of irregular quadrangle plan were unearthed, on which the bases of the vertical beams of a portico were mounted, supporting a tile roof. The construction

was carried out at once, during the second phase of the second construction period for the site, which dates to shortly after AD 364-367.

During the 2017 campaign, for the first time traces of habitation during the period of the First Bulgarian Kingdom were established at the site. The structures are interpreted as dwellings semi-dug into the ruins of the late Roman *praetorium*. Their use was likely short-lived and was associated most probably with some particular circumstances.

# №. 82. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ГРАД МЕЗДРА, УЛ. „АЛ. СТАМБОЛИЙСКИ“ № 99

*Нарцис Торбов, Георги Ганецовски, Александра Петрова*




*Обр. 1. План на проучените структури.*

*Fig. 1. Plan of excavated structures.*

Археологическото проучване бе осъществено в рамките на 10 работни дни след случайното откриване на колективна находка от 187 сребърни монети. Научният екип включваше Нарцис Торбов – ръководител, Георги Ганецовски и Александра Петрова – заместник ръководители.

Разкрити бяха две сгради: сграда 1 и сграда 2, претърпели опожаряване и разрушение (обр. 1, обр. 2). Първоначално е изградена сграда 2 от ломени камъни на калова спойка, ориентирана по дължината си в посока североизток–югозапад. Проучени са две от дългите ѝ страни с разкрити дължини 5,3 м и 3,0 м и дебелина 0,45 м. Те са запазени на ниво банкет и субструкция, която достига до максимална дълбочина от 0,75 м. Разкрита бе и сграда 1, сходна на сграда 2 по начин на градеж и ориентация. Проучени са три стени с дължини 6,0 м, 5,0 м и 3,0 м. Запазени са части от суперструкцията, банкета и субструкцията, която е с дълбочина около 0,6 м. Разкрито е продължение на сградата в посока северозапад, което е на фуга. В него е оформена ниша с размери 0,35 м х 0,45 м, чрез демонтиране на камъните от банкета и субструкцията. Възможно е там да е бил укрит съдът с монетите от колективната находка. Върху югоизточната стена на сграда 1 е разкрит зид 3, състоящ се от ред от големи, грубо оформени варовикови блокове.

Приблизителният период на построяване и използване на сграда 2 е определен от открития по време на




*Обр. 2. Стратиграфски пластове.*

*Fig. 2. Stratigraphic layers.*

проучването нумизматичен материал, включващ монета на Каракала. Вероятно сградата е съществувала по време на управление на Каракала или в период след него. Сграда 1 е аналогична по начин на изграждане – вероятно е построена непосредствено след разрушаването на сграда 2. Най-късните монети от колективната находка, разкрити в непосредствена близост до сграда 1 са от император Александър Север. Вероятно сграда 2 е разрушена при нашествието на карпи, готи и сармати през 238–239 г. или 242 г. След отминалата опасност е построена сграда 1. Тя е разрушена по време на голямото готско нашествие през 250 г. и за дълъг период от време теренът не е застрояван. Зид 3 се различава конструктивно от зидовете на двете сгради; на този етап на проучване е невъзможно да бъде предложена по-конкретна хронология за времето на неговите изграждане и съществуване. Поради ограничения обем на теренните проучвания изказаните по-горе разсъждения имат характер на работна хипотеза.

**RESCUE EXCAVATIONS IN THE TOWN OF MEZDRA, 99 AL. STAMBOLIYSKI STR.**

*Narcis Torbov, Georgi Ganetzovski, Aleksandra Petrova*

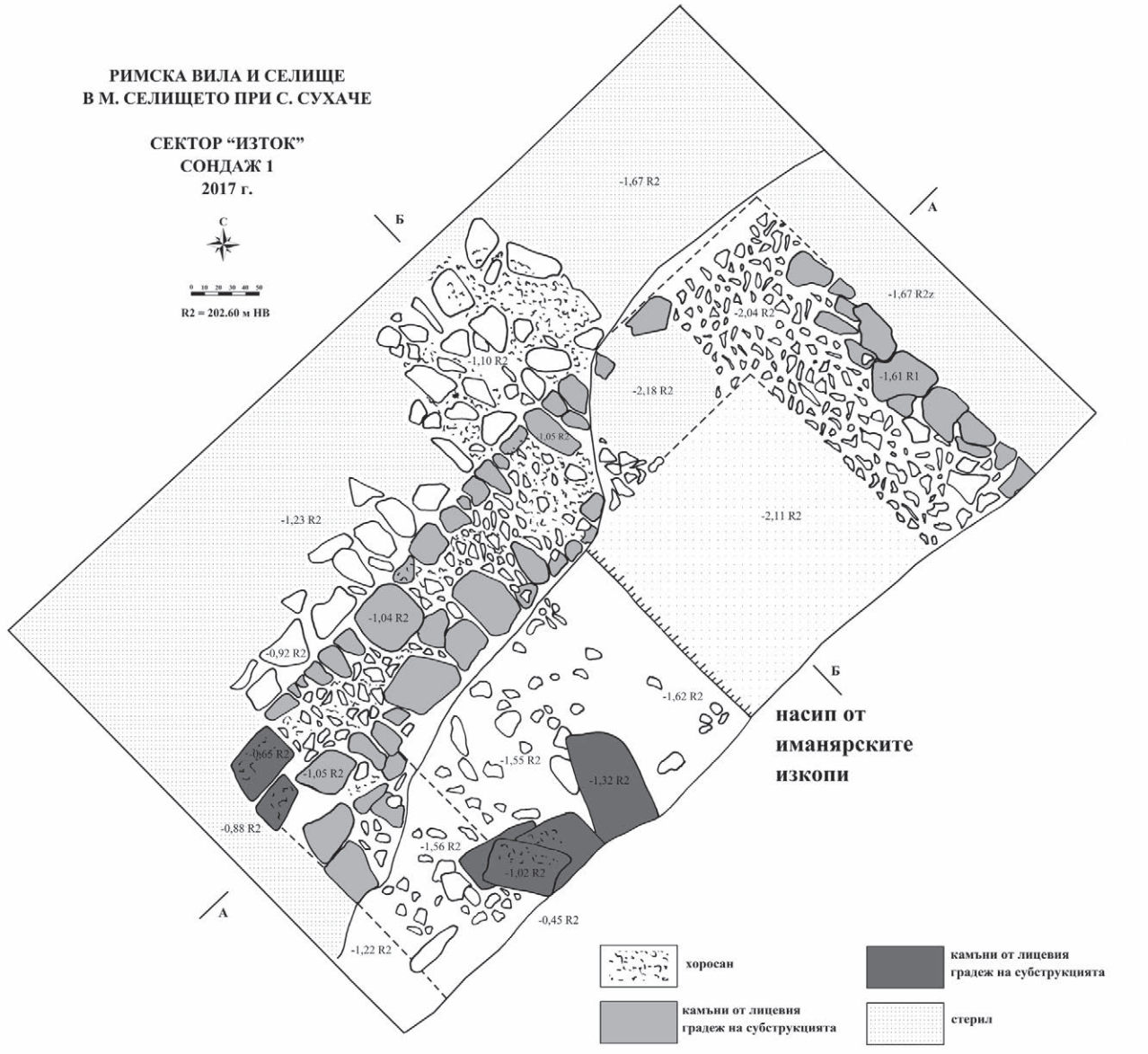
The excavations were conducted after the chance discovery of a hoard consisting of 187 Roman silver coins hidden in a ceramic vessel. Building 1 and Building 2 were partly unearthed, with evident traces of fire and destruction (figs 1, 2). These buildings were constructed of limestone and mud bonding, and have similar orientations. Building 2 is chronologicaly earlier. In one of the walls of Building 1, a niche of 0.35 x 0.45 m was shaped – the ceramic vessel with the coin hoard was probably hidden in it. On the south-eastern wall of Building 1, another wall (No 3) built of large stone blocks was excavated. Based on the numismatic finds, the pottery assemblage, and the stratigraphy of the site, we assume that the structures dubbed Building 1 and Building 2 were built and functioned during the reign of Emperor Caracalla until the invasions of the Goths in AD 250.

## № 83. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ВИЛНО ИМЕНИЕ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В М. СЕЛИЩЕТО ПРИ С. СУХАЧЕ, ОБЩИНА ЧЕРВЕН БРЯГ

*Венета Ханджийска*

През 2017 г. като основна цел на проучванията на територията на римската вила и селище в землището на с. Сухаче, община Червен бряг беше заложено продължаване на работата в Сектор „Пещи".[1] Предвиждаше се извършването на предварително геофизическо изследване с магнитоме-

[1] Научен консултант на проучванията е доц. д-р Гергана Кабакчиева.




*Обр. 1. План на разкритата част от сграда.*

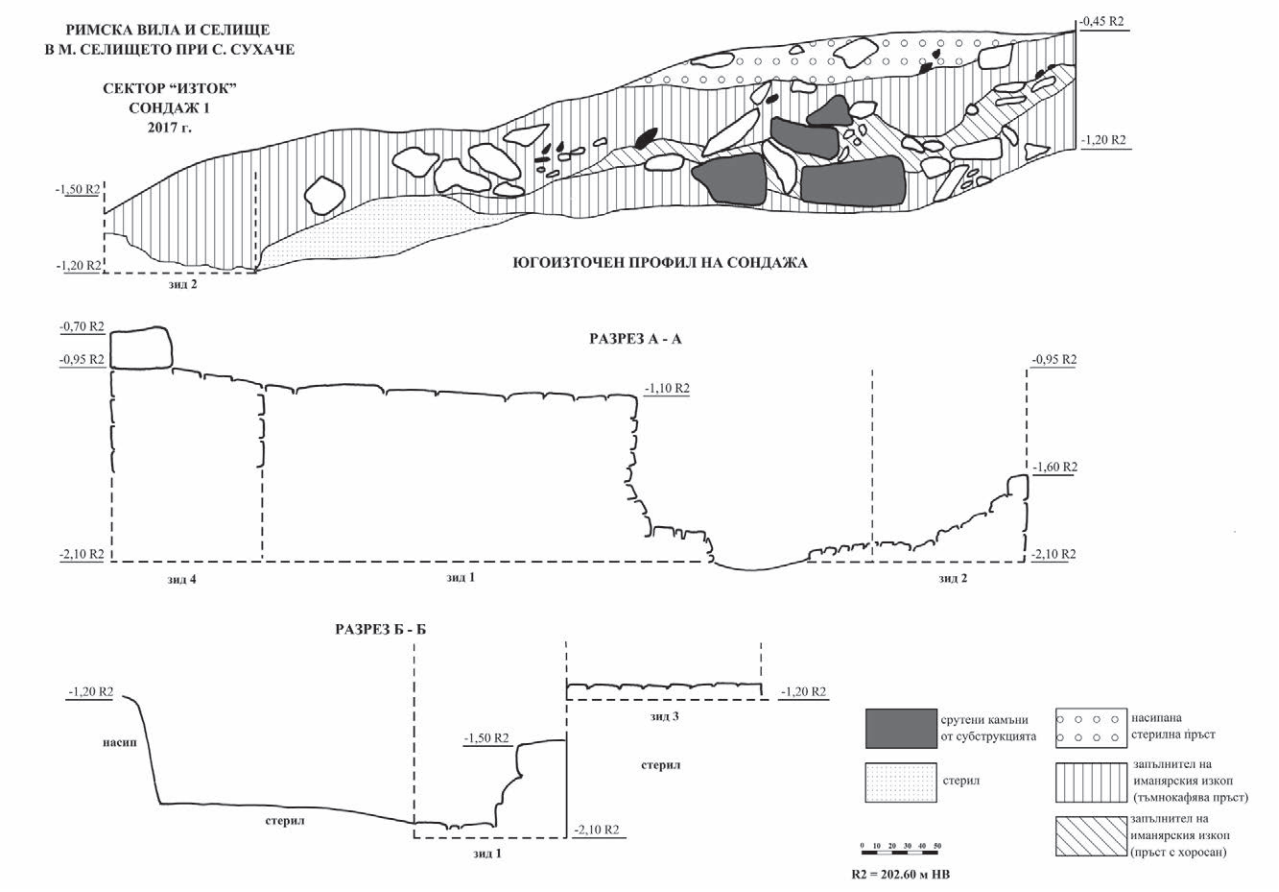
*Fig. 1. Plan of the excavated part of a building.*

тър, което да установи наличието на други пещи за керамично производство и евентуални структури свързани с тях. Поради неожънатата реколта на територията на сектора, това не беше направено и се наложи да бъде избран друг участък за проучване.

Предприетото обхождане на обраслата с храсти и висока трева източна периферия на м. Селището установи наличието в този участък на многобройни изкопи и насипи, получени в следствие на иманярска намеса със земекопна техника. Те са концентрирани над (южно и югоизточно) маркирания през 2014 г. като Обект А9 участък с концентрация на археологически материали. Изкопите са направени през различни години. От тях са извадени ломени камъни, включително такива с по-големи размери, множество фрагменти от плоски и извити керемиди, по-рядко от тухли, както и по-малко количество битова керамика.

В един от изкопите, разположен в централната част на обраслия с висока растителност участък, личаха останките от зид от големи ломени камъни с хоросанова спойка. Беше взето решение тук да бъде направено археологическо проучване, за да се разкрие засегнатата структура и да се определи нейната хронология. Участъкът получи работно наименование „Сектор Изток", а пространството с разкрития зид – „Сондаж 1".

След изчистване на растителността се установи, че реалните размери на първоначалния изкоп са доста големи, като в последствие той е бил запълнен с насип от кафява пръст с ломени камъни и




*Обр. 2. Стратиграфски профил и разрези на разкритата част от сградата.*

*Fig. 2. Stratigraphy and cross-sections of the excavated part of the building.*

фрагменти строителна и битова керамика. Насипът беше премахнат поетапно, с цел да се достигне до здраво ниво или други структури. В него се разкриха и няколко големи камъка с оформени страници, явно част от субструкцията на лицевия градеж. Битовата керамика включваше фрагменти от трапезни съдове с червенолаково покритие и от кухненски съдове, основно гърнета. В насипа се откриха и три монети – денарий на Каракала от 198–199 г., късноримска бронзова монета (336–342 г.) и провинциална бронзова монета на Комод (177–192 г.) с доста изтрити повърхности.

След почти цялостното премахване на насипа в северната част на сондажа бяха разкрити останките от сграда, представена на този етап само с едно помещение с неясни размери и форма. От него се откри само северната му част, която включва три зида, оформящи пространство, ориентирано с ъглите си по посоките на света. Най-добре е запазен северозападният зид, докато по-голямата част от североизточния и югозападния са унищожени със земекопна техника от иманяри (обр. 1, 2).

Запазените участъци от градежа представляват основно субструкцията на сградата. Тя е оформена от ломени камъни в двулицев градеж, без спойка в долната си част, които са подредени върху подложка от едър чакъл, разположена на ок. 0,9 м под нивото на терена. Едва при горните два реда е бил добавен и хоросан (на ок. 0,3 м под нивото на суперструкцията). Широчината на основите е 0,95–1,00 м.

Данни за градежа на суперструкцията са запазени единствено в западния ъгъл – два сравнително правилно издялани камъка от лицевата зидария със следи от хоросан. Подобни се откриха и в насипа във вътрешността на пространството. Разхвърляните около сондажа и в насипа фрагменти от тухли показват, че и те са били използвани в градежа на зидовете във височина.

Допълнителен зид, с почти квадратен план (1,40 х 1,25 м), които е вкопан само на около 0,2 м дълбочина, е долепен на фуга до североизточната къса страна на сградата. От него е запазен само един ред от субструкцията. Той също е изграден от ломени камъни и хоросан и вероятно е изпълнявал функцията на подпорен зид (контрафорс). При почистването на камъните от вътрешността му се откри сребърна монета на Септимий Север (196-197 г.).

Вътрешното пространство, което оформят зидовете, е с широчина 4,1 м. Тъй като последното изцяло е засегнато от иманярския изкоп, подово ниво не беше регистрирано.

Теренната ситуация и разположението на разкритите структури показват, че разкритата сграда продължава в югоизточна посока, като пълните ѝ размери остават неясни. Пространството тук е заето от голям иманярски насип и гъста растителност и е твърде възможно останалата част от постройката също да е била унищожена. Остава неясна и функцията на сградата. Оскъдни са сигурните данни за хронологията. Преобладаващата част от откритите материали са от насипи и техният контекст е нарушен. Единственият по-ясен *terminus post quem* е монетата на Септимий Север, открита в градежа на подпорния зид. Все пак към датировка през първата половина на III в. насочват и останалите монети, както и червенолаковата керамика. Последната, макар и количествено малко, има точни аналогии сред съдовете открити при проучването на сектора с пещите през 2015–2016 г.

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON THE TERRITORY OF *VILLA RUSTICA* FROM THE ROMAN PERIOD IN SELISHTETO LOCALITY, VILLAGE OF SUHACHE, CHERVEN BRYAG MUNICIPALITY**

*Veneta Handzhiyska*

In 2017, a detailed terrain survey of the eastern periphery of Selishteto – an area densly covered with shrubs and high grasses – revealed the existence of numerous trenches and backfills of years-long looting activities with heavy earthmoving equipment. In one of the trenches, there were visible remains of a large stone wall with mortar. It was there that an archaeological study was carried out to reveal and date the structure in question. After the terrain was cleared, remains of the northern part of a building were revealed. The impressive walls (0.9–1.0 m width) and their deep foundation (1 m beneath the surface level) indicated that it was a monumental building. Nevertheless, its full dimensions and function remain unknown. The coins discovered in the context of the building – a provincial bronze coin of Commodus (dated AD 177-192), a denarius of Septimius Severus (dated AD 196-197) and a denarius of Caracalla (dated AD 198-199), as well as the pottery assemblage, point to the first half of the 3rd c. AD.

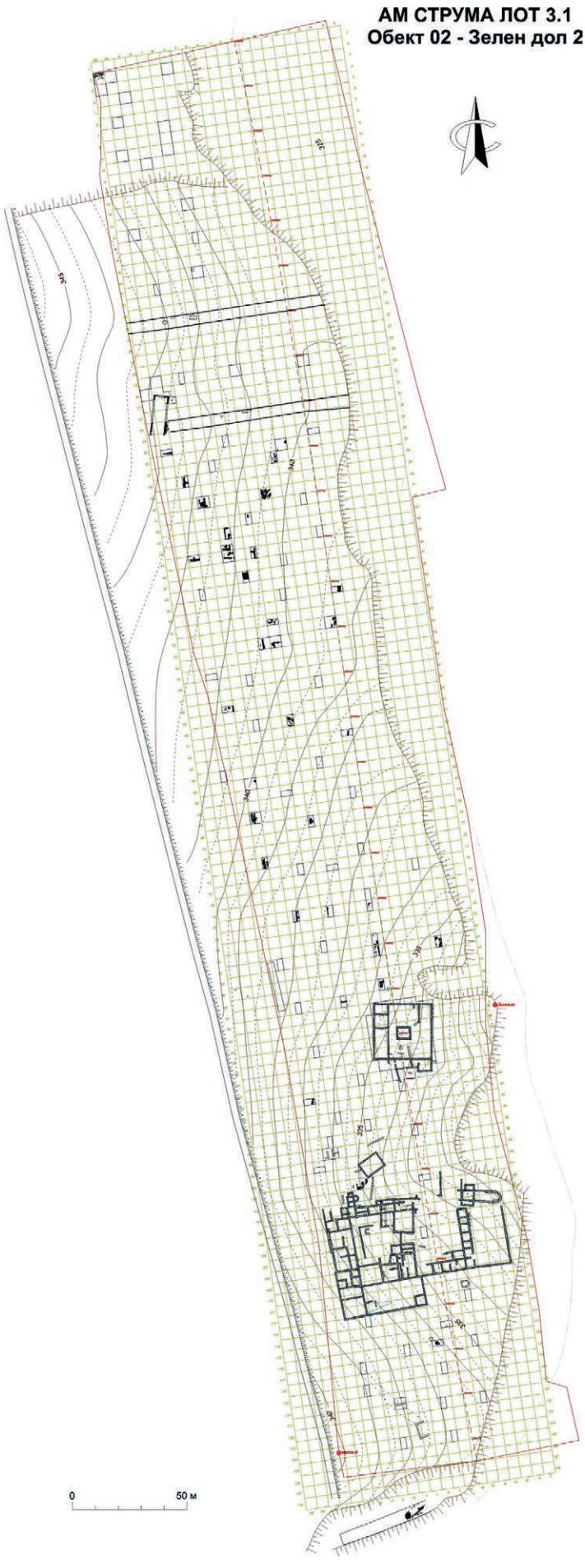
# № 84. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩЕ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА И КЪСНАТА АНТИЧНОСТ ДО БЛАГОЕВГРАД (ОБЕКТ № 2, ЛОТ 3.1., АМ „СТРУМА“)

*Здравко Димитров, Милена Райчева, Николай Русев*

Екипът в състав: д-р Здравко Димитров (доцент в САА на НАИМ-БАН), ръководител, д-р Милена Райчева (гл. асистент в САА на НАИМ-БАН) и Николай Русев (докторант в САА на НАИМ-БАН), зам.-ръководители, и д-р Людмил Вагалински (доцент в САА на НАИМ-БАН), консултант, проведе предварително спасително археологическо проучване на обект № 2, по ЛОТ 3.1 на АМ „Струма”, от км 359+500 до км 360+130, в землищата на с. Зелен Дол и Покровник, община Благоевград.

Разкопките се проведоха в рамките на пет календарни месеца (110 работни дни), от април до декември. В проучванията участваха археологическият екип (47 души), реставратори (Станислав Дойчев, Екатерина Илиева, Любомира Китанова), геофизици (Кирил Велковски, Християн Цанков), геодезисти (Атанас Каменаров, Димитър Огнянов), аерофотозаснемане (Емил Михов, Мирослава Иванова и Борислав Ботев), палеоботаник (Цветана Попова), антрополог (Надежда Атанасова), фотограф (Красимир Георгиев), нумизмат (Светослав Йорданов) и други специалисти, както и 175 работници.

Археологическото проучване бе проведено върху цялата площ на обекта – 64,35 дка (обр. 1). Най-северната част на обекта съдържаше останки от жилища (разбити кирпичени стени) и дневни нива, покрити с характерни керамични фрагменти от халколитната епоха, които се откриват в много висока концентрация. Очевидно става въпрос за близко селище, чиито останки са разнесени при




*Обр. 1. Общ план на археологическите структури на обект № 2 от 2017 г.*

*Fig. 1. General plan of the archaeological structures of Site No 2 at Struma highway.*

орането. Материалите от праисторията бяха регистрирани само в последните три квадрата на обекта на север: A1, B1 и A2. Явно останалата част от праисторическото селище е извън сервитута на магистралата – на запад и северозапад.

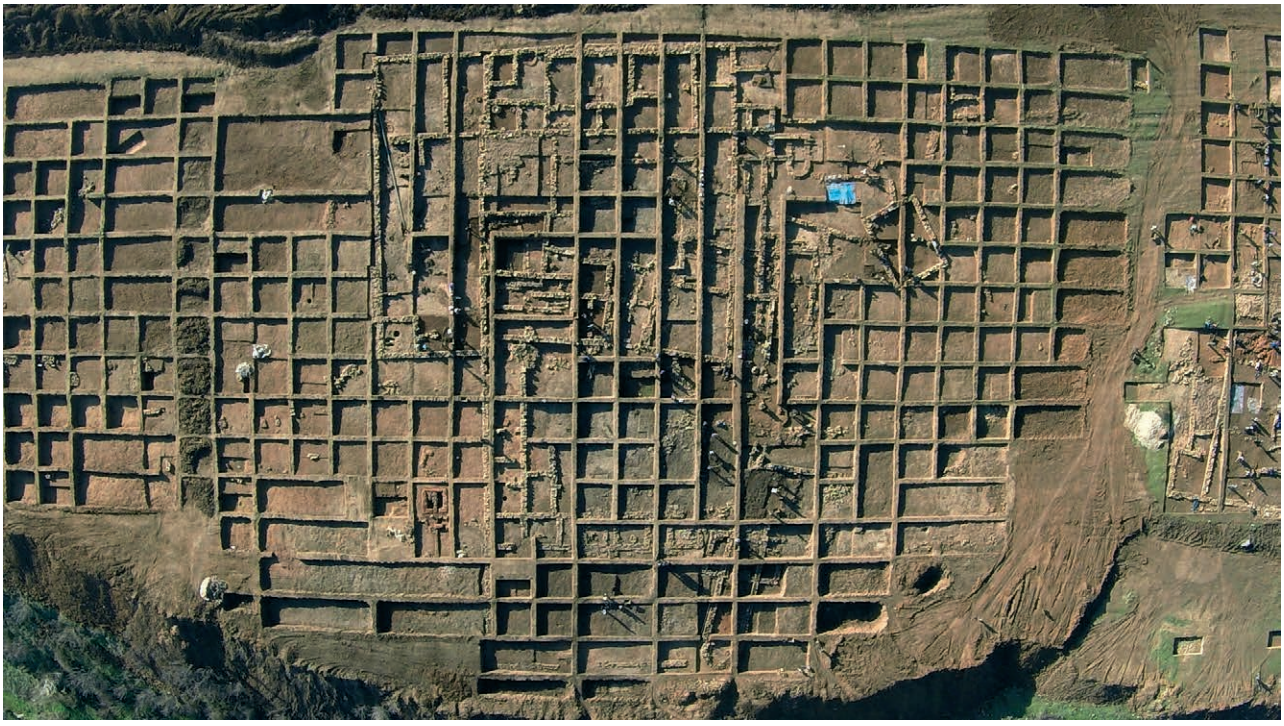
Освен тези данни в северната част на обекта бяха открити 5 ями, датиращи в ранножелязната епоха. Тези съоръжения съдържаха керамични фрагменти, находки и мазилки от разбити стени. Материалите от трите квадрата (25 кв. м), съдържащи праисторическа керамика (халколит) и от ямите от ранножелязната епоха бяха изчерпани и тази част от обекта бе освободена за строителство.

През месеците септември, октомври и ноември започна и пълното проучване на обект № 2 по АМ Струма. В резултат на тези тримесечни активни теренни разкопки се проучиха около 2000 квадрата от планквадратната мрежа на обекта.

Открити бяха следните археологически структури: пет големи сгради от римската и късноантичната епоха; 12 пещи за строителна керамика, битова керамика, битови нужди (хляб и др.), железарска дейност; 23 гроба от некропола от османската епоха и останки от настилки и зидове, които са извън очертанията на споменатите пет сгради.

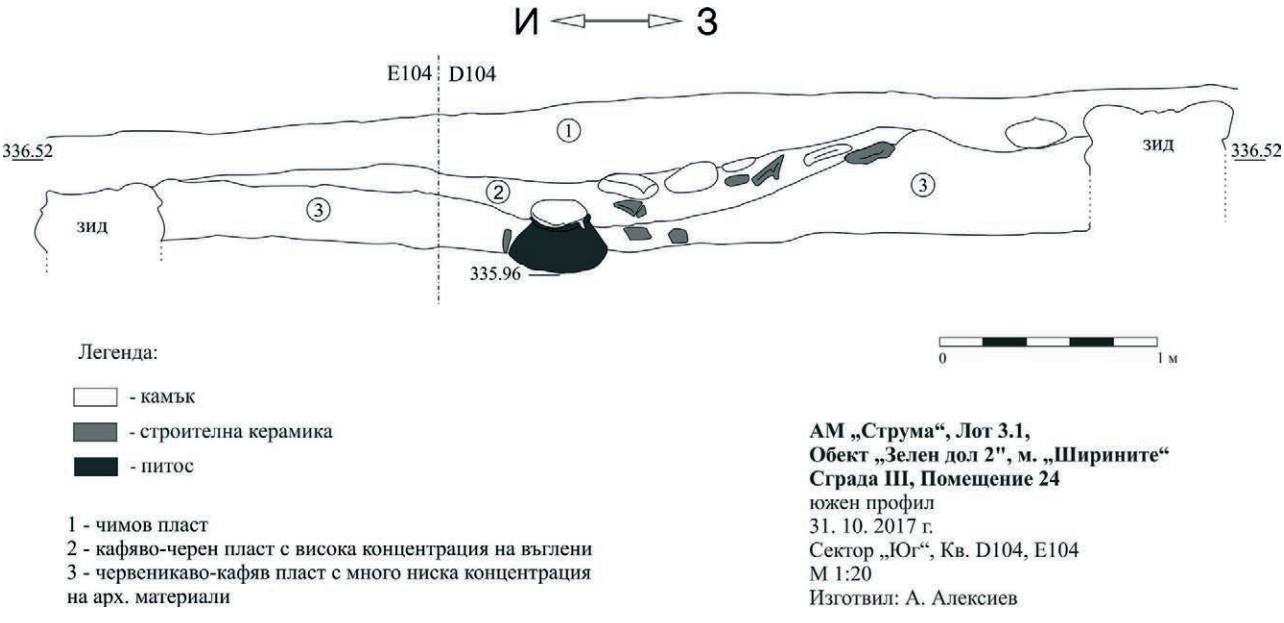
Сграда I е перистилна. Тя съдържа няколко помещения, разположени около широк вътрешен двор. На този етап проучването ѝ е на нивото на покривните конструкции, които се разкриха паднали *in situ*. Покривните останки са „постлали“ целия проучван терен на помещенията. Срутването на тези съоръжения се дължи на огромен и повсеместен пожар, унищожил Сграда I.

Между Сгради I и III е разположена Сграда II. Тя е с правоъгълен план и е еднопространствена. Изградена е от каменни блокове на суха фуга. Подовете са от трамбована глина и пръст.



*Обр. 2. Аерофотозаснемане на Сграда III, разположена на площ от 5 дка.*

*Fig. 2. Aerial photo of Building No 3, covering an area of ca 5 decares.*




*Обр. 3. Стратиграфски профил в западната част на Сграда III – трети строителен пероиод, IV в. сл. Хр.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section of the western part of Building No 3 – third phase, 4th c. AD.*

Най-голямата от всички сгради е сграда III (обр. 2). Тя заема целия сектор „юг“. Това е една от най-големите сгради от римската епоха, откривана у нас. Приблизителната ѝ площ е 5 дка. Тя е съставена от над 40 помещения (проучването не е завършено).

Сградата има поне четири строителни фази. Засега можем да датираме само третата и четвъртата от тях. Последният етап е живот сред разрушенията на този комплекс, при които са използвани части от помещенията и от развалините са издигнати някои нови помещения. Колони, бази, прагове и капители от сградата са използвани масово като сполии. Третият период е най-сериозен като строителна дейност. Това е максималното разширение на сградата като площ – включително два широки

двора (в някои части с питоси) на изток и юг (обр. 3). Във втория период имаме успешно регистрирани останки в центъра и началото на южната част на комплекса. На места се откриват останки от хипокаустна система. Най-ранният (първи) период е много сложен за улавяне, тъй като от него има само части от зидове и негативи от техните трасета, чиито каменни блокове са били извадени.

Хронологията на първата и втората фаза са сложни за определяне, но катогерично те попадат в римската епоха (I–III в.). Сравнително лесен за определяне е третият етап, тъй като той има запазени ходови нива, много керамика, находки и монети от тях. Най-вероятно е този етап да се датира в епохата на император Константин и неговите синове – IV в. сл. Хр. Последното използване на комплекса (със сполиите) е не по-ранно от средата на V в., като трябва да отбележим, че материали имаме дори и от VI в. (импортна глинена лампа, монети на Юстин и Юстиниан).

През този първи етап на пълното проучване се разкриха 12 броя пещи. В етап на проучване са Сгради IV и V. Последната от тях е малка църква от IV в. сл. Хр., която е била пристроена към най-източния край на сграда III.

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A ROMAN AND LATE ANTIQUE SETTLEMENT NEAR BLAGOEVGRAD (SITE 2, LOT 3.1., STRUMA HIGHWAY)**

*Zdravko Dimitrov, Milena Raycheva, Nikolay Rusev*

In 2017, about 30 percents of the largest antique site along the route of the new Struma highway were excavated. The site is a settlement from the Roman and late antique periods.

The archaeological team excavated five big buildings, kilns for firing pottery and roof tiles, metalworking furnaces, a necropolis from the Ottoman period and some sectors that contained ceramics from prehistory and Early Iron Age.

Regarding the Roman period the most important exploration was done in the following structures: Building No 1 with a peristyle plan; Buildings No 2 and 4, with rectangular plans; Building No 5 – a small early Christian church and a huge Building No 3. The latter complex is enormous in its dimensions. Building No 3 covers on an area of ca 5 decares. It comprises over 40 premises and has at least four building periods during the Roman period and Late Antiquity.

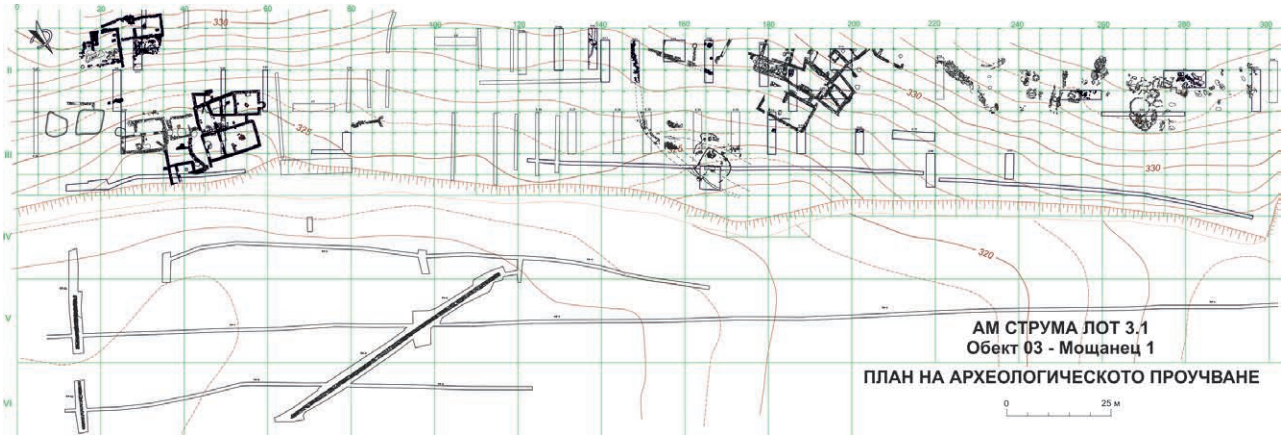
The small finds from the Site No 2 include over 800 coins, jewellery, various metal artifacts, ceramic vessels and architectural fragments.

# № 85. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ МОЩАНЕЦ 1, ЛОТ 3.1., АМ „СТРУМА“

*Галина Гроздановa, Таня Христова, Светослава Филипова*

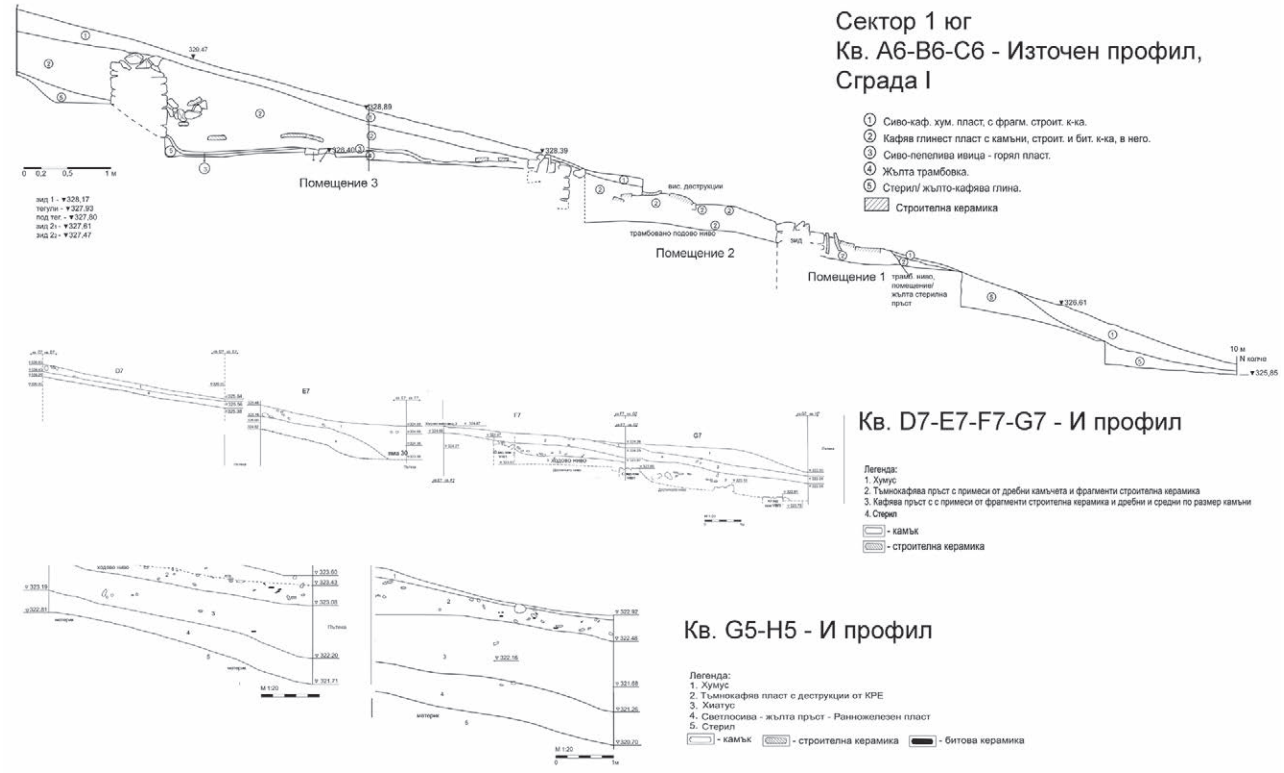
Археологическото проучване на обект Мощанец 1 (от км 362+000 до км 362+400) се осъществи на два етапа: предварителни проучвания през май–юни и пълни археологически разкопки през август–ноември 2017 г. В проучванията участваха Методи Златков, Дойчин Гроздановв, Диана Стоянчова, Чавдар Лалов, Камен Клисуранов, Росита Стоянова, Росен Стефанов, Крум Гугов, Орлин Рачев, Катя Трендафилова, Петър Минков, Цветана Комитова, гл. ас. д-р Ангел Ангелов, Велина Будакова, д-р Александър Харизанов, д-р Калина Йорданова, Кристиан Христов, Пламена Георгиева, Емил Дакашев, Харисън Маринов, Петя Аспарухова, Недялка Кръстева, Стилян Иванов, Андон Желев, Симона Симеонова, д-р Люба Трайкова и др.; научен консултант – доц. д-р Людмил Вагалински.

Археологическият обект Мощанец 1 се намира на около 700 м северно от с. Мощанец, община Благоевград, над м. Бистраците. Обектът е разположен в подножието на Влахина планина, на десния бряг на р. Струма и заема склон със СИ изложение, както и ниската заливна тераса под него (обр. 1). Денивелацията на терена от Ю/ЮЗ на С/СИ между склона и долната тераса достига до 10–11 м, което определя сравнително тънкия културен пласт в южната част на обекта. В периферията на високата тераса са образувани делувиални отложения, които покриват късноримския пласт и отделят по-ранния пласт на РЖЕ от този на античността (обр. 2).




*Обр. 1. Общ план на обекта (автор инж. А. Каменаров).*

*Fig. 1. General plan of the site (author A. Kamenarov).*




*Обр. 2. Стратиграфски профили. Сектор 1.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-sections. Sector 1.*

Предварителните граници на обекта бяха с площ от около 34 000 кв. м, като след сондажните проучвания те бяха ограничени до 10 дка. По време на археологическите разкопки бяха регистрирани структури от РЖЕ, КРЕ и Средновековието (първата половина/средата на XIII в.).

Сондажните проучвания установиха наличието на археологически структури в подножието на стръмната част на склона (Сектор 1), в западната полегата част от централния участък на обекта (Сектор 2), и хълмистата югозападна част на обекта, източно от дерето – Сектор 3. В ниската заливна тераса северно от оста на магистралата не беше установено наличие на културни пластове. В СИ част на тази заливна тераса бяха разкрити единствено два зида – единият с дължина 29,5 м, другият с дължина 62,6 м в границите на сервитута. Тяхната посока е съобразена с концентрацията на археологически структури по склона над тях. В основите им бяха открити единични фрагменти преотложена римска керамика и вероятно са ограждали градини/ обработваеми земеделски площи от късноримската епоха.

От РЖЕ са проучени останките от две жилища и 7 вкопани структури, шест от които могат да бъдат определени като ями. Жилището в Сектор 2 (обр. 3) има приблизително квадратна форма. В източната му половина са разположени две огнища, едното от които с временен характер. В западната му част на пода бяха открити седем съда, сплескани от падането на стените. То е опожарено. Керамичният материал показва някои архаичини черти от финала на късната бронзова и прехода към раната желязна епоха, докато друга част носи елементи на самата ранна желязна епоха.



*Обр. 3. Жилище 1 от РЖЕ – ортофото (автор инж. Ив. Иванов, НИНКН)*

*Fig. 3. Dwelling No 1 from Early Iron Age – orthophoto (author Iv. Ivanov).*

Основната част от структурите принадлежи на късноримско селище и некропол. Установени и документирани са 9 сгради с жилищни и стопански функции, грънчарска, домакински и пещи за обработка на желязо[1]. Към тази епоха принадлежат и 27 вкопани съоръжения. Локализиран и проучен е един от некрополите, синхронни на селището, със 70 гроба в границите на сервитута. Разкритите зидове и помещения с добре запазени подови нива показват многократни преустройства и прегражданя. Сградите са терасирани съобразно наклона на терена. В отделни случаи зидовете са запазени във височина до 1,1–1,2 м. Прави впечатление, че от юг са били по-масивни, дълбоко фундирани, с еднолицева зидария, докато от север са били с по-лека конструкция, в някои случаи вероятно наземна. Входовете в комплексите винаги са разположени по оста запад–изток, перпендикулярно на денивелацията. Проучените отоплителни съоръжения в помещенията са тухлени огнища с правоъгълна форма.

Некрополът на селището е отделен от сградите с каменен ограден зид. Той е биритуален, с превес на кремациите спрямо инхумациите. Гробните съоръжения са няколко типа: обикновени гробни ями; гробни ями с покритие от стреховидно поставени тегули; гробни ями покрити с каменни плочи и цистови гробове. Значителен брой от кремациите са оградени с камъни. Трупоизгарянето не е извършвано на място. Налице са случаи на стратиграфски суперпозиции, както и едновременно погребване в съседни гробове с обща ограда. Гробният инвентар се състои от глинени и стъклени съдчета (керноси, гърнета, чашки, балсамарии) пръстенчета, токи. В някои от гробовете бяха открити монети. Гробовете с трупополагане са 14 и имат различна ориентация (С–Ю, ЮЗ–СИ, ЮИ–СЗ). Инхумираните са предимно деца, въпреки че не липсват и гробове на възрастни индивиди[2].

В ограничено количество, но сравнително тясно датирани са материалите от средновековната епоха, към които е отнесена една вкопана структура – яма 6.

Основната част от селището и некрополът се отнасят в периода III–IV в. Сградите в сектор 1 се датират в периода между началото на III до третата четвърт на IV в., докато обитаването в сектор 2 се

[1] Предположението за функционирането на пещите за обработка на желязо се основават на доклада на доц. Георги Авдеев, Институт по физикохимия – БАН.

[2] Антропологическият анализ е направен от доц. д-р Виктория Русева, ИЕМПАМ – БАН.

отнася в периода IV до първата половина на V в., когато е регистриран пожар. Монета на Нерва дава *terminus post quem* за гроб 36. Няма данни некрополът да продължава след средата на IV в.

Проучените структури са само периферията на неукрепено селище и некропол от късноримския период (III–IV в.) и вероятно късноантично (IV–V в.) укрепено селище и средновековно селище, чиито останки следва да се търсят южно от сервитута на АМ „Струма".

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF MOSHTANETS 1 SITE AT STRUMA HIGHWAY, LOT 3.1.**

*Galina Grozdanova, Tanya Hristova, Svetoslava Filipova*

Moshtanets 1 archaeological site lies at the foothills of Vlachina mountain, on the right bank of Struma River, on a NE facing slope and the flooded terrace below (fig. 1).

The inclination of the terrain from south/southwest to north/northeast forms a relatively thin cultural layer in the southern part of the site, where the sterile level is reached at ca 0.2–0.3 m below the modern surface. In the periphery of the upper terrace deep diluvium layers are accumulated, that overlay the late Roman layer and separate the remains from the Early Iron Age and antiquity.

During the excavations structures of EIA, late Roman period and the mid-13$^{th}$ c. AD were studied.

The dominant part of the structures belongs to a late Roman settlement and necropolis. Nine buildings with 2–3 or more premises for domestic and storage purposes were excavated, as well as a two-chambered pottery kiln and furnaces.

The necropolis was separated from the buildings with a wall. It was biritual and the cremations prevailed. Several types of grave constructions were defined: simple grave pits, grave pits covered with *tegulae* or stone slabs and cist graves. Most of the grave pits were outlined with stones.

# № 86. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „КЪСНОАНТИЧЕН СТОПАНСКИ КОМПЛЕКС И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ" В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. МИРОВЯНЕ, СТОЛИЧНА ОБЩИНА

*Иво Д. Чолаков, Милена Райчева*

За трета година продължи проучването на археологическия обект в землището на с. Мировяне, Столична община (Чолаков, Славчев 2015; Чолаков, Райчева 2017). Втора поредна година проучването е редовно, финансирано от МК, и продължи 15 работни в рамките на м. юли[1].

Обектът се намира в ежегодно обработваем терен на ок. 2 км СЗ от с. Мировяне и представлява късноантичен стопански комплекс с обитаване на мястото и през периода на Средновековието.

През сезон 2017 бе продължена работата в два от сондажите – № 16 и № 17. Заложени са един изцяло нов с № 18, намиращ се в централната част на оградената площ, и са свързани два от съществуващите сондажи № 7 и № 5, с ново разширение 7А. (обр. 1) Като резултат, в оградената площ на комплекса се разкриха три верижни помещения, отделни части на които са проучвани през предходните години. Всички стени са солидно изградени в *opus mixtum*, със спойка от хоросан, а във височина градежът им е бил от кирпич. Покритието на сградите е от керемиди. Източното и средното от верижните помещения имат единен план и градеж, като на всяко от тях са разкрити и входовете. Помещенията са долепени на фуга към по-ранна постройка, като до голяма степен е спазена ориентацията на съществуващите стени. От заварената сграда е запазен масивен каменен праг за двукрила врата, която вероятно е излаз към вътрешен двор. Според допълнения план на комплекса, тази сграда изглежда е конструктивно свързана с най-югоизточната постройка, проучена през 2014 г. (Чолаков, Славчев 2015, 518).

---

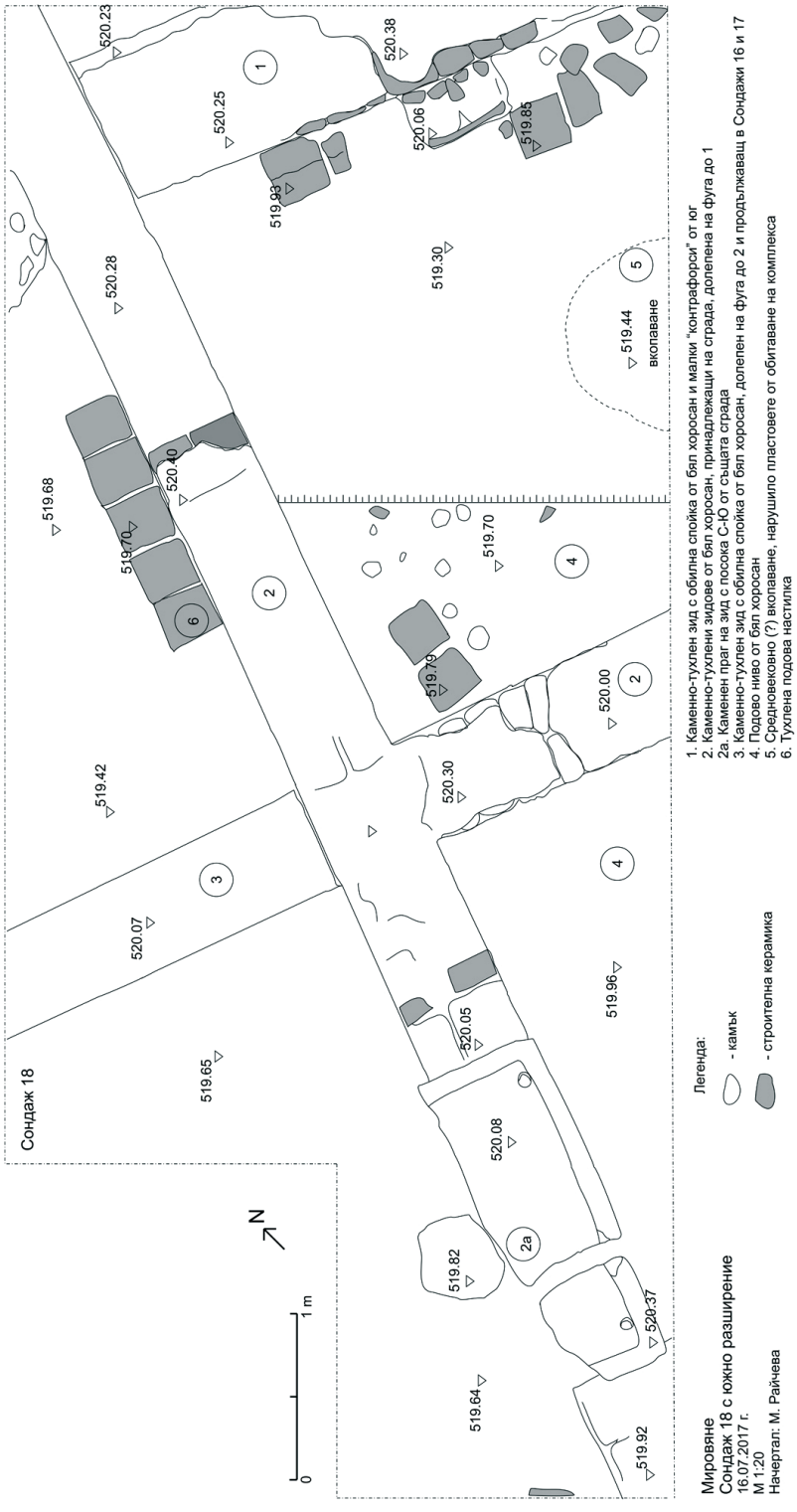
[1] В екипа участваха Вероника Генчева, Анани Антонов и Александър Алексиев (СУ „Св. Климент Охридски"); геодезичното заснемане е извършено от инж. Атанас Каменаров; монетите са определени от д-р Владимир Пенчев (НИМ); археозоологичното изследване е на докторант Теодор Тодоров; палеоботаниката е дело на доц. д-р Цветана Попова, а реставрацията на част от материалите извърши Мария Тасева, всички от НАИМ–БАН.




*Обр. 1. Общ план на обекта при с. Мировяне.*

*Fig. 1. General plan of the archaeological site near the village of Mirovyane.*

В най-западното верижно помещение се разкри голямо керамично струпване от разнообразни кухненски и трапезни съдове, както и големи съдове за съхранение. Всички са открити нападали върху пода на помещението заедно с многобройни деструкции – отухлен кирпич и керемиди, резултат от силен пожар, унищожил комплекса около средата на V в. Заедно с няколкото цели съда са събрани и всички открити керамични фрагменти от този затворен комплекс. Реставрацията




*Обр. 2. План на структурите в сондаж № 18.*

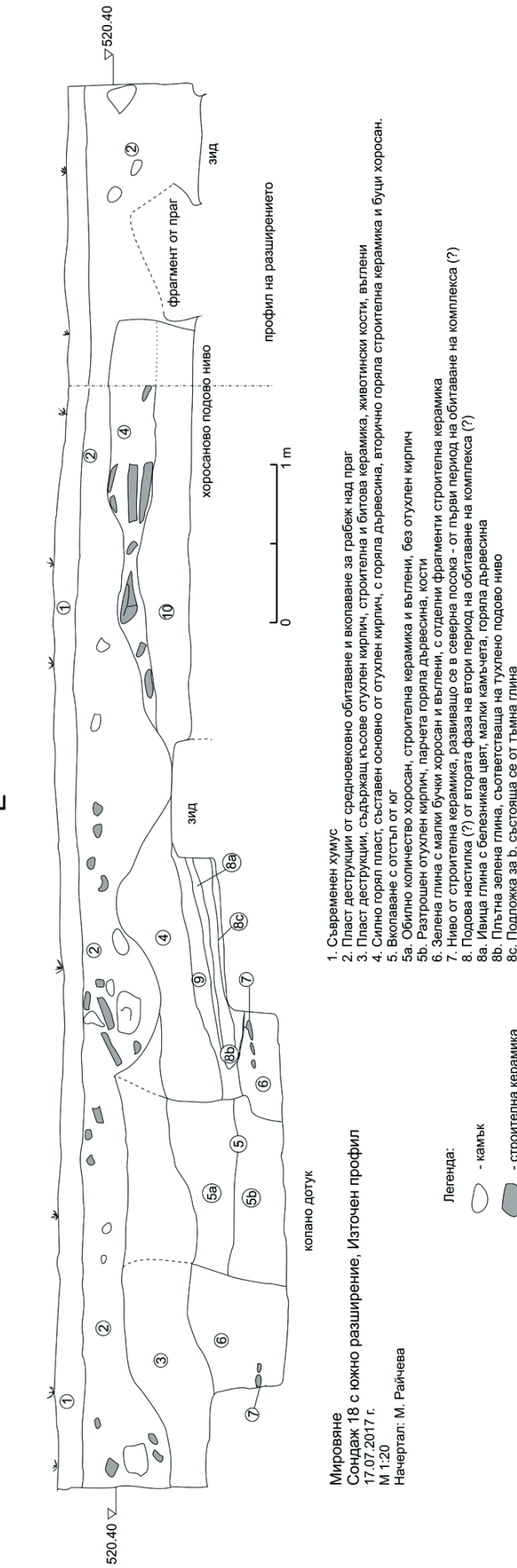
*Fig. 2. Plan of the excavated structures in trench 18.*

им ще помогне за възстановяването на част от инвентара на стопанството. В централната част на помещението в сондаж № 16 се регистрира тухлено съоръжение с неясна функция. Нивото на неговото полагане съвпада с част от запазен тухлен под, открит в средното верижно помещение и с подови нива, регистрирани в и извън източното верижно помещение, всички разкрити в рамките на сондаж № 18 (обр. 2, 3).

През този сезон усилията на екипа бяха насочени и към разкриване на ситуацията в южния ъгъл на ограденото пространство на комплекса. В заложения сондаж 7А, бяха проучени останките от средновековно жилище. То преизползва ъгъла на масивната оградна стена, до която е долепен небрежно изграден зид от ломени камъни на глинена спойка. Регистрирани са малко количество фрагментирана битова керамика, животински кости и парчета от желязна шлака. В рамките на сондажа бяха уточнени последователността на изграждане на късноантичните съоръжения. Проучи се канал, преминаващ през масивната стена, ограждаща стопанството. Той е старателно изграден в рамките на стената, а продължението му на запад в ограденото пространство е небрежно оградено от ломени камъни. В този сондаж е открита и колективна монетна находка от втората половина на III–IV в., в пласт, заварен от сградите на късноантичното стопанство.

Подемният материал, открит през сезона, е разнообразен: голямо количество кухненска и трапезна керамика и съдове за съхранение; 122 монети; желязна фибула; бронзова тока; пет керамични лампи; хромели; керамични тежести за тъкачен стан, железни инструменти – косер, търнокоп и няколко ножа; железни ключ и мандало; оловни тежести за рибарска мрежа и др.

В рамките на късноантичните помещения се откри голям брой животински кости с преобладаващи останки от говедо, свиня и овца/ коза. Единични са костите от елен, сърна, кон и кокошка. При




*Обр. 3. Стратиграфски профил на сондаж № 18.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section of trench 18.*

всички тях скелетът е представен предимно от кости от крайниците, ребра и прешлени. По-голямата част от материала е горял, а следи от транжиране се срещат в единични случаи. При останките от средновековните пластове преобладават костите от говедо и овца/ коза, а за поредна година тези от свине са малко.

Палеоботаничният анализ показа няколко вида дървесина, използвана в стопанството – дъб, бук, габър, клен и бор. Установено е значително присъствие на бобови и житни култури, използвани за храна. Част от бобовите семена, открити в керамичен съд, са били накиснати във вода, вероятно като подготовка за консумацията им.

Проучването през 2017 г. допълни досегашната хронология на обекта. Регистриран е пласт от края на III–IV в., който е заварен от късноантичното стопанство. Времето на първоначалния строеж на сградите е след 378 г. След 408 г. се изграждат нови постройки и комплексът е ограден. След 457 г. всички сгради претърпяват поражения, с което приключва обитаването на комплекса. През XI–XII в. на мястото са издигнати жилищни структури с паянтов градеж от преизползвани строителни материали.

## Литература

**Чолаков, Славчев 2015:** И. Чолаков, В. Славчев. Археологическо проучване на обект № 2 (км 7+250–7+290) по трасето на междусистемна газова връзка България – Сърбия, с. Мировяне, Столична община. – В: АОР през 2014 г. София, 2015, 517–520.

**Чолаков, Райчева 2017:** И. Чолаков, М. Райчева. Археологическо проучване на обект „Късноантичен стопански комплекс и средновековно селище“ в землището на с. Мировяне, Столична община. – В: АОР през през 2016 г. София, 2017, 437–441.

**EXCAVATIONS OF "LATE ANTIQUE PRODUCTION COMPLEX AND EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT" SITE NEAR MIROVYANE VILLAGE, SOFIA CAPITAL MUNICIPALITY**

*Ivo D. Cholakov, Milena Raycheva*

Season 2017 focused on trenches 7a, 16 and 18 (fig. 1).

As a result, a row of three rooms, likely production premises, was discovered in the central part of the complex. Two of them are attached to an earlier building, following the orientation of the existing walls. From the earlier building remains a massive stone threshold for a two-wing door that leads to an inner court were found (fig. 2, 3). A large pottery assemblage of various kitchenware, tableware and storage vessels was excavated in the westernmost room.

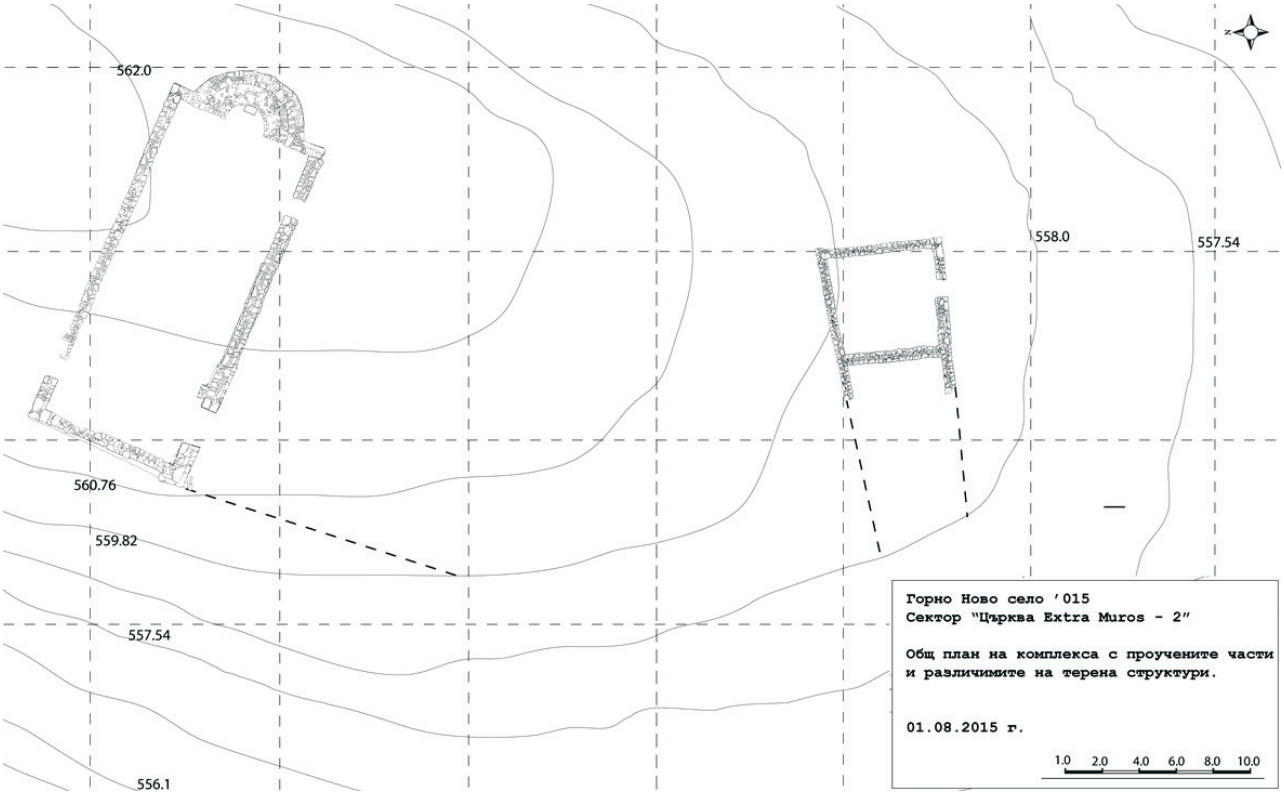
Finds include pottery, 122 coins, iron *fibula*, bronze buckle, five clay lamps, querns, loom weights, iron tools, and animal bones.

The new season added to the established chronology of the site. The initial construction of the buildings is set after AD 378. After AD 408, new buildings were erected and the complex was enclosed with a wall. All buildings suffered destruction after AD 457, which brought to an end the habitation. In the 11$^{th}$–12$^{th}$ c. AD new dwellings appeared inside the complex.

# № 87. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧЕН СЕЛИЩЕН КОМПЛЕКС ПРИ С. ГОРНО НОВО СЕЛО, ОБЩИНА БРАТЯ ДАСКАЛОВИ

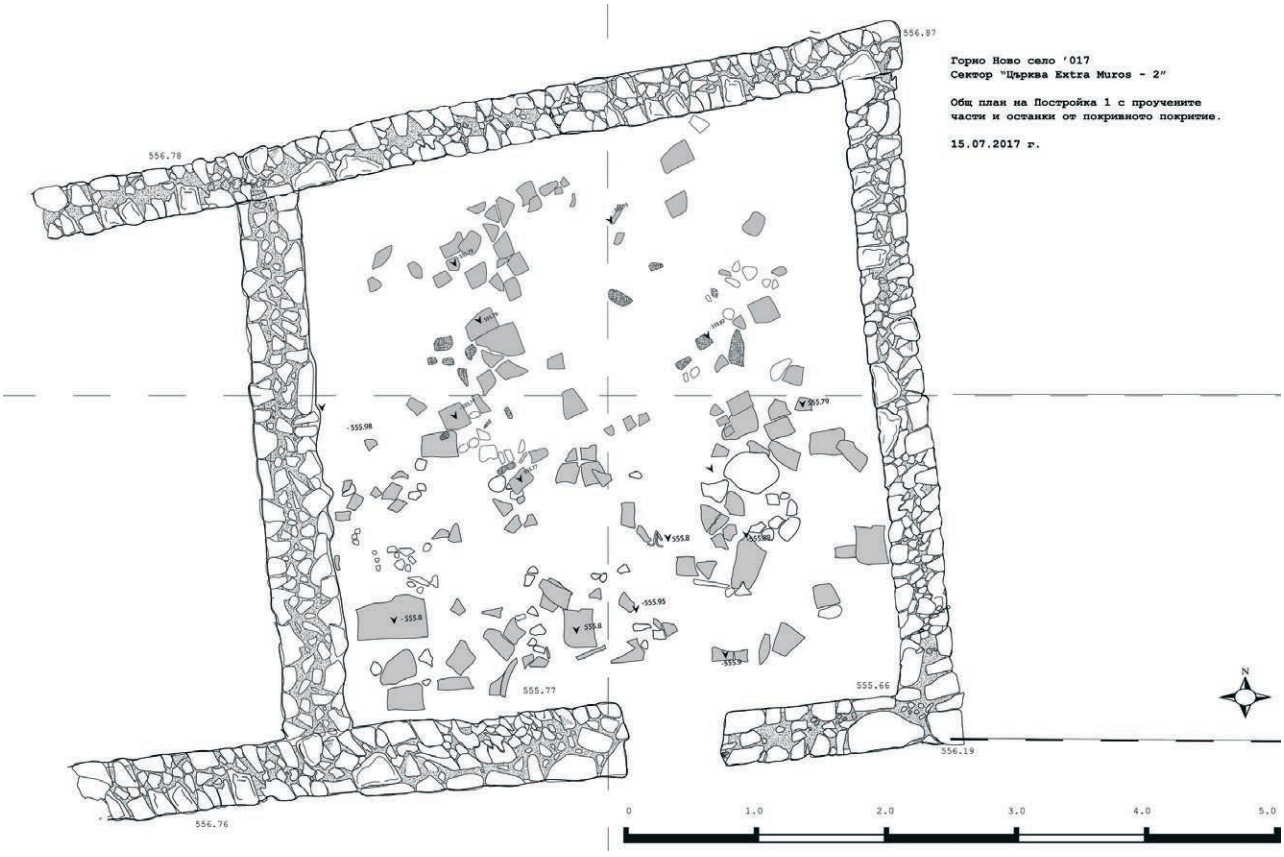
*Боян Думанов, Драгомир Гърбов, Чавдар Лалов*

Разкопките през 2017 г. (25.07.–15.08) се проведоха в рамките на лятната практика на студентите от програма „Археология " на НБУ и като част от проект „SARCHUS-Air".




*Обр. 1. Общ план на комплекса с „Църква extra muros – 2"и Сграда 1.*

*Fig. 1. General plan of the complex with "Church extra muros – 2" and Building 1.*




*Обр. 2. План на разкритите части от Сграда 1.*

*Fig. 2. Plan of the excavated parts of Building 1.*




*Обр. 3. Вътрешен стратиграфски профил на Сграда 1.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section within the space of Building 1.*

През 2017 г. разкопките продължиха в Сектор „Църква *extra muros* – 2“ в опит да бъде изяснена хронологията на комплекса (обр. 1). За тази цел бяха извършени сондажни дейности в едно от помещенията на Сграда 1. Сградата вероятно е от верижен тип, развиваща се в посока изток–запад по надлъжната си ос. Тя отстои на разстояние 42 м южно от църквата, в края на склон и затваря подхода към храма от юг. Избраното за проучване помещение е най-добре запазено (обр. 2). Размерите му са 5.0 x 5.0 x 5.0 x 4.5 м, а общата площ – 24 кв. м.

Заложените сондажи бяха с размери 5 x 2 м, като между тях бе оставено контролно ребро.

Градежът на сградата е от ломени камъни, споени с глинен строителен разтвор. Основите са вкопани до материковата скала. Следи от хоросанова обмазка личат върху вътрешните лица на зидовете.

В сондажите беше регистриран дебел слой от керемиди, лежащи върху опожарен пласт до дълбочина 555.45 и покриващи трамбовано подово ниво, върху което също са засечени отухлени петна (обр. 3).

В опожарения пласт бяха регистрирани фрагменти от прозоречно стъкло, стъклени съдове, битова керамика, железни инструменти, бронзов светилник, не предполагащи датировка по-късна от края на VI в. Това ниво съответства на пожара, регистриран в църквата. След частично разчистване обаче сградата на църквата продължава да функционира като склад, а по-късно в олтарната ѝ част е положена глинеста трамбовка, върху която бе открит съд на бавно колело. Тези факти показват, че след края на комплекса през VI в., все пак част от него продължава да функционира и през ранното Средновековие.

**Литература**

**Думанов 2007:** Б. Думанов. Проучвания на късноантичната и средновековна крепост при с. Горно Ново село, общ. Братя Даскалови. – В: АОР през 2006 г. София, 2007, 633–636.

**Думанов 2008:** Б. Думанов. Проучвания на късноантична и средновековна крепост при с. Горно Ново село, община Братя Даскалови. – В: АОР през 2007 г. София, 2008, 565–568.

**Янков 1990:** Д. Янков. Разкопки на раннохристиянска църква в землището на село Горно Ново село, Старозагорско. – В: АОР за 1989 г. Кюстендил, 1990, 105–107.

**Янков 1992:** Д. Янков. Раннохристиянска църква край село Горно Ново село, Старозагорско (към въпроса за епископските центрове през IV–VI в. в Тракия). – В: Тракия и Византия. Симпозиум на музеите от Югоизточна България. Сливен, 1992, 54–58.

**ARCHAEOLOGICAL EXPLORATION OF A LATE ANTIQUE SETTLEMENT COMPLEX NEAR GORNO NOVO SELO VILLAGE, MUNICIPALITY OF BRATYA DASKALOVI**

*Boyan Dumanov, Dragomir Garbov, Chavdar Lalov*

The excavations in 2017 (25.07–15.08) took place within the framework of the summer practice of the students of the Archaeology Program of the NBU and as part of the SARCHUS-Air project.

The excavations continued in "Church *extra muros* – 2" section in an attempt to explain the chronology of the complex. For this purpose, trenches were carried out in one of the premises of Building 1. The building is probably of a chain type developing east–west. It is situated 42 meters south of the church at the end of a slope. The room chosen for study is best preserved, with a total area of 24 $m^2$.

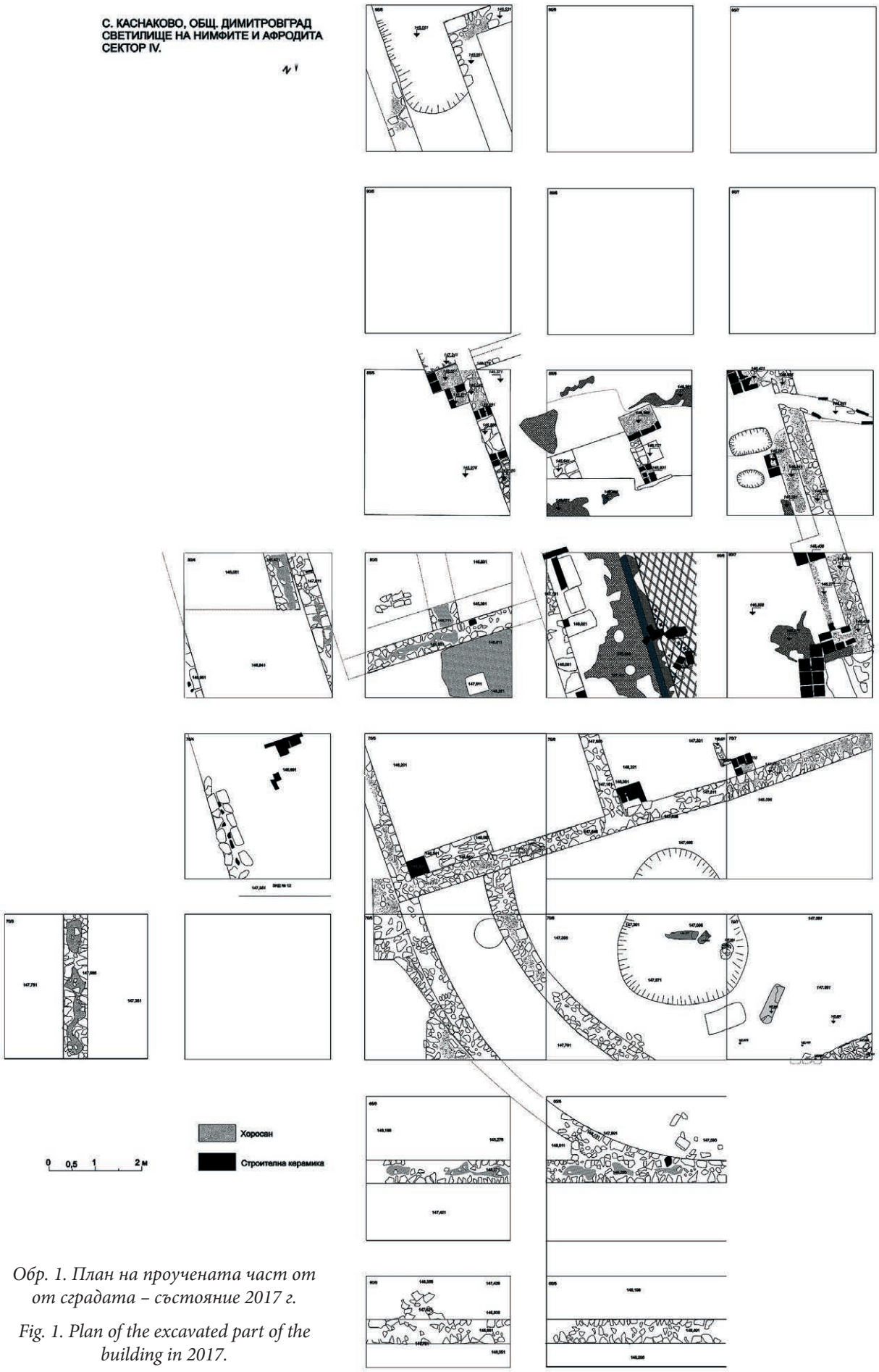
In the trenches, a thick layer of tiles was found, lying on a burnt layer to a depth of 555.45 and covering a threshed floor level, on which also stained splashes were detected. Fragments of window glass, glassware, household ceramics, iron tools, a bronze lamp, were found in the burnt layer, and their date is not later than the end of the 6$^{th}$ c. AD. This level corresponds to the fire recorded in the church. After partial cleansing, however, the building of the church continued to function as a warehouse. These facts show that after the end of the complex in the 6$^{th}$ c. AD, part of it continued to function in the early Middle Ages.

# № 88. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „СВЕТИЛИЩЕ НА НИМФИТЕ И АФРОДИТА“ ПРИ С. КАСНАКОВО

*Веселка Кацарова, Калина Петкова*

През 2017 г. продължи проучването на сградата, разположена в северния край на поляната пред нимфеума (Кацарова 2015, 559; Кацарова, Петкова 2016; Кацарова, Петкова 2017).

Новоразкритите сектори са с площ от 75 кв. м, а в още 50 кв. м бе продължено проучването в дълбочина на части от помещения, регистрирани през предходните археологически кампании.



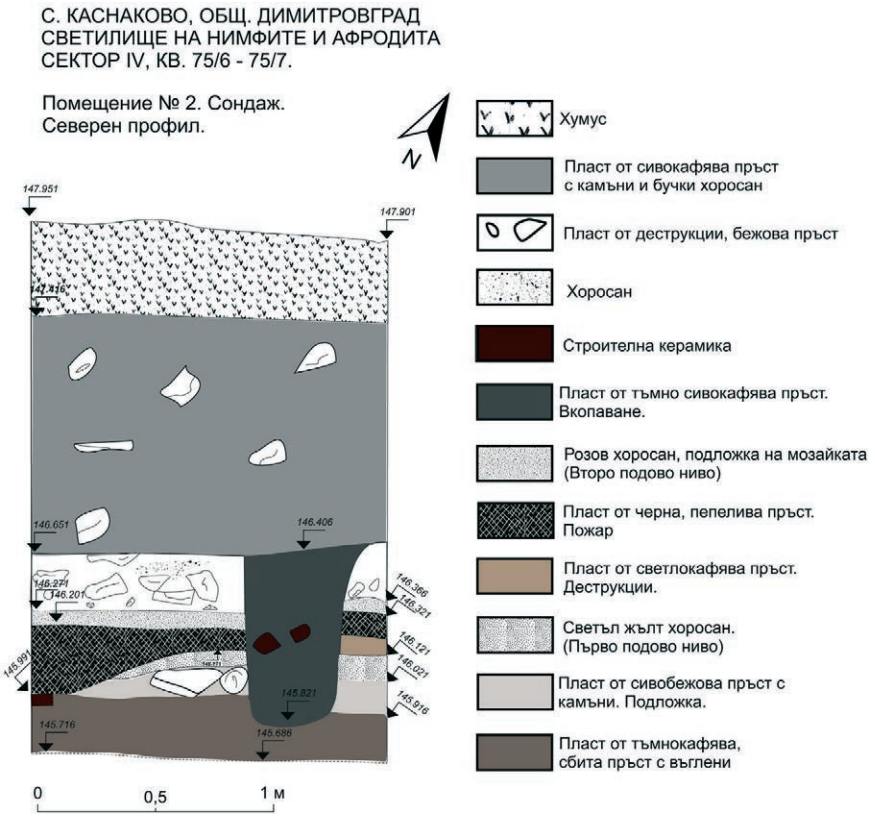

*Обр. 1. План на проучената част от от сградата – състояние 2017 г.*

*Fig. 1. Plan of the excavated part of the building in 2017.*



*Обр. 2. Помещение № 6 – поглед от югоизток.*

*Fig. 2. Room 6 – view from southeast.*




*Обр. 3. Сондаж в помещение № 2 – стратиграфски профил.*

*Fig. 3. Trench in room 2 – stratigraphic cross-section.*

Документирани са трасета на зидове и запазени участъци от подови нива, които допълват представата за плана и разпределението на помещенията в западната половина на сградата (обр. 1).

Продължи проучването между дъговидните зидове и южния зид на централното помещение № 2. Те затварят полукръгло пространство с радиус 7,5 м, означено като помещение № 6 (обр. 2). Почти в централната част на това пространство е разкрита и проучена вкопана структура – яма, с овална форма и диаметър 3,4 м. Тя нарушава нивото с деструкции от сградата (фрагменти от керемиди и камъни) и е запълнена с тъмносива до черна на цвят, рохка пръст. В нея са открити фрагменти от натрошена мраморна колона, една добре запазена глава от мраморна статуя на сатир, хромел, голямо количество фрагменти от битова керамика, животински кости и монети от първата половина на IV в. В незасегнат от вкопаването пласт деструкции, пред вътрешния дъговиден зид, са открити части от друга мраморна колона. На този етап от изследването изглежда, че помещение № 6 е изпълнявало функции на открито дворно пространство, около което е имало обиколен коридор, декориран с мраморна колонада и статуи.

Разкрито е продължението в северозападна посока на западния зид на централното помещение с подовата мозайка (№ 2). Установи се, че на запад от него се развива друго помещение (№ 3). То има правоъгълен план с широчина 5,5 м и разкрита дължина 6,5 м. В преградния зид между двете помещения е оформен вход с тухлени страници и широчина 1,05 м. Подовото ниво в помещение № 3 е от трамбована жълтеникава глина. Максимално запазената височина на зида над подовото ниво е 1,2–1,3 м.

Централното помещение № 2 е имало връзка с двете по-малки помещения от запад – № 1 и

№ 3. Разкрит е нов участък от бордюра на подовата мозайка до западния му зид. До южния му зид, в пласта с деструкции върху пода, е открита мраморна статуя на Изида с височина 0,8 м. Главата и двете ръце на статуята не са запазени.

Новите стратиграфски наблюдения показват, че сградата е функционирала в периода между втората половина на II в. и началото на IV в. (обр. 3). Подовата мозайка в централното ѝ помещение е била изработена през втората половина на III в. Около първата четвърт на IV в. сградата вероятно частично е разрушена и изоставена от собствениците си. Почти веднага в част от руините ѝ се настанява население с беден бит. Теренът е окончателно изоставен около 50-те/60-те години на IV в.

В дерето северозападно от сградата, през 40-те години на XX в. е разкрито трасето на зидан засводен канал с височина 0,75 м и широчина 0,60 м (Венедиков 1950, 113–114). Той многократно е ставал обект на иманярски интервенции през годините. При разчистването на иманярски изкоп, южно от видимия на повърхността отвор на канала, се разкриха два успоредни зида с посока северозапад–югоизток, които отстоят на 1,8 м един от друг. Западният зид е доста разрушен, а източният сключва прав ъгъл с друг зид с посока изток–запад. Зидовете са с дебелина 0,6–0,7 м и са изградени от големи по размери обработени камъни, споени със сиво-бял хоросан. Посоката и мястото им показват, че западният вероятно принадлежи на канала, покрит с каменни плочи, чието трасе е установено в няколко участъка под пода на централното помещение на проучваната през 2014–2017 г. сграда от юг. Зидовете, оформящи външен ъгъл, на този етап от изследванията изглежда, че принадлежат на помещение, изнесено с 10–11 м пред северната фасада на сградата или са част от друга сграда, спомената и от Ив. Венедиков (Венедиков 1950, 113).

## Литература

**Венедиков 1950:** Ив. Венедиков. Разкопките при с. Каснаково през 1945 и 1946 г. – ИАИ, XX, 1950, 105–115.

**Кацарова 2015:** В. Кацарова. Археологически проучвания на обект „Светилище на нимфите и Афродита" с. Каснаково, община Димитровград. – В: АОР през 2014 г. София, 2015, 556–559.

**Кацарова, Петкова 2016:** В. Кацарова, К. Петкова. Археологически проучвания на обект „Светилище на нимфите и Афродита" при с. Каснаково, община Димитровград. – В: АОР през 2015 г. София, 2016, 562–566.

**Кацарова, Петкова 2017:** В. Кацарова, К. Петкова. Археологически проучвания на обект „Светилище на нимфите и Афродита" при с. Каснаково. – В: АОР през 2016 г. София, 2017, 444–448.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE SITE "SANCTUARY OF NYMPHS AND APHRODITE", KASNAKOVO VILLAGE

*Vesselka Katsarova, Kalina Petkova*

In 2017 we continued the exploration of the building situated in the northern part of the field, in front of the *nymphaeum*. The southern wall of the central room and the inner curved wall surround a space – half-circle in plan, with a radius of 7.5 m, dubbed room 6. It probably had a function of a courtyard. In its central part a pit was excavated in which parts of thrown out architectural decorations of the yard were discovered, including a well-preserved marble head of Satyr.

The central room 2 in its western part was connected with two others rooms – 1 and 3. In the layer with destructions, on the level with mosaic floor, nearby the south wall of the central room, a marble statue of Isis was found.

The new stratigraphic observations show that the building functioned between the second half of the 2nd and the beginning of 4th c. AD. The mosaic floor in the central room was laid in the second half of the 3rd c. AD. Around the first quarter of the 4th c., the building was abandoned by its owners. The habitation of the site eventually ceased in the mid-4th c. AD.

# № 89. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧНА СГРАДА В М. ДЮЛЕВЕЦ В ЗЕМЛИЩЕТО НА ГР. ГУРКОВО

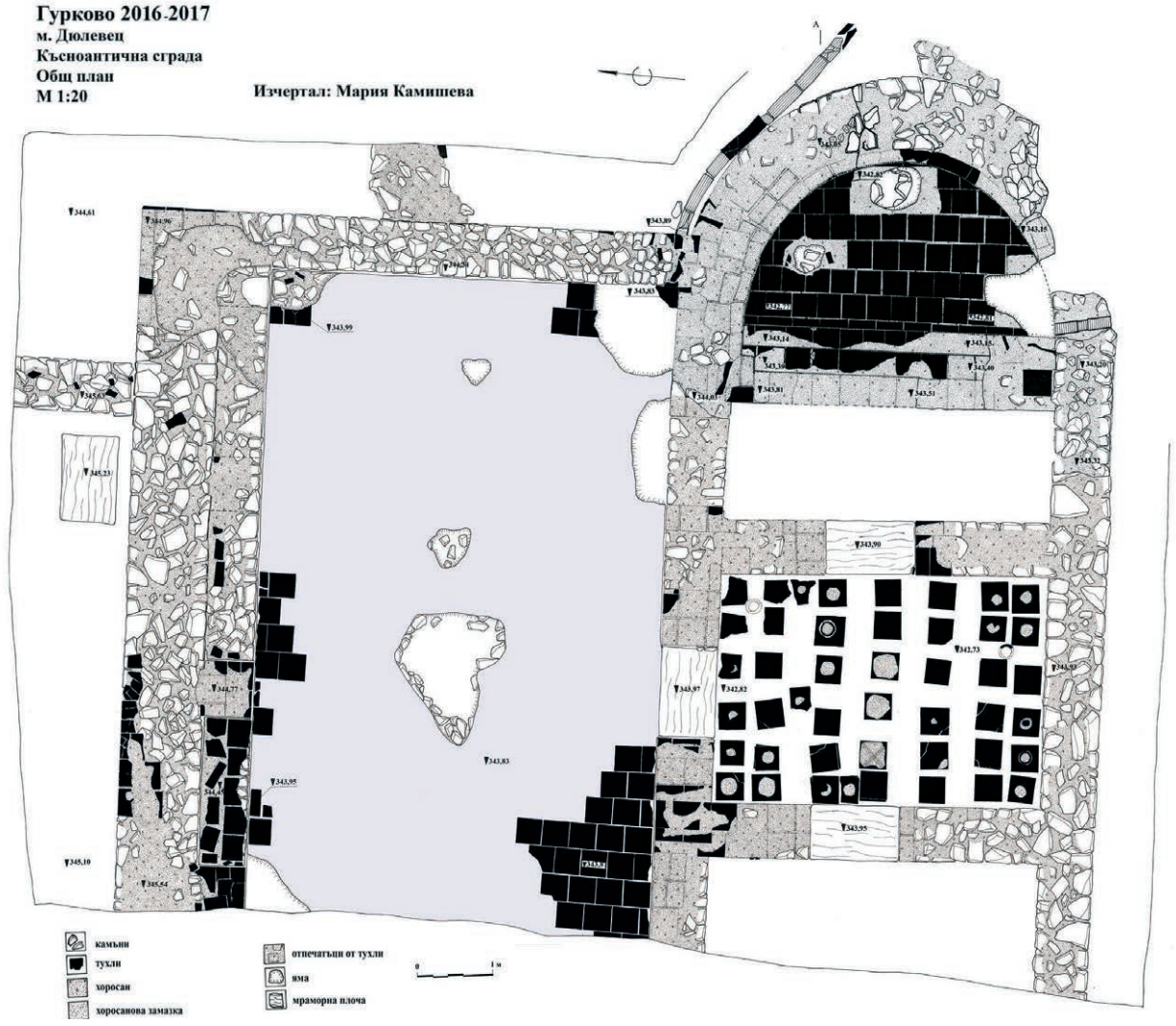
*Мария Камишева*

Изследването на обекта в м. Дюлевец в землището на гр. Гурково започва през 2016 г. (Камишева 2017). Тогава бе установено, че сградата съществува до IV–V в.

След проучванията през 2017 г. сградата трябва да се интерпретира като баня, вероятно към вила рустика. Останалата част от нея се развива в западна и северна посока.

До момента три помещения са изцяло разкрити (включително басейн, открит през 2016 г.), а едно – частично разкрито (обр. 1, 3).

Северно помещение (аподитерий). Помещението е с разкрити до момента размери 5,35 х 8,63 м, като продължава в западна посока. Зидовете му са изградени от речни камъни, някои от които са дообработвани. Те са споени с хоросан с бял цвят. В източния зид се забелязва засводяване. Зидът е с ширина 0,72 м. Подът на помещението е изграден от хоросанова подложка с камъни, върху която са поставени тухли в редове север–юг. Запазена е само част от това покритие. В пода са установени няколко късни разрушения. Северният зид на помещението е с обща ширина 1,62 м. В него са оформени правоъгълни ниши, чиито стени са изградени от тухли. Запазена изцяло е една ниша, като стените на




*Обр. 1. Общ план на структурите, проучени през 2016–2017 (автор М. Камишева).*

*Fig. 1. General plan of the structures excavated in 2016–2017 (author M. Kamisheva).*

другите две са извадени, вероятно през XVII в. Нишата е с размери 0,51 х 1,96 м. Стената на северното помещение от вътрешната страна е измазана с розов хоросан. В северна посока към зида е долепен на фуга друг зид и вероятно оформя друго помещение на север.

Помещение до басейна (фригидарий). Разположено е непосредствено до басейна в западна посока. Има размери 1,60 х 4,33 м. Зидът му в северна посока е оформен с правоъгълен „вход" с ширина 0,72 м и дължина 1,23 м. Засега не е достигнато подово ниво или нивото на фундиране на помещението.

Западно помещение с хипокауст (тепидарий). Разположено е западно от басейна и фригидария. Има размери 3,05 х 4,34 м. В помещението са оформени три прага с мраморни блокове. Около тях пространството е оформено с тухли. Подът на помещението не е запазен. Под него е бил изграден хипокауст с тухли и тръби, поставени върху тухлите. Подът е бил измазан с хоросанова мазилка с дебелина 9 см. От хипокауста са запазени 43 основи на стълбчетата. Топлият въздух за хипокауста идвал от запад, през две засводявания. Стените му във височина са били изрисувани, като паднал на място е открит фрагмент от стенописната украса.

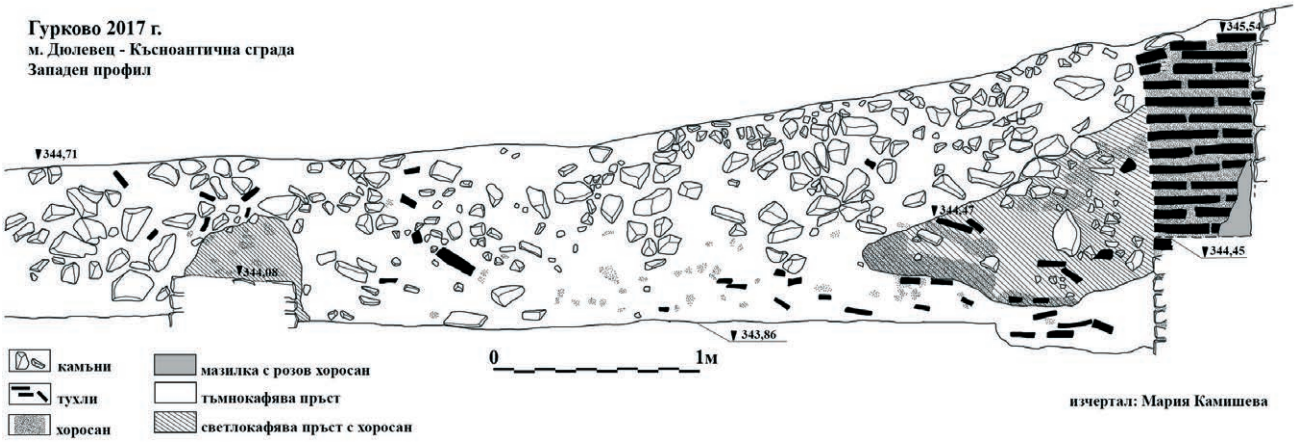
Съседното на тепидария помещение не е проучено, но то вероятно е калдарий, ако се водим от планировката на римските бани (обр. 2).

Поради липсата на точно датиращ материал за момента не може да се каже кога е била построена сградата. Времето на съществуването ѝ също не може да се прецизира и остава в широките граници IV–V в.



*Обр. 2. Изглед на структурите, проучени през 2016–2017 г. (снимка Цв. Четъшки).*

*Fig. 2. View of the structures excavated in 2016–2017 (photo Tsv. Chetushki).*




*Обр. 3. Западен профил на проучения терен (автор М. Камишева).*

*Fig. 3. Western cross-section of the excavated terrain (author M. Kamisheva).*

**Литература**

**Камишева 2017:** М. Камишева. Археологически проучвания на късноантична сграда в м. „Дюлевец", в землището на община Гурково, област Стара Загора. – В: АОР през 2016 г. София, 2017, 448–450.

**ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF THE LATE ANTIQUE BUILDING IN DYULEVETS LOCALITY NEAR THE TOWN OF GURKOVO**

*Maria Kamisheva*

The results of the 2017 campaign suggest that the building is a bath, probably belonging to a *villa ristica* (fig. 1, 2).

Northern premises (*apodyterium*). They are partially uncovered and continue to the west. The floor of the premises has a mortar base, which is covered with bricks laid in lines from north to south. Rectangular niches are formed in the northern wall of the premises. Another wall is attached to the wall in northern direction and most probably forms another premises to the north.

Premises next to the pool (*frigidarium*). They are situated immediately next to the pool, in western direction. There is a rectangular "entrance" in their northern wall.

Western premises with a hypocaust (*tepidarium*). They are located to the west from the pool. There are three thresholds made of marble in the premises. The floor is not preserved. A hypocaust of pipes and bricks was built beneath it, of which 43 bases of small pillars are preserved.

For the moment, it is not possible to determine the date of construction of the building. The period of its use and existence cannot be specified either, and for the time being this remains within the broad time-span of the 4$^{th}$–5$^{th}$ c. AD.

# № 90. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА АНТИЧЕН КОМПЛЕКС В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, ОБЩИНА РАДНЕВО

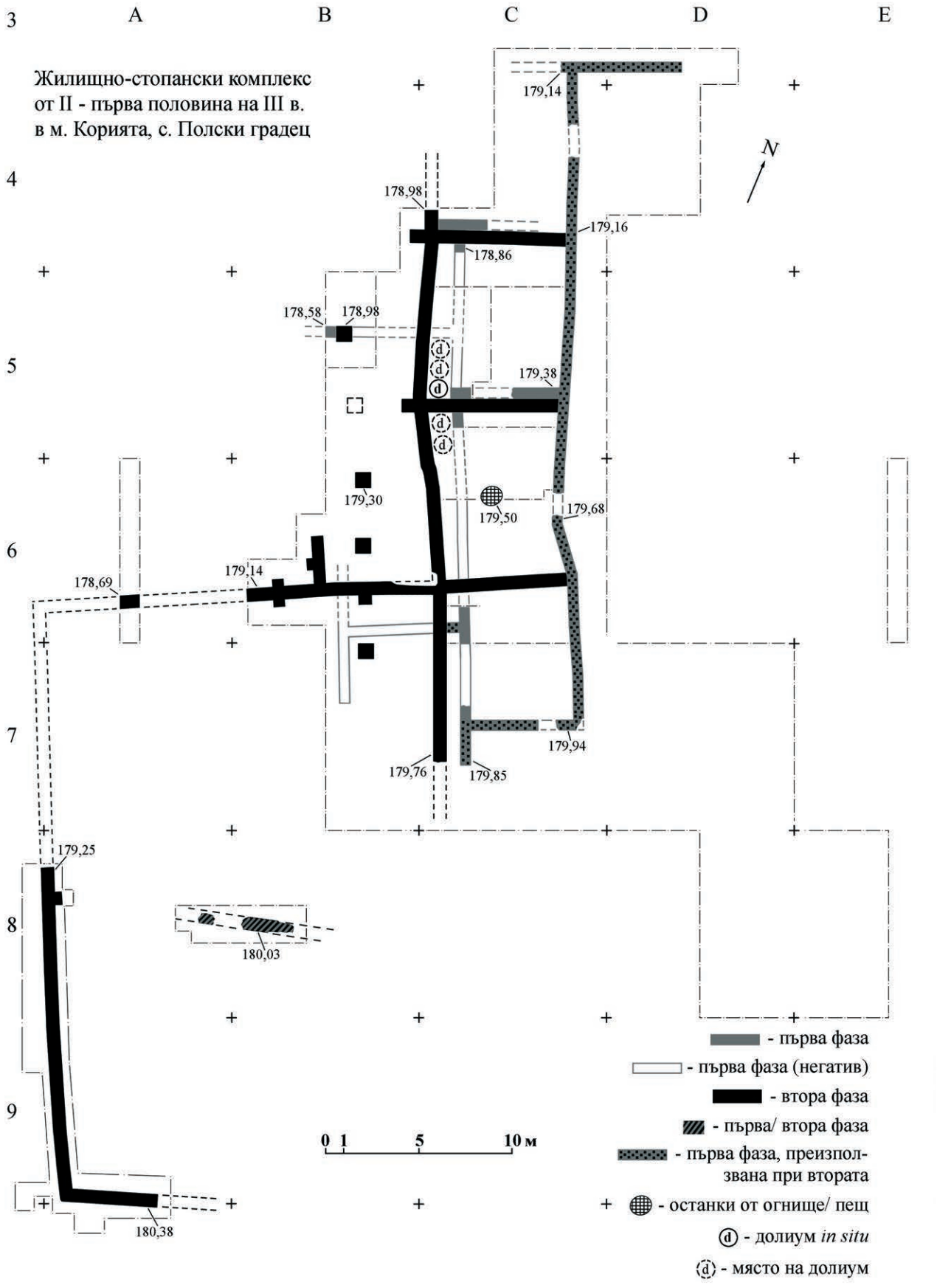
*Венцислав Динчев*

Разкопките са проведени през м. септември, 2017 г., с финансиране от Мини „Марица-изток" ЕАД чрез Археологически музей „Марица-изток", гр. Раднево (АММИ). Обектът е регистриран през 2015 г. от Пл. Караилиев (директор на АММИ). В разкопките през 2017 г. участваха проф. В. Динчев (ръководител; НАИМ-БАН), Пл. Бакалова (зам. ръководител; АММИ), д-р А. Харизанов и А. Иванов (археолози на свободна практика), Р. Йоргова и М. Илиева (АММИ).

Обектът попада в западната част на землището на с. Полски градец (на около 3 км на З/ЮЗ от центъра на селото). Координатите на приблизителния му център са: N – 42° 10' 51,933"; E – 26° 04' 34,951". До неотдавна теренът му е бил полегат наклон от И към З – към близкото дере на т.нар. Голяма река (ляв приток на р. Овчарица). Известна денивелация има и от Ю към С. Средната надморска височина е около 180 м. Днес теренът на обекта попада в периферията на открития рудник № 3 на енергийния комплекс „Марица-изток" и е обработван машинно. Поради това в по-издигнатите места археологическите останки и материали са изцяло или отчасти изринати, а в по-ниските – засипани допълнително с хумусна и материкова пръст от околността. Непосредствено преди разкопките, тук – на площ около 100 (прибл. С–Ю) х 50 м, се виждаха разпилени деструкции, повечето в купчините с пръст, натрупани от булдозерите на рудника. На места личаха и запазени останки от стени.

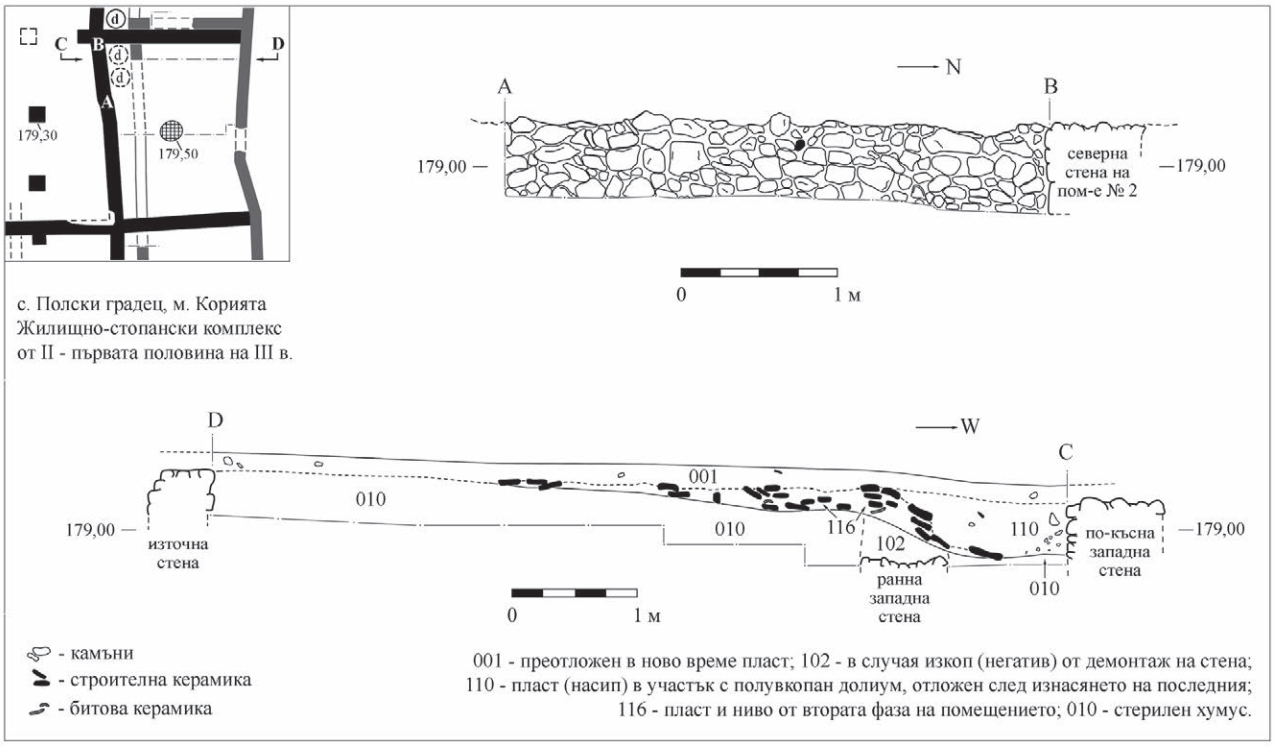
В резултат на проведените спасителни разкопки е установено наличието на жилищно-стопански комплекс от римската епоха (II–първата половина на III в. сл. Хр.). Проучването му не е приключило, т.е. засега неговите останки са частично разкрити.

С централно място в комплекса е сграда с верижно подредени помещения, ориентирана приблизително С–Ю. Към момента изглежда външните ѝ размери да са около 38 х 8 м. Безспорни в нея засега са три помещения с приблизително еднаква големина. Северният ѝ край е бил зает от четвърто подобно помещение или от открито дворно пространство (обр. 1). Долните части и плитките основи на стените на сградата са от местен необработен камък (микритен варовик), на калова спойка (обр. 2).




*Обр. 1. Общ план на останките, разкрити през 2017 г.*

*Fig. 1. General plan of the remains unearthed in 2017.*




*Обр. 2. Изглед на стена и разрез от помещение № 2 на централната сграда.*

*Fig. 2. View of a wall and stratigraphic cross-section in room No 2 of the main building.*

Дебелината им варира от 0,50 до 0,80 м. Във височина стените са имали дървена или паянтова надстройка. Трасетата на дългите стени на сградата (западната и източната) не са прави, а имат чупки и извивки. Подовите нива в помещенията са с трамбована пръст, без допълнителни настилки. Във второто и третото, броено от Ю на С, помещения, покрай западните им стени е имало частично вкопани долии (обр. 1). В момента *in situ* са останките от един и отделни фрагменти от стените на друг. Повечето вероятно са извадени още преди рухването на покривите (обр. 2). Дървените конструкции на последните са били покрити с керемиди – предимно тегули и ограничен брой имбрекси. Скрепвани са с железни гвоздеи и скоби. Открити са към 60 гвоздея и над 20 цели или фрагментирани скоби.

В централната сграда са регистрирани две строителни фази. При втората от тях началната западна стена е демонтирана и подменена с нова, по-дебела, изместена встрани така, че площта на помещенията е увеличена. Дублирани са и някои от стените между отделните помещения (обр. 1). Засега не е регистриран обособен културен пласт за първата фаза (обр. 2), което предполага нейната краткотрайност, т.е. преустройството на сградата вероятно е било осъществено скоро след появата ѝ.

С оглед степента на съхраненост може да се посочи, че докато при най-издигнатото, южното (първото) помещение културният пласт не е съхранен, а стените са запазени само в субструкция, то при по-ниско разположените помещения (или помещение плюс двор) в северната част на сградата има запазен културен пласт, вкл. покриващи го нападали, фрагментирани керемиди от покривните покрития.

Установихме, че централното (второто от Ю на С) помещение на сградата е имало жилищни функции. Приблизително в средата му има зле съхранени останки от огнище или домакинска пещ (обр. 1). В съседство са открити части от мраморна маса – монопод, т.е. с един крак (обр. 3). Запазената долна част от крака е с кръгла база с диаметър 25 см. Издигащата се от базата, частично запазена колонка е с диаметър 11 см. От плота на масата (същинската *mensa*) са открити три фрагмента с дебелина 2,1–2,4 см. Вероятно е бил с правоъгълна форма. Пак в тази част на помещението е открит и сегмент от варовикова колона с грубо обработени повърхности, използван за поставка (височина 35 см, диаметър 24 см).

Първото (от Ю на С) помещение, чиито пласт и ниво не са съхранени, и третото, частично изследвано засега помещение на сградата вероятно са били със стопански функции.

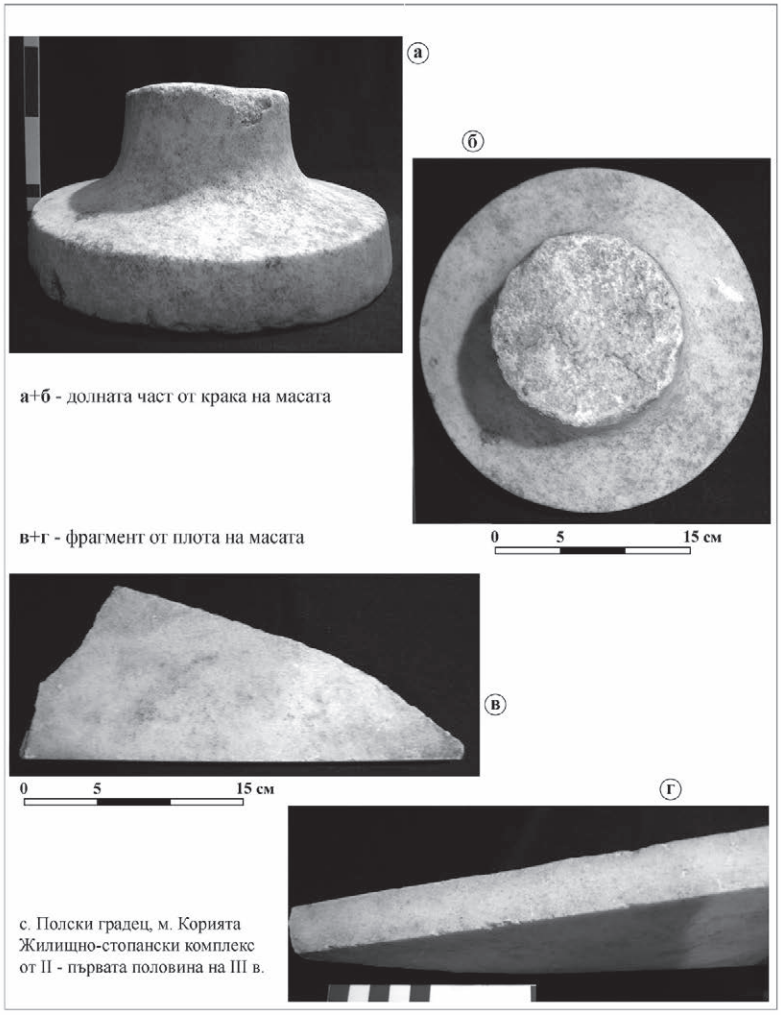
Установени и отчасти изследвани са останки и от други звена на комплекса. Така, непосредствено на запад от централната сграда може да се допусне наличието на покрит портик (навес), а на югозапад – на ограден двор със значителни размери (обр. 1). Вътрешната дължина на този двор по линията С–Ю е

над 30 м. Цялостното разкриване на останките от тези звена, което е задача за следващия сезон, ще позволи прецизирането на функциите им.

В запазения културен пласт на централната сграда и западно от нея – в площта на предполагаемия портик, са открити различни движими материали и находки. Има хромели и брусчета. Сред битовата керамика преобладават формите на купи, паници и чаши. Някои от тях са с червенолаково покритие. Сред железните оръдия на труда има косери, остени (копрали), голяма ножица за стригане, ножове, брадвичка и др. От останалите находки могат да се споменат масивни железни качки, кука за кантар, добре запазен бронзов ключ, бронзови ажурни апликации за колан, висулки от спираловидно навита сребърна тел – вероятно накит за коса (Динчев 2018, 27). Открити са и три колониални монети[1].

Откритите движими материали и находки свидетелстват за бита и аграрно-скотовъдния поминък на стопаните на комплекса, и позволяват определянето на посочената му по-горе датировка.

Новоизследваният комплекс отстои на около 1,75 км югоизточно от друг изследван от нас обект – в м. Под ямача, също до т.нар. Голяма река, но в землището на бивш. с. Овчарци (напр. Динчев 2013). Хронологията на първия се вписва в тази на втория. Несъмнено между тях е имало тесни връзки.




*Обр. 3. Детайли от мраморна маса от помещение № 2 на централната сграда.*

*Fig. 3. Details of a marble table found in room No 2 of the main building.*

## Литература

**Динчев 2013:** В. Динчев. Спасителните разкопки в м. Под ямача в землището на с. Овчарци, община Раднево. – В: АОР през 2012 г. София, 2013, 339–342.

**Динчев 2018:** В. Динчев. Спасителни разкопки на античен обект край с. Полски градец, община Раднево. – В: Българска археология 2017. Каталог към изложба. София, 2018, 26–27

## RESCUE EXCAVATIONS OF THE ANCIENT COMPLEX NEAR THE VILLAGE OF POLSKI GRADEC, RADNEVO MUNICIPALITY

*Ventsisalv Dinchev*

The remains of a complex from the 2nd–first half of the 3rd c. AD were investigated. A building with a chain arranged rooms has a central place in it (fig. 1, 2). One of the premises had residential functions (fig. 3), and the others – economic/farming functions. The discovered materials testify to the husbandry based livelihood of the owners.

[1] Определянето им е дело на доц. Д. Аладжова (НАИМ-БАН).

# № 91. РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА И ВИЛА ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В М. КАДЪНСКИ КРАЧОЛ, ГРАД КЕРМЕН

*Христо Попов, Веселка Кацарова*

Двата архитектурни комплекса от античната епоха в м. Кадънски крачол до гр. Кермен са открити през 2016 г. по време на широкоплощни геофизични издирвания (Попов, Тонков, Георгиев 2017). Ясно очертаните граници на разположените на разстояние от около 30 м една от друга раннохристиянска базилика и *villa rustica* наложиха работа в два обособени сектора (обр. 1).

Сектор „Базилика с баптистерий". Проучената площ в сектора е 225 кв. м (обр. 2). Разкритите зидове са запазени главно в субструкция, а максималната им височина над подовите нива е около 0,1–0,2 м. Градежът е от ломени камъни, споени с бял хоросан и малко количество едро счукана строителна керамика. Дебелината на зидовете е 0,55–0,60 м. В изследваната площ попадат малки участъци от нартекса, централния и южния кораб на базиликата. Установената широчина на нартекса е 2,7 м (И–З), а широчината на южния кораб – 2,95 м (С–Ю). Подовете в нартекса и централния кораб са настлани с тухли, подредени в правилни редове и фрагментирани на място. Следи от подобна настилка, но доста разрушена, са установени и в южния кораб. Корабите са били разделени помежду си от стилобат, който е носел зидани (вероятно тухлени) стълбове с размери 0,7 х 0,7 м.

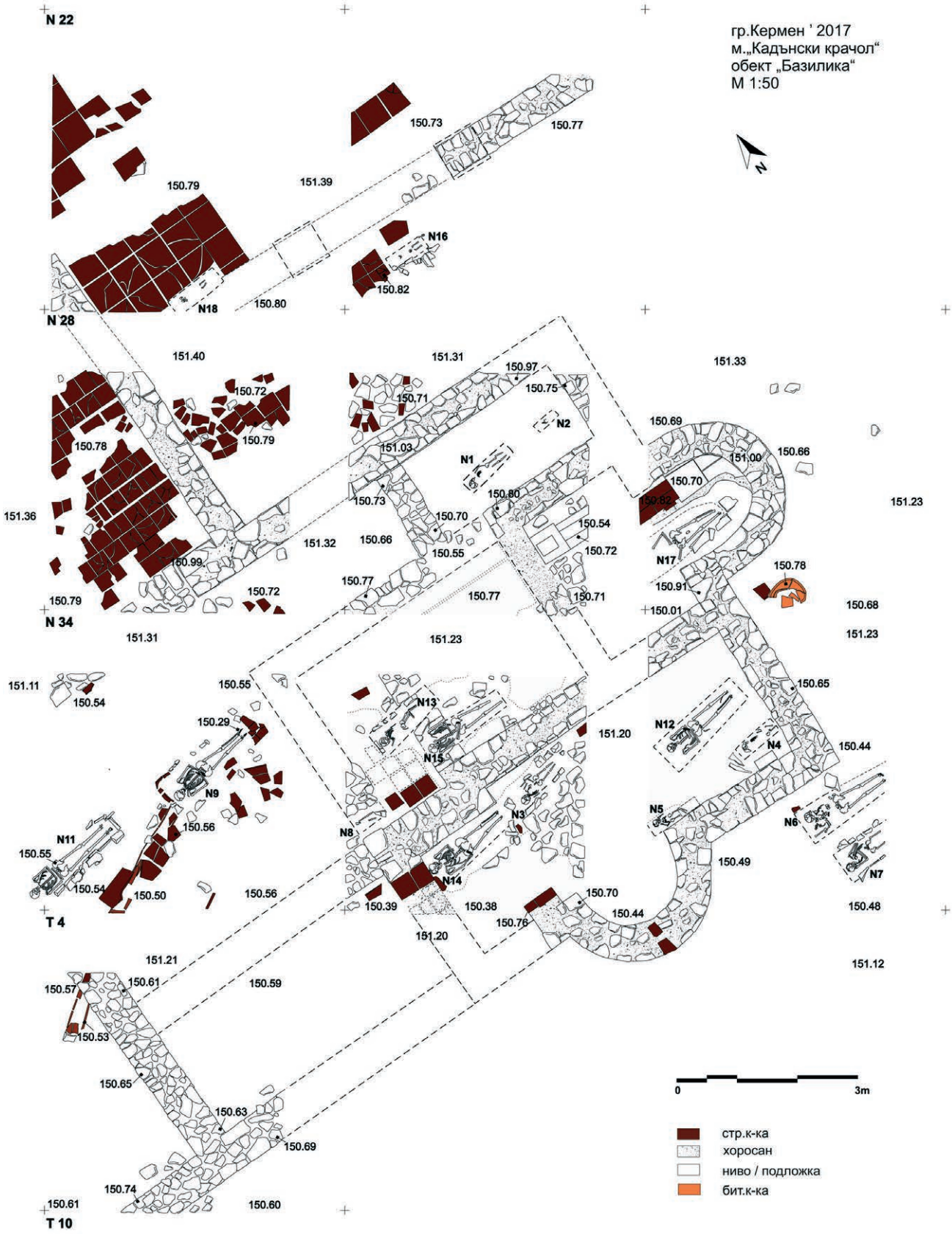
Южно от базиликата е разкрита и проучена една правоъгълна сграда с размери 6,6 м (С–Ю) х 7,5 м (И–З), която има две апсиди – една полукръгла от юг и една подковообразна от изток. Зидовете на сградата са с дебелина 0,55–0,60 м, запазени главно в субструкция. Градежът им е от ломени камъни, споени с бял хоросан с парченца от натрошена строителна керамика. Лицата са грижливо оформени с равни редове. Максимално запазеният във височина градеж на суперструкцията им е 0,3 м. Сградата има три помещения с малки размери – помещение № 1 с правоъгълна форма (4,0 х 2,7 м); помещение № 2 с една апсида на изток (2,1 х 2,7 м) и помещение № 3 с една апсида на юг и вход от запад (6,1 х 2,4 м). Документирани са два строителни периода, довели до промени в плана на сградата и до завдигане на подовите нива в помещенията. Първоначално сградата вероятно е имала по-малки размери и само една полукръгла апсида от юг. Запазен е участък от по-ранното подово ниво от бял хоросан в южното помещение. През втория строителен период от изток е била долепена на фуга втора подковообразна апсида, а зидът пред нея е частично разрушен. Изграден е нов зид от запад, а северното помещение е разделено на две. Подовото ниво на втория строителен период е по-високо с около 0,2–0,3 м и е оформено с подредени в редове тухли върху хоросан. В източната апсида настилката е от каменни плочи. Успоредно на северния зид на сградата, под пода в помещения № 1 и № 2, минава малък канал, който е отвеждал отпадни води от източната апсида на запад, извън сградата. Тази сграда, разположена до югозападния ъгъл на базиликата, вероятно е изпълнявала функциите на баптистерий.



*Обр. 1. Панорамен изглед на двата проучвани през 2017 г. сектори в м. Кадънски крачол, гр. Кермен.*

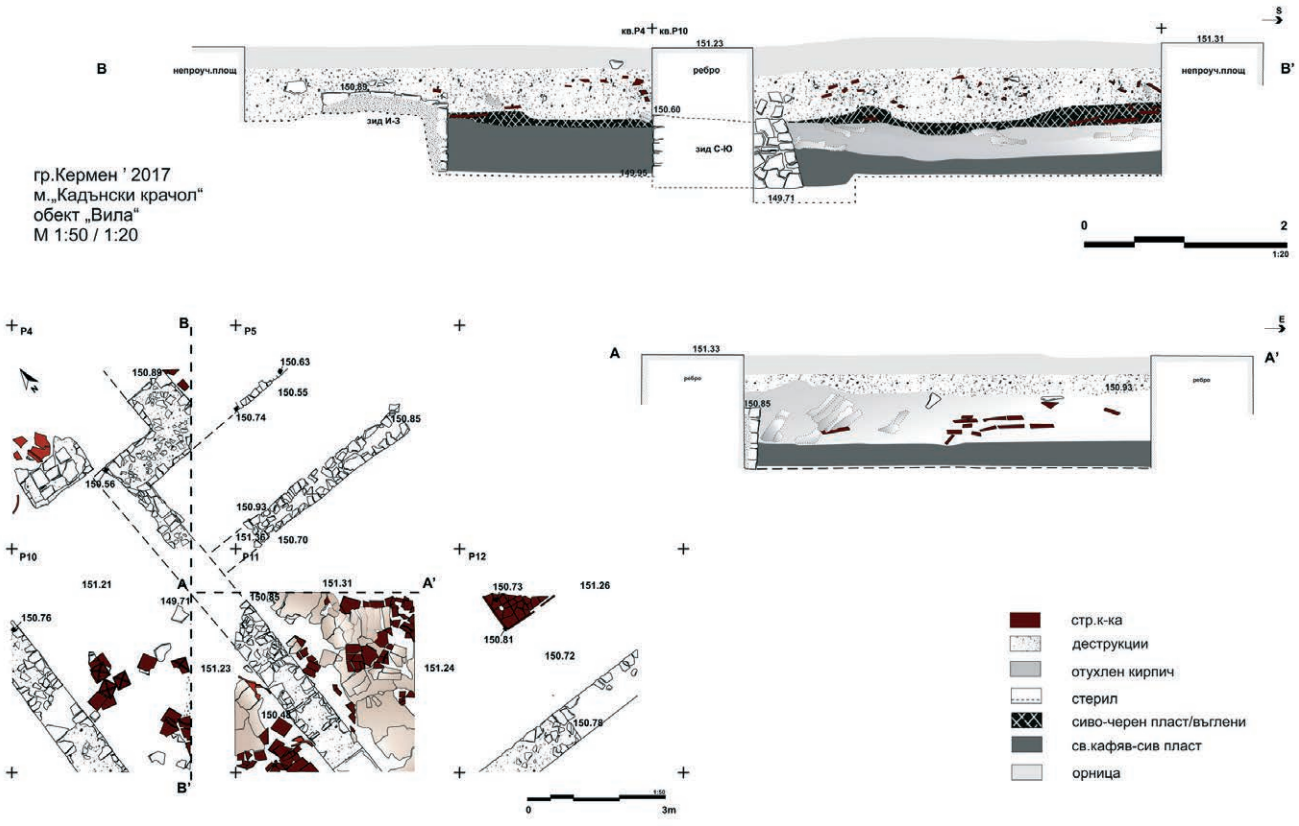
*Fig. 1. Panoramic view of the two sectors excavated at Kadanski Krachol locality near Kermen in 2017.*

В пласта с деструкции от разрушените сгради са открити незначително количество фрагменти




*Обр. 2. План на разкритите архитектурни останки от античната епоха и средновековен некропол в сектор „Базилика с баптистерий”.*

*Fig. 2. Plan of the unearthed architectural remains dated back to antiquity and the medieval cemetery in Sector “Basilica with a baptisterium”.*




*Обр. 3. План на разкритите архитектурни останки и стратиграфски профили в сектор „Вила".*

*Fig. 3. Plan of the unearthed architectural remains and the stratigraphic cross-sections in Sector „Villa".*

от керамични съдове, дребни фрагменти от мраморни плочи и осем бронзови монети, най-ранните от които са от емисии, сечени при императорите Константин I (323–328) и Лициний II (321–324), а най-късната е от периода 425–450 г.

В цялата проучена площ на сектора са разкрити гробове от християнски некропол, функционирал в периода XI–XII в. Голяма част от гробовете са унищожени при ежегодната селскостопанска дейност на терена. Проучени и документирани са 17 гроба. Всичките са вкопани в пластовете с деструкции от базиликата и баптистерия, а една част от тях разрушават подовите нива в сградите. Гробните съоръжения са обикновени ями с правоъгълна или трапецовидна форма, в някои от случаите оградени с камъни. Погребалният обред е трупополагане по гръб в изпънато положение с глава на запад. Гробният инвентар е малоброен – предимно накити (стъклени гривни, обеци, пръстен).

Сектор „Вила". Проучената площ в този сектор е 125 кв. м (обр. 3). В нея попадат части от помещения на жилищна сграда, разположени западно и северно от открит двор с широчина 9,5 м и разкрита дължина от 7 м. В периметъра на двора е открито огнище, изградено от тухли. От запад е проучено частично едно помещение с широчина 3,5 м и неуточнена дължина. То е имало вход към двора, широк 0,8 м, оформен с големи дялани камъни. От север са разкрити малки участъци от две помещения. Пред тях е имало изграден навес с широчина 2,2 м, покрит с едноскатен керемиден покрив. Той вероятно е бил поддържан от дървени стълбове, стъпващи върху зидан с камъни стилобат широк 0,6 м.

Зидовете на сградата са масивни – широки между 0,85 и 1,20 м, изградени от ломени камъни споени с бял хоросан. Запазени са главно в субструкция до 1 м. Над каменните основи стените са били изградени от големи кирпичени блокчета с правоъгълна форма и размери 0,60 х 0,40 х 0,09 м. Те са открити главно в помещението западно от двора, в дебел пласт деструкции със следи от силен пожар, който е довел до отухляване на кирпичите. Под тях са открити падналите покривни керемиди.

Находките от проучването в този сектор са малко като количество – единични фрагменти от керамични съдове и пет бронзови монети от втората половина на IV в., които бележат времето на разрушаване на архитектурния комплекс.

**Литература**

**Попов, Тонков, Георгиев 2017:** Х. Попов, Н. Тонков, П. Георгиев. Геофизично издирване на антични вили и селища в землището на гр. Кермен и с. Скобелево, община Сливен. – В: АОР през 2016 г. София 2017, 745–747.

**EARLY CHRISTIAN BASILICA AND ROMAN *VILLA* IN KADANSKI KRACHOL LOCALITY NEAR TOWN OF KERMEN**

*Hristo Popov, Vesselka Katsarova*

The two architectural assemblages dated back to antiquity were discovered in 2016 during geophysical survey.

Basilica with a *baptisterium*. The excavated area in this sector is 225 $m^2$. Parts of the *narthex*, the central and the south naves of the basilica were revealed. The *narthex* is 2.70 m wide and the south nave is 2.95 m wide. The floors of the *narthex* and the central nave are paved with bricks. A rectangular building measuring 6.6 (N–S) x 7.5 m (E–W) with two apses, to the S and to the E, was discovered to the south of the basilica. The building consists of three small premises. This building was probably a *baptisterium*. The architectural assemblage functioned in the $4^{th}$–$5^{th}$ c. AD.

Christian burials dated back to the $11^{th}$–$12^{th}$ c. AD were unearthed in the entire area of this sector.

*Villa*. The excavated area yielded parts of a residential building situated to the west and the north of an open courtyard. The foundations of the building's walls are solid, 0.85–1.20 m wide and made of quarry stones bound with white mortar. The upper part of the walls was made of mudbricks. The sector yielded a small number of artifacts – single pottery sherds and bronze coins from second half of the $4^{th}$ c. AD.

# № 92. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СЕКТОР МУЗЕЙНА СГРАДА“ В ГРАНИЦИТЕ НА „КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ АКВЕ КАЛИДЕ – ТЕРМА”, БУРГАСКИ МИНЕРАЛНИ БАНИ, КВ. ВЕТРЕН, ГР. БУРГАС

*Димчо Момчилов, Мирослав Класнаков, Явор Русев, Мария Вичева*

Проучванията са осъществени от март до ноември с прекъсвания (обр. 1).

I. Първият основен пласт е от IV в. В него са регистрирани:

1. Ров (траншея) с конусовидно сечение и ориентация С–Ю в кв. G1/G2. Има предназначение да спира стичането на атмосферни води от изток на запад към стопанските и производствени сгради в кв. E1/2/3–F1/2/3–G1/2/3. Врязан е в стерилната почва. В горната част е с ширина 2,2 м. Запълнен е с керамика от XI–XII в.

2. Водопровод с ориентация СИ–ЮЗ. Преминава през кв. H1/2/3/4 и кв. I/5. Запазен в отделни части с обща дължина над 12 м. Пресечен в южния край от яма, а трасето му на север попада под по-късните зидове от византийска сграда от XI–XII в., крепостен зид от VII–VIII в., а още по на север е изцяло унищожен. Докато в СИ посока неговото продължение съвпада с ориентацията на други разкрити водопроводи за студена вода, проекцията му на ЮЗ отива към декуманус максимус или форума.

3. Канал от IV в. с ориентация С–Ю в кв. I1/2 и кв. J3. Пресечен от крепостния зид и северния зид на византийската сграда. Запазени са двете рамена с разстояние между тях 1,0-1,1 м. Те имат размери: източно – дължина 6,6 м, дебелина 0,6 м, и западно – дължина 4,0 м, дебелина 0,55-0,60 м.; средна височина 0,5 м. Яма с материали от XII–XIII в. прекъсва и частично унищожава западното рамо в южния край.

4. Фрагмент от система за открито течаща вода в кв. J/3–K/3 (обр. 2). Представлява оформени каменни корита чрез изсичане на улеи в андезитни блокове с ориентация И–З. Разкритото трасе има дължина 8,5 м, широчина 0,4 м и размери на улеите 0,2 х 0,3 м.



*Обр. 1. Геодезически план на проучената площ през 2017 г.*

*Fig. 1. Geodetic plan of the area excavated in 2017.*



*Обр. 2. Част от системата за открито течаща вода (IV–VI в.).*

*Fig. 2. Part of the system of open water conduit (4th–6th c. AD)*

5. Пасаж от улица на дълбочина 33.48 м в кв. К/3, с ориентация ЮИ–СЗ. Изградена е от каменни плочи с дължина 1,87 м, широчина 0,7 м и дебелина 0,1 м.

6. Част от късноантична сграда в кв. К5. Пресечена от крепостния зид и от водоснабдяването за Бургас. Стените са с дебелина 0,55–0,60 м и запазена височина 1,1 м.

7. Част от канал в кв. Н4/5 от IV в. Ориентиран е ЮИ–СЗ. В ЮИ посока пресечен от крепостния зид, а в СЗ – унищожен от водоснабдяването за Бургас. Застлан с тухли; ширина на улея – 0,27 м; запазена дълбочина – 0,20 м. Запазен е участък с дължина 2,2 м, а общо регистрираната част (с прекъсване) е 6,7 м. Наклонът е на СЗ с денивелация 5 см на метър.

II. Вторият основен пласт е от VI в.

Най-добре се проследява между кв. Н1/2–J1/2. Характеризира се с голямо количество керамика, монети и желязна шлака.




*Обр. 3. Стратиграфски профил в кв. D6–D8.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section in grid squares D6–D8.*

Всички пластове и структури от IV–VI в. са пресечени при изграждането на крепостния зид от VII–VIII в., ориентиран З–И. Той има дебелина 2,5 м. Общо са проучени над 43 м. Във височина е запазен до 3,5 м (субструкция и част от суперструкция). Към него, в същия тип градеж, на по-късен етап е оформено уширение от северна страна в кв. F4/K4. То е с дължина 26 м и дебелина 1,3 м.

III. Средновековен пласт с материал от XI–XII в. и малко от XIII в. В него са регистрирани:

1. Стена от сграда от XI в с ориентация З–И в кв. H/3–L/3. Има масивна горна структура. Западната част е унищожена от по-късни и най-вече съвременни строежи. Източната и южната част остават извън проученото пространство. Разкрита дължина – 19 м, дебелина 1,4–1,5 м. Подложката е от едри и средни по големина камъни, пръст и натрошена строителна керамика.

2. Средновековни структури от XI–XII в кв. J1/2–K1/2. По-голямата част от тях остава извън терена за проучване. Засечени са части от помещения с максимални размери: дължина 3,4 м и ширина 0,8 м. Представляват наслоени една върху друга сгради.

Стратиграфията и находките разкриват интензитет в три периода – IV в., VI в. и XI в. В кв. H1/2, I1/2, J1/2 и K1/2 отчетливо се откроява плътен пласт от XI в., както и материали от XII–XIII в. (обр. 3).

Нов момент в проучвания на Акве Калиде – Терма е установяването *in situ* на структури и откриването на материали от XI в. и времето на Второто българско царство. В източна посока запазеността им се увеличава. Добре изявените архитектурни останки и наличието на материали от времето на Второто българско царство показват, че в югоизточната част на обекта следва да се очакват много добре съхранени средновековни структури. Масовите разрушения западно от тях могат да се обяснят с няколкократните преправки в Античността, Средновековието и нашето съвремие.

Вследствие на съвременно строителство, северната част на проучвания сектор е унищожена.

## Литература

**Момчилов, Класнаков 2015:** Д. Момчилов, М. Класнаков. Археологическо проучване на обект „Късноантична и средновековна крепост Акве Калиде – Терма", Бургаски минерални бани, кв. Ветрен, гр. Бургас. – В: АОР през 2014 г. София, 2015, 333–336.

**Момчилов и др. 2016:** Д. Момчилов, М. Класнаков, Я. Русев, Н. Шаранков, М. Вичева. Спасително археологическо проучване на обект „Сектор музейна сграда" в границите на „Късноантична и средновековна крепост Акве Калиде – Терма", Бургаски минерални бани, кв. Ветрен, гр. Бургас. – В: АОР през 2015 г. София, 2016, 774–778.

**Момчилов и др. 2017:** Д. Момчилов, М. Класнаков, Я. Русев, М. Вичева. Спасително археологическо проуч-

ване на обект „Сектор Музейна сграда" в границите на „Късноантична и средновековна крепост Акве Калиде – Терма", Бургаски минерални бани, кв. Ветрен, гр. Бургас. – В: АОР през 2016 г. София, 2017, 453–457.

**RESCUE EXCAVATIONS OF A SITE "MUSEUM BUILDING SECTOR" WITHIN THE LIMITS OF "LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS *AQUAE CALIDAE – THERMA*", BOURGAS MINERAL SPA, BANEVO BOROUGH, BOURGAS**

*Dimcho Momchilov, Miroslav Klasnakov, Yavor Rusev, Maria Vicheva*

1. The primary and most compact archaeological layer is dated to the 4th c. AD.

2. The second significant layer is from the early Byzantine period, dated to the 6th c. AD.

All layers and features from the 4th–6th c. AD were cut by the construction of a fortress stone wall dated to the 7th–8th c. AD.

3. The medieval layer contains archaeological materials dated predominantly to the 11th–12th c. AD, and, to a lesser extent, to the 13th c. AD. In the south-eastern parts of the excavated area, a building wall and other features were unearthed. Some of the building remains were found superimposed by consecutive buildings within the same period.

The excavated features and layers confirm the conclusions of the 2016 campaign (fig. 1). Two conflagrations have caused the collapse of massive roof constructions as attested by the traces of burning.

In the eastern parts of the sector premises which were used for production activities were unearthed and this is confirmed by a substantial quantity of iron slag. These premises resemble with their date and function the production premises and furnaces excavated in 2014 during investigation of a site "Coffee shop and tourist reception center".

Stratigraphic layers and findings form three main periods: 4th c. AD (fig. 2), 6th c. AD, and 11th c. AD. A dense layer dated to the 11th c. AD was documented in grid squares H1/2, I1/2, J1/2 and K1/2, as well as some materials dated to the 12th–13th c. AD.

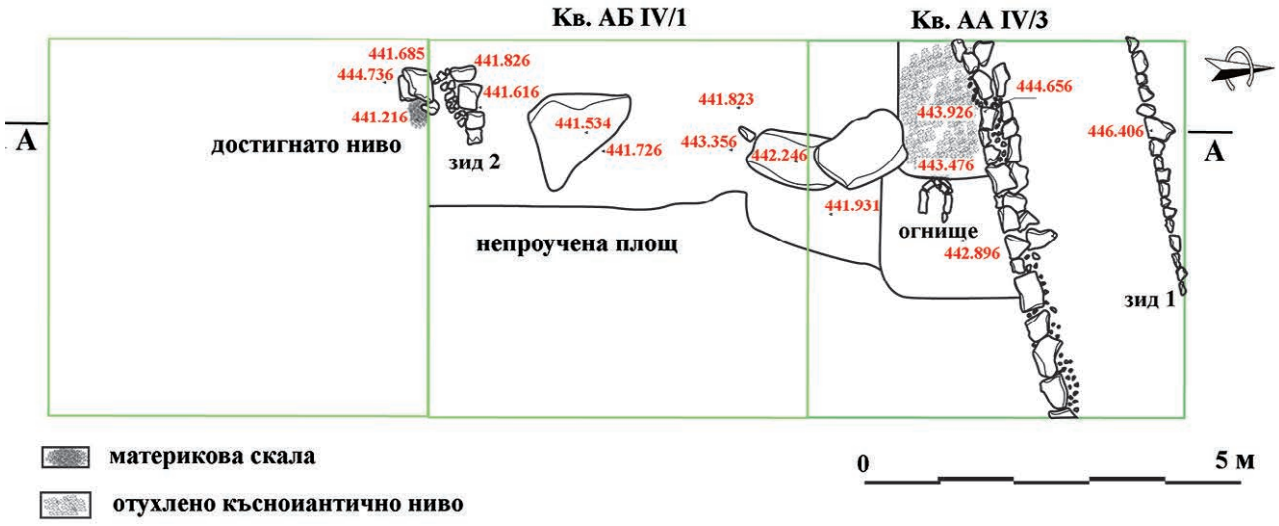
At the site "Museum building sector" the overall thickness of the stratigraphic layers reaches 7.6 m at some places (fig. 3). Due to more recent construction activities, the northern part of this sector was destroyed.

# ЕЗИЧЕСКИ И ХРИСТИЯНСКИ КУЛТОВИ КОМПЛЕКСИ

## № 93. ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА ЦЪРКВА В М. ГРАДИЩЕ, ЗАПАДНО ОТ ГРАД ВРАЦА

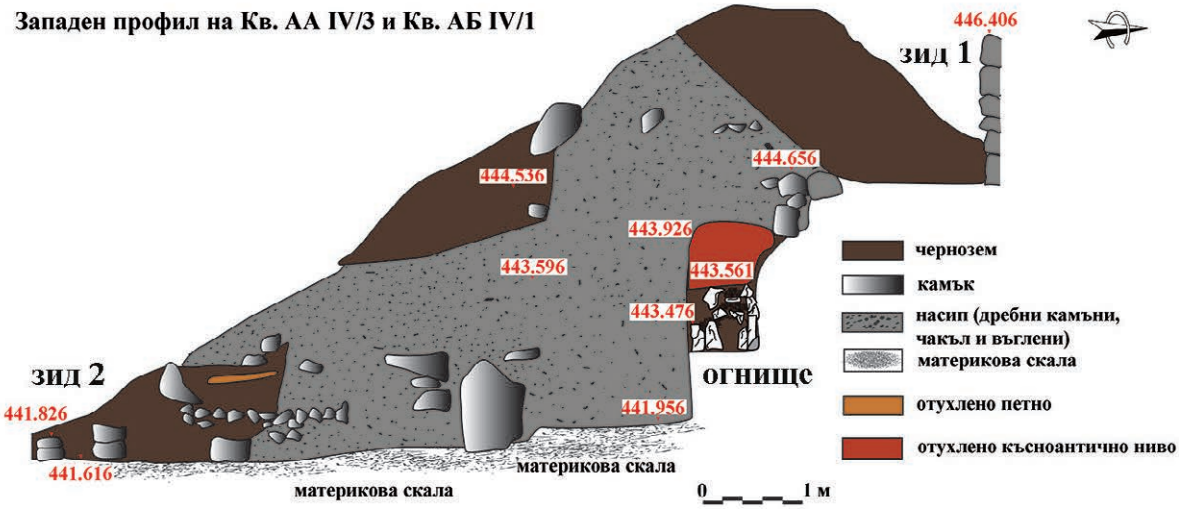
*Нарцис Торбов, Мария Христова*

През 2017 г продължи проучването на външното лице на зид № 1 от българското Средновековие (XIII–XIV в.), разположен западно от късноантичната църква. В кв. ААIV/1 и Кв. ААIV/3 бе разкрита субструкцията му – външно лице с дължина 3,90 м и максимална височина 1,05 м. Зидът е изграден от дялани камъни на хоросанова спойка (обр. 1, обр. 2). В кв. АБIV/1 и Кв АБIV/3 бе проучена на субструкцията на зид № 2 от XIII–XIV в. с дължина 0,95 м и височина 0,20 м. Зидът е изграден от дялани камъни с хоросанова спойка (обр. 1, обр. 2). Разкрито бе съоръжение – огнище, изградено от странично поставени вертикални каменни плочи. То е с дължина 0,65 м и височина 0,72 м (обр. 1, обр. 2). Приблизителна му датировка, определена от горяла и нечетлива монета, намерена в него е IV–V в.




*Обр. 1. Общ план на проучените през 2017 г. структури.*

*Fig. 1. Plan of excavated structures in 2017.*




*Обр. 2. Стратиграфски профил в кв. АА IV/3 и кв. АБ IV/1.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-section in grid squares AA IV/3 and АБ IV/1.*

## EXCAVATIONS OF A LATE ANTIQUE CHURCH IN GRADISHTE LOCALITY, WEST OF THE TOWN OF VRATSA

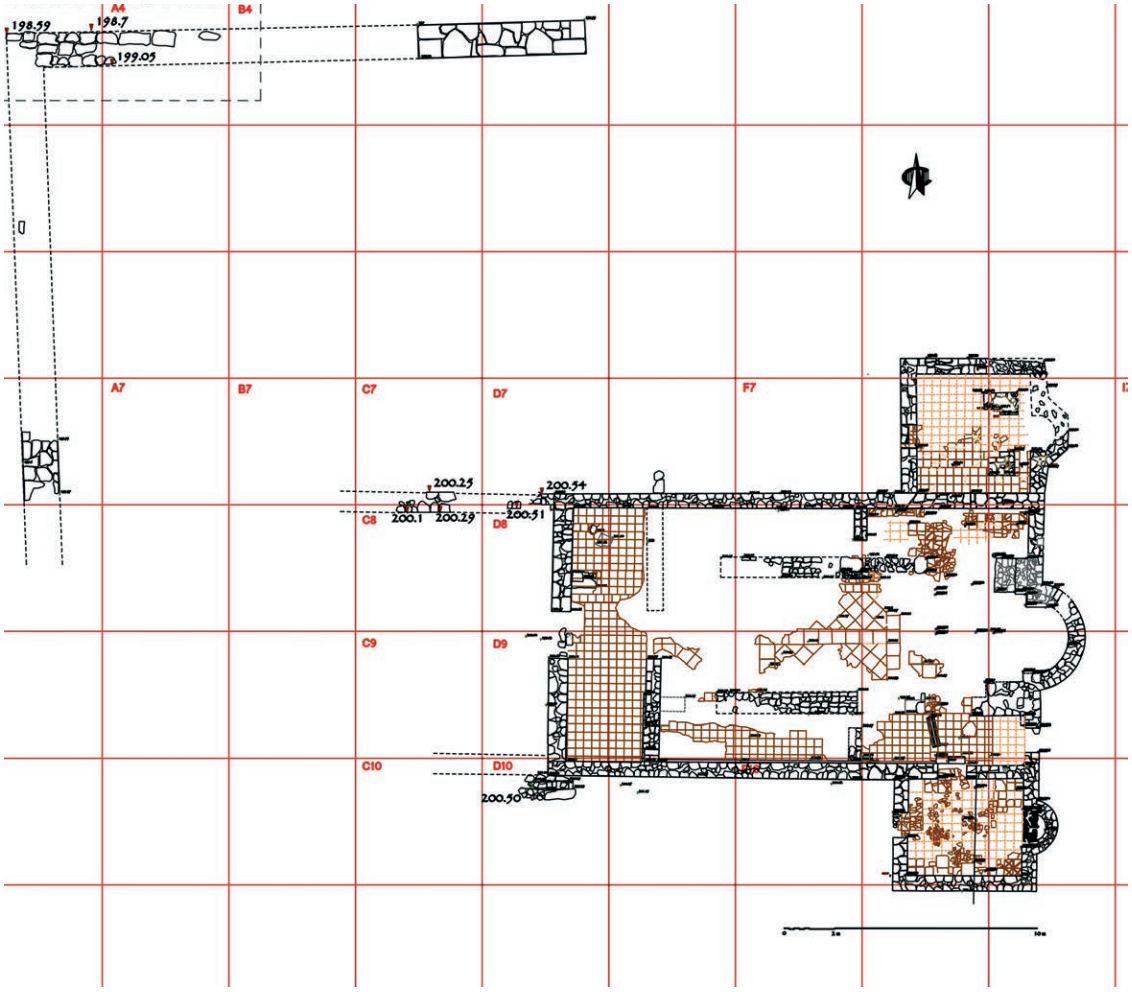
*Narcis Torbov, Maria Hristova*

In 2017, the excavations continued at the south side of wall No 1 dated to the 13th–14th c. AD and located west of the late antique church. In grid squares AA IV/1 and AA IV/3 the substructure of the wall was excavated at a length of 3.90 m and maximum preserved height of 1.05 m. It was built of limestone and mortar (fig. 1, fig. 2). In grid squares АБ IV/1 and АБ IV/3 the substructure of wall No 2 was unearthed, also dating to the 13th–14th c. AD. Wall No 2 has a length of 0.95 m and a preserved height of 0.20, also built of limestone and mortar (fig. 1, fig. 2). Another structure – a fireplace – was also excavated, constructed of vertically laid stone slabs. It has a length of 0.65 m and a height of 0.72 m (fig. 1, fig. 2). Its approximate date, as determined by the burned and illegible coin found in it, is in the 4th–5th c. AD.

# № 94. РАЗКОПКИ НА РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА В М. БОРОВЕЦ КРАЙ ВАРНА

*Александър Минчев, Васил Тенекеджиев*

Разкопките бяха извършени чрез сондажи в различни точки около базиликата: пред западната ѝ фасада и край ъглите ѝ, и при предполагаемия северозападен ъгъл на нейната оградна стена. Установи се, че при югозападния ъгъл на сградата има канал за отвеждане на дъждовни води, а на запад от нея има атриум с портик и ширина 10 м, който е имал и вход от север, по-късно зазидан. Разкрит бе и северозападният ъгъл на оградната стена, широка 1,40 м (обр. 1, 2). Находките са: глинена кана (обр. 3); оловна теглилка за 1 нумия и бронзова монета на Юстин II и София (565–578).




*Обр. 1. Общ план на обекта (автор М. Вълчев).*

*Fig. 1. General plan of the site (author M. Valchev).*



*Обр. 2. Разрез (изток–запад) на обекта с базиликата и оградния зид (автор М. Вълчев).*

*Fig. 2. Cross-section of the site (east–west) with the basilica and the surrounding wall (author M. Valchev).*

**EXCAVATIONS OF AN EARLY CHRISTIAN BASILICA AT BOROVETS LOCALITY NEAR VARNA**

*Alexander Minchev, Vassil Tenekedjiev*

In 2017, the excavation test trenches were set along the western facade of the early Christian basilica, at its corners and along its north surrounding wall. They revealed that from west the church had a 10 m wide atrium with portico and an entrance from north, later closed and a drain for rain waters at the southwestern corner. The northwestern corner of the 1.40 m wide protective wall was excavated too (figs 1, 2). The finds included: a ceramic jug (fig. 3); a lead weight for one *nomisma* and a bronze coin of Justin II and Sophia (AD 565–578). The basilica was erected in the late 5th–early 6th c. AD and was abandoned in the late 6th c. AD.



*Обр. 3. Керамична кана.*

*Fig. 3. Ceramic jug.*

# № 95. РАЗКОПКИ НА РАННОХРИСТИЯНСКИЯ МАНАСТИР В М. ДЖАНАВАРА КРАЙ ВАРНА

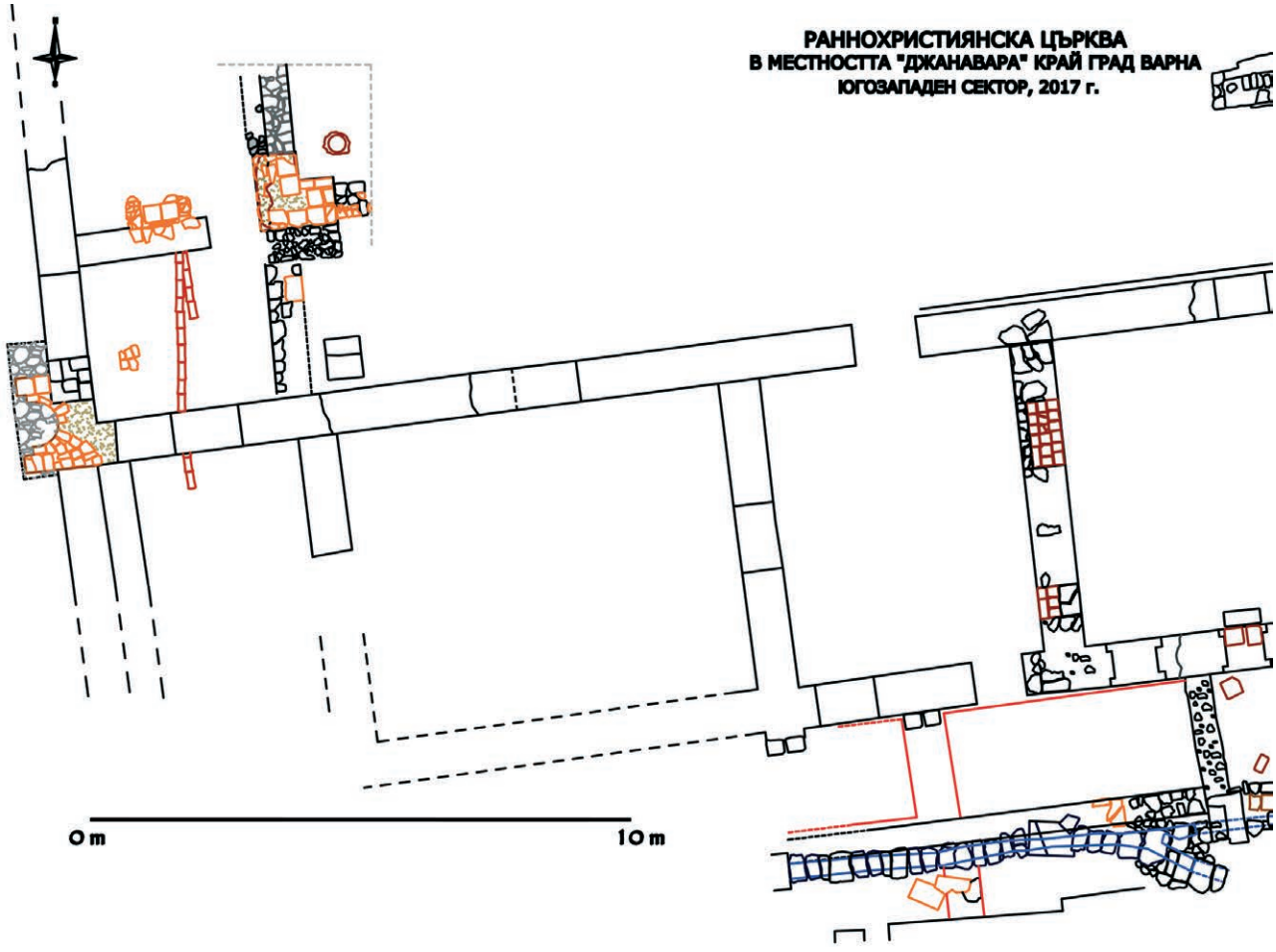
*Александър Минчев, Васил Тенекеджиев*

През 2017 г. разкопките бяха съсредоточени югозападната част на манастирския комплекс (обр. 1). Беше завършено проучването в зоната на югозападния ъгъл на атриума. Южният и западният зид са свързани конструктивно под прав ъгъл, като западният се намира на 23,9 м от фасада на храма. Последният беше разкрит на дължина до около 6 м, като в северна посока е силно разрушен. Двата зида имат еднакъв градеж: двулицев, със спойка от бял хоросан и ширина ок 0,8 м. Лицата са оформени от неравни редове камъни, които са обработени по-добре само откъм лицевата страна. Пълнежът е от по-дребни ломени камъни. Отвън, в южния край на западния зид на атриума, конструктивно свързана с него, е изградена полукръгла тухлена ниша, чиито страни се издават на запад (ширина 0,8 м, дълбочина 0,53 м).

Близо до ъгъла и в двете стени на атриума има по един вход, зазидан с по-дребни камъни на кал. Този в южната стена беше разкрит през 2016 г., но сега бе уточнена ширината му (1,26 м). Той отстои на 1,24 м от ъгъла. Входът в западната стена е широк 1,58 м и се намира на 1,28 м от ъгъла.

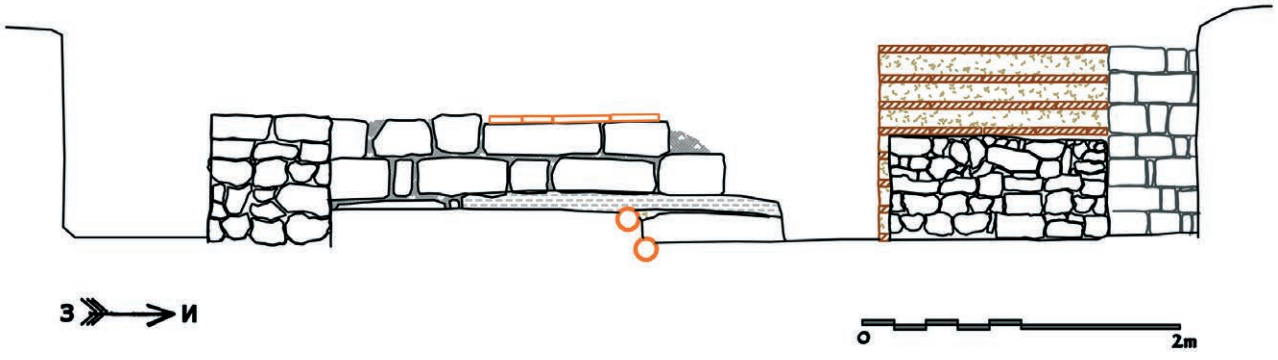
В резултат на разкопките беше локализиран ъгълът на колонадите на атриума. Той е оформен като масивен Г-образен стълб, иззидан от квадратни тухли, споени с бял хоросан. Външните му размери са: север–юг 1,38 м и изток–запад 1,39 м. Дебелината на двете чела на стълба, обърнати съответно към южната и към западната колонада, е 0,80–0,82 м. Стълбът лежи върху каменната основа на западната колонада. Ширината на основата не може да се измери, тъй като е частично застъпена от по-късен зид. Засега разкопаната част от обекта не позволява да се каже дали Г-образният стълб ляга и върху основата на южната колонада, но това е твърде вероятно. Към момента няма и сигурни данни за подовото ниво на атриума и портиците му и затова няма как да се определи дали основите на двете колонади са били същински стилобати (т.е. дали са били видими над пода). На база на новите открития в атриума, може да се определи ширината на двата портика: западният е 3,48 м, а южният – 3,10 м.

В югозападния ъгъл на атриума бяха разкопани частично два водопровода от керамични тръби с посока юг–север. Те са на различна дълбочина и изглежда по-горният е заменил този под него.




*Обр. 1. Общ план на работната зона през 2017 г. (автор М. Вълчев).*

*Fig. 1. General plan of the excavated area in 2017 (author M. Valchev).*




*Обр. 2. Разрез (изток–запад) на сектора при югозападния ъгъл на атриума (автор М. Вълчев).*

*Fig. 2. Cross-section (east–west) of the sector near the south-western corner of the atrium (author M. Valchev).*

Горният водопровод минава под споменатия зазидан вход в южната стена на атриума. На юг той се намира под подовото ниво на Сграда Б и може да се предположи, че е синхронен с нея (обр. 2).

По-късно в атриума са изградени допълнителни зидове от ломени камъни на кал. Два от тях преграждат съответно западния и южния портик при Г-образния ъглов стълб. Други два започват от същия стълб и преграждат първите интерколумнии на двата стилобата. Датировката на тези зидове засега не може да се прецизира. През последния период от съществуването на комплекса сред тези зидове са оформени няколко жилища. Това личи от повдигнатото подово ниво и изграждането на огнища върху него. Най-добре запазено е огнището, долепено от север до зида преграждащ западния портик. То е правоъгълно, изградено от тухли, с вътрешна ширина 0,69 м.

Продължи проучването на верижната сграда, долепена до атриума от юг (Сграда Б). В нея бе открито и четвърто, последно помещение (Б4) и бе изяснено, че западната ѝ фасада съвпада с линията на западния зид на атриума. Новооткритото помещение има същата ширина (север–юг) като останалите в сградата – 5,7 м, но е най-малкото от тях – с дължина (изток–запад) само 3,7 м. Отвътре до западната стена на помещението е долепена основа на зид или масивна пейка, изградена от дребни ломени камъни на кал. Предназначението на конструкцията е неясно.



*Обр. 3. Три от керамичните съдове с крушовидна форма.*

*Fig. 3. Three of the pear-shaped ceramic vessels.*

Помещение Б4 не е напълно разкопано. Към момента има данни за два входа: един към Б3 и един (зазидан) към атриума.

Стратиграфските данни от Б4 са напълно идентични с тези на останалите помещения. Подът е от утъпкана пръст, а върху него е рухнал горен етаж с гредоред и настилка от тухли; над този пласт са останките от дървен покрив с керемиди. Рушевини от срутените втори етаж и покрив бяха открити и в южния портик, под нивото на късните жилища.

Южно от Сграда Б, в очертанията на предполагаемата Сграда В, се разкри сложна конфигурация от разрушени, застъпващи се зидове, чиято интерпретация е невъзможна преди разкопките да продължат още в южна посока. Тук беше проучено продължението в западна посока на зидания канал с две сливащи се разклонения и латрина, проучен през 2014 г.

Сред най-интересните находки през 2017 г. са фрагмент от мраморен съд за светена вода с изписано на гръцки език името „Карелос“ (други части от него бяха намерени в предишни сезони); бронзова двуплочна фибула; оловен печат с изображение на Св. Богородица и кръстовиден монограм; и около десет керамични съда с крушовидна форма (обр. 3).

Разкопките през 2017 г. дадоха нова, все още не окончателна информация за размерите на манастирския комплекс: 73 х 46 м, което прави неговата обща площ около 3 дка.

## EXCAVATIONS OF THE EARLY CHRISTIAN MONASTERY IN DZHANAVARA LOCALITY NEAR VARNA

*Alexander Minchev, Vassil Tenekedjiev*

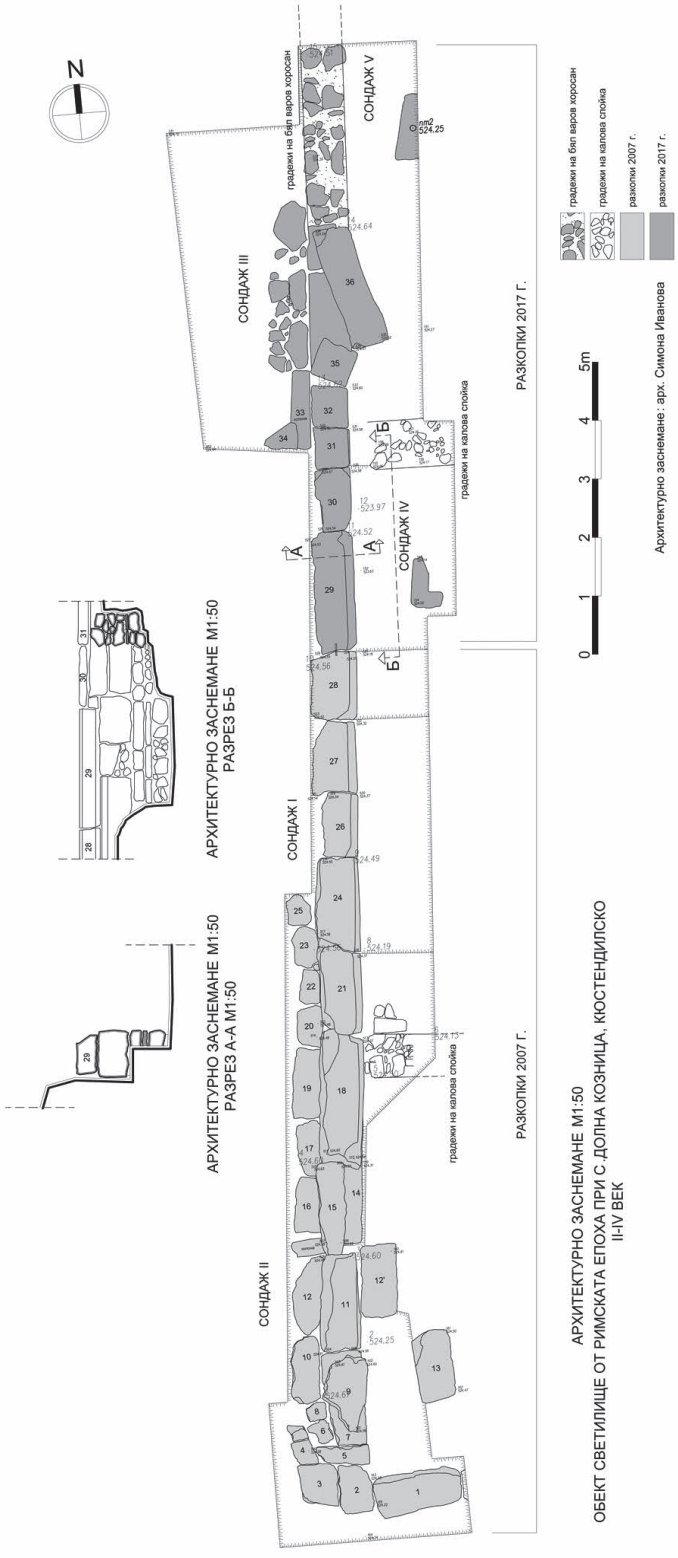
In 2017, the archaeological research was completed in the area of the south-western corner of the *atrium*; its western end is situated at 23.90 m west of the facade of the early Christian church. At the corner and outside the *atrium*'s western wall, a carefully shaped semicircular niche in rectangular frame was found. Inside the *atrium*, the two *porticoes* join in an angled brick pillar. The west *portico* is 3.48 m wide and the south one is 3.10 m. In their southwestern corner, two water-piping following a north–south direction were partially excavated. Later in time, the area of the *porticoes* was divided by crude walls in several spaces, which in the last period of the site were transformed into houses, each of them with a fireplace inside (figs. 1, 2).

The excavation of the chain-type building adjoining the *atrium* from the south (Building Б) continued and a fourth room was cleared up. Its western wall is in same line with that of the *atrium*. In the partially excavated, possibly chain-building B, a complicated mix of ruined and overlapping walls and a stone-built drain was discovered. Its interpretation is not clear yet.

Among most interesting finds in 2017 are: fragment of a marble vessel with Greek inscription; two-plate bronze *fibula*; lead seal showing the image of the Holy Mother and a monogram; and over ten unusual, pear-shaped ceramic vessels (fig. 3).

# № 96. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СВЕТИЛИЩЕ ОТ РИМСКАТА ЕПОХА В М. ПОД ЛОЗЯТА ПРИ С. ДОЛНА КОЗНИЦА, ОБЩИНА НЕВЕСТИНО, КЮСТЕНДИЛСКА ОБЛАСТ

*Лидия Стайкова-Александрова, Марлена Тонева*




*Обр. 1. План на каменната стена.*

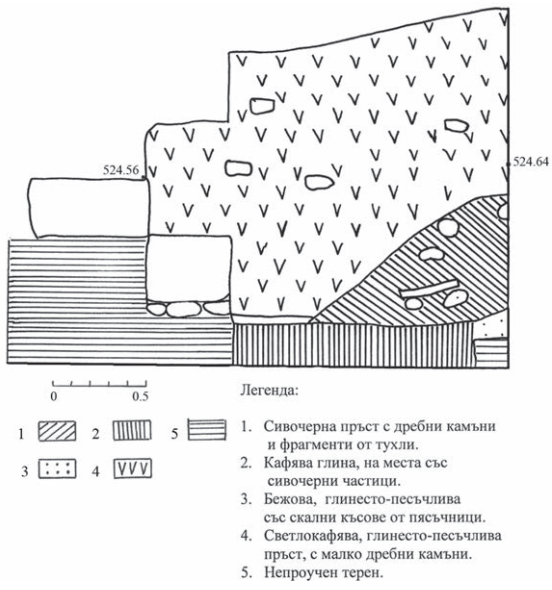
*Fig. 1. Plan of the stone wall.*

Разкопките са проведени в периода 01.08.–29.08.2017 г. с финансиране по проект от Министерство на културата. Проучвателският екип е: Лидия Стайкова-Александрова (РИМ-Кюстендил, научен ръководител), Марлена Тонева (НАИМ-БАН, зам. ръководител). Научен консултант за епиграфския материал е гл. ас. Николай Шаранков (СУ „Св. Климент Охридски").

Обектът се намира в м. Под лозята на десния бряг на Кознишка река. През 2007 г. са проведени спасителни проучвания, при които са намерени каменни градежи, оброчна пластика и други находки. Според разкритията и стелата с посветителен надпис обектът е определен като култов център от римската епоха в територията на Пауталия.

През 2017 г. са заложени три сондажа в северната част на обекта, в които се доразкрива каменната стена, известна от разкопките през 2007 г. Общата проучена дължина е 25,76 м (обр. 1, 2). Зидът е изграден от квадри от жълтокафяв равномернозърнест палеогенски бикарбонатен пясъчник, повсеместен в района. Суперструкцията се състои от десет профилирани блока, скрепени с железни скоби и оловен припой. До тях са подредени четири непрофилирани блока. Субструкцията е изградена от блокове върху зидария с ломени камъни. Градежът на външното лице е с височина 1,60 м. В северния край градежът преминава в двулицев зид от камъни, споени с бял варов хоросан с дебелина 0,71 м.

В сондаж III се разкри вътрешното лице на стената. Отвътре до блоковете са долепени сполии. Интерес представлява част от колона с дължина 1,30 м и диаметър 0,42 м. Върху колоната се разчисти архитек-




*Обр. 2. Сондаж III – южен профил.*

*Fig. 2. Trench 3 - southern cross-section.*



*Обр. 3. Каменен фронтон – сполия.*

*Fig. 3. Stone pediment – spolium.*

турен детайл, който представлява триъгълен фронтон с тимпан и акротерии и част от колонки с размери: дължина 0,57 м, ширина 0,27 м и височина 0,20 м (обр. 3).

Находките са фрагменти от глинени съдове – сиви и червени лакови и обикновени, част от глинена лампа, изработена в калъп, железни предмети – гвоздеи, овална халка, фибула и 5 бронзови монети от IV в., четири от тях са от времето на управлението на император Констанций II (324–361).

Строителната техника и откритите находки (архитектурни детайли и монети) са основание градежът да се определи като масивен стилобат, ограждащ теменос. Употребените сполии документират втора фаза на култовия комплекс. Изграждането на крайградското светилище от римската епоха в територията на Пауталия е в периода II–III в., функционирало и през IV в.

## Литература

**Стайкова-Александрова 2008:** Л. Стайкова-Александрова. Сондажни проучвания на обект „Под лозята“ в с. Долна Козница, община Невестино, област Кюстендил. – В: АОР през 2007 г. София, 2008, 486–488.

**Шаранков 2010:** Н. Шаранков. Нови тракийски имена. – In: Studia classica Serdicensia, 1. Musarum semper amator. София, 2010, 193–205.

**Вълчев 2015:** И. Вълчев. Извънградските светилища в римската провинция Тракия (I – IV в.). София, 2015.

## EXCAVATIONS OF A ROMAN SANCTUARY IN POD LOZYATA LOCALITY NEAR THE VILLAGE OF DOLNA KOZNITSA, MUNICIPALITY OF NEVESTINO, KYUSTENDIL DISTRICT

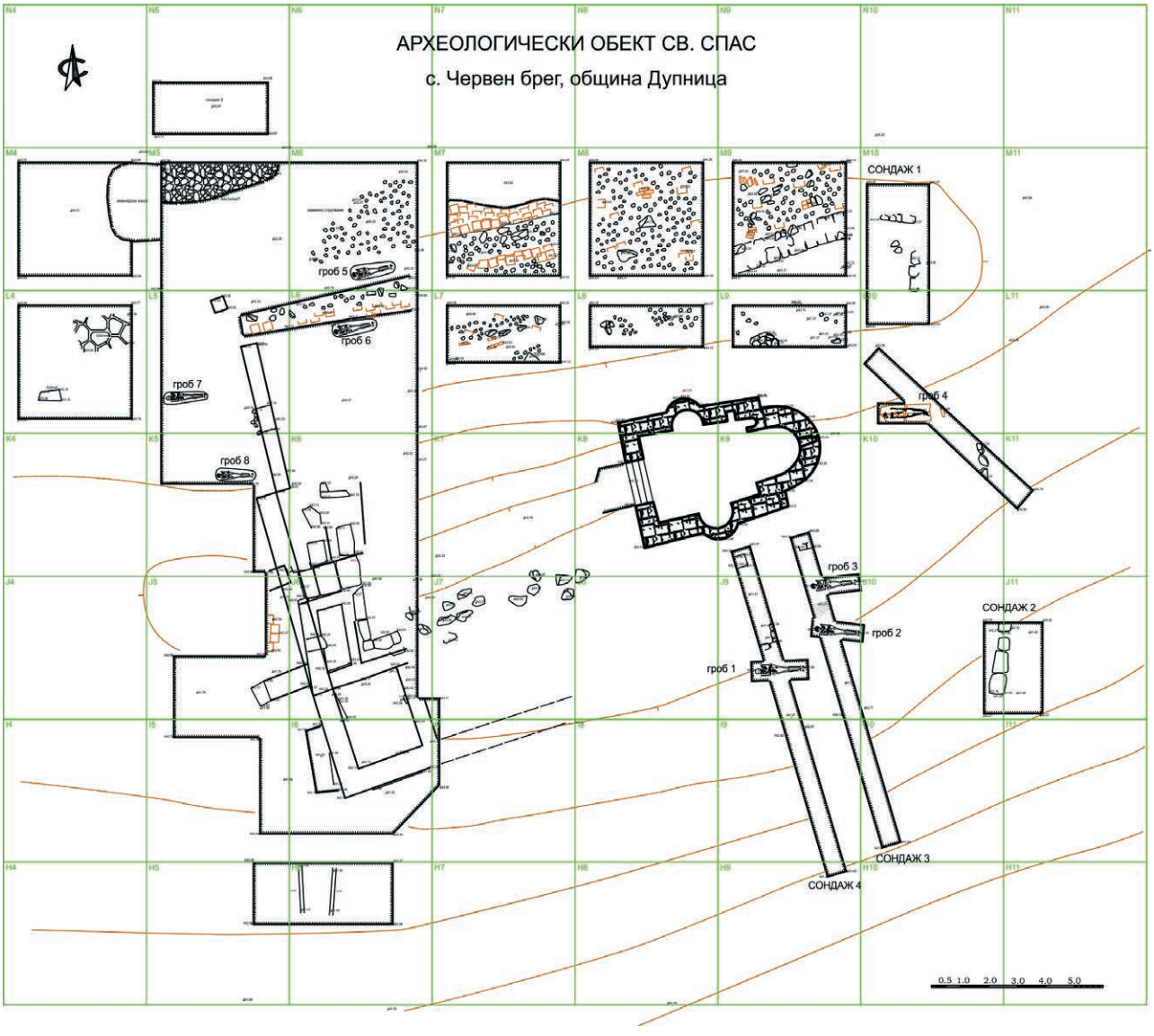
*Lidia Staykova-Alexandrova, Marlena Toneva*

In 2017 three test trenches were excavated in the northern part of the site. A solid stone wall of a length of 25.76 m was investigated. It is built of stone blocks and *spolia* which give grounds to consider it a massive stylobate belonging to the second phase of the cult center. The complex was built during the period of the 2nd–3rd c. AD and was functioning in the 4th c. AD as well.

# № 97. АНСАМБЪЛ ОТ РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА СЪС СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА „ВЪЗНЕСЕНИЕ ГОСПОДНЕ“, ПРИ С. ЧЕРВЕН БРЕГ, ОБЩИНА ДУПНИЦА

*Светла Петрова, Анелия Геренска*

Проучването се извърши в северната и западната част на терена, северозападно от съществуващата днес и построена през XIII в. църква „Възнесение Господне“ (Св. Спас) с цел да се проследи трасето на западната стена на базиликата – към север. Проучването на северозападната част на терена разкри продължението на западния зид на раннохристиянския храм в северна посока. (обр. 1). Зидът се разкрива в суперструкция. Изграден е от ломени камъни споени с кал, техника типична за строителство на основи в района през късноантичната епоха[1]. Суперструкцията се е изграждала на спойка от хоросан. След първоначалното построяване на базиликата, в края на първата четвърт/30-те години




*Обр. 1. План на проучването.*

*Fig. 1. Plan of the site.*

[1] Същата техника е установена и при проучването на обект по трасето на АМ Струма, проучвател Румен Спасов, РИМ Кюстендил.

на IV в., сградата е била разрушена в последните години на IV в. В северната част, долепена отвън до базиликата, е имало складово помещение, предвид откритите множество фрагменти от амфори – за зехтин и вино. Подът на помещението е бил застлан със средни по големина речни валуни (техника непозната ни досега за обекта)[2]. Северозападно от плочника, в северния профил на проучвания терен и на малко по-високо ниво се очерта паваж от дребни камъчета, част от улична настилка с посока север–юг. В периода на съществуването на сградата от трийсетте години на IV в. до последната четвърт на века тя е претърпяла преустройство и повдигане на подовото ниво, като са установени тънки кирпичени горели пластове с най-големия брой откривани монети (11 броя) в тях. В северозападната част базиликата е претърпяла два пожара, покривът е рухнал. Изоставената сграда е засипана от север с рухналата стена. Най-опожарените части от сградата заедно с парчета от рухналия покрив се установиха в северозападната част на терена (обр. 2). С цел изясняване хронологията и стратиграфията на северната част на сградата беше оставен профил, който да допълни или коригира информацията през следващия археологически сезон (обр. 3).



*Обр. 2. Рухналият покрив.*

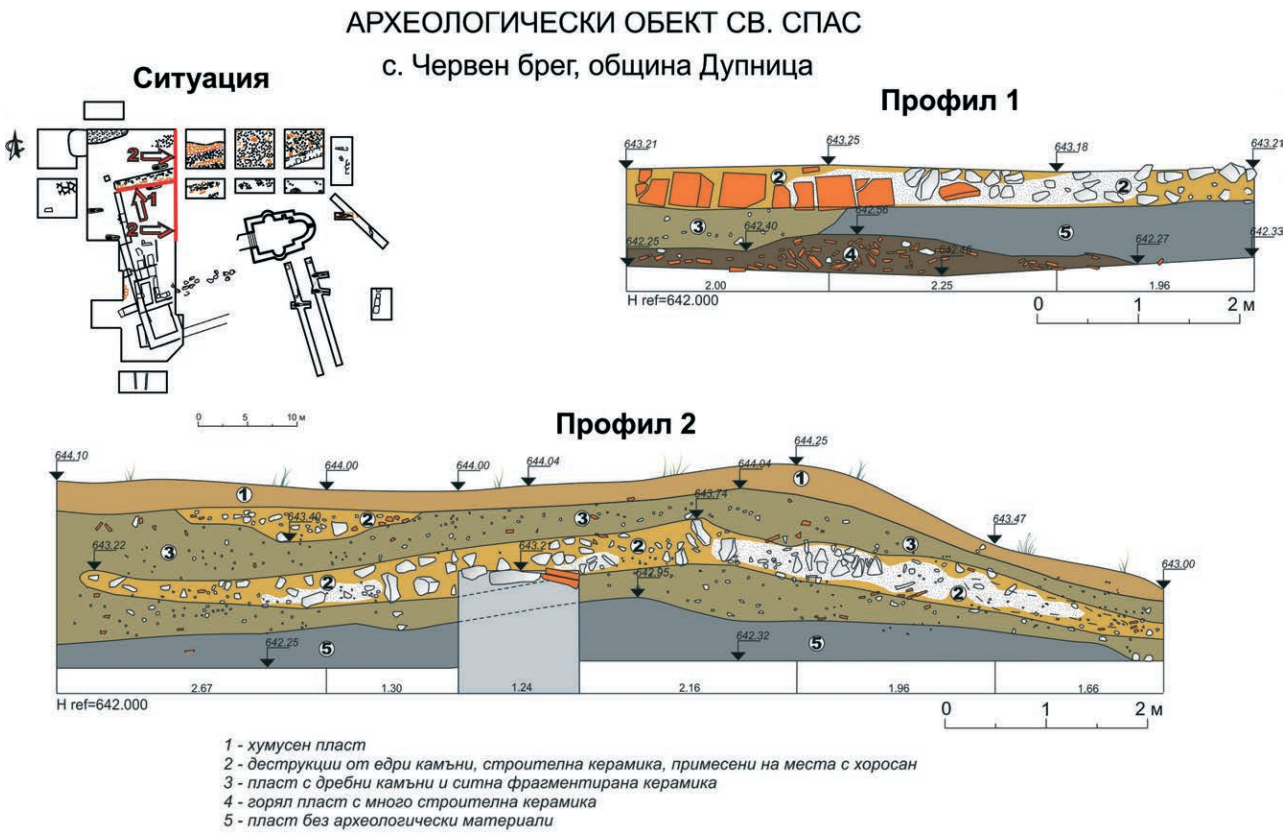
*Fig. 2. Remains of a collapsed roof construction covered with roof tiles.*

В деструкциите на падналата от земетръс стена се откриха вкопани четири средновековни погребения извършени чрез трупополагане в гробни ями, без ковчези, с обграждане на трупа от четирите страни плътно с дървени греди. Погребението е по християнския обичай. При гроб № 5 дървена греда е поставена върху трупа преди да бъдат нахвърляни пръст, пепел и деструкции от стената. При останалите дъската липсваше. Гробният инвентар е малко сфероидно сребърно копче с халка от медна тел. В гроб № 7 диагонално и по посока на дясното рамо се откриха половинка от голямо медно, посребрено сфероидно копче, с халка, направено от медна тел и още две халки от медна тел, копчетата липсваха. Гробни дарове не бяха открити.

Откритата керамиката е трапезна (луксозна червенолакова) и домашна, като за първи път през този сезон се откри и керамика работена на ръка, принадлежала на сравнително големи по размер съдове – гърнета. Открити са метални предмети, части от няколко типа стъклени кандила и др. Местното производство е предимно от съдове – гърнета със сфероидна форма и кръгли хоризонтално разположени дръжки.

Откритият нумизматичен материал потвърждава, допълва и разширява наблюденията ни върху монетите от предишните години. Монетите се датират от първата четвърт на III до втората половина на V в., като се обособяват три хронологически групи. Първата група, която при откриването на още монети от периода вероятно ще се свърже със следващата, е преставена с бронзова монета от епохата на Северите – Диадумениан, Елагабал, или Александър Север, и една от Гордиан. Следва групата на войнишките императори от третата четвърт на III в. Пластовете, в които се откриват тези монети се намират под рушевините от базиликата и се отнасят към античното селище, предхождащо изграждането на ранно-християнския храм. Представени са екземпляри на Галиен и Клавдий II Готски, които са почти четвърт от всички открити през сезона монети. В тази група са и четири монети на войнишките императори с лъчисти корони. Няколко от монетите на войнишките императори са горели, което изключва възможността те да са част от разпръснатата колективна находка. Залепнали при горене монети на Аврелиан и

[2] Целият строителен материал е от дялани камъни. Речни валуни се срещат спорадично, вложени в стените.




*Обр. 3. Разрушенията от третата четвърт на IV в. (профил).*

*Fig. 3. Destructions from the third quarter of the 4th c. AD (cross-sections).*

Клавдий II показват, че вероятно селището е опожарено непосредствено след края на управлението на Клавдий, когато неговите монети все още не са били изтеглени от обращение, и началото на Аврелиановото управление. С голяма доза сигурност може да се твърди, че селището претърпява кратък, но бурен икономически разцвет само в рамките на няколко години от края на Галиеновото до началото на Аврелиановото управление и е унищожено с пожар най-вероятно в 270 г. при Първата готска война. Следват две монети от началото на IV в. – на Лициний, сечена в Тесалоника, и Константин Велики. Липсата на монети на последните войнишки императори и на други представители на тетрархията засега оформя работната хипотеза, че след опожаряването селището престава да съществува активно за около четири–пет десетилетия. В резултат на този хиатус се образува и пласт с деструкции и довлечена от склона от север пръст с дебелина до 0,30–0,40 м, върху които при земетръс в края на IV и в първото десетилетие на V в. пада северната стена на базиликата. Монетите на Лициний и на Константин потвърждават досегашната хипотеза, че базиликата е изградена върху рушевините на античното селище най-вероятно след 325 г., около 330 г. при управлението на Константин. Откритата голямономинална бронзова посребрена монета на Юлиан Отстъпник, сечена в първа официна в Кизик, непосредствено под деструкциите на северния зид на базиликата позволява да се датира разрушението. Монетите от V в. са свързани със следващите строителни етапи при реконструкцията на базиликата, която по досегашни нумизматични данни вероятно е разрушена отново през 80-те години на V в., по времето на Зенон.

## COMPLEX OF AN EARLY CHRISTIAN BASILICA AND A MEDIEVAL CHURCH "ASCENSION DAY" AT THE VILLAGE OF CHERVEN BREG, DUPNITSA MUNICIPALITY

*Svetla Petrova, Anelia Gerenska*

In 2017, the terrain to the north and west from the medieval church was excavated. The results suggest that the 3rd c. AD settlement which preceded the early Christan basilica was destroyed by fire, probably around AD 270. The early Christian basilica was erected in the 30s of the 4th c. AD and was destroyed in the end of the 4th c. AD. Another destruction of the site took place in the 80s of the 5th c., during the reign of Zeno.

# № 98. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ЦЪРКВИЩЕТО", С. ДРАГОЙНОВО, ОБЩИНА ПЪРВОМАЙ

*Иво Топалилов, Николай Бояджиев*

Археологическите проучвания през 2017 г. се проведоха в два квадрата, разположени южно от християнската базилика. Проучването бе обусловено от констатирано каменно струпване, разположено в рамките на няколко квадрата в този сектор. Основната цел е да се документира наличието на съществуваща тук сграда и по възможност – да се проучи част от нея и евентуално уточни как тя се съотнася с християнската сграда.

По време на археологическите разкопки се разкриха останките от два, различни по своя характер градежи, очевидно принадлежащи към различните периоди на обитаване на обекта (обр. 1). В кв. Е 5 частично се разкри градеж, ориентиран в посока северозапад–югоизток, изграден в *opus implectum*, с големи ломени камъни на калова спойка (CN 5502), като градежът продължава в съседните квадрати от двете страни (обр. 2). Максималната запазена височина достига до 0,70 м, като той е фундиран непосредствено върху заравнения тук скален масив. В сектора източно от него се разкри частично запазена повърхност (CN 5509), която се намира там, където заравненият скален масив хлътва. При проучването стана ясно, че всъщност този сектор е извън сградата, като тук се е срутила и покривната конструкция. Откриха се фрагменти от късноантична керамика и оскъдно количество железни пирони и скоби.

В сектора западно от CN 5502, т. е. във вътрешността на сградата, при проучването на пласта с деструкции на сградата се попадна на каменен хромел и глинен просфорник (?). Във вътрешността на сградата глинобитното ниво не е добре изявено (CN 5512), като под него се разкри жълт аморфен глинест пласт с дебелина до 0,16 м, разположен непосредствено върху заравнения скален масив (обр. 3). Не се откриха други материали, с изключение на фрагменти от късноантична кухненска керамика.

Начинът на градеж подсказва, че тази сграда може да се отнесе към втория период на християнската базилика, когато тя е била разширена с допълнително пристроено от север помещение (параклис?) и проходно помещение от южната страна. Това показва, че в близост до разширения храстиянски храм е била допълнително построена и друга сграда, чийто характер, въз основа на разкритите материали, на този етап на проучването може да се интрепретира като стопански.

В рамките на другия проучен квадрат – кв. Д 5, също се разкри градеж, който е ориентиран в посока североизток–югозапад, и който също излиза извън рамките на проучваната площ. Той е изграден в *opus implectum*, с две ясно изразени лица, направени от ломени и големи камъни, и пълнеж от малки камъни на калова спойка (CN 4501). Освен различен по градеж от предходния, ширина му достига до 1,40 м, в сравнение с ширина от 0,70 м на предходния зид. Максималната запазеност на градежа достига 0,46 м, като той просича глинобитната повърхност (CN 4509), която се свързва с градежа CN 5502, т. е. той е по-късен. За момента



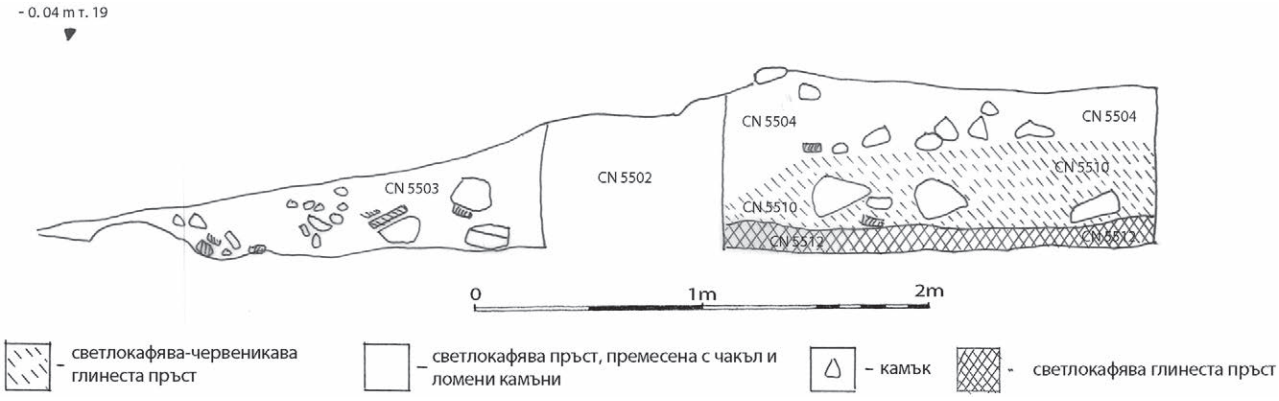
*Обр. 2. Изглед от изток на разкритите останки в двата квадрата.*

*Fig. 2. General view of the uncovered area from east.*




*Обр. 1. Ситуационен план с разкритите през 2017 г. останки.*

*Fig. 1. General plan of the site.*




*Обр. 3. Кв. F5 – южен профил.*

*Fig. 3. Grid square F5 – southern profile.*

ние отнасяме неговото изграждане към това на овалите и допускаме, че той е част от строителна интервенция, свързана с преизползване на съществуващите останки от раннохристиянския комплекс. Откритата керамика, което е предимно кухненска, с едно изключение, се отнася изцяло към епохата на късната античност.[1]

**Литература**

**Топалилов и др. 2014:** И. Топалилов, М. Колева, К. Станев. Археологически разкопки на обект Църквището в землището на с. Драгойново, община Първомайл – В: АОР през 2013 г. София, 2014, 385–388.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT "TSARKVISHTE" SITE NEAR THE VILLAGE OF DRAGOINOVO, PARVOMAI REGION**

*Ivo Topalilov, Nikolay Boyadzhiev*

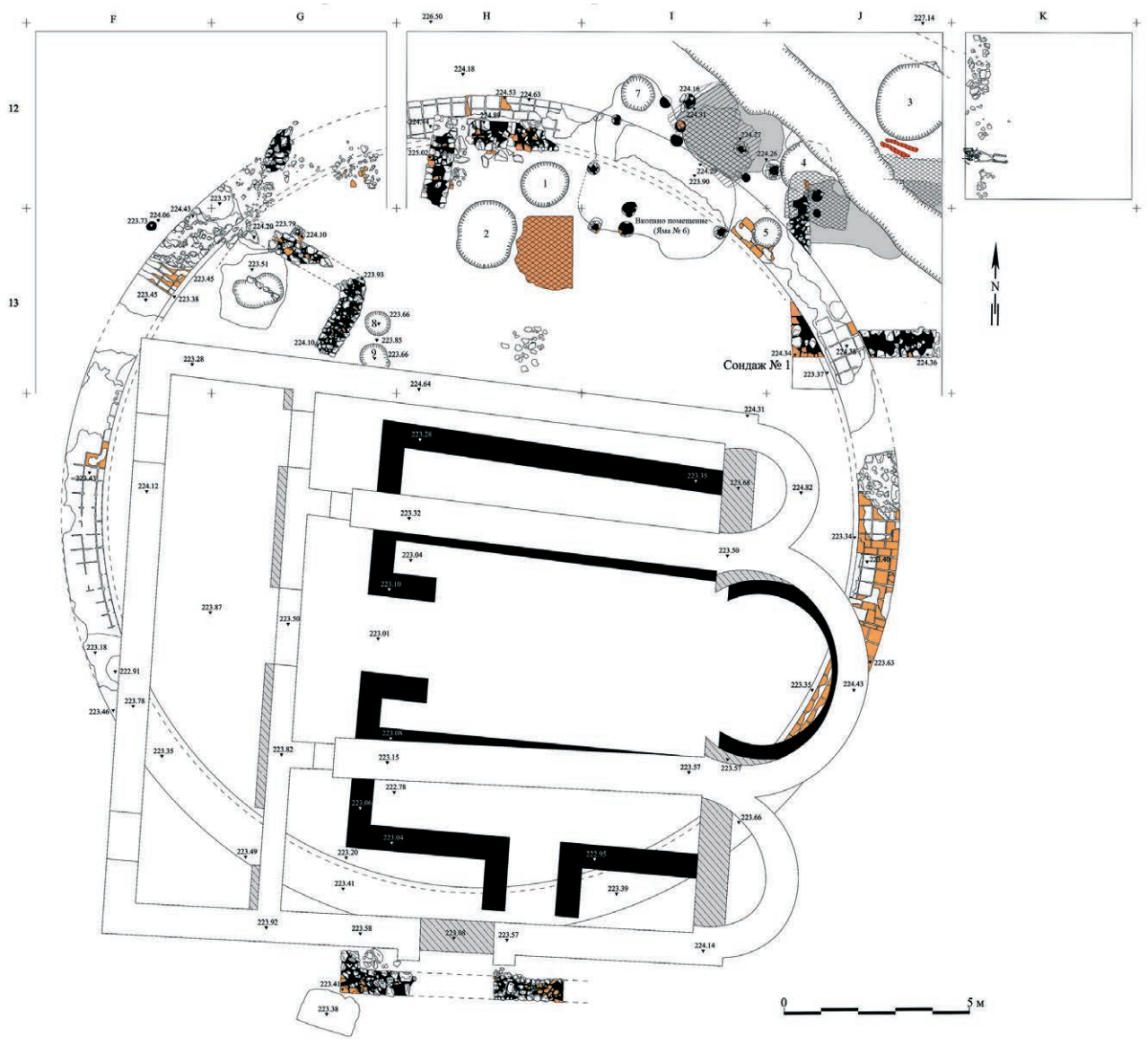
The archaeological campaign was focused on the remains located south of the early Christian basilica. The excavations were carried out within two areas only where the remains of two constructions have been revealed. Two walls with clay floors of different periods have been partly unearthed, both in *opus implectum* but with different way of construction and orientation. The earlier construction belongs to a partly excavated building (its eastern facade), and it is more elaborate and resembles the constructions of the second period of the basilica. The limited number of small finds and pottery found reveals that this was most probably an auxiliary building to the basilica, built during the period when the latter was expanded. The second wall remains not definitely interpreted so far, and it most probably belongs to a later period of the site with the oval constructions.

## № 99. РАЗКОПКИ НА АНТИЧНО И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ СЕВЕРНО ОТ С. КАРАНОВО, НОВОЗАГОРСКО

*Борис Борисов, Пламен Дойчев, Генчо Димитров, Величка Мартинова*

Целта на проучванията през 2017 г. бе да се проучи възможно най-цялостно голямата кръгла сграда, върху която в по-късни периоди са издигнати последователно трите раннохристиянски базилики и средновековният параклис. За пръв път отделни сектори от стената на кръглата сграда са открити през 1982 г., а най-източната и североизточната ѝ част са проучени през 2015 и 2016 г.

[1] Керамиката е обработена от Цветелина Славкова.




*Обр. 1. План на комплекса от раннохристиянски базилики и светилище под тях.*

*Fig. 1. Plan of the complex of early Christian basilicas and the sanctuary beneath them.*

През 2017 г. бе основно почистена и вътрешността на базиликите.

Установено бе, че античната сграда е с кръгла форма и с вътрешен диаметър 20,15 м. Зидовете ѝ са градени в *opus mixtum* и са с дебелина в суперструкция 1,10 м. В субструкция от двете страни на стената е оформен цокъл, широчината на който навън и навътре варира между 0,10–0,15 м. По този начин максималният външен диаметър на сградата достига 22,65 м. Каменните пояси се редуват с тухлени, в които са включени 4 реда тухли. Дебелината на каменния пояс непосредствено над първия тухлен е 0,70 м, а на тухления е 22,5 см. Вторият тухлен пояс е с дебелина 0,25 м. Стените на сградата са фундирани на дълбочина 1,30 м (обр. 1).

В сегашния си вид тя е силно разрушена, тъй като в южната ѝ половина са изграждани последователно базилики №№ 1, 2 и 3.

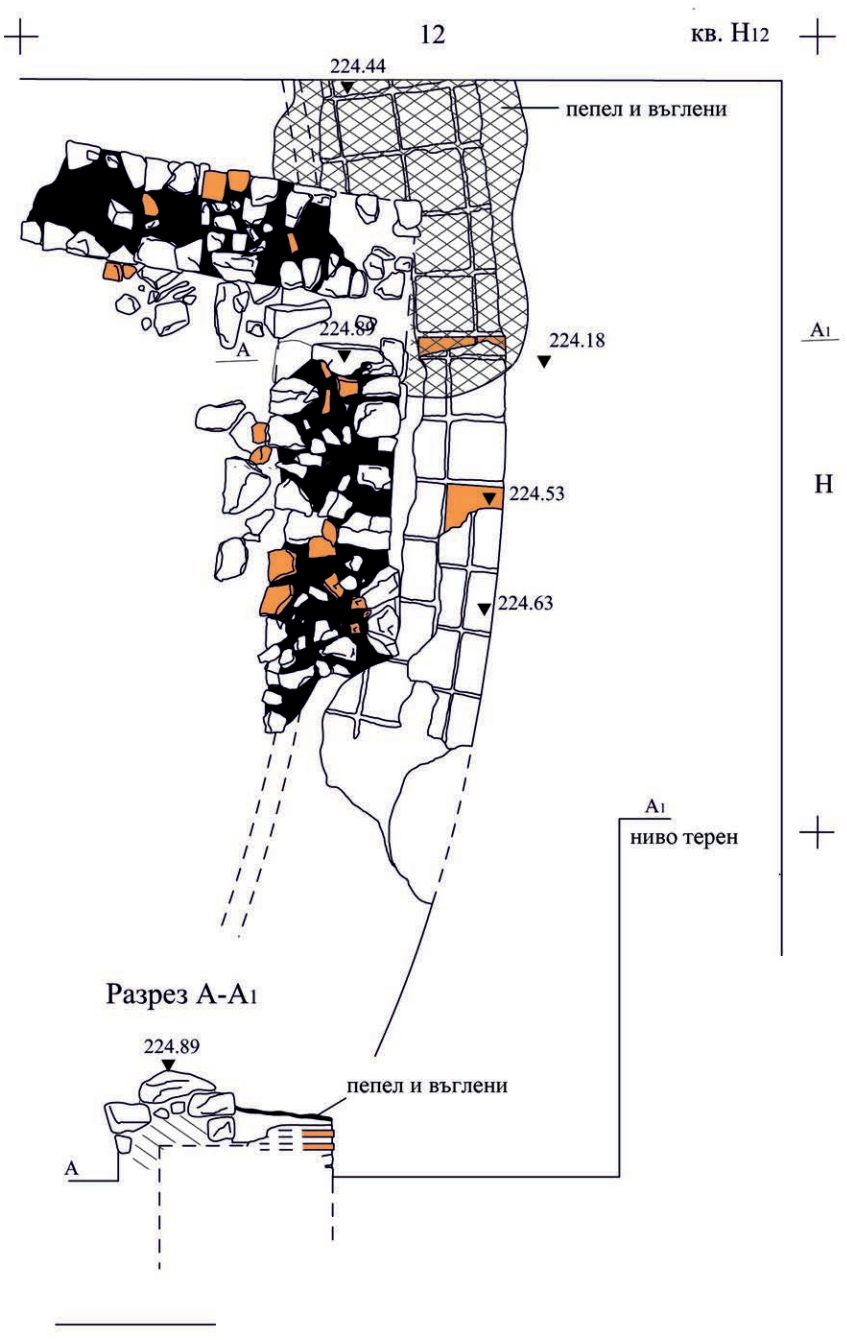
На север от базиликите зидът е най-добре запазен в пространството непосредствено на запад от базиликите, където е запазен изцяло първият тухлен пояс, целият каменен пояс над него и хоросановата подложка под първия ред тухли от втория тухлен пояс. Стената е запазена на най-голяма височина в северната част, където освен първите тухлен и каменен пояси са запазени първите три тухлени реда, както и хоросановата подложка от четвъртия (обр. 2).

При проучването на пространството непосредствено на юг от южния вход на базилика № 3 бе открита основа от друг зид, граден от дребни, средни и големи ломени камъни и вторично използвани фрагменти от строителна керамика, споени с кал. Общата му дължина достига 6,60 м, като в

западния край завива под прав ъгъл и достига до южното лице на зида на базиликата. Дебелината на зида е 0,68 м.

Пред споменатия ъгъл на описания зид бе открит огромен мраморен блок с дължина 1,54 м и широчина 1,10 м. Външното му (южно) лице е дъговидно извито, което категорично свидетелства, че той е от градежа на голямата кръгла сграда.

На сегашния етап от проучванията за съжаление все още липсват данни за пода, входа и покрива на кръглата сграда. Това се дължи на обстоятелството, че цялата ѝ южна половина е унищожена при строителството на старохристиянските базилики. В пространството на север от тях пък след изоставянето ѝ, през ранновизантийския период са били издигнати жилищни постройки, които също са допринесли за унищожаването на подовото ѝ ниво. Поради това единствената възможност е то да е запазено в югозападната ѝ част, където все още не е достигнато до нивото на цокъла. Същото се отнася и за входа и покрива. Както посочихме горе, от една страна наличието на покрив изисква изключително здрави и масивни стени, които в случая са налице. От друга страна обаче големият вътрешен диаметър от 20,15 м затруднява до голяма степен изграждането на какъвто и да е било покрив. Ако пък постройката е била открита, тогава масивните зидове са неоправдани. На всички тези въпроси отговор ще бъде даден след цялостното проучване. Що се отнася до предназначението на сградата, то на базата на досегашните резултати от проучванията и намерените материали засега остава предположението, че тя е била светилище. На тази мисъл навеждат и многобройните оброчни релефни и статуарни паметници на Тракийския конник, Зевс и Хера, Трите нимфи, Асклепий, Хигия и Телесфор, които датират към II–III в. За конкретизиране на датировката на светилището спомагат някои от оброчните и епиграфски паметници.




*Обр. 2. План и разрез на северозападната четвърт на светилището.*

*Fig. 2. Plan and cross-section of the north-western quarter of the sanctuary.*

Светилището вероятно е възникнало около средата на II в., когато възникват най-ранните светилища на Тракийския конник. Тази датировка се потвърждава и от намерените монети на Антонин Пий и Марк Аврелий в основите на кръглата сграда. Докога точно е съществувало светилището не е напълно ясно. При всички случаи обаче споменът за култовото място, за езическия храм, у населението е останал жив и към края на първата половина на IV в. върху руините му е издигната първата раннохристиянска базилика.

**EXCAVATIONS OF THE ANCIENT AND MEDIEVAL SETTLEMENT, NORTH OF KARANOVO, NOVA ZAGORA REGION**

*Boris Borisov, Plamen Doichev, Gencho Dimitrov, Velichka Martinova*

The excavations of the ancient and medieval settlement north of Karanovo in 2017 were focused on the circular sanctuary situated beneath the early Christian basilicas and the medieval chapel. The inner space of the basilicas was also cleaned.

The ancient building under the early Christian basilicas is round in plan, and its inner diameter is 20.15 m. Its walls are built in *opus mixtum* and they are 1.10 m wide in the super-structure. There is a plinth course in the substructure and its width is between 0.10–0.15 m. Thus the maximum outer diameter of the building is 22.65 m.

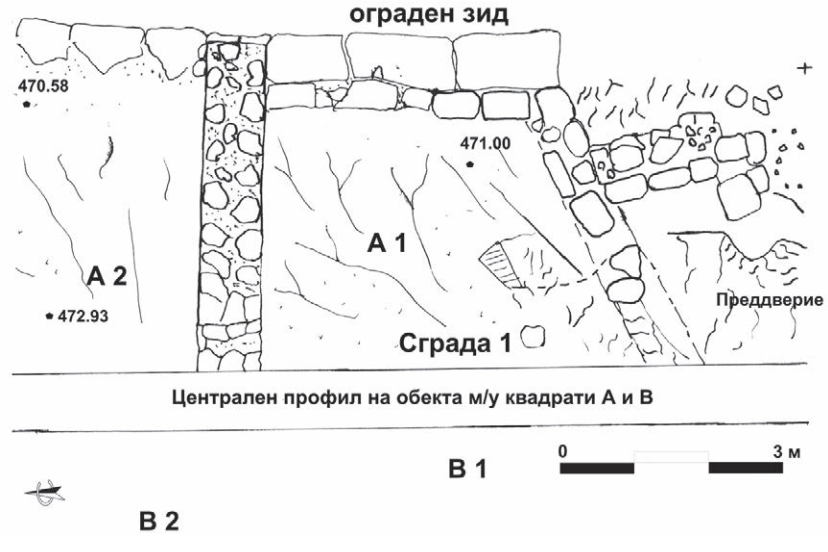
The numerous votive plaques and statues of the Thracian horseman, Zeus, Hera, the Three Graces, Asclepios, Hygieia and Telesphoros, which date back to the 2nd–3rd c. AD, are evidence for the religious purpose of the building. Probably the sanctuary was constructed in the mid-2nd c. AD as suggested by the coins of the emperors Antoninus Pius (138–161) and Marcus Aurelius (161–180) found in the substructure of the round building.

# № 100. РЕДОВНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ ОТ ЕЛИНИСТИЧЕСКАТА ЕПОХА КРАЙ С. БЕНКОВСКИ, ОБЩИНА КИРКОВО

*Здравко Димитров, Николай Русев, Полина Пиперкова*

Археологическият обект в м. Горни Веслец при с. Бенковски, община Кирково, област Кърджали е разположен в източнородопските хълмове, на 18 км от прохода Маказа и на по-малко от 100 км от Егейско море.

Обектът е регистриран в Археологическа Карта на България през 2004 г., а една година по-рано, през 2003 г., тук са извършени сондажни проучвания. Те са ръководени от колегата Николай Овчаров от НАИМ-БАН. При тези проучвания той открива големи каменни деструкции от антични сгради, керамика и монети от периода на Елинизма и римската императорска епоха.

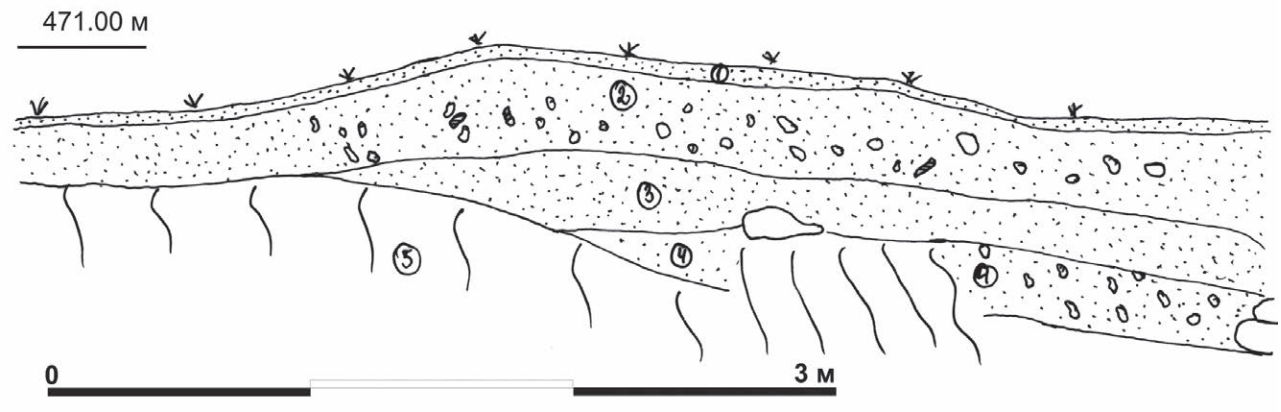



*Обр. 1. Общ план на южната част на обекта, проучена през 2017 г. – сграда № 1, преддверие и оградна стена (автори З. Димитров и П. Пиперкова).*

*Fig. 1. General plan of the southern part of the site excavated in 2017. Building No 1, antechamber and the fence wall (authors Z. Dimitrov and P. Piperkova).*

Археологическото проучване през 2017 г. бе проведено през октомври, в рамките на 16 работни дни от екип в състав: доц. д-р Здравко Димитров (НАИМ-БАН) – ръководител, д-р Николай Русев и магистър Полина Пиперкова (РИМ-Кърджали) – зам.-ръководители и Благовест Молев (РИМ-Кърджали) – член на екипа. В края на разкопките към теренната работа с цел пълно и многообразно заснемане на резултатите от проучванията бяха привлечени геодезист, двама архитекти и двама специалисти по аерофотозаснемане.

Разкопките обхванаха приблизително 250–300 кв. м от цялата площ от обекта (около 2




*Обр. 2. Контролен стратиграфски профил в кв. А 3 (централен профил), нива от елинистическата епоха: 1. Хумус; 2. Тъмнокафяв пласт с останки от зидове и строителна керамика; 3. Кафяв пласт с каменни останки, керамика и строителна керамика; 4. Пласт от разбита скала, трошляк; 5. Скала.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-section in grid square A3 (central profile), Hellenistic levels: 1. Humus; 2. Dark brown layer with stone remains and ceramics; 3. Brown layer with stone remains and ceramics; 4. Layer of destructed rocks; 5. Bedrock.*



*Обр. 3. Керамичен комплекс от обекта край с. Бенковски – елинистическа епоха.*

*Fig. 3. Pottery assemblage from the archaeological site near Benkovski village – Hellenistic period.*

дка). Работата протече при самия връх на малкото скално възвишение.

На базата на заложената план-квадратна мрежа изследвахме напълно 12 квадрата, в които бяха открити останки от две сгради и ограден зид, който най-вероятно обикаля целия хълм.

Конкретните резултати в работния сектор са следните:

1. Разкрито бе трасето на оградния зид на комплекса от изток и от юг;

2. Напълно бе проучена малка сграда, вероятно храм, от южната страна на архитектурния комплекс, затворен от оградния зид;

3. Бяха проучени и три квадрата от центъра на обекта, където отново има данни за сгради от елинистическата епоха.

На базата на масовия керамичен материал от първите редовни разкопки в м. Горни Веслец общата хронологията на обекта може да бъде прецизирана в рамките на елинистическата епоха: края на IV–III в. пр. Хр.–I в. сл. Хр.

Сред находките се открояват 7 монети от този период – бронзови монети на Маронея, Абдера, Енос (вероятно) и една римска монета.

Определено археологическият обект до село Бенковски е много интригуващ поради факта, че в огромния ареал на река Върбица, само на няколко десетки километра от брега на Егейско море, за първи път се открива и се проучва сериозен елинистически център.

Според данните от АКБ се е смятало, че на този хълм се разполага малък укрепен център от късната античност. Сега, след първоначалните проучвания, ние установихме, че категорично става въпрос археологически обект от елинистическата епоха, най-вероятно с култови функции. Това много добре обособено хълмисто място е разположено в зона с пряка видимост към прохода Маказа, т.е. към прекия път от вътрешността на Тракия към Егейския бряг и най-голямата гръцка колония там – Маронея.

Светилището край с. Бенковски е функционирало повече от три века. От съществено значение е фактът, че светилището е било оградено с голям ограден зид. Това означава, че култовото пространство (*temenos*) е било обособено по типично гръцкия начин за оформяне на култовите пространства (обр. 1). Такива точни аналогии ние имаме от наскоро проучения *heroon* на тракийски аристократ при с. Татул, Момчилградско (Димитров 2016). В центъра на обекта регистрирахме и добре запазени пластове, които предоставят ясни данни за стратиграфията на обекта (обр. 2).

Подобно на Татул, но в по-малки размери, тук също откриваме и поне една култова сграда – вероятно храм от елинистическата епоха. В него, директно върху скалите ние регистрирахме редица фрагменти разбита керамика (обр. 3) – червена обикновена, но също така и строителна (покривна) керамика от т.нар. коринтски тип.

**Литература**

**Димитров 2016:** З. Димитров. Татул. Археологически комплекси от античността: края на IV / началото на III в. пр. Хр. – края на IV / началото на V в. сл. Хр. (Разкопки и проучвания XLI) София, 2016.

**REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT A HELLENISTIC SITE NEAR THE VILLAGE OF BENKOVSKI, KIRKOVO MUNICIPALITY**

*Zdravko Dimitrov, Nikolay Rusev, Polina Piperkova*

In the autumn of 2017, the archaeological team from NAIM and Museum of Kurdzhali began regular archaeological excavations at a very intriguing site near the village of Benkovski, Kirkovo Municipality. This territory of the Eastern Rhodopes is the closest Bulgarian zone to the Aegean Sea. In fact, the site is near to the Makaza pass and only 70 km away from the Greek colony of *Maroneia*.

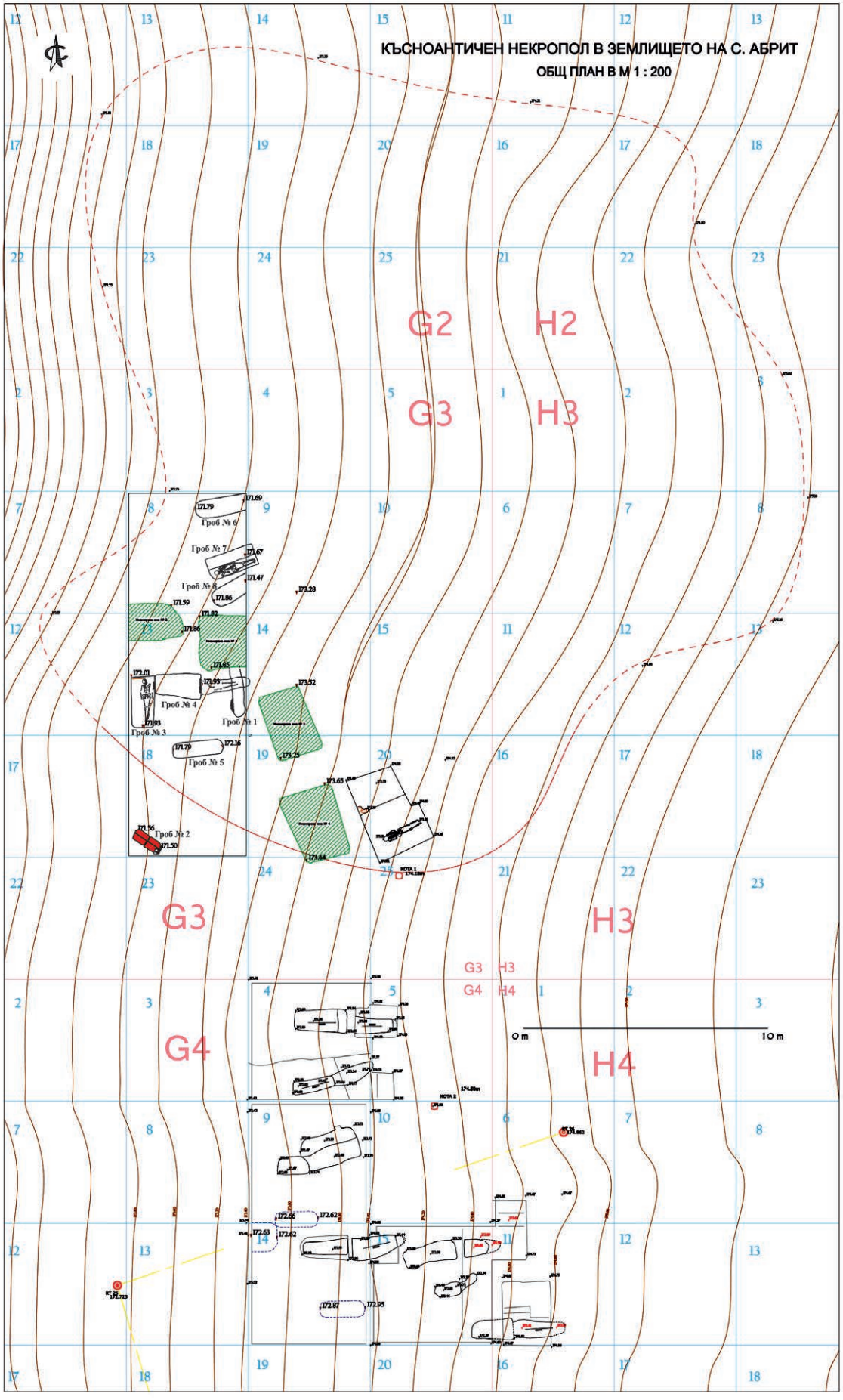
The excavations found the general chronology of the site and its approximate boundaries and functions. The architectural complex is a sanctuary enclosed by a common fence wall (fig. 1), behind which are small buildings with stone-built structure. One such building was explored at the entrance to the sanctuary from the south. The study of a second building, which is located in the center of the site, is also forthcoming. The whole archaeological complex dates back to the Hellenistic period: 4$^{th}$–1$^{st}$ c. BC, based on the stratigraphic data (fig. 2), as well as the pottery (fig. 3) and coin finds from the excavations.

# НЕКРОПОЛИ

## № 101. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧЕН НЕКРОПОЛ, С. АБРИТ, ПИ 00031.0.107, ОБЩИНА КРУШАРИ

*Боян Тотев, Никола Русев, Добри Добрев, Върбин Върбанов*

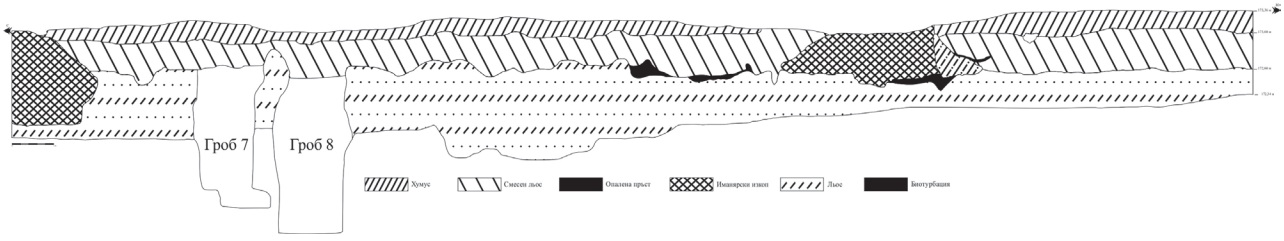
През месеците април и май 2017 г. продължи проучването на територията на късноантичния некропол, свързан с крепостта Залдапа. Основна цел беше уточняване на хронологията и типовете съоръжения. Избран беше терен, разположен северно и западно от проучвания през 2016 г. участък (Иванов и др. 2017). Той бе силно компрометиран от иманярския трапове и насипи. Открити бяха общо 8 гроба. Фиксирана беше западната граница на некропола, която стига до самия ръб на стръмния склон на суходолието. Установено бе, че в посока юг и изток продължават шахтовите гробници от ранновизантийския период. В посока юг и север се развиват гробни съоръжения




*Обр. 1. Общ план на проучената площ през 2016–2017 г.*

*Fig. 1. General plan of the excavated area in 2016–2017.*

Некропол край Залдапа-2017 г.
Кв. G3/8-18
Източен профил




*Обр. 2. Източен профил на проучената площ през 2017 г.*

*Fig. 2. Eastern cross-section of the excavated area in 2017.*

от късноримско време (обр. 1). Това са частично проучени шахтови гробници с ориентация на гробната яма север–юг (гроб 3). Проучен е и гроб на малко момиче със стреховидно покритие от тегули (гроб 2). В гроб 1 беше засвидетелствано трупоизгаряне в гробната камера – ритуал, познат от шахтовите гробове в съседните некрополи от с. Александрия и П. Дяково. Фиксирано беше полагането на гробни дарове като съдове за погребално угощение при краката и монети при главата на погребания през късноримско време (гроб 3). Новооткритият гробен инвентар е много по-разнообразен и богат в сравнение с този от предходната 2016 г. Той може да бъде разделен условно на две групи: лични вещи, като основната част са накитите (обеци, гердани, медальони, гривни, пръстени, гребени) и гробни дарове, представени от различни съдове, положени като инвентар на символично погребално угощение. Това са кана, стомна, ойнохое, гърне, стъклена чаша, глинена лампа. Друг вид гробни дарове са късноримските фолиси. Те дават отлична датировка на погребалните съоръжения в началото на IV в. Благодарение на проучените съоръжения и новооткрити находки беше положена основата на вътрешна хронология на комплекса (обр. 2). Обособени са три основни хоризонта:

Хоризонт I. Трако-гетски период. От него са съхранени многобройни керамични фрагменти, повечето от които са изработени на ръка, с релефна шнуровидна или езичеста украса. С този период категорично се свързва един цял профил на кошеровиден съд и вероятно няколкото бронзови халки и апликации от масивен бронз, открити в иманярските изкопи.

Следващите два хоризонта вероятно са пряко свързани с населението, обитавало крепостта Залдапа.

Хоризонт II. Късноримски период. От него са проучени 3 гроба. Един от тях е с шахта, един – с ниша и един – с двускатен покрив. Некрополът е двуобреден. Практикуват се кремация и инхумация. Ориентацията на съоръженията е север–юг, с отклонения. Гробният инвентар е богат, включващ разнообразни съдове, накити и монети. Този хоризонт вероятно бележи първата вълна на варварско федератско население и се свързва с началните етапи на съществуване на късноантичната Залдапа.

Хоризонт III. Ранновизантийски период. От него са напълно проучени 3 гроба. Два от тях са с шахти, а един с ниша. Локализирано е местоположението на още няколко от входните шахти, като прилежащите им гробни камери предстои да бъдат изследвани. Те частично пресичат по-стари съоръжения от хоризонт II. Гробовете от хоризонт III съвпадат с християнизацията на местното федератско население и са свързани с последния период от съществуването на крепостта Залдапа.

## Литература

**Иванов и др. 2017**: Б. Иванов, Н. Русев, В. Върбанов, Д. Добрев. Късноантичен некропол до крепостта Залдапа. – В: АОР през 2016 г. София, 2017, 470–474.

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF A LATE ANTIQUE NECROPOLIS AT THE VILLAGE OF ABRIT, KRUSHARI MUNICIPALITY**

*Boyan Totev, Nikola Rusev, Dobri Dobrev, Varbin Varbanov*

In 2017 another eight graves were entirely or partially excavated, located to the north and west of the area explored in 2016. The western border of necropolis and the directions of its course in the late Roman and early Byzantine periods were successfully determined. New types of grave structures oriented north–south were studied. Some of them are characterized by incineration (*bustum*) while others contain traces of rituals related to the funeral feast and putting of grave goods. The finds represent adornments (jewelry, combs), ceramic vessels and late Roman *folles* dated in the beginning of 4$^{th}$ c. AD.

According to the stratigraphy of the investigated area three different layers are registered. The earliest one is from the Thraco-Gethic period; the second one is from the late Roman period and includes three graves; the latest one refers to the early Byzantine period and it is marked by three graves with niche, which belong to the barbarian population (*foederati*).

# № 102. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ИЗТОЧНИЯ НЕКРОПОЛ НА СЕРДИКА

*Юниан Мешеков, Полина Стоянова*

Обектът се намира в обхвата на II защитена зона на ИАР Сердика–Средец, в източната периферия на източния некропол на Сердика (бул. „Я. Сакъзов“ № 2-4).

Проведените спасителни археологически разкопки по южната граница на имота, с обща площ на проучването ок. 600 м$^2$, разкриха нови данни за източния некропол на антична Сердика и хвърлят нова светлина по отношение на хронологическия и териториален обхват на некропола, гъстотата на застрояване и инхумации, както и относно характера на култово-ритуалните процеси при експлоатация на некропола в неговата източна периферия.

В границите на терена, определен за археологическо проучване, са регистрирани, проучени и документирани общо 8 зидани сводови гробници от периода на късната античност. Седем от тях са с ориентация изток–запад, а една е север–юг (обр. 1). Всички те са с унищожени сводови покрития до средна височина 546,00 м н.в. при строителни и подравнителни дейности от средата на XX в., в следствие на което са запълнени с деструкции. При разчистването им в две от тях (гробници №№ 4 и 6) под деструкциите са разкрити скелетни останки от положени в тях минимум 16 индивида в първата, и над 32 – във втората. В останалите също е разкрит човешки костен материал, но силно натрошен и разпръснат сред отломките от срутените сводове. В гробница № 6 е открит под, оформен с наредени тухли. Останалите са с подови нива в околния терен. Частично са запазени входовете на гробници №№ 3, 4 и 7, а напълно съхранен е входът при гробница № 8.

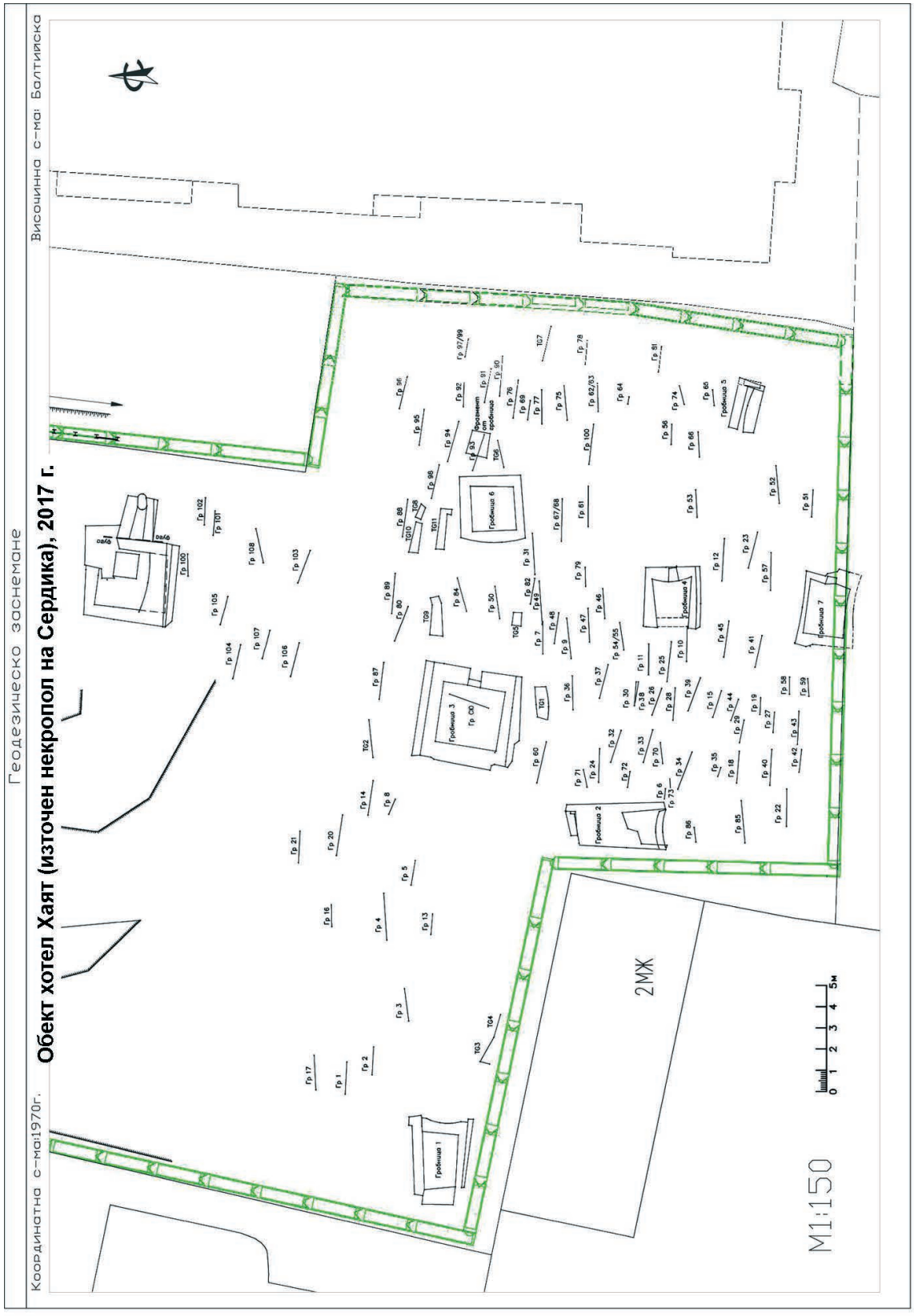
В гробница № 4, при един от черепите е регистрирано присъствие на единични златни нишки, вероятно от златотъкана материя.

Особен интерес предизвикват гробници №№ 3 и 8.

Гробница № 3 е с особено внушителни размери – 2,85 х 3,30 м вътре в камерата, и дебелина на зидовете от 0,90 м в горната, надземна част, до 1,00 м при северния зид, където добре личи допълнителен укрепващ градеж, подсигуряващ здравината на сводовата конструкция. Максималната запазена височина на камерата е 2,60 м, в отсъствие на разрушения свод. Подът е трамбовка в околния терен.

При западния люнет, по вътрешното му лице се наблюдава градеж в *opus mixtum*, с два запазени 3-редови тухлени пояса. В източния, при входа, също проличава смесена зидария, като тухленият пояс е на същото ниво като по-долния при западния, но наличието тук на тухли в градежа може да е свързано и с разрушената сега оригинална арка, оформяла входното пространство.

Частично е запазена и обмазката по вътрешните лица на камерата, до началото на „петите“ на свода, на около 1,40 м от дъното на гробницата. Личат следи от такава обмазка и във височина, което подсказва, че цялата камера е била измазана. Следи от стенописване отсъстват.




*Обр. 1. Геодезичен план на разкритите гробни съоръжения.*

*Fig. 1. Geodetic plan of the excavated grave structures.*

Изключително голямото количество разкрит костен материал от човешки скелетни останки, макар и в силно деструктиран вид, в следствие рухналия свод, говори за дълъг период на употреба на гробното съоръжение.

Гробница № 8 е с дължина 4,00 м и широчина 4,50 м и вторично достроен, специално обособен двуметров вход-изходен засводен коридор-преддверие към съоръжението, с четири добре изработени тухлени стъпала (обр. 2). Четирите стъпала, изградени от по три хоризонтални тухли и хоросанова

спойка, са със средна височина около 0,25 м. Ширината е от 0,70 м, намаляваща постепенно до 0,50 м от запад към изток, при изкачване във височина. Дължината на стъпката им също е намаляваща при изкачване, от 0,30 м на първо стъпало, 0,25 м – на второ, до 0,20 м при трето стъпало.

Камерата с почти квадратен план (2,90 х 3,30 м) е значително деструктирана, вероятно при строежа на кино Сердика и инфраструктурите около него, в случая, от премахнат сега трафопост. Деструктирането на свода, изгребването до здрав пласт, т.е до дъното на гробницата с цел изграждане в кухината на камерата на бетонна, около 2 м$^3$ колона и обратното запълване още през 60$^{-те}$ години на XX в. обяснява и пълното отсъствие на какъвто и да е археологически материал и костни останки в гробницата.

Освен зиданите засводени гробници са разкрити и 11 гроба от късноантичния период, покрити с тегули. Интерес представлява тегулен гроб № 10, тъй като за дъното му са използвани също тегули, а в тегулен гроб № 8 (на бебе) е намерен наниз от стъклени маниста.

В пространството около и между гробниците са регистрирани, проучени и документирани 108 гроба, вкопани в ями в околния стерилен терен (обр. 3), разположени на различни нива, от 545,50 544,40 м н.в., в два от случаите и до 543,90 м н.в.



*Обр. 2. Изглед към гробница № 8.*

*Fig. 2. View of tomb No 8.*




*Обр. 3. Стратиграфски профил на обекта.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section of the site.*

От гробовете, вкопани в ями, всички са с трупополагане, с ориентация изток–запад, глава на запад; в повечето случаи гробен инвентар отсъства. Изключение са гробове №№ 50, 76, 85, 98 и 104, в които при черепа и около него са разкрити златни нишки от златотъкан текстил, гроб № 59 – с малка бронзова катарама от IV–VI в. и гроб № 53 – със сребърна обеца VI–VII в.

Чрез радиовъглеродно датиране на скелетните останки от общо четири ямни гроба, включително един със златни нишки, е установено, че те датират от периода V–VI в.

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE EASTERN NECROPOLIS OF *SERDICA***

*Junian Meshekov, Polina Stoyanova*

After the removal of the massive modern backfill layers in the southern part of the terrain, eight preserved late antique vaulted tombs from the 5th–6th c. AD were found (figs 1, 3). Seven of them are east–west oriented and one tomb has a north–south orientation. Tomb No 8 is of particular interest (fig. 2), as it has an anteroom in front of the entrance, with additionally built stairs which allowed its longer usage.

In several places within the explored area, and mostly around tombs Nos 1, 3 and 6, a total of 11 graves covered with *tegulae* were excavated. According to their levels, they belong to the same late antique period. Only in one of the *tegulae*-covered graves (of a baby) a burial inventory was found – a string of glass beads, one of them with gilding. In five of the graves traces of golden threads, which most probably were decoration of some textile, were found in the area of the skull.

In the space between the vaulted tombs, 108 pit graves were explored. In most of them no grave goods were found. The radiocarbon dating of the skeletal remains from four of the pit graves, including one with golden threads, suggests that they are dated to the 5th–6th c. AD.

# № 103. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ В АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТ „АВГУСТА ТРАЯНА – ВЕРЕЯ – СТАРА ЗАГОРА” (ПЛОЩАДНО ПРОСТРАНСТВО ОКОЛО ОБЩИНА СТАРА ЗАГОРА)

*Мария Камишева*

Във връзка с реализиране на проект за реконструкция на площадното пространство около Община Стара Загора бе извършено наблюдение на изкопните дейности в УПИ II-3560, кв. 1004 по плана на гр. Стара Загора.

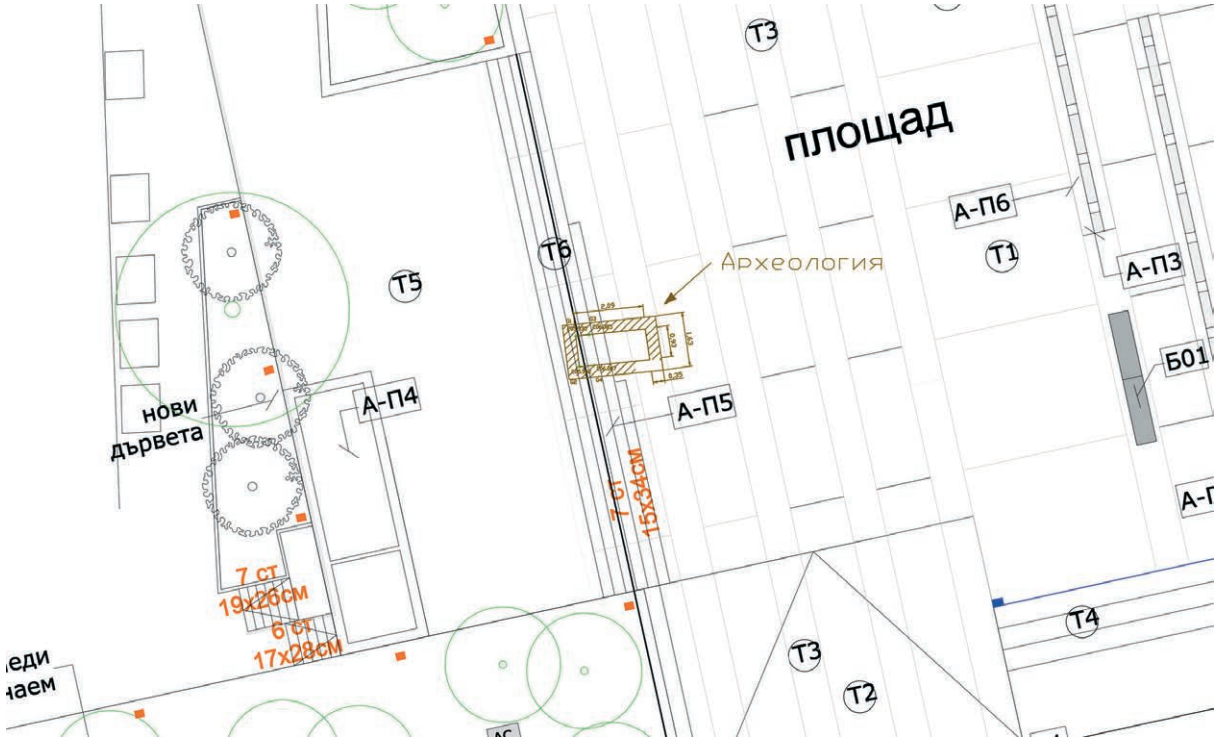
Изкопните работи са съсредоточени в подмяната на водопроводите по бул. „Цар Симеон Велики“, където се извършват изкоп за помпено помещение и изкоп за полагане на фонтаните, върху съществуващи трасета на водопроводите.

При археологическото наблюдение се попадна на гробно съоръжение, намиращо се в централната част на площада и изкопните дейности бяха преустановени (обр. 1).

Гробното съоръжение е разположено южно от сградата на Община Стара Загора. Има ориентация изток–запад, с 10° отклонение на изток. Покрито е с масивни каменни плочи. Изградено е от тухли, споени с розов хоросан. Последните два реда най-горе са разположени към вътрешната част и изглеждат като своеобразно засводяване.

Стените са измазани с бяло и върху мазилката са нанесени рисунки с помпеанско червено, оранжево-кафяво и сиво-черно. По северната и западната стени рисунките представляват клонки с листа, а най-горе е нанесена лента с дебелина около 8 см в помпеанско червено. Стенописите са много зле запазени и по-голямата част от тях са паднали по пода на гробницата (обр. 2).

На дъното на гробното съоръжение се забелязват множество човешки кости. Може да се предположи, че става дума за фамилна гробница, използвана в по-дълъг период от време. Към момента гробницата не може да се датира точно. Това ще стане след нейното пълно археологическо проучване.




*Обр. 1. Геодезически план с откритото гробно съоръжение.*

*Fig. 1. Geodetic plan with the discovered grave structure.*

## ARCHEOLOGICAL MONITORING IN THE ARCHEOLOGICAL RESERVE *"AUGUSTA TRAIANA – VEREYA* – STARA ZAGORA" (AREA OF THE SQUARE AROUND THE MUNICIPALITY OF STARA ZAGORA)

*Maria Kamisheva*

The monitoring was necessitated by a project for reconstruction of the area around the premises of the Municipality of Stara Zagora. A grave structure (tomb) was found, situated in the central part of the square around the building of the Municipality (fig. 1); accordingly, the construction works were suspended.

The grave structure is oriented in east–west direction, with 10° deviation to the east, and it is located to the south of the building of the Municipality. The tomb is covered with massive stone slabs. It is built of bricks, bonded with pink mortar.

The walls are plastered white, and floral pictures with Pompeian red, orange-brown and grey-black are painted on the plaster. The murals are very poorly preserved and most of them have fallen down on the floor of the tomb (fig. 2).

Many human bones are visible on the bottom of the burial structure. It may be supposed that this was a family tomb.



*Обр. 2. Гробно съоръжение – поглед от юг (снимка Мария Камишева).*

*Fig. 2. Grave structure – view from south (photo Maria Kamisheva).*

# № 104. РИМСКИ ПЛОСЪК НЕКРОПОЛ, С. ДЕБЕЛТ, ОБЛАСТ БУРГАС

*Красимира Костова, Иво Д. Чолаков*

Южният некропол на римската колония Деултум е регистриран през 2013 г. в УПИ I – 038014, ПИ 20273.38.14, кв. 38, с. Дебелт в м. Недялкови каби. През същата година е проведено спасително археологическо проучване на част от територията му (Костова, Чолаков 2014). Върху парцела, на който е разположен некрополът, се предвиждат строителни дейности. Това наложи продължаване на проучването му през 2017 г.[1]

Обектът е се намира на южния бряг на река Средецка. Разположен е върху малък хълм, слабо доминиращ над околния терен. Част от гробните съоръжения са плитко вкопани в античния терен, а други са оформени на значителна дълбочина в материковата скала. До момента не се наблюдава подредба в разположението на гробовете.

В резултат на проучванията през изминалата година са изследвани 168 гробни съоръжения с общо 169 погребани индивида. От тях 20 са трупоизгаряния, а 149 са трупополагания (обр. 1). Обикновените гробни ями са най-многобройни – 140. В почти всички случаи те имат правоъгълна форма, а дълбочината им е различна. Друг вид съоръжения са стъпаловидните гробни ями. Те са 28 на брой, едностъпални, като ширината на стъпалото варира при различните гробове. При тях гробните дарове са поставяни до погребания и върху стъпалото на ямата. Някои от съоръженията имат покритие от строителна керамика или от каменни плочи. В два от случаите е регистрирано и запечатване на това покритие с обмазка от хоросан със счукана керамика. Активното използване на некропола е причина при някои съоръжения да има припокриване. По-късните като време са положени върху вече съществуващи гробове, като отчасти ги разрушават.

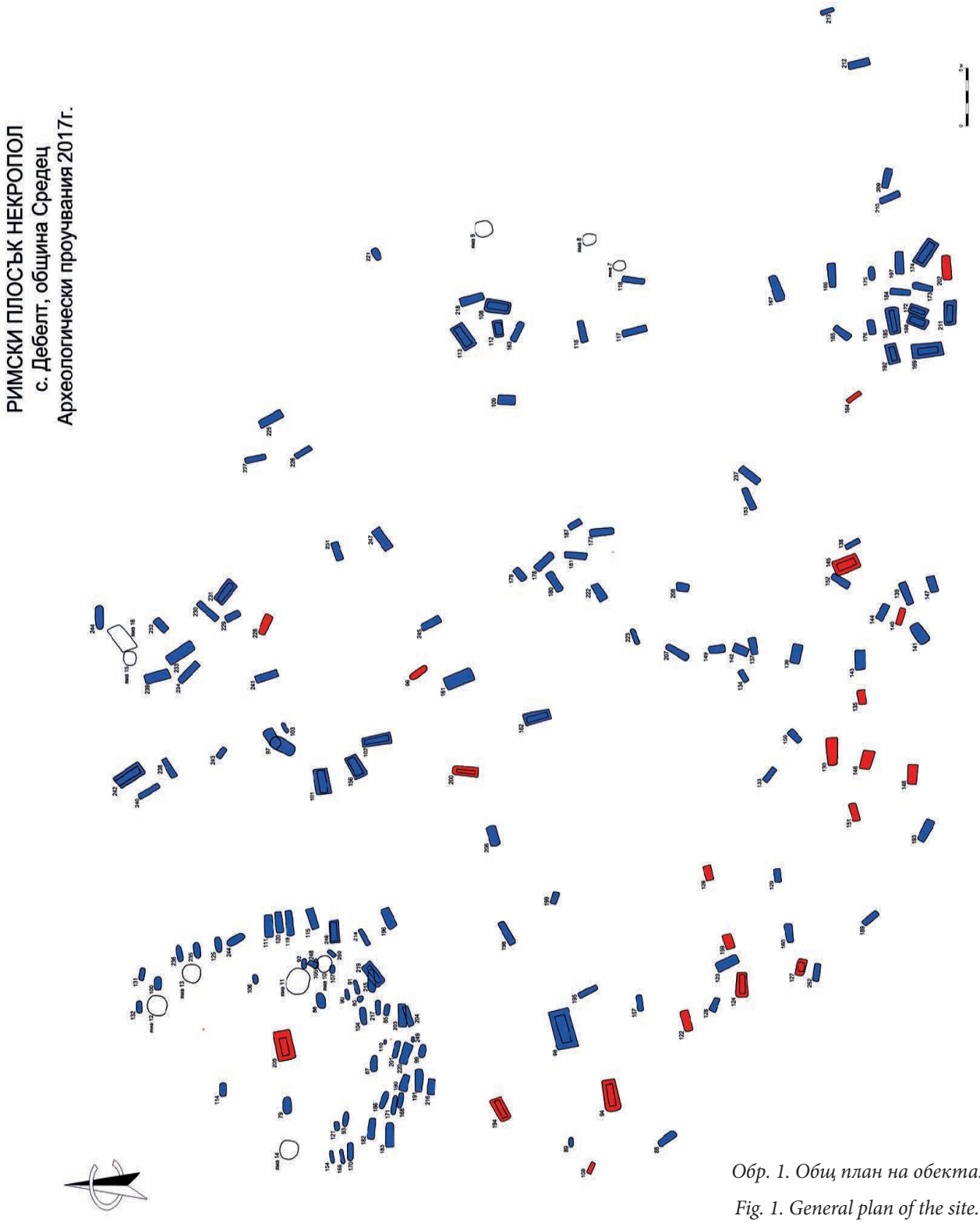
При проучването е открит разнообразен гробен инвентар. Това са лични вещи на погребаните, инструменти, оръжие, тоалетни принадлежности и различни дарове. Сред личните вещи се откриват и предмети, изработени от благороден метал. Като дарове в гробовете са поставяни голям брой стъклени и керамични съдове и предмети. Многобройни са находките на кани, купи, балсамарии, чаши, амфори, лампи и теракоти. Сред най-интересните и редки предмети са костена свирка, керамична антропоморфна чаша, стъклен гутус, керамична дрънкалка – петле. Интерес представлява един от гробовете с кремация, където за гробни дарове са поставени оръжия – изцяло запазен железен меч и бронзово умбо от щит (обр. 2).

В западната част на некропола продължи разкриването на християнски гробове, чиито инвентар показва датировка след IX в. Всички погребани са положени в обикновени ями, спазен е християнският ритуал, а като гробни дарове са представени основно лични вещи и накити. През 2017 г. бяха разкрити 46 средновековни гроба.

Почти всички средновековни гробове, открити през двата сезона, са вкопани в могила, регистрирана в северозападната част на некропола. Проучването ѝ показа, че първоначалният могилен насип е натрупан преди функционирането на римския некропол. В могилния насип се регистрират предримски материали, основно късножелязна керамика, като находки са открити и две ранножелязни фибули, една гривна и два фрагмента чернофирнисова керамика с полихромия, датирани във втората половина на VI в. пр. Хр. До момента липсват съоръжения, които да са синхронни с тези материали. Всички разкрити гробни съоръжения в тази част на некропола, римски и средновековни, са вкопани в съществуващ могилен насип (обр. 3).

Антропологическият анализ е направен на базата от проучените комплекси с кремация и инхумация в некропола. Информация е получена за 124 индивида, от които 87 от античния и 37 от средновековния период. Съоръженията с инхумация принадлежат и на двата периода от използването на некропола, а тези с кремации – само на античния. Трупоизгарянето като погребален обред се използва два до три пъти по-често при израсналите в сравнение с децата, а във всички големи полово-възрастови групи обредът на инхумацията преобладава. Общо за двата сезона на проучване

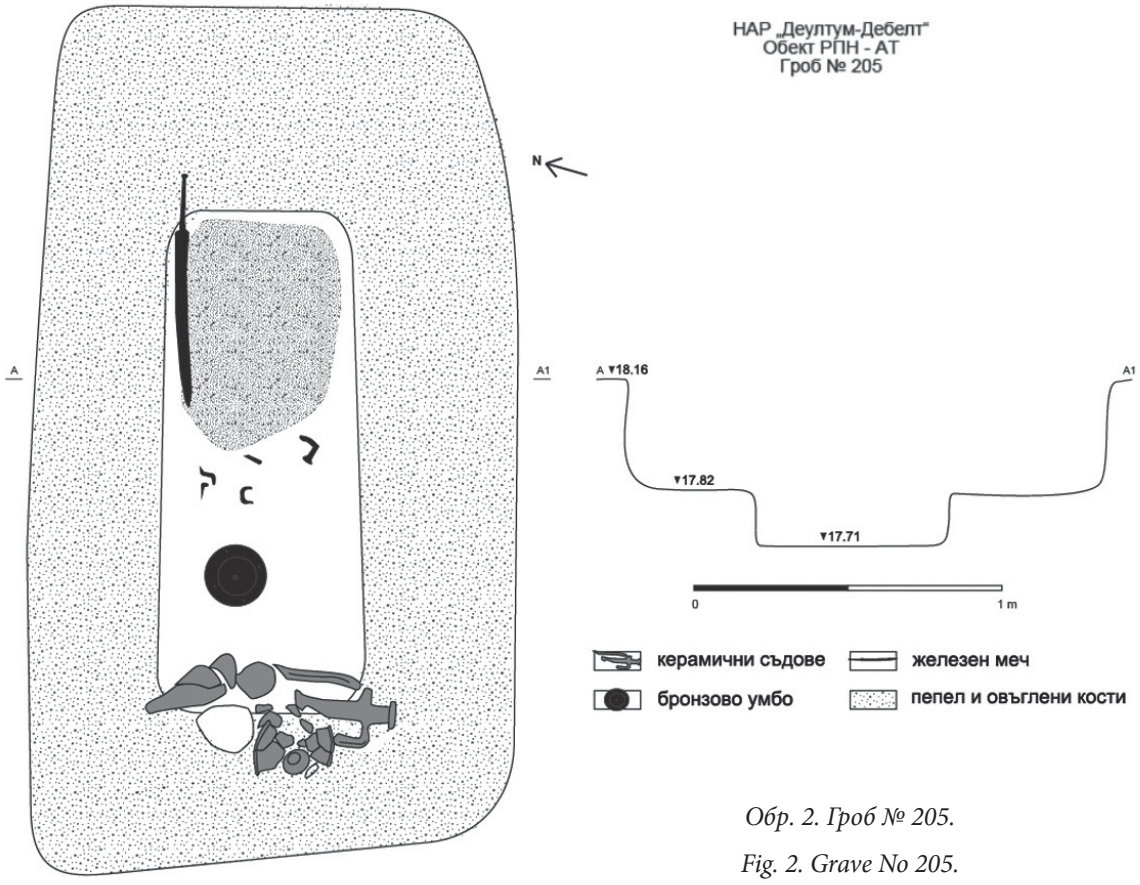
[1] В екипа участваха и: Добрина Харбалиева (ОИМ Средец), Емил Дакашев (СУ „Св. Климент Охридски“), Владислав Тодоров (ИЕМПАМ-БАН) и екип от ОИМ Средец; геодезичното заснемане е извършено от инж. Атанас Каменаров; антропологичният анализ от д-р Виктория Русева (ИЕМПАМ-БАН); монетите са определени от Цветан Цветков; палеоботаниката е дело на доц. д-р Цветана Попова, а реставрация на материалите извършиха Петя Николова, Фатме Костадинова и Янко Петров.




*Обр. 1. Общ план на обекта.*

*Fig. 1. General plan of the site.*

е направен антропологичен анализ на 148 индивида, погребани в римския некропол. От тях чрез кремация са погребани 42 индивида (28%), а 106 (72%) са с инхумация. При трупополаганията преобладават погребаните мъже (56% от материала). Относителният дял на индивидите на възраст от 0 до 7 г. е 21% от всички погребани в римския некропол. Данните за патологични изменения са откъслечни, поради напредналата степен на деструкция на материала. Наблюдават се характерните изменения на зъбно-челюстния апарат; един случай на вероятна генетична хемолитична анемия; два случая на туморни образувания, едното при жена на млада възраст; един случай на травма на теменна кост и една фрактура на долен крайник.




*Обр. 2. Гроб № 205.*

*Fig. 2. Grave No 205.*

Палеоботаничният анализ установи, че в пробите от овъглена дървесина преобладава дъб. Интерес представляват големият брой овъглени кестени в една от кремациите, откривани за първи път в затворен гробен комплекс.

Монетите са 78 броя, регистрирани в 68 гроба, като в някои съоръжения са поставяни повече от една монета. Местонамирането на по-голямата част от тях предполага, че са използвани като Харонов обол. Според монетния материал от тази година некрополът е използван най-активно в средата на II в.

Общо за двата сезона на проучване на обекта са изследвани 253 гробни съоръжения. От тях 198 са свързани с римската колония, а 55 със средновековната крепост, отстояща на ок. 600 м в северозападна посока. Предстои допроучването на некропола.

## Литература

**Костова, Чолаков 2014:** К. Костова, И. Д. Чолаков. Плосък римски некропол, с. Дебелт, област Бургас. – В: АОР през 2013 г. София, 2014, 297–299.

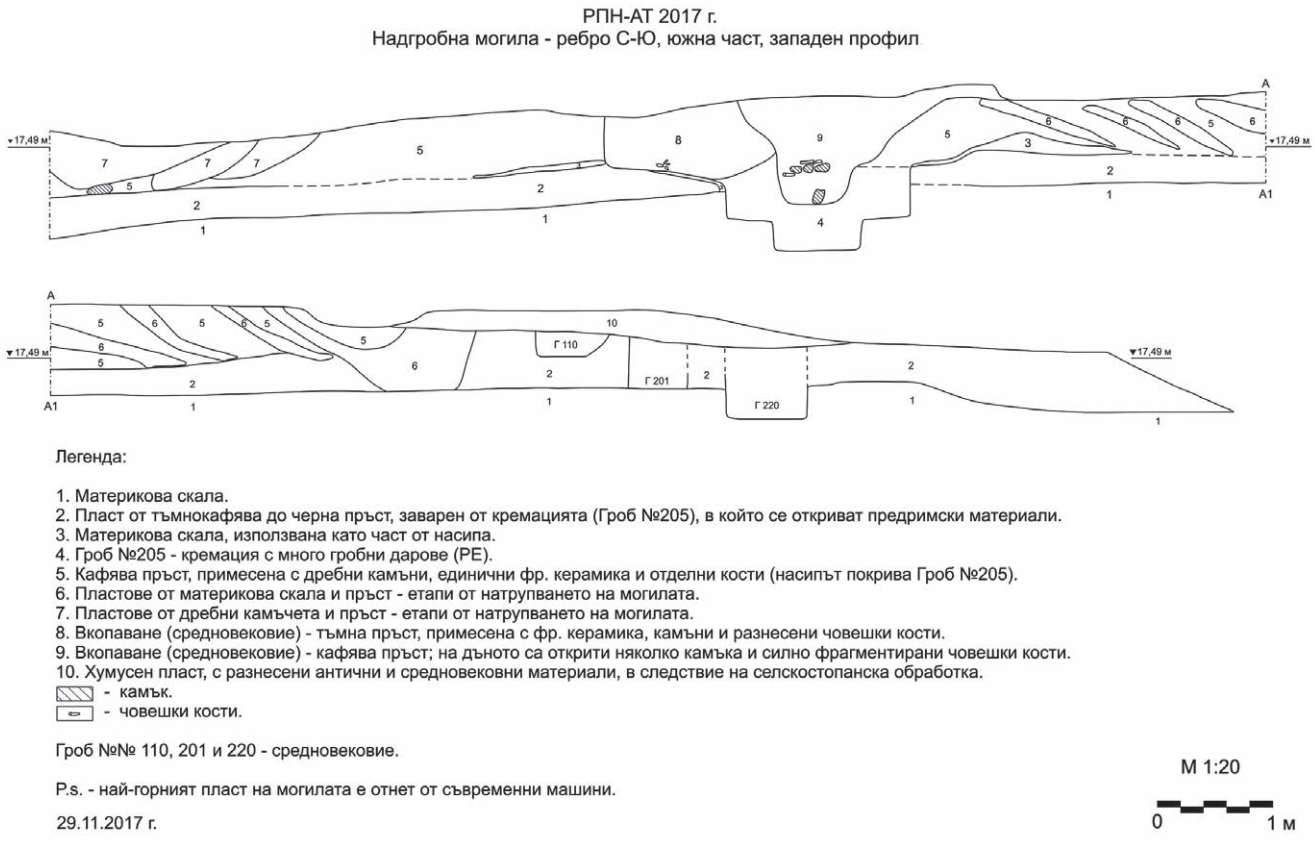
## ROMAN FLAT NECROPOLIS, DEBELT, BURGAS REGION

*Krasimira Kostova, Ivo D. Cholakov*

In 2017, 168 graves containing 169 buried individuals (20 cremations, 149 inhumations) have been excavated (fig. 1). The simple burial pits are the predominant type, with single-stepped pits also present. Some are covered with ceramic building materials or stone slabs.

Grave goods include personal belongings, tools, weapons, and a bone flute. One of the cremation graves contains an iron sword and a bronze shield umbo (fig. 2).

Christian burials dating from the 9th c. AD onwards are found in the west part of the site. Grave goods consist of personal belongings and jewellery.




*Обр. 3. Профил на могилата.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section of the mound.*

A mound, which predates the flat necropolis, was excavated in the northwest part of the site (fig. 3).

Anthropological analysis was performed on 42 cremations (28%) and 106 inhumations (72%). The latter are mostly male (56%). Individuals aged 0-7 years buried in the Roman necropolis are 21%. There are pathological deformations of the jaw apparatus and two cases of tumor formations and one fracture of a lower limb.

Paleobotanical analysis shows prevalence of oak. Charred chestnuts were also found.

The necropolis was most actively used in the mid-2nd c. AD.

# ПРОИЗВОДСТВЕНИ ОБЕКТИ

## № 105. РЕДОВНИ РАЗКОПКИ НА АНТИЧЕН КЕРАМИЧЕН ЦЕНТЪР КРАЙ ПАВЛИКЕНИ

*Калин Чакъров*

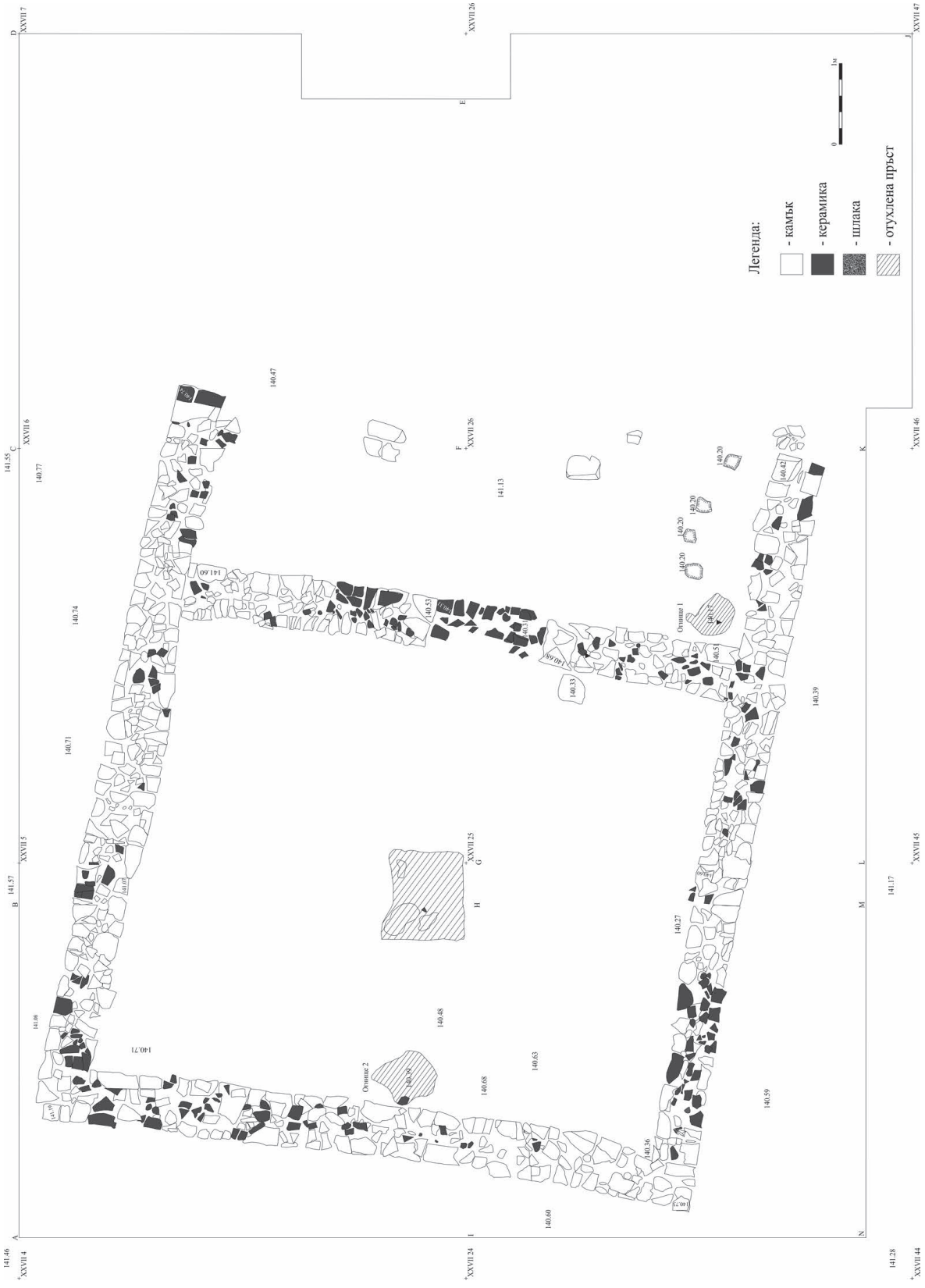
Разкопките на производствения център край Павликени (вилата в м. Върбовски ливади) през 2017 г. са осъществени с помощта на доброволци. Проучванията са съсредоточени върху сградата, регистрирана и изследвана през 2015 г. и 2016 г. в кв. XXVII 4-5 и XXVII 24-25 (Сграда „Т“). За проследяването на цялостния ѝ план са отворени два нови квадрата в източна посока: XXVII 6 и XXVII 26 (обр. 1–2). Първоначалното предположение от 2016 г., че сградата се развива в източна посока се




*Обр. 1. Сграда „Т" – ситуационен план с деструкциите от покрива и стените.*

*Fig. 1. Building T – plan with destructions.*

потвърждава. Оказва се обаче, че не става дума за помещение от по-голяма сграда с вестибюл, а за жилищна постройка с вход от югоизток и преддверие. През сезон 2016 сградата е проучена до ниво каменен цокъл и деструкции от покрива. Последните са премахнати през 2017 г., за да се проучи сградата в дълбочина. Оказва се, че ясно изразен под няма, а парчетата от керемиди и камъни „лежат" върху светлокафявата пръст на културния пласт, свързан със сградата. От каменния цокъл са вкопани предимно два реда (обр. 3). Изключение прави западната стена, при която той е по-висок. Подобно

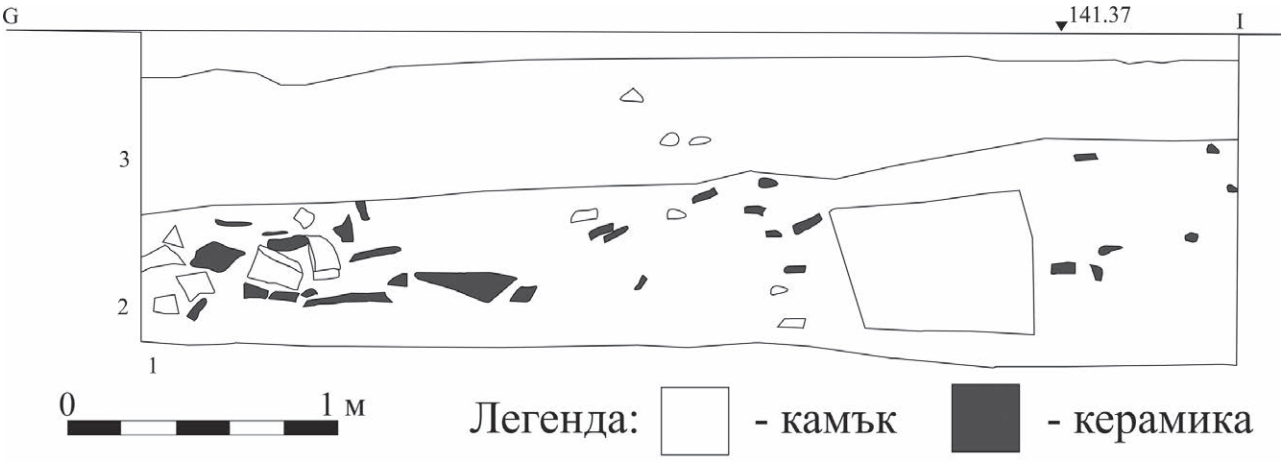



*Обр. 2. Сграда „Т" – ситуационен план с ходово ниво и огнища.*

*Fig. 2. Building T – plan with ancient floor level and fireplaces.*

е положението и в цялата западна половина. Цокълът е граден от дребни и едри ломени камъни, парчета от керемиди и тухли, споени с глина. Последните са използвани предимно при оформянето на страниците на входа и на краищата на северния и южни зидове.

Сградата има основно помещение (обр. 2) с правоъгълен план (6,35 х 5,56 м), вход от югоизток и преддверие. В близост до средата на западния зид, вътре в помещението, е регистрирано огнище (№ 2). На малко разстояние от него в източна посока е установено наличието и на петно от отухлена пръст с




*Обр. 3. Южен профил на кв. XXVII 4: 1 – предстерилен пласт; 2 – пласт от края на II – началото на III в.; 3 – хиатусен пласт.*

*Fig. 3. Southern cross-section of grid square XXVII 4: 1 – soil mixed with archaeological materials; 2 – layer of the building; 3 – hiatus layer.*

неясно предназначение (огнище, размит кирпич или др.). Непосредствено западно от южната страница на входа е открит плочест камък, служил за подпора на дървен стълб от носещата конструкция.

Извън основното помещение има преддверие. То е оформено като северният и южният зидове на сградата са продължени навън. Помежду им на почти еднакво разстояние са разположени две каменни подпори за дървени стълбове. В югозападния ъгъл на преддверието има друго огнище (№ 1). Около него са регистрирани четири плитки дупки от колове и едно кръгово ограждане с камъни. Те са в редица и загражда огнището от изток.

В пласта под деструкциите в сградата са открити фрагменти от две игли за шиене, изработени от кост, една игла от кост с неопределено предназначение, дръжка от керамична патера, бронзови монети на Каракала (отсечена през периода 198–201 г.) и Макрин (217–218), три железни цинта, желязна втулка, бронзова фибула тип 39 „б" по Евг. Генчева, керамична чашка с „барботино" украса, пет оловни рамки за огледала (четири от които колективна находка). Количеството от фрагменти от керамични съдове е много малко. На ходовото ниво, но източно от сградата е открита и желязна фибула, сходна с тип 17 „б" по Евг. Генчева.

Западно от жилището е регистриран дебел слой от фрагменти от керамични съдове (сред които апликация с Херакъл от червенолаков съд, дъно от кадилница, кухненска и трапезна керамика) и парчета от керемиди. Наред с тях се срещат и животински кости. Този пласт наподобява сметище и може да се предположи, че в западната стена на сградата е оформен прозорец или капандура, от която обитателите на жилището са изхвърляли отпадъците си навън.

Наличието на огнища свидетелства, че сградата е с жилищно предназначение. Откритите инструменти (игли за шиене), оловни стопилки и колективна находка от рамки за огледала, произхождаща от подовото ниво до огнище № 2, показват, че в сградата са практикувани и някои занаяти.

Откритите в пластовете на сградата през 2016 и 2017 г. монети свидетелстват, че тя съществува активно по времето на Северите. Най-многобройни са монети на Каракала. Срещат се монети на Септимий Север, както и силно изтрит денар на Веспасиан и фуре на Хадриан или Антонин Пий. Най-късната за момента монета е на Макрин от 217–218 г. Тя е открита на ходовото ниво южно от сградата и дава *terminus post quem* за нейното напускане.

Северно от сградата през 2015 и 2016 г. е проучен сондаж, в който е регистрирано ходово ниво, открояващо се с голямо количество фрагменти от керамични съдове и парчета от керемиди. Не е ясна връзката на този пласт със сградата, но подобно на нея, античното ходово ниво е на около 0,50–0,60 м дълбочина от днешния терен, а следи от по-късни нарушения не са установени. В него са открити и две монети на Север Александър (222–235). Може да се предположи, че сградата престава да бъде използвана по това време и така съществуването ѝ е заключено в период от 30–40 години (от края на II в. до средата на 30-те години на III в.).

Разкопки са проведени и във вътрешността на вилата в т. нар. „кариера за глина", експонирана под защитно покритие. Причината е, че през пролетта на 2017 г. се свлича част от профила, която

открива петно от отухлена пръст, източно от „кариерата за глина". В първоначалния му вид то се проявява като отухлена ивица в долната част с височина 0,45 м, запазена ширина 0,85 м и височина до хоризонтална ивица с парчета от керемиди над отухлението 0,93 м.

Структурата се проучва напречно. Открити са пет фрагмента от амфора тип Dressel 7/11, като върху устието е намерено *in situ* и капаче на амфората. Освен тях от пепеливия запълнител произхожда и бракувана керамична чаша с „барботино" украса и две вертикални дръжки – едната деформирана, а другата липсва. Двете структури могат да бъдат определени като отпадъчни или използвани вторично предпещни ями.

**EXCAVATIONS OF THE CERAMIC PRODUCTION CENTRE NEAR PAVLIKENI**

*Kalin Chakarov*

Since 2015 the archaeological fieldworks at the Roman *villa* production centre are focused at Building T situated outside of the main complex (fig. 1). In 2017 the building was fully explored. It is a dwelling with a main rectangular in plan room and almost opened vestibule in front of the entrance. The inner dimensions of the room are 6.35 x 5.56 m. There is a fireplace in it (fig. 2). The vestibule has had a two-pillar facade. The bases (bigger flat stones) for the wooden pillars/beams are preserved in front of the entrance. Another fireplace is situated in the SW corner of the vestibule, partially surrounded probably with wooden stakes, as suggested by the postholes. The total length (main room and vestibule) of the building is 8.90 (northern wall) x 7.48 (western wall). The wall thickness is 0.55–0.67 m (fig. 3).

A hoard of four and one more lead frames for mirrors were found near the inner fireplace. Three of them bear the inscription ΤΥΧΗ ΚΑΛΗ. The coins from season 2017 as well as these from 2016 are mainly struck during the period of the Severan dynasty. The latest one dates back to the reign Macrin (217–218). It could be assumed that the building functioned in the end of the 2nd– beginning of the 3rd c. AD.

A garbage pit with ceramic waster was also studied. It is situated inside the *villa* and is probably earlier than it.

# № 106. СПАСИТЕЛНОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СЕКТОР ОТ ПРОИЗВОДСТВЕН КОМПЛЕКС (II–IV В.), НАХОДИЩЕ „МИЛИН КАМЪК", ГРАД БРЕЗНИК

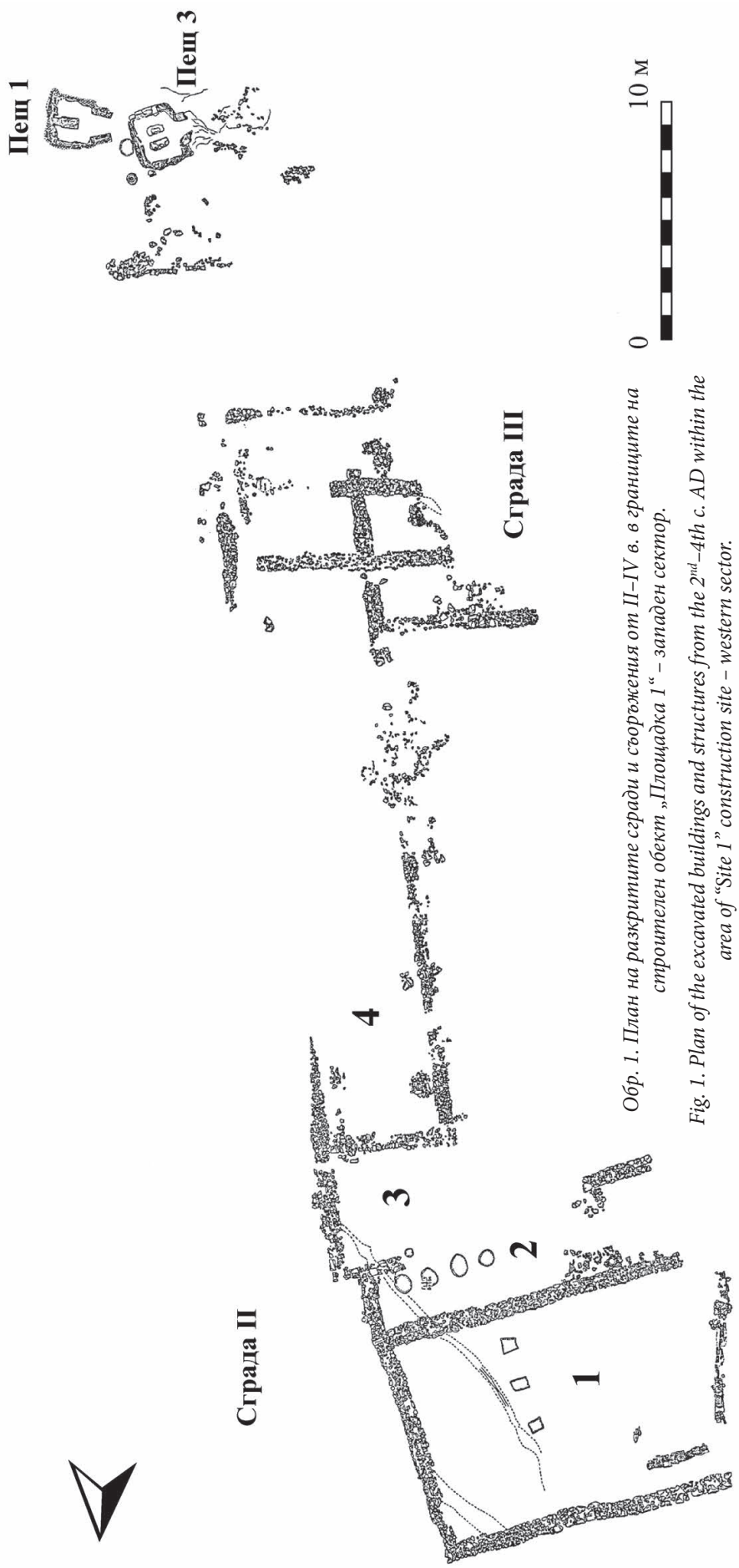
*Василка Паунова*

През месеците май – юли 2017 г. продължи спасителното археологическо проучване на археологическите структури, попадащи в периметъра на строителен обект „Площадка 1" в концесионна площ „Брезник", находище „Милин камък", гр. Брезник. Изследвана е северната периферия на селище (Обект 2) от римския и късноантичния период, регистрирано в АИС АКБ под № 1700345.

Изцяло се проучи площ от 1028 м$^2$, разположена в западния сектор на Площадката (обр. 1). Културният пласт бе със средна дебелина 0,60 м. В повечето участъци от обекта се достигна до скалната основа на терена. Уточни се, че в този сектор няма културен пласт по-ранен от II в.

След фото- и графично документиране бе изчерпан западният централен профил с направление северозапад–югоизток и помощните профили в направление североизток–югозапад, които разполовяваха част от сградите и създаваха затруднения при изследването им.

Изцяло бе допроучена Сграда II, помещения 1 и 2 (обр. 2). От градежа са запазени субструкцията – височина до 0,60 м и един или два реда камъни от суперструкцията (до 0,40 м височина). Стените са изградени от ломени камъни на калова, а в отделни участъци и на глинена спойка. През 2017 г. в двете помещения се довърши проучването на подовото и подподовото нива. В източната половина на помещенията се достигна до скалната основа на терена. В западната, където скалата пропада рязко в западна посока, фундаментът е положен в трамбован землен пласт. Проучването бе прекратено при достигането на изцяло стерилен пласт, установен на 0,20 м под първи долен ред от субструкцията.




*Обр. 1. План на разкритите сгради и съоръжения от II–IV в. в границите на строителен обект „Площадка 1“ – западен сектор.*

*Fig. 1. Plan of the excavated buildings and structures from the 2nd–4th c. AD within the area of "Site 1" construction site – western sector.*

Бяха открити 9 съоръжения – 4 скални ями-водохранилища и прокопани в скалата или в почвата отводнителни канали (обр. 3). Част от последните са покрити с тухлено стреховидно или П-образно покритие. В близост до кошевидните ями в помещение 2, вкопани до 0,40 м в скалата, бе открит обърнат с дъното нагоре фрагмент от питос. Възможно е той да е бил преизползван като капак за една от тях.

Сред откритите през 2017 г. находки в Сграда II, помещения 1 и 2 са бронзови, посребрени и една сребърна монети, бронзов пръстен с гема, глинена тежест за стан, фрагменти от хромели, фрагментирани глинени съдове. Анализът на предметите дава относителна дата на изграждане – средата или втората половина на II в. В средата или 60-те години на III в. двете помещения са били опожарени и покривната им конструкция е рухнала във вътрешността им и в непосредствена близост до тях. Сред деструкциите от керемиди се очертаха две големи петна-ями, запълнени с черна, мека почва. Те са следи от по-късно във времето, частично разчистване на помещенията, вероятно с цел ограбване. То може да се датира с две монети от IV в., открити на дъното на ямите.

Изцяло бяха разкити и останките от Сграда III, които се намират в западната периферия на строителния обект. След изчерпването на централния профил се установи, че под него попада вътрешна за сградата стена, с направление северозапад–югоизток. Тя обособява две помещения




*Обр. 2. Централен профил в Сграда II, помещение 1.*

*Fig. 2. Central stratigraphic cross-section in Building No 2 – Room 1.*

– източно и западно. През 2017 г. се допроучи подовото и изцяло – подподовото ниво в източното помещение. Достигна се до скалната основа на терена. Липсват изцяло северната и южната му външни стени, а от източната е оцелял само малък участък.

Зидовете в Сграда III са изградени от ломени камъни на калова спойка. От тях са запазени фундаментът и първи ред от суперструкцията, с малък отстъп между тях. Градежът им се различава от този на Сграда II, помещения 1 и 2. Той е идентичен с разкрит първи ред от основи от западна и източна стени, които маркират първи период от строителство в помещение 4 на Сграда II. Възможно е Сграда III да е заемала много по-голяма площ, но впоследствие камъните от нея да са извадени частично и преизползвани в градежа на проучената през 2016 г. Сграда I (в източния сектор на археологическия обект).



*Обр. 3. Вкопани в скалата отводнителни канали и ями в Сграда II, помещение 1 и 2 (поглед от изток).*

*Fig. 3. Pits and drainage channels cut in the bedrock in Building No 2 – Rooms Nos 1 and 2 (view from the east).*

В Сграда III бяха открити бронзови и посребрени монети, множество глинени тежести за стан, фрагменти от хромели, фрагментирани глинени съдове и две огнища. Нейното изграждане и функциониране се вписва в хронологическите рамки – 60-те/70-те години на III – 30-те години на IV в.

В южната периферия на помещение 4 на Сграда II и северно до Сграда III бе допроучен културен пласт от IV в. Бяха открити множество фрагментирани съдове, тежести за стан, бронзова тока, монети. Не бяха открити останки от зидове. Можем да предположим, че в този участък е имало „олекотена“ постройка, която е хронологически малко по-късна от крайната дата на Сграда III.

В южната периферия на археологическия обект продължи работата по проучването на ком-

плекс от пещи за изпичане на строителна керамика – тухли, керемиди и тежести за стан. Разчистена бе още една, полувкопана в скалната основа на терена пещ (№ 3), с четириъгълен план, използвана вероятно в края на III – началото на IV в. От нея са запазени частично долната камера, една от подпорите на скарата, каналът и работната площадка на съоръжението (предпещната яма). Стените са били измазани с глина. Дългата ос на пещта е с ориентация североизток–югозапад.

В западния сектор, въз основа на стратиграфията, конструктивните преустройства на зидовете, анализа на откритите находки и керамика, се потвърдиха двата основни хронологически периода от функционирането на производствения комплекс:

I период – втора половина на II в. – 60-те години на III в. – време на икономическия апогей на съществуването му.

II период – бързо възстановяване дейността на занаятчийския комплекс в края на 60-те/70-те години на III в. и функционирането му до 70-те години на IV в. Вторият период се подразделя на два под-периода, между които условна граница са последните години от управлението на Константин I. Вторият под-период е свързан с изграждането и функционирането на Сграда I и олекотената постройка.

Секторът от археологическия обект, който попада в границите на „Площадка 1“ бе изцяло проучен.

## RESCUE EXCAVATIONS OF A ROMAN AND LATE ANTIQUE PRODUCTION COMPLEX, TOWN OF BREZNIK

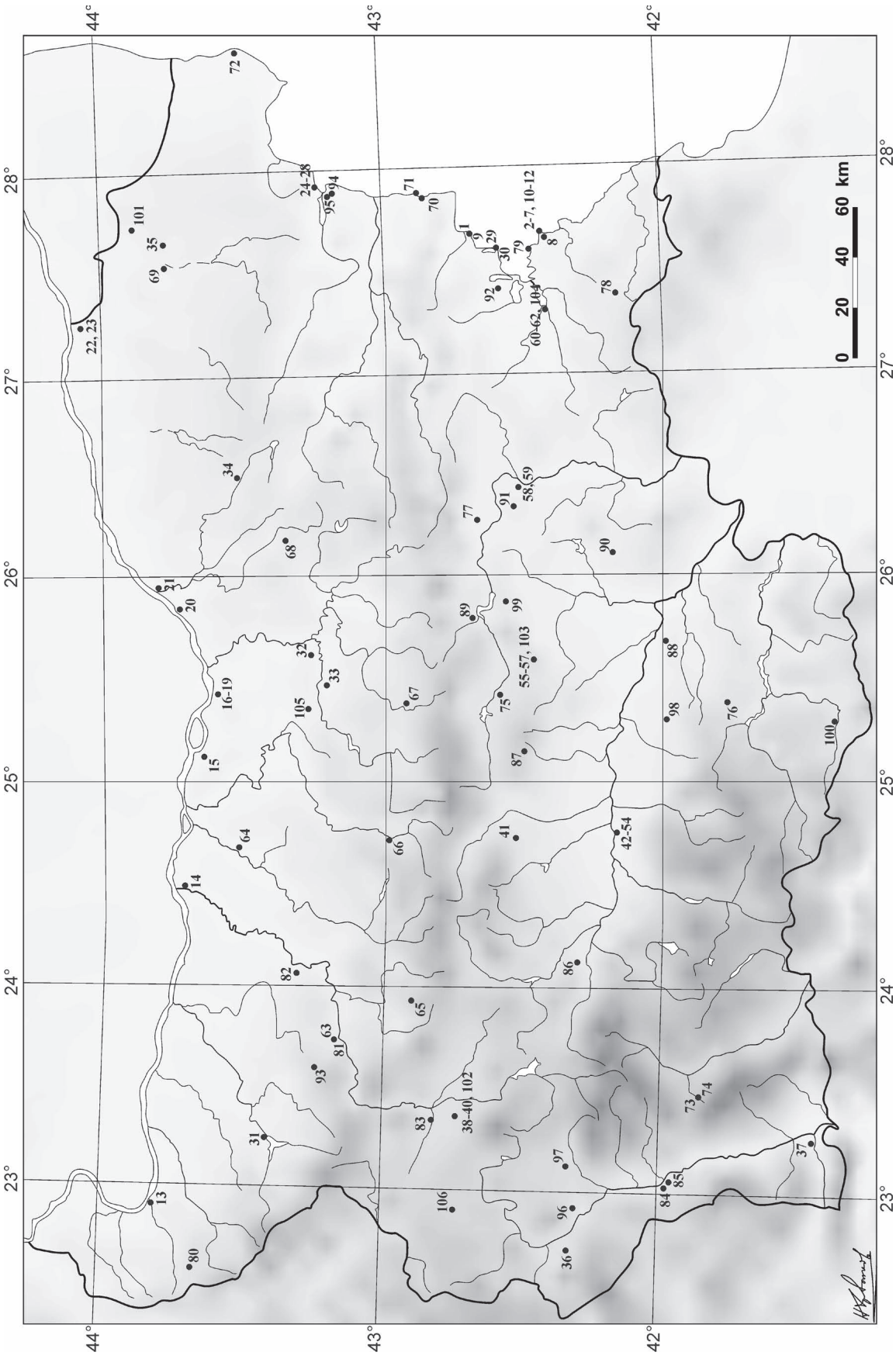
*Vasilka Paunova*

In May – June 2017, the archeological rescue excavations of a production complex from the 2nd–4th c. AD continued. A total area of 1028 m$^2$ was excavated in the western sector of the site. The average thickness of the cultural layers measured 0.60 m. In most of the sectors the bedrock was reached, confirming that there are no archaeological remians from earlier periods within the investigated area.

Buildings Nos 2 and 3 as well as a firing kiln for architectural ceramics No 3 were completely explored. The chronology and periodization of the complex were also confirmed:

Period 1 – from the second half of the 2nd to the middle of the 3rd c. AD (Building No 2 – Rooms 1, 2, 3)

Period 2 – from the second half of the 3rd to the second half of the 4th c. AD (Building No 1, Building No 2 – Room 4, Building No 3, fencing walls and kilns). The second period is further divided into two sub-periods, with the last years of the reign of Constantine I marking the chronological borderline between the two sub-periods. The latest addition to the complex – Building No 1, excavated in 2016 – collapsed in the seventh decade of the 4th c. AD.




*Карта 3. Раздел III. Проучвани обекти*

*Map 3. Section III. Investigated sites*

# IV. СРЕДНОВЕКОВНА АРХЕОЛОГИЯ

# СТОЛИЦИ И ОКОЛНОСТИ

# ПЛИСКА

## № 1. РАННО (ДЪРВЕНО) УКРЕПЛЕНИЕ В ПЛИСКА

*Павел Георгиев, Тихомир Тихов, Гергана Илиева, Радослав Василев, Мария Христова, Илиян Илиев*

В изкоп XXI работихме по проучване на установените през 2015 г. три строителни хоризонта (Георгиев и др. 2016, обр. 1) (обр 1 и 3).

I. Жилищен квартал от X–XI в.

Проучени бяха изцяло две жилища-полуземлянки (№ 15 и 17) и частично още четири (№ 16 и № 18–20), част от наземна постройка, две стопански ями (№ 17 и 18) и подница.

Жилище № 15 се откри под битовата пещ в кв. 16. Половината от неговата площ е заета от две куполни пещи. В запълването му беше открита оловна пластина-амулет с текст на кирилица – молитва против треска, както и желязна брадва. Битовата керамика насочва неговата дата към края на X и началото на XI в.

Жилище № 17 се разкри също под битова пещ, редом до жилище № 4. Двете имат издължена форма и близка ориентация. Източната му част е застъпена от жилище № 7. Според намерената битова керамика може да се датира в границите на X в.

В пет от откритите през 2015 г. жилища бяха извършени допълнителни проучвания. В № 4 и 6 беше установена съответно южната и северната им стена. Под печката на жилище № 7 беше изследвана по-ранна. В жилище № 10 бяха разграничени няколко етапа на съществуване. В № 12 проследихме изцяло каменния градеж на южната и западна стена.

Проучванията потвърдиха съществуване на по-ранни етапи на жилищния квартал. Към тях, освен жилища № 4 и 17, отнасяме частично установените жилища № 18–20. Те са вкопани в насипа на строежа от долния хоризонт. Според откритата в тях битова керамика могат да се датират в рамките на X в. В източния край на кв. 8 се попадна на втора наземна каменна постройка. Нейната дата е около средата на XI в. В съседство с нея бяха разкрити и два гроба: на бебе и малко дете, погребани по християнски, без инвентар.

Интензивността на жилищното строителство в сектора е голяма. Засега можем да откроим три негови фази: 1. До края на X в.; 2. В първа половина на XI в. и 3. Около средата на XI в. Най-динамичен е животът през втората фаза.

II. Траншеи от дървени огради

В изкопа се проследиха четири траншеи. Те са построени на етапи и се стиковат една с друга. Ограждали са дворове на запад и север от баня № 2. Според мястото си в относителната хронология на строежите, могат да се отнесат към втората половина на IX и началото на X в.

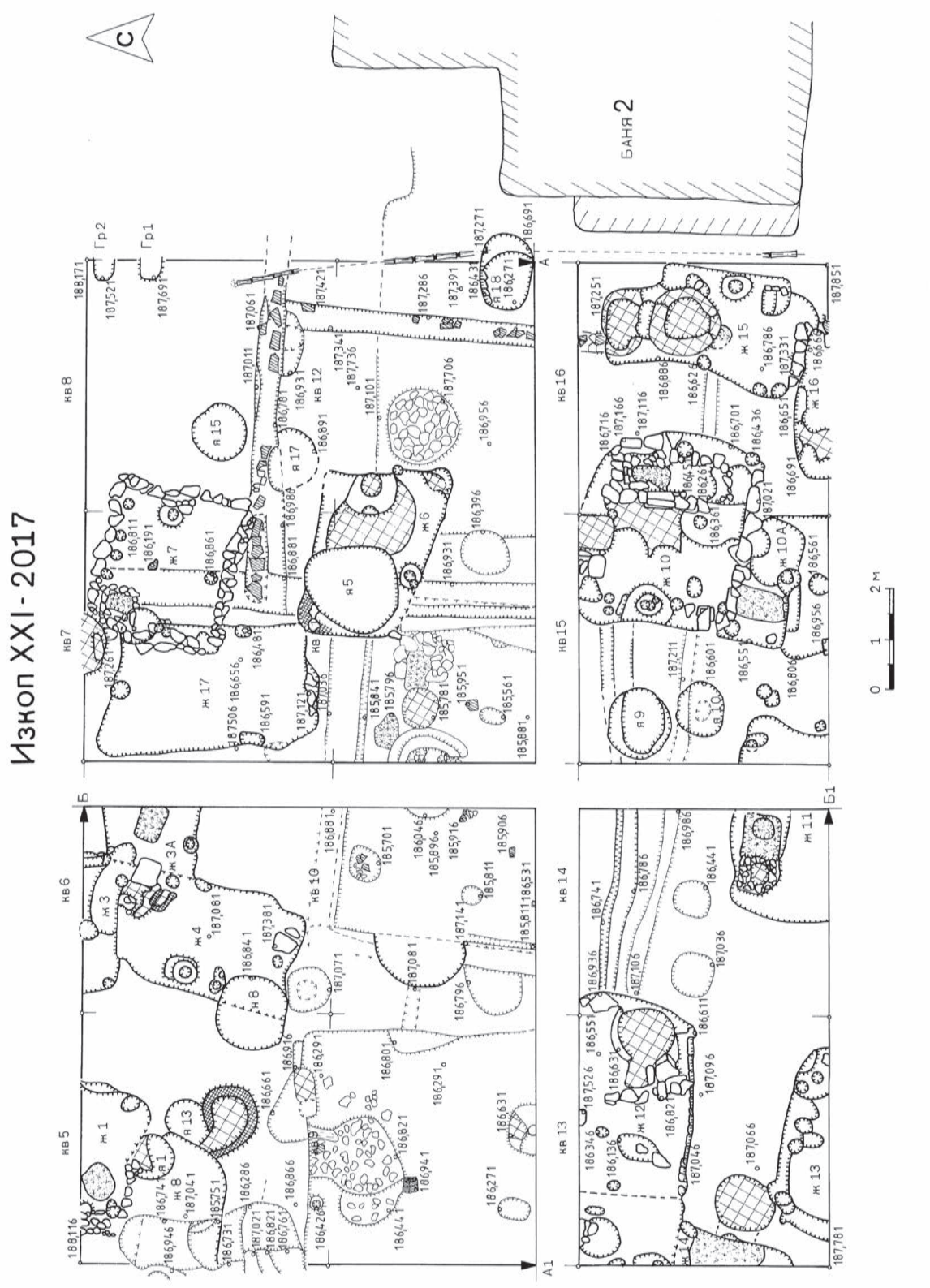
III. Ранен вкопан строеж (РВС)

Заема централната част на изкопа и има надлъжна ос И–З. Ширината му там е 7 м, а дължината – над 20 м. Състои се от три вкопани помещения. Средното от тях е по-добре изследвано. То е квадратно със страна 6,40 м. Вкопано е на дълб. 1,70 м. Стените му са отвесни и покрай тях се забелязват легла за дървена облицовка. Зад нея е била насипана смес от светла глина, омесена с дребни камъни. На равнището на стария хумус тя излиза във вид на „ленти“ от светложълта пръст с ширина до 0,50 м.

Между помещенията са оставени широки до 1,30 м ивици неразкопан терен. В тях, осово на строежа, са вкопани ями за стълбове, които са поддържали билото на общ двускатен покрив. От север

и юг на строежа се проследяват неправилни „редици“ от ями с гнезда за дървени стълбове, но изглежда не всички са от неговата конструкция.

В централното помещение се разкри частично кръгла или овална пещ с диам. до 1,70 м. Изградена е от дребни камъни, обмазани отвън, а вероятно и отвътре, със светла глина (обр. 2). Подобна пещ установихме и в западното помещение. За тяхното устройство и начин на функциониране ще съдим след цялостното им разкриване. При тях се откриват струпвания от камъни, парчета тегули и др., някои със следи от обгаряне. Възможно е да са от градеж на пещите. Върху пода в СИ ъгъл на средното помещение се откри голяма каменна печка.




*Обр. 1. Изкоп XXI – общ план.*
*Fig. 1. Trench 21 – General plan.*

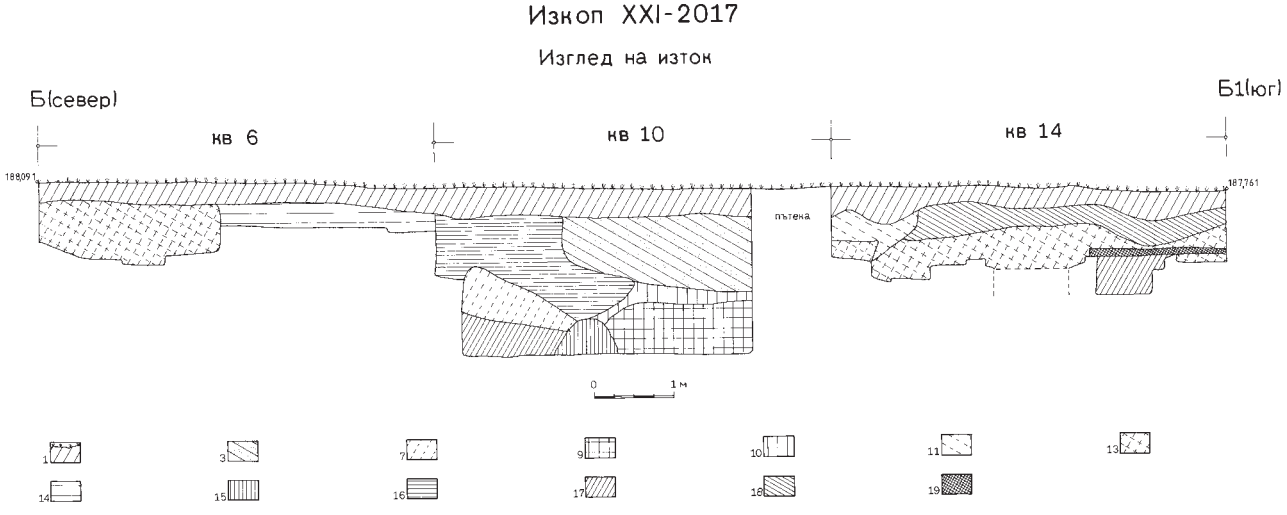
Помещенията приличат на полуземлянки, но са били предназначени за работилници и жилища на работещите в тях. За развиваното в тях производство ще съдим след разкриването им заедно с пещите. Предварителните данни сочат, че са част от голяма „ергастерия“ от първата половина на IX в. Строежът е без аналогии в Плиска и обогатява нашите представи за нейната структура и строителна култура.

През сезона работихме и във водоема-кладенец в изкоп XX. Рискът от трудова злополука ни принуди да се ограничим с изясняване на връзката между южния и западен зид на неговата шахта. Нейното ефективно и безопасно изчерпване изисква укрепителни дейности и използване на подемна техника. Дотогава съоръжението остава под покритие върху солидна метална конструкция.




*Обр. 2. Ранен вкопан строеж – централно помещение: поглед от юг.*

*Fig. 2. Early Dug Construction – central premise: view from South.*




*Обр. 3. Напречен профил на изкоп XXI. Поглед на изток. Легенда: 1. Орен пласт; 3. Сивочерна пръст със строителни останки във вкопаване (жил. 18?); 7. Сиво-жълта пръст от запълване в РВС; 9. Примес от жълта и кафява пръст в РВС; 10. Льосова пръст в РВС; 11. Сиво-жълта пръст с въгленчета (от жил. 18?) в РВС; 13. Запълване в жил. 3А и други структури от X–XI в.; 14. Стар хумус; 15. Пещ в РВС; 16. Жълто-сива пръст с примеси в РВС; 17. Жълто-сива пръст над пода на РВС; 18. Пепеляво-сива пръст от пласта на селището; 19. Отухлена пръст в жил. 11.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross section of Trench 21. View from East.*
*1. Plow layer; 3. Grey-black soil containing building destruction in a negative structure (dwelling 18?); 7. Grey-yellow soil from the embankment of the EDC; 9.Yellow and brown mixed soil in the EDC; 10. Loess in the EDC; 11. Grey-yellow soils mixed with charcoals (from dwelling 18?) in the EDC; 13. Embankment from dwelling 3A and other 10th to 11th c. structures; 14. Ancient humus; 15. Kiln in the EDC; 16. Yellow-grey soil with inclusions in the EDC; 17. Yellow-grey soil above the floor level ot the EDC; 18. Ashy-grey soil from the settlement layer; 19. Fired soil in dwelling 11.*

**Литература**

**Георгиев и др. 2016:** П. Георгиев, Т. Тихов, Г. Илиева, Р. Василев, М. Христова, И. Илиев. Ранно (дървено) укрепление във Вътрешния град на Плиска. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 637-640.

**EARLY (WOODEN) FORT IN THE INNER TOWN OF PLISKA**

*Pavel Georgiev, Tichomir Tihov, Gergana Ilieva, Radoslav Vasilev, Marija Hristova, Iliyan Iliev*

During the 2017 campaign in Trench 21 were investigated different structures, already detected in 2015, belonging to three building periods (figs. 1 and 3).

Semi-dugout dwellings were investigated in the 10th–11th century residential neighborhood. Two of them were completely and four partially preserved. There were also two pits, part of stone building, and two graves with Christian burials of babies. The most important artifact was found in dwelling No. 15 – a lead amulet-plaque with Cyrillic text – against fever disease.

Four trenches from wooden fences from the second half of the 9th century built separately, but connected to each other. They enclosed yards to the West and Northwest of the residential baths Nos. 1 and 2.

An Early Dug Construction from the first half of the 9th century occupied the central part of the trench and continued East and West of it. There were three separate premises dug in 1.70 m from the ancient surface. The middle one was square in shape with dimensions of 6.40 x 6.40 m. Its walls were lined with boards, behind which was poured clay mixed with pebbles. The construction continued above the surface with low walls. A large circular furnace and a stove built of stones were found on the floor of the middle premise (fig. 2). There were round furnaces in the other rooms. The construction was part of a large „ergasteria", whose complete clarification is forthcoming.

# № 2. КРЪГЛА КАМЕННА ПЛОЩАДКА В ПЛИСКА. ПРОУЧВАНИЯ ПРЕЗ 2017 г.

*Андрей Аладжов, Евгения Коматарова-Балинова, Станислав Станилов*

През настоящия сезон археологическото проучване на обект „Кръгла каменна площадка" обхвана площ от 1600 кв. м. В границите на тази площ бяха разкопани и документирани различни по своя характер археологически структури. По реда на своето проучване те са: част от кръглата каменна площадка, излаз на таен ходник с посока североизток–югозапад, част от трасе на неизвестен досега втори таен ходник с посока изток–запад, разнообразни структури и помещения със стопанско предназначение.

Предвид дългогодишните проучвания в този участък и натрупания значителен по обем и значение емпиричен материал, бяха заложени две основни цели – определяне на относителната хронология на кръглата каменна площадка, както и периодът на нейното функциониране и поставянето ѝ в относителен ред спрямо предхождащите я стратиграфски структури – таен ходник и останки от дървено строителство. Съобразени с тези цели бяха и конкретните задачи, а именно – вдигане на каменната настилка и проучване на структурите под нея.

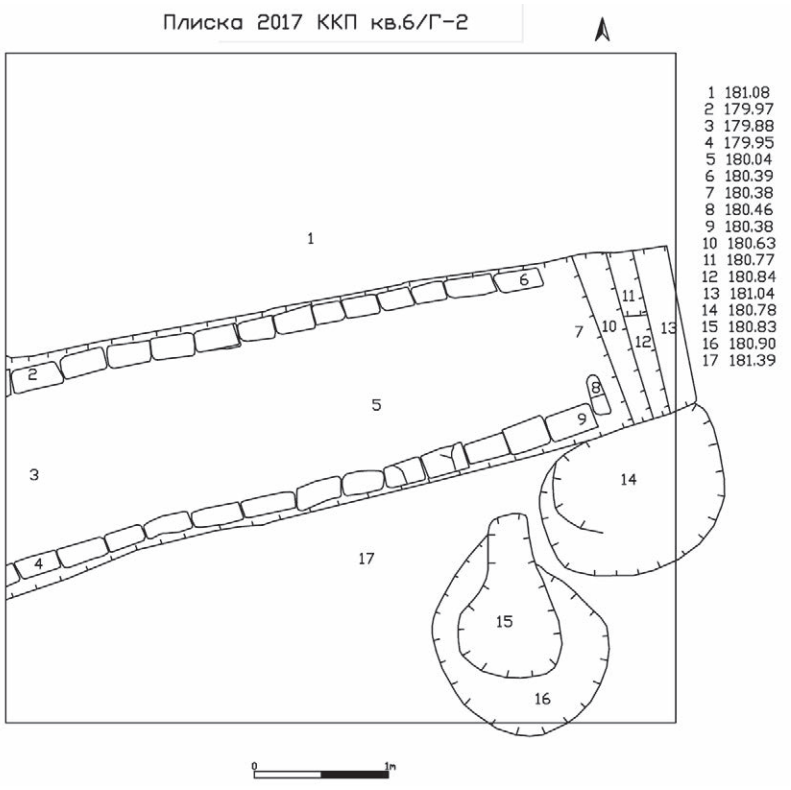
**Каменна площадка**

Вдигането на каменната площадка се извърши по съществуващата план-квадратна мрежа в квадрати 6В, 6Г, 1Г и 5Г, които са с посока запад–изток, т. е. те са перпендикулярни на надлъжната ос на площадката. Потвърдиха са някои от по-ранните наблюдения, че тази настилка всъщност е изградена от вече употребяван строителен материал, който се състои от: частично обработени варовикови камъни с одялана лицева повърхност, изцяло дялани квадри, с които основно са изграждани редо-

вете от настилката, и необработени мергели. Детайлното наблюдение и фотозаснемане на строителния материал доведе до заключението, че той е съставен предимно от сполии, които също така са разновременни и са извличани от по-стари монументални градежи, вероятно в период на някое от техните преустройства. Към по-ранния столичен период вероятно се отнасят квадрите със запазени по повърхността им гнезда от розов хоросан, квадрите с гнезда и жлебове за привратни устройства, подобни на тези от портите на Вътрешния град и на Цитаделата, два отчупени зъбера, най-вероятно също от крепостната стена. Сместа за спояване на плочите се състои от напълно чист глинест льос, „сгъстяван“ с тъмнокафява, но също пречистена пръст. Фугите между камъните са запълвани само с чист льос.

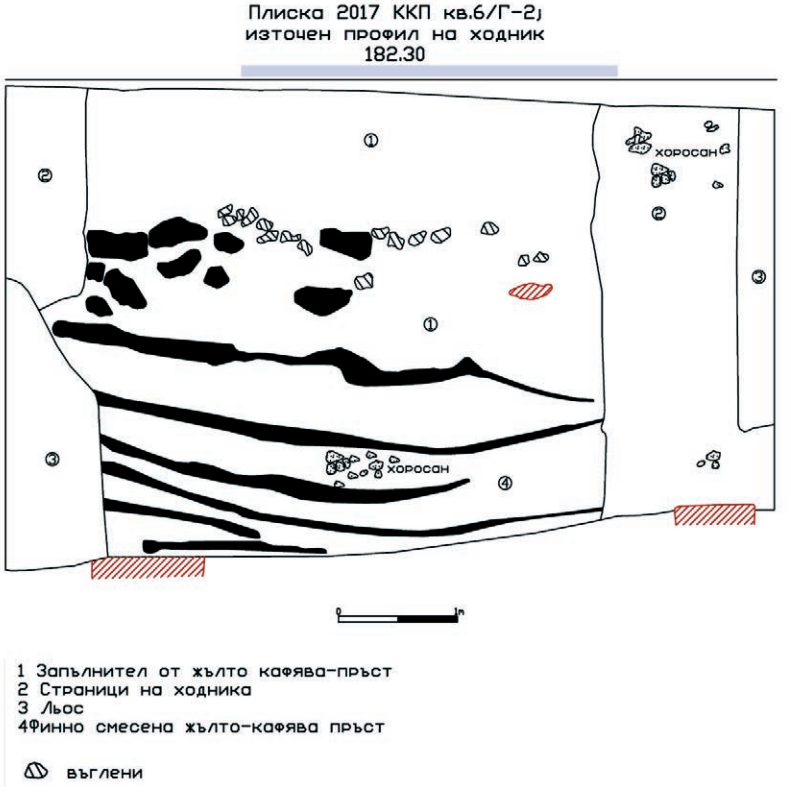
**Излаз на таен ходник**

Очертанията му се разкриха непосредствено след вдигането на площадката в кв. 6В при кота 182,04 м. Излазът на ходника е с посока запад–изток и с ширина 1,40-1,60 м. Той е с ясно разграничими северна и южна страници с ширина 0,25 м, маркирани от тънки ивици чиста кафява пръст. Подът му е от трамбован чист льос, като при двете страници се разчистиха по един ред тухли, които са римски и късноантични (обр. 1). Те вероятно са прикрепяли гредите от дървената облицовка, които са запазени само като отпечатъци по северната и по южната стена. От изток трасето на ходника се издига и завършва стълбовидно с три стъпала, изградени от трамбовани на няколко пласта прослойки от преотложен льос и чиста кафява пръст. Изглежда, че в този участък тайният ходник е завършвал и с наземна конструкция, която се е издигала над стълбището, за което говорят трите конструктивни ями от юг, при чиито дъна се разкриха отпечатъци от дървени греди със значителни размери и правоъгълно сечение.



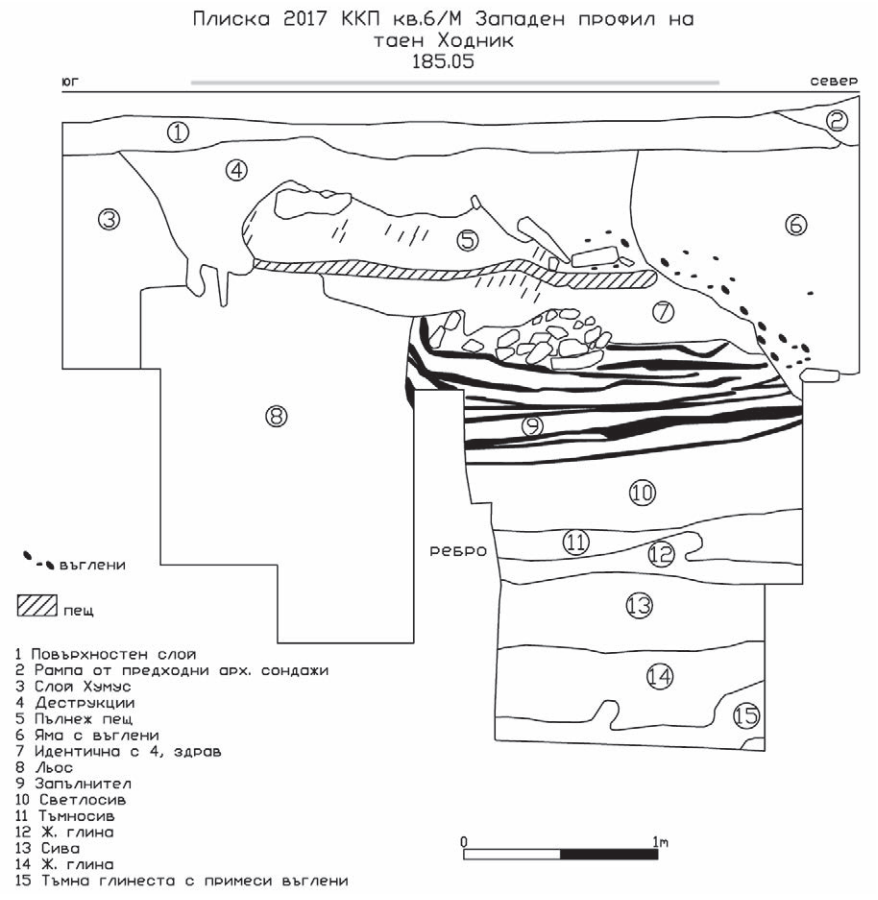

*Обр. 1. Таен ходник под ККП (план).*

*Fig. 1. Secret passage beneath the Round stone place (plan).*




*Обр. 2. Таен ходник под ККП (източен профил).*

*Fig. 2. Secret passage beneath the Round stone place (eastern profile).*




*Обр. 3. Таен ходник с посока изток–запад (западен профил).*

*Fig. 3. Secret passage east–west direction (western profile).*

Пълнежът на ходника е изграден основно от два пласта (обр. 2). До нивото на първото стъпало той се състои изцяло от трамбовани прослойки от чиста жълта и чиста кафява пръст, нивелирани през 5-10 см. От там до повърхността той е насипван със смесена, но също пречистена жълто-кафява пръст. Непосредствено при нивото на очертанията му се проследиха въглени и дребни бучки розов хоросан. В пласта от коти 181,50 до 181,72 м се откриха и единствените материали: два фрагмента от стена на червено ангобиран съд, както и две силно горели вторично стъклени стопилки.

Стратиграфските наблюдения показват, че изграждането на площадката е започнало непосредствено след запълването на ходника, в доказателство, на което са следните факти: отсъствието на какъвто и да е междинен и нивелиращ пласт между двете структури; денивелацията на площадката към изток-югоизток се съобразява с денивелацията на ходника; част от леглата на камъните, които на терена бяха оставени in situ, с оглед на по-прецизното представяне на стратиграфската ситуация, са с дъна, които прорязват насипа на ходника.

**Трасе на таен ходник с посока изток–запад**

Трасето е частично проучено в квадрати 3М и 6М, които са по северната периферия на кръглата каменна площадка. В кв. 3М е установено дъното на ходника, което е на 2,90 м от съвременната повърхност. Подът му в този участък е изграден от 4 реда късноантични тухли, като по своето устройство той намира най-сигурен паралел в горелия ходник на Крумовия дворец. Разкриването на този таен ходник с посока изток–запад за първи път в Плиска, даде основание чрез интерполация да се проследи неговото трасе на запад в кв. 6М. Сложната стратиграфска ситуация тук не позволява да се установи нивото на неговото вкопаване, защото по цялото трасе насипът му е прорязан от структури със стопанско предназначение – пещи и наземни помещения, които са с различна дълбочина, резултат от неднократни преустройства. Трасето на ходника е регистрирано при кота 183,32 м. От север и юг то е фланкирано от две страници. Различният насип в дълбочина (обр. 3) – от коти 183,04 до 182,23 м, както и стратиграфските данни, изразени по западния и южния профили, дадоха основание да се предположи, че този неизвестен досега в Плиска ходник, прекъсва значително по-ранна структура, останки от която са обрушен каменно-тухлен зид на калова спойка, непосредствено до който се откриха фрагменти от съдове – песъчливи гърнета с врязана украса датирани в първата половина – средата на VIII в. Всъщност те спадат към най-ранните материали от Плиска, каквито досега бяха известни единствено от югоизточния участък на Вътрешния град и от западните участъци на Цитаделата.

Добиването на материали, по-ранни от ходниците, проучени северно от Цитаделата, би позволило изграждането на стройна относителна хронология, в която обект „Кръгла каменна площадка“ се очертава като реперен, не само за обектите, проучени в близост, а изобщо за Плиска.

**ROUND STONE PLACE IN PLISKA – RESEARCH IN 2017**

*Andrey Aladzhov, Evgenia Komatarova-Balinova, Stanislav Stanilov*

The results can be summarized in a few lines.

**Secret passage beneath the Round stone place**

Under the RSP we traced the route of the famous secret passage that goes out of the wooden wall of the citadel, and comes under the arena (fig. 1, 2).

**Secret passage with east–west direction**

The varying filing from elevations 183.04 to 182.23 (fig. 3), as well as the stratigraphic data expressed on the western and southern profile, gave reason to assume that this previously unknown in Pliska passage breaks an early structure, the remains of which are a ruined stone-brick wall directly to which fragments of vessels were found – sandy pots with incised decoration dating back to the first half – the middle of the 8-th c.

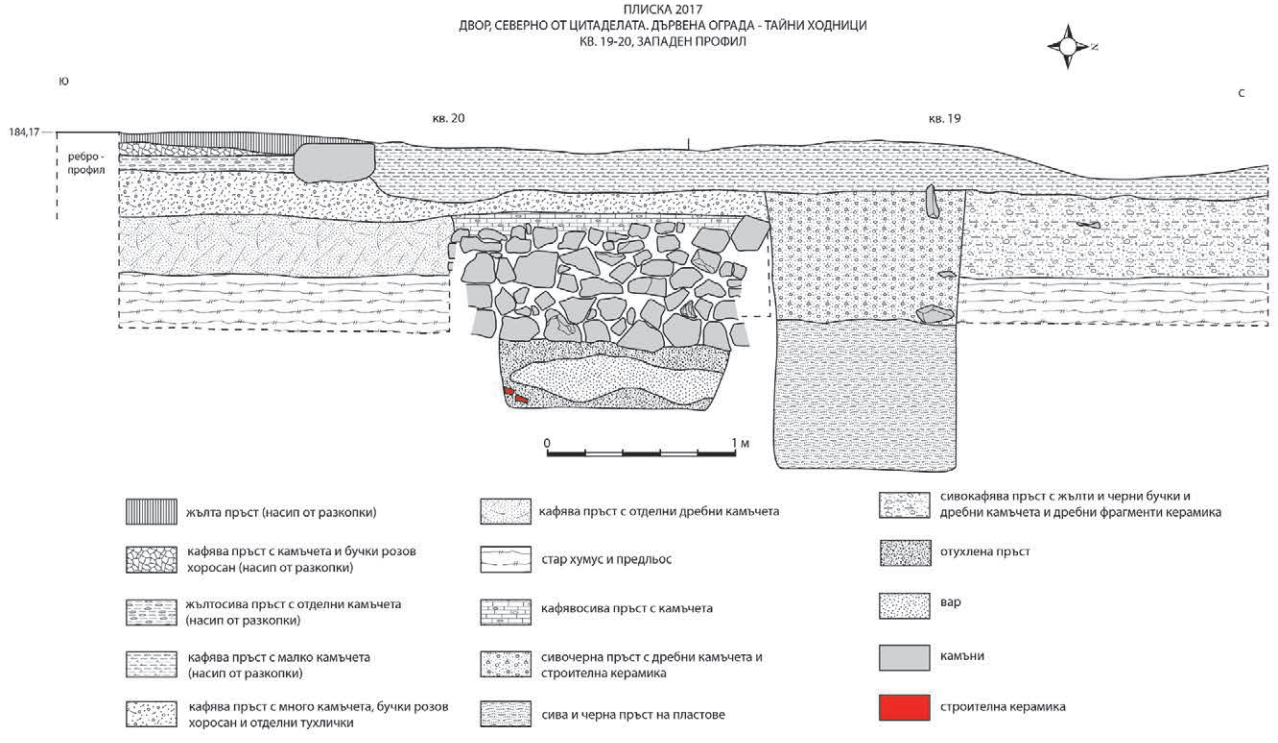
# № 3. ДВОР, СЕВЕРНО ОТ ЦИТАДЕЛАТА В ПЛИСКА

*Станислав Станилов, Мариела Инкова, Станислав Иванов, Росен Йосифов*

Проучванията се проведоха през месеците август и септември. Финансирането на разкопките е от МК и НИМ.

Целта на разкопките през 2017 г. бе:

1. Да се довърши разкопаването на дълбоката траншея от кв. 22, северно от проучената вече дървена сграда и западно от Болярското жилище.




*Обр. 1. Западен профил С–Ю с насипите от източното разклонение на тайния ходник с каменен свод в тухлената стена на Цитаделата и варница. Ситуация на късните структури от X–XI в., южно от Болярското жилище.*

*Fig. 1. Western N–S cross-section with the eastern split rampart of the secret passage with a stone vault in the brick wall of the Citadel and the lime kiln. Layout of the late structures from the 10th–11th c., south of the Boyar Dwelling.*




*Обр. 2. Ситуация на късните структури от X–XI в., южно от Болярското жилище.*

*Fig. 2. Layout of the late structures from the 10th–11th c., south of the Boyar Dwelling.*

2. Да се проучи новооткритата през сезон 2015 г. сграда с блоков градеж, както и теренът, западно от нея.

В кв. 22 беше разкопан насипът на дълбока траншея с ями за дървени талпи. Изчерпиха се последователно три пласта: кафяво-жълт, жълт с дребни кафяви бучици и кафяв с жълти бучки. В резултат се идентифицираха две ями за вертикални дървени талпи, между тях льосово стъпало, което е на дълб. 3,55 м. Южната има размери 1,06 х 1,09 м, дъното е в льоса, на дълб. 4,04 м, измерено от северозападния ъгъл на квадрата. Северната е с размери 1,16 х 1,24 м, дъното също е в льоса, на дълб. 4,08 м.

**Структури от VIII–IX в. южно от Болярското жилище**

В кв. 17, едва на дълб. 0,80 м, се очертаха две ями (№ 1 и 4), които частично попадат под южния зид на Болярското жилище. На това ниво яма 1 имаше запечатка от льосова пръст. Имат призматич-

на форма със заоблени ъгли. Яма 1 е с размери 1,30 х 0,60 м и дълб. 1,45 м, с четири фрагментирани тухли на дъното. Яма 4 има размери 1,31 х 0,47 м и дълб. 1,70 м, с 5 фрагментирани тухли на дъното. Запълнена е с пластове кафявожълта и черна пръст. Върху насипите на тези ями лежи субструкцията на южния зид на Болярското жилище.

В кв. 19, след престъргване на дълб. 0,85 м проучихме две ями една в друга с размери 1,03 х 0,90 м, 0,60 х 0,57 м и дълб. 1,18 и 1,35 м.



*Обр. 3. Водохранилище.*

*Fig. 3. Water-reservoir.*

През този сезон е проучен напълно изходът на източното разклонение на тайния ходник, ориентиран С–Ю, с каменен свод в тухлената стена на Цитаделата. Разкрити са още 2,90 м от неговото трасе, широко 1,30 м и дълбоко 3,73 м. На запад, в насипа на ходника на дълб. 1,75 м, се очерта четириъгълна яма с фрагменти от хоризонтално и полегато лежащи тухли в насипа. Под тях има три стъпала от сбита смесена пръст с различна височина, широки 0,95 м. След неговото изчерпване, се очерта шахта с полегата рампа на дълб. 3,54 м. На изток изходът завършва с правоъгълна яма 1,40 х 3,20 м, дълбока 2,60 м (обр. 1).

Следващата структура е продължението на трасето на траншея за ограда в кв. 20 и 30, която преминава южно от разкопаната в предишните сезони ранна дървена сграда. Широка е 0,70 м, дъното е на дълб. 1,78 м в льоса, с фрагментирани тухли, положени една върху друга.

В южната част на квадрата (№ 30) е разкрита още една яма с езиковиден издатък 1,40 х 1 м, дълбока 1,45 и 1,53 м, без находки в насипа.

Предполагаме, че въпросната траншея се свързва с друга – ориентираната север–юг в кв. 27-28, чието широко 0,50-0,60 м и дълбоко 1,75 м трасе пресича три ями с призматична форма и заоблени ъгли, наредени в права линия. Те имат приблизително еднакви размери в порядъка на 1,20-1,50 х 1,20-1,50 м и дълбочина 2,10 м. На дъното на ямите има подложки от фрагментирани тухли. В северната половина на кв. 27 също има следи от това или подобно трасе, но с нарушена конфигурация.

В кв. 39 и 40 бе частично проучена траншея, широка 0,28-0,39 м и дълбока 1,95 м от съвременния терен, с ред фрагментирани тухли в насипа при дъното. Насипът е тъмнокафяв с бучки хоросан, вар и дребни камъни. Дъното е дълбоко 1,95 м от съвременния терен, измерено от южния и северен профили. Тази траншея пресича яма в СИ ъгъл на кв. 27.

**Структури от X–XI в. южно от Болярското жилище** (обр. 2). До този момент в проучвания терен късните структури бяха документирани с останки от една землянка, части от настилки, бордюри на алеи и една пещ. През този сезон в кв. 20 бе разчистена и напълно изследвана пещ за производство на вар от едри и средни ломени камъни, запазени до четири реда (обр. 1). Има четириъгълна, почти овална форма, размери 1,20-1,50 м и дъно на дълб. 1,84 м. От нейната югозападна страна (кв. 20 и 30) проучихме правоъгълна яма за гасене на вар с размери 1,35 х 2,10 м и дълб. 1,85 м.

В кв. 27 и 28 са изчерпани два насипа на голяма яма, изкопана за строежа на малко водохранилище. Горният насип до дълб. 0,50 м е със сив цвят на пръстта, фрагменти амбалажна и битова керамика, животински кости, артефакти от X–XI в. и различни варианти на анонимни фолиси клас А2 (976–1030/35). Същия характер има и насипът в каменната постройка, където бе открит факлодържател за вграждане в стена с формата на човешка ръка. Вторият насип има жълт цвят с амбалажна и битова керамика от X–XI в., милиаренсия на Йоан Цимисхий (969–976) и фолис на Никифор II Фока (963–969). Насипът в дълбочина на постройката е от животински кости, сред които кости на кон, буци хоросан и строителен трошляк. Предполагаме, след построяването на сградата-водохранилище ямата е запълнена до нивото на стария терен, а горният насип, със сив цвят на пръстта, е от времето на разрушаването на постройката.

Водохранилището има правоъгълен план и размери 3,80 х 5,50 м, във височина – призматична форма, ориентирана СЗ–ЮИ, (обр. 2, 3). Отвън стените са от каменни блокове със старателно измазани фуги, а отвътре – с хоризонтални редове тухли, всичко на розов хоросан, субструкцията е изцяло от каменни блокове. Стените на щерната имат неравномерна дебелина (0,85, 0,60 м до 0,68, 0,82, 0,76 м). На льосовото ниво излезе моливдовул на Тодор (?) протоспатарий от X–XI в[1].

Според хоризонталната и вертикална стратиграфия, както и откритите в насипите артефакти, водохранилището се датира в самия край на X в. – първите десетилетия на XI в. Захранвало се е с керамичен водопровод, част от който се проучи от северната му страна. Разкрити са четири сегмента върху подложка от розов хоросан, а върху зида е запазен отпечатък от тръба, заустена към вътрешността.

**COURTYARD, NORTH OF THE CITADEL IN PLISKA**

*Stanislav Stanilov, Mariela Inkova, Stanislav Ivanov, Rosen Yosifov*

The main purpose was to study the structures south and southeast of the southeast corner of the Boyar Dwelling. The exit of the eastern split of the secret passage with a stone vault in the brick wall of the Citadel was excavated – a vertical shaft with a stairwell and a rectangular pit to the west (Fig. 1).

To the south of the exit (grid squares 20 and 30) a short section of the trench from a wooden fence, discovered during the previous seasons, was explored south of the large wooden building.

In grid squares 19 and 20, a lime kiln with a square-oval shape and a rectangular pit for extinguishing the lime was found, with deposits on the walls (Fig. 2).

To the southeast of the Boyar Dwelling we excavated a rectangular water reservoir measuring 3.80 by 5.50 m, built on the outside with square ashlars and inside with bricks (Fig. 2-3). It was fed by the previously known water-conduit that ran from the north gate to the Citadel. It is stratigraphically dated back to the end of the 10$^{th}$ – beginning of the 11$^{th}$ c. according to the excavated material and coins.

## № 4. РАЗКОПКИ В ЦИТАДЕЛАТА НА ПЛИСКА ПРЕЗ 2017 г.

*Янко Димитров, Станислав Иванов*

Обхванатата от разкопките площ е общо 150 кв. м, в изкопи II и III от 2012–2016 г.

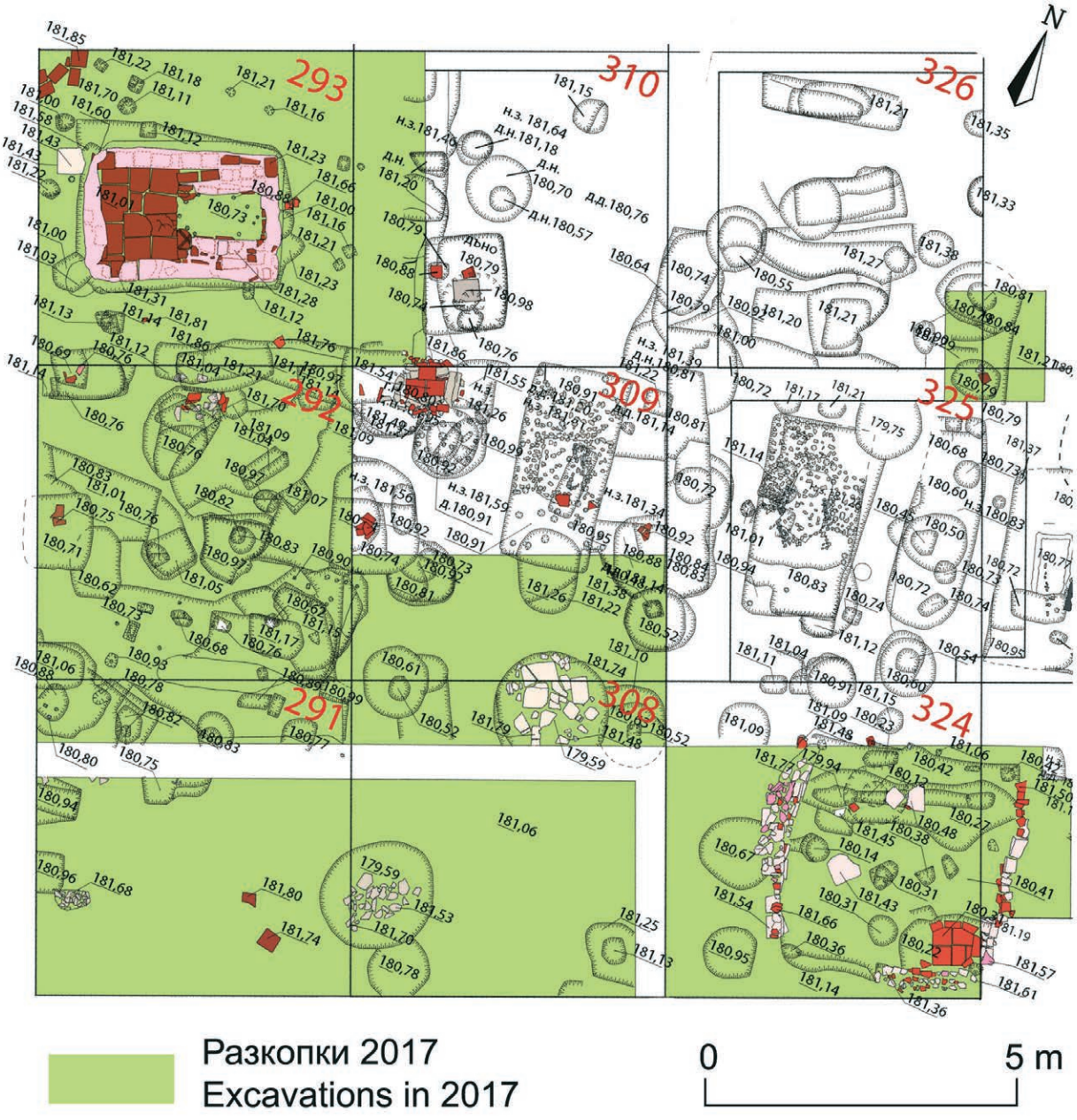
**Изкоп № III.** Проследена бе нова отсечка на една от оградите с посока запад–изток. Тя засича две ями от дървени стълбове, които изглежда, че са част от лека конструкция със същата насоченост. Бяха засечени и частично проучени други две фундаментни ями, които имат по-голям диаметър и дълбочина и очевидно са от по-стабилна конструкция. И четирите ями се датират в столичния период на Плиска.

**Изкоп № II. В** Изкоп II бяха цялостно или частично проучени археологически структури от столичния (VIII–IX в.) и от т. нар. български (X в.) и византийски (края на X–XI в.) следстолични периоди на Плиска.

Структури от следстоличния „византийски период“

*1. Жилище в кв. 324/ 340.* Жилището е с четвъртита форма, ориентирано по посоките на света и има размери 3,30-3,65 х 3,30-3,50 м. Изцяло е вкопано в терена (дълбочина от съвременния терен 1,90-2 м, от нивото на вкопаване 1,30 м) и може да се определи като землянка. Източната, западната и част от южната му стени са подградени (облицовани) с леки стенички. Северната стена, където подграждащ „зид“ липсва, вероятно е била оформена отвътре с дървена конструкция. Установено е мястото на входа, който е от юг, широк 1,40 м. В югоизточния ъгъл бе разкрита печка с подковообразна форма, изградена от фрагментирани тухли. По стратиграфски данни и въз основа на откритите в запълването материали, използването на жилището може да се отнесе към края на X в., а неговото изоставяне и превръщане в „сметна“ яма в началото на XI в.

[1]Монетите и печатът са идентифицирани от И. Йорданов и Ж. Жекова, на които благодарим.




*Обр. 1. Общ план на структурите проучени през 2017 г. в изкоп II.*

*Fig. 1. A general plan of the structures in Trench No. II explored in 2017.*

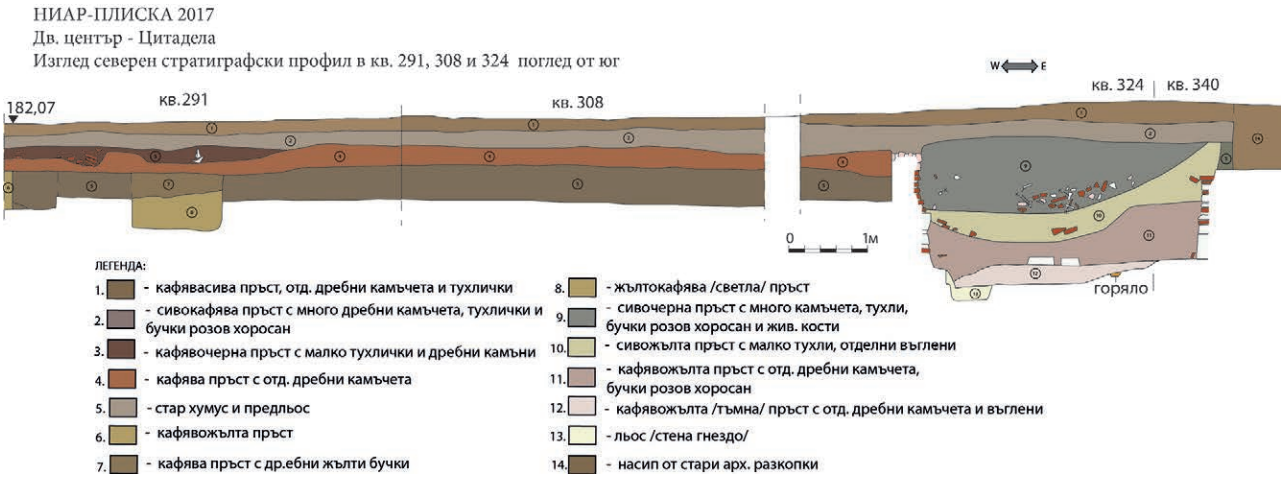
*2. Хранилищни*/боклучни ями. В кв. 308/309 бяха изследвани две големи ями с овална форма и голяма дълбочина, определени като „хранилищни". Въз основа на стратиграфски данни и на откритите в запълването предмети и битова керамика, използуването им като хранилища може да се синхронизира с проученото в кв. 324/340 вкопано жилище.

Структури от следстоличния „български" период

*1. Производствена пещ.* В кв. 293 бе разкрита и цялостно проучена голяма правоъгълна пещ от типа „двуделни, двукамерни производствени пещи". Иззидана е в трап, от тухли, на хоросанова спойка. Има външни размери 3 х 2-2,07 м. Околовръст на пещта бяха проучени 15 дупки от колове и вертикални греди на навес, който е покривал пещта. Въпреки че проучването на участъка не е завършено, по стратиграфски данни пещта може да се отнесе към следстоличния период на Плиска.

Структури от столичния период (VIII–IX в.)

*1. Голямата дървена сграда.* Разкопките през 2017 г. обхванаха участък в югозападната част на сградата, както и широка до 5 м ивица южно и западно от нея, където не бяха открити ями от дървени стълбове на нейната опорна конструкция. С разкриването на нови седем стълбови ями в югозапад-




*Обр. 2. Основен стратиграфски профил в изкоп II.*

*Fig. 2. Main stratigraphic cross-section in Trench No. II.*




*Обр. 3. Находки от производствената пещ в кв. 293.*

*Fig. 3. Finds from the kiln in grid square 293.*

ната част на сградата, планът ѝ бе установен в неговата цялост. Стана ясно, че тя има форма на правоъгълник с размери 18,40 х 8,50 м и надлъжна ос в посока изток–запад. С това нейното продължило шест археологически сезона проучване може да се счита за приключено.

*2. Ритуалният комплекс от трапове с пещи.* Проучването на две от тези необичайни съоръжения бе продължено чрез направени контролни срезове през пода и през дъната на изградените в тях пещи. Наблюденията по срезовете налагат промяна на миналогодишния ни извод за сравнително кратковременното ползване на съоръженията. Освен това, при проучването на терена до 9 м западно от трап № V не бе открито друго такова съоръжение. Това доказва, че т. нар. Ритуален комплекс е бил съставен от три трапа и най-вероятно е бил ползван преди появата на Голямата дървена сграда.

*3. Дървен пасаж.* В същия сектор, но на по-горно ниво, бяха открити три двойки ями от опорни стълбове на неизвестно досега съоръжение с „линеен“ план. То бе наречено Дървен пасаж/Дълга дървена сграда, тъй като ширината му е едва 2,20-2,80 м. Засега съоръжението е проследено между източната стена на Цитаделата и Малкия езически храм в отсечка дълга малко над 27 м, в посока североизток–югозапад. В относителната хронология на проучените в изкоп II структури, пасажът попада в една от късните фази на дървеното строителство. Неговите стълбови ями пресичат някои от ямите на Голямата дървена сграда, т. нар. Голяма траншея от ограда с посока север–юг, както и откритото през 2017 г. в кв. 291/292 т. нар. Ранно вкопано помещение.

*4. Ранно вкопано помещение.* На това помещение се попадна при проучване на участък в кв. 291/292. Ако се съди по данните от разкритата североизточна част, помещението ще има форма на правоъгълник издължен в посока изток–запад. В пода, на „ниша“, оформена в стените при североизточния му ъгъл, бяха разчистени дупки от колчета, разположени в редици, а покрай стените и във вътрешността общо 15 ями от побити отвесно дървени греди. За функцията и датировката на помещението ще може да се каже нещо определено едва след неговото цялостно разкриване. Засега, въз основа на стартиграфски наблюдения, може да се констатира, че то бележи една от най-ранните фази на живот в сектора.

EXCAVATIONS IN THE CITADEL OF PLISKA IN 2017

*Yanko Dimitrov, Stanislav Ivanov*

The investigation of the construction of the so-called *Large Wooden Buildin* within the boundaries of Trench No. II, which was started in 2012, was finished. The section was traced to its SW part, as well as in a strip 5 m wide to the West and South of it. Seven new pylons for wooden posts from its supporting structure were discovered. Thus, the overall layout of the building can be considered as established. It was rectangular in shape, 18,40 x 8,50 m, oriented East–West with its long sides.

The exploration of the so-called *Ritual Complex* was also completed. It was composed by three ditches with kilns and probably existed before the Big Wood Building. The building, as well as the *Ritual Complex*, were dated by stratigraphic data and finds of household ceramics to the end of the 8th – the first half of the 9th c.

On a higher level, in the same sector, three pairs of pits, supporting pillars of a previously unknown facility with „linear" plan were found. It was called Wood Passage/Long Wooden Building because its width was only 2.20-2.80 m. The facility was traced to a length of just 27 m.

In grid square 293, a *Large Rectangular Kiln* of the „two-dimensional, two-chamber production kilns" type was discovered. The kiln was made of bricks, bonded with mortar, and with an external dimension of 3.00 x 2.00 m. The investigation of the plot did not complete, but according to stratigraphic data the kiln can refer to the Post-capital Bulgarian period of Pliska.

In grid squares308/309/324, a dug-in dwelling and two contemporaneous pits were excavated, dating back to the Post-capital Byzantine period of Pliska.

## № 5. ПЕЩИ ЗА БИТОВА КЕРАМИКА НА ЛЕВИЯ БРЯГ НА АСАР ДЕРЕ В НИАР „ПЛИСКА" – ВЪНШЕН ГРАД

*Станимир Стойчев, Станислав Иванов*

През месеците юни и юли 2017 г., с Разрешение за теренно археологическо проучване №105/07.06.2017 г. се проведе етап от проучванията на Център за битова керамика на левия бряг на Асар дере, Външен град на Плиска, НИАР „Плиска".

Обектът е разположен в северозападната част на външния град на Плиска, на левия бряг на Асар дере. Засечен е през 2010 г. по време на издирването на археологически обекти във Външния град. Същата година аварийно бе разчистена горивната камера на една от пещите, попадаща в иманярски изкоп. През 2014 и 2015 г. бе допроучена пещта и отчасти предпещното пространство. Като датировка откритата пещ се отнася към началото на II в.

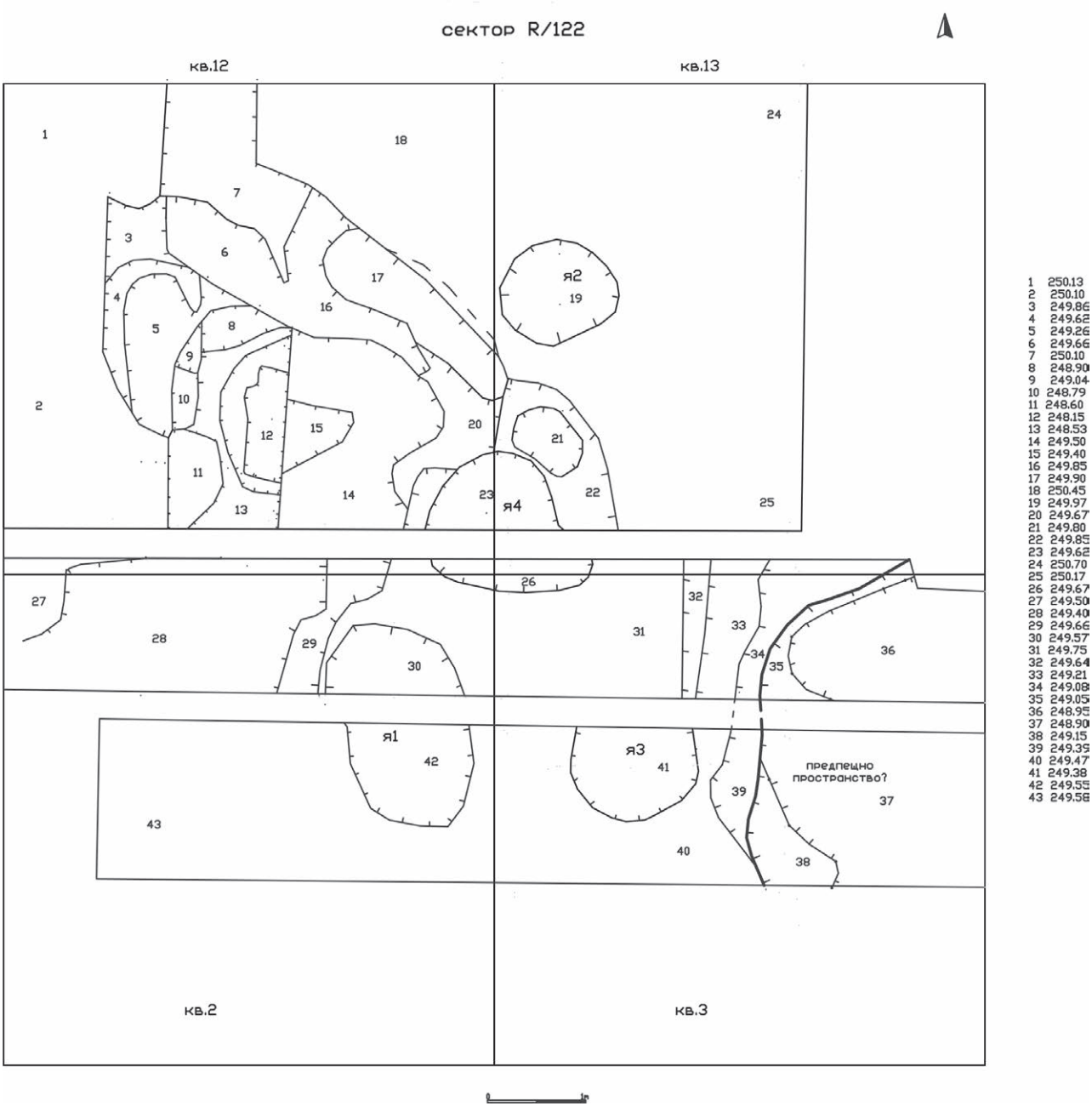
През 2017 г. се извърши геофизично проучване на север от Пещ 1 от гл. ас. д-р Християн Цанков и инж. Кирил Велковски.

По данните от извършеното геофизично проучване бяха заложени няколко сондажа с цел проверка на засечените аномалии в сектор O122 кв. 88, 89, 90 и 100 (сондажи 1 и 2), сектор P 122 квадрати 95 и 96, сектор P 123 квадрати 5 и 6 (сондажи 3 и 6), сектор R 121 квадрати 49 и 50 (сондаж 5) и сектор R 122 квадрати 2 и 3 (сондаж 4).

В сондажи 1 и 5 бе достигнато до льос, а в сондажи 2, 3 и 6 – до мергел, като дебелината на културния пласт варира между 0,10 и 0,20 м. Откритият в тях подемен материал (фрагменти керамика) е с нарушена повърхност и ломове. Може да се предположи, че през миналия век, в сектори O 122, O 123, P 122 и P 123 е имало подравняване на терена и културният пласт е отнет и насипан в дерето.

В сектор R 122 квадрати 2, 3, 12 и 13 бяха проучени 3 ями и частично едно вкопаване. Откритият в тях и около тях подемен материал (фрагментирана керамика и обмазки от жилища) ги отнасят към късножелязната епоха V в. пр. Хр. В кв. 13, в същия сектор, бе засечено вкопаване с характеристики на предпещно пространство.

В заключение може да се каже, че в участъка с проведено геофизично проучване и северно от него няма данни за наличието на пещи за изпичане на керамика. Разкритите ями от КЖЕ, говорят за наличие на структури от един по-ранен период на територията на обекта.




*Обр. 1. Сектор R 122, кв. 2, 3, 12 и 13.*

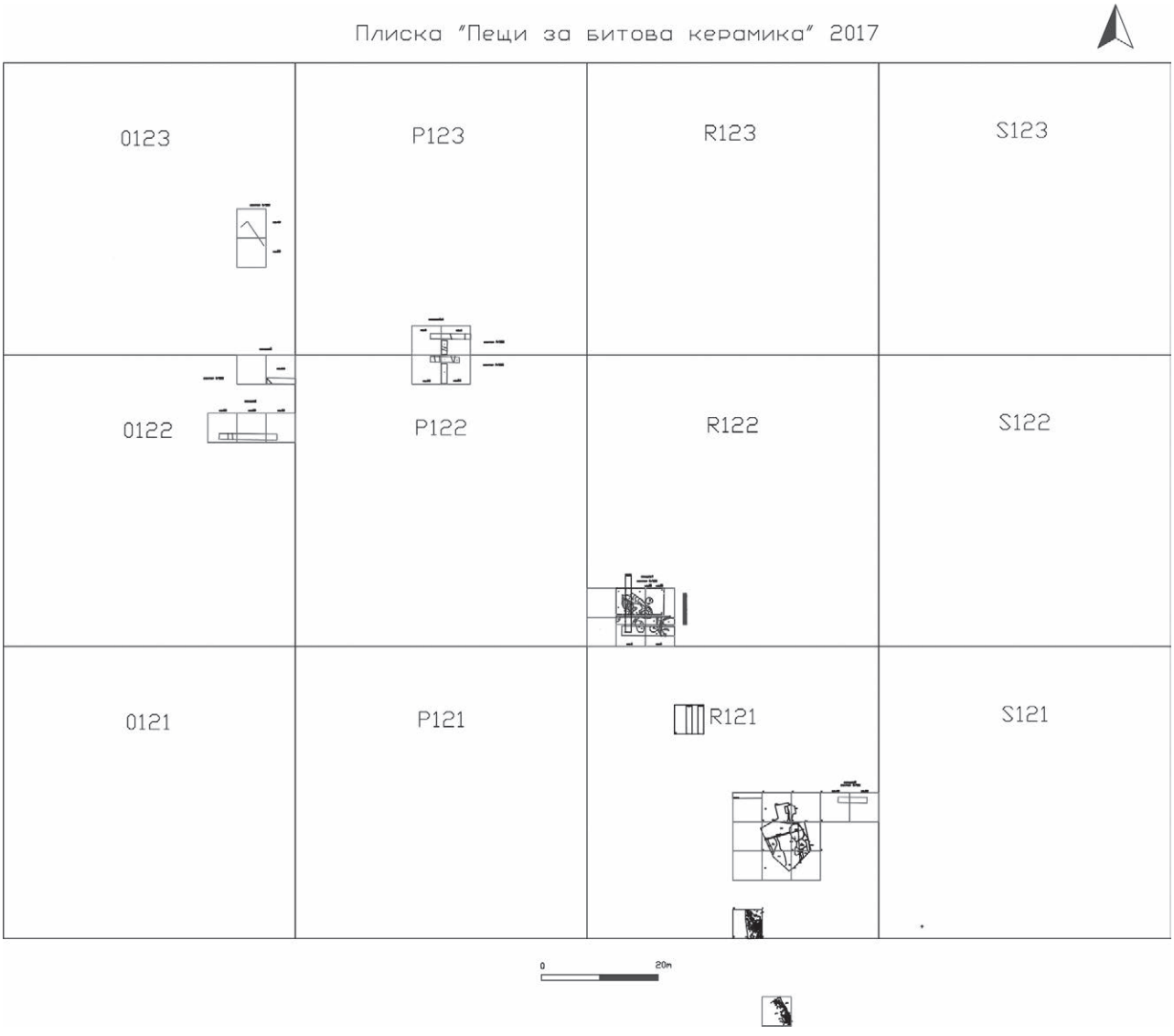
*Fig. 1. Sector R 122, grid square Nos. 2, 3, 12, and 13.*

## KILNS FOR HOUSEHOLD CERAMICS ON THE LEFT SHORE OF ASAR DERE IN NHAR "PLISKA" – OUTER CITY

**STANIMIR STOYCHEV, STANISLAV IVANOV**

During June and July 2017, according to Permission for field archaeological research No. 105/07.06.2017, was conducted a survey of the Center of household ceramics on the left shore of Asar dere, Outer city of Pliska, NHAR Pliska.

The site was located in the northwestern part of the Outer city of Pliska, on the left shore of Asar dere. It was identified in 2010 during the archaeological survey in the Outer city. In 2010 the fuel chamber of one of the kilns, situated in treasurehunter's ditch, was explored. During the 2014 and 2015 campaigns the kiln and partly the prefurnace space were explored. The kiln dates back to the beginning of the 2nd c.




*Обр. 2. Общ план на проучванията.*

*Fig. 2. General plan of the excavations.*




*Обр. 3. Профил кв. 2 и 3.*

*Fig. 3. Cross-sections in grid squares Nos. 2 and 3.*

In 2017 was conducted a geophysical survey north of kiln No. 1 by Hristian Tzankov and Kiril Velkovski.

Based on the data of the geophysical survey, several boreholes were carried out in order to check the detected anomalies in sector O122 grid squares Nos. 88, 89, 90, and 100 (boreholes Nos. 1 and 2), sector P122 grid squares Nos. 95 and 96, sector P 123 grid squares Nos. 5 and 6 (boreholes Nos.3 and 6), sector R121 grid squares Nos. 49 and 50 (borehole No. 5) and sector R122 grid squares Nos. 2 and 3 (borehole No. 4).

Boreholes Nos. 1 and 5 have reached the loess. Boreholes Nos. 2, 3, and 6 reached the marl. The thickness of the culture layer varied between 0.10 m and 0.20 m. The material found (ceramic shards) was with damaged surface and edges. It can be assumed that in sectors O 122, O 123, P 122, and P 123 during the last century the terrain was levelled; the cultural layer was taken away and buried in the gully.

In sector R 122 grid squares Nos. 2, 3, 12, and 13 were explored 3 pits and partially one ditch. The material found in and around them (ceramic shards and daub) refer to the Late Iron Age – 5$^{th}$ c. BC. In grid square No. 13 of the same sector was eventually detected the prefurnace space.

In conclusion, it is possible to say that the sector, subjected to geophysical survey, and north of it there was no evidence of the presence of pottery kilns. The discovered pits from the LIA indicate the existence of structures from an earlier period on the site.

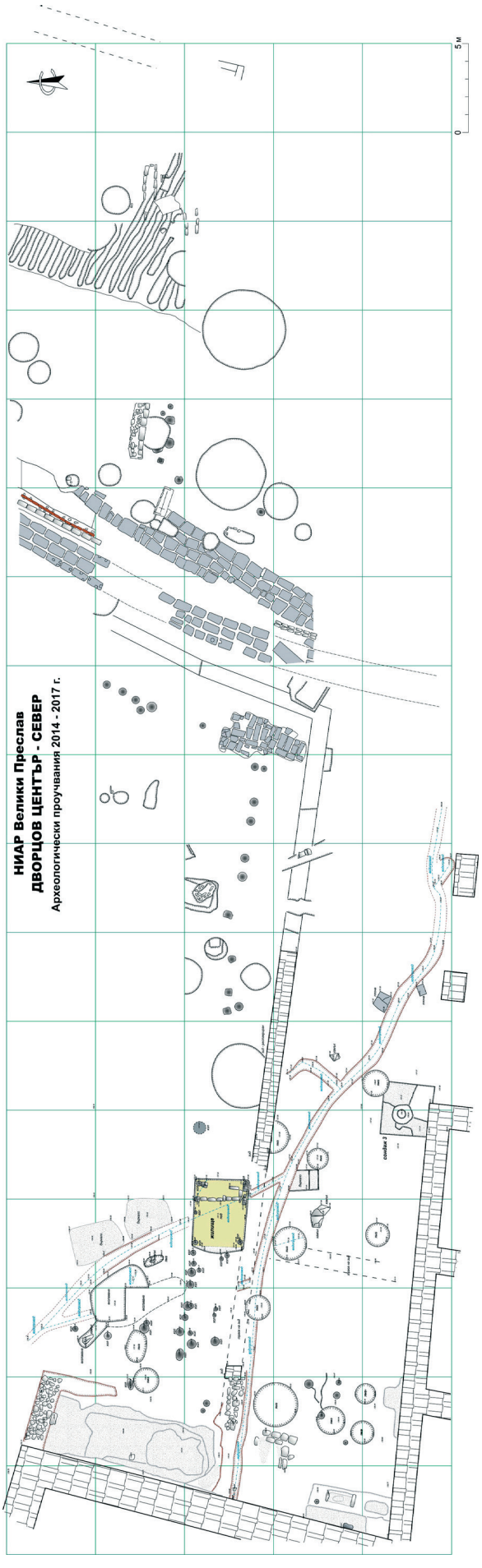
# ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

## № 6. НИАР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ“. ДВОРЦОВ ЦЕНТЪР – СЕВЕР

*Маргарита Ваклинова, Снежана Горянова*

Четвърти сезон се проучва пространството северно от главните сгради на Дворцовия център на Велики Преслав. В него се включва правоъгълен площад от над 400 кв. м пред северната фасада с главния вход на Тронната палата и триделната галерия към запад, и на север – ограден със самостоятелна стена терен с условното название „стопански двор“ (обр. 1). Близостта и връзката, установени досега с дворцовия квартал, доведоха до заключението, че там се изолира пространство, имащо тясна връзка с живота на дворците. Времето на възникването му бе определено към момента на окончателното оформяне на цялостната визия на комплекса, свързано с епохата на преустройства при цар Петър. Не се знае засега къде е краят на този „двор“ към север. Установени са стратиграфията и хронологията на ползването на терена през различните периоди в живота на града (обр. 2). През столичния период там се е извършвала подготовка на материалите за строителството на дворцовите сгради. Връзката с бита на дворците е неоспорима, както и възникването на градски квартал през XI–XIII в. и превръщането му в периферия на некропол, а през османския период – като място за получаване на вар. Пространството е значително по размери и досега в южната му част е проучен само 1 декар. Там преди години е установена вероятно централната разпределителна шахта на водопроводната мрежа, обслужваща дворците. За съжаление данни за резултатите от проучванията още през 1897, 1927 и през петдесетте години на XX в. имаме само от лични писма между разкопвачите (БАН, Архив К. Шкорпил, а.е. 80, л. 50-52). Изводи могат да бъдат правени при разкриването на останки под нивото на плътния насип от строителни отпадъци и на по-късни вкопавания в него. Оскъдни са и откриваните материали. За такива се съобщава в оставените кратки сведения.

През 2017 г. картината не се отличава съществено от разкритото през предишните кампании. Структурата на тези насипи не е единна. Редицата стълбове от строителното скеле на триделната сграда продължават пред цялата ѝ северна фасада на разстояние 2 м от стената. Пластът се е образувал на два пъти с обща дебелина 0,45 м. Долното ниво, върху здравата пръст, съдържа група бъркала за бял и розов хоросан от строителството на дворците и оформяне на първите водопроводи. Внимание привлича оградено с дъски триделно бъркало, чието оформяне като трапец е съобразено с трасето на един от водопроводите. Трасета на пет водопровода прекосяват двора, идвайки от северозапад, вероятно през шахтата пред северната фасада на Западния дворец. Някои вече са проследени и при проучванията на комплекса на дворците. Има разлика в начина им на градеж, материала и дълбочината на вкопаването им. Два от новооткритите водопроводи, преминаващи през пространството към дворцовия център са в легла и са обмазани с розов хоросан. Има такива с чакъли и жълтеникав




*Обр. 1. Велики Преслав. Дворцов център. Разкопки 2014–2017 г., план.*

*Fig. 1. Veliki Preslav. Palace Assemblage. Excavations in 2014–2017, a general plan.*

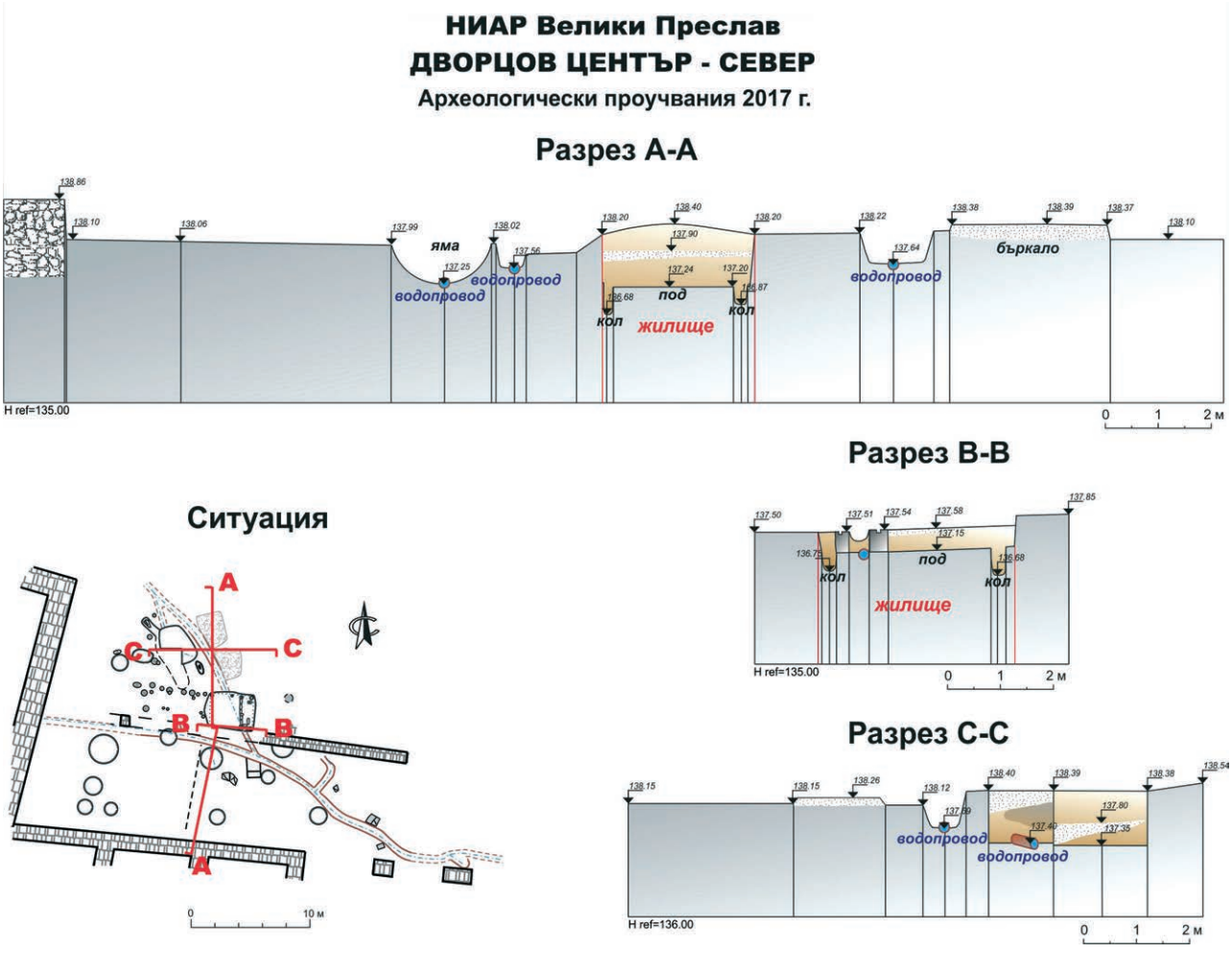
хоросан. Тръбите на един се отличават с размерите си (диам. 0,24 м; дълж. 0,47 м).

Откритата през 2016 г. монументална стълба към Западния дворец в югозападния ъгъл на двора поставя нови въпроси и хипотези за предназначението и връзката на това пространство в общата градоустройствена схема на двореца и плана на отделните му части в неговия окончателен вид. Хоросановият масив на платформата (запазена височина 0,85 м; площ 10 х 4 м), обхванат от Г-образна, дебела 1,10 м стена от североизток, насочва към мисъл за връзка на южната част на двора с интимния живот на западната, предполагаемо жилищна част на палатите (и по-скоро техен самостоятелен функционален апендикс). Би могло да бъде градина и един от частните дворове на комплекса. Известен е вече единият вход срещу парадните двери на Тронната палата. Сега може да се предполага втори такъв – пред южните стъпала на монументалната стълба. Откритото продължение на редицата от успоредни на южната оградна стена дупки от стълбове на 2,70 м северно от нея показва, че около оградата е имало покрит портик за преминаване от и към Западния дворец.

През следстоличния период, в XI в., подобно на използвани други незастроени пространства на дворцовия център, на това място е обособен малък градски имот. Останките от жилище с вкопана и наземна част и ями за отпадъци се откриват върху най-високата част от свободното по-рано пространство, непосредствено от север на оградната стена. Вкопаната част (3,80 х 3,05 м) (обр. 3) е имала четири масивни стълба в ъглите и успоредно по дължината до източната стена каменно отоплително съоръжение. Върху четирите му ъглови блокчета са изрязани заоблени гнезда за греди, вероятно от конструкция във височина. На пода и в печката се откриват фрагменти от съдове от периода. На нивото на двора към запад, на 1-1,20 м от дъното на вкопаната част, дупки от колове очертават границите на лека пристройка.

Обилен керамичен материал от XIII в. е запазен само в една от четирите ями.

Към известните досега се добавиха още две погребвания. Особено интересен е един от откритите гробове. В овална яма, сред материали от XIII в., от които едно стреме и костена втулка – може би от връх на стрела, в неестествена поза е вместен скелет на мъж на възраст 22-24 години.




*Обр. 2. Велики Преслав. Дворцов център. Разкопки 2017 г., разрези.*

*Fig. 2. Veliki Preslav. Palace Assemblage. Excavations in 2017, cross-sections.*



*Обр. 3. Велики Преслав. Вкопана част на жилище, разположено северно от дворците, XI в. Снимка от въздуха.*

*Fig. 3. Veliki Preslav. A house with a lower part dug into the ground, situated to the north from the palaces, the 11th century. View from the air.*

Детайлни изследвания са направени от антрополога Надежда Атанасова. Няма следи от наранявания, но има сериозни патогенни изменения – наличие на мозъчна киста. Впрочем подобно погребване, заедно с три стремена, бе открито в яма във вътрешното пространство сред дворците. Свързват се с присъствието на късни номади.

Дъната на още две варници от османския период показват защо при тяхното откриване при първите разкопки са били направени безнадеждните изводи на учените за състоянието на останките от втората столица и съдбата на Преславския дворцов център.

**VELIKI PRESLAV – PALACE ASSEMBLAGE NORTH**

*Margarita Vaklinova, Snezhana Goryanova*

There are enclosed spaces with different functions in the Palace Assemblage of the Second Bulgarian capital. One such space with presumed economic functions was unearthed to the north of the main façade.

Remains of a monumental staircase to the Western Palace together with remains of sheds abutting the walls and a drainage shaft were also found there. The excavations in 2017 provided new information about the water supply and new details of the construction and the chronology of the Palace Assemblage. The remains of four water-mains and their deviations related to two constructional periods of the assemblage were also found. This part of the space was occupied during the post-capital period.

A house was excavated consisting of a level cut into the ground (3.80 x 3 m; 1.20 m deep) and a ground floor. The remains of the supporting wooden structure and the stone structure with grooves for wooden beams provide evidence for the construction techniques in Preslav in the 11th–12th c. The usual pits for dumping kitchen wastes were found nearby. One of the pits yielded a human skeleton, a stirrup and an arrow head.

# № 7. ОБЕКТ „ВЛАДЕТЕЛСКА ЦЪРКВА – НЕКРОПОЛ“ В СЕКТОР СЕВЕРНО ОТ БАЗИЛИКАТА В НИАР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ“

*Петър Димитров, Мария Манолова-Войкова*

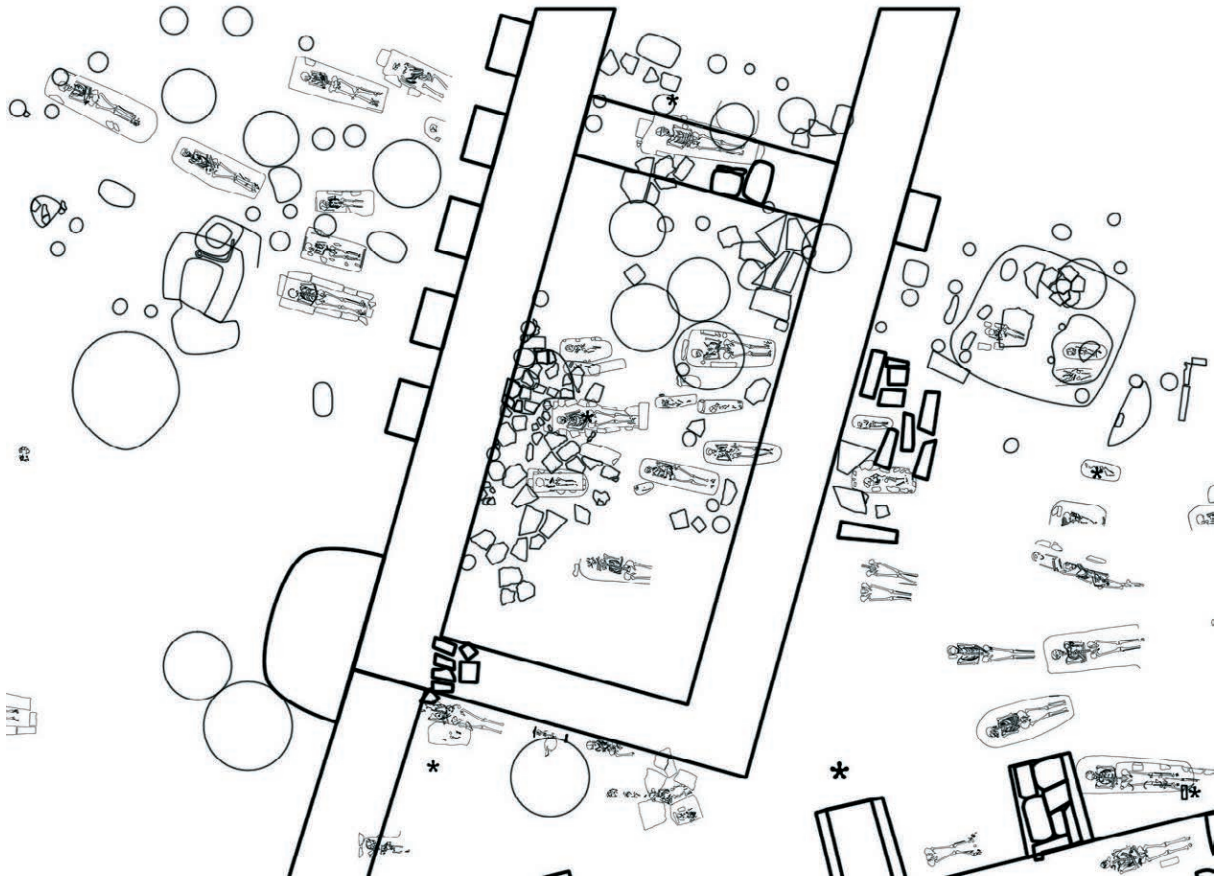
Редовните археологически разкопки на обект „Владетелска църква – Некропол“ в НИАР „Велики Преслав“ се проведоха в периода 13.07-20.08.2017 г. с Разрешение №94/26.06.2017 г. Финансирането бе осигурено от Министерство на културата по Договор с НАИМ–БАН.

Изследваният участък попада в квадрати 151/96, 206 и 151/97, 207 от план-квадратната мрежа на НИАР „Велики Преслав“, през които е минавало трасето на временния път, обслужвал дейностите по проекта на Община В. Преслав „Векът на цар Симеон оживява“. Теренът е бил линейно „изрязан“ и подравнен с плътен слой от трамбован филц и строителни отпадъци. Това е унищожило и компрометирало значителна част от средновековния културен пласт, което за поредна година сериозно затруднява научните изследвания в сектора.

По време на разкопките са разкрити структури и установени културни отложения от IX–X, X–XI и XII–XIII век (обр. 1).

В най-късните нива бяха документирани 11 гроба с костните останки на 11[1] човешки индивиди – всички в бебешка и детска възраст (възрастови групи Infans I и II) – част от големия некропол, развил се край останките на храма в периода XI–XIV век. Погребаните са били положени според християнския канон: ориентация запад–изток, по гръб, с глава на тила, горните крайници са върху торса, а долните изпънати. Не се откриха индикации за използването на ковчези или други допълнителни гробни съоръжения, както и наличие на облекло. Присъствието на гробен инвентар е по-скоро изключение. Върху черепа в Гроб № 1 е открита медна позлатена апликация с кръгла форма с изпъкнал полусферичен център и два срещуположни отвора за прикрепване – може би за прочелник. Три от гробовете са вкопани във вътрешността на проучваната в предходните три сезона монументална Сграда IV (Димитров, Манолова-Войкова 2015, 619-622, обр. 1; 2016, 664-668, обр. 1; 2017, 542-545, обр. 1), а два край източната ѝ фасада. Наблюдаваните съотношения отново предоставиха възможност за уточняване на относителната хронология в сектора. Яма № 248 (с материали от XIII в.) е била вкопана частично върху основите на източната стена на сградата – на границата с вътрешността ѝ. Стана ясно и че Гроб № 2/2016 г. е бил положен на нивото на подложката за субструкцията ѝ – явно след нейното относително ранно демонтиране – още преди началото на XIII век. В него, на лявата китка на млад индивид от женски пол бяха намерени три стъклени гривни. Намиращите се в съседство 4 детски гроба (№ 1 – 4) са били разположени край лицата на същия зид, очевидно „съобразявайки“ се с градежа. Това, от една страна, подсказва поне частичната запазеност на първия, а от друга – по-ранната дата на погребенията (обр. 1).

[1] С тях общият брой на гробовете в некропола достигна 528.



*Обр. 1. План, 2017.*

*Fig. 1. Plan, 2017.*




*Обр. 2. Профил на насипите в леглото на източния зид на Сграда IV (Кв. 151-206).*

*Fig. 2. Profile of the embankments in the bed of the Eastern wall of Building IV (sq. 151-206).*

С обитаването на терена през XI в. свързваме разкритата източно от Сграда IV полуземлянка. От нейната конструкция са документирани гнезда от опорните ѝ стълбове, фрагменти от глинени стенни замазки, както и голямо количество фрагментирани керемиди от вътрешността и периферията ѝ – указващи наличието на солидно покривно покритие. В насипа запълващ помещението бяха открити 3 плоски и части от 5 реликвиарни енколпиона (обр. 3). В него също са намерени фрагменти от керамични съдове изработени на ръчен грънчарски кръг и анонимен фолис клас А2. През първата половина и средата на XIII в. в рамките на полуземлянката са били вкопани една сметна яма (№ 249) – в СЗ ѝ част, и три детски гроба (№ 5, 6, 11 ) – в ЮИ и СЗ ѝ ъгли.

В дълбочина бе изчерпан насипът в леглото на източния зид на Сграда IV (обр. 2) и се проучиха неговите градеж и устройство. В отличие от западната стена, декоративните пиластри по източната фасада са били разположени значително по-нарядко – на около 2 м един от друг (обр. 1).

Керамиката е открита в силно фрагментиран вид. Статистическият анализ обхваща 3800 фрагмента, които по съхранени формални, технологически и декоративни белези са разпределени в 21 категории. Най-късните находки се единични фрагменти от глазирани съдове от Османския период. В количествено отношение доминира керамиката от XIII в. Относително малък е делът на съдовете от втората половина на XI и XII в. Към последните десетилетия на X и началото на XI в. се отнасят керамика изработена на ръчно колело от песъчлива глина с врязана украса или от чиста глина със сива повърхност, трапезни съдове покрити с масленозелена или зелено-кафява глазура, византийски амфори. Единични са находките от столичния период.



*Обр. 3. Нагръдни кръстове от насипа на полуземлянката.*

*Fig. 3. Breast crosses from the dwelling embankment.*

От документирания подемен материал са инвентирани 86 предмета, между които оловни ядра за пломби, медни и стъклени накити (гривни и пробити скифати), бронзови токи, железни инструменти и оръдия на труда, върхове на стрели и др.

Монетните находки са общо 23 на брой, които хронологически се концентрират около средата на XIII столетие. За втори пореден сезон в сектора бе открит фолис на император Константин VII с майка си Зоя. Екземплярът е от ранния период – времето на нейното регентство (914–919). Анонимните фолиси са 5 – 3 от групата на А2 (976–1030/35) и 2 от групата на А1 (969–976). Присъства и солунска емисия на император Йоан Комнин Дука (1237–1244)[1].

## Литература

**Димитров, Манолова-Войкова 2015:** П. Димитров, М. Манолова-Войкова. Обект „Владетелска църква – Некропол“ в НИАР „Велики Преслав“. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2016, 619-622.

**Димитров, Манолова-Войкова 2016:** П. Димитров, М. Манолова-Войкова. Обект „Владетелска църква – Некропол“ в НИАР „Велики Преслав“. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 664-668.

**Димитров, Манолова-Войкова 2017:** П. Димитров, М. Манолова-Войкова. Обект „Владетелска църква – некропол“ в сектор северно от базиликата в НИАР „Велики Преслав“. – Археологически открития и разкопки през 2016 г., София, 2017, 542-545.

## "RULER'S CHURCH – NECROPOLIS" IN "VELIKI PRESLAV" PRESERVE

*Petar Dimitrov, Mariya Manolova-Voykova*

The excavations revealed archaeological remains from the 9th–10th c., the 10th–11th c. and the 12th–13th c. Eleven graves from the upper levels belong to the huge necropolis that spread around the church from the 11th until the

[1]Монетите са определени от д-р Женя Жекова (РИМ–Шумен).

14th c. The buried had been laid according to the Christian canon and no indications for the use of coffins or other burial facilities were found. Three of them are situated inside the monumental building (Building IV), studied in the last three seasons.

The habitation during 11th c. is evidenced by a semi-dug dwelling, placed next to the eastern wall of Building IV. Its structure has been documented through nests from wooden pillars, fragments of clay wall plasters, and a large number of fragmented tiles – indicating the presence of solid roofing. Within the filling layer there were found 3 flat and parts of 5 reliquary pectoral crosses, a considerable amount of pottery and a coin dated back to the beginning of the 11th c.

The investigation of Building IV continued and the rhythm of the decorative pilasters on the eastern facade was established. In distinction from the western one, they are positioned more sparsely, standing at about 2 meters apart from each other.

# ВЕЛИКО ТЪРНОВО

## № 8. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ТРАПЕЗИЦА – СЕКТОР ЮЖЕН“ В ГРАД ВЕЛИКО ТЪРНОВО

*Деян Рабовянов*

Разкопките в южния сектор на Трапезица се възстановиха след едногодишно прекъсване през 2016 г. Те се осъществиха през месеците септември и октомври със средства, предоставени по договор между НАИМ при БАН и МК. Основните задачи бяха следните: 1. Да се допроучат културните напластявания под разположеното в северозападната част на обекта жилище 13; 2. Да се разкрие изцяло значителен участък от средновековната улица, свързваща Югоизточната с Югозападната порта на Трапезица; 3. Да се заложат нови проучвателски квадрати в пространството северно от улицата, за да се установи стратиграфската картина там и да се провери наличието на предполагаем християнски храм (обр. 1).

В резултат на разкопките напълно бе проучено до материкова скала пространството с площ ок. 70 кв. м, лежащо под жилище 13 от втората пол. на XIV в. – кв. $CXLVII_{12, 16}$, $CXLVIII_{9, 13}$, $CLVII'_{4}$ и $CLVII_{1}$. Доизчерпан бе пластът от подовото ниво на сградата, а под него бяха изследвани 6 боклучни ями, една пещ, едно вкопано жилище и останките от поне две други наземни постройки във вид на дупки за дървени стълбове. Всички те датират от периода между средата на XIII и средата на XIV в. Под тях бяха проучени и пластове от ранножелязната епоха с дебелина общо 0,60 м, в които също се попадна на археологическа ситуация с лежащи in situ керамични съдове и бронзов нож (обр. 2).

Изцяло бе разкрит участъкът от улицата на север от жилищния квартал с дължина 20 м и средна ширина 3 м – кв. $CXLVII_{12}$, $CXLVIII_{9, 10, 11}$. В процеса на работа бе изчерпан пластът върху настилката с дебелина от 0,20 до 0,50 м. Предвид че уличното платно се явява материковата скала или тънък пласт от чакъл над него може да се счита, че това пространство е изцяло проучено (обр. 1, 3).

В пространството на север от улицата – кв. $CXLVIII_{2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12}$, бе разкрита изцяло като план и частично проучена нова и неизвестна църква на Трапезица (обр. 1, 3). Тя получи номер 21 по общата за крепостта номерация. Става въпрос за добре запазена представителна постройка със стени дебели 0,75 м с глинеста спойка. Външните размери на храма заедно с апсидата са 11,50 на 6,20 м, като в тях не е включен развиващият се на запад притвор, който предстои да бъде разкрит. Църквата е имала богата стенописна украса, а в апсидата ѝ се разкри отпечатък от олтарната ѝ маса. Зад нея в пространството до вътрешното лице на апсидата бяха открити над 10 паметника на християнското изкуство – метални кръстове и стеатитова икона, положени като реликви при издигането на храма. Наосът на църквата е зает в дълбочина от два пласта гробове, от които бяха изследвани 9 на брой. Те съответстват на двете подови нива на сградата, горното от които е резултат на преустройство в края на XIV в. Пространствата на север и изток от църквата са били оградени с оградни зидове и вероятно затварят пространен некропол. На изток от църквата бе частично проучено и жилище от края на XIV в.

В резултат на разкопките се откриха голямо количество археологически материали – керамични фрагменти от различни епохи, животински и човешки костни останки и метални предмети. Наред

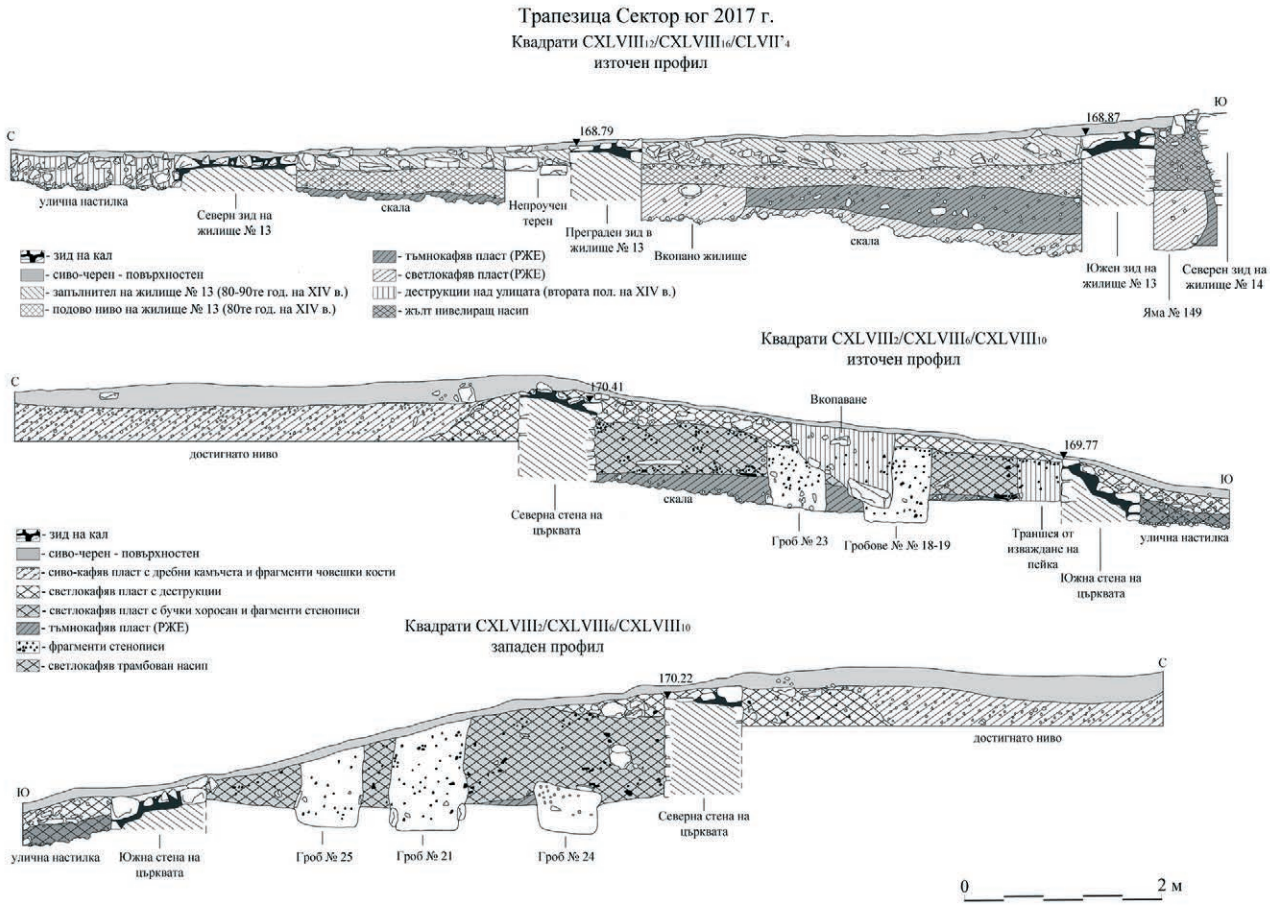



*Обр. 1. План на археологическите структури в северозападната част на Южния сектор на Трапезица.*

*Fig. 1. Plan of the archaeological structures in the northwestern part of the Southern sector of Trapezitsa.*

с тях бяха намерени над 500 находки, между които 320 монети, керамични съдове, предмети на бита, украшения и предмети на християнския култ. Освен тях бяха открити и консервирани голям брой стенописни фрагменти от украсата на църквата.

По време на проучванията южният сектор на Трапезица бе подложен на иманярски интервенции, нарушаващи структури и културен пласт. Те се регистрираха в пет различни дни по време на разкопките и за щетите, нанесени от тях, бе направен констативен протокол, приложен в документацията по приемане на резултатите от проучването на обекта през 2017 г.




*Обр. 2. Стратиграфски профил север–юг през жилище 13 и църква 21.*

*Fig. 2. North to south cross-section of dwelling No. 13 and church No. 21.*



*Обр. 3. Южния сектор на Трапезица след приключване на проучването – аерофотография (сн. Г. Христов).*

*Fig. 3. Aerial view of the Southern sector of Trapezitsa after the end of the campaign (Photo G. Hristov).*

Паралелно с разкопките се извърши и полева консервация по предписанията на комисията на МК. Нов момент е осъществяването на полева консервация на стенописния материал от църквата, както и на самите зидове на тази сграда.

През следващия проучвателски сезон основна задача се явява допроучването на църква 21 и некропола около нея. Това ще разкрие изцяло структурата на градската среда в южната част на Трапезица.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN SOUTHERN SECTOR OF THE MEDIEVAL TOWN TRAPEZITSA IN VELIKO TARNOVO**

*Deyan Rabovyanov*

The ecavations in the Southern sector of Trapezitsa during the 2017 campaign resolved three major goals. Garbage pits, a dug in dwelling, and post holes from other buildings dated between the 1250s and the 1350s were investigated under dwelling No. 13 (second half of the 14 c.) (Figs. 1, 2). A part of the medieval street north of the living quarters from the second half of the 14 c. was revealed. It was 20 m long and 3 m broad. Newly identified medieval church from the 14 c. was explored north of the street (Figs. 1, 3). Fragments of wall paintings, a preserved base of mensa sacra, some metal crosses and a steatite icon, put like Christian relics, were found in the church.

# № 9. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ТРАПЕЗИЦА – СЕКТОР СЕВЕР (ЗАПАДНА КРЕПОСТНА СТЕНА)“

*Константин Тотев, Пламен Караилиев, Никифор Тодоров*

Археологическите проучвания в сектор „Север“ на крепостта Трапезица бяха планирани да продължат с разкриването на Западна крепостна стена, във връзка с продължаване на консервацията. В работата взеха участие и археолозите Р. Лазарова и Н. Ботева, заедно с екип от двама алпинисти и 8 работника. Техническата документация се изпълни от инж. Ив. Григоров, компютърна документация – В. Славова, консервация и обработка на археологическия и остеологичен материал – Д. Косева, Г. Тодорова и д-р Г. Рибаров, нумизматични изследвания – К. Дочев. Извършена е полева консервация на разкритата жилищна архитектура. Открити и инвентирани са 106 пол. инв. номера, като от тях 52 бр. са монети, а останалите са керамични съдове, железни стрели, ножове, медни и железни апликации, части от стъклени гривни, прешлени костени дръжки и др.

Западна крепостна стена. Разкопките започват от един недовършен стар сондаж, който е засякъл само вътрешното лице на Западната крепостна стена и част от постройка на калова спойка. Проучват се квадрати в квадранти с размери 25 х 25 м, с номера 10-13; 15-1; 15з-4, 7, 8, 10, 11, 14, 15; 20-1, 2, 5, 6, 9, 13; 20з-12, 15, 16; 26-3, 4, 6, 7 и 27-1, 2, т.е. се работи в 25 квадрата, разбира се непълни. Разкрити са 54 м външно лице и 32 м вътрешно лице на крепостната стена. Разчистено е вътрешното лице на стената, което до сега не беше известно. Опитът да се намери здрава зидария, на места се оказа неуспешен. В края на кв. 15 се установи, че дебелината на стената условно е 2,30 м, т. е. липсва вътрешно лице. Запазен е само пълнежът, съставен от натрошени скали, безспорно фрагменти от материковата скала (идентични по цвят и плътност). За спойка е използвана тъмно кафява трамбована пръст, идентична с тази в сондажа при Източната крепостна стена. Вероятно заради голямата денивелация, теренът под вътрешното лице е запълнен изцяло с блокаж от едри късове натрошена скала. Външното лице на стената е запазено частично, на отделни участъци с дължина до 1 м, на височина са запазени до 2 реда камъни. В зидарията са вложени едри полуобработени камъни, достигащи до 0,60-0,70 м дължина и до 0,30 м височина. Липсват следи от обмазка по фугите, като прави впечатление голямата им ширина, която на места достига до 0,07 м.



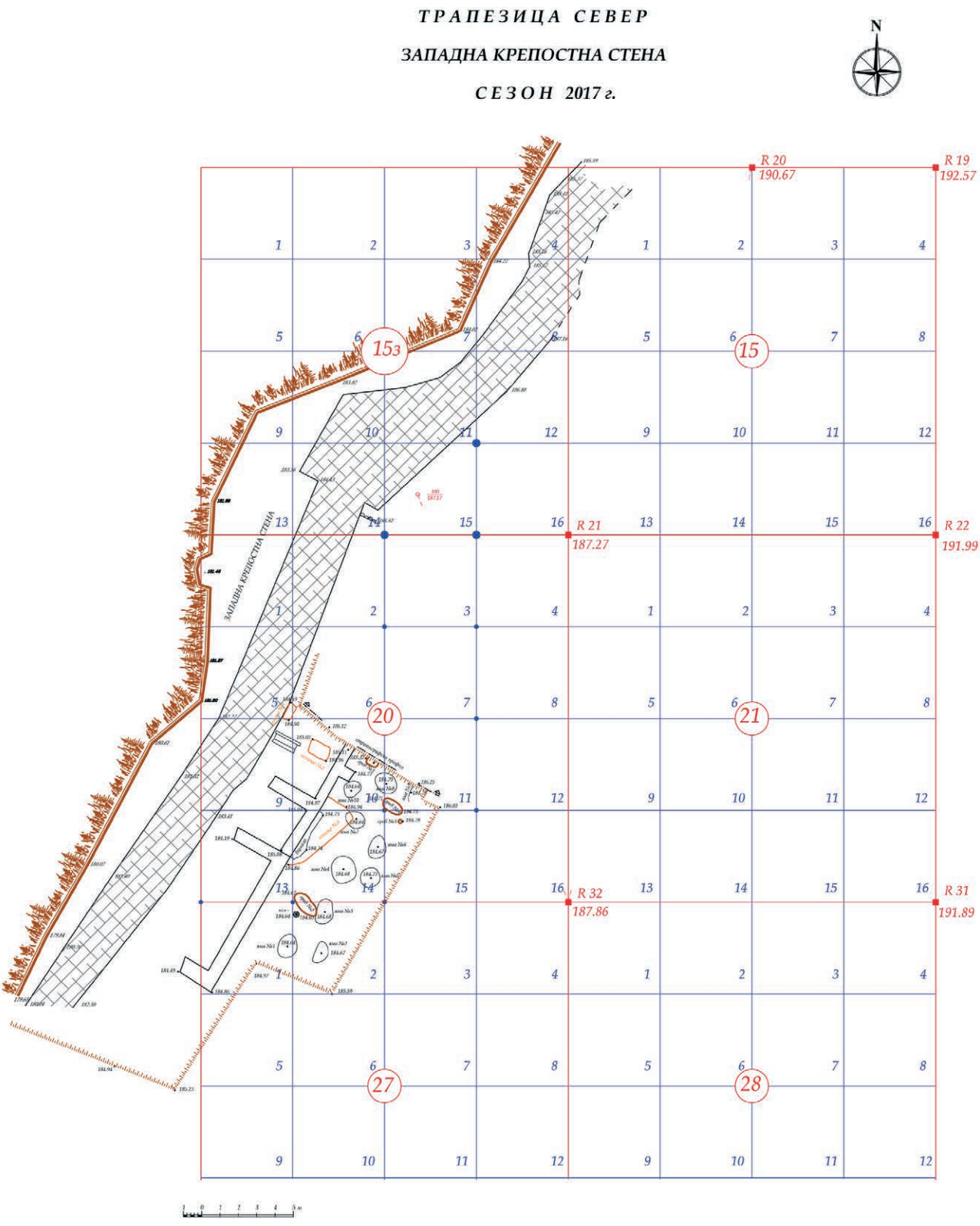
*Обр. 1. Въздушна снимка на обекта.*

*Fig. 1. Aerial photo of the site.*

В квадрат 15з, при рисковани условия, с помощта на алпинистите и археолозите, бяха намерени останки от бойна кула с неправилна трапецовидна форма. Тя е сходна с подобни фортификационни съоръжения на Западната крепостна стена, каквито са другите две кули в северна посока, за построяването на които е използван скален език, леко издаден пред основната линия на скалния венец. Отстъпът оставен от ръба на скалата до основата на кулата варира между 0,7-1 м. Челото ѝ е насочено в посока северозапад, т. е. тя поема отбранителни функции по западната периферия на крепостната стена, като фланкира участък на север от около 20 м. Външните размери, които се установиха са: южна страница – 1 м, западна страница (чело) – 4,1 м, северозападна страница – 7,6 м. Откъм вътрешното лице (югоизток) кулата е дълга 9,6 м. Застроената площ на съоръжението е приблизително 60 м$^2$. При проучването се установи, че от външното лице е запазен на места един ред камъни с височина до 0,3 м, на други места беше установена само хоросановата замазка на скалния венец, по която установихме със сигурност размерите. Вероятно тук става въпрос за поне двуетажно съоръжение, за което се установи, че в субструкция е плътно изградено от полуобработени и ломени камъни, споени с бял хоросан. На нивото на суперструкцията се наблюдава градеж наподобяващ основа за стълбище, отвеждащо към първия от етажите. Въпросният градеж е разположен южно от кулата и позволява достъп както през куртината (чрез раменно или двураменно стълбище), така и директно от нивото на терена. Под основите на източния зид на помещение № 1 в кв. 20-14 се откри част от хоросаново бъркало, свързано със строителството на крепостната стена.

Жилищна архитектура. Доразкопано е помещение № 1, разкрито при сондажа на ЗКС, извършен през 1992 г. То има размери 5,6 м дължина и 3,28 м ширина. Не е ясно дали тази сграда има западна стена или е била опряна направо на крепостната стена. В продължение на нея, в северна посока, през този сезон са разкрити още две помещения № 2 и 3 (2,3 х 3,2 м и 3 х 3,2 м), в които на различни нива са разчистени няколко огнища, което на този етап от разкопките, предполагат както битов, така и производствен характер. Интересно е, че под основите на помещение № 3 се откри каменно легло от канал, който обаче се оказа запушен откъм източната фасада на помещението. Каналът продължава в западна посока и достига до вътрешното лице на крепостната стена. Явно е, че става въпрос за барбакан, който е спрял да функционира след строителството на помещения № 1, 2 и 3. Освен това, пред източната фасада на тези помещения се очертаха 10 боклучни ями с различен размер, които несъмнено предполагат интензивно използване или наличие на други жилищни структури.

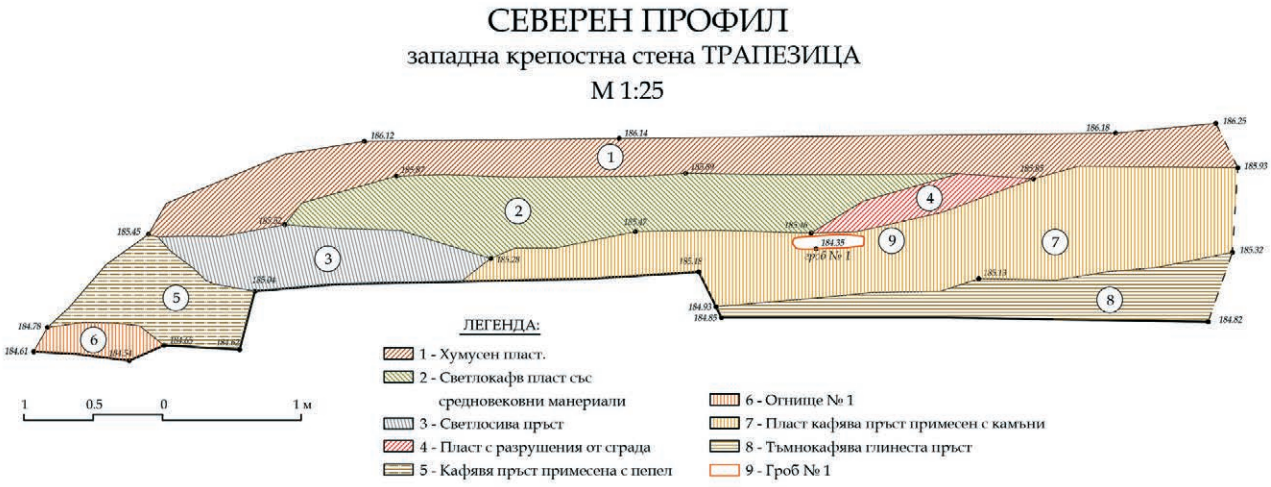
Археологическите проучвания ще продължат и през следващия сезон, когато ямите ще бъдат разкопани. Тогава ще има конкретни стратиграфски резултати и ще може да се отговори на въпроса дали новоразкритите структури са преди или след строителството на Западната крепостна стена. Така или иначе, на този етап от проучванията е трудно да се определи характера и предназначението на разкритите помещения. Засега може да се приеме следната стратиграфска картина: първоначал-




*Обр. 2. План на западната крепостна стена и новоразкритата архитектура.*

*Fig. 2. Plan of the western wall and the newly revealed architecture.*

но са построени крепостната стена с канала, за което е използвано хоросановото бъркало; следва изграждането на помещения № 1, 2 и 3 с огнищата, които прекратяват използването на канала. Най-високо остават четирите гроба.




*Обр. 3. Северен стратиграфски профил.*

*1. Хумусен пласт; 2. Светлокафяв пласт със средновековни материали; 3. Светлокафява пръст; 4. Пласт с разрушения от сграда; 5. Кафява пръст примесена с пепел; 6. Огнище № 1; 7. Пласт от кафява пръст примесена с камъни; 8. Тъмнокафява глинеста пръст; 9. Гроб № 1.*

*Fig. 3. North stratigraphic cross-section.*

*1. A humus layer; 2. Light brown layer with mediaeval materials; 3. Light brown soil; 4. Layer with destructions from a building; 5. Brown soil mixed with ash; 6. Fireplace No. 1; A layer of brown earth mixed with stones; 9. Grave No. 1.*

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF "MEDIEVAL CITY TRAPEZITSA – NORTHERN SECTOR (WESTERN FORTRESS WALL)".**

*Konstantin Totev, Plamen Karailiev, Nikifor Todorov*

The archeological investigations in the Northern sector of the Trapezitsa Fortress continued with the exploration of the Western Wall in connection with its preservation plan. 54 m of the outer side and 32 m from the inner side of the Western Wall were cleaned. The remains of a large battle tower with trapezoidal shape were revealed with the help of climbers and archaeologists. Its outer dimensions were: from the south – 1 m, from the west /forehead/ – 4.1 m, the northwest wall – 7.6 m. From the inner side (southeast) the tower was 9.6 m long. The built-up area of the facility was approximately 60 sq. m. Inside the tower there was a stairway approach from the south. During this season three premises Nos. 1, 2, and 3 (5.6 x 3.28 m; 2.3 x 3.2 m, and 3 x 3.2 m) were revealed, in which several outbreaks were cleared on different levels.

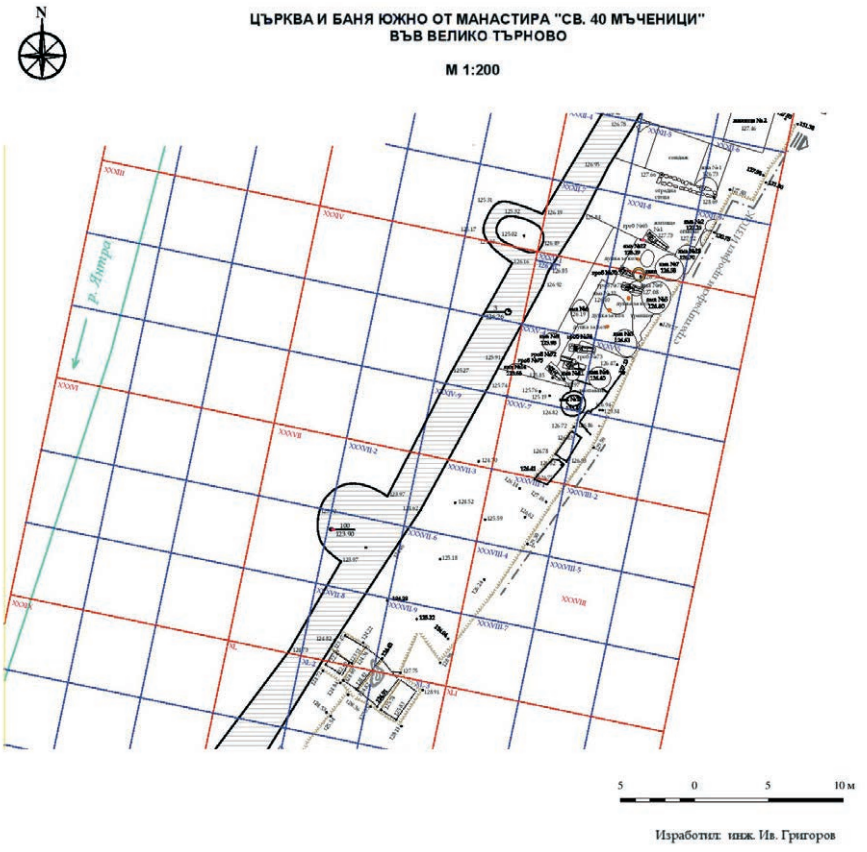
Under the foundations of Room No. 3, a rock bed of a barbuckan was identified. It ceased functionning due to the construction of rooms Nos. 1, 2, and 3. In addition, ten garbage pits of different dimensions were outlined infront of the eastern façade of these premises, undoubtedly implying intensive use or presence of other residential structures.

# № 10. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ЦЪРКВА И БАНЯ ЮЖНО ОТ МАНАСТИРА „СВ. 40 МЪЧЕНИЦИ" ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО"

*Константин Тотев, Пламен Караилиев, Евгени Дерменджиев*

Разкритата архитектура на обекта има постоянно защитно покритие, изпълнено със средства на МК. В момента държавното финансиране на обекта е прекратено и ръководството на Националния исторически музей традиционно субсидира работата и поддръжката на обекта. Проучванията се

водят южно от църквата „Св. 40 мъченици“ без прекъсване от 2008 до 2017 г., като имат за цел да доизяснят стратиграфията на обекта, т.е. по-ясно да се разграничат разкритите структури и материали от V–VI в. пр. Хр.; ранновизантийската епоха – V–VI в. сл. Хр. и средновековието, т.е. годините на Второто българско царство (1195–1393). При разкопките са открити и инвентирани 66 находки, като от тях 18 бр. са монети.




*Обр. 1. План на обекта.*

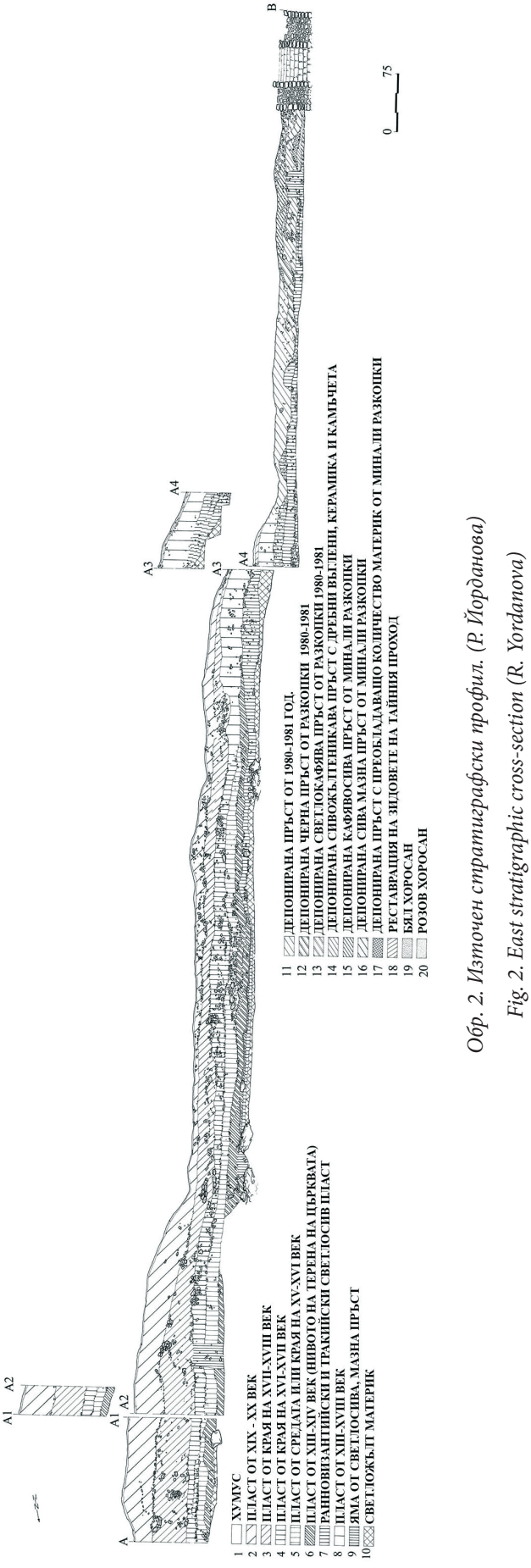
*Fig. 1. Plan of the site.*

Проучванията през настоящия сезон се проведоха южно от средновековната църква и изцяло проучената баня, и на изток от западната крепостна стена на ранновизантийското укрепление. Техническата и компютърна документация се изпълниха от инж. Ив. Григоров, Р. Йоргова и В. Славова, консервация и обработка на археологическия и остеологичен материал – от Д. Косева, Г. Тодорова и д-р Г. Рибаров, нумизматични изследвания – К. Дочев, научен консултант – Н. Еленски.

Поддръжка на обекта. Направено е изсичане на едрата и дребна растителност от двете страни на западната крепостна стена на ранновизантийското укрепление. Нанесени са различни щети от север на църквата и банята, като са подкопани основите на защитната сграда. Подпорната стена на пътя над апсидата на църквата има опасност от срутване. Почистена е вътрешността на къпалнята на банята, при което отново се регистрираха – свличане на земна маса, наличие на нови разбити участъци от пода на банята, а някои от стълбчетата от хипокаустната система са подкопани. Съществува опасност и от събаряне на апсидата на църквата, за което е съставен нов констативен протокол до МК.

Обсегът на археологическите проучвания не е малък. При зачистване на източния профил на склона се достигна до южната крепостна стена, с вградения в нейната ширина таен проход със стълбище, отвеждащо към крепостта Царевец. Проучваният терен обхваща площ близо 160 кв. м, а изкопаната пръст е над 120 куб. м. Габаритите на археологическия изкоп се определят от подпорната стена на пътя към Асенова махала и с. Арбанаси. Работи се в шестнадесет квадрата 5 х 5 м, разбира се непълни, в квадранти с № 32-8 и 35-2, където е постройката с пещта за метал; централният изкоп е в кв. 38-1; 37-3; 38-4; 37-6; 37-7 и 37-9; оформянето на Източния профил е в кв. 43-1, 40-2, 42-3, 40-5, 42-6, 40-7.

Резултатите от проучванията на Източния профил – от църквата до южния край на ранновизантийското укрепление показват, че най-долният културен пласт от VI–VII в. е свързан със строежа и функционирането на ранновизантийското укрепление. За периода от началото на VII в. до края на XII в. не могат да се преведат данни за обитаване на този терен. Наблюденията върху профила подкрепят този извод. В южната част пластовете от XIII–XIV в., края на XI–XV в. и XVI–XVII в. могат да се разграничат само с известни уговорки (докато на север напластяванията ясно се открояват). В тях попадат боклучни ями, полувкопани жилища, църква, некропол, баня, хоросанови бъркала и т. н. Следват материали от XVIII–XIX в. от Османския период, а над тях се очертават два хоризонта с останки от каменни зидове, подови нива и огнища, натрупани по време на обитаването на квартала през XIX–XX в. Най-горните пластове се състоят от пръст, чакъл, пепел и съвременни боклуци от XX–XXI в.




*Обр. 2. Източен стратиграфски профил. (Р. Йорданова)*

*Fig. 2. East stratigraphic cross-section (R. Yordanova)*

В района на разкритата отпреди пещ за метал (кв. № 30-8 и 35-2) се попадна на следи от конструкцията на свързана с нея постройка. Не е изключено и другите две подобни пещи в северозападния ъгъл на наоса на храма да са свързани с такива навеси или работни постройки. Тези производствени ателиета могат да се датират най-рано в началото или първата половина на XV в. Основание за това е разграничаването на средновековния пласт от края на XIV в. в профила в участъка при пещта (кв. 32-8 35-2), както и взетата под внимание денивелация на терена в западна посока към крепостната стена. Направена е и условна реконструкция на едно от навесните помещения, където са разкрити пещ за метал, като са взети под внимание зарегистрираните при проучванията гнезда за дървени стълбове. Не трябва да забравяме, че в този участък през 70-те години на XX в. Ат. Попов попада на подобни пещи, като ги датира по различен начин. Сега, когато е разкрита църквата южно от манастира Великата лавра е трудно да се мисли, че този храм е бил заобиколен от работилници, свързани с металообработването. По-скоро той може да се идентифицира като крипта на манастирската лавра „Св. 40 мъченици“. Направените разсъждения и наблюденията от ИЗТОЧНИЯ профил датират пещите в следстоличния период на града – най-вероятно през XV в. Мощен, сравнително хомогенен подравнителен пласт над средновековния, ни дава нивото на тогавашния терен, свързан с функционирането на банята. Именно това ни кара да коригираме досегашната датировка на банята от края на XIV–XV в. в един зрял XV – най късно до първата четвърт на XVI в.

В кв. 37-3 и 38-1 се натъкнахме на материали, свързани по всяка вероятност с неизвестен досега църковен храм. Става въпрос за керамопластична украса, тесери от мозайка, литургична лъжица и т. н. Както изглежда обаче, постройката ще остане под асфалтовия път. Ясно се виждат в профила рушевини, които залягат непосредствено средновековния пласт. Според бившия директор на търновския музей Хр. Нурков, тук през миналия век при ремонт на асфалтовия път и под част от тротоарната настилка са попаднали на църковна постройка.

При разчитането на направения през този сезон стратиграфски профил в кв. 40-2, 40-5, 40-7, 42-3, 42-6, 43-1 се забелязва, че ранновизантийския пласт става по-дебел. В същия участък средновековните пластове не могат да се проследят, въпреки наличието на подемен археологически материал, тъй като имаме струпани нариви от разкопките, проведени от Ат. Попов в края на миналия век.



*Обр. 3. Керамични съдове, XIV в.*

*Fig. 3. Ceramic vessels, 14th c.*

**THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE "CHURCH AND BATH SOUTH OF MONASTERY ST. 40 MARTYRS" IN VELIKO TARNOVO"**

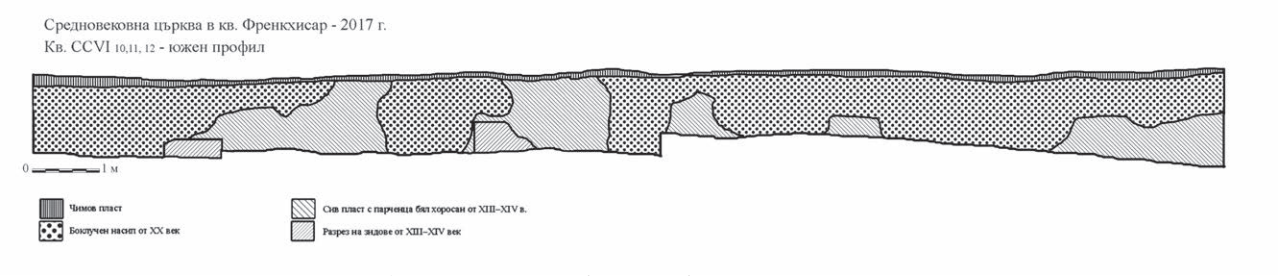
*Konstantin Totev, Plamen Karailiev, Evgeni Dermendjiev*

According to the Eastern cross-section from the church at the south end of the Early Byzantine fortress the lowest cultural layer dated to the 6th–7th c. was related to the construction and functioning of the Early Byzantine fortification. No evidence of inhabitation from the beginning of the 7th c. to the end of the 12th c. was recorded. In the southern part were distinguished layers from the 13th–14th c, the end of the 14th–15th c., and the 16th–17th c., containing garbage pits, metalworking workshops, church, necropolis, bathroom, mortar mixer, etc. There were materials from the Ottoman period (18th–19th c.) and on top of them were two layers with remnants of stone walls, floors, and hearths accumulated during the occupation of the quarter in the 19th–20th c. The top layers consisted of soil, gravel, ash, and modern rubbish from the 20th–21st c.

## № 11. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА В КВАРТАЛ „ФРЕНКХИСАР" НА ГРАД ВЕЛИКО ТЪРНОВО

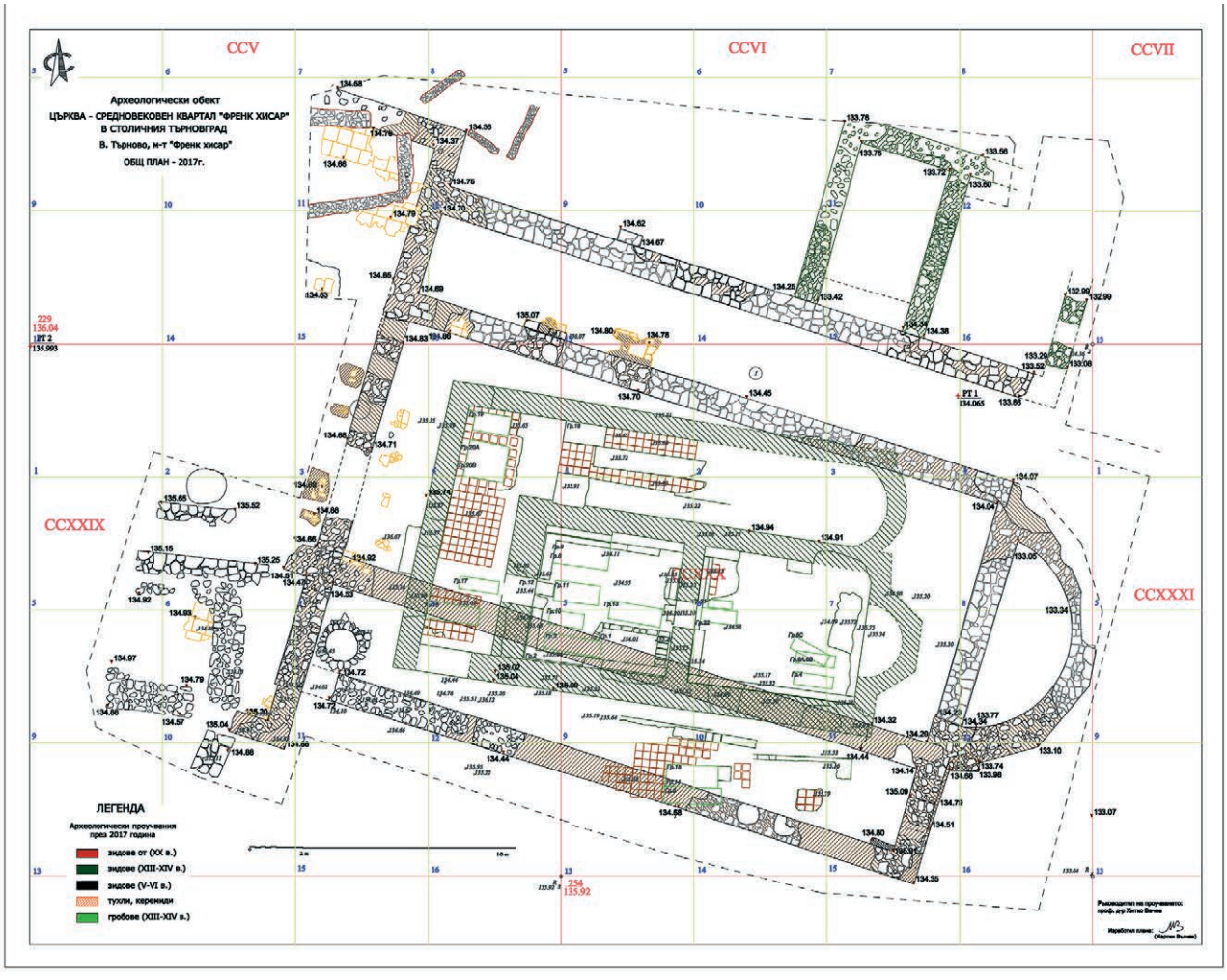
*Хитко Вачев, Илиян Петракиев*

В съответствие с набелязаните цели на програмата за проучване, археологическите разкопки са съсредоточени в квадрати CCVI-9, CCVI-10, CCVI-11, CCVI-12, CCVI-13, CCVI-14, CCVI-15, CCVI-16, CCVII-13. След изчерпване на насип с материали от XIX–XX в. се разкриха археологически структури от различни епохи (обр. 1).




*Обр. 1. Стратиграфски профил – северен сектор.*

*Fig. 1. Stratigraphic profile – a northern sector.*




*Обр. 2. План на проучвания обект.*

*Fig. 2. The layout of the examined site.*

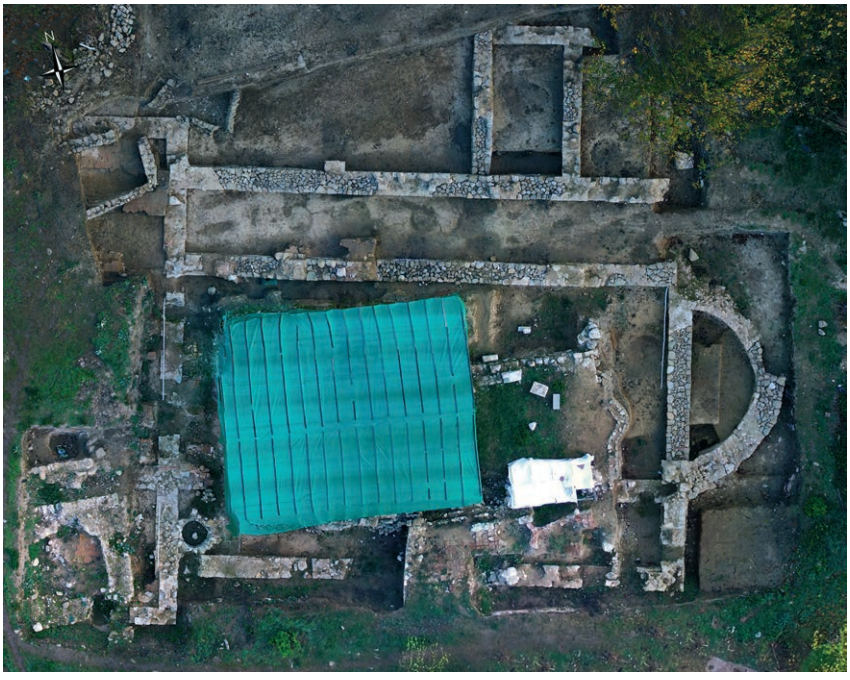
В изследваните сектори се регистрира наличие на късносредновековен некропол функционирал през XV–XVII в. Проучени са 22 гроба, разположени северно от църквата. Те са вкопани на дълбочина 0,60-0,95 м. В 12 гроба (№ 79, 84, 85, 87, 88, 90, 91, 93, 94, 96, 98, 99) погребенията са извършени в обикновени гробни ями. При други се наблюдава допълнително оформление посредством частично ограждане на ямата с тухли и камъни (№ 80, 81, 92, 97). В гробове № 78, 83, 86, 89, 95 покойниците са били положени в ковчези. За наличието им се съди по открити ковани железни гвоздеи с размери – дължина 70-90 мм и диаметър на главата 15 мм.

Погребенията са извършени в съответствие с християнския погребален обред, при който тялото е ориентирано в посока запад–изток, черепът е положен върху тила, горните крайници са поставени върху торса, долните крайници са изпънати. В някои от случаите черепът е бил повдигнат посредством нетрайни материали, а в гроб № 84 под него е поставено парче от тухла. Регистрирани

са разнообразни положения на ръцете.

В част от гробовете е открит погребален инвентар: гроб № 78 – 15 сферични медни копчета по протежение на гръдния кош, едно сферично копче с помалък диаметър под брадата, медна обеца отляво на черепа; гроб № 81 – 2 бронзови гривни на дясната ръка, една на лявата; гроб № 82 – бронзова гривна на дясната ръка; гроб № 90 – сферично медно копче върху дясната ключица; гроб № 96 – медна обеца отдясно на черепа; гроб № 98 – чифт медни обеци от двете страни на черепа.

Поставените върху гръдния кош на погребания индивид в гроб № 97 кремъчета от диканя, железният гвоздей забит в лявата страна на гръдния кош на покойника в гроб № 92 и камъкът поставен на мястото на липсващата подбедрица на погребания в гроб № 84 илюстрират погребални обичаи свързани със страха от демоничните проявления на мъртвеца.



*Обр. 3. Средновековна църква и ранновизантийска базилика в местността Френк хисар – въздушна снимка.*

*Fig. 3. A medieval church and an early Byzantine basilica in the Frank Hissar district – an aerial photo.*

След изчерпване на съвременните насипи с дебелина 1,20-1,80 м северно от църквата са разкрити архитектурните останки на масивно изградена двуделна постройка (обр. 2). Тя е запазена на ниво субструкция с височина 1,10-1,35 м. Зидовете на субструкцията са вкопани в здравия терен, след което в така оформените траншеи са положени масивни полуобработени камъни, обилно залети с бял хоросан. За южна основа на постройката е използвана част от субструкцията на северната стена на ранновизантийската базилика. Към нея на фуга са долепени източната и западната стена на сградата. След достигане на запазената височина от ранновизантийската стена е осъществена конструктивна връзка между източната и западната стени на постройката. Източната, северната и западната стени на разкритата двуделна постройка имат дебелина 0,85-0,90 м. Оформени са посредством редова зидария от разноформатни камъни, по чийто лица личат следи от допълнителна обработка. Вътрешността на стените е запълнена с дребни по формат камъни обилно залети с бял хоросан. Външните размери на постройката са: в посока изток–запад – 10,76 м, в посока север–юг – 8,02 м. Източната стена е запазена частично в два участъка – един с дължина 1,50 м, след което на разстояние 1,70 м следва друг запазен участък с дължина 0,70 м. Постройката е разделена на две помещения от зид ориентиран в посока север–юг. Анализът на разкритите архитектурни останки, установените размери на стените, значителната дълбочина, на която е фундирана постройката дават основание да се предполага, че в случая става дума за кула, вероятно с жилищно предназначение. Интересен факт, който заслужава внимание, че в насипите северно от кулата са открити значително количество керамопластични елементи в две разновидности: панички и четирилистници. Установената стратиграфска картина, начинът на градеж и откритите материали дават основание да считаме, че сградата е издигната около втората четвърт на XIV в.

Продължава проучването на северния кораб на ранновизантийската базилика (обр. 3). Разкритите архитектурни останки са запазени на ниво субструкция с изключение на два малки участъка, с дължина съответно 0,70 м и 0,90 м. Запазената суперструкция при тях има височина 0,25 м. Към тях принадлежат разкритите два малки участъка от подовото ниво на базиликата. То е покрито с керамични плочи с размери 0,55 х 0,55 м, които лежат върху подравнителен пласт от пясък, а над него подложка от хоросан с розов цвят. Въз основа на придобитите данни от разкопките се установи, че наосът на базиликата има дължина 26,20 м, ширината му е 18,40 м, а ширината на северния кораб е

3,20 м. Субструкцията на постройката е изградена от среднoформатни обработени камъни обилно залети с хоросан с бледорозов цвят.

Откритият нумизматичен материал е представен от 101 екземпляра. Хронологически той се разпределя по следния начин. Гръцки и римски монети – 3 броя: Александър III Македонски (336–323) – 1 бр.; Валенс (364–378) – 1 бр.; римска обезличена (402–498) – 1 бр. Монети от периода 1204–1257 г. – 69 бр.: латински имитации с голям модул (1204–1215) тип А – 2бр.; латински имитации с голям модул, серия D-W, Константинопол (1215–1250) – 10 бр.; латински имитации с малък модул, Константинопол, серия А-Н (1220–1250) – 35 бр.; Никейска империя (1204–1261) – 2 бр.; Солунско деспотство (1224–1244) – 8 бр.; нарязани монети от периода 1242–1257 – 12 бр. Монети от периода 1257–1282 – 5 бр. Монети от периода 1282 до края на XIV в. – 6 бр. Българско царство – 8 бр. Османска империя – 1 бр.

**ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE MEDIEVAL CHURCH IN THE FRANK HISSAR DISTRICT IN VELIKO TARNOVO**

*Hitko Vachev, Iliyan Petrakiev*

The archaeological excavations in the last season were focused in the areas north of the localized medieval church (Fig. 1). Twenty-two graves from the 15$^{th}$ to the 17$^{th}$ c. were investigated. The foundations of a solid residential tower were unearthed north of the church (Fig.2). More architectural details from the Early Byzantine basilica (5$^{th}$–6$^{th}$ c.) were identified (Fig.3).

# ГРАДОВЕ И КРЕПОСТИ

## № 12. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „КАЛЯТА“ КРАЙ ЯКОРУДА

*Мариела Инкова, Пламен Дойчев, Пламен Иванов*

**Целта на проучванията беше:**

1. Да се разкрият напълно останките от сградата, разположена върху най-високата и сравнително по-равна част от укрепеното пространство (обр. 1).

2. Да се изясни планът на крепостта.

В изпълнение на първата цел започна последователното изчерпване на профилите между кв. 15-17, 22-24 и 26 и 27. В посока на изток бе направено уширение на кв. 26 и 30. На запад завършиха проучванията в кв. 32 и 29. По такъв начин не само се проучи западната периферия на сградата, но и комуникацията със съседните две сгради – на север и на запад.

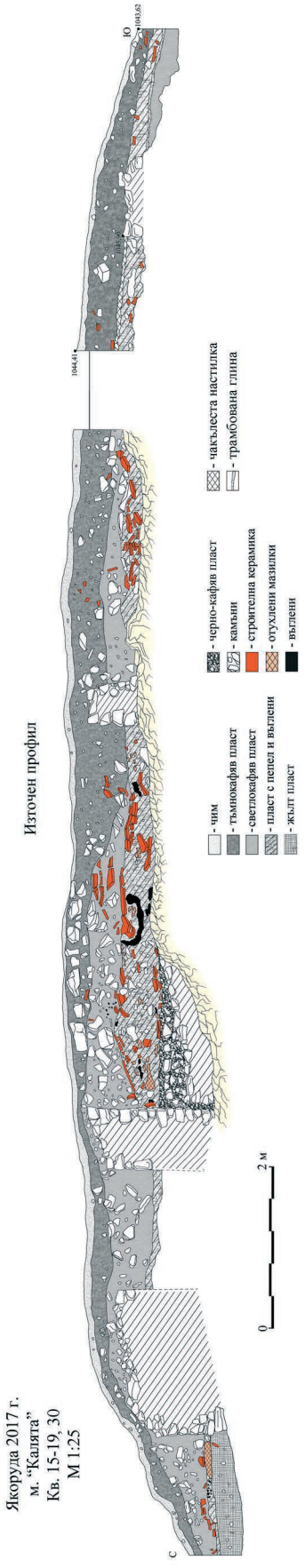
Последователно, на пластове, бе свален профилът С–Ю през сградата (обр. 2). Най-горният пласт, както и тревният слой съдържат следи от средновековния период от XI – първите десетилетия, най-късно средата на XIII в. Следва светлокафяв пласт с рушевини и деструкции от късната античност, а на места се достигна до ниво с нападали покривни керемиди, които запечатват късноантичния насип и ходовото ниво. Така, на изток, между сградата и източната крепостна стена се проучи още едно тясно помещение, оформено от зид на кал с дължина 1,80 м. Проучи се и входът към източното помещение, долепено до северната крепостна стена, широк 1 м.

В източното уширение на кв. 30 се разкри Г-образна чупка на зида, ориентиран СИ–ЮЗ, с размери 0,97 х 0,60 м, която може би оформя преддверие към сграда 1, чийто вход е на СИ, широк 1,10 м. Ходовото ниво в преддверието на сграда 1 е денивелирано от север на юг, върху неравна скала с на-



*Обр. 1. Крепостта и хълмът „Калята". Западни Родопи.*

*Fig. 1. The fortress and the hill "Kalyata", Western Rhodopa mountain.*




*Обр. 2. Източен профил С–Ю.*

*Fig. 2. Western N–S cross-section.*

трошени керемиди и пепеляв слой. При неговото изчерпване, на дълб. 0,80-0,90 м от съвременния терен, в скалата се откриха две малки ями, може би от скално светилище.

В средното помещение на сградата, на дълб. 0,70 м от съвременния терен, се откри още един вход, широк 1,10 м, със запазен върху скалата прагов камък. Така, това помещение има 4 входа от четири страни и е преходно. В северното помещение, долепено до сградата, са открити 12 големи питоса.

При проучване на западното помещение, в чернопепелявия пласт под чима са открити фрагменти от две средновековни гърнета, едното в XI в., а второто от XII – първата половина на XIII в. От западната страна на сградата е проучено голямо помещение с неправилна четириъгълна форма и вход от запад, размери 7,10 х 12,50 м. В него бяха разкрити 5, вкопани в скалния масив, овални ями с различни размери.

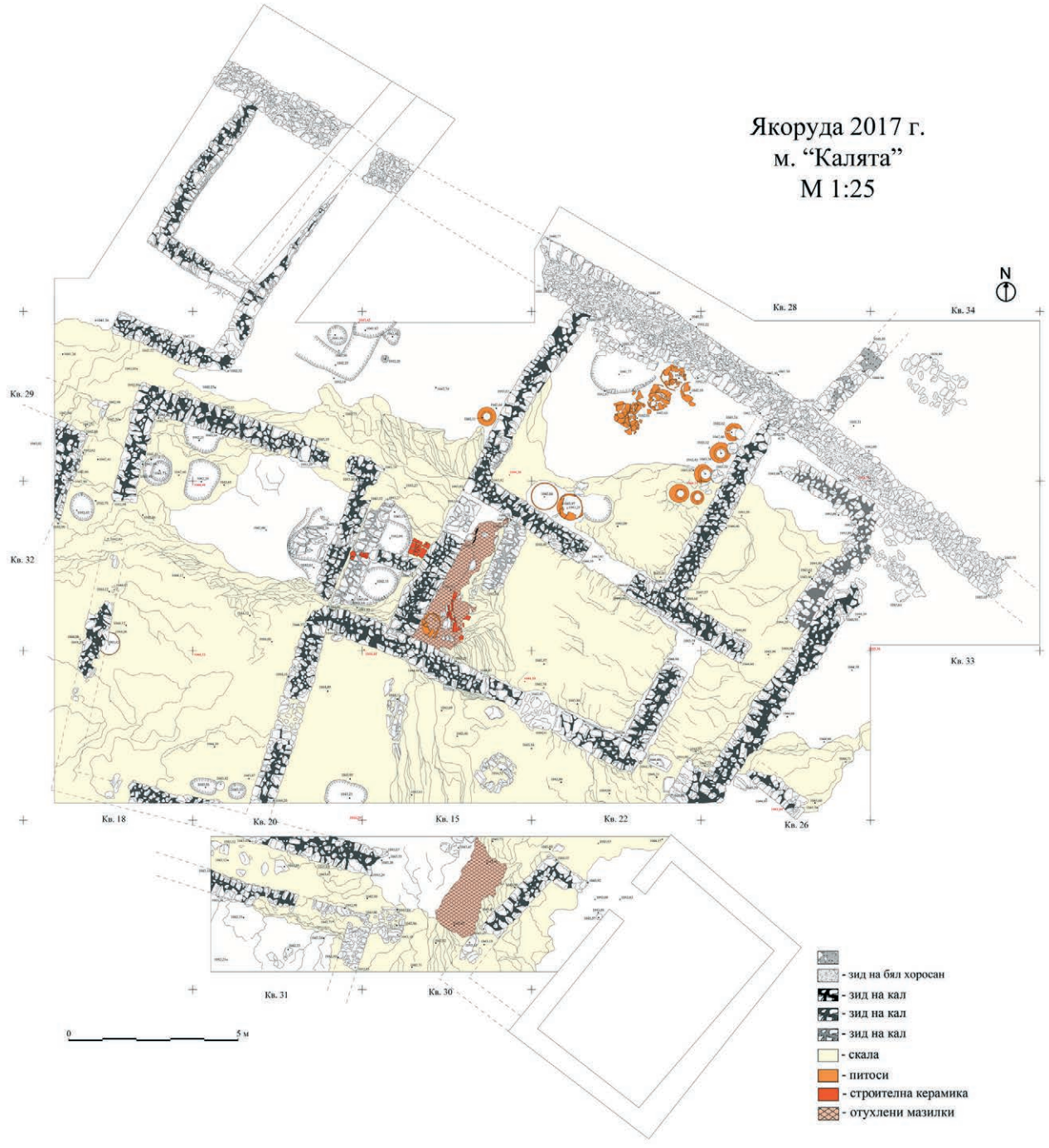
Сградата има площ около 298 кв. м (обр. 3). Ориентирана е северозапад–югоизток по надлъжната си ос. Зидовете са фундирани върху скала, градени от дялани и ломени камъни на кал, с дебелина 0,70-0,80 м, което сочи наличието на втори – жилищен, етаж. Във височина градежът е бил на места паянтов – с плет, а в североизточната част с кирпич. Покривът е бил покрит с тегули и имбрици. Приземният етаж е имал по-скоро стопански функции. В настоящия сезон откритите върху подовото ниво артефакти са от късната античност, включително монети от края на IV – първата половина на V в. и фолис на император Юстиниан I, сечен в Константинопол през 527–538 г. Поради ограничените средства планът на сградата от югоизточната страна остава неизяснен.

В кв. 29 се изчерпи насипът пред сградата в изкоп 12. Проучи се Г-образен зид, който оформя преддверие към сграда 3. Зидът е граден на калова спойка, широк е 0,75 м, дълъг 3,80 м с максимално запазена височина 0,80 м. Фундиран е върху скала.

Между проучваната сграда и съседните от юг, север и запад в отделни участъци са разкрити тесни проходи (улички) с ширина 1,10 – до 1,20 м (от юг). Ходовото ниво е върху денивелиран скален терен, върху който имаше пепеляв пласт от опожаряването през втората половина на VI в.

**Проучвания по фортификацията**

В кв. 33-34 бе проучено продължението на трасето на северната крепостна стена. И в този участък тя е фундирана върху скала, без суб-




*Обр. 3. Сграда върху най-високата и равна част от укрепеното пространство.*

*Fig. 3. A building on top of the highest and flattest part of the fortified area.*

струкция от външната страна. Изградена е в имплектон на бял хоросан, широка 1 м. На 2,30 м пред външното лице, върху стария терен и косо спрямо стената се разчисти рухнал от нея фрагмент, с размери 2,20 х 1,30 м.

В посока на изток, поради голямата денивелация, продължението на трасето е разрушено. Артефакти от тази зона липсват, няма и следи от средновековния тъмнокафяв пласт.

В изкоп 15, заложен по трасето на северната крепостна стена, се достигна до нейните основи от външната страна. В този участък тя е фундирана върху скалата на дълб. 2,73 м от съвременния терен. Запазена височина на крепостната стена в този участък – 2,37 м.

Продължиха проучванията в изкоп 16, заложен с цел да се открие външният вход към крепостта, след изграждането на стената на розов хоросан през VI в. Последната оформя от юг протейхизма и доукрепва пространството от юг и изток.

Проучен е участък от вътрешния зид на бял хоросан, ориентиран И–З и дебел 1,20 м. Към него е разчистен конструктивно свързан контрафорс с размери 0,66 х 0,28 м. Крепостната стена в посока на запад прави конструктивна чупка на юг, където е широка 1,30 м. И двата зида са градени в имплектон на бял хоросан с едри късчета счукана тухла и фундирани върху скала. Последният се допира на фуга до втория, външен зид на розов хоросан, който, поради силната денивелация е силно деструктирал – само в един участък е запазено външното му лице, което е с дебелина 1,25 м. Северно от ъгъла на зида на бял хоросан е разкрито част от жилище, градено на кал.

Резултатът от проучванията в изкоп 16 поставя още въпроси по фортификацията на крепостта. Обстоятелството, че портата е от южната страна, явно е наложило усложняване на плана с цел недостъпността на укреплението. Забелязва се, че при трасетата на двата разкрити участъка на зида на розов хоросан има разминаване и може да се очаква тук да е оформен външният вход.

**KALYATA LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS AT YAKORUDA**

*Mariela Inkova, Plamen Doychev, Plamen Ivanov*

A large building on the highest and flattest part of the fortified area and parts of the fortification in the north and south were explored in this season (Fig. 1).

The building had an area of about 298 sq. m (Fig. 3). It was oriented northwest – southeast along its longitudinal axis. The walls rest on a rock and were built of ashlars and broken stones, mud-bound, 0.70-0.80 m thick, which indicated the presence of a second floor. The roof was covered with tegulae and imbrices. The lower floor had economic functions and the upper was residential. The artifacts found in this season on the floor level were from the Late Antiquity, including coins from the end of the 4$^{th}$ -the first half of the 5$^{th}$ c. and a follis of Justinian I, minted in Constantinople in 527–538.

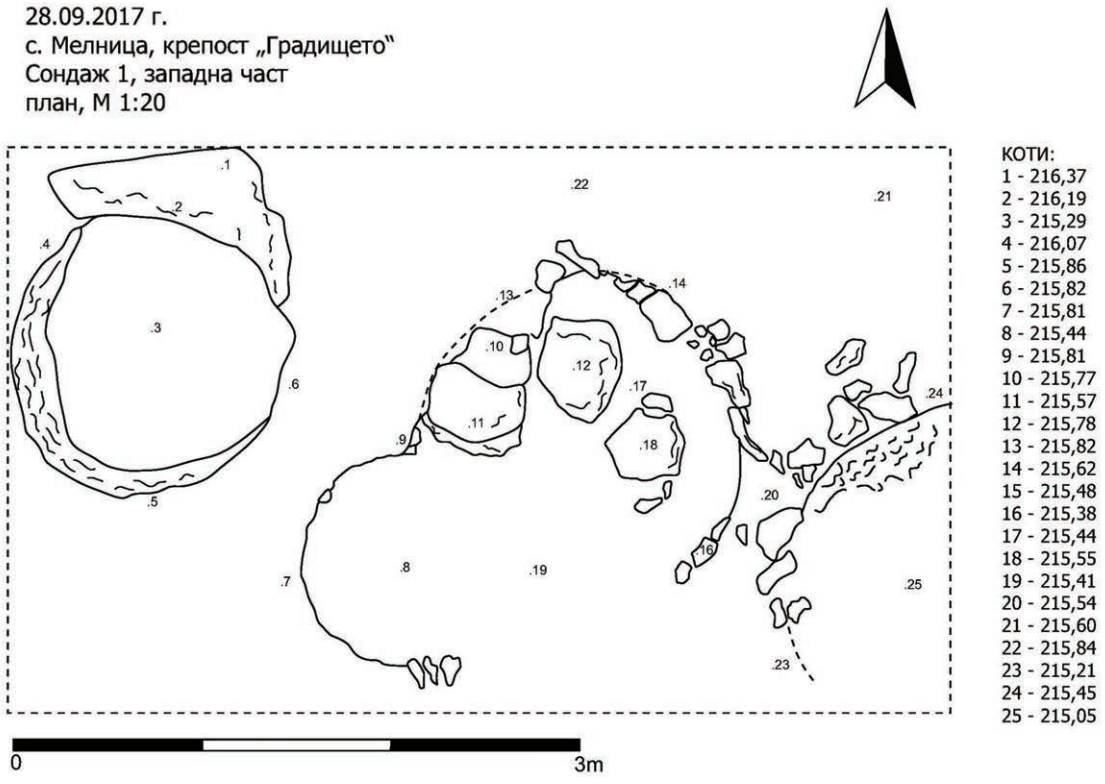
The study of the northern fortress wall continued; in some places it was preserved at 2.37 m above sea level and completely collapsed in others. It was 1.00 m wide and built on the rock in opus emplectum with white mortar. In trench No.16, located in the south side of the hill, we excavated parts of the inner white mortared wall, which in this section bended at a right angle to the south and reached the outer fortress wall bound with pink mortar.

# № 13. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „ГРАДИЩЕТО“ КРАЙ СЕЛО МЕЛНИЦА, ОБЩ. ЕЛХОВО, ОБЛ. ЯМБОЛ

*Чавдар Кирилов, Анна Агре*

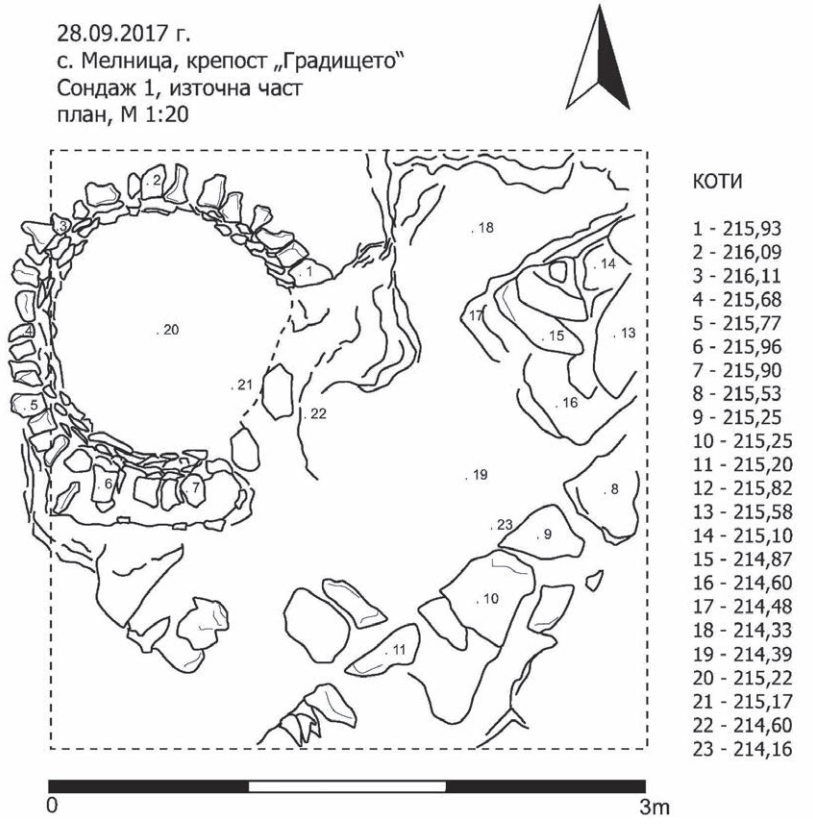
През 2017 г. за пръв път бяха проведени археологически разкопки на обекта, станал достояние на науката благодарение на братя Шкорпил още през 1888 г. Той се намира на 1,6 км запад–югозападно от центъра на село Мелница. Представлява крепост с приблизително правоъгълна форма и площ 5 дка (размери 120 х 60 м), заемаща най-високата и най-равна част на възвишение, превишаващо околния терен от всички страни, като от три страни е оградено от дълбоки речни долини, а от юг, откъдето е и най-достъпно, склоновете му се спускат сравнително плавно към седловина, свързваща го с околните ридове. По всичко личи, че живот е имало не само в очертанията на крепостта, но и по склоновете на възвишението, както и по околните тераси. По предварителна оценка общата площ на селището, свързано с крепостта, може да се изчисли на около 50 декара.

През годините крепостта е обект на интензивна иманярска дейност, довела до разкриването на множество метални находки, сред които особено впечатляваща е колекцията от 134 средновековни печата, датиращи от VIII/IX–XII в. и засвидетелстващи наличието на византийска светска и




*Обр. 1. Сондаж 1, западна част, план.*

*Fig. 1. Trench 1, western part, plan.*




*Обр. 2. Сондаж 1, източна част, план.*

*Fig. 2. Trench 2, eastern part, plan.*

евентуално духовна администрация на това място. Намираните от иманярите монети датират от елинистическата, от ранно- и късноримската епоха, късната античност и от средновековието.

Крепостта се намира в ареала на Устремското рудно поле, богато (и) на оловни руди, и не е невероятно това да е имало значение – наред с топографските ѝ особености – при избора ѝ като място за живот. Подобно предположение се подкрепя от това, че по склоновете на крепостта на самата повърхност се откриват многобройни шлаки и късове олово, засвидетелстващи металообработка и евентуално металодобив. Третата причина мястото да е подходящо за обитаване е достъпът му до надрегионални комуникации и в частност до пътя Адрианопол – Кабиле, поне едно от трасетата на който преминава в непосредствена близост до крепостта.

Целта на разкопките бе да се добият предварителни данни

относно хронологията на обитаване на възвишението „Градище“. За целта бяха заложени няколко сондажа и един квадрат. Последният се намира на най-високата част на крепостта, в непосредствена близост до разлат могилообразен насип с овална форма и с размери приблизително 30 х 20 м, превишаващ околния терен с до 2 м височина и перфориран на множество места от иманярски изкопи. Под него вероятно се крие масивна сграда, видяна от братя Шкорпил и означена от тях като „пирг“.

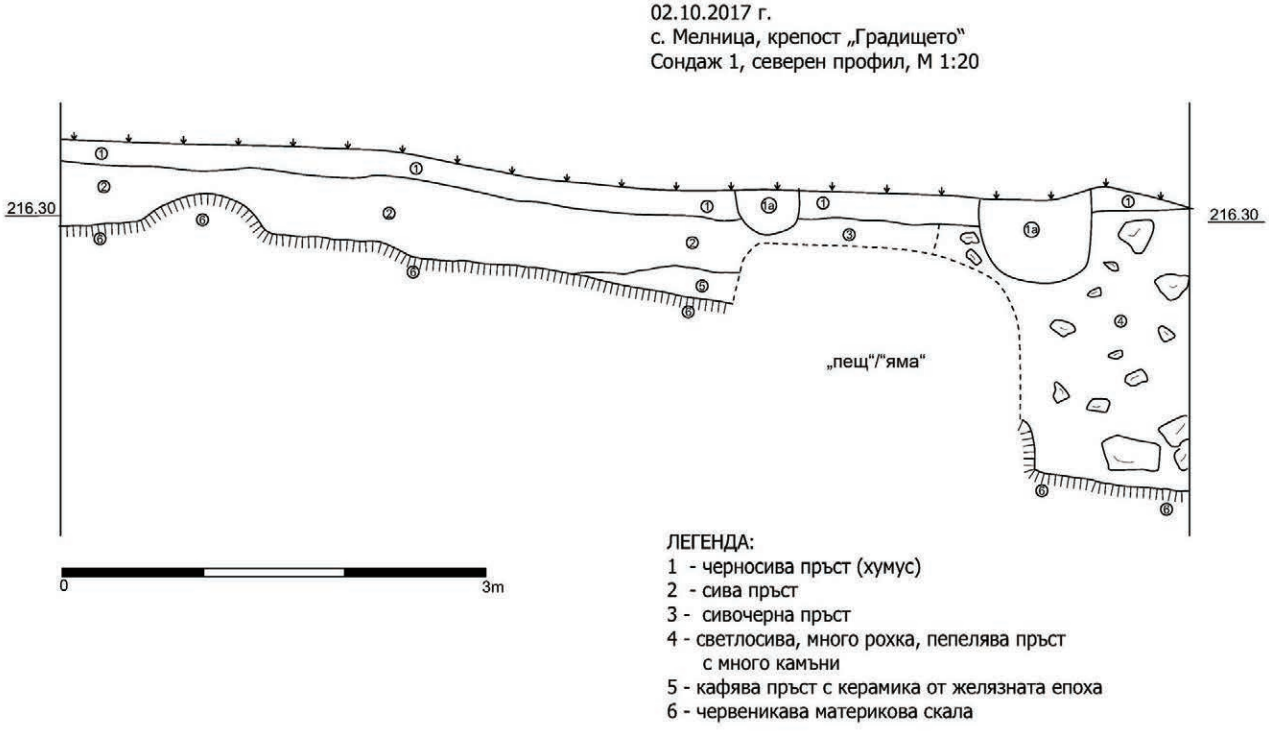
В крайна сметка проученото очерта следната обща предварителна картина относно стратиграфията и хронологията на обекта. Има три периода на обитаване – (късно) желязна епоха, късна античност и средновековие.

Материалите от КЖЕ произхождат от чист пласт директно върху материковата скала или са преотложени в по-късни пластове и структури.

Към късната античност плахо (поради липсата на преки данни) отнасяме строежа на крепостната стена, установена в източния край на сондаж № 1 и преминаваща по ръба на най-високата и що-годе равна част на хълма. Т. нар. по-ранна стена (масивен зид с малко по-различен градеж и малко по-различна ориентация от крепостната стена, която го застъпва), на този етап е с абсолютно неясна датировка. Засега няма ясно изразен, „чист“ късноантичен пласт, късноантичните материали се откриват в контекста на средновековни такива.

Обитаването през средновековието е най-ясно доловимо и е оставило най-много следи както от гледна точка на движимите, така и на недвижимите паметници. Дебел на места до един метър културен пласт със средновековни материали изпълва пространството между хумуса и материка. Впрочем не навсякъде е така: на места, както е в сондаж № 2 или в квадрат № 1, културният пласт липсва или е много тънък, ако не броим дълбоките вкопавания. Без изключение всички проучени през годината структури са средновековни, па макар в тях да се откриват и по-ранни материали.

Бяха открити седем монети, три от които се отнасят към късната античност (от края на IV или самото начало на V в.), а четири към средновековието (XI–XII в.). Интерес буди откриването на ядро за печат с дата XI–XII в., което е свидетелство за изпращана от това място кореспонденция, а вероятно и наличието на администрация – нещо, което така или иначе може да се допусне въз основа на многобройните находки на печати, за които вече стана дума. Останалите находки очертават присъствие на цивилно население, практикуващо домашни производства и/или занаяти като шивачество, тъкачество, обработка на кост и рог и – както стана дума – металообработка. Откритият лемеж е свидетелство за едроплощно земеделие и евентуално зърнопроизводство.




*Обр. 3. Сондаж 1, северен профил.*

*Fig. 3. Trench 1, northern cross-section.*

**EXCAVATIONS OF THE LATE ROMAN AND MEDIEVAL FORTRESS "GRADISHTE" NEAR THE VILLAGE MELNITSA, MUNICIPALITY OF ELHOVO, YAMBOL DISTRICT**

*Chavdar Kirilov, Anna Agre*

In 2017 the fortress was investigated archaeologically for the first time since its discovery in 1888. Preliminary stray finds of coins and ceramics as well as a large collection of Byzantine lead seals are evidence for human habitation at this place since pre-Roman times until the Middle Byzantine Period.

The fortress is located on a hilltop lying 1.6 km west/southwest from the center of the modern village Melnitsa, on the eastern trace of the ancient road from Adrianopolis to Cabyle. It covers an area of 0.5 ha.

All registered structures (pits) and layers in the excavated trenches belong to the Middle Ages, although a significant number of finds (ceramics, bricks, tiles, and coins) dating back to the Late Roman period were found among the medieval material.

Potsherds dating back to the (Late) Iron Age were also found in the medieval pits as well as in a thin layer just above the rocky ground.

A fragment of the fortress wall was discovered in the eastern part of trench No. 1. There is no direct evidence for the date of its construction but it could be dated reservedly in the Late Roman period.

# № 14. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „МОМЧИЛОВА КРЕПОСТ" В М. ГРАДИЩЕ, С. ГРАДЪТ, ОБЩ. СМОЛЯН

*Николай Бояджиев*

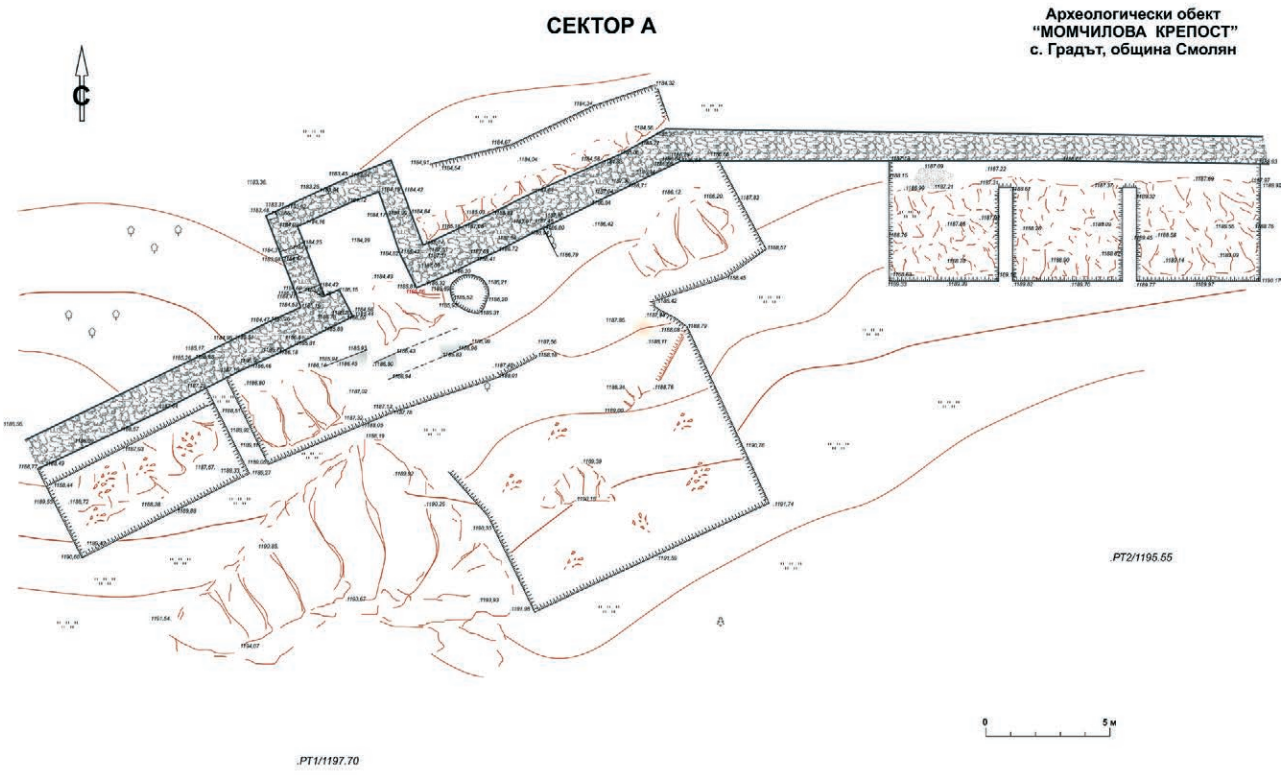
Момчилова крепост е разположена на скалист, доминиращ над околния терен връх с н. в. 1215 м, на 1,5 км югозападно от с. Градът и на 1,5 км северно от с. Подвис, Община Смолян. До началото на разкопките бяха проучени 350 кв. м край двете лица на северната крепостна стена, както и 80 м от трасето на куртината (Ваклинова, Бояджиев 2008, 712-715; Бояджиев 2016, обр. 1).

Археологическото проучване бе извършено в продължение на 14 работни дни през септември 2017 г. от екип в състав: д-р Н. Бояджиев (РИМ–Смолян) – научен ръководител; доц. д-р М. Ваклинова – научен консултант и Д. Дамянов (РИМ–Смолян) – археолог. Финансирането на дейностите бе осигурено от Министерство на културата. Съгласно посочените по-горе цели, разкопките се проведоха на площ от 75 кв. м, разположени непосредствено до вътрешното лице на северната крепостна стена (обр. 1).

Кв. А9 – културните напластявания в него достигат 1,50-1,60 м. На дълбочина от съвременния терен до около 0,50-0,60 м пластът е от втората половина на XIII–XIV в. Следващият пласт е в дълбочина от около 0,50 м до 0,90-1 м. Отнася се към XI – първа половина на XIII в. На дълбочина от 1 до 1,50 м се проучи ранновизантийски пласт (сигурен VI в.) със следи от масивно опожаряване. До основата на северната крепостна стена се попадна на хоросанов разсип от крепостната стена от VI в. с размери 1 х 0,50 м. Това показва, че трасето ѝ в този участък съвпада с това на средновековната куртина.

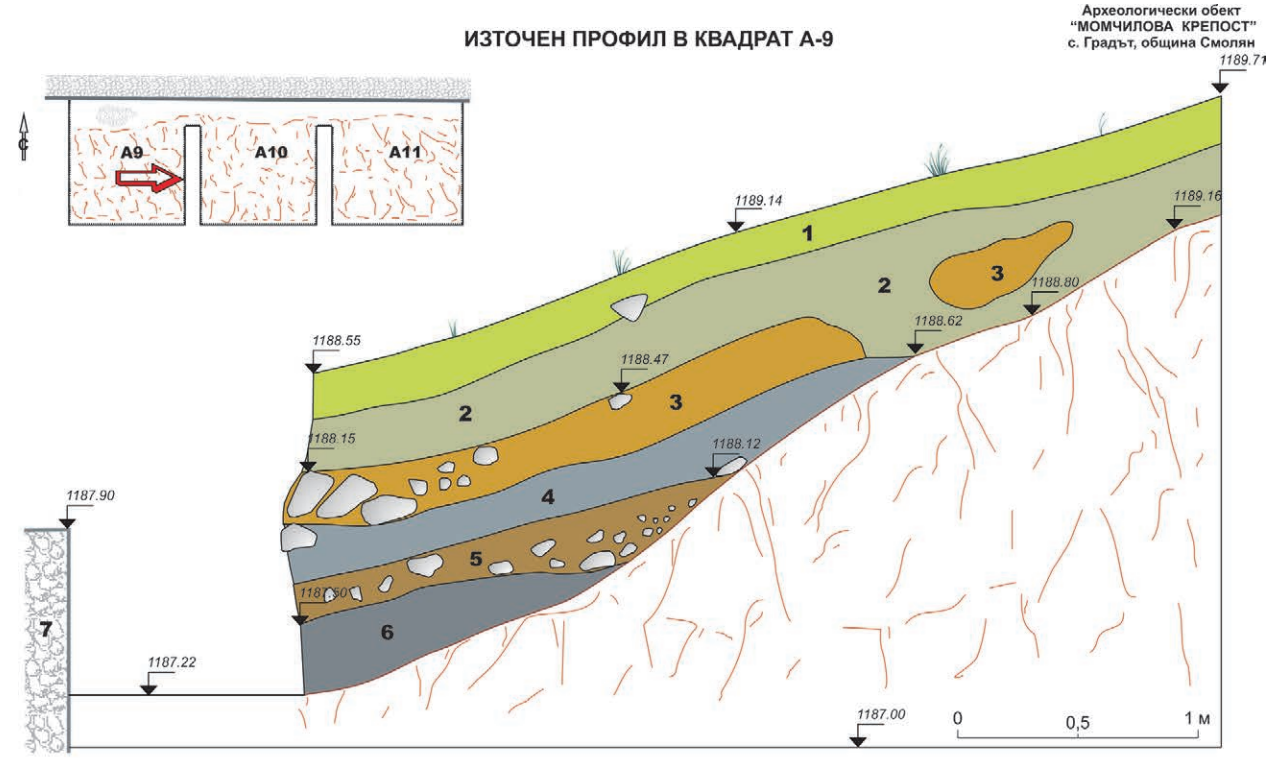
Кв. А10 – дълбочината на културния пласт също е 1,50 м. Хоризонтът от втората половина на XIII–XIV в. тук е с дебелина 0,30-0,35 м. В центъра на квадрата, на дълбочина 0,30 м от нивото на терена, се откриха долен камък на хромел, части от черепи на две тревопасни животни и се наблюдава висока концентрация на кухненска керамика. Настилка или следи от трамбована пръст, която евентуално би служила за под, липсват. Вероятно на това място е имало жилищно помещение, изградено от дърво, съдейки по липсата на следи от каменни стени или градежи.

Пластът от XI – първата половина на XIII в. достига до 1,10 м (обр. 2). Следващият с дълбочина 1,10-1,30 м е преходен между ранновизантийския и средновековния периоди. Рушевините от VI в. са подравнени и засипани от новите обитатели на крепостта с дребни камъни (чакъл) и по-малко пръст. Към ранновизантийската епоха отнасяме последния в дълбочина пласт (1,30-1,50 м). В западната част на квадрата пръстта е черна, със следи от опожаряване.




*Обр. 1. План на входното пространство на Момчилова крепост с проучените сектори.*

*Fig. 1. Plan of the entrance area of Momchil`s Fortress with the excavated sectors.*




*Обр. 2. Източен профил на кв. А9.*

*Fig. 2. Eastern cross-section of grid square A9.*



*Обр. 3. Проученият през 2017 г. сектор, изглед отгоре.*

*Fig. 3. Investigated sector in 2017, view from the top.*

Кв. А11 – тук културните напластявания са с най-голяма дебелина – докъм 1,60-1,70 м, но този от втората половина на XIII–XIV в. е най-плитък – до 0,20 м дълбочина. Пластът от XI – първата пол. на XIII в. е с дебелина 0,80 м (от 0,20 м до 1 м) и в него могат да се разграничат два строителни хоризонта. Долният хоризонт с дълбочина от 0,60 м до 1 м завършва със следи от пожар. Горелият пласт е с дебелина 0,10 м в северната част на квадрата и 0,15 м в южната. Опожаряването е масивно, върху него има рухнали каменни плочи, вероятно от покрив. Горелият пласт достига до 0,50 м западно от източния профил, където се очертава рязка граница между пръстта на запад (кафява, примесена с чакъл) и на изток (черна, примесена с камъни). Границата вероятно очертава източния край на помещение от дърво, изгоряло при масивен пожар. В североизточния ъгъл на квадрата *in situ* се намери питос, маркиращ подовото ниво на обитаване от XI–XII в. Ранновизантийският пласт в кв. А11 е с дебелина 0,30 м (1-1,30 м), със следи от масивен пожар.

И в трите квадрата е изчерпан целият културен пласт до материкова скала (обр. 3). В резултат на археологическото проучване през 2017 г. могат да се направят следните изводи: крепостта има два основни периода на обитаване – ранновизантийски (края на V–VI в.) и средновековен – (XI–XIV в.). Ранновизантийският етап завършва с масивно опожаряване на укреплението, вероятно през втората половина на VI в. при някое от славяно-аварските нашествия на юг от Дунава. Трасето на северната крепостна стена съвпада с това на средновековната, видно от хоросановия разсип в кв. А9. Следи от каменни помещения, долепени до вътрешното лице на куртината не са отрити.

Средновековен период – около началото на XI век крепостта е възстановена. Най-интензивно обитаване на крепостта установяваме през XI – първата половина на XIII в., видно от солидния културен пласт от този период, многобройните керамични фрагменти и животински кости. Следи от подово ниво от XI в. са установени в кв. А11, чрез разкрити *in situ* питоси. Следи от помещения, градени от камък, отново не са установени. Явно те са били издигани от дърво. Едно от помещенията е било засегнато от пожар, довел до рухването му. Точна дата на пожара не може да се постави, но съдейки по стратиграфската позиция на горелия хоризонт (приблизително в средата на пласта на пласта от XI – първа половина на XIII в., дебел тук 0,80 м), можем да го датираме в XII в. Сред находките от този период има и предмети, доказващи присъствието на цивилно население (прешлени за вретено, детска гривна, обеца). Явно крепостта освен военна, е изпълнявала и функция на убежище за местното население в случай на военна опасност.

Налице е частично опожаряване на крепостта в периода първа половина на XIII – докъм средата на века, видно най-вече в западната част на проучената площ. Животът не е прекъснал изцяло и укреплението продължава да функционира и през втората половина на XIII и XIV в. Точна горна граница на обитаване на крепостта не може да се определи, но със сигурност тя може да се постави в XIV век.

## Литература

**Бояджиев 2016:** Н. Бояджиев. Момчилова крепост през Средновековието. – Известия на регионален исторически музей Смолян, II, 2016, 19-40.

**Ваклинова, Бояджиев 2008:** М. Ваклинова, Н. Бояджиев. Археологическо проучване на ранновизантийската и средновековна крепост над с. Градът, община Смолян (проект „Момчилова крепост – мит и реалност“ по програма ФАР). – Археологически открития и разкопки през 2007 г., София, 2008, 712-716.

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL FORTRESS – MOMCHIL`S FORTRESS IN GRADISHTE AREA, GRADAT VILLAGE, SMOLYAN MUNICIPALITY**

*Nikolay Boyadzhiev*

The archaeological investigations were carried out in September 2017 by a team from the Regional Museum of History – Smolyan. They were supported financially by the Ministry of Culture. The excavations covered an area of 75 sq. m, located in the immediate vicinity of the inner side of the northern fortress wall and to the east of the researched sector east of the entrance (fig. 1).

As a result of the 2017 campaign, the following important conclusions could be drawn: the fortress had two main periods of habitation – Early Byzantine Period (late 5th–6th c.) and Medieval Period (11th–14th c.) (fig. 2). The Early Byzantine stage ended when the fortress was burnt down probably in the second half of the 6th c. The fortress was restored around the beginning of the 11th c. The most intense habitation of the fortress was established in the 11th – the first half of the 13th c., and it continued to function in the second half of the 13th and 14th c. In both periods, the residential and farm buildings were wooden. At the end of the excavations was reached the bedrock (fig. 3).

# № 15. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ХОТАЛИЧ“, КРАЙ ГРАД СЕВЛИЕВО

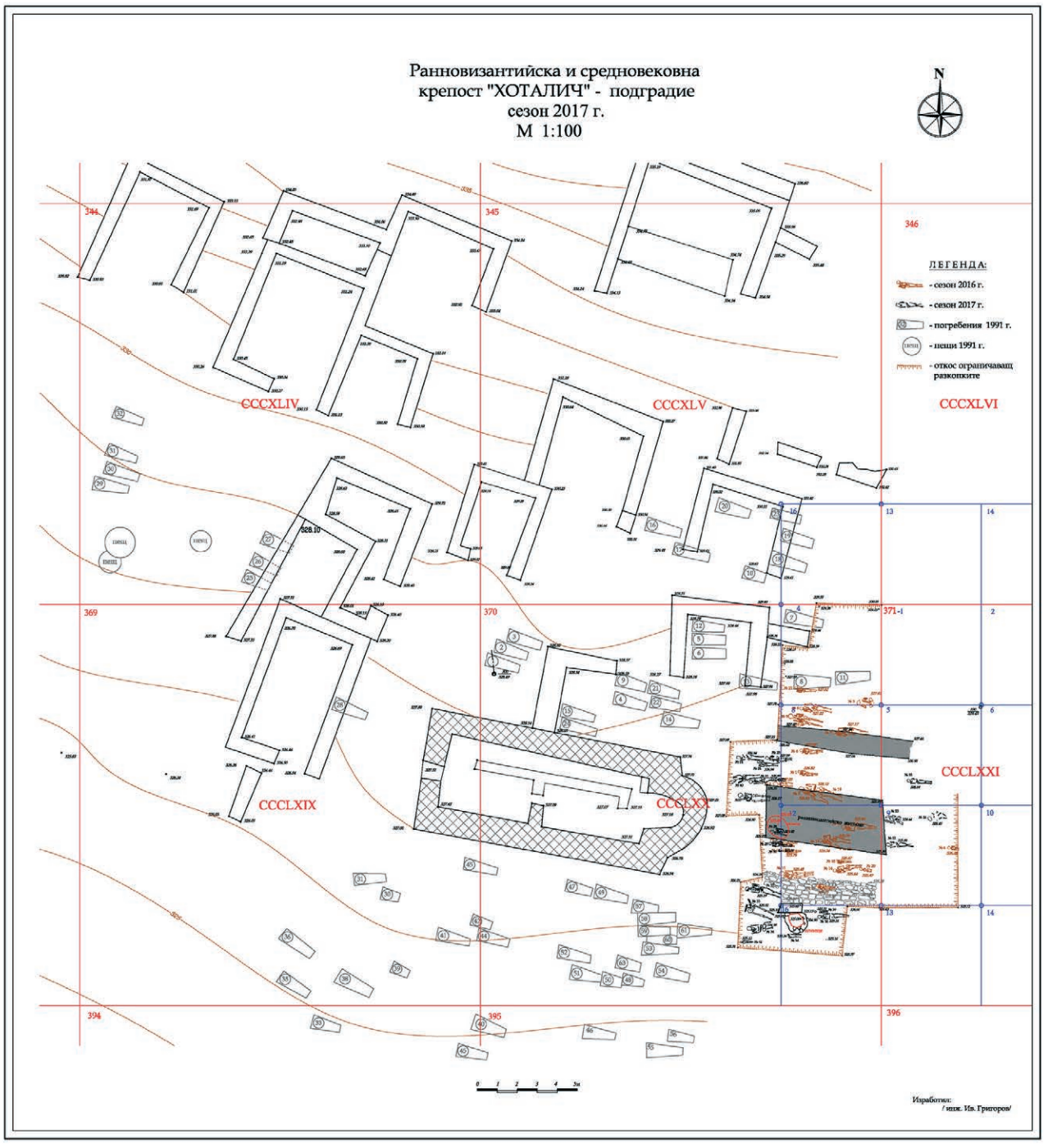
*Надежда Ботева*

Продължи проучването на некропола около Източната църква на града, означена с № 3 по реда на откриването. Общият брой на проучените през последните два сезона гробове е 42 (обр. 1). Разкопките се проведоха в рамките на 30 работни дни, като в тях взеха участие 6 работника и 6 английски студенти от университетите в Шефилд, Глазгоу и Борнемут. Техническата документация се изпълни от инж. Ив. Григоров, а нумизматичните изследвания от проф. д-р К. Дочев.

Проучванията през последните два сезона позволиха да се направят някои наблюдения и изводи относно погребалните практики, облеклото и накитите, както и да се уточни стратиграфията на тази част от подградието. Всички погребения са по християнски обред. Индивидите са полагани с изпънати долни крайници. От общо 42 гроба в 3 от тях лявата ръка е към гърдите, дясната на корема, а в 5 гроба и двете ръце са скръстени на гърдите. При всички останали 34 гроба ръцете са скръстени на корема. Не се забелязва някаква зависимост между местоположението на ръцете и пола или възрастта на индивидите. Всички гробни ями са оградени с различна по големина и форма камъни. Понякога за ограждане се използват зидовете от нефункциониращите вече помещения. В някои случаи наблюдаваме своеобразно „облягане“ на северната или южната страна на гробовете към зидовете.

Повечето от погребаните са възрастни индивиди, положени в ковчези с дървени сглобки. При някои има само следи от тях, а при други се откриха по-големи части от дъски. Добре запазеният ковчег на гроб № 33 позволява да се установи, че някои от ковчезите са имали дървени дръжки. Малките деца и бебета се погребват доста по-плитко от възрастните индивиди. Това се регистрира при всички детски гробове. Дървени ковчези при малки деца и бебета не бяха открити. В повечето случаи при тях се наблюдава изграждане на своеобразни каменни гробници, като за целта са използвани каменни плочи.

Открити и инвентирани бяха 45 находки, като повечето от тях имат експозиционна стойност. Внимание заслужава оловна евлогия от гроб № 28 с изображения на апостолите Петър и Павел (обр. 2). Този гроб е на 2 м пред апсидата на църквата. Той попада в източния профил на терена от миналогодишните проучвания, когато бяха разкрити само долните крайници. През тази година гробът беше напълно разкопан. В него е положен мъжки индивид с ръце на корема и изпънати долни крайници. Регистрирани са следи от ковчег, а гробната яма е оградена с различни по размер камъни. Гробът е вкопан в огнище от ранновизантийска постройка. Дълбочината на вкопаването от съвременния




*Обр. 1. Общ план на некропола.*

*Fig. 1. General plan of the necropolis.*

терен е 0,80 см. Непосредствено до него беше локализиран друг гроб – № 29. В областта на пръстите на лявата ръка на погребания бяха открити три монети от първата половина на XIII в. Откритата евлогия представлява плосък правоъгълен знак на поклонника, изработен от олово, който се е носел пришит или привързани към дреха, шапка, кесия и пр.

Върху поклоническия знак е разположен латински надпис: +SIGNA APOSTO/ LORVM PET/ RIETPAV/LI („Знак на апостолите Петър и Павел“). Тази разновидност оловни знаци-евлогии са изработвани в базиликата „Св. Петър“ в Рим след 1199 г. Разглежданият оловен знак-евлогия, открит в крепостта Хоталич, предизвиква оправдано внимание. Той е свидетелство за това, че неговият собственик през XIII в. е извършил поклонение в Рим.

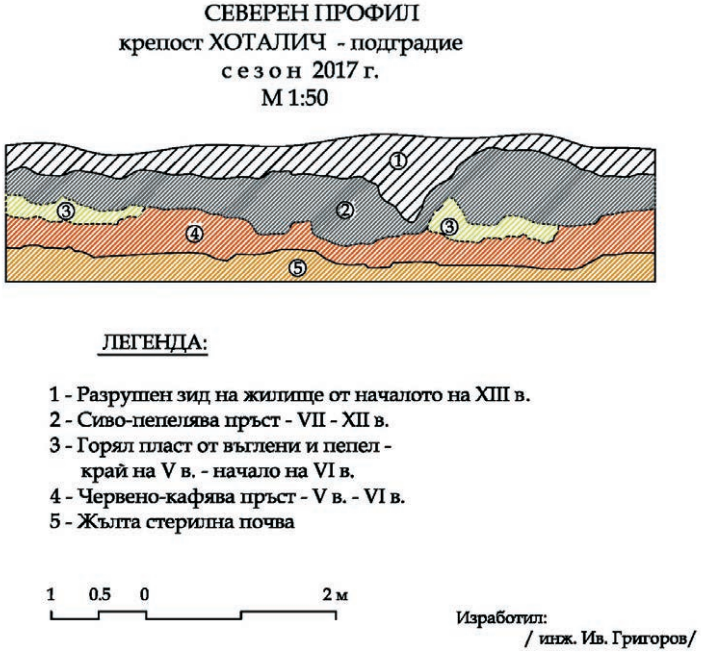
Особено впечатляващи със своето богатство са два от гробовете на млади жени. Гроб № 22 е на



*Обр. 2. Оловен знак–евлогия от базиликата „Св. Петър“ в Рим.*

*Fig. 2. Lead signs-eulogie from the St. Peter basilica in Rome.*

момиче и в него са открити една стъклена и 5 бронзови усукани гривни, масивни сребърни наушници и пищен гердан. Последният започва високо на шията, почти под долната челюст и стига до средата на гърдите. Състои се от 12000-13000 стъклени маниста в черен цвят, 2000-2500 стъклени мъниста в червен цвят, както и 15 мъниста от планински кристал и 16 от карнеол с биконична и почти кръгла форма. В гроб № 36 също е положена млада жена. На ръцете има 4 бронзови усукани гривни, а на гърдите носи гердан от около 10 000 черни стъклени мъниста и едно голямо ярко синьо мънисто. В областта на дясното рамо е открито желязно кръстче, а около черепа масивни сребърни наушници с филигранна украса.




*Обр. 3. Северен стратиграфски профил.*

*Fig. 3. Stratigraphic cross-section.*

Стратиграфските наблюдения потвърждават изводите от миналия сезон, които отнасят използването на некропола около средата и втората половина на XIII в. Тогава той разрушава по-ранните жилищни помещения от самия край на XII и началото на XIII в. В некропола се наблюдава известна планировка, малко препогребвания и доста свободни пространства близо до апсидата. Всичко това ни дава основание да мислим, че гробището съществува сравнително кратко време, т. е. неговите хронологически граници не попадат в XIV в. В подкрепа на това наблюдение е, че досега липсва керамика, монети и други материали от XIV в.

Северният стратиграфски профил (обр. 3) на обекта подкрепя предложените наблюдения. Най-отдолу е жълта, глинеста, стерилна почва. Над нея започва пласт от червено-кафява пръст, която е свързана с ранновизантийския период на обитаване на терена. Горелият пласт, който се регистрира над нея е от пожара, който слага край на ранновизантийската паянтова постройка. Над него следва пласт от сиво-пепелява пръст, който се е образувал в периода VII–XII в., и в който са вкопани гробове от средата на XIII в. Тази ситуация добре личи в западния стратиграфски профил от предходния сезон. Най-отгоре е регистриран зид на средновековно помещение от началото на

XIII в. От северната страна на този зид има долепени два гроба, които го използват за южна каменна стена на гробните ями. Той е запазен само в един-два реда камъни, тъй като е разрушен от терасирането на терена.

Археологическите разкопки през последните два сезона стесниха датировката на некропола и до известна степен уточниха строителната периодизация на цялата източна част на средновековния град Хоталич, както и попълниха с ценни експонати фонда на музея в Севлиево.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE SITE "EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL FORTRESS HOTALICH" NEAR THE TOWN OF SEVLIEVO**

*Nadezhda Boteva*

During the past season the regular archaeological investigation of the necropolis of church No. 3 continued. A total of 42 graves were recorded (fig.1). The bodies were laid in burial pits surrounded by stones of different size and shape. Wooden coffins were used in all graves and in some cases parts of the boards have been preserved. Valuable ornaments – bracelets, earrings, necklaces of colorful beads were found in the woman's graves No. 22 and No. 36. The man's grave No. 28 contained a small image (lead euphoria) of the apostles Peter and Paul (fig. 1).

# № 16. СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ЧЕРВЕН. ЦЪРКВА № 16 В ЗАПАДНИЯ ХЪЛМ НА ЧЕРВЕНСКИЯ РИД

*Стоян Йорданов, Светлана Великова, Велина Жекунова, Светлана Тодорова, Методи Димитров, Иван Иванов, Вървин Вървинов, Никола Русев, Искрен Великов*

Разкопките се проведоха с участието на специалисти-археолози от Русе, Сливен, Павликени и Клисура, както и на шест студенти-специализанти от различни университети на Обединеното кралство.

Проучен е сектор, който включва църковен притвор, част от наос, фрагмент от долепена отвън стена и четири гроба. Обектът е разположен в западната част на Червенския рид.

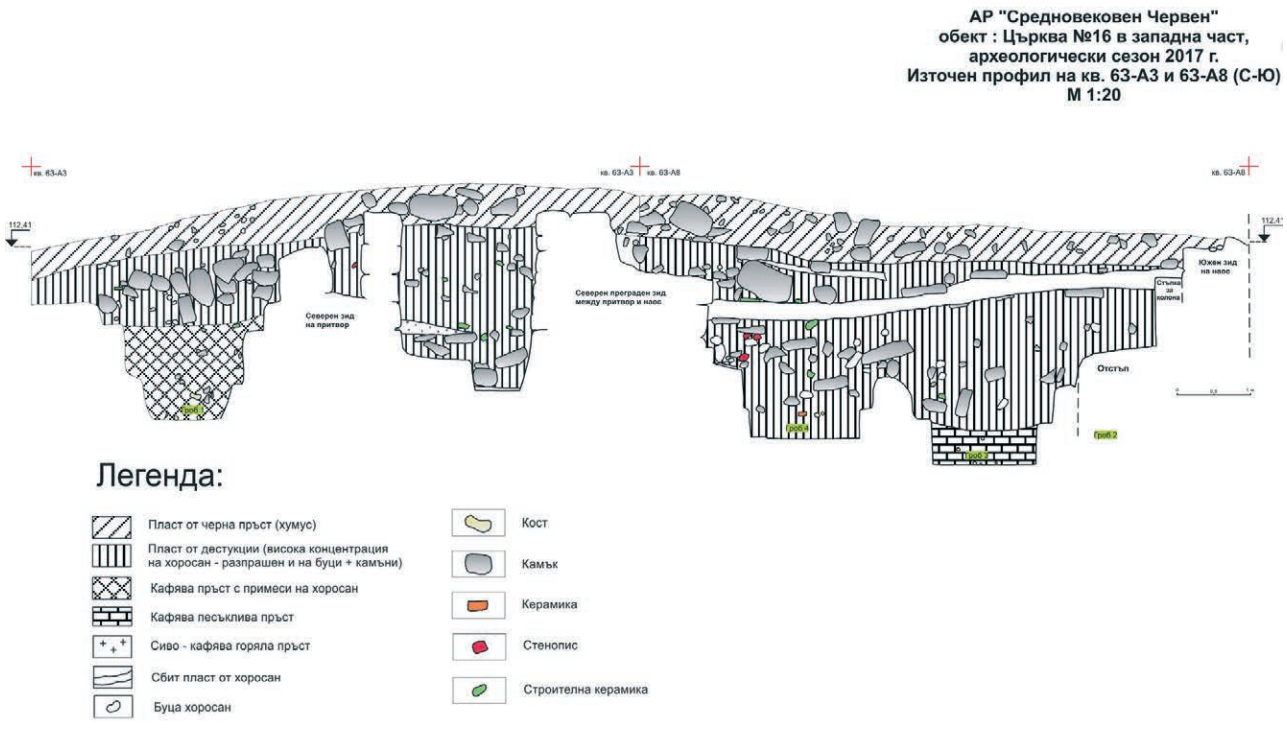


*Обр. 1. Територия на проучването през 2017 г. Ситуация.*

*Fig. 1. Territory of the excavations in 2017. Situation.*

Църквата е градена от каменни квадри с жълтобял хоросан, без сантрачна система. Фасадите са разчленени с псевдоконструктивни декоративни ниши, широки 1,3 м и дълбоки 0,1 м, а пиластрите между тях са с ширина 0,8 м. Изцяло разкопаният притвор е с вътрешни размери 5,1 х 2,7 м. Подът му е заравнена скала, покрита с хоросанова замазка, която се понижава в най-южния край на помещението. В северозападния му ъгъл се разкри скална скамейка.

В проучения участък бяха разкрити три външни входа. Западният вход към




*Обр. 2. Квадрати № 63-А3 и № 63-А8. Източен профил.*

*Fig. 2. Grid squares No. 63-A3 and No. 63-A8. East cross-section.*

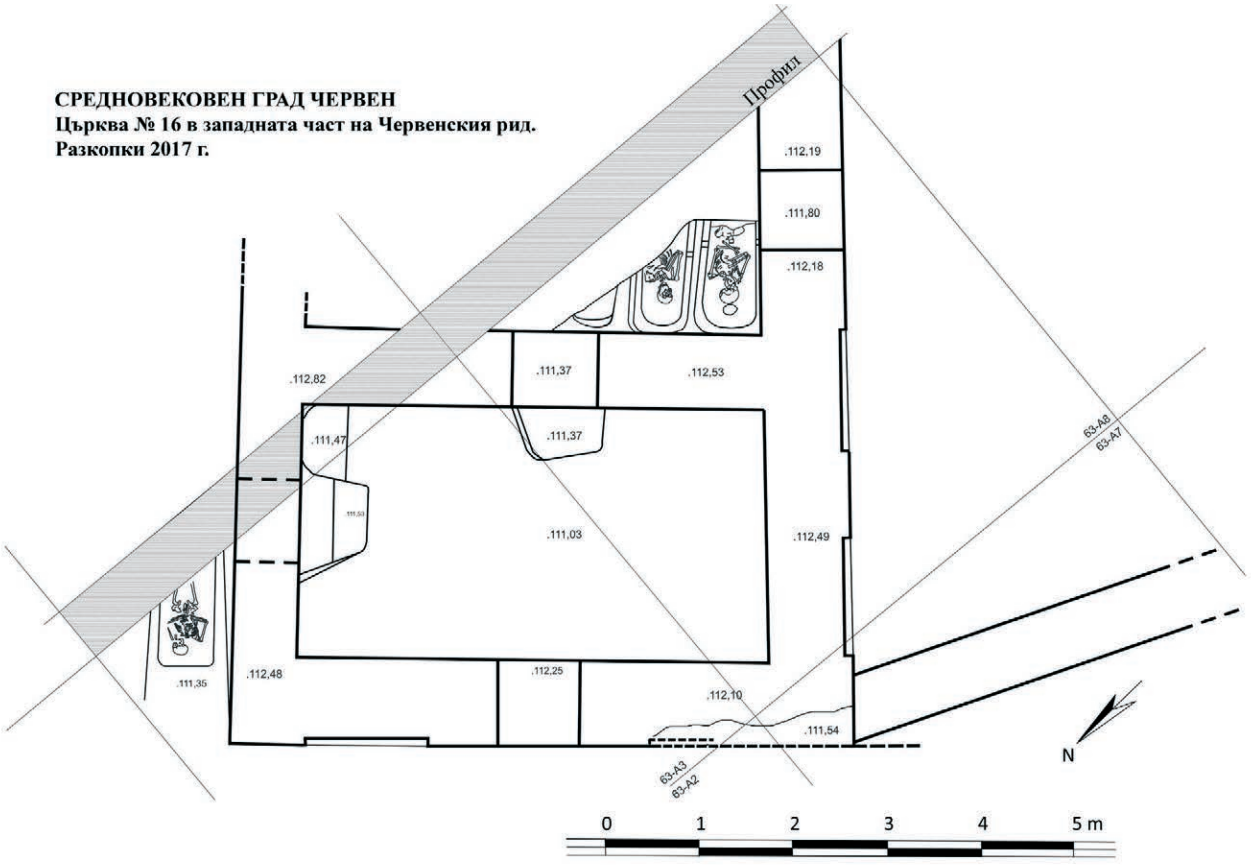
притвора е широк 0,9 м и е разположен в средата на западната стена. Зазидан е с градеж, строителните белези на който наподобяват околната стена. Северният вход към притвора има същата ширина. От вътрешната му страна в скалната основа е изсечено издигащо се стълбище от две стъпала, измазани с хоросан. То има неправилна трапецовидна форма с наклонени стени. Входът между притвора и наоса също е широк 0,9 м и е разположен в средата на стената, в една ос със зазидания западен вход на църквата. За въвеждане в наоса пред него в пода на притвора е оформено изсечено в скалната основа стъпало с неправилна приблизително трапецовидна форма.

В отделни участъци от стените на притвора и наоса се разкриха запазени фрагменти от църковната декорация. Стенописите са положени върху бяла мазилка (вероятно щукатура), а намерените врязани контурни линии по лицевата им повърхност подсказват, че са изпълнени с техника „мокро фреско“ или със смесена техника. Разкриха се само стенописи от най-ниския декоративен ред. В наоса те показват бяла драперия с растителни орнаменти, а в притвора вероятно геометрични фигури.

До югозападния ъгъл на църквата има долепен груб зид от ломени камъни с калова спойка, който има отклонение 20° към юг спрямо западната църковна фасада. Той бе проследен на дължина около 5 м. В насипа от сивочерна пръст до западното му лице на места се разкриха подредени големи плочести камъни, вероятно част от настилката на прохода на крепостната порта.

Край северната стена отвън, непосредствено до северозападния ъгъл на църквата бе разкрит частично изсечен в скалата гроб с погребение по християнски ритуал без инвентар. Други три успоредно разположени засечени в пода гроба се разкриха също частично в югозападния ъгъл на наоса. В насипа над скелетите на основното погребение имаше голямо количество фрагментирани човешки кости, подсказващи, че някои от тези гробове са били ограбени или че гробните камери са били използвани многократно. В тях се разкриха няколко медни сферични копчета.

Известните ни сведения за етапите на усвояване на територията на западния хълм на Червенския рид предполагат, че изграждането на църквата може да се отнесе към края на XIII в. – първата половина на XIV в. На по-късен етап през ранния Османски период, когато тази част на селищната територия е била изоставена, високо запазените руини на църквата са ползвани за други, вероятно стопански дейности.




*Обр. 3. Североизточен ъгъл на притвора.*

*Fig. 3. North–east part of the narthex.*

## THE MEDIEVAL TOWN OF CHERVEN. CHURCH NO. 16 IN THE WEST PART OF THE ORDINARY TOWN

*Stoyan Yordanov, Svetlana Velikova, Velina Zhekunova, Svetlana Todorova, Metodi Dimitrov, Ivan Ivanov, Varbin Varbanov, Nikola Rusev, Iskren Velikov*

The excavations were conducted with the participation of archaeologists from Ruse, Sliven, Pavlikeni and Klisura, as well as six students from different universities of the United Kingdom.

The explored section included a church narthex, part of a naos, a fragment of an outside wall, and four funerals. The site is located in the western part of the hill of Cherven.

The church was built of stone blocks with yellow-white mortar, without a system of wooden beams. The façades were divided with pseudo-constructive decorative niches, 1.3 m wide and 0.1 m deep, and the pilasters between them have a width of 0.8 m. The completely excavated narthex had internal dimensions of 5.1 x 2.7 m. Its floor was a leveled rock ground, covered with mortar that lowered at the southern part of the premise. A rock bench was revealed in its northwest corner.

Three entrances were revealed in the excavated area. The western entrance of the narthex was 0.9 m wide and it was located in the middle of the western wall. It was blocked-up and the construction resembled that of the surrounding wall. The northern entrance of the narthex had the same width. On its inner side a rock staircase was hewn with two steps, covered with mortar. It had irregular shape of a trapezium, with sloping sides. The entrance between the narthex and the naos was also 0.9 m wide, and it was located in the middle of the wall, on the same axis with the west entrance of the church. The entrance into the naos was formed by a hewn rock step with roughly trapezium shape.

In some sections on the walls of the narthex and the naos were revealed preserved fragments of church decoration. The frescoes were laid over white plaster (probably stucco) and the discovered incised contour lines on the surface showed that they were made using the "wet fresco" technique, or with mixed technique. Only frescoes of the lowest decorative order were revealed. In the naos they displayed a white drapery with plant ornaments motifs, and in the narthex they probably displayed geometrical figures.

Next to the southwest corner of the church was situated a rough wall, built by unshaped stones with mud solder, which had inclination of $20^0$ to the south in relation to the western church façade. Within the embankment of grey-black earth next to the western face on placed were revealed arranged large flat stones, probably part of the pavement of the pass of the fortification gate.

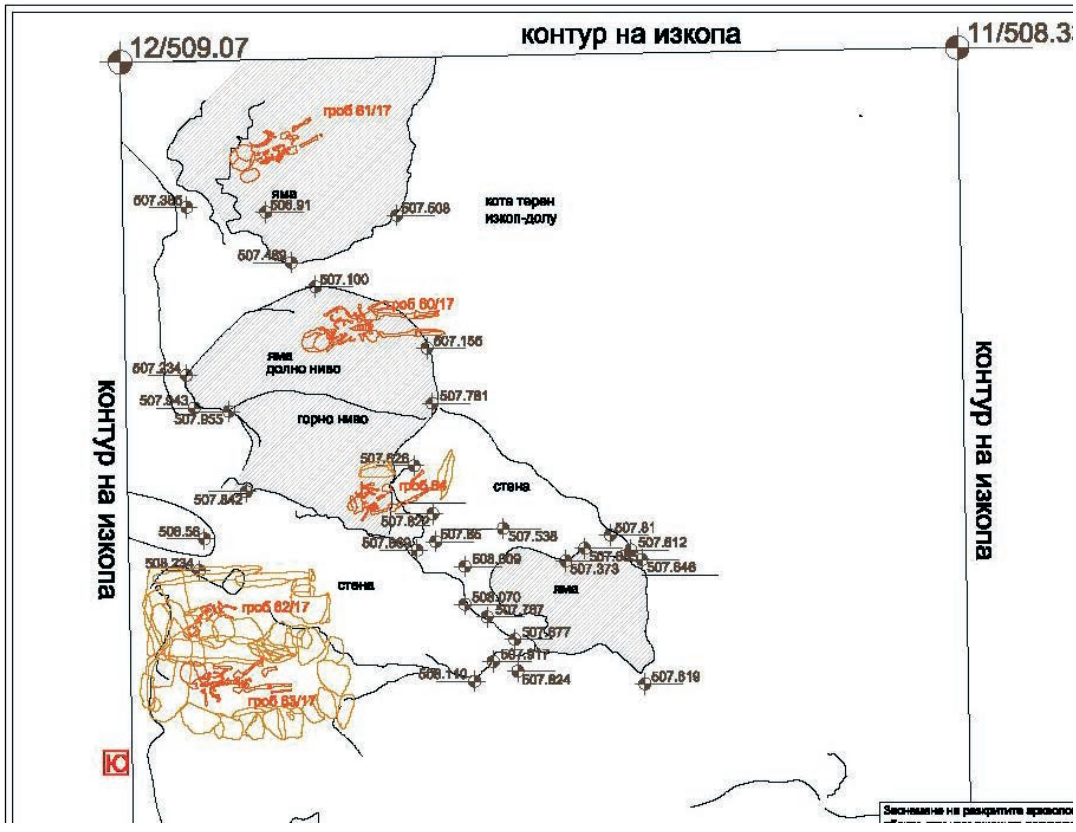
Outside the northern wall, immediately next to the northwestern corner of the church was revealed a grave, partially cut into the rock, with burial made by the Christian ritual without inventory. Another three graves, located in parallel to one another, cut into the rock, were also partially revealed within the southwestern corner of the naos. Within the embankment over the skeletons of the main burial there was large quantity of fragmented human bones, which revealed that some of these graves were looted or that the burial chambers were used several times. A number of copper spherical buttons were discovered inside them.

The information, known to us for the stages of use of the territory of the western hill of Cherven presumed that the construction of the church can be referred to the end of the 13th – the first half of the 14th c. At a later stage, during the early Ottoman period, when this part of the settlement territory was abandoned, the ruins of the church, preserved in height, were reused for supposedly economic activities.

## № 17. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ВОДЕН“, КВ. ГОРНИ ВОДЕН, АСЕНОВГРАД

*Здравка Коркутова, Стоян Попов, Иван Дуков, Георги Томов*

През 2017 г. са подновени след двугодишно прекъсване разкопките на късноантичната и средновековна крепост Воден, Асеноград (обр. 1). Проучен е нов сектор източно от църквата „Св. Димитър“ – там, където през последните години беше разкрит средновековен некропол (обр. 2).




*Обр. 1. План на разкритите археологически структури.*

*Fig. 1. Plan of the excavated area.*

Анализът на разкритите археологически структури и артефакти позволява да бъдат направени заключения относно хронологията на обитаване в тази част на крепостта (обр. 3).

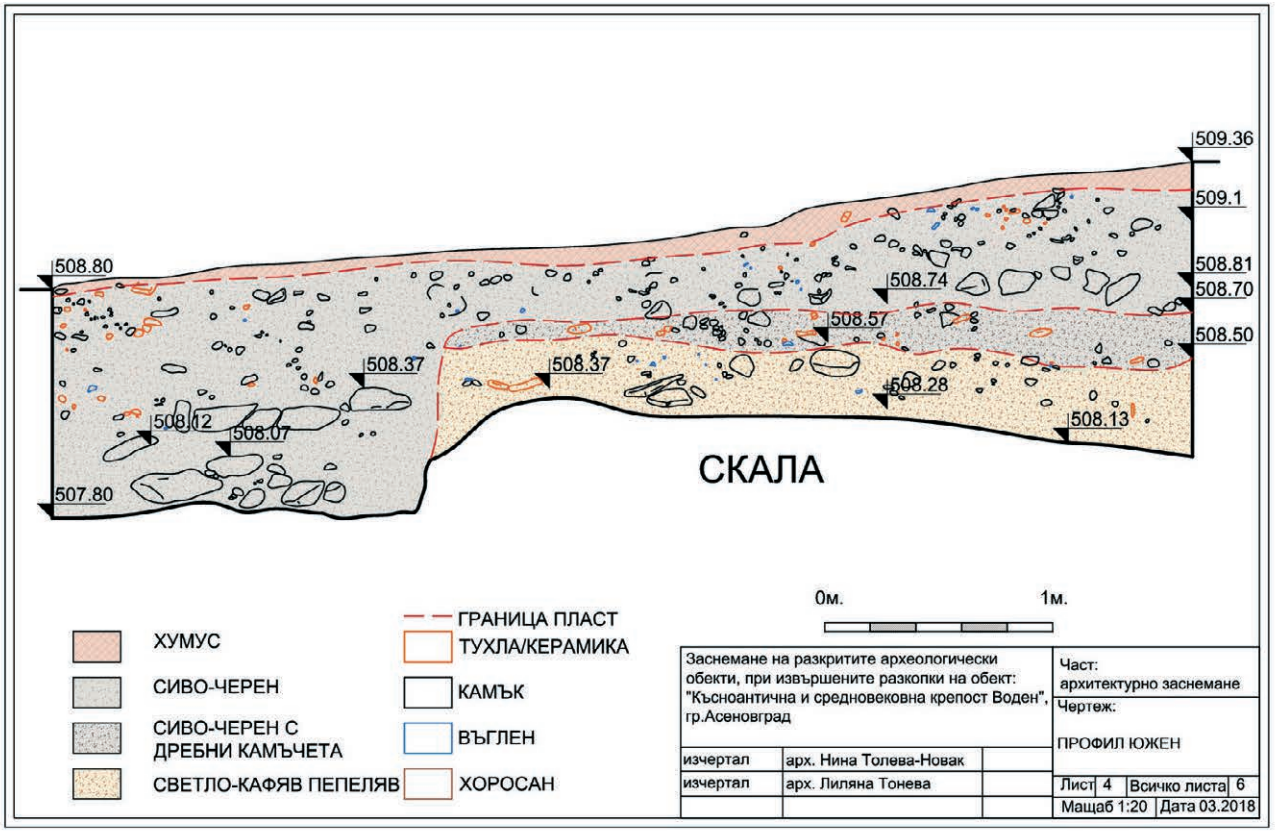
Най-ранните следи от живот са от Късната Античност (Ранна Византия), засвидетелствани с открити керамични фрагменти и монети от VI в. Следващият период е от Средновековието (XI–XIV в.) и се маркира първоначално с отъпкано ходово ниво върху скалата, в която са вдълбани две ями – № 1 и 2, със съответни находки от това време – керамика, монети и др. Тези структури най-вероятно са от помещение със стопанска функция. Не след дълго време то е било разрушено и е издигнато друго помещение или нова сграда, с която са свързани разкрит зид от ломени камъни с калова спойка и синхронна яма № 3. Последният етап от живота през средновековието тук бележат пет гроба. Те са част от разкрития през миналите години от екипа на Р. Морева-Арабова некропол. Впечатляващ факт е, че са само на деца, възможно починали при някаква епидемия, а едно е убито, според антропологическото изследване.



*Обр. 2. Снимка на зид от камък на кал.*

*Fig. 2. Photo of a wall made by stones and mud.*

Като цяло резултатите от извършените през 2017 г.




*Обр. 3. Южен профил.*

*Fig. 3. South cross-section.*

разкопки се вписват в общата картина, очертала се при досегашните теренни археологически проучвания на крепостта Воден и конкретно източно от църквата.

**Литература**

**Морева-Арабова 1990:** Р. Морева-Арабова. Владенията на Бачковския манастир в Родопите през XII–XIV в. – Известия на музеите в южна България, XVI, 1990, 121-123.

**Морева-Арабова, Дуков 2013:** Р. Морева-Арабова, И. Дуков. Археологически проучвания на крепост Воден. – Археологически открития и разкопки през 2012 г. София, 2013 г., 450-452.

**Морева-Арабова, Дуков 2014:** Р. Морева-Арабова, И. Дуков. Археологически проучвания на крепост Воден. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014 г., 523-526.

**Морева-Арабова, Дуков, Кръстева 2015:** Р. Морева-Арабова, И. Дуков, З. Кръстева. Археологически проучвания на средновековна крепост Воден, Асеновград. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 701-703.

**ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE SITE "LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS VODEN", GORNI VODEN, ASENOVGRAD**

*Zdravka Korkutova, Stoyan Popov, Ivan Dukov, Georgi Tomov*

After two-year break in 2017 the excavations of the Late Antique and Medieval fortress Voden, Assenovgrad were resumed (Fig.1). A new sector east of the church "St. Dimitar" was explored – on the place where a medieval necropolis was found in recent years (Fig. 2).

The analysis of the revealed archaeological structures and artifacts allowed concluding about the chronology of habitation in this part of the fortress (Fig. 3).

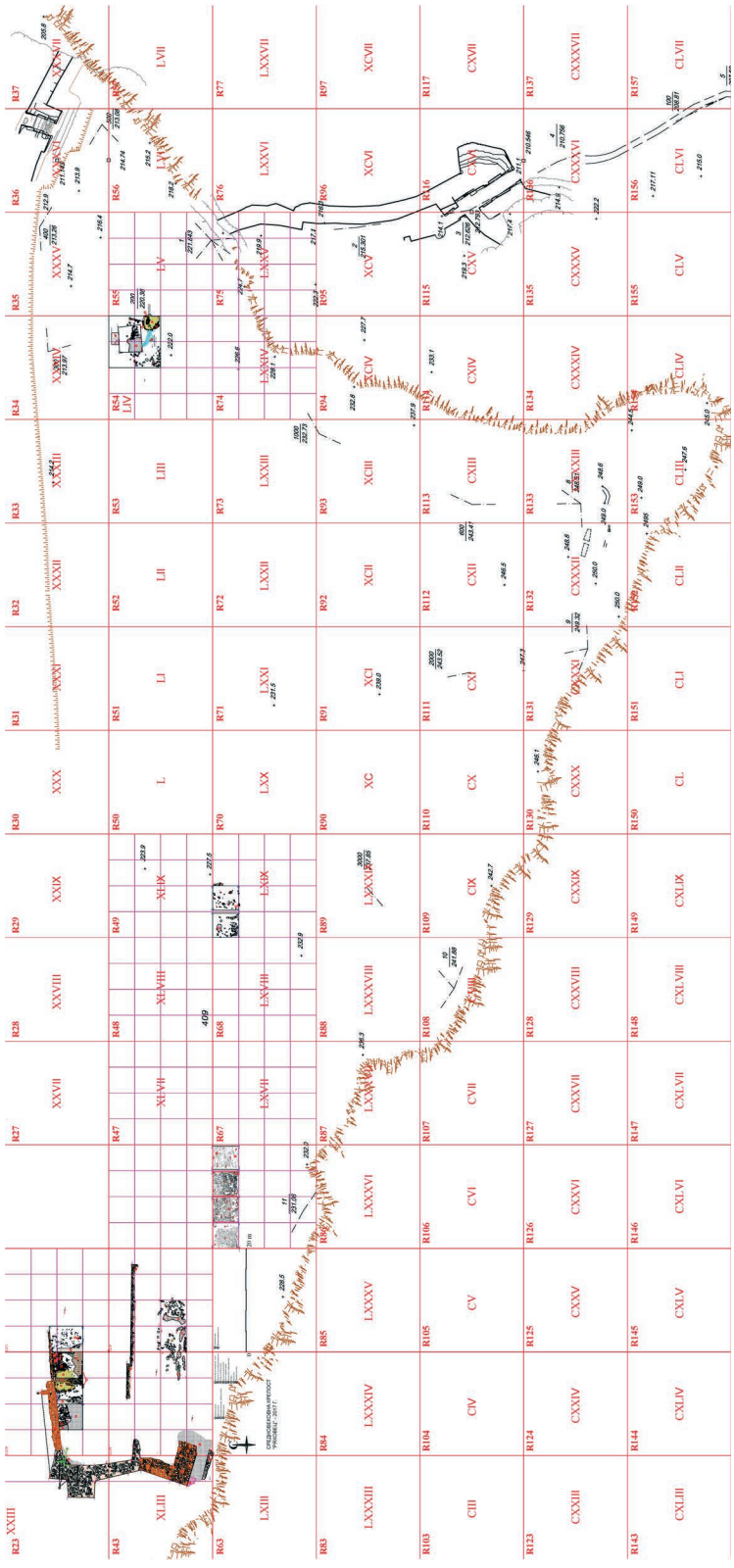
The earliest traces of life were from the Late Antique (Early Byzantine) period – pottery shards and 6$^{th}$ c. coins. The medieval period (11$^{th}$–14$^{th}$ c.) was primarily marked by trampled level on the rock; there were two pits in it – Nos. 1 and 2 with the relevant findings from that time – ceramics, coins, and other. Most likely the structures were from premises with farm functions. Not much later it was destroyed and another premise or a new building was built; a stone wall with mud solder and contemporaneous pit No. 3 were connected to it. The last stage of the life during the Middle Ages was marked by five tombs. They were part of the necropolis found by the team of R. Moreva-Arabova. It is interesting to note that they were only child's tombs. The burried may have died due to an epidemy. According to anthropological investigation one of them was killed.

Generally, the results of the excavation in 2017 fit into the overall picture that was outlined by previous archaeological investigations of the fortress Voden and east of the church in particular.

# № 18. СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „РЯХОВЕЦ" КРАЙ ГР. ГОРНА ОРЯХОВИЦА

*Илиян Петракиев, Мая Иванова*

Археологическото проучване е проведено в три сектора – „Западна порта", „Централна част" и „Сондаж в кв. LIV в близост до Северната порта" (обр. 1, 2). В проучваните пластове стратиграфски са разграничени две фази на проучвания средновековен период, определени условно като фаза А – по-късна, и фаза Б – по-ранна. Нумизматичните данни от проучените жилища и структури дават възможност за изготвянето и на абсолютна хронология на двете фази. Според направения статистически анализ на откритите монети, по-късната фаза А може да бъде поставена в границите между втора четвърт на XIII в. и 1257 г., а по-ранната фаза Б – между кр. XII в. и втората четвърт на XIII в. По-прецизно разграничаване между двете фази на този етап е невъзможно, поради динамичната монетна циркулация и започналото



*Обр. 1. План на средновековна крепост „Ряховец“ с проучваните квадрати.*

*Fig. 1. The layout of the "Ryahovets" medieval fortress with the examined grid squares.*

масово орязване, претопяване и преизползване на монетите.

В сектор „Западна порта“ бяха проучвани кв. $XXIV_{10,11,12}$, $XXV_{9}$, $XLIV_{12}$, $XLV_{9,10,11}$ и $LXVI_{1,4}$.

В кв. $XXIV_{10}$ беше продължено проучването, започнато през 2016 г. В южната половина на квадрата се изчерпа вкопаване от черна рохкава пръст, примесено с множество въглени, битова керамика, монети и метални предмети. То достига почти до скалната повърхност, като ги отделя тънък пласт от сива сбита пръст, запазена само в ЮИ ъгъл на квадрата. До северната крепостна стена се достигна до каменна подложка, която представлява добре подредени и нивелирани, средни по големина камъни. Тя остава под откритата през 2016 г. част от зид на кал с посока С–Ю, долепен до северната крепостна стена. В южната част на квадрата се достигна скалната повърхност, която е със значителна денивелация от юг към север.

В кв. $XXIV_{11}$ се разкри глинен под с жълто-зелен цвят от добре трамбована глина, с размери 3,70 х 3,70 м. Подът на това жилище № 1 е ограничен от север, запад и юг от недобре подредени и необработени камъни. От запад те наподобяват зид с дебелина около 0,80 м, докато от юг, краят на жилището е само маркиран от едноредово подредени, средни по големина камъни. От север подът достига до северната крепостна стена, като стъпва върху ред от камъни, долепени до вътрешното ѝ лице. В централната част се разкри горяло петно с черен цвят. Източната половина на жилището бе проучено в съседния квадрат $XXIV_{12}$.

В кв. $XXIV_{12}$ се проучи каменната настилка, която бе достигната предходния сезон. Под горния ред камъни се разкри и втори ред, наподобяващ подово ниво, от добре наредени камъни. Установи се, че тази структура представлява вероятно част от постройка, която се отнася към късната фаза А, под което ниво, на около 0,60 м се достигна подът на жилище № 1. Подът е ограничен от изток и север от камъни, които от изток затварят пространство с размери 1 х 1,50 м, използвано вероятно за приготвяне на храна. То е в непосредствена връзка на изток с голяма пещ, която е оградена от юг с подредени в полукръг камъни. От юг подът е прекъснат от пласт с черен цвят, който ляга върху скалната повърх-

ност (обр. 3). Материалите от жилище № 1 го отнасят към фаза Б.

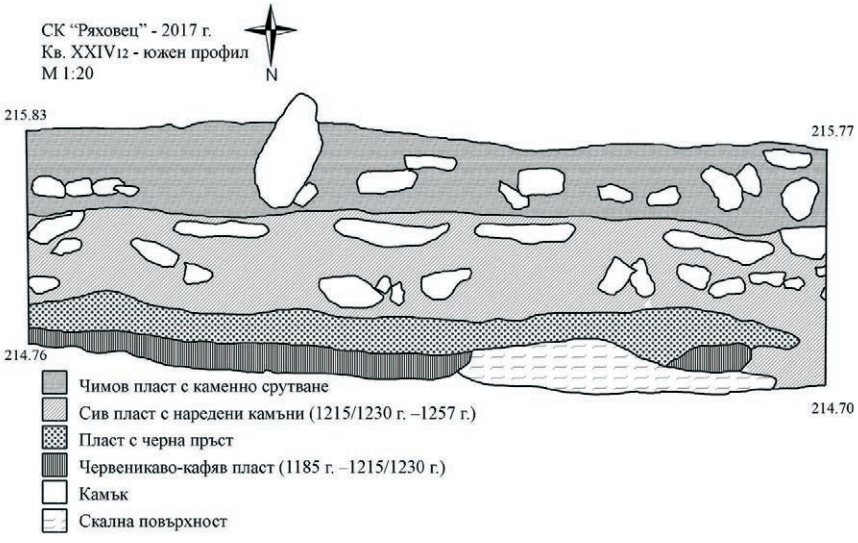
В кв. $XXV_9$ се разкри сходна с кв. $XXIV_{12}$ каменна структура, която наподобява наредени като паваж камъни, на същото ниво. Под нея, на около 0,20 м се достигна до второ ниво от камъни, подобни на настилка, която обхваща източната и западната половини на квадрата, като по средата остава тесен участък с неправилна форма и широчина. Нумизматичният материал отново маркира фаза А. На около 0,50 м под тази каменна настилка се достигна до друго ниво от добре трамбована пръст, дребни камъни и строителна керамика, както и огнище, които съответстват на нивото на жилище № 1.

В кв. $XLIV_{12}$, $XLV_{9,10,11}$ се проследи в източна посока откритата през 2016 г. улица, водеща от западната порта към вътрешността. Установи се, че теренът е в значителна степен компрометиран от разкопките, проведени в периода 1985–1991 г. Откриха се няколко големи каменни блока; пространство, запълнено с дребни необработени камъни; и участъци с дребен чакъл и трамбована пръст. Изобилства откритата строителна керамика от ранновизантийския период. Не се установиха жилищни или други структури.



*Обр. 2. Аероснимка снимка на средновековна крепост „Ряховец“.*

*Fig. 2. An aerial photo of the “Ryahovets” medieval fortress.*




*Обр. 3. Южен профил на кв. $XXIV_{12}$.*

*Fig. 3. A south cross-section of grid square $XXIV_{12}$.*

В кв. $LXVI_{1,4}$ се продължи проучването на пасаж от улична настилка, установена в предходния сезон. Настилката е от наредени дребни и средни необработени камъни с пръст между тях. На изток в кв. $LXVI_4$ тя се стеснява между два по-високи скални участъка, като се явява запълнител на пространството между тях.

На изток в сектор „Централна част“ бяха проучвани кв. $LXIX_{1,2}$. Под чимовия пласт се разкри огнище в южния профил на кв. $LXIX_2$ и ниво, свързано с това огнище от добре трамбована пръст, дребни камъни и строителна керамика от ранновизантийския период. Площта беше разширена в западна посока в кв. $LXIX_1$, където това ниво продължава до участък от няколко подредени камъка с посока Ю–С, които вероятно маркират края на сградата в западна посока. От изток не се установи евентуален зид, поради иманярски изкоп. Разкритата вероятна постройка е подобна на установената в кв. $XXIV_{12}$ и е синхронна с нея.

Подновено бе проучването и в кв. LIV в близост до Северната порта. С цел установяване на достигнатата през 2016 г. структура от ранножелязната епоха се предприе разширяване на площта на юг и запад, като тя достигна 100 м$^2$ в кв. $LIV_{3,4,7,8}$. Под чимовия пласт се установиха подредени като

настилка дребни и средни по големина камъни. От тяхното ниво в дълбочина се разкри зид с посока ЮИ–СЗ от големи необработени камъни, наредени на калова спойка, свързан под прав ъгъл със зид в СИ посока. На същото ниво се проучи и огнище. Вероятно и тук става въпрос за постройка, подобна на разкритите и в другите квадрати от фаза А. Това се потвърждава и от стратиграфската картина, като в дълбочина се достигна до подовото ниво на жилище № 2, подобно и синхронно с това от жилище № 1. На юг жилището достига до скалната повърхност, която е на дълбочина от около 1,20-1,50 м от съвременния терен при южния профил.

**THE "RYAHOVETS" MEDIEVAL FORTRESS NEAR GORNA ORYAHOVITSA**

*Iliyan Petrakiev, Maya Ivanova*

Archaeological digs were carried out in three sectors – the Western Gate, the Central part, and Trench in grid sq. LIV close to the Northern Gate (Figs. 1, 2). Two construction periods were identified in the stratigraphy of the examined layers, marked hypothetically as phase B – an earlier layer, and phase A – the latest. The numismatic finds from the investigated residences and structures provided solid grounds to identify the chronology of the two periods fairly accurately. Based on a statistical analysis of the coins found, the phase B construction period can be referred from the end of the 12$^{th}$ c. to the second quarter of 13$^{th}$ c., and phase A from the second quarter of 13$^{th}$ c. to 1257. Currently it is hard to produce a more precise timeline dividing the two phases due to the dynamic coin circulation and the mass clipping, melting and reuse of coins.

In grid sq. $XXIV_{12}$ (Fig. 3), $XXV_{9,}$ $LXIX_{1,2}$ and $LIV_{4,7,8}$ layers of buildings were established probably dating to the "Ryahovets I" period, and in grid sq. $XXIV_{11,12}$ and $LIV_{8}$ below the above mentioned later layers, residences Nos. 1 and 2 were unearthed dated to the "Ryahovets II" period.

# № 19. РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „МИСИОНИС" КРАЙ ТЪРГОВИЩЕ

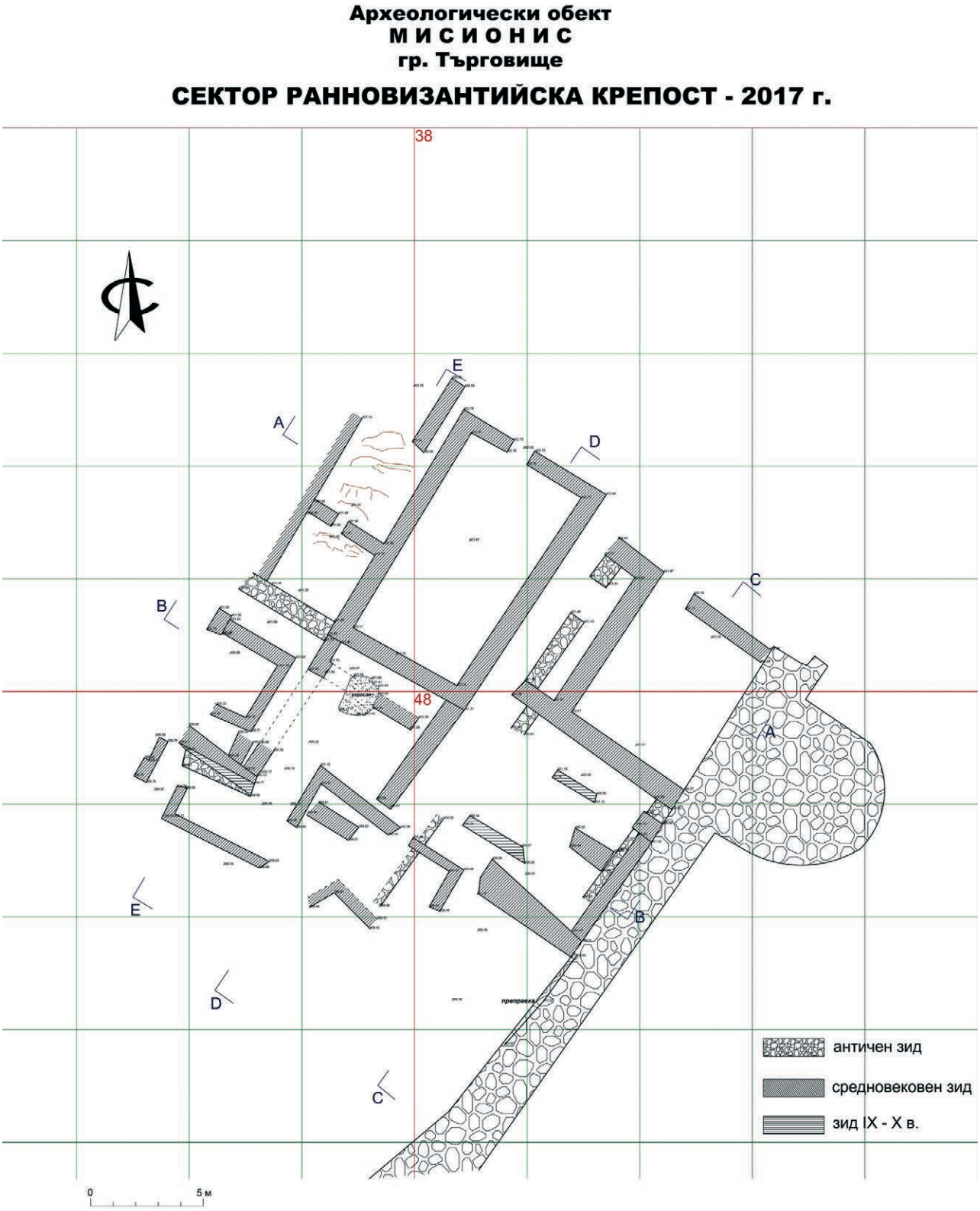
*Николай Овчаров, Ангел Конаклиев, Стефан Иванов*

Археологическите проучвания през настоящия сезон се проведоха в квартали – 37, 38, 47 и 48 по план-квадратната мрежа на обект „Ранновизантийска и средновековна крепост Мисионис". Обектът се намира във вътрешността южно от портата на ранновизантийската крепост и южно Базилика № 2.

В процеса на разкопките бяха допроучени сгради 1, 2 и 3 и разкрити основите на нови четири сгради (обр. 1). Сградите са разположени терасовидно, изцяло съобразявайки се с даденостите на терена. Всички те са строени от местен ломен камък, като за спойка е използвана глина. Основите са полагани върху оголената и грубо подравнена скала, след което пространството между отделните скални издатини е запълвано и трамбовано с пръст донесена от долината. За лица на зидовете са използвани по-едри и по-правилно оформени камъни, а във вътрешността са слагани по-малки и с неправилна форма. Запазените зидове са широки от 0,40 до 0,90 м, а във височина достигат от 0,10 м до 1,20 м. Сгради 1 и 2 са двуделни с правоъгълен план, издължени по оста север–юг. Изградени са върху площ от съответно 55,5 и 29,90 м$^2$. Градежът им е идентичен с този от другите разкрити в крепостта и кварталите. От сграда 3 са запазени части от източния и южния зидове в лошо състояние.

Новооткритите сгради от периода XII–XIV век имат четириъгълни форми и се съобразяват с терена, който на места е с денивелация 3,40 м (обр. 2). Отчасти те застъпват някои от ранните зидове запазени в отделни квадрати.

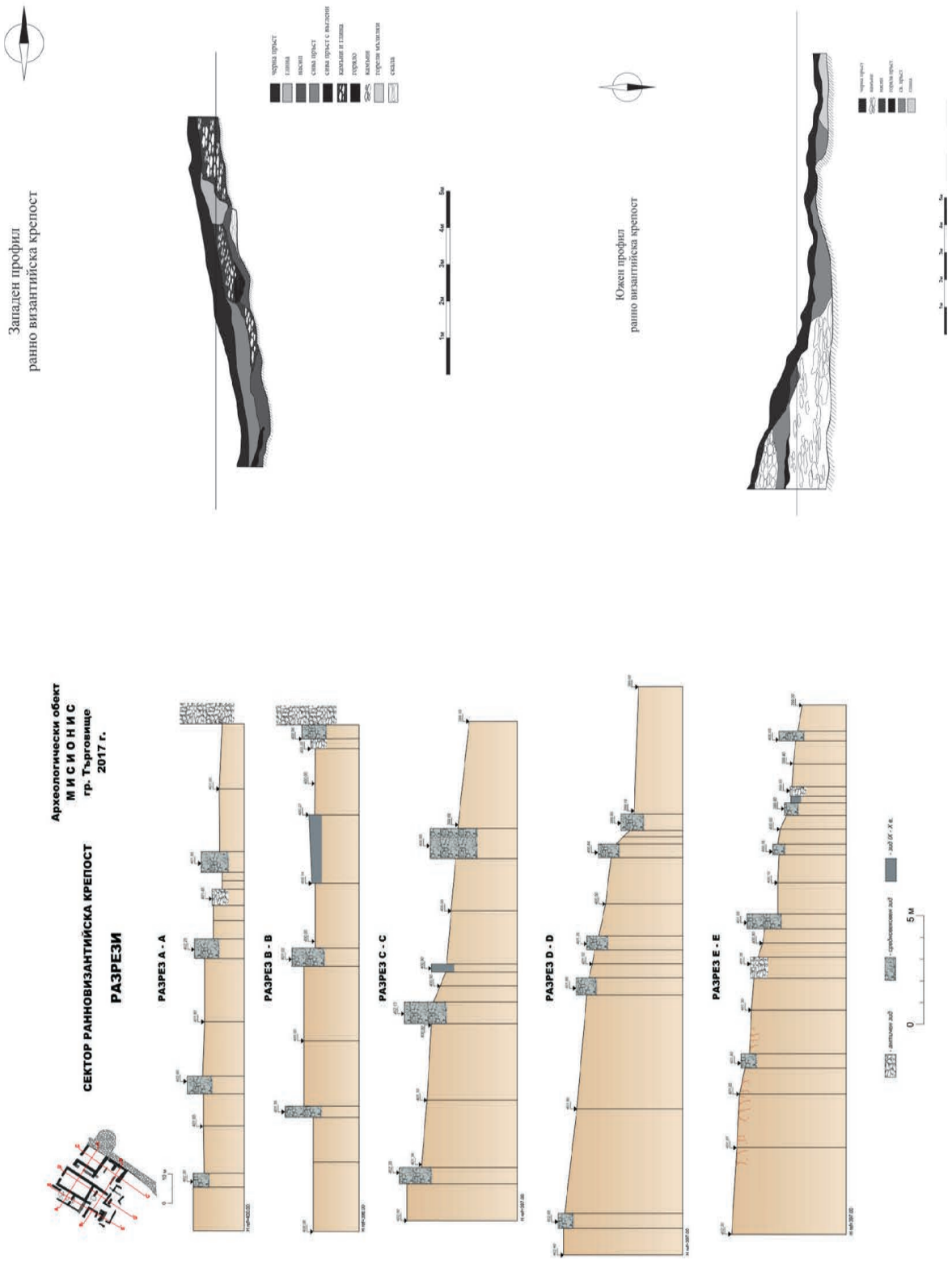
Като цяло се потвърждава мнението ни, че сградите са застроени с изграждането на ранновизантийската крепост през втората половина на V век. Вероятно в края на VI – началото на VII век крепостта е превзета и частично опожарена, като следи от пожара личат върху скалите и върху трамбовката в сградите. Впоследствие пораженията по някои от сградите са възстановени и техните функции продължават до окончателното унищожаване на крепостта през XIV век. Други са заравнени и върху тях са изградени нови. Изграждането на новите сгради става по същия начин, но с лошо-




*Обр. 1. План на проучванията през 2017 г.*

*Fig. 1. Plan of the archaeological investigations in 2017.*

качествени материали. Преправките открити по вътрешното лице на крепостната стена между двете кули – южната на крепостната порта и допълнителната (единствена) южна кула свързваме с допълнителното изграждане на външната крепостна стена и порта в края на XII век. Силното разрушение и големият вътрешен насип в този участък на крепостната стена дават основание да се предполага че именно тук е станал пробивът при превземането на крепостта през 1388 г. (обр. 3).




*Обр. 2. Разрези по плана.*
*Fig. 2. Cross-sections.*

Откритите материали:

Керамика – силно фрагментирана, от периода V–VI и XII–XIV век с превес на последната, както и единични фрагменти от IX–X век. Сред керамиката от Второто българско царство по-голямата част е с врязана украса, като има и фрагменти от трапезна керамика със сграфито украса и глазура. Открити бяха добре запазени гърне, паница, каничка и амфора от периода V–VI в.

Монети – за разлика от източния квартал тук преобладават тези от периода XII–XIV в., голяма част – вторично изрязани скифати. Открити бяха сребърен грош на цар Иван Александър (1331–1371), както и негови медни монети. Те се намират предимно във вътрешността на сградите. От византийските монети бяха открити фолиси и половин фолиси на императорите Юстиниан I и Юстин и София,

сечени в монетарниците на Константинопол, Тесалоника и Никомидия. Намират се както във запълнените неравности на сградите така и извън тях.

Въоръжение – предимно се откриват върхове на стрели (най-многобройни в процентно отношение материали), с предимство на двустенните.

Предмети на бита – бяха открити глинена еднофитилна лампа, железни игли, ножчета, фрагменти от стъклени чаши и плоско стъкло, инструменти и оръдия на труда – косери, чук, ножица.



*Обр. 3. Аероснимка на обекта – сектор „Ранновизантийска крепост".*

*Fig. 3. Aerial view of the excavation site – Sector "Early Byzantine Fortress".*

Накити и украшения – две колективни находки от по 7 и 5 броя колании апликации и 9 единични находки апликации, свързани с живота на това място през Първото българско царство, отделни елементи от колания украса – токи и накрайници от периода V–VI в., сребърна обеца, меден пръстен и стъклено мънисто от XII–XIV в.

**EARLY BYZANTINE AND MEDIEVAL FORTRESS "MISSIONIS" IN THE VICINITY OF TARGOVISHTE**

*Nikolay Ovcharov, Angel Konakliev, Stefan Ivanov*

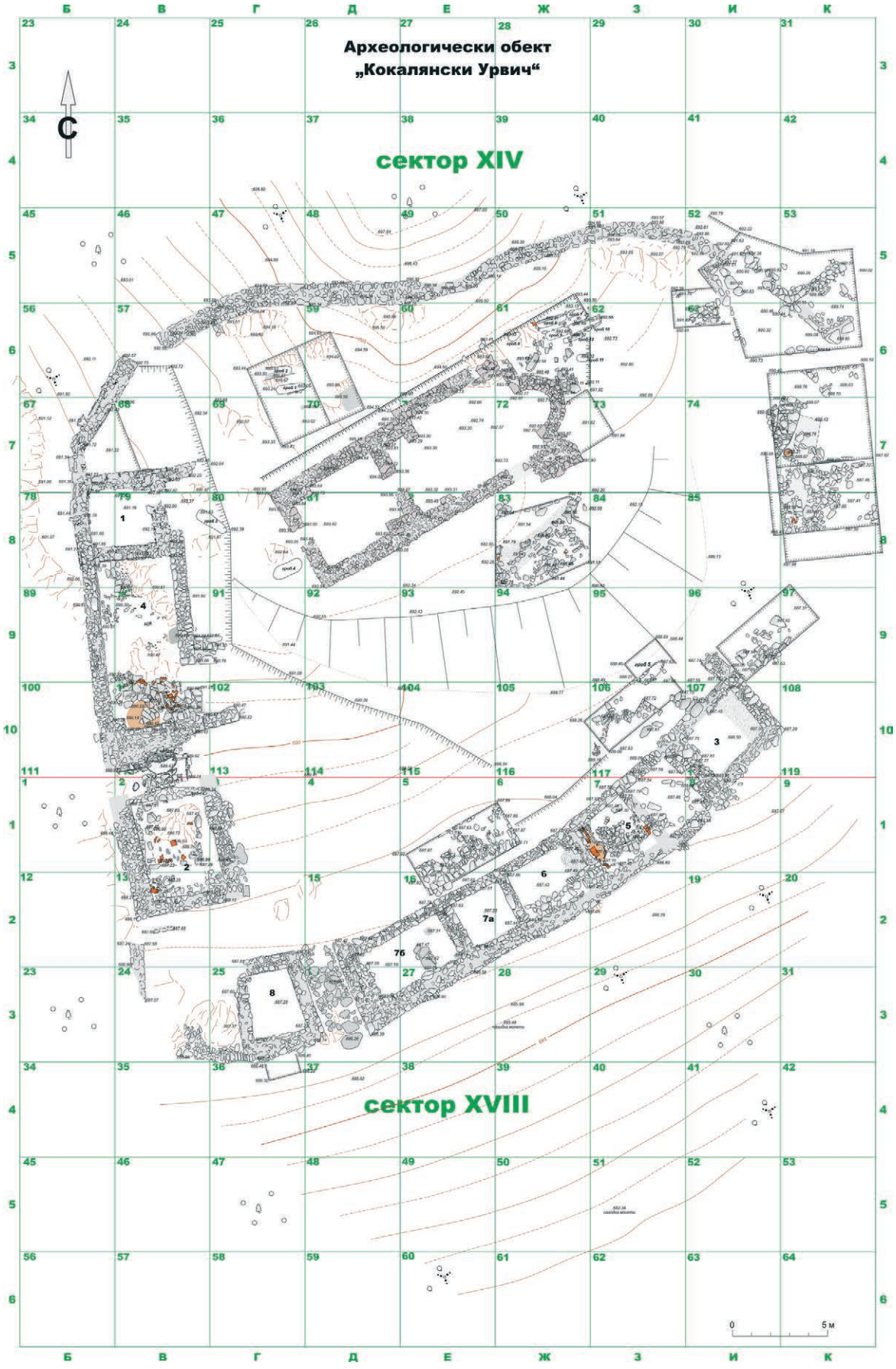
The archaeological excavations carried out in 2017 were concentrated inside the Early Byzantine Fortress. In the course of the excavations the Structures Nos. 1, 2, and 3 were further explored, and parts of foundations of another four buildings were unearthed. The buildings had a terraced construction, which was entirely consistent with the terrain specificity. All of them were built of local crushed stone with clay used as a bond. The foundations were laid down upon roughly leveled exposed bedrock. The space between the separate rock ledges was filled and stamped with the soil brought up from the valley below. In general it was confirmed that the buildings in question were erected during the construction of the Early Byzantine Fortress in the second half of the 5th century. Apparently, by the end of the 6th – the beginning of the 7th century, the Fortress was invaded and partially burned down. Later on, some of the damaged buildings were restored and their functional use continued up to the final destruction of the Fortress in the 14th century.

We associate the reconstruction elements we have discovered on the inner face of the fortress wall, between the two turrets, with the additional construction of the external wall and the gate in the late 12th century. The heavy destruction and the large inner embankment in this section of the fortress wall give us a good reason to presume, that this was exactly the place, where the major breakthrough during the fortress invasion occurred in 1388.

## № 20. КОКАЛЯНСКИ УРВИЧ. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ 2017 г.

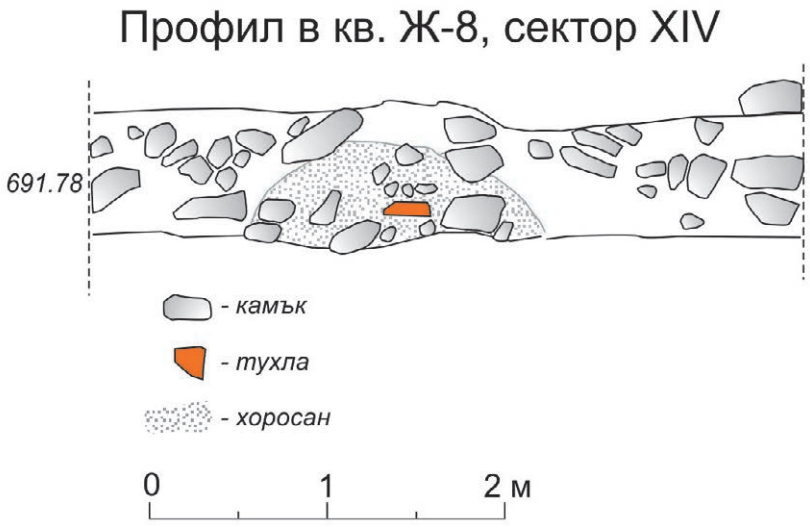
*Филип Петрунов, Виолина Кирякова*

Разкопките през 2017 г. започнаха с разчистване на площта на късносредновековния манастир, където бе установена активна иманярска дейност през последните две години, след края на проучванията през 2015 г. Засегнат е гроб 1/2014 разположен до южното манастирско крило. Иманярски на-




*Обр. 1. План на обекта.*

*Fig. 1. Plan of the site.*




*Обр. 2. Стратиграфски профил в квадрат Ж-8.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-section of grid square Ж-8.*



*Обр. 3. Керемида с монограм „Ψ“.*

*Fig. 3. Tile with a monogram “Ψ”.*

безизимаше и по време на проучването, като по терена ежедневно се откриваха малки ями с размери 30 х 30 х 30 см.

Проучването е реализирано в 4 квадрата от план-квадратната мрежа: Ж6, Ж8, 310 на Сектор XIV и кв. В1 на Сектор XVIII (обр. 1).

В кв. Ж6 са проучени три гроба регистрирани през 2014 година, документирани и събрани от Виктория Русева от ИЕМПАМ–БАН. Реорганизирана е номерацията на некропола от началото на проучванията и с новите гробове, общо проучените стават 12. През 2017 г. са регистрирани нови 4 гроба, като при два от тях гробните камери са оформени с плочести камъни. В единия останките са анатомично подредени, а в другия са препогребани и са запазени само няколко кости. Останалите два гроба са препогребвания и са нарушени от иманяри.

В кв. Ж8 се започна премахването на каменен разсип примесен с хоросанови буци, фрагменти стенопис и керемиди (обр. 2). Част от тях са от покрива на късната църква и върху тях се открива монограм „Ψ“, оформен преди изпичането на керамиката (обр. 3). Открити бяха няколко османски и антични монети.

Сондаж 1 от 2014 г. попадащ в кв. 310 е уширен по границата на квадрата, като са почистени деструкции от църквата и е започнато проучването на пласт от късната античност с камъни и кирпичи, между които се откриват множество монети с малък номинал от IV–VI век.

Кв. В1 на Сектор XVIII е оформен сондаж с размери 2,3 х 2,5 м, за изчерпване на насипа в мазето на кухнята. На кота 686,84 м е разчистена скалата, върху която се откриха покривни керемиди и фрагментирани съдове.

При проучването през 2017 г. са открити 119 предмета от бронз, желязо и керамика.

Направени са пет ситуационни заснемания и два стратиграфски профила. Положена е нова мрежа на терен с помощта на тотална станция. Всички структури са привързани към геодезическата карта на терена от инж. Атанас Каменаров.

Цялостно е проучен кухненският блок от запад на църквата, разположен в Сектор XIV – кв. Б7, В7, Б8, В8, Б9, В9, Б10, В10; Сектор XVIII – кв. Б1, В1, Б2, В2. Той включва: кухня с мазе, трапезария и помещение от север. Изцяло е приключило проучването и на Църквата „Св. Илия“, намираща се в Сектор XIV – кв. Г7, Г8, Д7, Д8, Е7, Е8, Ж6, Ж7, Ж8.

## Литература

**Квинто 1978:** Л. Квинто. Средновековни тухли с клейма и знаци от църквата „Св. Димитър“ във Велико Търново. – Археология, 2, 40-57.

**KOKALYANE URVICH. ARCHAEOLOGICAL RESEARCH 2017**

*Philip Petrunov, Violina Kiryakova*

In 2017, an active treasure hunters' activity was ascertained. Grave No. 1/2014, located next to the southern monastery wing, was affected, (fig. 1). Treasure hunters' invasions occurred also during the investigations as pits were daily discovered on the terrain.

In grid square Ж6 three graves identified in 2014 were revealed. The numbering of graves in the necropolis was reorganized, and the graves investigated were 12 in total. The graves identified in 2017 were four.

In grid square Ж8 we began removing a stone heap mixed with fragments of wall painting and tiles(fig. 2). They came from the later church and bear the monogram of Ψ shaped before firing the ceramics (fig. 3).

Trench No.1 from 2014 located in grid square 310 was widened along the borders of the trench as the destructions of the church were removed. We began exploring a layer from the Late Antiquity containing stones and adobe as well as many coins of small denomination from the 4$^{th}$–6$^{th}$ c.

In grid square В1 the mound in the basement of the kitchen was removed. At elevation 686,84 m we reached the rock to find roof tiles and pottery fragments on it.

In the course of the 2017 investigations, 119 artifacts were discovered made of bronze, iron and ceramics.

The kitchen unit was entirely explored. It was composed of a kitchen with a basement, a dining room, and a room from the north.

# № 21. РЕЗУЛТАТИ ОТ РЕДОВНОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ГРАДИЩЕТО – МАНАСТИР „СВ. НИКОЛА“ – С. БАТУЛИЯ, ОБЩИНА СВОГЕ

*Катя Меламед*

Манастирът „Св. Никола“ се намира на около 1 км източно от село Батулия, след много стръмен път, който извежда на височина 640–660 м над морското равнище.

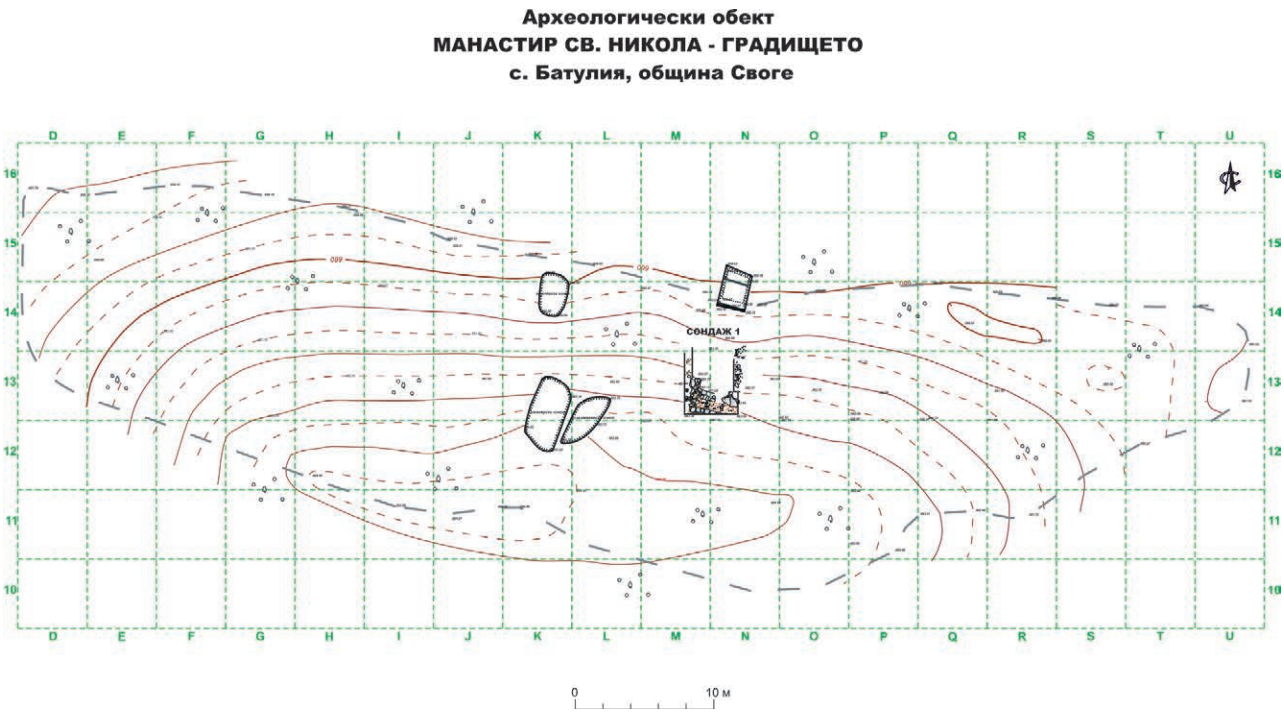
Крепостта е разположена върху скалист хълм в самия двор на манастира. Тя е една от системата крепости в Искърското дефиле, изградена възможно през IV век, но със сигурност действала през V и VI век. Също така е много възможно тя да е преустроена върху основите на по-ранна крепост, ако съдим по градежа – суха зидария от необработени камъни и оскъдните ранни керамични фрагменти, открити по повърхността. В западния край на хълма скалният масив е заравнен до почти плоска площадка, която наподобява скално обредно място.

Хълмът е ограден от три реки. На изток е водосливът на Кръстешка с Батулийска река, а на север – Оградишка река. В широкия район на манастирския двор обаче, както и в самата крепост не се откри водоизточник, независимо от обхожданията. Дворът е изкуствено заравняван с машини при строежа на църквата и прилежащото ѝ крило. В проект за изграждане на църквата и подредба на околното ѝ пространство от 1924 г. е отбелязана чешма. Днес има и кладенец – пресъхнал. Възможно е водата да се е изгубила при съвременната обработка на терена.

Невисокият хълм на крепостта днес е обрасъл с габър, по-рядко дъб и храсти. Той е недостъпен от север и юг – от север има стръмен склон, от юг – отвесни скали. От запад също е заграден от високи скали с много тесен проход между тях, днес отчасти разбити при строежа на манастира. Равен достъп е възможен само от изток, където и най-вероятно се е намирал входът. Там личат рушевините от висока стена, отвътре защитена с правоъгълна кула.

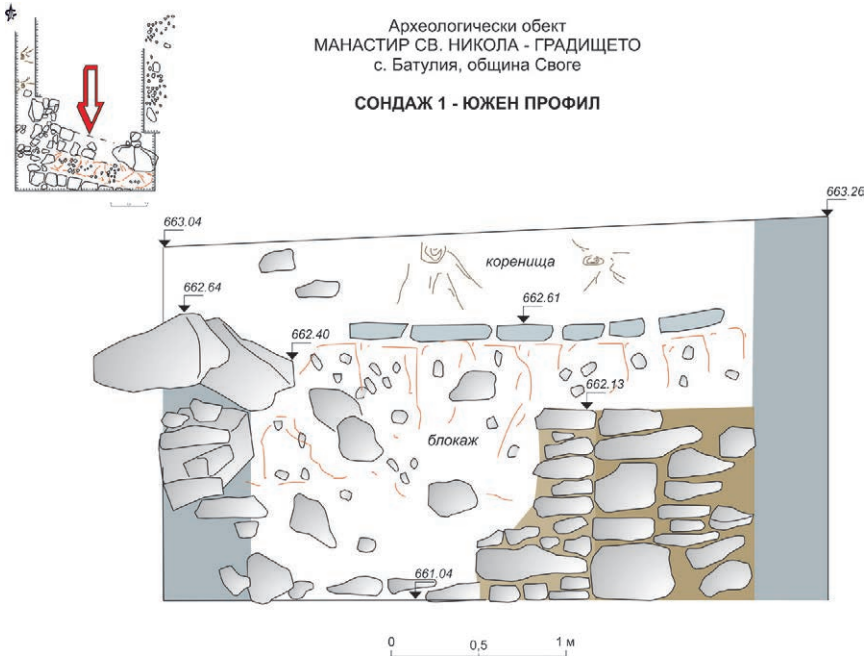
Крепостни стени личат също от север и юг, днес силно обрушени. Конфигурацията на стените е установена приблизително, според видимите днес насипи. Въз основа на тези наблюдения е направено геодезическо заснемане и план на крепостта.

Във вътрешността личат няколко иманярски изкопа. Усилията бяха съсредоточени в един от тях, запълнен с необработени камъни. Разчистването установи част от масивна постройка, отворена на север към крепостната стена. Градена е от различни по размер необработени и слабо обработени




*Обр. 1. Градището – манастир „Св. Никола“. Общ план.*

*Fig. 1. Gradishteto – St. Nickolas Monastery. A general plan.*




*Обр. 2. Градището – манастир „Св. Никола“. Южен профил на сградата.*

*Fig. 2. Gradishteto – St. Nickolas Monastery. The building southern profile.*

камъни без спойка. По същия начин е изградена и крепостната стена.

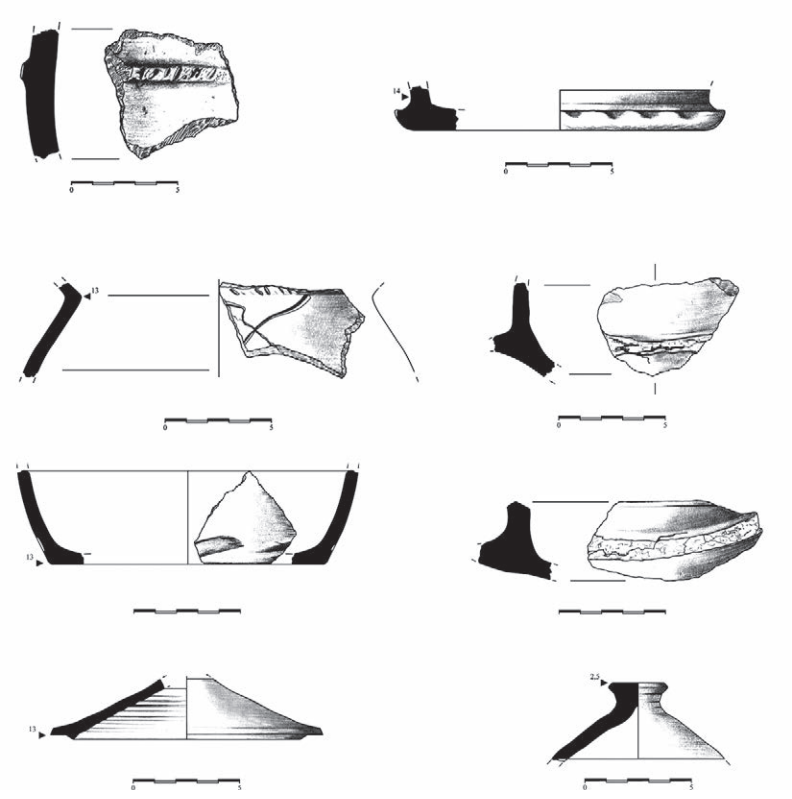
Многобройните фрагменти от керамични съдове позволиха сигурна дата от V–VI в., както и данни – все още недостатъчни – за живот и през IV в. Съдовете са работени на грънчарски кръг, най-често бърз. Украса се среща рядко – врязани мотиви, както и червена боя. Формите са предимно на гърнета и кани. Установиха се и няколко различни питоса. Голямата част от съдовете са най-вероятно продукция на местни ателиета. Присъстват и фрагменти от вносни съдове, характерни за епохата.

Част от фрагментите от съдове и питоси носят явни следи от пожар. Това обстоятелство, както и наличието на едри въглени и обгорени камъни позволява заключението, че крепостта е била опожарена през VI век. Няколко проби от овъглено дърво бяха предоставени за анализ на доц. д-р Цветана Попова, която установи наличието на бук и дъб.

Камъните, използвани за строежа на крепостта и постройките вътре в нея бяха определени от д-р Живка Янакиева, Национален музей „Земята и хората“ – шисти мусковит, кварц, пясъчник, конгломерат и филит – всички местна порода.

Малка група фрагменти от съдове може да се свърже с късносредновековната епоха.

Начинът на градеж – необработен камък без спойка, както и местната керамика предполагат, че



*Обр. 3. Градището – манастир „Св. Никола". Керамични фрагменти.*

*Fig. 3. Gradishteto – St. Nickolas Monastery. Pottery fragments.*

крепостта е дело на местно население с традиции от по-ранни епохи.

Финансирането на проучванията беше осигурено от Община Своге. В работата участваха Емилия Евтимова и Виктор Илиев.

## ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF GRADISHTETO – ST. NICKOLAS MONASTERY, BATULIA VILLAGE, SVOGE MUNICIPALITY

*Katya Melamed*

St. Nickolas Monastery is located about 1 km east of Batulia village, along a very steep road reaching 640–660 m above sea level.

The fortress is over a rocky hill rising in the very courtyard of the Monastery. It belongs to a system of strongholds in the Iskar Gorge constructed likely in the AD 4th c. and certainly functioning during the 5th and 6th c. Also possibly it was rebuilt over the ruins of an earlier fortress judging from the masonry – unprocessed stone without fixing substance and the scarce earlier pottery fragments found on the surface. The rock massif at the western end of the hill has been leveled to form a flat platform that resembles a pre-Christian ritual place.

The hill of the fortress is inaccessible from north and south – a steep slope from the north and sheer rocks from the south. From the west it is also surrounded by tall rocks with a very narrow passage between them today partially broken during the construction of the monastery residential block. Easy access is only possible from the east, where the entrance was most likely to be. One can observe there the ruins of a tall stone wall protected inside by a rectangular tower.

The fortress walls can be traced north and south today badly ruined and covered with soil. They follow the configuration of the terrain. The geodesic plan of the fortress was based on these observations.

There are several trenches inside made by treasure hunters. The efforts were concentrated on the largest one of them full of unprocessed stones. A part of a massive building opened north to the fortress wall was revealed. It was made of stones various in size fixed with clay. The fortress walls were constructed in the same manner.

The numerous fragments of pottery are sure dating from the 5th–6th c. There is data – still uncertain – about life in the 4th c. as well. The pottery has been made on a potter's wheel mostly fast one. Decoration on them appears seldom – incised patterns and also red paint. The shapes are mainly of pots and jugs as well as pithoi. The pottery was mostly a production of local workshops. However, some of the fragments belong to imported pottery peculiar of the epoch.

Some of the pottery fragments bear clear traces of fire. This circumstance and also the presence of large coal and burned stones give reason to conclude that the fortress was burned in 6th c. Some samples of burnt wood have been analyzed by Dr. Tsvetana Popova – NIAM-BAS and the results show beech and oak.

The kinds of stone employed for the fortress and houses inside have been specified by Dr. Zhivka Yanakieva, Earth and Man National Museum – Sofia – muscovite, quartz, sandstone and conglomerate, all of them local minerals.

A small group of pottery fragments can be dated from the Medieval Age.

The type of masonry as well as most of the pottery suggests that the fortress was a work of local population keeping many of its traditions from earlier ages.

The funding of the surveys was provided by the Municipality of Svoge. Emilia Evtimova, NIAM – BAS and Victor Iliev, MA in archaeology took part in the research.

# № 22. СПАСИТЕЛНИ ПРОУЧВАНИЯ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „БУКЕЛОН“ ПРИ С. МАТОЧИНА, СВИЛЕНГРАДСКО

*Мариела Инкова, Панайот Антонов*

Проучванията са извършени по сигнал от община Свиленград за изорана през терена на крепостта ограничителна бразда при пожар през месец август 2017 г. Ръководени са от гл. ас. д-р Мариела Инкова и Панайот Антонов от Националния исторически музей с участието на Ирена Добромирова от Исторически музей – Свиленград.

Теренът, на който са разположени кулата и крепостта представлява сравнително равно плато с полегати склонове от изток и по-стръмни от запад с приблизителни размери 150 м дължина и 65 м ширина (обр. 1). В южната част е разположена, запазена във височина, средновековна кула. Единствено конфигурацията на терена от изток и юг подсказва трасе на крепостни стени.

Сведения за паметника дават братята Шкорпил, К. Иречек и Ив. Велков, който описва останки от крепостни зидове. През 1965 г. арх. Ст. Бояджиев извършва сондаж, за да изясни, дали това е кула-порта или самостоятелно архитектурно тяло с функцията на донжон. Теренни обхождания са извършени от Д. Аладжов и И. Попов от РИМ–Хасково. С тази крепост се свързва и известната, открита при с. Избул, колона с името [+ Κάστρον] Βουκέλ[ου].

При обхождане на изораната почти по цялата дължина на крепостта бразда, а и на целия терен на платото беше събрано значително количество артефакти: фрагментирана строителна и битова (вкл. сграфито) керамика, фрагменти от стъклени гривни, стъклени съдове, апликация за колчан, токи и апликации, включително старобългарска от X в., медни копчета (някои позлатени), прешлени за вретено. Сравнително многобройните монети са от II в. преди Хр. до XVI в. сл. Хр[1].

Заложени са две контролни траншеи с цел идентифициране на крепостните съоръжения и трета – с цел установяване основите на кулата, като част от заложената предварително план-квадратна мрежа.

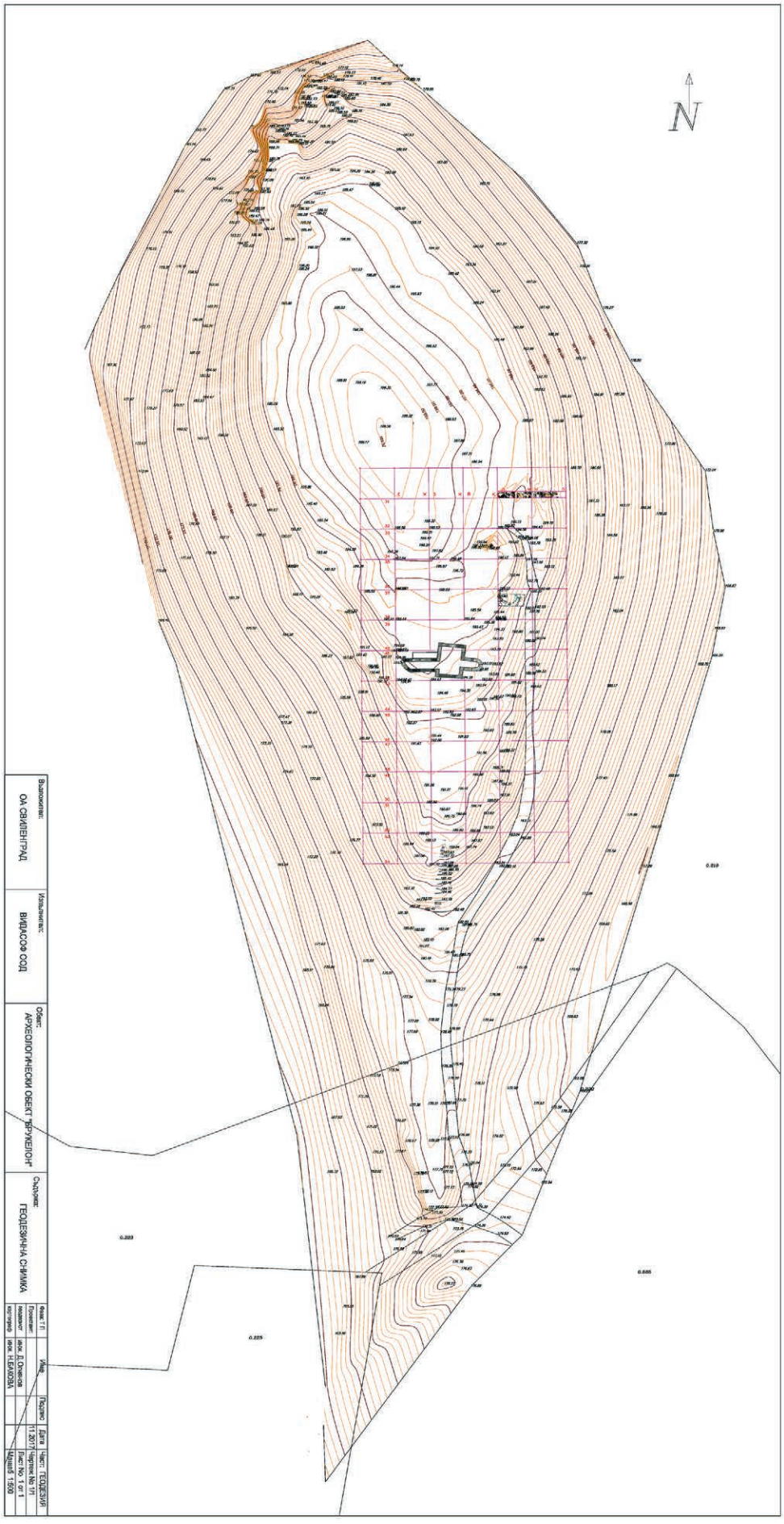
Двете траншеи са от източната страна на платото – едната с размери 2 х 20 м върху част от равния терен през изораната бразда и надолу по склона, втората с размери 4 х 7,80 м върху разрушен зид, северно от кулата и пак надолу по склона. Трета траншея с размери 2 х 7,25 м бе заложена от северната страна, плътно до кулата.

Контролна траншея 1. След вдигането на тревния пласт и изчерпване на насип със сиво-кафяв цвят на пръстта в западната, равнинна част на терена и в денивелирания източен участък на дълб. 0,20-0,40 м се разчистиха каменни разсипи, вероятно деструкции от зидове на кал. Насипите са от сиво-жълта пръст, наситена с битови останки, предимно керамика от XII–XIII в. и дребни метални артефакти. Под каменните разсипи се очертават ями с кръгла и овална форма, чиито насипи, изчерпани до 1,20-1,30 м, без да е достигнато дъното, имат кафяво-черен цвят и също съдържат останки от битови артефакти (обр. 2).

В денивелираната източна част на траншеята, на дълб. 1,20 м от съвременното ниво, по южния профил се разчистиха два обработени каменни блока върху хоросанова подложка от вътрешното лице на крепостна стена, широка 2 м. Пълнежът е в имплектон – дребни и средни ломени камъни на бял хоросан. Външното лице на стената е ремонтирано с дялани камъни на глинена спойка. Към него, на фуга е изграден контрафорс от същите камъни на глинена спойка, с размери 0,70 х 0,90 м. Сред находките в насипите се откриха и монети на императорите Алексий I Комнин (1081–1118), Исак II Ангел (1185–1195), Алексий III Ангел (1195–1203), султан Мурад I (1324–1360), анонимни византийски фолиси клас A2 (976–1030) и клас H (1070–1075). Заедно с тях излезе и пробита монета на император Септимий Север (193–211) и друга неопределима монета от 5 в. сл. Хр. В насипа на една яма бе открита костена дръжка на инструмент със скулптирано куче (обр. 3).

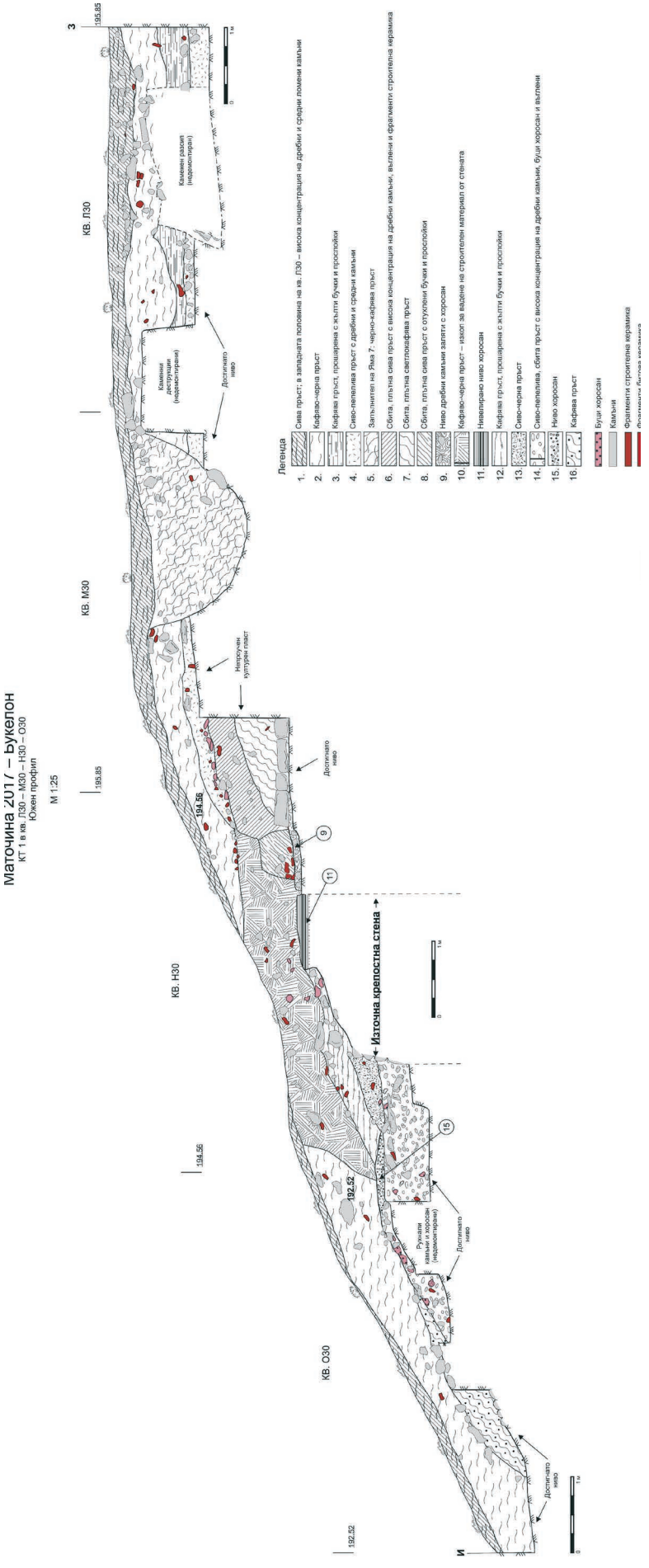
Контролна траншея 2. След свалянето на тревния сиво-кафяв пласт с фрагментирана битова и строителна керамика и дребни камъни, се разкриха останки на строежи от ломени камъни на кал, на места със запазени подови нива. Основите им лежат на различни нива, но общо върху

[1] Монетите са определени от Вл. Пенчев, комуто благодарим.




*Обр. 1. Тахиметрия на платото с крепостта.*

*Fig. 1. Tachymetry of the plateau with the fortress.*




*Обр. 2. Южен профил И – З на контролна траншея 1.*

*Fig. 2. South cross-section of the E–W oriented test trench No 1.*



*Обр. 3. Дръжка на инструмент (?) с изображение на куче, IV в., кост.*

*Fig. 3. Handle of an instrument (?) with the image of a dog, 4th c., bone.*

сиво-кафяви насипи със строителни отпадъци и каменни рушевини. Насипът на структурите под тревния пласт имат жълто-сив цвят, наситен е с въгленчета и съдържа фрагментирана битова керамика от XII–XIII в. с един фрагмент от X–XI в. От същия пласт произхождат златна апликация и медни гривна и тока.

През последните два дни започна изчерпването на насипа със сиво-кафяв цвят, фрагменти късноантична керамика и бучки

хоросан. От него са монетите на Фаустина II (145–175), Юстиниан I (527–565), сечена 527–535 г. и Маврикий Тиберий (582–602).

В източната част на траншеята бе разкрита част от крепостната стена, ориентирана СИ–ЮЗ. Градена е в имплектон, с дължина 3,10 м от североизток. Вътрешното лице е от едри дялани камъни със спойка на бял хоросан и частична лицева обмазка, Пълнежът е от по-дребни камъни, залети с хоросан. В него бе открит и фрагмент от ранновизантийска гребенчата керамика. Външното лице не е разкрито, тъй като при дебелина на стената от 2 м, изкопът би пресякъл пътя към платото.

Контролна траншея 3. Почти на повърхността, на дълб. 0-0,10 м бе открит анонимен византийски печат от края на XIII в. с изображение на Св. Богородица Оранта и метричен текст. Според И. Йорданов принадлежи на протогеракария (първия соколар на императора). В насипа, наситен със строителни трошляци и битова керамика от XII–XIII в. е документирано полукръгло петно отухлена пръст, ограничено от няколко ломени камъка. Разкрити бяха два до три реда от субструкцията на кулата. Поради есенния валеж бе изчерпан насипът само до 0,50 м дълбочина от съвременния терен и след документиране траншеята бе засипана.

Въпреки ограничения характер на проучванията ни, получените резултати от извършените сондажи и събраните при теренните обхождания от изораната бразда и от повърхността в зоната на пожара може да се определи хронологическа рамка на обитаване от II в. преди до XVI в. сл. Хр. Не може, обаче, ясно да се установи, доколко това обитаване е прекъсвано.

**RESCUE EXCAVATIONS OF THE LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS OF BUKELON NEAR THE VILLAGE OF MATOCHINA, SVILENGRAD DISTICT**

*Mariela Inkova, Panayot Antonov*

The excavations were undertaken after a furrow limiting a fire in the vicinity was dug. Some artefacts were collected from the furrow and three test trenches were made – two in the eastern side of the plateau and one in front of the partially preserved tower. Only the upper layer of the embankments was excavated at a depth of 1.20-1.50 m (Figs. 1-2). There were stone ruins and parts of walls dated with coins and pottery in the 12$^{th}$–13$^{th}$ c. Parts of the Late Antique fortress wall, probably from the 5$^{th}$–6$^{th}$ c., later repaired in the Middle Ages, were recorded. The chronological span of inhabitation of the plateau is quite broad – from the 2$^{nd}$ c. BC to the 16$^{th}$ c. AD. The excavations were interupted due to bad weather conditions. Previous researches associate the monument with the Bukelon fortress mentioned in the sources.

## № 23. РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СКАЛЕН ГРАД ПЕРПЕРИКОН“

*Николай Овчаров, Здравко Димитров, Даниела Коджаманова*

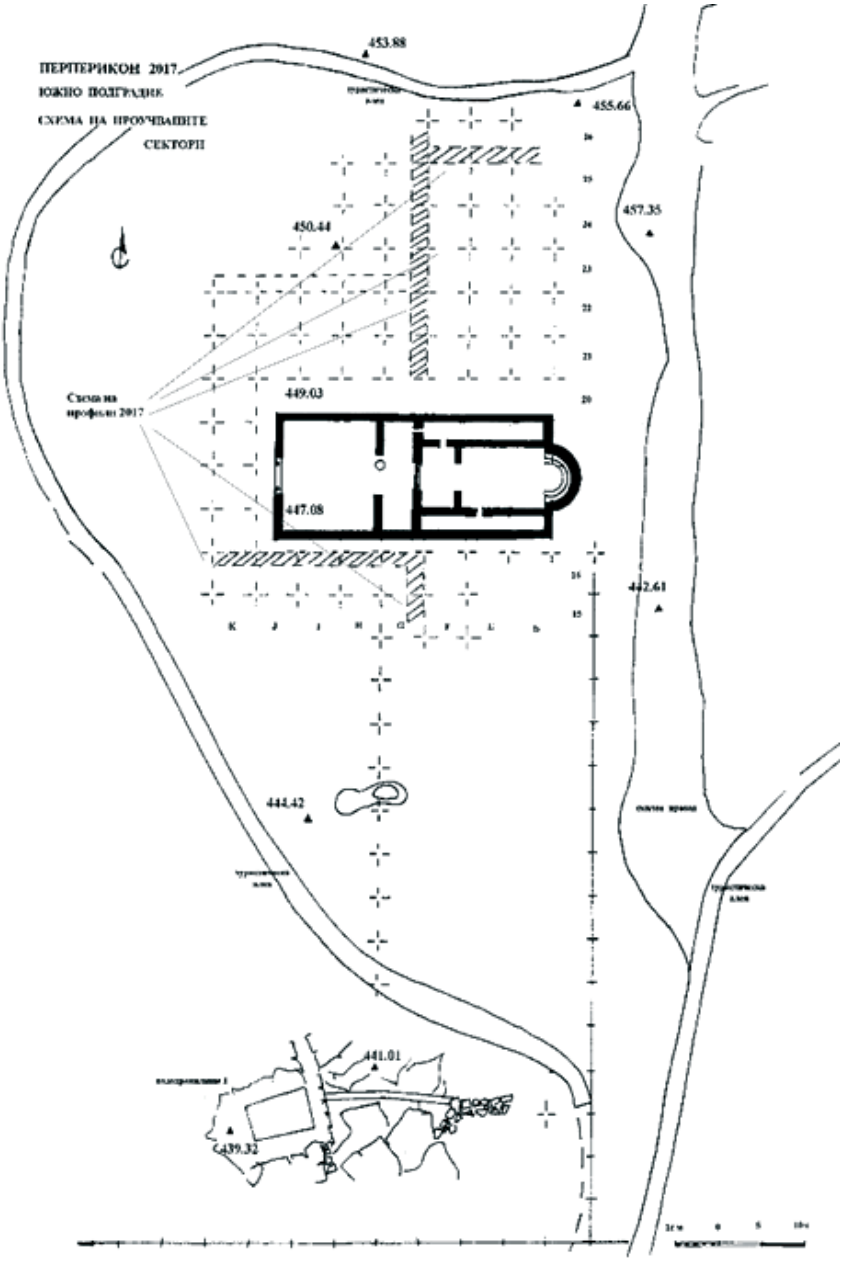
През месеците юни, юли, август и септември 2017 г. се проведоха редовните археологически разкопки на обект „Скален град Перперикон“ край Кърджали. В мащабната кампания се включиха около 80 работници от околните села. След пълното завършване на Акропола през 2016 г. за втора поредна година се работи в Южния квартал на града. Общо през археологическия сезон бяха проучени 44 квадрата на площ от 1100 кв. м при средна дълбочина 0,90 м.

Както е известно, през 2016 г. там бе разкрита най-голямата известна до момента раннохристиянска базилика в Родопите с дължина 35 м и широчина 14 м. Стратиграфските наблюдения и находките показват, че тя е била изградена през втората половина на V в. В първоначалния си вид сградата е проектирана като трикорабна едноапсидна базилика с притвор и двор (атрий). Стените са дебели по метър и са градени от едри и отлично обработени каменни блокове.

Храмът е съществувал и през епохата на Средновековието. През IX в. трикорабната базилика е преустроена в еднокорабна, като е останала да функционира само централната част с дължина 22 м. През XIII в. следва още една реконструкция. Храмът престава да действа в XIV в.

Преди провеждането на тазгодишните разкопки ние предполагахме, че наоколо е развит

голям комплекс от сгради. Впоследствие се оказа, че базиликата се е намирала в южната част на обширен площад, играел ролята на античните форуми. Неговото проучване още не е завършило, но прави впечатление уникалната система за отводняване чрез съвършена мрежа от дренажни канали. Буквално цялата скална повърхност на площада е прорязана от различни по големина покрити с плочи канали. Особено впечатляващи са дълбоко издълбаните в скалите хидротехнически съоръжения от изток и запад на църквата, които са отвеждали надолу по склона дъждовната вода.




*Обр. 1. Разкритите през 2017 г. участъци от южния квартал.*

*Fig. 1. The sections of the southern neighborhood revealed in 2017.*

В северната част на големия площад започнаха да се разкриват няколко сгради, които според намерените материали се отнасят към времето на строителство на базиликата – V–VI в. През 2017 г. напълно бяха разкрити две сгради (№ 1 и 2) съответно с размери 5,60/4,40 м и 4,80/60 м (№ 1 и 2). В процес на проучване са още две сгради, а се очаква този комплекс да продължи на север.

Функциите на тези постройки не са напълно ясни. Несъмнено някои от тях са били жилищни, но други са свързани с някакво производство. Това личи от издълбаните в пода дупки с различна големина, дълбочина и форма, предназначени за монтирането на някакви съоръжения. Наблюдават се и издълбани легла за питоси.

В последния период от съществуването на църквата през XIII в. площадът е бил изоставен и върху него се е натрупал дебел слой пръст. Тогава край храма се развива голям християнски некропол. Неговото проучване започна през 2016 г., когато бяха проучени 34 гроба и в тях са намерени бронзови, сребърни и позлатени накити – наушници, обеци, гривни, апликации. Някои от погребалните съоръжения имат надгробни плочи с кръстове и надписи на гръцки език.

При разкопките от 2017 г. се оказа, че некрополът има значителни размери, като е особено интензивен от север и юг. Гробовете са от всички страни на църквата и буквално един върху друг. Често се наблюдават препогребвания, като костите от предишното погребение са събрани и са сложени в краката на следващия покойник. Гробните съоръжения са направени по християнски обичай с посока изток–запад, оградени и покрити с каменни плочи. Общо са сезона са разкрити 74 гроба, с което общият брой вече е 108. Подобно на миналата година, в тях бяха открити десетки накити от бронз. Особено впечатлява пръстенът, на който е изобразена сцената „Благовещение“.

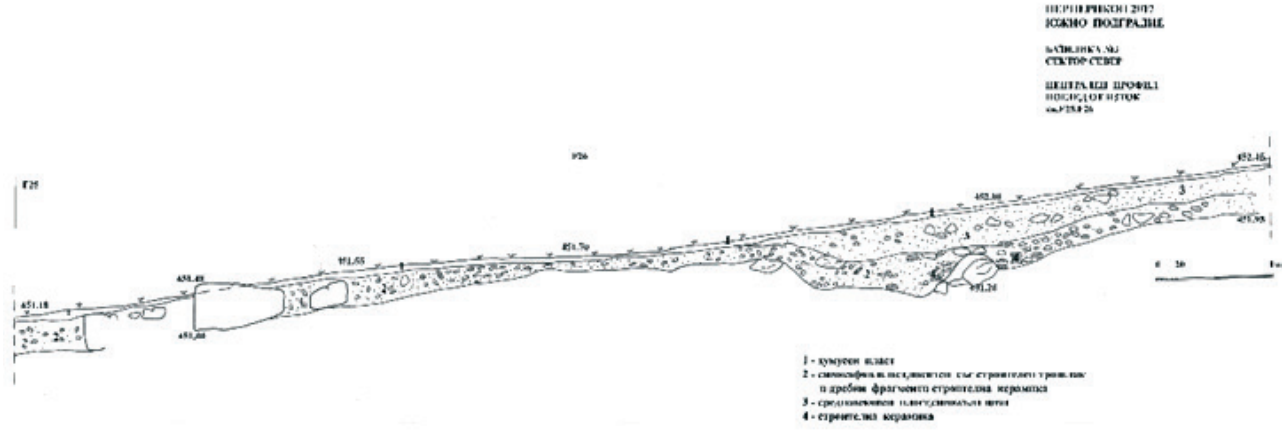


*Обр. 2. Аероснимка на северната част от некропола с големия контролен профил.*

*Fig. 2. Aerial photography of the northern part of the necropolis with the large control cross-section.*

Тази интензивност на некропола край базиликата позволява да се хвърли светлина върху броя на населението на Перперикон през XII–XIV в. Край разкритите досега две средновековни църкви в Акропола и Северния квартал също има некрополи със стотици гробове. Като към това се прибавят наличните исторически сведения, че тогава Перперикон е бил голям и богат град с епископска катедра, може да се заключи, че той е имал население от хиляди жители.

Годината не бе особено богата на находки. Общо са инвентирани 109 предмета от метал, стъкло, керамика и кост. Монетите са от периода



*Обр. 3. Северната част на големия контролен профил.*

*Fig. 3. The northern part of the large control cross-section.*

V-VI в., фолиси от X–XI в. и скифати от XII–XIII в. Прави впечатление един оловен византийски печат от XI в. Той е бил притежание на игумена на манастира Ганос Стефан. Тази обител се е намирала в планината Ган (днес Текирдаг в европейската територия на Република Турция).

През следващата година екипът планира продължаване на проучванията на север. Целта е да се изясни връзката между южния площад и базиликата с Двореца-светилище и Акропола.

## REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF PERPERIKON

*Nikolay Ovcharov, Zdravko Dimitrov, Daniela Kodzhamanova*

The archaeological excavations held by the scientific team in 2017 were focused, for second consecutive year, in the district, which is located south of the Acropolis of Perperikon. During the last campaign in 2016, there was excavated large christian basilica dated in the second half of 5th century AD and which, with various renovations,

has been functioning during the Middle Ages. In the course of this year's surveys it turned out, that the basilica is located in the southern part of large square, drained with complex system of canals. In the northen part of the square were completely excavated two buildings, and partly – another two. They date back to the period of the church construction – 5th–6th c.

During the last reconstruction of the church in the 13th century the square has ceased to function and a thick layer of earth has accumulated on it. From the south and north of the temple in the 13th–14th c., a large necropolis developed, and 108 graves have been discovered so far. The burial ritual is Christian, and the buried were placed in graves outlined by limestone slabs.

In total, 109 items of metal, glass, ceramics and bone were inventoried in 2017. The coins are from the 5th to 6th centuries, the folles from 10th–11th c. and "cup-shaped" scyphate coins of the 12th–13th c. A lead Byzantine seal from the 11th century makes particular impression . It was owned by the abbot of the monastery of Ganos Stefan. This monastery was located in the Gan Mountain (now Tekirdag in the European territory of the Republic of Turkey).

# № 24. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КРЕПОСТТА ЛЮТИЦА ПРЕЗ 2017 г.

*Бони Петрунова, Филип Петрунов, Виолина Кирякова, Габриела Райкова*

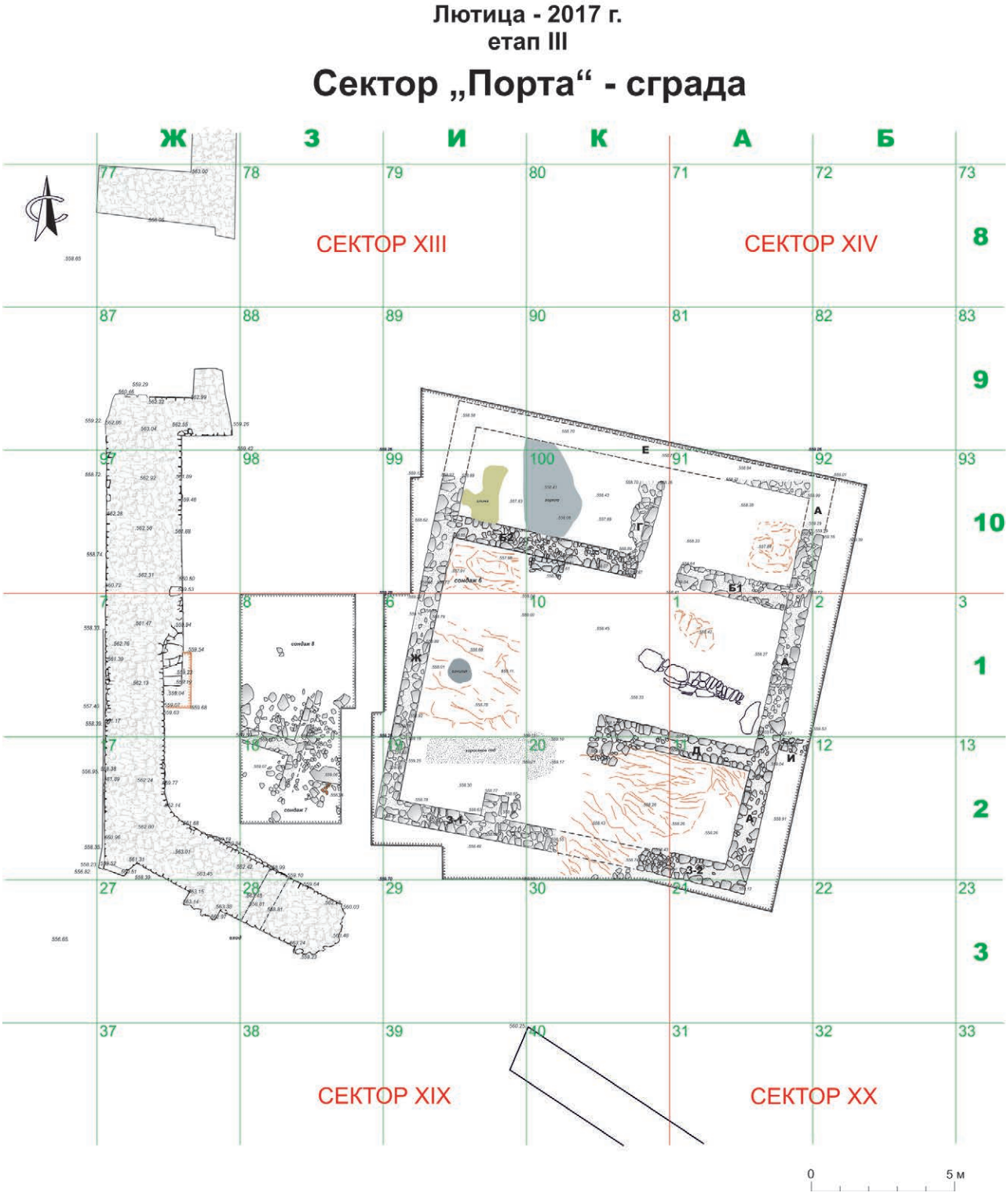
През месец юни 2017 г. беше продължено археологическото проучване на средновековната крепост-град Лютица, започнато през м. март-април 2017 г. Проучванията бяха съсредоточени отново в така наречените „Сектор до крепостната порта" и „Голямата сграда".

Основната цел беше да се разчистят неразкритите части от стени на Голямата сграда, както и да се демонтират оставените ребра, като се освободи вътрешното пространство на помещенията, които се очертават във вътрешността на сградата. Постепенно са разкрити югозападният, югоизточният и северозападният ъгли на въпросната сграда, както и са проследени по цялата им дължина условно обозначените южна, западна и северна стени. Като обобщение, разкритите стени очертават голяма постройка с правоъгълен план, чиито стени са с 40° отклонение от посоките на света. Стените са градени от едри каменни блокове споени със светлосив – до бял хоросан. Те са с ширина 0,80 м и са запазени на средна височина 1-1,20 м. Навсякъде стените са фундирани върху материковата скала (обр. 1).

Най-вероятно, т. нар. „Голяма сграда" е била построена в края, или след края на XI в., като градежът ѝ е нарушил по-ранен пласт с материали от IX–XI в. В края на XIII век сградата е разрушена и изоставена за дълго време (обр. 2). През втората половина на XIV в. над останките от сградата, по-точно върху нейната югозападна част са построени други помещения, част от които е и хоросановият пласт разчистен в Сондажи 4, 5 и 3.

В проучваните квадрати и сондажи през 2017 г. са събрани голямо количество фрагменти от кухненска и трапезна керамика от средновековието, значително количество животински кости. През м. юни са инвентирани 230 находки, от които 47 монети от IX–X и XIII–XIV в., средновековни накити, върхове за стрели и части от средновековно въоръжение, различни битови железни и керамични предмети.

Две от откритите през 2017 г. общо 150 монети предизвикват специален интерес. Едната е билонова монета на цар Иван Асен II. Досега в България, при редовни археологически разкопки, са открити 26 екземпляра (обр. 3). Другата монета е на цар Иван Александър с Михаил, от второто му сребърно монетосечене. Това е първата българска монета от XIV век, намерена на Лютица и към момента, най-южната точка, в която е открит грош на цар Иван Александър.




*Обр. 1. План на обекта.*

*Fig. 1. Plan of the site.*

**Литература**

**Петрунова 2016:** Б. Петрунова. Проучвания и находки от крепостта Лютица. – В: Известия на Националния исторически музей, XXVIII, София, 2016, 209-218.

**Дочев 2009:** К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII–XIV век. В. Търново, 2009.




*Обр. 2. Стратиграфски профил в квадрат А2.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-section in grid square A2.*

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCH – LYUTITSA 2017**

*Bony Petrunova, Philip Petrunov, Violina Kiryakova, Gabriela Raykova*



*Обр. 3. Монета на цар Иван Асен II (1218–1241).*

*Fig. 3. Coin of Tsar Ivan Assen II (1218–1241).*

The investigation of the Medieval town of Lyutitsa continued in June 2017. The work was focused on the Sector next to the fortress gates and the Large building.

The entire plan of the building was revealed. The walls were constructed of large stone blocks held together with light gray to white mortar. They were 0.80 m wide and preserved at an average height of 1.00-1.20 m (fig. 1).

Most probably the Large building was erected in the late – or after the end – of the 11th c. as its masonry destroyed an earlier layer containing artifacts from the 11th c. In the late 13th c. the building was ruined and abandoned (fig. 2). During the first half of the 14th c. some other rooms were built over its remains.

In 2017, 230 artifacts were discovered in the explored grid squares and trenches.

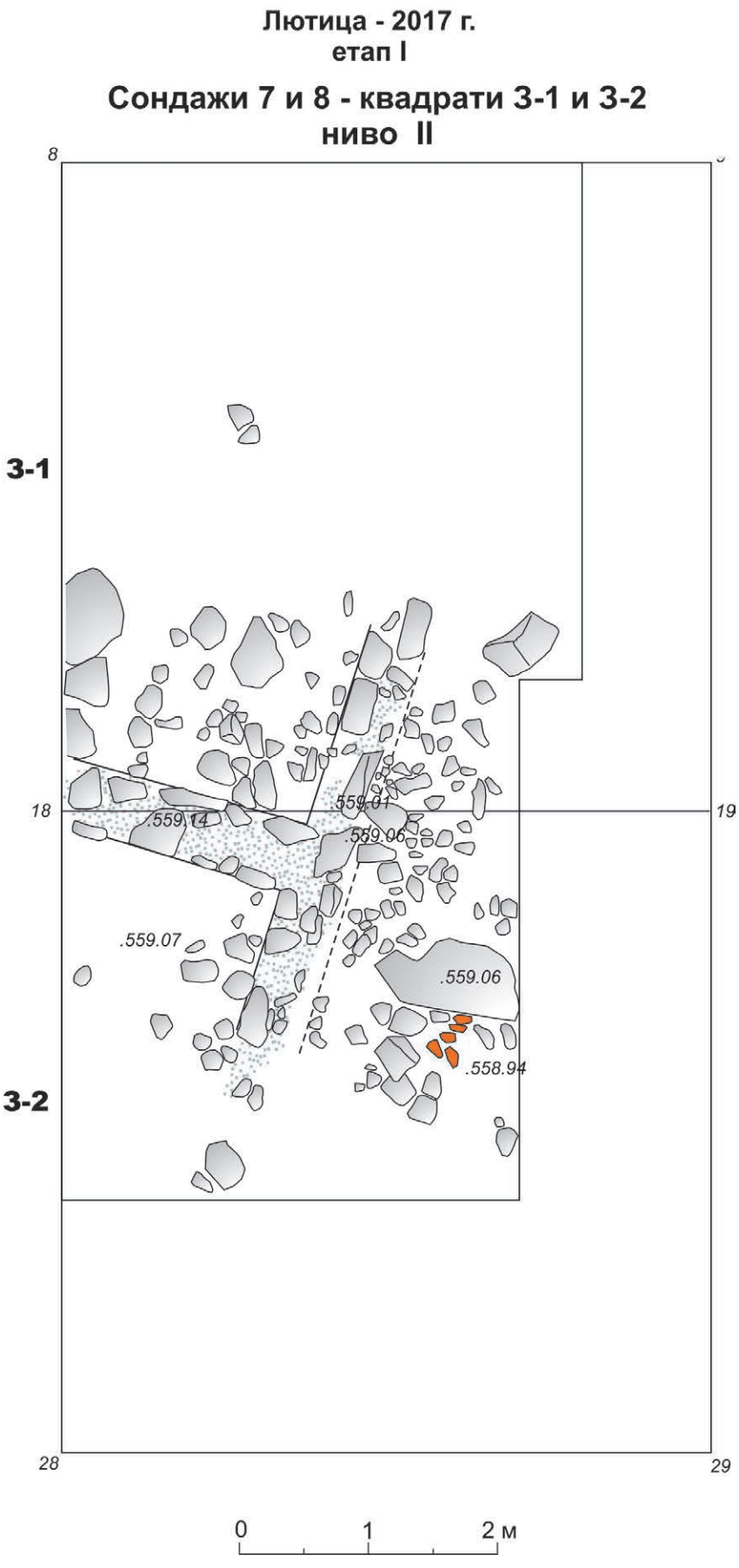
Two out of all 150 coins found in 2017 were of special interest. One of them is a billon coin of Tsar Ivan Assen II. So far there are only 26 of this kind known in Bulgaria (fig. 3). The other one belonged to Tsar Ivan Alexander. It was the first Bulgarian coin from the 14th c. discovered in Lyutitsa and for the present the southernmost point where a gross of Tsar Ivan Alexander appears.

## № 25. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА КРЕПОСТТА ЛЮТИЦА ПРЕЗ 2017 г.

*Филип Петрунов, Виолина Кирякова, Габриела Райкова*

В периода 18 април – 7 май 2017 г. беше извършено спасително археологическо проучване в средновековната крепост-град Лютица с Разрешение №122/03.04.2017 г., с научен ръководител – Филип Петрунов и зам. ръководители Виолина Кирякова (НБУ) и Габриела Райкова (НАИМ).

Проведените разкопки са провокирани от сигнал за иманярска намеса на територията на средновековен град Лютица, община Ивайловград, област Хасково. Проучванията бяха съсредоточени



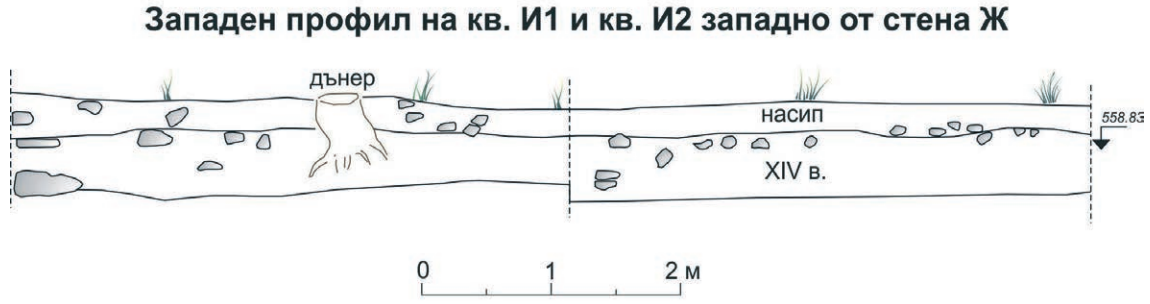

*Обр. 1. План на обекта.*

*Fig. 1. Plan of the site.*

в така наречения „Сектор до крепостната порта“, както и при западната стена на „Голямата сграда“ южно от портата. През 2017 г. са разкрити останки от градеж от камък на кал, вероятно от временна постройка от XIV в. Материалите дават основание да се предположи производствена или търговска функция на помещението (обр. 1).

Друга цел на проучването беше разкриването на нови части от западната стена на т. нар. „Голяма сграда“, които се проучват вече няколко археологически сезона. През 2017 г. е разкрит югозападният ъгъл на въпросната сграда. На кота 558,62 м се очерта основата на помещение, което е съществувало след разрушаването на стените на „Голямата сграда“ (обр. 2). В края на това проучване са разкрити 12,50 м от западната стена и е уточнена вертикалната стратиграфия на сектора. Най-вероятно, т. нар. „Голяма сграда“ е била построена в края, или след края на XI в., като градежът ѝ е нарушил по-ранен пласт с материали от XI в. В края на XIII век сградата е разрушена и изоставена за дълго време. През втората половина на XIV в. над останките на сградата – по-точно върху нейната югозападна част, са построени други помещения, от които е и хоросановият пласт разчистен в Сондажи 4, 5 и 3.

В проучените през 2017 г. квадрати и сондажи са събрани голямо количество фрагменти от кухненска и трапезна керамика от средновековието, значително количество животински кости. От проучения сектор са инвентирани 70 предмета между които: средновековни накити, късносредновековна шпора, части от дестилационен съд, бронзов нагръден кръст и монети от IX–X и XIII–XIV в. (обр. 3).




*Обр. 2. Стратиграфски профили на квадрати И1 и И2.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-sections of grid square И1 and И2.*

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL SURVEYS AT LYUTITSA FORTRESS IN 2017**

*Philip Petrunov, Violina Kiryakova, Gabriela Raykova*



*Обр. 3. Монета на цар Иван Александър (1331–1371).*

*Fig. 3. Coin of Tsar Ivan Alexander (1331–1371).*

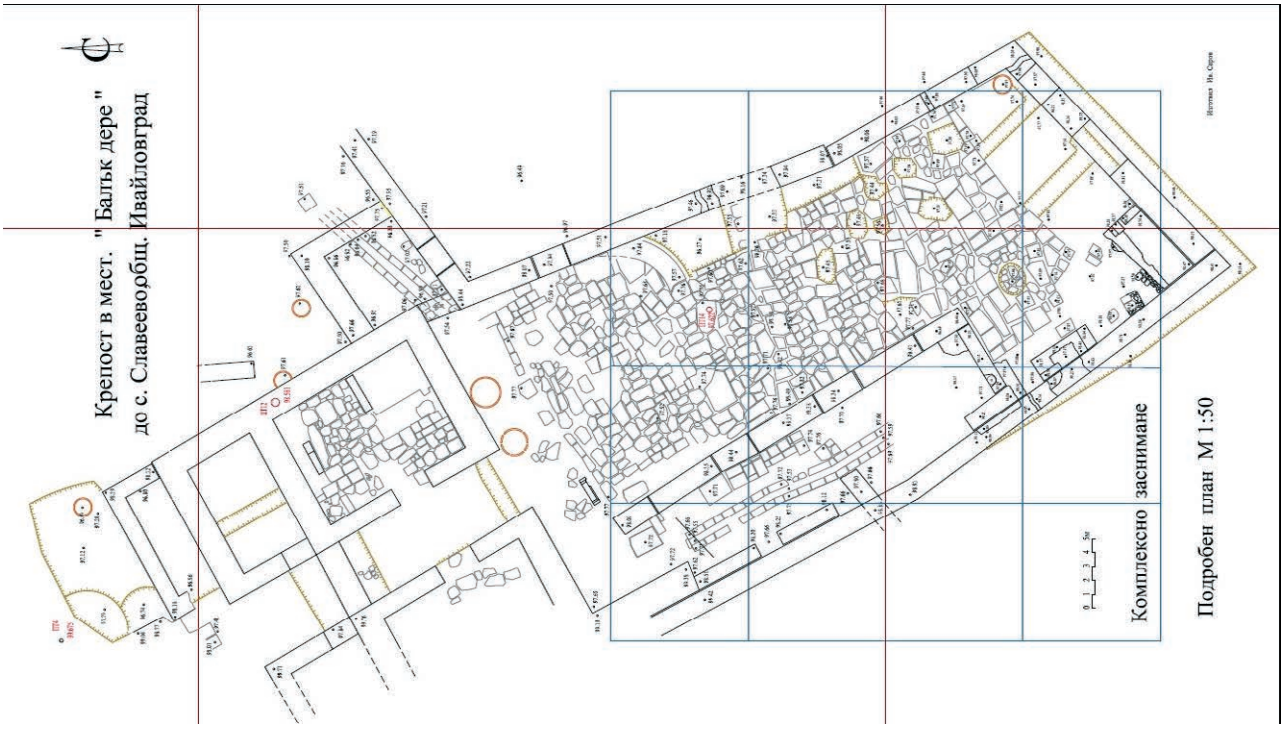
The rescue archaeological excavations in the Medieval town of Lyutitsa was carried from April 18th to May 7th 2017. The work was focused on the area of the fortress gates. Remains of masonry of stones held together with mud from a temporary building from the 14th c. were revealed. Still another goal was to investigate some new sectors of the western wall of the *Large Building* that was excavated for several years (Петрунов 2016). The southwestern corner of the building in question was revealed as well as a room functioning after the destruction of its walls (fig. 1). 12.50 m of a wall were explored and the vertical stratigraphy of the sector was determined (fig. 2). The *Large building* was erected in the late 10th c. In the late 13th c. it was destroyed and abandoned. In the second half of the 14th c. some other rooms were built over its ruins. The grid squares and trenches from 2017 provided a large amount of fragments of medieval household and table pottery as well as a significant number of animal bones. 70 artifacts from the investigatedsector were invetoried (fig. 3).

## № 26. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ „БАЛЪК ДЕРЕ“ ОБЩИНА ИВАЙЛОВГРАД

*Ивайло Кънев*

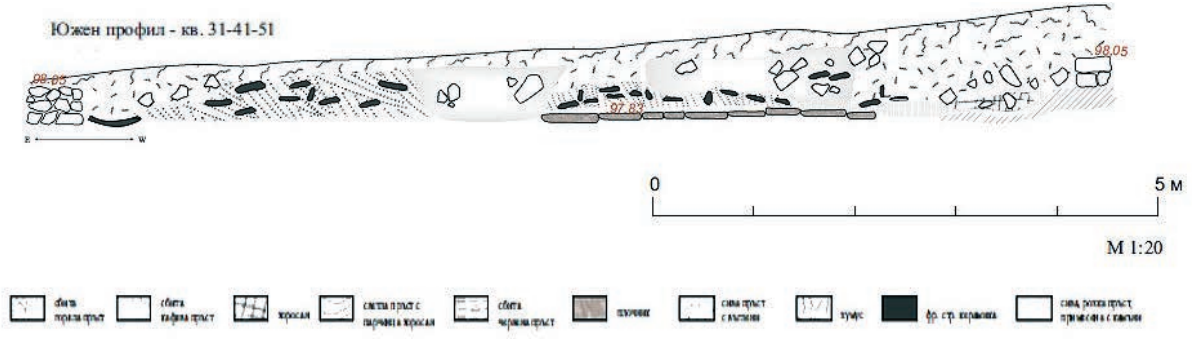
Основната ни цел бе окончателно проучване на Сграда № 3, изчерпване на насипите и каменните деструкции в Помещения 3 и 4 на Сграда № 3. За съжаление през зимата на 2016-2017 г. върху терена над плочника бе извършен иманярски набег, което наложи провеждането на спасителни археологически разкопки в посока проучване терена върху плочника южно от помещенията на Сграда № 3 и установяването параметрите на сградата. Разкопките протекоха на два етапа, съответно през месеците юли и октомври на настоящата година. Заложените изкопи обхващаха площ от 150 кв. м на юг от досега проучвания участък.

Подобно на всички проучени сектори и тук насипът е наситен със сбити средни и големи ломени камъни. Монетните находки ясно илюстрират и датират последния период от съществуването на крепостта от първата половина на XIII в. Откриха се две български константинополски имитации от първата половина на XIII в. тип „С“, монети на солунските императори Мануил Комнин Дука (1230–1237 г.) и Йоан Комнин Дука (1237–1240 г.) и латински константинополски имитации от първата половина на XIII в. тип „Р“, един анонимен фолис клас „Д“ от 1050–1060 г. В насипа се откриха и по-ранни монети, например на император




*Обр. 1. Сграда № 3.*

*Fig. 1. Building No. 3 after the 2017 campaign.*




*Обр. 2. Южен профил на насипа над плочника.*

*Fig. 2. South cross-section of the terrain above the pavement.*

Крисп (317–326 г.), Констанций II (337–361 г.). Сред находките правят впечатление две сребърни монети: една на латинските княжества по гръцките земи от XV в. и на султан Осман II (1618–1622 г.), която се явява и най-късната открита до този момент. От находките прави впечатление бронзова апликация, обтегач за вертикален стан, железни ножове, метални скоби и върхове за стрели. При проучването на тази дълбочина продължи откриването на източния ограждащ зид с широчина от 0,80 м, както и доразкриването на Вход № 1, установен в предходния сезон. Широчината на входа е 0,90 м. Проучването в южна посока достигна до разкриването на югоизточния му ъгъл, ограждащ плочника (сградата). В участък на 3,25 м преди ъгъла се установи, че зидът е прекъснат с 18 см отвор, използван за отводняване на плочника. Продължи разкриването на терена над плочника в западна посока към крайния западен ограждащ зид и формиралото се върху плочника Помещение № 6, чийто източен зид е характерен с повтаряемостта при градежа, а именно – редуване на пасажи с тухлен и каменен градеж. Установиха се два входа, изнесени в източната част на зида. Вход № 2 с размери 1,20 м и Централен вход № 3 с размери 1,80 м. В западната част на южния зид не се откри вход. След изчерпването на културния пласт се установиха размерите на пространството над плочника: север–юг дължина 27 м, изток–запад – 15 м с три входа, два от юг и един от изток.

Следва пласт с дебелина 0,40-0,80 м от насип със светлокафяв цвят на пръстта, примесен със строителна и битова керамика.

За разлика от предходния културен пласт, на тази дълбочина има една отчетлива разлика в



*Обр. 3. Състояние на Сграда № 3, сезон 2017 г.*

*Fig. 3. The condition of building No. 3, the 2017 campaign.*

характера на насипа, а именно, че пръстта в източната част е силно сбита, твърда, а в западната е посива и рохка. Причината за тази разлика в характера на насипите се установи в процеса на проучването в дълбочина, а именно наличието на едно късно жилище от XIII в. на юг от Помещение № 6. Откри се и южният зид на Помещение № 6. Той е широк 0,60 м, построен от средно големи ломени камъни, споени с кал. В цялост този пласт на дълбочина 0,80 м от съвременния терен лежи върху продължението на плочника, чиято характеристика е аналогична на разкрития през сезони 2014–2017 г. За разлика от предходния пласт, тук 70% от монетите са от XI–XII в. Непосредствено над настилката се откриха два от ранните анонимни фолиси, клас „A1“ на Йоан Цимисхий (970–976 г.), както и фолиси клас „K“ (1085–1092 г.), и клас „D“ (1050–1060 г.) и монети на солунската монетарница от периода на управление на император Алексий Комнин (1092–1118 г.). Разбира се, има и единични монети от втората полвина на IV до втората полвина на VI в. Проучването пред северното лице на южния зид установи наличието на поредна „стъпка“, която е затворена между Вход № 3 и югозападния ъгъл и на практика заема пространството зад централната част на южния зид и обяснява защо двата входа са изнесени на изток. Стъпката е най-голяма от досега откритите, с размери 2,50 х 1,80 м. Нейното построяване следва логиката на другите три, долепяйки се до източното лице на западния зид. Тя е изградена от ломени камъни, споени с бял хоросан, отвън обмазката е изключително фина. На този етап не могат да се определят техните функции.

Екипът се възползва от липсата на плочник пред северното лице на южния зид и пред Входове № 2 и 3 бяха заложени два контролни сондажа. Контролният сондаж пред Вход № 2 достигна до материк на дълбочина 0,30 м. Насипът в него бе с примеси от въглени и дребни и средни камъни. Откри се дръжка от късноантична амфора. Сондажът пред Вход № 3 достигна до материк на дълбочина 0,80 м под плочника. Интересно е, че пред входа се очерта бъркало от бял хоросан с дебелина 0,30 м. Характерът на насипа е подобен на този от другия контролен сондаж. Така на практика сондажите потвърдиха тезата, че теренът за плочника е подравняван с насип от преустройството на крепостта след големия пожар през втората полвина на V в.

## LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS „BALAK DERE“ IVAYLOVGRAD MUNICIPALITY

*Ivailo Kanev*

During the winter of 2016-2017, Building No. 3 was damaged by treasure hunters, requiring rescue archeological excavations to be perfrormed.

Just below the grass, the cultural layer varied from 0.30 to 0.40 m in thickness. The embankment was made of gray-black soil, mixed with coals, and fragments of building ceramics. The coins found clearly illustrated and dated the last period of the fortress existence, namely, the first half of the 13th c. The exploration at this elevation continued leading to the discovery of the eastern surrounding wall and the detection of **Entry No. 1**, established in the previous season. The excavations to the south led to the detection of the southern wall of **Building No. 3** with two entrances, performed at the east side of the wall.

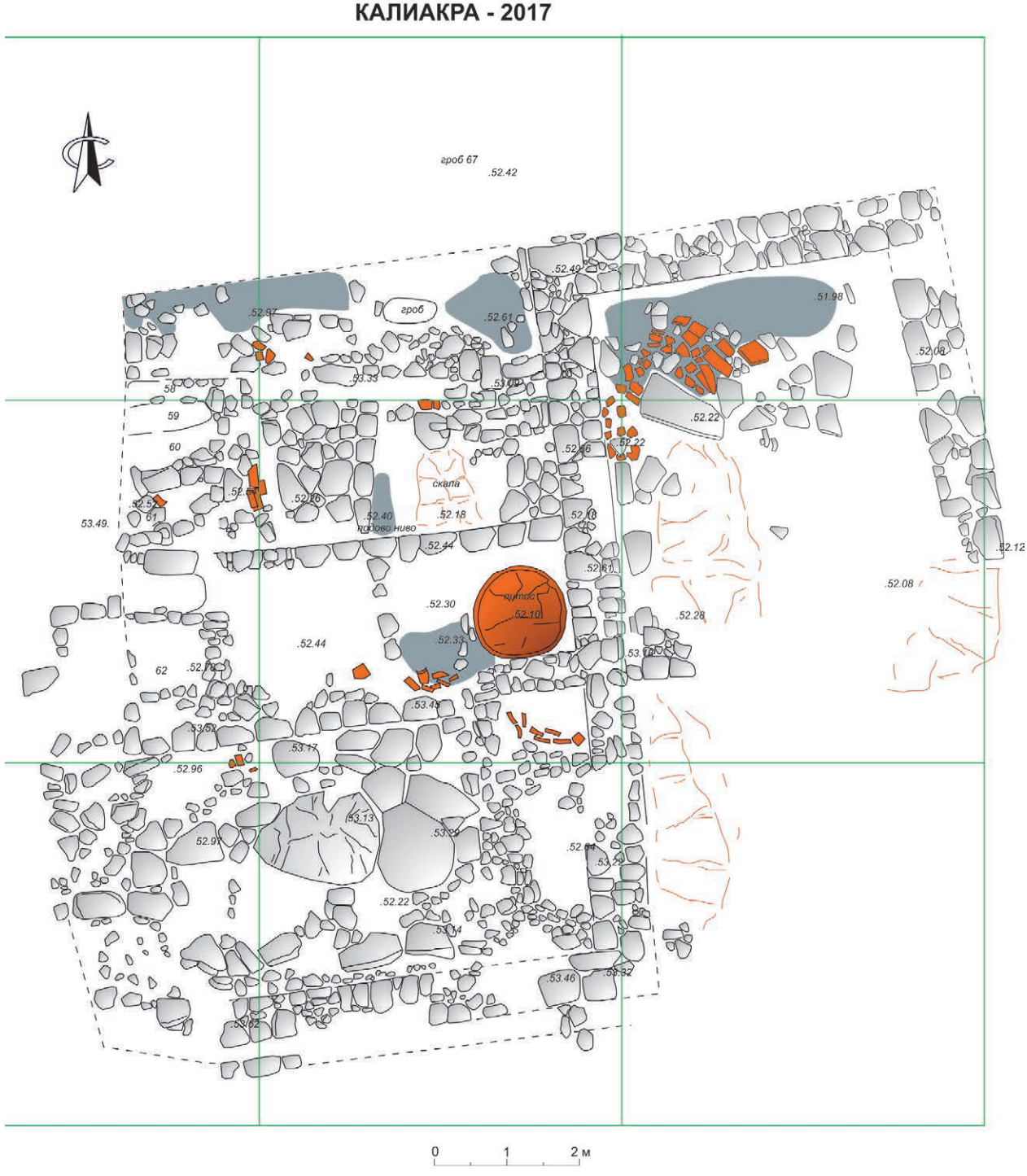
Then there was a layer 0.40-0.80 m thick. Unlike the previous culture layer at this elevation, there was a distinct difference in the nature of the embankment, namely, that the soil in the eastern part was very compact, rather hard, whereas in the west it was more gray and loose. This difference was due to the presence of a late 13th c. house that crashed the superstructure of the pavement's western wall. The main coins found were from the 11th–12th c. when the pavement was reused. The excavations ended with the parameters of the pavement- north-south-length of 27 m, east–west – 15 m, with the presence of three entrances, two from the south and one from the east.

# № 27. НАР „КАЛИАКРА“

*Бони Петрунова, Елена Василева*

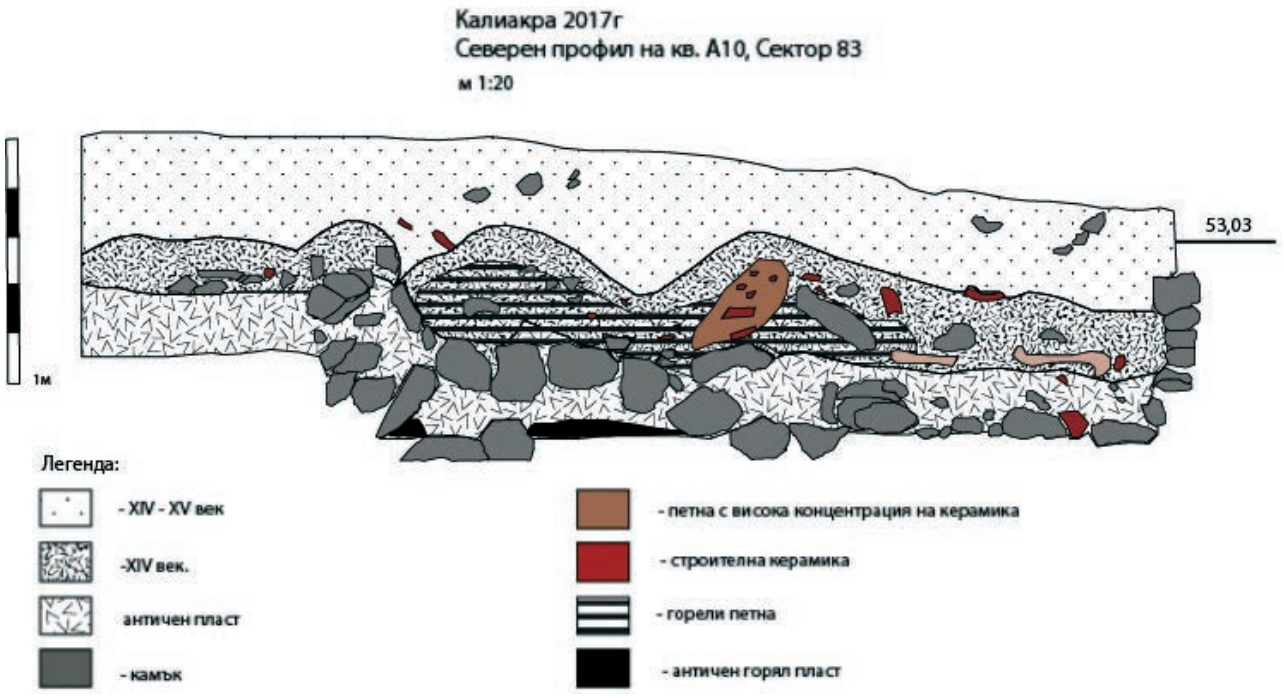
През 2017 г. археологическото проучване на НАР „Калиакра“ се проведе от екип на НАИМ, с научен ръководител доц. д-р Бони Петрунова и зам. ръководител – Елена Василева.

Работи се в секторите „Некропол” и „Късна сграда“, разположени до източния бряг на Въ-




*Обр. 1. План на обекта.*

*Fig. 1. Plan of the site.*




*Обр. 2. Северен стратиграфски профил в квадрат А10.*

*Fig. 2. North stratigraphic cross-section in grid square A10.*

трешния град на Калиакра. През този сезон от некропола бяха проучени изцяло, или частично 13 нови гробни съоръжения, като някои са регистрирани още през 2016 г. Всички гробове са били оформени съгласно християнския погребален обред (обр. 1).

Продължи разкриването на архитектурните останки в сектора, като е направена подробна стратиграфия (обр. 2). Може да се каже, че най-ранният хоризонт е от V в. сл. Хр., от което време се откриват монети и е регистрирана сграда, чиято източна част е най-добре проучена. Следва пласт, в който се констатират преправки на съществуващите стени, плочник и инвентар (питос, хромел). Този втори хоризонт е от VI в. Съществувалата тогава сграда е опожарена и дълго време на това място няма следи от обитаване.

През XIV в. в античния пласт са вкопани средновековни гробове. Некрополът е граждански, като някои от покойниците са положени със скъпи гробни дарове.

В южната част на проучвания сектор се разчиства, вече два сезона, така наречената „Късна сграда“. Това условно наименование се основава на факта, че основите на тази постройка са високо над античните руини и са по-късни от регистрирания некропол. Сградата е била опожарена, при което, върху запазения плочник са се срутили част от стените и покрива. Откритите монети в този затворен комплекс дават една сигурна датировка в рамките на периода от 1350 до 1404 г. При проучването през този сезон е разчистен подът на сградата и са уточнени нейните параметри.

Инвентирани са 51 находки, от които най-впечатляващи са част от хризотилова икона и нефритена катарама, като и двата предмета се датират в XIV в.

Фрагментът от икона е от нейния горен десен ъгъл, който е зает от по-висок бордюр с точки и двойни линии. Релефно е изобразен Иисус Христос, който е облечен в хитон, с прибрана коса, благославящ с дясната ръка и със свитък в лявата. Изображението е вместено в малък полукръг и под него има надпис IC XC. Вероятно иконата е изобразявала Св. Йоан Предтеча, който се съветва с Иисус (обр. 3).

Катарамата е изработена в Китай, през периода на династията Юан (1206–1368), като мотивите на лов имат силно монголско влияние. Материалът е бял до бледозелен нефрит и представлява катарама украсена с резбована сцена „Пролетна вода“ (chunshui – чуншуи). Представен е малък сокол, ловуващ дива гъска сред лотосови цветя. Това символизира пролетно-лятното ловуване (лотосът е символ на шестия месец и на летния сезон), важен ритуал при юрченците, полу-номади, които живеят отвъд Великата китайска стена на североизток. Съществува хипотеза, че този тип плочки за колани са използвани като част от погребалното облекло на война и са откривани в гробове на аристократични представители от династията Юан. Представените сцени на пролетно- летния лов



*Обр. 3. Фрагмент от хризотилова икона с изображение на Иисус Христос в релеф.*

*Fig. 3. Fragment of chrysotile icon with relief image of Jesus Christ.*

върху нефритената плочка, отразяват влиянието на монголските обичаи и практики в китайската култура, което започва да се случва по времето на династия Юан. Присъствието на такъв артефакт в крепостта Калиакра потвърждава контактите на Добруджанското деспотство със Златната орда.

### "KALIAKRA" NATIONAL ARCHAEOLOGICAL RESERVE

*Bony Petrunova, Elena Vassileva*

The 2017 archaeological campaign in "Kaliakra" NAR was conducted by a team of NIAM under the direction of Assoc. Prof. Dr. Bony Petrunova and deputy director Elena Vassileva. The work continued in the sectors of the Necropolis and the Later Building. During the campaign 13 new grave structures were partially or fully revealed. All the graves were shaped according to the Christian burial rite (fig. 1).

The earliest horizon was dating from the 5th c., followed by a layer from the 6th c. In the 14th c. medieval graves were dug in the antique layer (fig. 2).

The Later Building was burned. The coins discovered there provide a strict date – 1350 to 1404. 51 artifacts entered the inventory book as the most impressive among them were a fragment of a chrysotile icon and a jade buckle, both dating from the 14th c.

The fragment of the icon was part of its right upper corner covered with a higher frieze of dots and double lines. Jesus Christ is represented in relief. The image fits into a small semicircle with an inscription of IC XC below it (fig. 3).

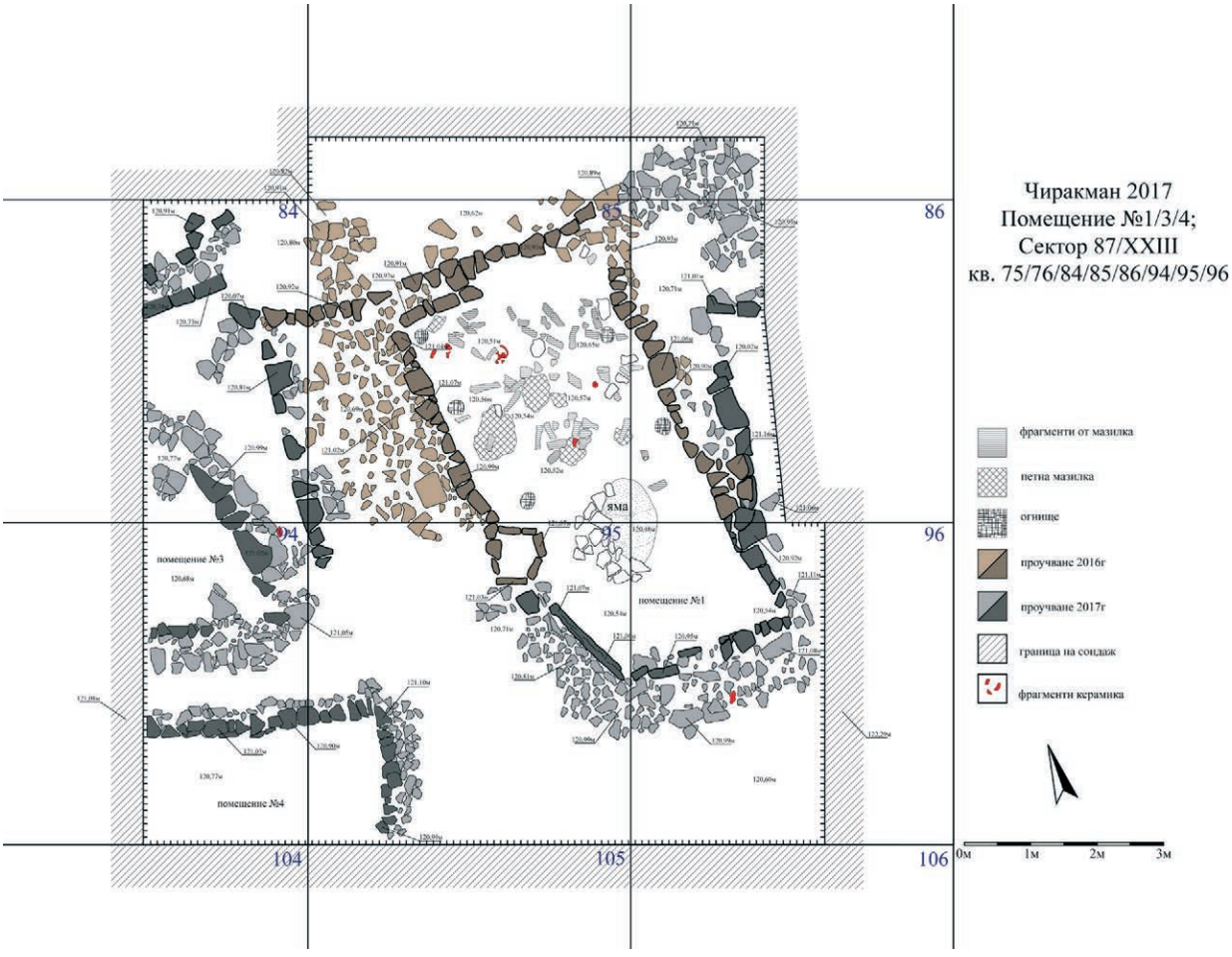
The buckle was produced in China during the period of Yuan Dynasty (1206–1368). It bears the open work scene of Spring Water (Chunshui).

## № 28. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА НОС ЧИРАКМАН, ОБЩИНА КАВАРНА

*Елена Василева, Велислав Бонев, Калин Маджаров*

Археологическите проучвания на нос Чиракман бяха съсредоточени върху: премахване на част от растителността от платото на носа, доизясняване характера и границите на проучваните през 2016 г., археологически структури, допълване и обновяване на общия план на обекта.

В резултат от дългогодишната липса на адекватни грижи, цялата площ на платото на нос Чиракман е покрита с гъста трева, различни видове храсти и ниски дървета. Това затруднява достъпа до обекта, а също така археологическото му проучване и идентификацията на проучените в предходните години структури. С оглед и на необходимостта от изработката на общ план на целия нос (такъв не е изготвен от предишните проучватели), бе предприето мащабно почистване на избуялата растителност, както около секторите, в които бе работено през 2016 г., така и на местата, където личаха следи от археологически структури. Бе установено наличието на голям брой изкопи, в които личат останки от сгради/помещения с неясен характер и датировка. За много от тях информация




*Обр. 1. План на помещения № 1, 2 и 3.*

*Fig. 1. Plan of premises Nos. 1, 2, and 3.*

липсва и/или е крайно недостатъчна. Голяма част от структурите са в окаяно състояние и имат спешна нужда от допроучване и теренна консервация. Бе премахната растителността от базиликата и прилежащите ѝ помещения, а също така и по цялата дължина на крепостната стена. При тази работа, на различни места върху платото, бе установено наличието на огромни купчини от камъни и пръст, останали от предходните археологически проучвания на обекта, в непосредствена близост до секторите, където е било работено.

Цялата площ на носа бе заснета от въздуха (с дрон) по силата на спечелен допълнителен проект. Целта на това заснемане е изготвянето на ортофотографии. Бяха направени и детайлни снимки на разкритите археологически структури.

Всички видими стари изкопи и частично или цялостно проучените и различими на терен структури бяха заснети с помощта на геодезист и нанесени в създавания общ план на обекта.

Работата бе съсредоточена в сектор 87/XXIII, кв. 94, 84, 74, 95, 85, 75, 96, 86, 76. В тях през 2016 г. частично бе проучено помещение 1. То се намира в южната част на платото и е ситуирано върху съвременния път. Помещението има правоъгълна форма. Стените са изградени от малки и средно големи ломени камъни с калова спойка. Градежът е нестабилен. Вероятно помещението е част от сграда с верижни помещения. Северната стена на помещението е с дълж. 8,50 м. Общата дълж. на източната стена е 6,70 м, на западната – 4,20 м. Дебелината на стените варира от 0,40 до 0,60 м.

Проучваната площ бе разширена от изток, запад и юг с 2,50 м. Целта на това бе работният участък да добие правилна форма. С цел да бъде изяснена планировката на помещение 1, работата бе съсредоточена главно в южните части на работния участък. Тъй като южната стена на същото не бе разкрита, продължи демонтирането на каменния разсип в южната част на сградата. При работата бе разкрито вътрешното лице на южната стена на помещението. Оформено е от средни по размер




*Обр. 2. Разрез изток–запад на помещение № 1.*

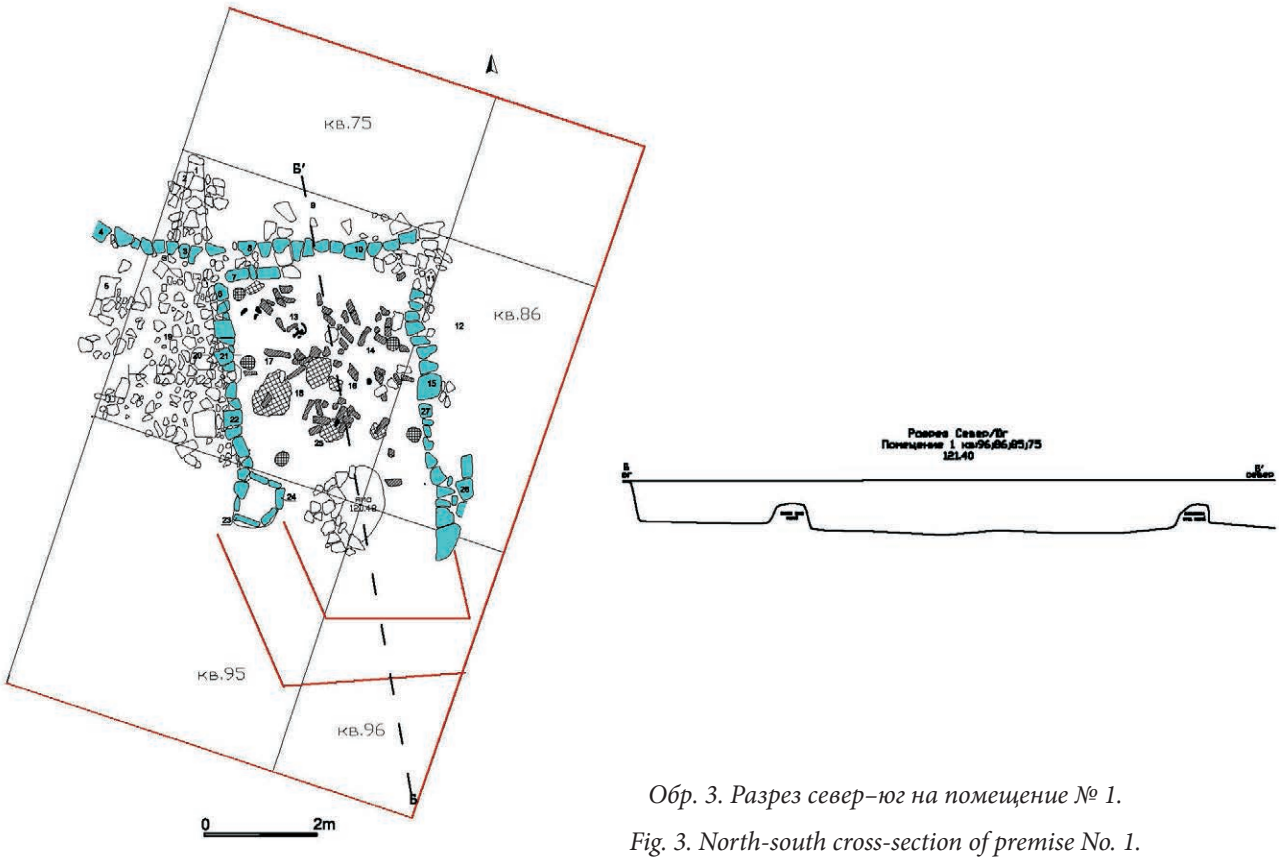
*Fig. 2. East–west cross-section of premise No. 1.*

камъни, като градежът е на калова спойка. Разкритата, на този етап от проучването, височина е 0,34-0,45 м. Редовете са неправилни. В югозападния си край зидът е изграден от вертикално забити големи плочести блокове. Запазената дължина е 8,10 м. Външното му лице не е оформено. На място са разкрити вертикално забити блокове, които са поддържали пълнежа.

Бяха демонтирани и каменните струпвания южно и югозападно от помещение 1. Последните се състояха от камъни с различни размери, нападали безразборно, без на терен да личи някаква подредба. На следващото ниво бяха ясно различени зидове, оформящи затворени пространства. При внимателното почистване на вътрешността на тези структури бе установено, че става въпрос за две нови помещения, обозначени както следва:

Помещение 3 попада в два квадрата – ЮИ ъгъл на кв. 84 и СИ на кв. 94. Източната стена е изградена от големи ломени камъни със спойка от глина. Разкритата до момента височина е различна, в различните ѝ части – от 0,24 м до 0,40 м. Дължината ѝ е 3,10 м външното лице е добре оформено. Дебелината на зида е 0,52-0,56 м. В югоизточния си край оформя ъгъл с друг, напречен зид, представляващ южната стена на същото помещение. Състоянието на последния е лошо, като по-добре запазен е само в западните си части. Градежът е от по-малки по размер камъни, с глинена спойка. Пръстта запълваща вътрешността на помещението не е претърпяла температурни промени (за разлика от помещение 1), което предполага една по-късна дата на изграждането му. Откритата керамика е сравнително малко, но с остри ломове, като фрагментите са от съдове от V и основно от началото на XV в.

Помещение 4 е ситуирано в югозападния ъгъл на работния участък. Попада в източната част на кв. 94. Частично са разкрити два от зидовете му. Северен, изграден от дребни и средни по размер ломени камъни, споени с глина. На места са разкрити до три реда зидария. Западният му край навлиза в западния профил на работния участък. Разкритата височина е 0,30-0,35 м. Външното лице на зида не е оформено. Разкритата му дължина е 3,40 м. В източния си край сключва прав ъгъл с напречен зид: източен. Той е по-лошо запазен. Изграден е от средни по размер камъни и единични по-големи




*Обр. 3. Разрез север–юг на помещение № 1.*

*Fig. 3. North-south cross-section of premise No. 1.*

плочести. Редовете са неправилни, спойката е глина. До момента са разкрити два реда (височина 0,30-0,40 м). Разкритата му дължина е 1,70 м. Вътрешността на помещението е запълнена с деструкции от зидовете и пръст, която не е горяла. При работата са открити фрагмент от издълбан каменен блок, използван за подложка на носеща греда, а също и столче от антична амфора, преизползвано като гладилка или чукалка. Откритата при работата керамика е основно средновековна (XIV–XV в.), но се откриват керамични фрагменти от елинистическата и късновизантийската епохи.

## ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF CHIRAKMAN CAPE, MUNICIPALITY OF KAVARNA

*Elena Vassileva, Velislav Bonev, Kalin Madzharov*

The archaeological excavations of Cape Chirakman were focused on: removing some of the vegetation from the plateau, clarifying the character and boundaries of the archaeological structures studied in 2016, completing and updating the general plan of the site. The whole area was photographed from the air within the scope of a supplementary project. The work was concentrated on sector 87/XXIII, grid quares Nos. 94, 84, 74, 95, 85, 75, 96, 86, 76. Here in 2016 Premise No. 1 was partially excavated. The explored area was expanded to the east, west and south with 2.50 m. The work revealed the southern wall of the room, which had only an inner side. The remains of: Premise No. 3 (the SE corner of grid square 84 and the NE of grid square 94) and Premise No. 4 (eastern part of grid square 94) were also excavated. The pottery found here belonged to vessels of the 5$^{th}$ c. and mainly from the beginning of the 15$^{th}$ c. The pottery was mainly medieval (late 14$^{th}$ – early 15$^{th}$ c.), but ceramic shards from the Hellenistic and Late Byzantine eras were also discovered. During the survey, 43 finds were discovered. They include amphora stamps, antique and medieval coins, jewelry, clay weights, spindle vertebrates, etc.

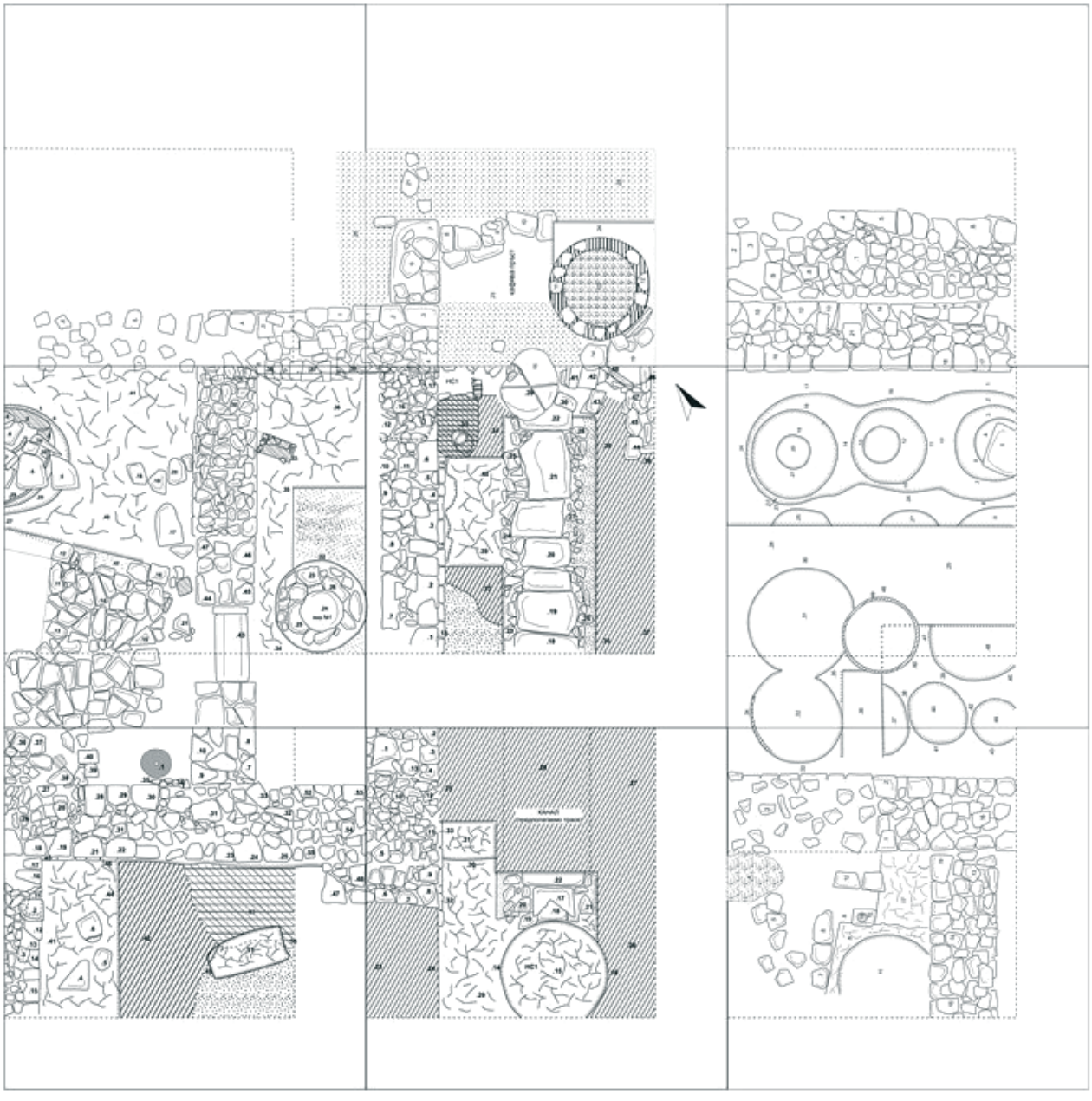
# № 29. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В КВ. ХОРИЗОНТ, ГР. БАЛЧИК

*Румяна Колева, Чавдар Кирилов, Радостина Енчева*

Работният участък е разположен северно и източно от проучените през 2016 г. квадрати. По план-квадратната мрежа това са квадрати G21, H21, I21, I22, I23, както и южните пътеки на квадрати G22, H22.

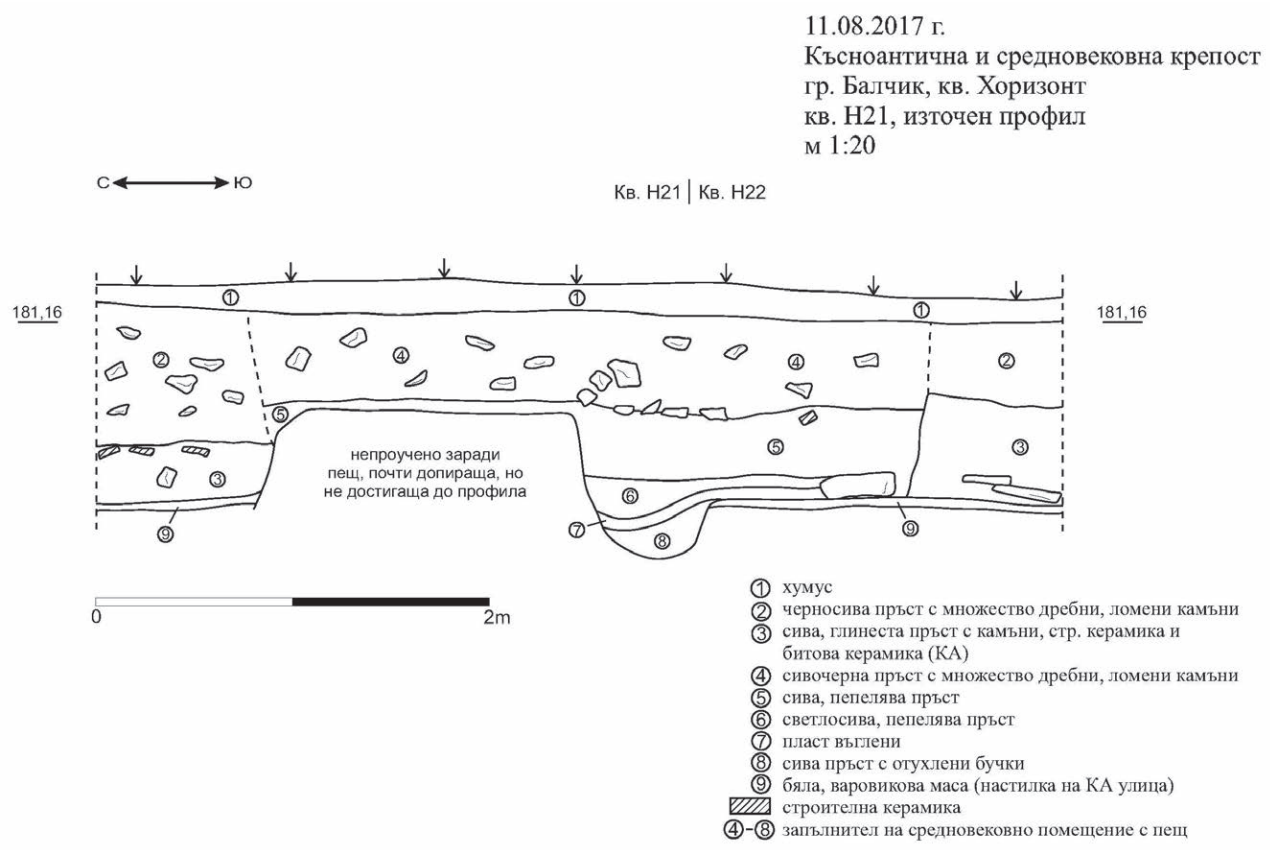
Проучванията през годината показаха следното:

Няма промяна в установените следи от обитаване през Късната античност и Ранното средновековие (V–VI в. до X–XI в.).



*Обр. 1. Общ план на разкритите структури през 2016 и 2017 г.*

*Fig. 1. General plan of the revealed structures; construction ceramics; bedrock; millstone; burnt floor level; gray soil with ash and embers; off-white rammed earth; burnt layer of yellowish color.*




*Обр. 2. Източен профил на кв. H21 и отчасти H22.*

*Fig. 2. Eastern cross-section of grid squares H21 and H22.*

В южната пътека на квадрати G22 и H22 бе разкрит участък от каменната настилка на средновековна сграда, в чиито деструкции през миналата година бяха намерени двете златни монети на император Никифор II Фока.

В кв. H21 бе допроучено средновековно вкопано помещение с кръгла пещ в североизточния ъгъл, южната страна на което попада в северния край на кв. H22 и бе проучена през миналата година. Източната му страна остава под източната пътека на кв. H21 и H22, но предвид наличието под нея на масивен зид от сграда, най-вероятно вече е проучено изцяло. Подът му лежи на настилката (трамбована бяла варовикова маса) на късноантичната улица с канал, която то преграждa, заемайки цялото пространство между сградите от двете ѝ страни (съответно запад и изток). В помещението освен пещта се откри (югозападно от входа ѝ) голям кръгъл плочест камък и вертикално забит по-малък с легло за хоризонтална ос от хромелен механизъм. Северната стена е маркирана от един ред камъни на калова спойка, които опират до използвания за западна стена по-ранен зид с посока север–юг, граден от обработени камъни с хоросанова спойка. Южната граница на помещението е маркирана от легло на греда, което попада в линия с източното лице на зида север–юг и кореспондира с изявеното в източния профил на кв. H22 вкопаване на помещението.

В кв. I23 е разкрит зид с посока запад–изток, демонтиран в значителна степен в ново време, в резултат на което е съхранена най-вече субструкцията на зида и тук-там камъни от суперструкцията му. Широк е 1 м. Начинът на градеж не се отличава от този на проследените през миналия сезон късноантични зидове – двулицева зидария без хоросан и емплектон от ломени камъни. И той, както и почти всички проучени досега други зидове, е фундиран в скалата. На 5,50 м северно от него, под южната пътека на кв. I21, е проследен аналогичен зид, от който в цялата ширина е запазена само основата. И този зид е демонтиран по същото време както предходния. Двата зида са част от обща сграда и представляват нейните северна и южна стена, докато западната лежи под пътеката в кв. I22. Сградата е разположена от източната страна на споменатата улица. Под подовото ниво на сградата се проучи значително по площ вкопаване, което в придънната си част се раздели на няколко ями, които, изглежда, са отпечатъци от дъната на извадени още в древността питоси. При тяхното изваждане се е оформил общ трап, в който са нападали деструкции от стените и покрива на сградата (обработени и

ломени камъни, както и едри и многобройни фрагменти строителна керамика). Освен тях един питос е останал in situ, макар и фрагментиран, до югозападния ъгъл на сградата.

Наред с това в кв. I23 бе разкрит зид със „стандартни характеристики", отново от късната античност, който е перпендикулярен на първия, т.е. ориентиран е С–Ю и се развива в южна посока от него. По всичко личи, че е по-ранен, нарушен е от този с посока И–З и е демонтиран до такова ниво, че да попадне изцяло под пода на помещение, развиващо се в южна посока от зида с ориентация И–З.

В кв. I21 бе разкрит, долепен от север на зида с посока изток–запад, паралелепипед от няколко реда камъни с ширина (С–Ю) 1,25 м и дължина (И–З) поне 3,50 м. Той е значително по-плитко фундиран от зидовете на сградата. На този етап неговото предназначение не е изяснено. Подобно съоръжение с идентични характеристики има и в кв. H21, долепено от север на зида с посока изток–запад, попадащ под южните пътеки на кв. G21 и H21, и също така демонтиран в недалечното минало, в резултат на което в по-голямата си разкрита част е запазен само в основи, и само там, където се срещат южните пътеки на двата квадрата, е запазен на по-голяма височина.

### LATE ANTIQUE AND MEDIAEVAL FORTRESS, "HORISONT" CITY QUARTER, AT THE TOWN OF BALCHIK

*Rumyana Koleva, Chavdar Kirilov, Radostina Encheva*

The area excavated in 2017 is situated in grid squares G21, H21, I21, I22, I23, i.e., to the north and to the east of the excavated in 2016 area. There is no change in the established chronology of inhabitance in the Late Antiquity (6$^{th}$–7$^{th}$ c.) and the Middle Ages (10$^{th}$–11$^{th}$ c.).

Two late antique east-west walls were revealed in grid square I23 and in I21. They present the southern and northern walls of a building (1/I22) and were demolished in modern times. Its western wall lies beneath the eastern baulk of the adjacent grid square H22 and the eastern one is not yet known. From the east the building flanks the street and canal excavated in 2016. A number of pits from more than 10 pithoi were revealed deep beneath the room floor. All were taken away in ancient times except for two that broke *in situ*. After that the space was filled with destructions.

A medieval dugout house with a round oven at the northeast corner was revealed in grid square H21. Its ground lies on the late antique street that it blocks, occupying the entire space between the buildings on both sides (west and east respectively). A hand mill mechanism was situated to the south of the oven.

## № 30. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КРЕПОСТ „КАСТРИЦИ", РЕЗИДЕНЦИЯ „ЕВКСИНОГРАД", ВАРНА

*Валентин Плетньов, Мария Манолова-Войкова, Игор Лазаренко*

Разкопките на крепостта Кастрици се проведоха през месеците юни и юли в продължение на 30 работни дни с 8 до 10 работника. Проучването обхвана квартал в централната част на крепостта, западно от улицата, водеща на юг от главната порта.

По време на разкопките се проучиха едноделни и двуделни жилища от XIV и началото на XV в., разположени северно и южно от откритата през 2014 г. църква (обр. 1). Зидовете им се очертават непосредствено под тревния пласт. Градежът е еднотипен, от малки дялани варовикови блокчета споени с кал, запазени сега във височина до 1 м. Ширината на външните носещи стени варира между 0,8 и 1 м. Разделителните вътрешни стени в двуделните сгради са широки от 0,6 до 0,8 м. Всички помещения са ориентирани с дългата си страна по оста изток–запад съобразно уличната мрежа на крепостта. Долепени са плътно едно до друго чрез използване на общи стени, в които често се разполагат и общи входове за вътрешна комуникация.

Най-северната проучена сграда в кв. XXVI/1 от постоянната план-квадратна мрежа на крепостта Кастрици, има неправилна четириъгълна форма (обр. 2). Зидът ѝ в северозападния ъгъл е удебелен и заоблен, следвайки завоя на улицата, до която опира. В североизточния ъгъл на помещението се намира основа за печка. Подовото ниво е оформено от трамбована жълта глина, в която е открита




*Обр. 1. Общ план на проучения сектор в централната част на крепостта.*

*Fig. 1. General plan of the site in the central part of the fortress.*



*Обр. 2. Сграда със „заоблен“ северозападен ъгъл, съобразно улицата.*

*Fig. 2. Building with a "rounded northeastern" angle to the street.*

монета на Иван Александър (1331–1371). Насипът непосредствено над него съдържа керамика от XIV в. и монети от същия период. На 0,3 м под първото подово ниво е документиран по-ранен под от силно опалена глина. Находките върху него се отнасят към XIV в. При направеният сондаж в североизточния ъгъл на сградата, на 1,7 м под долното подово ниво е достигнат пласт от сива пепелива пръст, изпълнена със строителна керамика и амфори от V–VI в.

Южният зид на описаната сграда е използван за северна стена на двуделна постройка в кв. XXVI/6-7. Нейното пространство е разделено на две почти еднакви части чрез напречен зид с ширина 0,6 м. Сградата има два входа. Единият, с ширина 1,2 м, отвежда към западната улица. Другият се намира в югозападния ъгъл на източното помещение и чрез него се осъществява връзката със съседното от юг жилище. В сградата са проучени две подови нива. Горното е направено от трамбована глина и се намира на 0,6 м от съвременния терен. В пласта върху него са намерени акчета от края на XIV в. и значително количество трапезна и битова керамика. В глинестия слой на пода е открита монета на Андроник III Палеолог (1328–1341). Върху същото ниво, в североизточния ъгъл на западното помещение е разчистена пещ с диаметър 1 м, ограничена от запад с къса стена. На 0,5 м под горното подово ниво е разчистен още един нивелиран под от трамбована глина, върху който са открити дребни находки и керамика от XIV в. И двете подови нива са нарушени от сметни ями, едната от които е разположена пред западния вход на сградата, а другата – в южната част на източното помещение (обр. 3).

С почти идентичен план е следващата долепена от юг сграда в кв. XXVI/11-12, свързана с предходната посредством обща стена и врата. Нейното подово ниво е достигнато на 1 м под съвременната повърхност. На места трамбованата пръст е силно изпечена и покрита с пласт пепел и овъглени греди, сред които е открит мангър на Баязид I (1389–1402).

Южно от църквата, разкрита през 2014 г., в кв. XXVI/22-23 частично е проучена сграда с по-необичаен план. Нейният вход се намира на север. Вътрешното пространство е разделено на две свързани помежду си с врата помещения. Южно от западното помещение е изграден тесен коридор с ширина 1 м, който достига до източното помещение. Вероятно коридорът е водел до вход в западния край на сградата, който сега се намира под алея на съвременния парк. При по-късни преустройства, той е бил преграден с блокаж от камъни. Във вътрешността на сградата са проучени три подови нива. Първото, от трамбована жълта глина, е установено на 1 м от съвременната повърхност. На 0,2 м под него е достигнато до втора подова замазка от опалена глина. Най-ранният под се намира на 0,3 м под второто подово ниво. В него е вкопана сметна яма, запълнена с рохкава пръст, животински кости, бяла пепел и фрагменти от кухненски и трапезни съдове, най-късните от които се отнасят към първата половина на XIV в.

От документирания подемен материал са инвентирани 74 предмета: занаятчийски инструменти, накити и елементи на костюма, керамични съдове и др. Освен тях са открити 169 монети, най-ранните сред които са монети на Одесос от IV в. пр. Хр., а най-късните са австрийски кройцери сечени през 1858 г. Основната част от нумизматичния материал се съсредоточава в XIV и началото на XV в. с отчетлив превес на османските емисии на султани Баязид I (1389–1402) и емир Сюлейман (1402–1411). Фрагментираният керамичен материал се отнася предимно към XIV в.




*Обр. 3. Разрез на сграда в кв. XXVI/6-7.*

*Fig. 3. Section of a building in grid square XXVI/6-7.*

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF KASTRITSI FORTRESS, EVKSINOGRAD RESIDENCE, VARNA**

*Valentin Pletnyov, Mariya Manolova-Voykova, Igor Lazarenko*

The survey was conducted in a neighborhood, situated in the central part of the town, west from the street leading south of the main gate (fig. 1). During the excavations four dwellings from the 14th – beginning of the 15th c. were revealed. Their remains were detected immediately below the grass layer. Their construction was uniform – made of small limestone blocks held together with mud, now preserved in height up to 1 m (figs. 2, 3). The buildings had one or two rooms. The width of the outer walls varied between 0.8 and 1 m. The dividing inner walls were 0.6 to 0.8 m wide. All rooms were oriented with their long side along the east-west axis according to the street network of the fortress. They were tightly attached to each other by using common walls in which doors for internal communication were often located.

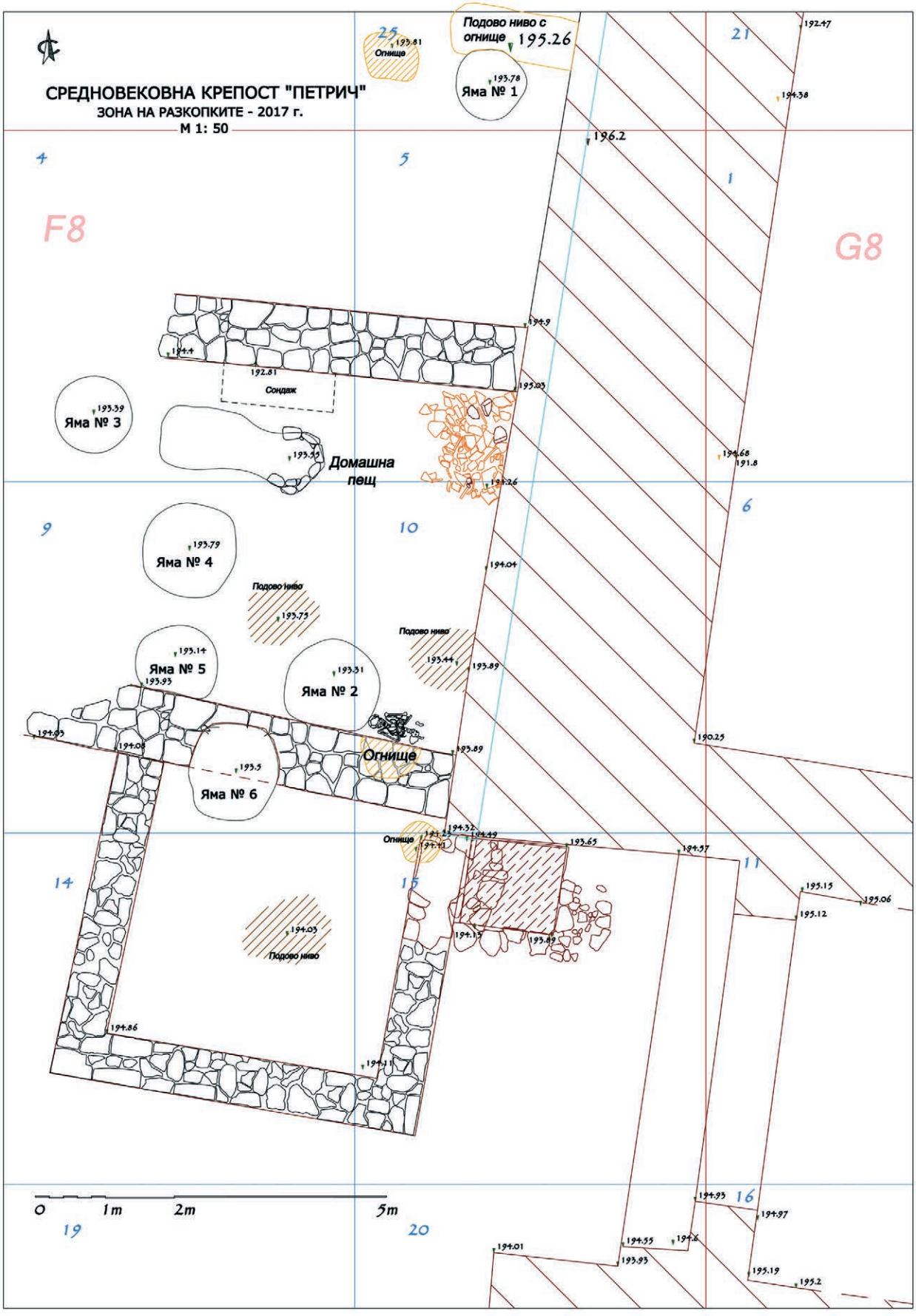
## № 31. КРЕПОСТ ПЕТРИЧ, ОБЩИНА АВРЕН, ОБЛАСТ ВАРНА

*Валентин Плетньов, Мария Манолова-Войкова, Игор Лазаренко*

Разкопките на крепостта се проведоха на два етапа. През юли 2017 г., със земекопна техника се вдигнаха големи каменни насипи от външната страна на крепостната стена. След направеното почистване се разкриха около 150 м от външното лице на крепостната стена със съхранена в някои участъци височина до 7 м и две правоъгълни кули, изнесени пред куртината на 10,80 м и широки при лицата си 9,60 м. В долната си част зидовете са градени от големи каменни блокове от мек и ронлив бял варовик, нареждани по системата лойфер-биндер. При направения сондаж в ъгъла между крепостната стена и южната кула се установи, че основата стъпва върху материковата скала, като предварително в нея са изрязани равни легла с дълбочина от 5 до 10 см. Във височина стената е зидана от дялани камъни споени с бял хоросан. На много места личат поправки с градеж от ломени, грубо обработени камъни и тухли с ронлив бял хоросан.

Заедно с почистването на крепостната стена започна проучване в северното помещение на голямо отбранително съоръжение (кула), ситуирано в началото на изсечения в скалата път към централната порта. Насипът в него е еднородна маса от камъни, кафява пепелява пръст, въглени, пепел, кухненска и трапезна керамика от XIV в. и животински кости. Приземието на помещението е вкопано в материковата скала. От запад е допряно до протейхизмата. Южната му стена, която реално разделя цялото съоръжение на две части има запазена височина близо 9 м. Тя е зидана от дялани блокчета и ломен камък, с вътрешна сантрачна мрежа. Във височина над 6 м се виждат напречни отвори, вероятно от гредите носили подове на етажи.

Разкопките през есента на 2017 г. се проведоха в сектор до вътрешното лице на крепостната стена (обр. 1). На цялата площ се проучи пласт с дебелина на места над 1,20 м, съставен от рохкава пръст,




*Обр. 1. Зона на разкопките от вътрешната страна на крепостната стена (М. Вълчев).*

*Fig. 1. The excavation area at the inner side of the fortress wall (M. Valchev).*

изпълнена с много ломени камъни, разложен кирпич, фрагменти от глинени замазки, пепел и керемиди. В най-високата му част се разчисти глинен под с разпиляна върху него пшеница, който частично застъпва сметна яма с материали от XIV в. Към последния период от обитаването на Петрич се отнася и едно помещение в южния край на изкопа, чиито стени се очертават непосредствено под чима.

Материалните следи от XIII в. са трудно доловими. През този период са запълнени две сметни ями, едната от които прекъсва късноантичен зид. Най-късните материали в пълнежа на други две ями се датират във втората половина на XII и началото на XIII в.

Към края на XI и XII в. се отнася една яма и разрушено помещение, разположено пред входа на южната кула. Върху пода му се откриха характерни за византийския период кухненски съдове и осветителни тела (обр. 2).



*Обр. 2. Керамика от разрушено помещение пред входа на южната кула (кр. на XI–XII в.).*

*Fig. 2. Pottery found in a ruined dwelling at the entrance of the southern tower (end of the 11th–12th c.).*

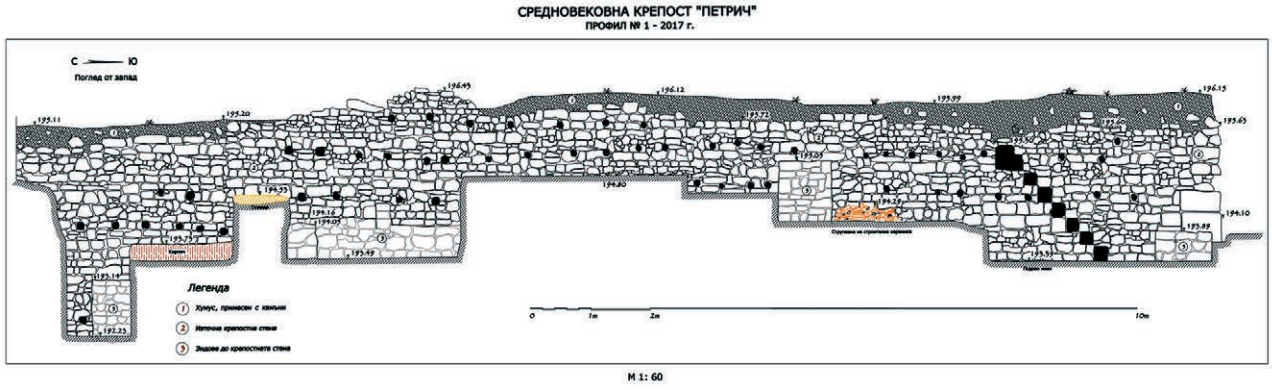
Ниските нива на средновековния насип граничат с пласт от по-твърда, жълто-кафява пръст, образуван от деструкциите на късноантична сграда. През XI в. този пласт е бил изравнен, трамбован и използван за под на жилище. През същия период, към южната късноантична стена е добавено квадратно помещение, небрежно иззидано от ломени камъни и кал.

Обитаването през X и началото на XI в. се доказва от малък брой фрагменти от кухненски съдове изработени на ръчно грънчарско колело и синхронни на тях византийски амфори и трапезни блюда, открити в долните нива на средновековния пласт.

През късната античност, към крепостната стена са добавени два успоредни зида, градени от малки варовикови блокчета с емплектон от ломени камъни и кал. Между тях се оформя помещение, върху пода на което, под пласт керемиди се откриха находки от VI в. С близка хронология е четириъгълно съоръжение с неясно предназначение и размери 1,3 х 1,2 м, разположено в преддверието на южната кула. Вътрешността му е запълнена с дебел слой пепел, а под нея са отложени фрагментирани керамични и стъклени съдове, както и 6 слепнали монети, най-късната от които се датира в средата на VI в.

В работния сектор, в различна степен са проучени около 40 м от крепостната стена (обр. 3). Установи се, че вътрешното лице е в добро състояние, със запазени на места хоросанови замазки. Дебелината на зида е 3,20 м, с разкрита на места до 3 м суперструкция. Градежът е от грубо дялани камъни, споени с бял хоросан. При строежа е използвано дървено скеле и платформи, заработени през цялата дебелина на стената, които са стъпвали на кръгли напречни греди. От това скеле са останали гнездата за гредите, видими сега в сравнително прави редове, на разстояние във вертикала около 60 см, а по хоризонтала 50-70 см.

В западното лице на крепостната стена, до връзката ѝ със зида на южната кула се разчистиха останки от дървена стълба. Документирани са гнездата за греди, поддържали шест стъпала – сега четириъгълни отвори в дебелината на стената. В горния край на стълбата се намира по-голям отвор за




*Обр. 3. Вътрешното лице на крепостната стена (М. Вълчев).*

*Fig. 3. West elevation of the fortress wall (M. Valchev).*

подпора, която най-вероятно е поддържала междинна площадка преди изкачването на стълбата към платформата върху южната кула или върху стената.

Започна проучването на южната кула. След вдигането на повърхностния насип стана ясно, че южно от нея крепостната стена променя посоката на трасето си. При това отклонение се получава четириъгълно пространство, оформящо подход към вътрешността ѝ. Върху вътрешното лице на северната стена на кулата личат следи от ремонти с ломени камъни и тухли.

**FORTRESS PETRICH, AVREN MUNICIPALITY, VARNA REGION**

*Valentin Pletnyov, Mariya Manolova-Voykova, Igor Lazarenko*

During the first stage of the excavations, stone embankments were lifted up from the outer side of the fortress wall. Approx. 150 m from the wall and two towers were revealed. The northern room of a large tower, situated at the southern end of the proteichisma, was also excavated.

In the autumn of 2017, the survey was conducted inside the fortress area, near the defensive wall (Fig. 1). The remains of two dwellings dated from the 14$^{th}$ – beginning of the 15$^{th}$ c. were excavated. Four pits could be related to the second half of the 12$^{th}$ and beginning of the 13$^{th}$ c. Another pit and a destroyed dwelling dated from the end of the 11$^{th}$ and 12$^{th}$ c. (Fig. 2)

The inhabitation during the 10$^{th}$ and 11$^{th}$ c. was evidenced by a floor level placed directly over the Late Antique layer and a small number of pottery shards.

In the Late Antiquity, a building was erected next to the western façade of the fortress wall. Within the layer between its collapsed roof and the floor, artifacts from the 6$^{th}$ c. were discovered. A small rectangular facility located within the porch of the southern tower was dated to the middle of the 6$^{th}$ c.

The remains of a wooden staircase at the western façade of the fortress wall were discovered (Fig. 3).

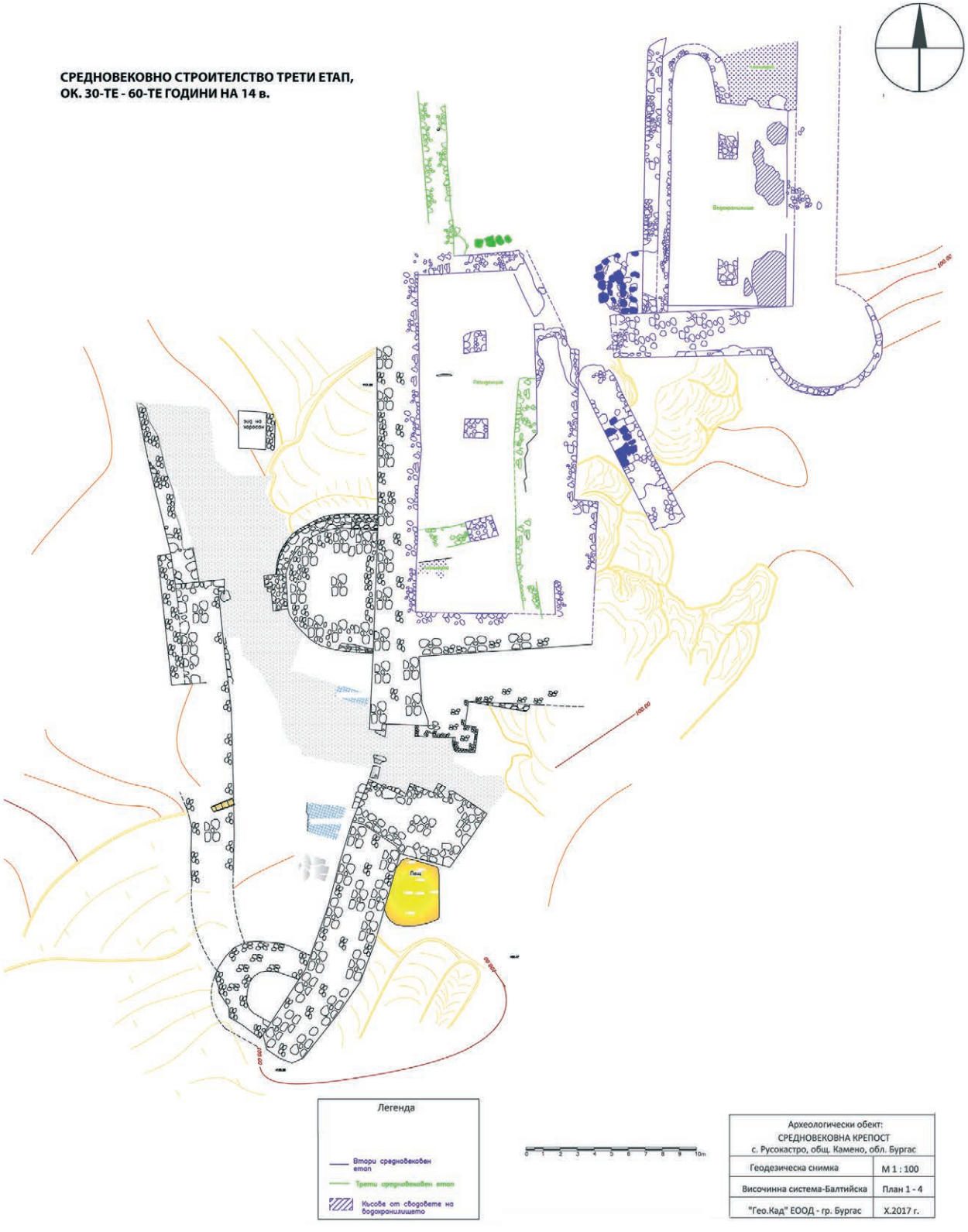
## № 32. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ЦИТАДЕЛАТА НА КРЕПОСТТА РУСОКАСТРО

*Милен Николов, Доротея Гюрджийска, Стелиян Иванов, Силвия Борисова*

През 2017 г. разкопките се съсредоточиха в цитаделата на крепостта, изградена на най-високата част на скалния хълм. В резултат изцяло или частично са проучени следните компоненти на крепостното строителство (обр. 1, обр. 3):

**Представителна сграда с пилони.**

Тя се явява най-южната постройка на цитаделата. За свои стени ползва западната, южната и

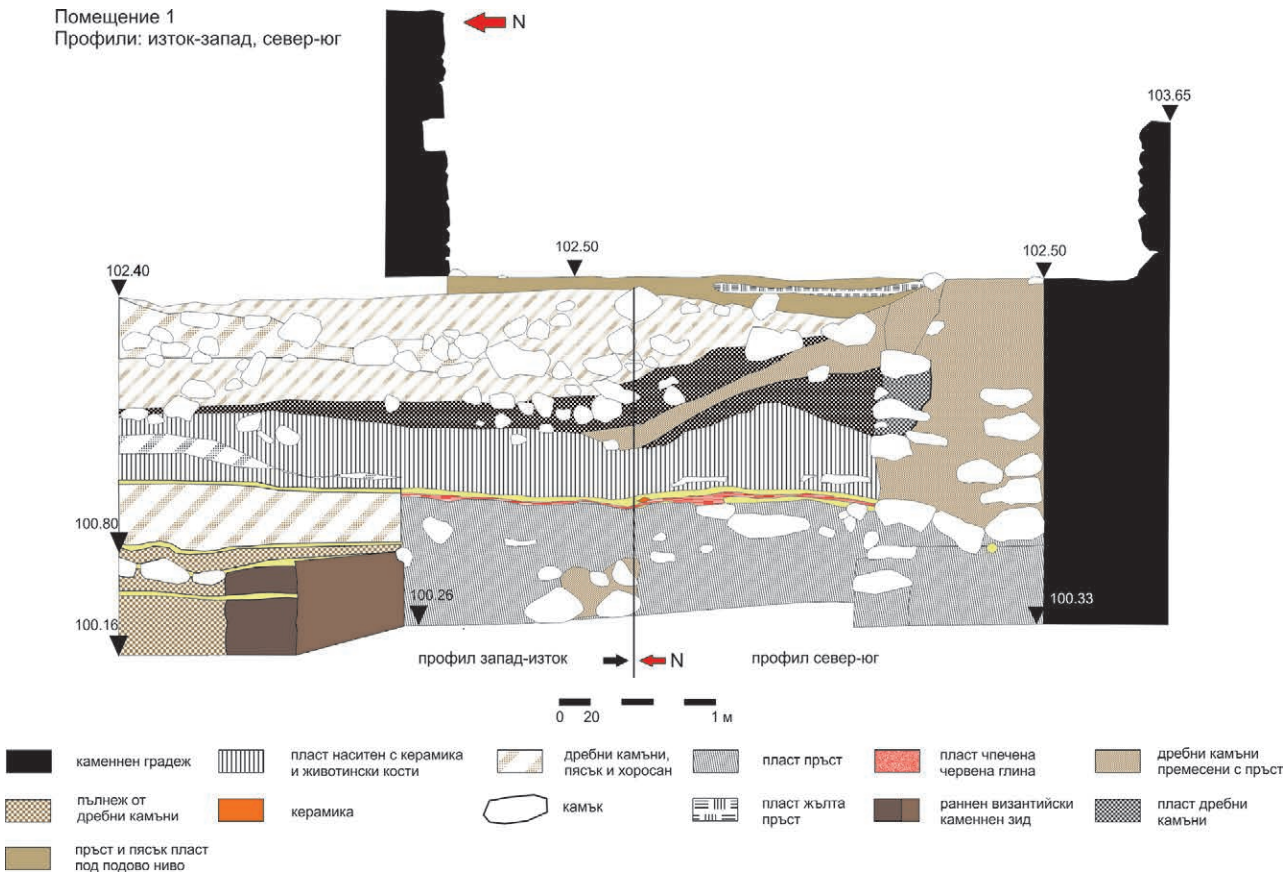



*Обр. 1. План на разкопките, сезон 2016–2017 г.*

*Fig. 1. Plan of the excavations, the 2016–2017 campaigns.*

източната стена на цитаделата. За нейна северна стена е изграден зид с дебелина 1 м. В ЮЗ ъгъл на цитаделата направихме сондаж, благодарение на който добихме най-ценните резултати (обр. 2).

Преди оформлението на цитаделата, е била изградена средновековната крепостна стена. Тя отчасти стъпва върху нивелираната ранновизантийска крепостна стена, която е снижена до ниво ос-




*Обр. 2. Източен и северен профил на сондаж в помещение 1 на сградата с пилоните.*

*Fig. 2. East and north cross-sections of a trench in premise No. 1 of the building with the pylons.*

нова. Главната характеристика на тази ранна стена е, че лицата са изградени от камъни и хоросан, а емплектона при основата е от чакъл без спойка. При вис. 0,35-0,40 м, основата е замазана отгоре с дебел пласт бял хоросан. Именно на това ниво през средните векове е натрупан тънък пласт камъни и пръст, върху който е излят хоросан и е започнал градежа на стената. Той е от ломени камъни, споени с бял хоросан. Зидарията е редова. Перпендикулярно на тази стена и синхронно с нея, е изградена стена от камъни със спойка от кал. Южната стена на цитаделата, която се явява и южна за сградата с пилоните, застъпва и повтаря тази стена от ниво 102,50 м нагоре. Впоследствие, преди оформлението на цитаделата, тази първа южна стена е удебелена със зид с дебелина от 1 м, чието западно чело много бързо е демонтирано, включително и основата. Към този първи средновековен етап отнасяме подово ниво с дебелина до 8 см. Подът е изграден от бял хоросан и тухли, при ниво 101,15 м. Върху него е натрупан пласт от черна пръст с дебелина ок. 0,25-0,30 м, в който е открита монета на цар Константин Тих Асен. Над този пласт следва обратен насип от камъни, хоросан, пръст, в който има средновековна и късноантична керамика, както и ранновизантийски монети и крило на триптих/диптих от слонова кост, който се датира в X в. Това повдигане на нивото е във връзка с оформлението на цитаделата. При ниво 102,50 м е направено ново подово ниво, от тънък пласт бял хоросан. Тогава са изградени и крепостните стени на сградата, а и на цитаделата, и е оформен целия нейн комплекс. Именно в този период са изградени и три мощни зидани пилона с вътрешни и външни сантрачи, които носят втория етаж на сградата.

Следващият етап на строителство е документиран с насипване на пласт върху пода на сградата с дебелина до 0,25 м. Той е от пръст, хоросан, много фрагментирана керамика и животински кости. В него са открити многобройни находки, сред които монети от късната античност, X–XII и XIII–XIV в. От последния период има три монети на Палеолозите, 13 монети на цар Иван Александър, една монета на цар Тодор Светослав. Керамиката е характерна за XIII–XIV в., като доминира тази от XIII в. Забележително е, че в пласта е открито внушително количество керамика със златиста ангоба, която тук вероятно се е използвала в рамките на целия XIII в.

Сградата е с петоъгълен план. Вътрешната ѝ дължина е 20 м, вътрешната ширина от юг е 8,4 м, а от север – 6,4 м поради чупката при източната ѝ стена.

**Стълбище.**

Точно срещу ъгъла между ЮИ и южната стена на цитаделата се откри монументално зидано каменно стълбище, с ширина 2 и дължина 12 м. Напълно е запазена платформата му, както и отделни стъпала, от които се възстановяват 6 бр. Последните са от големи каменни блокове, голяма част от които са извадени през XX в. На СЗ стълбището води към входа на цитаделата. Тук е открит осевият камък на портата. По него установихме, че входът е бил с ширина 1,8 м.



*Обр. 3. Аеро снимка на обекта в края на проучването.*

*Fig. 3. An aerial photograph of the site at the end of the investigation.*

**Южна стена на замъка с бойна кула.**

Стената е изградена върху залята с хоросан скала. Широка е 2,4 м, запазената ѝ височина е 5 м, а дължината ѝ от входа до кулата е 9 м. Основата е от ломен камък с добре оформени лица и хоросан. С отстъп, върху нея стъпва мощен квадров градеж. Голяма част от квадрите са извадени в ново време и в големи участъци стената е останала само на емплектон. В него добре се вижда система от скрити напречни и надлъжни сантрачи.

При ЮИ ъгъл на замъка е изградена мощна бойна кула с кръгъл план. Тя е също при лицата с квадров градеж, като тук са извадени почти всички лицеви камъни. Кулата е плътна, фронта ѝ е на ЮИ. И при нея има добре изпълнена система от вътрешни и външни сантрачи.

**Водохранилище.**

Изградено е в ЮИ ъгъл на цитаделата. За свои стени то ползва източната и южната стени на цитаделата. Западната му стена е с ширина 1,6 м, изградена от камъни и хоросан. Отвън лицето на стената е с много плътно измазани фуги. В обхвата на ширината на този зид, но с ширина 1 м, от горната граница на водното огледало нагоре е изграден зид с лица от камъни и хоросан, но с емплектон от камъни и пръст. Така се образува отстъп откъм изток с ширина 0,5-0,7 м – на места до 0,3 м. Северната стена на щерната е неправилна. При нейния СЗ ъгъл е оформена конха с отчасти запазен свод. От източния ѝ край започва права еднолицева стена до вътрешното лице на източната стена на цитаделата.

Водохранилището е с вътрешни размери: ширина 7,5 м, дължина от изток 11,5 м, дължина от запад 15 м. В средата му, в линия север–юг, са изградени два зидани стълба.

В самата щерна открихме огромни късове от неговото сводово покритие. Стените на коритото са много плътно обмазани с хидрофобен розов хоросан.

Стълбище вдясно, или източно от входа на цитаделата, води точно към втори етаж над водохранилището.

От резултатите от проучването можем да идентифицираме следните строителни периоди в обхвата на цитаделата:

1 – нач. на VI в. Изградена е ранновизантийската крепостна стена.

2 – през първата половина на XIII в. ранновизантийската стена е демонтирана и нивелирана; върху нея е изградена средновековната крепостна стена.

3 – след средата на XIII в. Тогава е оформена сградата с пилоните и самата цитадела, която включва и стълбището, водохранилището, крепостните ѝ стени и ЮИ кула.

4 – към 20-40-те години на XIV в. Нивото в сградата с пилоните е повдигнато и е изградена платформа за стълбище към втория етаж.

Много са находките от X–XII в. Те илюстрират период, в който крепостта е обитавана преди изграждането на крепостната стена от първата половина на XIII в. и след крепостното строителство от VI в. Вероятно тогава активно е ползвана ранновизантийската фортификация.

**REGULAR ARCHEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE CITADEL OF THE FORTRESS RUSOKASTRO IN 2017**

*Milen Nikolov, Doroteya Gyurdjiyska, Stelian Ivanov, Sylvia Borisova*

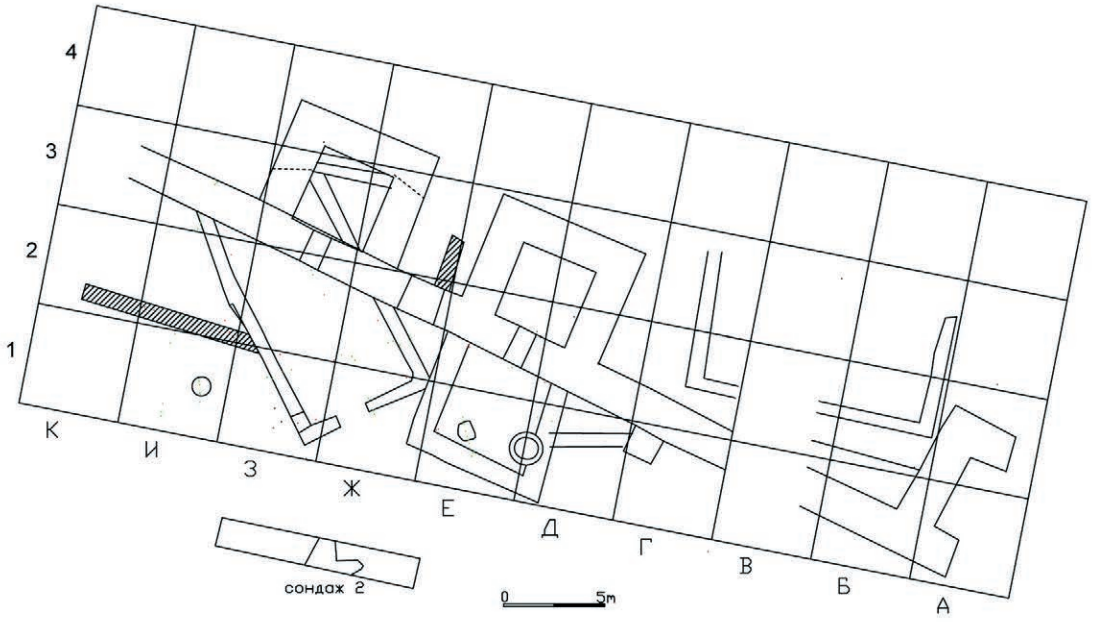
In 2017, an imposing structure with three pylons supporting a second floor, an artificial reservoir with vaulted construction, a staircase leading to the entrance of the citadel, and the fortified walls of the citadel with a solid round fighting tower in its south-east corner were completely or partially investigated. The medieval structures were dated to the 13th and 14th c. (figs. 1, 2, 3).

# № 33. КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ АХТОПОЛ

*Андрей Аладжов, Станимир Стойчев*

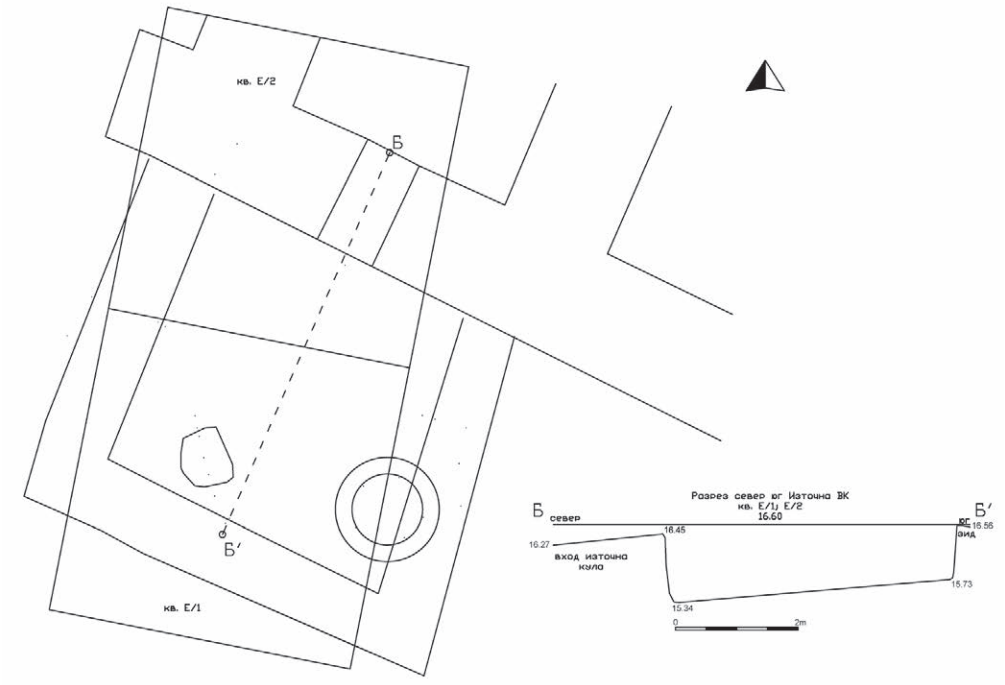
Основната цел на разкопките беше изясняването на античното и средновековно градоустройство и детайлизиране на стратиграфията на обекта. Проучената площ обхваща пространството непосредствено на юг и на север от крепостната стена (обр. 1).

Пред портата свалихме три стратиграфски пласта от дълбочина 15,80 м до дълбочина 14,90 м. Най-горният 50-сантиметров слой беше наситен с висока концентрация на битова и строителна керамика. Той е първият, който е под хоросановата замазка от първия строителен период на портата. Количествено преобладаваше късноантичната керамика, откриваше се и римска, но пластът следва да се датира според най-късните хронологически археологически находки, които са от средата на IV до края на V в. Нивото от 15,30 м до 15 м може да се датира в периода II–III в. Сред керамиката от този слой преобладават тънкостенните луксозни съдове с лаково покритие. В последния 10-сантиметров пласт до стерила преобладаваше римската, по-рядко се срещаше и елинистическа луксозна керамика. На дълбочина 4,90-14,85 м се достигна скалата, върху която е фундирана портата. В този участък се потвърждава наблюдението ни от предходните години, когато при разкопаването на късноримската сграда и пространството пред портата се откриха също така смесени разновременни материали в тънкия слой непосредствено над скалата. Явно е, че в предримско време тук е имало селище, което следва да се датира в периода V–I в. пр. Хр., но културните наслоявания от него са унищожени от покъсните градежи.




*Обр. 1. Северна порта на късноантичната и средновековна крепост Ахтопол – план.*

*Fig. 1. North Gate of the Late Antique and Medieval Fortress Ahtopol – plan.*




*Обр. 2. Вътрешна кула изток – план и разрез.*

*Fig. 2. Inner tower east – plan and cross-section.*

**Вътрешна кула изток**

Във вътрешността на кулата свалихме пласт от ниво 16,20 м до ниво 15,50 м (обр. 2). Стратиграфски това беше един слой, който се датира според най-късната керамика от XI–XIII в. Разкрихме изцяло вътрешните стени на средновековните зидове на вътрешната кула. Потвърдиха се наблюденията от миналите сезони, че този градеж е по-небрежен, плитко фундиран, почти без хоросанова спойка, с разноформатни недобре нивелирани камъни и според монетния материал е изграден в първата половина на X в. и функционирал като защитно съоръжение до края на XIII в. Голямото количество открита тара, както и двата питоса на място също подкрепят функционалното предназначение на сградата като вътрешна кула на портата. Скалата тук беше достигната на по-малка дълбочина – 15,50 м. Само в тесен участък непосредствено до вътрешното лице на крепостта скалата беше прокопана още 10-15 см надолу с цел да се положат основите на зида на по-голяма дълбочина. До основите се проучи слой от сбита заглинена пръст, използван за уплътнител на субструкцията.

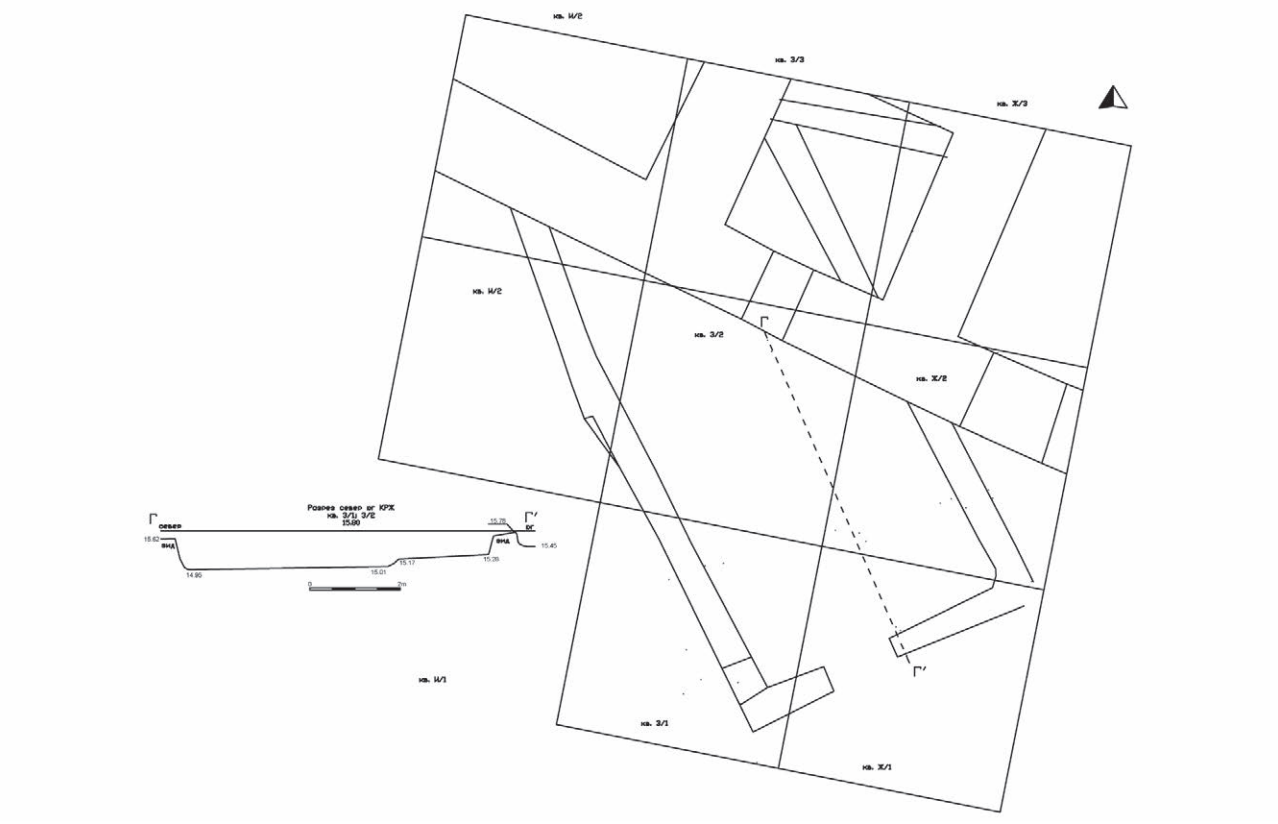
В южната част на квадрата (Д/1) се разкри зид с широчина 0,70 м и посока ЮЗ–СИ. Граден е с ломени средно големи камъни без спойка. Посоката му не е съобразена с крепостната стена, но е успоредна с тази на късноримската сграда и най-вероятно е част от строеж, синхронен с нея.

**Късноримска сграда**

Последният профил във вътрешността на късноримската сграда (обр. 3) проучихме чрез сваляне на стратиграфски пластове. От горе надолу те са 3 – пласт с рушевини, заравнен при изграждането на крепостната стена. Датира се в края на V в. с монети на Анастасий. Следва пласт от керемиди, горели дъски и отухлена пръст, който се датира към средата на V в. с монети на Теодосий II и най-отдолу – изравнителен пласт, който предхожда строежа на сградата. Материалите в него са разновременни и могат да се поставят в периода основно III–IV в., но, макар и рядко, се открива и късноелинистическа керамика.

Приблизително в средата на сградата беше проучена и документирана редица от настлани тухли, керемиди и фрагменти от питоси, които може би са остатък от подовото ниво на сграда от по-ранен (от КР) период. Съдейки по керамиката, това трябва да е от времето на елинизма.

В югозападния ъгъл на сградата беше проучен втори вход към запад с размерите на входа към юг. Възможно е това да е изход към второ помещение на сградата. Това предположение се потвърждава и от ситуацията в квадрат 3/1 (непосредствено на запад от западната стена на постройката). Слоят на ниво 15,35-15,15 м се състоеше от силно сбита пръст, наситена с ломени камъни, тухли, керемиди, изключително много шлака, късчета желязо и олово, оловни леяци. Откриха се и 5 бронзови игли и 2 амфори, счупени на място. Вероятно струпването от камъни и строителна керамика представлява рушевините от западното помещение на късноримската сграда.




*Обр. 3. Късноримска сграда – план и разрез.*

*Fig. 3. Late antique building – plan and cross-section.*

**Участък Западно от Късноримската сграда**

В тази част на двора още през 2014 г. отстранихме с машина останките от съвременни сгради. Тази година продължихме да вадим бетонни постаменти и циментови основи от сградите до дълбочина 15,40-15,35 м. От това ниво до скалата на кота 14,90 м продължихме свалянето на насипа на ръка, което се оправда само в източната половина на квадратите И/1-2. Западната им половина се оказа изцяло изчерпана при строежа на сградите от средата на XX в. В източната половина на тези квадрати отново бяха проучени трите основни слоя – късноантичният (синхронен с крепостта), римският (от времето преди изграждането на крепостта) и предримският с материали от II–I в. пр. Хр.

**Участък „Мелница", сектор Север**

През 2016 г. започнахме проучване на няколко геофизични аномалии, измерени в северната половина на двора на Гръцкото училище. Най-интересната от тях се оказа кръг, граден от ломени камъни без спойка, който първоначално интерпретирахме като бастион. След проучванията през тази година, се оказа, че липсват специфичните отвори за батарея, поради което поставихме работно наименование „мелница". Основание за това са както кръглите каменни основи, така и самото разположение на съоръжението – на самия ръб на носа, където целогодишно има силен вятър. Датировката остава същата – краят на XIX – началото на XX в.

## Литература

**Аладжов 2015:** А. Аладжов. Проучвания на крепостната стена на Ахтопол. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 691-693.

**Аладжов 2016:** А. Аладжов. Късноантична и средновековна крепост Ахтопол. Проучвания през 2015 година. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 401-404.

**Аладжов, Стойчев 2017:** А. Аладжов, С. Стойчев. Късноантична и средновековна крепост Ахтопол. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 602-605.

**LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL FORTRESS AHTOPOL. THE 2017 CAMPAIGN**

*Andrey Aladzhov, Stanimir Stoichev*

The most important result achieved in this year's excavations, was the stratigraphic analysis based on three main layers. Examining the interior of the inner eastern tower (figs. 1, 2) we explored the medieval construction period dating to the beginning of 10th to the end of the 13th c. Inside the Late Roman building (fig. 3) there were 3 stratigraphic layers. The first layer of destructions was leveled by the construction of the fortress wall. It was dated back to the end of the 5th c. by Anastasius's coins. There was a layer of tiles and burnt boards that was dated back to the middle of the 5th c. by coins of Theodosius II, and at the bottom – a leveling layer that preceded the construction of the building. The materials in it were mixed and could be dated to the 3-rd to the 4th c.

# СЕЛИЩА

## № 34. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНОТО СЕЛИЩЕ В М. ПЕТРОВА НИВА, АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РЕЗЕРВАТ „СБОРЯНОВО“

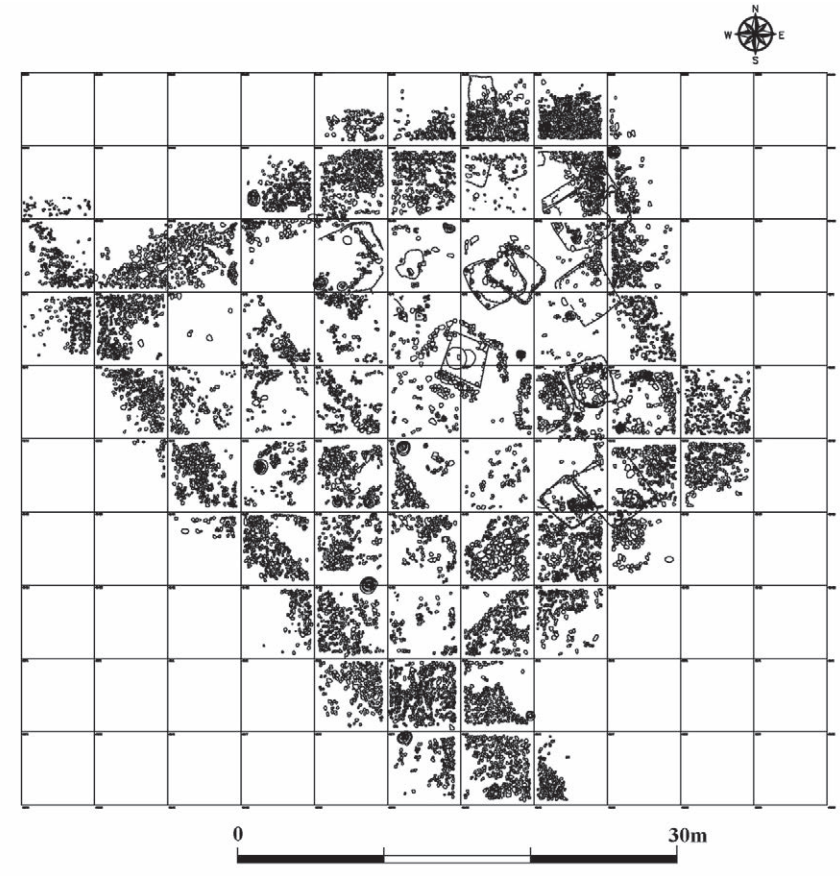
*Елена Пенчева, Мария Николаева, Християн Узунов*

Археологическите проучвания през 2017 г. се проведоха през месеците август и септември. Работата бе съсредоточена във вътрешността на очертаните в предните сезони оградни стени. Наблюденията ни показаха плътно застрояване в ограденото пространство с наземни и вкопани структури.

Жилище № 4а е основно проучено в предишните сезони. Тази година е демонтирано реброто между кв. 42/11 и 42/16. Новите наблюдения допълват данните на относителната хронология. Източната част на запълнителя на жилищната яма е нарушен от вкопаване, чийто запълнител е с плътна глинеста структура. Впоследствие и ямата на жилище № 4а и запълнителя на коментираното вкопаване са нарушени при оформянето на ямата на жилище № 4. След като жилище № 4 на свой ред е преустановило съществуването си и жилищната му яма е била запълнена, върху южния му край ляга отчасти югоизточния зид на оградната стена. Явно, строителите ѝ са били с ясното съзнание, че теренът, върху който я изграждат е неустойчив, поради което са подсигурили здравината ѝ в тази част с фундамент от значителни по размери камъни.

Жилище № 4. В жилище № 4 е демонтирано реброто между квадрати 42/11 и 42/12, както и тази част от оградната стена, която попада над южния ъгъл на жилище № 4, което позволи изчерпването на запълнителя на ямата в тази част на жилището. Предстои доразчистване на каменните структури на подовото ниво, както и ямите, вкопани под пода на жилището.

Жилище № 5. През този сезон продължи проучването на това жилище. Работата ни беше съсредоточена основно в източната му част, която попада под оградния зид на комплекса. За целта бяха демонтирани камъните от оградната стена, попадащи в западната част на кв. 35/17 и 35/22. Наблюдаваната ситуация е сходна с описаната при жилища № 4 и 4а. Потвърждава се наблюдението за по-късното изграждане на оградния зид на комплекса. При строителството му върху неустойчив терен, в частта над жилищната яма, градежът му е бил допълнително подсигурен с масивни камъни, поставени плътно един до друг. Под тях се разкри пласт наситен с горели мазилки, документиран в предходните сезони в кв. 35/12 и 35/17. Той също стъпва върху запълнителя на жилищната яма на жилище № 5 и бележи един по-късен строителен период, който предхожда изграждането на оградния зид.




*Обр. 1. Общ план на проучваното дворно пространство.*

*Fig. 1. General plan of the excavated courtyard.*



*Обр. 2. Жилище № 7. Поглед от север. Подово ниво.*

*Fig. 2. House No. 7. View from the north. Floor.*

Потвърдиха се наблюденията ни от предходния сезон за две строителни фази в съществуването и употребата на жилище № 5 – съответно ранна (жилище № 5а) и късна (жилище № 5).

И през този сезон продължи проучването на жилище № 7. Работата ни беше съсредоточена в частичното демонтиране на реброто между квадрати 42/6 и 42/7, което попада във вътрешността на жилищната яма, както и разкриването на северната част на жилището в кв. 42/1. Освен наблюденията от предишните сезони можем да добавим и точните размери на жилището – 4,40 х 4,80 м. Подовото ниво е относително подравнен стерилен пласт. Камъните, разкрити тук са от деструкции. Отоплително съоръжение не е установено.

Жилище № 8. След изчерпване през 2016 г. на запълнителите на вкопаните структури, регистрирани в кв. 34/20, през настоящия сезон се пристъпи към допроучването на същите структури в съседните квадрати. Наблюденията ни показваха, че и двете жилища (№ 8 и 9) се развиват в северна посока и са застъпени впоследствие от оградната стена. С цел допроучване на тези жилища, камъните от оградния зид бяха демонтирани в кв. 34/15 и се пристъпи към очертаването на северните граници на жилищните ями.

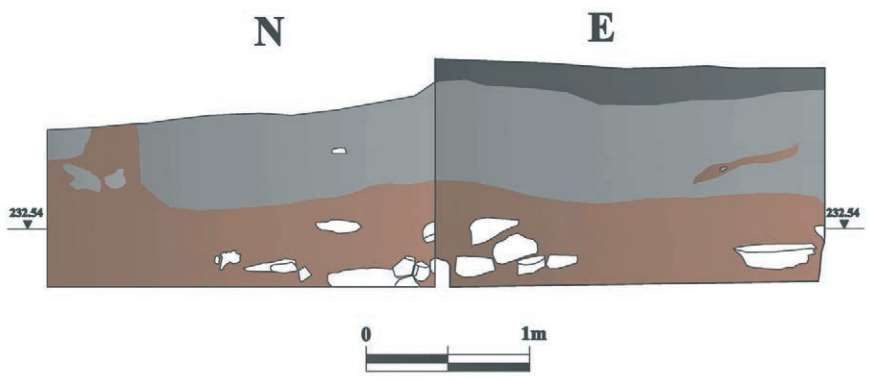
Жилище № 8 се развива в северна и западна посока, като вкопаването му е регистрирано на кота 233,56–233,51 м в кв. 34/15 и на кота 233,32–233,21 м в кв. 34/19. Допроучването му предстои.

Жилище № 9. Жилище № 9 се развива в северна и източна посока, като вкопаването му е регистрирано на кота 233,63–233,59 м в кв. 34/15 и на кота 233,53–233,48 м в кв. 35/16. Допроучването му предстои.

Жилище № 10. В северната част на квадрат 34/15, вече извън очертанията на оградния зид, на

кота 233,64–233,58 м беше регистрирана нова негативна структура, която засега е означавана като жилище № 10. Допроучването ѝ предстои.

Късноантично жилище № 1 в кв. 34/23. Попада непосредствено под останките на средновековните жилищни нива, които са частично вкопани в него и са нарушили горните пластове на запълнителя. То е с почти правилна овална форма и разширяващи се към дъното стени. Приблизителният диаметър е 4,40 м, което предполага жилищна площ от около 15 кв. м. В южната периферия, жилищната яма е нарушена от покъсно вкопаване, чието изчерпване предстои. На разкритата площ не беше документирано отоплително съоръжение. Подовото ниво е от относително подравнен стерилен пласт, достигнато на кота 231,74 (ЮИ), което означава, че вкопаването на жилищната яма е не по-малко от 0,80 м спрямо тогавашната повърхност. Дата – втора половина на IV в.




*Обр. 3. Разрез на запълнителя на жилищната яма на жилище № 7. Северен и източен профил на кв. 42/6.*

*Fig. 3. A cross-section of the filling of the pit in house No. 7. Northern and eastern cross-section in grid quare 42/6.*

На няколко места на проучваната площ (в кв. 41/5, кв. 41/и в кв. 42/7), между вкопаните жилища, бяха документирани каменни кръгове. Диаметрите им варират между 0,30 и 0,60 м. Регистрирани са на коти под нивото на тогавашния терен, което предполага че са дъна на ями, вероятно зърнохранилища. При разчистването им не е намерен подемен материал, което затруднява отнасянето им към някоя от регистрираните на обекта епохи. Подобни съоръжения са познати от редица антични и средновековни обекти.

В кв. 34/24 на кота 232,83 е регистрирана яма с неправилни очертания. Допроучването предстои.

И през този сезон продължи работата в заложения през 2016 г. сондаж № 1. Западната негативна структура, регистрирана в предходния сезон е вероятно съвременен изкоп. Източната негативна структура е яма с неправилни очертания. Материалите от нея подсказват античния ѝ произход. Допроучването предстои.

Дата на средновековните структури – втората половина на IX–X в.

## ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE MEDIEVAL SETTLEMENT IN PETROVA NIVA LOCALITY, SBORYANOVO ARCHAEOLOGICAL RESERVE

*Elena Pencheva, Maria Nikolaeva, Hristiyan Uzunov*

The excavations of the negative structures situated in the E part of the excavated assemblage continued.

Parts of the enclosure walls on top of the pits were dismantled, and houses Nos. 4 and 5 were completely excavated. This allowed to make important stratigraphic observations about the sequence and the stages of reconstruction in this part of the settlement and to confirm the construction of the enclosure wall in a later period of the settlement's functioning.

House No. 7 was completely excavated. The excavation of houses Nos. 8 and 9 continued.

The remains of another house, No. 10, were discovered. It was situated beyond the assemblage's enclosure walls.

A Late Antique house located in grid sq. 34/23 was excavated. The yielded artifacts dated the house back to the second half of the 4$^{th}$ c. The house was disturbed by later medieval negative structures.

The excavations in the trench made in 2016 with the aim to locate the medieval cemetery continued. One of the negative structures was dated back to the modern period and the excavations of the second one have not been completed.

The medieval structures were dated back to the second half of the 9$^{th}$ and the 10$^{th}$ c.

# ЦЪРКВИ И МАНАСТИРИ

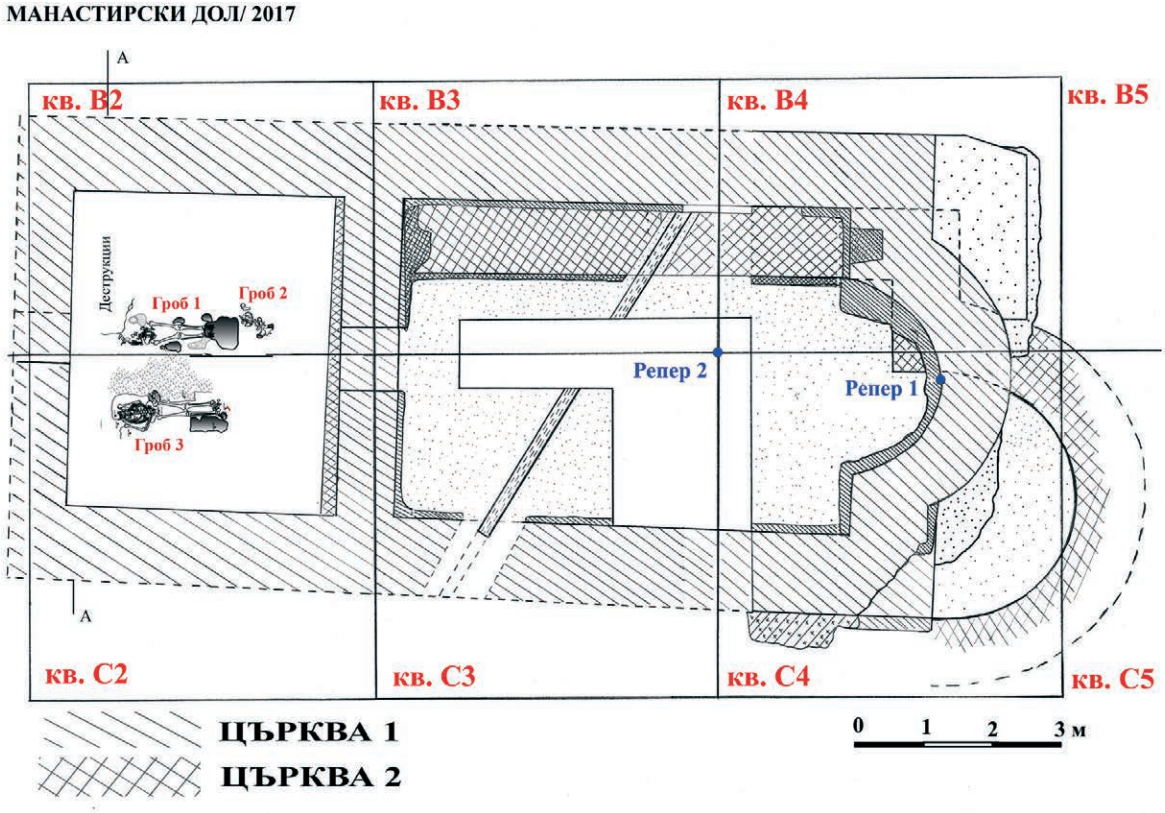
## № 35. РЕДОВНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВЕТА ТРОИЦА“ И КЪСНОАНТИЧНА ЦЪРКВА В МЕСТНОСТТА „МАНАСТИРСКИ ДОЛ“, КРАЙ ГРАД ВРАЦА

*Александра Петрова, Нарцис Торбов*

Основните цели на проучването през 2017 г. са: да продължи проучването на средновековния манастирски храм (Църква 1), като се разчисти притворът и централният вход на сградата; да се установят ходовите нива във вътрешността на Църква 1 и доколкото е възможно тези отвън на сградата; да продължи проучването на по-ранната Църква 2, локализирана под субструкцията на Църква 1, като се установи колкото е възможно повече от нейните план и размери; да се установи съотношението на двете култови сгради.

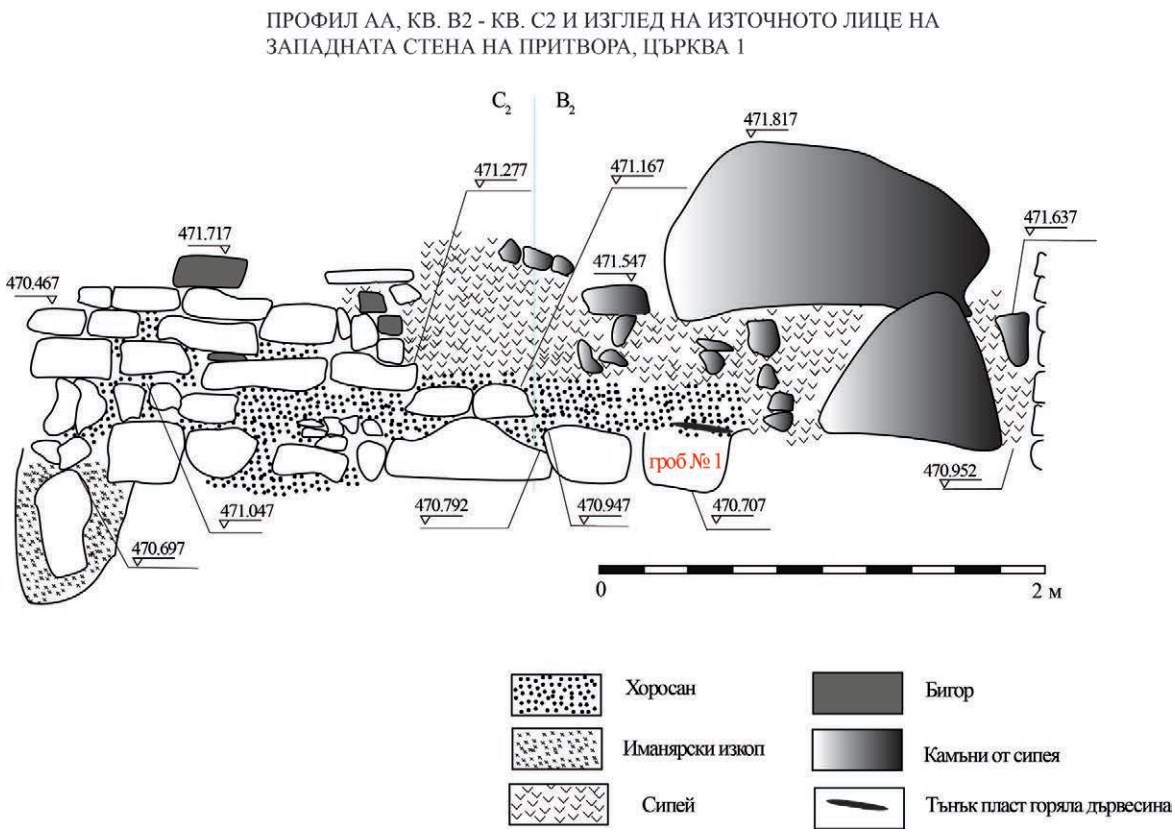
Притворът на Църква 1 бе проучен в рамките на кв. B2 и C2 (обр. 1). Разкриха се изцяло северната, южната, източната му стена, която го разделя от наоса и западната му стена, на която е разположен централният вход. Те са изградени от ломен варовик, блокчета бигор и бял хоросан. Разчисти се южната страна и вътрешното лице на входа. Северната половина от стената остава блокирана от каменно струпване (обр. 2). Разчистването на струпването, външното лице на входа и установяването на ходови нива извън сградата остава задача за идния сезон.

При изчерпване на културния пласт в притвора се намериха деструкции от покритието на църквата и преотложени човешки кости. Под деструкциите и камъните се локализираха три гробни




*Обр. 1. Общ план на проучените структури.*

*Fig. 1. General plan of the excavated structures.*




*Обр. 2. Стратиграфски профил АА, кв. В2–С2, пред източното лице на западна стена на притвора, Църква 1.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-section AA, grid squares B2 and C2, in front of the eastern side of the western wall of the narthex, Church No. 1.*

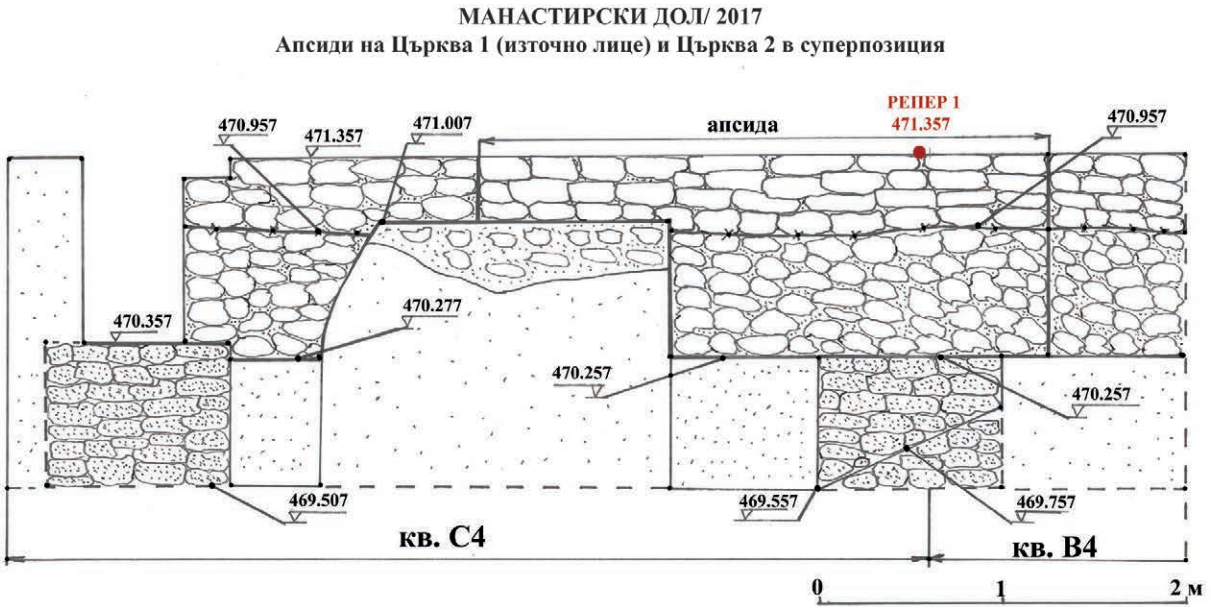
съоръжения с човешки костни останки in situ (обр. 1-2). Гробовете са вкопани в подложката на хоросановия под и са оградени частично с ломени камъни, върху които е запазена хоросанова замазка. Горният им ръб е замерен на дълбочина от 0,32 до 0,56 м под прага на централния вход. Ако се съди по нивото на банкета в югозападния и североизточния ъгъл на притвора, вътрешното ходово ниво е с около 0,19-0,20 м по-ниско от прага на централния вход. Върху гроб № 1 е регистриран тънък черен пласт от горяла дървесина, може би отпечатък от дървен под. Съоръженията са плитки ями с трапецовидна (гробове № 1, 3) и овална форма (гроб № 2). В два от гробовете (№ 1, 3) е регистрирано трупополагане по гръб в анатомичен порядък, по християнския погребален обред с кръстосани ръце. Костите в гроб № 2 са с нарушен анатомичен порядък, положени вторично, при препогребване. Гробовете са вместени във вътрешното пространство на притвора, скелетите в гроб № 1 и № 3 са положени с глава на запад. Гробен инвентар липсва.

Според антропологичния доклад, костните останки в гробове № 1 и № 3 принадлежат на индивиди от мъжки пол[1]. Това засега потвърждава предположението, че погребаните са членове на манастирското братство.

Под субструкцията на разделителната стена между притвора и наоса се локализира успореден на нея зид, който проследяваме под югоизточния ъгъл на притвора (обр. 1). При извършения в кв. В2 и кв. С2 сондаж се очерта западното лице на зида. Източното му лице също е разчистено в рамките на кв. В3 и С3, а широчината му е 1 м. Предполагаме, че това е западната стена на Църква 2.

Разкопано бе оставеното през 2016 г. ребро в кв. В3 и кв. В4, напречно на южното лице на северната стена на Църква 2. Установено бе, че при изграждането на водопровода, тръбата е нарушила северната стена на Църква 1 и успоредната на нея северна стена на Църква 2. Демонтираните камъни са натрупани върху тръбата, като предпазен кожух. Вътрешното лице на северната стена на късноантичната Църква 2 има обща дължина в рамките на кв. В3 и кв. В4 от 6,48 м. Градежът е изпълнен от много добре обработен варовик, споен с бял хоросан, съобразно неравностите на терена и денивела-

[1] Човешките костни останки са анализирани в ИЕМПАМ-БАН, София.




*Обр. 3. Апсиди на Църква 1 (източно лице) и Църква 2 в суперпозиция.*

*Fig. 3. Superposition of the apses of Church No. 1 and Church No. 2.*

цията от запад на изток. Вероятно на това се дължи разликата от около 1,48 м в банкета на стената, отчетена в кв. В3 и кв. В4. При проучването в дълбочина не бе открит зид, който да е конструктивно свързан с нея и да оформя крипта под олтара.

В кв. В4, кв. С4, кв. В5 и кв. С5 се разкри цялото вътрешно лице и част от външното лице на апсидата на Църква 2. Тя е изградена от грубо одялани камъни и бял хоросан. Има полукръгла форма, излиза на изток от очертанията на апсидата на Църква 1, а центърът ѝ е изместен в южна посока (обр. 1). През настоящия археологически сезон не се достигна до нейната субструкция.

Върху апсидата на Църква 2 заляга субструкцията на югоизточната част на средновековната Църква 1 (обр. 3). Разчистена бе субструкцията на югоизточния външен ъгъл на Църква 1 в кв. С4.

В кв. С4 бе установено, че непосредствено над банкета на външното лице на средновековната апсида е извършено пристрояване от ломени камъни, и хоросан. То е на фуга и има ролята на контрафорс, поради денивелацията на терена на изток. Аналогично е извършеното подсилване на външното лице на апсидата от североизток (обр. 1).

Според находките – монети на Констанций II (337–361) и Константин II (337–340); античен заключващ механизъм и луковична фибула, тип 24в (последна четвърт на III – първо десетилетие на IV в.) (Генчева 2004, 63-64), които определят terminus post quem на функционирането на Църква 2, нейната датировка трябва да се отнесе след IV век.

## Литература

**Генчева 2004:** Е. Генчева. Римските фибули от България, София, 2004.

## REGULAR ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE „MEDIEVAL MONASTERY „HOLY TRINITY" AND LATE ANTIQUE CHURCH" SITE IN MANASTIRSKY DOL LOCALITY, NEAR THE TOWN OF VRATSA

*Aleksandra Petrova, Narcis Torbov*

The main tasks in 2017 were: to explore the narthex of the medieval Church No. 1; to specify the dimensions and the architectural plan of Church No. 2; to establish the chronological sequence of both churches.

Three Christian graves were explored inside the narthex (fig. 1). They were laid in the mortar bed of the floor, some 0.32-0.56 m below the central entrance (fig.2). The anthropological analysis showed that graves Nos. 1 and 3. contained remains from male individuals, probably monks.

The northen wall (in grid sq. B3), the inner side, and part of the outer side of the apse of Church No.2 covered by the substructure of Church No. 1 in grid sq. B4 and C4 (fig.3) were explored.

Based on finds Church No. 2 should be dated after the 4th c.

# № 36. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА (ЦЪРКВА № 1) В М. „ГЛУХИТЕ КАМЪНИ“, С. МАЛКО ГРАДИЩЕ, ОБЩИНА ЛЮБИМЕЦ, ОБЛАСТ ХАСКОВО

*Дойчин Гроздanов, Галина Гроздanова*

През м. септември 2017 г., в изпълнение на договор между НАИМ-БАН и Министерство на културата бе извършено редовно археологическо проучване на обект „Късноантична и средновековна църква“ (Църква № 1) в м. „Глухите камъни“, с. Малко Градище, община Любимец, област Хасково. Археологическите разкопки се проведоха от екип в състав: Дойчин Гроздanов (гл. експерт-археолог в НИНКН) – научен ръководител, гл. ас. д-р Галина Гроздanова (НАИМ-БАН) – заместник ръководител, Димитър Янков (археолог) и Ивайло Янков (студент, департамент „Археология“ в НБУ). Аеро и ортофото заснемане на Църква № 1 и комплекса около нея е направено от инж. Иван Иванов (началник отдел „Фотограметрия“, НИНКН) и инж. Деян Недялков (гл. експерт-геодезист, НИНКН). Теренна консервация на застрашените участъци на зидове от църквата бе извършена от д-р Милан Михайлович.

Целта на настоящото проучване бе да се разчисти вътрешността на храма от деструкции, да се проследят средновековните подови нива, както и да се изясни вътрешното разделение на пространството на църковната сграда.

След края на археологическото проучване (обр. 1) се установи, че обособяването на трите кораба в наоса се осъществява посредством зидани стълбове – два пристенни от запад и две двойки свободностоящи от изток, като е запазена само зидана основа на свободните стълбове от североизток, северозапад и югозапад. Впоследствие пространството между зиданите стълбове е било преградено със зидове от ломени камъни с хоросанова спойка.

В апсидата, при южната пета и частично покрай вътрешното лице се разкриха останки от синтрон. В централната част на олтарното пространство, пред апсидата, е изсечена ниша в скалата, с правоъгълна форма и жлебове отстрани (размери 0,26 х 0,30 м; дълб. 0,30 м), вероятно за основа на олтарна маса. Олтарът и предолтарното пространство са настлани с тухли, като тези пред апсидата са с по-малки размери (средни размери 0,20 х 0,19 м при 0,30 х 0,33 м в пред олтарното пространство). При почистването на иманярските изкопи се разкри една тънка ивица от по-ранно подово ниво в централния кораб. Разликата между двете подови нива е 0,23 м. Останалата част от пода в централния и южния кораб е покрита с каменни плочи с неправилна форма.

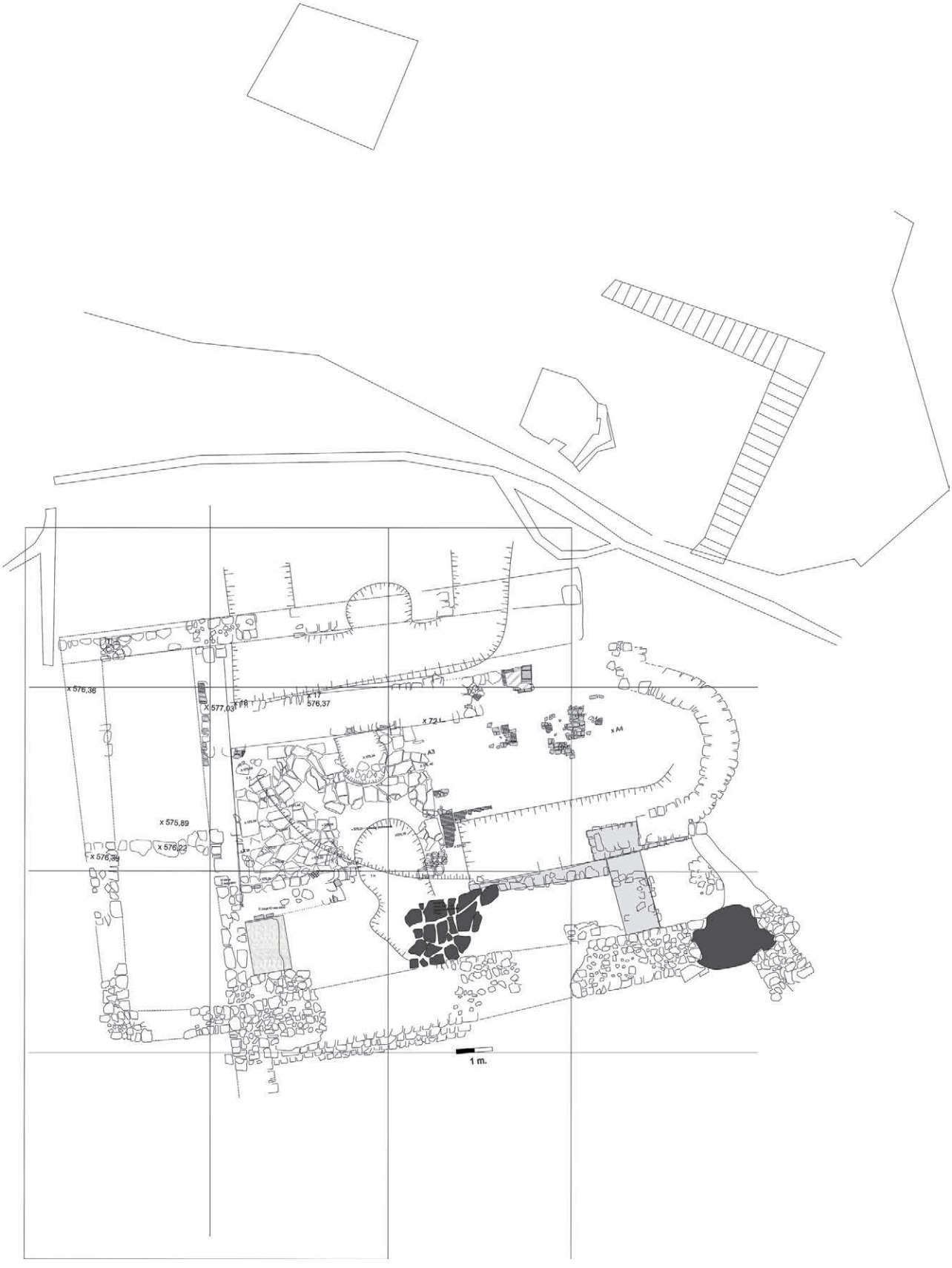
Входът между централния кораб и притвора е бил с арковиден свод (обр. 2).

Разкритото подово ниво в северния кораб е от трамбована пръст с примеси на хоросан. Вероятно подът е бил настлан с мраморни плочи, ако се съди по една запазена плоча in situ до СИ ъгъл на северния кораб.

Пред вътрешното лице на западния зид на северния кораб се разкриха останки от преграден зид (широк 0,60 м), който вероятно е имал укрепваща фунция.

В профила между хоросановото ниво и подовото ниво от каменни плочи в западната част на южния кораб, в пласт деструкции, се разкри архитектурен детайл – мраморна основа от олтарна маса, която е била преизползвана в градежа на средновековната църква. Вероятно в западната част на южния кораб е било обособено малко помещение. Под каменните плочи от пода на средновековната църква лежи субструкцията на двата зида от южния кораб на ранновизантийската църква (обр. 3).

През последния строителен период, притворът е бил разделен на две половини с преграда от големи ломени камъни с калова спойка. Камъните лягат върху пласт с деструкции, като по този начин подът в северната половина на притвора е задигнат с 0,43 м спрямо подовото ниво в южната половина, като денивелацията е преодоляна с тухлено стъпало на входа към централния кораб. Установи




*Обр. 1. План на Църква № 1 и прилежащите структури.*

*Fig. 1. A plan of the basilica (Church № 1) and its belonging structures.*

се, че северният зид, който е силно обрушен, особено вътрешното му лице, е фундиран до скала и долепен на фуга до западния зид на северният кораб.

Разкри се и главният вход на църквата от запад. Той е в централната част на западния зид на църквата, в една ос с входа между притвора и централния кораб.

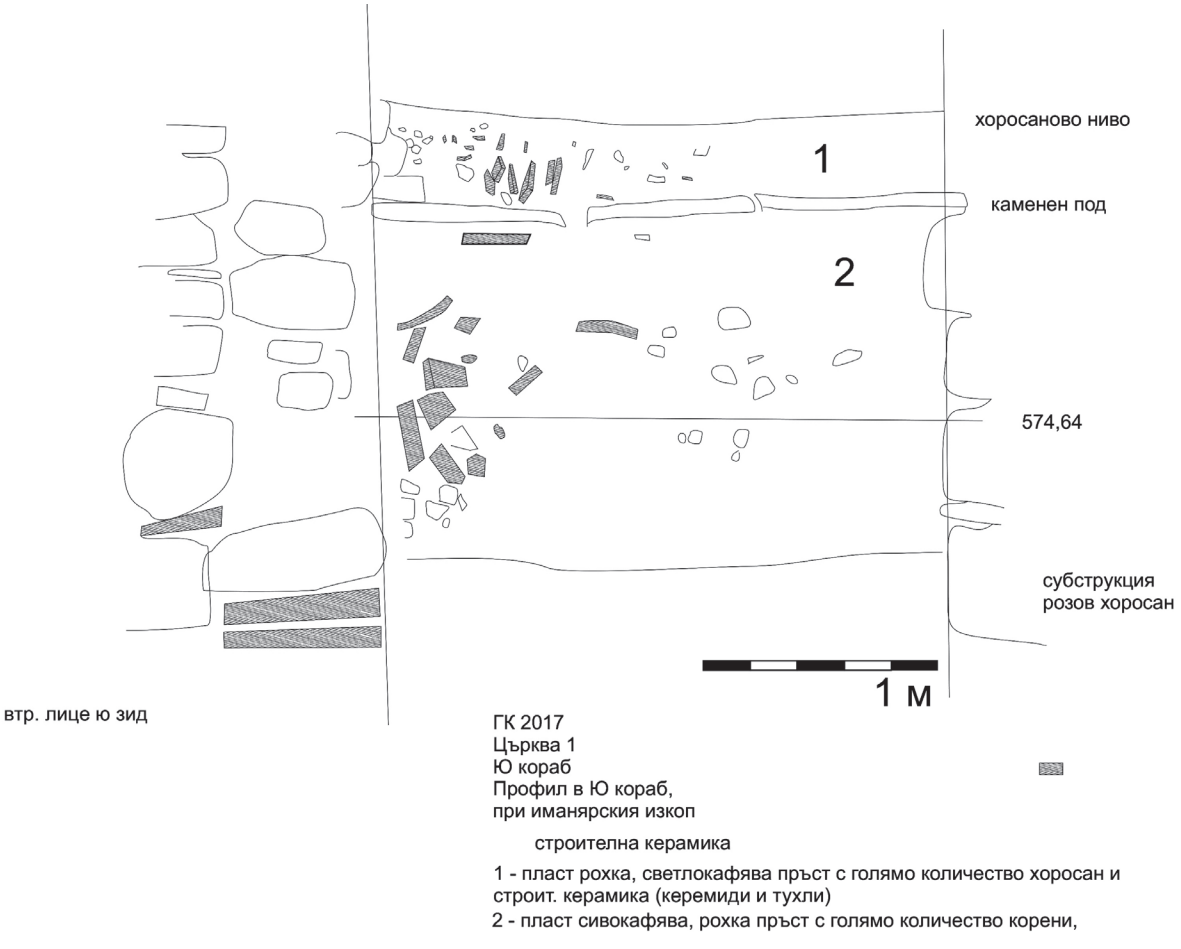
Подемният археологически материал е със слаба концентрация и включва (както и в предходните години) фрагменти битова керамика (кухненска, трапезна, съдове за съхранение) характерна за периода XI – първата половина на XIII в., кука за окачване на кандило, бронзов пръстен, каменен капак от питос и др.

При бъдещите археологически проучвания следва да бъдат изчерпани пластовете,



*Обр. 2. Вход между централния кораб и притвора – изглед от изток.*

*Fig. 2. The entrance between the central nave and the narthex. A view from east.*




*Обр. 3. Профил в южния кораб със средновековните и ранновизантийски нива на църква № 1.*

*Fig. 3. A cross-section in the south aisle with the MA and the EB levels of the church 1.*

предшестващи средновековната църква – от ранновизантийския период и вероятно ранножелязната епоха.

На 04.10.2017 г., преди зазимяването на обекта, бяха констатирани иманярски набези – копки с различни размери и дълбочина 0,30-0,40 м), като някои от тях нарушават подовите нива в различни участъци от църквата. Своевременно бяха уведомени РПУ в гр. Любимец и Община Любимец.

**THE 2017 ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION OF THE LATE ANTIQUE AND MEDIEVAL CHURCH (CHURCH NO. 1) IN "GLUHITE KAMANI" LOCALITY NEAR MALKO GRADISHTE VILLAGE, LYUBIETS MUNICIPALITY, HASKOVO DISTRICT**

*Doychin Grozdanov, Galina Grozdanova*

During the 2017 archaeological campaign the plan of the mediaval church and its interior was entirely revealed. It was confirmed that the naves of the three aisled basilica were separated by three pairs of piers, the western ones adjacent to the wall. Later the space between the piers was built up with cut-stone and mortar (Fig. 1).

Remains of the sintron were found in the apse. In the central part of the bema a recess of rectangular form was cut in the rock, with grooves around the edge – probably a base for an altar table. The floor of the bema was covered with bricks. The floor of the naos consisted of stone slabs of irregular shape and was further unearthed. One marble slab was found *in situ* near the northeast corner of the northern aisle. While cleaning, in one of the trenches an earlier floor level was detected. Based on pottery sherds it was suggested that it belonged to the Early Byzantine period of the church building. The difference between the two floor layers was 0,23 m.

Between the central nave and the narthex an arched entrance was opened (Fig. 2). It was laid along the same axis as the entrance of the church in the western wall of the narthex.

In a layer of destruction between the two mediaeval floors (described in previous reports) a marble support, probably from an altar table, was uncovered. It was reused in the masonry of the church.

During the last period of the functioning of Church No.1 the narthex was divided in two with a wall of cut-stones and clay.

The artefacts were in limited quantity, typical for the 11$^{th}$–12$^{th}$ c. and the first half of the 13$^{th}$ c.

The future archaeological campaign should investigate the layers under the mediaeval church – from the EB period and the EIA.

# № 37. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА" В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ДРЕНКОВО, ОБЩИНА БЛАГОЕВГРАД

*Цветана Комитова, Мирослава Георгиева*

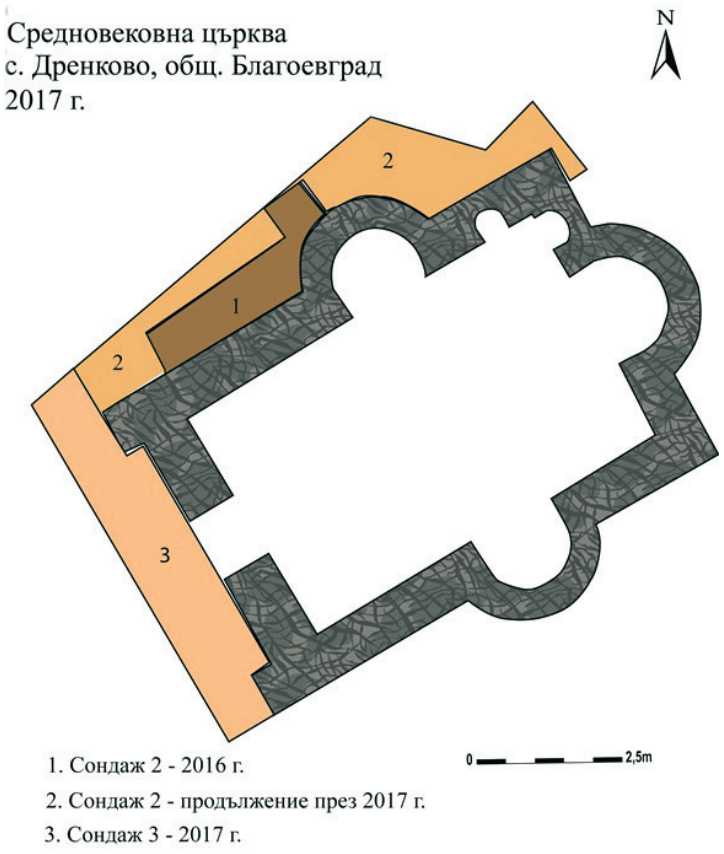
Археологическото проучване на обект „Средновековна църква" в землището на с. Дренково, община Благоевград, е започнато през 2016 г., в изпълнение на договор между Югозападен университет „Неофит Рилски" – Благоевград и Министерство на културата, както и при съфинансиране от Община Благоевград.

През 2017 г. редовното археологическо проучване на църквата е продължено в резултат на договор (№ Ю4-4014/28.08.2017 г.) между ЮЗУ „Неофит Рилски" и Община Благоевград, като се реализира в периода 19-25.09.2017 г. от екип в състав: Цв. Комитова – ръководител, гл. ас. д-р М. Георгиева – зам. ръководител, Д. Георгиева – член на екипа.

Още през изминалия археологически сезон е изяснен начинът на градеж на църквата и нейната планово-обемна схема. Тя е еднокорабна, триконхална (една апсида на източната стена и по една – на северната и южната), без притвор. Църквата е частично вкопана, като е следван наклонът на терена. Западната фасада е оформена пластично чрез издаване на северната и южните стени като анти. Входът е покрит с голям плочест камък, като от двете му страни, на дървена греда, стъп-

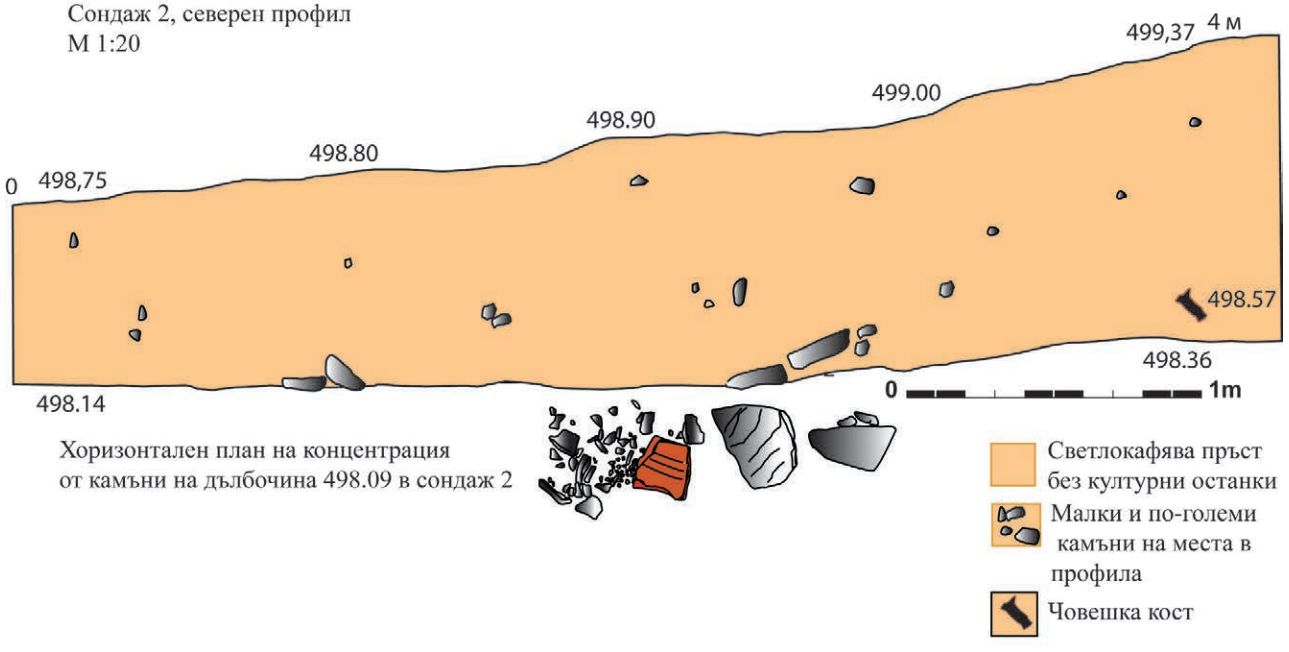
ват двойки аркирани ниши. Източната и западната стени са запазени почти до покрив. Апсидата и конхите са полуцилиндрични отвън, а от вътрешната страна са очертани с полукръгли арки, като тази на северната конха е разрушена. Наосът на църквата е осветяван от малки, тесни амбразурни прозорчета.

Църквата е изградена от местен ломен и дялан камък със спойка от бял хоросан, като е приложена и сантрачна система (скара от дървени греди, поставени на известно разстояние в каменния градеж). В градежа е използван и бигоров камък, най-вече при оформяне на входната врата, нишите над нея, арките на апсидата и конхите. Подът е бил покрит с плочести камъни, от които на място са запазени само няколко в северозападния ъгъл. Въз основа на архитектурните особености, църквата в с. Дренково силно наподобява късносредновековните храмове от района на Горна Струма и Знеполе, отнасяни към периода XV–XVII век. В направения сондаж покрай външния северен зид, от западната страна на конхата, е разкрит гроб, отчасти затиснат от основите на църквата (Комитова, Георгиева 2017, 616-619, обр. 1-3).




*Обр. 1. План на църквата с проучения терен през 2017 г.*

*Fig. 1. Plan of the church with the explored area in 2017.*




*Обр. 2. Профил на сондаж № 2 (северозападна част) и хоризонтален план.*

*Fig. 2. Cross-section of trench No. 2 (northwest part) and a horizontal layout.*



*Обр. 3. Сондаж № 2.*

*Fig. 3. Trench No. 2.*

Основната цел на археологическите разкопки през 2017 г. е цялостното проучване на сондаж № 2 покрай северния външен зид на църквата, започнат през изминалия археологически сезон (обр. 1, 3). Сондажът е развит в източна посока, като стига до североизточния ъгъл на църквата. На изток от северната конха, на дълбочина 0,65 м от съвременния терен, се достигна до добре оформена каменна плоча с размери: дължина – 1,10 м, широчина 0,45/0,30 м. В пространството около плочестия камък се очерта концентрация от въглени, което предварително насочи към ситуирането на гроб на това място. С повдигането на плочата обаче и снемането на пръстта под нея, на дълбочина 0,50 м, се установи, че това не е гроб, а плочата е част от ходовото ниво на църквата в периода на нейното функциониране.

Сондаж № 2 е разширен и продължен и в западна посока до северозападния външен ъгъл на църквата. На 2 м от този ъгъл, на дълбочина 0,85-0,90 м от съвременния терен, се разкриха натрошени камъни, между които фрагмент от тухла с пръстовиден орнамент върху лицевата страна. На 0,10-0,15 м източно от тухлата, отчасти и в профила, се очертаха два големи плочести камъка. На същото ниво, на разстояние 1,10 м в източна посока, в северния профил на сондажа, се откриха части от човешки кости (обр. 2). Имайки предвид това, както и открития гроб през изминалия археологически сезон, може да се предположи, че църквата е функционирала като гробищна още през средновековието.

Започнат е нов сондаж (№ 3), пред западната фасада, който затвърди наблюдението, че църквата не е имала притвор.

През периода на проучването не са открити нови артефакти, които да дадат допълнителна информация относно датирането на църквата.

## Литература

**Комитова, Георгиева 2017:** Цв. Комитова, М. Георгиева. Средновековна църква в село Дренково, община Благоевград. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 616-619.

## ARCHAEOLOGICAL EXPLORATION OF THE MEDIEVAL CHURCH NEAR THE VILLAGE OF DRENKOVO, BLAGOEVGRAD DISTRICT

*Tsvetana Komitova, Miroslava Georgieva*

The major goal of the archaeological excavations in 2017 was the complete the exploration of trench No. 2 alongside the north external wall of the church that started during the past archaeological campaign. The trench was enlarged to the northeast and northwest corners of the church (fig. 1, 3). Human bones were found in the northwestern part of the northern cross-section at a depth of 0,85–0,90 m of the contemporary terrain (fig. 2). On that basis, as well as considering the grave found during the past archaeological season, it can be assumed that the church functioned as a cemetery church as far back as the Middle Ages.

No new artifacts were found during the exploration to enable dating of the church.

# № 38. КЪСНОСРЕДНОВЕКОВНА ЧЕРКВА „СВ. АТАНАСИЙ“, ГР. БОБОШЕВО. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ ПРЕЗ 2017 г.

*Румен Спасов, Веселина Вандова, Николай Спасов*

Археологическото проучване се проведе във връзка с изпълнение на проект за реставрация, консервация и социализация на късносредновековната черква „Св. Атанасий“.

Черквата е еднокорабна, с полукръгла апсида, с анти и външни размери 8 х 5 м. Построена е в края на XVI – нач. на XVII в. През XVIII в. е прибавен закрит притвор, а през 1926 г. е изграден нов притвор с трапезария (Дремсизова-Нелчинова, Слокоска 1978, 13).

Изследван е терен с обща площ 120 кв. м. Проучването е сондажно по вид.

Културният пласт има максимална дебелина 3,60 м. Съдържа слоеве от съвременната, късносредновековната и късноантичната епохи (обр. 1).

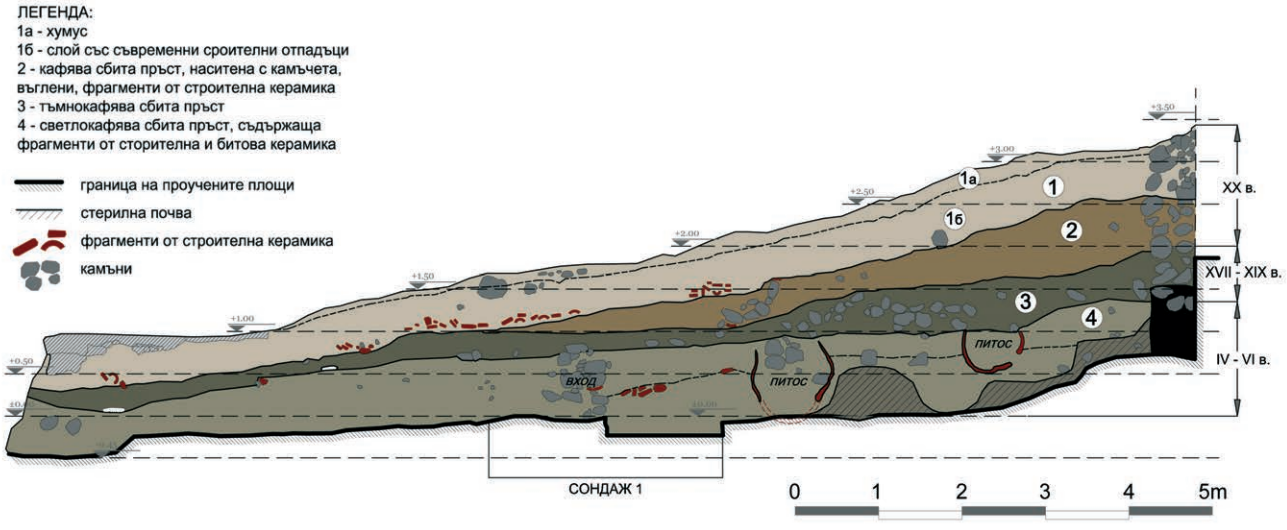
През късноантичната епоха (IV–VI в.) тук е бил изграден архитектурен комплекс, който се е развивал върху площ, надвишаваща 100 кв. м. В плановата му схема се вписва складово помещение, стените на което са запазени в субструкция. Запазени са части от субструкцията на западния и източния зид на помещението, както и два питоса (обр. 2).

Строителството на черквата не кореспондира с късноантичните архитектурни останки. Регистрирани са три етапа на преустройства в храма, съпроводени със задигане на подовите нива. Най-ранното подово ниво е оформено с червеникава глина, тухли и каменни плочи. Второто подово ниво е изпълнено с бял хоросан, а третото – с циментова замазка (1926 г.).

В хода на археологическото проучване бе локализирано мястото на **Килийното училище** – долепено от север към черквата и притвора. Представлява правоъгълна в план постройка, с вътрешни размери 12,50 м (З–И) х 3,15 м.

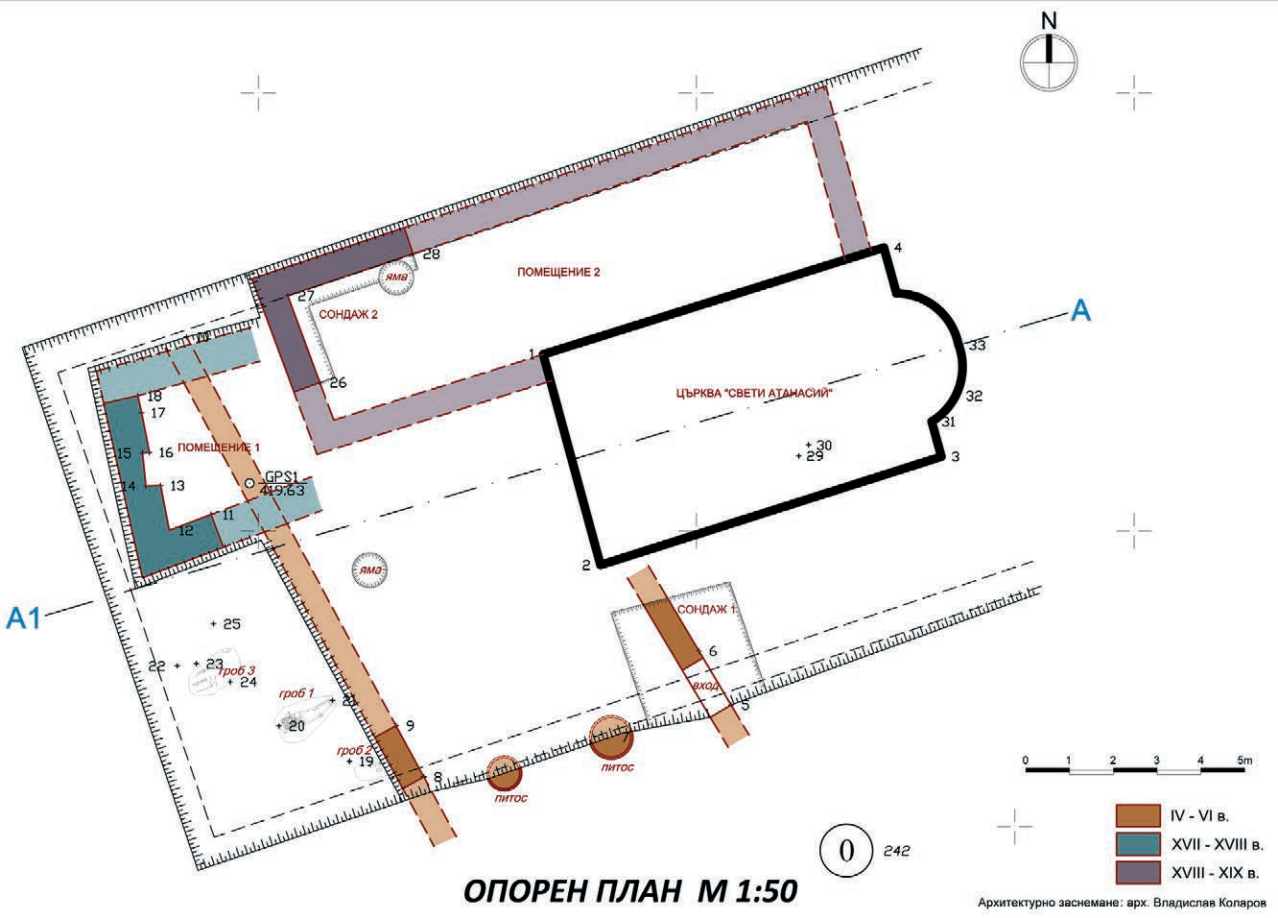
На 8,35 м СЗ от черквата бе разкрита част от **късносредновековно помещение с огнище**. Градежът на зидовете е еднолицев. Запазени са два от зидовете на постройката – западен (дълж. 3,10 м) и част от южния (дълж. 1,10 м). Имат шир. 0,80 м, градени са с камък и кал. Подът е от трамбована пръст. По средата на западната стена е оформена правоъгълна ниша, за огнище. Същата има шир. 0,75 м и дълб. (в зида) – 0,40 м. Запълнителят съдържа голямо количество камъни и фрагменти строителна керамика.

На 8-9 м западно от черквата, в зоната на разрушената трапезария и на дълб. 2,06–2,20 м от съвременния терен се разчистиха три гроба. Погребенията са извършени с трупополагане, ориентацията е запад–изток. Липсва гробен инвентар. Известно е, че гробове около черквата са вкопавани през дълъг хронологичен диапазон (Кепов 1935, 206).




*Обр. 1. Централен профил (архитектурно заснемане: инж. Вл. Коларов).*

*Fig. 1. Central outline (architectural drawing: Dipl. Eng. Vl. Kolarov).*




*Обр. 2. Опорен план на обекта (архитектурно заснемане: инж. Вл. Коларов).*

*Fig. 2. General plan (architectural drawing: Dipl. Eng. Vl. Kolarov).*

Сред находките основен дял заемат монетите – западноевропейски, турски и български (след 1888 г.).

## Литература

**Кепов 1935:** Ив. Кепов. Минало и сегашно на Бобошево. София 1935.

**Дремсизова-Нелчинова, Слокоска 1978:** Цв. Дремсизова-Нелчинова, Л. Слокоска. Археологически паметници от Кюстендилски окръг. София 1978.

## ST. ATHANASIUS LATE MEDIEVAL CHURCH IN THE TOWN OF BOBOSHEVO. RESCUE EXCAVATIONS IN 2017

*Rumen Spasov, Veselina Vandova, Nikolay Spasov*

Archeological excavations are undertaken in connection with the implementation of a project for restoration, conservation and socialization of St. Athanasius Late Medieval Church.

The church is one nave with exterior size of 8 x 8 m. It was built in the end of 16th – the beginning of 17th century. An indoor narthex was constructed in the 18th century and a new one with a refectory was built in 1926.

A field with total area of 120 sq. m is examined. The excavation is a drilling type.

The cultural layer has a maximal thickness of 3,60 m. It includes layers from the Modern, Late Medieval and Late Antique periods.

An architectural complex, which developed over an area of more than 100 sq. m, was built in the place in the

Late Antique period (4th–6h centuries). There is a storing premise as a part of its scheme, whose walls are preserved in substructure.

The church building does not correspond to the late antique remains. There are registered three stages in the church reconstruction accompanied with floor levels rising.

The place of a church school is localized next to the church and the narthex from the North. It is a rectangular designed building with interior size of 12,50 m (W–E) x 3,15 m.

A late medieval premise with a fireplace was revealed in a place situated 8,35 m apart from the church to the Northwest, and in the destroyed refectory area – three graves. They are an inhumation type, West – East orientation. Grave inventory is missing.

Coins are the main part among the findings – Western European, Turkish and Bulgarian (after 1888).

# № 39. СРЕДНОВЕКОВНА ЦЪРКВА, СЕЛО ДОБРОМИРЦИ, ОБЩИНА КИРКОВО, ОБЛАСТ КЪРДЖАЛИ

*Николай Овчаров, Полина Пиперкова*

Теренното археологическо проучване на обект: Средновековна църква, с. Добромирци, общ. Кирково, обл. Кърджали се проведе в периода от 25 май до 05 юни 2017 г. с Разрешение № 260/02.05.2017 г. от Министерство на културата.

Археологическото проучване беше осъществено с финансовата подкрепа на фирма БУЛТЕКС 99 ЕООД – гр. Пловдив и научен ръководител доц. д.и.н. Николай Овчаров – НАИМ-БАН, със зам. ръководител Полина Пиперкова – РИМ-Кърджали, стажант-археолог – Благовест Молев – РИМ-Кърджали и геодезист – Кичка Симеонова – РИМ-Кърджали.

Целите на археологическото проучване бяха: разчистване на храма и заснемане, локализиране на евентуален некропол и дали около храма не се развива комплекс.

Храмът е известен в археологическата наука благодарение на комплексна експедиция на БАН от 1960 г. с ръководител Соня Георгиева.

След премахване на храстовидната растителност по площта, подлежаща на проучване, се заложи план-квадратна мрежа, ориентирана спрямо посоките на света (обр. 1).

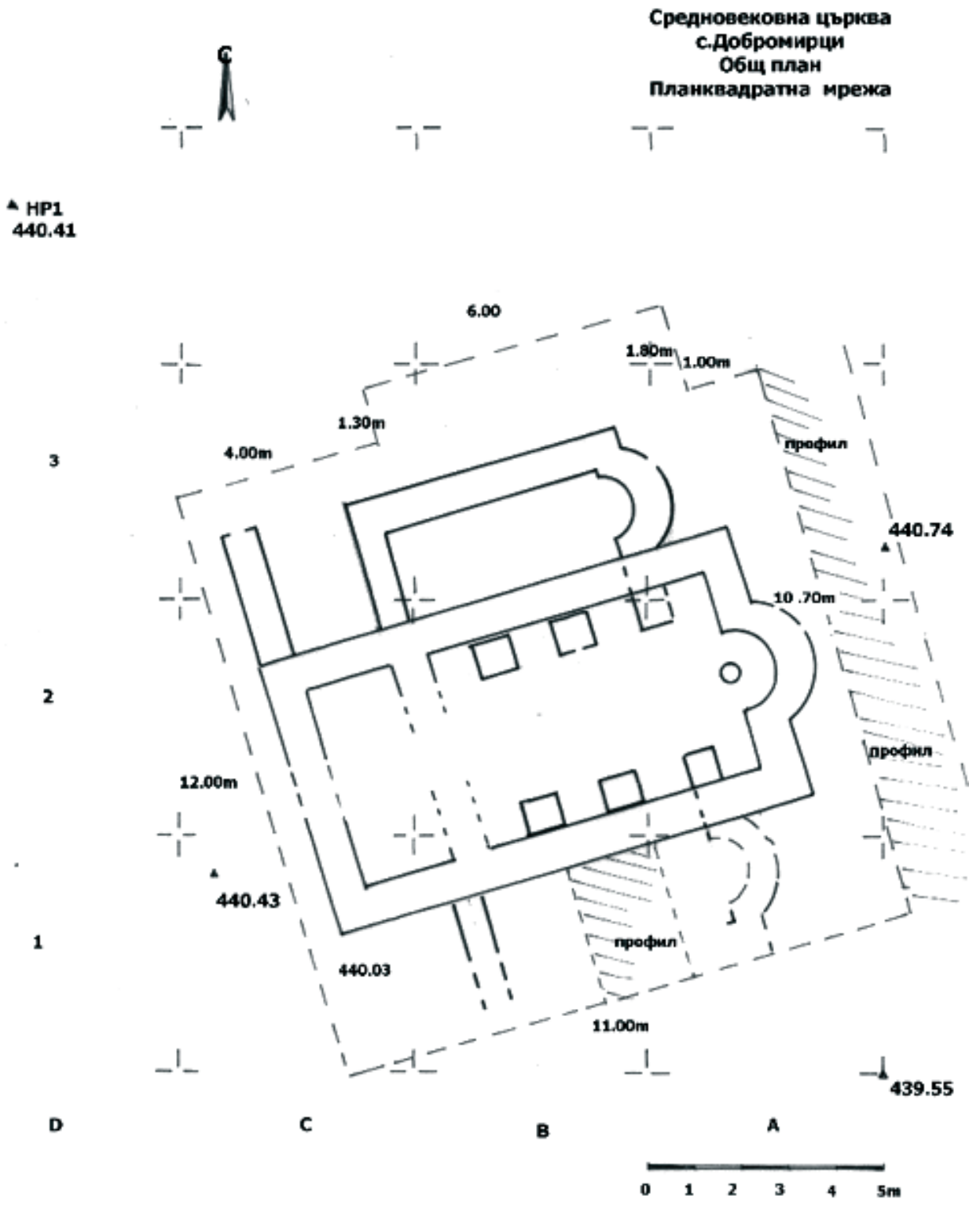
Спрямо заложената план-квадратна мрежа се проучват квадрати: А1-3, В1-3, С1-3. При зачистването на вътрешността на храма, в югозападния ъгъл на притвора, се разкри гроб. Гробното съоръжение е яма, ориентирана по оста изток–запад, като са използвани речни камъни.

След изпълнение на една от целите на проучването – разчистване и документиране на храм от XII–XIV в., започна и проучването на пространство северно (кв. А1, В1, С1) и южно (кв. А3, В3, С3) от храма от XII–XIV в. с цел: издирване на евентуален некропол и/или дали около храма се развива комплекс.

Църквата от XII–XIV в. е еднокорабна, едноапсидна с притвор, изградена е от местен ломен и речен камък, а спойката е от бял хоросан, използвани са на места и тухли. Външните размери са 5,80/10,90 м и дебелина на зидовете от 0,90 м. Храмът е графично и фото документиран.

При проучването на пространството северно и южно от храма, се достигнаха основите на по-ранен храм, изграден от ломени камъни, споени с хоросан. Външните размери са 10,60/8,20 м и с дебелина на зидовете от 0,90 м. В обособено пространство в западната част на ранния храм се разкри гроб, с ориентация по оста изток–запад, като погребаният е положен в гробна камера с трапецовидна форма, облицована с плочести камъни и покрита с такива. Северно от него се разкри и друг гроб с ориентация по оста изток–запад, но гробното съоръжение е гробна яма оградена с камъни и без покривни плочи.

По време на проучването на вътрешността на ранния храм се достигна до още два гроба, с ориентация запад–изток, като погребаните, вероятно деца – според големината на костите и на гробните съоръжения, са положени в гробни камери, облицовани с плочести камъни и покрити с такива. Гробното съоръжение има трапецовидна форма. Разкриха се и гробове, които са ситуирани върху северния зид на ранния храм и го разрушават, но същевременно се останали камъни, които да офор-



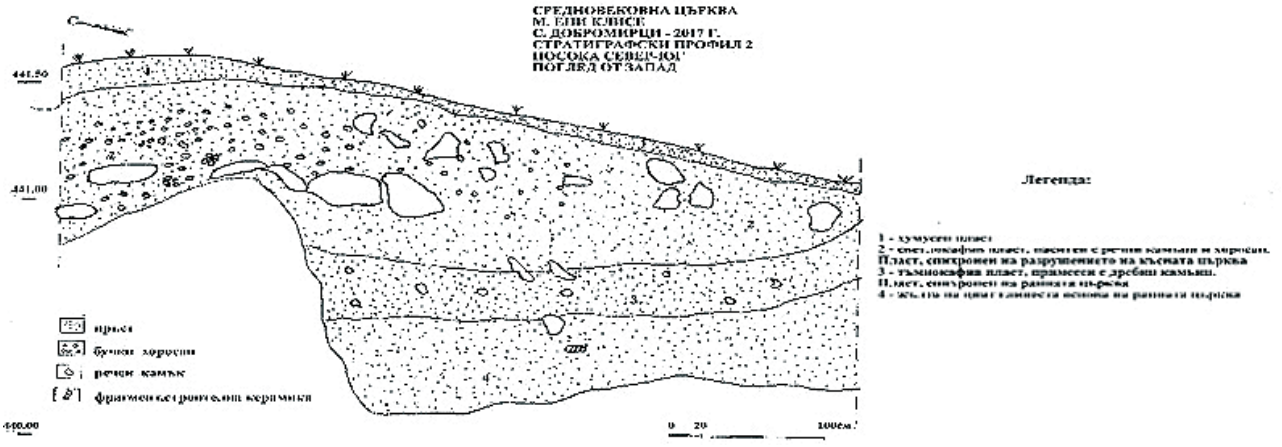

*Обр. 1. План-квадратна мрежа.*

*Fig. 1. A plan-square grid.*

мят страница на гробната камера. Гробовете са ориентирани по оста изток–запад, а погребаните са в анатомичен порядък.

Южно от храма, по време на проучванията се регистрираха три гроба. Гробните съоръжения са ями, ориентацията е по оста изток–запад, като скелетите са в анатомичен порядък.

Общият брой на проучените гробове е девет, като при три от тях гробното съоръжение е гробна камера, облицована с плочести камъни и покрити с плочи, а шест са в ями. Не се откриха гробни дарове или инвентар.




*Обр. 2. Стратиграфски профил, южно от църквата.*

*Fig. 2. Stratigraphic profile south ot the church.*

Южно от църквата е изготвен и стратиграфски профил, показващ разрушението на късния храм и нивото на вкопаване на гробните съоръжения (обр. 2).

След приключване на археологическото проучване бе извършено аерофото заснемане на обекта (обр. 3).

Общата проучена площ е 68,37 кв. м, при средна дълбочина на културния пласт от 0,40 м. Най-високата регистрирана кота е 440,85 м, а най-ниската достигната–439,81 м.

Извършено е полево укрепване на зидовете чрез дървени греди.



*Обр. 3. Общ изглед. Аерофотография.*

*Fig. 3. General view. Aerial photography.*

## MEDIEVAL CHURCH NEAR THE VILLAGE OF DOBROMIRCI, KIRKOVO MUNICIPALITY, KARDZHALI DISTRICT

*Nikolay Ovcharov, Polina Piperkova*

The field archaeological investigation of the Medieval church near the village Dobromirtsi, Kirkovo Municipality, Kardzhali District was held from May 25th to June 20th, 2017 with the financial support of BULTEX 99 – Plovdiv. Scientific supervisor was Assoc. Prof. Nikolay Ovcharov – NAIM-BAS, director of the excavations was Polina Piperkova – RMH-Kardzhali.

The aims of the excavations were: to uncover and document the temple; to locate the potential necropolis; and to find out if other buildings existed around the temple. A grid square was set up (fig. 1).

The church from the 12th to the 14th century was one-nave, one-apse with a narthex, made of local limestone and river stones, held together with white mortar. Bricks were also used in places. The temple was documented graphically and photographed (fig. 3).

During the exploration of the area north and south of the temple, the foundations of an earlier temple, built of stones buried with mortar, were reached (fig. 2).

The total number of documented graves was nine – three tomb chambers lined and covered with stoneslabs, and six regular pits.

# НЕКРОПОЛИ

## № 40. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА НЕКРОПОЛ ОТ XVIII-XIX ВЕК В СОФИЯ

*Марио Иванов, Анастасия Чолакова*

През 2017 г. се проведе спасително археологическо проучване в УПИ I, кв. 255, пл. Позитано № 1, гр. София. Имотът попада в зоната на западния некропол на Сердика. Разкопките обхванаха площ от ок. 60 кв. м в югоизточната част на имота, тъй като северната половина е заета от масивна сграда, а в югозападната част е изграден подземен трафопост. Проучванията се проведоха до кота 548,00 м, след което работата беше временно преустановена за укрепване на имота и премахване на трафопоста. Поради причини от административен характер тези дейности се забавиха, което наложи разкопките да продължат и през 2018 г., като втори етап.

В резултат на археологическото проучване бяха установени културни пластове, структури и материали от няколко периода (обр. 1):

- съвременен период: към него принадлежат две бетонни плочи, кабели и канализационни съоръжения;

- ок. средата на XX в.: разкрити са основите на правоъгълна сграда с размери 5 х 4 м, изградени от слаб бетонен разтвор;

- краят на XIX – първата половина на XX в.: в центъра на разкопаваната площ се разкри куполно съоръжение, изградено от тухли с кръгла в план форма и отвор отгоре; от север към него се включват два канала, което предполага интерпретацията му като септична яма, свързана с масивната сграда от север; на кота 550,40 м, е проучена и синхронна на сградата настилка от каменни плочки; след изграждане на септичната яма, южно от нея, е оформена варница (3,50 м х 1,50 м), вкопана до ок. 1,40 м;

- втора половина на XIX – края на XIX в.: в цялата площ е регистриран пласт от периода, наситен с керамика, кахли и вносен английски порцелан; не са разкрити структури от това време;

- първа половина на XIX в.: проучен е пласт, съдържащ само материали от периода; липсват структури вероятно поради многобройните покъсни вкопавания;

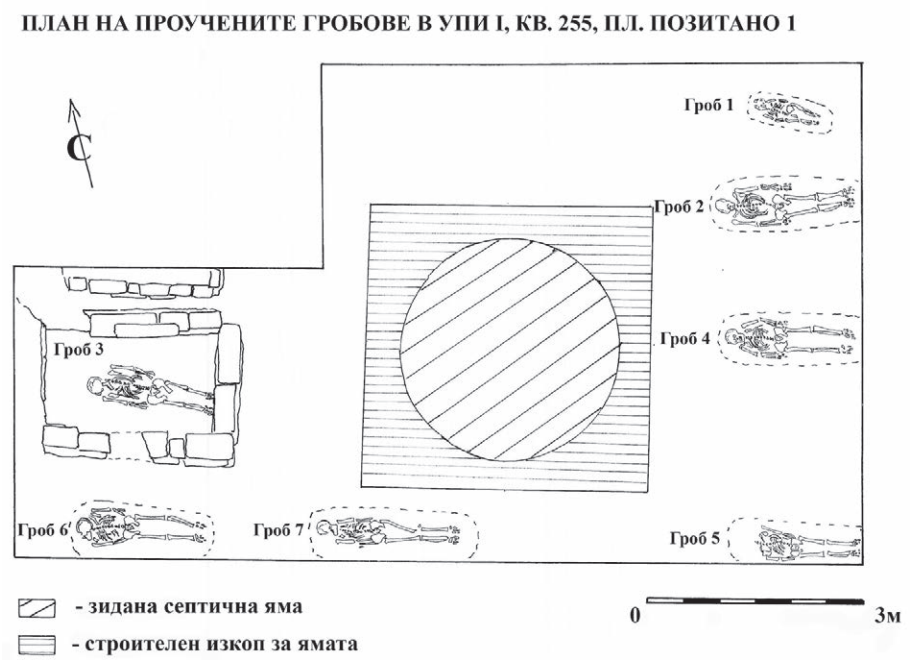
- XVIII – началото (?) на XIX век – към този период се отнасят 7 гроба от християнски некропол (обр. 2); всички гробове са с ориентация З–И и незначително отклонение на северозапад; индивидите са в изпънато положение по гръб и ръце покрай тялото, положени в дървени ковчези, свидетелство за които са няколко же-




*Обр. 1. Източен стратиграфски разрез на обекта (заснемане Ю. Пулчев, М. Иванов).*

*Fig. 1. The east cross-section of the site (drawing Y. Pulchev, M. Ivanov).*

лезни пирона; при гробове №№ 6 и 7 се откриха три малки сферични бронзови копчета с позлата; всички починали са положени в гробна яма, чиито контури не се очертават ясно в околната пръст; заснемането в план показва система в организацията на некропола – гробовете са подредени в три редици, на сравнително еднакви отстояния един от друг; дълбочината на полагане е около 1,40-1,50 м с изключение на детския гроб № 1, вкопан по-плитко; в западната част на проученото пространство е разкрит гроб № 3 и вероятен друг гроб, северно от него, разрушен от масивната сграда; тези две съоръжения имат наземно маркиране от правоъгълна каменна конструкция, изградена от обработени каменни блокчета, свързани с хоросан и разположени стъпаловидно в 2 до 3 (запазени) реда (обр. 3); северно и южно от гроб № 3 е оформена настилка от плочести камъни; възможно е да се предположи, че това са гробове на по-богати представители на софийското общество.




*Обр. 2. План на проучените гробовете от некропола (изготвил М. Иванов).*

*Fig. 2. A plan of the graves in the excavated part of the necropolis (author M. Ivanov).*

- османски период (XV–XVII век): в целия проучен терен се регистрира сравнително хомогенен пласт, съдържащ материали от периода без възможност за по-детайлна вътрешна стратификация; липсват подови нива и структури; открива се ограничено количество керамика, както и няколко монети от XV–XVI век; пластът е силно нарушен от вкопаването на гробовете, септичната яма и варницата.

- средновековен период: в североизточната част на проучвания терен се регистрира пласт с дебелина 10-15 см, наситен с дребни камъни и фрагменти строителна керамика; въз основа на открития оловен печат, пластът може да се отнесе към XI–XII в.; към него принадлежи структура от речни камъни и парчета тухли на кота 548,55/65 м, оформяща от север и изток вероятни стени на лека постройка; останалата част от постройката е унищожена от изкопа за септичната яма.

При първия етап от археологическото проучване бяха разкрити само структури и пластове от съвременността до средновековието, като с най-голямо значение е проучената част от некропол. Отделни преотложени материали от късната античност предполагат наличието и на по-ранен пласт от този период.

Антропологичен анализ на костните останки, изготвен от ас. Надежда Атанасова-Тимева.

Гроб № 1: Идентифициран е индивид в първа детска възраст (*Infans I*) на възраст 4-5 год. Патологични изменения: *Cribra orbitalia* – костна лезия върху горната орбита, резултат от хипертрофия на червения костен мозък, което в половината от случаите е показател за анемия.

Гроб № 2: Израснал индивид от мъжки пол на възраст около 45-50 год. (*Maturus*) с деструктивно-дегенеративни изменения на гръбначния стълб, лакътните и тазобедрените стави. Касае се за генерализирани артрозни изменения; остеом (доброкачествено туморно образувание) върху дясната половина на челната кост.

Гроб № 3: Израснал индивид от мъжки пол на възраст около 40-50 год. (*Maturus*) с начални деструктивно-дегенеративни изменения на гръбначния стълб – начален спондилит. *Spina bifida occulta* – непълно затваряне на гръбначно-мозъчния канал в областта на кръстцовата кост (вродено); черепна вариация: метопизъм – несиностозирал метопичен шев на челната кост.

Гроб № 4: Израснал индивид от мъжки пол на възраст около 25-35 год. (*Adultus*) с деструктивно-дегенеративни изменения с формиране на остеофити (шипове) в гръден и поясен отдели на гръбначния стълб.




*Обр. 3. Гроб № 3, изглед от запад (снимка М. Иванов).*

*Fig. 3. Grave No. 3, view from the west (photo M. Ivanov).*

Гроб № 5: Израснал индивид от мъжки пол на възраст около 45-49 год. (*Maturus*). Регистрират се начални спондило-артрозни изменения в гръден и поясен отдели на гръбначния стълб.

Гроб № 6: Израснал индивид от мъжки пол на възраст около 25-35 год. (*Adultus*) с деструктивно-дегенеративни изменения с формиране на остеофити (шипове) в поясния отдел на гръбначния стълб.

Гроб № 7: Израснал индивид от мъжки пол на възраст около 50-60 год. (*Maturus*) с деструктивно-дегенеративни изменения с формиране на остеофити (шипове) на гръбначния стълб.

Всички израснали индивиди са от мъжки пол с добре развита костна система и деструктивни изменения, което показва активна физическа дейност приживе и хронично натоварване най-вече на гръбначния стълб.

## RESCUE EXCAVATIONS OF THE 18TH–19TH CENTURY NECROPOLIS IN SOFIA

*Mario Ivanov, Anastasia Cholakova*

In 2017 excavations were carried out on the territory of a private property UPI I, kv. 255, 1 Positano Square in Sofia. Several layers (fig. 1) and structures dated to the modern period, the Bulgarian Renascence, the Ottoman period and the Middle Ages (11th–12th century) were discovered. Of particular interest were the seven 18th–19th century graves (fig. 2) forming part of a Christian necropolis on the western outskirts of Sofia. All individuals were buried in ordinary pits with outstretched body and head to the west. Grave No. 3 was an exception because of the unusual structure built on the ground level over the grave-pit (fig. 3). It was made of stone blocks bonded with mortar and arranged in rows in stair-like manner one over another. According to the anthropological analysis all the six individuals were of male gender (from 25/35 to 50/60 years old) and one child at age of 4/5.

# № 41. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В НАЦИОНАЛНА АКАДЕМИЯ ПО ИЗКУСТВА – ИЗТОЧЕН ДВОР, СОФИЯ

*Катя Меламед, Емилия Евтимова*

Проучванията са предварителни, финансирани от Националната академия по изкуствата поради строителни намерения в източната част на двора, пред северната сграда.

Направиха са два сондажа с размери 4 х 2,5 и 3,70 х 2,30 м, дълбочина до 2,50 м. Теренът се оказа сериозно компрометиран от различни дейности в течение на XIX и XX век. От долу нагоре пластовете следват по следния начин:

Останки от некропол от втората половина на XIX в. Датата е уточнена въз основа на керамика непосредствено под единия скелет. Скелетите са значително разрушени, откриват се по-скоро части от тях. Вероятно това е западната граница на некропола – три от черепите се откриха в източния профил на Сондаж 2 – скелетите се разполагат под оградата на двора към бул. В. Левски. В насипа на по-голяма височина се откриваха също човешки кости.

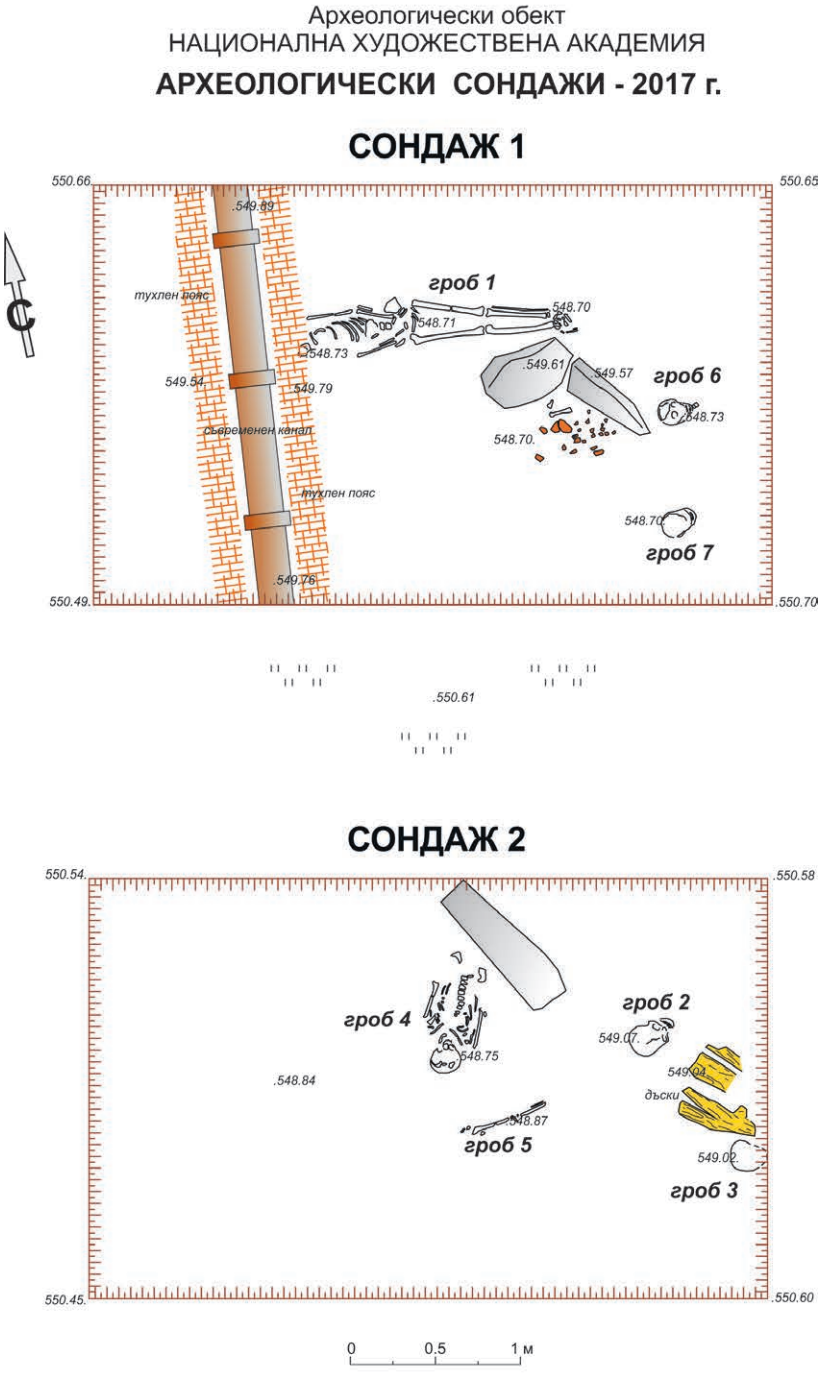
Мъртвите са погребани небрежно, без да е спазвана точно ориентацията изток–запад. Доколкото са запазени, полагани са по гръб, със скръстени върху гърдите ръце. Между черепите в гробове №№ 2 и 3 се откриха останки от сравнително дебели дървени греди, които вероятно са покривали телата. Анализът на доц. д-р Цветана Попова установи, че дъските са от бор.

Човешките кости са предадени за анализ на Надежда Атанасова-Тимева, Институт по експериментална морфология – БАН.

Непосредствено върху останките от скелет № 1 в Сондаж 1 е построена тухлена ограда с керемиди. Керемидите са произведени в Русе по немски патент преди 1945 г. Изводът се основава на надписите върху тях.

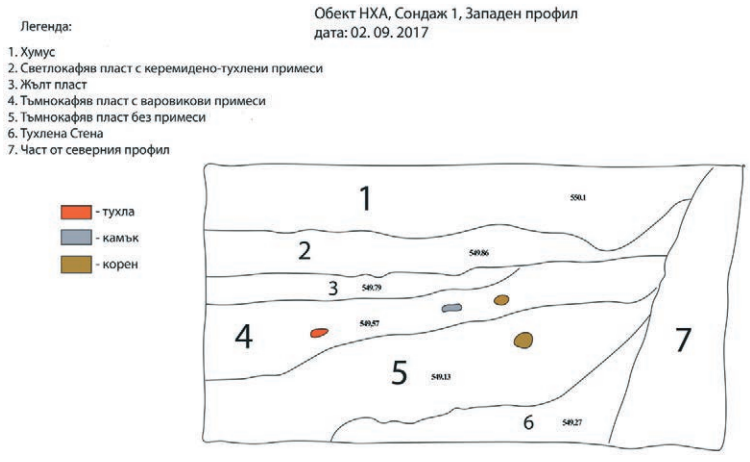
През 1944 г. тази част от двора е пострадала от бомби, което личи в профила на Сондаж 2.

Разрушенията са запълнени с пръст, взета от друго място, вероятно бунище или разрушения. На-




*Обр. 1. Общ план на сондажите.*

*Fig. 1. A general plan of the trenches.*




*Обр. 2. Сондаж 1, Западен профил.*

*Fig. 2. Trench 1, Western profile.*




*Обр. 3. Сондаж 2, гробове 2 и 3.*

*Fig. 3. Trench 2, Graves Nos 2 and 3.*

сипите са наситени с керамика от края на XIX – началото на XX в., много животински кости и корозирали железни строителни елементи.

Животинските кости бяха предадени за анализ на проф. Златозар Боев, Национален природонаучен музей – БАН. Те принадлежат на домашни животни – говедо, свиня, коза, овца, както и кон.

В края на 70-те – началото на 80-те години на XX в. са правени нови големи изкопи и градежи за шахта – сега между двата сондажа, както и за каменинова тръба.

Изглежда има и други изкопни работи, тъй като на дълбочина до 0,80 м се откриват размесени монети от 1926, 1963 и 1974 г., както и материали от работата на Академията, армирано стъкло, пластмаса и пр.

Както отбелязахме по-горе, теренът е изключително компрометиран. Още по-тежко е състоянието на терена на север от сондажите, където сега има кафене, което следва да се събори с оглед на инвестиционните намерения. По време на изкопните работи предстои археологическо наблюдение.

## RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE NATIONAL ACADEMY OF ARTS – EASTERN COURTYARD, SOFIA

*Katya Melamed, Emilia Evtimova*

The rescue excavations are funded by the National Academy of Arts – Sofia due to building intentions in the eastern sector of the courtyard, in front of the Northern Block.

Two trenches were made (4 x 2,50 and 3,70 x 2,30 m; 2,50 m deep). The terrain has been severely compromised by various activities during the 19th and 20th centuries. From the bottom up the layers are arranged as follows:

Remains of a necropolis from the second half of the 19th c. The date has been specified on the ground of pottery fragments below some of the burials. The skeletons are badly broken found mostly parts of them. Probably they mark the western borderline of the necropolis – three of the skulls were revealed in the eastern profile of Trench 2 – the skeletons are located below the fence of the yard to V. Levski Boulevard. The soil above the contained also human bones.

The dead have been buried casually, without respecting the East-West orientation. As long as we have revealed them intact, they are laid on their back, with arms folded on their chest. Between the skulls of graves 2 and 3 remains of relatively thick wooden beams were found probably once covering the dead bodies. The analysis of Dr. Tsvetana Popova specified they were pine.

The human remains were provided to Nadezhda Atanassova-Timeva, Institute for Experimental morphology – BAS for analysis.

Just over the skull of skeleton N 1 in Trench 1 a brick wall was built covered with tiles. The tiles were produced in Ruse under a German patent before 1945. The conclusion is grounded on the inscriptions on them.

In 1944 this sector of the courtyard suffered from a bomb that appears in the profile of Trench 2.

The ruins were filled with earth taken from another place, probably a dump or destruction. The soil contains a lot of pottery fragments from the late 19$^{th}$ – early 20$^{th}$ c., animal bones and corroded iron building elements.

The animal bones have been analyzed by Prof. Zlatozar Boev, National Museum of Natural History – BAS. They belong to domesticated animals – cattle, pig, goat, sheep, and horse.

In 1970ies – 1980ies new large trenches were dug for underground infrastructure.

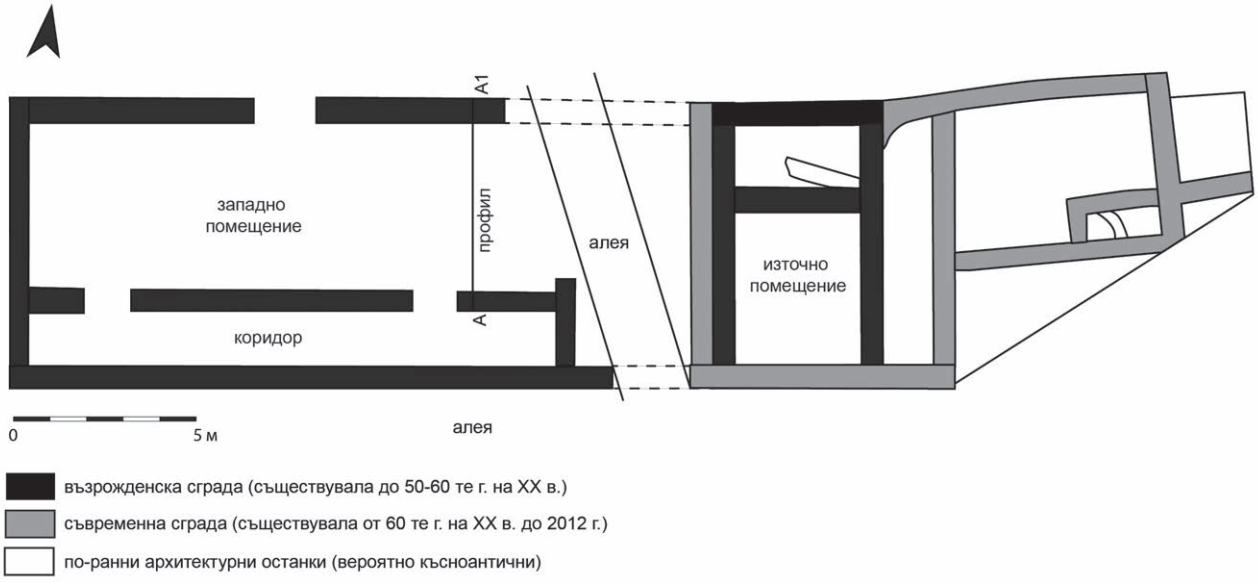
It seems even more diggings were also made as coins appeared about 0,80 m deep from 1926, 1963 and 1974 all together as well as artistic remains from the work of the Academy as glass, china, reinforced glass and plastic, etc.

As we have mentioned above, the terrain is badly compromised. The situation north of the trenches is even worse as a coffee shop is there now. Archeological observation is forthcoming during the construction works.

# № 42. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В КРЕМИКОВСКИ МАНАСТИР „СВ. ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ“, СТОЛИЧНА ОБЩИНА, РАЙОН „КРЕМИКОВЦИ“

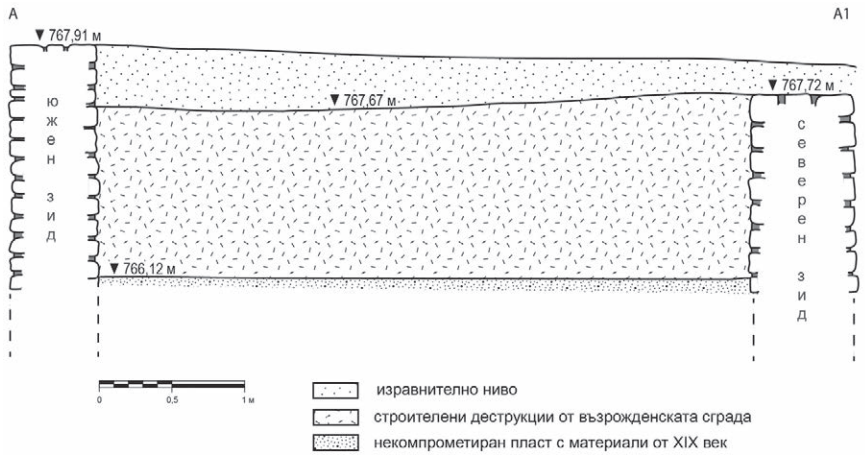
*Владислав Тодоров, Надежда Атанасова, Цветозар Йотов*

Археологическото проучване заема площ от приблизително 350 м$^2$ и е концентрирано в пространството северно и североизточно от старата църква „Св. Георги Победоносец“. Регистрирани са частично останките на две манастирски сгради (обр. 1). По-късната от тях се намира в източната част на проучваната площ. Сградата е построена след 60-те години на XX в. от плътни единични тухли, споени с хоросан. Претърпява редица преустройства. Едно от тях е запълването на подземните ѝ части. В запълнителя се




*Обр. 1. Общ план на проучваното пространство през 2017 г.*

*Fig. 1. General plan of the excavated area in 2017.*




*Обр. 2. Стратиграфски профил в западното помещение на възрожденската жилищна сграда.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-section in the western room of the building from the Revival period.*



*Обр. 3. Източно помещение на възрожденската жилищна сграда, гроб № 2 и по-ранни архитектурни останки.*

*Fig. 3. Eastern room of the building from the Revival period, grave No. 2, and earlier architectural remains.*

откриват материали от XIX в. и първата половина на XX в., т.е. за запълването ѝ е използвана пръст от различни места. В началото на XXI в. сградата е силно амортизирана и съборена след голямото земетресение през 2012 г. Другата сграда заема по-голямата западна част на проучваното пространство. Тя е построена през Възраждането от ломени камъни споени с кал и е най-голямата манастирска жилищна сграда. Претърпява редица преустройства. Зидове от нея (№ 2, 4, 5 и 6) са регистрирани през 2015 г. в сондажи № 2 и № 3. В началния етап на проучването градежите са интерпретирани като част от различни сгради (Тодоров, Атанасова 2016, 748-750). Сградата просъществува до 50-60-те години на XX в., когато рухва в резултат от силен пожар. В подземните ѝ части се откриват строителните деструкции от рухналия втори етаж и покрив. За дозапълването на мазетата и заравняването на терена е използвана пръст от различни места. В запълнителя се откриват материали, датирани от XVIII до XX в. (обр. 2).

Строителството и преустройствата на двете манастирски сгради, както и последвалата иманярска дейност през XX в., в значителна степен нарушават некропол от XV–XVI в. (проученият през 2015 г. гроб № 1 е датиран чрез радиовъглероден анализ във втора половина на XV – първа четвърт на XVI в.). През 2017 г. продължи разкриването на човешки костни останки от некропола. В анатомичен порядък са открити скелет на жена в гроб № 2 (обр. 3) и на мъж в гроб № 4. Проучени са два гроба с препогребани кости на поне три израснали индивиди от мъжки пол, както и множество преотложени кости от деца, жени и мъже. Наличието на костни останки от погребани от двата пола и в различна възраст показва, че некрополът не е манастирски. По всяка вероятност принадлежи на селище от ранния етап на османското владичество.

В края на археологическия сезон са регистрирани два зида от ломени камъни споени с розов хоросан (обр. 3) и ориентация различна от тази на манастирските сгради. Тяхното проследяване, уточняване и датиране предстои да бъде извършено през настоящата година.

Предварителните резултати от археологическото проучване през 2017 г. дава основание да се направят следните изводи относно хронологията на обекта:

На терена, в който е изграден Кремиковския манастир се откриват зидове, които по своята тех-

ника на градеж и ориентация се отличават от тези на манастирски сгради. При строителни дейности от последните години са открити две бази за колони датирани в IV в. Тези факти дават известно основание регистрираните зидове да бъдат отнесени към късната античност.

През XV и XVI в. на същия терен възниква некрополът, който е синхронен с възобновяването на църквата „Св. Георги Победоносец“ през 1493 г. (Паскалева 1982, 17). В ранния етап на своето функциониране тя играе ролята на гробищна църква.

До епохата на Възраждането некрополът престава да се използва. На това място възниква Кремиковския манастир, а църквата „Св. Георги Победоносец“ се превръща в манастирска. Строежът на възрожденската жилищна сграда нарушава некропола. Следва нейното продължително използване до 50-те 60-те години на XX в., когато е разрушена от пожар, а теренът на който е построена е заравнен.

След 60-те години на века, върху източното помещение на възрожденската сграда, е построена нова жилищна част, която продължава да съществува до 2012 г., след което целият терен, северно и североизточно от старата църква, е заравнен. Прокарани са циментови алеи, построени са временни дървени постройки. Теренът остава в този вид до началото на археологическото проучване през 2015 г.

**Литература**

**Тодоров, Атанасова 2016:** В. Тодоров, Н. Атанасова. Археологически проучвания в Кремиковски манастир „Св. Георги Победоносец“, Столична община, район „Кремиковци“. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 748-750.

**Паскалева 1982:** К. Паскалева. Църквата „Св. Георги“ в Кремиковския манастир. София, 1980.

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT “SAINT GEORGE THE VICTORIOUS” KREMIKOVTSI MONASTERY, SOFIA MUNICIPALITY, KREMIKOVTSI AREA**

*Vladislav Todorov, Nadezhda Atanassova, Tsvetozar Yotov*

The archaeological investigation covered an area of nearly 350 sq. m. north and northeast of the old church of St.George the Victorious.

The remains of two monastery buildings were registered and partially explored (fig. 1). The later one was built after the 1960s. It functioned until 2012 when it was demolished due to the severe earthquake on May 22nd.

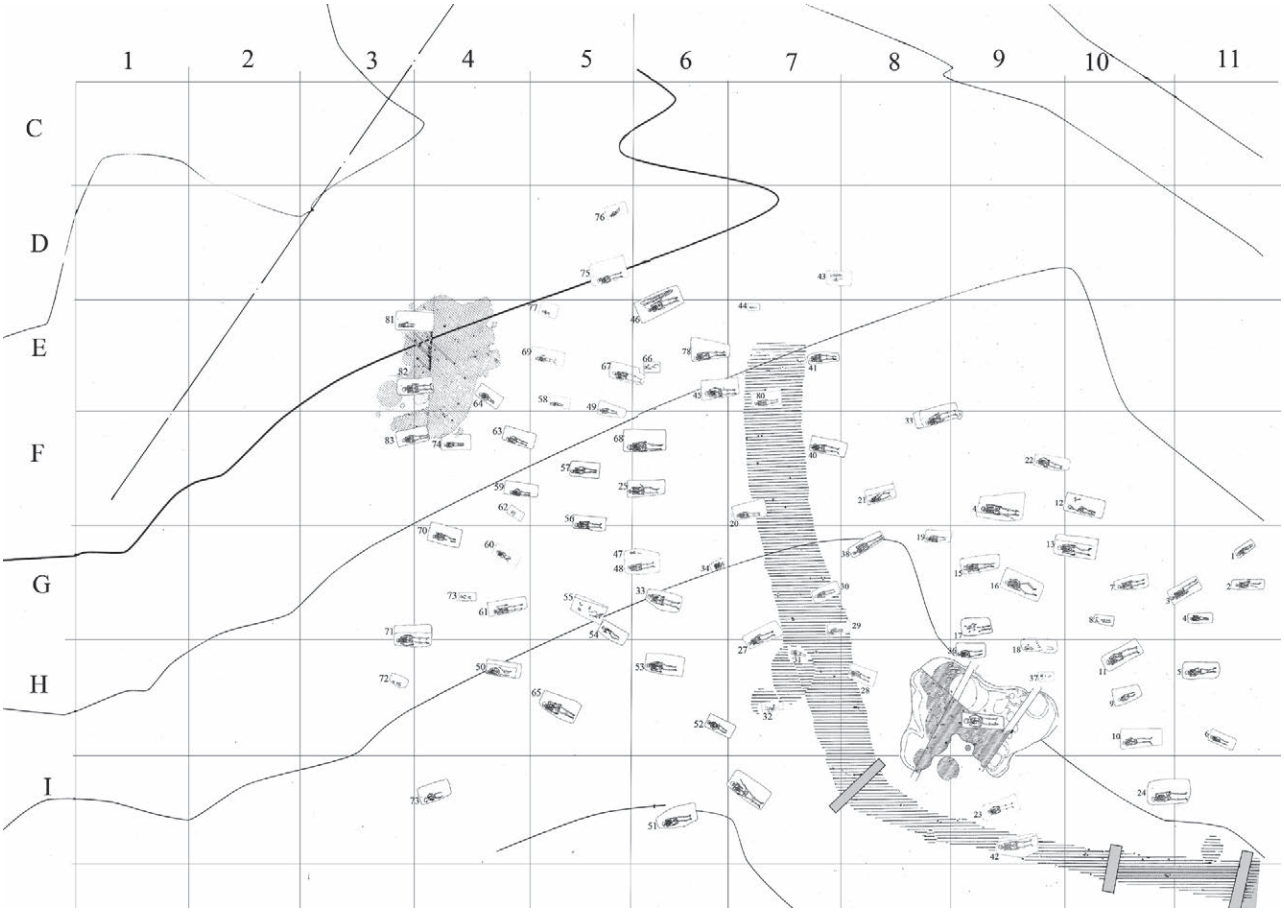
The earlier building was erected during the Revival Period. It existed until the 1950s – 1960s and collapsed as a result of a strong fire (fig. 2).

The construction of both monastery buildings, as well as the treasure hunters’ activities that followed during the 20th c., damaged a cemetery from the 15th–16th c. (fig. 3). The excavations of the necropolis continued in 2017. Human bone remains of subadults and adults (from both sexes) were revealed. Consequently the necropolis did not belong to the monastery. Most probably it belonged to a village from the earliest period of the Ottoman domination.

# № 43. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОСРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ПОЛСКИ ГРАДЕЦ, ОБЩИНА РАДНЕВО

*Рени Петрова, Пламен Караилиев*

Обектът се намира в местността „Ветата мая“, западно от с. Полски Градец, общ. Раднево, в границите на енергийния комплекс „Марица-Изток“. Той заема разлато възвишение, което доминира в околността. Местността е обработваема до 2016 г. При прокарване на технологичен път за дейността на минното дружество през късната есен на 2016 г. на терена при проведени контролни наблюдения




*Обр. 1. Общ план на некропола.*

*Fig. 1. Plan of the necropolis.*

се откриха човешки кости, което е причината за откриването на обекта и неговото проучване. Денивелацията на терена е слабо изразена в посока запад и югоизток. Частично беше проучена площ от приблизително 1300 м$^2$. Координати – 42.186811, 26.076111.

**Некропол.**

Проучени бяха 83 гробни ями. Ориентацията им е в посока запад–изток, като доминират отклоненията в посока югозапад–североизток. Скелетите по един на брой в гробна яма в повечето случаи са изнесени в южния дял. На част от тях има слабо запазено дървесно покритие в придънната северна част на ямата. Скелетите са положени по гръб с изпънати по тялото горни крайници. Има три случая на сгънати долни крайници. Черепите обикновено лежат на дясно рамо. Забелязва се тенденция детските индивиди да са плитко вкопани. В голяма част от гробните ями от север са оформени отстъпи, които служели за опора на дървесното покритие. В няколко от съоръженията, около скелета се откриха кремъчни пластини. В гроб № 79 от дясната страна на черепа е поставена сребърна монета /акче/ на Селим I сечена през 1512–1520 г. В границите на некропола се откриха и два мраморни фрагмента от надгробия, на единия от които има частично запазен надпис на арабски език.

Погребалният ритуал е мюсюлмански. Времеви обхват XVI–XVII в. Некрополът се развива в посока север–северозапад. Въз основа на теренните наблюдения само в границите на проучваната площ остават за разкриване най-малко около 40-50 гробни ями.

След разкриване на гробните ями от некропола, се попадна на три ранни структури.

**Структура № 1.**

Първата структура се разкри в квадрати H8-H9 и I8-I9. В хоризонтален план има форма на правоъгълник ориентиран изток–запад. Източната част се изчерпи до подово ниво, като едновременно с това се проучи и гроб № 35, разположен в границите на проучваната площ. Подовото ниво се откри на дълбочина 0,40 м. В тези граници се откриха три плитки ями. Керамичният комплекс е формован

на ръка, характерен за първи етап на ранножелязната епоха VIII–VII в. пр. Хр. От направените наблюдения по време на проучването може да се заключи, че се касае за постройка с дървесна конструкция, като в източната и югоизточната част се оформиха и на две гнезда за дървени колове.

**Структура № 2.**

Преминава основно по линия I7-I 11. Ширината ѝ на ниво засичане е 1,20 м. В кв. I8 прави тъп ъгъл в посока север и достига до ширина 2,25 м. В северна ѝ източна посока структурата не е ограничена и излиза извън проучваната площ. По цялото ѝ протежение са направени три сондажа с цел определяне на характера ѝ времевия ѝ обхват. Дъното на структурата, в двете ѝ части е равно, открито на дълбочина 0,35-0,40 м от нивото на засичане, с леко наклонени към нея стени. Керамичният комплекс е формован на ръка и е характерен за ранножелязната епоха. Вероятно Структури № 1, 2 са функционирали синхронно.

**Структура № 3.**

Има правоъгълна форма ориентирана север–юг и попада в Кв.Кв. E4 – F4. В границите на структурата бяха проучени Гробове № 64, 74, 81, 82 и 83. В нея се откриват още две гробни ями, оставени за проучване. В западната ѝ третина се достигна до дълбочина 0,30 м. От всички страни на тази структура се откроиха гнезда с кръгла форма, вероятно от вертикалната дървена конструкция. Керамичният комплекс е формован на ръка, характерен за бронзовата и късножелязната епохи. В границите на проучваната площ се откриха две сребърни мъниста и закопчалка. Датировката ще бъде уточнена при продължаване на проучванията.

**RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF LATE MEDIEVAL NECROPOLIS, POLSKI GRADETS AREA, RADNEVO MUNICIPALITY**

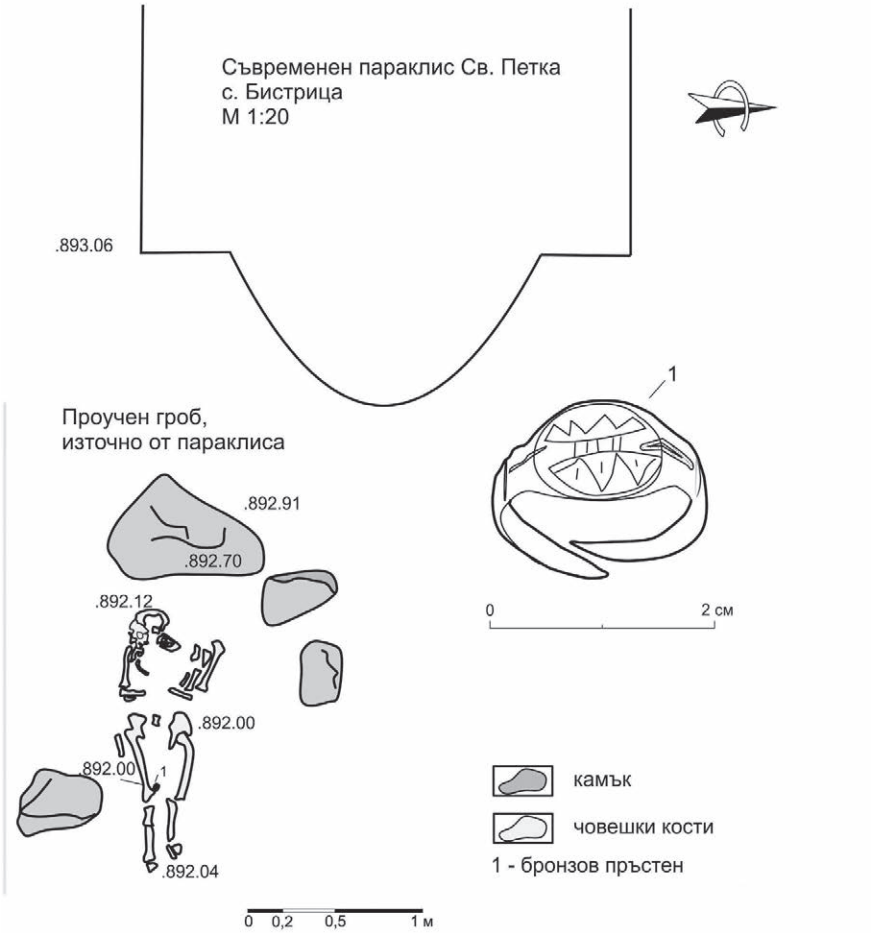
*Reni Petrova, Plamen Karailiev*

We excavated 83 graves. The individuals were buried according to the Muslim funeral rite. Two buildings from the Bronze Age and the Early Iron Age were also partly explored. Silver jewelry was found.

# № 44. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ЗАСЕГНАТ ПРИ ИЗКОПНИ РАБОТИ ГРОБ В М. „СВ. ПЕТКА“ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. БИСТРИЦА, ОБЩИНА БЛАГОЕВГРАД

*Цветана Комитова*

През м. септември 2017 г. в РИМ Благоевград постъпи сигнал за засегнат гроб в местността „Св. Петка“ в землището на с. Бистрица, община Благоевград. При прокарване трасето на ограда около съвременен параклис „Св. Петка“ работниците попадат на човешки череп. Своевременно уведомяват РУ на МВР Благоевград и РИМ-Благоевград. Мястото е посетено от специалист археолог от РИМ-Благоевград. При огледа се оказва, че вероятно става въпрос за погребение от средновековната епоха. Работата в този участък временно е спряна до получаване на РАЗРЕШЕНИЕ за спасително археологическо проучване. През месец октомври, въз основа на РАЗРЕШЕНИЕ № 373/28.09.2017 г. и с финансови средства, осигурени от РИМ-Благоевград е извършено теренно археологическо проучване. В рамките на три дни е разкрит и документиран гроб с трупополагане, с посока запад–изток (обр. 1). Погребението е извършено във вкопана гробна яма без видимо оформено гробно съоръжение. Скелетът е в анатомичен порядък, положен върху заравнен скалист терен, като зад черепа има много голям камък. Ръцете са скръстени на гърдите. Главата е обърната на една страна. Между коленете е намерен бронзов пръстен – к. 829,00 м, който се датира в края на XII–XIII в.




*Обр. 1. Гроб до съвременен параклис „Св. Петка“, с. Бистрица, Благоевградско.*

*Fig. 1. A grave near “St. Petka” church, Bistritsa village, Blagoevgrad municipality.*

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A GRAVE FOUND AS A RESULT OF LAYING THE FOUNDATION FOR THE “ST. PETKA” CHURCH, “ST. PETKA” DISTRICT, IN THE TERRITORY OF BISTRITSA VILLAGE, BLAGOEVGRAD MUNICIPALITY

*Tsvetana Komitova*

The excavations at the “St. Petka” archeological site led to the discovery of a grave. The skeleton was in anatomical order, oriented west-east. It was laid in a burial pit with no evidence for a grave linning. The hands were crossed at the chest. The head was turned on one side. Between the knees there was a bronze ring (Middle Ages, 13$^{th}$ – 14$^{th}$ c.).

## № 45. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА КЕРАМИКА, ПО ТРАСЕТО НА АМ „СТРУМА“, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ПЛОСКИ, ОБЩИНА САНДАНСКИ

*Александър Харизанов, Кристина Косева*

Обектът е разположен върху заливна тераса, откъм левия бряг на река Струма, непосредствено на запад от път Е-79, в северозападния край на землището на с. Плоски, общ. Сандански (обр. 1). Про-

учваната площ е 1 дка и попада изцяло в рамките на сервитута на Лот 3.3. на АМ „Струма“, от км 408+375 до км 408+400[1].

Теренът е с лека денивелация от север на юг и от изток на запад. Под тънкия хумусен слой е разположен пласт с песъкливо-глинеста структура, формиран вследствие на многобройните речни разливи, преди изграждането на ограничаващата ги съвременна дига. Под този пласт, в който бяха открити всички антропогенни останки, се достига до материковата основа, съставена от силно сбита глинеста пръст.

План-квадратната мрежа бе ориентирана спрямо трасето на сервитута (азимут 337°). В нейните граници бяха установени три концентрации с археологически останки *in situ*, две от които бяха засечени при регистрирането на обекта през 2016 г. (Динчев 2017, 768).

Първата концентрация бе разкрита в централната част на обекта (обр. 2). След нейното зачистване бе установено, че това са останки от малка пещ с битово предназначение (контекст 06).

Втората концентрация е в северозападната част на изследваната площ (обр. 2). Тя включва останки от две двукамерни пещи за керамика (обр. 3), както и една яма за депониране на отпадъци от производствена дейност.




*Обр. 1. Карта на района с местоположение на обекта, М 1:100000 (по А. Каменаров).*

*Fig. 1. Map of the region with the location of the site, M 1: 100000 (after A. Kamenarov).*

Частично запазени от конструкцията на по-ранната пещ (контекст 03а, пещ № 1) бяха долна камера, канал и предпещна яма (обр. 3). Долната камера е имала издължен правоъгълен план и е била вкопана в околния терен. Съхранена бе южната част от стените ѝ, иззидана от кирпичи, измазани с глина. Каналът на съоръжението е бил разположен от юг, в една от двете къси стени на долната камера. Страниците му са изградени от тухли и речни камъни, споени и обмазани с глина. На юг от него е била ситуирана стъпаловидно оформена предпещна яма.

Описаните останки от пещ № 1 бяха открити запълнени с пласт от трамбована песъкливо-глинеста пръст, голямо количество фрагменти строителна керамика и парчета отухлена глина. Под този пласт бе установен друг, съставен от деструкции от пещта, а непосредствено над дъното на долната камера и канала, бяха регистрирани още пласт от въглени и един от пепел.

Долните три пласта вероятно са формирани при рухване на конструкцията по време на изпичане на изделия, поради което използваното в процеса гориво не е изгоряло напълно. След този

[1] Разкопките бяха проведени в съответствие с договор между НАИМ-БАН и АПИ. Археологическият екип бе в състав: д-р Александър Харизанов (ръководител), Кристина Косева (зам.-ръководител), Александър Манев, Камен Клисуранов и Владимир Петков (археолози), проф. д-р Венцислав Динчев (научен консултант). Геодезичното заснемане бе извършено от инж. Атанас Каменаров, археомагнитно датиране – от екипа на д-р Мария Аврамова, археоботанично изследване – от д-р Иванка Христова. Борислава Гълъбова изготви антропологичен анализ на тухла с човешки отпечатък. Консервацията на находките е дело на Мария Тасева. Консултация за датиране на открита част от керамичен съд бе предоставена от Владислав Тодоров. На всички изброени специалисти, както и на колегата Александър Иванов, изказваме своята благодарност.




*Обр. 2. Общ план на обекта (по А. Каменаров, А. Харизанов).*

*Fig. 2. General plan of the site (after A. Kamenarov, A. Harizanov).*

катаклизъм, на мястото на тази пещ е изградена друга такава (контекст 03, пещ № 2). Тя е вкопана в рушевините на старото съоръжение, като използва за основа части от източната и северната стени на долната му камера.

Запазени на място от пещ № 2 бяха долна камера, подпора, скара, канал и предпещна яма (обр. 3). Долната камера има леко неправилен четириъгълен план и дълга ос, перпендикулярна на тази на пещ № 1. Вероятно с цел по-голяма стабилност, долната част на южната стена на пещ № 2 е иззидана от фрагменти от тухли, споени и обмазани с глина, а останалите извън последната останки от пещ № 1 са засипани и трамбовани. Западната стена на новото съоръжение, в което е разположен неговият канал, е оформена като по-масивен зид от тухли, фрагменти от керемиди и речни камъни, споени с глина.

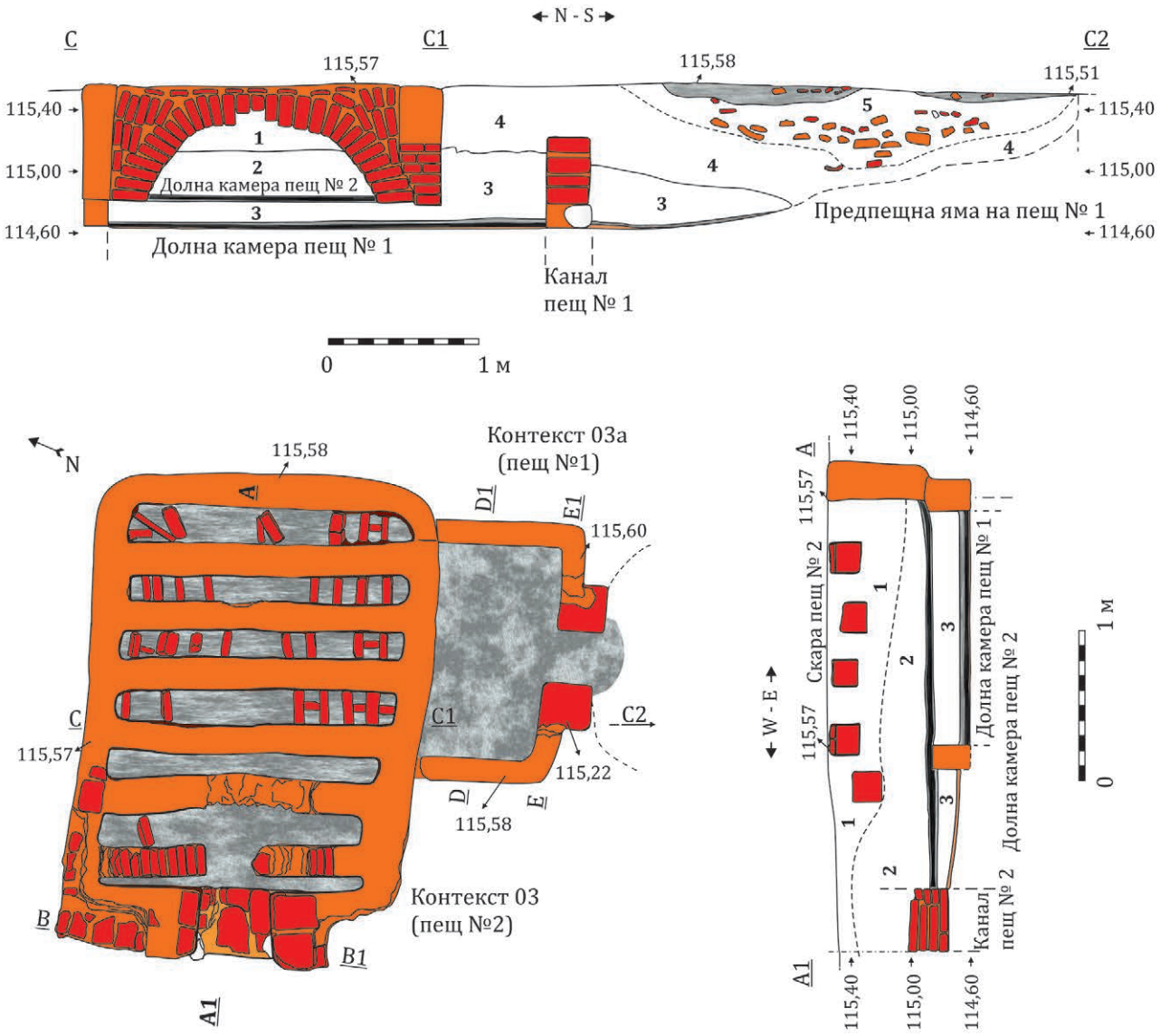
Скарата и носещата ѝ конструкция са изградени от шест единични арки, иззидани от тухли и глина, разположени напречно на дългата ос на долната камера. Празнините между арките са запълнени с шахматно поставени цели и фрагментирани тухли, оформящи вентилационните отвори на конструктивния елемент.

Долната камера, каналът и предпещната яма на пещ № 2 бяха открити запълнени с буци слепени керемиди, деструкции от стените на пещта, големи количества въглени и по-малко пепел. Откритите останки указват, че тази пещ е използвана сравнително краткотрайно и също е рухнала по време на изпичане на продукция.

По време на експлоатацията на пещ № 2, участъкът над предпещната яма на пещ № 1 е използван като място за депониране на отпадъци от производствената дейност (контекст 05).

Третата концентрация на археологически материали бе установена в североизточната част на обекта (обр. 2). Основното количество от тези материали (контексти 07, 07a, 07b, 11) бе съставена от бракувани керемиди, които изглежда са били умишлено депонирани в този участък, като не е изключено преди това тук да е добивана част от използваната глинена суровина.

Разкритите в рамките на обекта антропогенни останки указват спорадично обитаване на многократно заблатяван терен от заливна тераса на р. Струма, свързан със сезонно производство на строителна керамика.




камък
строителна керамика
опалена лицева обмазка
отухлена глина / кирпичи
пласт с пепел
деформирани керемиди
отухлена материкова пръст
пласт с въглени

1 - сбита пръст от контекст 02 и деструкции от контекст 03 (пещ №2)
2 - деструкции от контекст 03 (пещ №2), голямо количество деформирани керемиди и останки от овъглена дървесина
3 - деструкции от контекст 03а (пещ №1)
4- трамбована пръст от контекст 02, примесена с фрагменти строителна керамика и парчета отухлена глина
5 - деструкции от контекст 03а (пещ №1) и сбита пръст от контекст 02

АМ Струма, Лот 3.3,
Обект от км 408+375 до км 408+400,
кв. В2, В3, С2, С3
контексти №№ 03а, 03 (пещи №№ 1 и 2)
план и разрези

*Обр. 3. Пещи № 1 и 2, план и разрези (А. Харизанов, К. Косева).*

*Fig. 3. Kilns Nos.1 and 2, plan and sections (A. Harizanov, K. Koseva).*

Конструкцията на по-добре запазената пещ № 2 е изградена по модел, познат от римската епоха. Той обаче е популярен и през Възраждането, и след Освобождението. Близки паралели на пещ № 2 са проучени през 2014 г. при разкопки на обект край с. Джерман, Дупнишко. На база етнографски данни, проучвателите поставят функционирането на откритите там две съоръжения до края на 30-те г. на XX век (Аладжов, Василева 2015, 756-757).

Извършеното археомагнитно датиране на проби от скарата на пещ № 2 предостави два възможни хронологически интервала за последно опалване, попадащи в диапазона XV – първата половина на XX век, като по-вероятният се вмества между последните десетилетия на XIX и началото на XX век. Малкото открит подемен материал насочва към време на експлоатация по-скоро в рамките на XIX век.

**Литература**

**Аладжов, Василева 2015:** А. Аладжов, Е. Василева. Археологическо проучване на обект № 3 – Джерман 1 по трасето на АМ „Струма“ (км 331+800 – км 332+145). – Археологически открития и разкопки през 2014 г., София, 2015, 756-757.

**Динчев 2017:** В. Динчев. Археологическо наблюдение по Лот 3.3 на АМ „Струма“ (Кресна-Струмяни-Сандански-Дамяница). – Археологически открития и разкопки през 2016 г., София, 2017, 765-768.

**RESCUE EXCAVATIONS OF A KILN SITE ALONG THE ROUTE OF "STRUMA" HIGHWAY, SANDANSKI MUNICIPALITY**

*Alexander Harizanov, Kristina Koseva*

The site was discovered close to the Struma River, during construction work for the "Struma" highway (fig. 1). Two two-chambered updraught kilns, a domestic oven, and a waste depot were excavated (fig. 2). The two kilns were built on top of one another (fig. 3) and were used seasonally for the production of tiles, probably during the late 19th c.

# № 46. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ № 13 ПО ТРАСЕТО НА АМ „СТРУМА“, ЛОТ 3.3

*Бони Петрунова, Виолина Кирякова, Габриела Райкова*

Спасителните проучвания се проведоха в периода 20.07.-02.09.2017 г.

Като цяло на територията на площта определена за проучване са заложени 40 сондажа (обр. 1), някои от които разширени, което е довело до проверка на 98% от територията на обекта. При проучването са събрани и частично обработени над 2000 фрагмента керамика. Открити са и инвентирани 45 движими културни ценности, между които тракийски, антични и средновековни монети, един печат от XI век, средновековни и късносредновековни накити, железни и оловни предмети.

Благодарение на спасителното проучване са придобити изключителни данни за поселищната система по течението на река Струма от тракийския период, античността и най-вече средновековието. Археологическите данни показват, че в периода XI–XIV в. на това място е съществувало средновековно селище, което поради откритите монети и накити, може да се определи като поселение с добър икономически статус. След включването на тези територии в рамките на Османската империя, което става след 1355 г., селището и територията около него стават част от чифлик. Това се потвърждава и от запазения местен топоним, който включва и проучената територия „Чифлишка мера“ (обр. 2).

Находките от обект № 13 са от различни епохи и разнообразни като инвентар. В графата „най-ранни“ попада една бронзова монета от средата на II в. пр. Хр., тя принадлежи на Филип V.



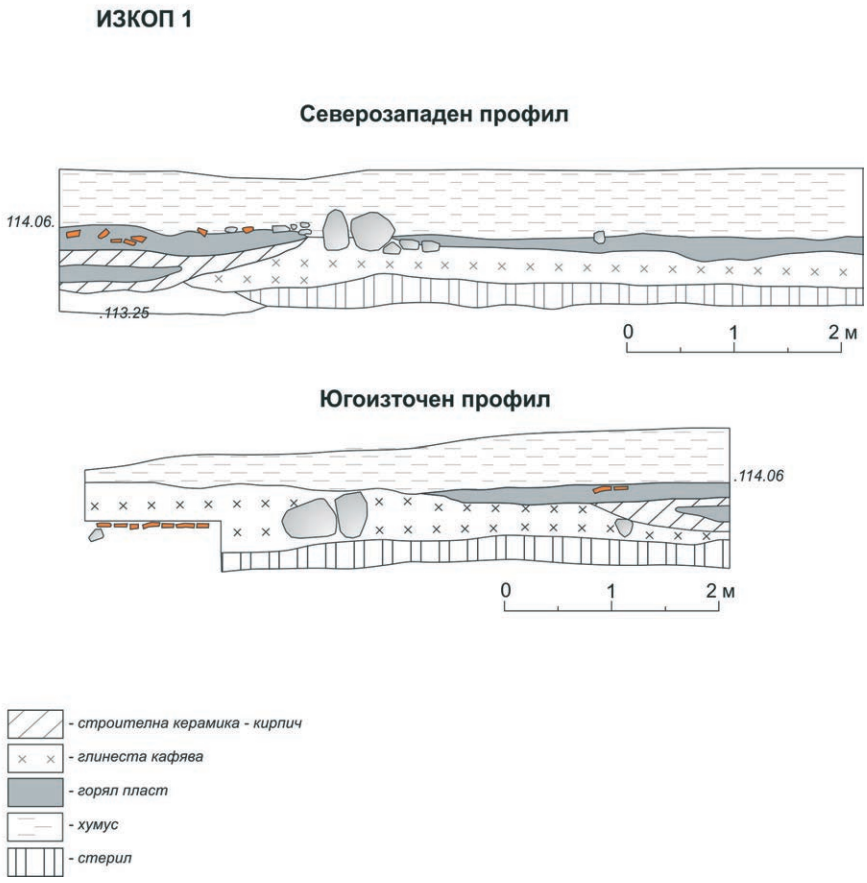

*Обр. 1. План на обекта.*

*Fig. 1. Plan of the site.*

Тези монети са добре представени количествено по долината на река Струма и резонно на лицевата им страна е представено одухотворено изображение на речния бог Стримон. Подражания на този тип монети продължават да се отсичат до началото на новата ера. Към късноантичния период може да се отнесе една медна монета на Констанций II след средата на IV в. и малко количество керамика.

Интересна находка е половинка от оловен печат (моливдовул) от византийското владение на Балканите през XI век. Този вид паметници са пословично ценени от изследователите, защото предоставят епиграфска информация за издателя и неговата длъжност.

Предположенията за обект № 13 практически се оправдаха, като той се оказа най-богат на османски паметници. Открити са 4 сребърни (акчета) и две медни монети (мангъри). При първичния им оглед се установи, че част от тях могат да се отнесат към XVII в. (акче на Ибрахим Дели (1640–1648). Отсечено е в Кайро през 1641 г. От откритите накити и предмети от бита заслужават внима-




*Обр. 2. Стратиграфски профил на изкоп 1.*

*Fig. 2. Stratigraphic cross-section of trench No. 1.*



*Обр. 3. Калъп за оловни куршуми.*

*Fig. 3. Lead bullet mold.*

ние ажурна апликация с украса от кабюшон със стъклена паста. Пръстен с украса на плочката със стъкло, фрагменти от ножчета и фрагментирани керамични съдове. Интерес предизвика и откриването на множество оловни куршуми. А в един от сондажите беше открита и бронзова половинка от калъп за отливане на тези куршуми. Тези материали дават основание да се предположи, че в мерата на чифлика през XVII в. е резидирал османски гарнизон (обр. 3).

## RESCUE ARCAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF SITE NO. 13, STRUMA HIGHWAY, LOT 3.3

*Bony Petrunova, Violina Kiryakova, Gabriela Raykova*

Forty trenches were laid down on the area selected for exploration. As a result of the work more than 2000 pot-

tery fragments were collected and partially processed. 45 artifacts were inventoried (Fig. 1).

The archaeological data showed that during the 11th–14th c. a medieval settlement existed there. After these territories were included into the Ottoman Empire, the settlement and the area around it were organized as a part of a homestead (Fig. 2). The earliest artifact found there was a bronze coin of Philip V from the 2nd c. BC. A copper coin of Constantius II belonged to the Late Antiquity. An interesting piece was a half of a 11th c. Byzantine lead seal. Four silver (acce) and two copper (munger) coins were also found. The initial view determined that some of them could be referred to the 17th c. (an acce of Ibrahim Deli (1640–1648), struck in Cairo in 1641). In one of the trenches a half of a bronze mould for casting bullets was discovered. The mentioned artifacts give grounds to suggest that in the 17th c. an Ottoman garrison resided on the territory of the homestead (Fig. 3).

## № 47. АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ НА УЛПИЯ АНХИАЛО (ПИ 016174, М. 16)

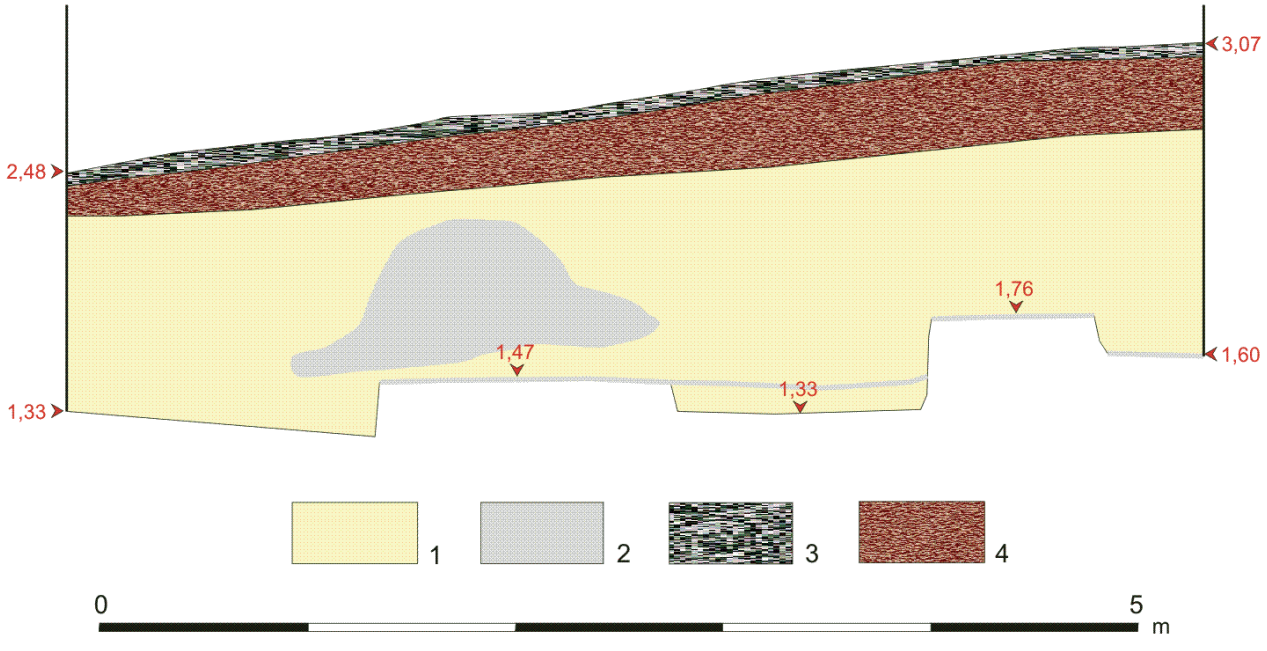
*Биляна Иванова*

В периода 24.01-03.02.2017 г. бяха извършени спасителни археологически разкопки в м. Кротиря в землището на гр. Поморие. Имотът попада в територията на недвижимата културна ценност „Античен некропол на Улпия Анхиало“. Проучената площ възлиза общо на 55 м$^2$.

Работата започна от стартови коти на терена от 3,06 м (северозападен ъгъл) до 2,44 м (югоизточен ъгъл). Пръст имаше само до дълбочина 0,40-0,50 м спрямо завареното ниво. Тя беше с тъмнокафяв цвят – чернозем, примесен с малко количество пясък. Надолу следваше пясък (обр. 1).

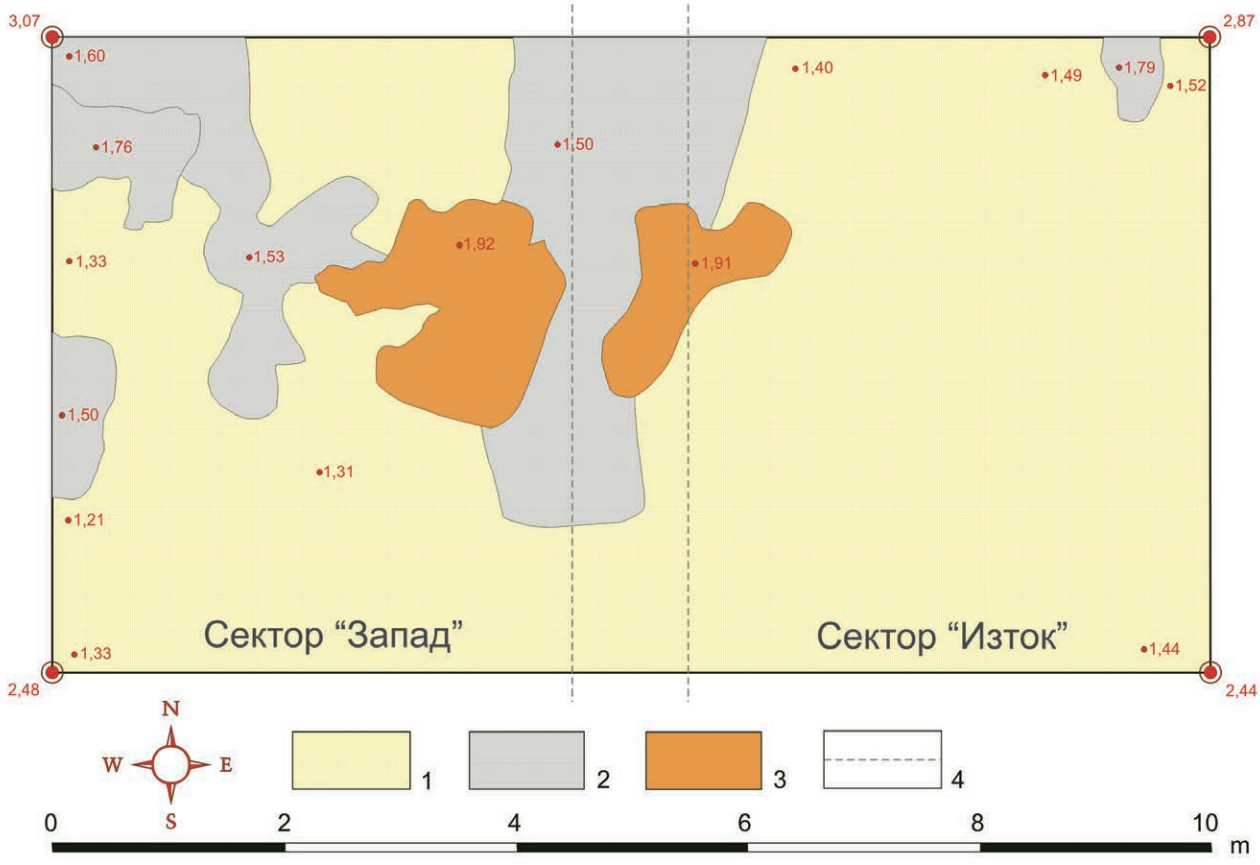
По време на проучването, на кота 1,91-1,92 м, беше разчистен запазен участък от глинобитен под с дебелина около 2 см. Същият принадлежи на нетрайна постройка с несигурна датировка. Максималните запазени размери на пода достигат дължина до 4 м и широчина до 2 м (обр. 2). Под нивото на пода е намерен фрагмент от дъно на съд с вероятна средновековна датировка, както и фрагмент от страфито керамика от XIII–XIV в. Вероятно се касае за крайбрежна рибарска (?) колиба/барака от периода на Второто българско царство или османския период.

В хода на проучването бяха установени прослойки от естествени солни отлагания на две раз-




*Обр. 1. Стратиграфия (северен профил): 1. Пясък; 2. Солни отлагания; 3. Хумус; 4. Чернозем.*

*Fig. 1. Stratigraphy (northern cross-section): 1. Sand; 2. Salt deposits; 3. Humus; 4. Black earth.*




*Обр. 2. Общ план: 1. Пясък; 2. Солни отлагания; 3. Глинобитен под; 4. Граници на сектори.*

*Fig. 2. General plan: 1. Sand; 2. Salt deposits; 3. Rammed-clay floor; 4. Limits of sectors.*

лични коти – 1,50÷1,60 м и 1,76÷1,79 м над сегашното морско равнище. Макар и геоморфоложки структури, те бяха разчистени и документирани. Регистрирането им на тези нива вероятно свидетелства за покачване и временно задържане на морското равнище на значително по-високо от сегашното ниво през несигурно установен в конкретния случай период, предшестващ епохата на Средновековието. Съдейки по най-ранните керамични находки от проучената площ, това изглежда е станало през късната античност.

По време на проучването беше събрано ограничено количество фрагментирана строителна и битова керамика с датировка от късната античност до късния османски период, както и една заготовка за тежест за рибарска мрежа.

## THE NECROPOLIS OF *ULPIA ANCHIALUS* (PL 016174, L. 16)

*Bilyana Ivanova*

An area of 55 m$^2$ was excavated. It was located within the territory of the archaeological site „Necropolis of Ulpia Anhialus". At an elevation of 1.91-1.92 m a. s. l. a preserved section of a clay-rammed floor was unearthed. It was about 2 cm thick and probably belonged to a building with short duration and of uncertain date. Below the floor level a pottery sherd of possible medieval date as well as a sgraffito sherd from the 13$^{th}$ -14$^{th}$ c. were found. These probably were the remains of a coastal fisherman's cabin from the period of the Second Bulgarian Kingdom or the Ottoman period.

At two different elevations (1.50-1.60 m and 1.76-1.79 m a. s. l.) layers of natural salt deposits were registered. They most likely indicate the rise of the sea level that held at a level significantly higher than the current one through

a not yet established period before the Middle Ages. Judging by the earliest ceramic finds from the excavated area, this seems to have happened in the Late Antiquity.

# № 48. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ УЛ. СЪЕДИНЕНИЕ № 22 (МЕЖДУ ШАХТИ МРШ-4 И РШ-1601), ГР. АСЕНОВГРАД

*Запрянка Кръстева, Иван Дуков*

Във връзка с реализацията на „Проект за рехабилитация на водоснабдителната и канализационна мрежа с изграждане на ПСОВ за гр. Асеновград, България“ се извърши спасително археологическо проучване на обект „Ул. „Съединение“ № 22 /между шахти МРШ-4 и РШ-1601/, на основание Разрешение № 369/25.09.2017 г. от Съвета за теренни проучвания, НАИМ-БАН.

Проучването се извърши в рамките на 5 работни дни, финансирано от Община Асеновград от екип в състав: научен ръководител: Запрянка Кръстева, уредник в ИМ–Асеновград; зам. ръководител Иван Дуков, директор на ИМ-Асеновград; Виктория Карацанова – специалист.

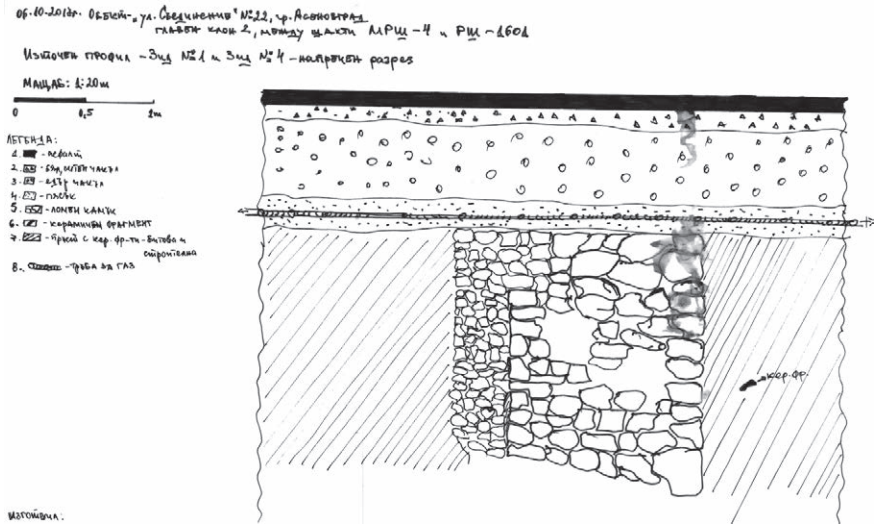
Графична документация – Иван Дуков и Виктория Карацанова.

Обектът се намира западно от р. Асеница, в централна градска част. Приблизителната площ е 77,52 кв. м.

Първоначално, преди започването на спасителните разкопки в южната част – източен профил на обекта, при полагане на нови канализационни тръби, се разкрива част от масивен зид, а успоредно на него в западния профил се регистрира друг зид на калова спойка. След сигнали на граждани в ИМ-Асеновград за разрушаване на археологически структури, дейностите по водния цикъл са преустановени в участъка ул. „Съединение“ № 22 (между шахти МРШ-4 и РШ-1601).

Целта на проучването, в рамките на изкопа между шахти МРШ-4 и РШ-1601, е да се установи характера на регистрираните археологически структури, културните напластявания и хронология на обекта.

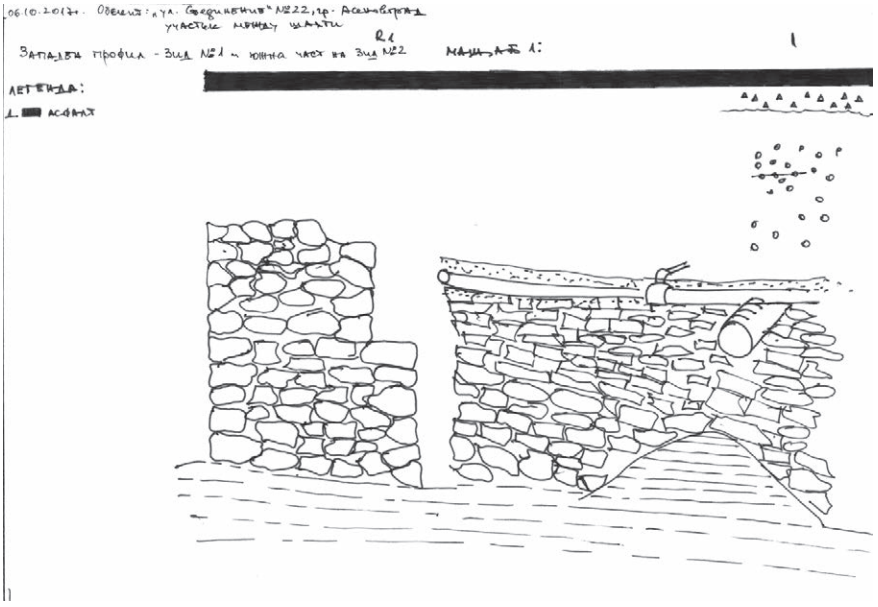
В източния профил, на дълбочина 1,10 м от повърхността, се разкри масивен зид № 1, с посока С–И, изграден от ломени и речни камъни, споени с бял хоросан. Вероятно зидът е част от крепостната стена на средновековния град Станимахос. Той е с размери дебелина 1,5 м и височина е 1,80 м. В горната му част има наличие на берма с ширина 0,40 м. Продължението на зид № 1 се разкрива в ЮЗ профил на обекта, с размери – дебелина на зида 1,20 м, а бермата е с ширина 0,40 м и височина 0,80 м. Крепостният зид се развива в посока СИ–ЮЗ. Откритите находки са бронзов пръстен, с плочка, инкрустирана вероятно с лунен камък, както и силно фрагментирана кухненска и трапезна керамика – сграфито от периода XII–XIV век, както и османска керамика.



*Обр. 1. Източен профил-зидове № 1 и 4.*

*Fig. 1. Eastern cross-section – walls Nos. 1 and 4.*

За наличие на зидове от крепостна стена в района дават информация Росица Морева (Морева 1980, 340) и Николай Хайтов (Хайтов 1983, 73). Целостта на откритите археологически струк-




*Обр. 2. Западен профил – зид № 1 и южна част на зид № 2.*

*Fig. 2. Western cross-section – wall No. 1 and the southern part of wall No. 2.*

тури и стратиграфията на терена са компрометирани още през 1965 г. при изграждане на канализационната мрежа.

При почистването на източния профил от север на юг се разкри боклучна яма със следните размери: от съвременното ниво до началото на ямата разстоянието е 0,75 м, дълбочината е 0,90 м, а до нивото на положената тръба е 1,45 м. Под ямата ясно се вижда горял пласт с множество въглени и фрагментирана средновековна и османска керамика. В непосредствена близост до боклучната яма, с посока С–Ю, се разкри друг зид № 3, изграден от ломен речен камък на калов разтвор. От нивото на положения асфалт до запазената част на зида разстоянието е 0,85 м. Дължината е 8,40 м, като по протежението на зида има прекъсване с дължина 1,10 м, а височината е 0,52 м. Под него се наблюдава горял пласт с фрагменти от средновековна и османска керамика, както и животински кости. В най-южната си точка, зидът завършва с вградени под ъгловия камък животински кости. От южното лице са разкрити 0,20 м.

На разстояние 1,35 м от зид № 3 се разкри зид № 4. Между тях има изкоп с положена тръба за отходна вода. Зид № 4 е долепен на фуга до зид № 1. Изграден е от ломен камък, споен с жълтеникав хоросан. С леко овална форма. Размери: дължина –1,60 м и височина – 1,80 м.

В западния профил разкритият зид № 2 е с ориентация С–Ю. Техниката на градеж е ломен речен камък на калова спойка. Размери: дължина – 7,20 м. От съвременното ниво до горната част на зида височината е 1,20 м. Височината на зида в северния край е 1,80 м, в средната част 1,30 м, в южната част до продължението на зид № 1 е 1,20 м.

Относно хронологията на обекта може да се каже, че зидове № 1 и 4 се датират XII–XIV в., а зидове №№ 2 и 3 по-късни.

В източния и западния профил на обекта, екипът не успя да достигне до стерилен пласт, както и да установи как са фундирани археологически структури № 1, 2 и 4 поради наличието на множество тръби за питейна вода, природен газ, както и наличие на течащи фекални води от отходните тръби.

Относно предназначението екипът предполага, че зидове №1 и 4 са фортификационни съоръжения, № 1 – част от крепостната стена на средновековния Станимахос, до която е долепен на фуга зид № 4 – вероятно е кула или контрафорс. Зидове № 2 и 3 се определят като вероятни помощни помещения със стопанско предназначение. Те са с наклон на изток, за което се предполага, че са пострадали от природни бедствия – земетресения. В научната литература са описани няколко тежки земетресения от 1750 г. по сведения на Скорделис и земетресение от 1810 г. известно от непубликувана досега приписка в богослужебна старопечатна книга, която се съхранява в църковния архив в София. Известни са и две нашествия на кърджалии от 1793 и 1810 г. (Христемова 2000, 67-68, 72 ), които опожаряват и разрушават града.

## Литература

**Морева 1980:** Р. Морева. Средновековният Станимахос. В: Средновековният български град, 1980, София, 337-342.

**Хайтов 1983:** Н. Хайтов. Асеновград в миналото. София, 1983.

**Христемова 2000:** М. Христемова. Кърджалийското време на Асеновград – Родопите през XIX и началото на XX век. Език, култура и история. Сборник от научна конференция, 2-3.VI. 2000 г., Смолян, III, История, 65-72 (67-68, 72).

**Σκορδέλη, Βλ.** Χρονικά σημειώματα, Δελτίον της ιστορ. και εθνολογ. Εταιείας Αθηνων, τ. Η, σελ. 288-290.

## RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT 22, SAEDINENIE STR. (BERWEEN SHAFT MRSH – 4 AND RSH – 1601), ASENOVGRAD

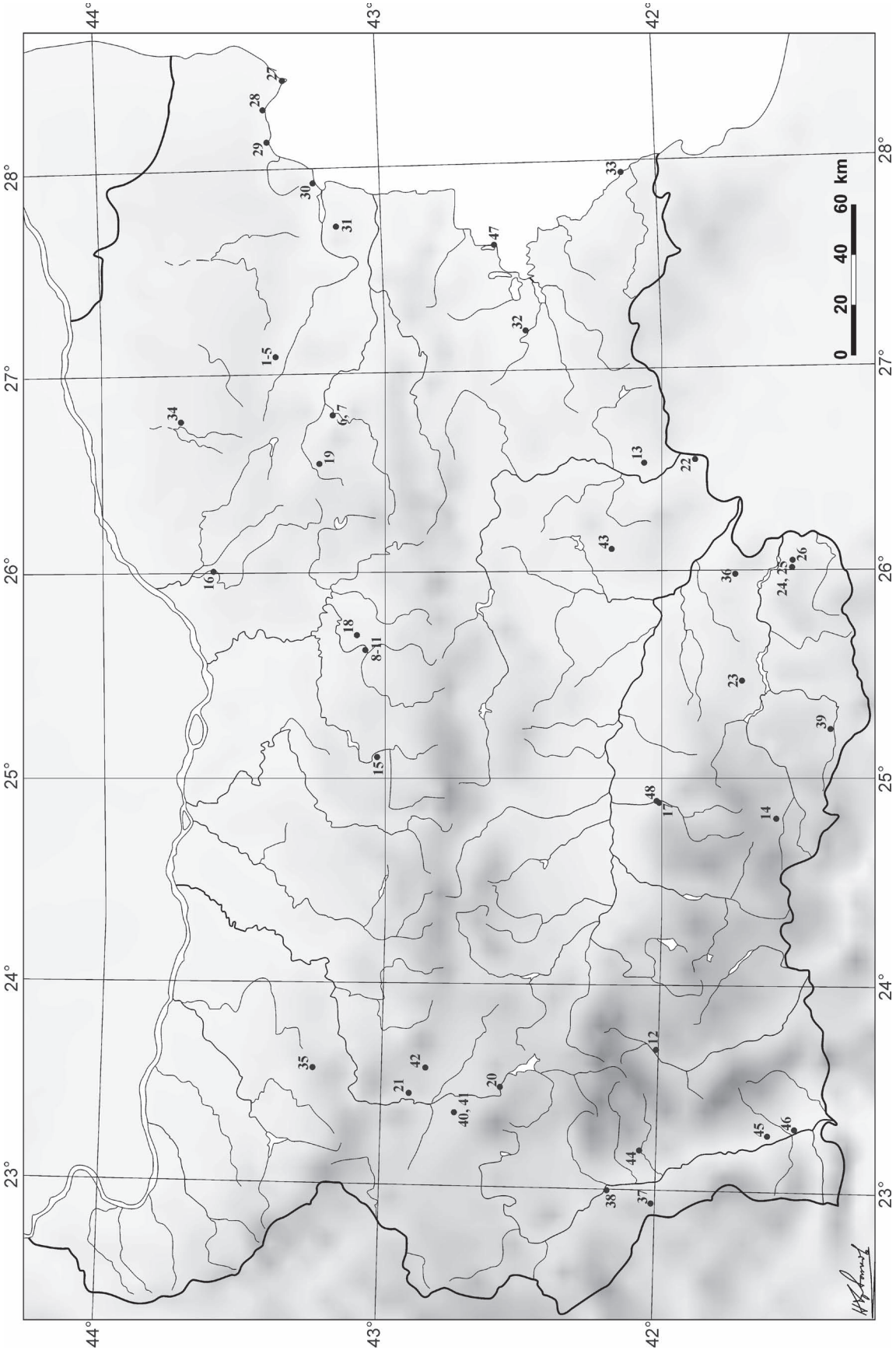
*Zapryanka Krasteva, Ivan Dukov*

As a result of the rescue archaeological excavations were excavated and documented:

I. Part of the medieval fortress wall of Stanimakhos, with a tower or buttress adjacent to it (Fig. 1). Construction technique – lined and river stones, bonded with white mortar. Dating 12$^{th}$–14$^{th}$ c.

II. Fragments of auxiliary rooms. Construction technique – limestone and river stones with mud solder.

III. Findings – bronze ring with setting, inlaid with stone. (Fig. 2), shards from kitchen and table ceramics (sgraffito from the 12$^{th}$–14$^{th}$ c. and the Ottoman period).




*Карта 4. Раздел IV. Проучвани обекти*

*Map 4. Section IV. Investigated sites*

# V. ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И АРХЕОЛОГИЧЕСКА КАРТА НА БЪЛГАРИЯ

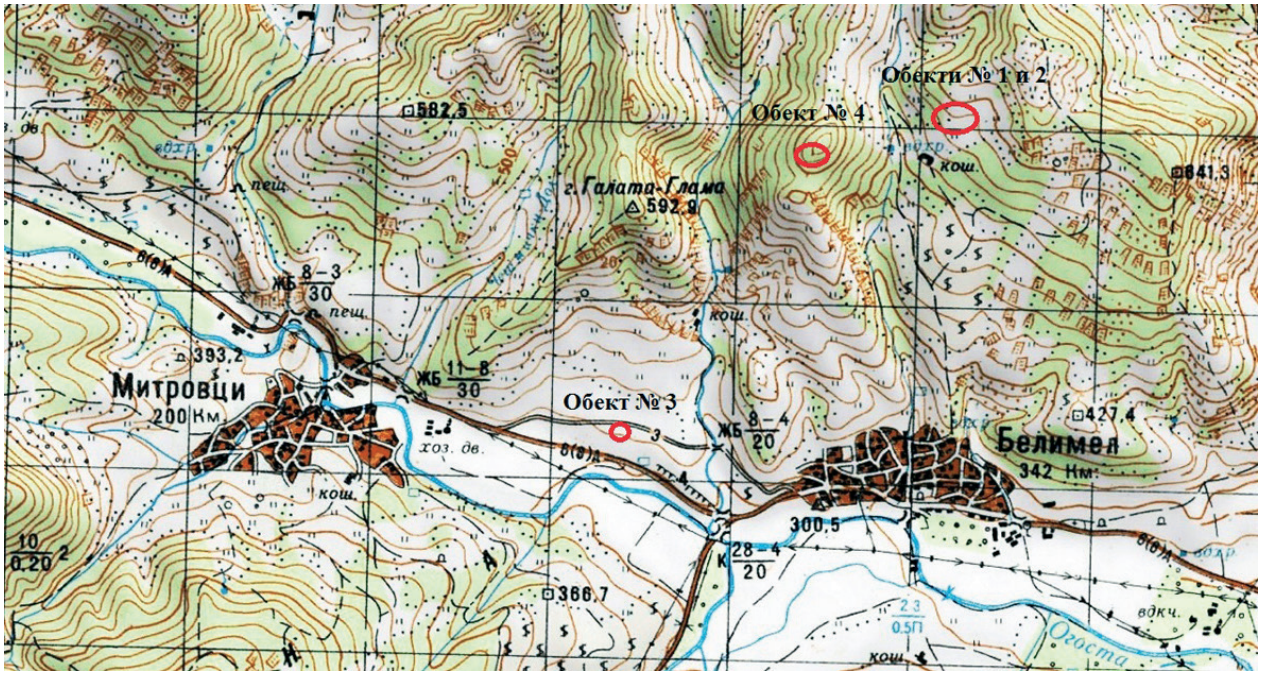
## ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ

### № 1. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО БЕЛИ МЕЛ, ОБЩИНА ЧИПРОВЦИ

*Мирослав Марков*

През март 2017 г. бе реализирано теренно археологическо издирване в землището на с. Бели мел. Теренът представлява гориста местност със стръмни склонове с денивелация от север на юг, пресечена от притоци на р. Огоста. В резултат на проучването са регистрирани четири нови археологически обекта (обр. 1).

Обект № 1 е тракийско светилище в м. Генов камък. Разположено е на южен склон върху приблизителна площ от ок. 5 дка. В непосредствена близост и североизточно от него в естествена скала е изсечена скална гробница – обект № 2. Тя има правоъгълен вход от юг, вътрешността е овална, а на пода са оформени две елипсовидни легла с ориентация С–Ю. Разделя ги овален бордюр, ясно изразен в северната половина и частично разрушен в южната, при входа. Датирането на тези гробници можем да поставим между XII–VI в. пр. Хр. (Венедиков 1976, 113). В южната част на м. Петров дол е разположена надгробна могила – обект № 3. Тя попада в обработваема нива. Има елипсовидна форма с диаметър С-Ю 28 м, И-З 25 м и височина 0,40–0,50 м. В северния край на същата местност е регистрирано тракийско скално светилище – обект № 4. То е разположено върху скален масив с ориентация СИ–ЮЗ. В югозападната му половина са изработени множество изсичания с правоъгълна и кръгла форма, както и две трапецовидни ниши. Северната от тях е по-добре запазена (обр. 2). Пред южната има три малки стъпала.




*Обр. 1. Разположение на регистрираните обекти.*

*Fig. 1. Location of the registered sites.*



*Обр. 2. Скална ниша в м. Петров дол.*

*Fig. 2. A rock niche in Petrov dol locality.*

**Литература**

**Венедиков 1976:** Ив. Венедиков. Скални гробници. – В: Тракийски паметници, 1. София, 82–127.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF BELI MEL VILLAGE, CHIPROVTSI MUNICIPALITY**

*Miroslav Markov*

In March 2017 a field archaeological survey was carried out in the territory of Beli Mel village. Four new archaeological sites were registered (fig. 1). Site No 1 is a Thracian sanctuary. It is situated in the Genov Kamak locality, on a southern slope covering an approximate area of 70 x 70 m. In close proximity in NE, direction a tomb hewn into the natural rock was recorded – Site No 2. The dating of these tombs can be placed between the 12th and the 6th c. BC (Венедиков 1976, 113).

In the southern part of the Petrov Dol locality a burial mound was registered – Site No 3. At the northern end of the area a Thracian rock sanctuary was discovered – registered as Site No 4. It is located on a rock massif with SE – SW orientation. Many rectangular and round rock cuttings were recorded as well as two trapezoidal niches in its SW half (fig. 2).

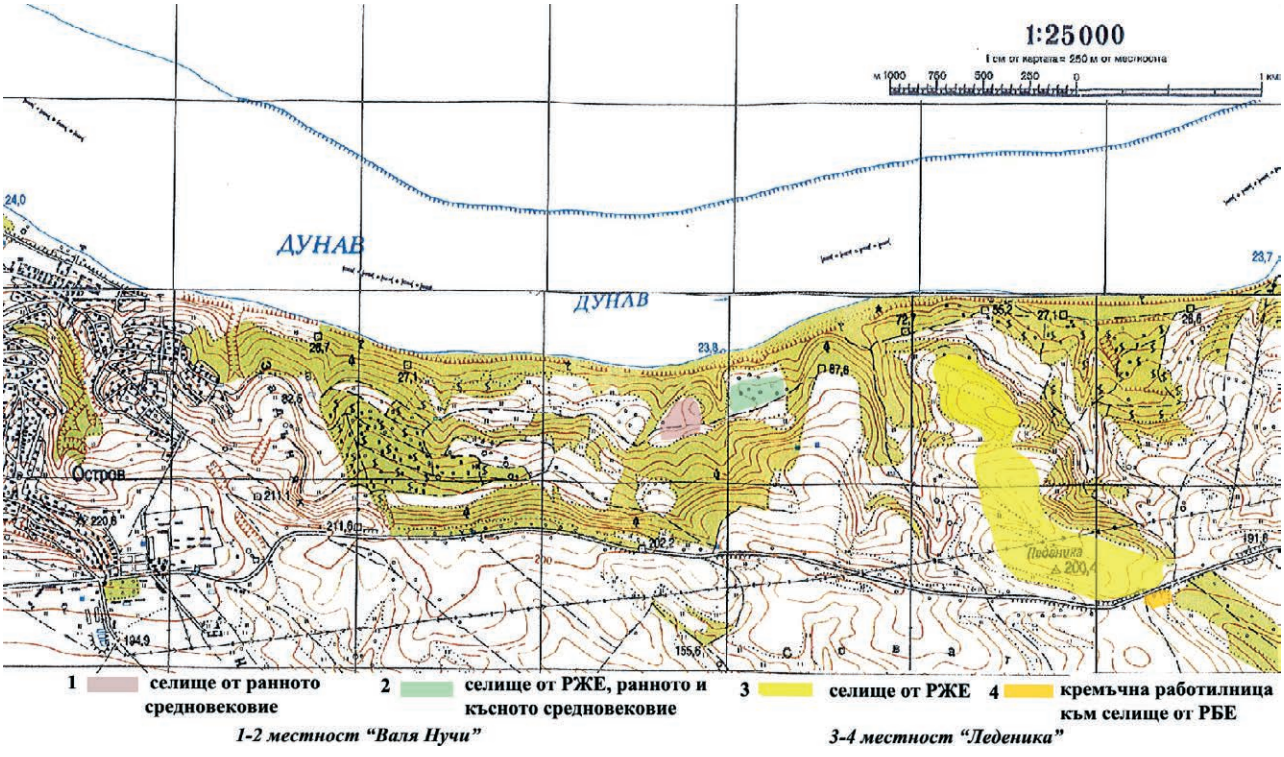
## № 2. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА ОРЯХОВО

*Евгения Найденова, Сергей Торбатов, Биляна Иванова, Нарцис Торбов*

Теренните издирвания се проведоха през април, ноември и декември на 2017 г. от Е. Найденова (ИМ Оряхово), С. Торбатов (НАИМ–БАН), Б. Иванова (НИМ) и Н. Торбов (РИМ Враца). То обхвана землищата на с. Остров, с. Горни Вадин и гр. Оряхово. Поставените цели са регистриране на нови археологически обекти и актуализиране на състоянието на известните. Необходимо бе уточняване на местоположението на антично селище, открито в пристанищната зона на Оряхово при спасително проучване през 2016 г.

В землището на с. Остров, в м. Валя Нучи, са локализирани две селища. Разположени са върху високи съседни тераси и се разделят от дълбок дол. Откритите археологически артефакти в първия обект, обозначен като „Валя Нучи 1“ датират от три периода – ранна желязна епоха, ранно и късно средновековие. Те са разпръснати върху площ ок. 15 дка. Вторият обект „Валя Нучи 2“ се отнася към ранното средновековие и има площ около 5 дка (обр. 1). При чешмите Алибаш, Задъняка и Римската чешма липсва археологически материал. Обхождането на заливната тераса в м. Гърлото, допълни информацията за известното вече праисторическо селище с материали от ранен и късен неолит и ранен халколит (Ганецовски, Найденова, 2000, 215–233). Върху бреговата ивица, от двете страни на канал за оттичане на вода, въпреки наносите на водите от река Дунав, са регистрирани керамични фрагменти и кремъчни артефакти. Сред материалите има и керамика, изработена на колело. Откриването в частен обработваем имот, на дребни нехарактерни керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и кремъчен отломък, маркира южната граница на селището. Според новите наблюдения, обектът е с приблизителна площ от 80 дка (обр. 2).

В землището на с. Горни Вадин е обходена м. Леденика, част от платото Равнището. Мястото е изорано и с добра видимост. На обширна територия от 300 дка, върху четири отделни терасовидни




*Обр. 1. Топографска карта с разположение на регистрираните обекти в местностите Валя Нучи и Леденика между с. Остров и с. Горни Вадин.*

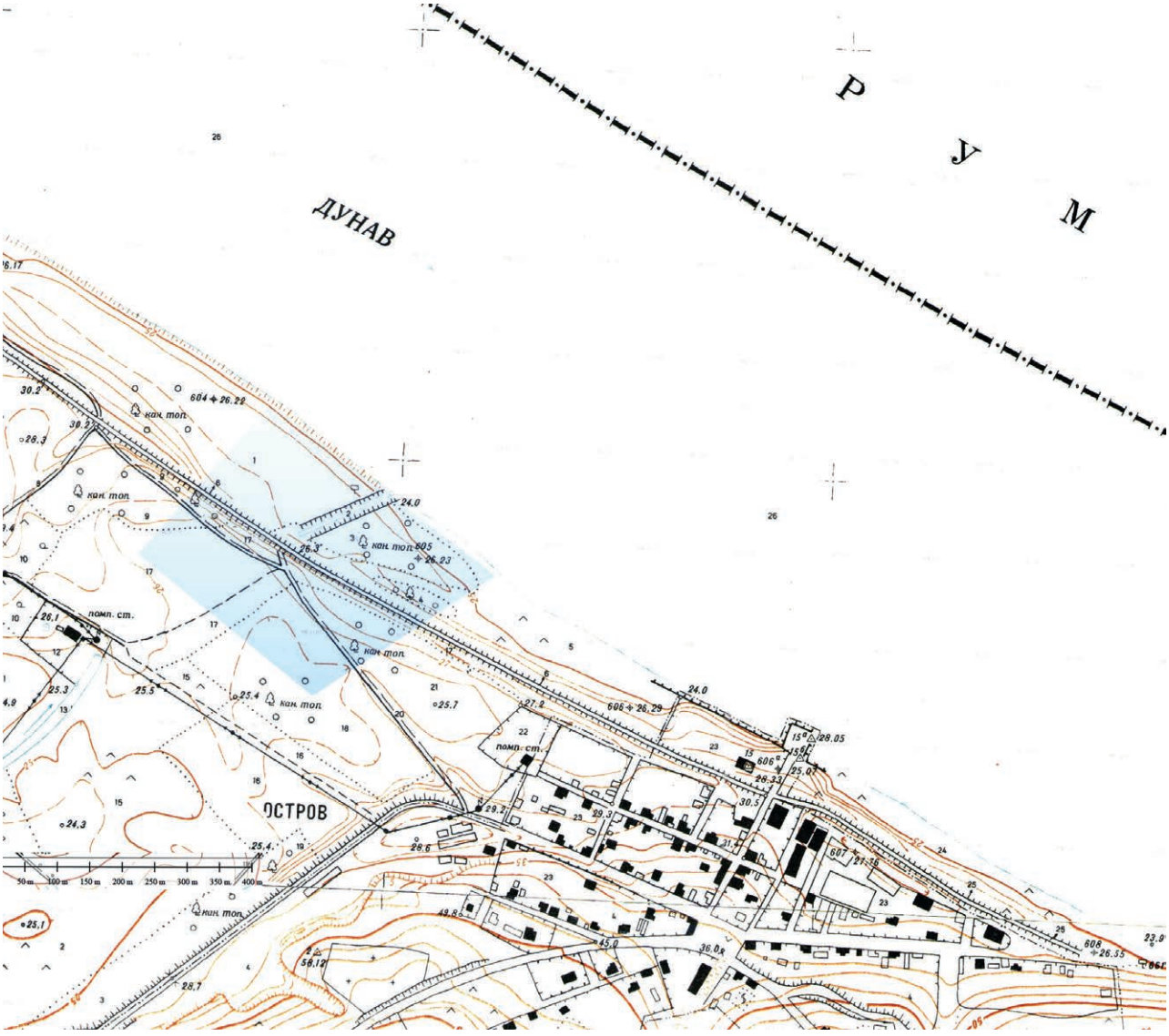
*Fig. 1. Topographic map with the location of registered sites in Valia Nuci and Ledenika locality between Ostrov and Gorni Vadin villages*

участъка „Леденика 1–4", се регистрират керамични фрагменти и кремъчни артефакти от ранната бронзова епоха (обр. 1). Наличието на струпване от кремъчни ядра и отломъци в началото на местността, предполага съществуването на кремъчна работилница. Селището от ранната бронзова епоха е покрито частично от ранносредновековно селище „Леденика 1–2". В най-северния участък „Леденика 4", се откриват нехарактерни фрагменти от изработени на колело съдове и строителна керамика.

В землището на гр. Оряхово теренното издирване се осъществи в продължение на 4 км по бреговата ивица, западно от пристанището, в очертанията на парк Щурците и върху възвишението, в непосредствена близост до мястото на проведените през 2016 г. разкопки. Върху обходената крайбрежна полоса се открива разпръсната ранносредновековна керамика на разстояние от 2 км от подножието на крепостта Камъка до м. Бататовец, което е свидетелство за интензивно обитаване през този период. Високата концентрация на материали в участък с дължина от над 400 м, се свързва с ранносредновековното селище на запад от крепостта и дава основание да се приеме, че то е имало по-голяма площ. В м. Бататовец, освен керамичните фрагменти от ранното средновековие, се открива керамика от античността и ранната желязна епоха. Материалите допълват хронологията на известното селище в района (Ганецовски, Найденова, 2000, 215–233). В северозападната част на оряховския парк Щурците, върху било на възвишение, се регистрира обект от ранното средновековие. Частично е засегнат от направената паркова площадка. Тук е засвидетелстван и османски период с фрагменти от глинени съдове и един фрагмент от керамична лула. В югоизточната част на парка се забелязват останки от масивна постройка, вероятно от същия период. Градежът ѝ е от тухли и необработени варовикови камъни със спойка от хоросан.

Обхождането на съседното възвишение, в чието подножие е реализиран археологическия сондаж от 2016 г., не даде положителни резултати. Незастроените зони са покрити от гъста растителност. Необходими са геофизични изследвания.

В резултат на теренното издирване от 2017 г. са регистрирани четири нови обекта: едно селище от РБЕ и принадлежаща към него кремъчна работилница, едно селище от РЖЕ, три селища от ПБЦ и едно от ВБЦ. Допълни се информацията за три известни обекта. От особено значение е уточняването на границите на праисторическото многослойно селище при с. Остров.




*Обр. 2. Топографска карта с разположение на праисторическото селище в местността Гърлото, с. Остров.*

*Fig. 2. Topographic map with the location of the prehistoric settlement in Garloto locality, Ostrov village.*

## Литература

**Ганецовски, Найденова 2000:** Г. Ганецовски, Е. Найденова. Резултати от теренните обхождания в община Оряхово през 1999 г. – Известия на музеите в Северозападна България, 2000, 28, 215–233.

## FIELD SURVEY IN ORYAHOVO MUNICIPALITY

*Evgenia Naidenova, Sergei Torbatov, Biliana Ivanova, Nartsis Torbov*

During the field survey in 2017 in Oryahovo municipality four new sites were registered and the information for three already known ones was updated. Three of the sites fall within the territory of the village of Ostrov. In the Valia Nuci locality, two settlements are located on adjacent terraces (fig. 1). The first yielded materials from the Early Iron Age as well as the Early and Late Middle Ages. The second dates back to the Early Middle Ages. The survey in the Gurloto area contributes to the definition of the southern boundary of the prehistoric settlement there (fig. 2). In the Ledenika locality, in the territory of the Gorni Vadin village, there is a settlement with a flint workshop from the Early Bronze Age, partially covered by an Early Medieval settlement (fig. 1). The fourth registered site is located on a ridge on a hill, in the Shturtzite park in Oryahovo. It is a settlement from the Early Middle Ages.

# № 3. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ГАЗОПРОВОД „СЕВЕРЕН ГАЗОВ ПРЪСТЕН“

*Жарин Величков*

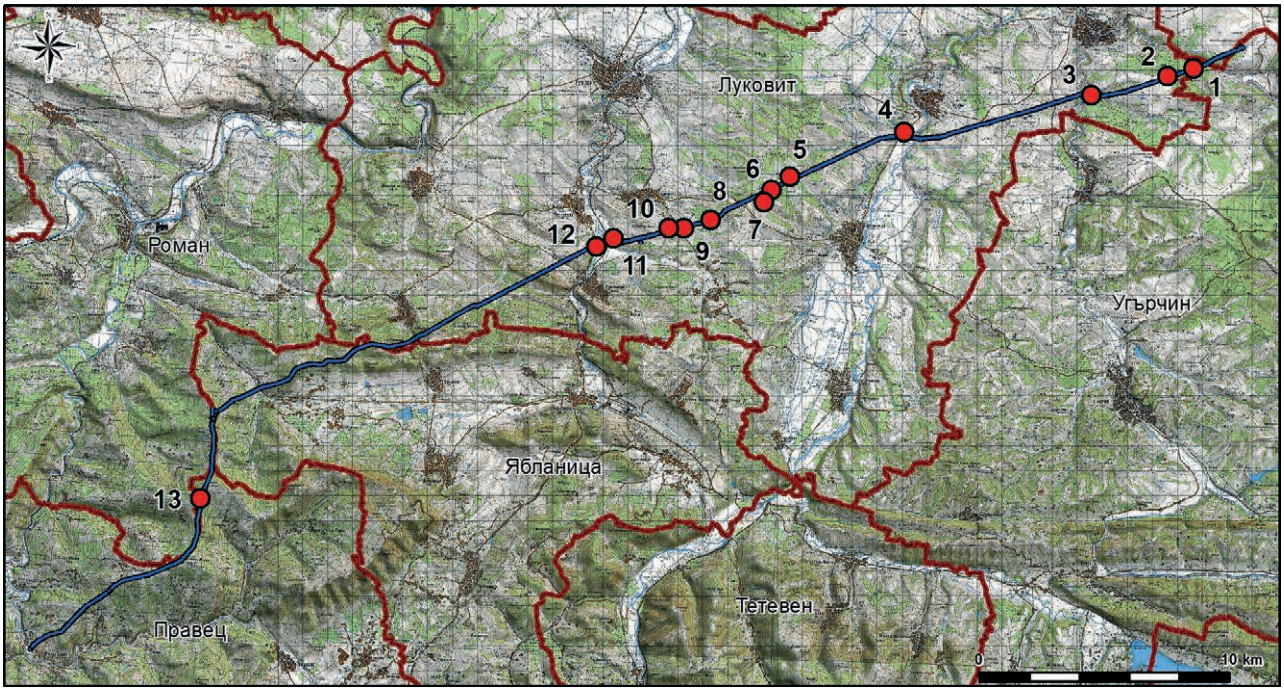
Провеждането на археологически теренни издирвания по трасето на газопровод „Северен газов пръстен”, участък „ОС Беглеж – КВ Дерманци – КВ Батулци – КВ Калугерово” е проведено с цел изготвяне на част „Културно-историческо наследство” в Доклада по ОВОС. Те обхващат част от териториите на община Плевен, Угърчин, Луковит и Ябланица, Роман и Правец. До сега териториите на тези общини са слабо изследвани. Известните в науката обекти са относително малко на брой, предвид благоприятните условия за човешко присъствие през всички исторически епохи.

В резултат на предварителното събиране и обработка на информацията бе установено, че в 200 метровата зона около трасето на газопровода, има регистрирани три археологически недвижими културни ценности.

Археологическата експедиция се проведе от края на март до средата на април 2017 г. В нея взеха участие представители на НИНКН, РИМ Ловеч, ИМ Правец и НАИМ–БАН. Територията, през която минава трасето на газопровода, обхваща хълмистата част на Дунавската равнина и част от предпланините на Стара планина (обр. 1). Теренните издирвания се извършиха в зоната на сервитута на газопровода – 200 м от остта му на разстояние от 59 км. На тази площ бяха открити 13 археологически обекта, от които два са вече регистрирани в НДА на НИНКН и АИС АКБ. Останалите 11 обекта са новооткрити и не притежават самостоятелен статут на недвижими културни ценности. Регистрирани са десет новооткрити надгробни могили или група могили, две селища от желязната епоха, две единични антични постройки, едно селище от римската и късноантичната епоха и единична постройка от XIX – началото на XX в.

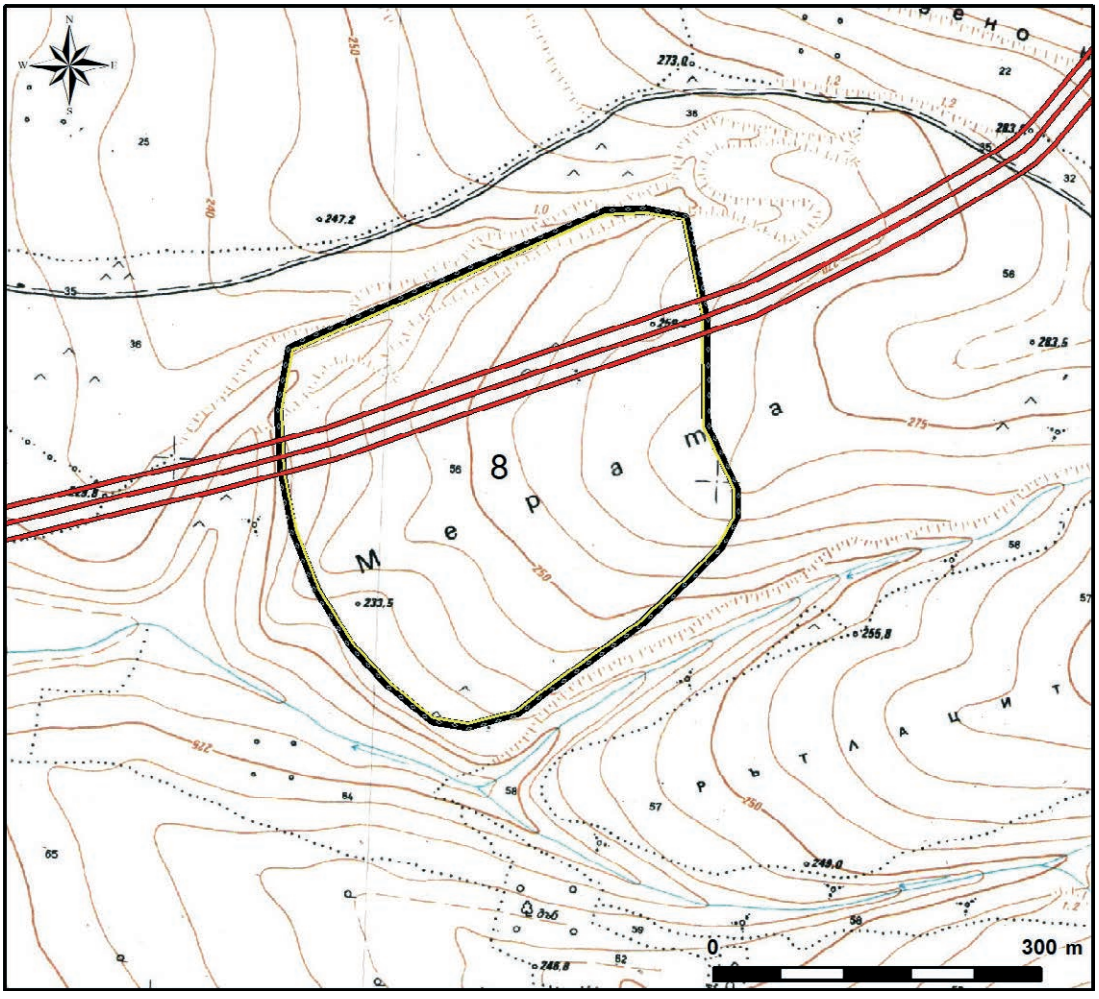
При анализа на резултатите от теренното проучване се потвърдиха наблюденията, че надгробните могили в равнинните части са натрупани от пръст или от пръст и камъни, като имат средни до големи размери и ясно се очертават в околната среда. В планинската зона, могилните насипи са натрупани от средно големи камъни, характерни за терена. Те са с разлата форма и височина до 1 м.

Двете тракийски селища от желязната епоха са средни по големина – от 20 до 47 дка и са от




*Обр. 1. Трасе на газопровода.*

*Fig. 1. A pipeline route.*




*Обр. 2. Обект № 8 – селище от римския период.*

*Fig. 2. Site № 8 – Settlement of the Roman Period.*

тип, характерен за почти цялата територия на България, извън представителните градски центрове и тюрзиси.

По-голям интерес представлява обект №8 – селище от римския период, разположено в землището на с. Тодоричане, община Луковит (обр. 2). То заема площ от около 320 дка. Разположено е върху средната част на склон с наклон на З–ЮЗ. На терена се открива голямо количество фрагменти битова керамика, които се отнасят към периода ср. II–IV в. – устия и дръжки от амфори, паници, купи, гърнета, фрагменти от капаци и съдове от фина глина, покрити с червен лак. Регистрирано е петно от голямо количество горял кирпич от плетена конструкция, обмазана с глина. То има неправилна правоъгълна форма с размери 5 х 3 м и вероятно маркира антично жилище. За всички регистрирани археологически обекти са изготвени картони в АИС АКБ и са определени мерки за тяхното опазване – археологически наблюдения или теренни археологически проучвания.

## FIELD SURVEY ALONG THE NORTHERN GAS PIPELINE RING ROUTE

*Zharin Velichkov*

The field survey along the bed of the Northern Gas Pipeline Ring was carried out within its easement zone – 200 m from its axis at a distance of 59 km. The surveyed area encompasses the hilly part of the Danubian Plain and the mountainous part at the foothills of the Balkan Mountains (fig. 1). In this territory, 13 archaeological sites were registered – ten newly found tumuli, two settlements from the Iron Age and a settlement from the Roman Age and Late Antiquity. The tumuli in the plain were piled up from earth or earth and stones and in the mountainous zone – of stones. Both Thracian settlements from the Iron Age are medium in size. They belong to a type characteristic for nearly all the

territory of Bulgaria. Site No 8 is a Roman and Late Roman settlement, located in the territory of Todorichane village (fig. 2). It covers an area of about 320 decares. The terrain abounds with a large amount of pottery fragments dating from the mid. 2nd to the 4th c. A spot of irregular shape, measuring 5 x 3 m, has been registered as well. Probably it is a destroyed antique house.

## № 4. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ЦАРЕВЕЦ И ВАРДИМ, ОБЩИНА СВИЩОВ

*Петя Андреева, Марин Маринов, Евгения Генчева, Станимира Танева, Петя Пенкова, Адлин Данчева, Николета Николова*

Археологическото издирване в землищата на селата Царевец и Вардим, община Свищов е реализирано във връзка с изпълнението на проект на БАН „Археологическа карта на България". Проведено е от екип в състав: Петя Андреева, ръководител, Марин Маринов, зам.-ръководител, Станимира Танева, Петя Пенкова, Николета Николова, Адлин Данчева. Научен консултант на издирванията е доц. д-р Евгения Генчева.

В рамките на 15 работни дни се покри територия от 3,98 кв. км в землищата на селата Царевец и Вардим. В зависимост от видимостта на терена и регистрираната концентрация на артефакти беше прилагана интензивна (до 15 м) или екстензивна (между 15 и 30 м) стратегия за определяне на ширината на полигоните. За всеки полигон бяха систематизирани броят и видът на откритите артефакти, както и локализирането на отделни структури. Регистрирани са общо 19 обекта и 5 offsites, като за 12 от тях е актуализирана информацията и е дадена оценка на сегашното им състояние, а за 7 са създадени регистрационни карти в АИС АКБ. От тях 13 са надгробни могили, три некропола, две селища и една *villa rustica*.

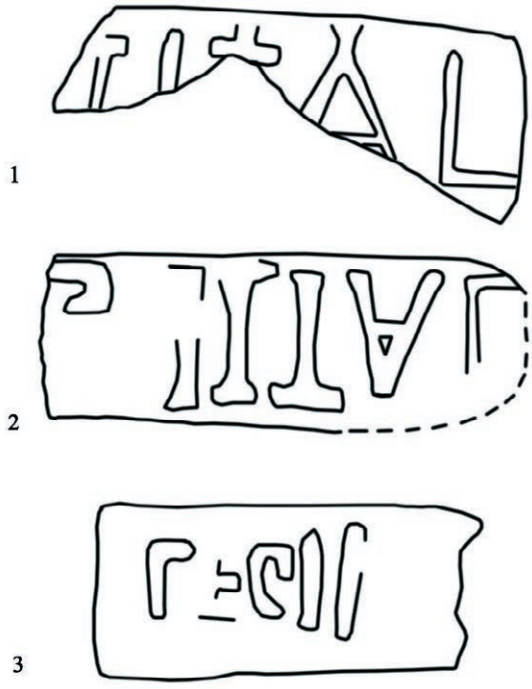
Вилата заедно с некропол е локализирана в м. Мазуня, землище на село Царевец (обр. 1). Некрополът е известен отдавна, но за него липсва информация в АИС АКБ. Локализиран е през ноември 1962 г. при риголване за овощна градина върху южния скат над Мазунската чешма, когато са били засегнати погребения върху площ от 1 хектар, повечето от които извършени с трупополагане в похлупени един върху друг имбрици. Тогава са открити и зидани гробове (зидан гроб с тухли и гроб, изграден от ломени камъни, споени с кал). В момента на терена личат някои от ломените камъни, както и много цели и фрагментирани имбрици.




*Обр. 1. Фрагмент от глинена лампа долномизийски вариант на „североафрикански" тип лампи от некропол в м. Мазуня, Свищовско.*

*Fig. 1. Fragment of a terracotta oil lamp representing a variant of the North African lamps found in Lower Moesia. Necropolis at the Mazunya locality, Svishtov region.*

Викусът на военния лагер Нове отдавна е локализиран в м. Острите могили. Обхождането на обекта с цел прецизиране на границите в съответствие с прилагането на принципа на тотални обхождания по полигони беше силно затруднено поради съвременното застрояване на терена и парцелирането му на малки обработваеми земеделски площи в частни дворове. Въпреки това успяхме да регистрираме изключително висока многоцентрична концентрация на ломени камъни, битова и строителна керамика, датираща от римска и късноримска епоха,



*Обр. 2. Тухлени печати на I Италийски легион:*
*1. м. Острите могили (първа четвърт на III в.);*
*2. м. Острите могили (първа четвърт на III в.);*
*3. м. Пендикуряк (втора половина на III в.).*

*Fig. 2. Brick stamps of the First Italian Legion:*
*1. Ostrite Mogili Locality (first quarter of the 3rd c.);*
*2. Ostrite Mogili locality (first quarter of the 3rd c.);*
*3. Pendikuryak locality (second half of the 3rd c.).*

късна античност и ранно Средновековие. В резултат на това стана ясно, че границите на викуса са по-големи от посочваните досега в научната литература. Южно от шосето водещо от Свищов към с. Вардим бяха регистрирани малки концентрации на керамични фрагменти, датиращи от късната античност и ранното Средновековие. Това ни даде основание да смятаме, че вероятно в непосредствена близост до викуса на Нове е имало друго селище, чиито граници предстои да бъдат прецизирани.

В източната част на землището на с. Царевец беше локализирана западната граница на селище от римската епоха (обр. 2). То се развива в източна посока, като поголямата му част, върху която се регистрира изключително висока концентрация на фрагменти от битова и строителна керамика, както и ломени камъни, се намира в землището на Свищов. Въз основа на тях може да се констатира, че селището е съществувало през римската епоха и късната античност.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF TSAREVETS AND VARDIM VILLAGES, SVISHTOV MUNICIPALITY**

*Petya Andreeva, Marin Marinov, Evgenia Gencheva, Stanimira Taneva, Petya Penkova, Adlin Dancheva, Nikoleta Nikolova*

The archaeological field survey in the territory of the villages of Tsarevets and Vardim, Svishtov municipality, was carried out in connection with the implementation of the NAIM project for updating the information in the Automated Information System „Archaeological Map of Bulgaria".

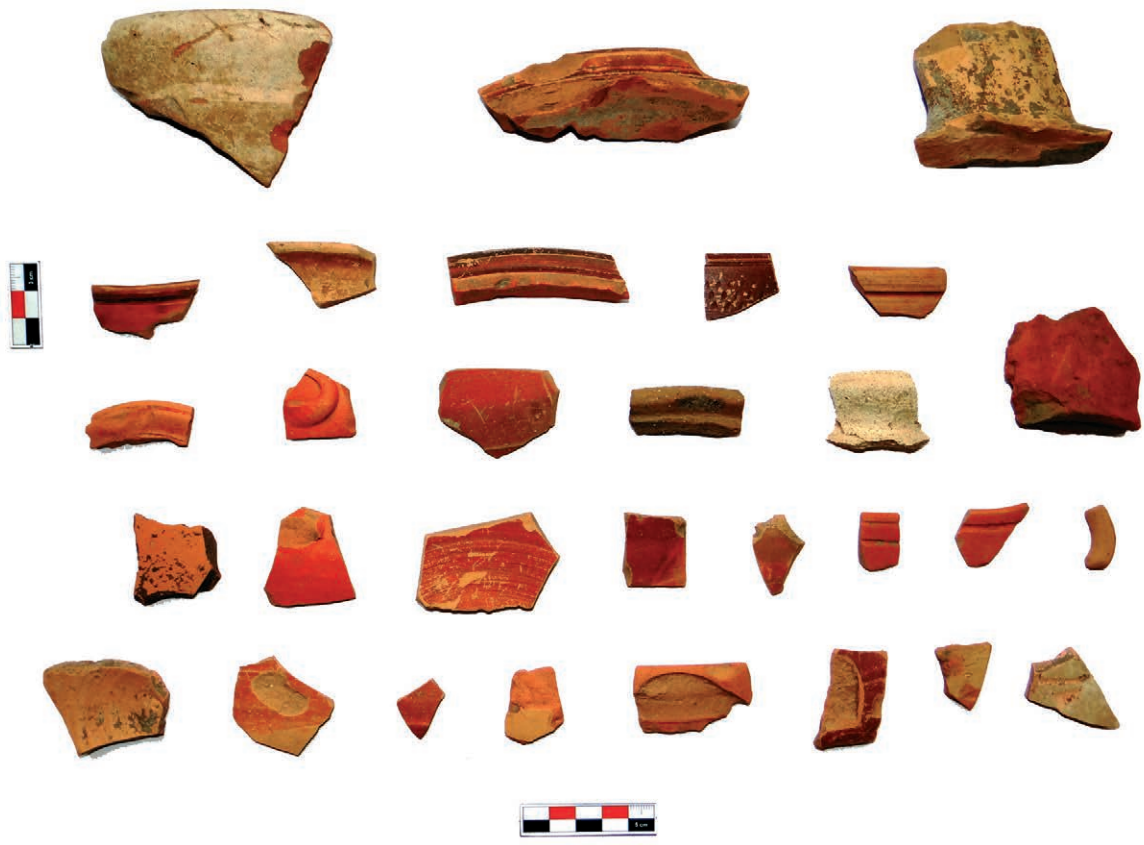
An area of 3.98 sq. km was surveyed within 15 days in the territory of the villages of Tsarevets and Vardim. A total of 19 sites and five offsites were registered. The information for 12 of them was updated while the data for seven were newly introduced in the Automated Information System „Archeological Map of Bulgaria". In summary, the sites could be referred to the following types: 13 burial mounds, three necropoleis, two settlements and one *villa rustica*.

## № 5. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ПРЕНОСЕН ГАЗОПРОВОД ДО ГРАД СВИЩОВ

*Петя Андреева, Марин Маринов, Стефан Александров, Станимира Танева, Адлин Данчева, Тодор Дяков*

В изпълнение на предмета на договор между „Булгартрансгаз" ЕАД и НАИМ–БАН през ноември 2017 г. бяха проведени терени издирвания на археологически обекти в границите на сервитутните зони на строеж „Преносен газопровод до Свищов". Археологическите дейности се извършиха на основание разрешение за терени археологически проучвания № 394 от 23.10.2017 г., издадено на гл. ас. д-р Петя Андреева – научен ръководител. Екипът включваше Марин Маринов (ИМ-Свищов), заместник-ръководител, доц. д-р Стефан Александров и гл. ас. д-р Станимира Танева (НАИМ–БАН), Адлин Данчева (ИКИТ–БАН) и Тодор Дяков.

Трасето на бъдещия преносен газопровод до град Свищов е планирано да преминава през землищата на селата Горна Липница, Батак, Сломер, Караисен, община Павликени и селата Горна Студе-



*Обр. 1. Керамични фрагменти от обект № 4.*

*Fig. 1. Pottery fragments from Site No 4.*

на, Овча могила, Козловец, Българско Сливово, Царевец, община Свищов, както и през землището на град Свищов. Теренното издирване се извърши в съответствие с единна методика, която се прилага при работа по инфраструктурни проекти. При работата на терен се прилагаше принципът на тотални обхождания, като се работеше по полигони.

В резултат на проведените теренни проучвания екипът регистрира общо шест обекта, три от които ще бъдат засегнати от проектното трасе на преносния газопровод до град Свищов и три, които се намират в непосредствена близост до сервитутните зони на газопровода.

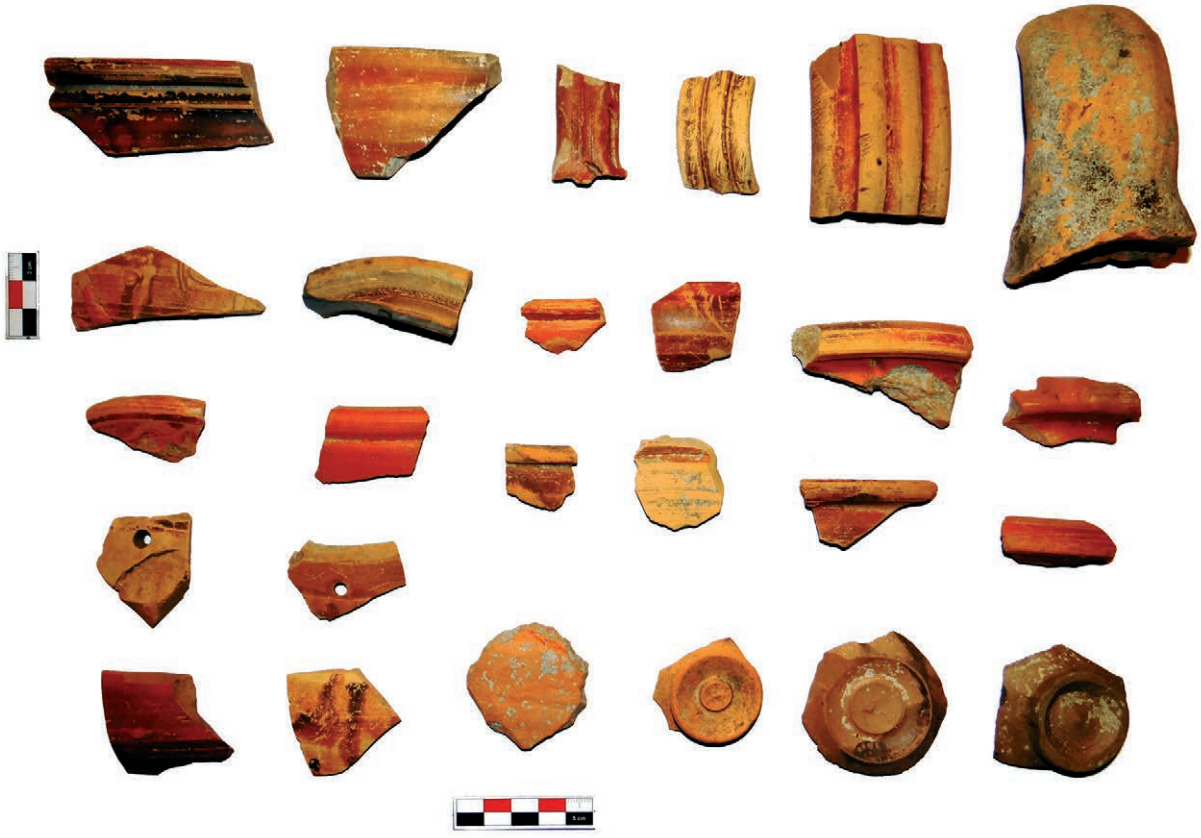
Обект № 1 се намира в землището на с. Батак и представлява надгробна могила, чиито землен насип и охранна зона не попадат в трасето на газопровода. Могилният насип се намира в обработваеми селскостопански площи и е силно разнесен вследствие обработването на земята с тежки селскостопански машини. На терена не се откриват материали и съоръжения. Датировката е неопределима.

Обект № 2 е разположен в землището на с. Сломер. Той също е надгробна могила, чиито землен насип и охранна зона няма да попаднат в трасето на газопровода. Могилният насип е обрасъл с дървета и храсти. На терена не се откриват материали и съоръжения. Датировката е неопределима.

Обект № 3 е регистриран от екипа като offsite, основание за което беше откриването на кремъчен отломък – фрагмент от ядро и малко фрагменти битова керамика. Кремъчният отломък е открит на около 22 м от трасето на газопровода. Датировката е праистория, вероятно неолитна епоха.

Обект № 4 се намира в м. Люляка, землище на с. Овча могила. Обектът представлява неукрепено селище, което ще бъде засегнато от трасето на газопровода. Селището е разположено върху равен участък, в подножието на южен склон. На терена се забелязва висока концентрация на фрагменти от битова керамика, както и фрагменти от строителна керамика (обр. 1). Характерът на керамичните фрагменти позволява да се направи извода, че датировката на селището е римска и късноримска епоха (II – края на IV в.).

Обект № 5 се намира в землището на с. Козловец и представлява надгробна могила, която според данните от топографските карти е известна като Попова могила. Нейният землен насип и охранна зона попадат в трасето на газопровода. Могилата се намира в нива засята с рапица и поради ниската



*Обр. 2. Керамични фрагменти от обект № 6.*

*Fig. 2. Pottery fragments from Site No 6.*

видимост е трудно да бъде определена нейната височина. На терена не се откриват материали и съоръжения. Датировката е неопределима.

Обект № 6 е локализиран в землището на с. Овча могила. Обектът представлява неукрепено селище, разположено върху равен участък между два склона – северен и южен. В подножието на южния склон се забелязва изключително висока концентрация на фрагменти от битова и строителна керамика (обр. 2). Селището ще бъде засегнато от трасето на газопровода. На база на откритите керамични фрагменти може да се констатира, че датировката на селището е римска епоха (II – края на IV в.) и късна античност (IV–VI в.).

След проведени консултации с проф. Свен Конрад във връзка с резултатите от ръководените от него теренни издирвания в района на гр. Свищов и гр. Павликени в периода 1997–2003 г. стана ясно, че е възможно да има още един обект, отбелязан като обект № 7, който може да бъде засегнат от строителството на газопровода. Обектът е регистриран в м. Ливадите, землище на с. Българско Сливово. Регистриран е в най-ниската част на склон въз основа на наблюдавана концентрация на фрагменти от битова керамика, датиращи от късната желязна епоха, римската епоха (II – средата на IV в.), късната античност (средата на IV – средата на V в.) и ранното Средновековие (Първа Българска държава). Обектът е интерпретиран като селище, обитавано в периода от късната желязна епоха до ранното Средновековие, като се смята, че през римската епоха е имало отделни постройки на *villae rusticae*.

## FIELD SURVEY ALONG THE EASEMENT ZONE OF THE GAS TRANSMISSION PIPELINE LEADING TO THE TOWN OF SVISHTOV

*Petya Andreeva, Marin Marinov, Stefan Alexandrov, Stanimira Taneva, Adlin Dancheva, Todor Dyakov*

The archaeological field survey was carried out in November 2017 in compliance with a contract between NAIM-BAS and Bulgartransgaz EAD. It was conducted within the easement areas of the construction of a gas transmission pipeline leading to the town of Svishtov.

The results of the field survey indicated a total of six sites located along the project route of the gas pipeline. The

following sites will be affected by the construction of the gas pipeline: Sites Nos. 4 and 6 – unfortified settlements of the Roman period and Late Antiquity and Site No 5 – burial mound of unestablished date due to lack of artefacts and structures on the terrain. The consultations conducted with Prof. Sven Conrad gave us reason to assume that another site – site No 7 – will be affected by the forthcoming gas pipeline construction. The site is interpreted as a settlement inhabited from the Late Iron Age to the Early Middle Ages.

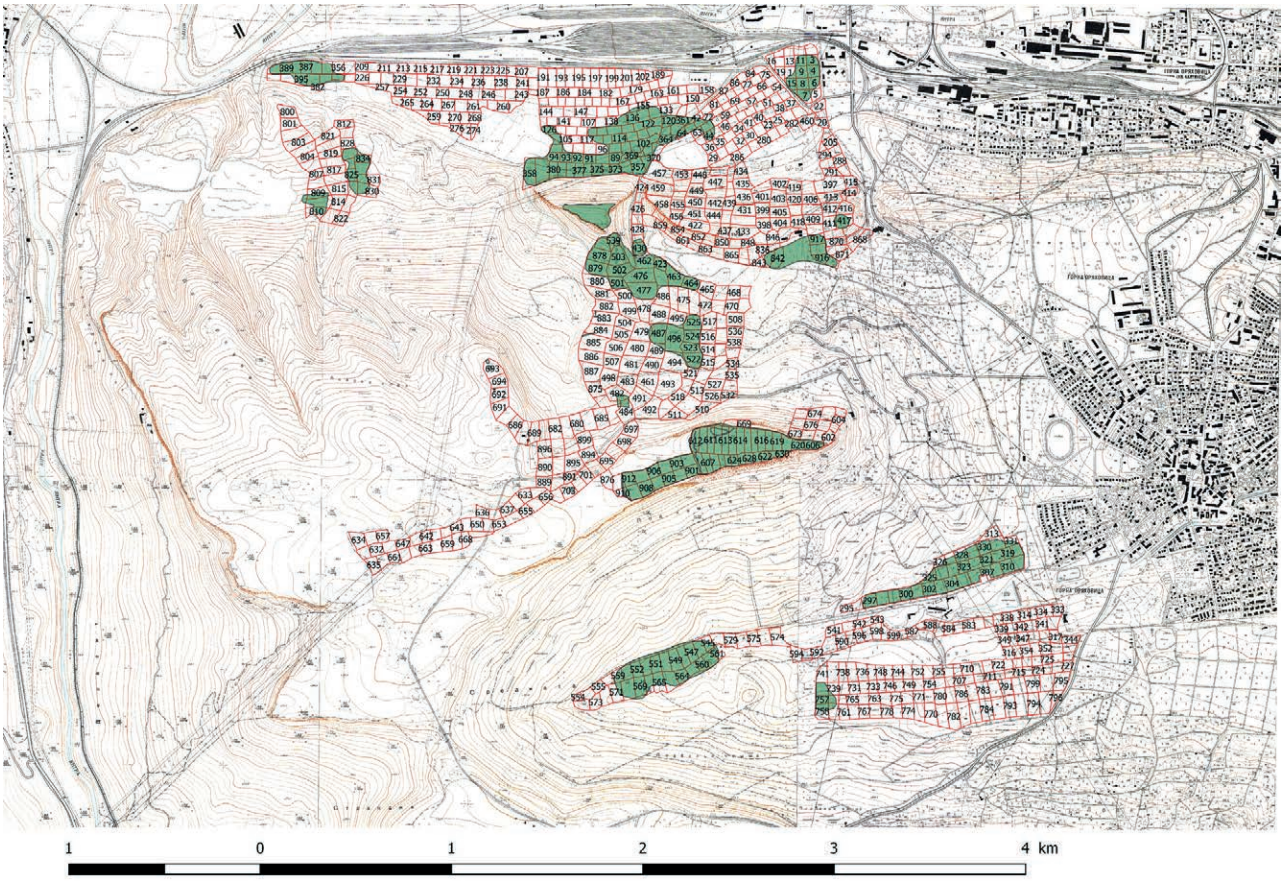
## № 6. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА ГОРНА ОРЯХОВИЦА

*Бони Петрунова, Илиян Петракиев*

Издирването е концентрирано върху територията западно от Горна Оряховица и е осъществено по метода на „системни проучвания" с полигони с размери 60 х 60 м. Големината и формата на полигоните е съобразена със спецификата на терена. Обходени са 913 полигона, с обща покрита площ – 3,67 кв. км (обр. 1).

Проучването се проведе в предимно трудно достъпни местности, с гъста горска и храстовидна растителност, като обработваемите площи заемат едва около 30% от общата площ.

Обект № 1001 /АКБ № 0740008/. Прецизирани са локализацията и хронологията. Границите на обекта са очертани на база откритата концентрация от битова и строителна керамика и обработени камъни, с обща площ от 93,5 дка. В иманярски изкопи се открива значително количество строителна и битова керамика от късноримската епоха, както и множество камъни. Откри се голям каменен блок с отвор и жлебове, вероятно от каменна преса (обект № 1002), както и подобен каменен детайл със сходни размери и конусовидни жлебове по късите страни (обект №1003).




*Обр. 1. Карта с проучената площ и локализираните обекти.*

*Fig.1. The map of the studied area and the localized sites.*



*Обр. 2. Каменна преградна стена, вероятно от желязната епоха.*

*Fig.2. A stone partition wall, probably from the Iron Age.*

Обект № 1004 /АКБ № 10004994/. Границите му са определени на база концентрацията от строителна и битова керамика от желязната, късноримската и възрожденска епохи, с обща площ от над 107 дка.

Обект № 1005 /offsite/. В местност от запустели лозови и овощни масиви, превърнали се в гъста труднодостъпна местност се открива битова керамика от късноримската епоха.

Обект № 1006 /offsite/. Иманярски изкоп, в който личат запазени обработени камъни с добре очертаващо се лице.

Обект № 1007 /offsite/. Малка могилка от натрупана пръст и дребни камъни, около която има следи от иманярска дейност.

Обект № 1008 /АКБ № 0740002/. Прецизирани са данните за обекта, като са добавени новооткрити обекти. Площта е от над 202 дка, предимно неравна и скалиста. Границите са определени на база на територията на укрепеното място. Намира се върху високо труднодостъпно скалисто плато. Западната част е преградена от масивна каменна стена от големи необработени скални късове, без спойка (обект № 1021). Стената е с дължина 240 м, широчина от 5 до 10 м и височина до около 1 м (обр. 2). Западно се откри и втора преградна стена, със същата посока и начин на градеж (обект № 1022). В границите на обекта се локализира и скално светилище (обект № 1009), представляващо изсечен в скалата квадрат с размери 2 х 2 м и дълбочина около 0,50 м, който е заведен в АИС АКБ под № 0740003. Считаме, че е по-правилно обектът да бъде включен като част от основният обект с № 0740002. СЗ от светилището се откри малка каменна стена с посока И–З (обект № 1020). В границите на обект № 1008 се откриха и други по-малки обекти, които са свързани с основния (обекти с № 1010–1019). Всички вероятно принадлежат към един укрепен обект, който може да бъде датиран най-общо към желязната епоха, на база на използвания градеж.

Обект № 1030 /АКБ № 0740076/. Прецизирани са локализацията и хронологията. Границите на обекта са очертани на база откритата концентрация от битова и строителна керамика от късноримската епоха, с обща площ от около 47 дка.

Обект № 1031 /АКБ № 10004996/. Границите на обекта са определени на база концентрацията от средновековна строителна и битова керамика, с обща площ от около 98 дка. Личат останките от сграда, ориентирана И-З /обект № 1032/.

Обект № 1033 /АКБ № 10004997/. Границите на обекта са очертани на база откриваната концентрация от битова и строителна керамика на площ от около 5 дка. Регистрира се част от сграда от късноримската епоха, проучвана през 1993 г. /обект № 1034/.

Обект № 1035 /АКБ № 0740075/. Прецизирана е локализацията. Границите на обекта са очертани на база откритата концентрация, с площ от около 39 дка. Обектът е бил проучван през 60-те години, когато в средновековни гробове са открити находки, които се съхраняват в РИМ Велико Търново.

Обект № 1036 /offsite/. Каменна кариера без подемен материал.

Обект № 1037 /АКБ № 0740072/. Средновековна крепост Ряховец. Очертани са нейните граници с GPS. Крепостта е с площ от 23 дка и е проучвана в периода 1985-1991 г. Разкопките са подновени през 2015 г. и продължават и в момента.

Обект № 1038 /АКБ № 0740073/. Границите на обекта са определени чрез следа с GPS на каменно укрепване с площ от около 10 дка. В неговите граници се откриха и 5 по-малки обекти /обекти № 1039–1043/.

Обект № 1044 /АКБ № 10004998/. Селище от желязната и късноримската епоха. Мястото е обрасло с гъста растителност, със следи от значителна иманярска дейност. Северно на около 0,5 км в

пасище, попадащо в частен имот, се открива концентрация от подобна керамика. Между двете концентрации издирването е затруднено поради множество постройки и труднодостъпния терен, но вероятно са от един обект.

Обект № 1045 /АКБ № 0740072/. Обектът попада в обработваема нива с площ от около 183 дка. Откриваната битова керамика е от времето на ВБЦ. Границите на обекта са разширени в източна посока, поради разкритите фрагменти от битова керамика и каменни зидове /обект № 1046/.

Обект № 1047 (offsite). В единствената изорана и незасята нива с видимост до 100 %, се откриват единични фрагменти от битова възрожденска керамика.

В проведеното археологическо издирване са локализирани общо 47 обекта (обр. 1). Част от тях са вече регистрирани в АИС АКБ и бе прецизирана тяхната локализация и хронология: 0740008, 0740002, 07400076, 07400072, 07400075, 07400073 и 07400074. Два от тях са обединени: 074003 с 0740002. Няколко от новооткритите обекти са регистрирани в АИС АКБ: 10004994, 10004996, 10004997, 10004998, а други са offsite.

**FIELD SURVEY IN GORNA ORYAHOVITSA MUNICIPALITY**

*Boni Petrunova, Iliyan Petrakiev*

The investigation was focused on the area west of Gorna Oryahovitsa and was carried out using the "total study" methodology with polygons measuring 60 x 60 m. The size and the shape of the polygons were tailored according to the specific features of the terrain. A total of 913 polygons were examined covering a total area of 3.67 sq. km (fig. 1).

The survey covered mainly hard-to-reach areas with thick forest and shrub vegetation, with the arable land being only about 30% of the total area.

During this archaeological survey a total of 47 sites were located (fig. 1).

Some of them have already been registered in AIS AKB (Automated Information System "Archaeological Map of Bulgaria") and their precise location and chronology was established: 0740008, 0740002 (fig. 2), 07400076, 07400072, 07400075, 07400073 and 07400074.

Some of them were joined together: 074003 with 0740002.

Some of the newly located sites were registered in AIS AKB under Nos. 10004994, 10004996, 10004997, 10004998, and others were defined as offsites.

# № 7. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ВЪРБОВКА, ОБЩИНА ПАВЛИКЕНИ

*Деян Рабовянов, Анастасия Чолакова*

В периода 16.10–05.11.2017 г. бяха проведени теренни археологически издирвания в землището на с. Върбовка, община Павликени. Издирванията се осъществиха като част от проекта на БАН „Археологическа карта на България" с целево финансиране по постановление № 347/08.12.2016 г. на МС.[1] Обходената територия се намира на границата между Дунавската равнина и Предбалкана и в района на вододела между басейните на реките Осъм и Янтра (обр. 1). Обхождането покри компактни площи по течението на р. Ломя, което предостави възможност да се създаде възможно най-пълна картина за човешкото присъствие в обособен геоморфоложки микрорегион. При издирванията беше приложен методът на системно проучване. Резултатите бяха обработени в обща GIS-база данни, съгласно изискванията на АИС АКБ.

В резултат на проведените издирвания е покрита площ от 3,69 кв. км. Регистрирани са общо 18 археологически обекта (обр. 2), от които 13 до този момент не са били вписани в АИС АКБ. Шест

[1] В обхожданията взеха участие доц. д-р Деян Рабовянов – научен ръководител, ас. д-р Анастасия Чолакова – зам. ръководител, гл. ас. д-р Таня Джанфезова, Калин Чакъров, Тодор Дяков, Бориславa Павлова, Стоян Саров и проф. Румен Янков (ГИС специалист).



*Обр. 1. Общ изглед към обходената територия по течението на р. Ломя – поглед от североизток.*

*Fig. 1. The covered territory along the course of Lomya River – view from Southeast.*




*Обр. 2. Местоположение на обходените обекти в землището на с. Върбовка, общ. Павликени.*

*Fig. 2. Location of the registered sites in the land of Varbovka village, Pavlikeni municipality.*

от вече известните и регистрирани обекти в района бяха обходени с цел актуализиране на информацията за тях.

От локализираните обекти седем са определени като селища, девет представляват единични надгробни могили, един е определен като предполагаемо светилище и един е единична постройка. От гледна точка на хронологията на обектите в четири е установено обитаване в праисторическите периоди, в три – от ранно- и късножелязната епоха, в 14 – от римския период (II–IIIв.), в два – от периода на късната античност (късен III–V в.) и в два – от средновековната епоха (X–XIV в.).

При по-голямата част от регистрираните обекти има данни за обитаване през няколко различни периода; отделни обекти се отличават с по-специфични характеристики, както следва:

Обект 1 (АКБ № 10005213) селище с площ 50 дка в м. Абаското от периодите на късния неолит, ранножелязната епоха и късната античност (IV–V в.).

Обект 2 (АКБ № 0720065; 0720066) селище с площ 9,3 дка в м. Баш бунар от периодите на ранния и средния халколит и късножелязната епоха.

Обект 3 (АКБ № 0720070) предполагаемо светилище от римския период (II–III в.) в м. Баш бунар с масивни каменни архитектурни фрагменти запазени на място и данни за намерени на обекта епиграфски паметници.

Обект 5 (АКБ № 10005214) селище с площ 121 дка в м. Райкоолу от римския период (II–III в.) и периода на Първото българско царство (X в.).

Обекти 6 и 7 (АКБ № 0720076; 0720075) надгробни могили от римския период (II–III в.), вероятно свързани с обект 3.

Обект 8 (АКБ № 10005215) селище с площ 43 дка в м. Кършимеше от късножелязната епоха.

Обекти 9 и 14 (АКБ № 10005217) селище с площ над 600 дка в м. Гечитя и Филиптотюва могила от римската епоха (II–III в.) с обитаване и през късния неолит.

Обекти 10-13, 15-17 (АКБ № 10005206–100052012) надгробни могили от римския период (II–III в.), вероятно свързани с обекти 9 и 14 (АКБ № 10005217).

Обект 18 (АКБ № 10003112; 10003191) селище с площ 385 дка в м. Петрова воденица и Плуща със следи от обитаване през периодите на късния неолит, преходния период между халколита и ранната бронзова епоха, късноримската епоха (III–IV в.), но основно принадлежащо на периода на Второто българско царство (XIII–XIV в.).

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF VARBOVKA VILLAGE, PAVLIKENI MUNICIPALITY**

*Deyan Rabovyanov, Anastasiya Cholakova*

The field survey project covered a territory of 3.69 sq. km. In total, 18 archaeological sites were registered along the course of Lomya River (fig. 2). At four of them occupation during prehistory was evidenced, at three – Early and Late Iron Age occupation, at 14 – occupation dated to the Roman period (2nd – 3rd c.), at two – remains of Late Antiquity period (late 3rd – 5th c.), and at two of the sites – habitation during the Middle Ages (10th – 14th c.). Among the significant contributions of the fieldwork was the record and documentation of Site 1 in Abaskoto locality (Late Neolithic, EIA, Late Antiquity), Site 2 in Bash Bunar locality (Early and Middle Chalcolithic, LIA), Site 3 tentatively identified as a Roman period shrine, Sites 6, 7, 10 – 13, 15 – 17 – burial mounds likely dated to the Roman period, a Roman settlement of an area of 60 ha (Sites 9 and 14), Site 18 covering an area of 38.5 ha in Petrova Vodenitsa and Plushta localities (Late Neolithic, Chalcolithic to EBA, Late Roman period), etc.

## № 8. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА СМЯДОВО

*Валери Григоров, Светлана Венелинова, Петър Димов, Владимир Вълчев, Алексей Цветанов, Данаила Ангелова, Мария Гюрова*

Археологическото теренно издирване в община Смядово се проведе в периода 1–10 ноември 2017 г. То е продължение на системните проучвания по долината на Горна и Средна Камчия, провеждани от С. Венелинова. През настоящия сезон извършихме тотален обход в земеделските масиви на запад от гр. Смядово. Приложен беше методът на интензивно издирване и ГИС документиране чрез полигони. В рамките на проучването е покрита площ от 2,8 кв. км, документирана с 209 полигона, разделени общо на 5674 квадрата. Регистрирани са 47 археологически обекта (девет селища, един некропол, 35 надгробни могили и два неопределени обекта) (обр. 1). За 25 от обектите има регистрационни карти в АКБ. Тяхната теренна информация е актуализирана и сме добавили точни географски координати. Новооткритите обекти са 22.




*Обр. 1. Археологически обекти, регистрирани от експедиция „Смядово“ през 2017 г.*

*Fig. 1. Archaeological sites registered by Smyadovo expedition in 2017.*

Най-многобройната група обекти са надгробните могили. Те се откриват лесно на терен. Част от могилите са документирани и с въздушни снимки (обр. 2). Четири от могилите (338, 339, 340, 341) не успяхме да посетим поради ограничен достъп до тях, а могила 345 беше разпозната след обработката и анализа на въздушните снимки. На всички посетени могили, без изключение, има следи от иманярски изкопи. Една част от ниските могили се обработват, което е предпоставка за тяхното постоянно разрушаване и обезличаване. Върху могилите не се откриват датиращи находки. Отделни фрагменти късноантична битова и строителна керамика и мазилки са намерени около могили 310, 312, 316, 329, 331. До могила 323 се открива късноантична и средновековна керамика от близко разположени селища, регистрирани от експедиция „Камчия” през 2015 г.

Новорегистрираните осем селищни обекти са открити в обработваеми земеделски терени, които дават отлична видимост за събиране на археологически материали. Площта на селищата е определена по концентрацията на археологически находки (обр. 3).

**Обект 301** се намира северозападно от гр. Смядово. Селището е разположено на първата надзаливна тераса. На площ около 149 дка се откриват фрагменти битова керамика от бронзовата епоха и късната античност.

**Обект 302** се намира западно от гр. Смядово. Селището е разположено на висока надзаливна тераса с лек наклон на юг. На площ около 337 дка се откриват фрагменти битова керамика от бронзовата епоха и късната античност.

**Обект 303** се намира западно от гр. Смядово. Селището е разположено на ниска надзаливна тераса. На площ около 303 дка се откриват фрагменти битова керамика от късната античност, бронзовата епоха и ранното Средновековие.

**Обект 305** се намира на 3,5 км югозападно от гр. Смядово. Селището е разположено на висока надзаливна тераса. На площ от около 111 дка се открива голямо количество кремъци, мазилки, чукалки и фрагменти керамика от бронзовата епоха, както и отделни фрагменти керамика от късната античност и ранното Средновековие. Некрополът на селището от бронзовата епоха вероятно е разположено на 500 м в североизточна посока, където Ст. Чохаджиев е проучил гробове от късния халколит и от ранната бронзова епоха (Chohadzhiev, Mihaylova 2014, 50–70, fig. 24–34).

**Обект 306** се намира на 2,5 км югозападно от гр. Смядово. Представлява праисторическо селище от халколита, разположено на ниска надзаливна тераса с площ около 6,5 дка. Селището е проучвано в периода 1974–1991 г. от Неделчо Попов.

**Обект 307** се намира на 3 км югозападно от гр. Смядово. Селището е разположено на ниска надзаливна тераса, непосредствено до праисторическото селище (обект 306). Дисперсията на археологическия материал позволява да се определи площта на активно обитаване около 34 дка. Откриват се фраг-

менти битова керамика от късната античност и отделни фрагменти ранносредновековна и халколитна керамика. Сред находките е и един късноелинистически амфорен печат, открит в pick up 9.

Обект 330 се намира между селата Иански, Кълново и Златар, непосредствено до жп линията Шумен–Смядово. Селището е разположено на висока надзаливна тераса. На площ около 49 дка се открива антична и средновековна керамика, късове мазилки и шлака.

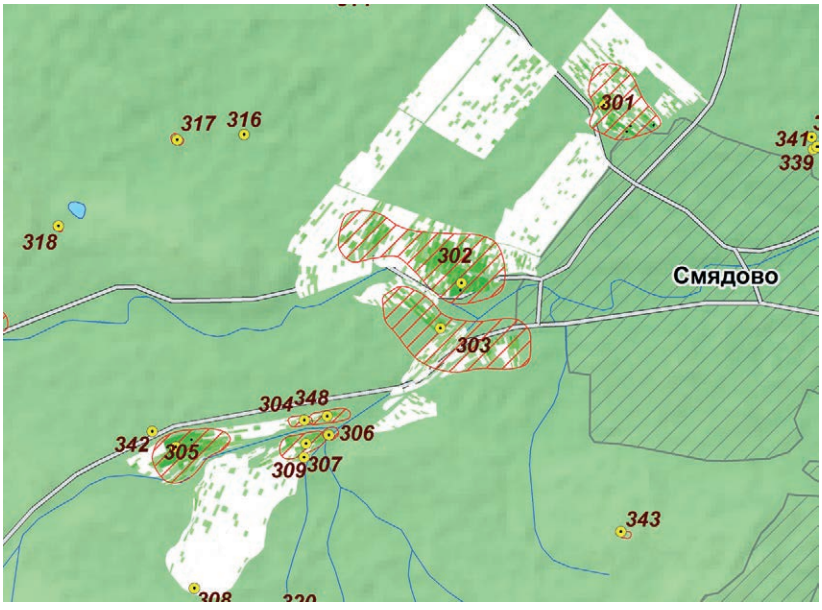
Обект 333 се намира на 2,5 км западно от с. Кълново, в пространството между могилите 332 и 334. Теренът представлява вододелен рид между Златарска река и Суха река. На площ 106,9 дка се откриват фрагменти битова керамика от късната античност и ранното Средновековие, и отделни находки от късен халколит. Средновековната керамика преобладава в източния край на обекта около могила 332, докато в западната част на обекта количествено преобладава късноантичната керамика.

**Обект 348** се намира на 2,8 км югозападно от гр. Смядово. Селището е разположено на висока незаливна тераса. На площ около 24,6 дка се откриват фрагменти битова керамика от ранното Средновековието и късната античност. През 2005 и 2006 г. на това място Ст. Чохаджиев е правил сондажи и е разкрил средновековни вкопани жилища с печки. Археологическите материали позволяват селището да се датира във втората половина на X и първата трета на XI в.




*Обр. 2. Могили 314, 315 и 345, разположени северозападно от гр. Смядово.*

*Fig. 2. Mounds 314, 315 and 345, situated to the northwest of Smyadovo town.*




*Обр. 3. Концентрация на археологическия материал и определяне границите на селищата.*

*Fig. 3. Concentration of the archaeological material and determination of the boundaries of the settlements.*

Систематизираната информация показва, че в повечето случаи имаме частично пространствено припокриване на селища от различни епохи. На този етап можем да отбележим съществуването на четири селища от късната праистория (халколит и бронзова епоха), шест антични селища и четири средновековни селища.

От намерените археологически материали по-специален интерес представляват фрагмент от амфорен печат, зооморфна глинена дръжка, капаче на глинен съд, каменна брадвичка/тесла и няколко каменни чукалки. Сред кремъчните артефакти са открити няколко ядра за отломъци, стъргалки, елементи от сърп и пластини от диканя. Като суровини се срещат лудогорски кремък тип Крива река, както и восъчно-жълт и сив флинт с бели петнисти включения, който най-вероятно произхожда от мизийските горнокредни варовици южно от Шумен.

**Литература**

**Chohadzhiev, Mihaylova 2014**: S. Chohadzhiev, N. Mihaylova. Smyadovo – Prehistoric Cemetery (2005-2008), Sofia, 2014.

**FIELD SURVEY IN SMYADOVO MUNICIPALITY**

*Valeri Grigorov, Svetlana Venelinova, Petar Dimov, Vladimir Valchev, Alexey Tsvetanov, Danaila Angelova, Maria Gurova*

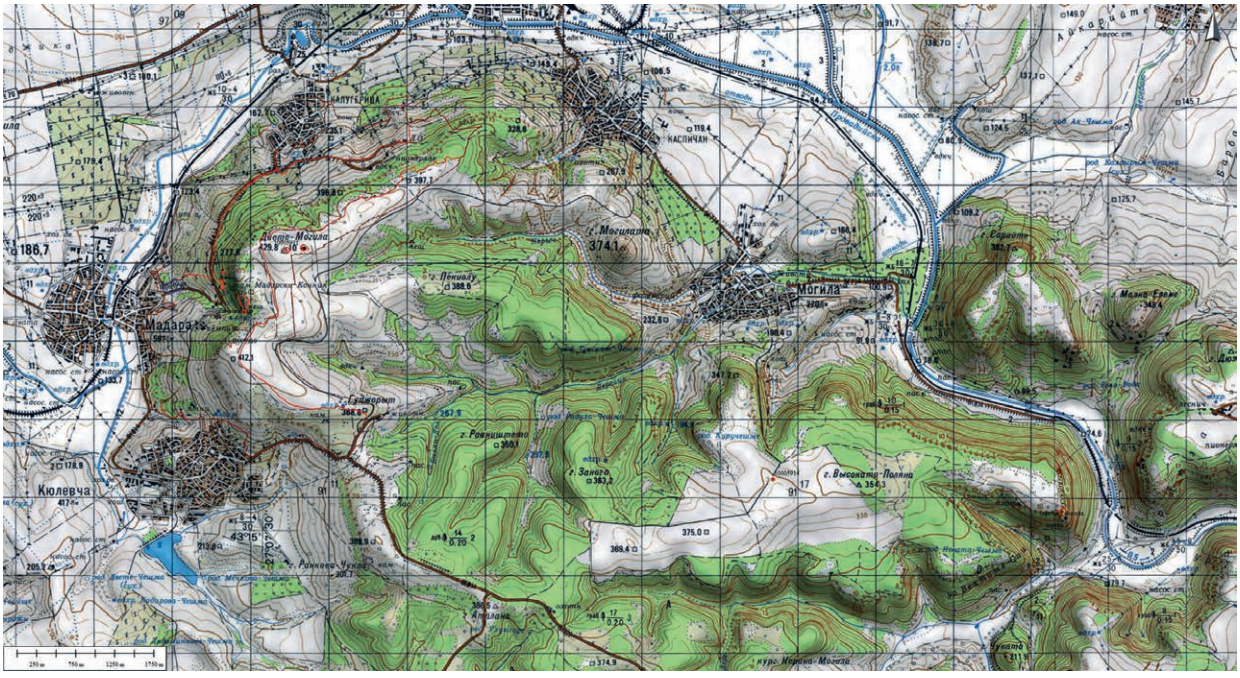
The archeological field survey in Smyadovo municipality took place between the 1st and 10th of November. We did a total survey in the arable lands west of the town of Smyadovo. The method of intensive survey and GIS documentation using polygons was applied. We covered an area of 2.8 sq. km, documented with 209 polygons, divided into 5674 squares. Forty-seven archaeological sites were registered (nine settlements, one necropolis, 36 mounds, and two indefinable ones) (fig. 1). The area of the newly registered eight settlements was determined by the concentration and dispersion of archaeological materials (fig. 3).

## № 9. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НИАР МАДАРА

*Станимир Стойчев, Гергана Илиева*

НИАР Мадара е разположен в западното подножие на Мадарското плато, като територията му обхваща и част от платото. Общата площ, заедно с охранителната зона, е 9141 дка, а самият резерват е 5644 дка. Попада в землищата на селата Мадара, общ. Шумен и Кюлевча, Калугерица и Каспичан, общ. Каспичан (обр. 1). Издирванията се проведоха в рамките на три дни през април 2017 г.

Основна цел на проучването бе засичането на известни обекти и тяхното регистриране в АИС АКБ, както и оглед на терените със селскостопански култури с цел изготвяне на планове за следващите сезони.




*Обр. 1. Карта на НИАР Мадара.*

*Fig. 1. Map of NHAR Madara.*

В рамките на издирванията са регистрирани следните известни обекти със съответни номера на регистрационни карти за АИС АКБ:

В землището на с. Мадара – *villa rustica* край с. Мадара (10005826); Малката пещера (10005828); Голямата пещера (10005829); Манастирски комплекс и Капище (10005922); скално светилище и комплекс от сгради (Даул таш) VIII–IX в. (10005924).

В землище на с. Кюлевча – две могили в м. Могилите (10005912 и 10005911), проучвани от Р. Попов; късноантична и средновековна крепост (10005926), с изцяло проучена крепостната стена и няколко сгради във вътрешността.

В землище на с. Могила, в м. Гюрябахча – късноантична крепост (10005916) и скален манастир (10005918).

Бяха открити и регистрирани три нови обекта. Това са две могили в землището на с. Кюлевча (10005909 и 10005910) и единична могила в м. Кържаловото келеме, землище на с. Могила (10005914).

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF NHAR MADARA**

*Stanimir Stoychev, Gergana Ilieva*

The survey took place within three days in April 2017 in the territory of the villages Madara, municipality of Shumen and Kyulevcha, Kalugerica and Kaspichan, municipality of Kaspichan.

The main purpose of the study was to identify already known sites and register them in AIS AKB, as well as to inspect the arable lands in order to make plans for the next seasons.

During the survey 11 already known sites were registered. Three new mound embankments were also found and registered.

## № 10. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ПЛИСКА

*Андрей Аладжов, Янко Димитров, Станислав Иванов, Станимир Стойчев, Христина Стоянова, Владимир Вълчев*

Целта на проучването бе допълване, уточняване и актуализиране на информацията за вече известните археологически структури и откриването на нови на територията на Външния град.

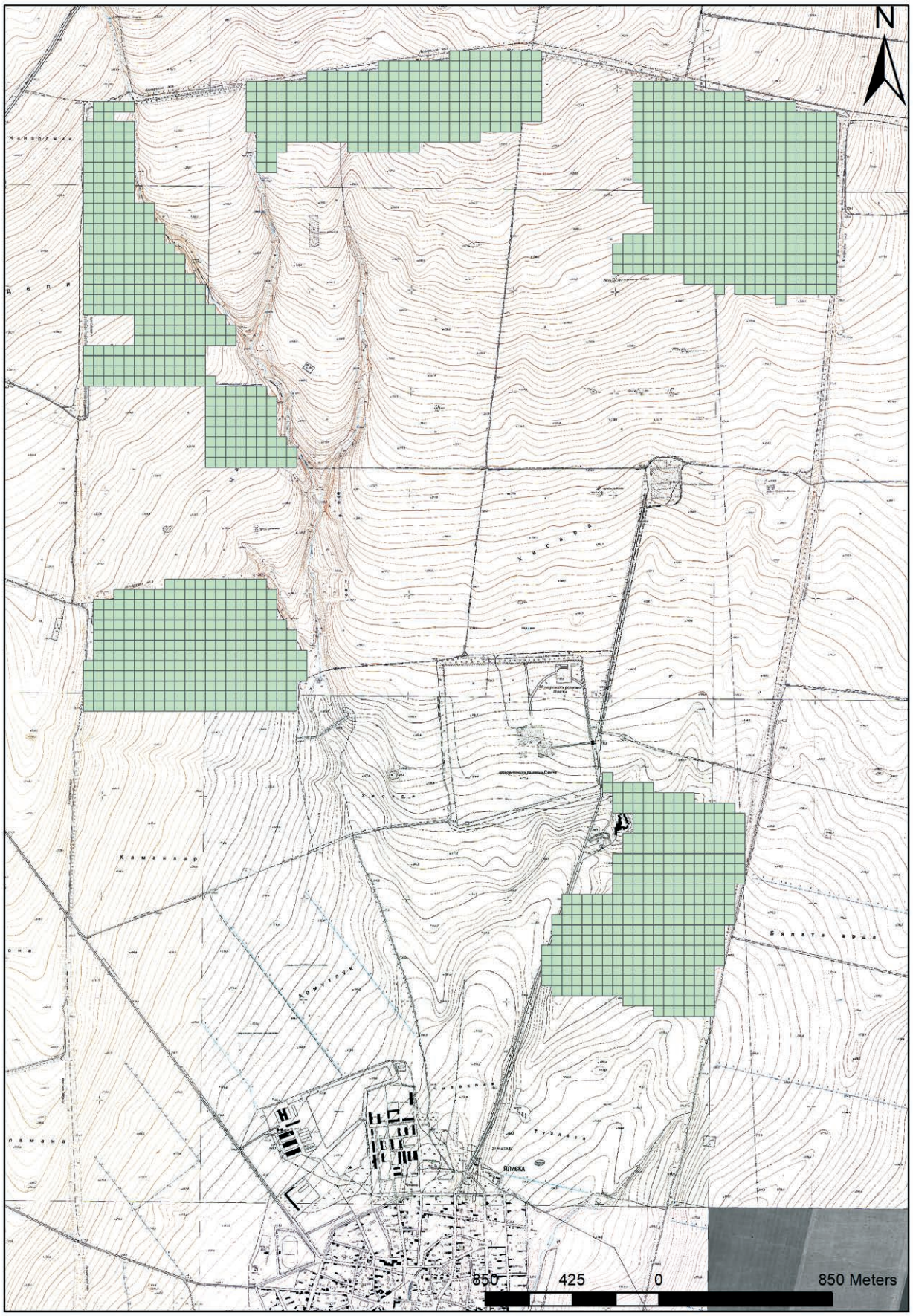
Терените издирвания във Външния град на Плиска са продължение на проекта „Археологическа карта на Плиска“, започнал през 2010 г. и част от проекта „Археологическа карта на България“ на БАН. Заложените общовалидни критерии за събиране и класифициране на информацията, позволиха на обходената площ да продължи изграждането на една обективна картина на селищната структура на Външния град на Плиска.

През 2017 г. в продължение на 25 дни бяха обходени 4 км$^2$ в източната, северната и западната част на голямото землено укрепление, което е с обща площ 23 км$^2$ (обр. 1). Регистрирани са 76 обекта – селища, сгради, сградни комплекси, църкви и един некропол. Датировка – ПБЦ (VIII–XI век). Обхождането се провежда в предварително заложената мрежа от полигони, която покрива цялата територия на Плиска.

Според вида си обектите могат да се групират по следния начин: некропол – един; църкви – 13; сградни комплекси – три; отделни сгради – 36; сгради, част от селище – 13; селища – 24 (обр. 2).

Единственият некропол, регистриран през този сезон, се намира в централната източна част на града, на 400 м източно от югоизточната ъглова кула на крепостта. На терен личат следи от стар изкоп – разкопки на Я. Димитров през 2006 г.

На терен църквите личат като туфи от храсти насред нивите, сред които има голямо количество обработени камъни, а често и архитектурни детайли, фрагменти от каменна пластика и тесери от мозайки. Повечето от тях са нанесени на археологическата карта от К. Шкорпил и Ст. Михайлов, но сега за пръв път се ситуират с точни координати. Един от най-интересните от този вид обекти е църква № 15 по Ст. Михайлов, от която личат грамадни квадри от зидарията, тухли и малки дялани блокчета.

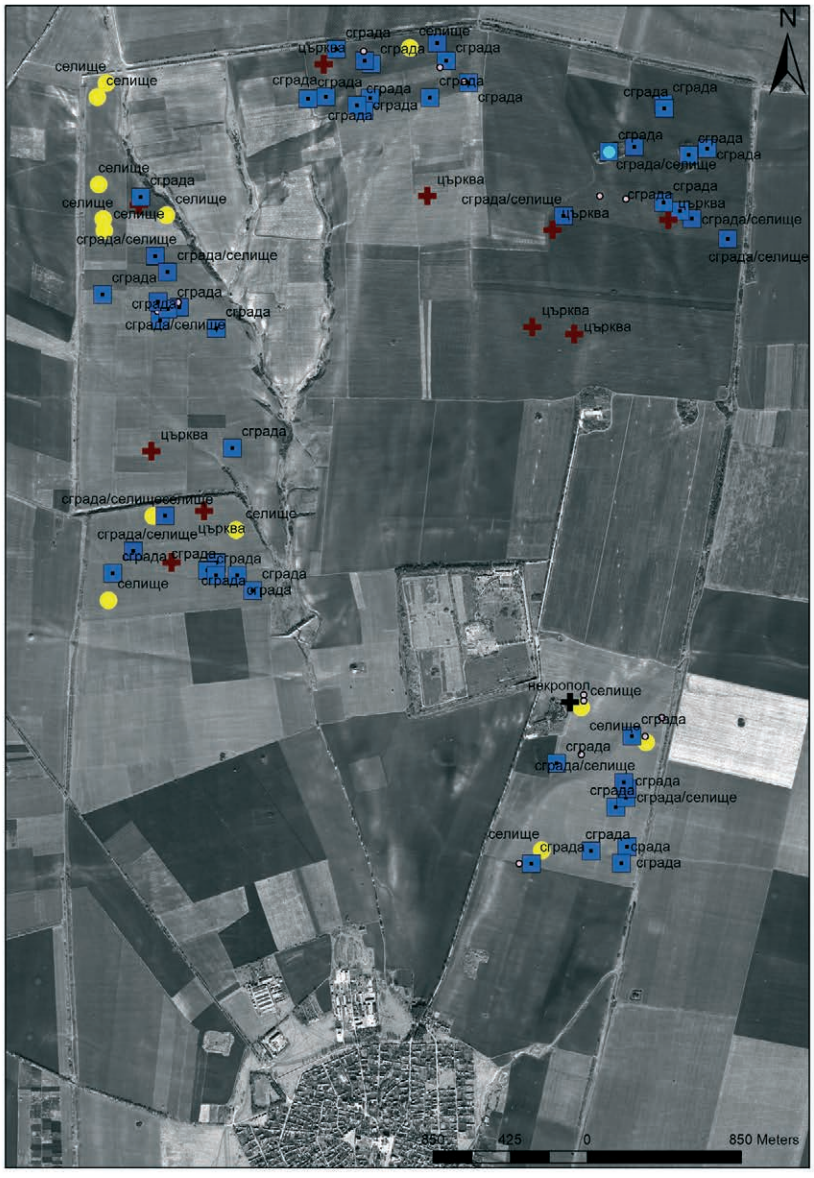



*Обр. 1. Покрита територия в Плиска през 2017 г.*

*Fig. 1. Covered area in Pliska 2017.*

Картирането на църквите показва една обща черта в тяхното местоположение. Всички те се намират или в границите на селища или в непосредствена близост до такива, което потвърждава отдавна направеното предположение, че всеки квартал се е сдобил със собствена църква след приемането на християнската религия като официална. Досега на територията на Външния град са регистрирани 41 църкви, 39, от които, имат еднотипен план, наречен „плисковски тип“ – трикорабни и еднокорабни едноапсидни базилики със скъсен план.

Сградните комплекси във Външния град са общо 43. Структурата им се състои от оградени с каменни стени дворове с площ 10–12 дка, в които са разположени жилищни и стопански помещения, а в някои има и религиозни постройки – т.н. болярски църкви и гробове. По време на тазгодишните издирвания бяха регистрирани общо три такива комплекса. На терен най-често личат отделни петна, наситени със строителни материали: много керемиди и тухли, ломени и обработени мергели и варовици, някои горели, на места се откриват и късове от лицеви хоросанови фуги, тесери от мозаечни подове, цветни метали, шлаки, битова керамика, животински кости, парчета от водопроводни тръби.



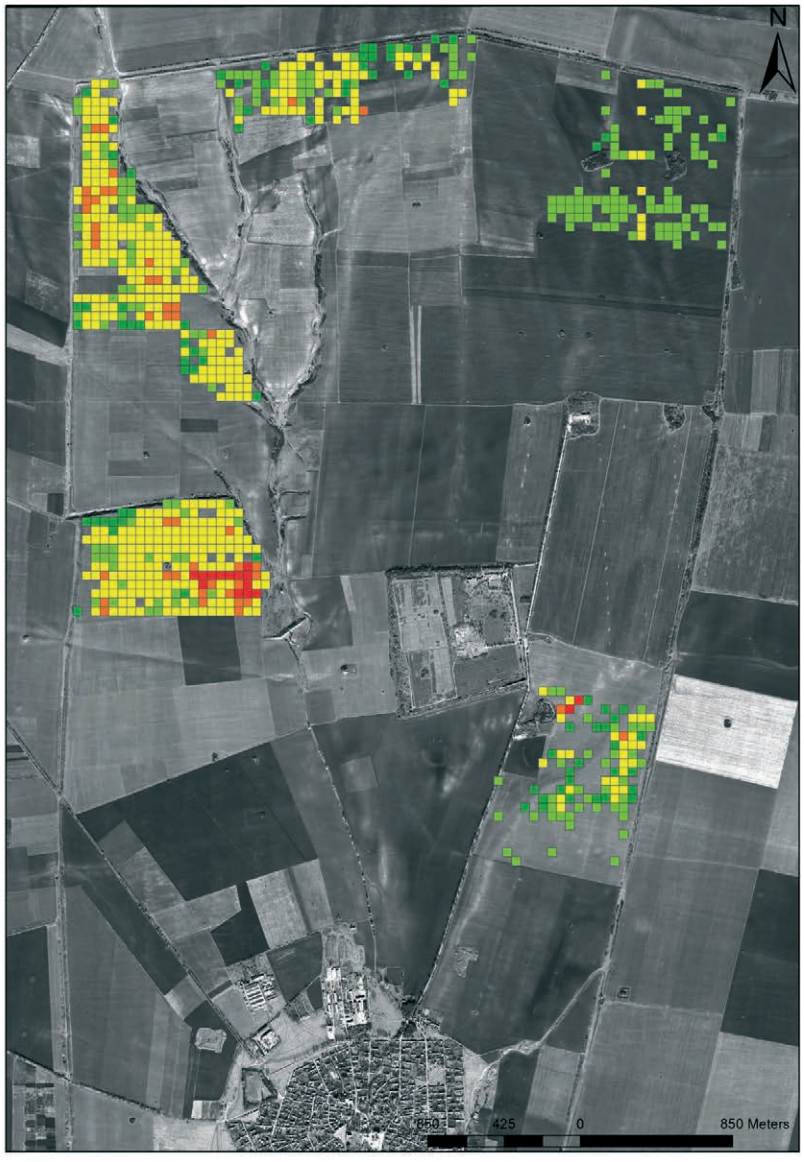

*Обр. 2. Видове обекти, регистрирани през 2017 г.*

*Fig. 2. Types of sites registered in 2017.*

Сградите могат да се класифицират като единични постройки, части от сградни комплекси (светски или култови) или принадлежащи към селища. Единичните каменни постройки са пръснати по цялата територия на Външния град. Със сигурност като сгради, на които личат части от градежа са документирани 25. При картирането през 2010 и 2012 г. бяха регистрирани допълнително още 60 структури, обозначени като единични сгради. На терена те личат като петна на площ от 2–3 дка, наситени със строителни материали – дялани и ломени камъни, керемиди и по-рядко тухли, горели камъни от печки, буци хоросан и фрагменти керамика.

Не е ясно какви са функциите на тези единични сгради. Възможно е да са съставна част на нерегистрирани архитектурни комплекси. За някои от тях се предполага, че са църкви. При нашите издирвания непрекъснато попадахме на рушевини на сгради по цялата изследвана площ и голяма част от тях се ситуираха в границите на селищата. Твърде вероятно е тези сгради да са елемент от селищната структура. Те може да са наземни каменни постройки или останки от каменни основи на дървен или кирпичен градеж.

През 2017 г. бяха локализирани 24 селища, с които общият им брой надхвърля 100. Размерите на селищата варират в голям диапазон. Най-големите обекти заемат площ от около 900 дка, докато най-малките са ок. 10 дка. Преобладават тези с големина между 30 и 100 дка. Естествено тези размери не могат да се считат за абсолютно точни, тъй като ние ги определяме според дисперсията преди всичко




*Обр. 3. Дисперсия на керамиката, работена на колело.*

*Fig. 3. Dispersion of the wheel pottery.*

на керамични фрагменти, които, в резултат на обработката на почвата, може да са разнесени на далечно разстояние от първоначалното си местоположение. Допълнително затруднение създава и вече изтъкнатото обстоятелство за гъстотата на керамичната дисперсия (обр. 3). Почти няма зони от повърхността, в които да липсва керамика и понякога е трудно да се определи обективно къде свършва един обект и къде започва друг.

Един от най-интересните обекти, посетен през тази година, е № 66. Той съчетава в себе си селище с отделни сгради и църкви. Върху цялата площ на обекта се регистрира много висока концентрация на археологически материали, сред които най-интересните открития бяха тесери от opus sectile – бели и сиви мрамори с ромбовидна форма; фуги от розов хоросан, много тухли с полепнал по тях хоросан, фрагменти от архитектурни детайли; огромно количество горели камъни – най-вероятно останки от пещи, късове стъклена, керамична и метална шлака, няколко поти. Една от потите е изцяло запазена и според малките ѝ размери може да се определи като пота за изливане на злато. Интересно е и местоположението на този обект – точно по оста между западната порта на крепостта и централния западен вход на вала, между западния бряг на Асар дере, западния вал на земленото укрепление и южно от Ачль хендек – ровът, който прекъсва земленото укрепление от запад на изток почти през средата.

От направените досега наблюдения може да се потвърдят наблюденията ни, че върху територията на външния град на Плиска не може да се говори за обособени селища, а за една добре структурирана мрежа от поселения, част от единна градска структура.

## FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF PLISKA

*Andrei Aladzhov, Yanko Dimitrov, Stanislav Ivanov, Stanimir Stoichev, Hristina Stoyanova, Vladimir Vulchev*

The field survey in Pliska's outer city is a continuation of the "Archaeological map of Pliska" project launched in 2010. In 2017, over a period of 25 days, 4 sq. km were covered in the eastern, northern and western parts of the large earthen rampart, which has a total area of 23 sq. km. There are 76 sites – settlements, buildings, building complexes, churches and a necropolis, dating back to the 8$^{th}$ – 11$^{th}$ c. The field survey took place within a network of polygons covering the entire territory of Pliska.

According to their type the sites can be grouped in the following order: one necropolis; 13 churches; three building complexes; 36 separate buildings; 13 buildings, part of a settlement; and 24 settlements.

# № 11. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА КАВАРНА

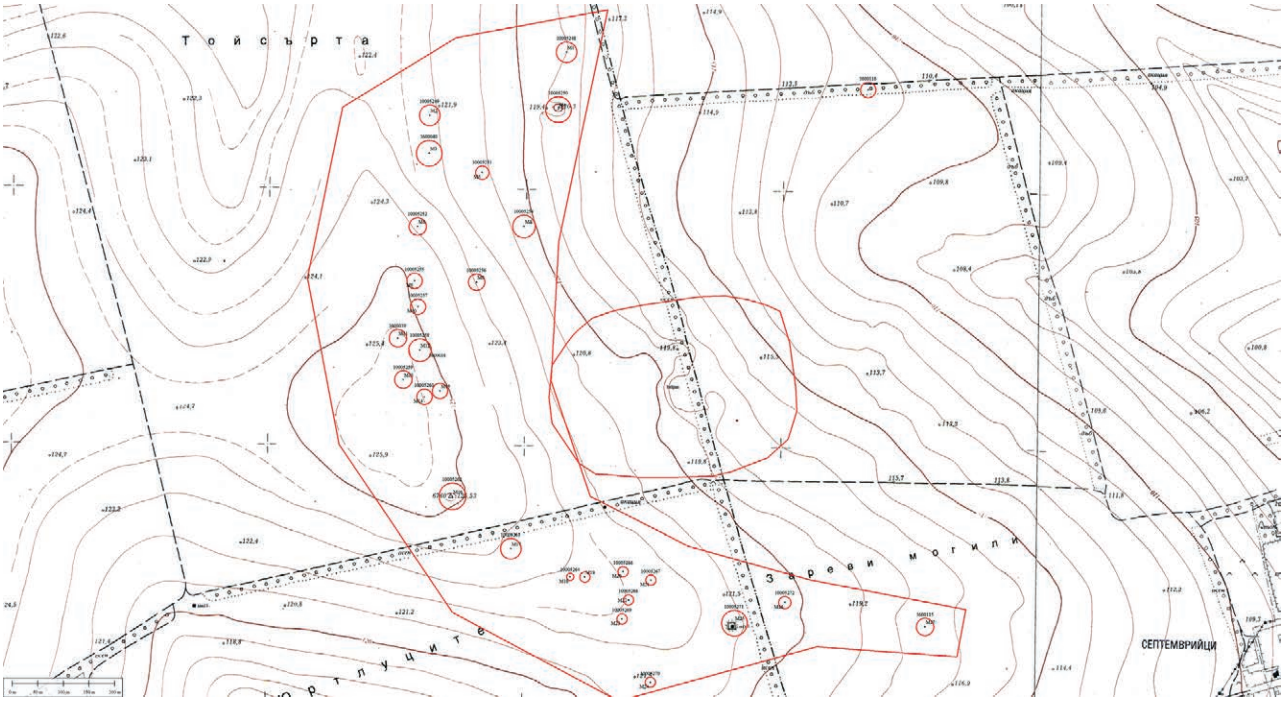
*Елена Василева, Велислав Бонев, Калин Маджаров, Станимир Стойчев, Добри Добрев, Боян Тотев*

По метода на тоталното археологическо издирване бяха обходени част от землищата на селата Белгун, Било, Божурец и Нейково. Бяха проведени издирвания и на част от територията на гр. Каварна. Обходената площ възлиза на 4,09 км$^2$ (1636 полигона), като тук не са включени обходените големи могилни некрополи и отделни могили.

В резултат на работата бяха регистрирани 60 нови обекта, ревизирани и актуализирани са 49. От всички, процентно най-голям е броят на единичните могили, следвани от могилните некрополи (седем) (обр.1) и селищата (шест). На територията на с. Божурец е регистрирана селищна могила (обект № 103). На платото на нос Чиракман е регистриран ров (обект № 108). Ревизирани и актуализирани са данните за вала до с. Божурец (обект № 109).

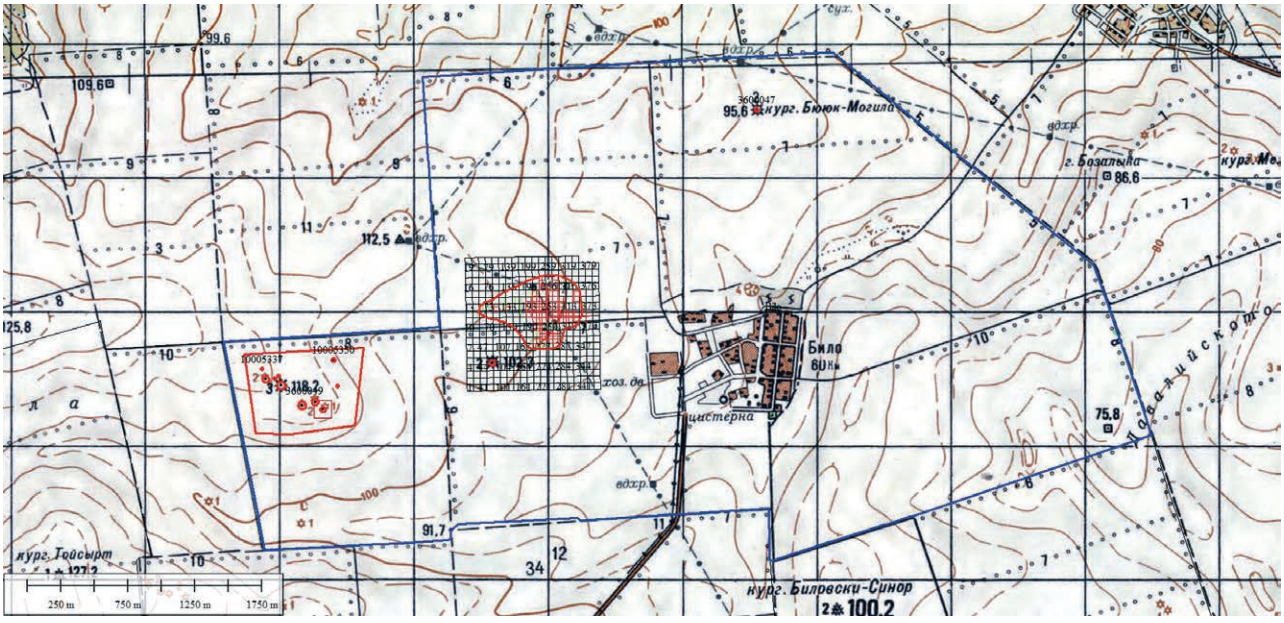
Обект № 106 е селище в м. Юртлука между селата Белгун и Септемврийци. В иманярски дупки бяха открити многобройни детайли от амфори от Хераклея, Родос, Кос, Тасос, фрагмент от черно-фирнисов кантарос. На повърхността са извадени множество камъни. Те са необработени, без следи от хоросан. Открити са много фрагменти от строителна керамика от покривни конструкции. Селището се развива източно и западно от ветрозащитен пояс, като се забелязват строителни петна с големи концентрации на битова керамика. Тя е от елинистическата и римската епохи. В границите на селището бяха открити: фрагменти от купа с релефна украса и кантарос, прешлен за вретено, фрагмент от теракота на Кибела от втората половина на III в. пр. Хр. (Buzoianu, Bărbulescu 2008). Локализиран е и некрополът на селището, който се състои от 28 могили. Те са силно обезличени от земеделската обработка. Откриват се камъни от гробни съоръжения и керамични фрагменти от римския период.

Южно от с. Септемврийци, на 1,2 км западно от с. Нейково е локализирано нерегистрирано селище (обект № 100). На терен са засечени петна от археологически структури. Почвата около тях е със сив цвят от разложени хоросанови деструкции. В строителните петна се откриват множество фрагменти строителна керамика и ломени камъни. В различни концентрации са открити фрагменти




*Обр. 1. Могилен некропол в землището на с. Белгун, община Каварна.*

*Fig. 1. Mound necropolis, Belgun village, Kavarna municipality.*




*Обр. 2. Селище в землището на с. Било, община Каварна.*

*Fig. 2. Settlement in Bilo village, Kavarna municipality.*



*Обр. 3. Базалтова брадва, халколит, селище в землището на с. Божурец, община Каварна.*

*Fig. 3. Basalt axe, Chalcolitic, settlement in Bozhurets village, Kavarna municipality.*

от битова керамика от II–III в. и османския период. В селището са намерени керамични фрагменти от гърне и кана с дата VIII–IX в. В границите на селището бяха открити: микролит и каменна чукалка. Локализиран и регистриран е и некропол, принадлежащ на селището.

При с. Нейково е регистрирано селище (обект № 101), което се намира непосредствено до къщи и стопански постройки, в обработваема нива. Площта е малка. Количеството на подемния археологически материал също е малко, предимно битова керамика от късната античност (V–VI в.).

Селището в землището на с. Божурец (обект № 099) се намира на ливада, заобиколена от гора и дере. При обхода бяха регистрирани множество нарушени каменни постройки. Количеството на строителната и битовата керамика е с много висока концентрация и е с дати от елинистическата и римската епохи. В границите на селището бяха открити: дръжка от синопска амфора с печат, фрагмент от устие и шия на хераклейска амфора с двуредов енглифичен печат от 60-те год. на IV в. пр. Хр. (Кац 2007), 345–330 г. пр. Хр. (Teleaga 2008), дръжка от месамбрийска амфора с печат, втора четвърт на III в. пр. Хр. (Гетов 1995), дръжка от амфора с правоъгълен печат със заоблени ъгли.

Другото селище при с. Божурец (обект № 102) е локализирано до главен път Варна-Дуранкулак. Бяха регистрирани камъни, строителна и битова керамика с висока концентрация. Голяма част от селището е нарушена при направата на пътя. От открития археологически материал може да се определи дата на обитаване: среден халколит, късна античност и ранно средновековие. Находките са: брадва от базалт без отвор (обр. 3), фрагмент от каменен амулет, микролит, две кремъчни пластини с трапецовидно напречно сечение.

Обект № 104 се намира на 1,5 км западно от с. Било (обр. 2). В периферията му има големи купчини камъни. Те са необработени, без следи от хоросан. Обходът показа висока концентрация на археологически материали. Някои от петната са със сиво-черен цвят от хоросановите деструкции. В строителните петна се откриват фрагменти от покривна керамика, както и фрагменти от елинисти-

ческа битова керамика. Най-добре представени са елементите от амфори от Хераклея, Тасос, Синопе, Родос. Римската керамика е от II–III в. На запад строителните петна постепенно изчезват, но се запазва сравнително високата концентрация на елинистическа керамика и такава от османския период. В границите на селището бяха открити: дръжка от синопска амфора с печат, група VI C2 (221–217 г. пр. Хр.) (Garlan 2004), дръжка от синопска амфора с печат, група VA (267 г. пр. Хр.) (Garlan 2004), дръжка на хераклейска амфора с енглифичен печат, първа четвърт на III в. пр. Хр. (Кас 2003); 300–260 г. пр. Хр. по E. Teleaga (Teleaga 2008), дръжка от тасоска амфора с печат, 272–268 г. пр. Хр. (Garlan 2006), дръжка от родоска амфора с печат, 173/171 г. пр. Хр. (Finkielzstejn 2001), прешлен за вретено.

**Литература**

**Гетов 1995:** Л. Гетов. Амфори и амфорни печати от Кабиле (IV–II в. пр. Хр.).

**Кац 2007:** В. И. Кац. *Греческие керамические клейма эпохи классики и эллинизма (опыт комплексного изучения)*. (Боспорские иследования вып. XVIII). Симферополь – Керчь.

**Buzoianu, Bărbulescu 2008:** L. Buzoianu, M. Bărbulescu. Albeşti. Monografie arheolocică, I. Constanţa, 2008.

**Finkielsztejn 2001:** G. Finkielsztejn. Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. environ. – British Archaeological Reports International Series, 990. Oxford, 2001.

**Garlan 2004:** Y. Garlan. Les timbres ceramiques sinopeens sur amphores et sur tuiles. Trouves a Sinope. Presentation et catalogue. De Boccard edition-diffusion, Paris, 2004.

**Garlan 2006:** Y. Garlan. En visitant et revisitant les ateliers amphoriques de Thasos. – BCH, 128-129, 1, 2004-2005, 269–329.

**Кас 2003:** V. Kac. A New Chronology for the Ceramic Stamps of Herakleia Pontike. – In: Black Sea Studies, 1. The Cauldron of Ariantas. Studies Presented to A. N. Ščeglov on the Occasion of his 70-th Birthday. Aarhus, 2003, 261–278.

**Teleaga 2008:** E. Teleaga. Griechische Importe in den Nekropolen an der unteren Donau; 6. Jh. – Anfang des 3. Jhs. v. Chr. Leidorf, Rahden/Westf, 2008.

**FIELD SURVEY IN KAVARNA MUNICIPALITY**

*Elena Vasileva, Velislav Bonev, Kalin Madzharov, Stanimir Stoychev, Dobri Dobrev, Boyan Totev*

The total field survey included some of the territories of the villages of Belgun, Bilo, Bojurets, and Neykovo. Part of the territory of the town of Kavarna was also surveyed. The covered area is 4.09 sq. km, not including the large mound necropoleis and single mounds. As a result, 60 new sites were registered, while the information about 49 sites was revised and updated (total cards for 109 sites). The single mounds are most numerous, followed by the mound necropoleis (seven) and the settlements (six). A settlement tell (site No 103) was registered in the territory of the village of Bozhurets. On the plateau of Cape Chirakman, in the Bozhurets village direction, a ditch was documented (site No 108). The data concerning the registered shaft near Bozhurets village (site No 109) was revised and updated.

## № 12. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ВЪЗДУШНА ЛИНИЯ 400 KV ОТ П/СТ „ВАРНА“ ДО П/СТ „БУРГАС“

*Андрей Аладжов, Владимир Славчев, Станимир Стойчев*

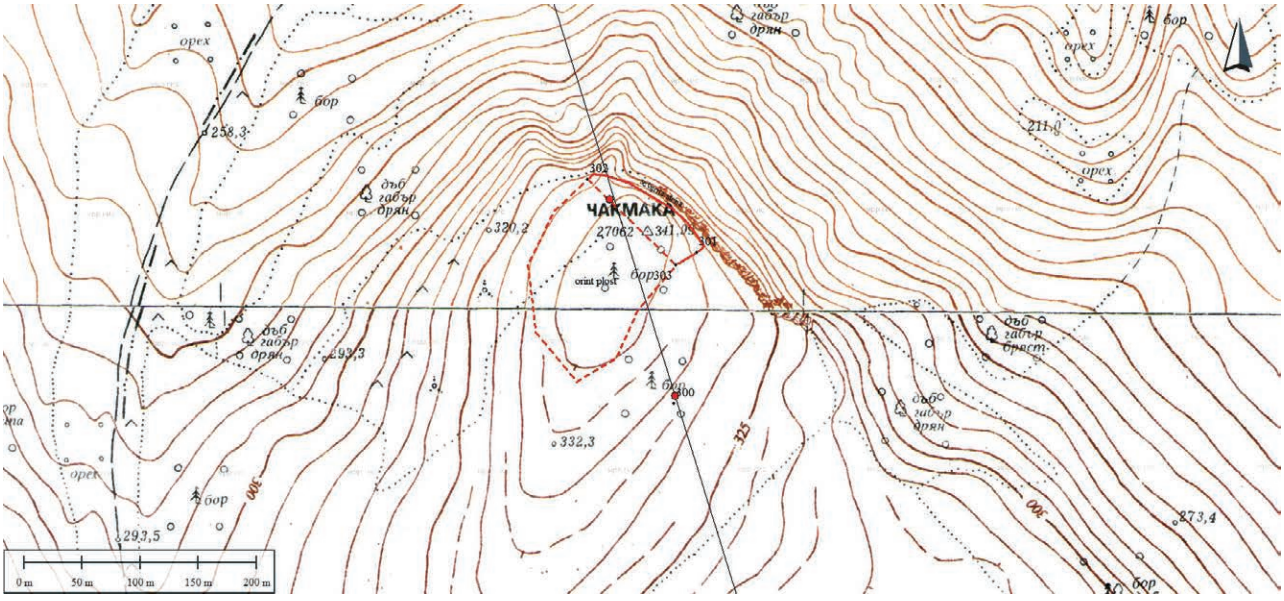
По време на теренните издирвания по трасето на „Въздушна линия 400“ с дължина 89 км бяха обходени 317 стъпки за стълбове на електропровода (обр. 1).

Регистрирани са 12 археологически обекти. По видове обектите се групират по следния начин: крепост – една; могилни некрополи – четири; единични надгробни могили – две; селища – четири; църква – една.



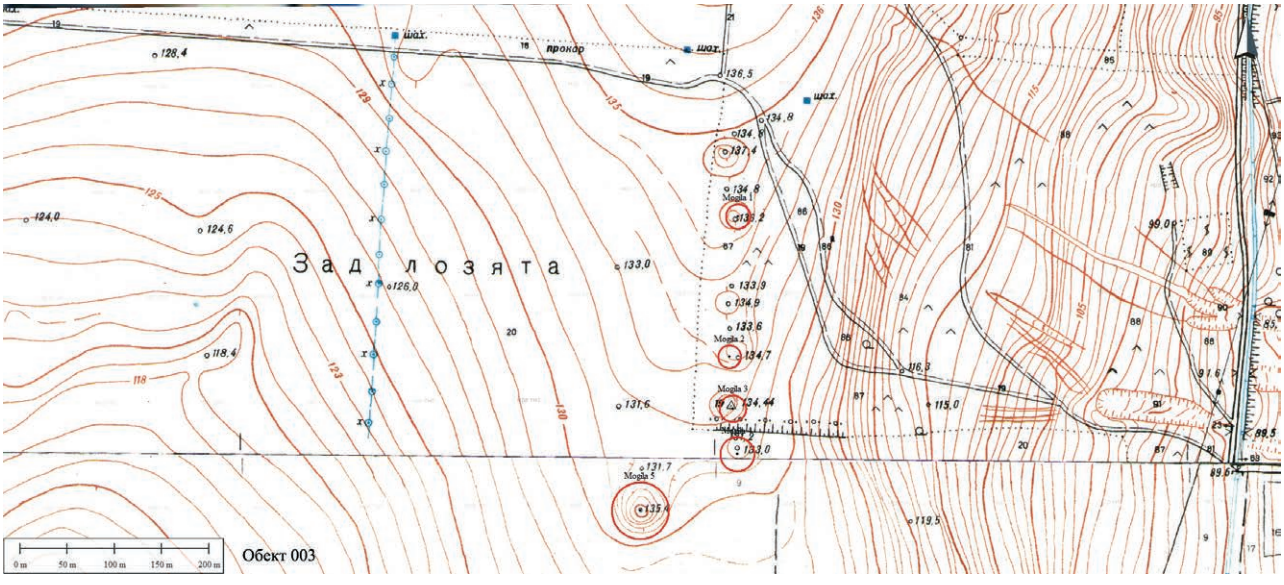

*Обр. 1. Трасе на далекопровода.*

*Fig. 1. Powerline route.*




*Обр. 2. Обект 001 – крепост в землището на гр. Девня.*

*Fig. 2. Site 001 – fortress in the territory of Devnya town.*




*Обр. 3. Обект 003 – могилен некропол в землището на с. Падина.*

*Fig. 3. Site 003 – mound necropolis in the village of Padina.*

Обект 001 – крепост в землището на гр. Девня, м. Чакмака (обр. 2). Трасето на крепостната стена, върви по ръба на платото. Личат сгради, долепени до крепостната стена. По повърхността се срещат много камъни – ломени и обработвани. На места се регистрират дялани квадри, някои от които внимателно рустицирани, с размери 70 x 70 x 20, а някои са по-дълги от 1 м. На терена слабо личи трасето на северната стена с дължина ок. 120 м и част от източната с дължина ок. 30 метра. На юг теренът е терасиран. Общата площ на обекта е 30 дка, а хронологията е елинистическа епоха. Разположение на 2,7 км, 294° от гр. Девня.

Обект 002 – могилен некропол в землището на гр. Девня. Група от три могили, разположени в обработваема площ върху лек склон със северно изложение. Некрополът е разположен на 3,9 км, 314° от гр. Девня.

Обект 003 – могилен некропол на 1,3 км, 269° от с. Падина (обр. 3). Представлява група от пет могили.

Обект 004 – единична надгробна могила на 1,6 км, 84° от с. Житница. Разположена в обработваема площ, самата могила не се обработва, обрасла с трева.

Обект 005 – могилен некропол от две могили на 2 км, 80° от с. Просеник, м. Герен чешма.

Обект 006 – селище на 2,6 км, 200° от с. Просеник, източната част попада в землището на с. Страцин. Намира се на склон със северно изложение, в обработваема площ. Средна концентрация на строителна и битова керамика от античността и късната античност, керамична шлака, хромел. Площ – 30 дка.

Обект 007 – селище на 3,3 км, 200° от с. Просеник, източната част попада в землището на с. Страцин. Има същите характеристики като Обект 006. Площ – 110 дка.

Обект 008 – сграда (църковна?) на 3,6 км, 204° от с. Просеник. Ориентирана изток – запад, с дължина 30–50 м, обрасла с трева и ниски храсти, личат обработени камъни и квадри. Площ – 1 дка.

Обект 009 – могилен некропол от пет могили в землището на с. Страцин. Разположен в обработваема площ в непосредствена близост западно от селото, върху първа надзаливна тераса.

Обект 010 – единична надгробна могила на 2,3 км, 110° от с. Черна могила. Височина 1,5–2 м, диаметър 30 м, с каменно землен насип.

Обект 011 селище на 2,2 км, 122° от с. Черна могила. Разположено на лек склон с южно изложение в обработваема площ. Открива се силно фрагментирана керамика. Датировка – КЖЕ. Площ – 12 дка.

Обект 012 – селище на 500 м, 348° от с. Миролюбово. Обектът е разположен от двете страни на дере. Открива се фрагментирана керамика на петна. Датировка – XVII–XVIII в. Площ на петно 1 – 150 дка, на петно 2 – 50 дка.

**FIELD SURVEY ALONG THE AIR TRACK 400 KV FROM P/ST. VARNA TO P/ST. BURGAS**

*Andrei Aladzhov, Vladimir Slavchev, Stanimir Stoichev*

During the field survey on the "Vetrino-Vetren" route, 89 km long, 317 steps for the distribution line pylons were visited.

A total of 12 archaeological sites were registered. According to their type, the sites are grouped in the following order: one fortress; four mound necropoleis; two single mounds; four settlements; and one church.

## № 13. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ ПРОВАДИЯ И АВРЕН

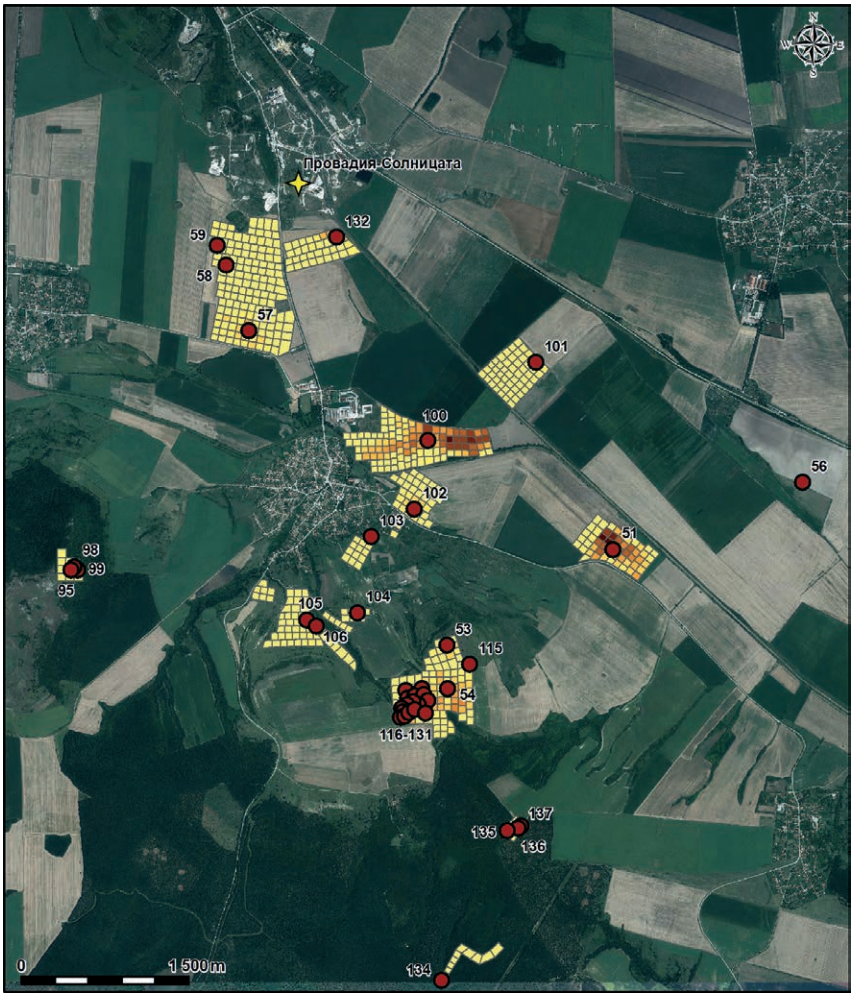
*Петър Лещаков, Галина Самичкова, Йорданка Илиева, Николай Христов, Стоян Трифонов, Севдалина Жечева*

Теренните издирвания на територията на общини Провадия и Аврен са продължение на предходни недуструктивни проучвания, започнали през 2011 и 2013 г. Те имат за цел да се изследва модела на заселване в широк хронологически диапазон около два проучвани чрез археологически разкопки паметника – праисторически солодобивен и градски център Провадия–Солницата и халколитно укрепено селище Аврен–Бобата. Изследването е финансирано по проект на БАН „Археологическа карта на България" и е извършено в два етапа през април и октомври 2017 г. Реализирано е от екип с ръководител П. Лещаков и научен консултант проф. В. Николов. При работата на терена е приложен принципът на тотално обхождане, като се работеше в полигони със ширина 60–70 м и площ 3–5 дка, за които в ГИС среда са систематизирани всички събрани при издирването данни.

На територията на община Провадия е изследвана площ от 3,84 км$^2$. Регистрирани са 43 нови археологически обекта (№ 98–137, 139–141), датиращи от късната праистория до Средновековието и са актуализирани данните за още 11 известни вече обекта (обр. 1).

Най-ранният обект (№ 54) се датира в късния неолит. Локализира се в м. Беш тепе, землище на с. Бозвелийско. Регистрирани са концентрации с вторично изпечени мазилки, кремъчни и каменни оръдия, и керамични фрагменти от съдове изработени на ръка, украсени с канелюри, набодени точки и врязвания.

Към средния и късния халколит се отнасят четири от новооткритите обекти (№ 99, 134, 139 и 141). Първите два се локализират в землището на с. Бозвелийско, а другите на с. Неново. В обект 99, е засвидетелствано обитаване в пещера (обр. 2). В насип пред пещерата се регистрира висока концентрация на керамични фрагменти, част от които украсени със специфична за средния халколит щампована украса. Вторият обект представлява единична постройка, разположена върху малко естествено укрепено възвишение (обект 134). В профилите на иманярски изкоп са проследени останки от унищожена при пожар сграда, отнасяща се към началото на късния халколит. В землището на с. Неново са регистрирани още две селища от пето хилядолетие. Първото се локализира в м. Попова могила (обект 139) и представлява многослойно селище с дебелина на културния пласт ок. 2 м. Вторият обект, разположен в м. Селище (№ 141), се характеризира с наличието на струпвания от ломени камъни, които могат да се свържат с прилежащо към него укрепително съоръжение. Стратиграфската ситуация, проследена в профила на иманярски изкоп, на този етап позволяват каменните структури по-скоро да се отнесат към халколитния период на обитаване (среден халколит), отколкото към засвидетелствания по-късен етап от римската епоха.




*Обр. 1. Карта на изследваната територия и регистрираните археологически обекти южно от праисторически солодобивен и градски център Провадия–Солницата.*

*Fig. 1. Map of the covered area and registered archaeological sites, south of the prehistoric salt-producing and urban center of Provadia–Solnitsata.*

РБЕ е представена с материали от обект 34, землище на Провадия и обекти 51, 54, землище на с. Бозвелийско. При теренното издирване са открити специфични за епохата каменни и кремъчни оръдия и фрагменти от съдове, изработени на ръка.

Материали от РЖЕ са открити на малка площ единствено в границите на обект 100. КЖЕ е представена в по-голям брой обекти (№ 34, 102, 108–109). Преобладават селища отнасящи се към Елинистическата епоха, като основната концентрация е в южната част от землището на с. Бозвелийско.

Към римския и късноантичния период се отнасят 12 обекта. Два от тях (№ 100 и 113), разположени в землищата на с. Бозвелийско и Венчан, представляват големи селища заемащи площ от над 200 дка. На територията им са регистрирани струпвания от камъни и строителна керамика, вероятно останки от масивни сгради. Регистрирани са няколко обекта с по-малка площ и следи от една или две сгради с каменна архитектура, вероятно представляващи вили или стопански имения. Внимание заслужава обект 132 от късноримския период (IV в.), локализиращ се на ок. 500 м ЮЗ от Провадия–Солницата (обр. 3)[1]. С обитателите му вероятно трябва да се свържат откриващите се синхронни материали по повърхността на надгробната могила, разположена върху праисторическия

[1] Монетите са определени от д-р И. Лазаренко.



*Обр. 2. Обект 99. Малката пещера в м. Канарата, землище на с. Бозвелийско – поглед от изток.*

*Fig. 2. Site 99. Malkata cave in locality of Kanarata, vicinity of Bozveliisko – a view from east.*

център. Наличието на плътна селищна мрежа през римския период и късната античност са следствие от оптималните условия за земеделие и скотовъдство, развита пътна система и близостта на големия административен център Марцианопол.

Материали от Средновековието са открити в обекти 100, 109, 113 и др. Те датират към периода на Първото българско царство.

По време на издирването са регистрирани четири единични надгробни могили и три могилни некропола. Представителен паметник е могилният некропол в м. Беш тепе, с. Бозвелийско, съставен от 16 могили (обекти №116–131), някои от които с височина – 5 м. Вероятно възникването му може да се отнесе към късния елинизъм или римска епоха. Повечето от надгробните могили, регистрирани при изследването, са значително увредени от иманярска дейност.

На територията на община Аврен е изследвана площ от 1,35 км$^2$. Регистрирани са шест нови археологически обекта (№ 138, 142–146) датиращи от ЖЕ до Средновековието и е посетен още един обект (№ 17.1 – сателитна структура към халколитен обект Аврен–Бобата), регистриран при по-ранни изследвания, където са направени уточнения на границите и площта му.

В землището на с. Тръстиково, върху височината Сиври тепе е локализиран комплекс от крепост и надгробна могила от елинистическата епоха. Крепостната стена е изградена от ломени камъни на суха зидария и затваря неправилна форма с площ ок. 3 дка. С обитателите ѝ, вероятно трябва да се свърже откритото през 1911 г. в близост съкровище от сребърни съдове (Шкорпил, Шкорпил 1912).

Източно/североизточно от крепостта в м. Кишишлика, разположена на ЮИ от с. Аврен, бе локализирано още едно свързано с нея подградие. Теренът е обитаван продължително – от РЖЕ до късното Средновековие.




*Обр. 3. Обект 132. Селско имение от късната римска епоха: 1. местоположение и граници, 2. фрагмент от бронзова лукувична фибула и монети от IV в. сл. Хр.*

*Fig. 3. Late Roman rural estate: 1. location and borders, 2. fragment of bronze crossbow fibula and coins from 4 c. AD.*

## Литература

**Шкорпил, Шкорпил 1912:** Х. Шкорпил, К. Шкорпил. Находка на сребърни тасове до гара Синдел. – Известия на Варненското археологическо дружество, V, 1912, 24–25.

## FIELD SURVEY IN PROVADIA AND AVREN MUNICIPALITIES

*Petar Leshtakov, Galina Samichkova, Yordanka Ilieva, Nikolay Hristov, Stoyan Trifonov, Sevdalina Zhecheva*

The aim of the survey was the registration of archaeological sites in the vicinity of two sites which are in the course of excavation in the area of the Provadia and Avren plateaus – the prehistoric salt-production and urban center of Provadia-Solnitsata and the fortified Chalcolithic settlement of Avren-Bobata. An area of 5.35 sq. km was intensively surveyed and 49 new archaeological sites were discovered, dating from the late prehistory to the Middle Ages. The area and the chronology of other 12 sites, previously recorded, was revisited. Significant data on the settlement pattern during the Middle and Late Chalcolithic were collected. One of the Middle Chalcolithic settlements yielded evidence for stone architecture, probably part of a defensive wall.

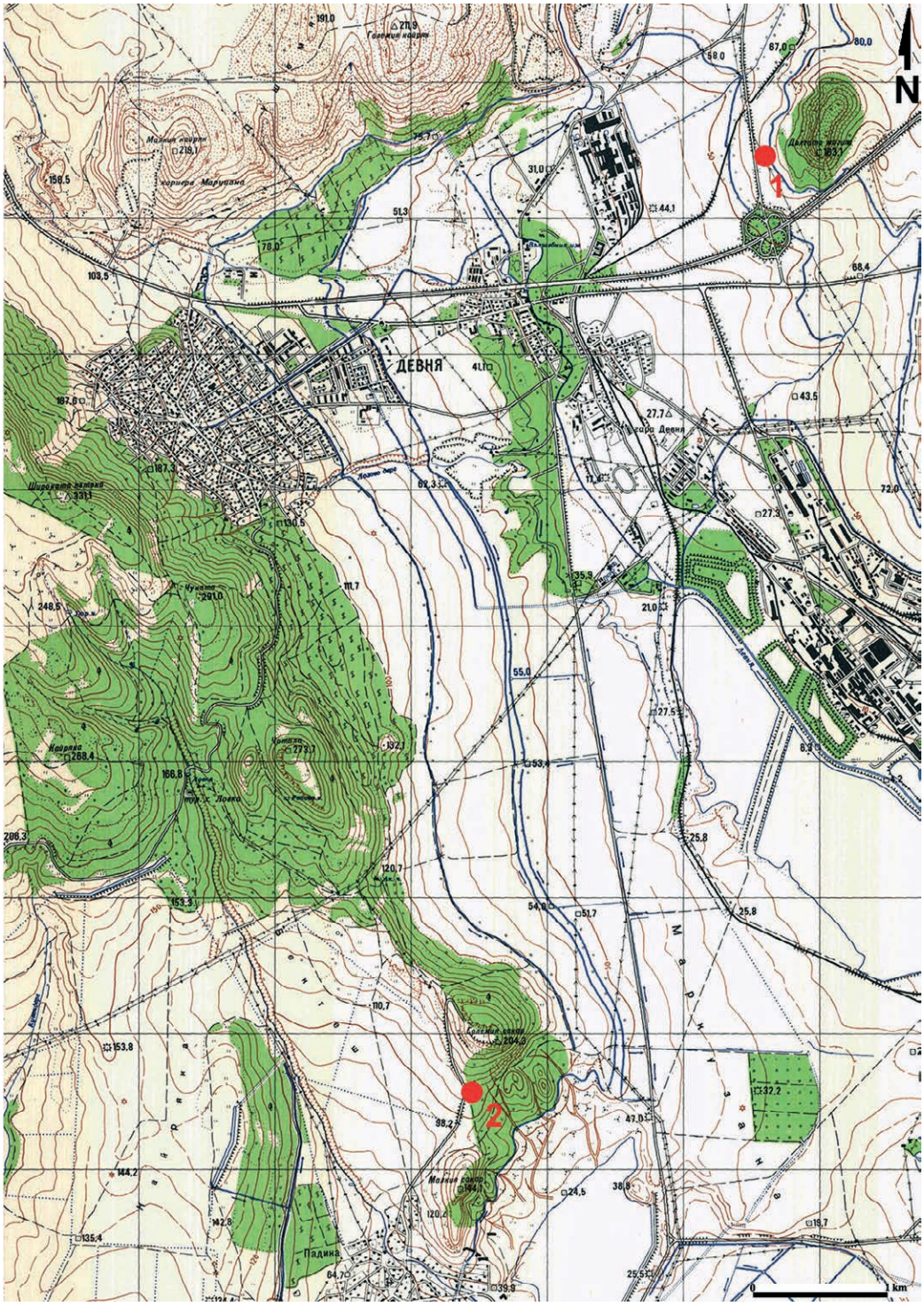
At about 500 m SW of Provadia-Solnitsata the remains of an open-air manor house from the 4$^{th}$ c. were recorded, probably connected with the disturbances of the tumulus on the top of the tell.

A Hellenistic fortress wass located on the Avren plateau.

# № 14. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ПАЛЕОЛИТНИ НАХОДИЩА В ДОЛИНАТА НА РЕКА ПРОВАДИЙСКА

*Владимир Славчев, Красимир Ковачев*

През 2017 г. теренните издирвания целяха локализиране на нови палеолитни находища около Белославското езеро. Издирванията се проведоха с финансовата подкрепа на фирма „Експрес Гарацион“ ЕООД гр. Варна, за което изразяваме своята искрена благодарност към управителя на фирмата В. Вълев.




*Обр. 1. Регистрирани находища: 1. Девня – североизток; 2. Падина – кариерата.*

*Fig. 1. Registered sites: 1. Devnya – southeast; 2. Padina – the quarry.*




*Обр. 2. Находки от обектите: 1–4 от Падина – кариерата, 5–14 – от Девня – североизток; 1–4 и 10–14 – кремък; 5–9 – кварцит.*

*Fig. 2. Finds: 1–4 – from Padina – the quarry; 5–14 – from Devnya – southeast. 1–4 and 10–14 – flint, 5–9 – qartzite.*

Локализирани бяха две находища (обр. 1), в които бяха открити 153 находки от местни кремък и кварцит.

Открито находище „Девня – СИ“

Находището се намира на 2,2 км североизточно от гр. Девня, източно от шосето за Суворово. Находките са открити в обработваеми площи с тънки холоценски почви и плитко разположени кремъчни и кварцитни конкреции, изветрели и отложени в подножието на хълм от мезозойски (креда) скали. Находището е с ширина около 50 м и дължина около 500 м, като заема цялата тераса + 65–75 м н.в. между два къси, леви притока на р. Девня.

Бяха открити общо 139 каменни изделия, от които 80% са с къснопалеолитен облик, като над 50% от тях отразяват процес на микролитизация, типичен за късните фази на късния палеолит и мезолита с преобладаващ дял на микроотломъците (обр. 2).

Открито находище „Падина – кариерата“

Находището се намира на 1,6 км североизточно от с. Падина. Находките бяха открити в нивата и шкарпа около пътя, водещ от селото към кариерата на + 130–165 м н.в. Открити са 14 сечива от местен тъмнокафяв до черен кремък. Според технико-типологичните си характеристики, намерените каменни артефакти могат да бъдат определени като средно- и къснопалеолитни и мезолитни. Голяма част от изделията от кварцит са подчертано по-големи по размер и имат предимно примитивни форми.

Находките от 2017 г. допълват с нови форми производството на каменни оръдия през старокаменната епоха в долината на р. Провадийска (Славчев, Ковачев 2015; Славчев, Ковачев 2016) и свидетелстват за интензивно човешко присъствие в района през късния плейстоцен.

**Литература**

**Славчев, Ковачев 2015:** В. Славчев, К. Ковачев. Издирвания на археологически обекти в м. Побити камъни на територията на общини Аксаково, Белослав, Девня и Суворово. – АОР за 2014 г. София, 2015, 806–809.

**Славчев, Ковачев 2016:** В. Славчев, К. Ковачев. Издирване на палеолитни находища в долината на река Провадийска, общини Белослав и Девня. – АОР за 2015 г. София, 2016, 849–852.

**FIELD SURVEY OF PALEOLITHIC SITES IN THE VALLEY OF PROVADIISKA RIVER**

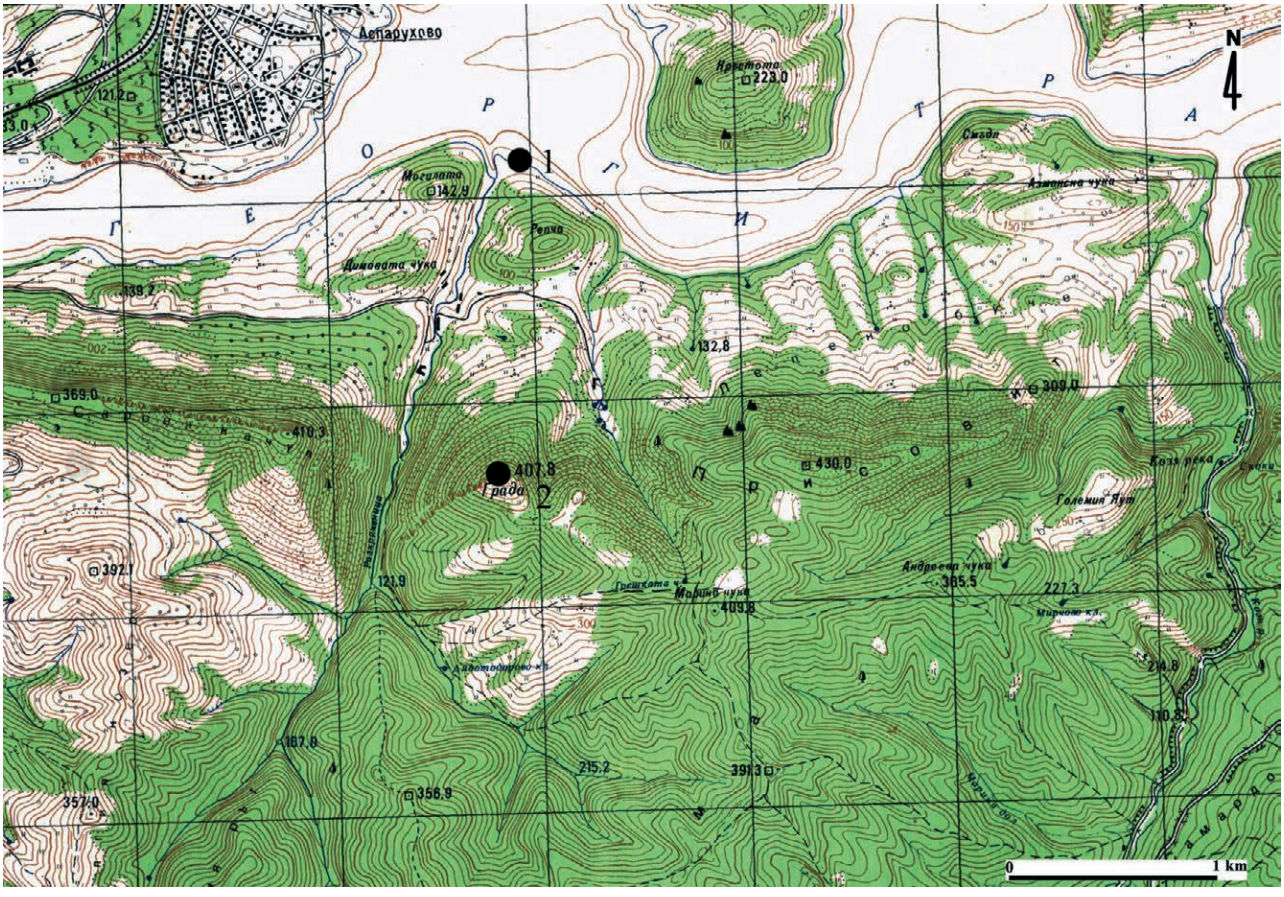
*Vladimir Slavchev, Krasimir Kovachev*

In 2017 two sites were found during the survey (fig. 1) – to the north and to the west of the Beloslav Lake. On them 152 flint and quartzite artifacts were collected (fig. 2). Most of the finds belong to the Middle and Late Paleolithic. Predominant are the Levallois technique as well as the tools made of flakes. The quartzite artifacts are large, massive and roughly made.

## № 15. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА ДЪЛГОПОЛ

*Владимир Славчев, Христо Кузов, Илиан Илиев*

В рамките на три дни през ноември бе извършено издирване на археологически обекти на територията на община Дългопол. Бе обходено землището на с. Аспарухово на юг от р. Луда Камчия.




*Обр. 1. Открити обекти: 1. късноантично селище; 2. стражева крепост от времето на Втората българска държава.*

*Fig. 1. Registered sites: 1. Late Antiquity settlement; 2. Guard fortress, Second Bulgarian kingdom.*

Теренът е горско-планински, силно пресечен. Бяха регистрирани общо два обекта – селище от късноантичната епоха и стражева крепост от времето на Втората българска държава (обр. 1).

Късноантичното селище обхваща ивица от южния бряг на язовир Цонево с площ около 10 дка, като запазените материали от него се откриват на зони от значителни концентрации, между които има разстояние между 10 до 30 м без находки. В северната чу част се проследяват струпвания от камъни, като е възможно те да са останки от каменни зидове на сгради. Обектът се залива от водите на язовир Цонево и почти напълно е разрушен. Не се проследяват археологически материали нагоре по склона. Вероятно селището се е развивало на север, към долината на р. Луда Камчия и е залято при строежа на язовира.

Крепостта от периода на Втората българска държава се намира на вр. Града. Към скалния венец, обърнат на север, е укрепена малка площ – под 5 дка, с триъгълна форма, като в нея не се наблюдава масивно застрояване. На обекта са извършвани любителски разкопки през 60-те години на XX в. под ръководството на Д. Златарски. Очевидно тогава е разкрита и дълбока щерна, която днес е частично засипана. Предвид малката площ и много трудната достъпност на обекта, той вероятно е представлявал стражево укрепление.

За двата обекта бяха създадени регистрационни карти в АИС АКБ.

**FIELD SURVEY IN DALGOPOL MUNICIPALITY**

*Vladimir Slavchev, Hristo Kuzov, Ilian Iliev*

The survey was conducted in November for a period of three days covering the southernmost area of the municipality. A total of two sites were discovered (fig. 1). One is a late antique settlement on the south bank of the Tsonevo dam lake, and the second one is a small guard fortress on the Grada peak. The latter belongs to the Second Bulgarian Kingdom.

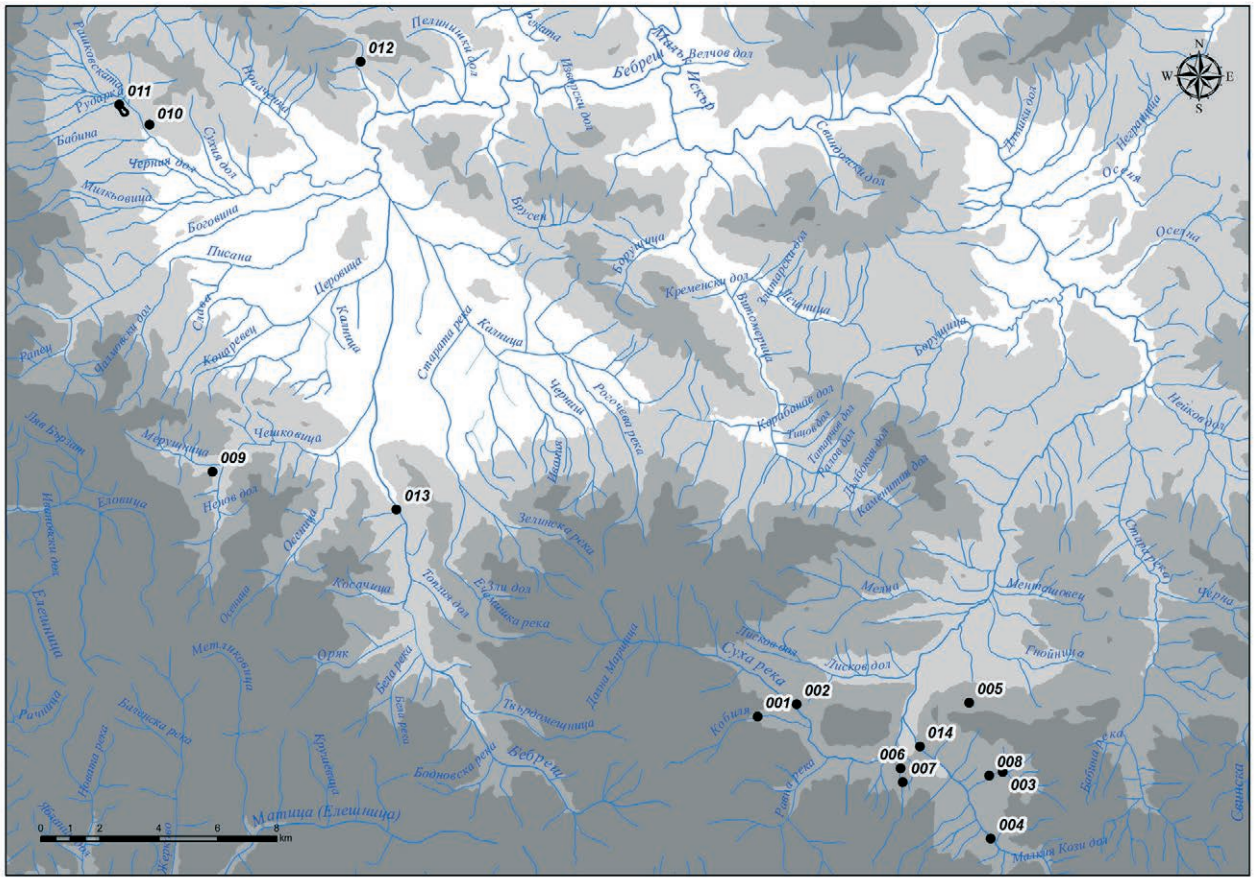
# ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

## № 16. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ ЕТРОПОЛЕ, БОТЕВГРАД И МИРКОВО. ГЕОЛОЖКИ И ХИМИЧНИ АНАЛИЗИ

*Боян Думанов, Анета Петрова, Ирена Димитрова, Биляна Костова, Живко Узунов*

Теренните издирвания през 2017 г. в рамките на проект „Археология на сурвините: химични и геоложки анализи“ (ARCH.GEO) се проведоха на два етапа през май и ноември и бяха съсредоточени на територията на общини Етрополе и Ботевград. Тяхната цел е чрез селективен подход да бъдат установени доказателства за добив, преработка и крайна продукция, свързани с развитието на черната металургия на територията на Етрополска Стара планина.

В двата района като целеви зони са избрани водосборите на реките Малък Искър и Бебреш, при което са издирени доказателства за наличието на суровини под формата на магнетитов пясък и преработка под формата на отпадъчни продукти – шлака, сгурия, непреработена руда. Допълнителни сведения дават останките от преработвателни съоръжения (каменни и глинени пещи) и свързаните с тях структури за добив (отвали, улеи, ровове). Наред с това в района бяха регистрирани и няколко непознати до този момент обекти с видими археологически структури (14), като те могат да бъдат разделени както следва: открито селище (едно), укрепени селища (две), отбранително съоръжение (едно),




*Обр. 1. Географско разпределение на новорегистрираните обекти.*

*Fig. 1. Geographical distribution of the recently discovered sites.*

надгробна могила (една), металургични структури (девет) (обр. 1). Последната група е съставена от пещи, градени постройки, свързани с тяхното обслужване, металургични центрове, в границите на които е открит и керамичен материал, рудища. Хронологично те се поставят в границите на VI–XVIII в., като със сигурност укрепените селища се отнасят към VI в. и зряло средновековие, а откритото селище към епохата на Възраждането. Съществуването на тези, както и на вече регистрирани обекти също може да се свърже с развитието на черната металургия, още повече, че в някои от тях бяха открити и доказателства за преработка на желязна руда.

Геоложките наблюдения показаха разностранна картина по отношение на суровините в Етрополския и Ботевградския район. Водоизточниците, стичащи се към Етрополското поле и формиращи част от водосбора на р. Малък Искър (реките Суха река, Долна и Горна Каменица, Кобиля, Малък козя дол) отмиват магматични скали, най-вече грано-диорити, които като включения съдържат магнетит и хематит. Отмитият материал се утаява в долните течения на водоизточниците, където е добиван и подлаган на преработка, съгласно установените струпвания от отпадъчни материали.

От друга страна геоложки податки, въпреки доказателствата за прераработка на желязна руда във водосбора на р. Бебреш (реките Рударка, Чрения дол, Чешковица, Топлия дол, Калница), за наличие на суровина липсват. Отсъстват металогенни магмени скали от рода на гранитите, в долните течения на водоиизточниците отложенията не съдържат хематитов или магнетитов пясък.

Отделно от регистрираните обекти в рамките на целевите зони бе събрано значително количество шлака – доказателство за преработката на добиваната руда, която бе подложена на химически анализ чрез използването на рентгено-флуоресцентен спектрометър (p-XRF, Bruker Titan S1) и масспектрометър с индуктивно свързана плазма (ICP-MS, Perkin Elmer, DRC-e 6100). Пробите за анализ са предимно късове желязна шлака, руда (лимонит и хематит), както и обмазка от пещите за стапяне с парчета неизгорели въглища. Те са с ръждиво-кафява повърхност и синкаво-виолетов до черен цвят с метален блясък и с висока порьозност. Микроскопските изследвания показват, че те се състоят от непреработени частици раздробена лимонитова или хематитова руда с размери 2–5 mm и кварц, споени с фаялит. Откриват се и частици от неизгорели дървени въглища, използвани като редуктор и

гориво в металургичния процес. Съдържанието на желязо в пробите, което е под формата на железни оксиди и фаялит, определено в няколко образци, е между 4 и 60%. Без съмнение, в древността се е осъществявал процес на директна редукция на компактна лимонитова и хематитова руда (раздробена за металургична преработка) с дървени въглища.

Елементите, които представляват интерес са: Mg, Al, Si, P, S, K, C, Ti, Mn, Fe, Cu, As, Sr, Sn, Sb, Pb, Ba. За няколко проби допълнително са определени елементите Cr, Ni. Извършен е паралелен анализ на различни участъци от пробите, като възпроизводимостта на получените спектри е над 98%, както и между различните проби. Целта е на базата на получените данни да се установят зависимости между трудно- и леснотопимите елементи, вида на използваната руда, както и условията на пещта.

Въпреки хомогенността на анализирания материал в границите на бъдещото развитие на проекта ще бъде потърсен отговор на въпроса за произхода на желязната руда в зоната, където няма наличност на суровина и механизмите за нейното разпространение и това на готовата продукция.

**FIELD SURVEY IN THE MUNICIPALITIES OF ETROPOLE, BOTEVGRAD AND MIRKOVO. GEOLOGICAL AND CHEMICAL ANALYSES**

*Boyan Dumanov, Aneta Petrova, Irena Dimitrova, Bilyana Kostova, Zhivko Uzunov*

The field survey in 2017 within the project ARCH.GEO took place in two stages and was concentrated on the territory of Etropole and Botevgrad municipalities. The main goal was to establish evidence of extraction, processing and final production related to the development of the iron and steel industry.

Some previously unknown sites (14) were also registered in the area: open settlements (one), fortified settlements (two), defensive facilities (one), mounds (one), metallurgical structures (nine) (fig. 1). The latter group is made up of furnaces, built structures, and metallurgical centers where pottery, iron ore and slags were found.

The collected samples of ore and slag were analyzed to determine the content of metal and some impurities in the ore, and the slag was investigated to determine the type of iron ore used and the efficiency of the metallurgical process. The samples were subjected to chemical analysis using an X-ray fluorescence spectrometer and an inductively coupled plasma mass spectrometer.

## № 17. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА СИМИТЛИ

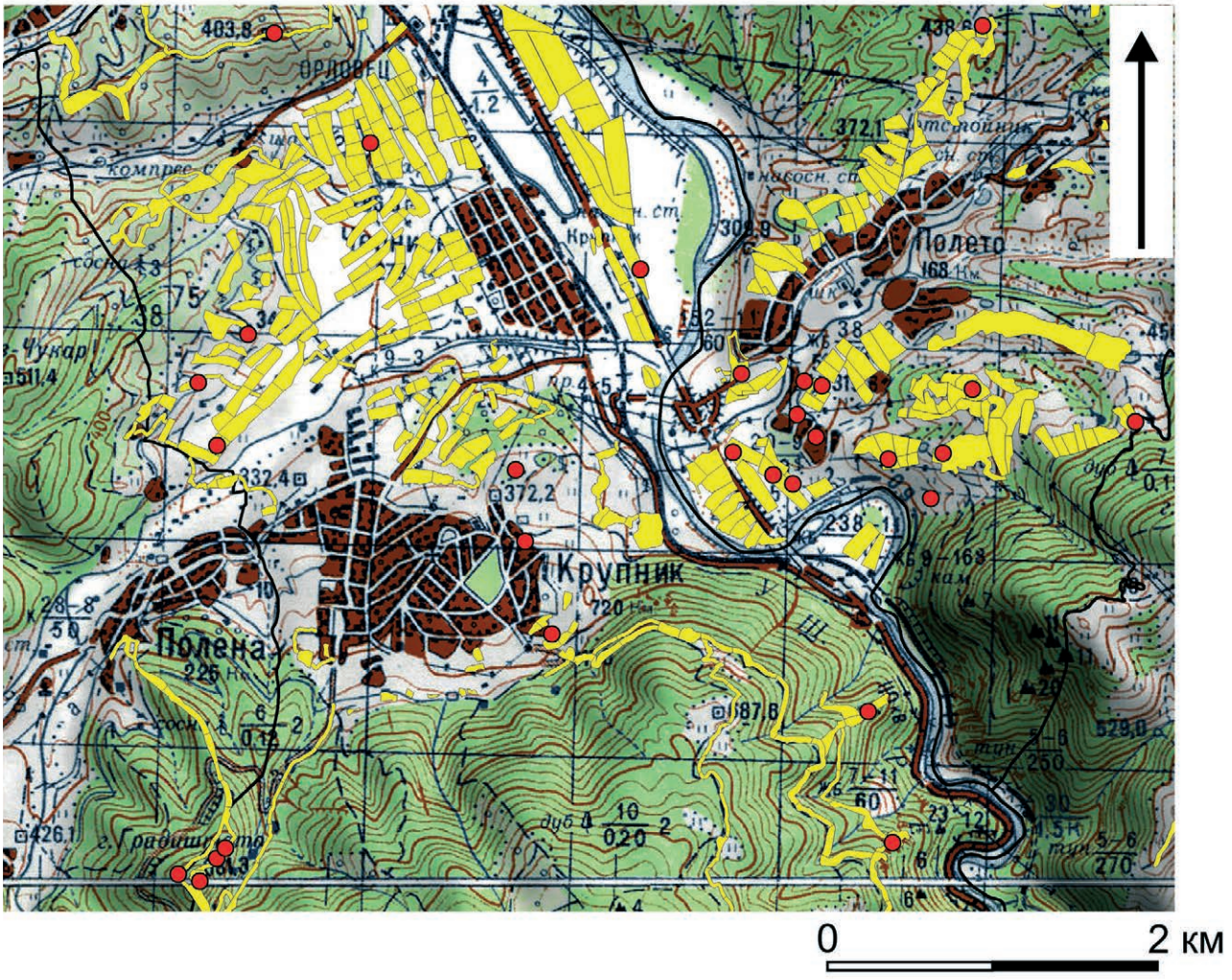
*Методи Златков, Емил Нанков, Илия Кулов, Боян Думанов, Христина Цонева, Светослав Йорданов*

От 15 октомври до 6 ноември 2017 г. в община Симитли се проведоха теренни археологически издирвания. Те са част от проекта на НАИМ–БАН за актуализиране на АИС АКБ. Екипът се състоеше основно от десет специалисти: Методи Златков (НАИМ–БАН) – ръководител, Емил Нанков – заместник-ръководител, Боян Думанов (НБУ), Христина Цонева (РИМ–Благоевград), Владимир Петков (АМ–Сандански), Светослав Йорданов (НАИМ–БАН), Надежда Карастоянова (НПМ–БАН), Александрина Цонева (ШУ), Петър Димов (ИГ–БАН, ГИС специалист) и Кристиян Ковачев (ЮЗУ). Научни консултанти на експедицията са Илия Кулов (РИМ–Благоевград) и Надежда Кечева (НАИМ–БАН).

Теренното издирване е направено в обособена географска територия – Симитлийската котловина и прилежащите ѝ склонове на планините Пирин, Малешевска, Влахина и Рила, които днес са част от съвременните административни граници на община Симитли. Целта беше максимално да се актуализира старата и да се натрупа нова археологическа информация за проучвания район.

Използвани са съвременни ГИС технологии за документиране и анализ, следвайки, наложилия се в последните години, метод на интензивно издирване (Нехризов 2012; Вагалински и др. 2016), съобразен с особеностите на терена.

Работиха две групи по предварително определени маршрути. Направени са 979 полигона, с покрита територия от 5,9 кв. км (обр. 1). Почти изцяло са изследвани достъпните терени в землищата на селата Крупник и Полето. Третото землище, където се работи по-интензивно е на с. Брежани. По-




*Обр. 1. Покритата територия и регистрираните обекти в района на селата Крупник и Полето.*

*Fig. 1. The covered area and registered sites in the territory of Krupnik and Poleto villages.*

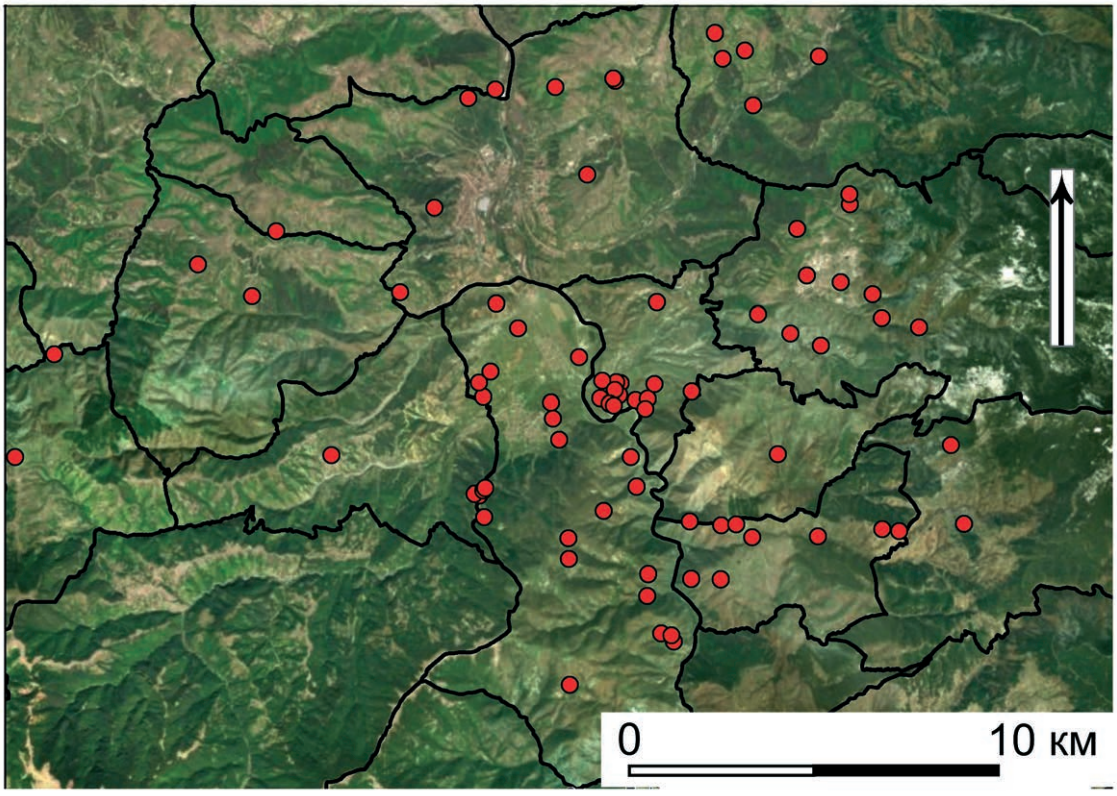
сетени са и други землища в община Симитли (на селата Мечкул, Сенокос, Градево, Долно Осеново, Брестово, Тросково, Железница, Докатичево и гр. Симитли), за които имахме предварителна информация за наличието на археологически обекти от литературата и от местни хора. Натрупаните данни са обработени в предварително създадената, от специалисти в НАИМ–БАН, ArcGIS база данни.

В 83% от проучената площ видимостта е 0–20%, което е следствие на използването на земята основно като пасища (67,3%) и гори (20%). Добра видимост има само в около 10% от териториите, които са заети от ниви и лозя.

Регистрирани са 83 археологически обекта в АИС АКБ (обр. 2). Шест са offsite, 12 са актуализираните регистрационни картони и 65 са новите за системата. От тези 65, 49 ни бяха известни от местни хора и литературата (Дремсизова-Нелчинова 1987; Гребска-Кулова, Кулов 2016 и др.) и за тях само верифицирахме информацията. Напълно новите обекти са 17. Като видове тези обекти се разпределят: три крепости, 39 селища и единични постройки, седем могили, шест светилища, 16 некропола, осем църкви, един манастир, седем оброка, три участъка от стари пътища и четири други. Преобладават обектите от античността (най-общо в границите на I–VI в.) (43), следвани от османски период/Възраждане (33), желязната епоха (осем), Средновековието (седем) и праисторията (един). Девет са неопределяеми, но седем от тях са могили, вероятно също от античния период. Подобни са резултатите на експедиция „Струма 2“ (Кулов и др. 2013) и на експедицията на доц. Вагалински в община Петрич (Вагалински и др. 2017).

За всички регистрирани обекти е изготвена документация – писмена, картографска и фотографска. Събраните материали се съхраняват в РИМ Благоевград.

С направеното издирване регистрираните в АИС АКБ археологическите обекти в община Симитли се увеличиха от 16 на 87, като с това е постигната поставената цел.




*Обр. 2. Регистрираните обекти в землищата на селата в община Симитли.*

*Fig. 2. The registered sites within the boundaries of the villages in Simitli municipality.*

**Литература**

**Вагалински и др. 2017:** Л. Вагалински, Н. Кечева, И. Чолаков. Издирване на археологически обекти в община Петрич. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 690–691.

**Гребска-Кулова, Кулов 2016:** М. Гребска-Кулова, И. Кулов. Раннонеолитното селище при с. Брежани, м. Равен. – В: Симитлия – от Древността до наши дни. Благоевград, 2016, 35–44.

**Дремсизова-Нелчинова 1987:** Ц. Дремсизова-Нелчинова. Археологически паметници в Благоевградски окръг. София, 1987.

**Кулов и др. 2013:** И. Кулов, , М. Гребска-Кулова, Б. Атанасов, Б. Думанов, Ж. Узунов, Д. Гърбов, В. Петков, В. Герчева, И. Димитрова, М. Златков, К. Чукалев, С. Танева, Е. Илиева. Издирвания на археологически обекти в общини Кресна и Симитли. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2010, 543–545.

**Нехризов 2012:** Г. Нехризов. Методика на издирванията на археологически обекти по трасето на газопровод „Набуко". – Археологически открития и разкопки през 2011 г. София, 2012, 580–582.

## FIELD SURVEY IN THE SIMITLI MUNICIPALITY

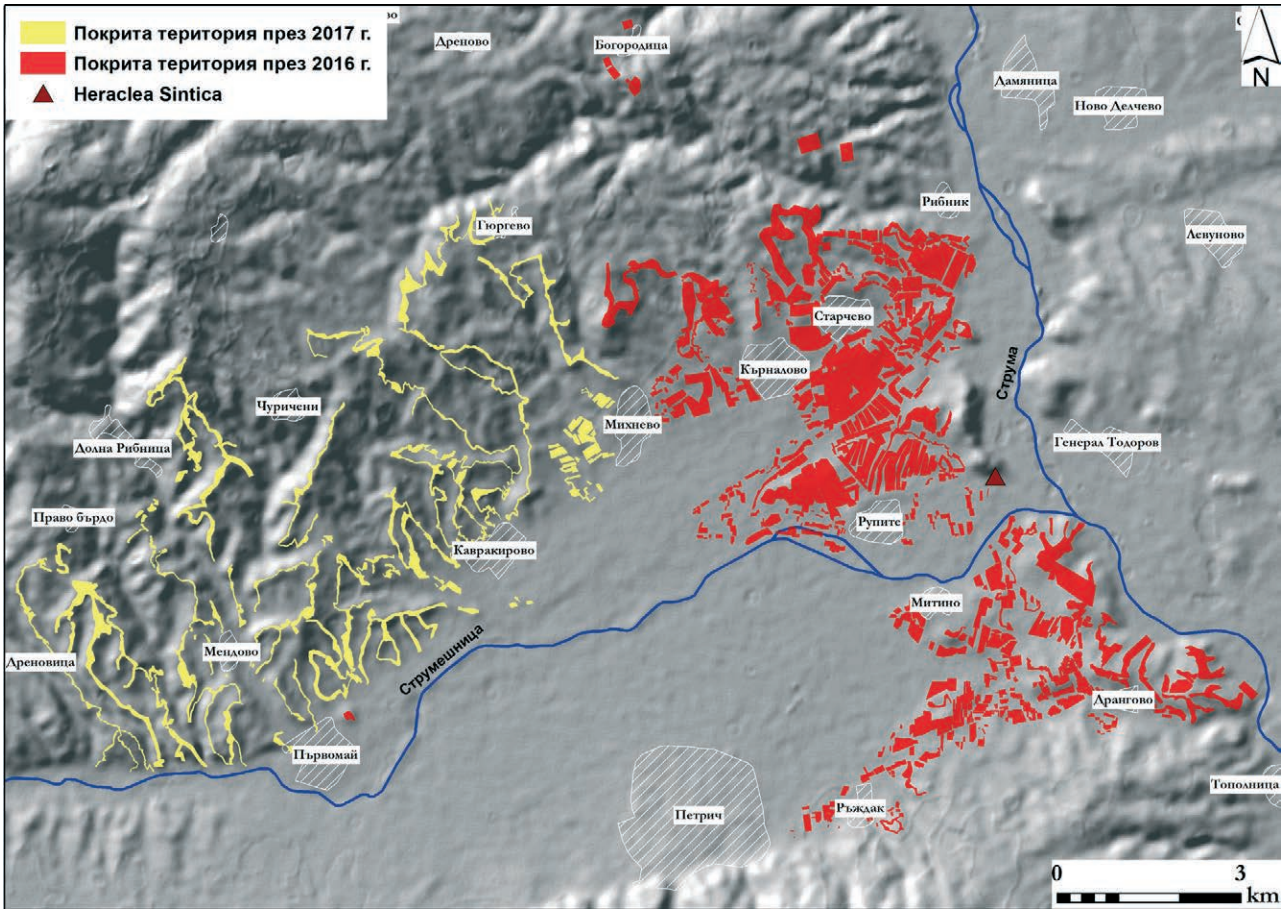
*Metodi Zlatkov, Emil Nankov, Ilia Kulov, Boyan Dumanov, Hristina Tsoneva, Svetoslav Yordanov*

The archaeological field survey was conducted from October 15 till November 6, 2017. The investigated territory was situated within the mountain valley of Simitli, along with its adjacent lowlands of the Pirin, Maleshevska, Vlahina and Rila Mountains (fig. 1). Seventy-one new archaeological sites were registered (fig. 2) in the system "Archaeological Map of Bulgaria". According to their type, the sites are classified as follows: fortresses, settlements, mounds, sanctuaries, necropoleis, churches and monasteries, old roads and others. The sites dated to Antiquity predominate, from the 1$^{st}$ – 6$^{th}$ c. Six of the eight sites dated to the Iron Age are located near rock formations and are usually interpreted as sanctuaries. As a result of the field survey, the number of known archaeological sites in the municipality of Simitli increased from 16 to 87.

# № 18. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА ПЕТРИЧ

*Людмил Вагалински, Надежда Кечева*

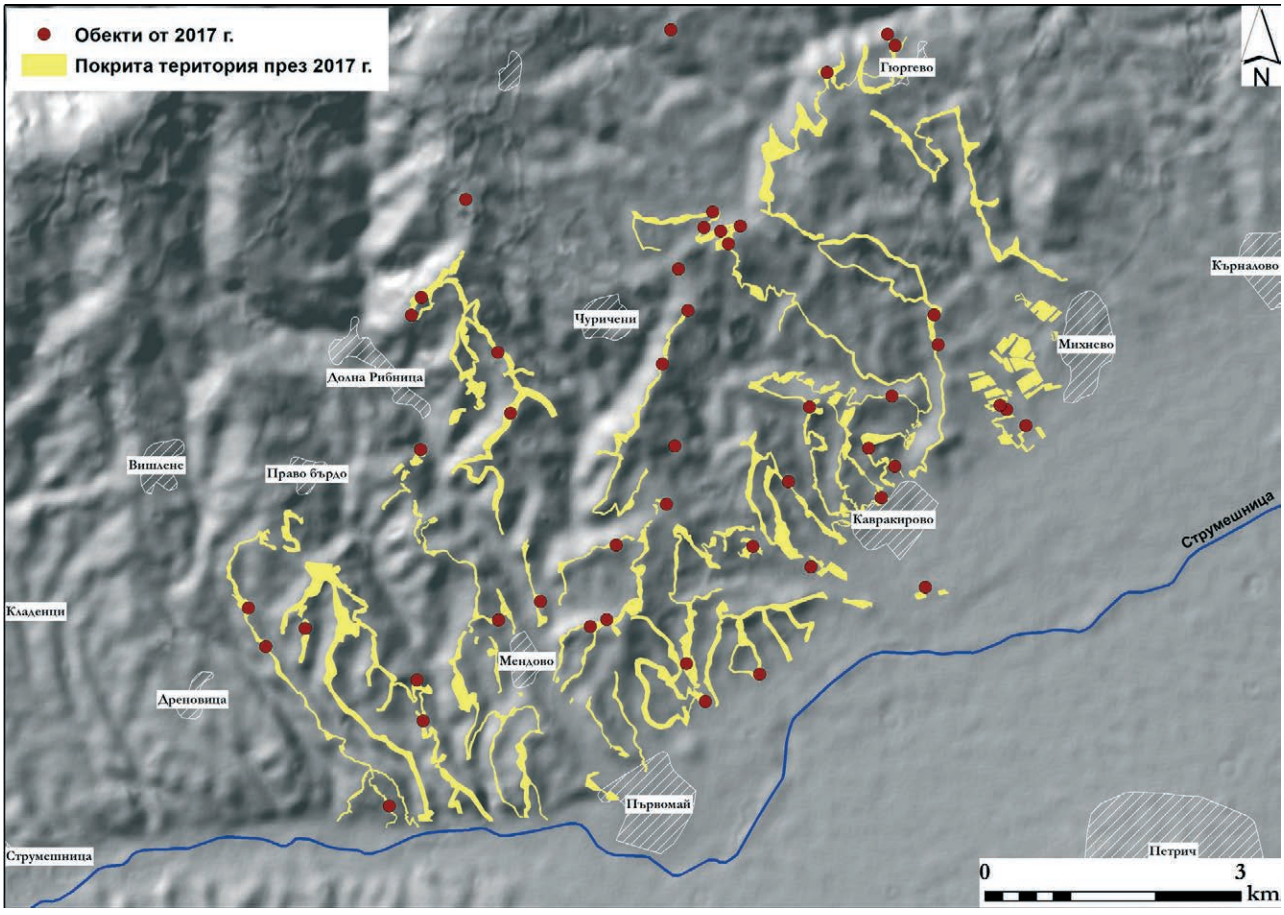
Издирванията бяха проведени в периода 12.11. – 06.12.2017 г. съгласно договор между НАИМ и БАН. Екипът включваше: доц. д-р Людмил Вагалински (ръководител), Надежда Кечева (заместник-ръководител и ГИС специалист), д-р Люба Трайкова, д-р арх. Силва Събкова – всички от НАИМ; Сотир Иванов (директор на ИМ Петрич) и Георги Навяков от Петрич. Издирването продължава системното археологическо покриване на подчертано обособена физико-географска и културно-историческа територия Петричко поле, започнато през 2016 г. с приложение на ГИС (Вагалински и др. 2017). През 2017 г. се работеше западно от покритата територия през 2016 г. и то само по южните склонове на планината Огражден, в землищата на селата Михнево, Кавракирово, Първомай, Чуричени, Долна Рибница, Мендово и Право бърдо (обр. 1). Обходени бяха 6.25 кв. км, основно в планински терен с надморска височина между 100 и 1000 м. Голяма част от територията попада в необработваеми площи (основно пасища) с ограничена възможност за наблюдение на повърхността (основно < 20 %). Бяха разпознати 44 археологически обекта[1] (27 неизвестни и 17 с актуализирана информация) и четири следи от човешка дейност (offsites) (обр. 2). Според техния вид, те се делят на: селища и единични постройки (31), плоски некрополи (пет), обекти с неопределена функция (осем), църкви (една) и следи от рудодобив (една). Според хронологията, силно преобладават обекти от античността (33), следвани от османски период/Възраждане (14), Средновековие (един) и праистория (РЖЕ) (три); два обекта е




*Обр. 1. Покрита територия през 2016 и 2017 г. (Надежда Кечева).*

*Fig. 1. Covered area in 2016 and 2017 (Nadezhda Kecheva).*

[1] Два от обектите се състоят от повече от един обект: единият – от църква и плосък некропол, а другият – от селище и плосък некропол.




*Обр. 2. Регистрирани обекти и покрита територия през 2017 г. (Надежда Кечева).*

*Fig. 2. Registered sites and covered area in 2017 (Nadezhda Kecheva).*

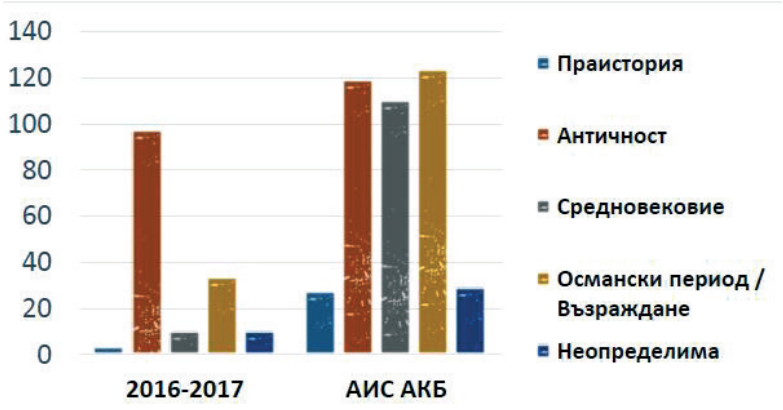
невъзможно да бъдат определени хронологически. Сравнителният анализ на хронологическите периоди, в които попадат регистрираните обекти (обр. 3), както и съпоставянето на земеделското обработване на терена през 80-те години на XX век и през 2016–2017 г., показва ясни различия. Причините за тях могат да са две:

**1. „Археологическа видимост“;**

**2. Политическа картина в древността.**

Обектите от античността и османския период/Възраждане обикновено се откриват по наличието на строителна керамика и камъни, които по-лесно се забелязват дори и в необработваеми площи. Това, обаче, не обяснява защо и през 80-те години на XX в., когато земята в Петричко е масово обработвана, обектите от античността, Средновековието и османския период/Възраждане също са значително повече от обектите от праисторията[2] (обр. 3). Ерозия и наноси също може да са вероятна причина за откритията малък брой праисторически обекти на територията на Петричкото поле. Установени са силни ерозионни процеси по северните склонове на Беласица и по южните на Огражден. Петричко попада и в един от най-опасните сеизмични райони на България. Документирани са и разрушителни наводнения в района, причинени от мощни приливни вълни на река Струмешница. Допускаме, че големият брой на средновековни обекти, регистрирани през 80-те години на XX век, се дължи на неправилно датиране. Политическата картина в древността е също възможно обяснение за гъстотата на селищната система. В стабилни за дълги периоди империи, като Македонската, Римската и Османската, поданиците им се адаптират към правилата и усядат трайно. Резултат на една такава относителна стабилност е и Хераклея Синтика – селищният център на Средна Струма от втората половина на IV в. пр. Хр. до втората половина на V в. сл. Хр.

[2] През 2016-2017 г. праисторията е представена от обекти от РЖЕ. По-ранните праисторически периоди, регистрирани през 80-те години на XX в., не са потвърдени до този момент. Но в района са познати големи праисторически центрове – Дамяница и Тополница, разположени в равнинни места, на двата бряга на р. Струма.




*Обр. 3. Петрички регион: хронологични периоди на археологическите обекти, регистрирани през 2016-2017 г. и в АИС АКБ (Надежда Кечева).*

*Fig. 3. Petrich region: chronological periods of archaeological sites registered in 2016-2017 and in the archaeological information system "Archaeological Map of Bulgaria" (Nadezhda Kecheva).*

Теренните издирвания от 2016–2017 г. в Петричкото поле са начало на системен археологически проект за ясно обособен физико-географски регион. Представените изводи са предварителни. Досега са извършени пространствени анализи в ГИС софтуер, които включват единствено дескриптивна статистика на атрибутните стойности на данните. Продължаването на системните археологически теренни издирвания, подкрепени от сериозни интердисциплинарни изследвания, е необходимост за натрупване на повече данни, които могат да послужат за основа на аргументирани изводи за селищния живот в Петричкото поле в древността.

**Литература**

**Вагалински и др. 2017:** Л. Вагалински, Н. Кечева, И. Д. Чолаков. Издирване на археологически обекти в община Петрич. – Археологически открития и разкопки през 2016. София, 2017, 690-691.

**FIELD SURVEY IN PETRICH MUNICIPALITY**

*Lyudmil Vagalinski, Nadezhda Kecheva*

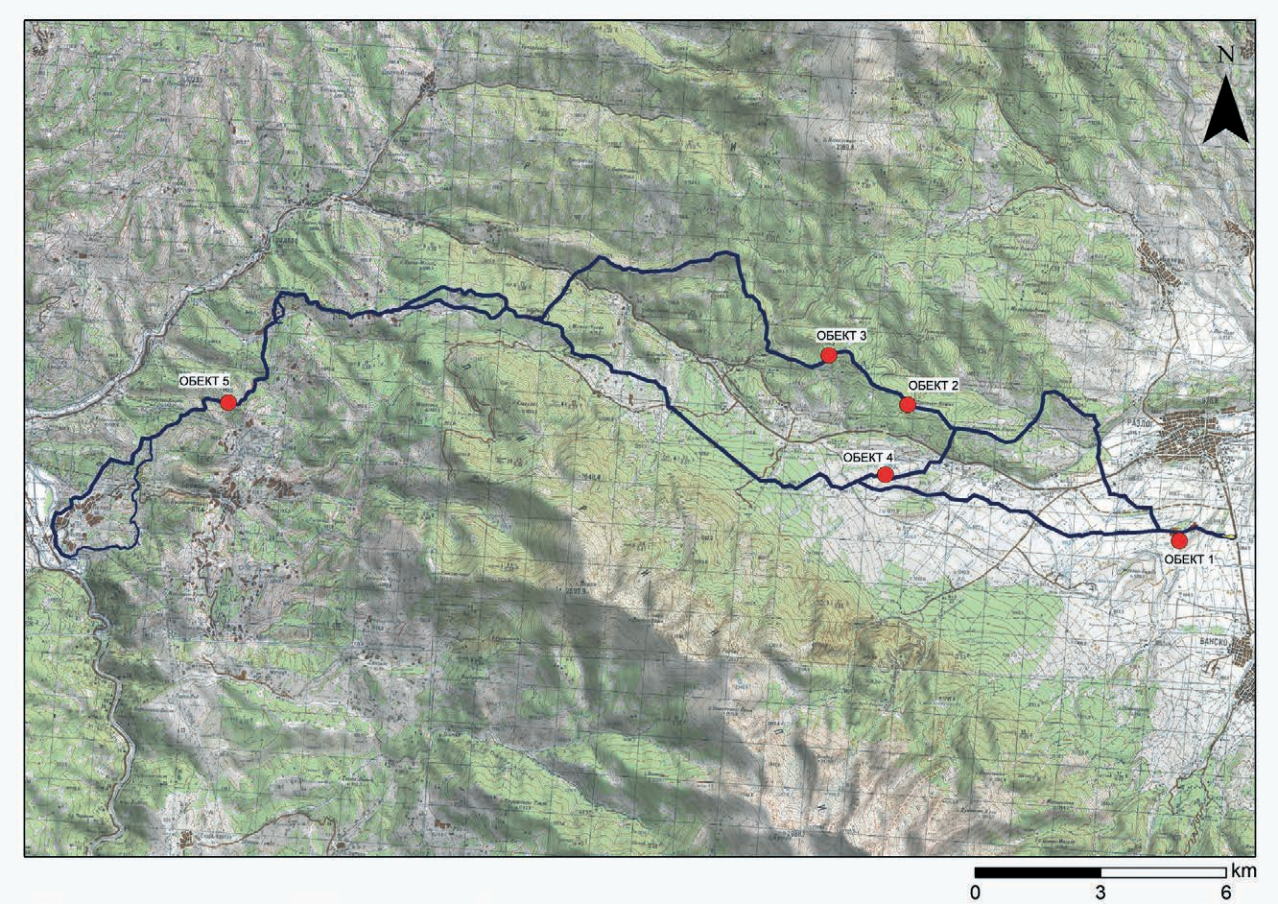
Petrich municipality is a separate geographic and cultural region. The field survey was conducted to the west of the area covered in 2016. It included the southern slopes of the Ograzhden Mountains (fig. 1). The area covered was 6.25 sq. km. Forty-four sites and four offsites were registered (fig. 2). They are: settlements (31), flat necropoleis (five), sites with unknown function (eight), churches (one), and quarries (one). They date to Antiquity (33), Ottoman (14) and Medieval (one) period, and prehistory (EIA) (three); two sites could not be dated. The prehistoric sites are much less than the others (fig. 3). Some possible explanations are: strong erosion processes on the slopes of the Belasitsa and Ograzhden Mountains; powerful flood waves from Strumeshnitsa River. The high number of sites from some of the chronological periods could be a result of the long-time existence of empires such as the Macedonian, Roman and Ottoman when their citizens adapted to the rules and settled permanently. Heraclea Sintica[1] is a result of such relative stability.

## № 19. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ПРЕНОСЕН ГАЗОПРОВОД ДО РАЗЛОГ И БАНСКО

*Иво Д. Чолаков, Вероника Генчева*

В изпълнение на предмета на договор между „Булгартрансгаз" ЕАД и НАИМ–БАН, през октомври и ноември 2017 г. бяха проведени издирвания на археологически обекти в границите на сервитутните зони на строеж „Преносен газопровод до Разлог и Банско".[2]

[1] For Heraclea Sintica see: www.archaeologia-bulgarica.com.
[2] Екипът включваше още Силва Събкова (НАИМ–БАН), Ангел Григоров и Виктория Халева (СУ „Св. Кл. Охридски").




*Обр. 1. Регистрирани археологически обекти по проект „Преносен газопровод до Разлог и Банско“.*

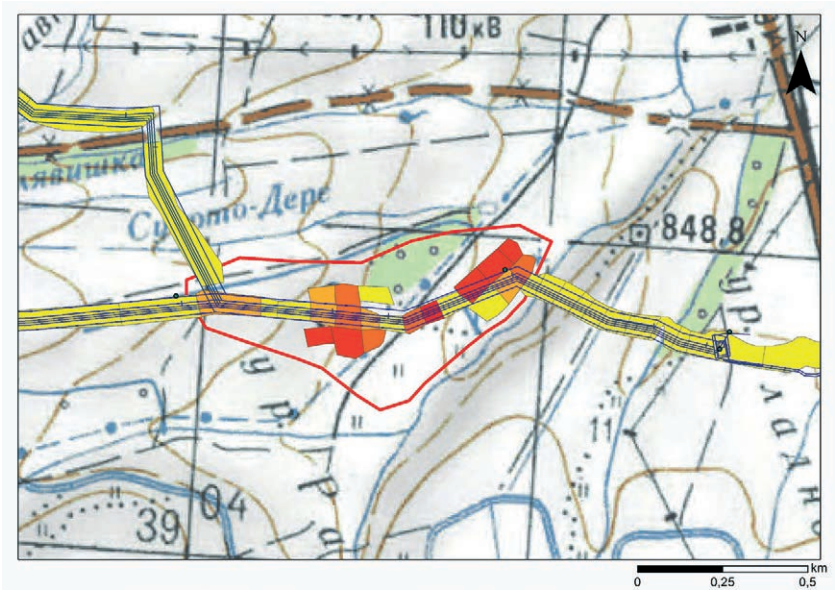
*Fig. 1. Registered archaeological sites along the “Gas pipeline to Razlog and Bansko” Project.*

Екипът работи по подадено от „Булгартрансгаз“ ЕАД трасе на газопровода в цифров вариант (обр. 1). Теренното издирване се извърши в съответствие с единна методика, която се прилага при работа по инфраструктурни проекти. При работата на терен се прилагаше принципът на тотални обхождания като се работеше по полигони. За всеки полигон бяха систематизирани резултатите от проучванията: обходената територия; възможността за наблюдение; характеристиките и особеностите на терена; броят и видът на регистрираните артефакти; локализацията на отделни находки или структури. За улесняване на работата, събраните данни бяха обработени с помощта на географски информационни системи.

Изборът на методите на работа беше наложен основно от естеството на обхожданите терени. Където имаше възможност, екипът работи в сервитут с ширина до 50 м (по 25 м встрани от осевата линия на газопровода). Основната част от трасето преминава през планински и горски масиви, пасища и ливади, където възможността за обсервация е нищожна. Ограничена е възможността за наблюдение и в територии, заети от частни имоти, част от които са изоставени овощни градини. Някои отсечки от бъдещия газопровод са проектирани да преминат през силно пресечен терен, където възможността за преминаване в рамките на трасето е невъзможно. Такива са части от Вариант Iа, намиращи се източно от с. Полето, разположени върху силно ерозирали отвесни склонове от пясъчник с денивелация 30–40 м. Не са малко и необработваните земеделски терени и пасища, в които видимостта не надвишава 20%. Тези условия значително затрудниха работата по издирване на археологически обекти. Възможно е в недостъпните за проучване площи да съществуват неизвестни археологически обекти, цялостта на които може да бъде застрашена при бъдещото строителство.

В резултат на проведените проучвания бяха регистрирани общо пет обекта, които ще бъдат засегнати от проектното трасе на преносен газопровод до Разлог и Банско и един, който е извън сервитута.

Първият обект е селище в землището на гр. Разлог (обр. 2). Площта му е ок. 320 дка, от които над 50 дка попадат в рамките на сервитута на газопровода. На терен се открива фрагментирана керамика, изработена на грънчарско колело и на ръка, като и отделни късове от горели и отухлени мазилки.




*Обр. 2. Археологически обект в землището на гр. Разлог.*

*Fig. 2. Archaeological site on the territory of Razlog town.*



*Обр. 3. Запазени каменни градежи на суха зидария.*

*Fig. 3. Preserved foundations of stone constructions.*

Фрагментите се срещат в многоцентрични концентрации, като това вероятно маркира наличието на отделни постройки. Като хронология основно са представени османски перод и Възраждане, но отделни фрагменти са от антична керамика.

Селищен обект е регистриран и в землището на с. Брежани, община Симитли. Разположен е в северозападното подножие на възвишението Качов чукар и има площ ок. 60 дка. На терен се регистрират отделни концентрации от строителна керамика и основи от каменни градежи на суха зидария. Най-високо запазените зидове са от 4–5 реда камъни (обр. 3). Освен фрагментирани тухли и керемиди, са регистрирани части от един голям съд – хранилище. Битовата керамика е много малко. Причина за това е ниската видимост – теренът е зает от затревени поляни и участъци от смесена гора. По терена личат и съвременни иманярски изкопи. Вероятната датировка селището е античност.

Бяха регистрирани две единични надгробни могили, едната от които ще бъде засегната от трасето. Първата се намира в землището на гр. Разлог, източно от м. Круше. Височината ѝ е ок. 1,70 м, има диаметър ок. 15 м и приблизителна площ 1,5 дка. Могилният насип е от средни до едри ломени камъни. Обрасла е с ниски дървета и храсти. В югоизточната част има хлътване, вероятно от стар изкоп. На терена не се откриват материали и съоръжения. Датировката ѝ е неопределима. Втората могила не се засяга от трасето на газопровода. Тя се намира в землището на с. Градево, югоизточно от м. Десподец. Височината ѝ е ок. 2,40 м и има диаметър 25–30 м. Могилата е с насип от пръст с единични камъни в него. В западната ѝ периферия е направено терасиране за залесяване. Върху насипа на могилата са израснали десетина големи иглолистни дървета. Няма следи от иманярски изкопи. На терен не личат материали и съоръжения.

Два от регистрираните обекти не са археологически паметници, а представляват съвременни войнишки паметници. Намират се в землището на гр. Разлог. Единият е надгробен паметник, а другият е мемориал, посветен на победата на българската армия над гръцките нашественици през 1913 г. Те ще бъдат засегнати от трасето на газопровода и следва възложителят да съгласува строителните дейности с местната администрация.

По време на теренните издирвания се установи, че бъдещите строителни дейности ще засегнат останки от стари селища. Това са каменни основи на къщи и огради в района на Павлевска, Данчова

и Йоткова махала (към с. Градево) и в местностите Османица и Керемидица, източно от с. Полето. За с. Полето, информацията за тях е, че това е старото селище, съществувало тук до първото десетилетие на XX в. Още един войнишки паметник в землището на гр. Разлог, попада в близост до предвиденото трасе, без да бъде засегнат от него.

Всички археологически обекти са въведени в АИС АКБ.

**FIELD SURVEY ALONG THE GAS PIPELINE ROUTE TO RAZLOG AND BANSKO**

*Ivo D. Cholakov, Veronika Gencheva*

During the autumn of 2017 a rescue field survey was carried out along the gas pipeline route to Razlog and Bansko. Five archaeological sites that will be affected by the construction were located (fig. 1).

Two of these are settlements, one is a single burial mound and two represent modern war monuments. The first settlement covers a large area, with pottery fragments found in clusters, which probably marks the existence of separate buildings (fig. 2). The second settlement has preserved foundations of ancient stone constructions (fig. 3). One single burial mound was found in the territory of the town of Razlog. The second one, located near the village of Gradevo, will not be affected by the construction of the pipeline.

All of the sites mentioned above were registered in the Archaeological Map of Bulgaria.

# № 20. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ПЛОЩ ЗА ТЪРСЕНЕ И ПРОУЧВАНЕ „КОСТАДИН“ ПРИ С. ДОЛЕН, ОБЩИНА САТОВЧА

*Петър Лещаков, Цанко Арнаудов, Йорданка Илиева*

В изпълнение на договор между „МК–719“ ЕООД и НАИМ–БАН през април 2017 г. се проведе издирване на археологически обекти в рамките на площ за търсене и проучване на скално-облицовъчни материали „Костадин“, землище на с. Долен, община Сатовча, област Благоевград.

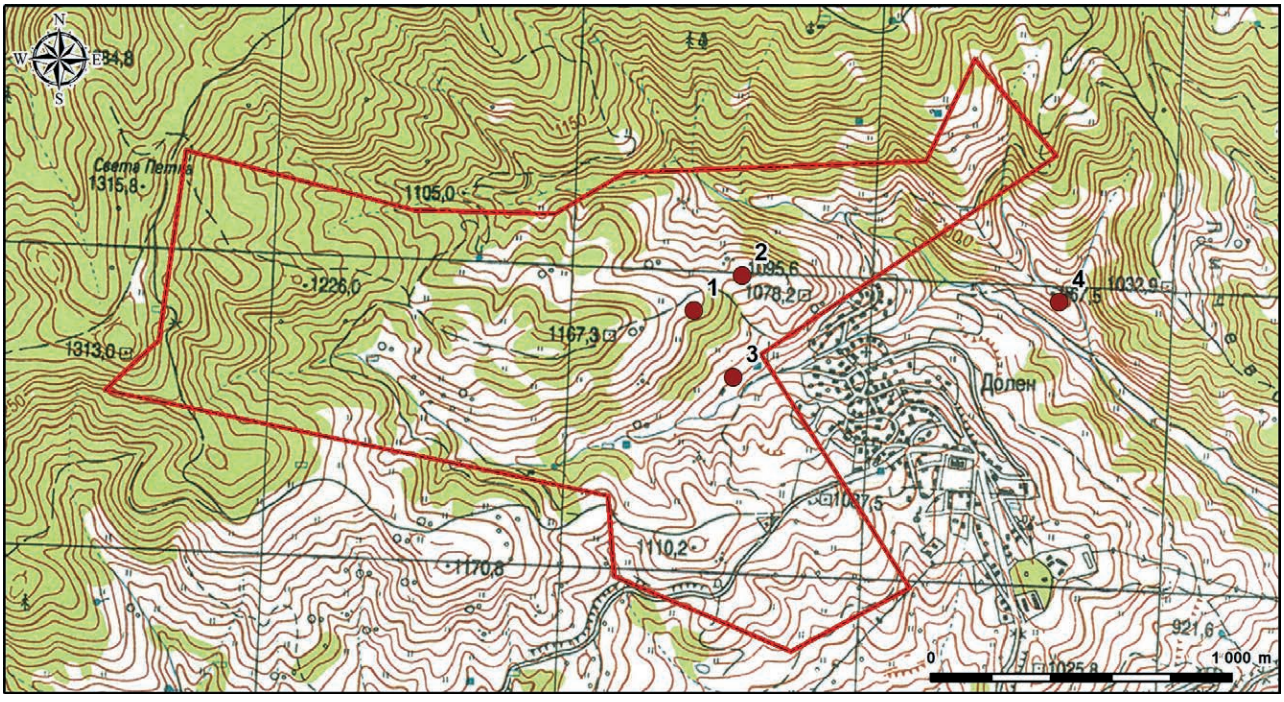
Проучването беше реализирано от екип с научен ръководител Петър Лещаков и членове Цанко Арнаудов и Йорданка Илиева. Теренната дейност се извърши по утвърдена методика, прилагана многократно при реализирането на инфраструктурни проекти. При работата на терен бе приложени методите на екстензивни издирвания или за трудно достъпни терени.

Площ „Костадин“ е разположена в Западните Родопи (рида Дъбраш) и попада изцяло в землището на с. Долен. Заема площ от 2,64 кв. км в пресечен терен със средни наклони около 17°, като в източната част на места достигат до 49°. Северната част на заявената площ се отводнява от р. Бърска река, а южната от Въздул дере с множество пресъхващи и сухи дерета. Вододелът между двете реки минава по билото на м. Русино бърдо и възвишението Минчин бук. Западната част е плътно залесена с бял бор, а източната и югоизточната част представлява ливади, покрити частично с храстовидна растителност, малки петна от дъбови гори и малък процент обработвани и изоставени ниви.

В АИС АКБ има данни за един археологически обект (№ 1930089), който попада в границите на съвременното селище. В научната литература има данни за шест археологически обекта, локализирани се в землището на селото – късноантична и средновековна крепост, късноантично селище, два късноантични некропола, късносредновековна църква и следи от древен металодобив (Нелчинова-Дремсизова, 1987, 65–66).

По време на археологическото изследване в зоната на площ за търсене и проучване „Константин“ бяха регистрирани четири недвижими културни ценности, три от които попадат в нея и са концентрирани около източната ѝ граница (обр. 1).

Обект 1 се локализира в м. Дувден, на 0,66 км СЗ от центъра на старата част на с. Долен. Представлява могилен некропол, съставен от пет надгробни могили и предполагаем плосък некропол. Археологическите структури са разположени върху слабо наклонена на изток/югоизток тераса, в средната част на склона на възвишението Русино бърдо. Надгробните могили са с диаметър 6–8 м и височина 0,50-1 м. Насипът им е каменно-землен. Повечето от могилите са нарушени от иманярски изкопи.




*Обр. 1. Карта на граничния контур на инвестиционна площ "Костадин" и регистрираните археологически обекти.*

*Fig. 1. Map of the border of the „Kostadin" investment area and the registered archaeological sites.*



*Обр. 2. Обект 2. Каменен оброчен кръст – поглед от запад.*

*Fig. 2. Site 2. Stone cross – a look from the west.*

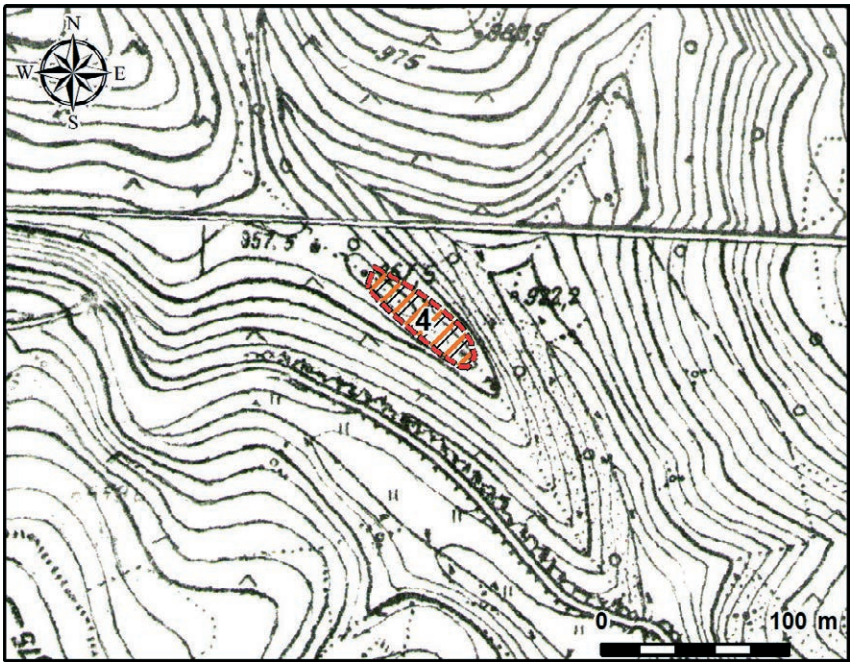
По повърхността им се откриват дребни и средноголеми плочести камъни, вероятно част от насипите или от гробни съоръжения. Между могилите също са засвидетелствани множество иманярски изкопи с неправилна правоъгълна форма, което предполага наличието на безмогилни гробни съоръжения. В зоната на паметника е открит само един обезличен керамичен фрагмент от съд изработен на колело. Поради липсата на хронологически индикативни материали, некрополът най-общо се датира в Античността.

Обект 2 се локализира в м. Кръста, на 0,6 км СЗ от центъра на старата част на с. Долен. Представлява каменен оброчен кръст, разположен върху билото на малко възвишение (обр. 2). Кръстът е с прави рамена, височина 1,55 м, максимална ширина 1,15 м и дебелина 0,13–0,15 м. Пред него е открит фрагмент от обработен каменен детайл, вероятно част от друг оброчен кръст. Пространството около него е осеяно със средно големи и големи естествени каменни плочи. В границите на обекта не се откриват археологически материали. Паметникът се датира във Възрожденския период.

Обект 3 се намира в м. Св. Атанас, на 0,47 км СЗ от центъра на старата част на с. Долен. Представлява сграда с каменна конструкция и каменен оброчен кръст. Разположен е в югоизточното подножие на възвишението Русино бърдо. Постройката е с ориентация североизток – югозапад. Зидовете са с дебелина 0,50 м. Няма следи от хоросан, вероятно спойката е калова или стените са изградени чрез суха зидария. Каменната основа има правоъгълен план с размери: 13,40 м – СИ–ЮЗ на 7,50 м – СЗ–ЮИ. Стените са запазени във височина между 0,40–1,10 м. На около 10 м северно от северозапад-

ната стена е открит изправен на място каменен кръст. Горната част, над рамената, е отчупена. На ок. 15 м ЮИ от сградата има чешма. В обработваема нива, разположена южно и югоизточно от нея, се открива ниска концентрация от обезличена керамика на колело, вероятно отнасяща се към късното Средновековие/Възраждането.

Обект 4 е крепост, регистрирана на 700 м СИ от с. Долен, в м. Манастирчето, извън площта за търсене и проучване „Костадин". Крепостта е разположена върху билото на малък издължен в посока СЗ–ЮИ хълм. От СИ и ЮЗ той е ограден от дълбоки дерета, в които протичат малки потоци (обр. 3). Регистрирани са останки от зидове на хоросанова спойка. Иманярски изкопи са разкрили, вероятния вход на укреплението и част от стените. Входът е разположен от към достъпната СЗ страна. В североизточната част на хълма е разкрито външното лице на каменна стена в протежение на около 8 м. Запазена е във височина до 1,30 м. Лицето е добре оформено чрез ломени камъни с равни чела. Вътрешността представлява емплектон от по-дребни камъни споени с бял хоросан. Открито е малко количество нехарактерни фрагменти от битова и строителна керамика, вероятно отнасящи се към късната античност или Средновековието.




*Обр. 3. Обект 4. Местоположение и граници на крепостта в м. Манастирчето.*

*Fig. 3. Site 4. Location and boundaries of the fortress in Manastircheto locality.*

Установено бе, че всички археологически обекти известни от научната литература и АИС АКБ, попадат извън инвестиционната площ и няма да бъдат засегнати при бъдещите геологопроучвателни дейности.

## Литература

**Дремсизова-Нелчинова 1987:** Ц. Дремсизова-Нелчинова. Археологически паметници в Благоевградски окръг. София, 1987.

## FIELD SURVEY IN THE "KOSTADIN" INVESTMENT AREA FOR SEARCHING AND EXPLORATION, DOLEN VILLAGE, SATOVCHA MUNICIPALITY

*Petar Leshtakov, Tsanko Arnaudov, Yordanka Ilieva*

The research area is located in the Western Rhodopes, occupying 2.64 sq. km of a hilly terrain. Altogether four sites were located (fig. 1).

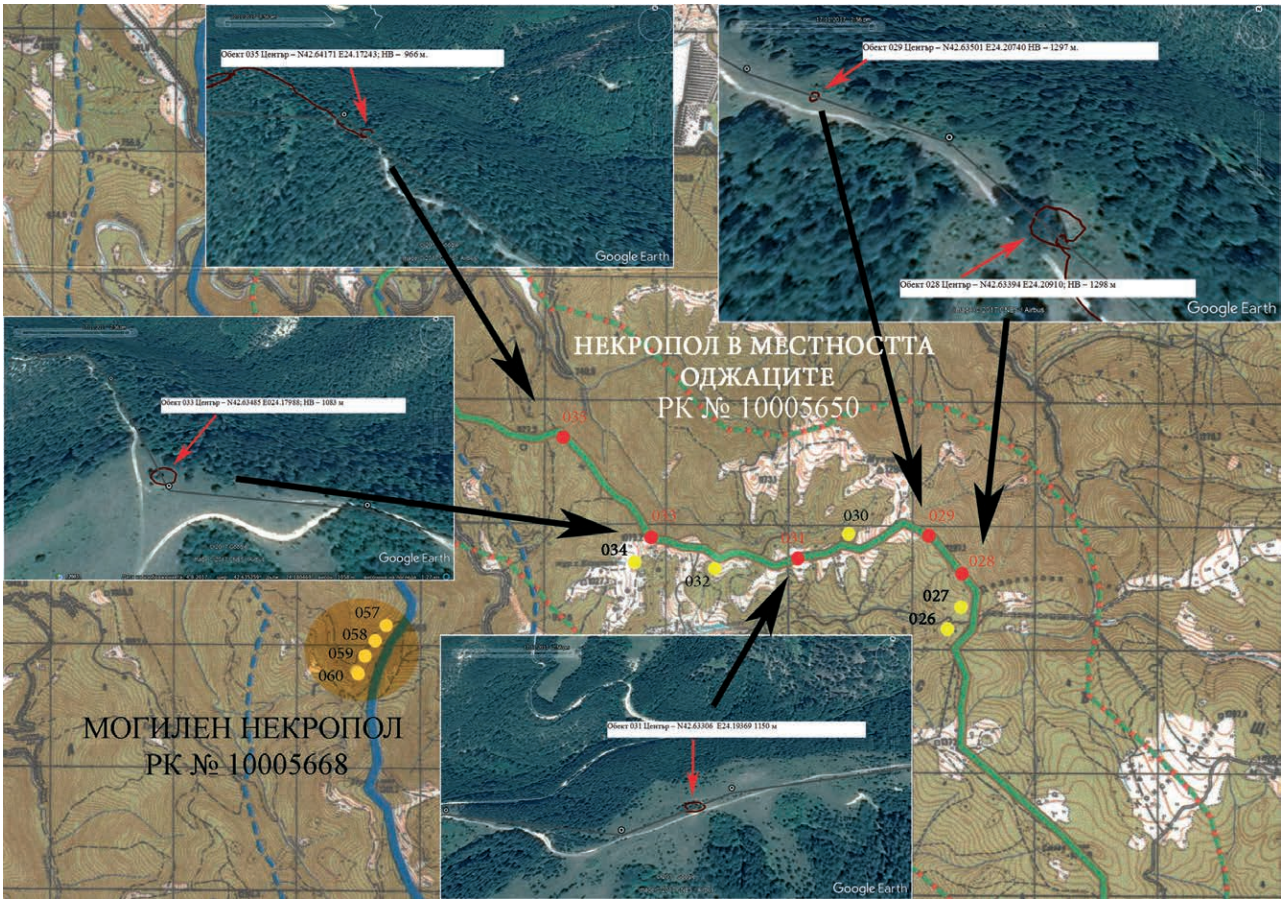
Site 1 is a mound necropolis situated in the locality of Duvden. It is composed of five mounds with a diameter from 6 to 8 m and a height from 0.50 to 1 m. Most of them are destroyed. Site 2 is situated in the locality of Krasta. It is a stone cross, situated on the ridge of a small hill (fig. 2). The monument dates back to the Bulgarian Renaissance period. Site 3 is situated in the locality of St. Atanas. It is a rectangular stone building, oriented northeast – southwest. To the north of the building a stone cross was found. Site 4 is a fortress situated in the locality of Manastircheto, outside the investment area. It is located on the ridge of a small elongated hill (fig. 3). Remnants of stone walls soldered wih mortar were visible on the surface.

# № 21. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА ПРЕНОСЕН ГАЗОПРОВОД ДО ПАНАГЮРИЩЕ И ПИРДОП

*Алексей Гоцев, Васил Кацаров*

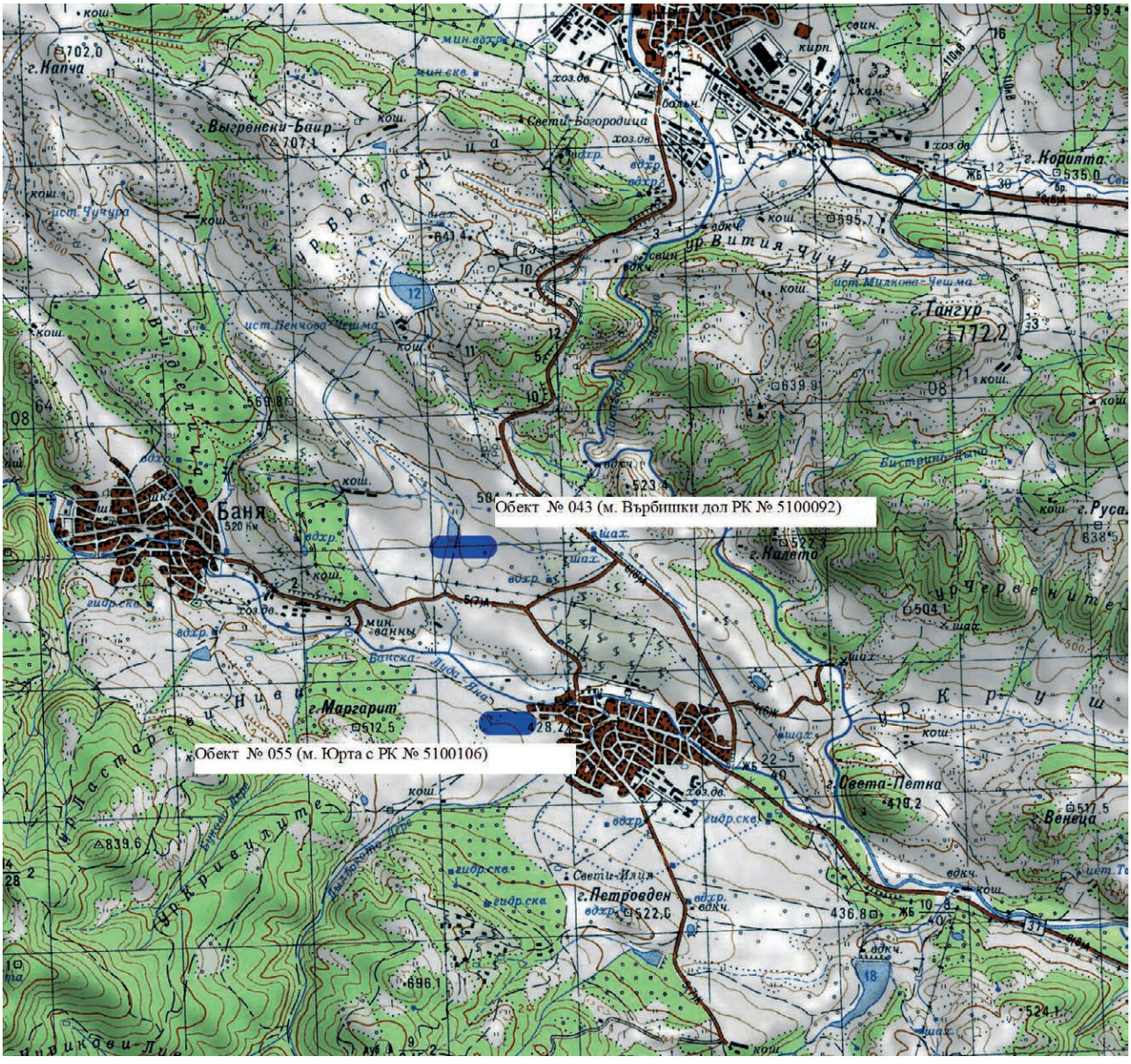
В изпълнение на предмета на договор между „Булгартрансгаз“ ЕАД и НАИМ–БАН през ноември и декември 2017 г. бяха проведени издирвания на археологически обекти в границите на сервитутните зони на строеж „Преносен газопровод до Панагюрище и Пирдоп“, като част от реализацията на проект „Теренни археологически проучвания – издирване на археологически обекти в границите на сервитутните зони на строежи към системата за пренос на природен газ на „Булгартрансгаз“ ЕАД“. Археологическите дейности се извършиха от екип в състав: доц. д-р Алексей Гоцев – научен ръководител и Васил Кацаров – зам. ръководител, докторант Вяра Петрова, АМ „Проф. М. Домарадски“ гр. Септември, Адриана Божкова, РИМ Пазарджик, Рангел Златев и Любомир Янков – студенти, СУ „Св. Климент Охридски“.

По време на подготвителния период се проведе изследване по писменни източници, регистри и архиви на археологическото наследство на района. Анализирани бяха и топографски карти и сателитни изображения. Установи се, че в компютърната система „Археологическа карта на България“ (АИС АКБ) има данни за археологически обекти в землищата на населените места, през които преминава новото трасе към системата за пренос на природен газ на „Булгартрансгаз“ ЕАД. Предложеното трасе на газопровода имаше три варианта, данни за които бяха предоставени от инвеститора, а също




*Обр. 1. Топографска карта с регистрирани два некропола в м. Оджаците и м. Емеджа в землищата на гр. Златица и гр. Пирдоп, мащаб 1:25 000.*

*Fig. 1. Topographic map with two necropolises registered in the Odjatsite and Emmeja locality in the territory of Zlatitsa and Pirdop towns, scale 1:25 000*




*Обр. 2. Регистрирани селища до с. Баня (м. Върбишки дол) и с. Бята (м. Юрта), община Панагюрище, застрашени от строителството на газопровода.*

*Fig. 2. Registered settlements near Banya village (Varbishki Dol locality) and Bata village (Yurta locality), Panagyurishte municipality threatened by the construction of the gas pipeline.*

така и описание на отделните участъци с фиксиране на природо-географските характеристики на всеки един от тях.

Вариант I започва южно от с. Росен, община Пазарджик, преминава източно от гр. Панагюрище и достига до крайна точка площадка АГРС Пирдоп, разположена на 1 км южно от гр. Златица и на 1,5 км западно от гр. Пирдоп, като този вариант на трасето се дублира с вариант III в участъка североизточно от гр. Панагюрище до гр. Златица.

По време на проучванията в участък от с. Росен до гр. Панагюрище бяха регистрирани 12 надгробни могили, 9 от които са част от три могилни некропола (Шопови чукари, Пресвета неделя, Требината), в този участък няма застрашени обекти, само една могила от м. Пресвета неделя, североизточно от Панагюрище е предложена за наблюдение.

Вариант II започва северно от с. Виноградец, община Септември, преминава западно от гр. Панагюрище и достига до площадката на АГРС Пирдоп, като този вариант се дублира с вариант III в участъка от с. Виноградец до гр. Панагюрище.

В участъка от гр. Панагюрище до гр. Златица бяха регистрирани и пререгистрирани общо девет



*Обр. 3. Керамика от обект в м. Върбишки дол.*

*Fig. 3. Pottery fragments from a site in Varbishki Dol locality.*

надгробни могили, които са част от два могилни некропола (Емеджа и Бакаджика). В този участък от строителството са застрашени две могили, южно от Златица и четири, попадащи в района на „Асарел Медет АД", са предложени за наблюдение.

Вариант III започва северно от с. Виноградец, като до гр. Панагюрище се дублира с вариант II, продължава северно от Панагюрище, минава източно от с. Панагюрски колони и достига площадката на АГРС Пирдоп, южно от гр. Златица. Регистрирани и пререгистрирани са общо 33 обекта, от които четири могилни некропола (Бакаджика, Оджаците, Средния гьол, Три кладеници), шест единични могили, две селища и участък от античен път. От всичките обекти застрашени от строителството са двете селища, участъка от античния път и седем могили, попадащи в сервитута на трасето, осем могили са предложени за наблюдение (обр. 1).

Регистрираните и посетени обекти по време на издирванията са 61, от тях могилите са 49, селищните обекти два, участък от път – един, обекти тип „offsite" – девет.

Относно датировката на регистрираните обекти на този етап от проучванията единствено може да се определят двата селищни обекта до с. Баня и с. Бъта, община Панагюрище на базата на открития керамичен материал. За обекта до с. Баня пръв споменава Д. Цончев през 60-те години на XX в. През 1962 г. са правени сондажни проучвания от П. Пунтев, част от материалите са публикувани от П. Детев през 1963 г. През 1992 г. Г. Абдулов го регистрира в АИС АКБ. Обектът обхваща земеделски имоти на южен склон с панорама на югоизток, разположени по двата бряга на дере. Трасето на газопровода

преминава в източната част на селището. Селището обхваща територия с размери: северозапад–югоизток – 650 м, североизток–югозапад – 300 м (обр. 2). Откритите керамични фрагменти са характерни за керамичния комплекс Карановo IIIа (Протокарановo III – среден неолит, начална фаза). Керамичният комплекс е обработен от В. Мацанова (обр. 3).

Вторият селищен обект е регистриран през 1992 г. от Г. Абдулов в АИС АКБ. Обектът е разположен северозападно от с. Бъта в м. Юрта, обхваща територия от засяти ниви с размери: север–юг – 100 м, изток–запад – 170 м. Трасето на газопровода преминава в западната част на селището При проучванията се откриха фрагменти строителна и битова керамика, отнасяща се към късната античност и Средновековието. Има и запазен питос на място (обр. 2).

Теренното издирване се извърши в съответствие с единна методика, която се прилага при работа по инфраструктурни проекти. Екипът работи в сервитут с ширина до 50 м, която обхваща трасето на газопровода и прилежащите му територии. Регистрацията на археологически обекти и обходените територии, се извършваше с помощта на GPS устройства и събраните данни бяха обработени с помощта на ГИС. Част от обектите са вече регистрирани в АИС АКБ, а на новооткритите са изработени регистрационни карти.

При работата на терен се прилагаше принципът на тотални издирвания, без обаче да се документира покритата територия с полигони. В този случай по-важно беше да се установи наличието на археологически обекти, както и степента на тяхната застрашеност от строителните дейности по изграждане на газопровода.

**Литература**

**Детев 1963:** П. Детев. Летопис на Панагюрския край, II, 1963, Панагюрище, 21-26.

**FIELD SURVEY ALONG THE TRANSMISSION GAS PIPELINE ROUTE TO PANAGYURISHTE AND PIRDOP**

*Alexey Gotsev, Vassil Katsarov*

During the survey in October – November 2017 all the proposed routes for the construction of the pipeline were investigated.

The field survey was carried out in accordance with a uniform methodology which applies to work on infrastructure projects. The team worked in an easement up to 50 m wide, covering the pipeline and its adjacent areas.

The registration of archaeological sites and the covered area was carried out with the help of GPS devices and the collected data was processed using geographic information systems (GIS). Some of the sites have already been registered in the AIS AKB, while for the newly discovered ones registration cards were created.

# № 22. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ОБЩИНИ ПАНАГЮРИЩЕ И СТРЕЛЧА

*Алексей Гоцев, Васил Кацаров*

Археологическите проучвания се проведоха в периода октомври – ноември 2017 г. с участието на д-р Димитър Байряков (ИМ Велинград), Иван Иванов (ИМ Клисура), Пламен Георгиев, Андон Божков (ИМ Стрелча), Атанас Янев (ЮЗУ «Неофит Рилски») и Ива Начева – реставратор.

Проучванията се проведоха в рамките на проект „Археологическа карта на България“ на БАН и целяха попълване и актуализиране на информацията в АИС АКБ.

Граници на площта за проучване са: на север – асфалтов път Стрелча – Панагюрище, на изток и запад – коритата на реките Панагюрска Луда Яна и Стрелчанска Луда Яна. В южна посока приблизителната граница отстои на около 1–2 км от шосето.

На тази територия не са правени системни теренни издирвания. От района са известни няколко значими археологически обекти, които са от различни периоди (Жаба могила, м. Червенаковец, м. Мрамор, крепостите Галата и Красен). Обходената територия в рамките на община Стрелча включва две зони с различни физико-географски характеристики (обр. 1).

Равнинната част е по десния бряг на р. Стрелчанска Луда Яна. Приложената методика в тази територия е интензивно теренно проучване. Регистрирани бяха две нови селища, разположени в непосредствена близост до минералния извор Банчето Те се отнасят към късната желязна епоха и късната античност.

Планинската част е разположена южно от билото. Поради пресечения горист терен бе приложено предимно екстензивно теренно проучване. Посетени бяха следните местности:

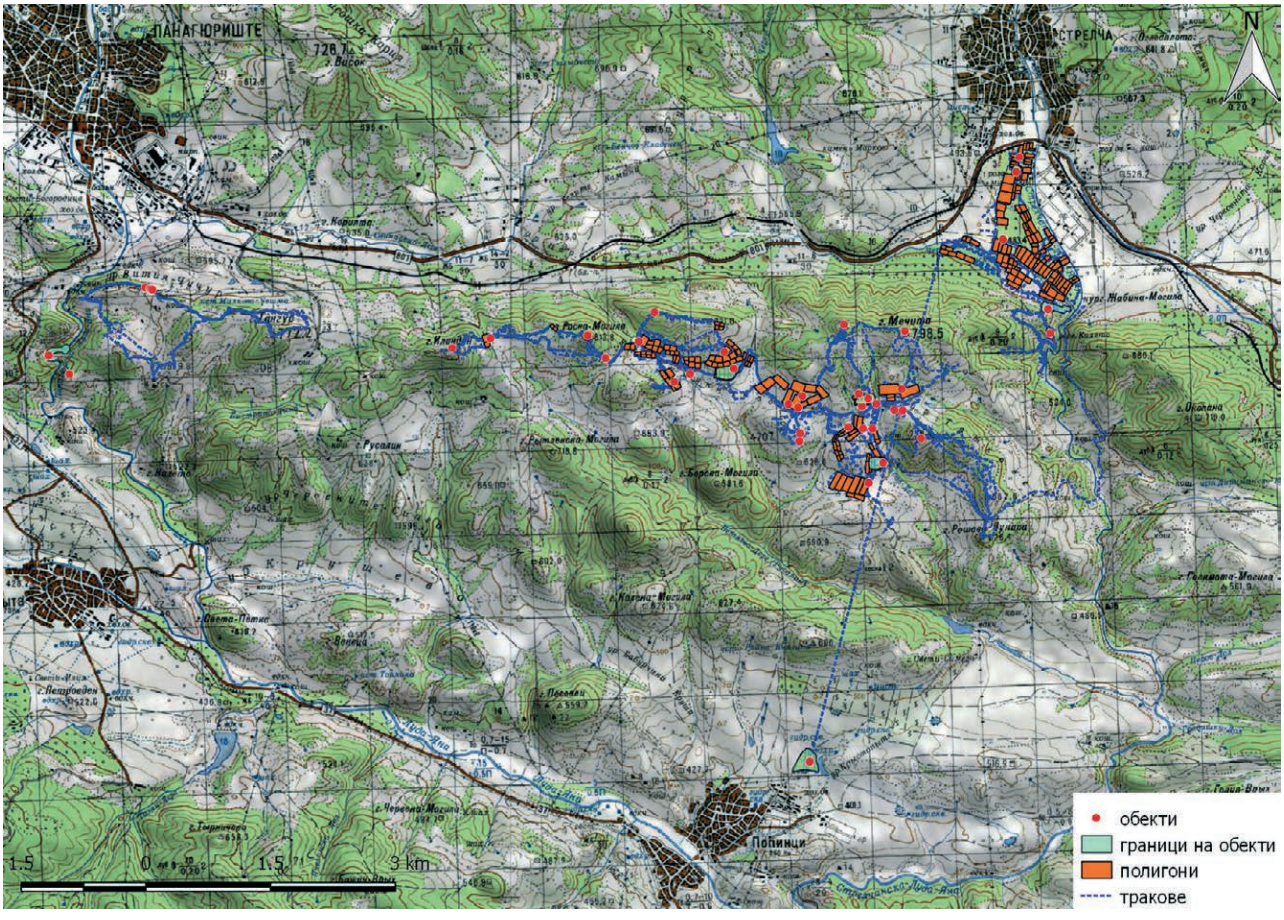
М. Галата е разположена в най-източната част, на десния бряг на Стрелчанска Луда Яна. Тук са регистрирани средновековна крепост и селище.

М. Мечит е почти изцяло гориста територия, обхваща най-високата част на билен рид. Тук бяха посетени две могили.

М. Татковец е разположена на юг-югоизток от м. Мечит. Представлява планински рид с пет изявени кулминации по билото. Проведени издирвания обхванаха върховете и подходите към тях. В най-западната част на местността бяха регистрирани три могили. Върху най-високия връх в иманярски изкопи – строителна и битова керамика, питоси и късове шлака, остатъци от металообработка. Обектът се отнася към късната античност, вероятно е с култов характер.

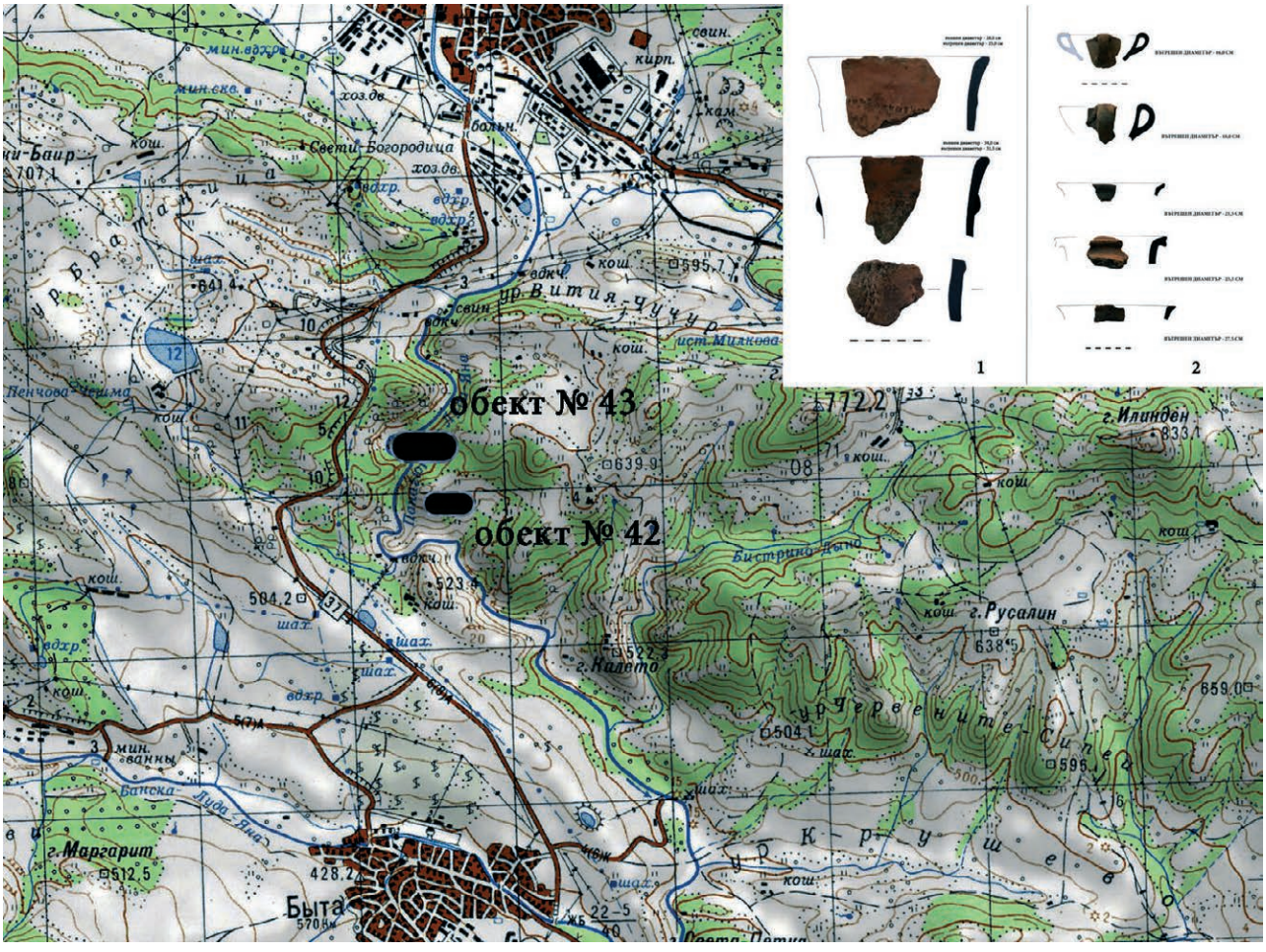
М. Русалин представлява планинска котловина, заобиколена от възвишения. Приложена беше смесена методика на проучване, интензивна и екстензивна в зависимост от условията за наблюдение. Регистрирани бяха два нови селищни обекта и пет единични могили.

М. Куманичево е разположена в най-западната част на Стрелчанска община. Откри се селище, което се отнася се към праисторията и КЖЕ. Намерени бяха фрагменти от каменни брадви, тежест за стан, керамика. Бяха регистрирани седем единични могили.




*Обр. 1. Топографска карта с регистрираните обекти, мащаб 1:50 000.*

*Fig. 1 Topographic map with registered sites, scale 1:50 000*




*Обр. 2. Обекти № 43 и № 42. Керамични фрагменти от ранен неолит (1) и от КЖЕ (2).*

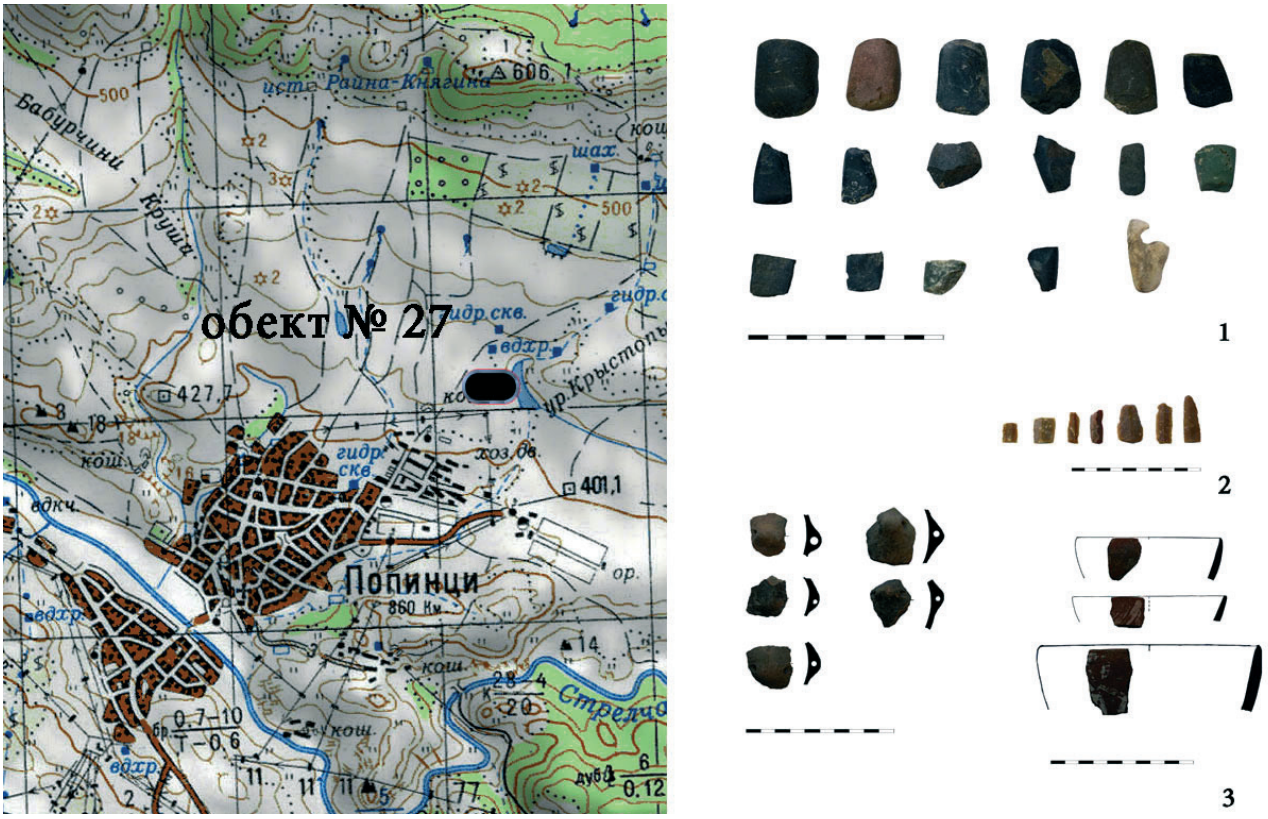
*Fig. 2 Site № 43 and № 42. Pottery fragments from Early Neolithic period (1) and pottery fragments from LIA (2).*

При проучвания в община Панагюрище бяха обходени територии по левия бряг р. Панагюрска Луда Яна. Приложена бе методика на екстензивни проучвания, основно чрез прокарване на тракове, които маркират обходените територии. При издшрванията тук бяха регистрирани два селищни обекта, единият от КЖЕ със следи от строителство на терена, а другият се отнася към праисторията. Първият е разположен на изявен скалист връх на левия бряг на р. Панагюрска Луда Яна. На терена личи зид, ограждащ кулминацията на върха. В северозападна част на ограждането се регистрира струпване от едри камъни с размери 15 м на 8 м и запазена височина около 5 м. Вероятно това е разрушена постройка, северната и западната стени на която съвпадат с трасето на оградния зид. Откриват се фрагменти от битова керамика (обр. 2).

Другият обект е разположен в м. Кацарев баир, на нисък скалист рид на левия бряг на р. Панагюрска Луда Яна. По билото на рида се регистрираха три струпвания от едри и средни по размери ломени камъни и една площадка в западното подножие, непосредствено над реката. Откритите материали се отнасят към праисторията (обр. 2).

Регистран беше незвестен археологически обект, разположен североизточно от с. Попинци, общ. Панагюрище. Разположен е върху възвишение, наподобяващо селищна могила. По цялата площ се открива голямо количество керамика, кремъци, кости, каменни сечива (брадви, тесли, хромели), глинени замазки и мазилки. При неговото проучване бе приложена методиката за цялостно покрите на площта с полигони. С оглед на голямото количество археологически материали от повърхността, на обекта бяха направени и два полигона тип „тотал пик ъп“. Най-ранният керамичен материал се вписва в основните характеристики на комплекса Карановo I в Тракия (ранен неолит). Сред фрагментите няма такива, които са характерни за керамичния комплекс Карановo II. Част от керамиката се свързва с културно-хронологическия период Карановo IIIа (началната фаза на средния неолит – Протокарановo III, по периодизацията на В. Николов)[1]. (обр. 3).

[1] Праисторическите материали от проучванията са обработени и определени от В. Мацанова, за което екипът сърдечно ѝ благодари.




*Обр. 3 Обект № 27. Каменни тесли и брадви (1), кремъци (2), керамични фрагменти от ранен неолит (3).*

*Fig. 3 Site № 27 Stone adzes and axes from Early Neolithic period (1), flints (2), pottery fragments from Early Neolithic period (3).*

Общата покрита площ на проучванията е 2,7 кв. км (обр. 1). Регистрирани и актуализирани са данни за общо 43 обекта. От тях надгробните могили са 26. Те може да бъдат групирани в четири некропола. В част от могилите се регистрираха иманярски изкопи, в някой от тях се откриха керамични фрагменти, отнасящи се към РЖЕ – един, към КЖЕ – два, към късната античност – два. Селищните обекти са девет, от тях три се отнасят към праисторията, четири – към КЖЕ и късната античност, два – към късната античност и Средновековието. Обектите с фортификационни функции са два, единият е от КЖЕ, а другият – от късната античност и Средновековието. Регистриран е и един обект с култов характер от късната античност. Установени са и пет археологически ситуации от типа „offsite“, които не се въвеждат в АИС АКБ.

Проведените теренни издирвания в общините Панагюрище и Стрелча през 2017 г. спомогнаха за по-точно документиране на състоянието на паметниците в проучвания район. Допълнени бяха данните за селищната система през всички исторически периоди.

## FIELD SURVEY IN FIELD SURVEY IN PANAGYURISHTE AND STRELCHA MUNICIPALITIES PANAGYURISHTE AND STRELCHA MUNICIPALITIES

*Alexey Gotsev, Vassil Katsarov*

The field survey covered a total area of 2.7 sq. km. Altogether 43 sites were registered and visited. Of these 26 represent mounds which can be grouped into four necropoleis.

Nine settlements were registered. Of them three refer to the prehistory, four to the Late Iron Age and Late Antiquity; and two sites are dated to Late Antiquity and the Middle Ages. The fortification sites are two. One dates to the Late Iron Age, the other to Late Antiquity and the Middle Ages. One cult site was registered dated to Late Antiquity.

# № 23. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИИ ЗА ИЗГРАЖДАНЕТО НА ЯЗОВИР „ЛУДА ЯНА“ И „ПСПВ“ В ЗЕМЛИЩЕТО НА ПАНАГЮРИЩЕ

*Алексей Гоцев, Васил Кацаров*

В периода май – юни 2017 г. бяха проведени спасителни археологически проучвания – теренни издирвания в района, определен за изграждането на „Язовир Луда Яна“ и наблюдения по време на строителните дейности на язовира и пречиствателна станция за питейна вода (ПСПВ) за Панагюрище. Научен ръководител беше доц. д-р Алексей Гоцев, НАИМ–БАН, заместник ръководител – Васил Кацаров, ИМ Панагюрище, участваха Пламен Георгиев, Иван Иванов от ИМ Клисура и Георги Абдулов.

Язовир „Луда Яна“ се намира североизточно от град Панагюрище. Предвидената територия е с площ около 2000 дка. Към нея спадат: водно огледало с площ 1641 дка; санитарно – охранителни зони с обща площ 226 дка; пречиствателна станция за питейна вода с площ 16 дка; обслужваща сграда за язовирния район с площ 5 дка.

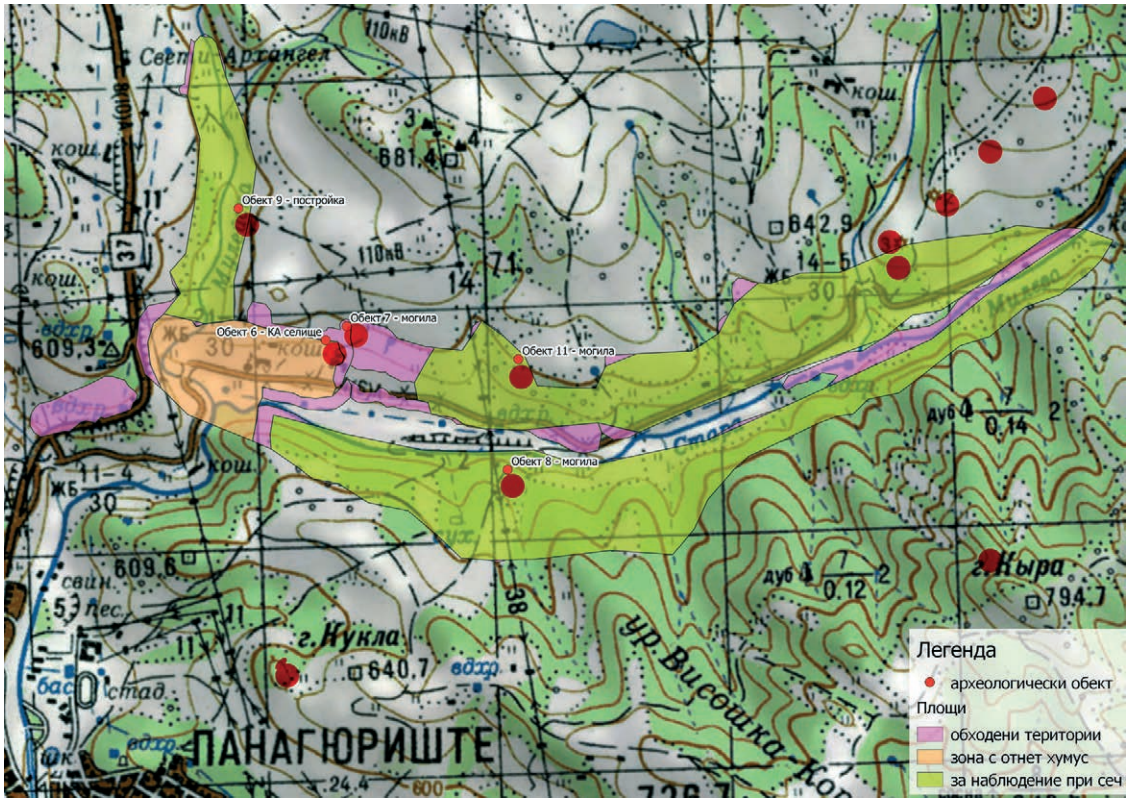
Строителството на язовира е започнато през 80-те години на XX век, издигната е язовирна стена и построенна водна кула, след което обектът е временно замразен, строителните работи са възобновени през 2016 г.

Преди провеждане на теренното издирване бяха проучени различни източници на информация с цел събирането на предварителни данни за наличието на археологически обекти в района (Цончев 1956).

На определената територия за строителство на язовира не са провеждани археологически разкопки. Изключение прави горното течение на р. Мулей, явяваща се десен приток на р. Луда Яна, където през 1977/8 г. са проучени седем надгробни могили от П. Теодосиев (Теодосиев 1994).

В началото на теренната работа бе установено следното:

В зоната непосредствено на север от язовирната стена хумустният пласт е отнет до материкова скала – в някои участъци през 80-те години на миналия век, а голяма част при съвременните строи-




*Обр. 1. Топографска карта с регистрираните обекти, мащаб 1:25 000.*

*Fig. 1. Topographic map with registered sites, scale 1:25 000.*

телни дейности. Работата по отнемането на хумустния пласт продължаваше и по време на теренните издирвания. Териториите, предназначени за изграждане на ПСПВ и обслужваща сграда за язовирния район, бяха разкопани преди началото на проучванията. Изкопите са унищожили всякаква възможност за издирване на обекти. При проверка на изхвърлената пръст от изкопите не бяха открити археологически материали.

Резултатите след приключване на теренното проучване в района на язовира са следните: регистрираните и актуализирани обекти са общо 13, от тях могилите са 11, селищните обекти – един, обекти с неопределени функции – един. Обектите са разделени на две групи.

Тези, които не са застрашени от строителството на язовира, бяха посетени и е актуализирана информацията за тях. Това са: могилен некропол в м. Пресвета неделя, регистриран през 1992 г. с АКБ № 5100058 от седем могили. При огледа бяха регистрирани общо пет могили, като за тях се изготвиха регистрационни карти за АИС АКБ. В същата местност е регистрирано и късноантично селище с АКБ № 5100059, но поради липсата на възможност за наблюдение такова не беше локализирано. В м. Кукла, разположена североизточно от Панагюрище, от Г. Абдулов е регистрирал могилен некропол. При посещението на обекта се откриха само две могили, силно пострадали от иманярски набези. В м. Божкови дупки беше посетена една могила с АКБ № 10005606. Останалите регистрирани обекти в проучвания район – селище в м. Пресвета неделя, селище в м. Св. Харалампий и могилен некропол в същата местност, не бяха открити поради ниската видимост на терен (обр. 1).

Обектите, попадащи в чашата на язовира и застрашени от строителството са:

Обект № 6 е разположен на левия бряг на пресъхнало дере. Разкрита бе част от зид ориентиран североизток – югозапад със запазена дължина 7 м, ширина 0,50 м. Градежът е от ломени камъни, вероятно с калова спойка. Зидът продължава североизточна посока. Южната част е нарушена от земекопна техника, като по-голямата част от материала е разнесена в югозападна посока. Откриха се фрагменти от строителна и битова керамика и една глинена тежест за вертикален стан с пирамидална форма. На базата на находките обектът се отнася към късната античност.

Обект № 7 е надгробна могила, разположена североизточно в непосредствена близост до обект № 6. Могилата е с размери: диаметър 21 м, височина от юг 2 м, няма следи от иманярска намеса. На повърхността ѝ има запазена циментова плоча с надпис: „Паметник на културата охранява се от държавата".

Обект № 8 е надгробна могила с овална форма, разположена на левият бряг на р. Луда Яна. Има диаметри изток–запад 27 м, север–юг 20 м; височина от източната страна е 1,80 м, от западната – 1,20 м. На билото се забелязват два дъговидни реда от ломени камъни без спойка между тях. Източната част на могилата е отнета при прокарване на черен път. Археологически материали не се откриха.

Обект № 9 е разположен на левият бряг на р. Мулей, представлява каменно струпване от ломени и необработени камъни. Струпването оформя зид, ориентиран север – юг, с приблизителни размери: дължина 5,50 м, ширина 0,60 м. Поради липсата на археологически материали, функцията и датировка на обекта на този етап не може да се определи.

Обект № 11 е надгробна могила, разположена в близост до северната граница на язовира. Могилата е с неправилна овална форма с размери: диаметър 11 м, височина 1,20 м, от север е заравнена с околния терен. Не е пострадала от иманяри, не се открива археологически материал (обр. 1).

## Литература

**Теодосиев 1994:** Н. Теодосиев. Тракийски могилни гробници при Панагюрище. – Археология, 1994, 3–4, 1–6.

**Цончев 1956:** Д. Цончев. Из далечното минало на Панагюрска околия. – Панагюрище и панагюрският край в миналото, София, 1956, I, 60.

## FIELD SURVEY IN THE TERRITORIES OF THE "LUDA YANA DAM" AND "WTP" IN PANAGYURISHTE

*Alexey Gotsev, Vassil Katsarov*

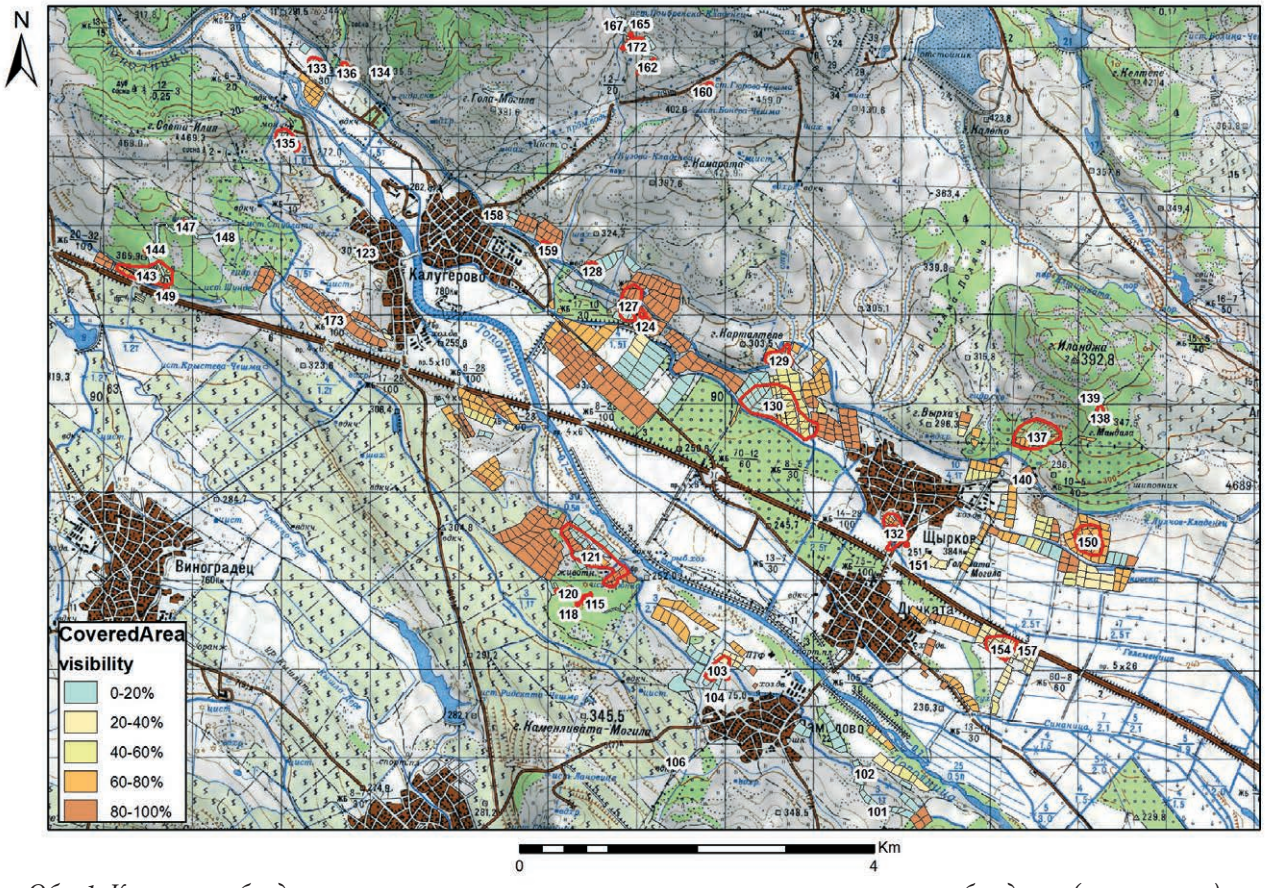
The objective of the „Luda Yana Dam" field survey was to explore the territory included in the construction of the dam and to register the existing archaeological sites. As a result, five sites were recorded – three mounds, a Late Antiquty structure, and remnants of a building with unclear features.

# № 24. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА КАЛУГЕРОВО, ПАМИДОВО, ДИНКАТА И ЩЪРКОВО, ОБЩИНА ЛЕСИЧОВО

*Камен Бояджиев, Наталия Иванова, Валери Петров, Алета Гуадели, Адриана Божкова, Екатерина Митринова*

Изследваният район попада в най-западната част на Горнотракийската низина, по долината на р. Тополница. Основните цели на проведеното през ноември 2017 г. теренно издирване[1], съобразени със съществуващата информация и характеристиките на района, са две. Първата бе издирване и актуализиране на информацията за вече известните в АИС АКБ и в литературата (Батаклиев 1969) археологически обекти. Втората цел бе допълване на досега съществуващата картина за развитието на района през различните епохи чрез максимално пълно спрямо условията на терен издирване и регистриране на неизвестни досега обекти.

Теренното издирване бе проведено върху удобните за заселване тераси по двата бряга на р. Тополница (преди всичко левият), както и частично някои от притоците ѝ (обр. 1). Установи се, че сегашните ниски тераси, на които се намират с. Динката и Калугерово, са в значителна степен покрити от речни наноси и вероятно или не са използвани за заселване в миналото, или евентуално съществуващи обекти остават под наносите и не са видими на терен. Археологическите обекти се концентрират върху високите речни тераси и склонове на възвишения.




*Обр. 1. Карта на обходената с използване на полигони площ, възможността за наблюдение (в проценти) и документираните археологически обекти.*

*Fig. 1. Map of the surveyed area with percentage of visibility by polygons and the sites documented.*

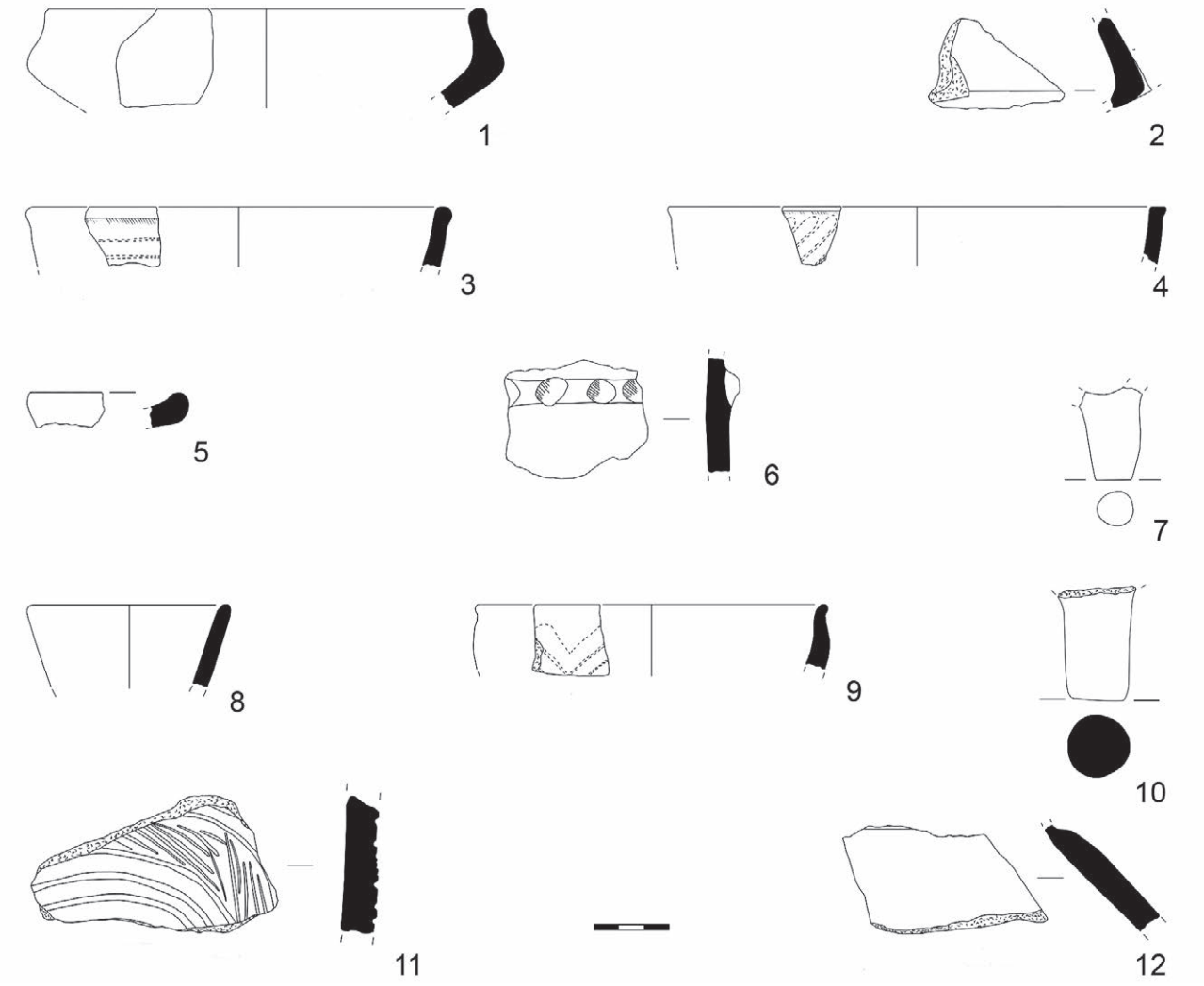
[1] По проект за актуализиране на АКБ.

В изпълнение на първата цел бяха посетени почти всички регистрирани в АИС АКБ обекти, попадащи в землищата на четирите села (една селищна могила, 12 селища и 25 надгробни могили). Изключение са две надгробни могили в СИ част на землището на с. Щърково. Пет други надгробни могили не бяха регистрирани на терен, като е възможно да са унищожени от съвременни строежи (три могили в северния край на с. Памидово) или иманярска дейност (две по ЮИ склон на вр. Иланджа, с. Щърково).

В резултат от издирването бяха регистрирани 35 нови обекта: една селищна могила, осем селища, 23 надгробни могили и три обекта с неопределена функция. В хронологическо отношение два обекта се отнасят към праисторията (селищна могила от късния неолит и халколита и селище от РБЕ), осем към желязната епоха (седем надгробни могили от КЖЕ и едно селище от РЖЕ) и 17 – към римската епоха (пет селища, три обекта с неопределена функция и девет надгробни могили). Хронологическата позиция на седем надгробни могили не бе установена. В един случай (освен селищната могила) са установени два периода на обитаване – праистория и римска епоха (обект 103).

**Праистория**

Най-ранното засвидетелствано досега обитаване се отнася към късния неолит. Регистрирани са две селищни могили (обекти 131 и 159 – обр. 2) и едно открито селище от този период (обект 141). Селището от късния неолит е частично проучено при изграждането на АМ Тракия (Гиздова, Кънчев 2000). Материали от халколита са открити върху новорегистрираната селищна могила източно до с. Калугерово, обект 159 (обр. 2). Северно от с. Памидово, в рамките на селище (обект 103) и надгробна могила от римската епоха, са открити няколко фрагмента керамика на ръка, които могат да бъдат отнесени към късния неолит или халколита (обр. 2: 1, 2).




*Обр. 2. Керамика от късния неолит и халколита: 1-2 – обект 103; 3-7 – обект 131; 8-12 – обект 159.*

*Fig. 2. Pottery from the Late Neolithic and Chalcolithic periods: 1-2 – site 103; 3-7 – site 131; 8-12 – site 159.*




*Обр. 3. Керамика от обект 121, селище от късната римска епоха.*

*Fig. 3. Pottery from site 121, a settlement from the Late Roman Period.*

Към бронзовата епоха (вероятно РБЕ III) се отнася един обект, новорегистриран (№ 173) – вероятно малко селище, на ЮЗ от с. Калугерово.

Всички обекти от праисторията са разположени върху високи надзаливни тераси, както на левия и десния бряг на р. Тополница, така и на неин десен приток. Възможно е праисторически селища да остават и под многобройните обекти от римската епоха.

**Желязна епоха**

Към РЖЕ, а може би и КЖЕ, се отнася новорегистрирано селище СИ от с. Калугерово (обект 172), по южния склон на Елшишки рид, до малка рекичка, ляв приток на р. Тополница. Около него са регистрирани 11 надгробни могили от КЖЕ[1].

Две надгробни могили, датирани в края на VII – началото на VI в. пр. Хр. и разположени върху висока тераса на десния бряг на р. Тополница, са изцяло проучени от Г. Нехризов (Нехризов 2002).

**Римска епоха**

Резултатите от теренното издирване потвърждават и допълват данните за гъстата селищна мрежа в тази част от долината на р. Тополница през римската епоха. Регистрирани са общо 39 обекта, от които 16 селища[2], 19 надгробни могили, един укрепен обект и три обекта с неопределена функция. Разположени са основно върху високи тераси по левия бряг на р. Тополница, по-малко по нейния десен бряг. В част от случаите става въпрос за значителни по площ комплекси от вероятно синхронни селище и могилен некропол. Сред най-големите е селището в м. Кипира СЗ от с. Памидово (обект 121), на рида южно от което са намира некропол от поне 14 могили, а може би и плосък некропол (обр. 3). Комплекс от голямо селище и вероятно два могилни некропола е разположен и над десен приток на р. Тополница в м. Бельовска кория, като част от надгробните могили са проучени (Гиздова, Кънчев 2000; Гоцев 2002; Миков 2002). Почти всички обекти, включително проучените могили, се отнасят

[1] Благодарим на доц. д-р Г. Нехризов за консултацията на материалите от желязната епоха.

[2] В това число е възможно да влизат стопанства и пътни станции.

към късната римска епоха (III–IV в.)[1]. Концентрацията им в този район вероятно се дължи на неговото стратегическо географско положение и близостта с Via Diagonalis.

**Средновековие**

Прави впечатление почти пълната липса на обекти от Средновековието. Малко керамични фрагменти от IX–X в. са открити върху римското селище в м. Кипира, с. Памидово, а според информацията в АКБ материали от ВБД са регистрирани в обект 129, СЗ от с. Динката.

**Литература**

**Батаклиев 1969:** И. Батаклиев. Пазарджик и Пазарджишко. София, 1969.

**Гиздова, Кънчев 2000:** Н. Гиздова, К. Кънчев. Калугерово – късноеолитно селище и тракийски могилен некропол. Пазарджик, 2000.

**Гоцев 2002:** А. Гоцев. Спасителни археологически разкопки на надгробна могила в землището на с. Калугерово, област Пазарджик. – Археологически открития и разкопки през 2001 г. София, 2002, 63–65.

**Миков 2002:** Р. Миков. Спасителни археологически проучвания в землището на с. Калугерово, община Лесичево, Пазарджишка област. – Археологически открития и разкопки през 2001 г. София, 2002, 68–69.

**Нехризов 2002:** Г. Нехризов. Спасителни археологически разкопки на могилен некропол в м. Могилите при с. Калугерово, Пазарджишка област. – Археологически открития и разкопки през 2001 г. София, 2002, 66–67.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF KALUGEROVO, PAMIDOVO, DINKATA AND SHTARKOVO VILLAGES, LESICHOVO MUNICIPALITY, PAZARDZHIK REGION**

*Kamen Boyadzhiev, Nataliya Ivanova, Valeri Petrov, Aleta Guadelli, Adriana Bozhkova, Ekaterina Mitrinova*

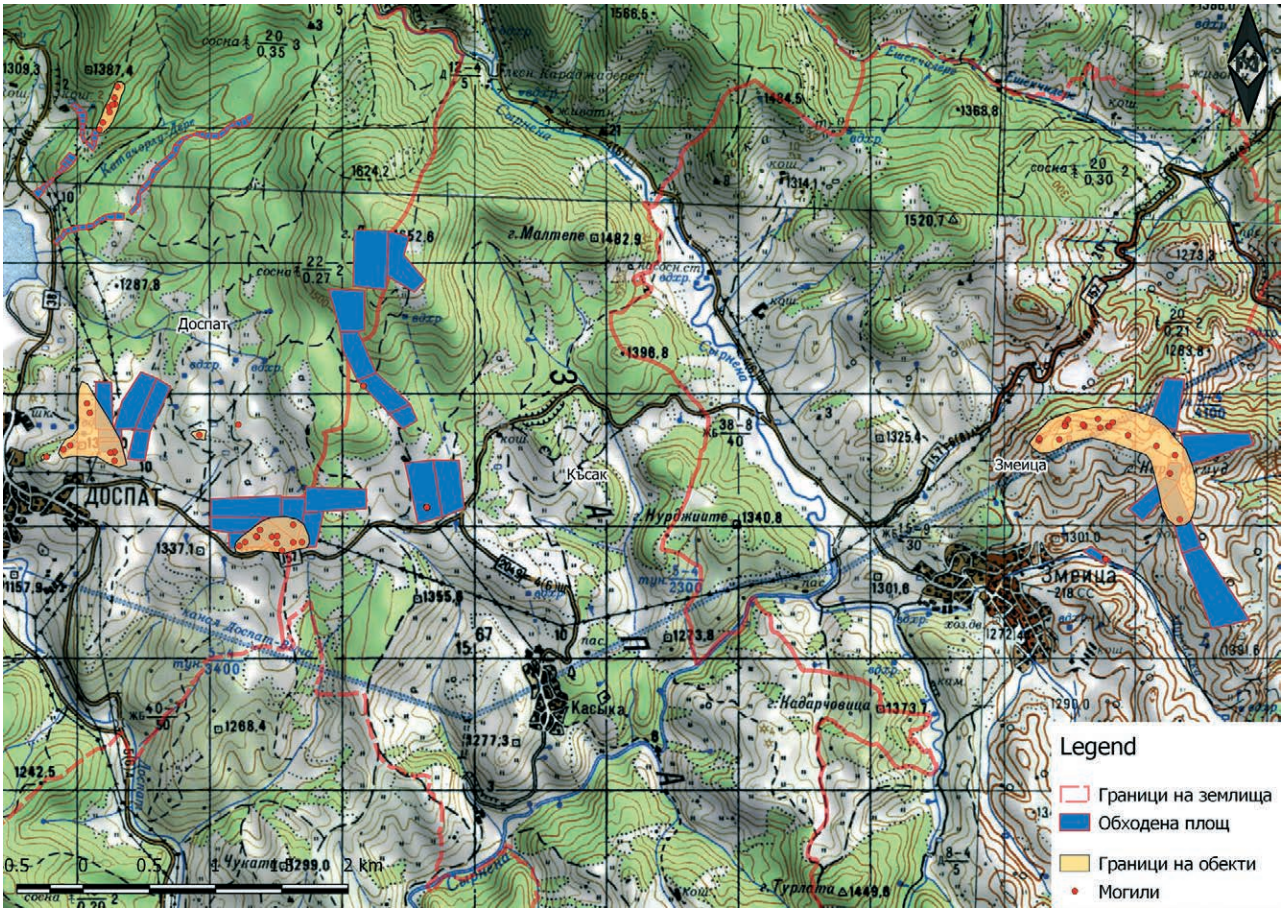
The field survey was concentrated on the two banks of the Topolnitsa River and some of its tributaries, in the westernmost part of the Upper Thracian Plain (fig. 1). Almost all of the sites known so far were visited and the information about them updated. Thirty-five new sites were discovered: one tell, eight settlements, 23 burial mounds and three sites of disputable function. The sites from the Roman period largely predominate – 39 altogether (fig. 3). Five sites date to the prehistory (mainly Late Neolithic – fig. 2), 12 to the Iron Age (11 burial mounds) and in two Medieval pottery was discovered.

# № 25. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА КЪСАК И ЗМЕЙЦА И ГРАД ДОСПАТ, ОБЩИНА ДОСПАТ И ГРАД СЪРНИЦА, ОБЩИНА СЪРНИЦА

*Станимира Танева, Дамян Дамянов, Пламен Георгиев, Мая Валентинова, Николай Бояджиев*

Теренните издирвания се проведоха в периода 1–16 октомври 2017 г. В тях участваха гл. ас. д-р Станимира Танева (НАИМ) ръководител; Дамян Дамянов (РИМ Смолян) заместник-ръководител; Пламен Георгиев, докторант НАИМ; д-р Николай Бояджиев (РИМ Смолян); Мая Валентинова (РИМ Ловеч). Издирванията бяха проведени като част от проект „Археологическа карта на България“ на БАН.

[1] Благодарим на доц. д-р Г. Кабакчиева за консултацията на материалите от римската епоха.




*Обр. 1. Регистрирани обекти и обходени площи на територията на община Доспат (изготвил П. Георгиев).*

*Fig. 1. Registered sites and covered area in the territory of the Dospat municipality (map by P. Georgiev).*

Предвидената за изследване територия (районът около язовир Доспат) попада във високопланинския район на Западните Родопи с надморска височина между 1200 и 1400 м. За Западните Родопи са характерни високите била, заравнени ридове, дълбоко всечени речни долини и стръмни склонове. Отчитайки особеностите на този високопланински район не бе приложена методиката на тотални обхождания. Това, както и съобразявайки се с възможностите за наблюдения доведе до прилагането, както на интензивни, така и на екстензивни методи на работа.

В резултата на издирванията бе покрита територия с обща площ от 2,17 кв. км (193 полигона). Съответно в землището на град Доспат – 1,04 кв. км.; с. Късак – 0,49 кв. км.; с. Змейца – 0,443 кв. км. и град Сърница – 0,198 кв. км. Бяха актуализирани данните за пет обекта и са новорегистрирани 10 обекта, някои от тях познати в литературата, но без данни в АИС АКБ.

**Община Доспат (обр. 1)**

В землището на Доспат бяха регистрирани пет обекта. В м. Келтепе, в североизточния край на град Доспат бе посетена крепост-убежище. На терен се разкрива стена от ломени камъни със средни и големи размери на суха зидария. Запазената дължина посока СЮ-ИЗ е 35 м, приблизителна ширина – 1,5 м. Външното лице е съхранено до височина 1 м. Стената в северна посока завива и продължава до естествени скали още 15 м. Северният склон е по-стръмен, южният – защитен от стената. Не са намерени археологически материали.

Бяха локализирани и три могилни некропола. Първият (обект 13), се намира на 2,07 км североизточно от Доспат, в южното подножие на вр. Даа. Установиха се 11 ниски могили, като девет са в землището на Доспат и две са в землището на село Късак. Вторият некропол (обект 43) се намира на около 1 км североизточно от Доспат, в м. Келтепе и югозападната част на м. Корията и включва шест могили. Третият могилен некропол (обект 53) се намира на около 3 км северно от града, северозападно от Катачорлу дере и включва осем ниски могили.

В м. Кададжика посетихме плосък некропол, разположен на върха на естествено възвишение и




*Обр. 2. Регистрирани обекти и обходени площи на територията на община Сърница (изготвил П. Георгиев).*

*Fig. 2. Registered sites and researched area in the territory of the Sarnitsa municipality (map by P. Georgiev).*

на 1,2 км североизточно от Доспат. Видимите на терен гробни ями са с ориентация И–З или СИ–ЮЗ. При част от гробовете се забелязват останки от каменни плочи, повечето разбити от иманяри. Цялата повърхност на некропола е със следи от иманярска дейност.

**Село Змейца**

На 1,5 км от центъра на селото, в м. Карамахмуд има могилен некропол с 18 малки могили, с височина между 0,50 и 1,80 м. Некрополът е открит още през 70-те години от Д. Райчев и Вл. Мирчев (РИМ Смолян), които са описали 13 могили (по информация от Д. Дамянов). Вторият обект е единична постройка, намираща се на 0,7 км от центъра на селото, до Мурсалска река. В ограничен периметър се установиха дребни фрагменти керамика, които позволяват обектът да бъде отнесен към късната античност.

**Село Късак**

Бяха регистрирани две единични могили. Първата се намира на 2,9 км от центъра на град Доспат, в подножието на вр. Даа. Могилата е с размери: височина 1,20 м, диаметър 8 м. Втората е на разстояние 1,78 км от центъра на с. Късак. Тя е с височина 1,5–2 м, с каменно-землен насип от едри камъни и множество иманярски изкопи по повърхността.

**Община Сърница (обр. 2)**

Югоизточно от Сърница бе регистриран могилен некропол от четири могили, разположен северно от язовира.

Актуализирана бе информацията за четири обекта:

- На 4 км западно от Сърница, в м. Караасан се намира плосък некропол. Обектът е проучван през 1985 г. от И. Панайотов. Установени са 28 гроба с ориентация И–З. Според проучвателите некрополът е късноантичен (Панайотов, Димитрова 1986).

- На разклона за Доспат, в м. Орлино, на около 2 км южно от Сърница е регистрирана църква.

На терен се забелязват останки от южната стена с дължина 10 м (с абсидата 12–13 м) и ширина 6 м. В източната част има иманярски изкоп с размери 3 м. Според информацията в АКБ църквата е средновековна.

- В м. Орлино, на около 3 км от Сърница според наличната информация има укрепено селище от V–VI в. На терен бяха открити керамични фрагменти от различни периоди (праистория, РЖЕ, ЖЕ, късноримска епоха, късна античност, втора половина на XI в.).

- В м. Чаерджика, на 7 км южно от Сърница е регистрирана църква, проучвана през 80-те години от Ан. Шопова.

Резултатите от проведените теренни издирвания допълват информацията за този регион. Преобладаващо бяха регистрирани по-видимите на терен могили и могилни некрополи, а информацията за селища от различните периоди в района остава ограничена. Това от една страна вероятно се дължи на липсата на системни издирвания през последните години. От друга – намаляването на обработваемите територии и запустялост на голяма част от обходените територии, както и залесяването на част от районите, затрудняват проучванията.

**Литература**

**Панайотов, Димитрова 1986:** И. Панайотов, М. Димитрова. Късноантичен некропол при с. Сърница, Пазарджишки окръг. – Археологически открития и проучвания през 1985 г., 1986, 114.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF KUSAK AND ZMEITSA VILLAGES, DOSPAT TOWN, DOSPAT MUNICIPALITY AND SARNITSA TOWN, SARNITSA MUNICIPALITY**

*Stanimira Taneva, Damian Damianov, Plamen Georgiev, Maya Valentinova, Nikolay Boyadzhiev*

The field survey was carried out in the area of Dospat Dam (Dospat and Sarnitsa municipalities) between October 1 and 16, 2017. The surveyed territory is located in the high mountainous region of the Western Rhodopes between elevations of 1200 to 1400 m. As a result of the survey, a total area of 2.17 sq. km was covered (193 polygons). The information for five sites was updated and 10 sites were newly registered (three single mounds, one single building, one fortress, five mound necropoleis, composed of 11, 17, 6, 7 and 4 mounds respectively). The results of the archaeological field survey complement the data collected for this area. Since mounds and mound necropoleis are more visible above ground, such were registered predominantly, while the information about the settlements in the area dated to different periods remained relatively scarce.

# № 26. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА СВЕЖЕН, РОЗОВЕЦ И ЗЛАТОСЕЛ, ОБЩИНА БРЕЗОВО

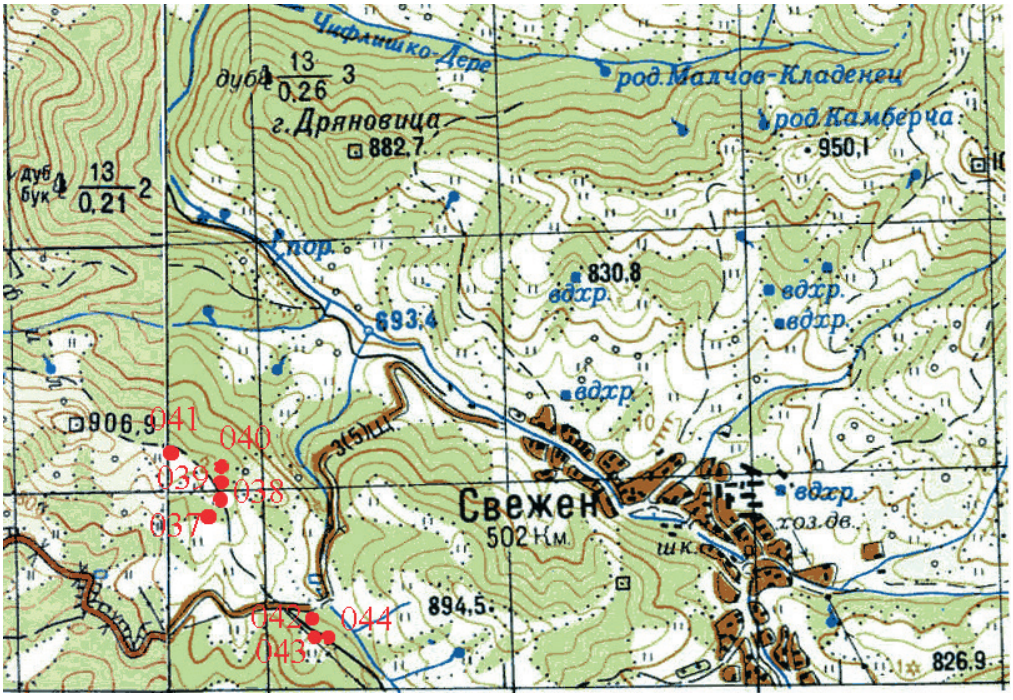
*Мартин Христов*

Теренните археологически издирвания са проведени през месеците март и април 2017 г. и са финансирани от Община Брезово.

Основна цел е обхождането на масивите на Сърнена Средна гора, регистрацията на археологически обекти и корекцията на съществуващите данни в АИС АКБ.

Работата беше съсредоточена основно в землища на селата Свежен и Розовец, които имат обща относително дълга граница и частично в с. Златосел. Поради планинския характер на района и силно ограничената видимост беше използван основно метода за издиране в труднодостъпни терени.

Регистрирани са 36 надгробни могили, които могат да се групират в шест могилни некропола. Освен тях са посетени и известни от 30-те години на 20 в. обекти с цел актуализация на информацията в АИС АКБ – основно датировка, местоположение и GPS координати.




*Обр. 1. Село Свежен, община Брезово. Некропол № 1.*

*Fig. 1. Svezhen village, Brezovo municipality. Necroplois No. 1.*

**Землище на с. Свежен**

При теренните издирвания са регистрирани четири могилни некропола.

Първият от тях се намира западно от селото и се състои от осем надгробни могили. Заема склон на планински рид. Част от могилите са разположени в м. Бузгулов рът (обр. 1). Размерите на могилните насипи са различни, като най-голямата от тях достига височина до 4 м и диаметър 18 м. Всички могили са нарушени от стари иманярски изкопи.

Вторият некропол се състои от седем могили и разположението му е в посока югоизток от селото по склоновете на Сърнена Средна гора. Размери на могилите са различни. Най-голямата е известна като Лютова могила. Диаметърът ѝ е до 30 м и височината около 4 м. Всички могили са нарушени от стари иманярски изкопи.

Третият некропол е разположен източно от селото и се намира на билото на най-високия рид на Сърнена Средна гора и по североизточните му склонове. Състои се от поне 12 надгробни могили. Повечето от тях са относително ниски, но най-голямата има диаметър до 30 м и височина около 4,50 м. Повечето от тях са засегнати от имаряски изкопи.

Четвъртият некропол се намира северозападно от селото в м. Белите камъни. Регистрирани са три могилни насипа. Само един от тях не е засегнат от иманярска дейност.

Предвид разположението на некрополите може да се предполага, че тяхната датировка е най-общо в късната желязна епоха.

Северно от селото се регистрирани и рупи, вероятно за добив на злато, които са споменавани в научната литература, но без коректни данни за местоположението им.

**Землище на с. Розовец**

В това землище са регистрирани два могилни некропола.

Първият е разположен североизточно от селото върху южен склон на планината. Състои се от две надгробни могили, информация за които има още от средата на 19 в. и датират в късножелязната епоха.

Вторият е разположен южно от селото върху най-високата част на южен рид на Сърнена Средна гора. Състои се от три надробни могили. Две от тях са с каменен кожух. Третата, т. нар. Гюрова могила, е най-голяма, тя има размери: диаметър 40 м и височина 6 м. В нея личат огромни иманярски изкопи, които засягат значителна част от могилния насип. В началото на 90-те години на XX в. в югоизточната ѝ част е открита каменна гробница (обр. 2).

Предвид известната информация надгробните могили се датират в късната желязна епоха.

Другите обекти, посетени в землището на с. Розовец, са с по-скоро селищен или охранителен характер. Те са известни от 30-те години на 20 в.

В повечето случаи датировката им е в късната античност, но някои от тях са обитавани през ранната желязна епоха (Градището), а други (Сливово градище) около IV в. пр. Хр. и са свързани с укрепителна система, имат градежи от квадри и вероятно по-особен статут, сходен на този на обекта Кози грамади също в Средна гора.




*Обр. 2. Село Розовец, община Брезово. Гробница в ЮИ част на Гюрова могила.*

*Fig. 2. Rozovets village, Brezovo municipality. Tomb in SE part of Gyurova mound.*

**Землище на с. Златосел**

Обект от къснокласическия период, според керамичния материал на повърхността, е регистриран югозападно от селото. Вероятно е представлявал ниска надгробна могила, която сега е разнесена при обработката на земята.

При издирването е уточнено местоположението на селищна могила Безистена. Тя е разположена в южния край на селото, непосредствено до р. Златоселска. Има овална форма с надлъжна ос север-юг и размери 160 х 90 м и височина около 4 м. Според първоначалната информация датира от късния халколит. При издирванията е установен и керамичен материал от ранната бронзова епоха, което предполага и наличието на културен пласт от този период.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF SVEZHEN, ROZOVETS AND ZLATOSEL VILLAGES, BREZOVO MUNICIPALITY**

*Martin Hristov*

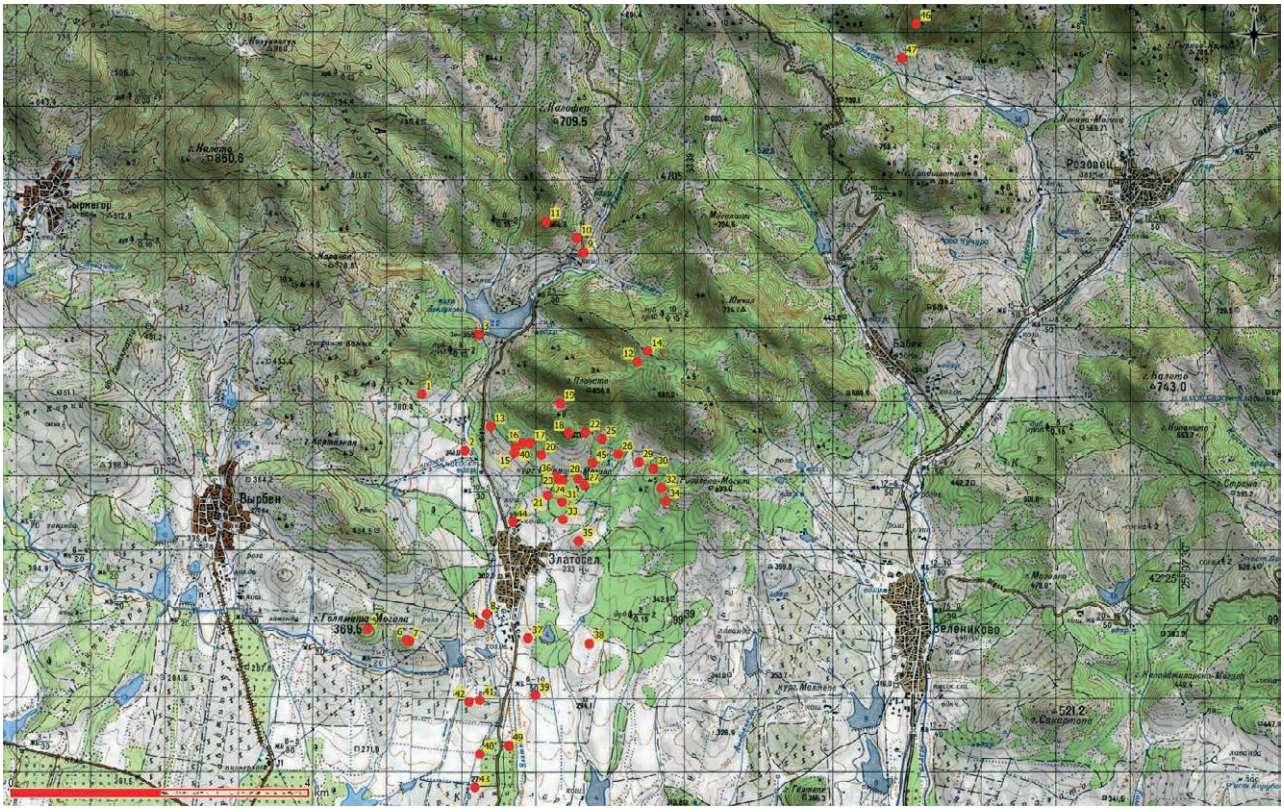
In this territory 36 burial mounds were discovered dated to the Late Iron Age. Some of them have already been published in the literature. Other sites dated to prehistory, the Late Iron Age and Late Antiquity were visited as well.

## № 27. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА РОЗОВЕЦ И ЗЛАТОСЕЛ, ОБЩИНА БРЕЗОВО

*Таня Христова, Мартин Христов, Георги Иванов*

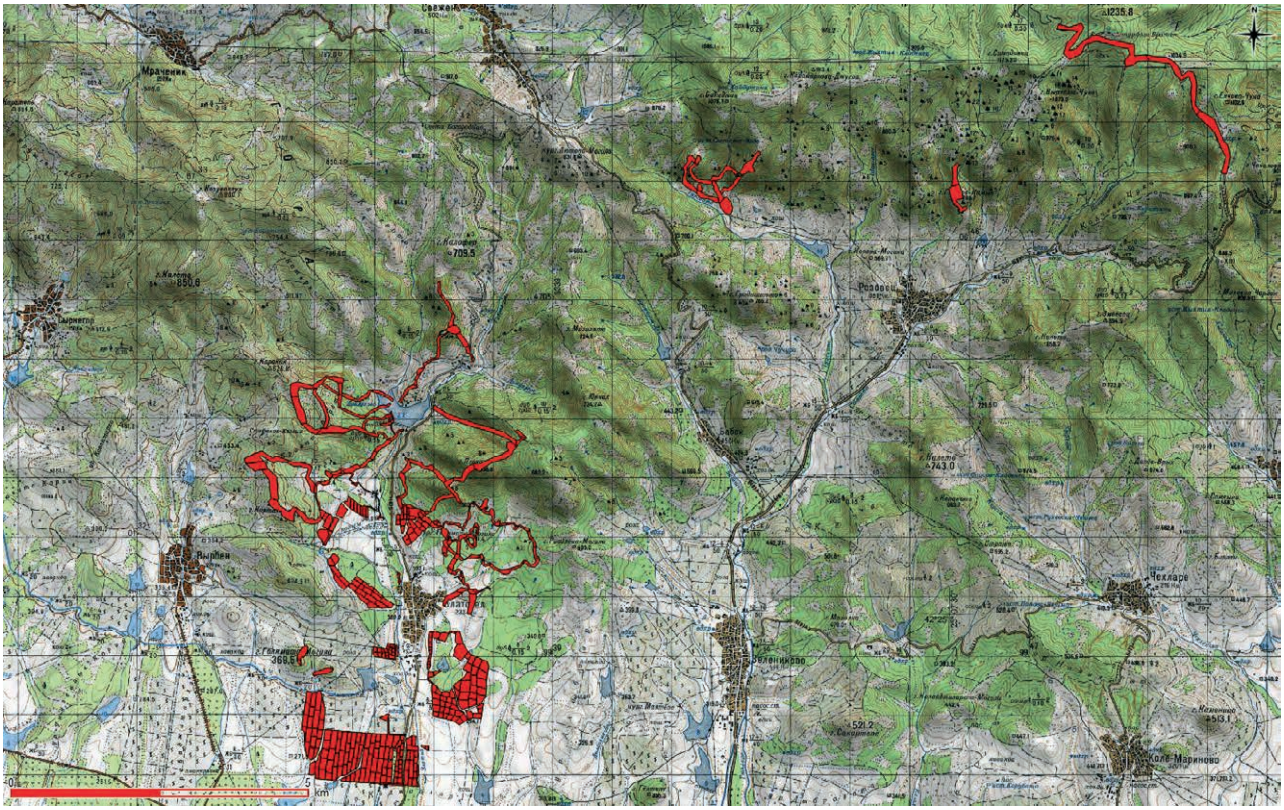
Теренните археологически издирвания в землищата на селата Розовец и Златосел, община Брезово се извършиха по проект „Археологическа карта на България“, финансиран от БАН. Те се проведоха в рамките на 20 календарни дни, в периода от 23.11.2017 г. до 12.12.2017 г.

Селата Розовец и Златосел попадат в южните склонове на Сърнена Средна гора. По отношение на геоморфологията им се наблюдава известна разлика. Село Розовец се ситуира по-северно, което предопределя предимно планинския му характер. Землището му обхваща възвишения обрасли с гори и храсти, ливади и пасища. Обработваеми площи почти няма. Село Златосел се ситуира южно и




*Обр. 1. Карта на Златосел и Розовец с всички регистрирани обекти.*

*Fig. 1. Map of Zlatosel and Rozovets territory with the registered sites.*




*Обр. 2. Карта на покритата площ с полигони в Златосел и Розовец.*

*Fig. 2. Covered area with the polygons in Zlatosel and Rozovets territory.*

в неговото землище се наблюдава преходът от Горнотракийската низина към Средна гора. Северната част от неговото землище обхваща планински възвишения, докато южната му е по-равнинна. По-голямата част от издирванията бяха съсредоточени в землището на с. Златосел.

Общата покрита площ възлиза на 6,23 кв. км, в която са направени 424 полигони. Броят на полигоните и покритата площ, в зависимост от характера на терена, се разпределят, както следва: покрита площ в обработваеми площи (ниви) – 2,90 кв. км или общо 240 полигона; покрита площ в гори – 2,74 кв. км или общо 126 полигона; покрита площ в градска територия (вилна зона) – 0,004 кв. км или 1 полигон; покрита площ в пасища и ливади – 0,39 кв. км или 39 полигона и покрита площ в терени с трайни насаждения (предимно рози) – 0,19 кв. км или 18 полигона. Необходимо е да отбележим, че видимостта при различните видове терени беше различна. В обработваемите ниви и терените с трайни насаждения тя е висока около 80–100 %, докато при останалите тя беше много по-ниска.

В така посочената покрита площ бяха регистрирани общо 49 обекта. От тях четири обекта имаха АКБ регистрация, като информацията за тях беше актуализирана по отношение на локализация, GPS координати, хронология и площ на обектите. Четири обекта останаха в т. нар. група Offsite. Броят на новооткритите обекти е 41.

От всички новооткрити обекти най-голямо е количеството на надгробните могили. Всички новорегистрирани 35 могили са разположени в землището на с. Златосел или са в съседните землища, но попадат в т. нар. гранична зона. От тях три могили се намират в землището на с. Свежен, две в Зелениково, една в Дрангово и една във Върбен. Разположението и групирането им позволи всички 35 могили да бъдат обособени в четири некропола. Като най-голям се оформя могилен некропол 3. Той се локализира северно/североизточно от днешното село и южно от възвишенията Градището и Цареви двери. Той включва общо 24 могили, като тук попадат и трите могили с АКБ регистрация. Две от могилите от този некропол са в землището на с. Зелениково. Относително в централната част на този некропол се локализира Голямата могила.

Вторият некропол се намира южно от днешното село. Той включва общо 10 могили, като една от тях е в землището на Дрангово, а друга в това на съседното с. Върбен. По-голямата част от могилите са разположени в равнинни местности, но три от тях заемат билата на последните възвишения от Сърнена Средна гора.

Другите два некропола са представени с по две могили. Могилен некропол 1 се намира североизточно от Златосел, като могилите от него са разположени по билото и склоновете на възвишение. Другият могилен некропол се локализира северозападно от Златосел по планинските склоновете. Поголяма част от всички регистрирани могили имат иманярски изкопи, някои от които са с много големи размери и дълбочина. Констатираха се и т. нар. иманярски тунели. Подобна интервенция беше констатирана и при Голямата могила от Могилен некропол 3.

По отношение геоморфоложкото разположение на некрополите два от тях – некропол 3 и некропол 2 са разположени в подножието на най-южните склонове или по ниски възвишения на Сърнена Средна гора, както и в равнинната част на Златосел. Другите два, които са най-северни спрямо Златосел и са към землището на Свежен, заемат билата или горните части на склонове на възвишения.

Новооткритите три обекта (040, 046 и 049), определени като селища, имат различна топография и хронология. Обект 040 се ситуира в подножието на склон, в землището на с. Златосел и може да се отнесе към римската епоха. Обект №46 е локализиран на възвишение в землището на с. Розовец. Хронологически се отнася към ранната желязна епоха. Друга възможна интерпретация за него, освен селище, е светилище. Обект 049 е разположен в равнинен терен, отново в землището на с. Златосел, в близост до р. Златна. Откритата керамика и фолис от медна сплав на византийския император Константин X Дука, позволяват да се отнесе към Средновековието.

Освен могили и селища, по време на издирванията бяха регистрирани две рупи за рудодобив, разположени близо една до друга с неопределима датировка, една единична постройка от античността и вероятно късноантично укрепление. Последното попада в землището на с. Свежен, но в граничната зона със с. Златосел.

От резултатите от проведените издирвания на този етап може да заключим, че преобладаващата част от обектите се ситуират в подножията на възвишения или върху по-ниските ридове. В равнинните участъци обектите са в близост до водоизточници. Планинският характер на землището на с. Розовец и на част от с. Златосел, с наличните ливади и пасища, затревени и в този сезон на годината, затрудниха наблюденията, поради изключително ниската видимост.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF ROZOVETS AND ZLATOSEL VILLAGES, BREZOVO MUNICIPALITY**

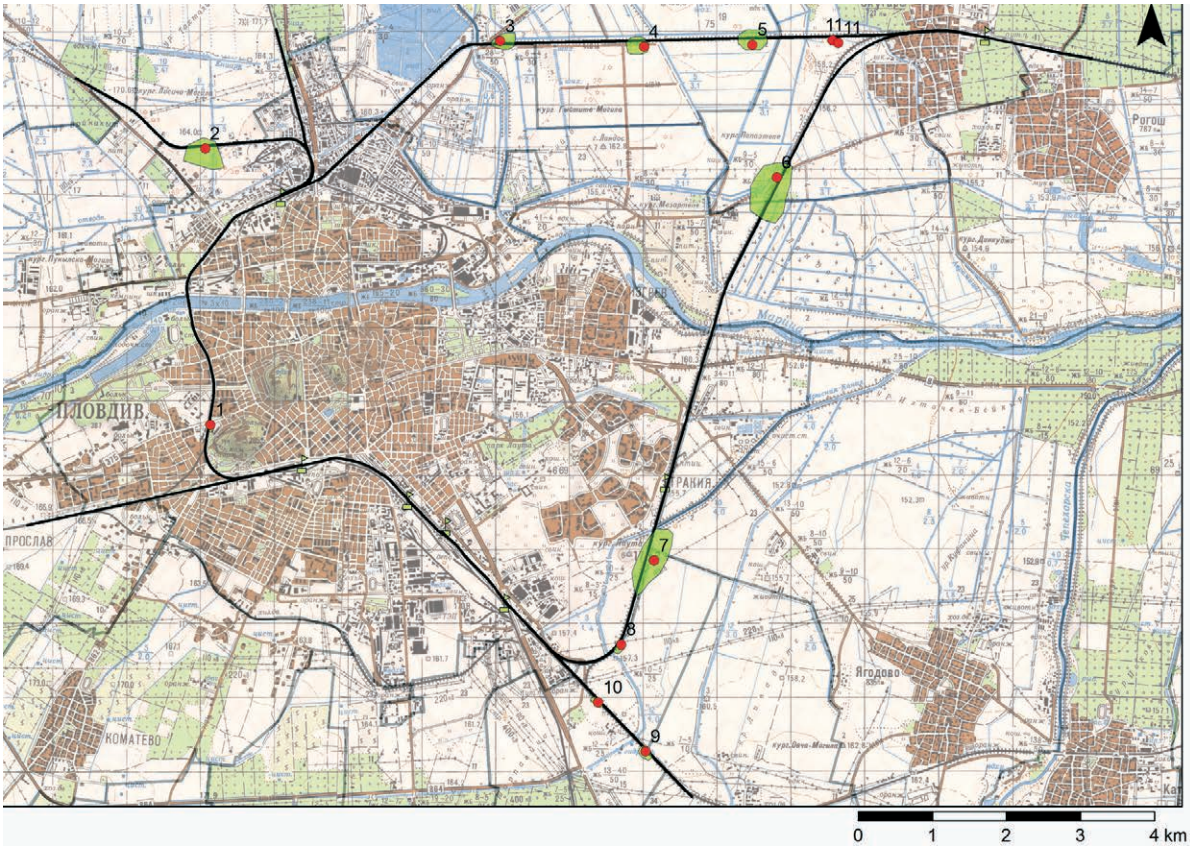
*Tanya Hristova, Martin Hristov, Georgi Ivanov*

Rozovets and Zlatosel villages are situated on the southern slopes of Sarnena Srednagora Mountains. The efforts of the team were focused mainly in the Zlatosel region. Within 424 polygons of different visibility, a total area of 6.23 sq. km was surveyed. Forty-nine archaeological sites were documented, 41 of which were unknown prior to the survey. Burial mounds – 35 in number, represent the majority of the newly discovered sites. They are clustered into four necropoleis; the biggest one being necropolis No 3, located north/northeast of Zlatosel village and south of the Gradishteto and Tsarevidveri heghts. The necropolis itself comprises of 24 barrows. Three other newly discovered sites from the Early Iron Age, the Roman and Medieval periods respectively, could be assigned to the "settlement" category. Two mining facilities, a construction facility from Antiquity and, probably a late antique fortification, were also registered.

# № 28. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ПО ПРОЕКТ „РАЗВИТИЕ НА ЖЕЛЕЗОПЪТЕН ВЪЗЕЛ ПЛОВДИВ"

*Иво Д. Чолаков, София Христева*

В изпълнение на предмета на договор между ДП „НКЖИ" и НАИМ–БАН, през месец април 2017 г. бяха проведени спасителни издирвания на археологически обекти, като част от реализацията на проект „Развитие на железопътен възел Пловдив".[1]



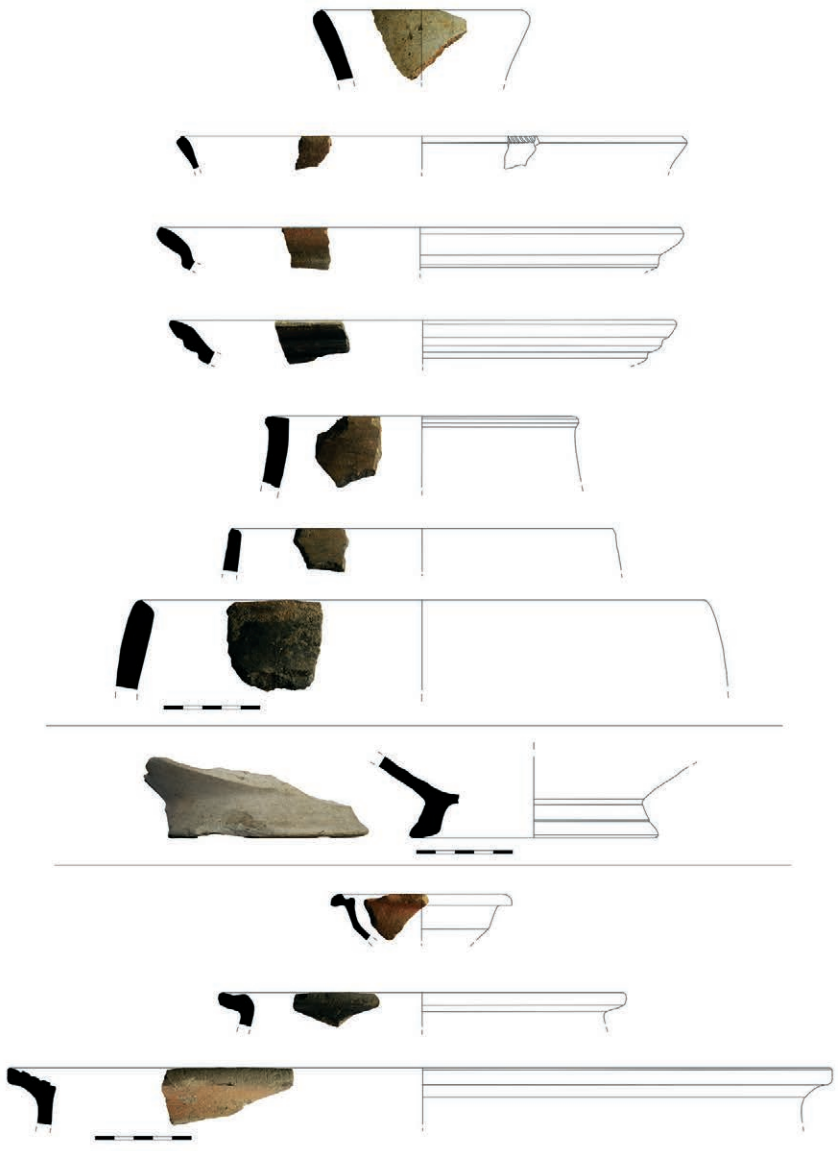

*Обр. 1. Регистрирани археологически обекти по проект „Развитие на железопътен възел Пловдив".*

*Fig. 1. Registered archaeological sites along the "Development of the Railway Junction – Plovdiv" Project.*

[1] Екипът включваше още Елена Божинова (РАМ Пловдив), Люба Трайкова (НАИМ–БАН), Антоанета Андонова (докторант в СУ „Св. Кл. Охридски") и Георги Михайлов (РИМ Пазарджик) .

Екипът работи по подадено от ДП „НКЖИ“ трасе в цифров вариант за жп линията и съпътстващите ѝ съоръжения – гари, прелези и мостове. Обходеното трасе обхваща околовръстната жп линия на гр. Пловдив, както и части от линиите с посока Крумово, Прослав, Съединение, Карлово, Скутаре и Рогош (обр. 1).

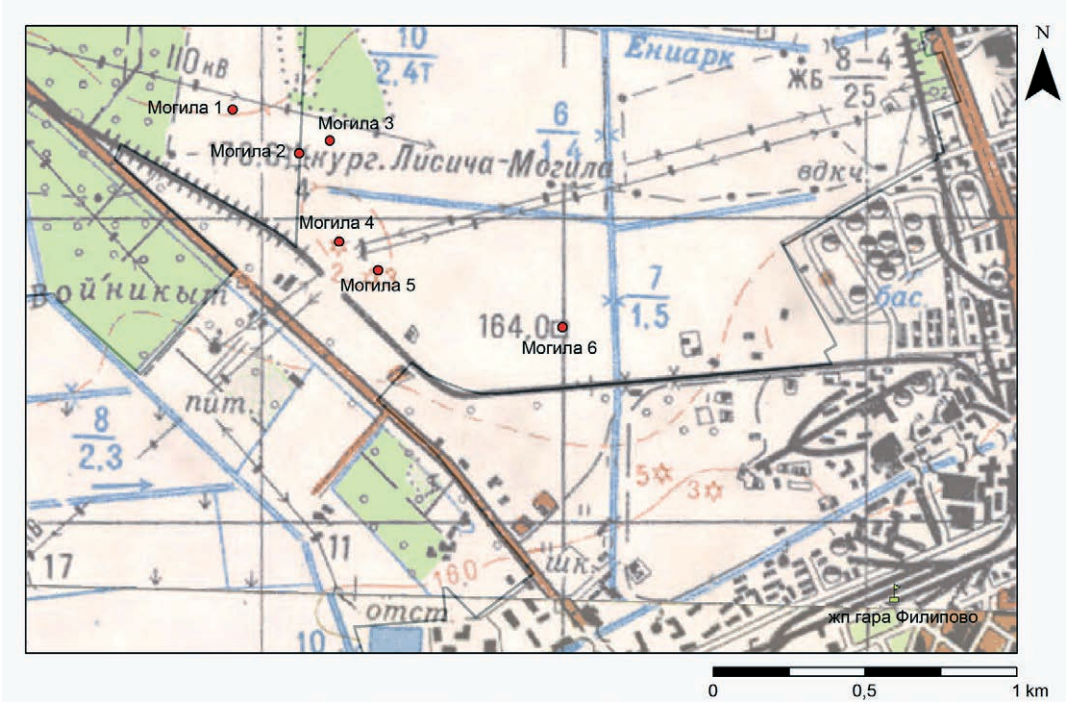
Теренното издирване се извърши в съответствие с единна методика, която се прилага при работа по инфраструктурни проекти. Обхожда се в сервитут с ширина между 40 и 100 м (според особеностите на терена, през който преминава трасето). За улесняване на работата, събраните данни бяха обработени с помощта на географски информационни системи (ГИС), широко употребявани в археологическите изследвания по целия свят. При работата на терен се прилагаше принципът на тотални обхождания като се работеше по полигони. За всеки полигон бяха систематизирани резултатите от проучванията: обходената територия, възможността за наблюдение, характеристиките и особеностите на терена, броят и видът на регистрираните артефакти, локализация на отделни находки или структури. Резултатите от обхожданията се обработваха ежедневно и се въвеждаха в обща база данни, разработена под ГИС софтуер. Анализът на събраните данни и наблюдаваната дисперсия на артефактите даде възможност да се очертаят максимално прецизно границите на археологическите обекти, както и да се определят техните вид и хронология. В процеса на издирването задължително се регистрираха и документираха всички археологически обекти, структури и следи от минала човешка дейност, независимо от техния характер и хронологически период. Изборът на методите на работа беше наложен основно от естеството на обхожданите терени.



*Обр. 2. Керамика от обект № 6.*

*Fig. 2. Pottery from site № 6.*

Голяма част от трасето преминава през урбанизирана среда и индустриални зони, където възможността за обсервация е нищожна. Такова е състоянието на трасето, преминаващо през градските зони на Пловдив – кварталите „Христо Смирненски“, „Христо Ботев“, „Тракия“, „Изгрев“, „Филипово“, „Гаганица“, „Захарна фабрика“ и „Прослав“. Минимална възможност за наблюдение има и в районите на жп гарите Пловдив, Пловдив–разпределителна, Тракия, Скутаре, Филипово и вагоноремонтно депо Пловдив. Ограничена е възможността за наблюдение в териториите, покрай жп линията, заети от частни имоти. В част от земеделските площи, видимостта е под 20%, поради напреднала вегетация на растителността (основно рапица и люцерна). Трасето преминава и през необработвани земеделски терени, в които видимостта също не надвишава 20%. Тези условия значително затрудниха работата по издирване на археологически обекти. Възможно е в недостъпните за проучване площи и




*Обр. 3. Могилен некропол в землището на с. Царацово.*

*Fig. 3. Mound necropolis on the territory of Tsaratsovo village.*

тези с ниска видимост да съществуват неизвестни археологически обекти, цялостта на които може да бъде застрашена при бъдещото строителство.

В резултат на проведените проучвания, в обхвата на проект „Развитие на железопътен възел Пловдив", бяха регистрирани 11 археологически обекта. Десет от тях, са селища или техни елементи, а един е надгробна могила, част от некропол. Всички обекти са въведени в АИС АКБ.

Първите два селищни обекта са локализирани с фрагменти антична битова и строителна керамика с ниска концентрация. Единият се намира в самия град, в западното подножие на Джендем тепе, а вторият е северозападно от гара Филипово. Селище с датировка от османската епоха е регистрирано източно от прелеза на жп линията с Брезовско шосе. На терена има многобройни фрагменти от строителна и битова керамика. В землището на с. Войводиново са регистрирани два селищни обекта с датировка античност. При първия има висока концентрация на керамика, изработена на ръка и на колело, както и късове отухлена мазилка. Керамичните фрагменти са от ранна и късна желязна епоха и римски период. Вторият обект е с датировка елинизъм и римска епоха. Две от регистрираните селища имат много големи размери. Първото се намира югозападно от пътен възел Рогош и площта му е над 350 дка. По терена се открива огромно количество фрагменти от битова и по-малко от строителна керамика. Регистрирани са няколко концентрации от силно горели и отухлени обмазки и мазилки. Керамичните фрагменти са с датировка късен неолит, ранен халколит, бронзова епоха, античност, средновековие и османски перод (обр. 2). Открити са и няколко находки – кремъци, керамични запушалки, тежести за стан и рибарска мрежа. Второто голямо селище се намира източно от селищната могила Лаута в района на гара Тракия. Приблизителната обща площ на обекта е над 270 дка. По повърхността на терена се констатира голямо количество керамика, като датировката на материалите е ранна желязна епоха, античност и османски период. Три селищни обекта са регистрирани в землището на с. Брестник. При всички тях откритата керамика е в ниска концентрация и силно фрагментирана. Предполагаемата датировка на два от тях е античност – желязна и римска епохи, а при третия е ранна желязна епоха. Обект, който би могъл бъде засегнат от инвестиционното намерение, е некропол от две могили в землището на с. Скутаре. Те са с височина до 3 м и диаметър ок. 30 м. За всички регистрирани обекти са предписани мерки за опазване при осъществяване на инвестиционното намерение.

Паралелно с изпълнението на задачите по договора, в района на издирванията са регистрирани нови археологически обекти, а за други беше актуализирана информацията в АИС АКБ. Това са шест единични надгробни могили; четири могилни некропола, три от тях с по две могили и един с шест (обр. 3), както и един селищен обект. Те няма да бъдат засегнати от бъдещите строителни дейности по трасето на жп линията.

**FIELD SURVEY PART OF "DEVELOPMENT OF THE RAILWAY JUNCTION – PLOVDIV" PROJECT**

*Ivo D. Cholakov, Sophia Hristeva*

During the spring of 2017 a rescue field survey was carried out within the "Development of the Railway Junction – Plovdiv" project. Eleven archaeological sites that will be affected by the construction were located (fig. 1). Ten of those are settlements and one is a mound necropolis. Two of the settlements cover a very large area, and many pottery sherds were discovered on the surface (fig. 2). Another 19 archaeological sites in the study area were also registered Four of those sites represent mound necropoleis (fig. 3), one is a settlement and the rest are single burial mounds. They will not be affected by the construction of the railroad. All of the sites mentioned above were registered in the Archaeological Map of Bulgaria.

# № 29. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО МУЛДАВА, ОБЩИНА АСЕНОВГРАД

*Запрянка Кръстева*

През октомври 2017 г. в рамките на пет работни дни, се проведоха частични теренни археологически издирвания в землището на с. Мулдава, община Асеновград от екип в състав: Запрянка Кръстева, Иван Дуков, Виктория Карацанова и Иван Цацанков.

Село Мулдава се намира в подножието на Западните Родопи, в хълмиста местност, на разстояние 7 км източно от Асеновград.

Целта на теренното изследване беше да се регистрират нови археологически обекти в АИС АКБ и да се актуализира информацията на вече въведените.

В резултат от теренната работа бяха открити два обекта и за четири беше актуализирана информацията.

Обект №1 – надгробна могила, локализирана в селскостопанския двор на с. Мулдава. В резултат на иманярска дейност могилата е наполовина разрушена. В насипа се забелязват дялани каменни блокове. Находки липсват.

Обект №2 – късноантична и средновековна крепост с църква. Обектът е разположен по северния склон на планината, на разстояние 400 м северно от манастира „Св. Петка Мулдавска". Теренът е пресечен, обрасъл със средна и висока растителност. Площта е ок. 3 дка. В рамките на вътрешнокрепостното пространство се наблюдават множество иманярски изкопи. Регистрираха компрометирани каменни структури. На повърхността се открива фрагментирана строителна и битова керамика от късната античност до XII–XIV в.

В централната част на крепостта се локализира църква с разкрита апсида, северен и западен зид. Археологическите структури са изградени от ломен камък и бигор, споени с бял хоросан. Находките са фрагментирана строителна керамика и два фрагмента от стенописи.

По време на теренното проучване се регистрираха многобройни следи от иманярска дейност. Всички са фотодокументирани с точни GPS координати. Актуализира се и информацията за четири обекта, въведени в АИС АКБ.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF MULDAVA VILLAGE, ASENOVGRAD MUNICIPALITY**

*Zapryanka Krasteva*

The archaeological field survey in the territory of the village of Muldava, municipality of Asenovgrad, took place in October 2017. Two archaeological sites were registered: a burial mound and a late antique and medieval fortress with a church (fig. 1). The information about four archaeological sites was updated.

# № 30. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА СТРЕМЦИ, РАНИ ЛИСТ, ЯСТРЕБ, СТРЕМОВО, БЕЛИ ПЛАСТ И ЗВЕЗДЕН, ОБЩИНА КЪРДЖАЛИ

*Христо Попов, Руслан Стойчев, Пламен Георгиев, Кръстю Чукалев*

В края на ноември и през първата половина на декември 2017 г. бяха проведени теренни издирвания на археологически обекти в землищата на селата Стремци и Рани лист, община Кърджали. При реализацията на работната програма бе добавена съществена информация и за землищата на съседните села Ястреб, Стремово, Бели пласт и Звезден, граничещи на север и юг-югоизток с предварително заложения микрорайон. Издирванията бяха осъществени като част от проект „Археологическа карта на България“ на БАН.

Основната част от теренната работа бе насочена към старите рудници в землищата на Стремци и Рани лист. Макар и отдавна известни рудниците не бяха регистрани в АИС АКБ. През последните 40 години те често са били обект на обществен интерес. Наред с информация събрана от краеведи като Борис Дерибеев и местния пещерняшки клуб (благодарим на г-н Минчо Гумнаров за предоставената документация) могат да бъдат споменати и единични публикации, базиращи се на студентски геоложки практики от 80-те години на миналия век (Атанасов 2002, 85–96) и доклади до Комитета по геология.



*Обр. 1. Шахта от античен рудодобив. Източни склонове на Хисар тепе.*

*Fig. 1. Ancient mining shaft, eastern slopes of Hisar Tepe.*

Обследваните площи се разполагат в планински и полупланински терен, северно от Кърджали. Надморската височина варира между 400 и 600 м. Теренът е силно пресечен и в повечето случаи залесен (широколистна и иглолистна гора). Останките от древните рудници са концентрирани в района на Хисар тепе. В този участък теренът от запад и изток на височината е пресечен от дълбоки оврази и речни дерета (ориентация на деретата юг/югозапад – север/североизток).

Полевата работа бе осъществена в периода 26.11. – 13.12.2017 г. Изчакването на максимално късен възможен есенен период бе важно за ефективността на процеса на регистрация. Осигуряването на по-добри условия за видимост в гората бе крайно необходимо в района на рудниците, където практиката показва, че някои от наличните следи от подземни рудни изработки (галерии, шахти) не са ясно видими и добре разпознаваеми в топлите сезони на годината.

В екипа бяха включени участници от всички основни музеи, разположени на територията на Родопите

(Кърджали, Хасково, Смолян, Велинград).

Особеностите на терена и спецификите на основния обект на издирване изискваха прилагането на стратегия и методи, подходящи за планински терен. Освен стандартните методи за полева регистрация бяха прилагани и методи, използвани за регистрация на следи от рударство и металургия (Попов, Цинцов, Илиев 2009, 140–144). Особено полезна бе помощта на инж. Иван Иванов. Използването на гелози-консултанти при полева работа в район на минерални суровинни източници е важно, тъй като позволява насрещна проверка на информация от различни научни дисциплини.



*Обр. 2. Вход на галерия. Централен сектор. Било на Хисар тепе.*

*Fig. 2. Entrance to a mining gallery, Central Sector on the ridge of Hisar Tepe.*

Районът на Хисар тепе бе разделен на сектори (Хисар тепе-Център, Хисар тепе-Изток, Хисар тепе-Юг, Хисар тепе-Запад, Саръ кая). Предварително бяха набелязани основните типове структури (подобекти), които подлежат на регистрация и следва да получат отделна номенклатура (галерии, шахти, открити рудни изработки, отвали, работни площадки и пр.). В процеса на полева работа бяха регистрирани точкови (галерии, шахти, открити рудни изработки) и площни подобекти (напр. отвали и технологични площадки).

Методът на „тотално обхождане“ бе приложим в много ограничен брой случаи (основно по речните тераси на р. Перперешка). Събраната в електронен вид теренна информация по-късно бе интегрирана в ГИС среда.

Въз основа на характеристиките на рудното находище и на наличните следи от древен рудодобив може категорично да се твърди, че става въпрос за останки от златодобив. Откритите единични фрагменти керамика дават възможност предварително да се мисли за датировка в периода на римската античност (II–V в.). В по-ранни публикации за Стремци се предполага експлоатация и през по-късен исторически период (Атанасов 2002). На този етап от нашите изследвания хипотезите за по-късен или по-ранен от Античността период на златодобив не могат да бъдат потвърдени.

Категорично може да се твърди, че злато е добивано не само по подземен, но и по открит способ, за което свидетелстват редица линейни рудни изработки в различни участъци на билото на Хисар тепе и на съседната височина Саръ кая. Многобройните регистрирани галерии (49), шахти (14), отвали (13), открити рудни изработки (42) и няколкото предполагаеми технологични площадки очертават античните рудници при с. Стремци като много голям технологичен комплекс, функционирал през продължителен период от време.

Опитите за регистриране на обекти, които са сателитни или се намират в непосредствена близост до големия минен комплекс, също дадоха добри предварителни резултати. Укрепени обекти със синхронна датировка бяха регистрирани на разположени в непосредствена близост височини при с. Стремци (Карачалък тепе) и при с. Звезден.

Същевременно бе установен много висок интензитет на обитаването през ранната желязна епоха по горното и средно течение на р. Перперешка. Регистрираните обекти (Коджаташ тепе, Чалъ тепе, Асмаджа и др.) показват много висока гъстота по високите речни тераси и по височините, ограждащи от север и юг долината на реката. Някои от обектите са разположени на разстояние по малко от километър един от друг и разполагат с визуална връзка помежду си. На този етап е много рано да се изграждат хипотези на какво се дължи тази висока гъстота на обектите от РЖЕ и частично от КЖЕ в изследваните площи.



*Обр. 3. Укрепен обект в м. Чалъ тепе, землище на с. Стремци.*

*Fig. 3. Fortified site in Chala Tepe locality near Stremtsi village.*

**Литература**

**Атанасов 2002:** В. Атанасов. Древният рудник за злато Перперикон край село Стремци, Кърджалийско. – Годишник на минно-геоложкия университет „Св. Иван Рилски“, 45, свитък I, геология, София, 2002, 85–96.

**Попов, Цинцов, Илиев 2009:** Х. Попов, З. Цинцов, С. Илиев. Методи на теренна регистрация при издирване на следи от антично рударство и металургия в района на Източните Родопи. – Известия на регионалния музей Благоевград, V, 2009, Велико Търново, 140–153.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF THE VILLAGES OF STREMTSI, RANI LIST, YASTREB, STREMOVO, BELI PLAST, AND ZVEZDEN, KARDZHALI MUNICIPALITY**

*Hristo Popov, Ruslan Stoychev, Plamen Georgiev, Krastyu Chukalev*

In the late 2017, a field survey was organized in the surroundings of the villages of Stremtsi and Rani List near Kardzhali. The landscape and the specifics of the main detected archaeological sites (ancient mines) required the implementation of a strategy and methods appropriate for the mountainous terrain.

Based on the specifics of the ore deposits around Stremtsi and the existing traces of ancient mining, it could be positively stated that gold was extracted here in ancient times. The collected materials point to a preliminary date in the Roman period (2nd – 4th c.). Numerous galleries (49), shafts (14), dumps (13), and open pits (42), as well as several processing sites define the ancient mines at the village of Stremtsi as a major technological complex that functioned for a long period.

At the same time, a very high density of human occupation in the Early Iron Age was detected along the upper and middle reaches of Perpereshka River.

# № 31. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИТЕ БРАТЯ ДАСКАЛОВИ И ЧИРПАН

*Милена Тонкова, Никола Тонков*

Теренните издирвания бяха осъществени в период от 25 дни под ръководството на доц. д-р М. Тонкова и гл. ас. д-р Н. Тонков (НАИМ–БАН) с екип в състав: Е. Тонкова, А. Антонов, Т. Димитров, Н. Маринова и Й. Илиева – докторанти и студенти в катедра „Археология“ при СУ. Научен консултант на проекта по прилагането на ГИС е П. Лещаков (НАИМ–БАН). Материалите от праисторията и римската епоха бяха консултирани с П. Лещаков, доц. д-р Д. Аладжова (НАИМ–БАН) и М. Камишева (РИМ Стара Загора).

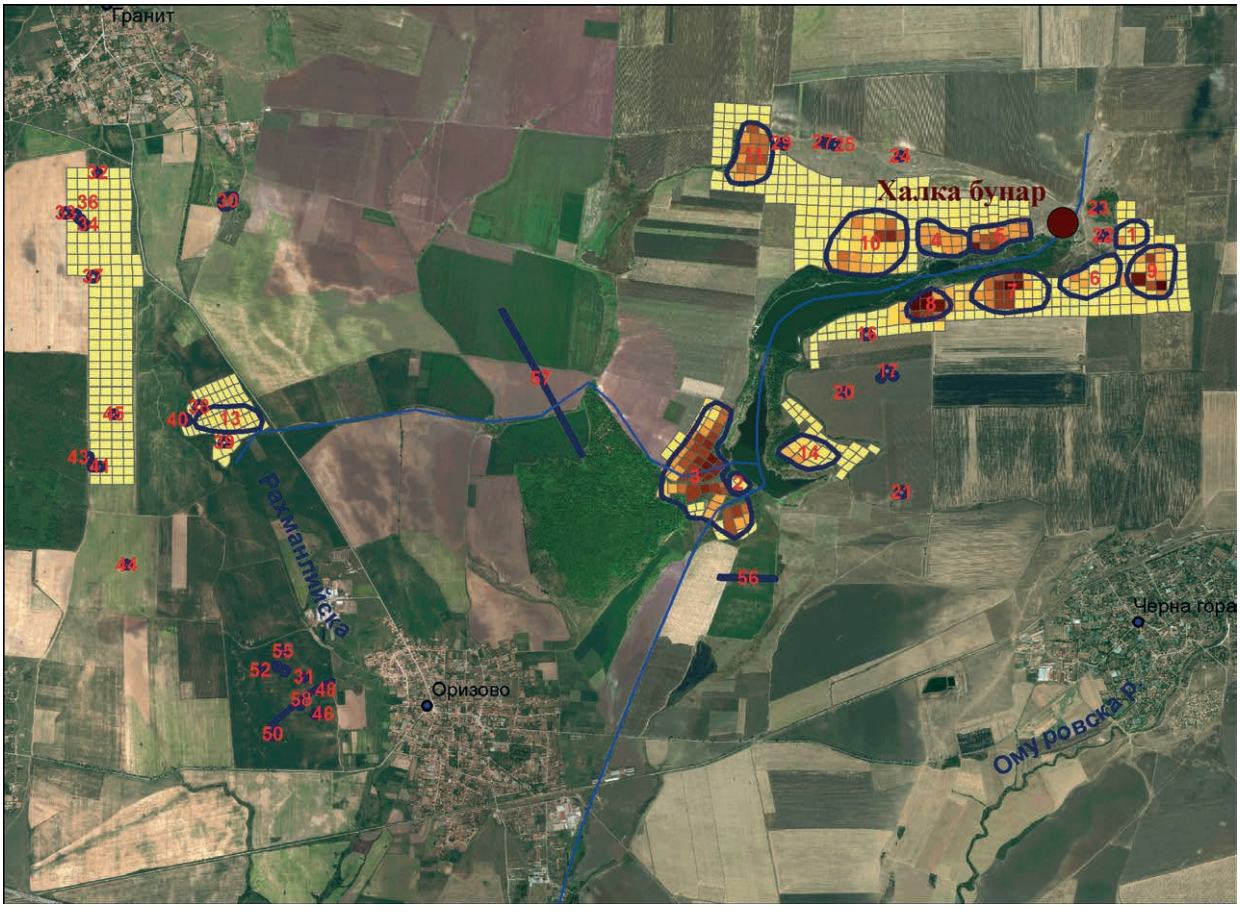
Целта на проучването бе да се попълни информацията в АИС–АКБ за района около многослойния обект от късния неолит и I хил. пр. Хр. при извора Халка Бунар (Тонкова, Сидерис 2011) и други, свързани с него микрорайони.

Чрез метода на тоталното обхождане и GPS привързване бе покрита с полигони площ от 4078 дка, основно в землищата на селата Горно Белево, Партизанин, Черна гора, Оризово и Гранит, община Братя Даскалови. Бяха регистрирани 60 обекта. От тях 19 са новорегистрирани, а на 41 информацията е актуализирана. Селищните обекти са 15, два обекта са селищни могили, 38 са надгробни могили и три са отсечки от римския Диагонален път и неговото разклонение за Хисар (обр. 1, 2).

I. Обход около извора Халка Бунар и двата бряга на р. Азмака. С цел да се извърши актуализация на досега известната информация за селищната система от всички епохи в района на многослойния обект от късния неолит и I хил. пр. Хр. бе извършено тотално обхождане в района на извора и незаливните тераси на водещата началото си от него р. Азмака.

Резултатите от проучването в този микрорайон са най-съществените в реализацията на проекта. Бе покрита площ 2 582 дка. Бяха регистрирани пет нови обекта, а на 22 беше актуализирана информацията. От тях 12 са селищни обекти (об. 1–11, 14) и 14 са надгробни могили (об. 16–29). Селищните обекти се отнасят към следните епохи: късен неолит (три), халколит (два), бронзова епоха (два), ранножелязна епоха (пет), класическа епоха (пет), ранноелинистическа епоха (един), римска епоха (шест), Средновековие (един), късно Средновековие/Възраждане (четири).

Могат да се направят следните изводи за развитието на селищния модел в този микрорайон. Праисторически селища са локализирани около извора Халка Бунар и на 3 км от него по течението на р. Азмака. Най-ранен е обектът върху северната тераса на извора Халка Бунар от късния неолит (култура Караново III). По-късно (култура Караново IV) селището се мести на около 300 м на изток от извора (об. 1). Следи от обитаване през бронзовата епоха има на южния висок бряг на Халка Бунар (об. 6). През късния неолит, халколита и ранната бронзовата епоха е обитавана селищната могила Яса тепе на завоя на р. Азмака и сателитното селище западно от нея (об. 2, 3).




*Обр. 1. Карта на покритите площи в община Братя Даскалови.*

*Fig. 1. Map of the covered area in Bratya Daskalovi municipality.*




*Обр. 2. Карта на регистрираните обекти.*

*Fig. 2. Map of the registered sites.*

Впечатление прави гъстотата на обектите от РЖЕ и класическата епоха по десния бряг на р. Азмака – обектът при Халка Бунар и следващите на запад обекти 5, 4, 10, 11 и 3. За някои от тях може да се предположи, че има топографски континюитет (обектът при Халка Бунар, об. 3 и 5). Възможно е те да сигнализират наличието на пътна артерия през този период по протежение на реката.

Единственият засега регистриран обект от ранноелинистическата епоха остава селището при извора Халка Бунар. През късноелинистическата и ранноримската епоха следите от обитаване са трудно доловими. Следа от това време е фибула от I в., открита на обект 7.

Повечето селища от римската епоха са разположени южно от Халка Бунар и по високия ляв бряг на р. Азмака (об. 7, 8, 9). Те имат разпръсната структура – наблюдават се групи петна от деструкции на разстояние 60-70 м, намиращи се на няколко стотин метра едно от друго (махали?). Подобни петна с деструкции са локализирани и на десния полегат бряг на реката (об. 5, 10). Повечето от откритите материали са от периода III и IV в.

Значителен обект от XI–XII в. с фрагменти от луксозна трапезна керамика бе локализиран в м. Казлъка (об. 11). На някои от обектите бяха открити и следи от обитаване през късното Средновековие и Възраждането.

В района на извора Халка Бунар и двата бряга на р. Азмака бяха регистрирани 14 надгробни могили, разположени по-често на групи. Група от шест могили се намира в м. Могилките на север от р. Азмака. Те са разположени в редица, вероятно по протежението на път, водещ от обекта при Халка Бунар на северозапад.

II. Обход по течението на р. Рахманлийска в участък от Гранит до Оризово. При проведеното обхождане по десния бряг на р. Рахманлийска бе установено, че тя най-вероятно е местила коритото си, тъй като голяма част от бреговете ѝ са с наноси, характерни за заливни тераси. Бяха документирани групи могили (27) по първата незаливна тераса от двата бряга на реката. За част от тях бе установено, че се отнасят към предримската или римската епоха, въз основа на открити в иманярските изкопи материали. Всички ниски могили се орат и са застрашени от пълно унищожаване.

В този микрорайон бе регистриран един селищен обект от класическата епоха (об. 13), както и селищна могила от халколита и бронзовата епоха и селище от античната и средновековната епоха (об. 30).

III. Римски пътища. Чрез корелация на писмени данни (Цончев 1942), сателитни снимки и наблюдения на терена за пръв път бяха регистрирани на терена три отсечки от Диагоналния път между пътните станции Ранилум (с. Оризово) и Циле (с. Черна гора) и разклонението му на север към Диоклецианопол. Пътят е маркиран като леко издигне на терена и разсип с ширина 12–13 м от дребни до средно-големи варовикови камъни. Проследен е с GPS тракове с обща дължина 2 км.

**Литература**

**Тонкова, Сидерис 2011:** М. Тонкова, А. Сидерис. Геофизично и археологическо проучване на многослоен обект от късния неолит и I хил. пр. Хр. при извора Халка Бунар при с. Горно Белево, община Бр. Даскалови, Старозагорска област през 2010 г. Структури от I хил. пр. Хр. – АОР през 2010 г., София, 2011, 165–167.

**Цончев 1942:** Д. Цончев. Римският път Филипополис–Карасура и разклонението му при Ранилум. – ГПНМБ, 1940–1941, София, 1942, 39–60.

**FIELD SURVEY IN FIELD SURVEY IN BRATYA DASKALOVI AND CHIRPAN MUNICIPALITIES BRATYA DASKALOVI AND CHIRPAN MUNICIPALITIES**

*Milena Tonkova, Nikola Tonkov*

The aim of the survey was to complete the information in AIS AKB concerning the region of the multilayered site from the Late Neolithic and the 1st mill. BC at the Halka Bunar spring and other micro regions connected to it.

An area of 407.8 ha, mainly in the lands of the villages of Gorno Belevo, Partizanin, Cherna gora, Orizovo and Granit, Bratya Daskalovi municipality, was covered by polygons applying the intensive field-walking strategy as well as by GPS tracks. Nineteen new sites were registered and the information about other 41 was updated. From these 60 sites, 15 are settlements, two are tells, 38 represent burial mounds and three are sections of *Via Diagonalis* and its branch to the north at the Roman road station *Ranilum*.

The survey led to the increase of the objective data concerning the development of the settlement pattern mainly in two micro regions around the Chirpan eminences along the Azmaka and Rahmanliiska rivers during the Neolithic, Chalcolithic, Bronze and Early Iron Ages, through Classical and Hellenistic times to the Roman and Medieval periods.

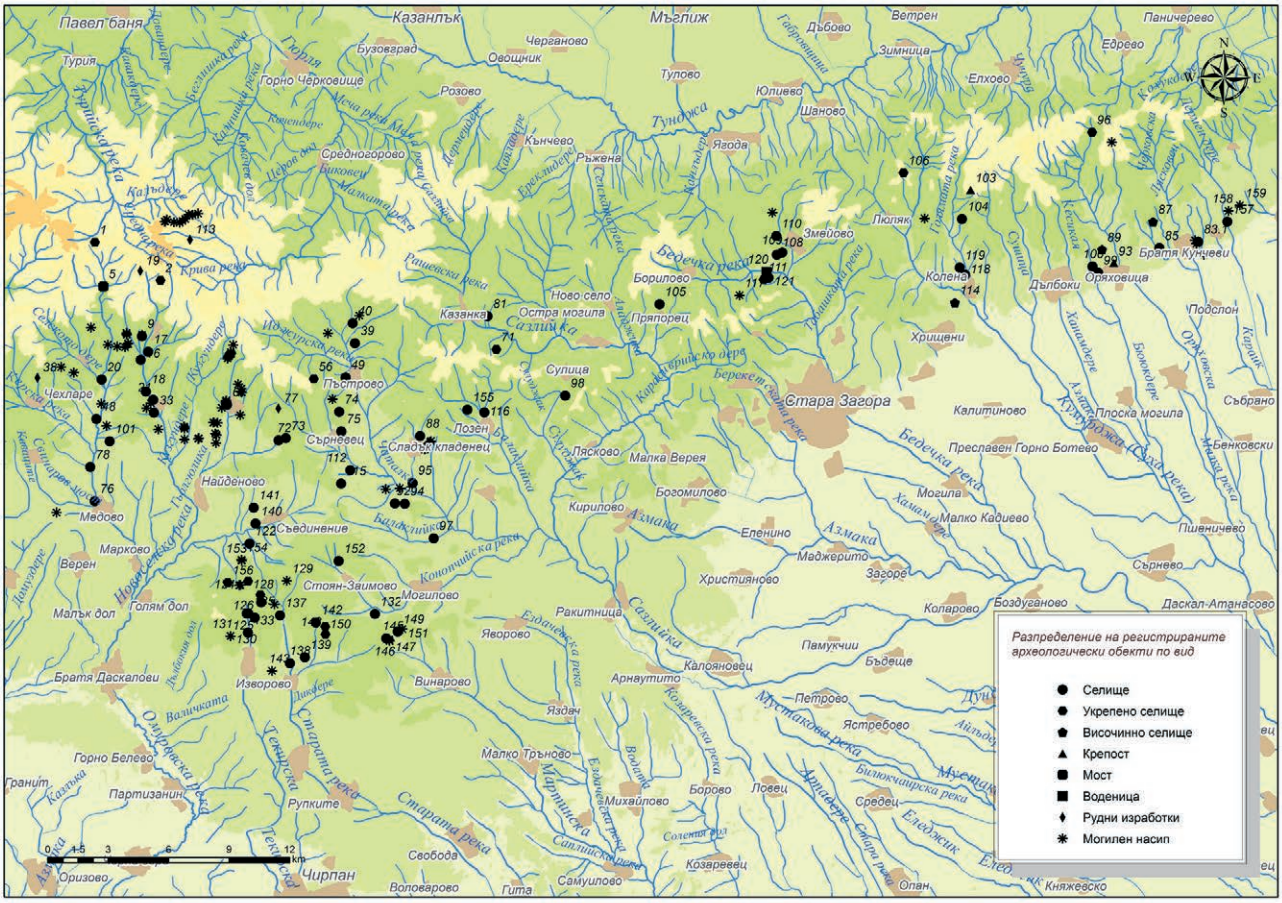
# № 32. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ БРАТЯ ДАСКАЛОВИ, ЧИРПАН И СТАРА ЗАГОРА

*Боян Думанов, Ирена Димитрова, Петранка Неделчева, Живко Узунов*

В рамките на втория етап от реализацията на проект SARCHUS-AIR през март-април 2017 г., бяха проведени теренни издирвания на археологически обекти на територията на общини Братя Даскалови, Стара Загора и Чирпан. В резултат са регистрирани 42 обекта от различни епохи, като всичките са новооткри и неизвестни до този момент. Тяхното разпределение по периоди е както следва: късна бронзова епоха – два; ранна желязна епоха – един; късна желязна епоха – четири; ранна императорска епоха – един; късноримска епоха – два; късна античност – 14; неопределена античност – осем; зряло средновековие – четири; късно средновековие/османски период – два; неопределени (могилни насипи) – 13 (обр. 1).

Най-ранните обекти са от късната бронзова епоха и се намират в землището на с. Съединение (обект 140) и с. Стоян Заимово (обект 152). Това са селища, които имат компактни размери, разположени са до реки, на сравнително равнинни участъци от терена и с добра видимост към околността. За съжаление върху двата има по-късно обитаване от римската епоха със следи от градежи, които по всяка вероятност са компрометирали голяма част от къснобронзовите структури.

От ранната желязна епоха е регистриран един обект – селище, намиращо се в Чирпанските възвишения, при с. Изворово (обект 145). Обектът има сравнително голяма площ за периода и е разположен на полегат южен склон с отлична видимост във всички посоки. На повърхността се документираха много голямо количество отухлени късове от мазилки, част от които стенни, със следи от плет, които оформят отделни концентрации резултат от разрушени от пожар постройки. Материалите показват, че селището е продължило да съществува и през втората половина на хилядолетието. В близост бе регистриран могилен некропол (обекти 146 и 147) състоящ се от две могили, като е възможно той да принадлежи на селището.




*Обр. 1. Карта на обектите, регистрирани през 2015–2017 г. по проект SARCHUS-Air.*

*Fig 1. Map of the sites registered in 2015-2017 in the framework of the SARCHUS-Air project.*

От втората половина на I хил. пр. Хр. са документирани общо четири обекта. Те се намират в Чирпанските възвишения, в землищата на селата Съединение (обект 140), Изворово (обект 145) и Средно градище (обекти 136 и 143). Два от тях имат селищен характер (обект 140 и 145), а също толкова са гробните комплекси (обекти 136 и 143) – единична могила и един могилен некропол, състоящ се от три могили.

Периодът на Средновековието е представен от едва шест обекта. Почти всички се разполагат в Чирпанските възвишения с изключение на един, който се намира в землището на с. Змейово, под укрепеното селище на вр. Калето (обект 111 от теренните издирвания през 2015 г.). През 2017 г. ранни обекти от периода VII–XI в. не са регистрирани. С това тенденцията обекти от ранното Средновековие почти да не се откриват се запазва. От XII–XIV в. са общо четири и съответно за късното Средновековие/османския период са съответно два. Пет от тези обекти са определени като селища (обекти 133, 135, 138, 139 и 141), а един е воденица (обект 120).

През следващия период на Възраждането обекти не са регистрирани. В първия етап на проучванията през 2015 г. селищата от периода бяха документирани основно около съвременните села в района. Тъй като през 2017 г. теренните издирвания бяха съсредоточени основно във високите части на Чирпанските възвишения, липсата на селища от XVIII–XIX в. е обяснима, като това до голяма степен се дължи именно на методите, приложени по време на проучванията.

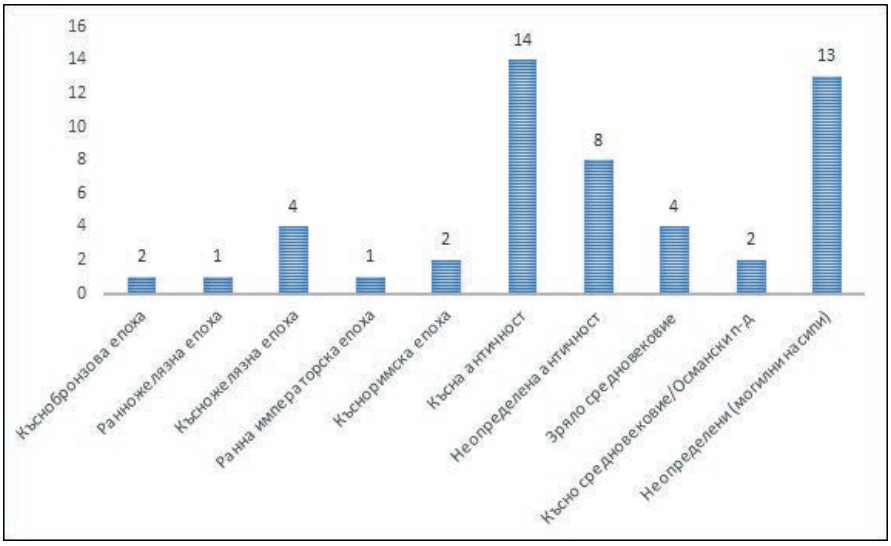
По своя характер броят археологическите обекти се разпределят както следва: селища – 20; укрепени селища – пет; воденица – една; единични могилни насипи – 15; могилни некрополи – един.

След селищата от късната античност най-много неукрепени селища са регистрирани от средновековието. Те са пет на брой, включително с обекта от XV–XVIII в. По време на издирванията през 2017 г. няма регистриран случай на селище от Средновековието, на което да са документирани следи от укрепване.

За разлика от предходния етап на теренните издирвания, през настоящия не бяха докумен-

тирани минни изработки. Само на един обект (обект 152) бяха документирани късове желязна шлака.

В топографско отношение голяма част от селищата се разполагат на склон с експозиция на изток, югоизток, юг и югозапад. Те са общо десет обекта. Липсват обекти, намиращи се на северозападен склон. Само две селища са разположени на северен склон, но при тях по-скоро трябва да се търси зависимост от други близкостоящи и синхронни на тях във времето укрепени обекти, които са заели удобните за това места и незаети се явяват само северните склонове. Средната надморска височина, на която са разположени селищата е 434 м.




*Обр. 2. Хронологично разпределение на обектите, регистрирани през 2017 г.*

*Fig. 2. Chronological distribution of the sites registered in 2017.*

Изграждането на селищата на склонове е сред на))й-повтарящия се модел при избор на място за заселване. Това е продиктувано от редица фактори като: повече часове на слънцегреене; защита от ветрове и наклон за оттичане на дъждовни води и др. Надзаливната тераса на река също е сред оптималните места. Разполагането на селищата между две течащи реки, непосредствено преди вливането им в по-голяма река е модел, повтарящ се в повече от половината случаи на регистрирани обекти от първия етап на обходите през 2015 г., но през втория има само един подобен случай и това е селището при с. Стоян Заимово (обект 152). Това не означава, че липсват водоизточници до селищата. По-скоро топографското разположение на някои от тях в Чирпанските възвишения налага използването на друг модел, а именно разполагане на селищата и по двата бряга на малки реки, които протичат между заобикалящи ги високи ридове с видимост единствено на юг. Такива са селищата при селата Изворово и Средно градище (обекти 125, 133, 135) (обр. 2).

Чирпанските възвишения са изградени предимно от мергелно-варовити скали и имат силно разчленен релеф. Въпреки, че климатът е преходно-континентален с мека зима, потенциалът за развитие на земеделие е сравнително ограничен. Почвите са канелени горски в голямата си част. За разлика от тях в ниските и полуравнинни части, повечето от селищата се разполагат върху канелено-подзолисти почви, които и са най-плодородните почви в района. Наличието на площи, които са по-подходящи за пасища, предполага развитието по-скоро на скотовъдство отколкото на земеделие.

## FIELD SURVEY IN BRATYA DASKALOVI, CHIRPAN AND STARA ZAGORA MUNICIPALITIES

*Boyan Dumanov, Irena Dimitrova, Petranka Nedelcheva, Zhivko Uzunov*

During the second stage of the implementation of the SARCHUS-AIR project in March-April 2017, a field survey was carried out in the territory of the municipalities of Bratya Daskalovi, Stara Zagora, and Chirpan. As a result, 42 sites from different periods were registered, all newly discovered and previously unknown. Their chronological distribution is as follows: Late Bronze Age – two; Early Iron Age – one; Late Iron Age – four; Early Imperial Age – one; Late Roman Age – two; Late Antiquity – 14; undetermined Antiquity – eight; mature Middle Ages – four; Late Middle Ages/ Ottoman – two; undefined (mound embankments) – 13.

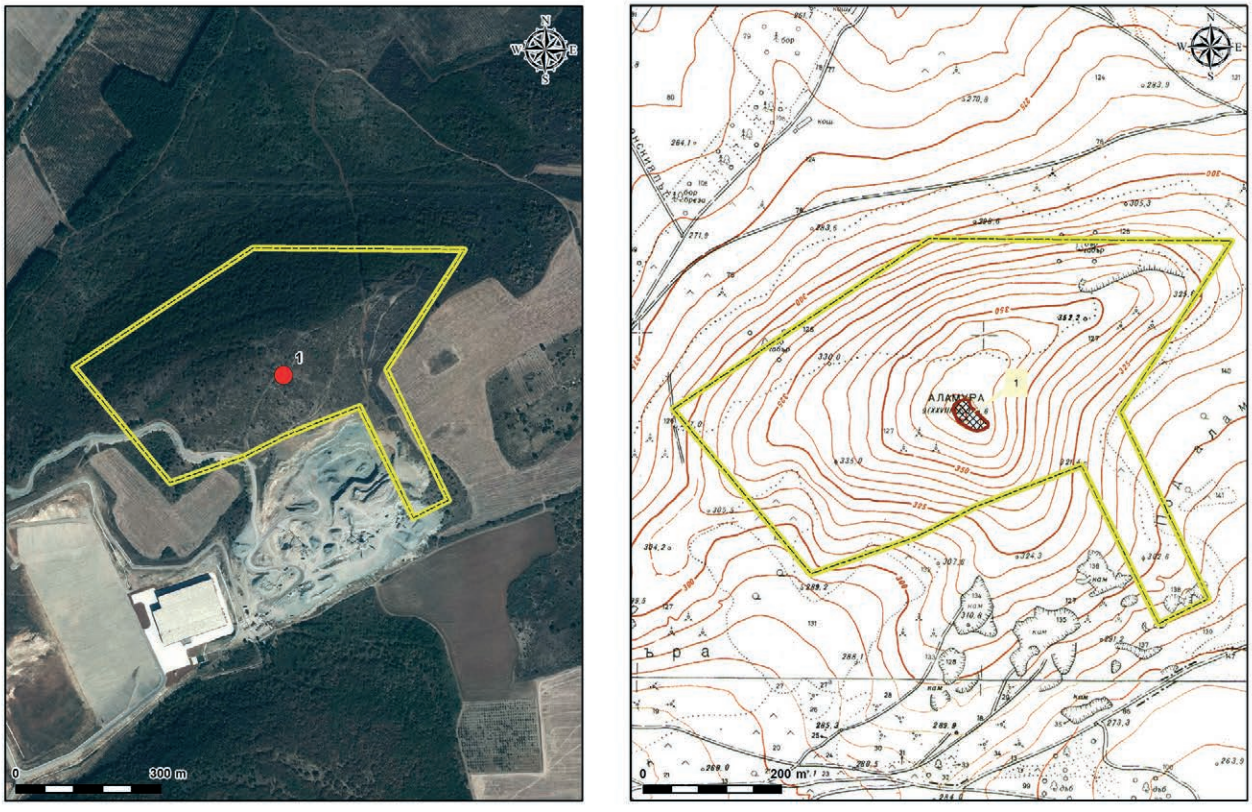
# № 33. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НАХОДИЩЕ АЛАМУРА 2 В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА РАКИТНИЦА И КИРИЛОВО, ОБЩИНА СТАРА ЗАГОРА

*Петър Калчев, Петър Лещаков*

В екипът на проучването участваха Дамян Петков, РИМ Стара Загора и Йорданка Илиева, СУ „Св. Климент Охридски".

Находището Аламура 2 се намира в източната част на Горнотракийската низина на границата между землищата на селата Кирилово и Ракитница, община Стара Загора. То обхваща склоновете и билото на хълма Аламура с надморска височина 376 м. Теренът представлява необработваема площ, покрита с плътна тревна, храстова и нискостеблена дървесна растителност. Издирването на археологическите обекти се извърши във връзка с искането за концесия от фирма „ИСА 2000" ЕООД за добив на долерит и варовик.

По време на теренното изследване в зоната на инвестиционната площ е регистрирана само една зона с концентрация на археологически материали (обр. 1). Тя е разположена върху билото на хълма и е обособена като археологически обект. Представлява издигащо се над околния терен петно с неправилно елипсовидна форма с размери 56 м СЗ–ЮИ на 28 м СИ–ЮЗ, приблизителна площ 1,5 дка, в което се откриват струпвания от ломени камъни и археологически материали. Централната част на обекта е нарушена от прокаран с машина път с посока ЮЗ–СИ. Перпендикулярно на пътя е засвидетелствано друго подобно нарушение направено с машина, което засяга източната му половина. В страничните насипи, по цялата му дължина, се откриват фрагменти от строителна и битова керамика. В южната част на нарушението е регистриран пресен иманярски изкоп, направен на ръка. Той е с неправилно елипсовидна форма и размери 1,50 м И–З на 10 м С–Ю и дълбочина 0,60 м. При




*Обр. 1. Карта с местоположението и границите на регистрирания обект.*

*Fig.1. Map with the location and boundaries of the registered site.*



*Обр. 2. Керамични фрагменти, открити на обекта – II–IV в.*

*Fig. 2. Pottery fragments found on the surface – 2nd–4th c.*

огледа му се установи, че в профилите е засвидетелстван културен пласт съставен от сиво-кафява пръст, голямо количество дребни и средно големи ломени камъни, строителна керамика, въглени и дребни бучки хоросан. Изкопът не е достигнал до стерилна основа. В пръстта от изкопа се установи висока концентрация на битова керамика (основно от съдове изработени на грънчарско колело – паници, купи, амфори и др.), строителна керамика (основно фрагменти от керемиди и няколко от тухли) и парчета разложен хоросан (обр. 2). На същото място от специалисти от РИМ Стара Загора са открити преодложени фрагменти от мраморна оброчна плочка на Тракийския конник с посветителен надпис.

Наличието на движими паметници с ритуален характер позволяват обектът да бъде интерпретиран като светилище на Тракийския конник. Формално-типологическите и декоративни характеристики на откритията подемен материал поставя съществуването на археологическите структури в диапазона II–IV в.

## FIELD SURVEY IN ALAMURA 2 FIELD IN THE TERRITORY OF THE VILLAGES RAKITNITSA AND KIRILOVO, STARA ZAGORA MUNICIPALITY

*Petar Kalchev, Petar Leshtakov*

The survey team included Petar Kalchev – site supervisor and Petar Leshtakov – assistant supervisor.

The survey was carried out in Alamura 2 field in relation to a request for concession for dolerite and limestone extraction.

An archeological site covering an area of 1.5 decares was registered on the ridge of the hill, where crushed stone and archeological material were found (fig. 1). In its southern part a treasure hunters pit was registered, where a cultural layer of grey-brown soil, significant amount of crushed stones, building ceramics, charcoal and small pieces of mortar were documented.

A fragmented marble votive tablet of the Thracian rider with a dedicatory inscription was found in this place.

At this stage the structure discovered may be interpreted as a sanctuary of the Thracian rider. The typological and decorative characteristics of the material discovered place the existence of the archeological structures within the range of the 2nd – 4th c. (fig. 2).

# № 34. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА МЛАДОВО, КОНЬОВО И СТАРО СЕЛО, СЛИВЕНСКА ОБЛАСТ

*Веселка Кацарова, Пламен Георгиев*

Теренните издирвания на археологически обекти в землищата на селата Старо село и Младово (община Сливен) и Коньово (община Нова Загора) през 2017 г. се проведоха като част от проект на БАН „Археологическа карта на България“. При реализацията на работната програма, обемът на извършената работа бе по-голям от предварително планираното, като бе добавена съществена информация и за археологически обекти в съседните землища на гр. Кермен и селата Скобелево и Бозаджии, граничещи на изток с предварително заложения микрорайон.

Необходимостта от актуализиране на данните за гъстотата, хронологията и характера на археологическите обекти в изследвания район бе породена от значителното количество нова теренна информация, акумулирана в периода 2009–2010 г. при провеждането на спасителни археологически разкопки, предшестващи строителството на отсечка от АМ „Тракия” (Попов, Георгиев 2010; Попов, Георгиев 2011; Кацарова 2010) и особено по време на геофизични изследвания, реализирани през 2015 г. и 2016 г. (Попов, Тонков, Георгиев 2016; Попов, Тонков, Георгиев 2017).

В рамките на теренните издирвания през 2017 г. бе покрита територия с площ от над 570 хектара в землищата на селата Младово, Коньово, Старо село, Бозаджии, Скобелево и гр. Кермен, разпределена в 77 полигона с различни размери:

Гр. Кермен – 38 полигона с обща площ 2380 дка, на която са регистрирани четири нови археологически обекта, повечето многослойни (праистория, желязна епоха, античност, късна античност).

С. Скобелево и с. Бозаджии – девет полигона с обща площ 982 дка, на която са регистрирани 14 нови археологически обекта, разпределени в два могилни некропола (античност), една постройка (късна античност) и едно многослойно селище (КБЕ, РЖЕ и КЖЕ).

С. Младово – 13 полигона с обща площ 312 дка, на която е регистриран един могилен некропол от три ниски могили от античния период.

С. Коньово – 15 полигона с площ 1150 дка, на която са направени четири нови регистрации – два многослойни селищни обекта от халколита, БЕ, КЖЕ и късната античност, един могилен некропол (късна античност) и една надгробна могила, вероятно от същия период.

с. Старо село – три полигона с площ 282 дка. Актуализирана е хронологическата рамка и е прецизирана площта на селищния обект при с. Старо село.

В резултат на теренните издирвания през 2017 г. са направени 32 регистрации на новооткрити археологически обекти, които са разпределени в четири могилни некропола от римската епоха или късната античност, седем селищни обекта (един от османския период, един от късната античност и пет многослойни селищни обекта от праисторията, желязната епоха, античност и късна античност).

Сред най-важните резултати от тези издирвания са регистрираните открити селища (късен неолит, халколит) в района на Коньово, Старо село и Кермен, които допълват данните за отдавна известния с гъстотата на обитаването си през праисторическата епоха участък между средното течение на Марица и средното и долно течение на Тунджа.

Получената обща картина за обитаването на района през античната епоха показва много висок интензитет в периода I–VI в. Регистрираните антични обекти значително преобладават количествено над обектите от всички други исторически периоди. Съчетаването на информацията от теренните регистрации с тези от спасителните проучвания и геофизичните изследвания позволяват да бъдат диференцирани отделните компоненти в локалните селищни мрежи и да се разграничат специфични селищни модели, вероятно повлияни от социално-икономически фактори. При създадената информационна основа районът на Коньово–Младово–Кермен–Скобелево се очертава като изключително перспективен за бъдещи микрорегионални проучвания.

Теренните регистрации през 2017 г. и получената по време на геофизичните проучвания през 2016 г. информация позволиха да бъде съставена по-подробна картина за обектите от предхожда-

щия римската епоха период. Регистрираните селища от желязната епоха в района на Кермен, Младово и Коньово позволяват да се хвърли повече светлина върху характеристиките на обитаването и през този период, който до този момент е по-слабо познат.

**Литература**

**Кацарова 2010:** В. Кацарова. Спасителни археологически разкопки на Обект 15 А, АМ „Тракия", ЛОТ 3 (от км 267+750 до км 267+850), с. Скобелево, Сливенско. – АОР през 2009 г., София, 2010, 412–414.

**Попов, Георгиев 2010:** Хр. Попов, П. Георгиев. Спасителни археологически проучвания на Обект 15, км 267+850 – 268+300, ЛОТ 3, АМ „Тракия" при с. Скобелево, Сливенска област. – АОР през 2009 г., София, 2010, 410–412;

**Попов, Георгиев 2011:** Хр. Попов, П. Георгиев. Спасителни археологически проучвания на Обект 15, ЛОТ 3, по трасето на АМ „Тракия", с. Скобелево, Сливенска област. – АОР през 2010 г., София, 2011, 366–368.

**Попов, Тонков, Георгиев 2016:** Хр. Попов, Н. Тонков, П. Георгиев. Недеструктивно издирване – широкоплощно геофизическо проучване на антично селище в землището на с. Скобелево, община Сливен. – АОР през 2015 г., София, 2016, 934–937.

**Попов, Тонков, Георгиев 2017:** Хр. Попов, Н. Тонков, П. Георгиев. Геофизично издирване на антични вили и селища в землището на гр. Кермен и с. Скобелево, община Сливен. – АОР през 2016 г., София, 2017, 745–747.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF MLADOVO, KONYOVO AND STARO SELO VILLAGES, SLIVEN DISTRICT**

*Vesselka Katsarova, Plamen Georgiev*

The survey was carried out within a project aimed at updating the available information about the area in the Automated Information System Archaeological Map of Bulgaria. An area of 570 ha was surveyed in the territory of the villages of Mladovo, Konyovo, Staro selo, Bozadzii, Skobelevo and the town of Kermen.

Thirty-two newly discovered archaeological sites, including four mound necropoleis and seven settlements, were registered. The newly discovered prehistoric settlements on the territory of Konyovo, Staro selo and the town of Kermen are among the most important results of the survey.

The registered sites dated to Antiquity significantly outnumber the sites dated to the remaining historical periods. The summarized information about the 1st–6th c. allows to differentiate the separate components of the local settlement network.

The registered settlements dated to the Iron Age in the region of Kermen, Mladovo and Konyovo shed light on the specific features of the occupation during this period, which has not been thoroughly studied.

# № 35. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В КОНЦЕСИОННА ПЛОЩ ЗА РУДНИ РАЗРАБОТКИ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ПРОХОРОВО, ОБЩИНА НОВА ЗАГОРА, ЗЛАТАРИ И МЕЖДА, ОБЩИНА ТУНДЖА

*Борис Борисов, Пламен Дойчев, Румен Янков*

През лятото на 2017 г. в землищата на селата Прохорово, Новозагорско, Златари и Межда, Ямболско бяха проведени терени издирвания на археологически обекти, попадащи в рамките на концесионната площ за бъдещи рудни разработки за добиване на мед, злато и други редки метали.

Село Прохорово се намира на 27 км югоизточно от Нова Загора. Концесионната площ отстои на 3–4 км от селото като на югоизток, изток и североизток навлиза и засяга незначителни площи, в землищата на селата Междa, Бояджик и Златари, общ. Тунджа.

Първи сведения за археологически обекти в землището на с. Прохорово дават К. Шкорпил, К. Иречек, В. Миков, П. Детев и Н. Койчев.

През 2013 г. във връзка с изграждането на нови лозови масиви в подножието на м. Мараша са проведени спасителни археологически проучвания, при които са открити силно разрушени основи от стопански помещения, градени от ломени камъни, споени с кал и са намерени три монети, двете от които са неопределени, а третата е на Веспасиан, сечена през 74 г.

През 2015 г. П. Лещаков и К. Димитров провеждат теренни обхождания в землището на с. Прохорово във връзка с проучването на древния рудодобив.

Теренните проучвания са проведени в два етапа. Първият – от 19. до 26. 06., а вторият – от 17 до 23. 07. 2017 г. В рамките на 15 работни дни е обходена най-щателно цялата територия от 4.63 кв. км, предвидена за отдаване в концесия.

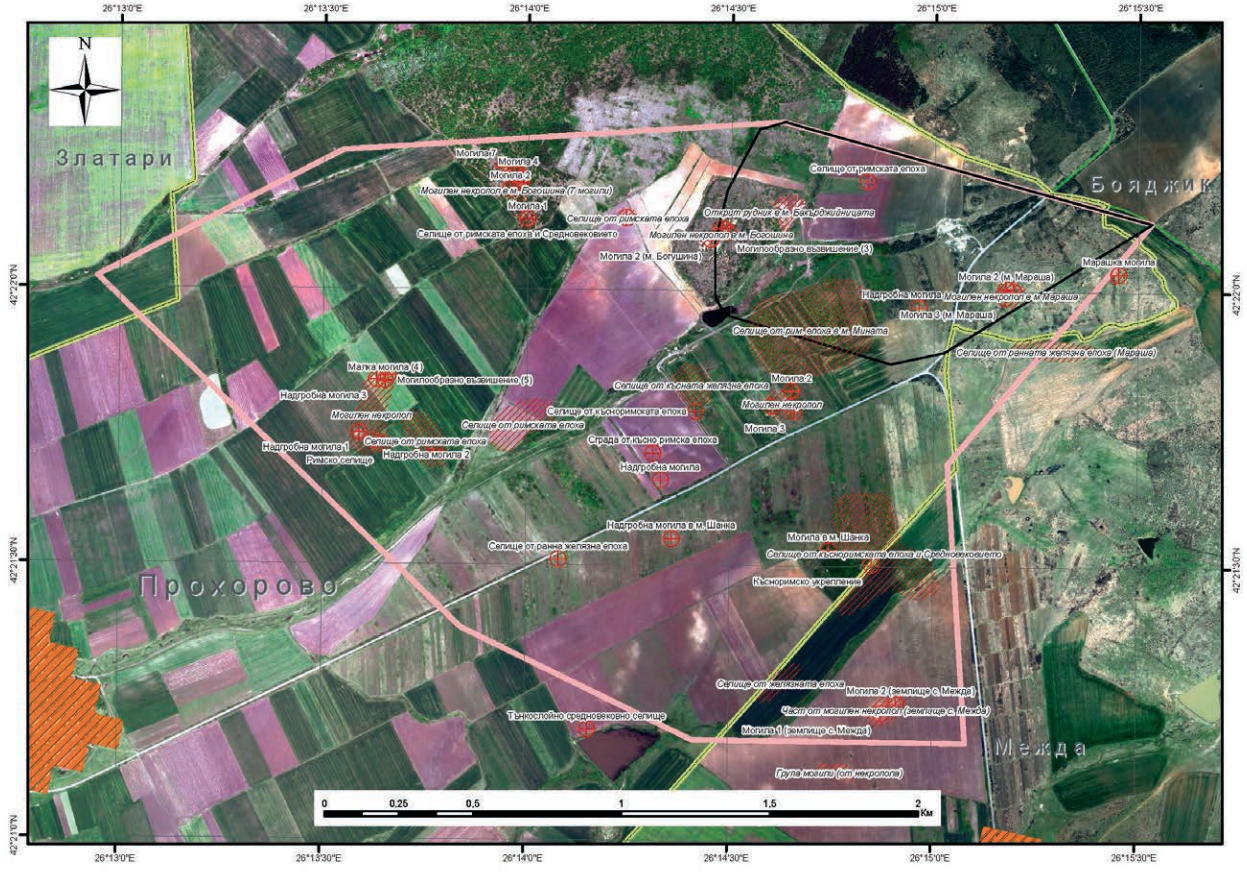
В резултат на това са регистрирани 30 археологически обекта. Дванадесет от тях са новооткрити, други девет са известни от по-рано и са регистрирани в АКБ. За други девет пък има информация в кадастрални карти, изготвени във връзка със земеразделянето, но липсват регистрация в АКБ. Всички новооткрити обекти са регистрирани в АКБ.

Наблюденията и намерените археологически материали показват, че 19 от откритите обекти са открити селища, един вероятно е бил открит античен рудник, друг представлява крепост, а останалите девет са единични надгробни могили или могилни некрополи.

В хронологическо отношение регистрираните 20 археологически обекта се разпределят по следния начин: Най-ранни са три селища от ранната желязна епоха, АКБ №№ 10005057, 10005068 и 10005069.

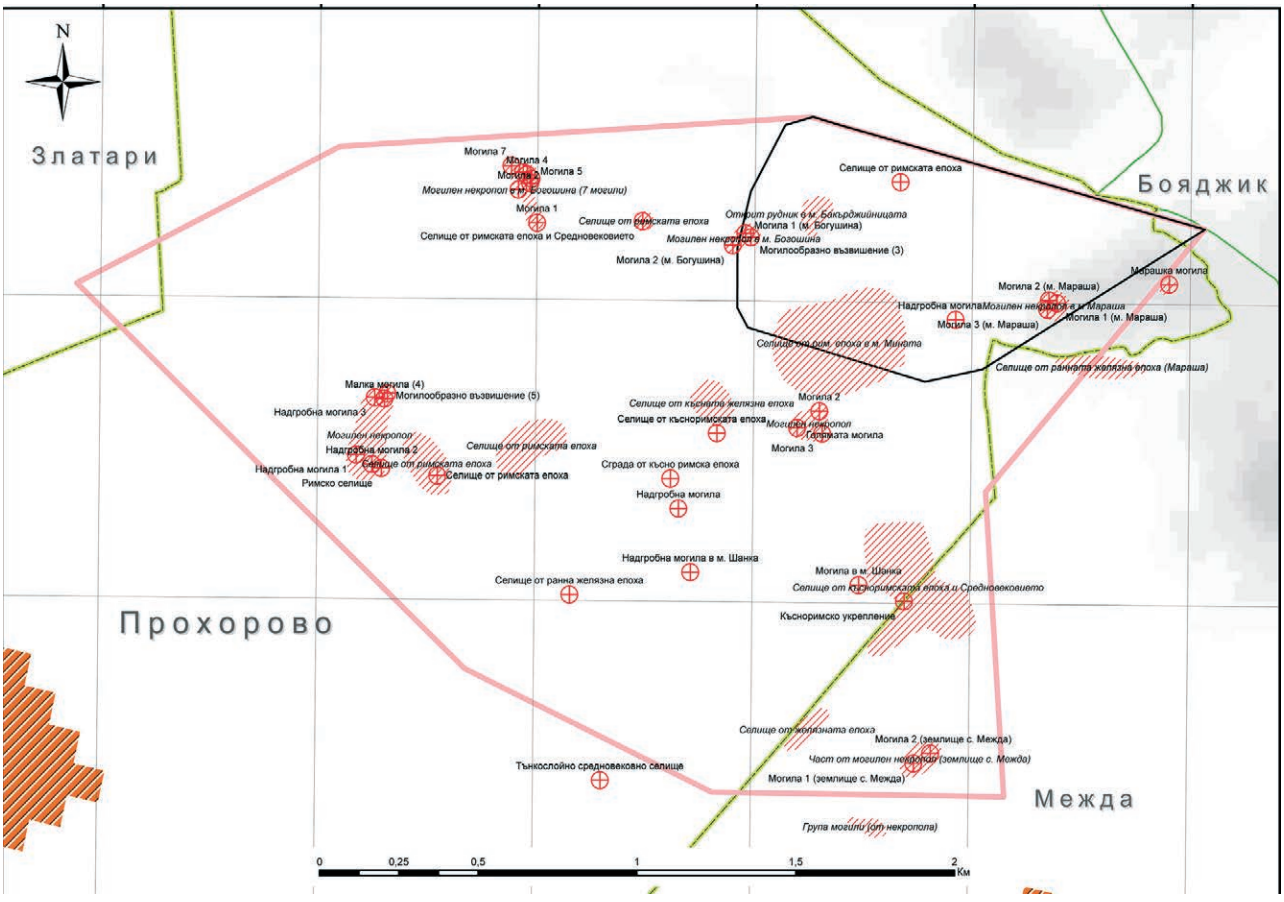
Две селища се отнасят към късножелязната епоха – АКБ №№ 10003464 и 10005068.

Най-многобройни са селищата от римската и късноримската епохи – 12. Наблюденията показ-




*Обр. 1. Сателитна карта с нанесени регистрираните археологически обекти.*

*Fig. 1. Satellite imagery of the registered archaeological sites.*




*Обр. 2. Карта с нанесени регистрираните археологически обекти.*

*Fig. 2. Map of the registered archaeological sites.*

ват, че по-голямата част от тях са разположени на около 300–400 м от открития античен рудник и без никакво съмнение са пряко свързани с него. Прави силно впечатление обстоятелството, че повечето от регистрираните селища от римската и късноримската епохи се отличават с липсата на каменна архитектура, за което свидетелства липсата на камъни по повърхността на терена. Това навежда на мисълта, че се касае за сателитни селища с нетрайна архитектура и леки жилищни и стопански помещения, изградени най-вероятно от колове и плет. Изключение правят само две от селищата. Първото от тях се намира между вливащите се една в друга реки – Лозова и Богошина (АКБ №№ 10005062 и 10005064). И двете селища се отличават с много голяма концентрация на археологически материали – фрагменти от глинени съдове, строителна керамика и голямо количество ломени камъни. Очевидно и двете са имали каменна архитектура и по всяка вероятност са играели ролята на селищни центрове, около които са се развивали останалите селища-квартали, разположени около рудното находище.

Единствената крепост, открита в рамките на концесионната площ се намира в м. Шанка, където в дълбок иманярски изкоп личи част от масивна крепостна стена и кула, градени от дялани по лицето камъни, споени с хоросан, примесен със счукани тухли – АКБ № 10005074.

По-късно – през Средновековието, върху някои от селищата от римската и късноримската епоха са съществували неукрепени средновековни селища. Първото е било обитавано и през XI–XII в. (АКБ № 10005061), а второто през IX–X в. ( АКБ № 10005066).

По време на теренните издирвания бяха регистрирани и седем могилни некропола и три единични надгробни могили. Първият некропол се състои от три могили и се намира в м. Голямата могила (АКБ №№ 5700200, 5700198 и 5700199). Вторият се намира в м. Мараша и включва четири могили (АКБ № 10003461). Третият – с три могили се намира в м. Богошина (АКБ № 10003463). Некрополът в м. Балеви могили включва седем съвсем занижени могилки, две от които са новооткрити (АКБ № 10005080). Друг некропол със седем могили се намира в гората (АКБ № 10005091). Могилен некропол е регистриран и в землището на с. Межда, Ямболско (АКБ № 10005079).

От останалите единични надгробни могили, първата се намира около 200 м южно от шосето за Сливен и Ямбол (АКБ №10005092), втората – в северната част на м. Шанка – АКБ № 10005093, а третата



*Обр. 3. Рисунки на керамика и находки от обхожданията.*

*Fig. 3. Drawings of pottery and artifacts found during the field survey.*

– на 3.7 км североизточно от с. Прохорово – АКБ № 5700197.

Прави впечатление, че по-голямата част от надгробните могили са с големи иманярски изкопи, при които са унищожени гробове. При две от тях – в м. Голямата могила и в могилата в м. Шанка са били открити колесници, което навежда на мисълта, че могилните насипи най-вероятно са били издигнати през римската епоха. Същото се отнася и за некропола в гората, всичките седем могили от който са с огромни иманярски изкопи и унищожени гробове. В една от тях е открит прясно разрушен гроб чрез трупоизгаряне и са намерени фрагменти от счупени глинена чашка и стъклено съдче, също от римската епоха. По всяка вероятност и този некропол е възникнал през римската епоха и е бил свързан със селищата около античният рудник.

**FIELD SURVEY IN THE CONCESSION AREA IN THE TERRITORY OF PROHOROVO VILLAGE, NOVA ZAGORA MUNICIPALITY, ZLATARI AND MEZHDA VILLAGES, TUNDZHA MUNICIPALITY**

*Boris Borisov, Plamen Doychev, Rumen Yankov*

A field survey was carried out in the summer of 2017 in the territory of the villages Prohorovo, Nova Zagora region, Zlatari and Mejda, Yambol region, situated in the concession area of the future mines.

The village of Prohorovo is located 27 km southeast of Nova Zagora. The concession area is 3 – 4 km away from the village and in southeastern, eastern and northeastern direction it overlaps small areas within the territory of the villages of Mejda, Boyadjik and Zlatari, Yambol region

The field survey had two phases. The first one – from 19th to 26th of June, and the second one – from 17th to 23rd of July 2017. An area of 4.63 sq. km, intended for the concession, was carefully surveyed in 15 days period.

As a result, 30 archaeological sites were registered. Twenty of them are newly found and nine were previously known and present in the Archaeological Map of Bulgaria. All newly discovered sites were registered in the system.

## № 36. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНА НОВА ЗАГОРА

*Красимир Ников, Веселин Игнатов*

По време на теренните издирвания в землищата на гр. Нова Загора, с. Езеро и с. Стоил Войвода беше обходена площ от 4.09 кв. км. Събрана беше информация за 38 археологически обекта. Създадени бяха регистрационни карти за 27 нови обекта и актуализирана информацията за 14 други, регистрирани в АИС АКБ (обр. 1).

Данните за част от обектите известни от архиви, публикации и предишни проучвания в очертанията на града не могат да бъдат проверени и актуализирани поради интензивни строителни дейности през последните години или натрупване на сметища.

Всички известни обекти в границите на съвременния град и неговите околности са концентрирани предимно по двата бряга на притоците на р. Блатница и заемат терени с ливадно-канелени, тежко песъчливо-глинести, алувиални и алувиално-ливадни, песъчливи и пясъчливо-глинести почви. Те се разполагат главно върху незаливни тераси и естествени възвишения и днес повечето от тях попадат в обработваеми площи.

Голяма част от обектите от различни епохи, които могат да бъдат определени като селища, заемат едни и същи терени (11 обекта – АКБ №№ 5700181; 5700182; 5700183; 5700185; 10005243; 10005401; 10005232; 10005236; 10005400; 10005394 и 10005399). Почти равностоен е броят и на тези, в които се откриват археологически материали само от една епоха (10 обекта – АКБ №№ 5700184; 5700186; 5700187; 5700189; 5700368; 5700369; 5700370; 5700371; 10005222 и 10005229).

По време на издирванията бяха регистрирани и актуализирана информация за различни видове обекти: селищни могили (четири), селища (17), надгробни могили (14), плоски некрополи (два). Те обхващат хронологическия диапазон от късния неолит до късното Средновековие (обр. 1):

Селищни обекти (нови и актуализирани):

1. Новокаменна епоха (шест обекта) – АКБ №№ (5700181; 5700184; 5700185; 5700368; 5700370 – актуализирани); (10005401 – нов).

2. Каменномедна епоха (седем обекта) – АКБ №№ (5700185; 5700187; 5700189; 5700369 – актуализирани); (10005394; 10005400; 10005401 – нови).

3. Бронзова епоха (осем обекта) – АКБ №№ (5700182; 5700183; 5700185; 5700186 – актуализирани); (10005236; 10005394; 10005400; 10005401 – нови).

4. Ранножелязна епоха (осем обекта) – АКБ №№ (5700182; 5700183; 5700185 – актуализирани); (10005222; 10005236; 10005243; 10005394; 10005400 – нови).

5. Късножелязна епоха (девет обекта) – АКБ №№ (5700181; 5700182; 5700183; 5700371 – актуализирани); (10005229; 10005232; 10005236; 10005243; 10005399 – нови).




*Обр. 1. Карта на изследваната територия и регистрираните археологически обекти.*

*Fig. 1. Map of the covered area and the registered archaeological sites.*

6. Римска епоха (пет обекта) – АКБ №№ (10005232; 10005236; 10005243; 10005394; 10005399 – нови).

7. Средновековие (пет обекта) – АКБ №№ (5700181– актуализиран); (10005232; 10005236; 10005243; 10005394 – нови).

Обекти, свързани с погребални практики:

**Надгробни могили**

В обходените площи са регистрирани три могилни некрополи (АКБ №№ 10005226; 10005235 и 10005302), два от които съставени от по две могили и един от пет могили. Единичните могили са пет на брой (АКБ №№ 10005218; 10005221; 10005223; 10005227 и 10005228). Подемният материал (фрагменти от строителна и битова керамика), както и архивната информация показват, че повечето от тях (или отделни гробни структури) се отнасят към римския период. Към този период принадлежат и проучените двуколки край могила 3 при могилен некропол в м. Триъгълника.

**Плоски некрополи**

Към обектите свързани с погребалните практики се отнасят и два плоски некрополи от късната бронзова епоха и късната античност (АКБ № 5700188) и Възраждането (АКБ № 5700372).

**FIELD SURVEY IN NOVA ZAGORA MUNICIPALITY**

*Krasimir Nikov, Veselin Ignatov*

During the survey in Nova Zagora, Ezero and Stoil Voyvoda regions a total area of 4.09 sq. km was investigated. New data about 38 archaeological sites was acquired (fig. 1). Digital cards for 27 so far unknown archaeological sites were created, while the information about 14 sites already present in the Archaeological Map of Bulgaria information system was updated.

# № 37. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ПРОХОРОВСКОТО И ГОРНОАЛЕКСАНДРОВСКОТО РУДНИ НАХОДИЩА

*Петър Лещаков, Веселин Игнатов, Красимир Ников, Красимир Велков, Николай Господинов, Йорданка Илиева*

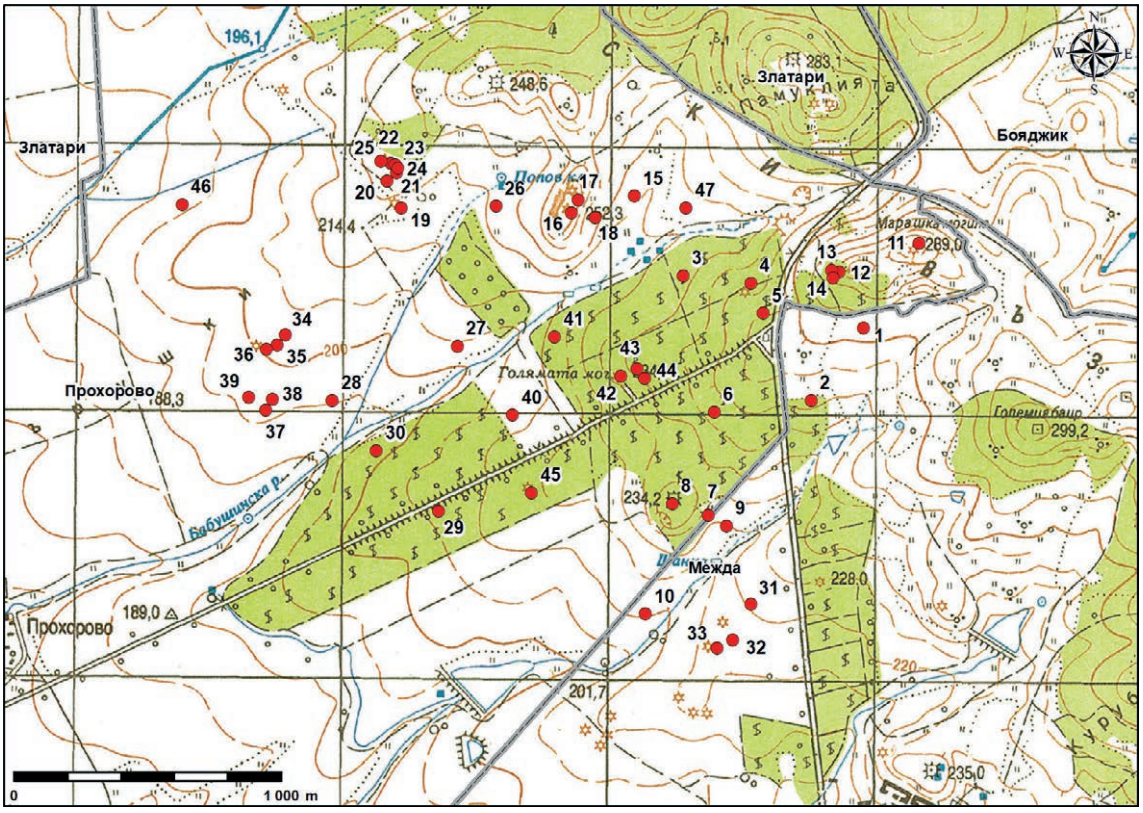
Издирванията са реализирани във връзка с целите на проект на БАН „Археологическа карта на България“ и проект „Ранен рудодобив и металургия в източната част на Средногорската металургична зона (V хил. пр. Хр. – I хил. сл. Хр.)“ към ФНИ. Теренната работа се проведе в два етапа през месец ноември и декември 2017 г., от екип в състав: П. Лещаков – ръководител, В. Игнатов – заместник-ръководител и членове – К. Ников, К. Велков, Н. Господинов и Й. Илиева.

Прохоровското рудно находище се локализира в Светиилийските възвишения, на границата между области Сливен и Ямбол. Обхваща южните склонове на ниската планинска верига и добре водоснабдена равнина зона. През централната му част протича р. Бабушинска, ляв приток на р. Овчарица.

Изследвана е площ от 2,63 км$^2$, в която са регистрирани 47 археологически обекта (обр. 1). Зоната се характеризира с плътно заселване от късната праистория до Средновековието, като археологически материали се откриват на площ от поне 920 дка (обр. 2).

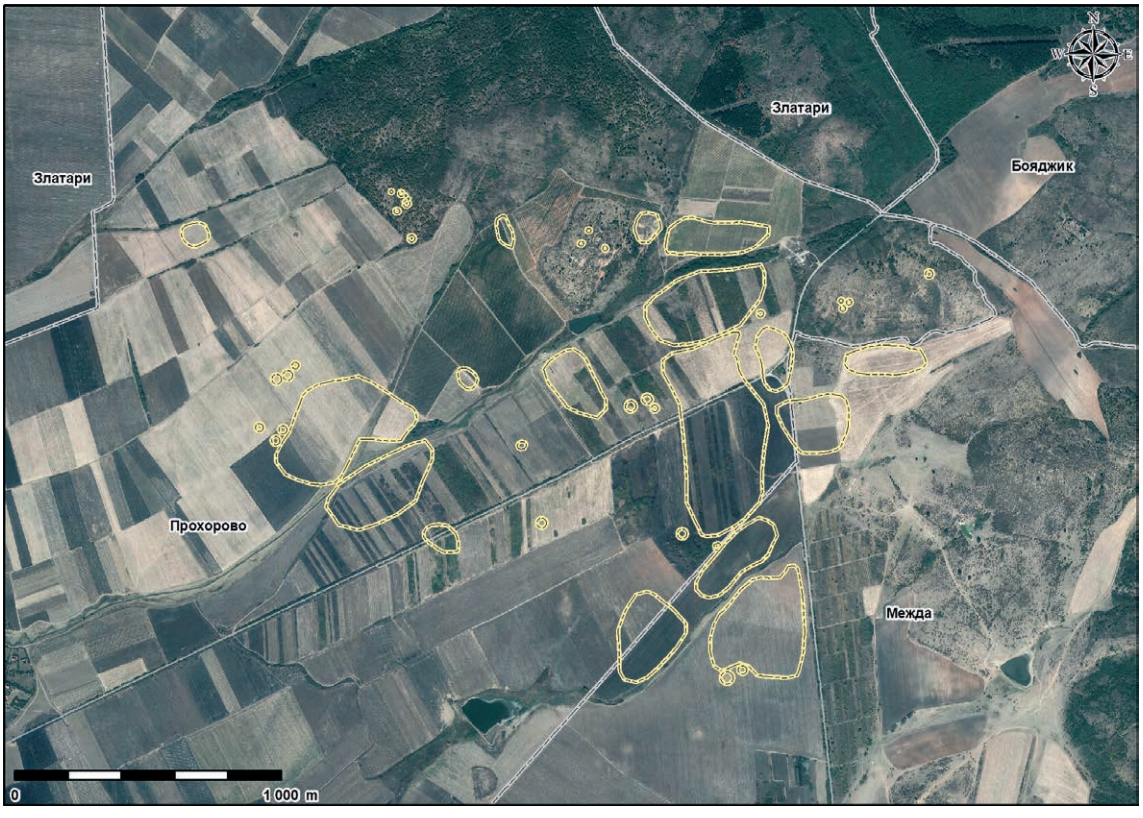
**Селища и единични постройки**

Регистрирани са 13 обекта със селищен характер (№ 1-3, 5-6, 9-10, 28, 30-31, 41, 46-47) и една единична постройка (№ 40). Най-ранният обект (№ 5), известен от предходни проучвания (Черных, 1978, 322), се отнася към късния неолит. Три от обектите се отнасят към прехода КБЕ/РЖЕ и РЖЕ. В зоната на тези селища се откриват концентрации от керамични фрагменти от съдове изработени на ръка и парчета от вторично изпечени стенни мазилки. Площите им варират от 7 до над 100 дка. Повечето




*Обр. 1. Карта на регистрираните археологически обекти в Прохоровското рудно находище.*

*Fig. 1. Map of registered archaeological sites in the Prohorovo ore deposit.*




*Обр. 2. Карта на граничните контури на археологическите обекти в Прохоровското рудно находище.*

*Fig. 2. Map of the scatters of archaeological sites, located in the Prohorovo ore deposit.*

селища са многослойни и в границите им се откриват материали от две или повече епохи, отнасящи се към РЖЕ, КЖЕ, РЕ, КА и Средновековието (XI–XII в.). Разположени са на значителна площ – от 36 до 193 дка, характеризиращи се с концентрации от битова и строителна керамика, и струпвания от ломени камъни. Регистрираните структури могат да се разглеждат като останки от постройки с битов или стопански характер, с каменна архитектура и покривни конструкции от керемиди.

**Надгробни могили**

Регистрирани са 28 надгробни могили (обр. 2), 24 от които са част от шест могилни некрополи/групи от могили. Четири от обектите представляват единични могили. Насипите са землени или землени с малко количество ломени камъни. Повечето могили са с височина до 2 м. Изключение са две с височина 4–6 м (№ 8 и 42), в периферията на които при иманярски интервенции са разкрити погребални колесници от римската епоха. Голяма част от могилите са нарушени от иманярски изкопи или са силно занижени вследствие на селскостопанската обработка.




*Обр. 3. Свидетелства за древно металургично производство от сателитно селище на тел Туркменската могила: 1 – „технологична керамика" от халколитна металургична пещ; 2 – късове металургична шлака.*

*Fig. 3. Evidence for ancient metallurgical activities from a satellite-site of Turkmenska tell: 1 – refractory pottery from a Chalcolithic kiln; 2 – metallurgical slag pieces.*

**Крепости**

Един обект (№ 7), регистриран при предходно издирване, е интерпретиран като крепост. Той се локализира в ЮИ подножие на височината Шанка. В иманярски изкоп са разкрити зидове сключващи прав ъгъл от ломени камъни на хоросанова спойка, с неясна дебелина. В насипа около тях се открива битова и строителна керамика от късната античност и Средновековието. Определянето му като крепост, на този етап на проучване, остава дискусионно.

**Обекти с неопределена функция**

От тази група са регистрирани три обекта (№ 26, 27 и 29). В първият се откриват материали от РЖЕ, римската епоха и Средновековието. Във втори и третия съответно от праисторията и РЖЕ. Площите, които заемат са малки – от 4 до 9 дка. В тях се открива ниска концентрация на археологически материали, което затруднява интерпретирането им.

**Минни изработки**

В СИ подножие на височината Богошина, са засвидетелствани множество линейни следи и отвали от открит добив на медна руда (№ 15). Теренът е силно нарушен от съвременна геолого-проучвателна дейност. В югоизточната периферия на обекта се откриват фрагменти от битова и строителна керамика от римската епоха, които свидетелстват за вероятна синхронна експлоатация. В подкрепа на тази хипотеза е откритото голямо количество шлака на източния бряг на дерето, където явно са били разположени пещите за стапяне на рудата. Вероятно, рудодобивът тук започва още от праисто-

рията и продължава през ЖЕ, свидетелство за което са откриващите се парчета руда в близкоразположени обекти от тези епохи.

В едното от сателитните селища на тел Туркменската могила, при с. Бояджик (Лещаков, Димитров 2016, 875), са открити следи от древно производство на мед. Те се отнасят към два отдалечени хронологически етапа. Керамичен фрагмент със следи от силно температурно въздействие (обр. 3: 1) свидетелства за наличието в тази зона на пещ за стапяне на руда, датираща в халколита. Втората група находки – парчета сиво-зеленикава плътна и тежка шлака (обр. 3: 2), се отнася към античността или Средновековието.

Горноалександровското рудно находище се локализира в ниските части на южните склоновете на планинската верига Гребенец, община Сливен. Регистрирани са четири археологически обекта. Един попада в землището на с. Глушник – обект с неопределена функция от КЖЕ, а останалите три в това на с. Горно Александрово. Два от обектите представляват следи от древен открит рудодобив. В долната част на склона, в м. Дядо Маньов дол, е регистрирана линейна рупа с ориентация СЗ-ЮИ и размери: дължина ок. 20 м, ширина 8–10 м и дълбочина 4 м. Отвалът е разположен непосредствено до ЮИ граница на изкопа. Върху него се откриват късове желязна руда. В ЮИ край на рупата, в най-дълбоката част до северната стена, има наклонена щолна с четириъгълен отвор, широк ок. 2 м и запазен в дълбочина 4–5 м, вероятно със съвременен произход. Върху билото, склоновете и подножието на хълма Куршум баир са регистрирани няколко изоморфни рупи с големи размери. На този етап не е установен характерът на добиваната суровина и хронологията им.

**Литература**

**Лещаков, Димитров 2016:** П. Лещаков, К. Димитров. Издирвания на археологически обекти в Прохоровското рудно находище. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 872–875.

**Черных 1978:** Е. Н. Черных. Горное дело и металлургия древнейшей Болгарии. София, 1978.

**FIELD SURVEY IN THE PROHOROVO AND GORNO ALEKSANDROVO ORE DEPOSITS**

*Petar Leshtakov, Veselin Ignatov, Krasimir Nikov, Krasimir Velkov, Nikolai Gospodinov, Yordanka Ilieva*

During the field survey 47 archaeological sites were located in the Prohorovo ore deposit, dating from the late prehistory till the mediaeval period (fig. 1). Archaeological materials were found over an area of ca. 92 ha (fig. 2). The earliest site belongs to the Late Neolithic (Karanovo IV). The area was settled throughout the Iron Age. The largest number of recorded sites belongs to the Roman and Late Antiquity periods. Remains of buildings with stone architecture and tile roofing were discovered in many places. The area was re-settled during the 11th – 12th c. Pieces of copper ore were found at some of the sites.

One of the open-air sites surrounding the prehistoric Turkmenska mound, in the land of Boyadzhik village, yielded evidence for copper smelting activities dated to the Chalcolithic Age and Antiquity (fig. 3).

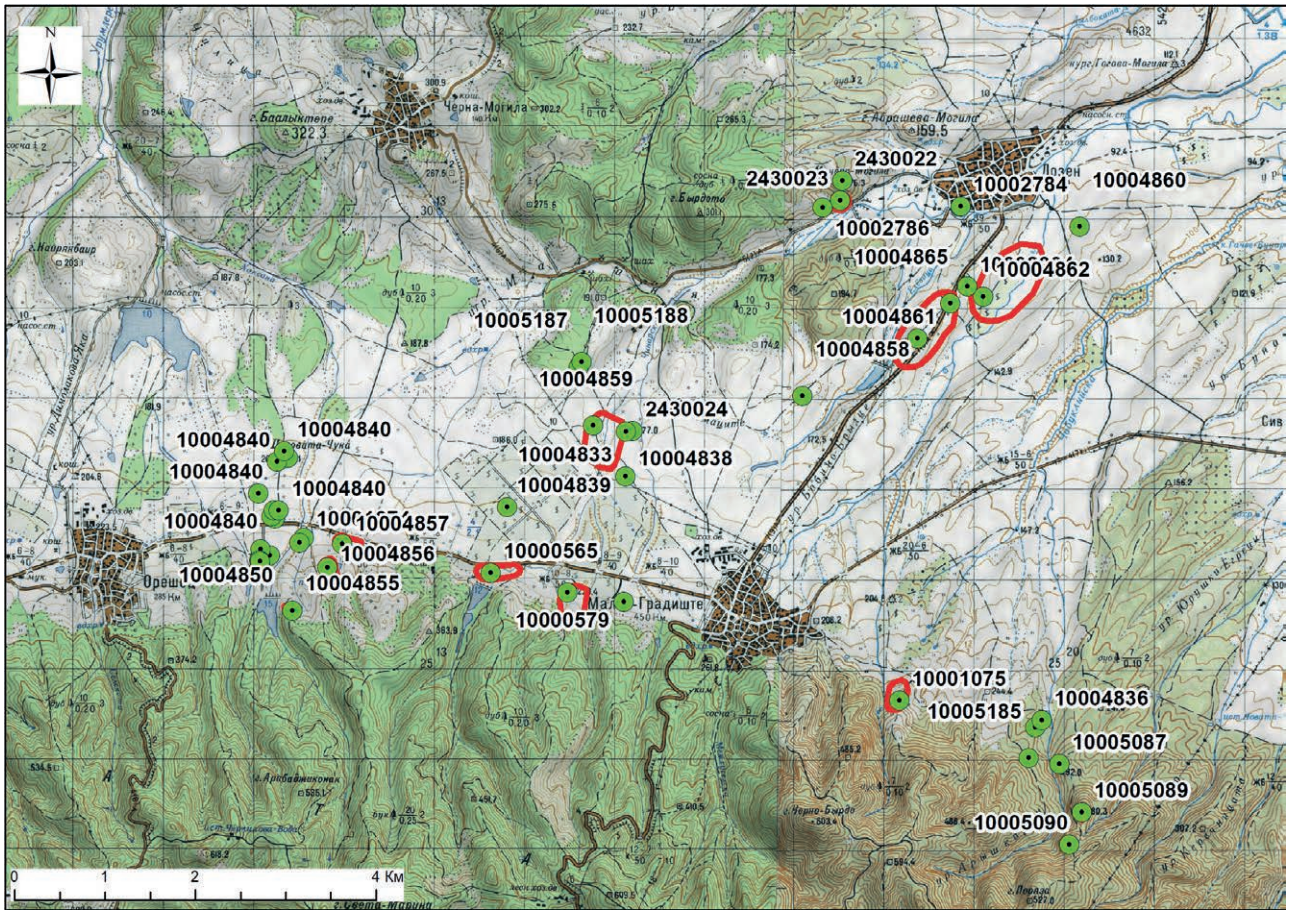
Four newly-located sites were discovered in the Gorno Aleksandrovo ore deposit. Two of them are connected with ore extraction most probably dating to Antiquity.

# № 38. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА МАЛКО ГРАДИЩЕ И ЛОЗЕН, ОБЩИНА ЛЮБИМЕЦ

*Георги Нехризов, Вероника Генчева, Ангел Григоров*

Издирванията са част от изпълнението на проект «Археологическа карта на България» на БАН. Те бяха проведени в периода 03–22.04.2017 г.[1] Изследванията бяха съсредоточени основно в равнин-

[1] В екипа участваха и Емил Дакашев, Виктория Халева, д-р Димитър Байраков и Данаил Огнянов.




*Обр. 1. Карта на регистрираните археологически обекти (автор В. Генчева).*

*Fig. 1. Map of registered archaeological sites (author V. Gencheva).*

ните части от землищата на селата Малко Градище и Лозен, община Любимец и отчасти това на Орешец, община Харманли. Избраният район граничи с вече проучената територия в централната част на източнородопския рид Гората в околностите на скалния комплекс Глухите камъни (Кечева 2013; Нехризов и др. 2012; Нехризов и др. 2016).

Целта на издирванията беше чрез локализиране и документиране на археологически обекти и на покритата територия да се допринесе за изясняване на динамиката на селищното развитие в района северно от скалния комплекс Глухите камъни. Освен това се предвиждаше да се актуализира информацията в АИС АКБ за вече известни обекти. Проучването се извърши по единна методика за системни теренни издирвания и документиране на изследваната територия с помощта на ГИС приложения, приета за работа по този проект. Събирането на данни от работата на терен се осъществяваше с помощта на мобилни устройства с ГИС софтуер със свободен достъп и GPS приемници. Цялата набрана и обработена информация (шейп файлове за полигони, GPS тракове, точки, обекти и total pick ups) се подаваше в обща база-данни в ArcGIS Desktop. Документирането на изследваната територия се провеждаше по полигони с различна площ от 3,6 до 8,1 дка в зависимост от избрания метод на работа. За всеки полигон бяха систематизирани теренните данни: площ, вид земеползване, възможност за наблюдение, брой и вид на регистрираните артефакти, локализация на отделни находки или структури.

В резултат на теренната работа през април 2017 г. бяха покрити 5613 дка площ. Проучената територия обхваща основно земеделски площи с добра възможност за наблюдение. По тази причина значително преобладава територията, изследвана с интензивни методи – 4783 дка. Екстензивни са прилагани само на площ от 830 дка в предпланинските зони и по северните склонове на рида Гората. Регистрирани са 22 неизвестни до сега археологически обекта и е актуализирана информацията за още 12 обекта, вече въведени в АИС АКБ (обр. 1). Локализирани са и следи от епизодична човешка дейност, определени като Offsites. Паметниците се разпределят по землища по следния начин: Мал-

ко Градище – 17, Лозен – осем, Орешец – шест и три в землището на с. Мезек. Сред тях преобладават могилните некрополи и единични надгробни могили – 15, селищата са 13, обектите с неопределени функции – пет, регистриран е и участък от древен път. Анализът по хронологическа принадлежност показва значителен превес на селищата и некрополите от римската епоха и късната античност – на 16 от обектите са представени тези периоди. Материали от късната желязна епоха произхождат от шест обекта, от ранната желязна – от три, от Средновековието – от пет. Прави впечатление отсъствието на праисторически обекти, единични керамични фрагменти с праисторически облик са открити само на един обект.

Проведеният анализ на данните за всички известни досега археологически обекти в района позволява да се посочат някои установени закономерности. Може да се очертаят две значими групирания на антични обекти. Първото е в околностите на с. Лозен, явно поради намиращото се пределите на днешното село светилище на Тракийския конник (Кацаров 1925), както и поради преминаващия наблизо античен път. Второто се проследява по протежение на северното подножие на рида Гората, където са концентрирани по-малки като площ, но разположени на близо обекти от римската епоха и късната античност, на някои от които са открити следи от производствена дейност. Находките от няколко от обширните селища около с. Лозен, разположени на тераси на притоци на Марица, показват че животът там е започнал през I хил. пр. Хр. и е продължил през античността и средновековието.

Проведените издирвания през пролетта на 2017 г. допринесоха за попълването на археологическата карта на района, а регистрираните обекти обогатяват картината на селищния живот през различните исторически периоди. Резултатите от тях ще послужат за база за сравнение между селищните модели в планинската и равнинната част в Североизточните Родопи при последващи научни анализи.

## Литература

**Кацаров 1925:** Г. Кацаров. Тракийското светилище при Дийникли. – Годишник на народната библиотека в Пловдив, 1925, 127–169.

**Кечева 2013:** Н. Кечева**.** Издирвания на археологически обекти в района на скалния комплекс Глухите камъни. – Археологически открития и разкопки през 2012 г., София, 2013, 553–555.

**Нехризов и др. 2012:** Г. Нехризов, Ю. Цветкова, Н. Кечева**.** Издирване на археологически обекти в района на скалния комплекс Глухите камъни. – Археологически открития и разкопки през 2011 г., София, 2012, 561–563.

**Нехризов и др. 2016:** Г. Нехризов, Ю. Цветкова, Н. Кечева. Глухите камъни 2015. LiDAR базирани теренни издирвания. – Археологически открития и разкопки през 2015 г., София, 2016, 876–878.

## FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF MALKO GRADISHTE AND LOZEN VILLAGES, LYUBIMETS MUNICIPALITY

*Georgi Nehrizov, Veronika Gencheva, Angel Grigorov*

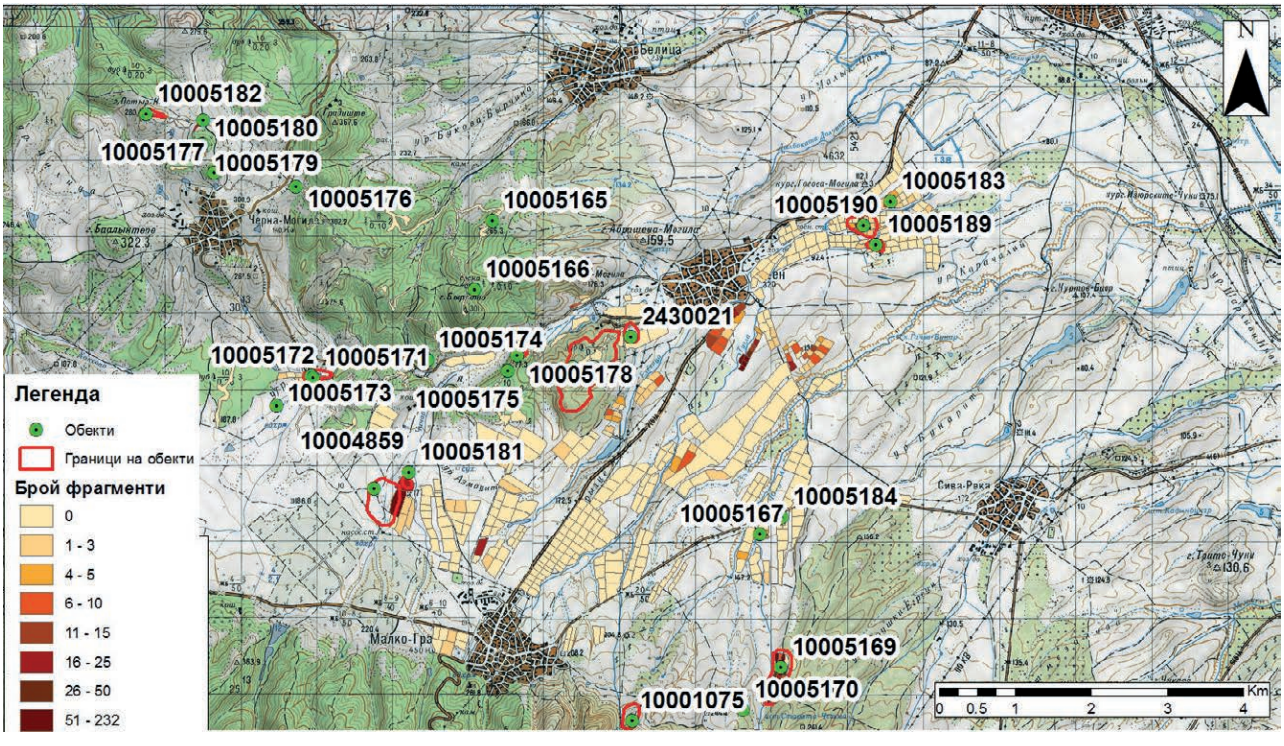
The field survey is part of the implementation of the project "Archaeological Map of Bulgaria" at BAS. It was conducted in April 2017 and took place in the low parts of the countryside of the villages Malko Gradishte, Lozen and Oreshets. As a result, an area of 5613 decares was covered. Twenty-two new archaeological sites were registered and the information about 11 already known sites in AIS AKB was updated. Among them, the mound necropoleis and burial mounds prevail – a total of 15, the settlements are 12, and the sites of undefined functions are five. Part of a Roman road was registered as well. The chronological analysis shows a serious predominance of settlements and necropoleis from the Roman Age and Late Antiquity with 15 sites from those periods. Materials from the Late Iron Age originated from six sites, from the Early Iron Age – three sites, from the Medieval Age – five. The lack of prehistoric sites is obvious – single pottery fragments with prehistoric features were discovered on one site only.

# № 39. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ ЛЮБИМЕЦ И ХАРМАНЛИ

*Наталия Иванова, Георги Нехризов, Ангел Григоров, Вероника Генчева, Виктория Халева, Юлия Цветкова, Димитър Байраков*

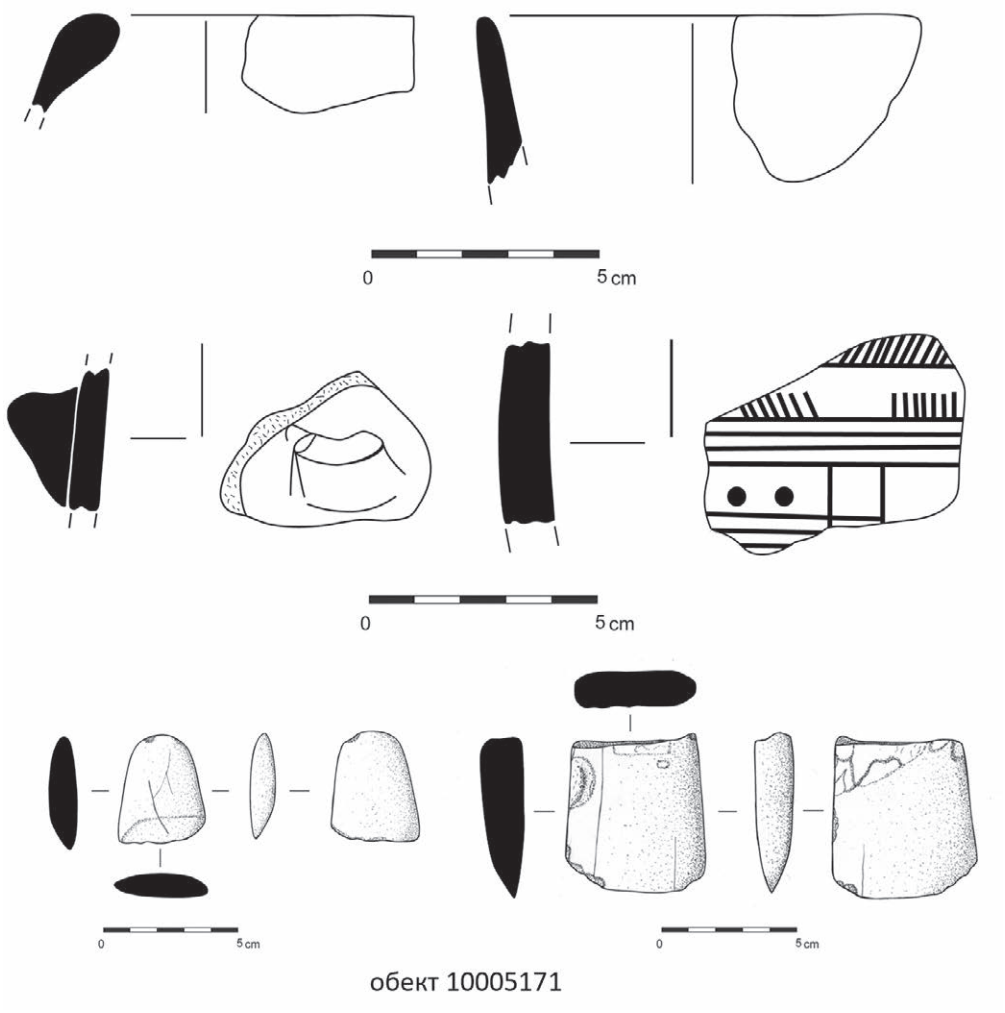
Теренните археологически издирвания в общини Любимец и Харманли се проведоха през месец октомври 2017 г. в рамките на 25 календарни дни, като част от проект „Археологическа карта на България“ на БАН. Целта на проучванията бе продиктувана на първо място от необходимостта да се добие по-пълна представа за развитието на района във връзка с няколко значими обекта. В землището на с. Малко Градище това е скалният комплекс Глухите камъни, проучван системно от 2008 г. (Нехризов 2009). Докато издирванията през последните години бяха съсредоточени в планинския масив, в който се намира обектът (Нехризов, Цветкова, Кечева 2012; 2016), то задача на настоящата експедиция – продължение на такава, проведена през пролетта на 2017 г., е да се изследва равнинният район в северна посока. Един от значимите обекти, попадащ в землището на с. Лозен, е светилището на Тракийския конник, където в края на XIX в. са открити мраморни и бронзови паметници на тракийското изкуство от римската епоха, предимно II и III в. (Аладжов 1997, 128). Равнинният терен източно и южно от селото, както и преминаването на няколко реки, прави мястото подходящо за обитаване. Издирванията в землищата на с. Белица, община Любимец и с. Черна могила, община Харманли, бяха продиктувани основно от разположената в района кариера Маданя, където са откривани останки от колони и обработени камъни (Аладжов 1997, 152). Докато в землището на с. Белица са провеждани издирвания (Попов, Илиев 2005) и археологически разкопки (Аладжов 1997, 292-301), то районът на с. Черна могила е останал непроучен до момента.

В резултат на проведените издирвания е обходена площ от 8,5 кв. км – двойно повече от предвидената в работната програма. Регистрирани са общо 22 неизвестни археологически обекта (обр. 1), а




*Обр. 1. Карта с местоположение и граници на новорегистрираните обекти и на тези с актуализирана информация, покрита територия и концентрация на откритите археологически материали.*

*Fig. 1. Map showing the location and boundaries of the newly discovered sites and the sites with updated information, the area covered and frequency of the discovered archaeological materials.*



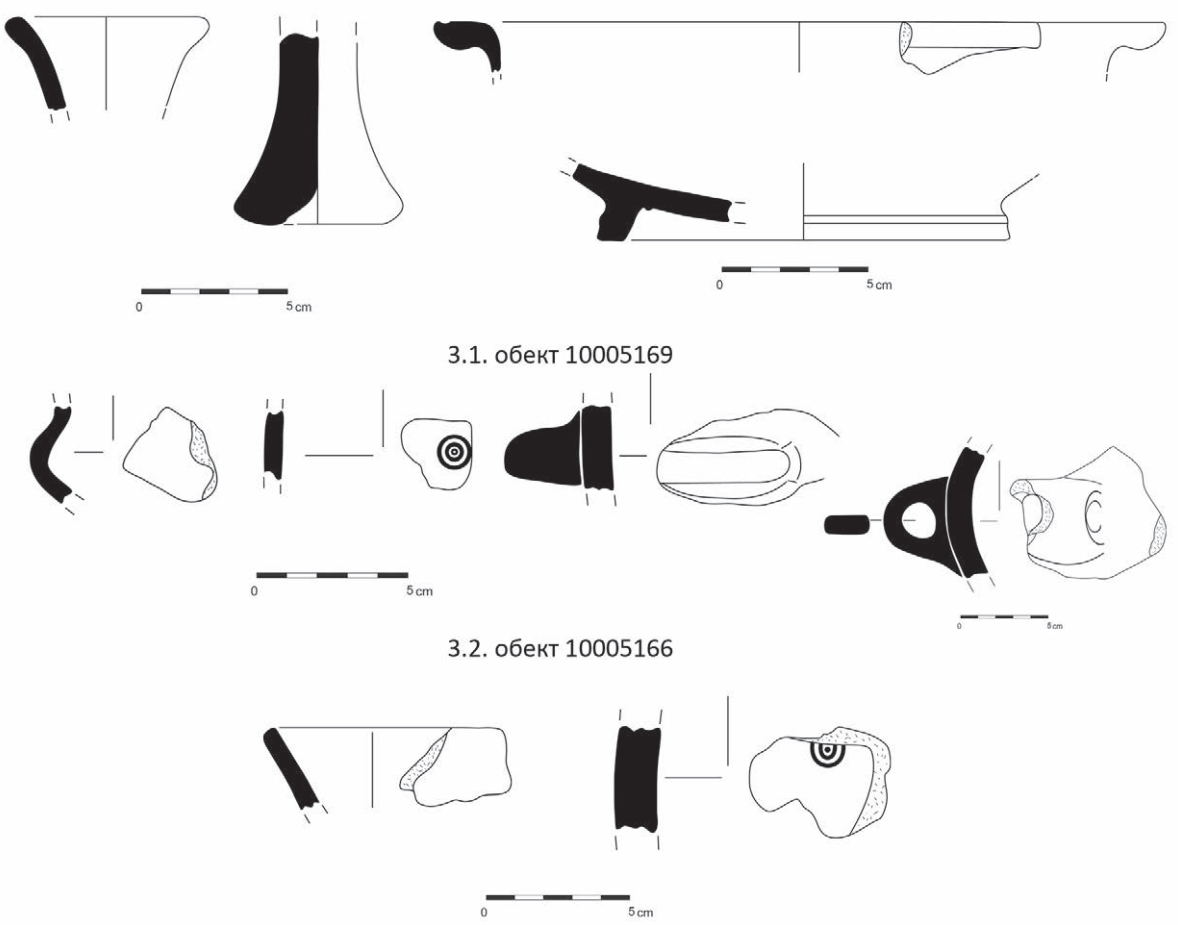

*Обр. 2. Керамични фрагменти и каменни тесли от обект АКБ № 10005171.*

*Fig. 2. Pottery and stone adzes from site АКВ № 10005171.*

шест са обявени за off site (изолирани следи от човешка дейност). От вече известните и регистрирани обекти в района са посетени общо 12 с цел актуализиране на информацията за тях. С изключение на два, при тези обекти не е установена промяна в състоянието. От новорегистрираните обекти четири са определени като селища, осем представляват единични могили, два са определени като култови места, а видът на останалите осем не може да бъде установен. От гледна точка на хронологията на обектите пет са определени най-общо в рамките на праисторическите периоди, един като халколит, а четири се отнасят към РЖЕ. Няколко периода на обитаване са установени при два обекта. Един обект е определен най-общо като античен, един в рамките на зрялото Средновековие, а хронологията на други осем не може да бъде установена.

От новорегистрираните обекти тези, отнесени към праисторията са разположени върху надзаливни тераси. Откритите керамични фрагменти са силно обезличени, което не позволява по-прецизна датировка. От единствения обект отнесен към халколита (обект АКБ, № 10005171) произхождат две каменни тесли (обр. 2) и кремъчна пластина.

С изключение на един (АКБ № 10005168), обектите с материали от РЖЕ се откриват върху върхове или била на ридове (обр. 3: 2; 3). Сред обектите с регистрирани няколко периода на обитаване (РЖЕ, КЖЕ, КА и Средновековие) трябва да се спомене обект с АКБ № 10005169 (обр. 3: 1). Той представлява обширно селище с установена хоризонтална стратиграфия, разположено в близост до няколко значими обекти. В централната му част е обособена зона, която не се обработва, явно поради наличието на масивни архитектурни останки. Част от тях е добре запазена каменна база за колона, извадена наскоро при обработката на земята.




*Обр. 3. Керамични фрагменти от обект: 3.1 – АКБ №10005169; 3.2 – АКБ № 10005166; 3.3 – АКБ № 10005174.*

*Fig. 3. Pottery from site: 3.1 – AKB № 10005169; 3.2 – AKB № 10005166; 3.3 – AKB № 10005174.*

## Литература

**Аладжов 1997:** Д. Аладжов. Селища, паметници, находки от Хасковския край. Хасково, 1997.

**Нехризов 2009:** Г. Нехризов. Скален култов комплкс в м. Глухите камъни при с. Малко Градище, община Любимец. – АОР през 2008 г., София, 2009, 181–184.

**Нехризов, Цветкова, Кечева 2012:** Г. Нехризов, Ю. Цветкова, Н. Кечева. Издирвания на археологически обекти в района на скалния комплекс Глухите камъни. – АОР през 2011 г., София, 2012, 561–563.

**Нехризов, Цветкова, Кечева 2016:** Г. Нехризов, Ю. Цветкова, Н. Кечева. Глухите камъни 2015: Lidar базирани теренни издирвания. – АОР през 2016 г., София, 2016, 876–878.

**Попов, Илиев 2005:** Хр. Попов, С. Илиев. Теренни археологически обходи на територията на община Любимец през 2004 г. – АОР през 2004 г., София, 2005, 72–74.

## FIELD SURVEY IN LYUBIMETS AND HARMANLI MUNICIPALITIES

*Nataliya Ivanova, Georgi Nekhrizov, Angel Grigorov, Veronika Gencheva, Victoria Haleva, Julia Tzvetkova, Dimitar Bayrakov*

The field survey was conducted in October 2017. The main aim was to acquire more information about the region development in connection to few important sites: the rock complex Gluhite Kamani, the sanctuary of the Thracian horseman, village of Lozen, and the Madanyia quarry by the villages of Belitsa and Cherna mogila.

As a result, a total of 22 previously unknown archaeological sites were registered (fig. 1). Twelve already known sites were visited again in order to update the available information.

Four of the newly registered sites are defined as settlements, eight as single mounds, two represent cult sites, while the type of the remaining eight cannot be determined. In chronological terms five sites refer to the prehistoric periods, one is dated to the Chalcolithic (fig. 2), and four to the Early Iron Age (fig. 3.2; 3.3). Several periods of habitation are attested at two sites (fig. 3.1). One site refers to Antiquity, one to the Late Medieval period, while the chronology of eight sites remains unknown.

## № 40. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ОБЩИНИ ПОМОРИЕ И НЕСЕБЪР

*Анелия Божкова, Живко Узунов, Петя Кияшкина, Ева Тонкова, Калина Йорданова*

В изпълнение на проект за извършване на теренни археологически издирвания в общини Поморие и Несебър през 2017 година, като част от научна задача на БАН за актуализиране на АИС АКБ, през октомври 2017 г. бе проведено теренно издирване на археологически обекти в землищата на гр. Каблешково и Ахелой, общ. Поморие и с. Кошарица, общ. Несебър. Настоящият проект продължава работата по изясняване на селищните модели в хóрата на Месамбрия и контактната зона с близките райони в Тракия, стартирала с теренни обходи през 2013 г.

Общата площ, която бе покрита по време на издирванията е 4,46 кв. км, като в рамките на три седмици бяха регистрирани 15 обекта от различни епохи (обр. 1). По своя характер те се разпределят както следва: селища – осем; единични постройки – пет; могилни насипи – два.

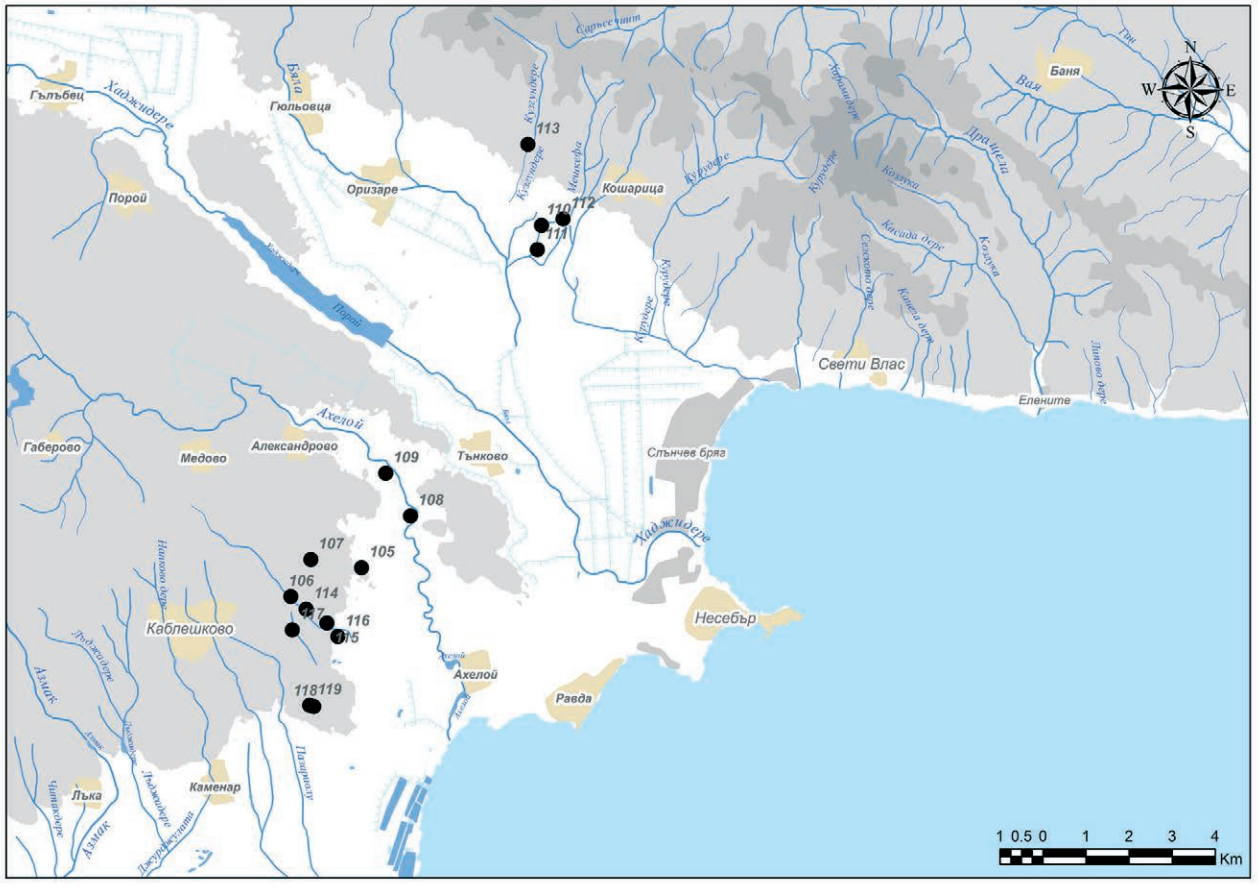
По време на теренните издирвания бе регистриран само един праисторически обект. Отсъствието на диагностични материали не позволява той да бъде прецизно датиран. Обектът има селищен характер и се ситуира на по-малко от 900 м от селищната могила, намираща се в м. Бялата чешма. Липсата други праисторически обекти може да се дължи на много и различни фактори, като например че открития тип селища са много по податливи на прогресивно влошаване на състоянието на археологическите материали с времето най-вече поради природни и антропогенни фактори. Това е характерно и за многослойните обекти като именно материалите от праисторическите фази са значително по-малко или дори в незначително количество сравнени с тези от античността и средновековието. Често пъти праисторическите селища съществували през кратък период са почти невидими за теренните издирвания, особено ако на тази територия има по-късни обекти (Bintliff et al. 2002, 261).

Следващият период, от който също има регистриран само един обект, е ранножелязната епоха. Един от керамичните фрагменти, открит на повърхността, е с типична за епохата щампована украса[1].

Най-голям брой регистрирани археологически обекти (седем), принадлежат на времето от втората половина на I хил. пр. Хр. Всички те са селища, като само едно е от землището на с. Кошарица. Останалите обекти от периода се намират в землището на Каблешково. Площта обикновено не надвишава няколко декара, като всичките се разполагат на равнинен терен, с лек наклон от едва няколко градуса и с добра видимост към околността. До тях преминават малки реки и потоци, които към момента на регистриране са почти изличени следствие на интензивната селскостопанска дейност през XX и XXI в. Прави впечатление сравнително голямата им гъстота, като повечето са разположени от 500 до 800 м един от друг. Предвид липсата на открити диагностични материали върху тях, отворен остава въпроса за наличието на хоризонтална стратиграфия и изместването на някои от тях от едно място на друго породено от различни по характер причини. Характерно за голяма част от обектите е присъствието на фрагменти от импортни гръцки амфори, което говори за съществуването на регулярни търговски доставки на вино от разположената наблизо гръцка апойкия Месамбрия.

Единственият обект с регистрирани структури принадлежи на елинистическата епоха и се намира в м. Праматаря, землище на гр. Каблешково. На него бяха регистрирани множество фрагменти керемиди от покривната конструкция на сграда. Използвана е смесената система от солени, коринтски тип и калиптери, лаконски тип. Стените са били изградени от кирпич на каменен цокъл ако се

[1] Фрагментът е консултиран с доц. д-р Стефан Александров, на когото авторите изказват благодарност.




*Обр. 1. Археологически обекти на територията на общини Поморие и Несебър, открити през 2017 г.*

*Fig.1. Archaeological sites on the territory of the Pomorie and Nessebar municipality, registered in 2017.*

съди по откритите блокове кирпич и ломени камъни. Значителен е броят на фрагменти от амфорна тара, като из между тях бе открит и фрагмент с книдски печат[2]. От обекта, като случайна находка, произхожда един теракотен алтар, открит от жител на Ахелой през 2015 г.

Късноримската епоха и късната античност са представени от общо седем обекта, като за по-ранния период те са два, а за следващия пет. Разделението е сравнително условно тъй като вероятно част от обектите датирани в късната античност възникват именно през III в. В топографско отношение селищата се разполагат на равнинни участъци, с наличие на близки водоизточници. Характерно за тях е високата степен на благоустроеност, като и при седемте обекта е регистрирано използването на камък и строителна керамика за изграждането на отделните постройки. Теренните издирвания показват закономерност в планировката на селищата, а именно разполагането на постройките далеч една от друга, като по този начин са обособени отделните стопанства.

В землището на с. Кошарица два обекта от късноримската епоха и късната античност се намират на по-малко от 800 м един от друг. Единият е известен от по-ранни проучвания (Карайотов, Кръстев 2007, 602). Близостта им засега не получава задоволителен отговор. Би могло да се предполага хоризонтална стратиграфия, но само при положение, че със сигурност се установи диахронността им. За съжаление откритите по повърхността материали до този момент не предоставят тази възможност.

Един обект (единична постройка) от епохата на Средновековието е регистриран по време на обходите. Разположен е на десния бряг на р. Ахелой, на ниска надзаливна тераса. Ако се съди по откритите по повърхността материали тя е била изградена от камъни и тухли, споени с хоросан и покрив от керемиди.

---

[2] Амфорният печат е консултиран с гл. ас. д-р Калин Маджаров (НАИМ–БАН) на когото авторите изказват благодарност. Печати с монограм в лигатура ЕП(-) и ЕПІ(-) са открити заедно с такива с изображение на прора от района на Книд в контекст от края на IV – нач. на III в. пр. Хр. (Cancardeş-Şenol 2015, 170-171).

**Литература**

**Карайотов, Кръстев 2007:** Ив. Карайотов, К. Кръстев. Теренни обхождания в землищата на селата Оризаре, Кошарица и Гюльовца, община Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2006, София 2007, 600–602.

**Bintliff et al. 2002:** J. Bintliff, E. Farinetti, P. Howard, K. Sarri K. Sbonias. Classical Farms, Hidden Prehistoric Landscapes and Greek Rural Survey: A Response and an Update. – Journal of Mediterranean Archaeology. 15, 259–265.

**Cancardeş-Şenol 2015:** G. Cancardeş-Şenol. Early Cnidian Amphora Exports to Alexandria, Egypt. – In: Recent Studies on the Archaeology of Anatolia. BAR International Series 2750. Oxford, 2015, 169–192.

**FIELD SURVEY IN POMORIE AND NESSEBAR MUNICIPALITIES**

*Anelia Bozkova, Zhivko Uzunov, Petya Kiyashkina, Eva Tonkova, Kalina Yordanova*

During the autumn of 2017 an archaeological field survey was carried out in the territory of Pomorie and Nessebar municipalities, near Kableshkovo, Aheloy and Kosharitsa. The purpose of the survey was to update the database about the area in AIS-AKB. Fifteen new archaeological sites were recorded. One of them is prehistoric, eight settlements are dated to the Iron Age, two are from the Roman period, five were inhabited in Late Antiquity and one in the Medieval period. Two burial mounds were also registered (fig. 1).

# № 41. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ЕМОНА, ОБЩИНА НЕСЕБЪР

*Иван Христов, Милен Николов*

От 13 март до 20 март 2017 г. Националният исторически музей проведе теренна експедиция в източната част на землището на с. Емона. Целта на обходите бе да се локализират археологически обекти в района на военно формирование 32300 и фара на нос Емине останали извън обсега на досегашни проучвания. Благодарение на съдействието на командването на военноморските сили бяха извършени обходи във военни обекти, при които бяха локализирани следните обекти:

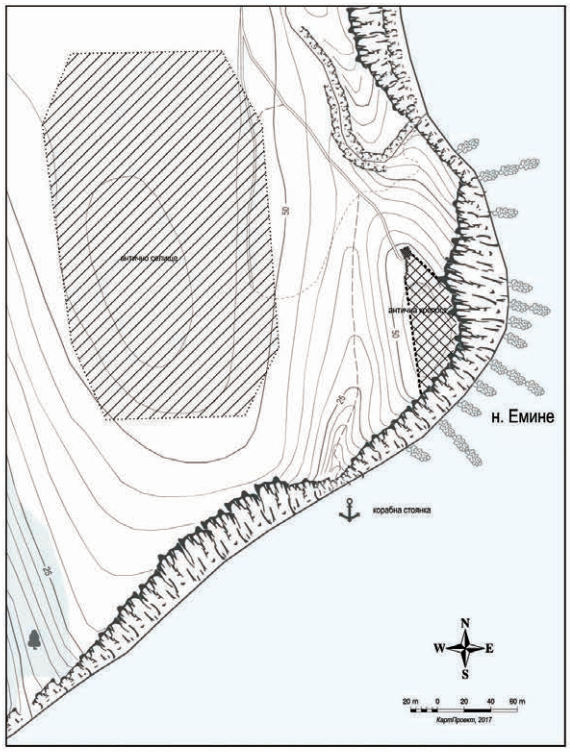
Ранновизантийска и средновековна крепост на нос Емине.

Крепостта на нос Емине е локализирана в северозападната ниска защитена от ветрове тераса на носа. От нея е запазена югозападна крепостна стена с дължина 30 м и широчина 1,50 м. На разстояние 1,10 м от вътрешното лице на стената следва втори зид (контрафорс ?). При прокарването на път от юг към фара е пресечена част от стената. Самият път е променил чувствително терена, който в миналото е бил по-стеснен от юг (обр. 1).

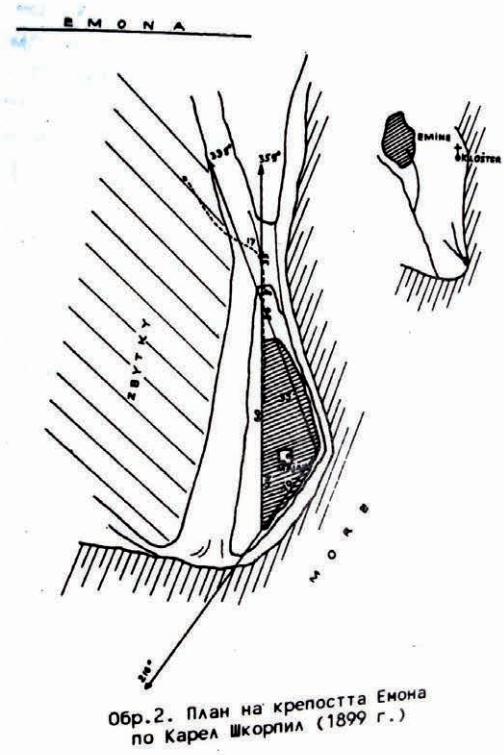
Установено е, че на северозапад е построена голяма кула с чело 6,70 м. Тя е дълга около 7,70 м. На 7,70 м от външния ъгъл на кулата следва малък вход (?) в югозападна стена, широк едва 50 см. Тук следва и да се търси преполагаемият вход на крепостта. Всички зидове са градени от местни плочести камъни обилно споени с бял хоросан, примесен със счукани фрагменти от строителна керамика. Запазената суперструкция при външното лице на зидовете варира на терена от 10 до 80 см. Всички описани структури са подложени на разрушения вследствие на свличания и пропадания на терена.

Над северозападната тераса следва втора тераса с площ от 100 кв. м с голямо вкопаване в средата. В източната част на носа е изградена постройката на фара и стопански сгради към него от XIX–XX век. Тук теренът е оголен до скала. Към днешна дата равната площ на носа, върху която е построена крепостна стена и съвременна инфраструктура е едва 1,6 дка, докато бреговата ивица на малкия черноморски нос очертава в основата му площ от 15,8 дка. Не е ясно каква площ от носа е изчезнала през хилядолетията заради ерозиционни процеси.

При огледа на южните склонове на нос Емине беше събрано голямо количество битова и строителна керамика, която обхваща няколко условно разделени епохи: елинистическа, римска, късно-

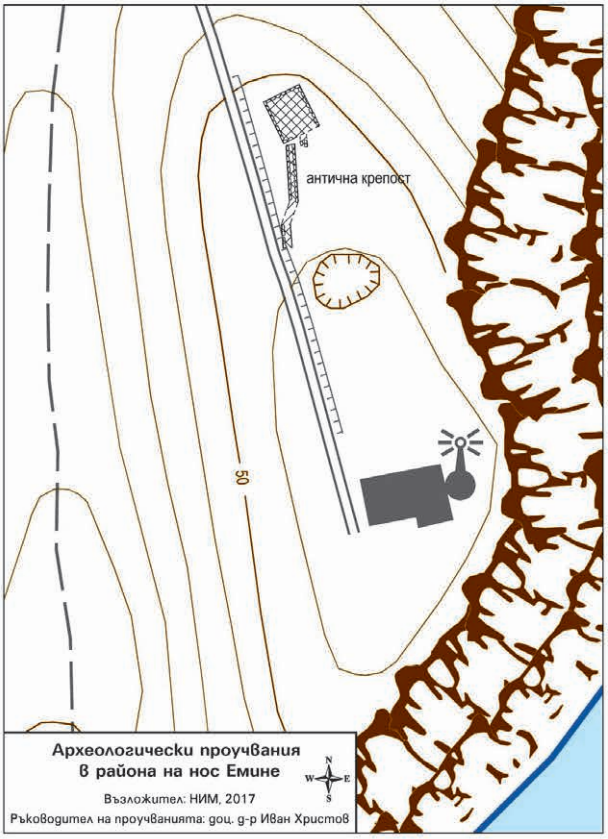



1. Нос Емине и крепостта през античността




Обр.2. План на крепостта Емона по Карел Шкорпил (1899 г.)

2. План на крепостта на Емона по Карел Шкорпил -1899 г.




3. План на останките от крепостната стена на нос Емине - 2017 г.

*Обр. 1 Крепостта при с. Емона (планове по Шкорпил и Ив. Христов).*

*Fig. 1 The fortress near Emona village (plans by Shkorpil and Iv. Hristov).*

антична, средновековна и XIX в. Преобладават фрагментите от елинистическата и късноантичната епоха.

Неукрепено антично селище в заградената площ на военно формирование 32300.

Селището е ситуирано южно от нос Емине. Заема равна тераса, оградена от дълбоки долове, които се спускат към Черно море. На площ 10 дка се откриват дребни фрагменти от късноантични керамични съдове с ниска концентрация и необработени камъни. При строежа на военни съоръжения в северозападната част на поделението в близост до КПП са открити два цели питоса.

Средновековен параклис.

Открит е при извършен обход в посока вр. Св. Илия, разположен западно от с. Емона. На 600 м северно от селото на равна тераса в източното подножие на върха северно от трасето на военния път и стълбове с високо напрежение са открити основите на малък параклис. Ориентация на зидовете е изток–запад. Параклисът е едноабсиден, еднокорабен с приблизителна дължина 8 м. Широк е приблизително 5,80 м. Вътрешното пространство е широко едва 1,85 м. Предполагаемата дебелина на стените е 1,40 м. Зидарията е от плочести камъни споени с кал. Маскимално запазената височина на зидовете 0,40 м. В района на параклиса е открито голямо количество фрагментирана строителна керамика (предимно тухли и по-малко керемиди). Тухлите са добре изпечени с плътен червен цвят, дебелината им варира от 3 до 4 см. Дебелината на керемидите е 2,5 см. Предполагаемата датировка на обекта е XII–XV век.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF EMONA VILLAGE, NESEBAR MUNICIPALITY**

*Ivan Hristov, Milen Nikolov*

From March 13 to March 20, 2017, the National Museum of History undertook a field survey in the eastern part of the village territory of Emona. The purpose of the survey was to identify the archaeological sites in the area of the military unit 32300 and the lighthouse of Cape Emine, which had remained outside the scope of studies by historians and archaeologists (fig. 1). Thanks to the assistance of the Navy Command, the survey was conducted within the area of the military facilities where the following sites were located:

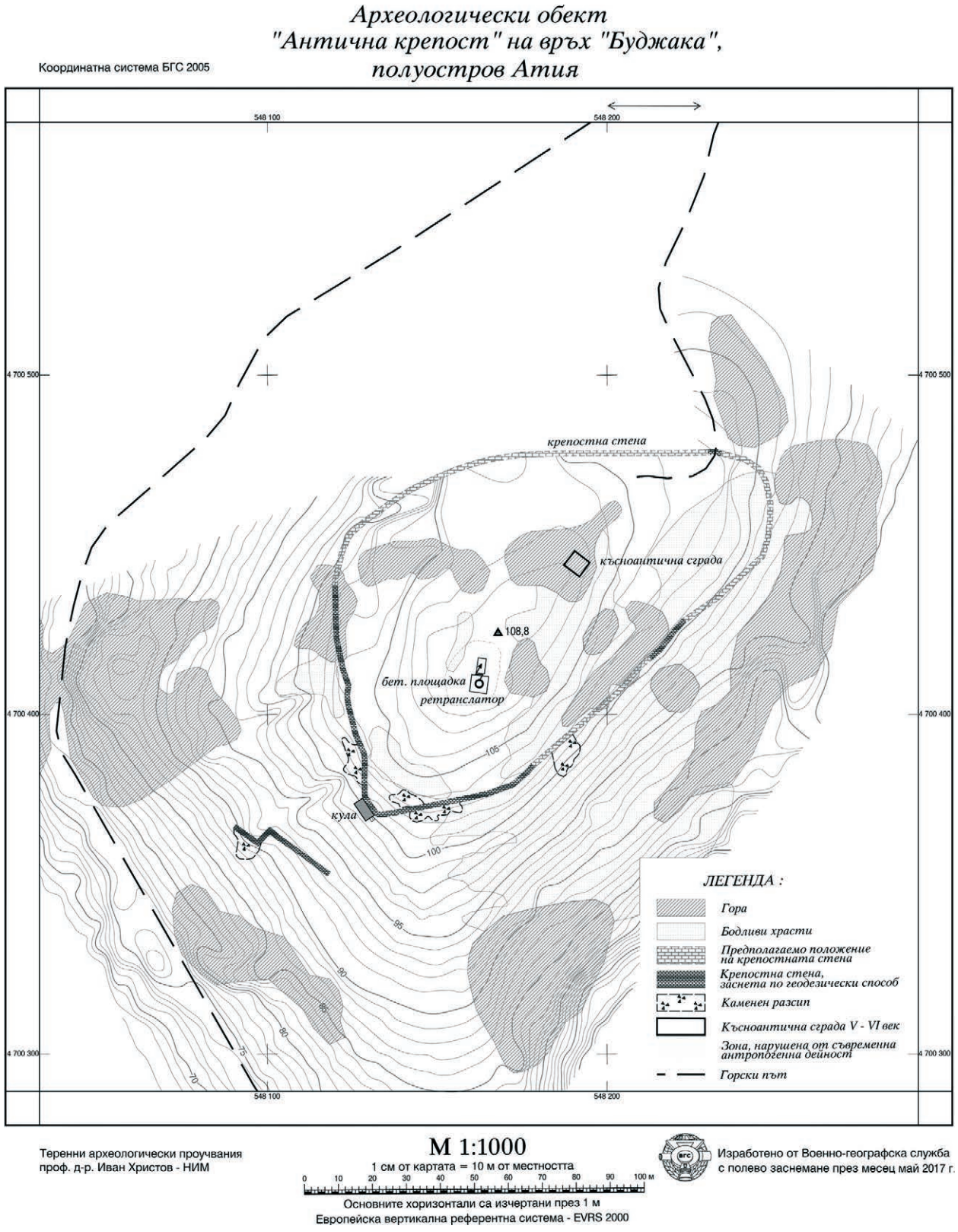
- Early Byzantine and medieval fortress on Cape Emine.
- Unfortified antique settlement in the enclosed area of military unit 32300.
- Medieval chapel.

# № 42. ПРОУЧВАНЕ НА КРЕПОСТТА НА ВРЪХ БУДЖАКА НА ПОЛУОСТРОВ АТИЯ

*Иван Христов*

През април 2017 г. в границите на военноморска база Атия (полуостров Атия, землище на гр. Черноморец, община Созопол) бяха проведени теренни издирвания на археологически обекти. Проучванията се осъществиха със съдействието на офицери-геодезисти от Военно-географската служба на Българската армия. Целта на теренните издирвания бе геодезично заснемане и картографиране на античното укрепление на вр. Буджака на полуостров Атия и аерофотозаснемане с малък летателен апарат на обекта за създаване на 3D модел.

Работата на екипа бе съсредоточена в южната половина на върха, поради факта, че в северната половина е разположена секретна военна инфраструктура. Днес върхът е обрасъл с трева като в рамките на крепостната стена, която се забелязва като разсип, са поникнали ниски бодливи храсти и дървета. Разсипът е с широчина на места до 5 м. При огледа на стената се установи, че крепостният зид е граден от дребни ломени камъни без спойка. Вътрешно и външно лице се забелязва на западната стена. Тук тя е с дебелина 1,50 м и е запазена едва до 0,40 м височина. Крепостта е ориентирана по дългата страна в посока североизток-югозапад и обхваща площ от 4 дка. На югозападния ъгъл е разкрита кула с размери 6 х 2,90 м (обр.1).




*Обр. 1 План на археологическия обект.*

*Fig. 1 Plan of the archaeological site.*

На 30 м северно от запазената триангулачна точка на върха е открито пропадане на терена, което в момента се използва за изхвърляне на битови отпадъци. На терена по ръба на ямата, която има правоъгълна форма, са открити фрагменти от късноантични керемиди и тухли. По всяка вероятно те са извадени от дъното на ямата и изхвърлени по периферията ѝ. При разчистване на терена от храсти

и трева е установено, че тук е била разположена антична сграда с размери 8 х 6 м. Зидовете на сградата са били с дебелина около 0,80 м, изградени са от ломени камъни, споени с бял хоросан примесен с дребни камъни. Открити са и фрагменти от керамични съдове, характерни за периода IV–V век.

Крепостта не може да бъде проучена по археологически способ поради особения статут на военноморска база Атия. Друга причина са нанесените щети на върха в ново време – кариери за камък, военни съоръжения от Втората световна война, съвременна военна инфрастурктура, съоръжения на оператора Мтел и др.

По начин на градеж крепостта прилича на тракийските крепости по Меден рид. Наличието на кулата подсказва елинистически фортификационни прийоми. Очевидно крепостта е функционирала и през късната античност. Няма данни да е използвана през средните векове и това се потвърждава както от теренните наблюдения така и от факта, че не е упомената в писмените извори и запазените карти.

**FIELD SURVEY AT THE FORTRESS OF THE BUDZHAKA PEAK ON ATIA PENINSULA**

*Ivan Hristov*

In April 2017, a field survey was undertaken for the identification of archaeological sites within the boundaries of the Atia Naval Base (Atia peninsula, surroundings of Chernomorets, Sozopol municipality). The survey was carried out with the assistance of the officers-geodesists from the Military Geographic Service of the Bulgarian Army. The work of the team was concentrated in the southern half of the peak, due to the secret military infrastructure located in the northern half. With its long side the fortress was northeast-southwest oriented and covered an area of 4 decares (fig. 1).

The observations showed that the fortress wall was built of small broken stones without binding. The spill of the fortress wall was up to 5 m wide. An inner and outer face was observed on the western wall. There the wall had a thickness of 1.50 m and was preserved only to a 0.40 m height. At the southwest corner of the fortress, a 6 m wide and 2.90 m long tower was discovered.

# № 43. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ПЕТРОВ ВРЪХ (ВЪЛЧАНОВО КАЛЕ) В ЗЕМЛИЩЕТО НА ГР. ПРИМОРСКО

*Иван Христов, Даниел Пантов*

Издирванията бяха проведени от 3 до 7 октомври 2017 г. в района на резерват Ропотамо, където на висок около 100 м връх, известен като Петров баир, се намира крепостта Вълчаново кале. Крепостта е разположена на около 3 км югозападно от устието на р. Ропотамо и само на няколкостотин метра от брода Калдъръмгечит на р. Ропотамо. Укреплението попада в границите на богат селищен микрорайон с граници: Маслен нос на изток; устието на р. Ропотамо до Аркутино на север; нос Коракя на североизток и вр. Узунджата на югозапад.

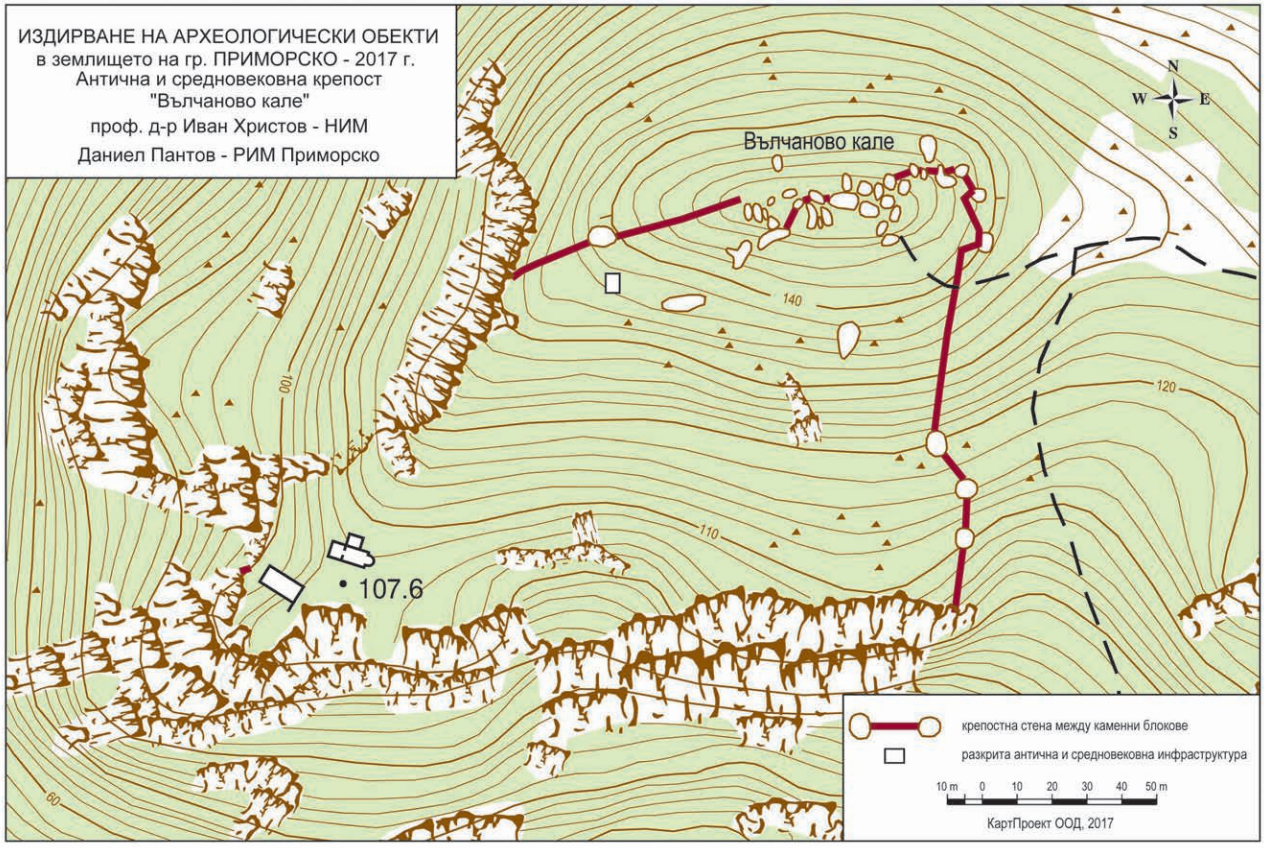
За това укрепление съобщават още през 1890 г. братя Шкорпил. Археологически разкопки тук не са провеждани, а само теренни обхождания. Укреплението обхваща площ от около 18 дка, като максимално е използван естествения терен. Крепостната стена е проследена от изток, север и северозапад. На южната страна на върха, където е ситуирана и връхната част на т. нар. Лъвска глава (природен скален феномен, наподобяващ главата на лъв), крепостна стена не е строена. Изграждането на самата крепостна стена е било съобразено с естествените големи каменни блокове – валуни. При градежа на стената са използвани като основа големи каменни блокове. Във височина следват различни по големина камъни. Според първите проучватели, входът на крепостта е в източната стена и към него води път по седловината. Той е защитен от едната страна със стената, а от другата с естествен каменен валун. Тези наблюдения не бяха подкрепени при огледите на терена през есентта на 2017 г. с изключение на факта, че единственият подход към обекта наистина е от изток, където са се събирали пътеки както от изток, така и от север и юг. Във вътрешността на укреплението през 70-те години на XX век са забелязани основите на множество правоъгълни сгради, някои строени с хоросанова спойка, други на суха зидария.

През 1981 г. Божидар Димитров споменава за наличието на едноапсидна църква с дължина 10,50 м и широчина 3,40 м. Според Димитров около нея е откривана фрагментирана керамика от XIII–XIV в. Църквата е картирана през 2017 г. Тя е разположена в югозападната част на обекта върху сравнително равна площадка. Представлява едокорабна едноапсидна църква с притвор и анекс от север. Дължината храма заедно с нартекса от запад е 14 м, широчината е 5,40 м. Страничното помещение от север е с размери 6,10 х 3,50 м. Дебелината на зидовете е 0,80 м. Входът от притвора към наоса е широк 1,30 м. В суперструкция в стените на църквата се откриват добре оформени бигорни блокове. При градежа е използвано оскъдно количество хоросан, но стените от вътре в наоса са били измазани с вар и вероятно изографисани. По всяка вероятност храмът е енорийски и е обслужвал население-



*Обр. 1 Вълчаново кале.*

*Fig. 1 Valchanovo Kale.*




*Обр. 2 План на обекта.*

*Fig. 2 Plan of the site*

то, живяло целогодишно на Петров връх. Наличието на няколко правоъгълни сгради западно от храма подсказва, че през средните векове (XII–XIV в.) крепостта е обитавана.

Трудно можем да датираме запазените къси участъци от крепостната стена на върха. Въз основа на масовия археологически материал (предимно керамика), откриван на повърхността на обекта, може категорично да твърдим, че върхът е обитаван от ранножелязната епоха до късното Средновековие. При обхода през 2017 г. са намерени три медни късноантични монети (едната ясно датирана в периода 403–408 г.), бронзова фигурка на конник, фрагмент от бронзова гривна, железни гвоздеи.

Пристанище *(стоянка за лодки по долното течение на Ропотамо).*

Разстоянието от Петров връх (Вълчаново кале) до устието на р. Ропотамо е около 3 км. Предвид труднодостъпния терен и височината на върха според нас контактът на населението на укреплението с морето през различните исторически периоди би следвало да е осъществяван чрез р. Ропотамо, която е плавателна в долната си част за малки съдове. От седловината, разположена непосредствено до източната крепостна стена, на юг и после на запад преминава пътека, по която бързо се достига р. Ропотамо. Там вероятно е имало малък пристан за спиране на лодки.

Не изключваме възможността и за наличието на малък брод, разположен именно в югозападното подножие на Вълчаново кале. От там на 1 км южно е разположен и известния брод Калдъръмгичит („Бродът при каменния път" – от турски). При него и до ден днешен стоят пробитите ями в скалното дъно на реката, служили за поставянето на дървени греди за мостовата конструкция.

Бродовете в тази част на Странджа представляват плитки участъци на реката с характерни скални прагове, които при маловодие са били преминавани безпрепятствено от пешеходци и кервани с товарни животни. Впрочем до началото на XX в., както пишат местните краеведи, преминаването на странджанските реки, в това число и Ропотамо, е ставало единствено през подобни бродове.

В заключение ще обобщим, че с обходите през есента на 2017 г бе актуализиран планът на обекта, бе поставено началото на облитане на Петров върх с геодезически дрон и бе извършена превантивна оценка на състоянието на археологическите структури.

**FIELD SURVEY ON PETROV VRAH (VALCHANOVO KALE) IN THE TERRITORY OF PRIMORSKO TOWN**

*Ivan Hristov, Daniel Pantov*

The survey was undertaken from 3 to 7 October 2017 in the area of the Ropotamo Reserve, where on a hilltop about 100 m high, known as *Petrov Bair*, there is a fortress called *Valchanovo Kale*. The fortress is situated about 3 km southwest of the mouth of the Ropotamo River.

The fortress covers an area of 20 decares, taking advantage of the natural terrain. The fortress wall is traced to the east, north and northwest. No defence wall was built on the southern side of the hill where the natural rock phenomenon resembling a lion's head and called *Lavskata Glava* is situated.

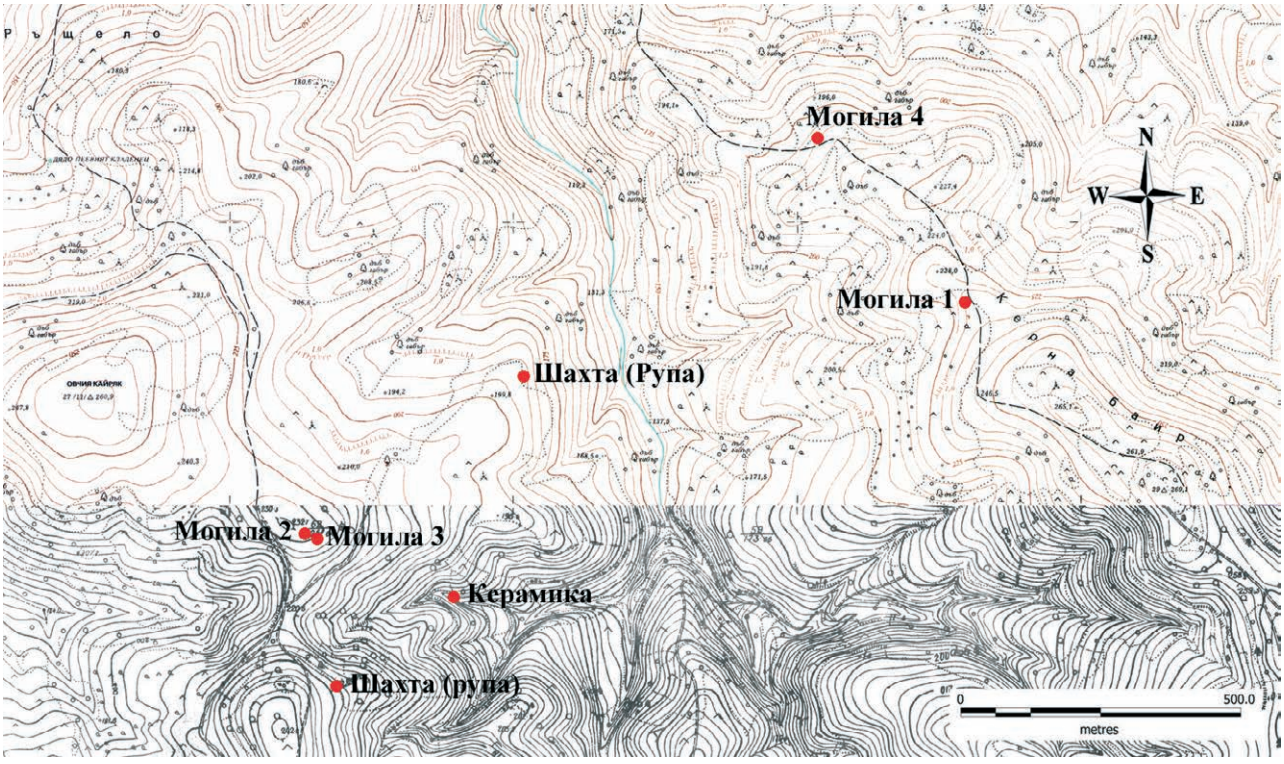
We can hardly date the preserved short sections of the fortress wall on the top. Judging by the mass archaeological material (mostly pottery) found on the surface of the site, we can definitely write that the peak was inhabited from the Early Iron Age to the Late Middle Ages. During the survey carried out in 2017 three copper late antique coins (one reliably dated to 403 – 408), a bronze figurine of a horseman, a fragment of a bronze bracelet and iron nails were found.

# № 44. ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО БОГДАНОВО, ОБЩИНА СРЕДЕЦ

*Мирослав Класнаков, Константин Господинов*

И през 2017 г. издирванията са осъществени във връзка с договор между „Асарел – Инвестмънт" ЕАД и Министерството на енергетиката (Класнаков 2017, 709-711). Проучването е реализирано в рамките на 07–10.08.2017 г. от М. Класнаков и К. Господинов от РИМ Бургас.

Обходена е част от землището в посока С–СЗ от с. Богданово (обр. 1), по предварително зададени координати от страна на възложителя в район на геолого-проучвателни работи (ГПР), участък 1 за 2017 г. и участък 2 за 2017 г.




*Обр. 1. Изследван терен северно-северозападно от с. Богдановo с локализираните обекти.*

*Fig. 1. Covered area north-northwest from Bogdanovo village with registered sites.*

Районът на ГПР участък 1 е разположен в посока северно-северозападно от с. Богдановo. Обхваща части от м. Овчи кайряк и м. Димов гроб. Площта е 178 дка. Предвидено е изработването на девет канави. Теренът е покрит предимно с плътна тревиста и храстова растителност, а части от периферията – с ниска и висока дървесна растителност. Видимостта е минимална. В участък 1 регистрирахме шахта (рупа) от древен рудодобив в м. Димов гроб (АКБ 10005751). Разположена в северната част на участък 1. Има приблизително правоъгълна форма с ориентация СИ-ЮЗ и приблизителни размери 25 х 10 м. Видима дълбочина от съвременния терен 3,0–3,5 м. Профилите са срутени и поради това цялата структура има коритообразна форма.

На дъното на дере между м. Овчи кайряк и м. Димов гроб открихме три фрагмента керамика. Фрагментите от съдове са изработени на бързо грънчарско колело и могат да се отнесат към късната античност. Проверихме в голям периметър склоновете и дъното на дерето. Не открихме други следи от човешка дейност през древността.

Районът на ГПР участък 2 е разположен северно от с. Богдановo. Обхваща малка част от м. Лясков дол. Има площ 3 444 м$^2$. Предвидено е изработването на една канава. Теренът е покрит е с ниска тревиста и храстова растителност и дървета. Видимостта е минимална. Не регистрирахме следи от човешка дейност през древността.

Прегледахме и площта на други две проектирани канави, разположени северно от с. Богдановo в м. Айкън тарла. В тази площ не бяха установени следи от човешка дейност.

Извън границите на участъците за ГПР регистрирахме три надгробни могили (АКБ №№ 10005748; 10005749 и 10005750) и шахта (рупа) от древен рудодобив в м. Овчи кайряк (АКБ № 10005752).

## Литература

**Класнаков 2017:** М. Класнаков. Издирване на археологически обекти в землището на с. Богдановo, община Средец. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 709–711.

**FIELD SURVEY IN THE TERRITORY OF BOGDANOVO VILLAGE, SREDETS MUNICIPALITY**

*Miroslav Klasnakov, Konstantin Gospodinov*

The field survey included part of the area of the village of Bogdanovo. As a result, three burial mounds as well as mine shafts were registered.

Mound 2 in Ovchi kairak locality has a diameter of 6–7 m and height of 0.5–0.8 m. The embankment was formed by earth and contained few stones.

Mound 3 in Ovchi kairak locality has a diameter of 5–6 m and height of 0.3–0.5 m. It was formed by stones.

Mound 4 in Aikan tarla locality has a diameter of 4–5 m and height of 0.5 m. It was formed of earth and stones. This mound was dug out and a circular trench was formed in its centre.

A mine shaft, result of ancient mining, in Dimov grob locality has a roughly rectangular shape and approximate dimensions 25 x 10 m, and 3–3.5 m depth from the surface.

A mine shaft, result of ancient mining, in Ovchi kairak locality has a roughly rectangular shape and approximate dimensions 18 x 12 m, and 4 m depth from the surface.

We registered three ceramic fragments in a gully between Ovchi kairak and Dimov grob localities. According to their features, they may be dated to Late Antiquity.

# ГЕОФИЗИЧНИ ПРОУЧВАНИЯ

## № 45. ПРОУЧВАНЕ С НЕДЕСТРУКТИВНИ МЕТОДИ НА РАННОНЕОЛИТНО СЕЛИЩЕ В М. ГРАДЕЦ КРАЙ СЕЛО МАЙОР УЗУНОВО, ОБЩИНА ВИДИН

*Георги Ганецовски, Петър Зидаров, Николай Казашки*

Обектът в м. Градец край с. Майор Узуново е открит вследствие на нерегламентирани изкопни работи с механизирана техника. Първоначалните археологически разкопки през 2013 г. разкриха културен пласт със структури и находки характерни за ранния неолит (Ганецовски 2014, 36–38; Ганецовски 2015, 1–14). През 2017 г. под ръководството на Г. Ганецовски и П. Зидаров са проведени недеструктивни издирвания непосредствено около проучените сондажи. Финансовите средства са осигурени от университет „Еберхард-Карл“ в град Тюбинген, Германия с личното съдействие на д-р Райко Краус. Обектът е разделен на два сектора от дълбоко врязан в склона стар коларски път, издълбан допълнително от булдозер. Северният сектор (1) е частично покрит с млада орехова градина, която се коси и позволи относително свободно предвижване и измерване. Южният сектор (2) е силно обрасъл с висока степна растителност, трудно преодолима дори за роторна косачка.

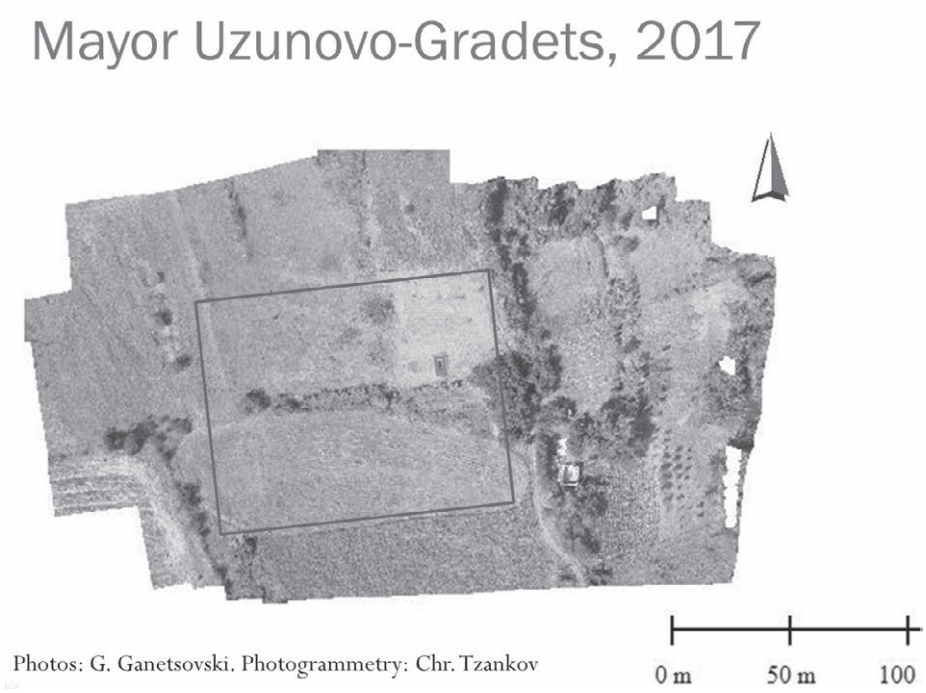
В теренната работа са включени различни методи за дистанционно проучване – въздушна фотография, фотограметрия и магнитно картиране, обединени в многослоен ГИС-проект, към който са добавени архивни сателитни изображения. От запазените ръбове на сондаж № 1 е възстановена и доразвита опорната квадратна мрежа. Разчистената площ е фотографирана от въздуха с дрон, като снимките са георeферирани, орторектифицирани и обединени в триизмерен модел на терена, който послужи за топографска основа на геофизичните измервания (обр. 1).

Геофизичните измервания са осъществени с цезиев градиентометър (G-858) по успоредни профили, ориентирани С–Ю и отстоящи на 1 м един от друг. Общата измерена площ е 6780 $m^2$.

В квадратите LS 8–16, разположени около сондаж 1, в СИ част на проучения периметър, се наблюдават ясно изразени смущения в магнитното поле. Те имат линейна форма, дължина над 20 метра и са ориентирани най-общо ЮЗ–СИ (обр. 2). Биха могли да се свържат, както със следите от земекопна

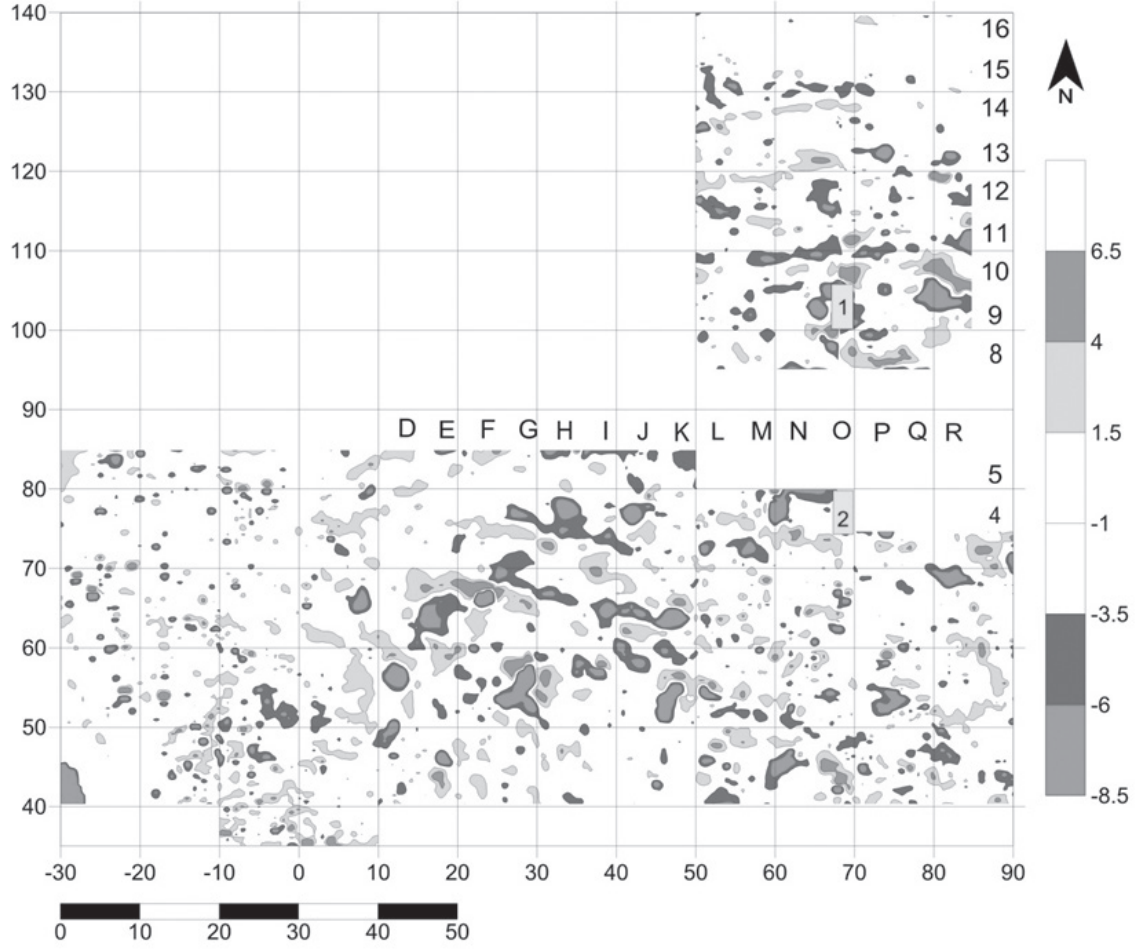
техника, така и с древни оврази. Голям контрастен дипол в квадрати QR 9–10 представлява обект от особен интерес, тъй като може да бъде причинен както от голям железен предмет, така и от останки от термично съоръжение (пещ) с високи стойности от реманентен магнетизъм.

В източната част от сектор 2 (кв. DS), южно от линия 5, отново се наблюдават ясно изразени смущения с линейна форма и десетки метри дължина, но този път ориентирани СЗ–ЮИ. Подобно на гореописаните „аномалии“ и те могат да бъдат интерпретирани като линейни следи от земекопна тех-




*Обр. 1. Триизмерен модел на проучвания терен.*

*Fig. 1. 3D model of the surveyed area.*



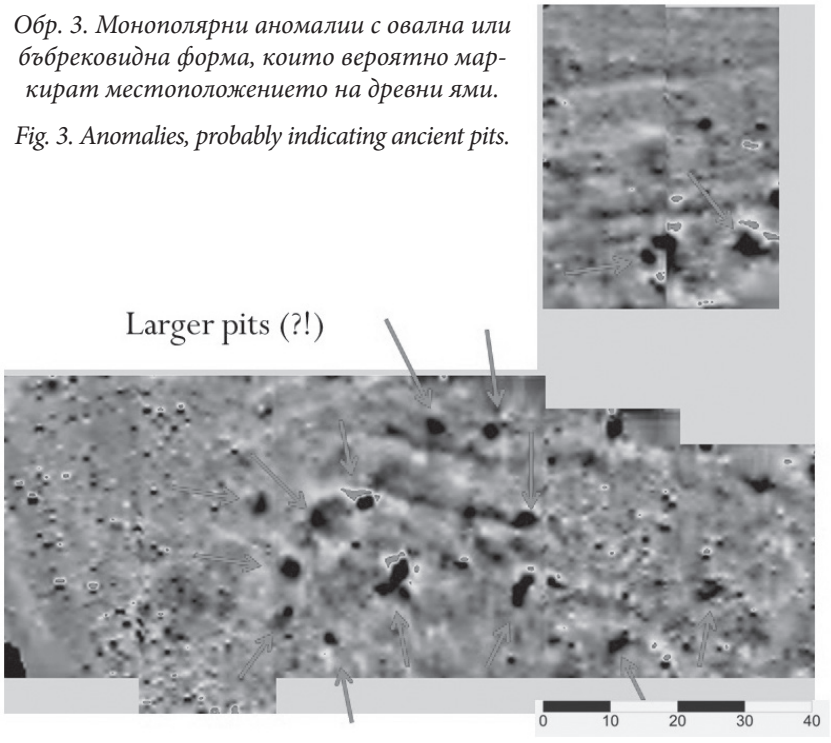

*Обр. 2. Смущения в геомагнитното поле с линейна форма.*

*Fig. 2. Geomagnetic linear anomalies.*

ника или древни оврази, следващи наклона на терена. В тази част на обекта също така могат да бъдат идентифицирани между 10 и 15 площи с овална или бъбрековидна форма, като някои от тях (монополярните аномалии) могат да маркират местоположението на древни ями (обр. 3), докато контрастните биполярни аномалии, могат да се свържат със съвременни железни предмети или с термични съоръжения като пещи или огнища.

*Обр. 3. Монополярни аномалии с овална или бъбрековидна форма, които вероятно маркират местоположението на древни ями.*

*Fig. 3. Anomalies, probably indicating ancient pits.*




Западната част на сектор 2 се характеризира с рязък преход от склон към полегата тераса. Въпреки че на повърхността се откриват единични фрагменти от керамика и кремъчни оръдия, върху терасата почти не се наблюдават значими смущения в магнитното поле, които биха могли да подскажат наличието на археологически структури. Следователно това терасиране вероятно има изкуствен характер и допускаме, че е оформено през XX век.

В заключение може да се каже, че вертикалният градиент на магнитното поле представя три характерни типа смущения, които биха могли да са резултат от антропогенна дейност. Едните могат да се свържат с добре документираните изкопи със земекопна техника. Други може би маркират положението на древни ями, а трети вероятно разкриват позицията на пещи или съвременни железни предмети (обр. 2, 3). Особеното в това проучване е, че подобни на описаните вкопани съоръжения обикновено се характеризират със завишени стойности на магнитното поле, за разлика от някои от резултатите, представени на получената магнитограма. Вероятно това се дължи на локална особеност на вместващата среда, която следва да се уточни при бъдещи проучвания.

Археологическите разкопки на неолитни обекти в Северозападна България досега са документирали два основни типа жилищни форми – например тези от Градешница–Мало поле се характеризират с правоъгълни свободностоящи сгради, подредени в редица (Николов 1974, 8-16), докато тези от Оходен–Валога са вкопани структури с овална до бъбрековидна форма (Ганецовски и др. 2009, 12-15; 95, обр. V). Резултатите от представеното проучване показват, че обектът в м. Градец край Майор Узуново, вероятно е по-сходен с този край Оходен.

**Литература**

**Ганецовски 2014:** Г. Ганецовски. Спасително археологическо проучване на раннонеолитното селище в м. Градец край с. Майор Узуново, общ. Видин. – Археологически открития и разкопки през 2013 г., София, 2014, 36–38.

**Ганецовски 2015:** Г. Ганецовски. Новооткрит раннонеолитен обект в местността Градец край с. Майор Узуново, община Видин / Newly found Early Neolithic site in the Gradets locality near the village of Mayor Uzunovo, Vidin municipality. – Българско е-Списание за Археология / Bulgarian e-Journal of Archaeology, Supplement 4, 2015, 1–14.

**Ганецовски 2009:** Г. Ганецовски, Р. Златева-Узунова, Е. Маринова, В. Митева. Оходен: Селище от ранния неолит. Разкопки 2002-2006 г. София, 2009, 12–15.

**Николов 1974:** Б. Николов. Градешница, праисторически селища от VI–IV хилядолетие пр. н. е. София, 1974.

**NON-DESTRUCTIVE SURVEY OF THE EARLY NEOLITHIC SETTLEMENT IN GRADETS LOCALITY IN THE TERRITORY OF MAYOR UZUNOVO VILLAGE, VIDIN MUNICIPALITY**

*Georgi Ganetsovski, Petar Zidarov, Nikolai Kazashki*

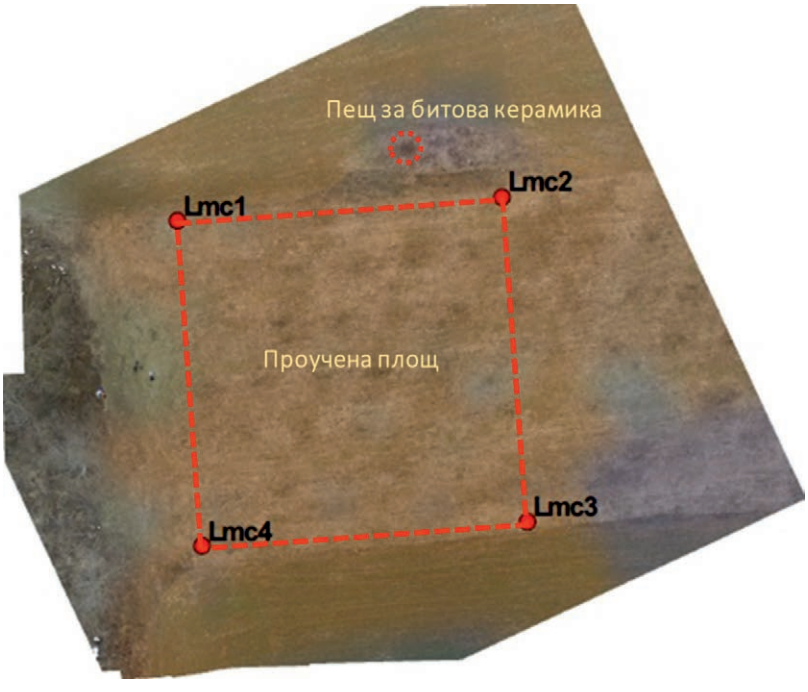
The Neolithic settlement Mayor Uzunovo – Gradets became known after being plundered with heavy machinery. The three control trenches excavated in 2013 revealed an Early Neolithic habitation layer some 0.40–0.60 m under the surface marked by ovens and pits, as well as rather characteristic Early Neolithic pottery and small finds with supraregional affinities (Ганецовски, 2015, 1–14). A gradiometer survey carried in 2017 mapped ca. 6780 sq. m on either side of the previously excavated trenches. It revealed linear features likely related to the impact of plundering, as well as punctuated areas of magnetically enhanced values between them (fig. 1), which are likely to be interpreted as undisturbed pits of considerable dimensions similar to those known from the Early Neolithic settlement at Ohoden – Valoga, Vratsa municipality (Ганецовски и др., 2009, 12–15; 95, обр. V).

# № 46. ГЕОФИЗИЧНО ПРОУЧВАНЕ В М. КАЛУГЕРСКОТО КРАЙ СЕЛО ЛЕШНИЦА, ОБЩИНА ЛОВЕЧ

*Християн Цанков, Стилиян Иванов, Иван Христов, Атанас Кисьов*

Предмет на изследването са археологически структури в м. Калугерското край с. Лешница, общ. Ловеч. Причина за извършеното геофизично проучване[1] е регистрираната през 2002 г. римска пещ за битова керамика (Христов 2003, 80), а основната научна цел е проверка на все още непроучени площи за наличие на археологически обекти. Основният фокус е насочен към търсене и локализиране на още грънчарски пещи от римската епоха.

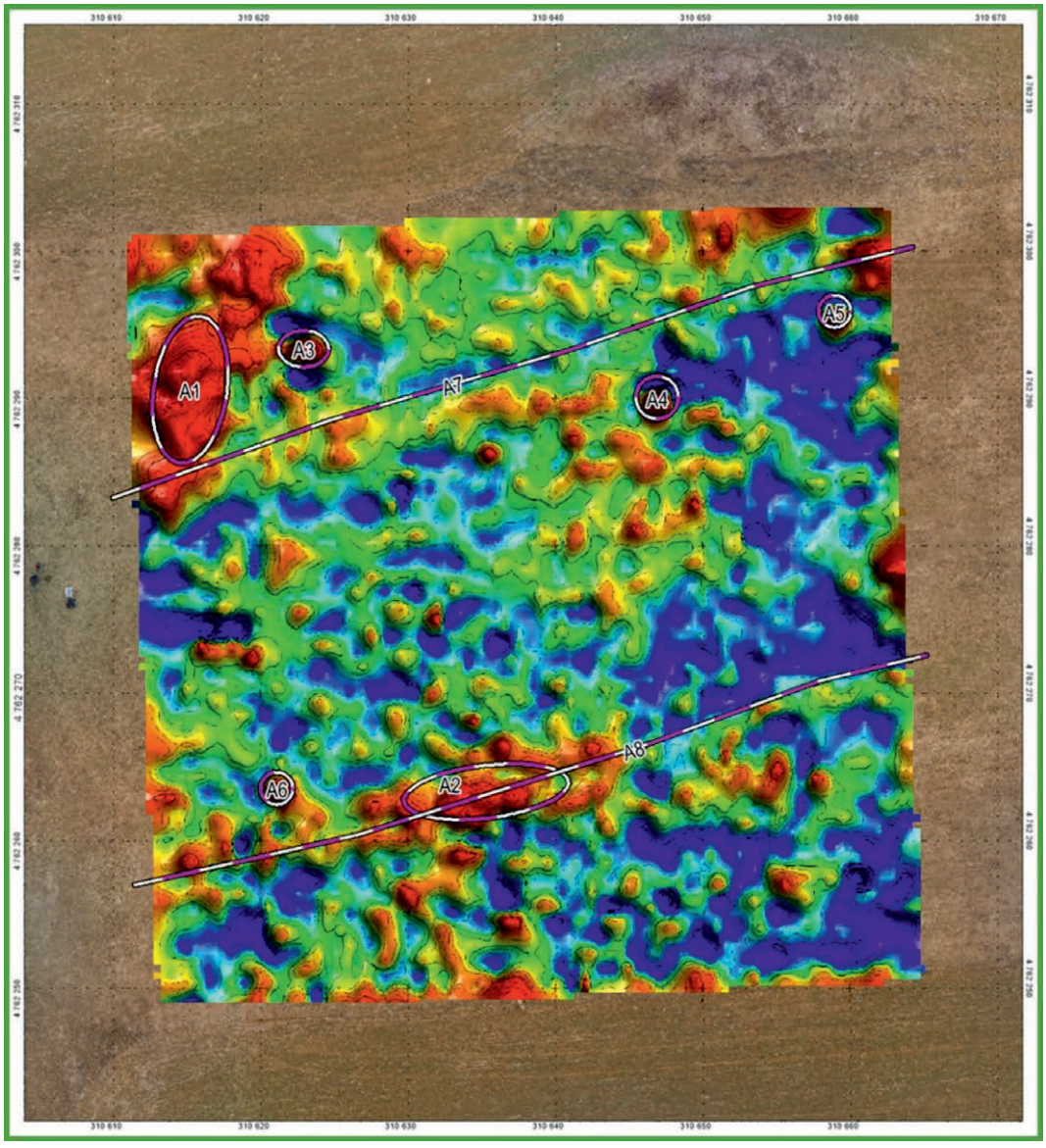
Изследваният археологически обект се намира на заравнена надзаливна тераса на десния бряг на р. Осъм, на 2,6 км югозападно от с. Лешница и на около 800 м североизточно от римския военен лагер, познат от специализираната литература с наименованието Сострa (Торбатов, Христов 2003). Определеният за проучване терен е разположен южно от пещта и попада в рамките на имот с инд. № 43579.92.22 от кадастралната карта на общ. Ловеч. Избрана е площ от 2,5 дка с формата на квадрат и със страна 50 м (обр. 1). Координатите на ъгловите и възловите точки на площта са заснети с помощта на диференциален GPS, както и с високоточно ръчно устройство Garmin Monterra.




*Обр. 1. Ортофотография на района с местоположение на регистрираната римска пещ.*

*Fig. 1. Orthophotography of the area where the Roman kiln has been registered.*

[1] Полевите геофизични работи са осъществени на 25.02.2017 г. от екип с научни ръководители ас. Стилиян Иванов (НАИМ–БАН), проф. д-р Иван Христов (НИМ) и геофизици от Минно-геоложкия университет „Св. Иван Рилски“ – гл. ас. д-р Християн Цанков и ас. Атанас Кисьов.




*Обр. 2. Карта на аномалното геомагнитно поле за долното ниво на измерване Ta1 в района на римската пещ.*

*Fig. 2. Map of the anomalous geomagnetic field Ta1 of the area of the Roman kiln generated by the lower gradiometer sensor data.*

В района на изследването бяха извършени профилни геомагнитни и капаметрични изследвания, които са привързани към развитата на терена план-квадратна мрежа, като са използвани два модела магнитометри – GSM-19TGW и GSM-19. Обектът е облетян с дрон, снабден с камера и е направено ортофотографско заснемане на околността.

Съгласно резултатите и направения статистически анализ 99% от измерените данни на първо ниво в рамките на план-квадратната мрежа попадат в интервала 37,41 – 48,56 nT. Теснияят диапазон (>10 nT ) е признак за слаб геоложки ефект. Взимайки предвид това, а и наблюдавайки геомагнитните карти, се налага и изводът, че евентуалните аномалии с антропогенен произход също са слабо изразени, като съществената част от тях попадат в рамките на посочения обхват. Характерът на полето в базовите геомагнитни карти е предимно мозаечен, като се редуват зони с по-високи и зони с по-ниски стойности на интензитета. При по-задълбочен анализ в структурата на полето се оформят зони, които се отличават като аномални (обр. 2). Те са представени по-долу.

Аномалия А1 се намира в северозападния край на площта. Има елипсовидна форма, издължена в направление юг-север. Отличава се с интензитет до към 8–9 nT спрямо околния фон. Възможно е да става въпрос за антропогенна структура със сравнително изометрична форма, например пещ или огнище, но не е изключено наблюдаваната аномалия да е част от по-голяма структура, излизаща северно и западно извън проучената площ.

В централната южна част на площта се локализира аномална зона А2. Тя също е с елипсовидна форма, но е по-издължена, като направлението ѝ е приблизително с посока изток-запад. В сравнение с А1 интензитетът ѝ спрямо околната среда е по-слаб и достига до 5–6 nT. А2 може да бъде свързана с наличие на струпвания от керамика или подобни материали в дълбочина, но е възможно да е свързана и с магнитоактивни отложения в речната тераса.

Следващите по реда на номерацията аномалии са А3–6. Те се локализират в различни участъци от изследваната площ, но общото между тях са малките размери (до 1 m), сравнително високият интензитет (над 50 nT) и изометричната, близка до кръговата, форма. Тези характеристики дават основание изброените аномалии да бъдат интерпретирани като причинени от много плитко разположени, малки метални, вероятно съвременни предмети.

Допълнително, на получените карти са отбелязани две почти успоредни линейни особености обозначени като А7 и А8. Те се проследяват чрез наредени в направление югозапад-североизток дребни аномалии със слаб интензитет. А7 минава непосредствено до южния край на аномална зона А1, докато А8 пресича аномална зона А2. Възможно е тези линеаменти да са свързани с наличие на засипани напоителни канали или дълбоки бразди от земеделската обработка на изследвания терен.

От всички 8 разгледани зони, само А1 и А2 вероятно представляват структури с антропогенен произход. Предстоящите редовни археологически разкопки на обекта ще бъдат насочени именно към проучване на регистрираните аномалии.

**Литература**

**Торбатов, Христов 2003:** С. Торбатов, И. Христов. Археологически проучвания на римския кастел Состра край с. Ломец, Троянско, през 2002 г. – Археологически открития и разкопки през 2002 г. София, 2003, 77–79.

**Христов 2003:** И. Христов. Теренни обходи и сондажни проучвания в района на кастела Состра (с. Ломец, община Троян). – Археологически открития и разкопки през 2002 г. София, 2003, 79–80.

**GEOPHSYCAL SURVEY IN KALUGERSKOTO LOCALITY IN THE TERRITORY OF LESHNITSA VILLAGE, LOVECH MUNICIPALITY**

*Christian Tzankov, Stiliyan Ivanov, Ivan Hristov, Atanas Kisyov*

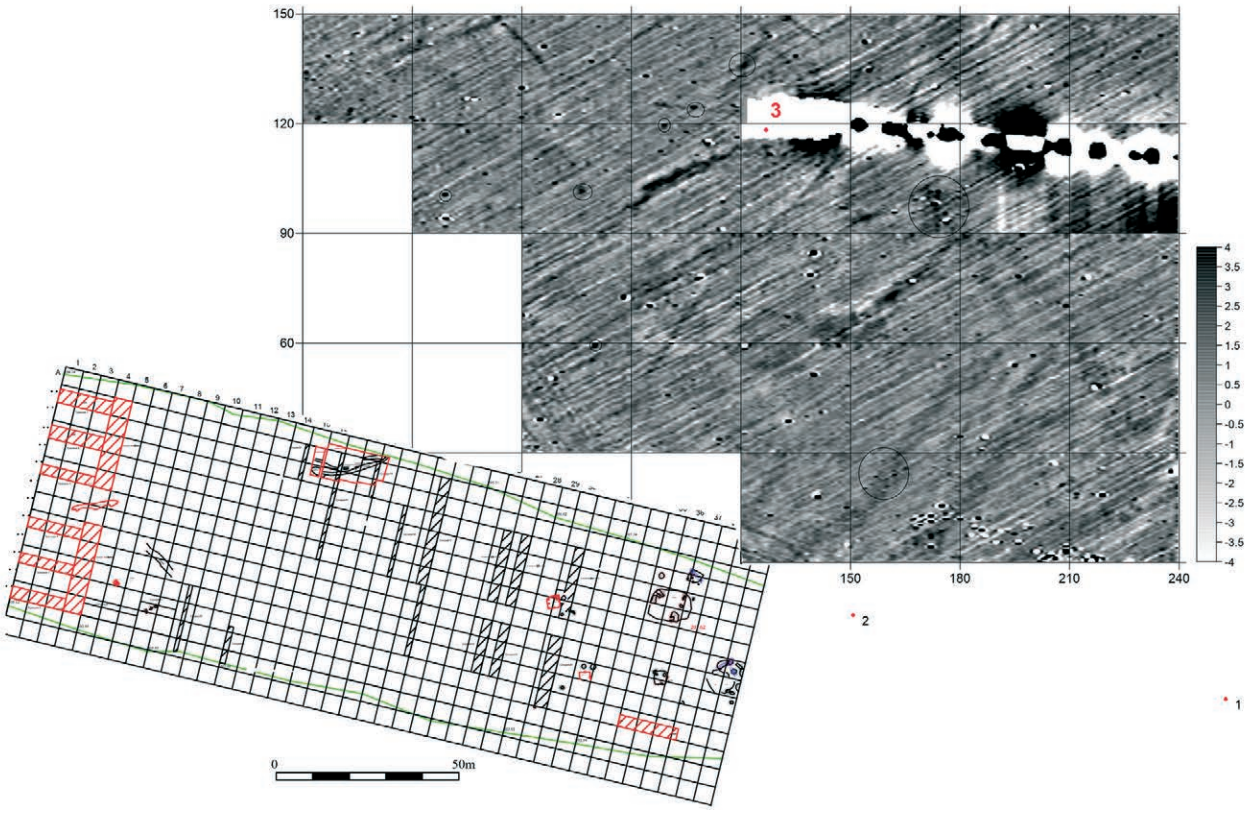
Due to the Roman pottery kiln excavated in 2002, in Kalugerskoto locality, in the territory of Leshnitsa village, a non-destructive geophysical survey was conducted on the same area. The objectives of the study were to examine and confirm the presence of other archaeological structures in the still unexcavated area, focused on pottery kilns (fig. 1).

Using magnetometers, eight different zones were detected. Only two of them – A1 and A2, can be interpreted as structures of anthropogenic origin. The prospective archaeological investigations will be directed at research of the detected anomalies (fig. 2).

# № 47. ГЕОМАГНИТНОТО КАРТИРАНЕ НА СЕЛИЩЕ ОТ КЪСНАТА БРОНЗОВА ЕПОХА И РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ ПРИ С. БЕЛОКОПИТОВО, ОБЩИНА ШУМЕН

*Любен Лещаков, Иван Бабаджанов, Никола Тонков*

Целта на извършеното геомагнитно картиране беше да се установи евентуалното наличие на археологически структури в обработваемите площи непосредствено на север от проучвания чрез спасителните археологически разкопки обект № 001 по трасето на АМ „Хемус» 2015 г. (обр. 1) (Лещаков и др. 2016). Преди началото на проучванията беше положена план-квадратна мрежа, състояща се от общо 31 квадрата 30 х 30 м, ориентирани по посоките на света. Поради унищожаване на реперите




*Обр. 1. Общ план на археологическите проучвания на обект № 001 при с. Белокопитово през 2015 г. и геомагнитни измервания на терена северно от АМ „Хемус“ през 2017 г.*

*Fig. 1 Archaeological investigations of site № 001 near Belokopitovo village in 2015 and geomagnetic survey north of Hemus highway in 2017.*

използвани през 2015 г. е заложен нов репер, а мрежата е ориентирана по посоките на света. При измерванията е обхваната площ от 28 дка.

В резултат от геомагнитното картиране беше установено, че магнитното поле е сравнително слабо смутено, с изключение на интензивната линейна аномалия в североизточната част от площта, очевидно предизвикана от съвременно иригационно съоръжение. По цялата останала площ се регистрират множество безразборно разпръснати аномалии с по-малки или по-големи размери с нисък и среден интензитет. Много от тях е възможно да са предизвикани от разположени близко до повърхността дребни съвременни железни предмети. С голяма вероятност това може да се твърди за аномалиите в югоизточната периферия на площта. Имайки предвид опита от магнитните изследвания извършени в района през 2012 г. във връзка с археологическите разкопки по трасето на АМ „Хемус“ обаче не би трябвало да се очакват интензивни аномалии, предизвикани от евентуално съществуващи в дълбочина археологически структури. При изследванията от 2012 г. аномалиите от ранносредновековните землянки, техните отоплителни съоръжения, както и от късножелезните ями не надхвърляха 10–12 nT и то при положение, че предварително беше премахната орницата (над 0,4 м). Ето защо, в случая трябва да се очаква аномалиите от подобни археологически структури да са от порядъка на 1–2 до 4–5 nT (Тонков 2013, 190). Това означава, че и най-слабите регистрирани аномалии потенциално могат да бъдат предизвикани от обекти от археологически интерес. Без провеждането на археологически разкопки не може да се каже кои от тях са съвременни, кои от са ранното средновековие и кои са структури от късната бронзова епоха. Резултатите от измерванията показват, че площта на селището трябва да бъде установена чрез археологически разкопки.

## Литература

**Тонков 2013:** Н. Тонков. Геофизични проучвания на археологически обекти. – АОР през 2012 г., София, 2013, 189–192.

**Лещаков и др. 2016:** Л. Лещаков, Е. Василева, Т. Джанфезова. Спасителни археологически проучвания на обект №001, етап III по трасето на АМ „Хемус“, землище на с. Белокопитово, община Шумен. – АОР през 2015 г., София, 2016, 165–168.

**GEOPHISICAL SURVEY OF A LATE BRONZE AGE AND EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT NEAR BELOKOPITOVO, SHUMEN MUNICIPALITY**

*Liuben Leshtakov, Ivan Babajanov, Nikola Tonkov*

The aim of the survey was to establish if the settlement excavated during 2015 (fig. 1) (Лещаков и др. 2016) existed in the area north from the modern highway. During 2017 an area of 28 decars was measured. It was established that the soil has low magnetic properties and most of the recorded features have very low magnetic values. At this point it is not possible to establish if they date from the Late Bronze Age, the Medieval Period or are modern in nature.

# № 48. ГЕОФИЗИЧНО ПРОУЧВАНЕ НА НЕКРОПОЛА ДРЕН–ДЕЛЯН

*Филип Михайлов, Християн Цанков*

Некрополът Дрен-Делян се намира в Югозападна България между селата Дрен, общ. Радомир, обл. Перник и Делян, общ. Дупница, обл. Кюстендил (обр. 1).

Той е един от най-големите, известни до момента, некрополи от I хил. пр. Хр. в Централнобалканския регион. Предполагаемата му площ е около 10 хектара. От него до момента са изследвани три каменни редици с гробове, простиращи се на дължина над 400 м. Погребалният обред е кремация. Проучени са 55 гроба от първата фаза на некропола (XI–IX в. пр. Хр) и почти толкова от втората му фаза (VI–IV в. пр. Хр.). През втората фаза на некропола всички гробове и ритуални съоръжения са направени от камък. Това е необичайно, тъй като в района няма камъни – те са донасяни специално.

Под купчини от ломени камъни могат да се видят редици от правоъгълни конструкции, изградени от плочи. В някои от тях са открити гробове, докато други вероятно са били използвани при някои от дейностите, свързани с погребалните и поменалните практики. Останките на починалите са горени извън тези конструкции. Обикновено кремираните кости и дарове са били разхвърляни върху камъните и рядко са поставяни в урни. Гробният инвентар се състои предимно от украшения и оръжия.

Геофизично проучване на некропола е проведено




*Обр. 1. Аерофотография от възвишението Владимир с поглед на юг към некропол Дрен–Делян, локализираните синхронни селища, югоизточната периферия на Радомирското поле, седловината „Ушите“, планините Конявска, Верила и в далечината – Рила.*

*Fig. 1. Aerial photography from the Vladimir height with view south to Dren–Delyan necropolis, the registered synchronous settlements, the southeastern periphery of the Radomir field, Ushite col, Konyavska mountains, Verila and Rila in the background.*




*Обр. 2. Аерофотография на некропола Дрен–Делян с площите проучени с георадар през 2017 г.*

*Fig. 2. Aerial photography of the Dren–Delyan necropolis with the areas surveyd with georadar in 2017.*

за първи път през 2011 г., във връзка с предстоящия строеж на лот 1 от АМ „Струма". То е направено с магнитометър. Поради плиткото разположение на археологическите структури, както и отличаващото ги от вместващата среда съдържание на феромагнитни минерали в камъните, които ги изграждат, резултатите от него са много контрастни и ясни (Зидаров, Бакъмска 2012).

Геофизичното проучване е възобновено през 2015 г. на участък от некропола извън района на вече построената автомагистрала (Михайлов, Цанков 2016). При него са съчетани два основни метода, използвани в геофизичните археологически проучвания – георадарен и геомагнитен. Данните от двата метода са различни. Отчасти поради това, но основно с цел изграждането на сравнително вярна представа за топографията и размерите на обекта, през 2017 г. отново бяха проведени геофизични проучвания, финансирани от Министерството на културата.

Проучваната площ от некропола (обр. 2) е разположена в частни земеделски имоти в м. Друганси път, землището на с. Делян, общ. Дупница. В топографски карти от 1982 г. същите попадат в землището на с. Дрен, общ. Радомир. Част от тях (площ Д1) по време на проучванията бяха обрасли с бурени, друга част (Д2) беше след дълбока оран. Участъкът, в който е направена електротомографията, беше в нива със слънчоглед. Другите площи са изследвани след брануване (Д3, Д4 и Д5).

При проведените през 2017 г. геофизични проучвания са използвани всички прилагани в България методи: георадарен, геомагнитен и електросъпротивителен. Основно е използван георадарният метод поради доказаната за обекта през 2015 г. оптимална ефективност. Като спомагателни методи са използвани капаметрията (за съпоставяне на данните от магнитометъра и камъни от археологически проучени през 2014 и 2015 г. гробни структури) и аерофотограметрията.

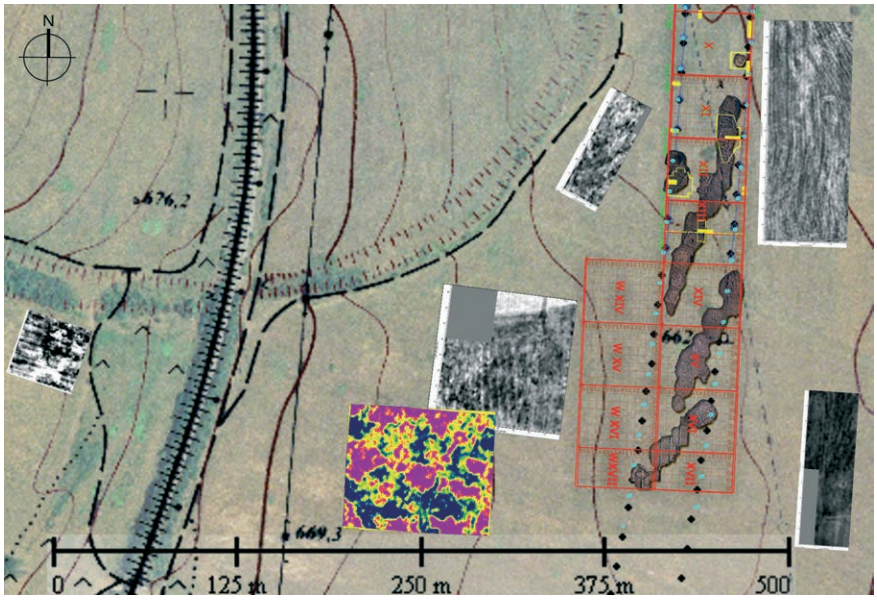
Съгласно резултатите от капаметрията масово използваните в градежа на структурите червени едрозърнести пясъчници се характеризират с незначителна магнитна възприемчивост, което на фона на слабомагнитните вместващи глини е предпоставка за наличието на слаби негативни аномалии в магнитното поле. По-рядко срещаните градивни камъни от андезити и гранодиорити имат добре изразени магнитни свойства, от което следва да се регистрират с единични интензивни положителни магнитни аномалии на картата на геомагнитното поле.

Извършено е аерофотозаснемане на некропола и заобикалящия го район – Радомирското поле, възвишението Владимир и планините Конявска и Верила. Площ от 36 дка от района на некропола е за-

снета с дистанционно управляем летателен апарат, при различни настройки на летателните мисии.

Геофизичните измервания са проведени в пет участъка (Д1, Д2, Д3, Д4 и Д5) с обща площ 19,4 дка, които са изследвани с 353 георадарни профила с обща дължина 19 855 м. Направени са допълнителни електросъпротивителни изследвания по електротомографски профил с дължина 117,5 м в участък, проучен на по-ранен етап с геомагнитна градиентометрия.

Интерпретацията на резултатите от измерванията позволи отделянето на осем аномални зони (обр. 3). Те вероятно представляват каменни надгробия, аналогични на проучените през 2011 и 2012 г., датирани според откритите артефакти в I хилядолетие пр. Хр.. Археологическо проучване ще потвърди или отхвърли това предположение.




*Обр. 3. Некропол Дрен–Делян – ортофотография с насложени топографска карта, археологическа план-квадратна мрежа, аерофотография на проучените гробни структури и резултати от проведената геофизика през 2015 и 2017 г.*

*Fig. 3. Dren–Delyan necropolis – orthophoto map with overlaid topography map, archaeological square grid plan, aerial photography of the investigated burial structures and results from the geophysical surveys from 2015 and 2017.*

## Литература

**Зидаров, Бакъмска 2012:** П. Зидаров, А. Бакъмска. Недеструктивни проучвания на археологически Обект № 2, ЛОТ 1 по АМ „Струма", край село Делян, община Дупница. – Археологически открития и разкопки през 2011 г., София, 2012, 186–188.

**Михайлов, Цанков 2016:** Ф. Михайлов, Хр. Цанков. Геофизично проучване на некропол от I хил. пр. Хр. между селата Дрен, Радомирско и Делян, Дупнишко през 2015 година. – Археологически открития и разкопки през 2015 г., София, 2016, 924–927.

## GEOPHYSICAL SURVEY OF DREN–DELYAN NECROPOLIS

*Philip Mihaylov, Christian Tzankov*

Dren–Delyan necropolis is located in the Southwestern Bulgaria, between the villages of Dren, Radomir municipality and Delyan, Dupnitsa municipality (fig. 1, fig. 2).

Geophysical surveys of the necropolis have been conducted since 2011, as the last study was in 2017. During the studies in 2017, all standard geophysical methods used in Bulgaria were applied: georadar (main method), magnetic method and electrical resistivity tomography. Additionally, kappametry and aerial photogrammetry were used as ancillary methods.

Interpretation of the geophysical data allows outlining eight anomalous zones (fig. 3). Possibly, they indicate the presence of buried rock tombstones, similar to those investigated in 2011 and 2012 (dated according to found artifacts in the 1st millennium BC).

# № 49. ГЕОФИЗИЧНИ ИЗДИРВАНИЯ В РАЙОНА НА КЪСНОАНТИЧНА СГРАДА ПРИ ГРАД ГУРКОВО

*Мария Камишева*

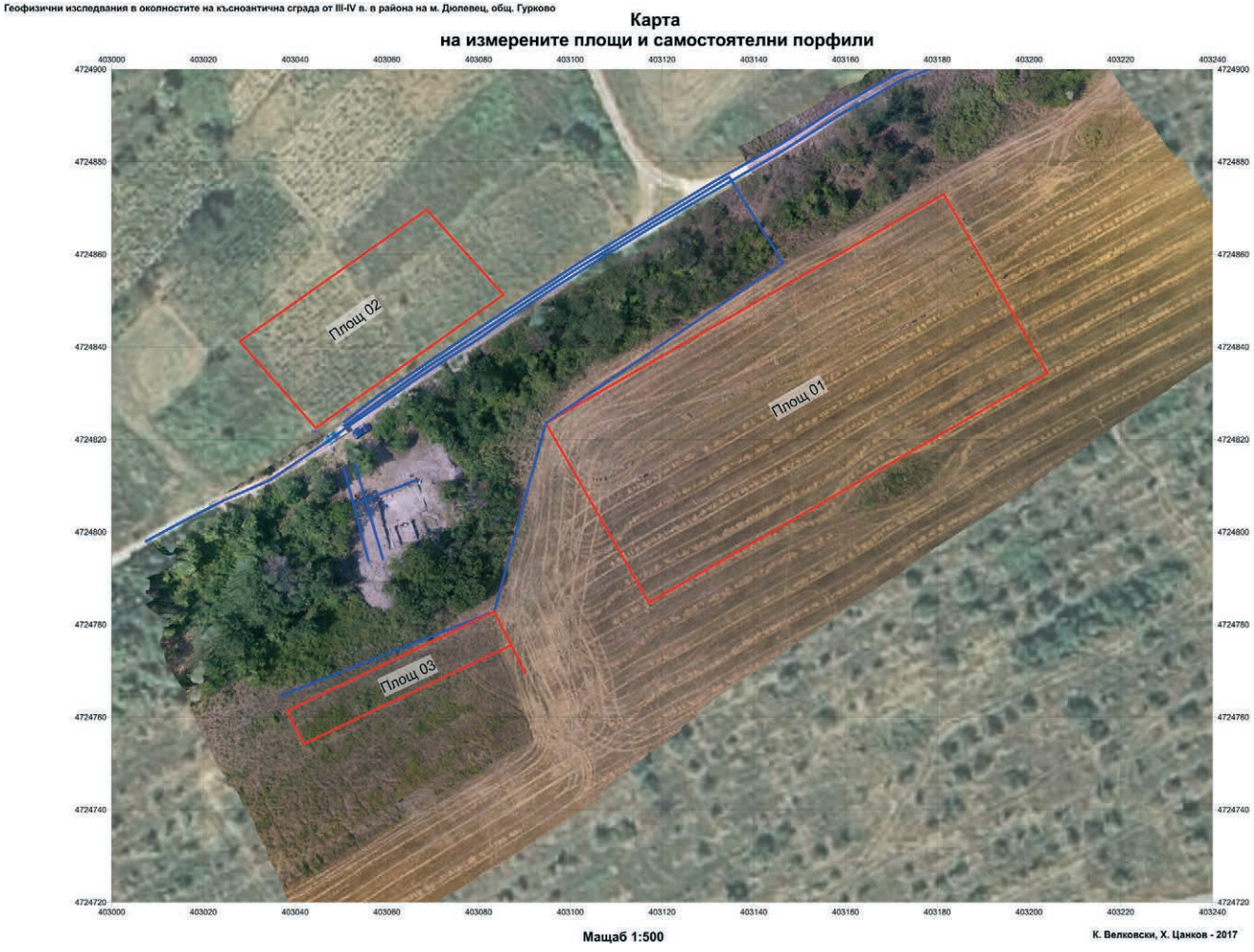
Геофизичните издирвания в района на късноантичната сграда в м. Дюлевец в землището на гр. Гурково са извършени от инж. Кирил Велковски и инж. Християн Цанков. Проучена е територията северно, южно, югоизточно и западно от обекта.

Обектът е разделен на три подучастъка (Area 01, Area 02 и Area 03) (обр. 1), които са изследвани с 56 георадарни профила (Area 01: 4 500 м$^2$ и Area 03: 450 м$^2$) и магнитна градиентометрия по 51 профила (Area 02: 1 250 м$^2$).

Допълнителни търсещи георадарни изследвания са направени по осем единични профилни линии около късноантичната сграда и черния път с обща дължина 738 м.

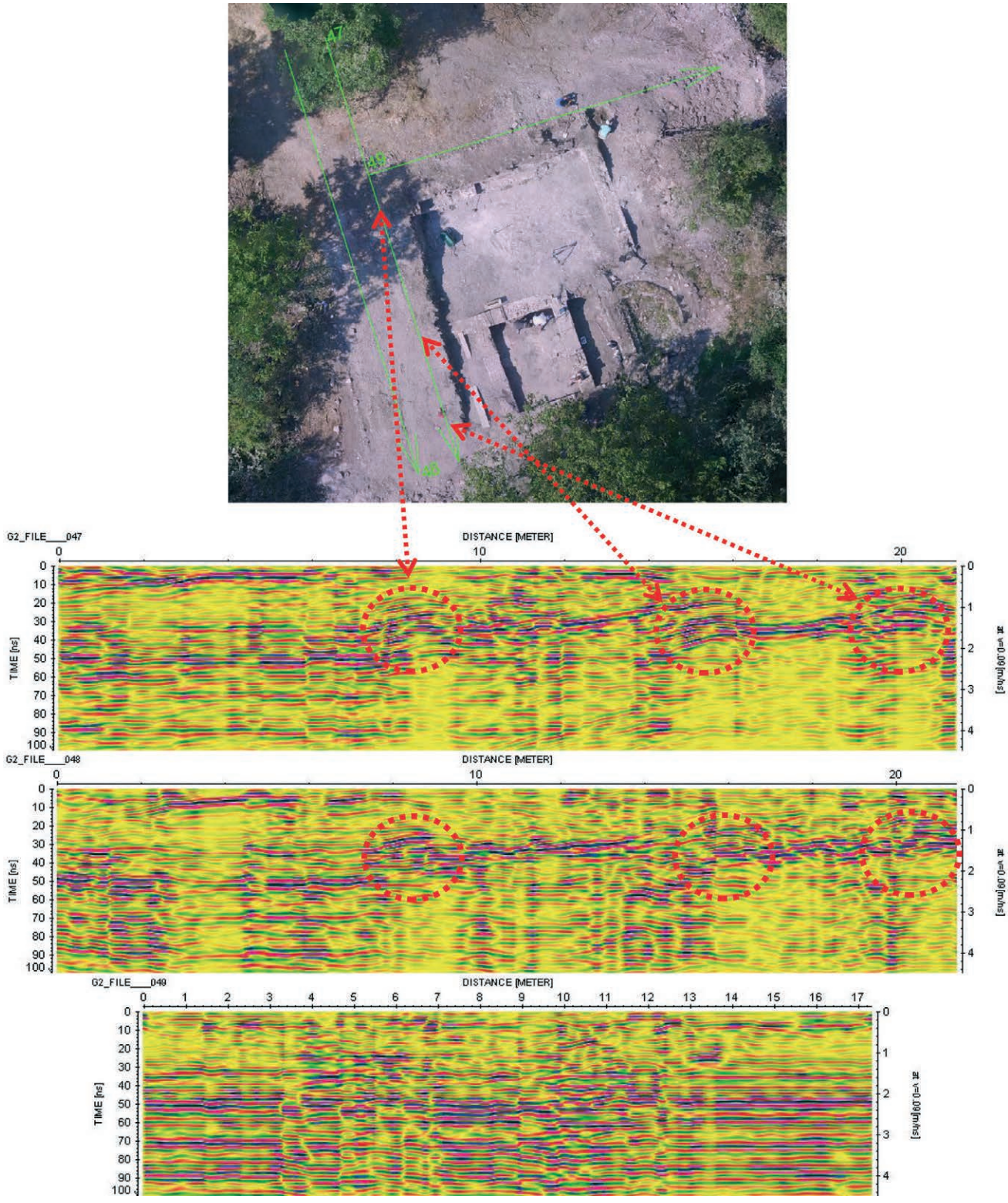
Георадарните изследвания се характеризират с много добро проникване, високо ниво на полезния сигнал и качествени резултати. По този начин методът осигури насочващи и надеждни нови данни за изследвания обект за дълбочини до нивото на основните скали.

Съгласно качествената и количествената интерпретация на резултатите от измерванията ясно се открояват останки от зидове и други структури (обр. 2), както и аномални зони с неясни очертания – вероятни деструкции или следи от друга антропогенна дейност.




*Обр. 1. Карта на измерените площи и профили.*

*Fig. 1. Map of the measured areas and profiles.*




*Обр. 2. Аномалии около разкритата сграда.*

*Fig. 2. Anomalies around the researched building.*

Основното заключение, което се налага е, че в района на проведените геофизични проучвания до дълбочина от 0,50–1,50 м се наблюдават множество обширни аномални зони, които следва да бъдат проверени при бъдещи археологически дейности.

**GEOPHYSICAL SURVEY IN THE REGION OF A BUILDING FROM THE LATE ANTIQUITY NEXT TO GURKOVO TOWN**

*Maria Kamisheva*

The geophysical survey was carried out by K. Velkovsky and H. Tsankov. The territory to the N, S, SE and W of the site was surveyed.

The site was divided into three sub-areas (fig. 1), which were investigated by means of 56 georadar profiles (Area 01: 4 500 sq. m and Area 03: 450 sq. m) and magnetic gradiometry of 51 profiles (Area 02: 1 250 sq. m).

Additional georadar survey was carried out over eight single profile lines around the building from the Late Antiquity with a total length of 738 m.

After the interpretation of the results the remains of walls and other structures (fig. 2) were clearly visible, as well as abnormal zones with unclear outlines – possible destructions or traces from other activity.

The main conclusion is that in the region of the geophysical survey carried out at depth of 0,5–1,5 m there are numerous vast abnormal areas, which will be checked during future archeological investigations.

# № 50. ГЕОМАГНИТНО ПРОУЧВАНЕ В ОКОЛНОСТИТЕ НА ДОЛМЕН В ЗЕМЛИЩЕТО НА СЕЛО ИЗВОРОВО, ОБЩИНА ХАРМАНЛИ

*Станислав Илиев, Никола Тонков*

Повече от сто години долмените в България са предмет на изучаване. Практиката показва, че от методологична гледна точка археологическите разкопки на този вид обекти са съсредоточени в непосредствена близост до самото съоръжение. За проучвания на по-голяма площ около тях, в повечето (ако не и всички) случаи, липсват необходимите ресурси. В резултат на това археологическият запис не успява да долови много от сателитните структури, разположени около долмените.

Обект на настоящото проучване бе долмен 2, в м. Капаклийка, землище на с. Изворово, община Харманли. Целта бе да се установи и документира присъствието на археологически структури на площ от 60 000 кв. м, около съоръжението. Геомагнитното проучване беше предпочетено като един от перспективните методи, щадящ археологическия контекст, спестяващ работа, време и финансови средства. Предизвикателство бе, че до сега такова не е осъществявано на площи около долмени в България.

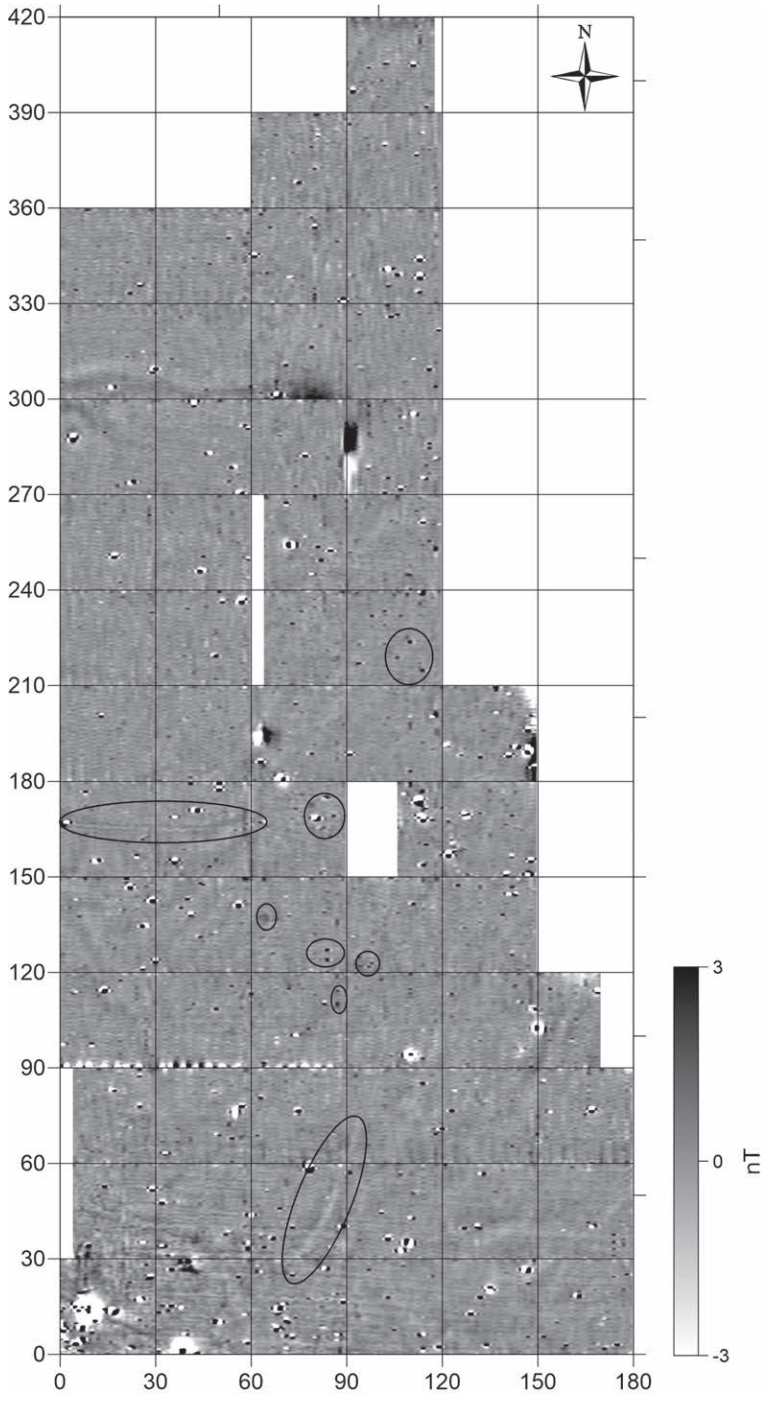
Геомагнитният метод е най-предпочитания за проучване на археологически обекти в световен мащаб. Ефективността на метода е най-висока при регистриране на обекти, разположени в рамките на първия метър под повърхността. Той успешно посреща нуждите от покриване на големи площи за минимално време. Въпреки че промените в земното магнитно поле свързани с археологически структури обикновено са незначителни, съвременните магнитометри са достатъчно чувствителни, за да могат успешно да ги регистрират. Най-широко прилаганите в световен мащаб уреди, използвани за археологически цели, са флуксгейт градиометрите, които притежават прецизност от порядъка на 0.01–0.1 nT. Самата компютърна обработка вече е напълно стандартизирана, така че трансферът на данните от измервателния уред към компютър, математическите операции и окончателното представяне на резултатите отнема минимално време.

Преди началото на проучванията на обекта беше положена план-квадратна мрежа, състояща се от общо 63 квадрата 30 х 30 м, ориентирани по посоките на света. Полевите измервания бяха извършени с двойна конфигурация на флуксгейт градиометър GRAD 601 на фирмата Bartington, Англия. Беше заложена апаратурна точност на уреда от 0,05 nT. Гъстотата на измерване беше осем точки на кв. м. Средноквадратичната грешка от измерванията е 0,15 nT. Резултатите от полевите измервания са обработени с програмата ArcheoSurveyor на DW Consulting, Холандия. Общата проучена площ бе малко над 55000 кв. м.

В резултат от геомагнитното картиране беше установено, че магнитно поле е много слабо смутено (стойности рамките на ±0,5 nT), което говори за повърхностни наслаги с доста слаби маг-

нитни свойства. По цялата площ се регистрират множество безразборно разположени аномалии с малки размери и нисък до среден интензитет. Голяма част от тях е възможно да са предизвикани от разположени близко до повърхността дребни съвременни железни предмети. При всички случаи това са аномалии съчетаващи висока положителна и отрицателна компонента. При визуализация това обикновено се изразява като редуване на черни и бели зони с малки размери или черни точки с бял „ореол".

Доказателство за изключително ниските магнитни свойства на средата са измерванията направени с капаметър КМ-7 на фирмата SatisGeo, Чехия. Магнитна възприемчивост на почвата (0,07–0,13.$10^{-3}$ единици SI) почти не се различава от тази на скалите, от които са направени долмените (0,03–0,10.$10^{-3}$ единици SI). Скалните късове от млечен кварц, изобилстващи в района, са практически с нулева магнитна възприемчивост (0,001–0,009.$10^{-3}$ единици SI). При тези условия е логично да се очаква, че аномалиите от евентуално съществуващи археологически структури са с изключително нисък интензитет, с изключение на подложените в древността на нагряване и притежаващи т. нар. „термоостатъчна намагнитеност". За сравнение черноземите (а подобно на тях и много други почви) притежават магнитна възприемчивост от порядъка на 1,0–2,0.$10^{-3}$ единици SI, т. е. поне 10 пъти по-високи стойности. Всъщност в проучваната площ практически няма класически почвен слой. Повърхностните наслаги са продукт на изветрянето на разкриващите се в района метаморфни скали (докамбрийски гнайси).




*Обр. 1. Изворово. Резултати от геомагнитното картиране на площите около долмен 2.*

*Fig. 1. Izvorovo. Results of the geomagnetic survey in the vicinity of Dolmen 2.*

Като резултат от проведеното геомагнитно проучване може да се каже, че в изследваната площ не се регистрират характерни аномалии (като форма, размери и интензитет), които еднозначно да бъдат интерпретирани като предизвикани от определен вид археологически структури (обр. 1), но това е съвсем логично предвид описаните по-горе данни за магнитната възприемчивост. Набелязват се две линейни аномалии с много нисък интензитет, едната в южната част на площта, а другата в източната, отбелязани с овал, които могат да бъдат свързани със структури от археологически интерес. Освен това могат да се отделят още няколко точкови аномалии, заградени в кръг, които могат да са резултат от археологически структури – ями или контексти подложени на нагряване.

На този етап резултатите, постигнати при извършеното геофизично проучване, не дават отго-

вор на поставените научни въпроси, въпреки че са регистрирани редица перспективни аномалии. Трябва да отбележим, че въпросите касаещи хронологията, функцията, както и връзката на тези вероятни структури с долмен 2 към момента не са изяснени. Отговори бихме могли да получим едва след конвенционално археологическо проучване в рамките на следващ археологически сезон.

**GEOMAGNETIC SURVEY IN THE VICINITY OF DOLMEN IN THE REGION OF IZVOROVO VILLAGE, HARMANLI MUNICIPALITY**

*Stanislav Iliev, Nikola Tonkov*

The topic of this study was Dolmen 2, nearby Izvorovo village, Harmanli municipality. The aim was to establish and document the presence of archaeological structures on an area of over 55,000 square meters around the facility. The Geomagnetic survey was selected as one of the most reliable methods, sparing the archaeological context, saving work, time and financial resources. Field measurements were performed in a double configuration of the GRAD 601, fluxgate gradiometer manufactured by Bartington Instruments Ltd, England. The results from field measurement were processed with software ArcheoSurveyor of DW Consulting, Netherlands.

As a result of the geomagnetic survey, it is possible to say that typical anomalies are not recorded in the studied area (fig. 1). There are two linear anomalies of very low intensity, one in the southern part of the area and the other in the eastern, central which can be connected with structures of archaeological interest. In addition, there may be a few more point anomalies that may result from some structures created in Antiquity.

# № 51. ДОКУМЕНТИРАНЕ НА АРХИТЕКТУРНИТЕ ОСТАНКИ И СТЕНОПИСИ НА КЪСНОСРЕДНОВЕКОВНАТА ЦЪРКВА „СВ. ПЕТКА“ В СЕЛО БАЛША, СТОЛИЧНА ОБЩИНА

*Ангел Ангелов, Иван Василев, Миглена Райковска*

Село Балша се намира на 25 км северно от София, в южното подножие на Стара планина. Късносредновековната църква „Св. Петка“ е разположена в центъра на селото, южно от изградения през XX в. енорийски храм, върху заравнена тераса ограничена от запад и изток от стръмни дерета (DD координати: 42.84978536, 23.26959171 и надморска височина 657.19 м по БГС 2005). Тя е еднокорабна, едноапсидна с полуцилиндричен свод и арка с къси анти върху западната фасада. През 1927 г. е обявена за „народна старина”, а през 1965 г. за „художествен паметник на културата с национално значение”. През 1966 г. върху църквата е изграден защитен сводест хангар (обр. 1). Двадесет години по-късно Р. Поборникова от Музей за история на София извършва археологически разкопки в пространството западно от паметника, а в периода 2009–2013 г. Министерство на културата финансира дейности по защитата му (ремонт на хангар, ограда) и аварийната консервация на неговите стенописи. Между 2008 и 2016 г. „Св. Петка“ се превръща в обект за обучение на студенти на полева школа на фондация „Балканско наследство“ в методите и техниките на археологическата документация. През 2014 г. в рамките на школата и под ръководството на доц. д-р Джордж Беван от университета Куинс, Канада, са създадени високорезолюционен фотограметричен модел на църквата, първите цветови декорелации на нейни стенописи, както и първите рефлексно-трансформационни фотографски изображения на графити-надписи.

През 2017 г. фондация „Балканско наследство“ инициира и финансира проект за недеструктивно теренно проучване на късносредновековния храм в Балша в сътрудничество с Нов български университет и Националния етнографски музей в София. Основните задачи, които екипа си постави, бяха документиране на състоянието на паметника и неговите елементи чрез архитектурно заснемане (обр. 2), дигитална фотография, фотограметрия и рефлексно-трансформационна фотография (РТФ). Проектът се реализира в рамките на десет непоследователни дни във втората половина на годината. Въз основа на постигнатите резултати могат да се направят следните изводи:

Анализът на архитектурата и стенописите на църквата позволява нейното изграждане и изографисването да се датират значително по-късно от досега приетото (XIV-XV в.), а именно към втората половина на XVI в. Потвърждава се хипотезата за два строителни периода в историята на паметника. Без отговор остават въпросите за причините довели до разрушаването на свода и северния дял на сградата, както и кога се е случило това. Неясно остава кога и до каква степен храмът е бил препрaвен впоследствие. Методите на недеструктивното проучване не позволяват да изясним хронологията на тези събития.

Църквата има запазено, макар и разрушено оригинално подово покритие. При почистването на пода, на 0,01 м под съвременната повърхност в югоизточния край на наоса, под фин слой прах бяха разкрити два фрагмента (общо около 0,90 кв. м) от подова настилка от изпечени тухли с размери 0.27 х 0.27 х 0,02 м. Тя е останала незабелязана от предишните изследователи.

Фрагментите от „уникалния тухлен покрив" на църквата всъщност са подпокривна подложка за оловно покритие. Нейни паралели намираме в обществената османска архитектура на Балканите и Мала Азия през XVI в.

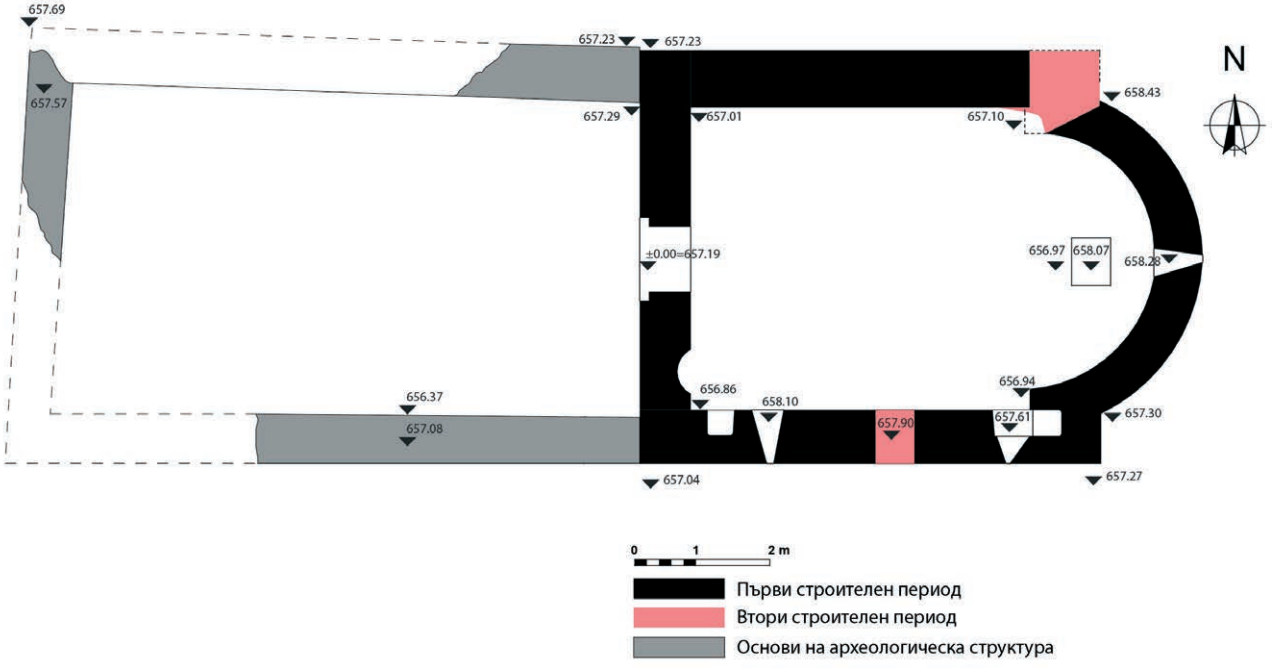
Почти всички идентифицирани сполии в църквата: квадри и архитектурни елементи са изработени от сходен варовиков материал. Някои от тях са били използвани пълноценно, други са били бракувани още при производството им. Все още не разполагаме с информация за техния произход, но е логично да допуснем съществуването на по-ранна монументална сграда в близост до църквата.

Основите на правоъгълна структура, западно от късносредновековната църква, са интерпретирани от Д. Василева



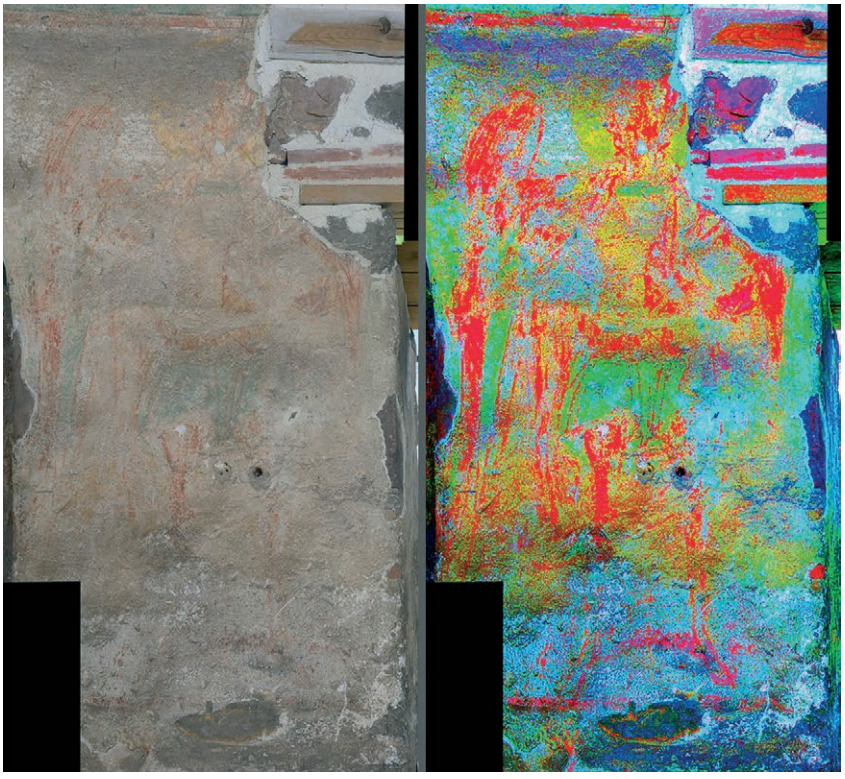
*Обр. 1. Западна фасада на късносредновековната църква „Св. Петка", с. Балша, Софийско. Ситуация в края на 2017 г.*

*Fig. 1. West façade of the Late Medieval church "St. Petka" in Balsha village, near Sofia. Situation in late 2017.*




*Обр. 2. План на обекта. Ситуация 2017 г.*

*Fig. 2. General plan. Situation 2017.*



*Обр. 3. Архангел Михаил. Стенопис на западната стена на наоса. Съпоставка на изображението без и с приложена цветова декорелация.*

*Fig. 3. Archangel Michael. Wall-painting on the west wall of the naos. Comparison of the image without and with color decorrelation.*

и Р. Поборникова, която ги е проучила през 1986 г., като по-късен от самата църква притвор. Това становище базирано върху наблюдение за съществуваща конструктивна фуга между двете структури е недостатъчно подкрепено от документален материал. Наблюденията ни показват, че вида на архитектурните останки и ситуирането им в пространството спрямо църковния обем позволяват и различна интерпретация на структурата и нейната хронология. Без да изключваме хипотезата за нартекс, допускаме че тя може да е както двор, така и да принадлежи на по-ранна структура, върху чиито основи на изток, през XVI в. е построен храма. Без провеждането на археологическо проучване всички тези предположения ще останат в сферата на хипотетичното.

Стенописната програма предлага утвърдени иконографски модели характерни за живописта на Балканите от постбизантийския период. Въпреки разрушенията анализът на изображенията показва, че те са дело на добре школувани зографи, работещи в стила на крито-атонския художествен кръг. Редица елементи от декорацията, изборът на светци и сцени, както и тяхното ситуиране в пространството говорят за връзката им с авторите на фреските в „Св. Петка Самарджийска“ в София (1581 г.), на долния стенописен пласт в църквата „Св. Иван Рилски“ в Курилския манастир до София (1593 г.) и др.

Създадената дигитална фотографска документация, включително фотограметрични, РТФ и цветово декорелирани изображения, спомогна да се прецизира конвенционалната графична документация и да се визуализират невидими с методите на стандартната фотография елементи и детайли от стенописи, надписи и др. (обр. 3).

В църквата регистрирахме колекция от надгробни кръстове. Намерени са по време на разкопките през 1986 г. западно от църквата. Повечето датират от втората половина на XIX век – началото на XX в. и имат много добри паралели с образци на каменоделското изкуство на гинските майстори в района.

## NON-DESTRUCTIVE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AND RECORDING OF THE REMAINS OF THE LATE MEDIEVAL CHURCH OF ST. PETKA IN BALSHA, SOFIA CITY MUNICIPALITY

*Angel Angelov, Ivan Vasilev, Miglena Raykovska*

The ruined single-nave, barrel-vaulted church of St. Petka (fig. 1, 2) in the village of Balsha (25 km north of Sofia) is a cultural monument with national importance. In 2017 Dr. A. Angelov, I. Vasilev (co-directors), M. Raykovska (deputy director) and Dr. George Bevan (consultant) conducted non-destructive research and recorded the church's architecture, wall-paintings, graffiti and the preserved burial crosses around it. They employed conventional architecture scale-drawing, digital photography, photogrammetry, Reflectance Transformation Imaging and color decorrelation (fig. 3), thus creating a contemporary documentation database. Observations and in-depth analysis suggest revision of some common facts about this monument. The construction and decoration of the church can be dated to the late 16$^{th}$ c.; originally the monument had ceramic tile flooring and lead roofing, the wall-paintings are most probably a product of Sofia workshop influenced by Cretan-Athonite icon-painting style.

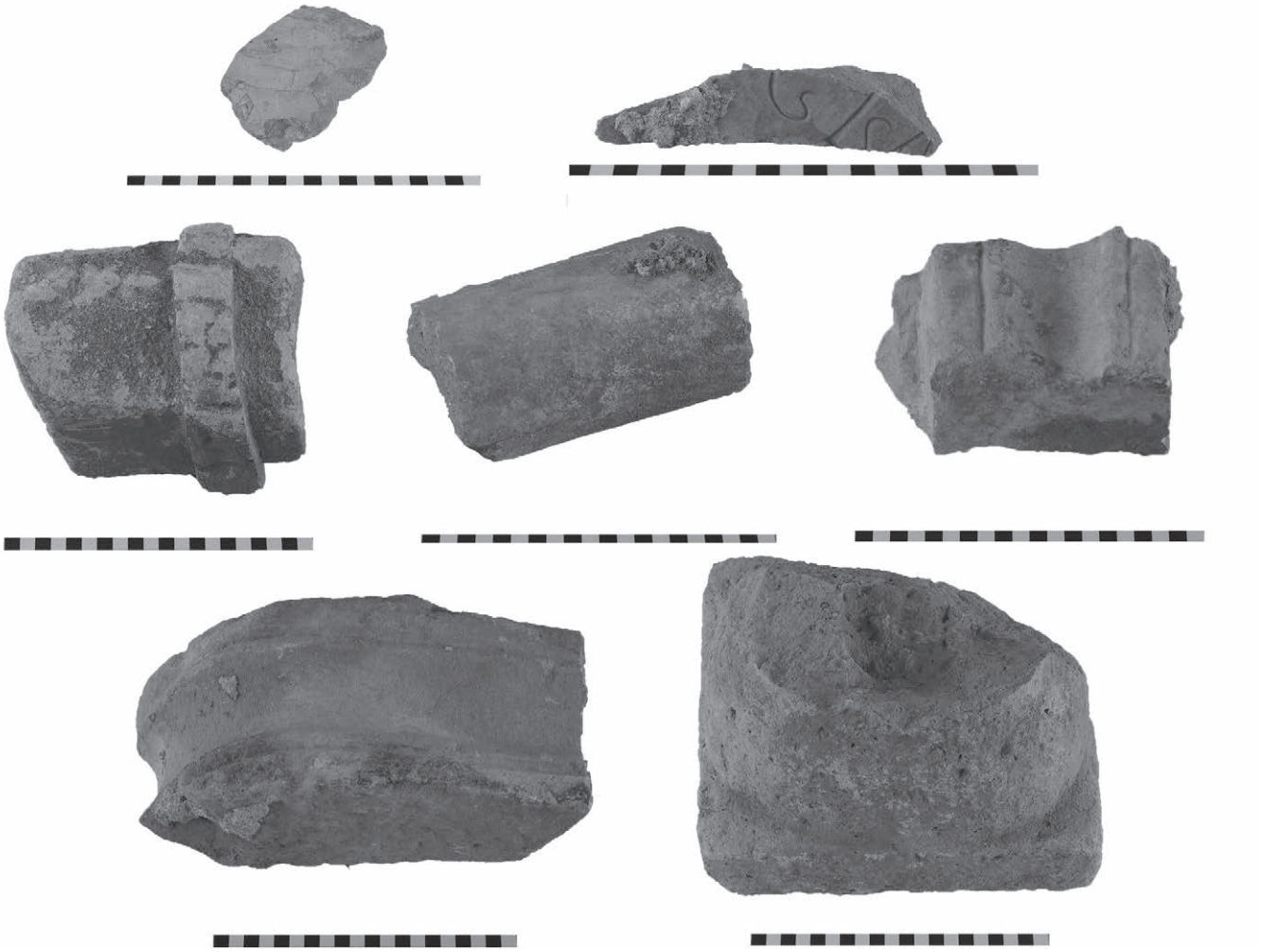
# АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ

## № 52. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ ЗА РЕСТАВРАЦИЯ, КОНСЕРВАЦИЯ И ЕКСПОЗИЦИЯ НА РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ КАЛЕТО В ГРАД МОНТАНА

*Валери Стоичков*

Археологическото наблюдение се извърши във връзка с изпълнение на проект „Реставрация, консервация и експозиция на раннохристиянска базилика и средновековна крепост в трансграничния регион". Проектът се финансира по програма Интеррег–ИПП за трансгранично сътрудничество България – Сърбия. Обектът попада в охранителната зона на „Антична и средновековна крепост Калето", в УПИ XVIII, кв. 166 по плана на гр. Монтана (Кабакчиева 2011; Кабакчиева 2012).

В рамките на предвидените по проекта дейности се извърши наблюдение върху консервацията и реставрацията на археологическия обект. Упражнен беше контрол върху полагането на сигниращата



*Обр. 1 Каменни паметници (сполии), открити в близост до базиликата.*

*Fig. 1. Stone monuments (spolia), discovered in the vicinity of the basilica.*

линия, която отделя автентични градежи от допълнително надградени участъци, както и при изграждане на отводнителна система на обекта, така че да няма нарушаване на неговия автентичен вид. Същият подход е приложен и към дейностите, свързани с конструктивно укрепване на новоизградените зидове, както и при полагане на дилатационните фуги, указани в проектната документация. Специално внимание е обърнато на консервационните дейности при оформянето на зидовете, които предпазват стените от ерозионни процеси, както и при фугирането на надградените участъци от обекта.

Проектът за реставрация и консервация включва запазване и укрепване в основите на разкрит при археологически разкопки (май 2017 г.) баптистерий, намиращ се в нартекса на базилика II. Поради ерозионни процеси в участък с голяма денивелация, градежът в северозападния ъгъл на базиликата е най-слабо запазен, което наложи цялостно изграждане.

При разчистване на терена, северно от базиликата (в началния етап на консервационните и реставрационни дейности) се откриха седем фрагмента от каменни паметници, употребени като сполии при изграждането на базиликата. Описани са в полевата инвентарна книга на проучването и каменните фрагменти са предадени с протокол на РИМ Монтана (обр. 1).

До края на настоящия етап от наблюдението е извършено и ограждане на късноантичната крепост в Монтана. За целта са направени 148 изкопа с размери 0,40 х 0,40 х 0,50 м. При извършването на изкопни работи по трасето на оградата не са регистрирани археологически находки или структури.

В рамките на проекта се извърши изграждане на стълбище, свързващо западната и източната част на късноантичната крепост Монтана. За целта са извършени изкопни работи със средна дълбочина от 0,5–0,20 м. По трасето на стълбището не са регистрирани археологически структури и находки.

**Литература**

**Кабакчиева 2011: Г**. Кабакчиева. Ракопки на раннохристиянска базилика в Монтана. – Археологически открития и разкопки през 2010 г., София, 2011, 330–332.

**Кабакчиева 2012:** Г. Кабакчиева. Ракопки на раннохристиянска базилика в Монтана. – Археологически открития и разкопки през 2011 г., София, 2012, 289–291.

**ARCHAEOLOGICAL MONITORING ON MONTANA EARLY CHRISTIAN BASILICA AND MEDIEVAL FORTIFICATIONS RESTORATION PROJECT, KALETO LOCALITY, IN MONTANA TOWN**

*Valeri Stoichkov*

The archaeological monitoring on restoration activities in the Early Christian basilica and Medieval fortifications in Montana is focused on the measures, related to authenticity issues during the restoration process (the indicative line marking the height of the old walls, their conservation and a drainage system). Remains of baptisterium, discovered by archaeological investigations in May 2017, and badly preserved Northwestern corner of the basilica, received special attention.

During the restoration activities in the terrain, located to the North of the basilica, seven large fragments of stone monuments are discovered (fig. 1). They represent spolia included in the basilica walls.

# № 53. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С РЕМОНТ НА СЪЩЕСТВУВАЩ ЕЛЕКТРОПРОВОД В ЗЕМЛИЩЕТО НА ГРАД КОЗЛОДУЙ

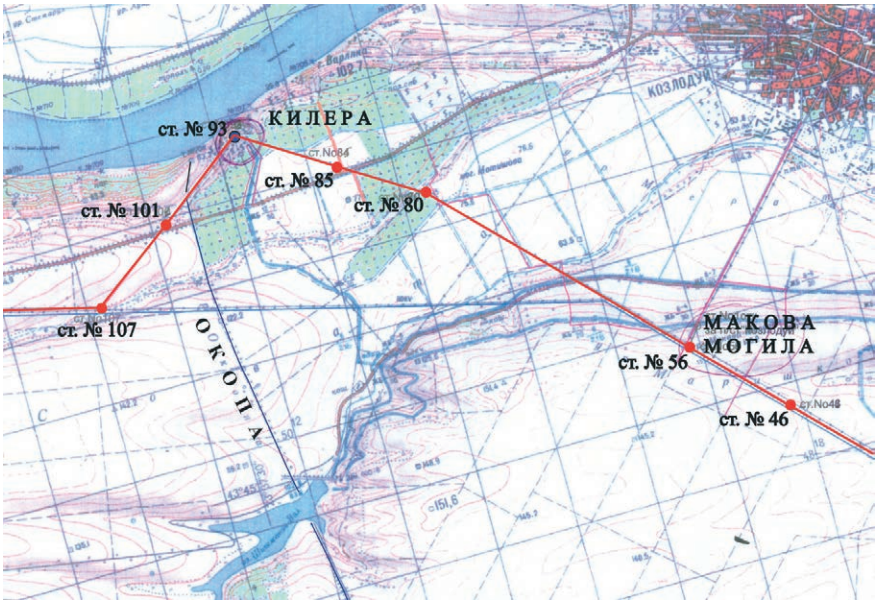
*Александра Петрова, Нарцис Торбов, Георги Ганецовски*

Теренното наблюдение бе наложено от извършвана рехабилитация на съществуващата въздушна линия 110 kV „Аспарухов вал”. Този далекопровод се състои от стоманенобетонни стълбове тип НБВ. Новите, с които се подменят, представляват поцинкована метална конструкция – тип НХ. Наблюдението бе регламентирано с договор между „Електроенергиен системен оператор ЕАД, Дирекция пре-

нос на електроенергия – МЕР Монтана" и РИМ Враца. Осъществено бе с разрешение за спасително археологическо проучване № 298/ 15.05.2017 г. от екип в състав Александра Петрова, РИМ Враца – ръководител, Нарцис Торбов и Георги Ганецовски, РИМ Враца, зам. ръководители.

При рехабилитацията на далекопровода се запазва разположението на старите стоманенобетонни стълбове, полагани през 1962 г.

Подмяната на всеки стълб включва няколко етапа: демонтиране на стария стълб, изкопаване на стъпките за новия, бетониране на основата му, монтаж на конструкцията, окачване и връзване на проводниците.




*Обр. 1. Карта (1:25000) на участък от трасето на далекопровода (от стълб № 46 до стълб № 101) с местоположение на намиращи се в непосредствена близост, регистрирани в АИС АКБ археологически обекти.*

*Fig. 1 Map of the powerline from pillar 46 to pillar 101 with sites nearby registered in Archaeological map of Bulgaria, scale 1:25000*

Основите на старите стълбове са положени на 2,50 м от сегашното ниво на терена. Новите изкопи ще имат максимална дълбочина от 2,10 м за стълбовете опъвачи (като стълб № 93, например), тъй като те са по-големи и с по-тежка конструкция от останалите нови стълбове тип НХ, които се вкопават на 1,60 м.

За всеки от новите стълбове се копаят по четири изкопа, за да се фундират четирите му крака. Изкопите се извършват „стъпка в стъпка" и попадат в рамките на карето на стария стълб. Външните общи размери на цялото каре за един стълб са 3,5 х 3,5 м.

За няколко археологически обекта с местоположение в близост до трасето на далекопровода от стълб № 50 до стълб № 101 (обр. 1) има регистрация в АИС АКБ, както следва:

Ров и вал (Окопа) в м. Килер баир, на 6 км западно от града, АКБ № 0300015, автор Пл. Иванов.

Военен лагер от Първо българско царство в м. Килер баир, на 6 км западно от града, АКБ № 0300016, автор Пл. Иванов.

Средновековно селище в м. Береч, на 7 км югозападно от Козлодуй, АКБ № 0300017, автор Пл. Иванов.

Селище от бронзовата и римската епоха, в м. Килера на 7,3 км западно от Козлодуй, АКБ № 10002113, автор Г. Иванов.

При наблюдението на изкопните дейности за стъпките на стълбовете не бе установено те да засягат недвижими културни ценности.

Археологически материали бяха намерени при изкопа за основите на стълба опъвач № 93. Събраха се отделни керамични фрагменти, сред които такива, характерни за ранната бронзова епоха, култура Магура – Коцофени и антични, вероятно от късноримския период. Фрагментите се намериха в насипа, запълващ стъпките на старите стълбове, положени през 60-те години на миналия век.

Непосредствено на север от линията на далекопровода, при стълб № 92, сред лозови насаждения, установихме множество иманярски изкопи, някои от които са стари и обрасли с трева, други – нови.

Локализиран е иманярски изкоп с координати в координатна система 1970 г. както следва: X 4671314.621, Y 8532334.679, надморска височина – 86 м. На повърхността на изкопа се забелязват фрагментирани керамични съдове, животински кости, две керамични антични лампи. Едната от тях принадлежи към групата Bildlampen, тип XXI – лампи с къс и закръглен фитилник, с дата – края на I–II век (обр. 2: 1) (Торбов 2014, табл. 1: 183). Втората лампа спада към групата Firmalampen, тип XXIV – лампи със затворен канал на фитилника и се датира от средата на I до средата на II век (обр. 2: 2) (Торбов 2014, табл. 2: 187).



*Обр. 2. Керамични антични лампи, намерени в иманярски изкоп северно от трасето на далекопровода, в района на стълб № 92.*

*Fig. 2 Ceramic antique lamps from 1st–2nd c. found in treasure hunter pit north of the powerline, near pillar 92.*

Намерените материали при стълб № 93 и в иманярските изкопи северно от линията на далекопровода, при стълб № 92, произхождат от регистрираните в м. Килера селища от бронзовата и римската епоха, регистрирани в АИС АКБ с № 10002113 от Г. Иванов. Регистрационната карта е актуализирана след нашето посещение.

На около 250 м в посока североизток от стълб № 54 регистрирахме могилен насип, означен на картата като Макова могила. Могилата е регистрирана в АИС АКБ с № 10001062 от К. Бояджиев. Тя се намира сред обработваеми площи. Насипът ѝ е частично разрушен и е разнесен при обработката на земята. В средата ѝ има иманярски изкоп. Забелязахме два триангулачни знака, единият от които носи годината 1933 г., а другият е от по-късно време. Могилата вероятно датира от ранната бронзова епоха. Установяваме, че диаметърът ѝ е 25 м и запазената височина е 2 м. Координатите ѝ са: X 4757092.257, Y 8537200.985, надморска височина – 147 м.

## Литература

**Торбов 2014:** Н. Торбов. Антични лампи от Северозападна България, Враца, 2014.

## ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF ELECTRICITY TRANSMISSION REPAIR NEAR KOZLODUY TOWN

*Aleksandra Petrova, Georgi Ganetzovski, Narcis Torbov*

The monitoring did not detect movable or immovable cultural heritage in the trenches for the pillars (fig. 1).

Only at pillar 93 pottery fragments of the Early Bronze Age and Late Roman period were found. North of the pillar 92, in treasure hunters trench two ceramic antique lamps from I–II c. were found. These materials are related to a registered in archaeological information system "Archaeological map of Bulgaria" settlement from the Bronze and Roman ages in Kilera location (fig. 2).

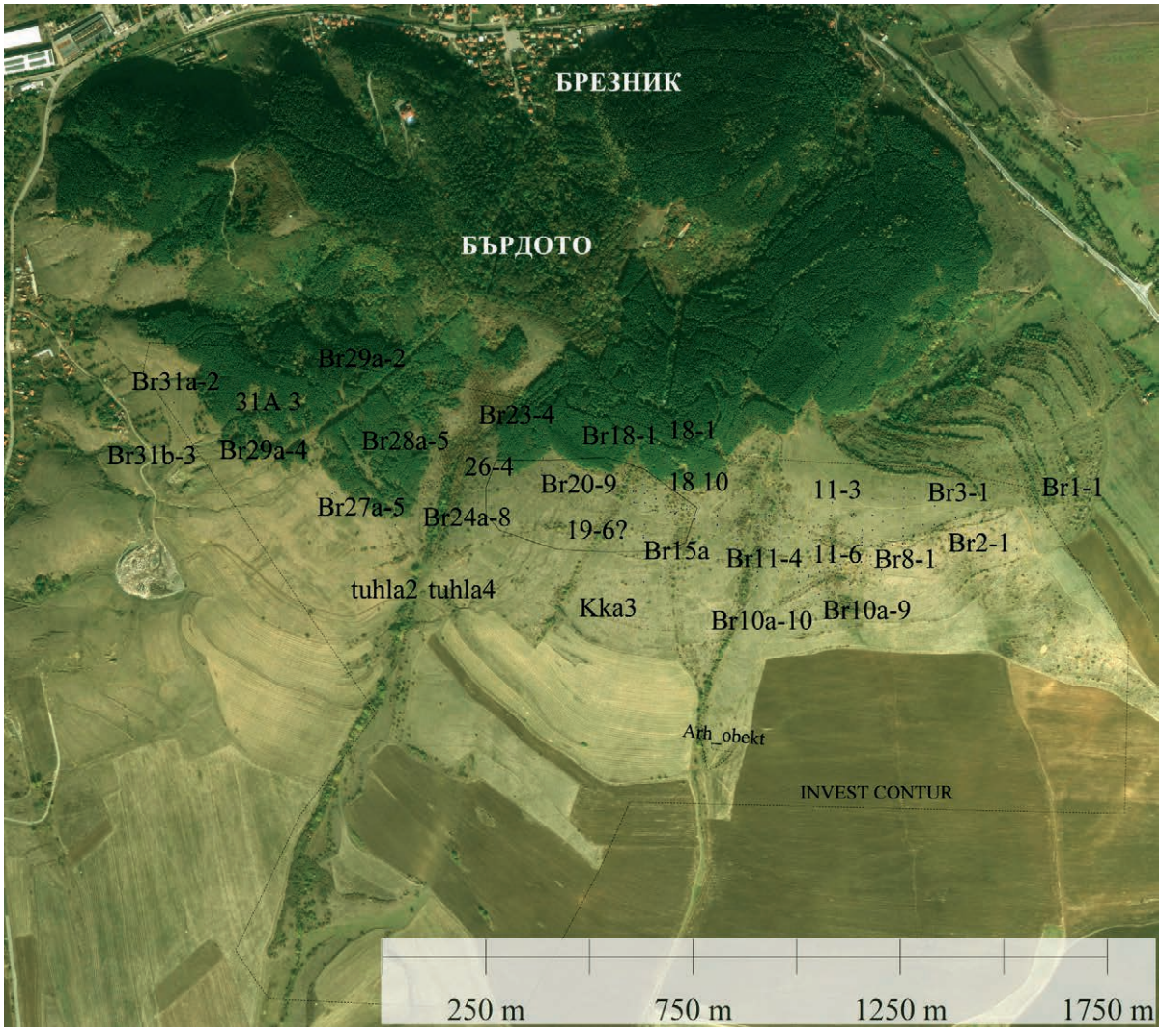
Makova Mogila was visited and documented near pillars 54–56 (fig. 1). The mound is a registered archaeological site and is affected by treasure hunting.

# № 54. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА КОНЦЕСИОННА ПЛОЩ БРЕЗНИК, НАХОДИЩЕ „МИЛИН КАМЪК“, ЗЕМЛИЩЕ НА ГРАД БРЕЗНИК

*Филип Михайлов*

В изпълнение на договор между „Трейс Рисорсиз“ ЕООД и НАИМ–БАН, беше проведено спасително археологическо наблюдение в рамките на концесионна площ „Брезник“, находище „Милин камък“, в землището на гр. Брезник. В основната си част археологическото наблюдение се състоеше в това да бъде следена работата по изработването на площадки и утайници за направата на геоложки сонди (обр. 1).

След изчерпване на кафяв глинест пласт с дебелина до 1,20 м в рамките на сондажна площадка „Br20–9“ са разкрити фрагменти от дебели глинени мазилки. Видимата площ на която те се забелязват е около 10 кв. м, като структурата се развива в северна посока и в дълбочина (обр. 2). Около структурата се открива битова керамика с висока концентрация, отделни фрагменти от строителна керамика, медна монета (фолис), желязно ножче, животински кости. Фолисът е силно изтрит, пора-




*Обр. 1. Ортофотография с насложени граница на инвестиционната площ и разположените в нея сондажни площадки.*

*Fig. 1. Orthophotography with investment area and the location of the drilling sites.*



*Обр. 2. Засегната археологическа структура при изработването на площадка Br20–9.*

*Fig. 2. Affected archaeological structure at site Br20–9.*



*Обр. 3. Могила.*

*Fig. 3. A mound.*

ди което е трудно точно да се определи на кой император е, но вероятно е отсечен след 538 г от името на император Юстиниан I или Юстин II (565–578)[1]. Датировката на фрагментите битова керамика не противоречи на тази дата. Най-добре запазена от животинските кости е фрагмент от челюст на говедо[2].

Локализираната структура притежава качества на недвижима културна ценност от VI в. (късноантичната / ранновизантийската епоха), като за момента не може да се прецени дали е от сграда или пещ.

При направата на околните сондажни площадки също бяха забелязани археологически материали (керамични фрагменти, фрагмент от хромел, фрагмент от железен нож и желязна шлака), но археологическа структура или културен пласт не бяха достигнати.

Описаната структура попада в северната периферия на отдавна известен археологически обект (Бакъмска 1993; Кечева, Цветкова 2015, 813), намиращ се в м. Горна Дабовица, под вр. Свети Никола.

Разпръснати археологически материали (в това число и синьо стъклено мънисто) се откриват основно в западната периферия на този обект (според дадените в АИС АКБ граници), в слабо изявено дере със значително по-дълбок хумусен пласт. Там обаче не е локализиран културен пласт или останки от археологическа структура, с които да бъдат свързани откриваните материали.

В източната част на обекта много рядко се намират отделни фрагменти от строителна керамика.

В централната му част, на удобен за живеене полегат склон, археологически материали не се откриват. В този участък хумусният пласт е много тънък – 0,10 до 0,20 м, след което се достига до ерозирала скала. Вероятно това, в съчетание с постоянно духащия югоизточен вятър, са довели до епизодично обитаване основно на плитките дерета от южния склон на Свети Никола.

[1] Благодаря на Светослава Филипова за консултацията относно датирането на монетата.
[2] Благодаря на Надежда Карастоянова за определянето на животинската челюст.

По време на проведеното археологическо наблюдение е регистриран и землен насип на единична могила (Михайлов 2017). Могилата е разположена на изявено било с отлична видимост и посоката изток-запад. Насипът е с форма на сегмент от кълбо, нарушено от съвременна оран от север и юг (обр. 3). Видимият му диаметър е 18 м, а височина – около 1,50 м.

**Литература**

**Бакъмска 1993:** А. Бакъмска. АИС АКБ. Регистрационна карта № 1700344.

**Кечева, Цветкова 2015:** Н. Кечева, Ю. Цветкова. Издирвания на археологически обекти в рамките на концесионна площ „Брезник“, находище „Милин камък“, гр. Брезник. – Археологически открития и разкопки през 2014 г., София, 2015, 810–814.

**Михайлов 2017:** Ф. Михайлов. АИС АКБ. Регистрационна карта № 10005046.

**ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF THE CONCESSION AREA BREZNIK DEPOSIT “MILIN KAMAK” IN THE TERRITORY OF BREZNIK TOWN**

*Philip Mihaylov*

In July – December 2017 archaeological monitoring of construction activities in the concession area Breznik, deposit “Milin kamak” was conducted. During the monitoring an archaeological site is registered. On some of the sites that will be affected by the construction work rescue archaeological excavations will be carried out (fig. 1, 2, 3).

# № 55. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПРИ ИЗКОПНИ РАБОТИ В КЪСНОСРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. АРХАНГЕЛ МИХАИЛ“, СЕЛО БИЛИНЦИ, ОБЩИНА БРЕЗНИК

*Василка Паунова*

Наблюдението се проведе през периода 28 юли – 13 ноември 2017 г. в рамките на осем работни дни. Късносредновековният манастир „Св. Архангел Михаил“ (НКЦ с категория „паметник с национално значение“) отстои на около 2 км североизточно от центъра на с. Билинци и на 16 км северозападно от гр. Брезник. Разположен е в югозападното подножие на рида Црънча от Завалска планина. Попада в м. Коларов камък.

Наблюдението се извърши по време на изкопни работи в манастира и в прилежащата му площ, които са част от проект за възстановяването му. Бяха прокопани четири траншеи външно до стените на черквата. В тях бяха документирани основите на три контрафорса, изградени през XIX век (обр. 1). Те са били видими, въпреки лошото им



*Обр. 1. Основа на контрафорс изграден през втората половина на XIX в. до югоизточния ъгъл на черквата.*

*Fig. 1. The foundation of a support wall structure built in the second half of the 19th c. to the southeastern corner of the church.*



*Обр. 2. Останки от по-ранен градеж, навлизащ под основата на североизточния ъгъл на късносредновековната църква.*

*Fig. 2. Remains of an earlier precursor building under the foundations of the northeastern corner of the Late Medieval church.*

състояние, до 2000 г. Установи се че част от камъните от основата на контрафорса в североизточния ъгъл на църквата навлизат под нейните основи (обр. 2). До западната му стена бе разчистен един хоризонтален ред от нивелирани тухлени плочи с размери 0,25 х 0,27 м и дебелина 3 см. Много е вероятно в този участък да е съществувала сграда, върху част от която през XVI в. е изградена църквата „Св. Архангел Михаил".

Наблюдението се извърши и при изкопаването на четири траншеи в манастирския двор. На дълбочина 0,4–0,6 м не се достигна до по-ранни археологически структури от втората половина на XIX в.

В хумусния пласт бяха открити шест османски монети и един австрийски жетон от XVIII–XIX век. Повечето от тях са пробити и са били част от наниз.

**ARCHAEOLOGICAL MONITORING DURING DIGGING ACTIVITIES IN ST. ARCHANGEL MICHAEL LATE MEDIEVAL MONASTERY, BILINTSI VILLAGE, BREZNIK MUNICIPALITY**

*Vasilka Paunova*

During the period of July 28th – November 13th 2017, archaeological monitoring was carried out during the excavation works in the boundaries of the Late Medieval monastery "St. Archangel Michael", Bilintsi village, Breznik municipality. It is located in the Zavala mountain, under the Tsrancha Hill, in the Kolarov Kamak area.

The work was concentrated in eight trenches in the courtyard of the monastery. The foundations of three supporting walls were documented by the southern wall, the southeast and the northeast corner of the church (fig. 1). It was found that the northeastern support wall was placed on an older wall, which preceded the construction of the Christian temple – that is before the 16th c (fig. 2).

During the monitoring, two clay vessels, six Ottoman coins and an Austrian jetton, dating from the 18–19th c., were also found.

## № 56. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ НА ПЛ. ВЪЗРАЖДАНЕ № 1, ГРАД ПЛОВДИВ

*Елена Божинова*

Обектът е разположен в ЮИ подножие на Джамбаз тепе и заема дворното пространство на сграда с категория „ансамбъл" по протокол от 25.05.1998 г. на НСОПК при Министерството на културата.

Археологическо наблюдение се извърши на площ от 34 кв. м. При започването на изкопната дейност се разкри част от късноантичен зид изграден от камъни на спойка с розов хоросан, с видими

размери: височина – 1 м, ширина 0,65 м и дължина 1,80 м и ориентация изток-запад (79°), горна кота 168,68 м. Зидът в западна посока се развива извън обекта, а в източна – в културните пластове, които не са достигнати от изкопа с машина. В пластовете около него са регистрирани кирпичени деструкции с фрагменти битова и строителна керамика от III–V век. Северно от зида тези пластове са нарушени от яма с материали от османският период. На 0,9 м южно от зида се разкри обработен сиенитен блок (размери: 0,2 х 0,8 х 0,9 м), поставен хоризонтално.

Съгласно решенията на експертна комисия на Министерството на културата на обекта следва да се извършат спасителни археологически разкопки.

**ARCHAEOLOGICAL MONITORING AT 1 VAZRAJDANE SQ., PLOVDIV TOWN**

*Elena Bozhinova*

The site is situated in the foothill of Dzhambaz tepe, which is part of the Three hills – the fortified part of the ancient and medieval city of Philippopolis (Plovdiv). The studied area is 34 sq.m. The uppermost modern layer that is 0–0.50 m thick is excavated by a bagger. In the northwestern corner a stone wall with a mortar solder is revealed. The wall is 0.65 m width, revealed part is 1 m high and 1.80 m long, as it continues in western and eastern direction. The layers around it consist of burnt mud brick destructions with pottery dated in the III$^{rd}$ and IV$^{th}$ c.

According to the decisions of the Expert Committee of the Ministry of Culture rescue archaeological excavations should be carried out at the site.

## № 57. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА УЛ. „ЛЕЙДИ СТРАНГФОРД” № 13, ГРАД ПЛОВДИВ

*Елена Божинова*

Обектът е разположен в северното подножие на Сахат тепе, в охранителната зона на групова културна ценност „Историческа зона „Филипопол – Тримонциум – Пловдив“.

Парцелът е с обща площ 310 кв. м. Инвестиционното намерение е свързано със строеж на жилищна сграда. Площта, на която са направени изкопни работи е 18 км. м. За основи на бъдещата сграда е направен изкоп с близка до Г-образна форма. Дълбочината на изкопа е 0,20 м в южния му край, където се разкрива коренна (материкова) скала и 0,90 м в северната част. В северната част теренът е от стерилна пръст – оранжева разложена скала, в която в североизточния ъгъл на изкопа са вкопани основи на сграда от близък до съвремието период. В основите на сградата са преизползвани антични тухли и буци хоросан с едри фракции тухла.

В южния край на изкопа върху материковата скала бе разкрито петно от унищожен в миналото масивен градеж на спойка хоросан с едри фракции тухла. Петното е с размери над 1,40 х 1,40 м, като продължава извън границите на изкопа, с кота 181,49 м. В пласта около него се отриха единични фрагменти антична битова и строителна керамика.

**ARCHAEOLOGICAL MONITORING AT 13 LADY STRANGFORD STR., PLOVDIV TOWN**

*Elena Bozhinova*

The site is situated in the lower part of the northern slope of the Sahat tepe hill. Two trenches are made by bagger for bases of a house. The whole investigated area is 18 sq. m. the only part of an archaeological structure is registered in the southern part of the trench where over the rock are preserved traces of a massive masonry with mortar solder. Pottery sherds were found around it that date in the period between II$^{nd}$ and IV$^{th}$ c.

# № 58. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ЖИЛИЩНА СГРАДА НА УЛ. „ВИСЛА“, № 4, ГРАД ПЛОВДИВ

*Росица Миткова, Катерина Венедикова*

Спасителното археологическо наблюдение се проведе в периода 11–18 май 2017 г. във връзка с реконструкция, пристройка и надстройка на съществуваща жилищна сграда разположена на улица „Висла“, в поземлен имот № 56784.520.17.1. То е извършено на основание на договор между Мартин Вартанян и РАМ Пловдив. Проучването обхваща части от вътрешността на съществуваща сградата (два сондажа с размери: 1,50 х 0,80 м, дълбочина 1,70 м и 2,40 х 0,80 м, дълбочина 1,70 м) и сондаж, западно от нея (9 х 0,80 м, дълбочина 1,70 м), където ще бъдат фундирани носещи подпорни колони. Проучена е и определена за застрояване площ от 52,8 кв. м. източно от съществуващата жилищна сграда. Достигнатото ниво в предвидения за пристройката строителен изкоп е 158,04, дълбочина 2,00 м. Пластът е насипен. Съдържа голямо количество съвременни строителни отпадъци, ломени и обработени камъни, фрагменти строителна и битова керамика (Възраждане, ново и най-ново време), фрагменти от стъкло и стъклени изделия, диск от медна сплав, горна част от бронзово звънче, фрагменти от османски надгробни плочи. Всички те произхождат от насипния пласт между съвременното ниво (160,05 м) и проектното ниво на бъдещата сграда – 158,04 м надморска височина.

В източния край на проучената площ, на границата с мястото, предвидено за изграждане на паркинг, е разкрита част от каменна настилка (размери: 6,50 х 1,98 м, площ – 12 кв. м, ниво на фиксиране – 158,93 м) и плитък канал в нея. Изградена е от дялани, плочести (размери: 0,45 х 0,45 м) и подребни ломени камъни. Пръстта над настилката е сиво-кафява. Съдържа незначително количество керамика и фрагменти от порцеланови съдове. Структурата е консервирана чрез засипване, тъй като на това място се предвижда надземен паркинг. Други археологически структури не са установени.

Сред откритите в насипния пласт части от мраморни надгробни плочи една е с надпис[1] (обр. 1). Има запазени размери: височина – 0,39 м, широчина 0,30 м и дебелина: 9 см. Височина на релефа – 0,3 см. Паметникът представлява средна част от мюсюлманска надгробна плоча със запазени последните три реда от релефния надпис, който вероятно се е състоял от пет реда. Липсващите редове вероятно са включвали: на първи ред – встъпителна формула, а на втори ред – текст със смисъл: „Целта от поклонението на гроба е молитва”.




*Обр. 1. Долна част от надгробна плоча с релефен текст на османотурски.*

*Fig. 1. Lower part of Ottoman tombstone with inscription.*

Запазените три реда са на османотурски език в народен стил:

[1] Bu gün bana ise, yarın sanadır.

[2] Merhume `Asiye, bint-i Hüseyn Aga.

[3] Sene 1253.

Преводът е:

[1] Ако днес (молитвата) е за мене, утре е за тебе.

[2] Покойната `Асийе, дъщеря на Хюсеин ага.

[3]1253 година.

1253 година по Хиджра отговаря на времето от 7 април 1837, петък, до 27 март 1838 г. сл. Хр., вторник. Това е една

[1] Специална благодарност на колегата Соня Семерджиева от РАМ Пловдив за оказаното съдействие при разчитане на надписа.

от поредните години на чумна епидемия в много селища, от 1836/1837 до 1841/1842 г. В някои селски гробища половината надгробни надписи са от тези години.

Името на покойната, „Асийе“ по грешка е написано с начална буква „айън“, вместо с „елиф“. Това показва известна неграмотност на тези, които са поръчали надписа, а и на майстора.

Титлата „ага“ до Танзимата обикновено носят офицери от Еничарския корпус.

**ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF RECONSTRUCTION OF AN EXISTING BUILDING ON 4 VISLA STR., PLOVDIV TOWN**

*Rositsa Mitkova, Katerina Venedikova*

During digs connected to a reconstruction, extension and building additional storeys of an existing building, in the east end of the studied area, part of stone pavement (6,50 x 1,98 m, area 12 sq. m, level of fixation – 158,93) was found. Materials from the Reconnaisance and modern times have been found.

In the embankment layer parts of marble gravestones are found, one of which has an inscription (fig. 1). Its preserved dimensions are: height 39 cm, width 30 cm and thickness 9 cm. The height of the relief is 3 mm. The monument is a middle part of a Muslim gravestone with preserved three lines of the relief inscription in Ottoman Turkish written in folk style.

The translation is:

[1] If today (the prayer) is for me, tomorrow is for you.

[2] The deceased Asiye, daughter of Hüseyin aga.

[3] year 1253.

According to Hegira the year 1253 corresponds to the time from April 7, 1837, Friday, until March 27, 1838, Tuesday. This is one of the consecutive years of plague epidemic from 1836–1842. In some village graveyards half of the gravestones are from this period.

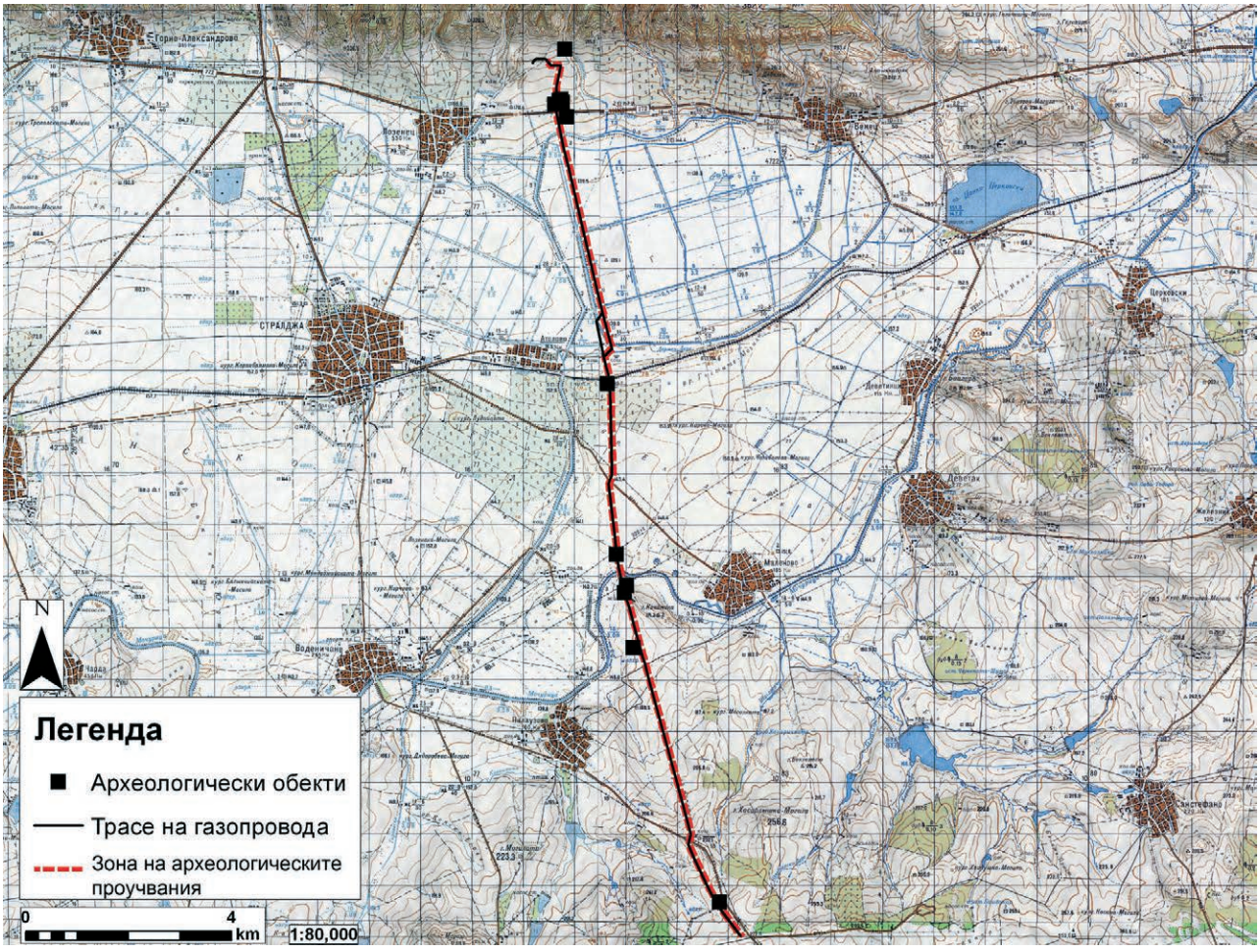
# № 59. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИТЕ ДЕЙНОСТИ ПО ТРАСЕТО НА ТРАНЗИТЕН ГАЗОПРОВОД № 2 ЗА РЕПУБЛИКА ТУРЦИЯ, В УЧАСТЪКА МЕЖДУ СЕЛАТА ЛОЗЕНЕЦ И НЕДЯЛСКО, ОБЩИНА СТРАЛДЖА

*Стефан Бакърджиев, Тодор Вълчев*

През 2017 г. се извърши археологическо наблюдение на изкопните и строителни дейности по трасето на транзитен газопровод № 2 за Република Турция. То се проведе под научното ръководство на Стефан Бакърджиев и Тодор Вълчев от РИМ Ямбол. Археологическото наблюдение се извърши на няколко етапа, съобразени с темповете на строителните дейности.

През 2013 г. са извършени теренни археологически обходи по 19 км трасето на транзитен газопровод № 2 – от компресорната станция до с. Лозенец, общ. Стралджа до очистителното съоръжение до с. Недялско, общ. Стралджа (Кечева 2014) (обр. 1). Регистрирани са 11 археологически обекти. За частични или пълни археологически проучвания са определени пет от тях, проучени през 2015 г. и 2016 г. (Александров, Илиев 2016; Бакърджиев, Вълчев 2016; Бакърджиев и др. 2016; Бакърджиев и др. 2017; Божкова и др. 2016; Божкова и др. 2017; Бояджиев, Петров 2016). Останалите шест археологически обекта са определени за наблюдение по време на строителната дейност (обр. 1).

По време на наблюдението се констатираха археологически материали само на територията на обект № 010 – селище от бронзовата и римската епоха. Археологическият обект се намира на 2,270 м североизточно от центъра на с. Палаузово. Площта на целия обект е около 50 дка, като трасето на газопровода преминава в неговата източна периферия. Тук се разкри и единствената структура по време на наблюдението – гроб с кремация. Костите на погребания са покрити с керамична паница изработена на бързо грънчарско колело. Като гробен дар бяха поставени две монети тип Gloria Exercitus




*Обр. 1. Трасето на транзитен газопровод № 2 за Република Турция (Кечева 2014).*

*Fig. 1. The route of gas pipeline № 2 to Republic of Turkey (Кечева 2014).*

на император Константин Велики (306–337). Погребалната структура се отнася към тип V, вариант Б – кремация с глинена урна по типологията на проф. Людмил Гетов (Гетов 1970, 4–5).

На останалата територия от трасето на транзитен газопровод № 2 за Република Турция не се откриха никакви археологически материали или археологически структури.

## Литература

**Александров, Илиев 2016:** С. Александров, И. Илиев. Спасителни археологически проучвания на надгробна могила (обект № 6 по трасето на транзитен газопровод за Турция), землището на гр. Стралджа, община Стралджа. –Археологически открития и разкопки през 2015 г., София, 2016, 154–156.

**Бакърджиев, Вълчев 2016:** С. Бакърджиев, Т. Вълчев. Спасителни археологически проучвания на селище от ранната и късната желязна епоха, римската епоха и средновековието – обект № 1 по трасе на транзитен газопровод № 2 за Турция, с. Лозенец, община Стралджа, област Ямбол (I етап). – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 224–226.

**Бакърджиев и др. 2016:** С. Бакърджиев, Т. Вълчев, И. Илиев. Спасителни археологически проучвания на селище от ранната и късната желязна епоха, римската епоха и средновековието – обект № 1 по трасе на транзитен газопровод № 2 за Турция, с. Лозенец, община Стралджа, област Ямбол (II етап). – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 227–230.

**Бакърджиев и др. 2017:** С. Бакърджиев, Т. Вълчев, И. Илиев. Спасителни археологически проучвания на селище от ранната и късната желязна епоха, римската епоха и средновековието (обект № 1 по трасе на транзитен газопровод № 2 за Турция) при с. Лозенец, община Стралджа, област Ямбол. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 140–142.

**Божкова и др. 2016:** А. Божкова, С. Александров, Н. Тодорова, В. Милчева. Спасително археологическо проучване на обект № 7 по трасето на газопровод № 2 за Република Турция, землище на с. Маленово, община Стралджа, област Ямбол. –Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 221–224.

**Божкова и др. 2017:** А. Божкова, С. Александров, В. Милчева, И. Киров. Спасително археологическо проучване на обект от неолита, бронзовата епоха и класическата епоха при с. Маленово, Ямболско. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 142–145.

**Бояджиев, Петров 2016:** К. Бояджиев, В. Петров. Спасително археологическо проучване на късноенеолитен обект в землището на с. Палаузово, община Стралджа. –Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 87–91.

**Гетов 1970:** Л. Гетов. Погребални обичаи и гробни съоръжения у траките през римската епоха (I – IV в.). – Археология, 1970, 1, 1–12.

**Кечева 2014:** Н. Кечева. Издирвания на археологически обекти по проектно трасе на газопровод № 2 за Турция в участъка между КС Лозенец до СО при с. Недялско, община Стралджа. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 645–648.

**ARCHAEOLOGICAL MONITORING DURING CONSTRUCTION OF GAS PIPELINE № 2 TO REPUBLIC OF TURKEY, IN THE AREA BETWEEN VILLAGES LOZENETS AND NEDYALSKO, STRALDZHA MUNICIPALITY**

*Stefan Bakardzhiev, Todor Valchev*

Archaeological monitoring was accomplished in 19 km long route of gas pipeline № 2 between villages Lozenets and Nedyalsko. During the field survey in 2013 11 archaeological sites were identified (fig. 1). Five of them were excavated in 2015 and 2016. Other six sites were allocated for archaeological monitoring during construction work.

During the monitoring only one structure was found – cremation in the area of archaeological site № 010. As grave gifts was put two coins of Emperor Constantine the Great (306–337).

In the other area of the route of gas pipeline № 2 for Republic of Turkey no archaeological materials or structures were found.

# ПОДВОДНИ ПРОУЧВАНИЯ

## № 60. МОРСКИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОЕКТ ЧЕРНО МОРЕ: АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ПО БЪЛГАРСКИЯ КОНТИНЕНТАЛЕН ШЕЛФ

*Людмил Вагалински, Джонатан Адамс, Калин Димитров, Крум Бъчваров, Родриго Пачеко-Руиз, Веселин Драганов, Драгомир Гърбов*

„Морски археологически проект Черно море“ (Maritime Archaeology Project Black Sea) е дългосрочен проект, който през 2017 г. осъществи третия си полеви сезон. Проектът се финансира от „Фондация за експедиции и образование“, Великобритания. Проучванията се реализират по договор между Центъра за подводна археология, Созопол и Центъра за морска археология на Университета Саутхемптън в сътрудничество с Националния археологически институт с музей при БАН, Университета на Кънектикът, САЩ и Университет Сьодертьорн, Швеция.

През 2017 г. с изследователските кораби „Pelagia“ (24–25 април 2018) и „Havila Subsea“ (24 август – 18 септември 2018) бяха осъществени следните проучвания:

1. Довършване на програмата за събиране на седиментни образци за реконструкцията на промените на кватернерните палеоладшафти по българския шелф.

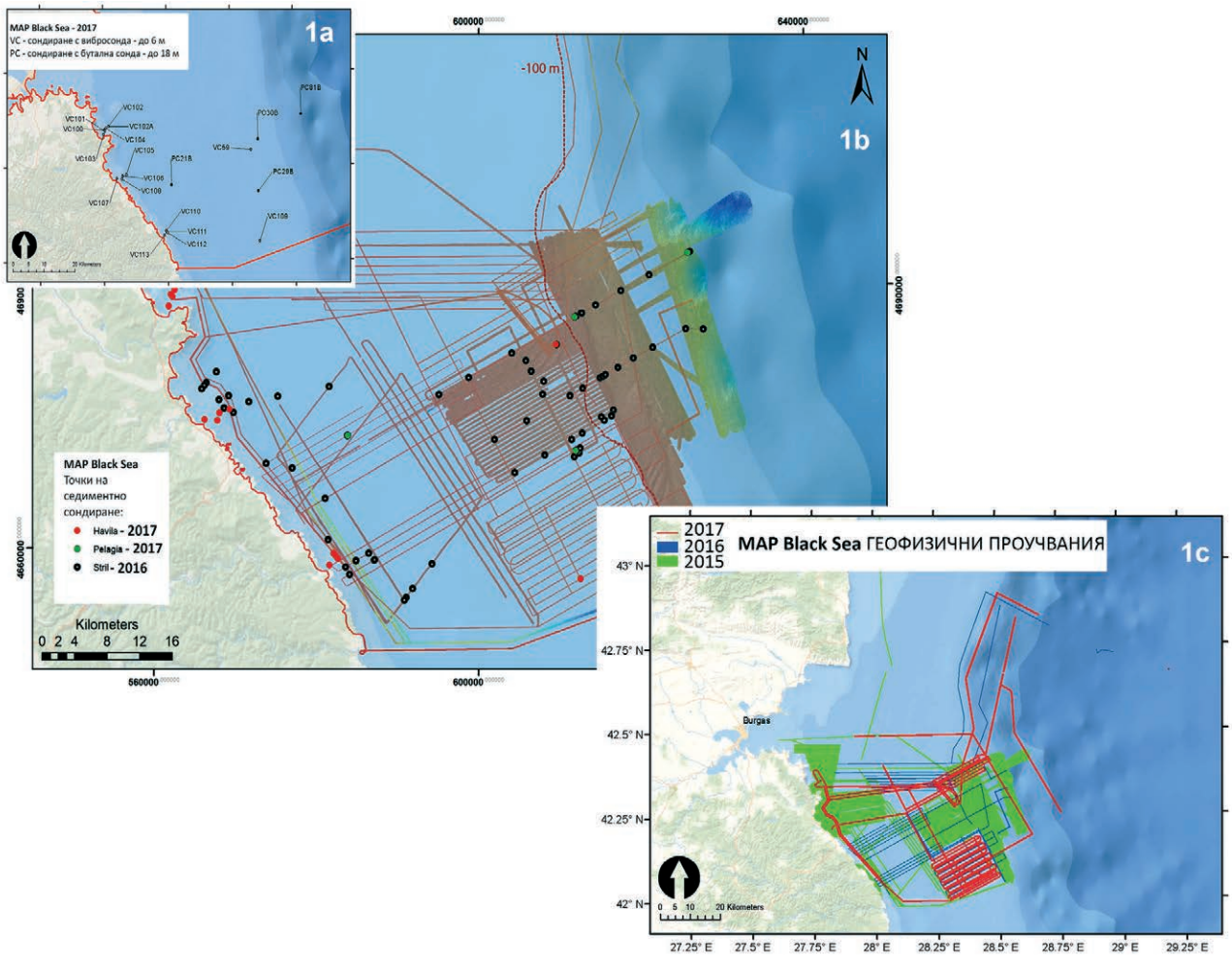
2. Продължаване на програмата за геофизични проучвания.

3. Издирване, документиране и изследвания на останки от корабокрушения.

В изпълнение на първата задача през 2017 г. бяха взети 16 ядки с вибро-сонда с максимална дължина до шест метра всяка („Havila Subsea“), както и четири ядки с 18-метрова бутална сонда („Pelagia“) (обр. 1a). Общо за двете години на събиране на седиментни ядкови проби са извършени 92 сондажа с обща дължина 394,5 м (обр. 1b).

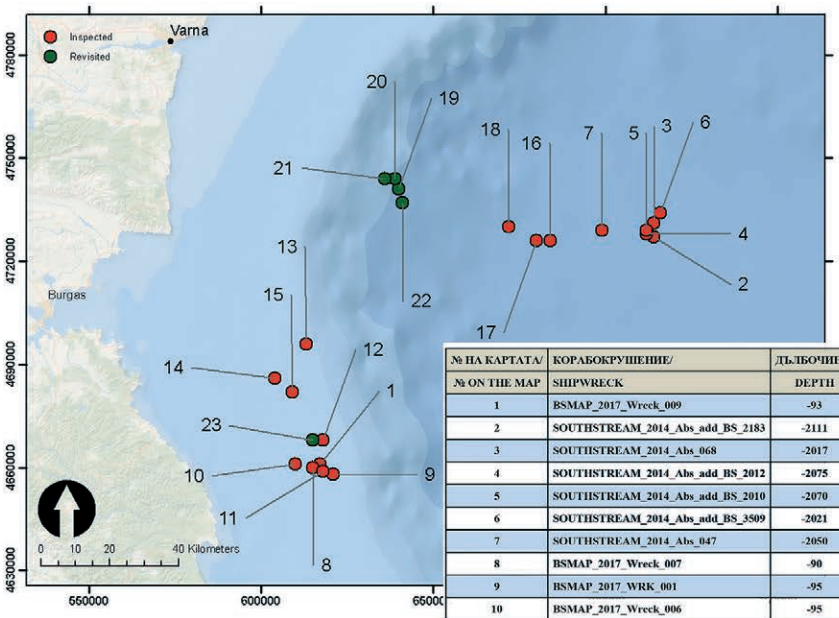
Геофизичните проучвания през 2017 г. се извършиха с апаратура, монтирана на подводен дистанционно управляем апарат *Surveyor Interceptor ROV*. Тази изследователска платформа позволява едновременно да се събират данни с висока резолюция с многолъчев ехолот (при разделителна способност 0,4 x 0,4 м), с поддънен профилограф и със странично сканиращ сонар (разделителна способност 0,25 м). Общата сканирана площ от българските води на Черно море за трите години на проекта MAP достигна над 1200 кв. км (1000 кв. км през 2015 г., 134 кв. км през 2016 г. и 142 кв. км през 2017 г.) (обр. 1c).

През 2017 г. са изследвани общо 23 древни корабокрушения, лежащи в две обособени зони – северна и южна. В първата са корабокрушения, които са регистрирани като сонарни цели по време на проучвания за строежа на газопровода Южен поток през 2012–2014 г. През 2017 г. в тази зона са




*Обр. 1. Дълбоководни изследвания на MAP Black Sea за периода 2015–2017. 1a. Карта на местата на седиментните сондажи през 2017 г. 1b. Карта на всички седиментни сондажи. 1c. Зоната, която е покрита с геофизични проучвания (батиметрия, поддънен профилограф и странично сканиращ сонар).*

*Fig. 1. MAP Black Sea coring program and geophysical surveys. 1a. Locations of the cores in 2017. 1b. All core locations 2016–2017. 3b. Area covered 2015–2017 by bathymetry, SBP and SSS.*




| № НА КАРТАТА/ № ON THE MAP | КОРАБОКРУШЕНИЕ/ SHIPWRECK | ДЪЛБОЧИНА/ DEPTH | ДАТИРОВКА/ CHRONOLOGY |
|---|---|---|---|
| 1 | BSMAP_2017_Wreck_009 | -93 | ОСМАНСКИЯ ПЕРИОД, КРАЯ НА 18 В.? |
| 2 | SOUTHSTREAM_2014_Abs_add_BS_2183 | -2111 | ОСМАНСКИ ПЕРИОД, 17-18 В.? |
| 3 | SOUTHSTREAM_2014_Abs_068 | -2017 | РИМСКИ ПЕРИОД I-II В.СЛ.ХР.; 30-130 CAL. AD |
| 4 | SOUTHSTREAM_2014_Abs_add_BS_2012 | -2075 | МАУНА ОТ 20 В. |
| 5 | SOUTHSTREAM_2014_Abs_add_BS_2010 | -2070 | РИМСКИ ПЕРИОД? |
| 6 | SOUTHSTREAM_2014_Abs_add_BS_3509 | -2021 | ПО ИКОНОГРАФСКИ ДАННИ 480-470 Г.ПР.ХР.; 405-360 CAL. BC |
| 7 | SOUTHSTREAM_2014_Abs_047 | -2050 | РИМСКИ ПЕРИОД(?) |
| 8 | BSMAP_2017_Wreck_007 | -90 | ОСМАНСКИЯ ПЕРИОД |
| 9 | BSMAP_2017_WRK_001 | -95 | ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИ ТИП КОРАБ ОТ 19 В., ВТОРА ПОЛОВИНА? |
| 10 | BSMAP_2017_Wreck_006 | -95 | РИМСКИ ПЕРИОД, ПЪРВА ПОЛОВИНА НА III В.СЛ.ХР. |
| 11 | BSMAP_2017_Wreck_008 | -95 | РИМСКИ ПЕРИОД, III-IV В.СЛ.ХР.; 140-335 CAL. AD |
| 12 | BSMAP_2017_Wreck_005 | -95 | ОСМАНСКИ ПЕРИОД, 18 В. |
| 13 | BSMAP_2017_Wreck_004 | -130 | ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИ ТИП КОРАБ, КРАЯ НА 17 – НАЧАЛОТО НА 19 В. |
| 14 | BSMAP_2017_Wreck_003 | -85 | ОСМАНСКИ ПЕРИОД, 18В.? ПОВРЕДЕН ПРИ ТРАЛЕНЕ |
| 15 | BSMAP_2017_WRK_002 | -93 | ОСМАНСКИ ПЕРИОД, 18 В.? ПОВРЕДЕН ПРИ ТРАЛЕНЕ |
| 16 | SOUTHSTREAM_2014_Abs_18 | -1998 | ТИП „ЧАЙКА“, ОСМАНСКИ ПЕРИОД, 17-18 В.? |
| 17 | SOUTHSTRAM_2014_Abs_014 | -1980 | РИМСКИ ПЕРИОД; 85-240 CAL. AD |
| 18 | SOUTHSTREAM_2014_BS_1526 | -1940 | ТИП „ЧАЙКА“, ОСМАНСКИ ПЕРИОД, 17-18 В.? |
| 19 | SOUTHSTREAM_2014_BS_464 | -1102 | ПО КОНСТРУКЦИЯ 13 – НАЧ. НА 14 В.; 1160-1260 CAL. AD |
| 20 | SOUTHSTREAM_2014_BS_630 | -1040 | ТИП „ЧАЙКА“, ОСМАНСКИ ПЕРИОД, 17-18 В.? |
| 21 | SOUTHSTREAM_2014_BS_188 | -922 | ТИП „ЧАЙКА“, ОСМАНСКИ ПЕРИОД, 17-18 В.? POST CAL. AD 1665 |
| 22 | SOUTHSTREAM_2014_BS_2105 | -1190 | ТИП „ЧАЙКА“, ОСМАНСКИ ПЕРИОД, 17-18 В.? |
| 23 | BSMAP_2016_WRK_002 | -92 | СРЕДНОВЕКОВИЕ, 10 В.СЛ.ХР |

*Обр. 2. Карта на проучени през 2017 г. корабокрушения.*

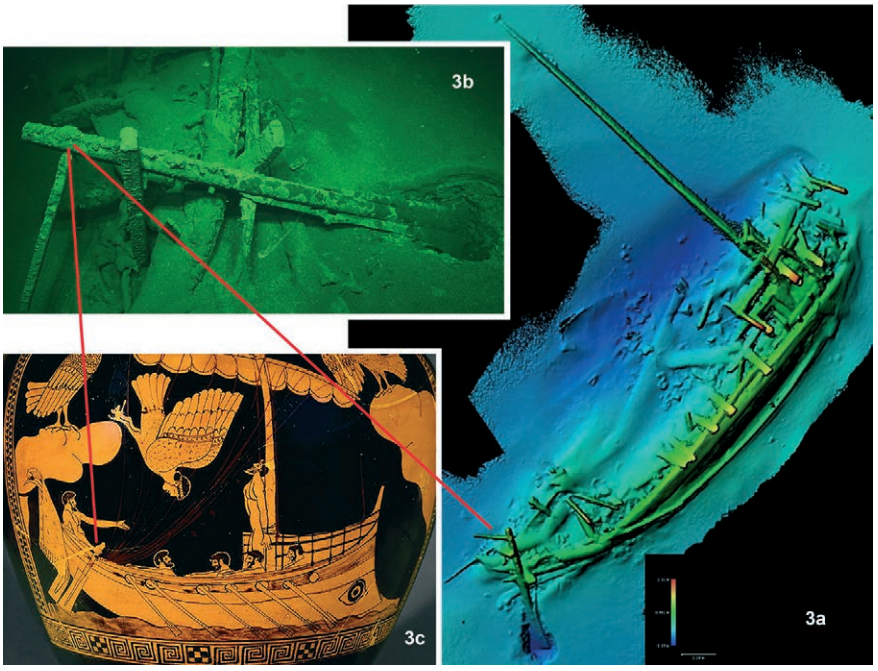
*Fig. 2. Map of shipwrecks investigated in 2017.*

проучени девет нови корабокрушения и са ревизирани други четири, посетени за пръв път през 2016 г. В южната зона са документирани само корабокрушения, които са открити от проекта MAP. През 2017 г. тук са открити и изследвани девет напълно неизвестни досега корабокрушения (обр. 2). Осъществено е и допълнително проучване, включително и водолазни спускания, на средновековния кораб от X в. (BSMAP_2016_WRK_002), открит и проучен през 2016 г.

Всички корабни останки са изследвани чрез дистанционни управляеми апарати (ROV), които осъществяват основните дейности по археологическо документиране: фото и видео заснемане, подробно фотограметрично заснемане и изготвяне на 3D модели, лазерно сканиране и прецизна батиметрия. С ROV са взети и образци за типологическо и абсолютно датиране, извършено е и разчистване на малки диагностично важни зони на някои корабокрушения.

Проучените корабни останки принадлежат на дървени ветроходни, гребно-ветроходни или гребни плавателни съдове, представящи корабоплаването в Черно море от античността до наши дни (обр. 2). Повечето имат висока степен на запазеност, включително и тези лежащи на дълбочини по-малки от 150 м над нивото на аноксичната зона. Най-ранно датираното корабокрушение е *SOUTHSTREAM_2014_Abs_add_BS_3509*. Представлява отлично запазен корпус с дължина около 18 м, който лежи върху левия си борд на дълбочина 2021 м. По-голяма част от десния борд е открит. Ясно се вижда кормилното гребло на място, площадката за управление, местата на греблата, мачтата, разположена близо до носа, както и високо издигната площадка пред нея. Останките на този древногръцки кораб са идентични дори в детайлите с изобразения плавателен съд на червенофигурен атически стамнос, известен като „Вазата със сирените“, който се датира 450–480 г. пр. Хр. (обр. 3). Датировката с 14C на три дървени елемента от корабокрушението потвърждава отнасянето на останките към края на V или началото на IV в. пр. Хр.

Едно от най-забележителните открития на MAP 2017 е корабокрушението *Southstream_2014_Abs_068*: добре запазени останки от малък двуостър едномачтов кораб, датиран I–II в. (14C: 30–130




*Обр. 3. Корабокрушение Southstream_2014_Abs_068. 3a. Теренен модел с висока резолюции на корабокрушението, заснемане с многолъчев ехолот. 3b. Снимка на кормилно гребло in situ на десния борд. Запазен е румпелът, който е обърнат към ахтерщевена. 3c. Изображение на кораб върху атически червенофигурен стамнос, датиран между 480–450 г. пр. Хр. Кормилното весло, румпелът, общото разположение на елементите на изобразения кораб са идентични с тези от корабокрушението.*

*Fig. 3. The Shipwreck Southstream_2014_Abs_068. 3a. High definition MB mapping of the shipwreck. 3b. Photography of the right side rudder in situ. 3c. Depiction of a ship on a red-figure Stamnos from Vulci c. 480–450 BC. Many ship elements from the vase depiction are identical with those from the shipwreck.*

cal. AD). Съдът е с дължина около 12 м при ширина 3 м и лежи на равен кил. Бордовете са запазени до първоначалната си височина, мачтата е на място, забелязват се кърмова и носова платформи. В кърмата стоят две масивни кормилни весла с румпели, насочени към ахтерщевена. Добре са запазени всички елементи, поддържащи мачтата.

Сред корабокрушенията, открити в южната зона през 2017 г., се откроява и *BSMAP_2017_Wreck_008*, което макар и на дълбочина от едва 95 м, също е в много добро състояние. Останките принадлежат на голям едномачтов товарен ветроход (дължина 23 м, ширина около 8 м), който съдържа товар от десетки еднакви амфори с малоазийски произход, лежащи *in situ* на открита платформа в носовата част. При огледите в дясната половина на кърмата е локализиран камбузът, в който се намират амфори и други съдове от кухнята на екипажа. Според типологията на амфорите, потвърдена и от абсолютно датиране (14C: 140–335 cal. AD), корабът е от римската епоха и се датира в III–IV в.

През трите години от работата на проекта MAP Black Sea са проучени 61 корабокрушения от всички исторически епохи. При повечето от тях е констатирана много висока степен на съхраненост на дървените корпуси, което превръща Черно море в най-перспективния райони за изследване на древното корабоплаване на Стария свят.

## MARITIME ARCHAEOLOGICAL PROJECT BLACK SEA: ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS ON THE BULGARIAN CONTINENTAL SHELF

*Lyudmil Vagalinski, Jonathan Adams, Kalin Dimitrov, Kroum Bachvarov, Rodrigo Pacheco-Ruiz, Vesselin Draganov, Dragomir Garbov*

In 2017 the deep water research was carried out with the state of the art vessel "Havila Subsea". By 6 m vibrocorer were taken 16 cores and by 18 m piston corer were taken another four. In total in 2016 and 2017 a coring program at 92 locations was accomplished resulting in 394 m of core samples (fig. 1). In 2017 23 shipwrecks were studied by ROVs to a maximal depth of 2111 m (fig. 2). Among the most important discoveries is the Ancient Greek shipwreck dated to the late 5$^{th}$ c. BC (fig. 3), the three Roman wrecks dated to 1$^{st}$–4$^{th}$ c. and the Early Byzantine one dated to the 5$^{th}$–6$^{th}$ c.

During 2015–2017 MAP Black Sea project discovered and studied 61 shipwrecks presenting examples of vessels from all historical ages: form the time of the Early Classical Greek period up to the 19$^{th}$ c. Most of them have a very high degree of conservation of wooden hulls, making the Black Sea one of the most promising areas for researches on the history of ship building and seafaring of the Old world.

# № 61. ПОДВОДНО ГЕОФИЗИЧНО ПРОУЧВАНЕ НА ПОТОПЕНО СЕЛИЩЕ В АКВАТОРИЯ ПРЕД УСТИЕТО НА РЕКА РОПОТАМО

*Людмил Вагалински, Калин Димитров, Кирил Велковски, Димитър Стоев, Найден. Прахов*

В периода февруари – август 2017 г. беше извършена подготовка и геофизични изследвания в морската акваторията пред устието на р. Ропотамо във връзка планираните за юни 2017 г. подводни археологически разкопки в залива южно от нос Св. Димитър. Целта беше да се определят перспективни места за подводни археологически разкопки, както и да се извлече предварителна информация за стратиграфията на зоната на бъдещите разкопки

Основни задачи на проучванията бяха:

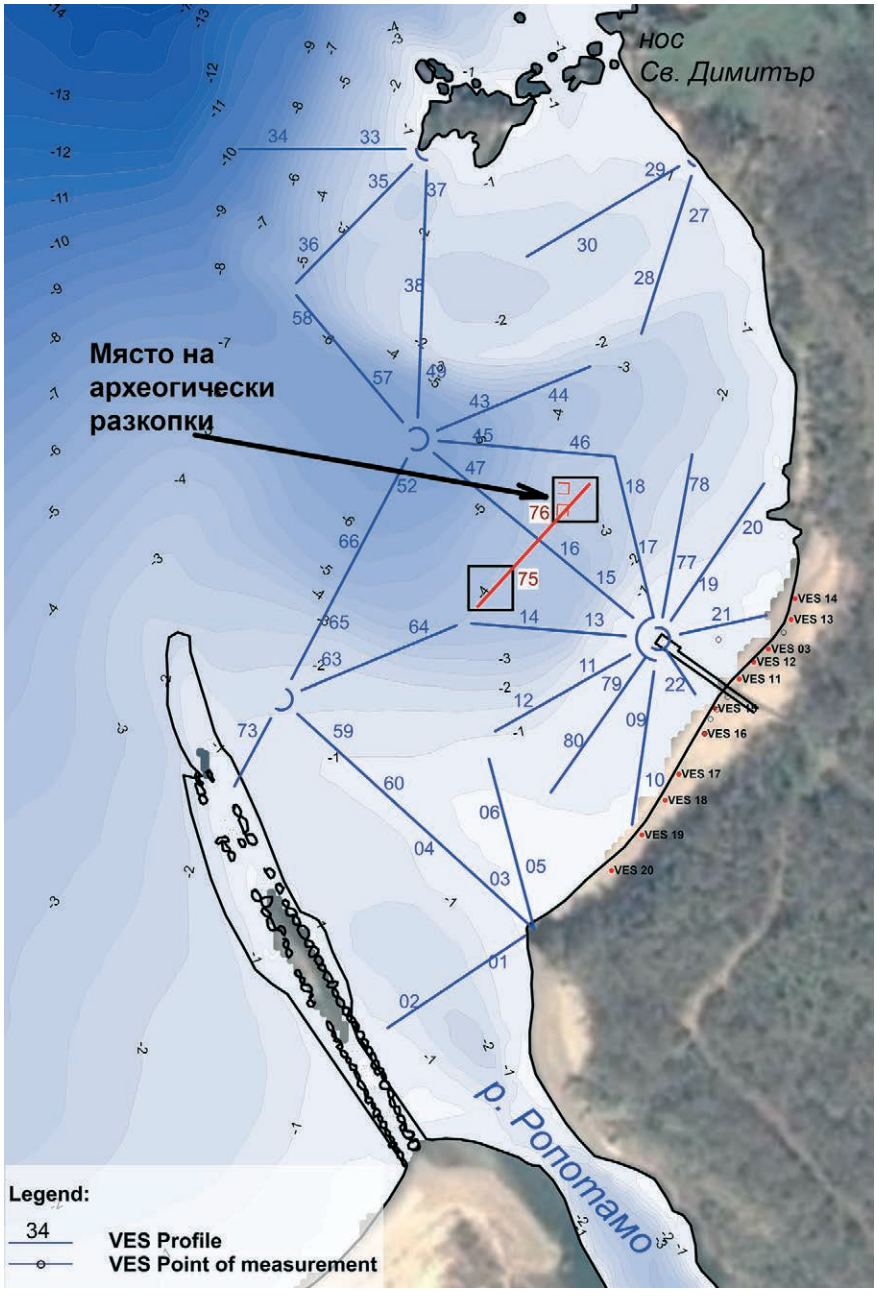
Да се направи детайлно батиметрично заснемане, да се определят дълбочините и характер на релефа на дъното.

Да се направи заснемане със странично сканиращ сонар, за да се добие информация за вида на грунта и за обектите на него.

Да се изгради чрез геофизични изследвания геоложки модел и геоморфоложка хипотеза за промените в ландшафта на района в миналото.

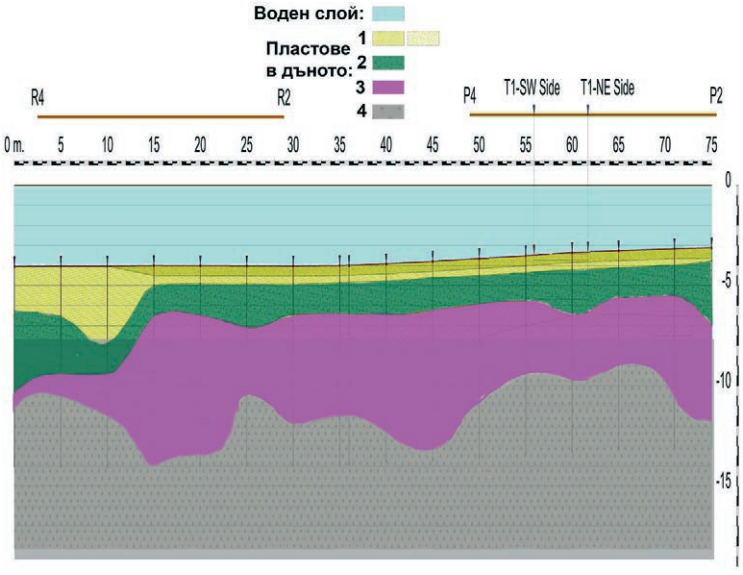
Проучванията бяха планирани върху разширена акватория между нос Св. Димитър и нос Кая, с фокус вътрешната част на залива, където бе очаквано наличие на археологически материал и евентуално селище в по-долните пластове на разреза.

Първоначалните тестови измервания бяха проведени в края на март и бяха направени в морската акватория пред устието на р. Ропотамо. Реалните полеви проучвания бяха извършени в края на април 2017 г. В началото на август бяха проведени допълващи измервания с цел уплътняване и повторно прецизно заснемане в района на проучените вече археологически сондажи.




*Обр. 1. Батиметрична карта, върху която са нанесени ВЕС профилите. Профил 75-76 пресича зоната на детайлно изследване и на разкопки през 2017 г.*

*Fig. 1. Bathymetric map of the researched area with VES profiles. Profile 75-76 is crossing the area of detailed investigation and of archaeological excavation in 2017.*




*Обр. 2. Геолектрически разрез през профил 75-76. Седиментни слоеве: 1 –пясък и пясък и камъни, 2 – глина, пясък и камъни, 3 – глина с камъни, 4 – материк.*

*Fig. 2. Geoelectroresistivity cross section by profile 75-76. Water column, Layer 1 – sand and sand with stones, Layer 2 – clay, sand and stones, Layer 3 – clay with stones, Layer 4 – bedrock.*

За периода на проведените теренни измервания са събрани данни както следва:

Детайлно обследване с многолъчев ехолот на 380 дка. Полученият теренен модел е с детайлност 0,5 х 0,5 м.

В района на зоната на особен интерес са получени данни с детайлност на теренния модел 0,1 х 0,1 м.

Сканиране със странично сканиращ сонар на площ от около 400 дка.

Вертикално електрическо сондиране (ВЕС) под вода е изпълнено в 471 ВЕС точки с дълбочина на проникване в дъното от 5 до 25 метра. Точките са структурирани в 52 планирани профили с разстояние между точките на измерване 5 м (обр. 1). В допълнение за изясняване на общата геологическа стратиграфия бяха проведени и измервания в 27 теренни ВЕС точки, разпределени в две линии по протежение на бреговата ивица на залива. При тях беше постигнато проникване на дълбочина 10–30 м.

Основните данни бяха обработени в началото на май, преди започване на подводните археологически разкопки с цел извличане на информация и избор на място за разкопаване. Допълнителните обработки продължиха до края на септември, когато бяха отчетени и стратиграфските наблюдения при разкопките, данните от сондажни опробвания и бяха добавени допълнителните измервания от август.

На основата на придобитата информация са изградени визуализации и модели, пряко подпомагащи археологическите проучвания и осмислянето на палеогеографската ситуация в района:

3D теренен модел за сухоземната и морската част на района.

3D терен модел на морското дъно от контролното проучване с висока детайлност на мрежата 0,1 х 0,1 м.

3D теренен модел с текстура от получени резултати на привидно съпротивление по метода ВЕС за всяко ниво през 1 м дълбочина на проникване в разреза до дълбочина – 9,5 м.

Геоелектрически разрези с интерпретирани резултати от ВЕС на база 52 профила, обединени в 24 разреза общо (обр. 2).

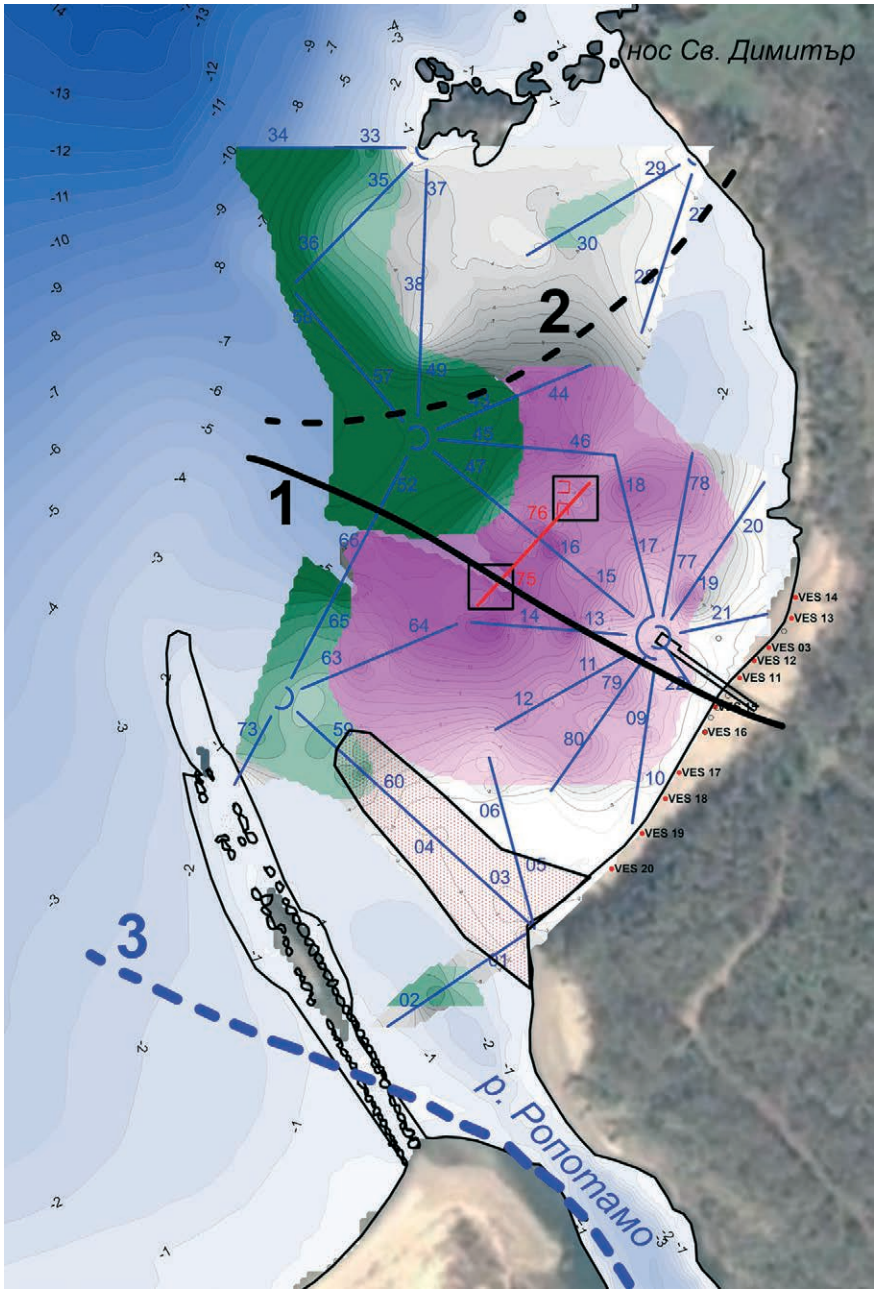
3D теренни модели за площното разпределението на горна повърхност на основните отделени седиментни пластове за района на детайлно проучване (обр. 3).

В рамките на поставените цели така получените резултати изпълниха своето предназначение, като позиционирането на археологическите квадрати по данни от геофизиката, доведе до провеждане на успешни археологическите разкопки на места с пълна и ненарушена стратиграфия, проследена до ниво от ранната бронзова епоха.

В заключение бяха направени и обосновани предположения за развитието на природната среда в непосредствения район на археологическо проучване. Установено е наличието на старо речно корито (от поток, който се явява десен приток на р. Ропотамо) от южната страна на кея. Съществуването му е обосновано от геоморфологията на терена (на сушата и дъното), от данните от ВЕС измерванията и е потвърдено от резултатите от сондажите (обр. 3). По данни от ВЕС измерване е установена втора линейна депресия в северната част на проучваната площ. Това предполага наличие на второ по-малко речно корито. Възможно е то да е свързано с извор в района на нос Св. Димитър (обр. 3).

Въз основа на комплексната интерпретация на данните от ВЕС измерванията, батиметрията и картирането на сушата, може да се предложи,че скалното ребро в дясната част на сегашното устието на р. Ропотамо продължава и под водата под пясъчното дъно в посока ЮИ–СЗ. При тази ситуация старото устие на р. Ропотамо трябва да се търси на около 700–800 м СЗ от днешното.

При ниво на морето през праисторията по-ниско от днешното с 8–10 м заливът между устието на реката и нос Св. Димитър се явява надзаливна тераса на сушата, през която протича неголям, но постоянен поток. Възможно е през нея в северната ѝ част да е преминавал и втори поток. Двата потока се явяват десни притоци на р. Ропотама, която се вливала на няколкостотин метра от настоящето си устие. Селището от ранната бронзова епоха е било разположено не на р. Ропотамо, а по бреговете на малките десни притоци.




*Обр. 3. Сборна площна карта на горните повърхности на идентифицирани нива на седименти. С линии са нанесени възможни стари речни корита. Зелено – оводнени глина , Лилаво – опесъчена глина с камъни, Сиво – материк; Плътна линия 1 – корито на поток, черна Пунктирана линия 2 – възможно корито на поток, Син пунктир – старо корито на р. Ропотамо.*

*Fig. 3. Combined map of the upper surfaces of identified sediment layers a possible ancient water current. Green – watered clay, Purple – sandy clay with stones, Grey – bedrock; 1 – black solid line – water stream bed, 2 – black dotted line – possible streamlet, blue dotted line – Ropotamo river ancient bed.*

## UNDERWATER GEOPHYSICAL SURVEY IN THE AREA OF A SUBMERGED SETTLEMENT IN THE SEA BAY AT THE MOUTH OF ROPOTAMO RIVER

*Lyudmil Vagalinski, Kalin Dimitrov, Kiril Velkovski, Dimitar Stoev, Nayden Prahov*

In April 2017 a geophysical survey was carried out in the sea bay in front of the mouth the river Ropotamo between Cape St. Dimitar and Cape Kaya. The researched area was covered by a *multibeam echosounder* survey, producing terrain model with a resolution of 0.5 x 0.5 m. For the purpose of future excavations a terrain model with resolution of 0,1 x 0,1 m was produced (fig. 1).

A Vertical Electrical Sounding (VES) survey was carried out by 52 profiles with 471 points of measurements. A 3D model of the spatial distribution of the sediment layers was built (fig. 2, fig. 3).

In June 2017 underwater archaeological excavation revealed a well preserved stratigraphy. At a depth into the sea bottom of 2.5 m a settlement level from the Early Bronze Age was reached. The geophysical survey helped for clarification of the paleoecological situation. The hypothesis is that the Bronze age agglomeration was located at the shore of a small stream, a right inflow of the Ropotamo River, not far from its mouth (fig. 3).

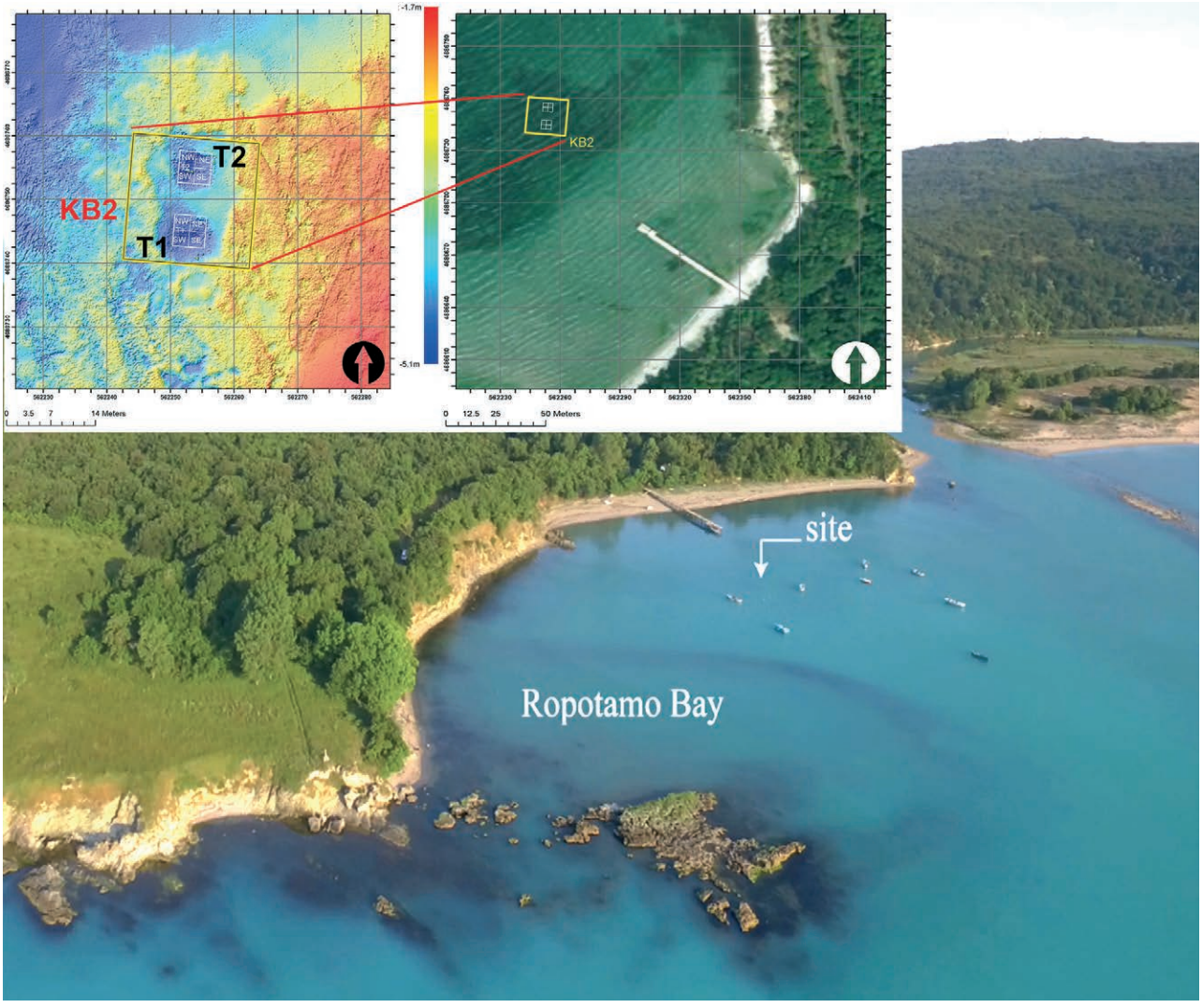
# № 62. ПОДВОДНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В АКВАТОРИЯТА ПРЕД УСТИЕТО НА Р. РОПОТАМО

*Людмил Вагалински, Джонатан Адамс, Калин Димитров, Крум Бъчваров, Родриго Пачеко-Руиз, Веселин Драганов, Драгомир Гърбов, Йохан Рьомби, Феликс Педроти, Найден Прахов, Здравка Георгиева, Павел Георгиев*

Първите археологически материали под вода пред устието на р. Ропотамо са открити случайно при драгажни работи през 1976 г. Извадени са десетки находки от КА и Средновековието, които днес се съхраняват в музеите на Бургас и Варна. В периода 1982–1989 г. „Морско общество“ – Бургас провежда археологически експедиции под ръководството на проф. д.и.н. Иван Карайотов. През 1989 г. на дълбочина в дънния грунт 3,5 м са открити праисторически материали, които са интерпретирани като останки от селище от РБЕ, което е залято при покачване на морското ниво.

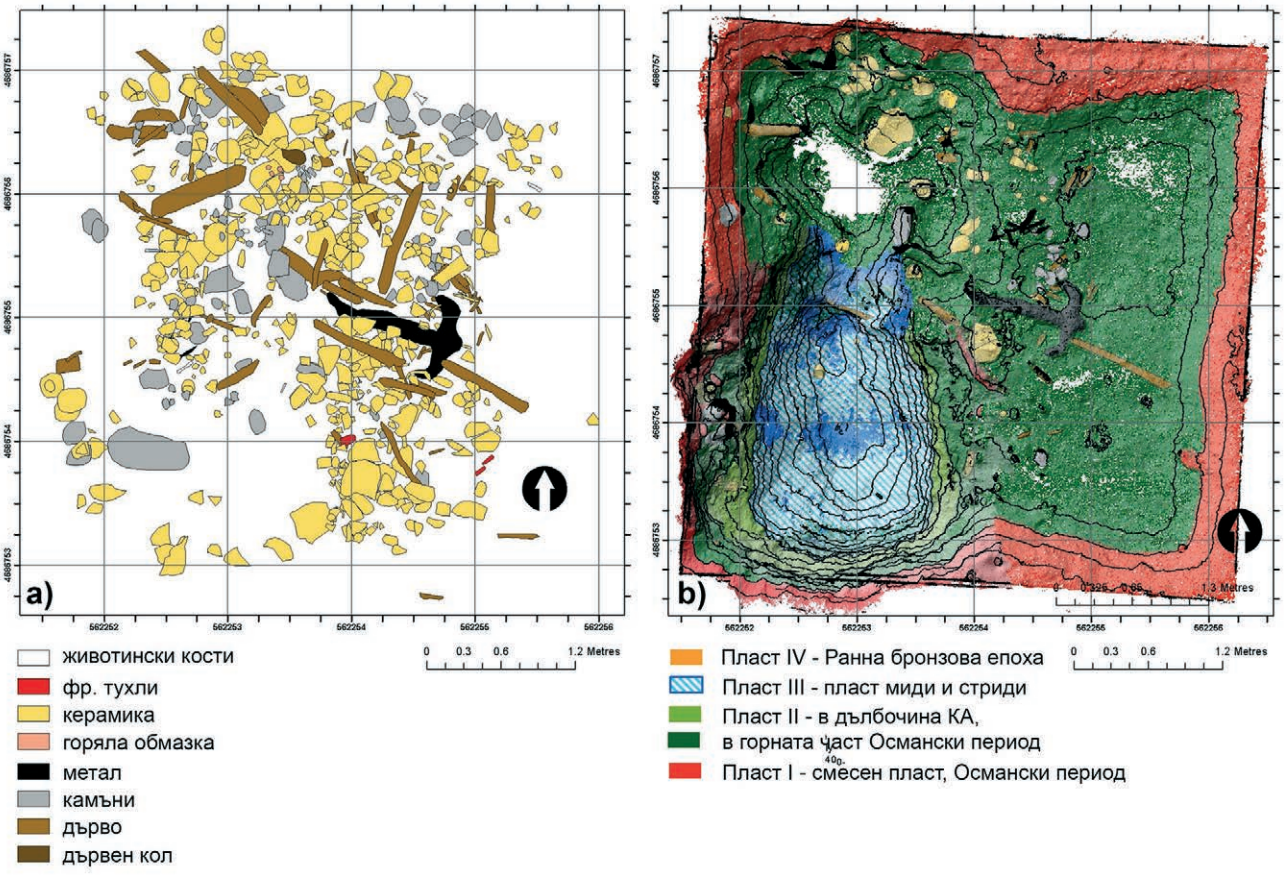
През 2017 г. подводните археологически проучвания в залива пред устието на р. Ропотамо бяха подновени със следните научни задачи:

Да се установи стратиграфията и да се изясни характерът на обекта през различните етапи на съществуването му;




*Обр. 1. Местоположение на археологическите проучвания в морската акватория пред устието на р. Ропотамо.*

*Fig. 1. Location of the archaeological researches in 2017 in the sea bay at the mouth of Ropotamo river.*




*Обр. 2. План-квадрат Т2: а) планиграфия на находките, b) представяне на пластовете, проучени в план-квадрат Т2.*

*Fig. 2. Trench T2: a) Planigpaphy of the finds, b) Representation of the archaeological layers*

Да се събере материал за културно определяне и датиране, както и да се набавят добре документирани проби от археологически контекст за изследване еволюцията на на палеосредата;

Да се провери хипотезата за наличие на халколитно селище чрез изчерпване на пластовете до стерилен пласт.

Подводните разкопки се проведоха на два етапа. През първия се предприе сваляне на горни пясъчен слой от два квадрата (КВ-1 и КВ-2), всеки с размери 20 х 20 м. След анализ на разкритите участъци от дъното, разпределението на находки и достигнатите дълбочини, беше взето решение да се монтират два план-квадрата 5 х 5 м в зоната на КВ-2 (обр. 1). Проучването на квадратите Т1 и Т2 се проведе между 3 и 27 юни 2017 г. Разкопава се на механични пластове, но на практика след отстраняването на най-горните 20–30 см се чисти до ниво с находки, които се документират и демонтират и се почиства следващ пласт находки (обр. 2, а). Въпреки много лошата видимост през 2017 г., при проучването се постигна добро документиране благодарение на фотограметрично заснемане от „комбайн“ от пет камери Go-pro, монтирани на обща рамка.

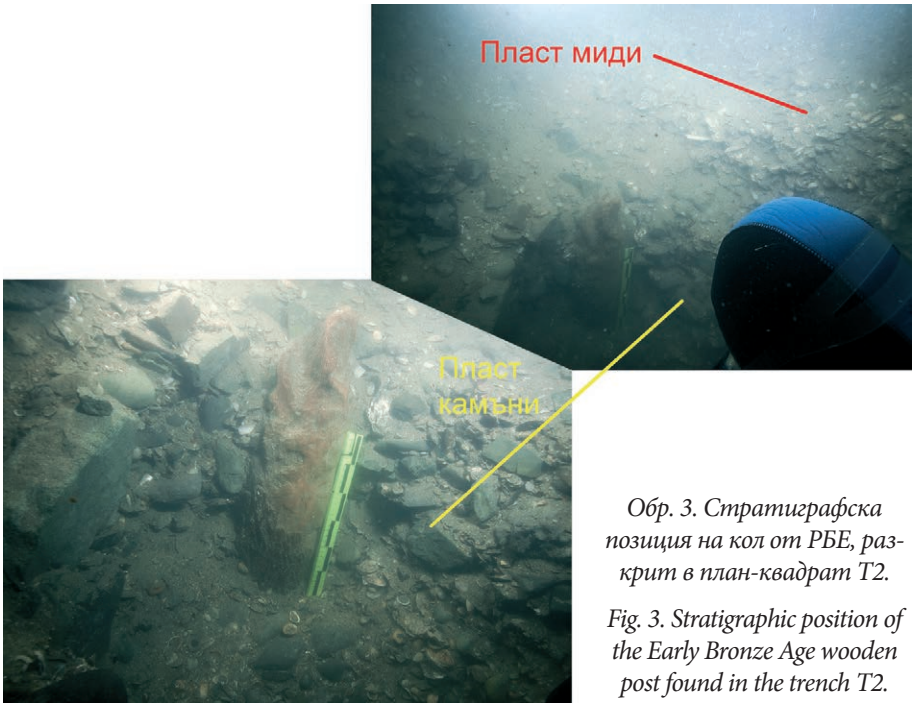
В Т2 е установена следната стратиграфия[1]:

Пласт I. На –3,2 м е естественото дъно, покрито с морска трева Zostera. Грунтът е от пясък, камъни, миди, отделни дребни фрагменти със следи от транспорт (обр. 2, b).

Пласт II. От –3,6 м до –4,3 м е проучен пласт с преобладаваща КА керамика. В горната част на пласта има и находки от османския период. Късноантичната керамика лежи сред парчета дърво, различно дебели, някои с кора, натрошени. Открити са отделни фрагменти хоросан, камъни със следи от горене. В центъра в източната половина на Т2 на дълбочина 3,9 м е открита средновековна котва, която лежи върху късноантични материали и късовете дърво.

Пласт III. От –4,5 м до –5,0–5,1 м се открива пласт с миди дяволски нокът и стриди. В горната част пластът плавно преминава в пясък и бели миди. В долната част на този пласт на –5,0 м има плътен пласт

[1] Всички дълбочини по-долу при описанието на стратиграфията са измерени от морската повърхност




*Обр. 3. Стратиграфска позиция на кол от РБЕ, разкрит в план-квадрат Т2.*

*Fig. 3. Stratigraphic position of the Early Bronze Age wooden post found in the trench T2.*

стриди. Там са открити и първите фрагменти керамика от РБЕ. Стридите са много стари – сиви, ерозирали, слепени в клъстери, много големи. Лежат на пласт над камъни.

Пласт IV. Започва от –5,1 м и е проследен е до –5,6 м без да е изчерпан. Пластът е наситен с обли камъни от местна слоеста шиста. В този пласт, наравно с горното ниво на камъните, е открит горният край на вертикално забит дървен кол. Колът е проследен в дълбочина –0,4 м, като не е достигнато нивото, в което е забит (обр. 3). На дълбочина –5,1 м е открит цял съд от РБЕ. Сред камъните на същото ниво и в дълбочина са открити няколко десетки керамични фрагмента от РБЕ и къс горяла глина, вероятно от огнище или пещ.

Стратиграфията на Т1 в горните нива е сходна на тази от Т2. Следва да се отбележи, че в Т1 пласт III е наситен основно със стриди, като е проследен от –4.5 м до –5.3 м, т.е. малко по-дълбоко, отколкото в Т2. В долния края на пласт III са открити първите фрагменти керамика от РБЕ. В Т1 пласт IV започва от –5,4 м. Силно наситен е с обли камъни. Не е изчерпан в дълбочина поради малката разкрита площ. В квадрат Т1 не са открити следи от праисторически структури.

Интерпретация на стратиграфските наблюдения:

През 2017 г. е осъществено навлизане в дъното от 2,4–2,5 м, като тази дълбочина е постигната само на малка площ в З и СЗ част на квадрат Т2 и в ЮЗ част и центъра на Т1. Общата стратиграфската картина в двата квадрата е сходна като вид и последователност на пластовете. Забелязват се малки разлики в дълбочините, на които се откриват най-дълбоките пластове.

Пластове от КА, Средновековието и османския период са добре представени с находки. КЖЕ е засвидетелствана с няколко фрагмента, открити заедно с КА керамика. Горните пластове (КА, Средновековие и османски период) са много богати на находки, включително цели съдове. Пластовете имат характер на пристанищна акумулация. Откритата in situ в Т2 желязна средновековна котва, лежаща върху пласта от КА керамика, е силен аргумент, че мястото е пристанище поне от средновековието.

Пластът от РБЕ се открива на дълбочина над 2,5 м в грунта. Достигнат е на малка площ, поради което не е разкрито ходово ниво. Колът и фрагментът от пещ/огнище от Т2 обаче са безспорни елементи от селище от началото на РБЕ. Наблюдаваните разлики в дълбочините на откриване на РБЕ материали в Т1 и Т2, както и данните от геофизичното проучване, позволяват да се предположи, че селището от РБЕ се е намирало на леко наклонена тераса с южно изложение на десния бряг на малък поток, десен приток на р. Ропотамо.

Като работна датировка въз основа на известните материали за селището може да се предложи периодът между първата фаза или началото на втората фаза на РБЕ. Имайки предвид и известните форми и украсата на керамиката вероятно става дума за прехода между Городск-Усатово-Черна вода IIIB-Дуранкулак IIA-Созопол и Черна вода II-Фолтещ II-Китен. Радиовъглеродното датиране на кола (4474±21BP или 3335–3031 calBC) потвърждава културното определение.

**UNDERWATER ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION IN THE SEA BAY AT THE MOUTH OF ROPOTAMO RIVER**

*Lyudmil Vagalinski, Jonathan Adams, Kalin Dimitrov, Kroum Bachvarov, Rodrigo Pacheco-Ruiz, Vesselin Draganov, Dragomir Garbov, Johan Rönnby, Felix Pedrotti, Naiden Prahov, Zdravka Georgieva, Pavel Georgiev*

In 2017 two archaeological trenches of 5 x 5 m were explored in the marine bay at the mouth of the Ropotamo River (fig. 1). Rich materials from Antiquity, Late Antiquity, Middle Ages and the Ottoman period were discovered. Stratigraphic position and nature suggest that the finds form an accumulation from a harbor that operated at this place in the historical periods (fig. 2). At a depth of 2.5 m in the ground are found prehistoric ceramic fragment of handmade pottery, wooden post of a building structure and remains of a hearth (fig. 3). Although explored on a small area, these finds can be identified as remnants of the sea submerged EBA prehistoric site. The ceramics of the settlement date back to the I–II phase of the EBA. The 14C sample from the above mentioned wooden post (SUERC-77016 is 4474 ± 21 BP), gives after calibration a date between 3335–3031 calBC, which correlates with cultural attribution of the site.

# № 63. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ИЗДИРВАНЕ ПОД ВОДА В АКВАТОРИЯТА НА ПРИСТАНИЩЕ „НЕСЕБЪР–ЮГ“

*Найден Прахов, Здравка Георгиева, Калин Димитров, Кирил Велковски*

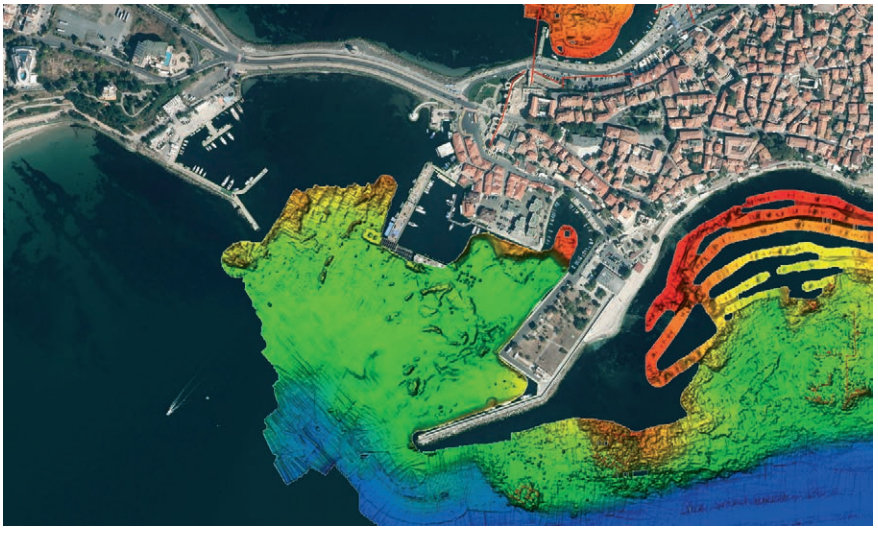
Археологическото издирване под вода в прилежащата акватория на гр. Несебър, пристанище „Несебър–Юг“, бе във връзка с хидортехнически (драгажни) дейности, целящи почистване и удълбочаване на пристанището до проектни дълбочини с инвеститор Държавно предприятие „Пристанищна инфраструктура“. Издирването е извършено от Центъра за подводна археология (ЦПА) с ръководител Найден Прахов, НАИМ–БАН, и зам. ръководител З. Георгиева, ЦПА. Целите на проучването са установяване на наличие или отсъствие на археологически артефакти и обекти. Предвидената за драгиране и съответно проучена площ е с размер приблизително 40 дка с максимална дължина около 400 м и ширина около 100 м. Предвидените драгажни работи попадат в охранителната зона „В“ на акваторията на „Старинен град Несебър“, недвижима културна ценност, вписана в Списъка на световното наследство по Конвенция за опазване на световното културно и природно наследство от 1972 г. Морското дъно в акваторията на пристанището е на дълбочина между 6 и 9 м. В миналото е драгирано неколкократно, невинаги с археологическо наблюдение. По информация от Т. Марваков, АМ Несебър, при удълбочителни дейности в пристанището през 70-те години на XX в. е събран разнообразен археологически материал.

Теренната работа е извършена в три дни, от 10 до 12 май 2017 г. Тя включва водолазни огледи и геофизично заснемане на предвидената за драгиране площ. Двете проучвания са извършвани успоредно и са пряко свързани. Геофизичните данни, видими както в реално време, така и в рамките на деня, след първоначална обработка, предоставят информация за насочени водолазни издирвания.

Геофизичното проучване е извършено от инж. Кирил Велковски. Използваната геофизична техника се състои от многолъчев ехолот и страничносканиращ сонар, като устройствата са свързани с диференциален GPS и компютър със съответните софтуери, а цялата система е монтирана на моторен катер. Страничносканиращият сонар събира данни за релефа на морското дъно и дълбочини, въз основа на които е създаден детайлен батиметричен триизмерен модел (обр. 1). Страничносканиращият сонар възпроизвежда изображение на морското дъно, на база на отразени звукови вълни, с видими позитивни и негативни форми и обекти.

При геофизичното заснемане не са установени структури и форми на морското дъно както и отделни обекти с ясно изразен археологически характер. Въпреки това са набелязани за проверка отделни обекти с явен антропогенен произход.

Водолазните огледи са извършени от Найден Прахов и Здравка Георгиева, осигурявани от Ка-



*Обр. 1. Батиметрично заснемане и модел на южната акватория на гр. Несебър.*

*Fig. 1. Bathymetry survey and model of the southern aquatory of Nesebar.*

лин Димитров. Проведени са в трите дни на теренната работа. При тях не са установени видими на морското дъно археологически обекти и структури, с изключение на керамични фрагменти в близост до брега, в северната акватория на пристанището, извън зоната предвидена за драгажни дейности. При огледите са направени следните констатации:

- Морското дъно в по-голямата част от акваторията на пристанището е затлачено с пласт тини и наноси. Установено е голямо количество отпадъци и предмети от пристанищни дейности – въжета, вериги, мрежи, автомобилни гуми и др. Единствено в западната част, която е и по-плитка, дъното представлява материкова скала, с отделни камъни, пясък и пласт мидени черупки, сред които на стрида, което показва, че в тази зона е експонирано древно морско дъно. В разглеждания участък е установено голямо количество материали от скорошни строителни дейности по брега – основно баластра и камъни.

- Поради силно компрометирания естествен терен на акваторията, пластът тиня със съвременни материали, ниската видимост (1,5–3 м), ниската температура (12 C°) и липсата на податки за археологически обекти и структури от геофизичното проучване, не са проведени тотални водолазни огледи, а единствено линейни издирвания във всички сектори на площта за удълбочаване.

- Въпреки че не са установени видими на морското дъно археологически структури и обекти, такива е много вероятно да съществуват под пласта тиня (в източната част) и пясък с миди (в западната част). В западния сектор от акваторията на пристанището има зони с естествен облик на морското дъно, което показва, че тук не са извършвани драгажни дейности, което допълнително увеличава вероятността от откриването на археологически обекти и артефакти. При извършваните в миналото драгажи е открито голямо количество археологически материал, което не е учудващо поради археологическия, историческия и топографския контекст на мястото. Липсата на ясна и прецизна информация за по-ранните драгажи не дава възможност да бъде установено до каква степен съществувалият културен пласт е нарушен или унищожен. Неравният характер на морското дъно, установен при сканирането с многолъчев ехолот и водолазните огледи, показва, че дъното не е било напълно изравнено при ранните драгирания, а, по-скоро, неравномерно удълбочено, което допълнително увеличава вероятността от запазени археологически материали.

Поради тези констатации експертната комисия към Министерство на културата (09.06.2017 г.) реши всички изкопни (драгажни) дейности да се извършват под наблюдение на археолог.

Извършеното геофизично заснемане добави нови данни към започнатото от ЦПА през 2015 г. (Ангелова и др. 2016, 889–890). То продължи и по-късно през 2017 г. при редовните археологически проучвания на акваторията на Несебър (Прахов и др. 2018).

## Литература

**Ангелова и др. 2016:** Х. Ангелова, Д. Гърбов, З. Георгиева, Д. Стоев, К. Велковски, Н. Прахов. Издирване на археологически обекти под вода в прилежащата акватория (вътрешните морски води) на гр. Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2015 г., София, 2016, 889–893.

**Прахов и др. 2017:** Н. Прахов, К. Димитров, К. Велковски, В. Драганов, П. Георгиев, З. Георгиева, Л. Трендафилова, Х. Прешленов. Комплексно археологическо проучване на акваторията на „старинен град Несебър". – (в настоящото издание).

**UNDERWATER ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE SOUTHERN HARBOUR OF NESEBAR**

*Nayden Prahov, Zdravka Georgieva, Kalin Dimitrov, Kiril Velkovsky*

The archaeological survey in the southern harbor of Nesebar comprised of diving and geophysical survey with multibeam echosounder and side scan sonar aimed at the identification of possible archaeological structures in the area where dredging works had been planned. No archaeological remains or artifacts were found. Most of the seafloor was covered with recent sediments and modern waste – tires, fishing nets, ropes. At the western area of the harbour aquatory the bedrock was exposed at the seafloor as well as thick deposits of mussel and oyster shells. Due to the high probability of existing of archaeological structures or artefacts under the shell deposits or sediments the Experts Committee under the Ministry of Culture required archeological monitoring of the dredging activities (fig. 1).

# № 64. КОМПЛЕКСНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АКВАТОРИЯТА НА „СТАРИНЕН ГРАД НЕСЕБЪР“

*Найден Прахов, Калин Димитров, Кирил Велковски, Веселин Драганов, Павел Георгиев, Здравка Георгиева, Любомира Трендафилова, Христо Прешленов*

През 2017 г. Центърът за подводна археология (ЦПА) към Министерство на културата (МК) възобнови редовните археологически проучвания на акваторията на гр. Несебър, след прекъсване от 33 години, с финансиране от МК.

Археологическото наследство на града под вода е проучено при 15 експедиции, ръководени от Л. Огненова между 1960 и 1984 г. Открити са масивни фортификационни съоръжения от С и СИ на Несебърския полуостров, асоциирани с тракийския, гръцкия и късноантичния град. Те са публикувани в статии от Л. Огненова и Х. Прешленов, на когото тя поверява архива си и задачата да дообнародва резултатите на проучванията. Повечето от структурите от север са засипани при брегоукрепителни дейности извършени през 80-те години на XX в. (обр. 1; Preshlenov, 2012 и цитираната там литература).

Целите на проучването през 2017 г. бяха да се установи състоянието на известните археологически обекти, да започне документирането им със съвременни методи, да продължи археологическото изследване и геофизичното заснемане на акваторията на града. Работата беше съсредоточена основно от СИ страна на полуострова, в района на Южната буна и се състоя от водолазни огледи, документиране и геофизично заснемане.

Бяха открити следните структури, известни от ранните проучвания:

- Късноантичен крепостен зид от камъни, споени с хоросан със счукана керамика. Дебелината му е над 2,2 м, а височина от дъното – 1 м. Разположен е южно от буната, на дълбочина около 2 м и е с посока СИ–ЮЗ. Запазен е участък около 15 м. Зидът е силно обрушен и не бе установено запазено лице (обр. 1. 1; Preshlenov, 2012, 512, 503, fig. 6. 12)

- Правоъгълна кула с размери 6 х 8 м, изградена от квадри, източно от буната, на дълбочина 3 м. Градежът е от един ред блокове, като някои са добре оформени паралелепипеди, а други са с неправилна форма. Размерите им варират, като някои от страните са над 1 м. Подредени са така, че да оформят правилно лице. Горната им страна е добре подравнена в едно ниво. Характерът на вътрешността на кулата не е установен. От северната страна зидът е направен от по-малки камъни и се различава от другите. Възможно е от тази страна кулата да има удължение. Не е установена ясна връзка с крепостния зид, регистриран на около 5 м на изток, каквато отбелязват откривателите му. Л. Огненова го датира в класическата епоха (обр. 2, 1.4; Preshlenov 2012, 511).

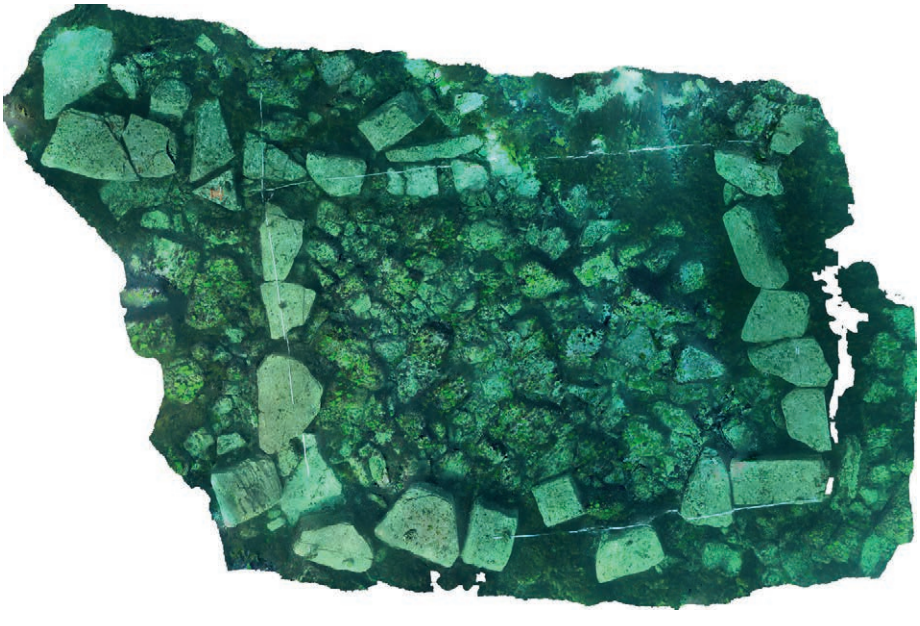
- Крепостен двулицев зид от големи, добре оформени блокове, на изток от кулата, разположен в края на скална тераса на дълбочина 2–2,5 м, чийто склон пада до ниво 4–5 м. Посоката му е ЮЗ–СИ и запазената му дължина е около 50 м. Широчината на зида е около 2 м (обр. 1. 5; Preshlenov 2012, 512, 503, fig. 6.11).

- Крепостен зид, изграден от големи блокове, на около 20 м източно и в съосие с горепредстаре-




*Обр.1. Карта с археологическите обекти, открити под вода. Батиметричен модел създаден от геофизичния екип на ЦПА върху сателитно изображение на Google Earth. Означения: син контур – брегова линия, преди изграждането на брегоукрепителните съоръжения; червено – известни обекти; зелено – известни, но неоткрити през 2017 г. обекти; жълто – новооткрити обекти.*

*Fig.1. Map with the underwater archaeological sites. Bathymetry model created by the geophysical team of CUA over a satellite image of Google Earth. Graphic indications: blue dashed line – coastline before the construction of coastal protection facilities; red – discovered sites before 2017; green – discovered sites before 2017 that were not found; yellow – newly discovered sites.*

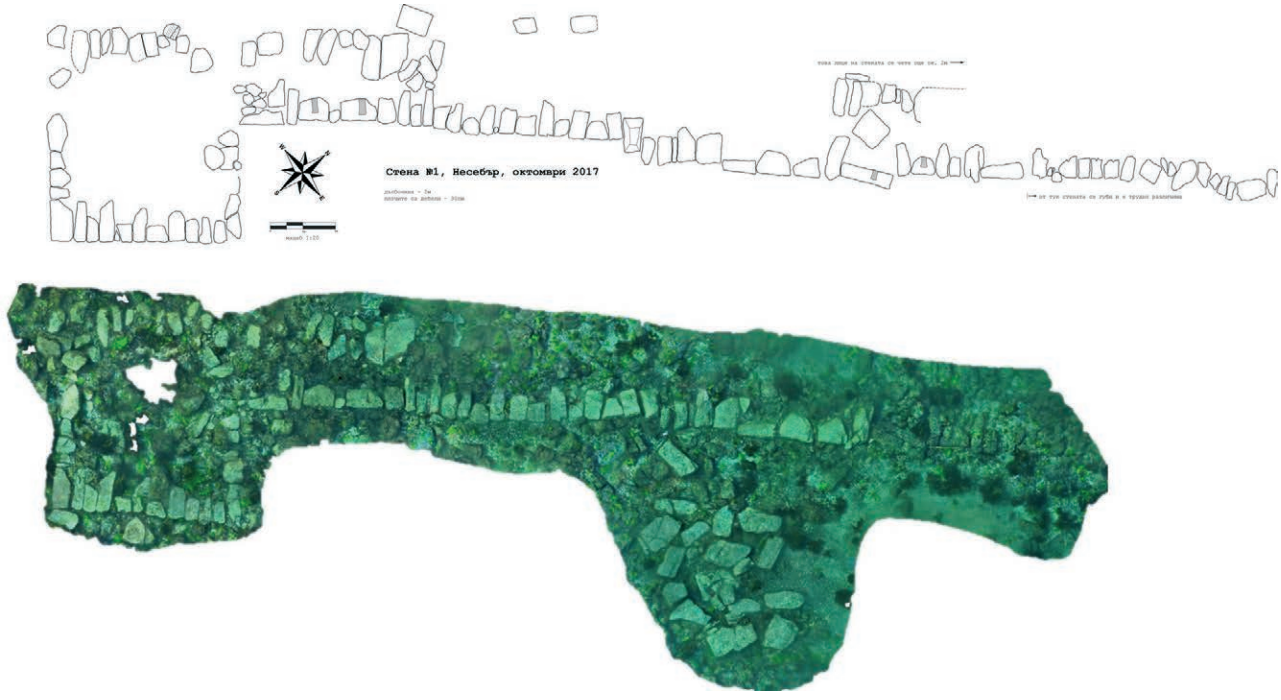


*Обр.2. Правоъгълна кула – фотограметрично заснемане (ортофото изглед).*

*Fig..2 Rectangular tower – photogrammetry image (orthophoto view).*

ния. Запазен е в един ред квадри и има добре оформено лице от ЮЗ страна. Разположен е в подножието на споменатата скална тераса, на дълбочина 5–5,5 м. Според първооткривателите той е бил част от една система с описаните кула и зид (обр. 1.5; Preshlenov 2012, 512, 503, fig. 6. 11).

- Крепостен двулицев зид от големи грубооформени плочести камъни, дебели около 0,3 м, запазен в един видим ред (обр. 3, 1.7). Широчината, констатирана в два запазени участъка, е около 2,8 м. В ЮЗ край завършва с правоъгълна кула с размери 5,5 х 6 м. Разположен е




*Обр. 3. Крепостен зид с бастион: 1. фотограметрично заснемане (ортофото изглед) и 2. чертеж.*

*Fig. 3. Fortification wall with a bastion: 1. photogrammetry image (orthophoto view) and 2. a ground plan.*

на сравнително равно дъно, на дълбочина 2,5 м. Запазената му дължина е около 40 м. Посоката му е ЮЗ–СИ, като според откривателите му в СИ край зидът прави чупка и продължава на ЮИ 17 м, поради което е наречен „Г-образен“ (Preshlenov 2012, 509–511, 503, Fig. 6. 9). Такава чупка не бе установена (обр. 1. 8). От друга страна кулата не фигурира в документацията на откривателите. В четири камъка е изсечен напречен на оста жлеб с трапецовидна форма и размери 1,6 х 0,4 м за дървени скоби. Камъни с подобен жлеб бяха открити из цялата изследвана акватория.

Неуспешни останаха опитите да бъде открит участък от крепостна стена с дъгообразна форма, свързан с тракийския град (обр. 1. 9; Preshlenov 2012, 503, Fig. 6/10, 512). Бяха регистрирани два участъка от крепостни стени западно от буната, с градеж от големи плочести камъни, на дълбочина 2,5–3 м (обр. 1. 2). Единият, видим около 5 м, е двулицев и широк около 1,8 м. Ориентирани са СЗ–ЮИ. Освен тях бе открит фрагмент от зид в opus mixtum на И от буната на 1,5 м дълбочина (обр. 1. 3).

Около описаните каменни зидове са разпръснати голям брой блокове, а концентрация на такива беше констатирана в други участъци. Навярно те индикират трасета на срутени стени.

Водолазни огледи бяха проведени и на СЗ от полуострова, западно от Аргировата буна, откъдето са известни градежи датирани в класическата и ранновизантийската епоха (Лазаров 1975, 106). Успоредно и в непосредствена близост до буната от запад бе регистрирана структура от натрупани един върху друг големи необработени камъни, накои с размери над 1–2 кв. м. Съоръжението достига до около 60 м от брега и 3 м дълбочина. Някои от блоковете стърчат над морската повърхност. Успоредно и на няколко метра на запад от него са регистрирани фрагменти от късноантична крепостна стена в opus mixtum, с дебелина около 3 м (обр.1. 10).

Продължи геофизичното заснемане на акваторията, провеждано от ЦПА от 2015 г., като бе направен батиметричен модел с пиксели 0,25 м за части от ЮИ акватория.

## Литература

**Лазаров 1975:** М. Лазаров. Потъналата флотилия, Варна, 1975.

**Preshlenov 2012:** H. Preshlenov. Mesambria Pontica in *orbis Romanus*. – In: R. Ivanov (ed.). Roman Cities in Bulgaria. Sofia, 2012, 493–536.

**UNDERWATER ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF NESEBAR AQUATORY**

*Nayden Prahov, Kalin Dimitrov, Kiril Velkovsky, Vesselin Draganov, Pavel Georgiev, Zdravka Georgieva, Lyubomira Trendafilova, Hristo Preshlenov*

The underwater archaeological heritage of Nesebar, ancient Mesambria, was surveyed from 1960 to 1984. L. Ognenova discovered remains from the fortification system of the ancient town, dated to Pre-Greek, Classic, Hellenistic and Late Antique period (Preshlenov 2012).

Most of the underwater monuments from the northern side of Nesebar peninsula were buried under coastal protection facilities built in 1980s.

In 2017 the Center for Underwater Archaeology resumed the study. Most of the known and some unknown monuments were discovered and documented. These were walls of massive slabs (fig. 3, fig. 1. 2, 7) or well processed blocks (fig. 2, fig. 1. 4–6) associated with the Greek polis, Late Antique walls of stones with mortar (fig. 1. 1) as well as in opus mixtum (fig. 1. 3, 10). A wall dated to the Pre-Greek period was not found. The majority of these structures lay between 2 and 3 m depth. Only one wall of blocks (fig. 1. 6) is at 5,5 m depth (Preshlenov 2012, 503, fig. 5, 509–512). A marine geophysical survey was conducted.

# № 65. АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА УДЪЛБОЧИТЕЛНИТЕ ДЕЙНОСТИ В АКВАТОРИТЯТА НА ПРИСТАНИЩЕН ТЕРМИНАЛ „НЕСЕБЪР–ЮГ“

*Найден Прахов, Здравка Георгиева, Калин Димитров, Тодор Марваков, Мартин Гюзелев*

Надлюденията на драгажните дейности в акваторията на пристанищен терминал „Несебър-юг“ са осъществени от Центъра за подводна археология, Созопол (ЦПА) и са с ръководител Н. Прахов (НАИМ–БАН) и зам. ръководител З. Георгиева (ЦПА). Предшествани са от археологическо издирване под вода, реализирано от ЦПА (Прахов и др. 2018). Драгажните дейности са извършвани от „Строителен и технически флот“ АД (СТФ), подизпълнител по обществена поръчка „Рехабилитация за постигане на проектни дълбочини на пристанищните терминали в района на действие на Териториално поделение – клон Бургас“, изпълнявана от консорциум „Гео-спан“ по договор с „Пристанищна инфраструктура“ АД. Драгажната работа е извършвана от плаващ кран „Гигант“, собственост на СТФ (обр. 1). Драгираната маса е събирана в шалан и впоследствие е изсипвана в определено за целта депо в открито море, срещу нос Емине. Предвидената за драгиране площ по размер е приблизително 40 дка, с максимална дължина около 400 м и максимална ширина около 100 м.



*Обр. 1. Плаващ кран – „Гигант“.*

*Fig. 1. Floating crane – excavator “Giant”.*

Удълбочителните дейности се състояха между 8 и 27 юни 2017 г, като работа бе проведена през осем дни, а задачата по удълбочаване не бе изпълнена докрай. Изкопните дейности започнаха откъм югозападната страна на предвидената за драгиране зона и продължиха в североизточна посока. Още в началото на работата, на дълбочина на дъното 9–9,5 м и отнеман пласт от приблизително 1 м, бе установено наличието на мощен пласт от мидени черупки, основно стрида, чиято повърхност е обезличена от продължителен престой в морето.

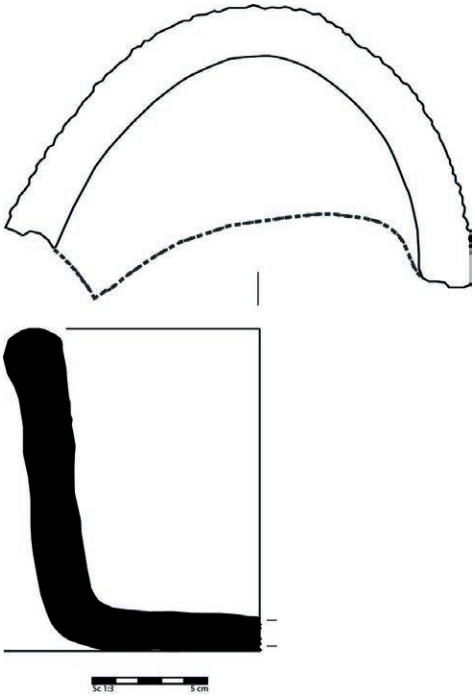
Дебелината на пласта (един и повече метра), хомогенността му, високата концентрация на стари черупки, както и наличието на археологически материали (основно антична керамика) дадоха основание на екипа да заключи, че в тази зона и на тази дълбочина до момента не са извършвани драгажни дейности. Това се потвърди и от голямото количество изваждани масивни скални блокове, което отново показа, че удълбочителните дейности не представляват рехабилитационно почистване на съвременни натрупвания в акваторията на пристанището, а същински изкопни дейности, целящи достигане до проектна дълбочина, която до този момент не е била достигана.

Дънният грунт се състои от следните стратиграфски пластове:

1) повърхностен тинесто-песъчлив слой без археологически материали, но с наличие на съвременни материали (проволки, мрежи, въжета, автомобилни гуми (използвани масово за кранци на лодки) и др.;

2) мидено-песъчлив пласт (основно стрида, малко количество черни и др. миди) с дебелина на места около и над 1 м. В този пласт е откривано основното количество археологически материали. На места мидено-песъчливият пласт липсва и вместо него има тинесто-песъчлив пласт, понякога с миризма, без или с малко количество неголеми керамични фрагменти.

3) скални късове и скална основа.



*Обр. 2. Керамичен жарник (мангал).*

*Fig. 2. Pottery brazier.*

През всички работни дни бе откриван и събиран археологически материал – основно керамика от къснокласическата, елинистическата, късноантичната епоха и средновековието. Преобладава тази от елинизма, като са установени импорти от Родос, Тасос, Книдос, Солоха. Не са открити цели съдове, но повечето от фрагментите са с пресни ломове – резултат от драгирането. Събрани са шест касетки с фрагменти. Намерен е керамичен жарник (мангал, използван на корабите за готвене и отопление) (обр. 2), половин каменен хромел, железни силно обезличени предмети, дръжка от амфора с родоски печат (фабрикант Сотеридас, период IIа по хронологията на Finkielzstejn 2001 (233–220 г. пр. Хр.)[1]. Археологическите материали са сравнително равномерно разпределени, без концентрация в дадени зони, което даде основание на екипа да не преустанови драгажната работа. Не се регистрирани недвижими археологически структури.

По време на археологическото наблюдение на борда на плаващия кран бе забелязана постсредновековна адмиралтейска котва. По сведение на екипажа тя е била извадена при драгажните дейности на пристанище „Росенец“, извършвани по същата обществена поръчка. Котвата бе предадена на Центъра за подводна археология, който я предостави (с протокол) за консервация и експониране на Музея на котвата в гр. Ахтопол.

## Литература

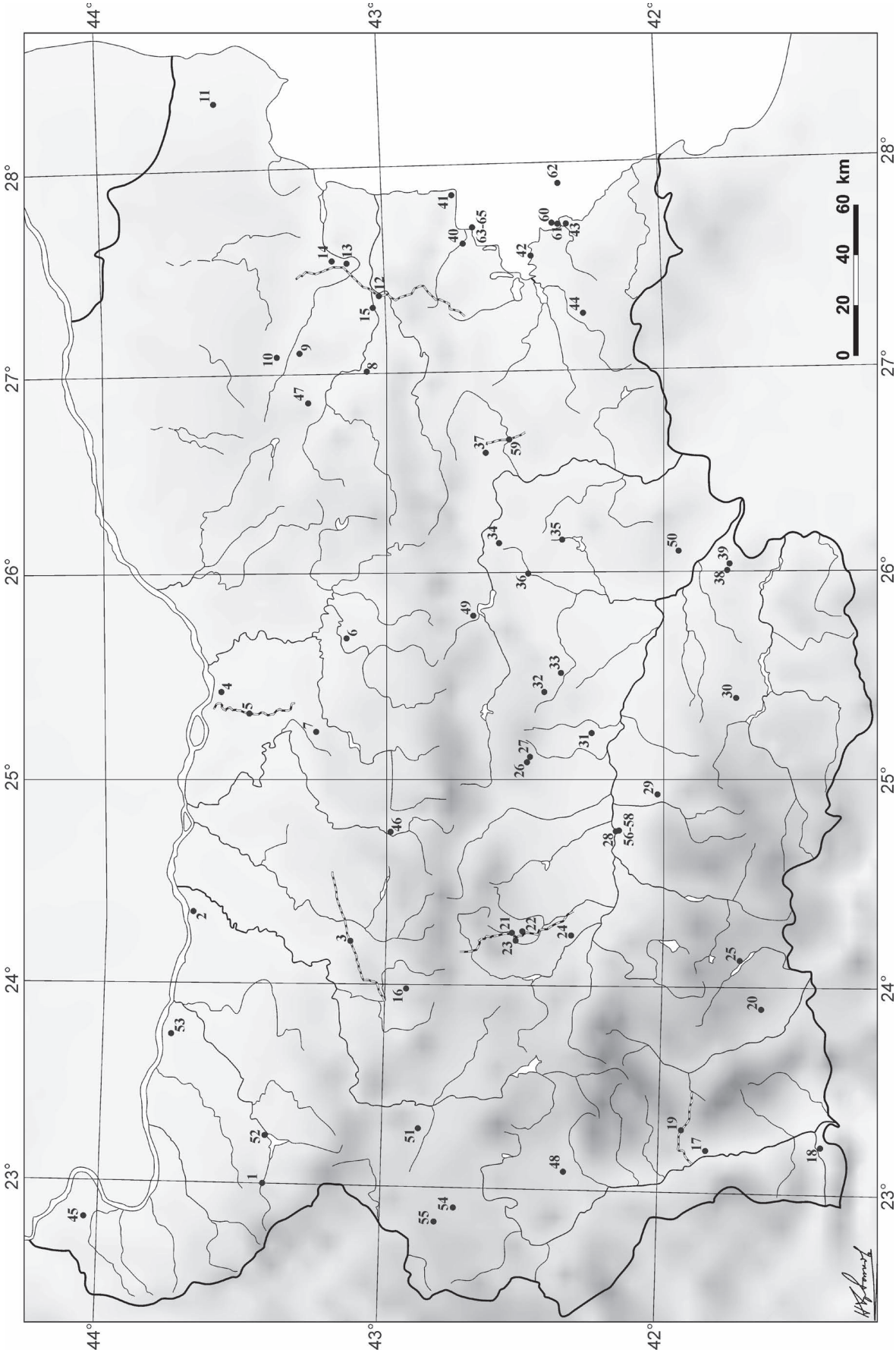
**Прахов 2018:** Н. Прахов, З. Георгиева, К. Димитров, К. Велковски. Предварително археологическо издирване под вода в акваторията на пристанище „Несебър–юг“. – (в настоящото издание).

## ARCHAEOLOGICAL MONITORING OF THE DREDGING ACTIVITIES IN THE SOUTHERN HARBOUR OF NESEBAR

*Nayden Prahov, Zdravka Georgieva, Kalin Dimitrov, Todor Marvakov, Martin Giuzelev*

The dredging activities in the southern harbour of Nesebar aimed at cleaning and deepening the seafloor by modern waste and recent sediments. They were executed by floating crane – excavator (fig. 1). The removed bottom layer was between 0,5–1,5 m thick, between 8–9,5 m in depth. The dredged material consisted mostly by deposits of mussel and oyster shells, most probably ancient. Within them some fragmented artefacts were found – mostly pottery fragments. They were dated to Late Classic, Hellenistic, Late Antique and Medieval periods. The majority were Hellenistic. Some amphora fragments from Rhodes, Thasos, Knidos and Salaha were identified. An amphora handle with Rhodian stamp and fragmented ceramic ship brazier were more significant finds (fig. 2).

[1] Печатът е определен от гл. ас. д-р Калин Маджаров, за което му благодарим.




*Карта 5. Раздел V. Проучвани обекти*

*Map 5. Section V. Investigated sites*

# VI. ОБОБЩАВАЩИ ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

## № 1. ЕПИГРАФСКИ ОТКРИТИЯ

*Николай Шаранков*

**I. Филипопол,** надписи от разкопките на Епископската базилика, ръководител Ж. Танкова.

1. В северната част на нартекса беше разкрит запазен на място малък мраморен олтар (обр. 1), датиращ от края на II – началото на III в. и преизползван в базиликата. Надписът е на лицевата част, върху горния профил:

Θεοῖς ἐπηκόοις.

„На отзивчивите богове."

Върху горната повърхност на олтара в центъра има отвор, може би за закрепване на голям метален светилник, а в левия и десния предни ъгли са издълбани лампи. Два подобни паметника с издълбани върху горната повърхност лампи – олтар с надпис и поставка – са известни от светилището на Теос Хюпсистос в Сердика (Tatscheva-Hitova 1977, 280–281, №№ 6–7). Мраморна поставка с пет издълбани лампи и надпис (Δημήτρις εὐχήν) е открита и в Хисаря[1], а от самия Филипопол произхожда и още един олтар с три лампи върху горната повърхност[2]. Издълбани лампи има и върху каменни блокове от стилобата на нимфеума при с. Каснаково[3]; три лампи са оформени и върху два преизползвани архитравни блока, образували нещо като олтарно пространство в новооткритото светилище на Немезида в Хераклея Синтика (вж. по-долу III.7). Остава неясно на кои „отзивчиви богове" е било посветено олтарчето от Филипопол, но връзка с някой източен култ изглежда твърде вероятна; по-интересна е вторичната употреба на паметника в базиликата (навярно предизвикана от наличието на подобни практики на палене на лампи в християнските обреди), при това без да бъде заличен заявяващият многобожие надпис.



*Обр. 1. Филипопол. Олтарче с лампи, посветено „на отзивчивите богове".*

*Fig. 1. Philippopolis. Small altar with lamps dedicated "to the listening gods".*

2. Сред откритите в базиликата сполии е и огромна мраморна стела (с липсващ десен край), чийто надпис за жалост е бил почти напълно изтрит при преизползването ѝ. В горната част на стелата е имало няколко реда с по-едри букви, а под тях е бил разположен списък с имена в няколко колони, от които е запазена само част от

[1] Непубликувана, в експозицията на Археологическия музей в Хисаря, инв. № 1899.
[2] Регионален археологически музей – Пловдив, инв. № II–548.
[3] Наблюдение на автора.



*Обр. 2. Филипопол. Стела, съдържаща списък с имена; детайл.*

*Fig. 2. Philippopolis. Stele containing a list of names; detail.*

най-дясната (обр. 2):

[- - -]ος ΔΙ[- - -, | - - -]νια[- - -, | - - -]ος Σ[- - -, | - - -]ος Ε[- - -, | *vacat* | Ἀὐρ(ήλιος) Πο̣λύγ[ηρος | Ἀ]λεξά[νδρου, | - - -]τε[- - -, | - - -]τια[νός (?) - - -, | - - -]τιαν[ός (?) - - -, - - -]πιο[ς - - -, | - - -]δωρ[ος - - -, | - - -] Τηρης [- - -, | Αὐρ(ήλιος) (?) Φί]λιππο[ς - - -, | Αὐρ(ήλιος) (?) Δ]ημήτρ[ιος - - -, | - - -] ΑΡ[- - -, | - - -]ΙΝ[- - -].

Единственото име, което се чете почти изцяло, изписано с по-големи букви и с празен ред преди него, е „Аврелий Полигер, син на Александър“, който е засвидетелстван като касиер на свещената герусия на Филипопол в надпис от театъра, датиран в периода 20-те – 40-те год. на III в. (Шаранков 2004, 198–199, № 1; 2014, 277, обр. 4)[4]; от другите имена са по-цялостно запазени тракийското Терес, гръцките Филип, Деметрий и име с втора съставка -дор, както и едно или две имена с латински произход, завършващи на -тиан. Въз основа на идентификацията на Аврелий Полигер надписът може да се определи като списък на герусията на Филипопол; подобен списък на герусия, с много сходна подредба, е намерен при сградата на герусията в Сердика (Станчева 1983). Освен това недалеч от Епископската базилика, в т.нар. сграда Ейрене, е открит преупотребен архитектурен детайл с надпис, споменаващ ръководителя на герусията (герусиарх), поради което е изказано предположение, че сградата на институцията се е намирала в района (Шаранков 2004, 199–200, № 2, фиг. 2–3).

3. От времето на самата базилика произхожда голям каменен купел с частично запазен надпис върху ръба и христограми върху дръжките. По време на изработката или впоследствие купелът е бил повреден и скрепен със залети с олово метални скоби, които също са засегнали части от надписа.

[- - -]ς ἔθηκε ΥΣ[- - -]Ο[- - - ΜΑΚ]ΕΔΟΝΙΟΣ Ι Ι[- - -]ΛΑΤΗΣΥΙ[- - -].

„- - - посвети - - - Македоний - - -“

Допълването на името Македоний е сигурно, но не и длъжността му. Възможно е след името му да се допълни στρ[ατη]λάτης, „предводител на войската“, и надписът да се свърже с Македоний, засвидетелстван като magister militum (per Thracias или per Illyricum) през 423 г. (PLRE II, 697, Macedonius 4). Друга възможност е Македоний да е бил неизвестен досега филипополски епископ: [ἐπὶ Μακ]εδονίο[υ] ἐπ[ισκ(όπου)], „по времето на епископ Македоний“.

**II. Акве калиде,** разкопки с ръководител Д. Момчилов.

4. Сред откритите през този сезон надписи най-интересен е този върху датираща от III в. мраморна поставка (за метален предмет – лампа, кадилница или статуетка?). Текстът е бил изписан по краищата на квадратната горна повърхност, но тъй като част от поставката не е запазена, до нас са достигнали само имената и етникът на посветителя.

[- - - Ζ]ήνων (?) | Τιλλορόβου | Δερπ[ί|της (!) - - -].

„- - - Зенон (?), син на Тилоробос, от Дерба - - -“.

Патронимът Тилоробос е изключително рядък – известни са само още шест примера в античния свят, като четири от тях са свързани с малоазийските области Пизидия и Ликаония, където се намира и роднят град на посветителя Дерба (Δέρβη)[5]. В липсващите части вероятно са стояли името на божеството (може би някой източен култ?) и посветителна формула (напр. εὐχήν).

Беше разкрит и фрагмент от мраморна плоча с надгробен надпис от II в. за жена, издигнат от съпруга ѝ.

**III. Хераклея Синтика,** разкопки на градската агора, ръководител Л. Вагалински.

5. В градеж от IV в. е открит преизползван варовиков блок с надпис, оформен в tabula ansata

[4] Името Полигер е свръхрядко, само с няколко примера в целия античен свят, което изключва възможността за случайно съвпадение.

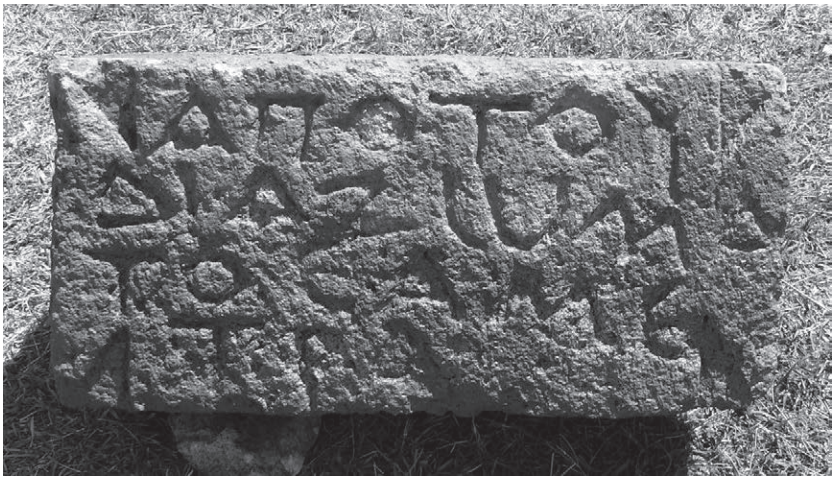
[5] В надписа от Акве Калиде виждаме фонетично изписване на етникона с П вместо с В; за несигурността в предаването на името срв. различните варианти на топонима (Zgusta 1984, 157–159, § 253).

и с палеография от II–I в. пр. Хр. (обр. 3):

Ἀπὸ τοῦ | διαζώμα|τος ἄμε|τρα.

„Отвъд диазомата – без разпределение."

Оригиналната употреба на надписа очевидно е била в театъра на града, където е указвал, че местата отвъд диазомата, т.е. в горния ранг (summa cavea), не са строго разпределени и могат да се ползват без ограничения (за разлика от тези в долния ранг, където сядането ставало по точно определени правила).



*Обр. 3. Хераклея Синтика. Надпис, свързан с театъра на града.*

*Fig. 3. Heraclea Sintica. Inscription connected with the theatre of the city.*

6. Мраморна база за статуя (която най-вероятно също е била мраморна) от II в. е преизползвана за оформяне на страницата на входа на четвъртото от редицата верижни помещения в северната част на агората:

[Ἡ] πατρὶς | Μ(ᾶρκον) Οὔλπιον Αἰ|σχινιανὸν Πύρ|ρου καὶ Ἰουλίας | υἱὸν Λύσανδρον | καλὸν καὶ ἀγα|θὸν ἥρωα.

„Родината (почете) Марк Улпий Есхиниан Лизандър, син на Пир и Юлия, отличен и добродетелен мъж, херос."

Споменаването на почетения като херос показва, че статуята му е била издигната посмъртно. Интересно е специфичното му име, което съчетава римския тип именуване с три имена (тук с преномен и номен, получени при император Траян) с характерния за Македония модел с две имена, първото от които с латинския суфикс -ianus, като между двете имена са вмъкнати и имената на бащата и майката, изглежда по модела на филиацията при имената на римските граждани. Впечатляваща е и появата на характерния за класическата и елинистическата епохи епитет καλὸς καὶ ἀγαθός, вероятно като напомняне за старите полисни традиции на Хераклея Синтика[6].

7. В единадесетото от споменатите помещения в северната част на агората бяха разкрити множество фрагменти от релефи, които го идентифицират като светилище на Немезида. Изображенията са на една или две Немезиди, често стъпили върху легнала фигура на жена, олицетворяваща престъплението и неправдата, и обкръжени с гладиаторски оръжия. Надписът върху една от плочките съобщава, че посвещението е направено κατὰ κέλευσιν, „според заповед (на богинята)", вероятно дадена по време на сън[7]. Друг надпис е „за богините Немезиди", θεῆσιν Νεμέσε[σιν], с използване на поетична падежна форма.

**IV. Обект в местността „Св. Никола"** при Банско, разкопки на В. Баряков.

8. Една от тухлите, използвана в настилката на помещение, е с латински графит:

Paib(es)

Това е рядкото тракийско лично име Пайбес, характерно за югозападна Тракия и по-специално за долините на Струма и Места. Графитът, в курсивно писмо и демонстриращ умел и уверен почерк, е бил нанесен при приготвянето на тухлата върху все още мократа глина, и може да бъде тълкуван или като име на човека, за когото са изработени тухлите, или като име на майстора-тухлар.

## Литература

**Станчева 1983:** М. Станчева. Съвет на старейшините. – София, 1983/6, 30.

**Шаранков 2004:** Н. Шаранков. Свещената герусия във Филипопол. – Годишник на департамент „Средиземноморски и източни изследвания", 2, 2004, 198–208.

[6] Публикация на надписа с подробен коментар у Sharankov 2017, 30–34, № III, fig. 26–29.

[7] Срв. уточнението [κατ' ὄ]νιρον, „(посвети) според сън", върху фрагмент от релеф на Хермес, намерен също при проучванията на Хераклея през 2017 г.

**Шаранков 2014:** Н. Шаранков. Надпис за реконструкция на филипополския театър. – Годишник на Регионален археологически музей – Пловдив, 12, 2014, 276–292.

**PLRE II:** The prosopography of the Later Roman Empire, by J. Martindale. Vol. II, A.D. 395–527. Cambridge, 1980.

**Sharankov 2017:** N. Sharankov. A verse epitaph and other unpublished inscriptions from Heraclea Sintica. – Archaeologia Bulgarica, XXI/1, 2017, 15–38.

**Tatscheva-Hitova 1977:** M. Tatscheva-Hitova. Dem Hypsistos geweihte Denkmäler in Thrakien (Untersuchungen zur Geschichte der antiken Religionen. III). – Thracia, 4, 1977, 271–301.

**Zgusta 1984:** L. Zgusta. Kleinasiatische Ortsnamen (= Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge, Beiheft 21). Heidelberg.

**EPIGRAPHIC DISCOVERIES**

*Nicolay Sharankov*

I. Philippopolis, Episcopal basilica.

1. A small altar of late second or early third century date, with lamps carved on its upper surface and a dedicatory inscription "To the gods listening to prayer", was re-used in the narthex of the basilica, with the original inscription left intact.

2. A large inscribed stele from the first half of the third century was re-used in the basilica, but its inscription was almost completely erased. It contained a list, probably of the members of the city gerousia, because one of the preserved names is that of Aurelius Polygeros, son of Alexander, previously attested as treasurer of the gerousia.

3. The partially preserved inscription on a baptismal font mentions a certain Macedonius, who could be a hitherto unknown bishop of Philippopolis or the *magister militum* of AD 423.

II. Aquae calidae.

4. An inscription from the first half of the third century attests a dedicant from Derbe in Lycaonia, with the rare patronymic Tillorobos.

III. Heraclea Sintica.

5. An inscription from the second or first century BC, found in re-use, but apparently taken from the theatre of the city, concerns the seats beyond the *diazoma*, i.e. in the *summa cavea* of the theatre.

6. A posthumous honorary inscription from the second century AD, erected by the city, is interesting as a late example for the use of the epithet καλὸς καὶ ἀγαθός.

7. Fragments of reliefs, some of them with inscriptions, depicting one or two Nemeseis and gladiatorial weapons, attest the existence of a sanctuary for the goddess in the northern part of the *agora*.

IV. Sveti Nikola locality near Bansko.

A Latin graffito on a brick contains the rare Thracian name Paibes.

# № 2. АРХЕОБОТАНИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

*Цветана Попова*

През 2017 г. бе извършен анализ на археоботанични останки от следните археологически обекти: С. М. П. Каравелово; С. М. Юнаците; пл. Света Неделя, София; м. Калята при Якоруда; с. Мировяне; Дебелт; Хераклея Синтика; Халка бунар; АМ Струма- ЛОТ 3 – обект № 2, Лютица; Месарите 4 в околностите на гр. Созопол и други археологически обекти, обхващащи различни периоди.

Изследваният археоботаничен материал е изключително разнообразен и в рамките на това научно съобщение ще бъдат дискутирани само по-важните археоботанични находки от няколко обекта.

**Праистория**

В селищната могила Юнаците са открити няколко съда с разсипано около тях, а също и във вътрешността им различно количество жито. Анализът от всички изследвани контексти показва преимуществено предпочитание към употребата на ечемик и леща. Открито е значително количество



*Обр. 1. Овъглени семки от диворастящо грозде от С.М. Юнаците.*

*Fig. 1. Charred grape seeds from the Junatzite settlement mound.*



*Обр. 2. Овъглени фрагменти от хляб от обект Месарите 4 до Созопол.*

*Fig. 2. Charred fragments of bread from the Mesarite 4 near Sozopol.*

семки от грозде (обр. 1). Концентрацията на семките е около съдове № 1, 2, 3 (контекст № 385- СХ В II) и съд № 4 (контекст № 365) в кв О 4, отнасящи се към халколитната епоха. Семките по морфологични признаци принадлежат на диворастящото грозде. Те се срещат в различни количества, което предполага едно целенасочено събиране и евентуално съхранение чрез сушене на плодовете. Остава открит въпросът дали те са останки от консумацията на плодовете или приготвяне на някаква напитка.

Жълъдите са вторите находки, които представляват интерес. Известно е, че жълъдите се използват за храна, тъй като имат високо белтъчно съдържание. Често се срещат заедно с житни култури и се намират около огнища или пещи. Много находки на жълъди са намерени в съдове и ями за складиране (De Hingh, 2000). Остава открит въпросът дали първостепенното им значение е да са служили за храна на човека или за храна на животните. Повечето литературни данни дават сведения за масово използване на жълъдите за храна по време на недостиг или пропадане на реколтата.

За първи път в този обект са идентифицирани 16 семена от лен. Семената на лена са дребни и много често те не се запазват в археологическите депозити, поради тяхната фрагилност.

**Античност**

Най-често срещаните плодове в обект Месарите 4 ( IV в. пр. Хр. ) на територията на гр. Созопол са: лешници, сливи, череши, праскови, бадеми, шам фъстък и пиния. На няколко места е установено грозде. Част от семките от грозде са съхранени с част от плода. Според Megaloudi et al. ако зърната са поставени в свежо състояние при карбонизацията плодът се разпуква и семките трудно се отделят от перикарпа (Megaloudi et al. 2007). Откритите семки с част от перикарпа в Месарите 4, а и на територията на некропола на Аполония, където намираните цели плодове са аналогични, навежда на мисълта, че погребалният обряд вероятно е бил извършен през късното лято или есента.

Досега присъствието на маслина на територията на България е маркирано съвсем слабо. Маслината е едно от най-важните средиземноморски растения, познато от дълбока древност в Стария свят. В тази връзка археоботаничните свидетелства за нея са от особено значение. Именно в обекта Месарите 4 се документират най-ранните находки. Очевидно е, че в III в. пр. Хр. маслините са били обект на импорт и са използвани не само като храна, но и в ритуалните обреди.

Фрагменти от хляб са намирани главно като единични и микроскопични частици. Изключителен интерес представляват намерените останки от парченца хляб (обр. 2) от обект Месарите 4. Някои от тях са със сплесната форма, наподобаваща курабийка/питка, но по-голямата част са безформени разтрошени фрагменти и е трудно да се определи цялостната форма. Анализът на съставките – пшеница, ечемик или просо може да се установи със Сканиращ електронен микроскоп, освен ако в тестото не са се съхранили цели зърна.

В анализираните материали от гроб № 205 от южния некропол на римската колония Деултум (II–III в.) при Дебелт са установени 15 цели овъглени кестени. За първи път се откриват кестени в затворен комплекс, което доказва и определеното им предназначение, свързано с погребалните практики. Кремацията е от стъпаловидна гробна яма, със следи от горене на място.

Анализираните материали от римска вила при с. Мировяне доказват значително присъствие на бобови култури, които са били използвани за храна от населението. Очевидно са съществували благоприятни условия за отглеждането им – източници на вода или системно напояване. Бобовите култури са високо ценени заради тяхната хранителна стойност. В много случаи те заместват житото. В днешно време секирчето и фият се употребяват единствена за храна на животните, но в миналото те са участвали наравно с лещата и граха в асортимента на хранене. Често пъти те са били смилани и смесвани с ечемичено и пшеничено брашно за приготвянето на хляб и/или каши. В конкретния случай от верижно помещение в сондаж № 16 е установена такава смес от житни и бобови. По-голямата част от откритите бобови семена са представени под формата на половинки – т.нар. котиледони. Липсата на обвивката може да е резултат от умишлено отстраняване и това може да стане по различни начини – чрез чукане, смилане. Накисването във вода също е един от начините и това се потвърждава от намерените семена в открития съд. Там семената са със сбръчкана повърхност, върху някои са се съхранили леко прораснали зародиши. Друга възможност е те да са били накиснати с цел извличане на токсичните вещества. Вероятно такава обработка е била приложена върху количеството, което трябва да бъде незабавно консумирано. Във всички случаи това ни дава информация, относно начините на обработка за консумацията им.

**Литература**

**De Hingh 2000:** A. De Hingh. Food production and food procurement in the Bronze Age and Early Iron Age (2000–500 BC). Ph.D. thesis. Deposited: Faculty of Archeology, Leiden university, Leiden.

**Megaloudi et al. 2007:** F. Megaloudi, S. Papadopoulos, M.Sgourou. Plant offerings from the classical necropolis of Limenas, Thasos, Northern Greece – Antiquity 81, 933–943.

**ARCHAEOBOTANICAL STUDIES**

*Tzvetana Popova*

During 2017 archaeobotanical remains from many archaeological sites dated in different periods were analyzed. Since the analyzed materials are quite diverse, only some of the finds are going to be discussed. Several vessels with food remains are found in Yunatsite tell. The analysis shows domination of barley and lentils. Large amounts of grape seeds are discovered. Based on morphological elements they belong to wild vine. The acorns are also of some interest. The most numerous fruits in site Mesarite 4, Sozopol territory, are: hazelnuts, plums, cherries, peaches, almonds, pistachios, pine nuts, grape seeds. Some of the grape seeds survived with part of the fruit, which suggests the idea that the funerary was done in late summer or autumn. Olive finds in site Mesarite 4 are the earliest ones found on the territory of Bulgaria. In 3rd c. BC olives were imported, and they were used as food and as part of rituals during funerary practices. Fifteen preserved charred chestnuts found in grave № 205 in Deultum are of a special interest. Chestnuts have been found for the first time in a closed complex, which shows they had been part of funerary practices.

# № 3. АНТРОПОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ (ПРЕДВАРИТЕЛНИ РЕЗУЛТАТИ)

*Виктория Русева, Надежда Атанасова, Георги Томов, Бориславa Гълъбова*

Статията обобщава предварителните резултати от антропологичните анализи, извършени през 2017 г. на 28 обекта (обр. 1). Изследванията са представени хронологически, като са отделени некрополите на Аполония, т.к. се разглеждат обекти с различна датировка при известен континуитет в развитието на популацията.

**Праистория**

През 2017 г. продължиха изследванията на Козарева могила. В некропола се проучиха два силно

| ОБЕКТ | Антрополо-гично изследване | ◆ Археологи-ческо изследване | | Infans I | Infans . II | Juvenis 14-18 (20) | Подрастващи Неопределени | Adultus 20-40 | | Maturus 40-60 | | Senilis 60+ | | Ad+ | Об. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | | ♂ | ♀ | ♂ | ♀ | ♂ | ♀ | Неопреде-лени | |
| Козарева могила | В. Русева | П. Георгиева | Бр. | | | | | 2+1 | | | | | | | |
| Трети варненски енеолитен некропол | Н. Атанасова<br>В. Русева<br>Г. Томов | В. Славчев | Бр. | | 1 | 2♀ | | 1 | 4 | 1 | | | | | 9 |
| Юнаците | В. Русева | Я. Бояджиев<br>К. Бояджиев | Бр. | | 2 | 1 | | | | | | | | 2 | 3 (5) |
| | | | Об. Бр. | 1 | 2 | 4? | | | | 2 | | | | 2 | 9 (11) |
| с. Балей | Н. Атанасова<br>Б. Гълъбова | Т. Христова<br>Г. Иванов<br>С. Александров | Бр. | 13 | 1 | | 2 | 2 | 1 | | | | | | 19 (25) |
| | | | % | 52,00 | 4,00 | | 8,00 | 8,00 | 4,00 | | | | | | |
| | | | Бр. Об. | 34 | 8 | 2 | 7 | 4 | 6 | 1 | | | | 19 | 81 (93) |
| | | | % | 36,56 | 8,60 | 2,15 | 7,53 | 4,30 | 6,45 | 1,07 | | | | 20,43 | |
| Халка бунар | Н. Атанасова | М. Тонкова | | | | | | | | 1 | | | | | 1 |
| Базилика, гр. Монтана | Н. Атанасова | Г. Кабакчиева | | | | | | 1 | 1 | 2 | | | | | 4 |
| АМ „Струма“- с. Мощанец | В. Русева | Г. Дянкова | Бр. | 11 | 2 | | 10 | 4 | 6 | 1 | | | | 18 | 24 (52) |
| | | | % | 45,83 | 8,33 | | | 16,67 | 25,00 | 4,17 | | | | | |
| м. Шестте могили, с. Дядово | Н. Атанасова | М. Христов | Бр. | 7 | | | 6 | 1 | 2 | | | | | 5 | 21 (27) |
| | | | % | 25,93 | | | 22,22 | 3,70 | 7,41 | | | | | 18,52 | |
| Деултум, РПН | В. Русева | К. Костова,<br>И. Чолаков | Бр. | 17 | 6 | 5 | 3 | 9 | 12 | 11 | 3 | 2 | | 19 | 68 (87) |
| | | | % | 25,00 | 8,82 | 7,35 | | 13,24 | 17,65 | 12,64 | 3,45 | 2,94 | | | |
| | | | Бр. Об. | 20 | 10 | 10 | 3 | 16 | 21 | 13 | 3 | 2 | | 50 | 95 (148) |
| | | | % | 21,05 | 10,53 | 10,53 | | 16,84 | 22,11 | 13,68 | 3,16 | 2,11 | | | |
| Пловдив, ул. „Любен Каравелов“ | Г. Томов | Р. Миткова | | | | | | | 1 | 1 | | | | 1 | 3 |
| Созопол, м. Месарите | Б. Гълъбова<br>Н. Атанасова | К. Панайотова | Бр. | 2 | | | | 1+1? | 1 | | | | | 3 | 5(8) |
| | | | Об. бр. | 3 | | 1 | | 2+1? | 3 | 2? | 1+2? | | 1 | 7 | 16(24) |
| | | | Об. % | 12,50 | | 4,17 | | 12,50 | 12,50 | 8,33 | 12,50 | | 4,17 | | |
| Източен некропол на | Н. Атанасова | Ю. Мешеков, | Бр. | 11 | 2 | 3 | 1 | 2 | 4 | 7 | 2 | | | 16 | > 48 |

| ОБЕКТ | Антрополо-гично изследване | ◆Археологи-ческо изследване | | Infans I | Infans . II | Juvenis 14-18 (20) | Подрастващи Неопределени | Adultus 20-40 | | Maturus 40-60 | | Senilis 60+ | | Ad+ | Об. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | | ♂ | ♀ | ♂ | ♀ | ♂ | ♀ | Неопреде-лени | |
| Сердика – гробници №№ 4 и 6 | | П. Стоянова | % | 22,92 | 4,17 | 6,25 | 2,08 | 4,17 | 8,33 | 14,58 | 4,17 | | | 33,33 | |
| Източен некропол на Сердика – тегулни гробове | Н. Атанасова | Ю. Мешеков, П. Стоянова | Бр. | 2 | 1 | 1 ♀ | | 1 | 2 | | | | | 3 ♀ | 10 (11) |
| Източен некропол на Сердика – ямни гробове | Н. Атанасова | Ю. Мешеков, П. Стоянова | Бр. | 33 | 6 | 3 | 1 | 11 | 12 | 10 | 2 | 1 | | 27 | 106 (108) |
| | | | % | 30,55 | 5,55 | 2,78 | 0,93 | 10,19 | 11,11 | 9,26 | 1,85 | 0,93 | | 25,00 | |
| АМ „Струма“ – с. Дамяница | В. Русева | М. Гребска-Кулов И. Вайсов | | 2 | | | | 3 | 1 | 2 | | | 1 | 1 | 9 (10) |
| Велики Преслав | Н. Атанасова | М. Ваклинова, С. Горянова | Бр. | | | | | 1 | 1 | | | | | | 2 |
| Деултум, РПН, християнски | В. Русева | К. Костова, И. Чолаков | Бр. | 4 | 7 | 2 | | 7 | 3 | 8 | 4 | | | 2 | 35 (37) |
| | | | % | 11,43 | 20,00 | 5,71 | | 20,00 | 8,57 | 22,86 | 11,43 | | | | |
| Пловдив, „Епископ. базилика“ | Г. Томов | Ж. Танкова | Бр. | 20 | | 7 | | 5 | 4 | 1 | 1 | | | 12 | 50 |
| | | | % | 52,35 | | 18.42 | | 13.16 | 10.52 | 2.63 | 2.63 | | | 25.50 * | 100% |
| Пловдив, „Форум – север и Одеон“ | Г. Томов | М. Мартинова | | | | | | | 1 | | | | | | 1 |
| Раннохристянска базилика и антична вила, гр. Кермен | Б. Гълъбова | Хр. Попов В. Кацарова | Бр. | 17 | 1 | | 3 | | 4 | 1 | 1 | 2 | | 2 | 29(31) |
| | | | % | 58,62 | 3,45 | | | | 13,79 | 3,45 | 3,45 | 6,70 | | | |
| Созопол, Лукова к. | В. Русева | Т. Богданова | Бр. | 3 | | 1 | | 1 | 2 | | 1 | 1 | 1 | 2 | 10 (12) |
| Урвич, Кокаляне | В. Русева | Ф. Петрунов | Бр. | 4 | | 1 | | | | 1 | | 1 | | 2 | 7 (9) |
| Кремиковски манастир, София | Н. Атанасова | В. Тодоров | Бр. | | | | | 1 | 1 | | | | | 3 | 5 |
| | | | Бр. Об. | 1 | | | | 1 | 1 | 2 | | | | 5 | 10 (12) |
| Църква „Св. | Н. Атанасова | Р. Спасов, | Бр. | | 1 | 1 | 1 | | | | | | | 6 | 9 |

| ОБЕКТ | Антрополо-гично изследване | ♦ Археологи-ческо изследване | | Infans I | Infans . II | Juvenis 14-18 (20) | Подрастващи Неопределени | Adultus 20-40 | | Maturus 40-60 | | Senilis 60+ | | Ad+ | Об. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | | | | ♂ | ♀ | ♂ | ♀ | ♂ | ♀ | Неопреде-лени | |
| Атанасий“, Бобошево | | В. Вандова | | | | | | | | | | | | | |
| Пл. „Св. Неделя“, София | Н. Атанасова | В. Кацарова, С. Горянова, А. Станев | Бр. | | 1 | | | 1 | | | | | | 2 | 4 |
| | | | Бр. Об. | | 1 | 1 | | 1 | | 1 | | | | 6 | 10 |
| Пл. „Позитано“ № 1, София | Н. Атанасова | М. Иванов | Бр. | 1 | | | | 2 | | 4 | | | | | 7 |
| АМ „Струма“ – с. Покровник | Н. Атанасова | З. Димитров, М. Райчева, Н. Русев | Бр. | 3 | 1 | | | 1 | 1 | 4 | 5 | | 1 | 3 | 19 |
| | | | % | 15,79 | 5,26 | | | 5,26 | 5,26 | 21,05 | 26,32 | | 5,26 | 15,79 | |
| ИАР Сердика-Средец мюсюлмански | Н. Атанасова | И. Борисова, Н. Тодорова | Бр. | 1 | 2 | 2 | | 2 | 1 | 1 | 1 | 1 | | 5 | 16 |
| | | | % | 6,25 | 12,50 | 12,50 | | 12,50 | 6,25 | 6,25 | 6,25 | 6,25 | | 31,25 | |
| Двора на НХА, София | Н. Атанасова | К. Меламед, Е. Евтимова | Бр. | 2 | 2 | 4 | | 2 | | | 2 | | | | 12 |
| Враца, м. Манастирски дол | К. Василев | А. Петрова | Бр. | | | | | 1 | | | | | | 2 | 3 |
| АМ „Струма“ – с. Плоски | Б. Гълъбова | А. Харизанов К. Косева | Бр. | 1 | | | | | | | | | | | 1 |

*Обр. 1. Полово-възрастово разпределение на индивидите. Бр. – брой на установените индивиди; % – от полово-възрастово определените; Об. – общо антропологично изследвани индивиди от обекта, с предходни години; (31) – общо установени индивиди с включени полово-възрастово неопределени; * – процент от общо установени индивиди с полово-възрастово неопределените; Ad.+ – израснали, над 20 г. ♦ за хронологичното и културно отнасяна на материала вж. съответния автор в настоящия сборник*

*Fig. 1. Age and sex distribution of the individuals. Archaeological investigations. Бр. – number of identified individuals; % – from age-sex identified; Об. – total number of anthropologically studied individuals from the site, with included results from previous excavation seasons; (31) – total number of individuals, including age and sex unidentified; * – percent from total number of individuals, including age and sex unidentified; Ad+ – adults, over 20 years of age. ♦ – about chronological and cultural interpretation of the material see the paper of the cited author in the present volume*

деструктирани скелета. И при двата се реконструира положение на скелета като хокер надясно. От селището се идентифицира фрагмент от човешка долна челюст. Запазените белези на пола, както и фрагментите от съзъбието позволиха идентификацията на мъж, на ок. 20–30 г., от когото произхожда.

При проучванията на новоразкрития Трети Варненски енеолитен некропол са анализирани материалите от общо десет гробни структури (девет от късния халколит). Костите са в много лошо състояние, затрудняващо полово-възрастовата идентификация на погребаните. Демографското разпределение показва преобладание на израсналите жени. Висока е честотата на зъбно-челюстните патологични изменения, дори и при младите индивиди. При скелета на жена от гроб № 11 се откри меден пръстен върху горен ляв първи предкътник, както и следи от поне още един пръстен върху дясната половина на долночелюстната кост в областта на предкътните зъби и първи кътник.

На селищна могила Юнаците човешки костни останки се идентифицират в пет нови контекста и отново в контекст № 1000, проучван от 2016 г. Откриват се фрагменти от единични кости от скелетите на поне пет индивида с разнородна полово-възрастова идентификация.

**Тракийска археология**

В новопроучените гробове с трупоизгаряне от некропола при с. Балей преобладават подрастващите индивиди с най-висок процент на децата в първа детска възрастова група (вкл. четири бебета). В гроб № 63 основната част от черепните кости се открива в чаша, поставена в погребалния съд.

По време на археологическите разкопки на яма от елинистическата епоха (IV в. пр. Хр.) при извора Халка бунар е открит скелет на мъж в анатомичен порядък в необичайна позиция. Ситуацията е интерпретирана от проучвателите като човешко жертвоприношение.

**Античност**

При археологическото проучване на раннохристиянска базилика в м. Калето, гр. Монтана са открити четири гробни структури с инхумация. Погребаните са израснали. Мъжете са с висок ръст и добре развита костна структура, като се реконструира интензивно натоварване на горните крайници. В серията се идентифицира високо разпространение на зъбно-челюстната патология.

Продължиха разкопките на южния некропол на римския Деултум. Преобладава обредът на инхумацията, като кремацията се използва по-често при израсналите. Друг биритуален некропол от римската епоха се проучи при с. Мощанец до гр. Благоевград. Тук преобладава кремацията като погребален обред, а инхумацията се прилага най-често при починалите в най-ранна възраст. В биритуален некропол от римската епоха от могила № 4 в м. Шестте могили, с. Дядово са проучени пет гробни структури с трупополагане (костни останки само на деца до шест годишна възраст) и 22 – с трупоизгаряне на подрастващи и израснали.

Спасителните археологически разкопки в източния некропол на Сердика разкриват късноантични гробни съоръжения от няколко групи – гробници, тегулни и ямни гробове. Точният брой на погребаните в гробниците, които са семейни, използвани продължителен период от време, не е възможно да се установи, поради силната фрагментираност на костните останки и вторичното им разместване. В гробници №№ 4 и 6 броят на идентифицираните индивиди е около 50, като преобладават израсналите. В тегулните гробове се установяват деца и жени, с изключение на един гроб на млад мъж с масивна скелетна система и висок ръст. В три от случаите е установено силно пристягане на трупа при погребването. В проучените 108 ямни гробове преобладават израсналите (60,19%), като разпределението между двата пола е почти равно. При подрастващите доминират тези от първа детска възрастова група (вкл. две новородени). При реконструкцията на ръста се установи, че и при двата пола преобладават погребаните с „под среден“ и „среден“ ръст. Не бе идентифициран нито един индивид с „много висок“ ръст. В три тегулни и 15 ямни гроба на мъже, жени и деца се регистрира силно пристягане на трупа при полагането в гробната яма. В резултат се наблюдават и вторични разместванията на костите.

Към късната античност се отнасят гробовете разкрити при с. Дамяница до гр. Сандански. Открива се случай на напреднала инвалидизация, която е затруднявала придвижването на индивида. Разпространена е хипоплазията на емайла, бележеща периоди на застой в развитието, прекарани в детска възраст при някои от индивидите.

**Средновековно българско население**

При редовните археологически разкопки на Дворцов комплекс – север, НИАР – Велики Преслав са открити две гробни структури. Гроб с редовно погребение на израснала жена, при която се идентифицират злокачествени костни туморни изменения върху телата на два гръдни прешлена, което е и най-вероятната причина за смъртта на погребаната. Интерес представлява яма със скелет на млад мъж в необичайна поза, с дълбок ендокраниален дефект върху фрагмент от лявата теменна кост,

дължащ се на арахноидална киста.

При проучванията на раннохристянска базилика и антична вила до гр. Кермен, общ. Сливен са открити 18 гроба (XI–XII в.). Единични костни фргменти са разкрити преотложени, най-вероятно от гробни съоръжения, разрушени по време на селскостопански дейности. В серията е изключително висока смъртността при децата до шест години, която рязко намалява във втора възрастова група и юношеството и отново рязко се покачва при израсналите. Смъртта при жените е настъвала в по-ранна възраст, 35–40 години, докато при мъжете – в старческа възраст над 60 години. В гроб № 14 е погребена бременна жена, 35–40 години, със запазени in situ в тазовата ѝ област останки от фетус в девети лунарен месец на развитие. В гроб № 11 е погребан мъж в зряла възраст между 50 и 55 години. При него освен следи от дегенеративно-деструктивни заболявания, характерни за възрастта, са регистрирани още патологични изменения свързани с физически натоварвания на горните крайници, както и следи от три преживяни травми със следи от заздравителен процес. Те се локализират в дясната половина на челната кост; дясната ключица и дясната пета проксимална фаланга на ходилото.

От средновековния некропол при „Епископска базилика“, гр. Пловдив (X–XII в.), се проучиха материалите от 48 гробни комплекса. В гроб № 113 се разкрива скелет на мъж, на ок. 40–50 години. Прешлените на гръбначния стълб показват ясно изразена картина на DISH, характерен за страдащи от метаболитен синдром. За дълъг период от живота си индивидът е бил с тежка инвалидизация.

Южният некропол на римския Деултум представи и серия от средновековни гробове от Първа Българска Държава. Скелетният материал от тях е сравнително по-добре съхранен от изследвания от римската епоха. Изчисленият среден ръст за мъжки и женски пол е близък за античната и средновековната серии. За сега не е съвсем ясно как да се интерпретира феномена на изявено увеличение на жените в зряла за сметка на младата възраст в средновековната серия в сравнение с тази от римския период.

**Османска епоха и Възраждане**

Единични остават скелетите, проучени при църквата на Кокалянски Урвич. На дясна раменна кост на мъж, ок. 50–60 г. от гр. № 6 се установи травма, която може да се свърже с посечно нараняване. На същия скелет се установи и характерното за епохата преднамерено разместване на части на скелета в определен период след погребението. Общо костните останки на израсналите мъже показват развитие на мускулатурата и травми, характерни за упражняване на тежка физическа дейност. Разпространени са кариозните изменения, водещи до обеззъбяване и спондило-артрозата на гръбначния стълб.

Продължи разкриването на гробни структури от некропол XV–XVI в. около старата църква на Кремиковския манастир в София. Открити са две гробни ями със скелети в анатомичен порядък на жена и мъж, два гроба с препогребани кости на поне трима израснали мъже, както и множество преотложени човешки костни останки, от различни дълбочини, на деца, жени и мъже. Диагностицирани са патологични изменения, свързани с интензивно натоварване на гръбначния стълб и крайниците. По-голямата част от гробните структури от некропола около гробищната църква „Св. Атанасий“ в гр. Бобошево показват вторични нарушения от антропогенна дейност и поради тази причина костните останки са в много лошо състояние.

За трета поредна година се проведоха археологически разкопки на пл. „Св. Неделя“ в гр. София. Разкрити са две гробни структури, които по всяка вероятност принадлежат на църковен некропол около църква от османския период, предшестваща настоящия храм „Св. Неделя“. Открити са останките от трима израснали и едно дете на 9–10 години. Палеопатологичният анализ показа превес на болестните изменения, резултат от активна физическа дейност.

В центъра на гр. София, пл. „Позитано“ № 1, се проучи част от християнски некропол от османската епоха. В гробовете са идентифицирани останките от едно дете на 5–6 години и от шест израснали, последните от мъжки пол, с много добре развита костна система и дегенеративно-дистрофични изменения (дори и при младите). Тези показатели сочат тежка физическа дейност и хронично натоварване най-вече на гръбначния стълб.

В разкритите до момента 19 гробни структури от християнски некропол при с. Покровник до Благоевград преобладават израсналите с относително равна представеност на двата пола. Реконструкцията на ръста установява, че и при двата пола преобладават погребаните с „нисък“ и „под среден“ ръст. Не се идентифицират индивиди с „висок“ и „много висок“ ръст.

При спасителни разкопки в ИАР Сердика-Средец, ул. Цветан Минков 12, се попадна на 12 гробни структури, някои от които нарушени вторично от съвременна антропогенна дейност. Гробовете са с инхумация, мюсюлмански. Откриват се и множество преотложени кости от деца и израснали индивиди. При палеопатологичния анализ на костните останки от индивид в юношеска

възраст от женски пол (гроб № 7) се диагностицира много рядък генетичен синдром. При мъж в зряла възраст от гроб № 12 са установени следи от патологични изменения в областта на лявата лакътна става, резултат от преживяно в детска възраст тежко инфекциозно заболяване.

Спасителните археологически разкопки в източния двор на Националната академия по изкуствата в гр. София разкриват останки от християнски некропол от втората половина на XIX в. Мнозинството от погребаните са в юношеска възраст и от мъжки пол. Много висок е процентът на зъбно-челюстната патология, особено при скелета от Гроб № 3, при който са идентифицирани редица тежки патологични изменения въпреки младата възраст на погребания.

**Аполония Понтика**

През 2017 г. бяха открити и изследвани девет нови гробни съоръжения от некропола в м. Месарите. Шест от погребенията са извършени чрез инхумация и три – с кремация. Разграничени са останките на осем индивида. В гроб № 26 са идентифицирани останки от жена на възраст 20–25 години и фрагменти от черепа и посткраниялния скелет на фетус. Запазената дължина на дясната ключица на плода го поставя в 20–22 гестационна седмица на развитие, т.е. в урната е била погребана бременна във второ тримесечие жена.

В късносредновековния на Созопол отново най-разпространени патологични заболявания са зъбният кариес и усложненията му и спондило-артрозата на гръбначния стълб.

За първи път в България е направен антропологичен анализ на отпечатък от ръка, оставен върху фрагмент от тухла (обект с. Плоски, общ. Сандански). От дълбочината на отпечатъците на пръстите в тяхната дистална част, може да се предположи, че тежестта на ръката е попаднала върху върховете им. Запазени са следите от II до V пръст на дясната ръка. Отпечатъкът се определя като оставен от дете на около 5–6 години.

## ANTHROPOLOGICAL INVESTIGATIONS (PRELIMINARY RESULTS)

*Victoria Russeva, Nadezhda Atanassova, Georgi Tomov, Borislava Galabova*

Investigated material is given in Figure 1.

Prehistory is presented by complexes in the eneolithic necropolises of Kozareva mogila and Varna 3. The latter shows prevalence of females in the sex distribution. Both Kozareva mogila and Yunatsite provide human bone fragments from the settlement layers. Thracian complexes with cremations from Baley necropolis present mostly children remains. In structure № 63 cranial bone remains are found in a cup, placed in the burial urn. In a pit from Chalka bunar the position of the male skeleton supposes a human sacrifice.

Roman period, studied in biritual necropolises near Deultum, mound № 4 – Six mounds area, Dyadovo village, and Moshtanets village, near Blagoevgrad, presents different proportions of cremations and inhumations and age preferences in application of one of the rituals.

Christian burials from Late Antiquity present four males with high stature from basilica, Kaleto area, Montana, while investigated populations South from Stara planina – Serdicae, and Damyanitsa present mostly medium and low stature. Skeleton situation in some graves from Serdicae, East Necropolis, supposes tightening of bodies before burial with not-resistant material. This necropolis presents also tombs, used for long time, some presenting remains from about 50 individuals.

Studied series from the Middle Ages and the Ottoman period enrich our knowledge about paleodemography, distribution of pathological changes, physical development and related activity of humans. Case of DISH is registered in Philippopolis, rarely preserved traces from specific infection in Sredets. In necropolis near to Kermen village remains of a pregnant woman with a fetus at about ninth lunar gestational month are registered.

The analysis of an imprint of a hand from Ploski village, near Sandanski, reveals a trace of a child at about 5–6 years of age, who touched the surface with the right hand.

# VII. ЗАКЪСНЕЛИ ОТЧЕТИ

## № 1. СРЕДНОВЕКОВЕН КНЯЖЕСКИ МАНАСТИР В М. КАРААЧТЕКЕ, ВАРНА

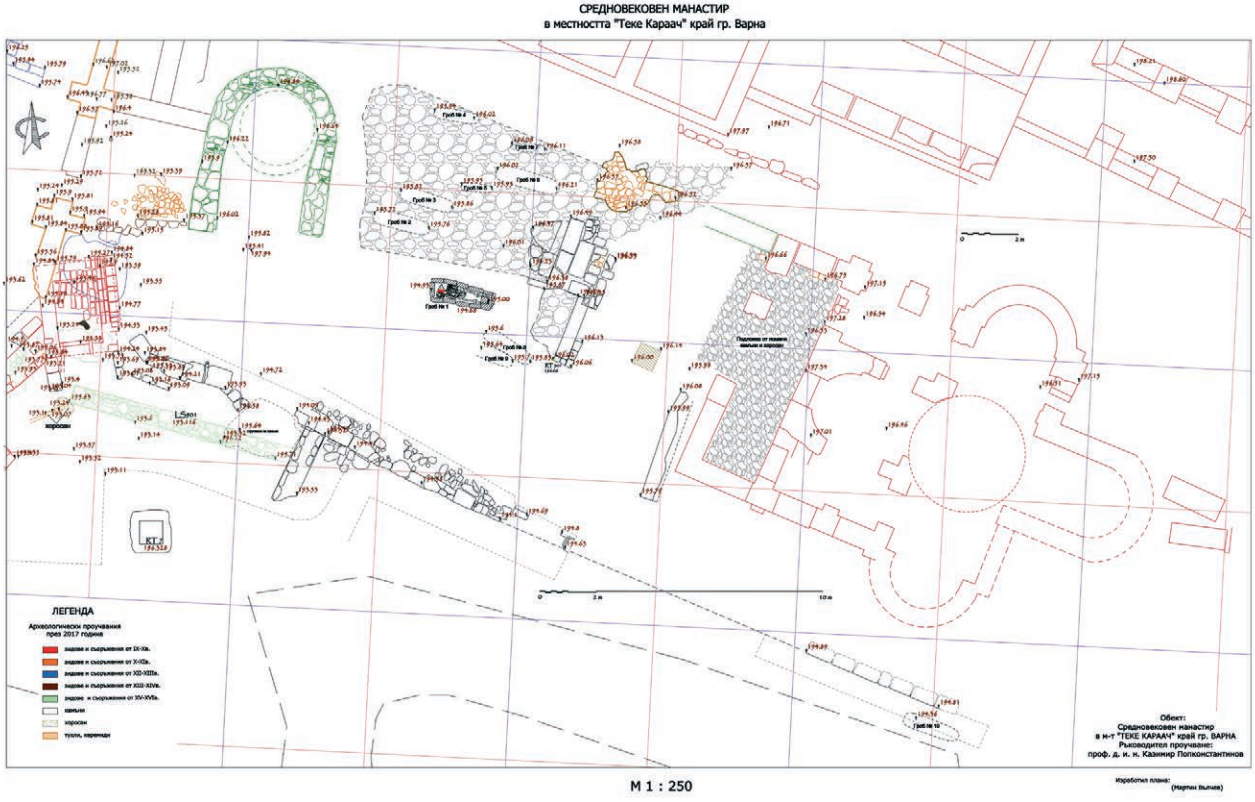
*Казимир Попконстантинов, Валентин Плетньов, Росина Костова*

Средновековният княжески манастир в м. Караачтеке се намира на 5 км западно от Варна. Разположен е върху висока тераса, отворена към Варненския залив и е с приблизителна площ от 10 дка (Попконстантинов и др. 2005, 107-121; Попконстантинов и др. 2015, 59-73).

Археологическите разкопки през този сезон бяха реализирани благодарение на РИМ-Варна и Варненска и Великопреславска митрополия. Ограничените финансови средства определиха една основна задача: цялостно проучване на пространството между аязмото, преградната стена северно от него и манастирския храм с обща площ близо 300 кв. м.

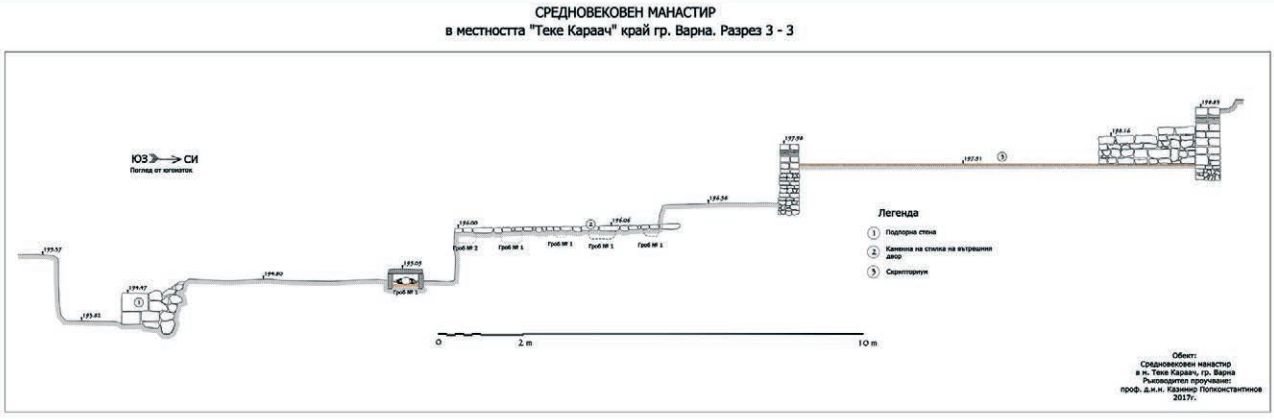
Проучванията **северно и източно от аязмото** имаха за цел да установят начина на оформление на терасата, върху която то е изградено, както и оградната стена, която „стъпва“ върху част от северозападния му ъгъл (обр. 1).

Североизточно от аязмото проучванията ни разкриха доста сложна картина. На дълб. 0,40 м от к. 196,64 (източната стена на варницата от османския период) попаднахме на плочник, който в северната си част достига до южната стена на скриптория, а на изток до западната част на манастирския храм. Плочникът е направен от сравнително добре обработени и грижливо подредени камъни. В настилката са използвани и фрагменти от мраморни колони, фризове, олтарни плочи, колонки, някои със следи с хоросан. Запазената му дължина е 15 м, а ширината, 9 м. Запазената западна периферия на плочника




*Обр. 1. План на проучените структури в северно, източно и южно от аязмото.*

*Fig. 1. Plan of the excavated remains to the north, east and south of the hagiasmos.*




*Обр. 2. Разрез ЮЗ–СИ на проучвания терен СИ от аязмото, поглед от ЮИ.*

*Fig. 2. Cross-section SW–NE of the excavated area to the NE of the hagiasmos, a view from the SE.*



*Обр. 3. Мраморни колонки с гнезда за инкрустирана украса, открити Ю от османската варница.*

*Fig. 3. Marble colonettes with inlaid decoration, found S of the Ottoman lime kiln.*

достига до вход оформен в преградната стена, отделяща централния двор от обособения западен двор. В източна посока плочникът достига до три стъпала, изградени от добре обработени камъни, които оформят вход към площадка пред западния вход на храма. В насипа южно от него, на нивото на прага на входа бяха открити фрагменти от керамика от IX–X век (амфори, кухненска керамика).

След разчистването на насипите върху плочника в източна посока попаднахме на 9 гроба, вкопани в плочника, в два от които са погребани деца. В единия детски гроб бе открито бронзово пръстенче със сърцевидно оформена плочка (гроб № 5), а в гроб № 6 бе открит бронзов пръстен с шестстенно оформена плочка. Южно от плочника (кота 195,76) на дълб. 1,00 м (кота 194,68) бе открита гробна камера, оформена с вертикално поставени бигорови камъни и покрит с тухли под (обр. 2).

Гробната камера бе покрита с каменни плочи, а вътрешността ѝ запълнена с пръст. След разчистването на камерата се оказа, че главата на погребания е поставена върху тухла, а под нея има плочест камък. На западната страна на камерата е поставен бигоров камък с дълбоко врязан кръст. Погребаният е без гробен инвентар. Това е единствената до този момент гробна камера с подобно оформление, открита в манастира, като полагането на главата на погребания върху специално поставена тухла подсказва, че тук е най-вероятно е било погребано духовно лице.

След снемането на насипите южно и източно от варницата от османския период СИ от аязмото установихме, че при нейното изграждане е унищожена значителна част от плочника между църквата и преградната стена. При изчерпването на насипа от кота 197,84 до кота 195,84 сред камъните се откриха и много и разнообразни мраморни фрагменти от украсата на манастирския храм, подготвени за претопяване в пещта (обр. 3).

Откриването на този богат и разнообразен материал отново поставя въпроса за характера на патронажа на манастира в м. Караачтеке.

През 2016 г. до югоизточния ъгъл на аязмото попаднахме на **„оградна“ стена**, която е затваряла пространството на юг и изток от него (Попконстантинов и др. 2017, 622-625). Основата на стената е ориентирана в югоизточна посока от аязмото. Тя е изградена от добре оформени квадри с размери от 0,70 до 1,00 м и „стъпва“ върху пясъчния пласт. Успяхме да разкрием трасето ѝ по протежение на 35

м, като най-вероятно тя ще достигне до източната оградна стена. Запазени са 2-3 реда от нейния градеж. Разкритият участък всъщност е част от подпорна стена, която очертава стъпаловидно връзката между терасата с манастирския храм и подхода от него към терасата с аязмото.

Близо четириметровия пласт между двете тераси затруднява проучването на този сектор. Южно от основата на подпорната стена се откриват останки от още една стена, ориентирана С–Ю и рухнали камъни от това съоръжение между двете тераси. В насипа на 20 м от стената открихме фрагменти от стенописната украса на храма.

**Литература**

**Попконстантинов и др. 2005:** К. Попконстанстинов, В. Плетньов, Р. Костова. Манастирите при Равна и Караачтеке до Варна в манастирската география на България през IX-X в. – В: Българските земи през средновековието VII–XVIII в. Международна конференция в чест на проф. Ал. Кузев. Acta Musei Varnaensis III-2. Варна, 2005, 107-121.

**Попконстантинов и др. 2015:** К. Попконстанстинов, В. Плетньов, Р. Костова. Новооткрито аязмо в княжеския манастир край Варна – свидетелство за култа към св. Богородица в България през IX–X в. – Bulgaria Mediaevalis, 2015, 6, 59-73.

**Попконстантинов и др. 2017:** К. Попконстантинов, В. Плетньов, Р. Костова. Средновековен княжески манастир в м. Караачтеке, Варна. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 622-625.

**MEDIEVAL ROYAL MONASTERY AT THE LOCALITY OF KARAACHTEKE, VARNA**

*Kazimir Popkonstantinov, Valentin Pletnyov, Rossina Kostova*

The royal monastery of Karaachteke is situated some 5 km to the NW of present-day Varna. It occupies a high terrace opened towards Varna bay and covers an area of about 1 ha. Since 1996 were completely revealed the monastic church, a dormitory to the NE of it, a scriptorium to the NW of the church, a building to the SW of the scriptorium, a surrounding wall to the N and E, and a hagiasmos to the S of the scriptorium. The 2017 excavations were focused on the area NE of the hagiasmos (fig. 1). There a stone paved passage was found between the church and the dividing wall W of it. Nine graves, 2 of them of children, were found cut into the passage pavement. A stone faced tomb was found S and 1,00 m lower of the level of the passage (fig. 2). The Ottoman lime kiln NE of the hagiasmos destroyed most of the paved passage there. In the layers S of the kiln were found numerous fragments of the interior marble decoration of the church (fig. 3) The supporting wall that started from the SE corner of the hagiasmos and framed the E terrace was traced along 35 m towards the E surrounding wall of the monastery.

# № 2. СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. ЙОАН ПРЕДТЕЧА“ НА О-В СВ. ИВАН, СОЗОПОЛ

*Казимир Попконстантинов, Росина Костова, Милен Николов*

Остров Св. Иван се намира на една морска миля от Созопол. Средновековният манастир „Св. Йоан Предтеча” е разположен върху тераса отворена към Созополския залив и е с приблизителна площ 6 дка (Попконстантинов, †Дражева, Костова 2015, 209-218).

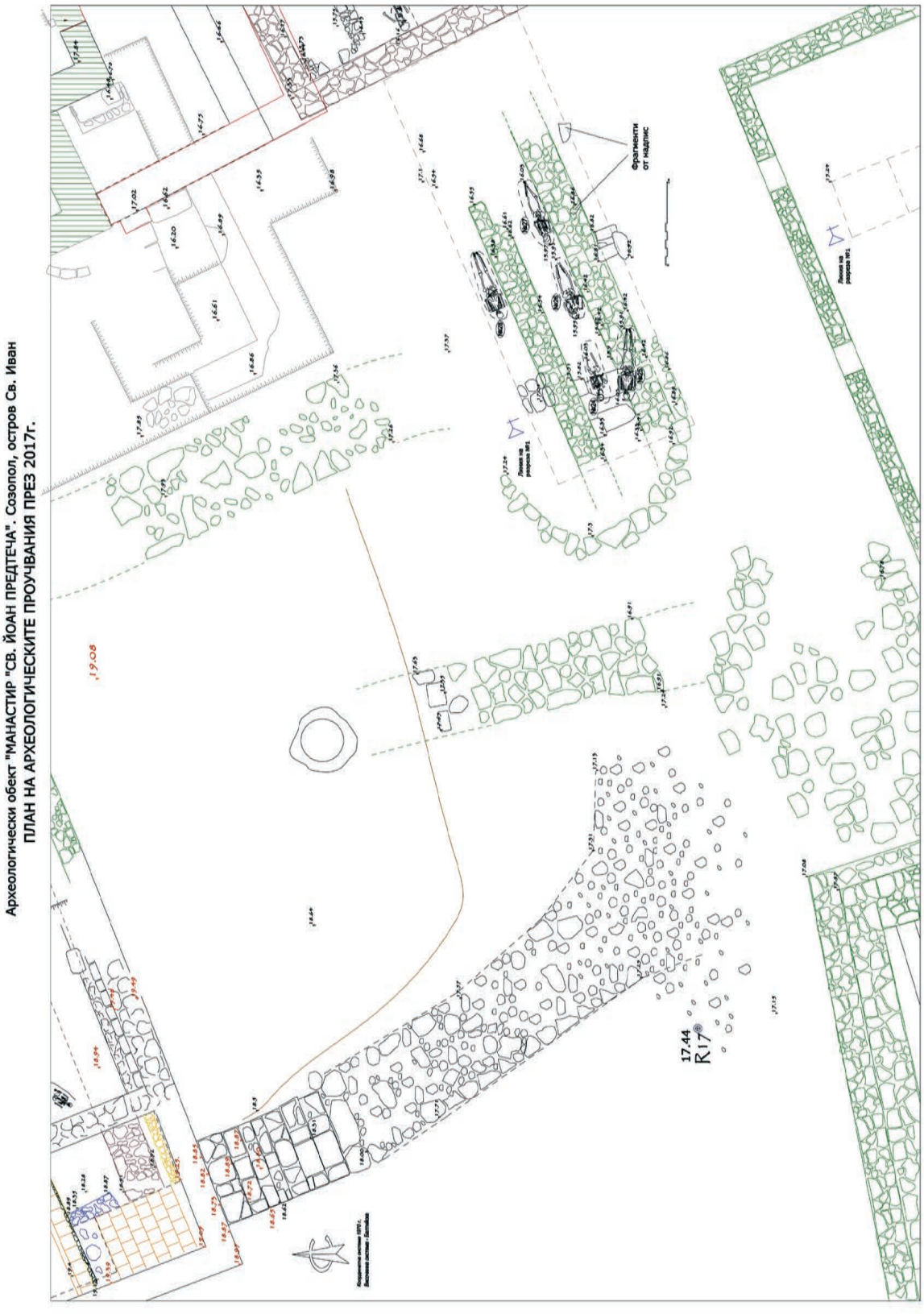
През 2017 г. проучвателският екип си постави следните задачи (обр. 1):

1/ Проучване на пространството между трапезарията и жилището на игумена, за да разкрием напълно южния (официален) подход към манастира (Попконстантинов, Костова, Николов 2017, 625-627).

2/ Цялостно проучване на дворното пространство между средновековния триконхален храм, щерна-аязмо и южните сгради на манастира.

3/ Проучване на строителната история на трапезарията.

Южният подход към манастирския комплекс




*Обр. 1. План на проучените структури в южния сектор на манастира през 2017 г.*

*Fig. 1. Plan of the excavated structures in the southern sector of the monastery in 2017.*

Подходът от южния пристан на острова към манастира е проход с ширина 3 м и дължина 5 м, настлан е с каменни плочи с лек наклон към средната част на пътеката. В северна посока подходът извежда между трапезарията и представителната сграда в южното крило на манастира. Подходът продължава в северна посока с каменна настилка на добре изграден пасаж към триконхалния манастирски храм, който осъществява връзка с южния му вход посредством седем каменни стъпала (обр. 2).

В южния край на прохода в културен пласт с дебелина 0,40 м бяха открити фрагменти от амфори от V–VI в., керамични съдове от XV–XVI в. и керемиди, което подсказва, че той е бил покрит, видно от многобройните гвоздеи. Най-вероятно и тук е имало врата подобно на северния и западния подходи към манастира.

Пространство между триконхалния храм, щерна-аязмо и южните сгради на манастира: сектор западно от магерницата

С цел установяване на стратиграфията бе проучена площ от 50 кв. м. Бяха открити две основи от сгради с ориентация И–З на дълб. 0,60 м. На дълб. 0,80-1,00 м от съвременното ниво между двете основи бе открит гроб с ориентация З–И, маркиран от вертикално поставени камъни. Разстоянието между основите варира от 0,90 до 1 м. Южната основа е с дебелина 0,80 м и се намира на 1,80 м от трапезарията. Двете основи най-вероятно са част от приземния етаж на двуделна сграда, видно от стъпаловидното оформление на проход в западната им част. Върху част от южната основа бе открит гроб на мъж. До дясното му рамо бе намерен фолис на император Роман III Аргир (1028–1034). Наличието на този и още четири гроба до двете основи и върху тях, ни дава основание да предположим, че те са от сграда от V–VI в., видно и от фрагментите от амфори от V–VI в. в пласта под гробовете (обр. 3).

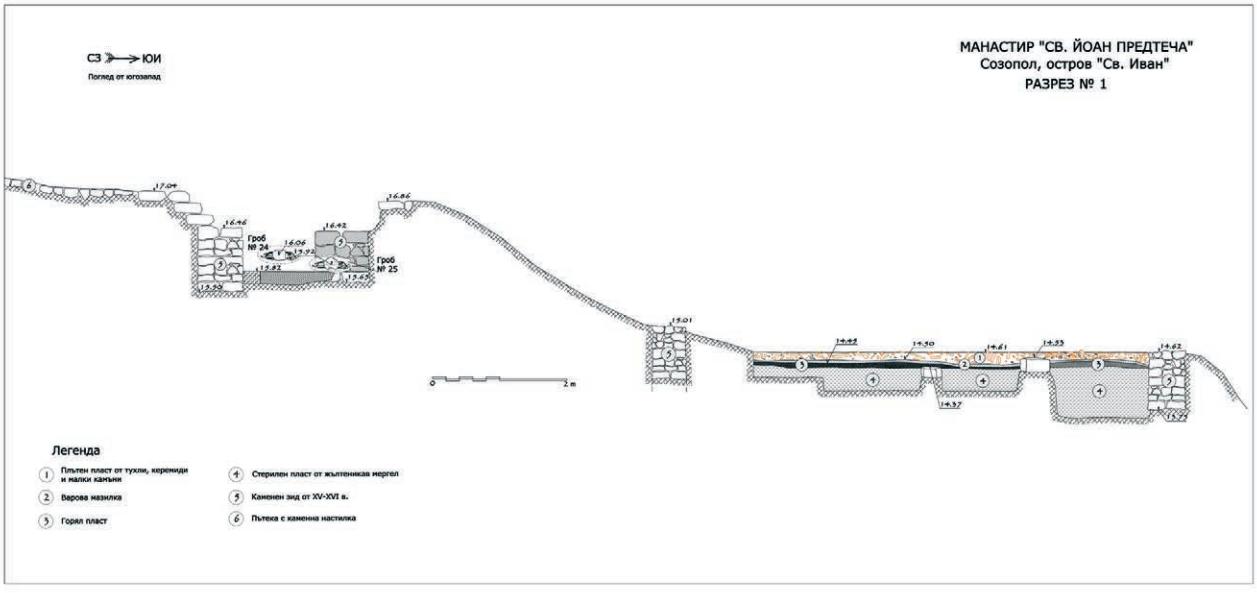


*Обр. 2. Стъпала в северния край на павираната пътека от южния пристан до южната галерия на църквата: поглед от ЮЗ.*

*Fig. 2. Steps at the N edge of the paved passage from the S pier to the S gallery of the church, a view from the SW.*

Сектор южно от щерна-аязмо

Тук разкрихме още един пасаж от добре подредени камъни, които оформят каменна пътека между сградите от южното крило на манастира, щерната-аязмо и триконхалния храм. Пътека-




*Обр. 3. Разрез СЗ–ЮИ на проучения сектор, поглед от ЮЗ.*

*Fig. 3. Cross-section NW-SE of the excavated area, a view from the SW.*

та е с ширина 1,50 м и дължина 12 м. В насипа се откриват фрагменти от керамични съдове от V–VI в., XII–XVII в. Преобладават фрагментите от XV–XVII в.

**Проучване на строителната история на трапезарията**

Продължихме проучването чрез сондажни проверки в западната част на трапезарията. Целта ни бе да проверим за останки от по-ранни градежи, едновременни с изграждането на манастира. И тук, както през 2016 г., на дълб. 0,20-0,40 м попаднахме на пласт с въглени, парчета от варовата мазилка на стените, керемиди и фрагмент от рухналия тухлен свод на горния етаж. Керамичните фрагменти в този пласт са от XV–XVII в. На дълб. 0,40-0,80 м пластът е глинест и льосов. В него не бяха открити останки от по-ранни градежи.

## Литература

**Попконстантинов, †Дражева, Костова 2015:** К. Попконстантинов, † Ц. Дражева, Р. Костова. Манастирът „Св. Йоан Продром“ на остров Св. Иван в светлината на новите археологически проучвания (2008-2013). – Известия на Бургаския музей, V, 2015, 209-218.

**Попконстантинов, Костова, Николов 2017:** К. Попконстантинов, Р. Костова, М. Николов. Манастирът „Св. Йоан Продром“ на остров Св. Иван – Созопол. –Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 625-627.

## MEDIEVAL MONASTERY OF ST JOHN THE FORERUNNER ON THE ISLAND OF SVETI IVAN, SOZOPOL

*Kazimir Popkonstantinov, Rossina Kostova, Milen Nikolov*

The island of Sveti Ivan is situated ca. 1 km to the NW of Sozopol. The monastery of St John the Forerunner is situated in the S part of the island and once covered an area of about 0,6 ha. We have completely cleared the southern entrance of the monastery paved with stone plates (fig. 1). It is passing between the monastery kitchen and the hegoumenos' house and continues farther N towards the triconch church. At the S entrance of the exonarthex the paved passage ends in seven steps (fig. 2). Fragmented tiles have been found in the layers at the southern edge of the passage, which indicates that once it was roofed. Another paved passage was found south of the cistern-hagiasmos. Two parallel foundations were found west of the monastic kitchen. They might have belonged to the basement of a two-room building. Five graves were found over and around the foundations. The graves can be dated to the 11th c., since a folles (1028–1034) was found in one of them. Pottery shards of the 5th-6th c. were found in the layers beneath the graves, thus indicating the date of the foundations (fig. 3).

# СПИСЪК
## НА ПРОВЕДЕНИ ТЕРЕННИ ПРОУЧВАНИЯ, ПРИ КОИТО НЕ СА РЕГИСТРИРАНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТИ

Георги Ганецовски
ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ВЪВ ВРЪЗКА С ИНВЕСТИЦИОННО ПРЕДЛОЖЕНИЕ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ГОРНА КРЕМЕНА И ВЪРБЕШНИЦА, ОБЩ. МЕЗДРА

Георги Ганецовски
ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ ВЪВ ВРЪЗКА С ИНВЕСТИЦИОННО ПРЕДЛОЖЕНИЕ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ЦАРЕВЕЦ И СТАРО СЕЛО, ОБЩ. МЕЗДРА

Нарцис Торбов
ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НАХОДИЩЕ „ГОЛИЯТ ВРЪХ“, УЧ. ЗАПАД В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ГОРНА КРЕМЕНА И ВЪРБЕШНИЦА, ОБЩ. МЕЗДРА

Нарцис Торбов
ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НАХОДИЩЕ „ГОЛИЯТ ВРЪХ“, УЧ. ЗАПАД В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА МАЛО ПЕЩЕНЕ И ГОЛЯМО ПЕЩЕНЕ, ОБЩ. ВРАЦА

Станимир Стойчев
ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НАХОДИЩЕ „КАМЕНИЦА“ В М. МЕЗАРА, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ЗЛАТНА НИВА, ОБЩ. КАСПИЧАН

Игор Лазаренко
ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ПИ № 006167 В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ЧЕРНЕВО, ОБЩ. СУВОРОВО

Петър Лещаков
ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ПЛОЩ „АРАПКАТА“, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ГОРНА ВАСИЛИЦА, ОБЩ. КОСТЕНЕЦ

Адриана Божкова
ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НАХОДИЩЕ „КАЙМЕТЛИИ“, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ВЕЛИЧКОВО, ОБЩ. ПАЗАРДЖИК

Мирослав Марков
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗГРАЖДАНЕ И РЕКОНСТРУКЦИЯ НА КАНАЛИЗАЦИОННА И ВОДОСНАБДИТЕЛНА МРЕЖА НА ТЕРИТОРИЯТА НА АНТИЧНИЯ ГРАД АЛМУС, ЦГЧ НА ГР. ЛОМ.

Владимир Найденов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „АНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ КАЛЕТО“ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОЕКТ ЗА БЛАГОУСТРОЙСТВО НА ПАРК КАЛЕТО, ГР. МОНТАНА

Павлина Владкова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ „ТЪРГОВСКИ ЦЕНТЪР И СКЛАДОВЕ“, ГР. ЛЯСКОВЕЦ

Георги Атанасов
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В РИМСКИ ЛЕГИОНЕН ЛАГЕР И ЦИВИЛНО СЕЛИЩЕ, ОБЕКТ ЖИЛИЩНА ПРИСТРОЙКА НА УЛ. СЛИВНИЦА № 2, УПИ I-2986, 2987, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В РИМСКИ ЛЕГИОНЕН ЛАГЕР И ЦИВИЛНО СЕЛИЩЕ, ОБЕКТ ЖИЛИЩНА СГРАДА НА УЛ. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ № 37, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В РИМСКИ ЛЕГИОНЕН ЛАГЕР И ЦИВИЛНО СЕЛИЩЕ, УЛ. БРАТЯ МИЛАДИНОВИ И БУЛ. МАКЕДОНИЯ, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ТЕРИТОРИЯТА НА РИМСКИ ЛЕГИОНЕНЕ ЛАГЕР И ЦИВИЛНО СЕЛИЩЕ, УПИ X-4298, КВ. 4, УЛ. СЕДМИ СЕПТЕМВРИ № 9, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ НА ПРОЕКТ „ОСНОВЕН РЕМОНТ И ЦЯЛОСТНО ОБНОВЯВАНЕ НА ОУ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ В ПИ № 66425.500.7298, УЛ. ПЛЕВЕН № 1, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „ГАРАЖ СЪС СКЛАД И ПОДПОКРИВНО ПРОСТАНСТВО“ В ПИ № 66425.501.883, УЛ. БАЧО КИРО № 4, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „ЖИЛИЩНА СГРАДА“ В ПИ № 66425.501.2889 И ПИ № 66425.501.2890, УЛ. ПЕТЪР БОЯДЖИЕВ № 14 И УЛ. „ПЕТЪР МУТАФЧИЕВ“ № 113, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ В ПИ №№ 66425.500.2375.1, 66425.500.2375.2, 66425.500.2375.3 И УПИ XI-2374, 2375, КВ. 161, УЛ. ХАН АСПАРУХ № 15, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПО ПОДОБЕКТ „ГАЗОРАЗПРЕДЕЛИТЕЛНА МРЕЖА НА ГР. СИЛИСТРА – 2016/2017 – ЕТАП 2 ТТР 25С 2. 2016“, В ЗОНАТА ЗА НАБЛЮДЕНИЕ КЪМ АР АНТИЧЕН И СРЕДНОВЕКОВЕН ГРАД ДУРОСТОРУМ–ДРЪСТЪР, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПРИ РЕКОНСТРУКЦИЯ НА СЪЩЕСТВУВАЩ КАНАЛИЗАЦИОНЕН КЛОН ПИ 66425.501, ПИ 66425.501.176 И ПИ 66425.501.8695, В ЗОНА ЗА НАБЛЮДЕНИЕ КЪМ АГНКЦ „РИМСКИ ЛЕГИОНЕН ЛАГЕР И ЦИВИЛНО СЕЛИЩЕ“, ГР. СИЛИСТРА

Георги Атанасов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ „ИЗГРАЖДАНЕ НА ДОСТЪПНА ГРАДСКА СРЕДА, ЧРЕЗ РЕКОНСТРУКЦИЯ И РЕХАБИЛИТАЦИЯ НА УЛ. СИМЕОН ВЕЛИКИ И УЛ. ДОБРУДЖА, В РАЙОНА НА РЕГИСТРИРАНО ПРЕЗ 2015 Г. РАННОСРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ, ГР. СИЛИСТРА

Игор Лазаренко
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ТЕРИТОРИЯТА НА УПИ XVII-914, 759, КВ. 86, УЛ. СОФИЯ № 14, ГР. ВАРНА

Игор Лазаренко
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА УПИ X-248, КВ. 134, УЛ. СОЛУН № 11, ГР. ВАРНА

Игор Лазаренко
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ XI-1192, КВ. 14, УЛ. ИВАН ВАЗОВ № 34, ГР. ВАРНА

Владимир Славчев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ X-31, КВ. 179А, УЛ. ГУСТАВ ВАЙГАНД № 24, ГР. ВАРНА

Елена Василева
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ЗОНА А НА ГАНКЦ ПРАИСТОРИЧЕСКО, АНТИЧНО И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ ЧИРАКМАН, ПИ 35064.200.121, ГР. КАВАРНА

Илиана Борисова-Кацарова, Александър Станев
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ИАР СЕРДИКА–СРЕДЕЦ, УЛ. ВАШИНГТОН, ПРИ ЗАПАДНАТА ПОРТА НА СЕРДИКА, ГР. СОФИЯ

Александър Станев, Илиана Борисова-Кацарова
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ИАР СЕРДИКА–СРЕДЕЦ, УЛ. ВАШИНГТОН, ГР. СОФИЯ

Александър Станев, Елена Николова
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ИАР СЕРДИКА-СРЕДЕЦ, УПИ I-19, КВ. 185, М. ЗАПАДНО НАПРАВЛЕНИЕ, УЛ. АНТИМ I № 43, ГР. СОФИЯ

Александър Станев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА БУЛ. КНЯЗ АЛ. ДОНДУКОВ, МЕЖДУ БУЛ. ВАСИЛ ЛЕВСКИ И УЛ. МАЛКАРА, ГР. СОФИЯ.

Жарин Величков
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ XIV-12, 13, 14 ОТ КВ. 156, М. ЗОНА Б-23, УЛ. ОТЕЦ ПАИСИЙ № 61-63-65, ГР. СОФИЯ

Боян Трантеев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА РЕКОНСТРУКЦИЯ НА УЛИЧЕН КАНАЛ ПО УЛ. БАЧО КИРО, ОТ БУЛ. КНЯЗ АЛ. ДОНДУКОВ ДО УЛ. ИСКЪР, ГР. СОФИЯ

Боян Трантеев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА РЕКОНСТРУКЦИЯ НА УЛИЧЕН КАНАЛ ПО УЛ. СОЛУНСКА, ОТ УЛ. ЦАР САМУИЛ ДО УЛ. КНЯЗ БОРИС I, ГР. СОФИЯ

Юниан Мешеков
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ ВЪВ ВТОРА ОХРАНИТЕЛНА ЗОНА НА ИАР СЕРДИКА-СРЕДЕЦ, В УПИ XXVI, ПИ 68134.407.1006, КВ. 536, УЛ. ОБОРИЩЕ № 5, ГР. СОФИЯ

Юниан Мешеков
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ В ТРЕТА ОХРАНИТЕЛНА ЗОНА НА ИАР СЕРДИКА-СРЕДЕЦ, В УПИ XI-10, КВ. 182, УЛ. ПИРОТСКА № 67, ГР. СОФИЯ

Елена Николова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ XIX-22, КВ. 75А, М. ЗОНА В-16, УЛ. КОЗЛОДУЙ № 60, ГР. СОФИЯ

Слава Василева
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ: “ТОПЛОСНАБДЯВАНЕ И АБОНАТНА СТАНЦИЯ НА СГРАДАТА НА ПОСОЛСТВО НА ИТАЛИЯ“ УПИ I, КВ. 496, УЛ. ШИПКА № 2, ГР. СОФИЯ

Елена Василева
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ I И УПИ II, КВ. 259А, М. СОЛНИ ПАЗАР, ГР. СОФИЯ

Елена Василева
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ЗОНА ЗА НАБЛЮДЕНИЕ НА АНТИЧЕН ГРАД ГЕРМАНЕЯ, ПИ 65365.601.5, ГР. САПАРЕВА БАНЯ

Румен Спасов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ЗОНА ЗА НАБЛЮДЕНИЕ НА АНТИЧЕН ГРАД ГЕРМАНЕЯ, ПИ 65365.601.99, ГР. САПАРЕВА БАНЯ

Веселина Вандова-Спасова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ЗОНА ЗА НАБЛЮДЕНИЕ НА АНТИЧЕН ГРАД ГЕРМАНЕЯ, ПИ 65365.601.99 И 65365.601.333, ГР. САПАРЕВА БАНЯ

Веселина Вандова-Спасова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ОХРАНИТЕЛНАТА ЗОНА НА НААР „ПАУТАЛИЯ–ВЕЛБЪЖД“, ПИ 41112.503.4337, ГР. КЮСТЕНДИЛ

Лидия Стайкова-Александрова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ В НААР „ПАУТАЛИЯ–ВЕЛБЪЖД“, УПИ XIV, КВ. 294, ГР. КЮСТЕНДИЛ

Стефан Александров
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ПО ЛОТ 3.1 НА НОВОИЗГРАЖДАЩОТО СЕ ТРАСЕ НА АМ „СТРУМА“, В УЧАСТЪКА БЛАГОЕВГРАД – КРУПНИК

Кръстю Чукалев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ 12 ПО ЛОТ 3.3 НА НОВОИЗГРАЖДАЩОТО СЕ ТРАСЕ НА АМ „СТРУМА“, КМ. 411+180 – 411+550, ЗЕМЛИЩА НА С. ПЛОСКИ И ГР. САНДАНСКИ

Надежда Кечева
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТ 14 ОТ ЛОТ 3.3 НА ТРАСЕТО НА АМ „СТРУМА“, ЗЕМЛИЩЕ НА ГР. САНДАНСКИ

Венцислав Динчев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ПО ЛОТ 3.3 НА НОВОИЗГРАЖДАЩОТО СЕ ТРАСЕ НА АМ „СТРУМА“, КМ. 397+000 – 420+628, КРЕСНА–СТРУМЯНИ–САНДАНСКИ–ДАМЯНИЦА

Алексей Гоцев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ИЗГРАЖДАНЕТО НА ЯЗОВИР ЛУДА ЯНА И ПРЕЧИСТВАТЕЛНА СТАНЦИЯ ЗА ПИТЕЙНА ВОДА В ЗЕМЛИЩЕТО НА ГР. ПАНАГЮРИЩЕ

Вяра Петрова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ ЗА СОНДАЖНИ ПЛОЩАДКИ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. БОРИМЕЧКОВО, ОБЩ. ЛЕСИЧОВО

Надежда Кечева
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПЪТЕН НАДЛЕЗ В МЕЖДУГАРИЕТО СЕПТЕМВРИ–ПАЗАРДЖИК, КМ 107+423,59, ПРИ С. КОВАЧЕВО, ОБЩ. СЕПТЕМВРИ

Георги Нехризов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПЪТЕН НАДЛЕЗ В МЕЖДУГАРИЕТО ОГНЯНОВО–СТАМБОЛИЙСКИ, КМ 132+592,42, ПРИ С. ТРИВОДИЦИ, ОБЩ. СТАМБОЛИЙСКИ

Иво Чолаков
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПЪТЕН НАДЛЕЗ В РАЙОНА НА ГАРА СТАМБОЛИЙСКИ, КМ 137+336.54

Иво Чолаков
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ ЗА ПЪТЕН НАДЛЕЗ В РАЙОНА НА ГАРА ТОДОР КАБЛЕШКОВ, КМ 146+269.20, ПРИ С. ЗЛАТИТРАП, ОБЩ. РОДОПИ

Елена Божинова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗГРАЖДАНЕ НА ТОПЛОПРОВОД НА УЛ. БОЖИДАР ЗДРАВКОВ № 3, КВ. 161, ПЛ. № 300, ГР. ПЛОВДИВ

Жени Танкова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ДЕМОНТАЖ И МОНТАЖ НА РАЗПРЕДЕЛИТЕЛНИ КАБЕЛНИ КАСЕТИ ПО ТРАСЕТО НА УЛ. Н. ГЕРОВ, ПИ № 56784.521.506 И УЛ. П. ЕВТИМИЙ № 1, ПИ № 5678.521.485, ГР. ПЛОВДИВ

Мая Мартинова-Кютова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗВЪРШВАНЕ НА КРР НА ОБЕКТ АНТИЧЕН ТЕАТЪР НА ФИЛИПОПОЛ, ГР. ПЛОВДИВ

Мая Мартинова-Кютова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ III-322, КВ. 78-НОВ, УЛ. АЛЕКСАНДЪР ЕКЗАРХ № 42, ГР. ПЛОВДИВ

Елена Кесякова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ VI-551.107, КВ. 1, ПО УЛИЦИТЕ ИВАН ВАЗОВ И ЦАНКО ДЮСТАБАНОВ, ГР. ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ IX-315, КВ. 76, БУЛ. РУСКИ № 71, ГР. ПЛОВДИВ

Здравка Коркутова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ НА ЖИЛИЩНА СГРАДА В УПИ I-266, КВ. 144, ГР. ПЛОВДИВ

Росица Миткова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ПИ 56784.519.727.2, УЛ. КНЯЗ АЛЕКСАНДЪР I БАТЕНБЕРГ № 13, ГР. ПЛОВДИВ

Запрянка Кръстева
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ ПО ТРАСЕТО НА „ПРОЕКТ ЗА РЕХАБИЛИТАЦИЯ НА ВОДОСНАБДИТЕЛНА И КАНАЛИЗАЦИОННА МРЕЖА С ИЗГРАЖДАНЕ НА ПСОВ ЗА ГР. АСЕНОВГРАД“

Петър Калчев, Мария Камишева
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ЗОНА Б НА АР АВГУСТА ТРАЯНА В УПИ III-1896, КВ. 16, УЛ. КОЛЬО ГАНЧЕВ № 49, ГР. СТАРА ЗАГОРА

Петър Калчев, Атанас Атанасов
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ЗОНА Б НА АР АВГУСТА ТРАЯНА В УПИ XII-193, КВ. 15, УЛ. ГЕО МИЛЕВ № 52, ГР. СТАРА ЗАГОРА

Петър Калчев, Мария Камишева
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ЗОНА Б НА АР АВГУСТА ТРАЯНА В УПИ XIII-9914, КВ. 15, БУЛ. ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ, ГР. СТАРА ЗАГОРА

Петър Калчев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ № II ЗА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ КОМПЛЕКС ОТ КВ. 524 ПО ПЛАНА НА ГР. СТАРА ЗАГОРА

Пламен Георгиев, Руслан Стойчев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ И ИЗКОПНО–НАСИПНИ ДЕЙНОСТИ В РАЙОНА НА НАХОДИЩЕ „ХАН КРУМ“, УЧАСТЪК „АДА ТЕПЕ“, ГР. КРУМОВГРАД

Стефан Бакърджиев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ НА ОБЕКТИ №№ 2, 3, 4, 5, 8 И 10 ПО ТРАСЕТО НА ТРАНЗИТЕН ГАЗОПРОВОД № 2 ЗА РЕПУБЛИКА ТУРЦИЯ, В УЧАСТЪКА СЕЛО ЛОЗЕНЕЦ – С. НЕДЯЛСКО, ОБЩ. СТРАЛДЖА

Тодор Марваков
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА АВАРИЕН РЕМОНТ НА ВОДОПРОВОД ПО УЛИЦИ МЕНА И РИБАРСКА В ГР. НЕСЕБЪР

Стилиян Иванов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА СТРОИТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ В ПИ 57491.506.286 В ГРАНИЦИТЕ НА АНТИЧЕН ГРАД УЛПИЯ АНХИАЛО–ПАЛЕОКАСТРО, УЛ. ЖЕЛЕЗНИЧАРСКА, ГР. ПОМОРИЕ

Красимира Костова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ОБЕКТ В УПИ II 15, 16, КВ 38, В М. НЕДЯЛКОВИ КАБИ, С. ДЕБЕЛТ, ОБЩ. СРЕДЕЦ

Кръстина Панайотова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ПИ 67800.8. 931 В ГРАНИЦИТЕ НА ОХРАНИТЕЛНАТА ЗОНА НА ОБЕКТ „АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ НА АПОЛОНИЯ“ В М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ

Павлина Девлова
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ ПИ 67800.4.43, М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ

Павлина Девлова
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ ПИ С ИДЕНТИФИКАТОР 67800.4.44, М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ

Павлина Девлова
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ В ПИ 67800.8.45, М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ

Александър Харизанов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ПИ 67800.8.17 И ПИ 67800.8.517 В М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ

Александър Харизанов, Кристина Косева
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В ПИ 67800.505.122, ГР. СОЗОПОЛ

Александър Манев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ XIX-6040 В М. БУДЖАКА, ГР. СОЗОПОЛ

Александър Манев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ИЗКОПНИ ДЕЙНОСТИ В УПИ VIII- 8.1026, ПИ 67800.8.1061, М. БУДЖАКА, УЛ. „ВИА ПОНТИКА“ № 152, ГР. СОЗОПОЛ

Красимира Костова
СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В УПИ XIV-6116, М. КОЛОКИТА, ГР. СОЗОПОЛ

Стефан Бакарджиев, Мирослав Козарев
АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ В ОХРАНИТЕЛНАТА ЗОНА НА НЕКРОПОЛА НА АПОЛОНИЯ, ПИ 67800.5.138, М. „БУДЖАКА“, ГР. СОЗОПОЛ

Найден Прахов
АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАБЛЮДЕНИЕ НА ДРАГАЖНИ ДЕЙНОСТИ В АКВАТОРИЯТА НА ПРИСТАНИЩЕ БУРГАС-ЗАПАД, ПРИСТАНИЩЕ ФИШ-ПОРТ И ПРИСТАНИЩЕ КРЗ ПОРТ БУРГАС

# СПИСЪК С ИМЕНА И АДРЕСИ НА АВТОРИТЕ
# LIST OF NAMES AND ADDRESSES OF AUTHORS


| | | |
|---|---|---|
| Агниешка Томас | Agnieszka Tomas | agnieszka_tomas@wp.pl |
| Александър Манев | Alexander Manev | aleman@abv.bg |
| Александър Харизанов | Alexander Harizanov | harry_vt@abv.bg |
| Александър Чохаджиев | Alexander Chohadzhiev | alcho_2000@yahoo.com |
| Александра Петрова | Alexandra Petrova | aleksandrapp@abv.bg |
| Алексей Гоцев | Alexey Gotzev | alexaim@abv.bg |
| Ангел Ангелов | Angel Angelov | |
| Андрей Аладжов | Andrey Aladzhov | alajov@gmail.com |
| Анелия Божкова | Anelia Bozkova | aneliabozkova@yahoo.com |
| Антон Карабашев | Anton Karabashev | anhialus@abv.bg |
| Атанас Атанасов | Atanas Atanasov | nasko56320@abv.bg |
| Биляна Иванова | Bilyana Ivanova | bil2909@abv.bg |
| Богдан Атанасов | Bogdan Athanassov | bo.atana@nbu.bg |
| Бони Петрунова | Boni Petrunova | boni_boon@abv.bg |
| Борис Борисов | Boris Borisov | bdborisov@abv.bg |
| Борислав Бориславов | Borislav Borislavov | b_borislavov@hotmail.com |
| Боян Думанов | Boyan Dumanov | bdumanov@nbu.bg |
| Боян Тотев | Boyan Totev | thesteppes@gmail.com |
| Валери Григоров | Valeri Grigorov | valerig@abv.bg |
| Валери Йотов | Valeri Yotov | valeri.yotov@gmail.com |
| Валери Стоичков | Valeri Stoichkov | |
| Васил Николов | Vassil Nikolov | vassil.nikolov@abv.bg |
| Ваня Петрова | Vanya Petrova | |
| Василка Паунова | Vasilka Paunova | vasder@gmail.com |
| Венета Ханджийска | Veneta Handzhiyska | venetta@mail.bg |
| Венцислав Динчев | Ventzislav Dintchev | ventzislavdintchev@gmail.com |
| Веселка Кацарова | Vesselka Katsarova | vesi_kazarova@yahoo.com |
| Виктория Русева | Victoria Ruseva | victoria_russeva@yahoo.com |
| Владимир Баряков | Vladimir Baryakov | vlbaryakov@mail.bg |
| Владимир Славчев | Vladimir Slavchev | vladosl@yahoo.com |
| Владислав Тодоров | Vladislav Todorov | vladislavtodorov@abv.bg |
| Върбин Върбанов | Varbin Varbanov | ramonearhaeology@abv.bg |
| Гавраил Лазов | Gavrail Lazov | |
| Галена Радославова | Galena Radoslavova | galena_rz@abv.bg |
| Галина Грозданова | Galina Grozdanova | galina_grozdanova@mail.bg |
| Гергана Кабакчиева | Gergana Kabakchieva | gkabakchieva@abv.bg |
| Георги Атанасов | Georgi Atanasov | geoatal@abv.bg |
| Георги Ганецовски | Georgi Ganetzovski | ganecovski_ar@abv.bg |

| | | |
|---|---|---|
| Георги Иванов | Georgi Ivanov | ivanov.georgi@yahoo.com |
| Георги Нехризов | Georgi Nekhrizov | nehrizov@gmail.com |
| Даниела Агре | Daniela Agre | daniela.agre@abv.bg |
| Деян Дичев | Dejan Dichev | deian.dichev@abv.bg |
| Деян Рабовянов | Deyan Rabovyanov | rabovyanov@gmail.com |
| Диана Гергова | Diana Gergova | dianagergova@abv.bg |
| Димчо Момчилов | Dimcno Momchilov | istorischeskimuzey@abv.bg |
| Дойчин Грозданов | Doychin Grozdanov | doichyn_eg@abv.bg |
| Доротея Гюрджийска | Dorothea Gyurdzhiyska | todorova.dorotea@yahoo.com |
| Евгения Генчева | Evgenia Gencheva | evgencheva@abv.bg |
| Евгения Найденова | Evgenia Naydenova | evgenia_ar@abv.bg |
| Елена Божинова | Elena Bozhinova | elena.bozhinova@gmail.com |
| Елена Василева | Elena Vasileva | helengnom@yahoo.com |
| Елена Кленина | Elena Klenina | |
| Елена Пенчева | Elena Pencheva | e_pencheva@mail.bg |
| Жарин Величков | Zharin Velichkov | |
| Жени Танкова | Jeni Tankova | |
| Запрянка Кръстева | Zapryanka Krasteva | asmuseum@abv.bg |
| Здравка Коркутова | Zdravka Koturkova | zdravka_p@abv.bg |
| Здравко Димитров | Zdravko Dimitrov | zdravkodimitrov@abv.bg |
| Ивайло Кънев | Ivailo Kunev | tapanar@abv.bg |
| Иван Христов | Ivan Hristov | ivchristov70@abv.bg |
| Иван Църов | Ivan Tsarov | tsarov@abv.bg |
| Иво Д. Чолаков | Ivo D. Cholakov | ivocholakov@gmail.com |
| Иво Топалилов | Ivo Topalilov | itopalilov@yahoo.com |
| Илиан Петракиев | Ilian Petrakiev | lpetrakiev23@gmail.com |
| Илиана Борисова-Кацарова | Iliana Borisova-Katsarova | ilianabo@yahoo.com |
| Казимир Попконстантинов | Kazimir Popkonstantinov | popkonstantinov@yahoo.com |
| Калин Чакъров | Kalin Chakarov | kalinsbicke@abv.bg |
| Камен Бояджиев | Kamen Boyadzhiev | kamenyb@abv.bg |
| Катя Меламед | Katya Melamed | katjamelamed@yahoo.com |
| Константин Тотев | Konstantin Totev | konstantin_totev@abv.bg |
| Костадин Кисьов | Kostadin Kisyov | kostadin_kissiov@abv.bg |
| Костадин Рабаджиев | Kostadin Rabadjiev | rabadjiev@gmail.com |
| Красимир Ников | Krasimir Nikov | k_nikov29@yahoo.com |
| Красимира Костова | Krasimira Kostova | kr.kostova@mail.bg |
| Кремена Стоева | Kremena Stoeva | kremena_stoeva@abv.bg |
| Крум Бъчваров | Krum Bacvarov | krum.bacvarov@gmail.com |
| Кръстина Панайотова | Krastina Panayotova | kpanayotova@abv.bg |
| Лидия Стайкова-Александрова | Lidia Staykova Alexandrova | lidiast_alexandrova@abv.bg |
| Любен Лещаков | Lyuben Leshtakov | l_leschtakow@abv.bg |

| | | |
|---|---|---|
| Людмил Вагалински | Lyudmil Vagalinski | lvagalin@techno-link.com |
| Малгожата Гребска-Кулов | Małgorzata Grębska-Kulow | malgorzata.kulowa@gmail.com |
| Маргарита Попова | Margarita Popova | margarita_po@abv.bg |
| Мариела Инкова | Mariela Inkova | inkovam@mail.bg |
| Мартин Гюзелев | Martin Giuzelev | martingiuzelev@abv.bg |
| Марио Иванов | Mario Ivanov | slotarm74@gmail.com |
| Мария Гюрова | Maria Gurova | gurovam@yahoo.fr |
| Мария Камишева | Maria Kamisheva | maria_ivanowa@abv.bg |
| Мария Манолова-Войкова | Mariya Manolova-Voykova | mara_manolova@yahoo.de |
| Мартин Христов | Martin Hristov | martohristov@yahoo.com |
| Мая Мартинова-Кютова | Maya Martinova-Kyutova | maya_martinova@abv.bg |
| Методи Златков | Metodi Zlatkov | metodi_man@abv.bg |
| Милен Николов | Milen Nikolov | m_kotlenski@abv.bg |
| Милена Тонкова | Milena Tonkova | milenatonkova@hotmail.com |
| Митко Маджаров | Mitko Madzharov | m_madjarov@abv.bg |
| Мирослав Класнаков | Miroslav Klasnakov | miro.klasnakov@gmail.com |
| Мирослав Марков | Miroslav Markov | tribalia@abv.bg |
| Надежда Ботева | Nadezhda Boteva | nadejda_boteva@abv.bg |
| Найден Прахов | Nayden Prahov | naydenprahov@yahoo.com |
| Нарцис Торбов | Narcis Torbov | natorbov@mail.bg |
| Наталия Иванова | Nataliya Ivanova | nusha02@gbg.bg |
| Недко Еленски | Nedko Elenski | diviat@abv.bg |
| Никола Русев | Nikola Rusev | nikola_rusev@hotmail.com |
| Николай Бояджиев | Nikolay Boyadzhiev | |
| Николай Овчаров | Nikolay Ovcharov | aia_ira@abv.bg |
| Николай Сираков (РИМ - Сливен) | Nikolay Sirakov | niki_sirakov@abv.bg |
| Николай Сираков | Nikolay Sirakov | nikolaysirakov@gmail.com |
| Николай Шаранков | Nicolay Sharankov | nsharankov@yahoo.com |
| Олег Александров | Oleg Alexandrov | oleg_alexandrov@abv.bg |
| Павел Георгиев | Pavel Georgiev | pavel_g@gbg.bg |
| Павлина Девлова | Pavlina Devlova | devlova@newobjects.com |
| Петър Балабанов | Petar Balabanov | p_balabanov@abv.bg |
| Петър Калчев | Petar Kalchev | kalchevp@abv.bg |
| Петър Лещаков | Petar Leshtakov | junior_1_bg@yahoo.com |
| Петя Андреева | Petya Andreeva | petya_letters@abv.bg |
| Петя Георгиева | Petya Georgieva | petyageorg@gmail.com |
| Полина Стоянова | Polina Stoyanova | polinastoyanova@abv.bg |
| Пьотр Дичек | Piotr Dyczek | novae@uw.edu.pl |
| Рени Петрова | Reni Petrova | |
| Росица Миткова | Rositsa Mitkova | mitkova.1965@abv.bg |
| Румен Спасов | Rumen Spasov | rumenspassov@abv.bg |

| | | |
|---|---|---|
| Румяна Колева | Rumiana Koleva | rukoleva@gmail.com |
| Светлана Венелинова | Svetlana Venelinova | Lihnida_sv@abv.bg |
| Светла Петрова | Svetla Petrova | svetlapetrova57@abv.bg |
| Сергей Торбатов | Sergey Torbatov | torbatov@abv.bg |
| Соня Лазарова | Sonia Lazarova | |
| София Христева | Sophia Hristeva | sophiahristeva@gmail.com |
| Станимир Стойчев | Stanimir Stoychev | s_stoichev@mail.bg |
| Станимира Танева | Stanimira Taneva | stanimira_taneva@abv.bg |
| Станислав Илиев | Stanislav Iliev | utah1912@gmail.com |
| Станислав Станилов | Stanislav Stanilov | bat_slavko@abv.bg |
| Стефан Александров | Stefan Alexandrov | stefanalexandrov@abv.bg |
| Стефан Бакърджиев | Stefan Bakardzhiev | st_bakardjiev@abv.bg |
| Стефан Чохаджиев | Stefan Chohadzhiev | s_choha@abv.bg |
| Стоян Йорданов | Stoyan Yordanov | |
| Таня Христова | Tanya Hristova | tnaidenova@abv.bg |
| Теодора Богданова | Teodora Bogdanova | vorbog@yahoo.com |
| Тодор Марваков | Todor Marvakov | tmarvakov@abv.bg |
| Тотко Стоянов | Totko Stoyanov | totko.stoyanov@gmail.com |
| Филип Михайлов | Philip Mihaylov | philip.mihaylov@gmail.com |
| Филип Петрунов | Philip Petrunov | fili4@abv.bg |
| Хитко Вачев | Hitko Vachev | h.vachev@mail.bg |
| Християн Цанков | Hristian Tsankov | |
| Христо Кузов | Christo Kouzov | h.kouzov@abv.bg |
| Христо Попов | Hristo Popov | popovhristo@yahoo.co.uk |
| Христо Прешленов | Hristo Preshlenov | hristo.preshlenov@abv.bg |
| Цветана Комитова | Tsvetana Komitova | rimbld@gmail.com |
| Цветана Попова | Tsvetana Popova | paleobotani_tz@abv.bg |
| Чавдар Кирилов | Chavdar Kirilov | kirilovarch@gmail.com |
| Юниан Мешеков | Junian Meshekov | meshekov@abv.bg |
| Явор Бояджиев | Yavor Boyadzhiev | yavordb@abv.bg |
| Янко Димитров | Yanko Dimitrov | yanko_aim@mail.bg |